ספר הזכרון

לקהלת
ראוסטרוב-מזוביצק

ספר־הזכרון
לקהלת
אוסטרוב־מזוביצק

החלק העברי נערך על־ידי **אבא גורדין**
החלק באידית נערך על־ידי **מ. גלברט**
היוזם. המוציא לפועל והעורך האחראי **אריה מרגלית**

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

הוצאת
ארגון עולי אוסטרוב־מזוביצק בישראל
אסטראווער לאנדסמאנשאפט אין אמעריקע

תש"ך • תל־אביב • 1960

יזכור־בוך

פון דער יידישער קהילה
אין אסטראוו־מאזאוויעצק

דער טייל אין עברית רעדאקטירט דורך

אבא גארדין

דער טייל אין ייריש רעדאקטירט דורך

מ. געלבארט

דער איניציאטאר, דורכפירער און פאראנטווארטלעכער רעדאקטאר

אריה (לייבל) מרגלית

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

כל הזכויות שמורות
לארגון אוסטרוב־מזוביצק, תל־אביב, רח׳ ברוכוב 30 דירת מרגלית

Copyright by
Irgun holei Ostrow-Mazowieck, Tel-Aviv 30, Borochow Str.
Margalith.

סודר ונדפס בדפוס קואופרטיבי „אחדות", תל־אביב, רח׳ לבונטין 5

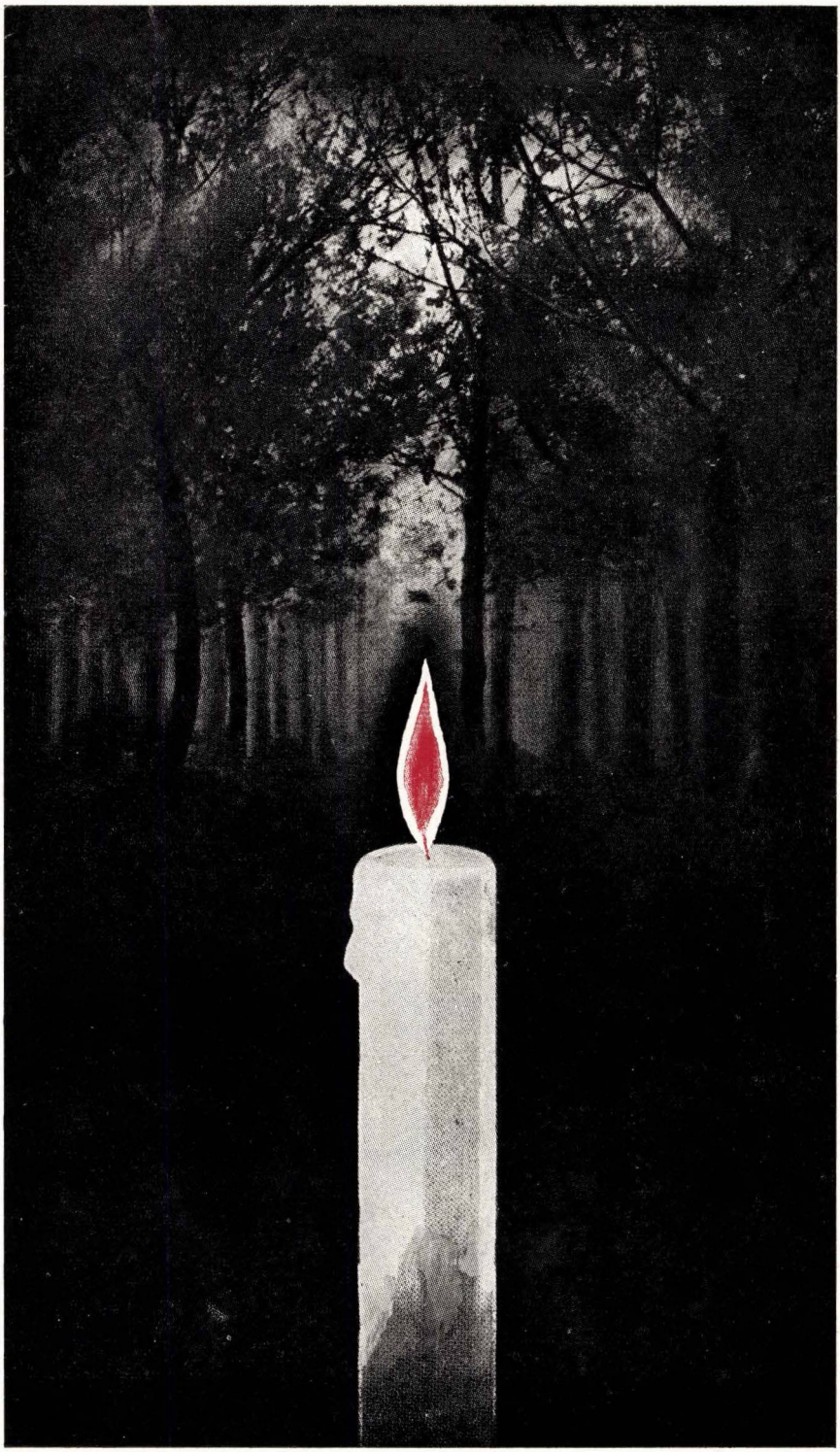

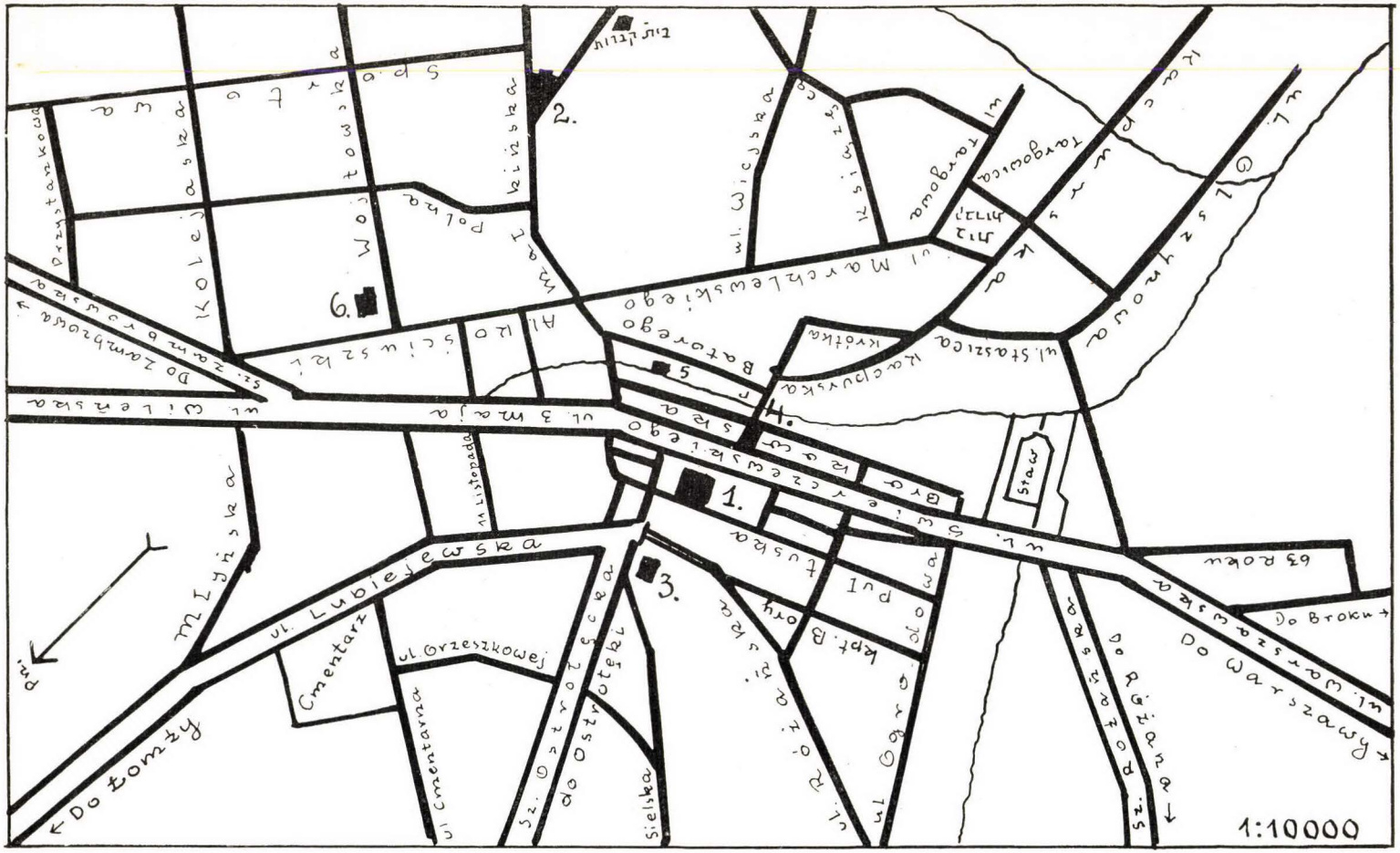

OSTRÓW MAZOWIECKA: 1-Ratusz - מאגיסטראט דער :אסטראוו-מאזאוויעצק

2-די אלגעמיינע שולע 3-אלטער בית המדרש 4-נייער בית המדרש 5-די ישיבה 6-די גימנאזיע

תוכן העניינים

עמוד

רבנות ורבנים

הרב מקויל / הרב משה מאיר ישר, ניו־יורק 17
הרב ר׳ פיבל סוקולקר „ . . . 18
הרב ר׳ יהודה יודל „ 18
הרב ר׳ דוד שלמה מרגליות „ 18
הרב ר׳ גרשון חנוך ליינר „ 19
הרב מפיטרקוב „ 20
הרב ר׳ שמעון דוב אנוליק „ 20
הרב וינגוט מליפנא „ 21
הרב מפרצ׳ב „ 21
הרב ר׳ יהודה ליב גורדין „ 22
הרב ר׳ יוסף קליש „ 25
הרב ר׳ מאיר דן פלוצקי „ 27
הרב יעקב שרגא זינגר „ 28
לזכר רבני אוסטרוב / יוסף לשץ . . 31
הרב ר׳ יעקב דוד קליש 33
הרב ר׳ אברהם יוסף צינוביץ / רחל סלוצקי 33
הרב ר׳ יצחק דוד שולביץ 35
הרב ר׳ ישראל נתן פלוצקי 36

דמויות

ר׳ בן־ציון רבינוביץ 37
ר׳ בעריש שפירא 38
ר׳ וולף בער 38
ר׳ ניסן 39
פייגה זיסל ברומברג 39
ר׳ נחמן גולדברג ורעיתו 42
ר׳ גדלי׳ דוד מורגנשטרן 43
ר׳ יצחק (איצל) מורגנשטרן 44
ר׳ מיכאל טייטיל / אריה מרגלית . . . 45
ר׳ צבי טייטיל / חיה קלרה הדסי . . . 47
ר׳ יצחק יעקב פודבילביץ 48
ר׳ ישכר סרברניק / יוסף לשץ 48
ר׳ שמואל יוסף מרגליות / אריה מרגלית . 49
ר׳ פסח ארי׳ לנדוי / אריה מרגלית . . . 50
ר׳ מאיר לשץ 51
ר׳ מאיר יעקב ברגשטין 52
ר׳ מנחם ורעיתו מאטיל דרוזדובסקי / ש. ארצי 53
השאיפה לעין־חרוד / ש. ארצי 56

עמוד

ר׳ אלי׳ גרשון פריידקס / דוד שמחוני . . 58
א׳ אברהם זלמן צוקרמן / א. מרגלית . . 60
ר׳ מרדכי כהן / ש. הורניק 61
ר׳ ישראל בן טובים ורעיתו / דוד תדהר . 63
ר׳ שלמה שקלנביץ / בתו רבקה 64
ר׳ מנדל וושבור / סיני כץ 65
ר׳ יאקל טייטיל / טוביה מקובר 66
ר׳ יוסף זביקלסקי / אשתו בלה 67
ר׳ פישל רוזנטל / סיני כץ 68

חללי מלחמת העצמאות

משה ברומברג 69
שמואל גלינקא 70
ישראל גרינפלד 74
אורי זביקלסקי 74
יעקב לוסטיג 75
שמואל פייגין 76
אהרן צוקרמן 77
בגלות אריתריה / צבי הדסי (פוקשיבה) . . 78
לדמותו של גדלי׳ שפמי (וונס) 80

מוסדות וארגונים

מוסדות התורה / הרב אשר רוזנבוים . . 81
הישיבה בית יוסף / הרב מאיר סגל . . . 83
הכרותי עם אוסטרוב / יצחק שלסקי . . . 83
על העיר בכללה / סיני כץ 86
אוסטרוב והתנועה הציונית / ח. י. גלינקא 87
בית־הספר „תרבות״ / יצחק שושני . . . 91
חוג נשים למען ביה״ס / סיני כץ . . . 102
למען „הקרן־הקיימת״ / א. קלרמן . . . 104
על המשגועים לדבר אחד / ש. ד. ירושלמי . 105
פתיחת האוניברסיטה בירושלים / בן־אחיקם . 108
„השומר הלאומי״ / יהודה שולץ 110
הקיבוץ הכלל ציוני / אחד החברים . . . 113
„מכבי״ 115
תנועת „ביתר״ 117
מלים אחדות על יוזם הספר / ח. י. גלינקא 119
העתונות 120

אינהאלט

עמוד

אַלטע חיים

געשיכטע פון אסטראווע / אריה מרגלית . 123
אַ שפּאַציר אינעם שטאָט / אריה מרגלית . 129
אסטראווע מיין היימשטאָט / א. מ. ארזשיצער 150
די יידישע אַרבעטער באַוועגונג /
ארטשע ראטענבערג 157
מיין שטעטל אסטראוו־מאַזאָ. /
אברהם ראטענבערג 160
די ערשטע וועלט מלחמה / טוביה מאקאווער 164
לטובת די פליטים / פון „הצפ־רה״ . . . 169
אסטראווע / ה. פריידקעס 170
די ערשטע וועלט מלחמה / א. קאציוו . 176
טעג אַזוינע / י. פרייליך 181
נחמיה קברן / ישראל עמיאט 191
די קהילה פאַרוואַלטונג / טוביה מאקאווער . 194
ד״ר ראזבן קלאטשקא / ט. מ—ר . . 197
דער פעלדשער באלבוס / א. מ—ת . . . 198
דאָס רעליגיעזע לעבן / טוביה מאקאווער . 199
חברה קדישא / א. מ—ת 205

רעליגיעזע געשטאַלטן

ר׳ אברהם מענדל גאלאנט / מ. ח. גאלאנט . 206
ר׳ מרדכי מענדל מארק־ספעלד /
משה מארקוספעלד 208
ר׳ מרדכי לייב גאלדוואסער /
י. עמיאט־גאלדוואסער 209
ר׳ ישכר סרעברניק / מ. צכנוביצקי . . 210
ר׳ אלי׳ פיבל פיעטרושקא / יוסף לשץ . . 211
ר׳ חיים יוסף פרידמאן 212
ר׳ אברהם יצחק פערקאל / ט. מאקאווער . 213
דער שמש ר׳ הירשקע / ט. מאקאווער . . 214
ר׳ מענדל בילגוראי / א. מ—ת 215
ר׳ זנבילה גוטמן / א מ—ת 215
ברידער סטאלניץ / נתן סטאלניץ . . . 216
פייגה זיסל בראמבערג / הרב בראמבערג . 217
אַמאַליקע טיפן פרויען 219

מאָדערנע געשטאַלטן

בעריש סילבערמאן 220
מענדל פיינצייג 221

עמוד

מאקס גאלדשטיין / נחמה גאלדשטיין . 223
משה האלצמאן / חנה האלצמאן . . . 224
משה ראף / ישראל שטיינבערג 227
מיכאל פאדביעלעוויטש / ישראל שטיינבערג 228
שמחה גראניעוויטש / לעקסיקאן . . . 230
אייזיק גאנשער / לעקסיקאן 231
אהרן אלבעק 231
יחזקאל פרייליק 232
יעקב פריידקעס 233
דוד קאזע 233
אברהמטשע פרץ 234
אלטער יאגודה / ראובן סיעדלער . . . 235

אינסטיטוציעס און אונטערנעמונגען

די יידישע קהילה פאַרוואַלטונג / אריה מרגלית 236
דער מאגיסטראַט / אריה מרגלית . . . 241
עפענטלעכע אַלגעמיינע שול /
ישראל שטיינבערג 249
עפענטלעכע אַלגעמיינע שול / פ. עפשטיין 259
לינת הצדק / סיני כץ 262
הכנסת אורחים / משה יצחק טאפעל . . 264
גמילת־חסדים קאַסע / סיני כץ 265
די בענק אין שטאָט / אריה מרגלית . . . 267
די מיל „אויטאָמאָט״ / חיים גלינקא . . 268
דער בראוואָר / חנדזה טייטיל 269

פאַרטייען און פאַנדן

אגודת ישראל / טוביה מאקאווער . . . 270
בנות אגודת ישראל 272
בראשית פון ציוניזם / קלמן וושעבאר־שפירא 274
ציוניסטישע באַוועגונג / חיים יצחק גלינקא 275
מזרחי און יבנה שול / א. מרגלית . . . 278
פיעלי־ציון צ. ס. / ישראל שטיינבערג . . 281
„השומר־הצעיר״ / ד״ר אוסטרי־דן . . . 286
דער „החלוץ״ / יהודה זילבערמאן . . . 292
פ. ו. ק. / א מ—ת 298
„וויצא״ / חנה האלצמאן 299
די אַרבעט פון קק״ל / אריה מרגלית . . 301
גרינדונג פון קרן־היסוד / אריה מרגלית . 305

זכרונות

עמוד

אַ פרייטיק צונאַכט / הענאך זאטארסקי . . 310
דער תהלים וועקער / הרב ש. א. דן . 315
שבת אין שטעטל / הרב ש. א. דן . . 319
וועג דער מערשל האָט זיך צעקלונגען /
י. פריילעך 322
דאָס אמשינאווער שטיבל / מתתי׳ רוזן 325
דאָס סטריקאווער שטיבל / א מ. ארזשיצער 326
אסטראוע אין פאָניעס צייטן / א. קאציוו . 327
געווען אַ מאָל / אהרן טאראנטא 330
אסטראוע מיט 50 יאָר צוריק / מ. א. האפמאן 334
שטימונגען און רעמיניסצענצן /
א. מ. ארזשיצער 336
די שטאָט פון אייגנאַרטיקייט/אברהם מיימידעס 339
זכרונות פון דער יוגנט / פייוול פרידמאן 342

עפיזאָדן און געשעענישן

וועגן יידישן פאַטריאָטיזם / אריה מרגלית . 345
עפיזאָדן / טויבה מאקאווער 347
עפיזאָדן פון שטעטל / אריה מרגלית . . 349
אסטראווער עפיזאָדן / ארטשע ראטענבערג 355
אומשילדיקע יידישע קרבנות / אריה מרגלית 357
שוידערליכע אויטא־קאטאסטראָפע / א. גראפמאן 358

פאַרשידענע טיפּן

רוסיש־יאַפאנישע מלחמה 366
ר׳ זינדל ליכטענשטיין 367
ר׳ יוסף בענדעט קילעוויטש 367
ר׳ מענדל פיינציג 368
ר׳ משה חיים ווילענסקי 368
ר׳ מענדל זילבערמאן 368
אייזיק שטעפער / יוסף מרגלית . . . 369
שעפסל וואַסער־טרעגער / חנה לעוויט . . 370
דער משוגענער בן־ציון / טויבה מאקאווער 371
דער משוגענער איטשע / טויבה מאקאווער 372
דער משוגענער מרדכי מענדל / טויבה מאקאווער 372

בילדער פון יידישן לעבן

כלי זמרים / א. מ—ת 373
שבת נחמו אין שטעטל / א. מ—ת . . . 375
ראש חודש אלול / א. מ—ת 381
דאָס עולה זיין פון מרגלית / ישראל שטיינבערג 383

לאַנדסמאַנשאַפטן

עמוד

דער ארגון אין ישראל / אריה מרגלית . 386
אסטראוער אין פאַריז / חיה פאלגאן־בורלאנט 389
אסטראוער אין אַמעריקע / משה פריד . 391
איבערבליק / הערשל פריידקעס . . . 394
אַ וויכטיקער פראָבלעם / מאָקס סטוטשין 396
אויפרוף צו די לאַנדסלייט / סעם ליבגאט . 397
באַריכט / מ. י. טאפעל 398
לאַנדסמאַנשאַפט אין אַמעריקע /
א. מ. ארזשיצער 400
דער דיכטער ישראל עמיאט / א. מ. א. . 407
געענדיקט ! / י. פאפיערניקאוו 408

חורבן

על חרבות עירי / מאיר בוסאק 411
העיר הקודש והמחוזות / אריה מרגלית . 412
די שטאָט אין אומגעגנט / אריה מרגלית . 413
מלחמה איבערלעבנישן / טוביה מאקאווער . 415
טאָג־בוך פון 4 וואָכן / יעקב ווידעלעץ . 421

גביות־ערות

חיים אסטראוו 429
לייבל איוורייקעס 429
בנימין גאלדשטיין 430
יהודה גוטגאלד 431
יוסף ואלזן 432
אברהם יאקובאווסקי 434
נח לאסקא 434
חיים סלאמקע 436
יידל סלאמקע 437
אליעזר קנישינסקי 438
מרים קאהן 440
חנה לעוויט 442
אסתר נוטקעוויטש 444
העלענא נייטמארק 445
דבורה עלמאן 447
העניע קאזשוכאוויטש 338
פון אסטראוע קיין אוזבעקסטאַן /
חיים טשעכאוויעצקי 450
אין אסטראוו אן אין סלאנים / ש. קאנאפיאטע 457
יידן אין קאַמף קעגן אקופאַנט / א. ראסטקער 461

	עמוד
די גרויסע שחיטה אין צעפלאווע / י. כאצקעלעוויטש	467
אַנטלאָפן פון דער שחיטה / ק. אבראמטשיק	469
אין געטאָ און פאַרטיזאַנקע / אביעזר אימבער	472
צווישן פאַרטיזאַנער / יונה שומאוויטש	484
אַ אַנפאַל אויף דער קאלייקע / א. קיטיאוויטש	487
נקמה גענומען	488
אַ טאָג אין טרעבלינקע / שמחה פאלאקעוויטש	489
דער קרעמאַטאָריום / בערל מארק	503
קידוש השם / רחל אויערבאך	505
דער של „ראש" און של „יד" / פ. שערעשעווסקי	506
פון דער חורבן תקופה / חנה האלצמאן	517
מיינע זעקס יאר נע־ונד / שבע פאַרבעטיין	521
אין ראַטן־פאַרבאַנד / ט. מ.	527
ר' אברהם מענדל גאלאנט / ישעיה גאלאנט	533
אסטראוו / מ. צאנין	535
אסטראוו היינט / ישראל עמיאט	538
אין היים שטעטל / ישראל עמיאט	541
אַ באַזוך אין אסטראוו / סאניע אימבער	542
חורבן בראק /הרב פאמעראנץ	544
חורבן דלוגאשאדלע / חנוך אלפקאוויטש	549
חורבן דלוגאשאדלע / שאול גליקסבערג	549
חורבן זאראמב / ישראל שטיינבערג	550
צווישן שארית הפליטה / א מ. ארזשיצער	552
אינעם לאַגער פון ווערטסלאר / „	553
אסטראוו מיין געבוירן־שטאָט / י. א־סטרי־דן	555

יזכור...

זכור את אשר עשה לך עמלק	561
יזכור... שיר / ש. שלום	563
בנכר... / שלום כספי	564
על שלום כספי / חיים מילשטיין	564
ר' אברהם יעקב פרידמן / טובי' מקובר	566
הרב ירוחם פישל דן / רחל קהתי	566
ר' מרדכי בר טורנובסקי / אריה מרגלית	567
ר' יוסף פרבדה	568
ר' יעקב שוורץ	568
ר' אהרן יאשינסקי	569
ר' דוד ליכטנשטיין	569
ר' אנשיל קנארפל	570
ר' אלי' לאך / נ. דימנדשטין־סצסק	571
ר' יצחק דוד מינצברג / טוביה מקובר	571
ר' אברהם פצינר	572
ר' יחיאל סלוצקי	573
ר' אברהם צבי פולקוביץ	574
ישראל זלטקס	575
ר' שמואל ריבא	575
ר' משה פוקשיבה	576
ר' ישעיהו אורליק	576
ר' משה גראדקע	577
הבחור אברהם יוסף באראן	577
ר' ישראל דוד פאדגאראוויץ / טוביה מקובר	578
מיין אומגעקומענע משפחה / משה ארזשיצער	578
ר' זליג פריד	579
ר' אהרן בנגלסדורף	580
ר' יעקב מאיר מרגליות / אריה מרגלית	581
ר' מנדל זילברמן	582
למשפחת רוזנטל / יצחק שושני	583
משה מורגנשטרן	584
אברהם צבי שורץ	584
יצחק שומוביץ	585
יעקב פרץ	585
פנחס רייגרודסקי	586
שאול גאלאנט	586
משה הולצמן / חיים גלינקא	588
מאיר האלצמאן / חנה האלצמאן	588
ד"ר נחום פרנקל	589
שמואל לויטוב	589
משה בורשטין	589
ר' חיים מאקאווער / טוביה מאקאווער	590
ר' אברהם יצחק פריימאן / בריינטשע גראבינסקי	590
ר' זנביל וונגרוב	591
רבקה טראכנאווסקי	591
פייגה טייטיל	592
שרה'טשע טייטיל	592
שרה טייטיל ובתה הניה	594
משה ראף און זיין משפחה	594
תמונית — בילדער	596—610
מודעות אבל — נעקראלאגן	639—652
חיים יצחק גלינקא איננו	653
נר־תמיד	654
אל מלא רחמים	655

יזכור־בוך פון דער אסטראווער קהילה

(א מצבה פאר די אומגעקומענע)

באַלד נאָכן קריג, אין יאָר 1945, האָט מיך געמאַטערט דער געדאַנק אַרויסצוגעבן אַ בוך צו פאַרייביקן דעם אָנדענק פון די דורך די נאַציס אומגעבראַכטע ייחן פון אונדזער חרוב געוואָרענע היים־שטאָט ווי אַ ווירדיקע מצבה אויף די אומבעקאַנטע קברים, און פון ווינט צושפרייטן אַש — אַ נר תמיד פאַר זייערע ריינע נשמות. איך האָב זיך אָבער געפרעגט: ווי וועל איך נעמען די כוחות פאַר דער דאָזיקער גרויסער און אחריות־פולער אויפגאַבע? ווי וועל איך קאָנען אַריינדרינגען און דערגרונטעווען דעם תהום פון די ליידן און פייניקונגען וואָס אונדזערע קדושים האָבן דורכגעמאַכט ביז דער טויט האָט זיי באַפרייט? און ווי אַזוי וועל איך אַרויסברענגען די געשטאַלטן פון די מערטירער וואָס האָבן אַמאָל געלעבט, געווען מיט אונדז און זענען מער נישטאָ?

ווי נעמט מען דאָס מאַטעריאַל צו רעסטאוורירן אין שריפט דאָס יידיש־יידישע שטייגער לעבן, און די פרטים בעת די עטאַפּן פון טראַגישן אומקום פון אונדזער טייערע אַלטע היים, ווו מיר זענען געבוירן, דערצויגן און פאַרבראַכט אונדזערע בעסטע און שענסטע יאָרן, וואָס מאָנען אַן אָנדענק, פאַר אונדז און די קומענדיקע דורות?

אין דעם געראַנגל פון געדאַנקען און אָביעקטיווע שווערקייטן האָט מיך אונדזער בן־עיר, דער געוועזענער סעקרעטאַר פון דער יידישער קהילה, ר׳ טוביה מאקאווער דערמוטיקט צו פאַרשטאַרקן די אַרבעט ביים רעאַליזירן די וויכטיקע אויפגאַבע פון אַרויסגעבן דעם יזכור־בוך.

צוטרעטנדיק צו דער אַרבעט האָב איך זיך קודם־כל אָנגעטראָפן אויף גרויסע שווע־ריקייטן ביים שאַפן מאַטעריאַל פאַרן בוך, קיין פּנקס (פון דער קהילה אָדער חברה־קדישא) וועגן לעבן און שאַפן פון יידישן ישוב אין אסטראווע, איז נישט געווען. נאָך אַ פערזענ־לעכן קאָנטאַקט מיט פערשידענע פערזאָנען, איז מיר געלונגען צו פאַרשאַפן אַ טייל מאַטעריאַל, אָבער ווייט נישט גענוג פאַר אַזאַ אויסגאַבע ווי איך האָב זיך פאָרגעשטעלט — און ווי עס דאַרף צו זיין. און דאָ מוז דערמאָנט ווערן מיט גרויס צער דער פאַקט אַז אויף אונדזער יעדן רוף צו די לאַנדסלייט — שרייבער און עסקנים — אין ישראל און אין גאָר דער וועלט וועגן מאַטעריאַל פאַרן יזכור־בוך, האָבן ווייניק רעאַגירט.

גאַנץ אומגעריכט האָט זיך אָפּגערופן און מיר געקומען צו הילף אונדזער לאַנדסמאַן אין ניו־יאָרק ה׳ א. מ. ארזשיצער, אַ חוץ זיין מיטאַרבעט האָט ער זיך אָנגעהויבן אַקטיוו צו באַטייליקן ביים שאַפן מאַטעריאַל ביי די לאַנדסלייט אין אַמעריקע, וואָס האָט בייגעטראָגן צו באַנייטע און פרוכטבאַרע טעטיקייט פון דעם אסטראווער רעליעף־קאָמיטעט אין אַמעריקע.

ס׳האָט אַבער נאָך געפעלט פיל מאַטעריאַל, דער עיקר גביית־עדות פון על־פי־נס געראַטעוועטע וועגן דער אומקום תקופה, ווי אויך — ווער ס׳זאָל זיך פאַרנעמען מיטן רעדאַקטירן און קאָרעגירן דעם מאַטעריאַל. דאָן בין איך אין יאָנואַר 1959 געקומען אין קאָנטאַקט מיטן שרייבער מ. געלבאַרט, וועלכער האָט איבערגענומען די רעדאַקציע און קאָרעקטור פון יזכור־בוך, ווי אויך זיך באַטייליקט אין פאַרשאַפן נאָך פערשידענע נייטיקע מאַטעריאַלן.

ס׳דאָרף נאָך דערמאָנט ווערן דער באַקאַנטער שרייבער אבא גארדין, (זון פון הרב יהודה לייב גארדין) פאַר זיין הילף ביי דער אויסגאָבע.

מיין האַרציקן דאַנק אַלע שטאָטישע אין לאַנד און אין חוץ־לארץ, חברים און פריינט וועלכע האָבן מיר געהאָלפן מיט ראט און טאָט צו באַקומען מאַטעריאַל פאַרן יזכור־בוך.

מיין בעסטן דאַנק אויך דער אינסטיטוציע „יד־ושם" אין ירושלים פאַר איר געלט־שטיצע פאַרן בוך.

דאָס יזכור־בוך דאַרף, אַ חוץ אַ ווירדיקע מצבה צום אָנדענק פון די דורך די נאַציס־אומגעבראַכטע אסטראווער יידן — צוזאַמען מיטן רוב אייראָפּעישע יידן, אויך דינען ווי אַ סטימול צום המשך פון קעגנזייטיקע הילף און פריינטשאַפט פון אַלע אסטראווער אין דער וועלט.

תל־אביב

אריה מרגלית

ספר־הזכרון

(מצבה לנספי אוסטרוב־מזוביצק)

מיד אחרי המלחמה בשנת 1945 התעורר בי הרעיון להוציא ספר להנצחת זכרם של יהודי עירנו שהושמדו על־ידי הנאצים, כמצבה על קברותיהם הבלתי־ידועים ולאלה שאפרם נזרה לכל עבר — נר תמיד לנשמותיהם הטהורות.

אבל יחד עם זה לא נתנה לי מנוחה והטרידה אותי השאלה החמורה כיצד אבצע בכוחותי אני את המשימה הגדולה ורבת אחריות זו? מניין אשאב כוחות רוחניים לתפקיד זה, ואיך אוכל לחדור לתהום העינויים שעברו על קדושי עירנו עד ששיחררם המות, להעלות את הדמויות היקרות שהיו פעם ואינן עוד? איך אוכל לעמוד בכל זה? מניין לקחת את החומר לפרשת האסון הגדול שקרה לנו, הלא כה מעטים הם בני־עירנו אשר נמלטו מידי האויב האכזרי בימי השואה והאבדון, איפה לוקחים את החומר לשבץ בכתב אופן החיים היהודיים, הפרטים המלאים על אבדנו הטרגי של ביתנו הישן והיקר לנו, התובע „יד־ושם" בשבילנו ובשביל הדורות הבאים, מאין יבוא עזרי? עודני נאבק עם המחשבות האלה ועם קשיים אוביקטיביים אחרים פנה אלי בן־עירנו ר' טוביה מקובר, מזכיר הקהילה היהודית לשעבר, וביקש ממני לנסות שוב לגשת לעבודה ביתר־עוז, בכדי למלא את התפקיד החשוב והנעלה הזה ולהביאו לידי מעשה, הוא עודדני לפנות עוד פעם לבני־עירנו באשר הם, בתקווה שהפעם ייענו ויסייעו להגשמת המטרה הקדושה הזאת — שנטלתי עלי — הוצאת ספר־הזכרון.

ניגשתי אל המלאכה ושוב נתקלתי בקשיים רבים, כי שום פנקס של קהילתנו או פנקס חברה־קדישא על חיי הישוב היהודי לא היו, וכן לא נשאר כל רישום מאיזה מוסד ציבורי שהוא, רק ע"י מגע אישי בעל־פה ובכתב עלה בידי לאסוף קצת חומר מתאים, אבל רחוק היה עוד מלספק את כל הדרוש בכמות ובאיכות, גם הדאגה „הכסף מאין ימצא" להוצאת הספר טרם נפתרה, והנה לפתע־פתאום הופיע באופק בן־עירנו מר א. מ. אורשיצר הנכבד, תושב ניו־יורק, אשר הציע את עצמו להשתתף באופן פעיל בהמצאת חומר לעריכת הספר, מאת בני עירנו בארצות־הברית ואירגן שם את ארגון יוצאי אוסטרוב־מזוביצק למַמש הוצאת הספר לאור.

אבל עדיין זה לא היה מספיק, חסר היה עוד הרבה חומר, נמצא אמנם פתרון חלקי, אבל החומר לא כלל גביית־עדות מפי ניצולים והשרידים, שיכולים לספר על ימי השואה ועל המעשים האכזריים של הנאצים ימ"ש באוסטרוב.

כן עמדה לפנינו שאלת עיבוד החומר ועריכתו שהדאיגה אותנו ועבודתנו כמעט שותקה, אך בינואר 1959 באתי במגע עם הסופר מר מ. גלברט שקיבל על עצמו את עריכת הספר והגהתו וגם לסייע באיסוף החומר הדרוש.

וכאן עלי לציין מתוך צער רב, שמאמצינו לקבל חומר על אוסטרוב מפרי־עטם של סופרים ועתונאים יוצאי עירנו הנמצאים בארץ ובחוץ־לארץ לא הוכתרו בהצלחה רבה, הם לא נענו לקריאותנו — מלבד הסופר הנודע מר אבא גורדין — בנו של הרב גורדין המפורסם, שהמציא לנו חומר לספר וגם תירגם הרבה מאמרים.

תודתי הלבבית נתונה לכל אלה מבין יוצאי אוסטרוב בארץ ובחוץ־לארץ וידידים מקרוב ורחוק אשר ניהלו אותי בעצה טובה להשגת החומר ולעריכתו.

כן תזכר לטובה „יד־ושם" רשות־הזכרון לשואה ולגבורה אשר השתתפה בתמיכה כספית להוצאת הספר.

תפילתי ומגמתי וגם תפילתם של כל אלה שיש להם חלק רב או מעט — בהופעת הספר הוא: ש„ספר הזכרון" ישמש ספר הנצחה ליקירינו — קדושינו, יהודי עירנו — שהושמדו ע"י הנאצים הטמאים יחד עם יהודי אירופה הי"ד, לשמש גם אבן־פינה להקמת ברית־אחים של יוצאי אוסטרוב בישראל ובכל תפוצות הגולה וחוט מקשר לידידות ולעזרה הדדית לכל ימי חייהם!

תל־אביב — אריה מרגלית

בנין הישיבה

הישיבה נבנתה ע"י הנדבנית פייגה זיסל ברומברג ע"ה בשנת תרנ"ח — 1898 ולמדו בה רבבות ילדי־ישראל. הבנין נשאר עומד על תלו, כעת לומדים שם ילדים נוצריים.

הרב משה מאיר ישר
ניו־יורק

מחבר הספר „חייו ויצירותיו" של
ה„חפץ חיים" (בשני חלקים)

הרבנות והרבנים באוסטרוב מזוביצק

בין קהילות ישראל הגדולות והקטנות של פולניה היהודית שאיננה, תפסה אוסטרוב מזוביצק מקום מכובד מאוד ברבניה, גאוניה וצדיקיה, ששמעם הלך לפניהם ושפיארו את שם עדתם במעשיהם, ספריהם כמורי הלכה אשר דבריהם נשמעים ומתקבלים על דעת רבים גם מחוץ לגבולות מקום כהונתם.

אף שרוב יהודיה של אוסטרוב, נמנו על חוגי החסידים, לא הקפידה העדה בבחירת רבניה שיהיו דווקא מבין רבנים, המסתופפים בצל אדמו"רים. אלא שגדולתם בתורה קבעה — בהרבה מקרים — את דבר בחירתם כרבני העיר.

בין רבני העיר שלנו היו גם „יוצאי ליטא" הידועים כמתנגדי החסידות והם הצליחו להתחבב על הציבור היהודי המורכב מחוגים שונים — לומדים מובהקים, חסידים מפורסמים, „מתנגדים" קיצוניים, חניכי „דיר ההשכלה", עסקני ציבור, סוחרים, בעלי מלאכה וגם פועלים בעלי הכרה מעמדית ומאורגנים כהלכה. לא חסר בה כמובן גם החוג הידוע בשם „עמך".

מבחינה גיאוגרפית נמצאה עירנו על אם הדרך שבין וורשה וביאליסטוק — השטח הידוע בשמו „מזובשצינה" והשוכן בקרבת ה„ויסלה", ה„בוג" וה„נרב".

בזמן שלטונה של רוסיה הצארית נחשבה עירנו כחלק מפלך לומזה ולאחר שחרורה של פולניה סיפחה היא וגם לומזה — עיר הפלך שלה — לגליל ביאליסטוק.

ברור הדבר, שקרבתה לערים „ליטאיות" כמו ביאליסטוק ולומזה גרמה לכך שתושביה היהודיים שהיו יוצאי פולניה ויוצאי ליטה התמזגו בה לתרכובת של „יהדות פולנית־ליטאית" — דבר, שהתבלט גם באופן הביטוי של תושביה בדברם יידיש, בדיאלקט מיוחד.

הרכב זה של תושבינו גרם לעתים קרובות גם לאי־הבנות והתנצחויות בין ה„חסידים" וה„מתנגדים" שבעיר. כשעמדה על הפרק שאלת בחירת רב חדש, כל חוג שאף, כמובן, שה„רב דמתא" יהיה איש „משלנו"... לא תמיד „שיחק המזל" לחוג זה או אחר.

לצערי, לא הצלחנו לאסוף פרטים מלאים על כל הרבנים, שישבו על כסא הרבנות בעירנו, אבל, ממה שעלה בידי לשאוף ממקורות שונים ומפי זקנים, יש באפשרותנו לספר לקוראי „ספר הזכרון" ליהדות אוסטרוב על 12 רבנים ששירתו בכהונת הרבנות של עדתנו המפוארת שאיננה.

אני גאה לספר עליהם, אף שהנני משוכנע, שזכרונותי אלה השאירו עוד מקום להרחבת היריעה הזאת.

הוברר, שאחד מראשוני רבניה של אוסטרוב היה נקרא בשם „הרב מקויל" (על שם מולדתו קולו פלך קליש) שהיתה נקראת בפי היהודים קויל.

מספרים עליו — שהיה בן למשפחה עשירה ומכובדת ושניהל את עדתו ביד רמה ובתור אדם שפרנסתו לא היתה תלויה בקהילתו, אלא, להיפך, בני הקהילה היו נזקקים תמיד לעזרתו בצורות „גמילות חסדים" והלואות לזמן ארוך וכשהיו משכימים לפתחו נהגו בו כבוד רב, למעלה מן המקובל.

אחריו בא לכהן בעירנו הרב רבי פיבל ז"ל, שהיה נקרא בשם „רבי ר' פיבל סוקולקר". לא ידוע אם השם הזה ניתן לו לאחר שעבר לסוקולקה או שגר מקודם בסוקולקה ואחר כך בא לכהן באוסטרוב.

אחריו כיהן בתור רב עדתנו הרב ר' יהודה יודל ז"ל, יליד ברוק הסמוכה. לפני זה כיהן בתור רב בעיר סוקולוב (פלך שדליץ). היה מחסידיו המובהקים של האדמו"ר מגור זצ"ל. בימיו עלתה קרן אורה על שמי החסידים והחסידות בעירנו.

הרב ר' יהודה יודל ז"ל הלך מאתנו לכהן כרבה של פלוצק וכשהיו מזכירים שמו הוסיפו גם את התואר „רבה של פלוצק".

בשנת תרמ"ג זכתה עירנו למנות בתור רבה את הגאון, מרן דוד שלמה מרגליות ז"ל, שהיה אחד מגדולי ישראל, שנתפרסם מאד על פי ספריו „חידושי מהרשד"ם", שהופיעו בשני חלקים. הכרך הראשון נדפס בשנת תרל"ז בוילנה והשני — בשנת תרמ"ב בוורשה. בספריו אלה הראה הגאון הנ"ל את גדלו בתורה וחריפותו בהסבריו המפולפלים בסוגיות הש"ס ובפסקי הרמב"ם.

בין גאוני ישראל, שעודדוהו בהסכמותיהם לפרסם את ספריו נמנו הגאונים, רבי שמעון סופר ז"ל, רבה הנודע של קראקה ורבי ישראל רפיפורט ז"ל, רבה של טרנוב. ראוי לציין, שבהסכמותיהם — שנכתבו בשנת תרכ"ז — תואר הרב המנוח בתואר כבוד כגון: הרב הגאון הגדול, המפורסם, גן הדסים, ערוגת הבושם, בנן של קדושים, מוכתר בנימוסין, עמוד הימיני, פטיש החזק, החריף ובקי שמשנתו קב ונקי וכו'.

תוארים כגון אלה, לא היו ניתנים, אלא, לרבנים ידועי שם, שגדולתם בתורה בוקעת ועולה מתוך ספריהם ורבנו, רבי דוד שלמה מרגליות ז"ל, הראה את בקיאותו וחריפותו עוד בימי נעוריו, כאשר היה בין תלמידיו של גאון הדור וצדיקו, ר' אברהמ'לי לנדוי מטשכנוב זצ"ל, כפי שהזכיר זאת בהקדמתו לספריו „חידושי מהרשד"ם" במלים אלה... „ולמדתי אצל כבוד הגאון הצדיק המפורסם המנוח, ראש כל בני הגולה" אבד"ק טשיכנוב, בעת אשר למד עם ישיבה גדולה, הוא העמיס עלי עול תורה והרגיל אותי בדרכי עומק הפלפול להתהלך בו ברחבה.

בזמן הדפסת ספריו ישב על כסא הרבנות בקלווריה (פלך סובלק) ולפני זה שימש בכהונת רב בערים: לוקוב (פ. שדליץ), דזיאלושין (פ. קליש) ובעיר ניישטאדט (בסביבת קראקה).

בספריו סיפר על בני עירו קלווריה, שהיו ביניהם הרבה אנשי־שם, לומדי־תורה חריפים ובקיאים וגם סוחרים אמידים שסייעו לו בסיוע של ממש להדפסת ספריו.

הסיבה שהניעה אותו לעזוב את קלווריה בשנת תרמ"ג ולהחליפה בכסא הרבנות בעירנו לא ידועה. אבל העובדה שרב מפורסם וגדול בתורה כרבי דוד שלמה מרגליות ז"ל עשה זאת, מוכיחה שגם עירנו נחשבה אז בין הקהלות החשובות שבמדינת פולניה.

לצערנו, לא האריך ימים על כסא הרבנות באוסטרוב־מזוביצק, וכנראה גרם לכך דבר היותו „מתנגד" קיצוני, שאוסטרוב החסידית לא יכלה להשלים עם זה.

שמעו נשאר, בכל זאת לברכה ו„זקני" העיר היו מדברים בחרדת קודש על תקופת כהונתו של מהרשד"ם ז"ל כרב דמתא.

אחריו כיהן בכהונת רב אב"ד באוסטרוב־מזוביצק, החל משנת תרמ"ו, אחד

האדמו"רים והגאונים הידועים — הגאון רבי גרשון חנוך ליינר זצ"ל, שהתפרסם בעולם היהודי בשם „ר' גרשון העניך הרבי מראדזין".

אם כי מינוי זה לא היה לפי רצונם של חסידי גור (קבוצת החסידים הכי גדולה והכי חשובה שבעיר, בתור ממשיכי שלשלת קוצק, הם נמנו בין מתנגדיה של „חסידות ראדזין" בגלל זה שסבו של רבי גרשון חנוך ז"ל, ר' מרדכי יוסף זצ"ל מאיזביצה — נטש את קוצק בשנת תר"ם עם חבריו, והתלבש במלבושים של אדמו"ר), הרי התחשבו בזה, שהמועמד כבר היה מפורסם בכל תפוצות ישראל ברוב חכמתו ובגאוניותו והסכימו לכן לבחור בו, כרבה של אוסטרוב.

יצויין, שבהיותו צעיר, בן 29 שנה (נולד בשנת תקצ"ח), הצליח לעורר בספרו הגדול „סדרי טהרות" גל של הערצה והתפעלות אצל כל גדולי הדור. ספרו זה הוא מעין „גמרא" למשניות סדר טהרות. הוא אסף פנינים יקרי־ערך — מאמרי חז"ל, דברי תנאים ואמוראים מש"ס בבלי וירושלמי, ספרא וספרי, מכילתא ומדרשות — מלוות בפירושו, שהוא מעין פירוש רש"י, בו הוא שואל ומשיב בטוב טעם, דולה ומשקה מתורתם של אחרים ומוסיף מדליה. הוא היה „איש הפלא" בריחב ידיעותיו ובכושר הסברותיו בבחינת ה„חד בדרא", ספוג שסופג הכל וכבור שאינו מאבד טיפה בנגלה וגם בחכמות רבות וכבדות־משקל, היו גם ידיעותיו בלשונות העמים ובמדעי הטבע. היו בו כל הסגולות של הוגה־דעות, משורר וסופר, מחונן באומץ לב ולוחם ללא חת על השקפותיו. באפיו זה התבלט במיוחד במלחמתו על ה„תכלת" שהפיק מה„חלזון" וששיזר בו את ציציות הטליתות וארבע הכנפיות, דבר שמחזיקים בו חסידי ראדזין מאז ועד היום הזה.

אם כי היה לבוש בגדי אדמו"רים ככל אדמו"רי פולניה, סטה מן המקובל, שרבי „אינו יוצא מפתח ביתו ללא לויה של הגבאי או המשמש" שלו והיה מטייל בעצמו כיתר בני אדם. היה נוח לבריות מקבל כל אדם — קטן כגדול — בסבר פנים יפות, ללא כל מחיצות בינו ובין באי ביתו. מובן מעצמו, שבהתנהגות זו נתחבב מאד על הציבור לכל חוגיו והשפעתו הלכה וגדלה מיום ליום.

והנה קטע, מכתבה, שנתפרסמה ב„הצפירה" ביום ב', ערב פסח תרמ"ו — כחצי שנה לאחר בואו לכהן כרבה של אוסטרוב — ובה נאמר:

...עירנו, שהיתה תמיד מקום מריבה כשעלתה על הפרק שאלת מינויים של „רבנים, שוחטים וכלי קודש" אחרים, התאחדה — לכל מפלגותיה, וכתותיה בדעה אחת, על מנת למנות כרבם ואלופם את ה„רבי מראדזין" — הגאון המפורסם רבי גרשון חנוך ליינר שליט"א. „חסידים" ו„מתנגדים", „אדוקים" כ„משכילים", הסכימו יחד לבחירתו בתור „מרא דאתרא". כבר עכשיו — לאחר תקופה קצרה לכהונתו — ניכרת השפעתו העצומה ופרי פעולותיו הברוכות. במשך מחצית השנה לישיבתו בעירנו אפשר לציין את הישגיו החשובים האלה:

א. הקים „תלמוד תורה" של 5 כתות, המצטיין בסדריו ושיטת לימודיו ודאג לתקציבו, העולה לאלף רו"כ לשנה;

ב. לפי יזמתו הוקמה החברה ל„הכנסת אורחים" הדואגת ללינה ואוכל עבור אורחים שאין ידם משגת להתאכסן בבתי־מלון, לאש"ל (אכילה, שתיה ולינה) בצורה מכובדת;

ג. אירגן חברת „ביקור חולים", שנטלה על עצמה לטפל בחולים מחוסרי יכולת, לדאוג עבורם לעזרה רפואית, תרופות, לסעדם ולתמכם במאכלים טובים הנחוצים להם וגם ללינת לילה בבתיהם כשהדבר נחוץ וגייס 50 איש ואשה, העוסקים במצוה רבה זו;

ד. ביזמתו הברוכה קמה החברה „הכנסת כלה", שמטרתה להושיט עזרה לבנות עניים, לספק להן את צרכיהן — בגדים ולבנים ולפאר את כלולותיהן בכל הדרוש.

בכלל הצליח רבנו, לעורר בקרב בני עירנו את רוח האחוה, והריעות והאחריות הצבורית במדה גדולה כזו „שאין לתארה".

מסביבו מתהלכת עד היום אגדות שונות, שכדאי להביא אחת מהן. מפי זקנים שהכירוהו מימי ילדותו שמענו, שבהיותו ילד ובלמדו עוד ב„חדר" סידר לו שולחן עגול שהיה מסתובב כל הזמן, כשהוא כולו מכוסה מסכתות הש"ס וספרים אחרים וה„צעיר" שלגדולות נוצר — היה „תופס" את הגמרא או הספר, שהיה זקוק לו ללימודיו מורידו ומעיין בו ...וזאת בכדי לא להפסיד זמן ולהתבטל מתורתו לחיפוש הספר! אגדות מעין זו נרקמו מסביבו ומצאו להם מקום לשיחות שבין מנחה ומעריב בבתי־תפילה...

פקחותו וכושר תפיסתו, אפילו בענינים המסובכים ביותר, גרמו לכך, שרבים היו משכימים לפתחו, על מנת לקבל ממנו עצה ותושיה בעניניהם.

אפילו גאון מפורסם כרבה של לומזה — רבי אליעזר שמחה רבינוביץ ז"ל, כאשר פרצה שם המחלוקת הגדולה, ויד שר־הפלך היתה לימינם של רודפי הרב, בא הגאון מלומזה לאוסטרוב להתייעץ עם רבנו בענין ולפי בקשתו, נסע רבנו ללומזה וברוב תבונתו הצליח להשקיט את המריבה.

באותה תקופה „התבשל" אצל הרב ז"ל הרעיון הנשגב בדבר גלוי ה„חלזון", שממנו אפשר להפיק את „פתיל התכלת" שאנו מצווים לשזרו בציציות והחליט לצאת למרחקים — לארצות הים התיכון — לשם חיפושו.

בתחילת שנת תרמ"ז עזב את אוסטרוב וחזר לרדזין והתמסר לגילוי „החלזון" לתפוקת ה„תכלת", השקיע בפעולה זו את כל מרצו, ידיעותיו ובעיקר, את עקשנותו הקדושה במלחמתו נגד מתנגדי הפעולה.

לא האריך עוד ימים, וכעבור 4 שנים — ביום ד' בטבת תרנ"א — הלך לעולמו. פטירתו עשתה רושם עז בכל חלקי היהדות, שהרגישו כי שר וגדול נפל בישראל.

***

לאחר עזיבת „הרבי מרדזין" את עירנו גברה יד המתנגדים על חסידי העיר וברוב גדול נבחר רב־מתנגד שהיה ידוע בכינויו „הרב מפיוטרקוב".

חסידי העיר לא נכנעו וכאשר הרב התנגד בכל עוז למינוי בתור שו"ב, צעיר שנמנה על כת החסידים ושהובא על ידם לאוסטרוב, פרצה מריבה גדולה בעיר. הדבר נמאס על הרב־המתנגד ועזב כעבור זמן קצר את הרבנות באוסטרוב.

ה„מתנגדים" שבעיר לא יכלו לסלוח זאת והתארגנו ביתר עוז, ושוב הצליחו לבחור ברב חדש „מתנגד" ו„ליטבק" מבטן ולידה.

בראש הלוחמים דאז עמד ר' דוב בעריש שפירא, בנו של הגאון המפורסם בשם ר' אייזל ז"ל — רבה של סלונים.

ר' בעריש שפירא היה איש עשיר, בעל בית מסחר גדול למנופקטורה, תלמיד חכם גדול, שהיה ראוי בעצמו לאיצטלא דרבנן, אלא שלא רצה לקבל עליו עול הרבנות.

הציע לכן בתור מועמד מתאים לרבנות באוסטרוב, את חברו ללמודים בבית אביו הגאון ר' אייזל מסלונים — את רבי שמעון דוב אנוליק, שהיה מפורסם בכל ליטא

בשם „העילוי השחור" וששימש בהוראה זה למעלה מעשר שנים בעיירה הליטאית שאקי ושמעו הלך לפניו, כאחד מגדולי וגאוני ליטא.

לפי יזמתו, יצאה לשאקי משלחת מורכבת משלשה נכבדי העיר והם ר' בריש בעצמו, מר ברומברג (מעשירי העיר) ור' דן, למדן ידוע ובעל נכסים, על מנת להציע לרבי ש. ד. אנוליק את כתב הרבנות באוסטרוב.

משנודע הדבר בעיירה שאקי, נהרו בני העיירה לבית הרב והודיעו שלא יתנו לו בשום אופן לעזוב את שאקי.

בני העיירה הראו את כוחם גם אצל הרבנית ובקשוה לשדל את בעלה הרב שלא יקבל את ההצעה, בהזכירם, עד כמה רדפו חסידי אוסטרוב את הרב הקודם, בגלל היותו „מתנגד" עד שהכריחוהו לעזוב את העיר ובעלה הרי „מתנגד" ו„ליטבק" גם יחד ובודאי יתנגדו לו עוד יותר.

בסופו של דבר הוסכם שהרב יסע לאוסטרוב בעצמו, ואחרי שיבחון את המצב במקום ויסכים להישאר שם, תבוא הרבנית ומשפחתו, אחרי כן הכינו לרב קבלת פנים נהדרת. אבל בני העיר התאכזבו בגלל אי־בואה של הרבנית.

איסתייעא מילתא ובשבוע הראשון לבואו של הרב נערכה חתונה במשפחת העשיר מר ברומברג והרב צריך היה לקבל את הרח"ש שלו בסך 150 רו"כ (סכום גדול, באותו זמן) ונתנו לו רק 75 רו"כ והשאר נשאר כ„משכון", עד שגם הרבנית תבוא להשתכן באוסטרוב. אבל, גם לחץ זה לא עזר, הרבנית עמדה בשלה: אינה רוצה, שבעלה יכהן בעיר שיש בה הרבה חסידים והם מתנגדים למינוי רב־מתנגד וליטבק כבעלה. מוטב לי — טענה הרבנית — לשבת בתוך שאקי העניה והשקטה להתפרנס בצמצום, מאשר ללכת לעיר שיש בה מריבות. הרב נאלץ היה להכנע לרצון אשתו ובסוף השנה, כשהציעו לו את כסא הרבנות בטיקטין הסמוכה, — שמורו ורבו ר' אייזל מסלונים כיהן בה כרב, — קיבל את הרבנות בטיקטין ושימש בכהונתו זו 6 שנים. אחר כך נתקבל כרבה של שדלץ ונפטר שם בשנת תרס"ז כשהוא בן 59 שנה.

***

אחרי הרב משאקי, נבחר לרב הרב וינגוט מליפנא, אבל לא ידוע — אם כהונתו באוסטרוב קדמה לכהונתו בתיר רב בליפנא או ההיפך הוא הנכון.

הוא היה אביו של ר' נחום לייב וינגוט מייסד המפלגה האורתודוכסית בפולניה בשם „אגודת־ישראל" ועורך העתון שלה „דאס ווארט" באידש.

לאחר שהרב מליפנא עזב את עירנו, בא במקומו לכהן כבוד כרב דמתא הרב שהיה ידוע בשם הרב מפרצב שנמנה על כת „המתנגדים", אם כי אשתו הרבנית היתה ממשפחת ה„חצר" מגור.

הרב הזה, שהיה מטבעו רחוק מהחסידות ונושאי דגלה, סבל קשות מהתערבותם של החסידים בעניני הקהלה הוא חלה מעגמת־נפש במחלה נואשת ונפטר בשנת תרנ"ד.

שוב עמדה על הפרק שאלת בחירת רב חדש. הפעם התאמצו למצוא כמועמד לרב, אדם שיהיה רצוי לכל בני העיר ללומדיה כחסידיה, למתנגדיה כלמשכיליה, וגם לחוג הרחב שנקרא בשם הכללי „עמך".

באותו זמן קרה מקרה מחפיר ברוסיה הצארית, „פושע ישראל" מסוים, מומר להכעיס, שנתמך על ידי שונאי ישראל מפורסמים, מצא לו „התעסקות מיוחדת במינה" והיא — משלוח דלטוריות לממשלה הצארית בפטרבורג, בהן העליל עלילות נבזות על

„החסידים", בתארו אותם כ„כת" נבערת דעת, השונאת את „הכתר הרוסי" ועלולה ל„סכן" את קיומה. הדברים הגיעו לידי כך, שבממשלה הצארית נתבשל הרעיון לסגור את כל בתי־התפילה של החסידים ולהכריז על המסתופפים בצילם כעל „כת בלתי ליגלית", שיש ללחום בה עד לחיסולה המלא. הממשלה הרוסית הטילה על שר החינוך שלה, להכין סקר מפורט על התנועה הזאת. מהותה ותפקידיה ולהגישו לדיון הממשלה, לפני שתחליט בענין.

שר החינוך דאז, מר זינגר (?) פנה לרב רבי יהודה ליב גורדין, שכיהן אז בתור רב באוגוסטוב (פלך סובלק), בבקשה להכין תזכיר מפורט על הנושא: מהי החסידות?

הרב הנ"ל מילא את התפקיד החשוב הזה שהוטל עליו ובחוברת שחיבר ברוסית כתב סקירה מקיפה על החסידות מבחינה פילוסופית, מדעית ועל המסתורין שברעיון זה.

העובדה, שרב בישראל — שהיה אמנם ידוע מזמן — כלמדן מובהק ודרשן מצוין, יצליח גם לחבר ספר על החסידות בלשון רוסית צחה, עשתה רושם אדיר בכל ההוגים והמחבר נתפרסם לתהלה בפי כל.

אחד מבני עירנו החשובים ביותר, ר' נח פיינצויג, — קבלן מפורסם של הצבא הרוסי, — היה מבקר בעניני עסקיו, לעתים קרובות באוגוסטוב ונתידד מאוד עם הרב גורדין. בישובו הביתה הזמין את „שבעה טובי העיר" והציע להזמין את הרב גורדין לכהונת הרבנות, הפנויה, בעירנו. מר פיינצוייג דיבר בהתלהבות יוצאת מן הכלל, על המועמד הזה וציין, שבכחו של הרב גורדין להתחבב על כל בני העיר לכל סוגיהם ומפלגותיהם. המשכילים — ייהנו מרוחב ידיעותיו והשכלתו, הלומדים — מגדלותו בתורה, החסידים — מאוצר מחשבותיו ובקיאותו בחסידות לכל ענפיה, אלה האחרונים לא יכלו לתאר לעצמם, שרב בישראל — שיש לו יחס כל כך חיובי לתנועתם — אינו נמנה עליהם, כי אחרת הרי לא יכול להיות ולכן הוסכם, פה אחד, לבחור ברב גורדין לרבה של אוסטרוב.

משלחת, המורכבת משני חשובי העדה, ר' דוב בריש שפירא ורבי בן־ציון רבינוביץ — הידוע בשם „ר' בן־ציון אוסטרובר" — מחסידי גור המובהקים, האיש שזכה עוד להתחבשם מתורתם של האדמו"ר ר' מנדלי מקוצק, חידושי הרי"ם ובעל ה„שפת אמת" ז"ל שהיה גם גדול בתורה.

בפגישתם עם הרב גורדין בביתו באוגוסטוב, השתעשעו אתו בדברי תורה והלכה והתפעלו מידיעותיו הרבות בכל ענפיה.

משעברו לעסוק בחסידות ומשנראה היה לו, לרבי בן־ציון ז"ל שהרב משוחח ביחוד על „חסידות חב"ד", חשבוהו לחסיד לובויץ. ניסה ר' בן־ציון לזלזל בשיטה חסידית זו, אולם, הרב לא הסכים למסקנות והביא לפניו ראיות חותכות בכדי לסתור את דעתו הבקורתי וזאת מתוך ידיעה עמוקה ב„תניא", וכל הספרות החסידית החב"דית. ור' בן־ציון בשמעו כל זאת, נוכח שלפניו רב־חסיד לפי שיטת חב"ד (על טעותו זו עמד ר' בן־ציון כעבור זמן קצר).

לאחר שהקהילה שלחה לרב גורדין את כתב־הרבנות, כפי המקובל, נתעוררו אצלו ספיקות, אם כדאי לו לעבור מאוגוסטוב השקטה לאוסטרוב המלאה בעיקר חסידים.

מספרים, שבאותו זמן ביקר באוגוסטוב רבי ישראל מאיר זצ"ל, בעל ה„חפץ חיים", והרב גורדין גילה לפניו את היסוסיו אלה. הגאון מ„רדין" — כשבת הצחוק התדירית על שפתותיו — עבהו: מהו הפחד מפני חסידים? וכי מה דרכם „לעשות"? לשתות קצת יי"ש לחיים? ובכן לוגמים אתם כוס יי"ש ומסתדרים עמהם... הרב גורדין שמע בעצת ה„חפץ חיים" והסכים לקבל את הרבנות בעירנו ובשנת תרנ"ז התיישב באוסטרוב.

הרב ר׳ יהודה לייב גורדין ז״ל

הרב גורדין נולד בשנת תרי״ג, ברציצה שבפלך וויטבסק, הוא הצטיין מימי נעוריו בלמודיו ובהתמדתו היתירה. עד הגיעו ל„בר מצוה״, למד אצל הרב המקומי הגאון רבי ירחמיאל זיסקינד כץ זצ״ל. אחרי כן עבר לעיירה סביר, שם למד אצל הגאון רבי משה דנישבסקי ז״ל, שכהן אז בתור רב בעיר זו והוא השפיע מרוחו וידיעותיו העצומות על תלמידו ה„מתמיד הצעיר״ ושמו הלך לפניו כ„עילוי רב־כשרונות״.

רבה של מיכלישקי, הגאון רבי יהודה ליב הכהן קורליצר, בשכבו על ערש דוי, ציוה בצואתו להושיב במקומו על כסא הרבנות את „הגאון הצעיר״ שהגאון רבי משה דנישבסקי ז״ל הרבה כל כך להללו ולשבחו, ואכן עלה הרי״ל גורדין על כסא הרבנות דמיכלישקי כשהוא בן 24 שנה.

בשנת תרמ״ו נבחר לרב באוגוסטוב ואח״כ — בשנת תרנ״ז — באוסטרוב. עם בואו לעירנו התחילה בה תקופה חדשה. השפעתו היתה גדולה לאין ערוך על כל החוגים.

היותו נואם בחסד עליון גרם שהיו נוהרים ממש מכל קצוי העיר לשמוע את דרשותיו, רבות התוכן המצודדות את שומעיהן ומקסימות אותם ממש.

במיוחד הצליח הרב למשוך אחריו את משכילי העיר אשר כרעו ברך למשמע נאומיו בשפה הרוסית הצחה ועשירת־הביטוי, שנאמרו על ידו בימי הגנוסיא לבית המלכות כשגם פקידי הממשלה, קציני־צבא וכמרים היו משכימים לבית־הכנסת, על מנת להקשיב לנאומיו אלה, שעוררו התרגשות והערכה כללית גם מצדם.

ספרו עליו שעמד בחליפת מכתבים עם הרבה סופרים רוסיים מפורסמים ובראשם עם ל. נ. טולסטוי. ביחוד נתפרסם בין הסיפרים האלה, כאשר פרסם את ספריו הרוסיים „מהי החסידות" ו„מהו התלמוד", שבהם הוכיח ושם לאל את כל טענותיהם של „שונאי ישראל" פפרקורן, רולינג ועוד נגד היהדות והתלמוד, יצוין, שבחומר שבספריו אלה השתמשו גם סניגוריו של מנדל ביליס במשפט המפורסם שהתקיים בשנת 1913 בקיוב.

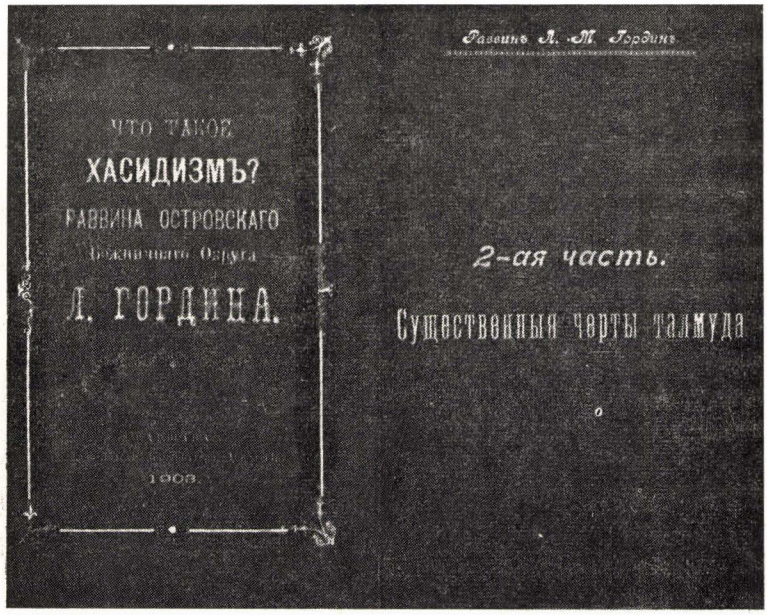

ספריו של הרב י. ל. גורדין: „מהו התלמוד" ו„מהי ההסידות?"

הרב גורדין אסף גם את כל הנאומים שנשא בהזדמנויות שונות בשפה הרוסית ופירסמם בספר בשם „סלובה". על ספריו אלה קיבל אגרת הערכה מהצאר ניקולאי השני.

מובן מעצמו, שהרב גורדין הראה את עיקר כחו וחילו הרב לאורייתא ובספרו הגדול שו"ת „דברי יהודה" פרסם שו"ת בכל ענפי ההלכה כשואל ומשיב בינו ובין גדולי ישראל שבדורו.

בספרו „דגל יהודה" הרים את קרן הדרשות, כשכל דבריו נאמרים בהשכל ודעת ונעימים לשומעיהם ולקוראיהם. ושם קהילתנו נתפרסמה בזכותו לתהילה, ואמנם היתה גאה על כך, שזכתה שגאון וחכם כמוהו ישכון בקרבה.

לדאבון לב מוקיריו וידידיו הרבים עזב הרב ר' יהודה ליב גורדין בשנת תרס"ד

את עירנו ועבר לסמורגון (פלך וילנא), בה הוציא לאור את ספרו השלישי „תשובות יהודה", שכלל גם כן שאלות ותשובות בכל חלקי ה„שלחן־ערוך".

בשנת תרע"ג נבחר לרב ואב"ד של לומזה עיר הפלך שלנו.

במשך שנים רבות ראו בני אוסטרוב את שבע שנות כהונתו של הרב גורדין בתור רבם „כשבע שנות השובע" בהן גדלה הקהילה והתפתחה בכל המובנים. חדלו דברי המריבה בין החוגים השונים ושלום אמת שרר בקרב כל המפלגות.

אם כי הרב גורדין היה מתנגד ו„ליטאי" ממש, אבל היה מחונן ב„נשמה חסידית" והשתפכות הנפש, שבה דיבר על החסידות והנגינה החסידית הנפלאה, שהיה רגיל להשמיע בכל הזדמנות מתאימה, קירבה אליו גם את החסידים הקיצוניים, וגם מנהיגם הרוחני רבי בן־ציון רבינוביץ, היה נמנה בין ידידיו הקרובים ביותר של הרב, יצויין שהיתה אהבה הדדית בין הרב וקהילתו. כאשר כותב הטורים האלה ביקר פעם אצל הרב גורדין בהיותו כבר לרבה של לומזה, התבטא לפניו בהתרגשות במלים אלו: „יש לי געגועים לאוסטרוב. מרגיש אני כמה אני אוהב אותה ושהיא אוהבת אותי". והוסיף: „חיבה יתירה נודעת לי לאוסטרוב, כי בה זכיתי לחבר את מיטב ספרי לתועלת הרבים".

***

לאחר פרוץ מלחמת רוסיה ויפן, שהביאה אחריה את תנועת השחרור, המפלגות ששאפו להוריד את שלטון הצאר, גדלו והרחיבו את עבודתן המחתרתית, גם לוחמי החופש שברחוב היהודי הרימו ראש והציבו להם למטרה לחתור ולמוטט את יסודות החיים היהודיים המסורתיים, שאיפתם העיקרית היתה — להוציא את ה י ש ן — את דרכי החיים היהודיים מדורי־דורות ולהכניס את ה ח ד ש — את רוח ההתקוממות נגד כל מה שהיה מקובל ומושרש בחיי העם. השאיפות הללו — שהיו נגד רוחם של האדוקים בתורת ישראל ומסורתו — עוררו בקרב חוגים אלה את רוח ההתנגדות והרצון לשמור על הקיים בכל מחיר. היוזמים של ההתארגנות נגד הסכנה המרחפת על הנוער היהודי היו החסידים, אבל, גם חלק ניכר של המתנגדים הדתיים הסכימו לרעיון הזה והיו מוכנים לשתף פעולה עם החסידים לשם השגת מטרה זו.

הוסכם לכן ביניהם לחפש אחרי רב גדול ובעל סמכות מוסרית, שבכחו יהיה לעצור את זרם ההתפרקות של הנוער מעניני הדת.

אחרי חיפוש, במשך שבועות מספר, נתנו ראשי הקהלה את עיניהם ברב גדול ובן טובים — הרב הגאון ר' יוסף קאליש, בנו בכורו של האדמו"ר רבי מנחם קאליש זצ"ל מאמשינוב ונכדו של האדמו"ר ר' יצחק זצ"ל מוורקה.

אם כי הוא היה עוד צעיר לימים — כבן 27 שנה — נתקבל בעירנו בכבוד גדול בהתחשב, כי, נוסף ליחוס אבותיו, היה גם חתנא דבי נשיאה, אשתו הרבנית היתה בתו של הגאון הנודע רבי חיים אלעזר וואקס זצ"ל רבה של קאליש, חתנו של גאון הדור רבי יהושע'לה מקוטנה זצ"ל.

עצם העובדה, שהגאון מקוטנה זצ"ל, בחר בו ל„חתן" נכדתו (היתומה מאביה רבה של קאליש) שימש לאות כי אכן הצעיר הזה גדול בתורה, הוא היה גם מוכתר בנימוסין ובעל מידות תרומיות. הצטיין במיוחד, באהבת ישראל וברצון עז להקריב את חייו לטובת כל יהודי ויהודי.

במראהו החיצוני, טוב לבו והתנהגותו העדינה, התחבב מרגע הראשון ע"י המשלחת שבאה אליו להציע לו את כסא הרבנות בעירנו והיא חזרה מלאה התפעלות, ורצון עז לראותו ככל המוקדם, בתור רבה ואלופה של אוסטרוב.

תצויין העובדה, כי כשלשים שנה לפני זה, כשבא לאוסטרוב האדמו"ר הראשון של אמשינוב, הצדיק רבי יעקב דוד זצ"ל (בנו של האדמו"ר ר' יצחק'ל מוורקה) לשם אוסף כספים למצוות „פדיון שבויים" והיה זאת בערב שבת וברצונו היה לשבות בה את שבתו, נמצאו בעיר מתנגדים קיצוניים כאלה, אשר דרשו ממנו בכל תוקף, לעזוב מיד את העיר והנה עברו שלשים שנה — וכל בני העיר יצאו לקבל את פני נכדו שנבחר על ידם כ„מרא דאתרא", כנראה, היתה זאת „ברכתו" של הרבי הזקן שדווקא אותה העיר שהרחיקה אותו ממנה בערב שבת, תקבל את נכדו בכל הדרת הכבוד בבואו לשכון בתוכה באופן תמידי כרב העיר, נתקיים בה באוסטרוב מה שנאמר — „הצדיק גוזר והקב"ה מקיים!"

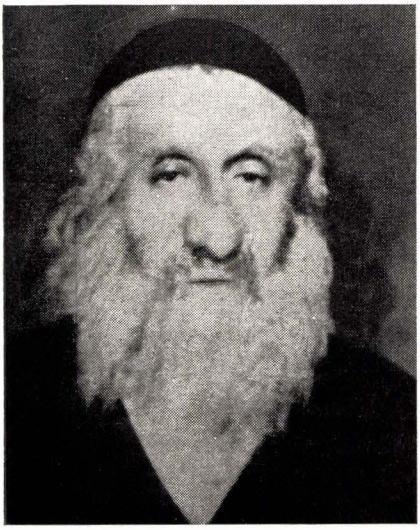

הרב ר' יוסף קאליש זצ"ל

הרבי ר' יוסף קאליש ניהל את קהל עדתו באוסטרוב מצד אחד, ביד רמה ומאידך ב„אהבת אב לבניו". לבו היה ער לכל דבר שהיה בו משום תועלת הרבים. בזמנו תיקן „עירוב" שאיפשר לתושבי העיר לא לחלל את השבת בהליכה ממקום למקום תוך טלטול חפצים וכלים שהאדם נזקק להם בלכתו בשבת. הוא גם הכניס שיפורים ראויים לברכה בכל המוסדות הציבוריים, בימיו פרחו ושגשגו הישיבה ו„התלמוד תורה" המקומיים, נקבעו עתים לתורה בכל בתי התפלה ובתי החסידים שבעיר וקול התורה נשמע בכל עבר ופנה. הרב בעצמו, — שהתמדתו בלימודי קודש לא ניתנה להיתאר — היה, לעתים קרובות, יושב כל הלילה ועד לאור הבוקר לאור הנר ולא מש פומיה מגירסא אם טרדות העיר הכריחוהו להתבטל מלימודיו — במשך היום. ביתו היה תמיד פתוח לרווחה לנזקקים, להאכילם ולהשקותם והיה מתגבר על כל המכשולים שעמדו על דרכו ולעזור לכל אדם בכל האפשר. ביזמתו הוקמה גם חברה „מאכל כשר" בשביל החיילים היהודים ששירתו בצבא הרוסי בקומרוב הסמוכה.

עם התקרבם של חגי ישראל וביחוד לפני ה„ימים נוראים" וחג הפסח, היה פונה לשלטונות הצבאיים ודאג לשחרורם של החיילים היהודים על מנת שיוכלו לבלות את ימי החג בבתי אחיהם באוסטרוב ותמיד הצליח במאמציו אלה. בשנת תרע"ח לאחר פטירת אביו

האדמו"ר ר' מנחם קאליש זצ"ל נקרא למלא את מקומו ועזב את עירנו. 13 שנות כהונתו בתור רב בעירנו, יירשמו לתהלה ולברכה בקורות הרבנות בעירנו. חיבת הצבור אליו, נשארה חרותה בלב יודעיו ומוקיריו עד שגם לאחר עלותו על כסא האדמו"רות באמשינוב — נהרו רבים לבקרו שם בימי חג ומועד וביניהם לא מעטים גם „מחוגי המתנגדים" שנהפכו לחסידי אמשינוב והסתופפו בצל אדמו"רם!

***

לאחר יציאת צדיק זה מן העיר, היה ברור, שרק לרב־חסיד ישנם סיכויים לבוא במקומו — דבר זה הבינו גם ה„מתנגדים" שבעירנו. חסידי גור ור' בנציון בראשם נטלו את היזמה לידם למצוא את הרב המתאים לרשת את כסא הרבנות שהתפנה. הם שמו את עיניהם בהרב הגאון ר' מאיר דן פלוצקי זצ"ל — רבה של דוואהרט (פלך קאליש), שנחשב, כאחד מגדולי הדור והיה גם מחסידי גור החשובים ביותר.

הרב ר' מאיר דן פלוצקי זצ"ל

הרב ר' מאיר דן זצ"ל, שחיבר כבר כמה ספרים חשובי־ערך, שנתקבלו מאוד על דעת לומדי התורה ובעלי ההוראה שבישראל והם „חמדת ישראל" חידושים על הרמב"ם וסוגיות הש"ס, „כלי חמדה" פירוש לחמישה חומשי תורה. בשנת תר"ע פירסם הרב פלוצקי את ספרו „שאלו שלום ירושלים", שעורר סנסציה גדולה בעולם הרבני. בספר זה גילה המחבר את כל הזיופים שבהם השתמש נוכל מפורסם, שהסתתר בשם „הרב שלמה יהודה פרידלנדר" שגילה, כביכול, באיזו ספריה במזרח הקרוב את ה„ירושלמי סדר קדשים", בכתב יד עתון, ופרסמו בשנת תרס"ז על מנת להונות את הבריות ולהתעשר על חשבון אמונתם בו.

גילויו של הרב פלוצקי הביאו במבוכה רבה רבים מגדולי ישראל אשר הרמאי־הזייפן הצליח להוציא מידיהם „הסכמות" נלבבות לפרסום הירושלמי המזויף וניסו לערער על מסקנותיו של הרב פלוצקי, אבל בעקשנות הקדושה ובראיות חותכות שאין לסתרן, הוכיח הרב את צדקת גילויו, וכל החומר פירסם בספרו הנ"ל וה„ירושלמי סדר קדשים" נפסל מלבוא בקהל ישראל!

בענק רוח זה, — שהיה מתלמידיו של הרבנים המפורסמים ר' חיים אלעזר וואקס מקאליש, ר' יהושע'לה טרונק מקוטנה ור' אברהם'ל בורנשטיין מסוכטשוב זצ"ל — זכתה עירנו והיה לה לפאר ולתפארת!

תקופת כהונתו בתור רב בעירנו, היתה ללומדי העיר, חסידיה ומשכיליה למקור ברכה והנאה רוחנית, כי כל מלה שיצאה מפיו, היתה מלאה חכמה ודעת, שופע פקחות והרחבת ידיעות השומע, ידיעות הנובעות מעמקי ים התלמוד ומפורשיו ומכל מקורות הדעת שבספרות התלמודית העתיקה וספרי החסידות המקוריים.

רבנו ר׳ מאיר דן ז״ל לא הסתגר בד׳ אמותיה של קהלתו, מרצו הרב ומעופו הרחב מחד גיסא והמקום המכובד, שתפס בעולם הרבני כאחד מגדוליה, מאידך גיסא, העלוהו אל־על כאחד ממנהיגי היהדות החרדית בפולניה והעמידוהו בראש אגודת הרבנים בפולניה. הוא היה גם מחשובי מארגניה ומייסדיה של „אגודת ישראל״ העולמית וממקימי ה„מתיבתא״ המפורסמת בוורשה ושימש כנשיאה וראש־הישיבה שלה.

לשם ביסוס קיומה ולשם הרחבת תחומיה של היהדות החרדית (האורטודוכסיה) בעולם היהודי הגדול — נדד מארץ לארץ, ביקר למטרה זו בצרפת, אנגליה, גרמניה ובלגיה ופעמיים ביקר גם בארצות הברית ובכל המקומות האלה נתקבל בכבוד גדול כראוי לגאון מהולל כמוהו.

אוסטרוב נעשתה בזכותו לתלפיות — כי רבים היו הפונים אליו בשו״ת בעניינים חמורים ומסובכים, ובפרט בנוגע להיתרי עגונות.

לרבי פלוצקי היה גם חלק גדול במיפנה שבא ביחס של האדמו״ר מגור לשאלת ישוב ארץ־ישראל ולעלייתם של חסידים ואנשי מעשה שביניהם — ארצה, לאחר שהשפיע על האדמו״ר מגור לבקר בארץ. עד כמה נתחבבה ארצנו על הרבי מגור אפשר לראות מהמימרא המפורסמת שלו — בדבר חידושי התורה, שחידש בזמן שהותו בארץ־הקודש — כי „אין תורה כתורת ארץ־ישראל״ ומהגדרת חידושיו אלה „כפירות שנשתבחה בהם ארץ־ישראל״.

אם כי אוסטרוב, בזכות רבניה המפורסמים, נתפרסמה לשבח בעולם היהודי־התורני — הרי לשיא פרסומה ותהילתה הגיעה כאשר הרב פלוצקי השתקע בה כרבה ומנהיגה הרוחני. יפה התבטא אחד ממעריציו של הרב, כאשר הסביר את המאמר המפורסם „איזו חכם המכיר את מקומו״, כלומר, החכם הוא זה שע״י הכמתו וגדולתו גורם, שיכירו קרובים וגם רחוקים את מקומו — את מקום מגוריו. וכשם שהיו רגילים לומר על דובנה שבווהליניה — למה שמה „דובנה״? — משום שהיא עיר מגוריו של „המגיד מדובנה״... כך אפשר היה לומר גם על עירנו למה שמה אוסטרוב — משום שגר בה „הגאון מאוסטרוב״...

אהבתו ל„מתיבתא״ ולתלמידיה בוורשה הצמיחה אצלו את הרעיון לעזוב את רבנותו באוסטרוב, להשתקע בוורשה ולהתמסר בכל כוחו ומרצו לעניני המתיבתא. אבל, בא המות המר והפר את מחשבותיו. הוא נפטר ממחלה ממארת ביום ו׳ בניסן תרפ״ח בזמן ביקורו בוורשה ושם גם מצא את מנוחתו.

***

במשך שנתיים חיפשה עירנו מועמד, שיהיה ראוי והגון לשבת על כסא הרבנות, שנתיתם במותו של הרב פלוצקי ז״ל, ולא מצאו.

איסתייעא מלתא והאדמו״ר מאמשינוב רבי יוסף קאליש, מי שהיה רבה של אוסטרוב עד לפטירת אביו האדמו״ר זצ״ל, בא לביקור לאוסטרוב.

ביקורו זה עורר אצל רבים געגועים לימים הטובים בהם שכן כבוד בעירנו. נזכרו ההוד והיופי אשר השרה אז על אנשי העיר ומוסדותיה בין שהיו מקודם ובין שהוקמו על ידו וראשי הקהלה באו לידי מסקנא, שרצוי לחדש את הברית עם בית אמשינוב ולפי הצעתם, נבחר חתנו, הרב רבי יעקב שרגא זינגר הי״ד, ביום ט״ו בשבט תר״ץ, בתור רב דמתא.

הרב ר׳ יעקב שרגא זינגר הי״ד

רבנו האחרון הנ״ל נולד בשנת תרנ״ט, באלכסנדר שע״י לודז, לאביו הגאון רבי יצחק מאיר זינגר — חתנו של האדמו״ר מאלכסנדר ר׳ שמואל צבי דנציגר מחבר הס׳ „תפארת שמואל״. הוא התחנך מילדותו ועד היותו לבן 11 שנה בבית ה„סבא״ הרבי מאלכסנדר, אחרי כך נשלח לסבו השני (אבי אביו) הגאון ר׳ אליהו זינגר ראב״ד בקליש (מקודם אב״ד בפשיסחא). מחוץ לשעוריו היומיים הרגילים בגמרא, הכניסוהו סבו לעולם אחר ללימוד פוסקים והוראה והודות לכשרונותיו הנעלים והתמדתו המופתית נתפרסם — בהיותו רק בן 18 שנה — כלמדן גדול, אשר לגדולות נוצר. באותו זמן התארס עם בתו של רבנו דאז רבי יוסף קאליש ז״ל ובקיץ שנת תרע״ז נערכה חתונתו ברוב פאר והדר בעירנו ושני הסבים האדמו״ר ר׳ שמואל צבי דנציגר מאלכסנדר מצד החתן והאדמו״ר ר׳ מנחם קאליש מאמשינוב מצד הכלה באו עם המון חסידים לשוש בשמחת הנשואין של נכדם ונכדתם ו„שבעת ימי המשתה״ היו לימי שמחה וששון לכל בני העיר.

במשך 13 השנים שבין נשואיו ועד להבחרו בתור רב בעירנו ישב הרב הצעיר בבית חותנו ואחרי כך בבית סביו באלכסנדר ואמשינוב על התורה ועל העבודה וממש לא פסק פומיה מגירסא.

משקיבל עליו את עול הרבנות באוסטרוב — בשנת תר״ץ, התמסר לעניני העיר והשתדל לנהל את עדתו בדרך אשר היתווה לפניו חותנו רבי יוסף קאליש ז״ל עד שהגיע הגל של שנת תרצ״ט אשר ניבא רעות ליהדות פולניה בכלל ולתושבי הערים הבינוניות והקטנות בפרט.

איש לא ידע מה מתרקם ובא על יהדות פולניה, אבל, פחד גדול תקף את הציבור וגזל את מנוחתו. רבנו השתדל לחזק ברכיים כושלות לעודד את רוחם במימרות חז״ל, שלפיהם כשאפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם, אל יתיאש מן הרחמים...

אבל, לדאבוננו נתקיימו החששות של „המיואשים״ ובבוא האסון ומפציצי היטלר ימ״ש התחילו לזרוע פצצות, להשמיד להרוג ולאבד את כל היקום, לא פסח גם על עירנו.. הפצצה הראשונה שהיטלה על אוסטרוב נפלה ביום שלישי בשבת, שלפני הסליחות,

בביתו של ר׳ יוסף פרבדה, ברחוב האיטליזים, קצצה את רגליו ובנו יצחק גרשון נהרג במקום. אין לתאר את המהומה שפרצה בעיר בגלל האסון הזה, כי ביום ראשון, שהיה גם א׳ דסליחות נכנסו הגרמנים לאוסטרוב ובו ביום הוציאו 15 יהודים והרגו אותם ביריה.

אף שהיתה נשקפת סכנת־מות ביציאה כל שהיא מהבית, סיכן רבנו את חייו ויחד עם בני עירנו, ר׳ משה רוזנצוויג, ר׳ שמעון הרש גולדווסר ור׳ יעקב פארביארז, יצא לקבור את המתים, חללי אכזריות הנאצים, שנהרגו על לא חמס בכפם, הנאצים דרשו מאת „המתעסקים״ וקרובי ההרוגים שירדו חיים לקבר והם כבר יטפלו בקבורתם. הילדה, שהקימו בני המשפחה של הנהרגים „ריככה״ קצת את לבותיהם האכזריים של הפראים ועל פי נס נצולו המתעסקים וקרובי המשפחה וחזרו לבתיהם...

ביום שני דראש השנה ת״ש אספו הנאצים את הרב ואת מזכיר הקהלה ר׳ טוביה מקובר בבית המדרש הישן, סחבו אותם למקום העינויים שלהם ובאיימם עליהם באקדחים הכריחו את המזכיר לגזוז את זקנו של הרב ואחרי כך את הרב לגזוז את זקנו של המזכיר והתעללו בשניהם באכזריות איומה.

יהודי עירנו חשבו בתומם כי על ידי בריחה למקומות אחרים יצילו את חייהם ורבים מהם נמלטו עם בני משפחותיהם לשטח שנכבש על־ידי הצבא האדום ושנמצא לא רחוק מאוסטרוב.

גם רבנו החליט לצאת מן העיר, אבל טרם שהספיק לעשות זאת נתפס שוב ע״י אנשי הגיסטפו וציוו עליו לספק תוך 24 שעות 5 קילו זהב. באמרם, כי רק על־ידי הורדת טבעות הקידושין מהנשים היהודיות אפשר לחסוך את כמות הזהב שעליו לספק. הואיל ורוב בני העיר כבר עזבוה לא היתה כל אפשרות למלא אחרי דרישת הנאצים ברח עם משפחתו באישון לילה לזמברוב הקרובה ומשם עבר לסלונים, בה מצא מקום מקלט אצל קרובו רבי שלמה וינברג רבה של סלונים.

רבנו התאושש קצת וניגש לפעולת העזרה לטובת הפליטים, בני עירנו, שהתרכזו בסלונים וסביבתה וכאב רחמן דאג ועזר לכולם.

בדעת הרב היה לעבור לוילנה, שנמצאה בשלטון הליטאים ולשם כך שלח לשם את בנו־בכורו יחיאל מנחם זינגר להכין עבורם מקום מנוחה. בינתיים השתלט הצבא האדום גם על וילנה ולאחר שביטל את חוזה אי־התקפה שבין הגרמנים והרוסים (ביום 22 ליוני 1941) והנאצים השתלטו גם על סלונים נסתמה הדרך. בזמן כיבוש סלונים ע״י הנאצים, החריבוה ובין הקרבנות הראשונים שלה היה גם רבה הגאון ר׳ יהודה ליב פיין ז״ל.

על סופו הטראגי של רבנו ז״ל נודע ממכתבו של ד״ר נח קפלינסקי מסלונים (הנמצא כיום בארץ ועובד כרופא בקופת חולים הכללית) שהננו מביאים אותו ככתבו וכלשונו:

„...הרב זינגר עם משפחתו הגיעו לסלונים עם גולי פולין הראשונים בסוף 1939.

אודות חייו בימי הכיבוש הסובייטי עד 1941 אין לי פרטים. בימי הכיבוש הגרמני היה יוצא ונכנס בועד הקהילה והיה בא־כוח קהילתו, שהרבה מהם חיו בסלונים ובתור פליט היה ה„מקשר״ בין ועד הקהלה והפליטים, טיפל הרבה במחלקה לעזרה כלכלית, והיה מוזמן לכל הישיבות המורחבות של הועד, שם הייתי נפגש אתו לעתים קרובות והתרשמתי ממרצו וישרו גם יחד.

אחרי שסלונים אבדה את רבה ומורה הרב ר׳ יהודה ליב פיין זצ״ל, היה הרב זינגר — אם כי באופן בלתי רשמי — הרב דמתא. ישיבתו בועד הקהל היתה ישיבת קבע. היה עובד הרבה בעניני הספקה ועזרה והיה מסדר את כל עניני הדת (כגון קידושין וכדומה). בזמן האחרון — בחדשי מאי—יוני 1942 — הייתי נפגש אתו כמעט יום־יום.

בפרוץ השחיטה הגדולה ביום 29 ליוני 1942 היה עם משפחתו הגדולה במחבוא ומשם הוצא (ביום 30.6.42) על ידי השוטרים הביאלורוסיים. באותו בוקר ראיתי אותו ואת כל משפחתו כשהם מובלים ע"י שמירת שוטרים ברחוב בערנאדינסקי לבית האסורים. משם הוצאו להורג ביום 1 ליולי 1942 בקברות קדושי סלונים בשדרות צ'פלובה.

אני מדגיש ששמו הטוב הלך לפניו בין יושבי סלונים בימי המצוקה ההם.

ד"ר נ. קפלינסקי"

הבשורה המעציבה הזאת הגיעה לראשונה לבנו הבכור של רבנו הי"ד ר' יחיאל מנחם זינגר נ"י שנשאר בחיים והנמצא כיום בארצות הברית.

רבנו הגאון רבי יעקב שרגא זינגר, רעיתו הרבנית הצנועה מרת יוטא ובניהם ובנותיהם רויזע, פעסע, אפרים, אליעזר, שמואל צבי, רבקה חיה, שפרה דבורה, שרה גאלדע ויוספה הי"ד נהרגו על־ידי הנאצים הארורים ימ"ש.

יוסף לשץ

לזכר רבני אוסטרוב־מזוביצק

מדי זכרי תקופת ילדותי, עיר מולדתי והיהודים שבה, תוקפים אותי הרהורים: מה המיוחד והשוני שבעיר זו? ולא בגלל שבליתי שם מיטב נעורי ובדרך הטבע חביבים על כל אדם ימים אלה, אלא במשך חיי נדדתי הרבה, לצורך פרנסתי ביקרתי ברוב ערי פולין, ידעתי חיי היהודים בעיירות, ימי חול ושבת; ברם, על אף 50 שנות העדרי מעיר מולדתי עומדים עדיין לנגד עיני במלוא יפיים ואצילותם טיפוסי עירנו, שלא מצאתי דוגמתם. כל אחד הנו כעין אב־טיפוס בהליכותיו, מעשיו ודרך חייו.

תורה, דעת וחכמה, חסידות ומעשי צדקה, וציונות לשמה חוברו יחדיו באכסניית תורה זו. והנשגב שבדבר, כי על אף היותה מבצרם של המתנגדים ושל החסידים (עם ר' בן־ציון רבינוביץ זצ"ל בראש), לא היתה בה שום מחלוקת ולא התהלכו בה הולכי רכיל.

את הרב ר' י. ל. גורדין זצ"ל, רב העיר (שהיה מהמתנגדים), כיבדו כל אנשי העיר. הם העריצוהו כרועם ומורם. הוא היה לא רק גדול בתורה, כי אם אישיות רבת־גוונים. הוא ייצג את העדה בפני הרשות, שלט בשפה הרוסית והתכתב עם גדולי הגויים, ביניהם הסופר הרוסי טולסטוי, שביקש את הרב לחבר ספר על המוסר שבתלמוד.

דרוש של הרב גורדין היווה מאורע ועורר תסיסה בעדה, וביחוד בין גדולי התורה. דרשותיו היו בנויות בארדיכלות גאונית, בהן שילב הלכה, אגדה, מדרש ומדע וגם הלהיב את הקהל בתוכחת מוסר.

אחר הרב גורדין, שהיה מתנגד, כיהן הרב ר' יוסף קאליש זצ"ל, שלאחר פטירת אביו ר' מנחם זצ"ל המשיך באדמו"רות אמשינוב. כל העדה התיחסה אליו בדרך ארץ ויראת כבוד, כי אלה ואלה דברי אלהים חיים.

הרב ר' יוסף היה בעל מידות תרומיות בהליכותיו המלאות צדקות וחסד והשפיע גם על „המתנגדים" שראו בו איש הולך תמים, פועל צדק ומלא ענווה.

בזמן המלחמה העולמית הראשונה, כשרבו היהודים שירדו מנכסיהם והגיעו עד ככר לחם, נוסד ועד שמטרתו היתה לעזור לנצרכים. (באותה תקופה הוכרז מורוטוריום והיו שהפסידו את כל כספם). בראש הועד עמד הרב קאליש, הועד הטיל מס על כל אחד לפי יכלתו והיקף מכחרו. היו סוחרים שמרוב מרירותם על המורוטוריום סרבו לתרום לועד. הרב קאליש, על אף חולשתו, לחם נגד כל קופצי יד עד כדי הטלת איסורים או דחיית כל פנייה לבית דינו, טרם שהוכיחו שתרמו לועד.

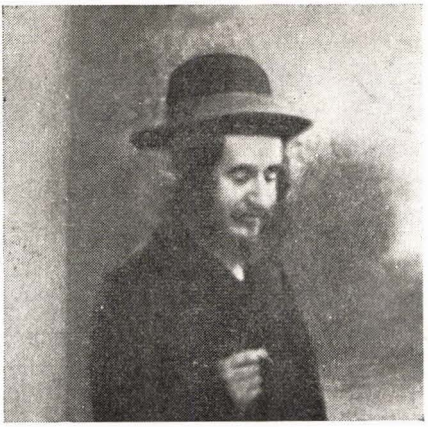

הרב רבי יעקב דוד ברבי יוסף קאליש ז"ל מאמשינוב

נולד באוסטרובה. החסידים הראשונים אמרו עליו, כי דמות דיוקנו דומה לזו של סבו רבי יעקב דוד הראשון, שעל שמו נקרא הוא.

לקח תורה מאביו ומגדולי הלמדנים שבאוסטרובה, הצטיין בלימוד ההוראה ובהיותו צעיר זכר את כל הש"ע או"ח בעל פה.

בגיל שבע עשרה נשא לאשה את בתו של רבי שלמה יוסקוביץ, חתנו של האדמו"ר ר' אברהם מרדכי אלתר מגור.

מספר שנים אכל מזונות בגור, באותו פרק זמן למד שיעור בעיון, בכל יום לפנות בוקר, אצל חותנו זקנו האדמו"ר מגור. התחבב מאוד על חסידי גור, הידועים בשמרנותם ובאדיקותם לשושלתם הגורית. בהתנהגותו הקדושה ובענוותנותו היוצאת מן הכלל עורר את תשומת לב באי חצרו של הרבי מגור.

אף האדמו"ר מגור בעצמו התרשם מאוד מצורתו האצילית ומחנו הטבעי, ולא פעם שיבח אותו בפני בניו וחסידיו.

תקופה מסויימת התגורר בוורשה בבית חותנו ולמד בבית החסידים דאמשינוב. כשיצא שמו לגדול בתורה ומורה הוראה, נבחר לאב"ד בעיר זירדוב הסמוכה לוורשה. אם כי צעיר לימים היה, ניהל את רבנותו כזקן ורגיל, וכל צרכי הקהילה נחתכו על פיו. אין לשער את גודל המסירות של אנשי זירדוב ללא יוצא מהכלל אליו.

צורתו היפה ופאותיו השחורות והמסולסלות, שיוו לו הוד ממלכתי.

בשנת תרצ"ו, אחרי פטירת אביו רבי יוסף, הושב על כסאו כממלא מקומו. כל חסידי אביו דבקו בו באהבה ובנאמנות.

בהתנהגותו האדמו"רית הלך בשיטת אביו, קירב כל איש יהודי והתעניין במצבו של כל איש. קהילת אמשינוב ביקשה ממנו שיעבור לעירם לשמש כממלא מקום אביו ברבנות, אולם קהילת זירדוב לא וויתרה עליו. אחרי דין ודברים באו לכלל פשרה, כי יכהן כאב"ד בשתי הקהילות גם יחד.

ליום הילולא של אביו נתאספו מאות חסידי אמשינוב בוורשה. בהזדמנות זו סקר את חסידיו, ערך שולחן ואמר תורה.

אמירת „תורה" בשבתות הזכירו לחסידי אמשינוב את הימים הטובים בהם התבשמו מנועם אימרותיו של אביו זצ"ל והתנחמו בבנו הגדול, שהוכן כראוי לשבת על כסא אביו.

עם פרוץ מלחמת העולם השניה נאלץ לעזוב את זירדוב. קרוב לשנתיים התחבא במקומות שונים בוורשה. מחבואו האחרון היה בעליית גג, שם חלה במחלת הטיפוס. מאמצי הרופאים עלו בתוהו. באחד מחדשי ההורף שנת תש״ב נפח את נשמתו בוורשה הדוויה.

הובא לקבורה באוהל זקנו, רבי מנחם, על יד קבר אביו, רבי יוסף.
זוגתו הרבנית וארבעת ילדיו הישמדו על ידי הנאצים.

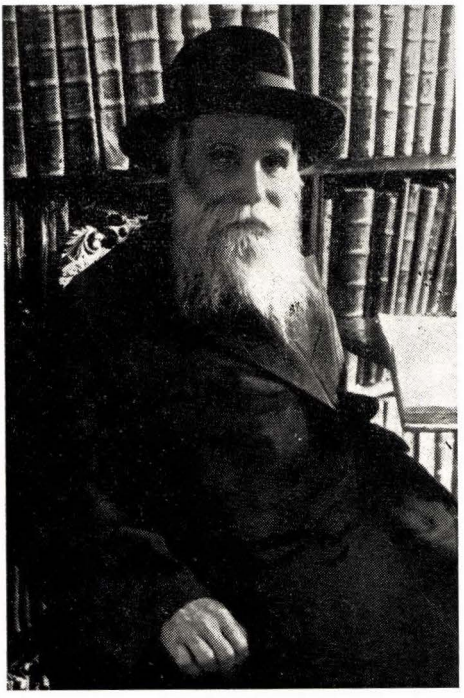

הרב ר׳ אברהם יוסף צינוביץ ז״ל

אישיות דגולה היה הרב צינוביץ, שישב על כסא ההוראה במשך עשרים שנה באוסטרוב ואחרי כן בלומז׳ה במשך שלושים וחמש שנה רצופות.

הרב צינוביץ נולד בזמברוב, לאביו הרב והתלמיד חכם ר׳ חיים צבי שהיה יושב יום ולילה ועוסק בתורה ואשתו עסקה במסחר המגיפקטורה — לפרנס את ביתה. אביו היה נוהג כל יום לעמוד כמה שעות בתפילה עטור טלית ותפילין ואחרי כן להוריד מאחד הסדקים שבתקרה חתיכת חרס ולשים על עיניו — כדי לזכור במוות ולחזור בכל יום בתשובה שלמה.

היה צם הפסקות וסועד לבו כל יום, רק לאחר תפילת מנחה. מארבעת בניו היה ר׳ אברהם יוסף המוכשר מכולם ועוד בימי נעוריו יצא שמו בכל הסביבה. צעיר לימים נמנה מורה הוראה באוסטרוב, שם כיהן כעשרים שנה עד אשר לוקח אחר כבוד ללומז׳ה ושם ישב על כסא ההוראה במשך שלושים וחמש שנה רצופות.

גם בהיותו מורה הוראה ומרובים היו טרדותיו הקדיש עיתים לתורה והיה יושב שעות רבות ולומד. כוח זכרונו היה פינומינאלי. היתה לו ספריה עצומה של ספרות רבנית והוא זכר בעל פה כל ספר, מי מחברו והשנה שנדפס וכו'. היה חובב עתיקות והיו לו אוספים של סידורים שונים, מחזורים, הגדות, חומשים וכן כתבי יד. היה מעורב עם הבריות. היה טוב מזג ותמים ולבו כאב כשממון יהודי הלך לטמיון או בכלל כשבאה איזו צרה על יהודים.

היה אוהב לפשר פשרות בסכסוכים, היה מקרב צעירים לומדים ומזמין אותם לעיתים קרובות לשיחה בדברי תורה. תלמידי הישיבה היו באים אליו להיבחן והיה אחר כך סומך ידו עליהם וגם מדריכם בעצה טובה וכמה רבנים צעירים היו תלמידיו.

היה חובב ציון ואחד מבין ארבעים הרבנים בפולין שחתמו על קול קורא למען הקרן הקיימת שעה שרבנים רבים התנגדו לה. בחדר בית־הדין שלו היו באים תמיד אנשים לשאול עצה מפיו, לשוחח ולא רק לדין תורה. אהב גם לעיין בספרים חיצוניים, ידע רוסית, פולנית וגרמנית והופיע לא פעם בפני השלטונות להשביע חיילים או להעיד כמומחה לדת בבתי המשפט. פעמים רבות יצא בראש הקהילה לקבל אורחים חשובים שבאו לעיר, כמו ראש הממשלה, מיניסטרים וכו'.

נזירים קאפוצינים היו באים לבקרו וגם להתווכח אתו או לשאול בענייני יהדות, כמה מהם דיברו עברית וידעו גם פרק בתלמוד ובזוהר.

הרב התעניין גם בחכמת הרפואה, קרא ספרי רפואה וכתב כמה חיבורים על הרפואה בתלמוד. הד"ר קארבובסקי היה רופאו ואיש שיחו ולא פעם גילגלו שיחות בענייני רפואה ובחידושיה. כאשר שכב שלושה חודשים בבית החולים בוורשה, היה הד"ר פרישמן הרופא שניתח אותו — מבקרו 2—3 שעות ביום ומשוחח אתו.

את שני בניו וארבע בנותיו חינך ברוח התורה והמסורה.

הרב צינוביץ חידש דברי תורה הרבה והיה אוהב לרשום אותם, — אולם לא לפרסם מרוב ענוות. ספרו „סלסלות יוסף" סידר והוציא לאור נכדו שמואל חיים רוזנבלום. הספר נתקבל יפה בחוגי הרבנים וקיבל כמה מכתבי הערצה מהם.

כל ימיו חלם לעלות לארץ ולגמור שם את שנות חייו האחרונות, אולם לא זכה לזה. אשתו הצדקנית והעדינה, לבית סוסנובסקי משצ'וצ'ין מתה בשיבה טובה לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה, והרב גורש ועונה ע"י הנאצים הטמאים יחד עם כל בני הקהילה ולא ידוע לנו מתי ואיפה השיב את נפשו לאלוהים ואיה מקום קבורתו.

תל־אביב נכדתו: רחל רוזנבלום־סלוצקי

הרב ר' אברהם פרנקל זצ"ל דיין ומו"צ באוסטרוב מזוביצקי

זמן קצר לפני עזבו את הקהילה הואיל הרב הגאון יהודה ליב גורדין למנות לדיין את הרב ר' אברהם פרנקל, חותנו של טיביל קיליביץ. סוחר היין הידוע. ר' אברהם היה אז אברך אבל כבר הצטיין בלמדנותו ובמידותיו התרומיות. היה מתון וצנוע בהליכותיו ומצא עניין בכל איש מדוכא וחש תמיד לעזרתו. הוא היה רצוי ומקובל על אנשי הקהילה. בשנת 1915 בימי כיבוש הגרמנים כשפרצה המגפה שהפילה הרבה חללים היה הוא בין קרבנותיה. הוא השאיר אחריו אלמנתו ובנו, שנספו בשואה מידי הנאצים במלחמת העולם השנייה (1939—1945).

הרב הגאון ר' יצחק דוד שולביץ זצ"ל

הרב הגאון ר' י. ד. שולביץ כיהן יותר מ־50 שנה ברבנות, וקרוב ל־40 שנה כיהן בקהילות אוסטרובה וקומורובה. בנעוריו למד תורה אצל האדמו"ר הזקן מאלכסנדר זצ"ל. הוסמך להוראה ע"י הגאונים: ר' חיים מבריסק והרב גינצבורג משדליץ.

היה למדן מופלג, גדול בתורה ובעל שיעור קומה. מוכר בין רבני פולין כפוסק ובר־סמכא וסיים מדי שנה בשנה כל הש"ס, ברציפות של 30 שנה.

אהב את הבריות כגדול כקטן, כעשיר כעני. עמד מעל למפלגות, אהב את כולם וכולם אהבו אותו.

היה חסיד מובהק, קרוב לבית האדמו"ר מאמשינוב, נכדו של ר' יעקיל'ה מזרנוביץ שהיה מתלמידיו המובהקים של ר' בונים מפשיסחה זצ"ל.

אהבתו לציון היתה גדולה עד מאוד. שש על כל הישג והישג בארץ ישראל. בכל פעם שקיבל מחתנו שבארץ ישראל אתרוג לחג הסוכות שמח שמחה רבה, וזיכה את מתפלליו בבית הכנסת הגדול בברכה על האתרוג הישראלי.

בסוכות ת"ש בפרוץ המלחמה היה האתרוג שקיבל מארץ ישראל היחידי בכל העיר, וכל בני העיר, וגם פליטי פולטוסק ואוסטרולנקו שנמצאו אז באוסטרובה, ברכו על האתרוג הזה.

בני משפחתו: בנותיו, בניו, וחתניו, כולם היו חדורים ברעיון ובחיבת הארץ. חלק ממשפחתו זכו לעלות ארצה בחייו של הרב זצ"ל, מה מאוד שמחה וגאה על זה.

ביתו היה מרכז לעבודות למען ארץ ישראל בכל השטחים. תנועת „ברוריה" נוסדה בביתו על ידי בנותיו.

ביום הראשון של המלחמה העולמית הופצצה העיר בבוקר. בעת שהתפלל נפלה פצצה בפנים בית הכנסת. הוא נפצע קשה ולא קם עוד ממיטתו.

הוגלה יחד עם כל עדת בני עירו לביאליסטוק. סבל יסורים גדולים. נפטר והוציא את נשמתו הגדולה והטהורה בט"ז בשבט ת"ש. אלפים שעוד היו בחיים ליווהו. הספידו אותו רבני העיר ביאליסטוק שטרם נחרבה.

בהלוויה השתתפו בניו ר' יחיאל וישראל עם משפחותיהם ובנותיו מרים ורבקה הי"ד. נספו בשואה יחד עם כל אנשי העיר אסטרובה שהוגלו מביאליסטוק לעיר סלונים.

(ראה התמונה בע' 36).

הרב ר׳ ישראל נתן פלוצקי (מימין) והרב ר׳ יצחק דוד שולביץ (משמאל)

הרב ר׳ ישראל נתן פלוצקי הי״ד מו״ץ דמתא

בשנת תרפ״ח — לאחר פטירתו של רבנו הגאון רבי מאיר דן פלוצקי זצ״ל — נתקבל בנו הרב ר׳ ישראל נתן הי״ד לדיין ומורה צדק באוסטרוב־מזוביצק. בכהונתו זו שימש עד לפרוץ מלחמת העולם השניה — בשנת 1939.

המנוח שהיה למדן מופלג וגדול בתורה המשיך לשקוד ללא הרף על למודיו ואפשר לומר עליו, שלא פסק פומיה מגירסא.

בכל זמן שנכנסו לביתו, בין שהיה זאת בשעות הבוקר, בצהרים, בערב ואפילו בשעה מאוחרת בלילה, מצאוהו תמיד שקוע בספריו ומקיים מצות „והגית בה יומם ולילה״.

שקידה עצומה זו הביאה אותו גם לידי מחשבה וממחשבה למעשים והיה מעלה את „חידושי תורה״ שלו על הכתב ואביו הגאון המנוח זצ״ל פרסמם ברצון בספריו „חמדת ישראל״ ו„כלי חמדה״.

לומדי תורה השתעשעו מאד בדבריו שפורסמו במפתחות והגהות לספר „חמדת ישראל״ ובספר המלואים ל„כלי חמדה״ נמצאו בהם פלפולא חריפתא כאילו יצאו מפיו של אחד מגדולי הלמדנים.

בהיותו מחונן גם בעט מהיר הפיץ את מעיינותיו חוצה ופנה בשאלותיו לגדולי הדור ובתוכם גם לאדמו״ר מגור זצ״ל.

בימי מלחמת השמד עבר ל„מקום ההצלה״ כביכול, סלונים, יחד עם הרבה פליטים מיהודי עירנו ושם מצא את מותו יחד עם רעיתו, ארבע בנותיו וחתנו.

ת.נ.צ.ב.ה. והי״ד.

ד מ ו י ו ת

הגאון הצדיק רבי בן־ציון רבינוביץ זצ״ל

הגאון הצדיק רבי בן־ציון רבינוביץ, שהיה נקרא בפי כל ר׳ בן־ציון אוסטרובר, היה אחד האישים הבולטים והמפורסמים ביותר בעולם החסידים שבדורו.

המנוח נולד בשנת ת״ר בוורשה לאביו הגאון רבי בנימין דוד זצ״ל, שהיה מגיד מישרים בעיר הבירה וורשה. והצטיין בהתנגדותו הקיצונית לשיטת החסידות ולאדמו״ריה.

ר׳ בן־ציון, שמימי ילדותו נתגלו בו כשרונות בלתי רגילים של בעל מוח חריף ומתמיד הקולט גם סוגיות חמורות בלמודיו, לא לפי גילו הרך, דבקה נפשו בחסידות ובלי ידיעת אביו עבר לקוצק, על מנת להסתופף בצלו של ר׳ מנדלי מקוצק זצ״ל ולהעמיק שם בלימוד החסידות לפי שיטת קוצק.

בהיותו בן 17 נשא לאשה בתו של אחד מחשובי אוסטרוב, ר׳ אליעזר אנטריפינר ז״ל, אף הוא מהמתנגדים לחסידות.

חותנו התחייב — כמנהג אותו הזמן — להחזיק בביתו את הזוג הצעיר על מנת לאפשר לחתנו להמשיך בלימודיו בתורה וחסידות. ר׳ בן־ציון הצעיר נתיידד עם רבי יצחק מאיר זצ״ל מגור בעל „חידושי הרי״ם״ ולמדו יחד. באותו זמן החליף הצעיר הזה שלגדולות נוצר מכתבים עם הגאון המפורסם ר׳ עקיבא איגר זצ״ל, אשר ניבא לו גדולות.

כשהציעו לו לקבל כהונת הרבנות בקהילות שונות, סירב. והסתפק במכירת אגרות־הגרלות, העסק התנהל למעשה, על ידי אשתו הצדקנית חיה גיטל ע״ה, והוא עשה לילות כימים בלימוד תורה וחסידות ונתן שעורים לאברכים ובחורים למדנים שלא על־מנת לקבל פרס. שמו הלך לפניו לתהילה בכל קצוי מדינת פולניה דבר שהוסיף כבוד גם לעירנו, ששמו היה צמוד תמיד לשמה.

למרות היותו חסיד חריף בנוסח קוצק, התידד עם רבנים־מתנגדים אם רק היו גדולים בתורה.

רבנו ר׳ יהודה ליב גורדין זצ״ל היה לו ידיד־נפש, והיה אומר אינני מחליט בשום דבר בעל ערך, מבלי לשמוע מקודם את דעתו של רבי בן־ציון, והיו נפגשים לעתים קרובות ומשתעשעים בדברי תורה והלכה.

מענין שהיה רשום אצלו מספר נסיעותיו להאדמו״רים, „לימים הנוראים״ 71 פעם, ולחג השבועות — חג קבלת התורה 69 פעמים.

ר׳ בן־ציון נפטר בשיבה טובה ביום י״ט בסיון תרפ״ו בוורשה. בצוואתו נאמר, שאם ימות ויובא לקברות באוסטרוב־מזוביצק עצמה יקברוהו על־יד „שואב המים״ המקומי זלצברג, אף ששירת בצבא הרוסי במשך 25 שנה, גם בזמן המלחמה שבין רוסיה ותורכיה ובכל זאת שמר על כל חוקי התורה.

בהלוויתו בוורשה השתתפו אלפים, ארונו נישא על כפיים. ועד שהגיעו לבית העלמין שברחוב גנשה הגיע מספר המלווים לרבבות.

קברו נחצב על־יד קבר דודו הגאון ר׳ יהודה סגל זצ״ל מגדולי וחשובי רבני וורשה.

ר׳ בן־ציון זצ״ל הניח בן ובת, בנו ר׳ יצחק מאיר רבינוביץ וחתנו ר׳ משה לייב וולמן בנו של הרב מפלונסק זצ״ל, הם ומשפחותיהם הושמדו על־ידי הנאצים ימ״ש, הי״ד.

ת. נ. צ. ב. ה.

ר׳ בעריש שפירא ז״ל

ר׳ בעריש שפירא היה בנו של ר׳ אייזיק חריף, הרב דעיר סלונים, מתנגד קיצוני לחסידות ול„רביים״. היה אמיד, בעל חנות של ארג, לעולם לא דרך על ספה. אשתו שרה שיינדל היתה אשת חייל והיא טיפלה בחנות.

ר׳ בעריש ישב יום ולילה ולמד. מחידושיו בתורה אפשר למצוא בספרי אביו הגאון. הוא התמחה בגימטריאות, בביתו היתה לו ספרייה רבנית־תלמודית עשירה מאד.

הוא התפלל בבית המדרש החדש „מצודת המתנגדים״. השתייך לחבורה „טו״ת״ (ראשי תיבות „טלית ותפילין״). בני החבורה היו נשארים עטופים בטליותיהם ללמוד בכל יום אחר תפילת שחרית דף גמרא ותוספות.. הוא היה קורא את השיעור. היה חריף ושנון. ברא כרעא דאבוה.

נפטר בתרס״ג. הרב יהודה ליב גורדין הספידו.

ר׳ וולף בער ז״ל

ר׳ וולף בער היה ראש־הישיבה של כיתה א׳, היה חסיד אמשנובאי, בעל הדרת פנים. זקנו מגודל, מצחו קורן, פיקח שבפיקחים. שמח בחלקו כיאות לחסיד מיושבי ראשונה אצל שולחן האדמו״ר.

הוא היה אומר את שיעורו בנעימה, קולו היה צלול, ערב ומתהדהד בכל פינות האולם רחב הידים.

כל ישותו אמרה אצילות ועדינות יהודית. נשא על ראשו כתרה של התורה בגאון. השכינה שרתה עליו. חכמתו ותורתו האירו פניו. כולו ספוג אור גנוז שהיה מקרינו ומאציל על כל מי שנכנס לתוך ד׳ אמותיו.

חתנו הסופר העברי המפורסם צ. ז. וינברג, נתן לנו דמות דיוקנו של חותנו בספרו האבטוביאוגרפי „דרכים אבילות״.

„יהודי זקן זה, למעלה משבעים, בעל הדרת פנים, ראש הישיבה בעיר, פיקח ונבון ותלמיד חכם מובהק — רוב חייו עברו עליו במצוקה ועוני ונתנסה בנסיונות רבים. באסונות משפחה מרובים. ויצא מהם מצורף ומטוהר: ועתה, אלמן, מושך לעת זקנה בעול בניו ובנותיו — עדיין היה מלא כוח ועצמה, וידע לפכח את צער בני משפחתו ולגרש את העצבות מהבית.

משהעניק לבני ביתו מחכמתו ומתורתו, נתפנה לקונו, שולחן השבת נהפך אצלו למזבח הקודש; וזמירותיו נשפכו בהתלהבות, שהפקיעוהו מדאגות ימות החול.

פעם בשבת, קמה פתאום מהומה, נתפשטה שמועה, שהגויים בפרברי העיר החלו לקצות ביהודים, שכני הבית ברחו אל השכונה המרכזית, למקום בטוח יותר. רק הזקן ר׳ זאב דב, שהפסיק רגע מתפילתו, חזר מיד למנוחתו והרגיע את בני ביתו; ובמאור פניו ובבת־צחוקו השכיח את הסערה, והמשיך את שיריו ומזמוריו כמוסר נפשו בחיק קונו״.

יהי זכרו ברוך.

ר׳ ניסן ז״ל

ר׳ ניסן היה ראש הישיבה של כיתה ב׳. הוא היה קטן קומה, כחוש וחיוור, פניו בלי טיפת־דם כחרדל. עיניו — אדומות מחוסר שינה. הוא היה ממשכימי־קום לעבודת הבורא, קיים את „ייראוך עם שמש״. היה מתנגד אדוק שבאדוקים. זהיר שבזהירים, מדקדק במצוה קלה כבחמורה. נהג על פי שיטת הגאון מווילנא. היה עטוף בטלית ומוכתר בתפילין יום תמים.

הוא היה אומר: כל יום ויום הוא יום הכיפורים וחייב אדם להתוודות על חטאיו, לפייס את חבירו ולעשות חשבון נפשו.

„אשרי אדם מפחד תמיד״ ממיראו של מלכות, מלכות שמיים. ועול מלכות שמיים היו נר לרגליו ואור לנתיבתו.

הוא השתדל להיות בין הנעלבים ואינם עולבים, שומעים חרפתם ואינם משיבים, ובדרך זו של וותרנות אישית הדריך את התלמידים.

לא אכל „חדש״. ערך בכל לילה „תיקון חצות״. היה ציוני נלהב. קנה שקל. הקנאים שבין החסידים פגעו בו, והוכיחו אותו על „פשע הציונות״, אבל הוא לא השגיח בהם. שמע חרפתו ולא השיב — לא הגיב אף בתנומה קלה.

פיגה זיסל ברומברג ז״ל

אחת הנשים הנפלאות הידועות בפולין כולה ובייחוד באוסטרוב והסביבה, היתה נכדת הגאון המפורסם ר׳ דן מפלוצק שהיה חותנו של הגאון והצדיק ר׳ אברהם לנדאו מטשכנוב.

ר׳ דן היה עשיר מופלג ומספרים כשנפוליון הראשון עבר את פולין בשנת 1812 והתאכסן בפלוצק לווה ממנו עשרת אלפים טאלער זהב ונתן לו קבלה חתומה בכתב ידו שהוא חייב לר׳ דן סכום זה. את הכתב הזה ירשה פייגה זיסל והיא תבעה את הכסף מהממשלה הצרפתית והתדיינה שנים רבות ושלחה עורך דין מיוחד לצרפת ולבסוף הפסידה במשפט כי הממשלה הצרפתית לא רצתה להכיר בחוב של נפוליון.

היא נתייתמה בצעירותה והצדיק מטשכנוב בירך אותה בשתי ברכות: בעשירות ובאריכות ימים ושתי הברכות הללו נתקיימו בה ובכל בניה.

היא נישאה לר׳ אברהם יצחק ברומברג בעודה צעירה ומיד לאחר נשואיה נטלה על עצמה את עול הפרנסה ובעלה ישב על התורה והעבודה והיה עוסק בצרכי ציבור, היא היתה מנהלת בעסקי יערות ותבואות עם „הפריצים״ שבסביבה, נאמן ביתה היה ר׳ תנחום, שמש בית הכנסת.

ר׳ תנחום זה, היה יהודי ישר ופיקח, אלפי רובלים היתה שולחת פייגה זיסל על ידו ל„פריצים״, פעם ניסו את ר׳ תנחום ואמרו לו: קח לך אלף רובלים מהכסף, מה יחסר לפייגה זיסל, יש לה רב. השיב ר׳ תנחום: „אם אקח לי את הכסף, מי ישלם לי שכר שליחות?״

פייגל זיסל היתה מפורסמת ביישרה וחכמתה ורבים מהפריצים סחרו עמה כי רחשו לה אימון רב. וכך הלכה האשה הלך וגדול בעסקיה, עד שנעשתה עשירה מופלגת.

ששה בנים ושתי בנות ילדה, גדלה והשיאה. בנה הבכור ר׳ דן ברומברג, היה תלמיד חכם גדול, היה מקובל בעיר והשפעתו בענייני ציבור היתה גדולה. היה עובר לפני התיבה בעיקר בימים הנוראים בבית המדרש הישן.

היה חתנו של הלמדן הגדול והעשיר המופלג ר׳ הירשלה מנדלזון מוורשה, נכדו של הגאון בעל „חמדת שלמה״ רבה הראשון של העיר וורשה. הוא ישב באוסטרוב עד מלחמת העולם הראשונה ובימי המלחמה עבר והשתקע בוורשה. יש לו צאצאים בארץ.

בנה השני, ר׳ חיים מרדכי, אף הוא תלמיד חכם גדול וסוחר מצליח. הוא היה חתנו של החסיד הידוע, העשיר ר׳ זיסקינד ביאלר וגר בוורשה. הוא היה גם משכיל ויודע שפות.

פייגה זיסל ברומברג ובנה יעקב

בנה השלישי, ר׳ יעקב, היה חתנו של החסיד המפורסם, יהודה מאיר ליפסקר מקוטנה. גם הוא היה תלמיד חכם גדול ואיש פיקח והיה בנקאי. בסוף ימיו עלה ארצה. גר בירושלים ונפטר כאן בשנת תרצ״ה, יש לו בת בחיפה.

בנה הרביעי, ר׳ זאב, היה עשיר גדול והיה חתנו של חסיד ידוע מוורשה. כשעמד לצבא בעיר הפלך לומז׳ה, אמר הגוברנטור: זהו בנה של הגבירה המפורסמת פייגה זיסל ברומברג, הוא חייב להיות חייל. אבל פייגה זיסל אמרה לא באלף רבתי ועשתה מאמץ יתר לשחררו מן הצבא. והדבר נמשך שנה וחצי והוציאה חמישים אלף רובל ולבסוף שיחררה אותו.

הבן החמישי, ר׳ הערשל, היה חתנו של הגביר ר׳ לייב שכטר מלודז. אף הוא היה עשיר, תלמיד חכם וחסיד. היה מפורסם ביישרו במסחר ועשה עסקים גדולים.

הבן השישי, ר׳ נתן, ידוע כלמדן, חסיד ועשיר. היה חתנו של העשיר והחסיד המפורסם, ר׳ חיים שידלובסקי מפיטרקוב. גר כמה שנים באוסטרוב ועבר אחר כך לוורשה ועסק שם במסחר וקבע עיתים לתורה. במשך שנים רבות שימש „דאָזאָר", חבר ועד הקהילה בוורשה מטעם החסידים מאנשי „שלומי אמונת ישראל".

מכל בניו ובנותיו נשארו בפולין שתי בנות ובארץ שני הבנים הצעירים.

פייגה זיסל ובעלה ר׳ אברהם יצחק, מוצאם מ„מתנגדים", אבל ר׳ בן ציון רבינוביץ מאוסטרוב, החסיד המפורסם של גור, השפיע על כל בניה וכולם היו חסידי גור.

גם את שתי בנותיה השיאה פייגל זיסל לבני טובים ועשירים. חתנה הראשון, ר׳ נחמן גולדברג מטרסטינה — עיירה סמוכה לביאליסטוק — גר באוסטרוב והיה ראש הקהילה עד פרוץ המלחמה הראשונה בשנת 1914.

הבת השנייה היתה נשואה לבן עשירים, ר׳ שלמה רייכמן מטשנסטוכוב.

פייגה זיסל היתה אשה בעלת מעוף רחב, גם במסחר וגם בענייני צדקה. בחג הפסח סעדו בביתה מאות חיילים יהודים ששרתו בצבא ונמצאו בקסרקטין שבקאמאראווע, על־יד אוסטרוב. מיד לאחר פורים היו מתחילים בביתה בהכנות לחג הפסח. בכל שבת ובכל חג ומועד היו סועדים על שולחנה כמה עשרות אורחים. היתה דואגת לעניי העיר ולכל בני משפחתה הקרובים והרחוקים, דהיינו צאצאיו ונכדיו של הצדיק מטשכנוב.

הקימה על חשבונה בניין בשביל הישיבה ותלמוד התורה. מעניין, שבשנות המלחמה הנאצית כשכמעט כל בתי היהודים באוסטרוב נחרבו נשאר הבניין על תלו.

כל יום שני וחמישי בשבוע היו בני הישיבה סועדים על שולחנה ולא היו זקוקים לחפש מארח, מה שנקרא אז „לאכול ימים".

בעלה, ר׳ אברהם יצחק, נפטר בעודנה צעירה והיא נשארה אלמנה עם שמונת ילדיה וניהלה לבדה את כל העסקים.

בימי המלחמה העולמית הראשונה עברה לגור בוורשה ושם נפטרה בשיבה טובה ובזקנה מופלגת. בת תשעים ושש, בשנת תרפ״ג.

ירושלים הרב א. י. ברומברג

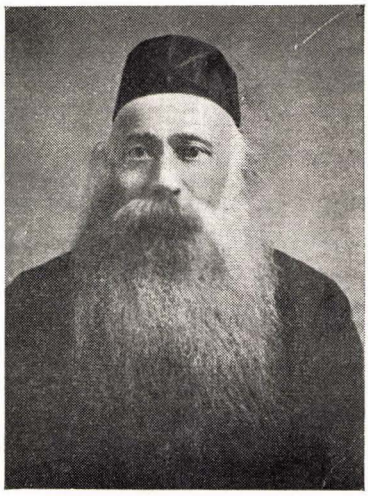

ר׳ נחמן גולדברג ואשתו אסתר פרל ז״ל

חתנם של אברהם יצחק ברומברג ואשתו פייגה זיסל, האשה המפורסמת בכל הסביבה.

הוא היה יליד טרעסטינה, עיירה סמוכה לביאליסטוק, סוחר ובנקאי והיה ראש הקהילה עד ימי המלחמה הראשונה. אחר כך השתקע בורשה ושם נפטר בשנת תרפ״ו, בגיל 69 שנים. היה אדם בעל צורה והדור בלבושו. היה שומר מצוות ומדקדק בקלות כבחמורות.

ביום ששי בחצות היום כבר היה מוכן לקבל את השבת. היה תמים בכל הליכותיו. קרה פעם מקרה — בזמן שבתו בורשה — שאחד משכניו השאיר את חנותו פתוחה בליל שבת. ר׳ נחמן גולדברג חזר מבית התפילה וכשעבר על פני החנות וראה אותה פתוחה פרץ בבכי וביללה, הטיח את ראשו בכותל הבית, וצעק חמס על שיהודי מחלל שבת בפרהסיה. התאספו סביבו הרבה אנשים, כי הכל הכירו אותו בשכונה, הוא לא נרגע עד שהיהודי סגר את החנות.

מתחילה היה „מתנגד״ אבל בשנים שהאדמו״ר ר׳ יוסף קאליש כיהן ברבנות באוסטרוב נעשה ר׳ נחמן גולדברג לאחד מחסידיו המקורבים.

גם חתנו ר׳ אברהם יעקב פרידמן ז״ל היה כמותו, אף הוא היה „מתנגד״, תלמיד חכם גדול, תלמיד ישיבת וולוזין, חבר נעוריו של חיים נחמן ביאליק ז״ל.

מרת אסתר פרל ע״ה, בתה הבכירה של האשה המפורסמת והנדיבה מרת פייגה זיסל ברומברג ע״ה, ואשת הבנקאי ר׳ נחמן גולדברג ז״ל.

היא היתה עקרת־בית למופת ואם מסורה לששה עשר הילדים שילדה.

ניהלה כל ימי חייה את החנות הגדולה למנופקטורה שבעיר ובעלה ניהל את הבנק.

בפרוץ המלחמה הראשונה עברה עם משפחתה מאוסטרוב לוורשה ונפטרה שמה ט׳ באייר שנת תרע״ז — 1917.

ירושלים הרב א. י. ברומברג

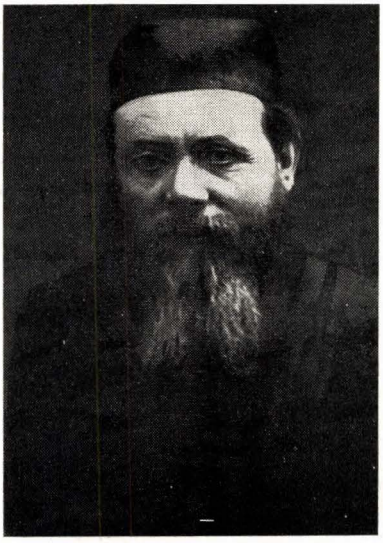

ר׳ גדלי׳ דוד מורגנשטרן ז״ל

נולד בנובוגרוד שע״י לומזה. נשא לאשה את חיה קיילה בת ר׳ לוי קיליעוויץ מאוסטרוב — אחד מנכבדי העיר — והתישב בה.

היה בעל־בית חשוב ונכבד בעיר, מתנגד נלהב. הוא התפלל בבית המדרש החדש שברחוב בראקער, שהיה מצודתם של המתנגדים בעיר.

היה הולך יום יום לתפילת שחרית, מנחה ומעריב ומשתהה שם לשם עיון ולימוד לאחר התפילה. טיפוס יהודי נעלה ונפלא מהדור שלפני האחרון. קיים כל מצוה לכל פרטיה ודקדוקיה.

הוא היה דייקן בדבר קל כבחמור: לא רצה לחתום על מכתב כללי של הקהילה אם היה מיועד לאיש שלא שימש בתורת רב והמכתב בפנייה אליו השתמש בתואר המקובל ר׳ פלוני. גם בדיבורו לא כינה שום אדם רבי אלא אם כן היהודי היה לכל הפחות מוסמך.

ככה קיים בקפדנות קיצונית מצות־עשה „מדבר שקר תרחק״ (שמות כ״ג). הוא היה איש האמת במלוא מובנו של המונח. הוא נהג לפי דיני ה„שולחן ערוך״, לא נטה הצידה אף כהוא־זה, לא הוסיף ולא גרע.

איש תורה וחכמה. ידע תנ״ך בעל־פה ואת השפה העברית על בוריה ובקי בדקדוק השפה.

ידע גם כמה שפות והיה מתעסק בכתיבת בקשות לבתי משפט ולמוסדות ממשלתיים ברוסית, גרמנית ובפולנית.

היה מחובבי ציון הראשונים והצטרף למחנה הציוני אחרי המעשה, כשנתקבל מכתב מהד״ר ברנשטין־כהן בדרישה לשלוח ציר אל הכינוס הגדול של כל אגודות הציונים שבפולין שיתקיים בורשה. נמנו וגמרו ציוני אוסטרוב ליפות כוחו של ר׳ גדלי׳ דוד מורגנשטרן ולשלחו בתור ציר אל האסיפה. הוא לא היה אז ציוני רשמי, חבר האגודה, אבל היה משכיל נודע לשם ומוקירו של הסופר נחום סוקולוב, עורך „הצפירה״. הם חשבו

שעל־ידי משימת כבוד זו שתוטל עליו יכניסוהו לתוך האגודה וייעשה פעיל. אולם הוא סירב לכתחילה ונימוקו עמו: אינו שייך באופן רשמי לתנועה הציונית.

אולם הם הודיעו לו שבאסיפה ייפגש עם סוקולוב. הזדמנות יקרה כזו לא יכול היה להחמיץ. הוא נסע.

בשובו היה לציוני נלהב, ואף ניהל תעמולה לרעיון הציוני באסיפות.

נפטר בגיל שבעים בשנת תרפ"ב, 1922, באוסטרוב־מזוביצק.

יהי זכרו ברוך.

מתוך ספרו של אבא גורדון שלושים שנה (ביידיש), 1958 עמוד 220.

ר' יצחק מורגנשטרן ז"ל

בנם של ר' גדלי' דוד וחיה קילה מורגנשטרן ז"ל.

משרידי חובבי ציון, אלה ששימשו מסד ויסוד לתנועה הציונית הגדולה. בר־אורין, איש „המזרחי", לא פסק כל ימי חייו לפעול ולהתענין בענין תחיית עם־ישראל וגאולתו, מנכבדי העיר היה. היה קשור למסורת, לחכמת ישראל ולחכמת העמים גם יחד. היה שופע תמיד שפע תורה, חכמה ודעת.

איש אשכולות, יודע שפות, והשפה העברית ידע על בוריה. בקי בתנ"ך ובדקדוק השפה למופת.

כל ימיו התעסק בפנקסאות, אם זה במוסדות או בעסקי־פרט. שנים רבות עבד בתור פנקסן בבנקים והצטיין במקצועו בזכרונו הנפלא והנדיר. נוח ומקובל על הבריות.

נפטר כמה שנים לפני פרוץ המלחמה וזכה שלא לראות בצרות ישראל.

יהי זכרו ברוך.

ר׳ מיכאל טייטיל ז״ל

אינני מתאר לעצמי „ספר זכרון״, המוקדש לקהילת אוסטרוב, שלא יסופר בו על פעולותיו של ר׳ מיכאל טייטיל ז״ל, אחת הדמויות הנאצלות וברוכות־המעש שקהילתנו התפארה בו תמיד.

היה לי הכבוד והעונג להימנות בין ידידיו הקרובים והנאמנים ולשתף עמו פעולה במוסדות ציבור חשובים ויכולתי לכן לעמוד מקרוב על סגולותיו המיוחדות במינן.

ר׳ מיכאל נתברך בכל המידות הטובות, שהחונן לאדם דעת יכול להאציל על אחת מבריותיו. אדם בעל אופי עדין כלפי עצמו וכלפי זולתו, איש משפחה למופת, קשור ודבוק בכל בני ביתו מחד גיסא ומאידך — עסקן ציבורי נאמן, המוכן להקדיש את כל זמנו וכוחותיו לצרכי הכלל והפרט.

קשור בכל נימי נפשו לתורת ישראל ולמסורת אבות ובעל הבנה והערכה לרוח הקידמה, חובש בית־מדרש וקובע עתים לתורה וידו רב לו גם בידיעות כלליות ששאבן ממקור ראשון, קורא ותיק ונאמן לספרות העברית העתיקה והחדשה ובקי בספרות המודרנית ובבעיות הזמן, בעל גישה של אציל נפש ודימוקרט מובהק ללא מרכאות.

המזיגה הנאה של התכונות הנעלות שהזכרתי לעיל העמידוהו בראש כל פעולה ציבורית ואחראית, כי ידוע ידעו כל עסקני העיר, שעצם התעסקותו של ר׳ מיכאל ז״ל באיזו פעולה ציבורית שהיא, מבטיחה מראש את הצלחתה. ולכן השכימו כולם לפתחו על מנת להעמידו בראש הפעולה, שהיו מעונינים בהצלחה.

נמנה מימי נעוריו בין ראשוני „חובבי ציון״. אהבתו לעמו ולארצו לא ידעה כל גבול ואדיר חפצו היה לראות את ארצנו בבנינה, כשהיא פורחת ונושבת ע״י בניה־בוניה הנוהרים אליה מכל קצוי תבל.

למטרה זו נענה לקריאתו של הגאון המפורסם ר׳ שמואל מוהליבר ז״ל, רבה של ביאליסטוק, ונרשם ב„אגודת האלף״ תוך מטרה להיאחז בה ולהעלות ארצה. גם לאחר

שהאגודה הנ"ל לא הצליחה להגשים את מגמותיה לא התיאש עוד ושאף לעלות ארצה, אבל לא זכה לכך.

הוא חלה במחלה קשה אשר לא יצא כבר ממנה ובהגיעו לשיבה נפטר באלול תר"ץ בגיל 70.

ת. נ. צ. ב. ה.

אריה מרגלית

דמותו של ר' מיכאל בר' איסר טייטל ז"ל

ר' מיכאל טייטיל העסקן הציוני הוותיק יכול היה להיות לפאר ולתפארת לקהילה הרבה יותר גדולה מאשר עירנו אוסטרוב־מזוביצק. כשהכרתי אותו היה כבר איש בא בימים, בר אוריין ובעל השכלה, ניהל חשבונות המנסרה של משפחת טייטיל, משפחה גדולה וענפה באוסטרוב, אבל אף פעם לא פגשתיו בעבודה במקצועו — המקצוע שלו היה בניין הארץ, בזה התעסק יומם ולילה בלי הפסק, בלי מנוחה, בלי ליאות. בראש וראשונה בקרן הקיימת, שלה התמסר בכל להט נפשו. איש לא ערער על סמכותו וכל הציונים מ„השומר הצעיר" עד „ביתר" קיבלו את מרותו ומלאו אחרי הוראותיו. הוא התרכז בפעולות למען הקרנות, עידד את הפעילים ודירבנם למעשים. בעצמו הלך לאסוף כספים, כדי להראות דוגמה לצעירים ממנו, וידע לדרוש מאלו שצריכים ויכולים היו לתת. אי אפשר היה לסרב לו אפילו כשהפרוטה לא היתה מצוייה, הוא לא התעצל לבקר בבתים, אבל היה גם קורא אליו וקשה היה להתנגד לו ועל כרחך היית בא אליו ותורם כפי שדרש ממך.

בשנה האחרונה לפני מותו היה חולה מאוד, אבל גם על ערש דווי לא הפסיק את העבודה והעסקנים היו מתאספים על יד מיטתו וקיבלו ממנו הוראות. מכיוון שאישיות כזו עמדה בראש העבודה הציונית בעיר, לא נפגעה העבודה הזאת גם בשנים הקשות לציונות בפולניה, בשנות 26—1925, כשפרץ משבר גדול בארץ אחרי עליית גרבסקי לשלטון בפולניה.

אוסטרוב עמדה באוסף כספים למען קרן הקיימת במקום השלישי אחרי וורשה ורדום. לא פעם כשאני מהרהר במה זכה דורנו, דור התהפוכות, לחיי חופש ודרור במדינה עצמאית, קם לנגד עיני ר' מיכאל טייטיל ז"ל, ואני יודע שבזכותו ובזכותם של עוד עסקנים כאלו שהיו ופעלו בגלות אני חי וקיים כאן במדינת ישראל.

יהי זכרו ברוך!

סיני כץ

אבי ר׳ צבי הירש טייטיל ז״ל

במעלליו יתנכר נער. מראשית צעדיו בחדר הצטיין בכשרונותיו. למד גמרא וגם רכש לו ידיעת שפות.

כשגדל עזר לאביו בעסקיו, במסחר עצים.

אחרי נשואיו התמסר לעסקיו. קנה חלקי יערות לחטיבת עצים. היה ספק עצים לצבא. בנה קסרקטין.

בקבלנותו הצטיין כל כך עד שהשלטונות זיכוהו במדלייה של זהב בעד זריזותו וחריצותו.

הוא היה גם תעשיין. בתי החרושת הראשונים בעיר אוסטרוב מזוביצק היו שלנו. המנסרה לעצים הראשונה בעיר, היתה שלו.

אחר כך הקים תחנת החשמל בפרבר העיר שסיפקה תאורה וכוח לכל העיר.

היה ציוני מסור ותרם לבניין א״י. ידו היתה פתוחה. בחדשי החורף היה מנדב עצים להסקה לעניי העיר.

בימי כיבוש הגרמנים היה לסגן ראש העיר.

היה פיקח והרבה אנשים היו באים לשאול עצה מפיו.

נפטר בשנת 1919 בכ״ו בנובמבר.

תהא נשמתו צרורה בצרור החיים.

חיפה

כתו: חיה קלרה הדסי (פוקשיווה)

ר׳ יצחק יעקב פודבילביץ ז״ל

נולד בסימאווע, בכפר הסמוך לאוסטרוב. למד בישיבות דליטא, בר־אורין ובר־דצת ומתהלך לפי רוח הזמן.

אם כי עסקו הגדול — מסחר הנפט, בנזין ושמנים — דרש הרבה זמן לניהולו הסדיר, קבע בכל זאת עתים לתורה, מסורת ודת, מנכבדי חסידי סטריקוב.

יחד עם זה היה גם פעיל בצרכי ציבור ועסקן נאמן להסתדרות „המזרחי". נבחר כנציגה למועצת הקהילה היהודית וחבר הנהלת העיריה, וכיהן במשרת „לאווניק" עד לפטירתו בקיץ תר״ץ.

יהי זכרו ברוך.

ר׳ יששכר סרברניק ז״ל

ר׳ יששכר סרבניק ז״ל המלמד שלי, בעל הדרת פנים, היה ידוע כתלמיד חכם מובהק, קיבל לחדרו רק ילדים חרוצים וחריפים. ר׳ יששכר נמנה היה עם ה„מתקדמים". התלמידים ישבו בחדר מיוחד ולא ביחד עם בני משפחתו, כמו שהיה נהוג אצל מלמדים אחרים. מדי שבוע, בערב שבת, בלמדו את פרשת השבוע, האיר עינינו בפירושיו מלאי הכמה וטעם. בהיותי ילד לא הרהבתי עוז לשאול אצל הרבי מאין שואב הוא את ביאוריו, והתהלכתי מלא מחשבות שלא נתנו לי מנוח, עד שביום אחד נפתרה לי התעלומה. בעקבי אחרי תנועותיו של ר׳ יששכר, ראיתיו מחביא ספר בפינה של האצטבא. הוצאתי את הספר ועיינתי בפרשה שדרש לפנינו ומצאתי שם כל מה שאמר לנו. היה זה חומש עם פירוש המלב״ים שלא היה מקובל על הקנאים ור׳ יששכר היה מאלה ש„הציץ" בו בחשאי ולא נפגע.

ר׳ שמואל יוסף מרגליות ז״ל

נולד באוסטרוב בשנת 1858 לאביו ר׳ הירש בונים ז״ל והיה נקרא בעיר בשם „יאסקא הירש בונימ׳ס״, בן למשפחה נכבדה שהתיחסה אל מגורשי ספרד שעברה לפולניה לפני מאות בשנים.

היה מחובשי בית־המדרש, שלא הזניחו את תורתם גם אחרי התבגרותם, קבע עתים לתורה והיה זהיר במצוה קלה כבחמורה. אדוק בתורת ד׳ ומשה עבדו עד כדי קנאות קיצונית ומוכן להילחם על קוצו של יו״ד בעניני דת ודין לפי ה„שולחן־ערוך״.

אחרי נשואיו עבר לוורשה לנסות את מזלו במסחר, ושם שיחק לו מזלו ונתקבל לפקידות בנציגות הסוכנות של בית־החרושת המפורסם לערדליים ומוצרי גומי שונים „פרובודניק״ שבריגא.

אם כי בבית־מסחר זה — שעבד בו שנים רבות — עבדו אתו עשרות פקידים ובתוכם גם בעלי השכלה גבוהה, וכולם מבני הדור החדש וחפשיים בדעותיהם, נשאר המנוח נאמן למקור חייו — לתורה ומצוות, ולא שינה את דרכי חייו ולא למד ממעשיהם.

אדיקותו זו, מצאה דווקא חן בעיני חבריו לעבודה ומנהלי בית המסחר וכולם כיבדוהו והעריכו את אורח חייו.

לאחר מות רעיתו רחל לאה ע״ה — בשנת 1913 — חזר לעיר מולדתו אוסטרוב וחי בה עד יום מותו.

היה ממתפללי בית־המדרש החדש, בו קבע גם עתים לתורה והשתתף מדי יום ביומו בשיעור בתלמוד, שנלמד בכל ערב אחרי תפילת מעריב. הקדיש מזמנו גם לעבודה צבורית ובתור מנהל חברת „הכנסת אורחים״ פעל ועסק בעניניה עד לפטירתו ביום י״ב בכסלו תרצ״ד בהיותו בן 75 שנה.

ת. נ. צ. ב. ה.

בנו: אריה מרגלית

ר׳ פסח ארי׳ לנדאו ז״ל

המנוח היה אחד משבעת בניו של החסיד המפורסם ר׳ שמחה בונים ז״ל, שכולם היו יראים ושלמים.

הוא נולד בשנת תרל״ח (1878) בכפר הסמוך לאוסטרוב־מזוביצק. כאביו — שהיה כל ימיו נאמן (שרייבר בלע״ז) בעסקי מסחר העצים — עסק גם הוא באותו המקצוע.

מילדותו ועד ימי נעוריו למד אצל „מלמד״ שהחזיקו בכפר כמנהג הימים ההם, אחר התבגרותו עבר לאוסטרוב ולמד בבית החסידים דגור וגם אצל החסיד המפורסם ר׳ בן־ציון אוסטרובר זצ״ל.

כעבור שנים נשא לאשה את מאראדל, בתם הבכירה של ר׳ שמואל יוסף ורחל לאה מרגליות ז״ל, אחד מחשובי העיר ונכבדיה. הוא המשיך לעסוק במקצועו בעסקי יער ועצים.

אחרי שנים מספר עבר לגור בתחנת רכבת בשם שפעטאווא הסמוכה לעיר ויסוקה־מזוביצק בדרך העולה לביליסטוק.

בתחנה זו היו יהודים מעטים וקיים „מנין״ בביתו וגם הצטיין במידת הכנסת־אורחים לעוברי אורח שהזדמנו לביתו.

אם שפרנסתו היתה מצומצמת, בהיותו בעל לאשה ואב לעשרה ילדים, לא התיאש ותמיד השליך על ד׳ יהבו שהוא יתברך יכלכלו, ומתוך אמונה עמוקה זו חי את חייו, חיי איש הולך תמיד ופועל צדק ודובר אמת בלבבו, עושה צדקה וחסד כל ימיו.

חיבה מיוחדת יקדה בלבו לארצנו וחלום חייו היה לעלות עם משפחתו ארצה. בשנת תרפ״ד — שנה לפני מותו — החליט לעלות ארצה והשתדל בדבר רשיון־עליה, אבל, לא אסתייע מילתא ובליל א׳ דסוכות שנת תרפ״ו השיב רוחו אל אלקיו כשהוא רק בן ארבעים ושבע שנים.

אשתו ושבעת ילדיו נספו בימי השואה ורק שתי בנותיו ואחד מבניו זכו לעלות ארצה ולהשתרש בה. וזאת נחמת יודעיו ומוקיריו אשר זכרו יהיה שמור וברוך אצלם לעולמים. ת.נ.צ.ב.ה.

גיסו: אריה מרגלית

ר' מאיר לשץ ז"ל

נולד בסביבת אוסטרוב ולאחר שנשא לאשה את חיה גיטל בת ר' חיים וריבה ושבור ז"ל — אחת המשפחות המכובדות ביותר בעירנו, השתקע בה.

התחיל בקטנות — שיחק לו מזלו ובמהרה נהיה לאחד מגדולי הסוחרים הסיטונאים לצרכי אוכל ו„מרכולת" ובעיקר הצליח במסחר הסוכר, בהיותו סוכן יחידי לכמה מבתי החרושת לסוכר שבפולניה.

בר־אוריין וחסיד מובהק של האדמו"ר מאלכסנדר בעל ה„ישמח ישראל" ומיושבי ראשונה על־יד שולחן האדמו"רים של אלכסנדר זצ"ל.

במשך שנים רבות יצג את החוגים האדוקים במועצת הקהילה היהודית, היה גם פעיל בכמה מוסדות ציבור אחרים ב„חברה־קדישא" ובועדה של „מעות חיטין". כן היה ממייסדיה הראשונים של הבנק „הלואה וחסכון" לפני המלחמה הראשונה ואחריה „בבנק ספולדזילצי".

המנוח עשה רושם גם בחיצוניותו, בהיותו בעל הדרת פנים ועטור זקן יפה היורד על מדותיו.

רבים היו פונים אליו להתיעץ אתו בעניני מסחר וציבור, כי ידעוהו כבר־דעת ובעל שכל ישר.

אם כי היה אדוק וחסיד — נחשב בין איהדי „המזרחי" ובוני הארץ ולפעמים היה גם מתורמי „קרן היסוד".

זכה להקים משפחה גדולה — 7 בנים ו־3 בנות וכולם קבלו חינוך מסורתי ולאומי, תורה ודעת, והשתייכו לתנועה הציונית, נאמנים ופעילים למענה, כל אחד לפי רוחו.

נפטר בגיל 70 שנה בשנת תרצ"ה.

ת.נ.צ.ב.ה.

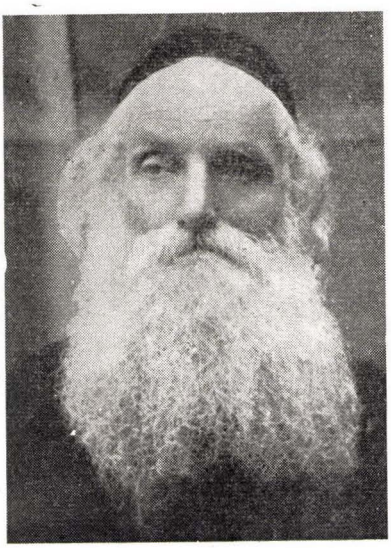

ר׳ מאיר יעקב ברגשטיין ז״ל

ר׳ מאיר יעקב נולד בשנת תרט״ז בכפר קרוב לוויסוקי מזוביצק פלך לומזה. למד ב„חדרים״ ואחר כך בבית המדרש. בגיל רך כשהיה בן ט״ו, נשא לאשה את שרה, בתו של אברהם אליהו שהיה מוזג באוסטרוב־מזוביצק.

ר׳ מאיר יעקב „ישב על התורה והעבודה״. בכל שבע שנים עבר על כל הש״ס. היה זהיר במצווה קלה כבחמורה. כ״ט שנים שימש גבאי בתלמוד תורה. היה גם חבר בחברה קדישא והיה עוסק במגבית של „מעות הטין״.

היה מחסידי וורקה, בילה בחצר הרבי את ימי החג, אבל באותו זמן היה גם חובב ציון נלהב. אהב את ארץ הקודש בכל לבו ונפשו וכל ימיו שאף לעלות.

בכה בדמעות שליש על חורבן הבית ובכל מקום בתפילות שנזכר שם ירושלים היה מרווהו בדמעותיו. בכל לילה ערך „חצות״.

לאחרונה זכה בשנת תרפ״ה (1925) למילוי תשוקתו ועלה לארץ. אולם לפניו שלח, בשנת 1921, את הבחור אברהם אליהו ליבזר שהוא יכשיר את הקרקע לעלייתו עם כל משפחתו.

ליבזר הצעיר בילה בארץ זמן מה, ומכיוון שלא הצליח להסתדר בנקל רצה לשוב לפולין אולם ר׳ מאיר יעקב לא נתנהו לעשות כדבר הזה והוא שלח אליו את אחיו הצעיר נפתלי הירץ כחלוץ השני לעבור לפני המחנה.

הוא התפרנס בדוחק אבל הסתפק במועט שבמועט וחשב עצמו למאושר שבמאושרים מכיוון שזכה לגור בארץ הקדושה, ושמח על כל הנעשה בארץ.

הוא קיים את המצוות התלויות בארץ, תרם תרומות והעשיר כדת וכדין ולא על מנת להתעשר.

נפטר בשיבה טובה, כשהיה בן ע״ט, באותו היום שבו נסתלק הרב הגאון הצדיק א. י. הכהן קוק ז״ל, היינו ג׳ אלול תרצ״ה.

ר׳ מנחם ואשתו מאטיל דרוזדובסקי ז״ל

נצר לגזע תלמידי חכמים, מחשובי ויקירי עירנו אוסטרוב מזוביצק. נולד בשנת תרל״ד לאביו הצדיק רבי יעקב מרדכי יליד ידבבנה, שהיה אחד מיחידי סגולה, עמוד התורה והיראה, ממעריצי ישיבת וולוזין. עוד בנעוריו הכירו בר׳ מנחם את דמות דיוקנו הרוחנית של אביו הגדול.

בלמדו בישיבת וולוזין אצל הגאונים הגדולים הנצי״ב ורבי חיים מבריסק ז״ל ובישיבת רדין אצל מרן החפץ חיים ז״ל, היה אצלם ילד שעשועים. הם חיבבוהו בעד שקידתו העצומה בתורה, ומידותיו התרומיות.

גם אחרי חתונתו, הוא נשא את הבחורה מַטיל בת ר׳ פישל מפלונסק ז״ל, כשעבר לעולם המסחר והתעשיה ושימש כמנהל ראשי בבית הרושת לבירה של „האחים טייטל״, לא מש מאהלה של תורה. פעולתו בעד הישיבות והחינוך התורני ידועה בחוגי הישיבות בכלל ולחניכי ישיבות לומזה ו„בית יוסף״ בפרט. היה סמל הצדק והיושר בכל דרכיו ובכל מעשיו.

חיבתו לציון עברה כל גבול. ביום אחד, לתמהון אנשי עירו והסביבה, חיסל את כל עניניו ועסקיו ובא להשתקע ביחד עם משפחתו בארץ ישראל בתל־אביב בשכונת צריפי נורדיה.

פה ישב על התורה ועל העבודה, שם לילות כימים, לרבות ימי חייו האחרונים, משתקפוהו יסוריו הנוראים, שקיבלם באהבה, לא פסק מלימודיו אף ב„הדסה״ שבירושלים.

היה כאן לגמרי נחבא אל הכלים, בכל זאת היה חוג ידידים אינטימיים שהכירוהו בגדלותו בתורה, התקרבו אליו על מנת לשמוע שיעוריו בגפ״ת וברמב״ם בבית הכנסת הכללי ב„נורדיה״.

חתנו הרב ר׳ אשר רוזנבוים שליט״א, משמש כרב בשכונת נורדיה ובבית הכנסת הכללי בוגרשוב 63 בתל־אביב.

מעט זכרונות מבית אבא

מילדותי זוכר אני את בית מגורינו ברחוב קומורוב בבית משה זליג, שם היה לנו בית חרושת לסוכריות. ב־1905 החריבו הפועלים הבונדיסטיים את בית החרושת. כל רכושנו ירד לטמיון. נשארה לנו חנות שאמא קיבלה אותה בעזרת זבנת רחל בת עושה החבלים. אבא החל לעבוד כמנהל חשבונות בבית חרושת לבירה של קרוביו האחים טייטיל.

סדר יומו של אבא היה: קימה בשש וחצי בבוקר, תפילה בציבור בבית הכנסת הגדול ליד ביתנו. אחרי אכילת פת שחרית עם רוב בני המשפחה הלך לבית החרושת לבירה (פיוואווארניה). בשעה שתיים בערך בא לארוחת הצהרים. היה נח קמעה, קורא בעתון, מעיין בספר, בוחן ועוזר לילדים בלימודי קודש ובלימודים החילוניים, כי בקי היה בשפות רוסית, פולנית, גרמנית ובעברית החדשה. אחרי תפילת מנחה ומעריב היה חוזר לעבודה ובא בשעה 8־9.

בארוחת הצהרים ובערב הסבה כל המשפחה כשכנפי השולחן פרושות. תמיד הסבו אתנו בחורי ישיבה שאכלו „ימים" והיה „מזומן" לברכת המזון. לא היתה סעודה שלא נאמרו בה דברי תורה ע"י אבא במישרין, או ע"י שאלות ותשובות לבנים ולבחורי הישיבה.

בשבת התפללו ב„ישיבה" שבה היו מתאספים למדני העיר וחשוביה (המתנגדים). אחרי הצהרים היה אבא הולך לישיבה לבחון את הבחורים בתלמוד ופוסקים. לסעודה השלישית היו באים אלינו באופן קבוע כמה מידידי אבא, כמו ר' נחום לברטוביץ, אייזע לברטוביץ, אהרקע המשגיח ועוד. מגידים, משולחים וסתם אורחים לשבת. היה זה כעין חוג תלמידי חכמים המשוחחים בעניני תורה.

מקובלני מפי אבא שלמד בוולוזין וקראו לו העילוי מאוסטרובה, שהיה רבו של המשורר ח. נ. ביאליק ז"ל בתלמוד, וחברם של הרב קוק ז"ל והרב מאיר ברלין ז"ל.

ה„חפץ חיים", רבו וידידו, נתן לו ספרו „מחנה ישראל" במתנה, וזה היה סימן מובהק לאבא שישרת בצבא, ואמנם כך היה. 4 שנים שירת בצבא אם כי סבא ר' יעקב מרדכי דרוזדובסקי היה עשיר והוציא שמונת אלפים רובל והשתדל לשחרר את בנו ולא עלה בידו.

זכורני בזמן מלחמת העולם הראשונה בא צבא לעיר. פעם אחת בעת תפילת שחרית נכנסו כמה חיילים לבית הכנסת והתחילו להתפרע. אבא שהתפלל במזרח הספיק להוריד את הטלית והתפילין, רץ והשתער על החיילים, היכה בהם וזרקם החוצה. על זה קיבל אחר כך תודה מאת הקומנדנט (גבורה עילאית זו השאירה עלי רושם בל ימחה, וכל ימי אני ניזון הימנה).

בזמן נסיגת הרוסים מעירנו, ניהל אבא משא ומתן עם הקומנדנט שלא יעשו פוגרום בעיר. כמובן שזה עלה בהרבה אלפים רובלים.

בזמן היות הבולשביקים בשנת 1920 בעיר, אסרו את אבא, כי בתור מנהל בית חרושת נחשב לאנטי בולשביק. ביהח"ר שבת והפועלים הודיעו שבלי אבא לא יחזרו לעבודה ורק אז שחררוהו.

אבא היה חבר הקהילה, עסק בעניני ציבור, אנשים נתנו בו אמון והיה יושב בבוררות בתור בורר בענינים שונים.

בידינו היתה מופקדת קופת רבי מאיר בעל הנס ואבא ז"ל היה מנהל את החשבונות של הקופה, כמובן שלא על מנת לקבל פרס.

גם אמא ז"ל היתה עסקנית בחברות צדקה, כמו לינת חולים, גמילות חסד, מתן בסתר. יחד עם אשת השו"ב ר' פאלק היתה אוספת כספים למטרות ציבוריות.

אבא היה ציוני בלב ונפש, תמיד שאף וחשב איך להוציא לפועל את מחשבתו לעלות לארץ־ישראל. לפני המלחמה הראשונה חשב לשלוח אותי לגימנסיה „הרצליה", אבל לא הסתייע הדבר. ב־1921 הוציא עלי 50 לירות שטרלינג, קיבלתי ויזה ונסעתי לארץ, אחרי שלח את יתר בני המשפחה. במשך הזמן שלחתי להורים סרטיפיקט, אולם בעלי בית החרושת לא נתנו לו לנסוע בטענם כי בית החרושת לא יוכל להתקיים בלי אבא.

בשנת 1933 שוב שלחתי סרטיפיקט. השנה עברה. קיבלתי מברק מאת דודי ולצר המבקש שוב לדחות את הנסיעה, אולם אני לא הסכמתי לזה והודעתי שלא אוכל לקבל עוד פעם סרטיפיקט, וככה הצליחו הורי לבוא ב־1934 לארץ.

כשלושה חדשים ישבו עמנו ההורים בעין־חרוד. אמא מצאה לה התעסקות במפעל הצמר ולמדה עד מהרה לארוג ולטוות, כמו כן עזרה במטבח. אבא הרגיש את עצמו לא כל כך טוב אם כי החשיב מאוד את צורת חיינו, רצה עדיין בעצמו לחיות מיגיע כפיו, קנה בתל־אביב צריף ועבר לגור שמה, קיבל עבודה בהנהלת חשבונות והרויח למחייתו.

מחלה ממארת הפילה אותו למשכב, קיבל טיפול ב„הדסה" על הר הצופים בירושלים אבל המחלה הכריעה אותו במלאות לו 70 שנה וימים מספר. בי״ז באב תש״א בגיל 70 נפטר לעולמו. בצוואתו השאיר הרבה מספריו ובתוכם חמש המגילות על קלף שסופר סת״ם כתבם בביתנו באוסטרוב, מתנה לבית הכנסת ולבית הספר בעין־חרוד.

מאטיל דרוזדובסקי ע״ה

חיים ארוכים מלאי אהבה והערצה נשלמו בשבת ט״ו בשבט כשעצמה עיניה מטיל ארצי במיתת נשיקה.

נולדה בפלונסק בשנת תרל״ג (1873) לאביה הסוחר הנודע ר׳ פישל מושינסקי — המשפחה ענפה מאוד: קוואשני, בודקו, טאוב, צמח, חלף ועוד. בית אביה העשיר היה שם דבר בפלונסק והסביבה. חינך את בניו ברוח המסורת והשכלה; בשבת דיבר רק עברית. אמא הצטיינה בלימודים. עד ימיה האחרונים דקלמה שירים בפולנית ורוסית. (אחותה שרה היתה פארה של פלונסק בדיבורה העברי השוטף). ביתנו באוסטרוב היה הומה בפעלתנות ציבורית, אבא מנהל בית חרושת לבירה, עסקן בעניני העיר, חבר המועצה, ממנה ובוחן רבנים בסביבה ובמרחקים. דרשנים, משולחים ושד״רים מקומם בביתנו. ואמא קיבלה את כולם באהבה, אם כי ניהלה חנות, והתעסקה בכל מיני חברות צדקה. בשנת תרצ״ג עלו ההורים לארץ. התישבו בתל־אביב, אבא עסק בהנהלת חשבונות ואמר לפני קהל לומדים שעור ברמב״ם. אמא ידעה לכלכל את הבית ברוב תבונה כאשת חיל נאמנה, הבית היה מרכז לבני אוסטרוב ופלונסק יחד.

בשנת תש״ד, שנתים אחרי מות אבא, עברה אמא לעין־חרוד, והסתגלה לחיינו, עבדה בצמר ועזרה במטבח כמעט עד ימיה האחרונים. לפני שנתיים חגגו את הולדתה השמונים והיא יפה ותמירה, מלאת הומור.

נתנה את כל כספה לצדקה ולקהק״ל.

זכתה אמא וכל ילדיה בארץ, שלושה בנים בעין־חרוד, 2 בנות בתל־אביב, 14 נכדים ו־7 נינים. חתנה הרב ר׳ אשר רוזנבוים הספידה בעין־חרוד, ודמעה נאמנה הזילו רבים מהחברים והזקנים.

תנצב״ה.

עין־חרוד ש. ארצי (דרוזדובסקי)

השאיפה לעין חרוד

א.

בנסיעתי לארץ נתעכבתי לחודש ימים בווינה. זה היה בשנת 1921 אחרי המאורעות בארץ, ואז נאסרה הכניסה לארץ.

בווינה הכרתי חלוצים מבוברויסק שאמרו לי כי חבריהם בארץ עלו להתיישבות בעין חרוד, ובבואם יצטרפו אליהם. השם עין חרוד היה ידוע לי היטב מהתנ"ך וזה קסם לי מאוד. אולם כל מושג על טיב ההתיישבות והמיוחד שבזה לא היה לי. בבואי לארץ פגשני קרובי, דוד שמחוני וכן נפגשתי עם שלמה לביא מייסדה של עין חרוד שהוא בן עירי מפלונסק מצד אמי. שם קיבלתי את חינוכי העברי בבי"ס מתוקן. הם אמרו לי שאין אפשרות להתקבל למשק מפאת הקשיים של שיכון והמצב הכלכלי הרע.

עברו שלוש שנים ואני אז עבדתי בכנרת בתור פועל אצל קוואשנע. ניגשתי יום אחד לעין חרוד לראותה ולהתוודע, והנה למחרת קיבלתי התקפת קדחת ומלריה. שוב לא שיחק לי מזלי והייתי מוכרח לנטוש את מחשבתי על עין חרוד וגם על כנרת. הקדחת מאז לא הרפתה ממני ונחלשתי.

ב־1929 היה משבר כלכלי בארץ ומשבר רוחני בעין חרוד, כמחצית חבריה עזבו ועברו להתיישבות בכפר ויתקין שבעמק הפר.

אז באה אלי הצעה לבוא לעין־חרוד, בידעם אותי בתור מומחה בבניין ובמלאכת המוזאיקה.

בזמן ההוא הייתי כבר בעל משפחה. אשתי עבדה בתור אחות מנהלת בבית־חולים ואני ניהלתי בית מלאכה משלי למוזאיקה ולנו ילד בן חצי שנה. קיבלנו את ההזמנה ואמרנו הנה נתקיימה שאיפתי, הזדמנות שבאה לידי לא אחמצנה.

ההתפתחות בעין חרוד עלתה אז על המסלול. התחילה בנייה מסועפת, גם נטיעה רבה, והמצב החברותי השתפר. המאורעות שחלו באותה שנה הקשו על ההעברה למקום החדש. המקום ע"י הגלבוע צר היה, חסר הגנה טבעית ומרוחק מהשדות. השמירה גזלה הרבה כוחות, עלינו היה לעזור לנקודות התיישבות יותר קטנות, הן זהו יסוד הקבוצה, עזרה הדדית. אחר לבטים קשים, עברנו סוף־סוף למקומנו החדש בקומי ע"י תל יוסף. מאז גדלנו ועין חרוד היתה למשק גדול בארץ. המגמה היתה לגדול עוד ועוד כפי שחזוה מתכניה.

במשך שנים רבות ידענו התלכדות ופיזור, גידול ועמידה על נקודה אחת. הגורל לא פינק אותנו ביותר כי קשים תנאי המקום. אין אצלנו מיתרונות עמק הירדן ואקלימה שפירותיה מבכירים, ולא של שפלת החוף וטלליה. גם האדמה אינה עידית. אך עיקר הרע, זהו המצב הרוחני שהשתפל וירד עם השפל העולמי, והתערערות הערכים המוסריים.

הפילוג שחל בקיבוץ המאוחד השפיע לרעה על המשק והוא נחצה. כמה שנים עברו עלינו כשאנו מחולקים ומדיינים אחד עם השני. סוף־סוף אנו נפרדים כל אחד לדגלו ומשקו לחוד. נקווה שהשמש שוב תרפא את הפצעים, ושם עין חרוד עוד ירענן וירנין כל נפש והשאיפה העילאית תתגשם.

ב.

הנני כסלע איתן, אשר לא יזוזוהו המים,
היינו כבהק מדבר, אשר לא יניסוהו הליל,
אמיץ וגלוי וישר, כי על אומץ מאז נאמנו.

מניין חברים יוצאי אוסטרוב־מזוביצק הננו כאן זה העשור הרביעי, שנותינו כאן עלו על אלה שחיינו בגולה. התאקלמנו כאן ביישוב ובנוף עד שכמעט נוף הילדות נשכח מאתנו.

יצירתנו רבת האנפין, ההווי הקבוצתי עם כל מעלותיה וחסרונותיה הטביע עלינו את חותמו. אמרנו, הדרך הטובה ביותר היא, הדוגמה העצמאית, והננו מקימים אותה בדרך החיים שלנו.

זקן החבורה כאן הוא דוד שמחוני (פריידקעס) שעלה בעלייה השנייה. היה חבר בקבוצת אחווה בפתח תקווה, בגדוד העברי הראשון ליהודה. עם יצירת עין חרוד ב־1921 הצטרף אליה כחבר. חברתו רבקה זביקלסקי, באה ב־1928. להם בן דובין.

שמחה ארצי (דרוזדובסקי) עלה ב־1921, אחרי שבע שנות עבודה ולימודים בעיר ובכפר הצטרף לעין חרוד ב־1929. חברתו חיה רוזנבוים הצטרפה יחד עמו. להם 5 בנים ובנות ונכד בן ארבע.

משה דרוזדובסקי עלה ארצה ב־1924. היה בפלוגת עין חרוד בירושלים, ב־1929 עבר עם חברתו חוה פסקביץ, גם היא ילידת אוסטרוב־מזוביצק, לעין חרוד. להם 4 בנים ובנות וארבעה נכדים.

נחמה פסקביץ, עלתה ב־1922, היתה בקבוצת מעבר בפתח תקווה. נכנסה לעין חרוד ב־1927 יחד עם בעלה יהודה אדלשטין. להם בן ובת.

חוה וולצר, עלתה ב־1927, היתה בבאר טוביה. לעין־חרוד הצטרפה ב־1936.

אסתר טייטל, עלתה ב־1938. הצטרפה לבעלה, דביר, בעין חרוד ב־1943. להם 2 בנים.

יעקב ארצי (דרוזדובסקי), עלה ארצה מביאליסטוק, למד בישיבות. נכנס לעין חרוד ב־1944.

הננו מונים איפה כ־40 נפש. הפילוג שקרה בעין חרוד פגע גם בנו, לדאבוננו הרב. לא היה זה הכרח בל יגונה, כולנו יוצאי תנועה אחת, הציונית הסוציאליסטית ואין הבדלי דעות בינינו בענייני העיקריים.

לשמחתנו הולך הדור הצעיר בעקבותינו והם מתחילים להיות נושאי המפעל. נתברך בזה שהנחנו יסוד איתן להשתרשותנו באדמת המולדת בתור עובדים ישרים ומעצבי דמות ישראל האמיתית.

עין חרוד פתוחה לקבל שבים מארצות הגזרה. כל בחור וטוב השואף כמונו לחיים טהורים ושקטים, יבוא אלינו וישתלו בחיינו באהבה ובאחווה.

עין־חרוד ש. ארצי (דרוזדובסקי)

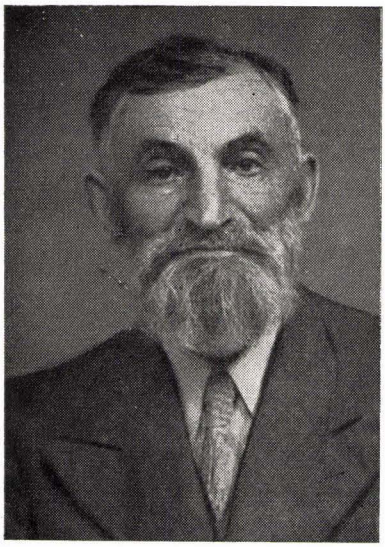

ר׳ אליהו גרשון שמחוני (פריידקעס) ז״ל

אבא נולד א׳ בטבת 1864, בעיר ברייסק, פלך גרודנה (לפנים פולין), למד ב„חדר״ ובבגרותו — אצל למדן ידוע בעיר. למד רוסית ופולנית, גם תורת החשבון, בין ספריו נמצא ספר לימוד החשבון ואלגברה בעברית.

בבחרותו עזר לאביו בחנות הטכסטיל. לאחר נשואיו פנה אבא למסחר העצים, אולם עסקיו לא עלו יפה ואז עבד כפקיד ביער בריחוק מביתו באוסטרוב־מזוביצק.

בשאיפתו לעצמאות קנה אבא אחוזה שכללה מספר בתים, גן עצי פרי וחלקת שדה בקומרובו. נוסף לזה פתחו ההורים חנות „כל בו״ לשירות הצבא והאיכרים בסביבה. החנות פירנסה את המשפחה בכבוד.

להורי נולדו שמונה בנים וארבע בנות. עיני אבא ואמא היו תמיד פקוחות לחינוכם של הילדים.

הלימוד ב„חדר״ לא היה לרוחו המתקדמת של אבא. מורה שהיה גר בביתנו היה מלמד את הילדים עברית, תנ״ך, תלמוד ודת. מורה נוסף היה בא ללמד שפות, חשבון וגיאוגרפיה. הילדים היו מקבלים שבועון עברי.

אבא במרצו כי רב, לא הסתפק בעסקי החנות בלבד, אלא פנה גם לקבלנות של חומרי בנין ועצי־הסקה לצבא, למטרה זו היה קונה יערות לכריתה. בימי החורף היו העצים מובלים יום־יום במאות עגלות של האיכרים.

אבא היה מכניס אורחים — בימי חול כבימי שבת וחג היו עוברי דרך וחיילים יהודים אוכלי „כשר״ מסובים על שולחנו.

אבא סידר מקום תפילה ומיפגש לחיילים, גם דאג למסעדה בשבילם.

אבא היה ער לבעיות העולם והציונות. עתון „הצפירה״ היה מתקבל בקביעות לביתו. קרא את ספרי סמולנסקין, מאפו, גרץ ואחרים. היה חותם על „התקופה״.

אבא היה מקובל כבעל עסקים וחריף מוח, משום כך שימש לא פעם כ„בורר" בעיר ובסביבה.

אבא היה לעזר רב לבנים מתבגרים בדרכם בחיים. כן נתן את ברכתו לעלייתי ארצה בשנת 1913.

עם מלחמת העולם הראשונה עברה המשפחה לבוברויסק ולאחריה לביאליסטוק. הבנים בחלקם התפזרו, מי להמשיך בלימודים ומי לפעולה הציבורית. אבא החליף את עסקיו וכאשר הפסיד את רכושו בעסק הטכסטיל עבר לפקידות בטחנת הקמח הגדולה בעיר צ'כנוב, אשר בה המשיך עד גיל 70. בשנת 1935, עם יציאתו לפנסיה, עלה אבא לארץ עם אמא, שתי בנות ונכדה. שתי הבנות נשארו בחיפה וההורים עם הנכדה באו לעין־חרוד.

אבא היה מתענין בנעשה, היה מבקר בענפי החצר ובבתי־המלאכה, שואל ליבולי השדה ומשווה אותם לאלה של פולין. כן היה ער למתרחש בחברה.

בבואו הביא אתו ספר תורה, ש"ס ועוד ספרים. אירגן חוג מהורי החברים ללימוד ש"ס ומשניות, אחרי מספר חודשים בעין חרוד עברו ההורים לגור בחיפה עם הבת.

למרות גילו הגבוה, היה אבא ממשיך לתת שיעור לחוג לומדים בבית־המדרש בין מנחה למעריב, לא פסק להתעניין במתהווה בארץ ובעולם.

ביום א' באדר תשי"ט, לפנות ערב, ביום בו נפטר — ביקש להזמין אליו מבית־המדרש את הלומדים אתו כדי לא לבטלם מתורה. ולא שעה לבקשת בני המשפחה לשכב במיטה. רק בשעה 7 שכב בבגדיו לנוח. קרוב לשעה 10 התיישב. כשחשו אליו, ביקש שיניחו לו: „לאָזט מיר צו־רוה". במילים אלה נפרד מבני משפחתו ומהעולם בגיל 94.

יהא זכרו ברוך.

עין־חרוד בנו: דוד שמחוני (פריידקם)

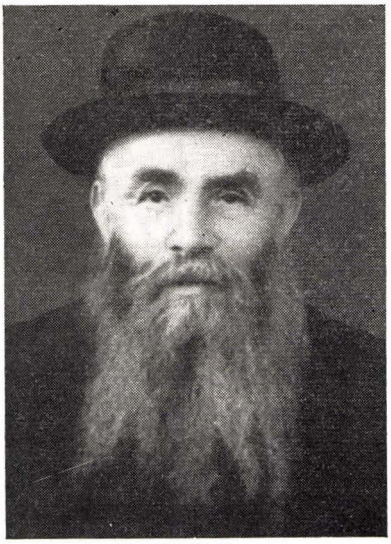

ר׳ אברהם זלמן צוקרמן ז״ל

יליד סוקולוב (פלך שדליץ) נשא לאשה את בתו של ר׳ איטשע ליברמן והשתקע באוסטרוב.

נתחבב על מכיריו בנועם הליכותיו בישרת דרכו בין אדם לחברו, וביחוד בהתנהגותו בדברים שבין אדם למקום. כי ירא וחרד לדבר ד׳ היה האיש ושומר מצוותיו. חסיד ועניו, מעמודי התווך שבין חסידי אמשינוב ומ„היושבים״ ראשונה בשולחן האדמו״ר.

הספיק מגע כל־שהוא עם ר׳ אברהם זלמן, בכדי לחבבו ולהוקירו, כי לבו היה פתוח לכל הפונים אליו ומוכן תמיד לסייע בכל מה דאפשר, אפילו כשהיה זאת למעלה מכוחותיו. בסבלנות מופתית הקשיב לדברי זולתו, משתדל להבינו, לחזק את רוחו ולעודדו, כשהאיש היה זקוק לכך וכל דבריו בנחת נשמעים ומתקבל על לב השומע. תמיד שמח בחלקו אפילו כשלא שיחק לו המזל.

בשנת תרצ״ו עלה ארצה עם אשתו מירה שתחיה והשתקע בחדרה ונתחבב על אנשי המושבה לכל שכבותיה וזרמיה.

ראשיתו בארץ לא היתה קלה ואף שעבד ועמל קשה בכדי למצוא את לחמו, לא התאונן וקיבל את גורלו באהבה בידעו, שאין ארץ ישראל נקנית, אלא ע״י יסורים.

משבא שינוי לטובה במצבו הכלכלי לאחר שפתח לו חנות גלנטריה בחדרה קפצה עליו רגזו של בנו אהרן ז״ל שנתפס לרביזיוניזם ונמשך לתנועת אצ״ל שלחמה על שחרור הארץ מהאנגלים, נאסר ונשלח לאריתריה ונכלא שם במחנה־הסגר לכמה שנים יחד עם עוד 150 מחבריו לתנועה.

ר׳ אברהם זלמן עשה מאמצים מרובים והצליח לשחררו בקיץ שנת 1947, היינו, כשנה לפני שחרור יתר חבריו לגורל.

אבל אהרן זה חזר לתנועתו ובחול־המועד של פסח תש״ח היה בין לוחמי אצ״ל שחדרו ליפו הערבית על מנת לשחרר ונפל בנופלים.

האסין הזה הרס את בריאותו של ר׳ אברהם זלמן ז״ל ונפל למשכב, שממנו לא קם עוד, ובכ״א חשון שנת תש״ט נפטר בהיותו בגיל שבעים ושתים שנה.

ת.נ.צ.ב.ה.

א. מרגלית

ר׳ מרדכי כהן ז״ל

בשיבה טובה נפטר ר׳ מרדכי כהן, מראשיני המזרחי בפולין, חבר ועד קהילת אוסטרוב מאזוביצק לשעבר.

המנוח עלה ארצה בשנות השלושים תרצ״ז — 1937 והמשיך בפעילותו במרכז המזרחי בארץ והיה לאחד מעובדיו המסורים.

ר״מ כהן היה אחד משרידי הדור הישן, ממרבי תפארת וממעטי דברים, ראש וראשון לכל דבר שבצדקה, מסור לציון ובנינה בכל נפשו ומאודו, חסיד ובר־אורין, קובע עתים לתורה, גומל חסדים, בעל מידות טובות ונעים הליכות. טיפוס של עסקן דתי מעולה שבפולין שלפני מבול הדמים.

בישיבת הנהלת המפלגה הדתית לאומית שהתקיימה נאמרו דברי הערכה לזכרו.

נפטר כ״ח בתשרי תשי״ז — 1956.

מערכת „הצופה״

הוא בארץ...

עם עלותו ארצה לא בא הנה כאלמוני, בבחינת נייר חלק. ידעו אותו לא רק אנשי עירו או בני ארצו הנמצאים בארץ, כי מידת עסקנותו בגולה כאיש הציבור היתה מפורסמת בין אנשי הצמרת של המזרחי בארץ.

העריכו אותו בשל מסירותו ועזוז רוחו במאבקו למען כבוד התנועה והרחבת גבולותיה. טבעי היה הדבר, שהוא מצא כאן את דרכו למרכז ההסתדרות של המזרחי, בה הוא פעל כעשרים שנה.

בענותו ובחיבתו הגדולה לתנועה לא חיפש איזו משרה העולה על ידיעותיו, וקיבל תפקיד במשק המרכז הארצי של המזרחי וגם כממונה על הארכיון של המשרד.

עם זה זכרו לו חסד נעוריו ובחרו בו במספר קדנציות כחבר הועד הפועל של סניף המזרחי בתל־אביב, בו הוא התבלט במרצו ובתבונתו, ככוח דוחף וממריץ לפעולות, והתפקידים מילא כאן בחשיבות רבה.

אף על פי שהיה אדם נוח לבריות, ידע הוא גם לעמוד על דעותיו בעוז, בזמן שהיה משוכנע בצדקת השקפותיו — ועל כך כיבדוהו בחוגים רחבים של החברים.

זכרו יישאר בלב חבריו ומוקיריו הרבים לברכה.

ש. הורניק

***

זכה האיש ועלה ארצה. גם כאן לא פסק לפעול למען הסתדרות „המזרחי", כמו שעשה זאת במשך שנים רבות באוסטרוב. איש חכם, פיקח ונבון. השתדל תמיד לגשר בין הזרמים בתנועה הציונית. חבר ועד הקהילה, ונציג המזרחי במועצת העיריה ובמוסדות שונים של העיר. יו"ר ארגון הסוחרים וחברת „לינת הצדק".

אדם שרבים פנו לעצתו בענינים שונים, ותמיד מצא את שביל הזהב.

***

אינני מתיימר לתת תמונה שלימה ומלאה מחייו הציבוריים ופעולותיו לטובת הכלל. חזר מרוסיה בשנת 1922 (אחרי המלחמה העולמית הראשונה) והתמסר תיכף לעסקי ציבור בכלל ופעולות ציוניות בפרט.

היה ממייסדי ה„מזרחי" בעיר — אף שהיה מחסידי אמשינוב וכמה שנים התפלל בשטיבל הזה — אבל כשייסד את המניין על ידי מפלגת „מזרחי" פרש מהשטיבל ועבר להתפלל יחד עם חבריו למפלגה ואתו פרשו רבים שהשפיע עליהם וקרבם לרעיון בניין הארץ.

בתחילה היה בין עסקני בית הספר של הציונים הכלליים, בית ספר „תרבות" והיה נמנה בין חברי הוועד והפעילים שבו, אבל בראותו שישנם הורים אדוקים או דתיים ביותר שחוששים ליתן ילדיהם לבית ספר זה ומה גם שמדי פעם בפעם קמו הרבנים להחרים את בית הספר „תרבות", החליט הוא והחברים הפעילים שבמפלגת מזרחי לייסד בית ספר אחר. בעזרת ההורים הקימו בית ספר ציוני־דתי בשם „יבנה" כדוגמת בתי ספר הדתיים בארץ. זה היה צעד נועז מאוד, בו בזמן שבית הספר „תרבות" נלחם קשה על קיומו. אבל יהודי כמו ר' מרדכי כהן לא נרתע מפני קשיים. עקשן מטבעו ובעל מרץ גדול ידע לפעול ולהפעיל אחרים ולא ידע ליאות מה היא.

שיחק לו המזל ועלה ארצה בזמן, כמה שנים לפני פרוץ המלחמה השנייה, היינו בשנת 1936. פה בארץ היה פעיל הרבה שנים עד שנפל למשכב בשנת תשי"ד — 1954, ונפטר בשנת תשי"ט — 1957 בגיל 78 שנה.

יהי זכרו ברוך.

סיני כין

ר׳ ישראל זבולון בן־טובים ז״ל ורעיתו פשה רבקה ע״ה

(מתוך האנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו, כרך י׳ עמ׳ 3562)

נולד לאביו ר׳ יצחק מאיר ברון ולאמו יוספה דבורה לבית יגודניק, ביום כ׳ סיון תרנ״ה (יולי 1895) בקימרוב שליד אוסטרוב־מאזוביצק, פולין.

למד בחדרים ובישיבת לומז׳ה ונתחנך בחסידות בבית אביו. ב־1913 נשא לאשה את פשה רבקה בת יעקב קנדל (נפטרה בתל־אביב ונקברה בנחלת־יצחק, כ״ג אדר א׳ תשי״א—1.3.1951).

עסק במסחר ומתוך התלהבות חסידית הצטרף לתנועת הציונות הדתית וציפה לאפשרות הראשונה להגשים את ציוניותו למעשה בעליה לארץ.

ב־1921 עלה לארץ והתישב בשכונה שבקרבת הוף־הים ברחוב נחמיה, יסד מאפיה והפיק ממנה את לחמו בזיעת אפיו. אך עבודתו בייצור לחם היתה לו כעיסוק צדדי, כי עיקר עיסוקו היה בתורה ובמעשים טובים. פעיל ומפעיל במעשי צדקה וחסד, לבו פתוח לתלונות קשי־יום ומוכן לעודדם ולעזור להם בפועל. היה רושם דברי תורה של חסידות, שלקחו את לבו, ומפיצם בין קהל מכיריו ומוקיריו, שיהא גם להם חלק בהנאה הרוחנית. היה שופע חדות־חיים חסידית ומעניק ממנה לזקוקים לה, הן בשיחות פרטיות והן בשמחות משפחתיות. ביחיד היה שוקד לשמח חתן וכלה עזובים או עולים, מנותקים ממשפחותיהם שלא זכו לעלות לארץ והיה משתדל להיות להם במקום הורים וקרובים, ובסעודות־מצוה היה מראשי הפעילים בארגונן ובריכוז הכספים בשבילן ואח״כ היה מבדח ומשמח את הקהל בקולו הערב ובשירתו המלבבת.

היה חבר בארגון „בני־ציון״ בתל־אביב.

יסד את בית־הכנסת „נצח ישראל״ ברחוב הירקון (באזור שכונת אפ״ק לפנים), עבר בו לפני התיבה בימים הנוראים, ניהל את השולחן במעודה שלישית של שבת ועינג את המסובים בזמרה ובדברי תורה.

בימי המאורעות שימש ביתו שבקרבת גבול יפו, מטה ההגנה באזור.

אחרי פטירת רעיתו, שהיתה שותפה לו במעשה הצדקה והחסד, יסד קרן גמ״ח לזכרה, ובהתעלמו ממחלת לבו הגוברת המשיך בשקידתו להיטיב.

נפטר בתל־אביב, ונקבר בנחלת־יצחק, כ״ז כסלו תשי״ט (912.1958).

בנותיו: יפה אשת יונש אלק, טובה אשת סמואל צבי; נכדיו: דבורה ויצחק; נינו: ראובן.

דוד תדהר

ר׳ שלמה שקלנביץ ז״ל

אבי שלמה שקלנביץ ז״ל, נולד באוסטרוב־מזוביצק, פולין, בשנת 1889.
בנערותו למד בישיבה, ובאותו זמן גם רכש לו ידיעת שפות זרות והשכלה חילונית בכוחות עצמו. היה פעיל בחיים הציבוריים של עירנו.

היה אדם צנוע ושקט, מקובל ואהוב על הבריות. כיהן כחבר מועצת העיריה. היה בין מיסדי בית הספר העברי „יבנה", ופעל רבות בתוך הארגונים הציוניים, כגון: קרן הקימת, קרן היסוד וכו׳.

היה ציוני נלהב, והחינוך שהקנה לילדיו היה ברוח הציונות. לנו, לילדיו, היה אב, חבר ומחנך כאחד. תמיד ער וקשוב לכל המתרחש אצלנו, ומוכן להושיט יד ועזרה בכל הלבטים והבעיות שנתקלנו בהם, עצותיו המשכנעות והדרכתו הנבונה סייעו לנו לא פעם בדרכנו בחיים.

עשה הכל למען חינוך הילדים, לא חס על כל מאמץ בהקניית לנו השכלה, בלי להתחשב עם אמצעיו הדלים. הודות לחינוך ולרוח הציונית ששררה בביתנו וידיעת השפה העברית, חשתי את עצמי בבואי ארצה באותה האוירה הביתית וזה עזר לי להתגבר על הקשיים שנתקלתי בהם בראשית דרכי בארץ.

פתאום נלקח מאתנו והוא רק בן 45 שנה, בשנת תרצ״ד (1934).
יהי זכרו ברוך.

בתו: רבקה וילוזני (שקלנביץ)

ר׳ מנדל וושבור ז״ל

עוד מימי נעוריו נתפס לרעיון הציוני ללא התחשבות עם הרוב שהיו עדיין „שבויים״ בידי בתי־החסידים שהתנגדו לכל רעיון חדש ברחוב היהודי.

הוא היה אחד מהראשונים בעיר שקיבל את תורת הציונות והתחיל להיות פעיל לאַרגן את התנועה הציונית ולהפיצה ברבים. ואף שהיה ידוע חולי וכל מאמץ היה קשה לו, ופרנסתו — מנהל חשבונות — לא היתה מצויה ברחבות, כי עבד תמיד במפעלים קטנים בעיר שבעליהם חסידים ומתנגדים חריפים לתנועה הלאומית ולציונות, והוא סבל הרבה מעסקנותו זו, ולא היה מחזיק מעמד אלמלי „העזר כנגדו״ וזו אשתו שרק׳ה שתחיה שהייתה אשה משכילה ובידעה כמה שפות אירופיות וגם עברית, עסקה בהוראה, ועזרה לו בפרנסת הבית.

בשנת 1914 הוגלה ר׳ מנדל לרוסיה יחד עם עוד עסקנים ציוניים בעירנו ועברו עליו שם זמנים קשים מאד מכל הבחינות.

אכן, בשובו לאוסטרוב אחרי מלחמת העולם הראשונה חידש מר וושבור את עבודתו הציונית ושמח במצאו אנשים צעירים ונלהבים אשר עמדו לימינו בשטח זה וסייעו לו להרחבת הפעולות הציוניות.

מר וושבור, מצא לו כר נרחב חדש לפעולות והוא היה בין מניחי היסוד לבית־ספר „תרבות״ למען חינוך עברי ולאומי לילדי ישראל שבעיר.

לפעולה זו הקדיש את כל זמנו ומרצו עד לשנת 1932 שבה עזב את פולניה ועבר עם משפחתו למונטיבידיאה במדינת אורוגוואי אל בנו. גם שם התחיל בעבודתו למען הציונות, אבל רק זמן קצר הצליח לפעול כי המחלה הממארת שקיננה בו עוד בפולניה הכריעתו.

יהי זכרו ברוך!

סיני כין

ר׳ יאקל טייטל ז״ל

בנו של אברהם טייטיל, ממשפחה מיוחסת ומסועפת בעיר, עסקן חרוץ ומסור בכמה מוסדות מקומיים.

אחד מראשוני חובבי־ציון שהתמסר לתנועה הציונית בכל להט נפשו ולא נרתע מהקושיים הפרטיים והכלליים שנתקל בדרך וסבל מהם הרבה.

היה אחד ממארגני אגודת „מכבי־אש״ בעיר וממיסדיה ותקופה מסוימת היה אפילו סגן־מפקד. אבל בגלל התופעות האנטישמיות מצד החברים הפולניים מוכרח היה (בהיותו יהודי לאומי גאה) לעזוב את האגודה.

בפרוץ המלחמה העולמית הראשונה בשנת 1914 בהיותו נרדף ע״י האנטישמים שבעיר עם הרוקח מיעטשקאווסקי בראש שהלשינו עליו לפני שלטונות הרוסיים, הוגלה יחד עם עוד עסקנים ציוניים לרוסיה.

יתר העסקנים שהוגלו היו: ד״ר ראובן קלאטשקא, יעקב שוורץ, מנחם כהן, מנדיל ווישבור, מרדכי לאנגלייב, אליעזר קנישנסקי והאחים יצחק ויהודה דריזדובסקי.

בגמר המלחמה בשנת 1918 חזר לאוסטרוב, והתייצב בראש המוסדות „לינת־הצדק״, ו„ביקור־חולים״ ועוד. אירגן את המוסדות למדרגה גבוהה שהיו למופת לערים אחרות.

היה עסקן מיוחד במינו. נאמן ומסור לכלל ולפרט. דואג תמיד למצבו של הזולת.

ת.נ.צ.ב.ה.

טוביה מקובר

ר' יוסף זביקלסקי ז"ל

נולד בחודש מאי 1899 באוסטרוב־מזוביצק לאביו חיים יעקב זביקלסקי ולאמו שרה גולדה לבית טייטיל ז"ל.

הוא קיבל את חינוכו בבית סבו ר' זאב־וולף טייטיל, אשר נוסף לבית־הספר בו למד, דאג ללמוד גם תלמוד ועברית מפי מורים פרטיים.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה בשנת 1914, עבר יחד עם משפחתו לבוברוסק שברוסיה הלבנה, ונשאר שם במשך 6 שנות המלחמה ומהפכת רוסיה, הוא הרחיב שם את השכלתו התיכונית בגמנסיה הפרטית של צבירקו.

ב־1919, חזר לפולניה והמשיך בלימודיו בוורשה עד שנת 1921, בה עלה ארצה כחלוץ.

עבד כפועל, מקודם בראשון־לציון ואחרי־כן בתל־אביב, בה למד את מלאכת החשמלאות, והיה חבר הקואופרטיב „זהר" בתל־אביב.

בהייתו בירושלים מצא את פרנסתו בחברת „ים־המלח" בסדום.

בשנת 1946 עבר לטבעון, בה הקים את ביתו וחי שם עם אשתו ושני בניו. היה חבר פעיל ב„הגנה".

בפרוץ מלחמת השחרור בשנת 1949 התנדב בנו הבכיר אורי בן ה־17 ל„צבא הגנה לישראל" ונפל בחודש מאי 1984 בקרב על־יד „בית קשת".

האסון הזה השפיע מאד לרע על האב השכול ובריאותו התרופפה. וביום ז' בתשרי תשי"ב נפטר בהיותו בן 52 שנה. והובא לקבורות באדמת עין־חרוד.

ת.נ.צ.ב.ה.

ר׳ פישל רוזנטל הי״ד

נולד בסביבות אוסטרוב ובזמן המלחמה הראשונה ב־1915 עבר לגור באוסטרוב־מזוביצק. כשבנו הגיע לגיל בי״ס ובי״ס לעברית לא היה בעיר, התנדב למשימה לייסד בית ספר לעברית מיסודה של „תרבות״. הקשיים היו מרובים אבל האיש רוזנטל ז״ל היה מחונן במרץ רב ובעקשנות לאין גבול ושום מכשולים לא יכלו לעמוד נגד רצונו העז, להקים מוסד חינוכי עברי מודרני בעיר, ועל אף הקשיים הכספיים, הטכניים והחברותיים לא נרתע, נרתם בעול והוציא לפועל את תכניתו, עמד וייסד את בית הספר שנעשה אחר כך מוסד לשם ולתפארת ועמוד התווך של החיים החברתיים בעיר. השאלה הראשונה שעמדה לפניו היתה הדירה. בכל העיר לא היו דירות פנויות ומתאימות לבית ספר. יגע ומצא בית עזוב ושומם מחוץ לעיר שהיה שייך למשפחת טייטיל והמשפחה הזאת ניאותה להשכיר את הבית למטרת בית ספר, למרות שהם בעצמם נזקקו לו. אחרי תיקונים ושיפוצים הוכשר הבית למטרה הנכספת לשכן את בית הספר.

הדבר השני, כוחות מקומיים להוראה לא הספיקו וצריך היה להזמין מורים מבחוץ על ידי מרכז „תרבות״ בוורשה ולדאוג לאיכסונם וגם לאמצעים הראשונים עד שיתקבלו התשלומים הראשונים של שכר הלימוד.

באותם הימים ראוהו מתרוצץ תמיד, אם לחפש חדר או דירה למורה או הלוואה בבנק או מאנשים פרטיים וצריך היה למצוא את האיש שיואיל לחתום על השטרות כערב.

ולא פעם השקיע ר׳ פישל מחסכונותיו הוא וסיכן בזה את קיום בני ביתו. העמל והטרדות לא פסקו אף לשעה במשך כל זמן קיומו של המוסד. בכל חודש צריך היה לשלם משכורת למורים ושכר הלימוד היה מצער ולא הספיק להחזקת בית הספר. ההרווחה באה רק לאחר שהציונים נעשו כוח במועצת העיר ואף נבחר ציוני בתור סגן ראש העיר, או קיבל בית הספר תמיכה (סובסידיה) הגונה מהעיריה.

בינתיים התרושש המצב הכלכלי של היהודים בפולין וכמובן גם בעירנו ולהורים קשה היה לעמוד בהתחייבויותיהם כלפי המוסד ולסלק שכר הלימוד בזמן והעסקנים זקוקים מדי פעם בפעם לפקוד בביקורים בבתי ההורים ולבקש את המגיע. וכן דאגו להמציא כספים באופן פרטי ולהתחייב להחזירם מבלי היותם בטוחים שהכסף יוחזר להם. על אף הקשיים האלה קם בעירנו בית ספר „תרבות״ למופת שהניכיו היו פעילים אחרי שהתבגרו בחיי הציבור בעיר בכלל ובתנועה הציונית ובמוסדותיה בפרט, וכל זה נעשה הודות לאיש הדגול, ר׳ פישל רוזנטל. שנים רבות עמד הוא על המשמר כיו״ר ועד ביה״ס ועשה את העבודה הקשה והמפרכת על אף ההתנגדות הגדולה מצד החסידים שהיו כוח גדול בעיר.

רבים החניכים של בי״ס זה הנמצאים בארץ ומעט מהם יודעים בוודאי, שהודות לו קיבלו בגלות חינוך עברי, וכשבאו ארצה יכלו להשתמש בידיעות שרכשו להם בחוץ לארץ ולהמשיך בלימודיהם או להסתדר בארץ.

כל זה נעשה הודות לאיש אחד ושמו פישל רוזנטל שנספה בשואה הי״ד.

סיני כין

חללי מלחמת העצמאות

משה ברומברג ז"ל

נולד באוסטרוב מזוביצק בשנת תרע"ט, 1918, להוריו אברהם וחיה לבית רוזין מלומזה. למד קודם בביה"ס העברי „תרבות" ואחרי כן עבר לבית הספר „יבנה" וגמר בהצטיינות. חניך הנוער הציוני. אביו היה ממשפחה מיוחסת בעיר, והיה לו בי"מ לזכוכית. אמו חיה — עדינת הנפש והאם המסורה בעלת ההשכלה — חינכה אותו ואת בתה ברוח היהודית המסורתית ואהבה לציון.

(הבת היתה בארץ ישראל, נסעה לראות את הוריה ולא הספיקה לשוב ונספתה בשואה. הי"ד).

בזמן המלחמה השניה היה בלומזה ואחרי כן ברוסיה. הצליח להמלט מהתופת, להישאר בחיים ולהגיע בשנת 1946 ארצה.

בפרוץ מלחמת השיחרור בשנת 1947 התנדב ל„הגנה" והגן על פרבריה של תל־אביב.

נפצע ומת בעמדת „הבתים המשותפים" בשכונת שפירא בהתקפת יריות מאבו כביר, בי' שבט תש"ח — 17.1.1948.

סגן אלוף שמואל גלינקא ז"ל

„בתודה והוקרה עמוקה קיבלתי התמונה של בנך, סגן אלוף שמואל גלינקא ז"ל. הכרתי היטב אותו ועבודתו, והוקרתי אותו כאחד הלוחמים המשובחים והנועזים שלנו. ודאי יגונך גדול ביותר — כי בן יקר שכלת; אבל היתה זו מכה אישית קשה ומכאיבה לי. אשמור תמונתו של שמואל כמזכרת יקרה של אחד מטובי בנינו, המפארים בחייהם ובמותם את דורנו הגדול והטראגי".

מכתב קצר ונרגש זה נשלח אל אביו של שמואל גלינקא על ידי ראש הממשלה ושר הבטחון, דוד בן־גוריון. בשורות אלו בא לביטויו המלא הכאב והאבל של עם ישראל וצבאו, על נפול אחד מטובי לוחמיו ובחירי מפקדיו, אשר שמו נישא בהערצה עוד בחייו בפי אלפי חיילים ברחבי הארץ.

קצרה ומופלאה היתה פרשת־חייו של שמואל — דרך־חיים סמלית של נער עברי, שטעם בשנות־ילדותו הראשונות את כאב הגלות, אשר בעלותו לארץ התבשם מחיי הכפר העצמאיים והפך עד מהרה להיות דמות וסמל של „צבר" גאה ונועז, שחייו היו קודש לבטחון מולדתו.

שמואל גלינקא נולד באוסטרוב־מזוביצק בד' בתמוז תרפ"ז (4 ביולי 1927). דומה כי יחד עם חלב־אמו ינק הילד את הרוח העברית והציונית; כי כן, בית־הוריו היה ספוג

תמיד מסורת יהודית שרשית. האב חיים היה מראשי העסקנים הציוניים בעיר, עסקן הקרן־הקימת וקרן היסוד, פעיל בבית הספר העברי „תרבות" ועוד. והאם לאה היתה מורה בבית ספר ממשלתי לילדים יהודיים.

השפה העברית היתה כמעט שפת ילדותו של שמואל. את ראשית חינוכו קיבל בגן־הילדים העברי הראשון, שנוסד באוסטרוב־מזוביצק. אחר־כך נכנס ללמוד בבית הספר העברי „תרבות", אשר בו דיברו ביניהם התלמידים בעיקר עברית. כבר בשנות לימודיו הראשונות הירבו מוריו להלל אותו על שקידתו בלימודים, על התנהגותו המצוינת ועל מסירותו הרבה לחברת־הילדים. אכן, שמואל התבלט ביותר בחיים החברתיים של תלמידי „תרבות", והיה תמיד ראש וראשון במשחקים, באספורט וגם — ב„קרבות" בכדורי־שלג עם הילדים הפולניים.

בית־הספר „תרבות" נמצא בקרבת האזור הפולני־נוצרי של העיר. הילדים הפולנים התגרו בתלמידים היהודיים, ללעוג להם ולפעמים גם ליידות בהם אבנים. בימות החורף היו פורצים „קרבות־רחוב" בכדורי־שלג בין הנערים הפולניים לבין תלמידי „תרבות". ב„קרבות" אלה היה שמואל אחד הפעילים והמצטיינים, וכבר אז נתגלו בו כל אותן סגולות, שעתידות היו לעשותו מפקד מעולה: היה אמיץ־לב ונועז, משיב מלחמה שערה, מגלה יזמה ומנהיג לבני־גילו ואף לנערים מבוגרים ממנו.

גילויים אלה של אנטישמיות עוררו בלב הילד שמואל כמיהה עזה לחיי חופש ועצמאות. כמיהה זו מצאה אז את ביטויה במסירות לעבודה למען גאולת אדמת המולדת. הוא היה אחד הפעילים ביותר בבית־הספר למען הקרן־הקיימת. הקופסה הכחולה בבית היתה המוצג היקר ביותר ללבו, ומדי פעם היה מנער אותה, כדי להיווכח אם רב הכסף שנאסף בה. את הקבלות על כספי התרומות היה שומר ואוספן אחת לאחת. תמיד היה מאזין לשיחתם של באי הבית (שהיה, כאמור, בית־ועד לפעילים בעניני ציונות). לא תמיד הבין, במה מדובר, אך הילד לא זז מן החדר בשעת הישיבות, ואחר־כך היה מבקש שיסבירו לו „למה, איך ומדוע"; כי ביקש לדעת הכל.

בגיל צעיר התחיל שמואל לקרוא עתונים, וביחוד עתוני הארץ, שהיו מגיעים לבית הוריו. כן אסף בהתלהבות תמונות מארץ־ישראל, אותן שמר באלבום מיוחד. כך נעשה בקי בכל המתרחש בארץ, והוא היה מקובל על חבריו הרבים, כידען הפוסק בכל דבר, ביחוד בכל הנוגע לארץ־ישראל.

סוף סוף הגיע היום המאושר — ושמואל עלה לארץ־ישראל. האב עלה ראשון, ולאחר זמן הצטרפו אליו גם שמואל בן העשר ואמו, והמשפחה השתקעה בכפר־יהושע. מה מאושר היה הנער! חלומו התגשם — הוא בארץ!

חבלי ההסתגלות היו קלים לשמואל. חיש מהר התאקלם בכפר והיה כ„צבר" לכל דבר. גם כאן היה תלמיד שקדן ומצטיין, חבר מסור לידידיו ועובד מצטיין ב„פלוגות העבודה" של בית־הספר. לאחר שסיים את בית־הספר העממי עבר שמואל, כדבר טבעי ומובן מאליו, אל בית הספר החקלאי במקוה ישראל. גם שם שקע כולו בלימודים — הן העיוניים והן המעשיים. אבל שמואל לא הסתפק בלימודים. ב„מקוה" בא לראשונה בסוד ארגון „ההגנה", והדריך תלמידים בתורת ההגנה העצמית. זרע המפקד אשר בו התחיל נובט.

הלימודים הסתיימו, ושמואל חזר לכפר יהושע ונכנס במרץ לעבודה חקלאית. אבל המצב הבטחוני של הישוב לא הניח לו להמשיך בעבודתו. יחד עם שלושה מחבריו התנדב באדר תש"ו לשורות הפלמ"ח, ומאז היו כל חייו קודש להגנת המולדת ולהאדרת צבא ישראל.

עשר שנים רצופות היה שמואל חייל עברי, ויקצר המצע מלפרט את כל פעולותיו ומעללי גבורתו בשנים רבות־מעש אלה: אימונים ומסעות ברחבי הארץ, קורסים על גלי הים ובין הרי אפרים. בנכונותו ובפשטות קיבל את הקשיים והסיכונים שהיו כרוכים באימונים ובפעולות, ביניהם — חדשי מעצר ברפיח, בתקופת המצב הצבאי הבריטי.

את תקופת מלחמת השחרור עשה שמואל באזור רווי־הדם ביותר — בהרי ירושלים. שם עבר את טבילות־האש הראשונות, השתתף כמפקד בכיבושי עמדות האויב ומשלטיו, ראה את חבריו נופלים בקרב, ואף הוא עצמו נפצע באחד הקרבות של משלט הראדאר. אך גם בהיותו פצוע הוסיף לפקד על חייליו ולא הניח כי יחבשוהו, וכאשר ירד הגדוד ברגל מהרי ירושלים לשפלה ב„דרך בורמה", פסע שמואל פצוע, בראש אנשיו ולא הניח כי ישאוהו באלונקה.

אז התחילה ה„אגדה" על שמואל מתפשטת במהירות ברחבי הארץ. סיפורים רבים סופרו על המפקד הצעיר, העשוי ללא חת, המסתער בראש אנשיו ומשמש להם דוגמה ומופת לאומץ־לב. על סיפורים אלה היה שמואל עונה: „אין גיבורים. יש רק מעשים שכל אדם בישראל חייב לעשותם".

כאשר הוקם צה"ל, כתום מלחמת השחרור, החליט שמואל לא לנטוש את שורות המגינים וחתם על שירות קבע. היה זה מעשה טבעי ומובן בעיניו: „הגנת הארץ היא העיקר", אמר, בראותו בצה"ל חזון ויעוד חלוצי.

שמונה שנים שירת שמואל שירות קבע בצה"ל, בתפקידים שונים ובדרגות שונות, ולאחרונה — מפקד חטיבת שריון. ללא הרף עבד את עבודת הצבא, יומם ולילה, כמעט ללא חג וחופשה. „ציינוהו הדבקות ללא שיור לתפקיד ולעבודה", כתב אחד מידידיו הקרובים, „ולא ראה שום דבר זולת אלה". דבקותו זו לעבודת הצבא מנעה ממנו להמשיך את לימודיו, שהרי היה תמיד צמא לדעת ולהשכלה.

שמואל גלינקא היה קצין לוחם למופת, אחד ממעצבי דמותו של צבאנו. הוא לא הסתפק בישיבה בחדר המפקדה, ולא פעם יצא עם הלוחמים לקרב, כי זו היתה דרכו תמיד — קודם כל מעצמו, להחמיר עם עצמו יותר מאשר עם פקודיו.

למפקד של חטיבת שריון נתמנה שמואל והענקו לו זכויות לדרגת אלוף משנה. בן עשרים וחצי היה בפרוץ מערכת „קדש". בראש חטיבתו המשוריינת פרץ אל מרחבי סיני והסתער על מוצבי האויב באבו־עגיילה, משם לא חזר.

גם כאן שימש מופת אישי בהעזתו ובמנהיגותו — כפי שנהג תמיד. הוא נפל בקרב בכ"ז בחשון תשי"ז (1.11.1956).

כך תמה פרשת־חייו המופלאה של שמואל גלינקא. חיים צעירים ותוססים, מלאי תוכן ורבי מעש, אשר היו קודש לאומה ולמדינה. בני משפחתו, חבריו ומכריו, ובני העם העברי — כולם יזכרוהו ויאבלו על נפלו.

א. אופק

שמואל גלינקא ז"ל

פרשת חייו של המנוח שמואל גלינקא ז"ל היא פרשתם של רבים צנועים וחסידים שבתוך המחנה החלוצי, שינקו בילדותם ממיטב השרשים של יהדות וציונות עסיסית בבית הוריהם ובבית הספר.

הוא למד והתחנך בביה"ס העברי תרבות באוסטרוב מזוביצק, עיר מולדתו, ולגם מלוא הפה ממיץ המסורתיות הצרופה של אהבת האמת. בהמשך הזמן הזין אזניו, עיניו ולבו במדעי היהדות והאנושות ומזג את הטוב והיפה והמזוקק שבשתי התורות להשקפה אחת והיה לאיש הכואב כאב עמו, כמה למולדת, דרוך ומוכן למלא צו הגשמת החזון לגאולה ולחרות.

היה חדור אהבה פנימית לאדם בכלל וליהודי בפרט. העריץ ערכי הנצח של היהדות, דאג למדינה ולבטחונה. מנת יגון וטבל היה חלקו אולם ללא־ליאות חתר לשיחרור ולגאולה, והקריב עצמו על מזבח המולדת.

ידעתיו אז כשהיה עוד ילד תמים וישר וכזה גדל וחונך במשפחה ציונית אצל הורים ציונים מובהקים. אמו לאה מבית בורשטין מלומזה — היתה מורה בביה"ס הממלכתי הפולני ולמרות זאת למד שמואל והתחנך בביה"ס העברי תרבות בעירנו אוסטרוב מזוביצק.

אביו מר חיים יצחק גלינקא, גם הוא יליד לומזה, עמד בראש ההסתדרות הציונית שבאוסטרוב מיום בואו העירה בשנת 1922 עד יום עליתו ארצה בינואר 1936.

ביתם היה בית ועד לחכמים, מרכז לתרבות ופתוח לרווחה לכל פעולה ציונית.

בתי הספר העבריים בגולה חינכו את תלמידיהם ברוח א"י העובדת, ברוח החלוציות. לא את השפה העברית בלבד הקנו לתלמידיהם אלא עוררו אותם לבטחון עצמי, חיזקו את הנכשלים ביניהם, נטעו בלבבותיהם תקוה ואמונה והפיחו בהם אומץ ורצון לחיים.

שמואל השתקן, הצנוע והנחבא אל הכלים, השקט והמתון ובכל זאת המדריך להפליא, אינו מתפעל ממאורעות ואינו נרתע מסיכונים. בקיצור, אינו יודע פחד מהו.

הוא ידע את האויב ורואה כיבוש מדבר סיני כהכרח גמור, כפעולה נועזת אולם מוצדקת. גמול צודק למתעללים בנו ולהתגרויותיהם התדירות.

בעוז רוח ואומץ לב הוא נלחם בעד המולדת — במבצע סיני באבו־עגילה בתור מפקד של השריון והוא רק בן 29.

18 שנות חייו בארץ היו מלאות עבודה בחקלאות, בפלמ"ח ובצה"ל. עבד במסירות ונאמנות, וכך גם נפל על משמרתו משמרת הקודש.

אנו, בני עירו, מתאבלים יחד עם הוריו ובני משפחתו ועומדים דום על יד קברו. יהא זכרו ברוך, ותהא נשמתו צרורה בצרור החיים בין כל קדושי האומה אשר הקריבו את נפשם למען הדורות הבאים ובמותם ציוו את החיים.

אריה מרגלית

ישראל גרינפלד ז״ל

בנם של יונה והניה לבית מרקוספלד ילידת אוסטרוב־מזוביצק, גדל בתל־אביב ומשסיים את בית הספר התיכון למד פיסיקה באוניברסיטה בירושלים. גילה כשרונות מיוחדים במקצועו ויחד עם חברו ללימודים יורם טרבט (שאף הוא נפל במלחמת הקוממיות) חיבר ספר בפיסיקה בשם „מיכניקה אנליטית", על פי הרצאותיו של פרופ׳ י. רקח. הספר הופיע אחרי מותם בהוצאת הספרים ע״ש י. ל. מגנס שליד האוניברסיטה. היה מדריך נוער וחבר פלמ״ח משנת 1944 ובימי מלחמת הקוממיות שימש בדרגת סגן. מראשיתה השתתף בקרבות בהרי ירושלים ובליווי שיירות.

נפל בשער הגיא בהגנה על שיירה שהותקפה בדרך לירושלים בי״ט באדר ב׳ תש״ח (29 בפברואר 1948) ונקבר בקרית ענבים.

אורי זביקלסקי ז״ל

אורי בן יוסף (יליד אוסטרוב) ובלה זביקלסקי, נולד בירושלים ב־8.1930. מילדותו, בבית ובבית הספר, נודע כבעל הרגשת חובה ואחריות. בהיותו בן 15 שנה עברה כל המשפחה לגור לטבעון, שם המשיך אורי את לימודיו הטכניים.

כשפרצה מלחמת השחרור, התנדב מיד ורק אחרי עבור שלושה חדשי ציפיה זכה להתקבל לצבא כשהוא רק בן 17 שנה.

אורי היה חייל למופת במחנה ליתר המגוייסים, ברוחו העשויה לבלי חת ובנעוריו השופעים מרץ וחום.

אורי השתתף בקרבות במשמר העמק ושימש בהם כסייר ומקשר, השתתף בכיבוש הכפרים הסמוכים.

הצטיין באומץ ובקור רוח כאילו היה לוחם ותיק. והנה יצא אורי וחבריו לפעולה נגד כפר ערבי אל זביח לרגלי התבור ומשם לא חזר עוד. אחרי ששה ימים הוצאה גוויתו יחד עם גוויות חבריו. אורי נטמן בקבר אחים על אדמת בית קשת.

אורי נפל בכ"ז בניסן תש"ח — 1948.

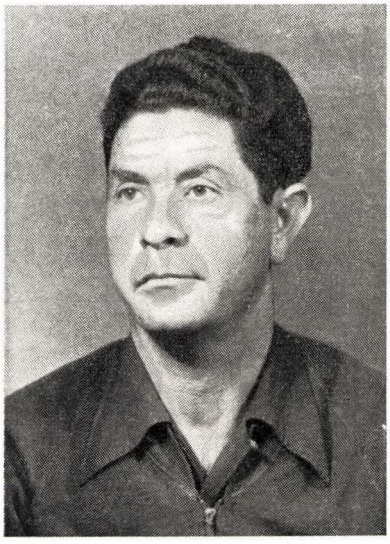

יעקב לוסטיג ז"ל

נולד באוסטרוב ב־20.11.1916. אחד מקרבנות הרצח בסדום. נרצח בכ"ט בתשרי תשי"ז 4.10.1956 אחה"צ, בכביש סדום. הובא ביום ו' אחה"צ למנוחות בבית הקברות בקרית שאול. הספידוהו: ראש עירית באר שבע ב. טוביהו, בן־צבי, ראש המועצה המקומית גבעתיים וי. בר־רצון, מזכיר סולל בונה.

בן 40, עלה ב־1935 מאוסטרוב מזוביצק שבפולין, שירת בבריגדה, ב„הגנה" ובצה"ל. בשש השנים האחרונות עבד כנהג בסולל בונה. הניח אחריו אשה וילד. הי"ד.

שמואל פייגין ז"ל

שמואל נולד בורשה בשנת 1914. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה עברה המשפחה לעיירה ינוב ליד פינסק. היינו בעיירה זו עד לשנת 1924, עת עברנו לאוסטרוב.

בינוב למד שמואל בבית־הספר העברי „תרבות".

באוסטרוב הוא המשיך את חוק לימודיו בביה"ס „תרבות".

הוא עלה ארצה בתור „תייר" בזמן המכביה בארץ.

נכנס כחבר לקבוצת רמת־יוחנן (אז קבוצת הצפון). עבד בעבודות שונות במשק. קודם ביעור ועם התפתחות המשק עבר לעבוד בפלחה ועל כל מיני מכונות חקלאיות.

בשנותיו האחרונות שימש כעורך העתון של הקבוצה וכמרכז ועדת התרבות שלה. כתב הרבה שירים ומאמרים רבים שיודעי דבר העריכום מאד, אך עם מותו נשארו פזורים ואין אוסף.

היה חבר ההגנה והשתתף בקרבות שונים ליד רמת יוחנן בשנות 38—1936. ביום ג' באב 1938 נקפד פתיל חייו.

אחיו ישראל פייגין

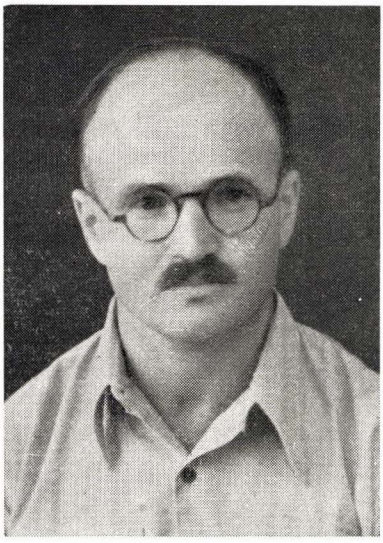

אהרון צוקרמן (גונדר אהוד) הי"ד

נולד ד' כסלו תרע"א, 5.12.1910, למשפחה אדוקה באוסטרוב־מזוביצק, להורים ר' אברהם זלמן ומירל צוקרמן.

קיבל חינוך לאומי משחר ילדותו, היה פעיל עוד בחוץ־לארץ בארגוני נוער ציוניים. בעלותו ארצה בשנת 1931 הצטרף לפלוגות בית"ר בחדרה.

עבד כפועל חקלאי בפרדסי חדרה, „ידע תמיד" להרים את מצב הרוח של חבריו בתקופות הקשות שעברו על הפועל הביתר"י במושבה, ורב היה חלקו בגיבוש חיי החברה ובפעילות תרבותית. כיאה למפקד, שימש באורח חייו מופת לחניכיו, אשר כינוהו בשם החיבה „אהרונצ'יק".

רוח המפקד והמדריך היתה טבועה בדמו, תמיד השתדל לשמש דוגמא לחבריו ולחניכיו והטיל על עצמו יותר עבודה ופעילות משדרש מהתלמידים.

בשנת 1933 עבר לתל־בנימין שליד רמת־גן יחד עם קבוצה של בוגרי הגיוס שהיוו כעין גרעין התישבותי. באותה שנה הפר את גזירת האויב הבריטי ובמוצאי יום־הכיפורים תרצ"ד (1933) תקע בשופר ליד הכותל המערבי. הוא נאסר והוחזק שבועיים בכלא. עם שחרורו חזר לחדרה, והתמסר כולו לעבודת המחתרת. בימים ההם היה עובד קשה בפרדסים ובלילות ארגן את סניפי הארגון „הגנה לאומית" בחדרה, זכרון יעקב ובנימינה.

בימי הפילוג באצ"ל הצטרף אל „יאיר" שטרן, ואם כי אח"כ עזב את לח"י, נחשד כחבר הנהגת לח"י.

בשנת 1942 נעצר אחרי שהוקצב פרס 200 לא"י בעד תפיסתו. הוא נעצר והוחזק במאסר במזרע ובלטרון, ואחר כך הוגלה למעצר באריטריה, סודן וקניה.

את שנות המעצר והגלות ניצל להעמקת ידיעותיו בשטחים רבים. מכתביו להוריו במשך חמש השנים הללו מגלים את כל טוהר נפשו ודאגתו הרבה להוריו הזקנים ועוד יותר למולדת.

ביוני 1947 שוחרר והוחזר ארצה. הוריו הזקנים ניסו להשפיע עליו שיעזוב את „כל העניינים האלה" ושיהפך ל„אזרח צנוע". הם הצליחו אמנם לזמן קצר מאד, בעיקר הודות להפרח ההתיצבות במשטרת חדרה.

אבל מלחמת המחתרת שעלתה וגאתה באותו זמן לא נתנו לו מנוח והוא הצליח לשכנע את הוריו שמקומו עתה בתל־אביב ולא בחדרה וגם על מכשול ההתיצבות הוא התגבר ועבר לתל־אביב לתפקיד אחראי בארגון.

בהתקפה על יפו קיבל אהרון את תפקידי האספקה. רבות טרח כדי שלא יחסר דבר בחזית, ולא אחת הסתכן ברצותו להחיש את האספקה בהקדם האפשרי. כאשר יצא עם קבוצת אנשי „דלק" (מחלקת המודיעין) לפעולת סריקה בסימטאות מנשיה, השיגו כדור האויב והרגו.

בשביעי של פסח, כ"א בניסן תש"ח, 30.4.1948, נפל והובא לקבורה בחדרה בטכס צבאי ובהשתתפות כל תושבי המושבה.

מותו היה אבדה כבדה לחבריו וביחוד להוריו.

אביו נפל זמן קצר אחר־כך למשכב, ולא יכול היה להתגבר על גודל המכה ונפטר כעבור מחצית השנה.

אריה מרגלית

***

עורכי קובץ זה ביקשו להעלות גלגולים של „אוסטרובאים" למיניהם. נתבקשתי לכן גם אני ספר על פרשה אחת — של נדודים מאונס הרחק מהמולדת — בה התנסיתי אני וחברי אהרן צוקרמן ז"ל.

בתחילת 1944, לאחר שהגיעו ידיעות מבוססות על השואה באירופה ולאחר ששלטונות המנדט אטמו אזניהם ומאנו לפתוח את שערי הארץ לשרידים אשר הצליחו להימלט מהתופת הנאצית — הכריז האצ"ל מלחמה על השלטון הזר בארץ, כשמטרתו המוצהרת — פתיחת שערי הארץ וגרושם של הבריטים.

עם גבור פעולות המחתרת רבו גם המאסרים ובמהרה מצאתי עצמי יחד עם מאות רבות של „טרוריסטים" במחנה המעצר אשר בלטרון.

עם עלות השחר ב־19 באוקטובר 1944 הוקף המחנה צבא רב, טנקים ותותחים. עודנו מנמנמים, חלקנו בגופיות ובקבקבים, נכבלנו והוצאנו לשדה תעופה, מקום שם הקבילו פנינו 13 מטוסים צבאיים.

בשירת „התקוה" של 251 הכבולים המובלים למטוסים, כשהם חוטפים בסתר מרגבי אדמת המולדת, החלה פרשת הגלות אשר ארכה כארבע וחצי שנים והסתיימה לאחר גרוש הבריטים מהארץ.

קשה להעלות כיום על הדעת את גודל המהלומה אשר הונחתה על ציבור הגולים אשר התנסו עוד קודם לכן בצרות ועינויים, אולם את אפשרות הוצאתם לגלות לא העלו אף בחלומותיהם השחורים ביותר.

כשהנני חושב כיום על שנות נדודים אלה ברחבי אריתריאה, סודן וקניה — נדמה לי כי עמדנו בתלאות אלה רק הודות לאמונה שאנו ממשיכים לתת את חלקנו במלחמה — בבחינת פלוגה אשר נותקה אך לא נכנעה.

מושלים ושליטי הארצות אשר אליהן הובאנו; מפקדי הצבא והמשטרה אשר בידיהם הופקדנו — לא אחת התפלאו על סוד כוחו של מחנה בלתי רגיל זה אשר המשיך בשירתם של אבות אבותינו „על נהרות בבל" ולו הוסיף את המנונו — „הם לא ישברו אותנו".

אומץ הלב והמוח היהודי מצאו להם כר נרחב לפעולה בארגון בריחות לרוב. בעבודת נמלים ממש, בידים המחזיקות בסכינים ומזלגות, חפרו מנהרות באורך של מאות מטרים — דרכם עברו עשרות בורחים, לאחר שהוכנסו במיטותיהם בובות נושמות כדי להשלים את מספר החסרים; דבר אשר איפשר להסוות את הבריחה משך ימים רבים.

הדבר השני בו גילה המחנה את כוחו וליכודו היה בעמידתו על זכויותיו כמחנה של עברים לוחמים. לא אחת היו שביתות רעב והתנגשויות בגלל אי מילוי תביעותינו הדתיות והציבוריות; כל פגיעה במחנה וערכיו נתקלה בהתנגדות חמורה. חיש מהר הוברר לשלטונות כי לא יצליחו בשיטות בהן נהגו כלפי שבויים אחרים אשר היו בסביבתנו ואשר הפכו מלשינים ומנוונים.

חושבני כי לא היה עוד מחנה עצורים או שבויים, אשר באמצעים כה דלים ידעו להמציא תחבולות כה מרובות כדי לצאת לחופש. היו קבוצות בורחים אשר יצאו בתלבושת צבאית מלאה אשר נתפרה במחנה — כולל אקדחי עץ אשר בעזרתם השתלטו על מכוניות צבאיות. היו בורחים אשר יצאו בדרכונים אשר מתחילתם ועד סופם הוכנו במחנה ובעזרתם עברו יבשות שלמות עד הגיעם למחוז חפצם, עד כי שלטונות הבטחון עמדו יומם ולילה בשטחים נרחבים מוכנים וזרוכים לקראת בריחות מהמחנה.

התופעה השלישית בה הצטיין המחנה היתה אוירת הלימודים. לא היה אחד אשר לא למד; אם משפטים, הנדסה, בחינות בגרות או לימודים אחרים, עד כי יצא שמנו בעולם כ„אוניברסיטת גילגיל" (שם מקום המעצר בקניה).

ביולי 1948 — חדשים מספר אחרי קום המדינה, נכנסה לנמל ת"א אניה אשר שימשה בעבר בידי השלטונות לגרוש מעפילים כשהיא מלווה אנית מלחמה בריטית ועל סיפונה מאות הגולים. אנית המלחמה נדרשה ע"י אנית חיל הים הישראלי להתרחק מתחום המים הטריטוריאליים ואילו אנו נתקבלנו בקריאות הידד של מלחי הצי העברי אשר אך זה עתה עמדו בפני התקפת אוירונים מצריים על נמל תל־אביב.

ביום זה באה לקיצה פרשת הגלות — פרשתם של אלה אשר קיימו הלכה למעשה את דברי שירם — „הם לא ישברו אותנו".

חיפה צבי הדסי (פאשקיווה)

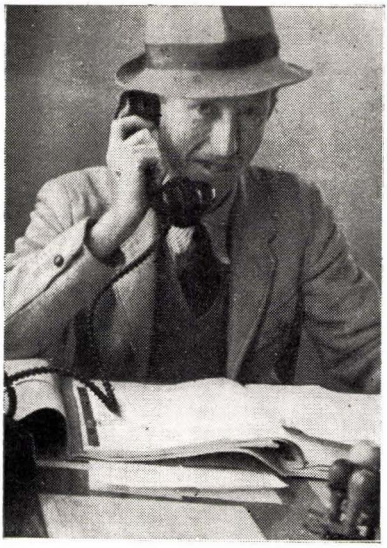

לדמותו של גדליהו שפמי (וונס) ז"ל

בין שמות הצעירים שהקריבו את עצמם על מזבח העם בשנות המאבק של העם היהודי לחירותו, לא ייפקד שמו של גדליהו ז"ל.

נולד באוסטרוב־מאזוביצק בט"ו אלול תרפ"ג (1923) לאביו ר' חיים ואמו נחמה לבית לויטוב.

בהיותו בן 10, בשנת 1933 עלה ארצה יחד עם אמו (אביו בא שנתיים לפניהם) וכאן המשיך בלימודיו עד גיל 17.

כשהתחיל בעבודה כדי להיות לעזר ולסעד לאביו, זכה ביחס אהדה והוקרה מצד העומדים על גביו וחבריו בעבודה.

הוא לא פסק ממשנתו אף במשך השנים בהן עבד, הרבה לקרוא בספרים ואף עשה מאמצים להרחיב את ידיעותיו בשטחים שיכלו להיות חשובים בעבודתו כפקיד.

צעיר, בעל לב רחב, לא יכול היה להישאר אדיש גם לגבי מלחמת השיחרור שהתנהלה אז בארץ, בצניעות ובצייתנות מילא את חובותיו הלאומיות. היה שייך ל„הגנה" והשתתף בהורדת עולים בחופי תל־אביב.

בשעת החיפושים הגדולים בתל־אביב בקיץ 1946 נעצר והובל בין החשודים לבניין בית הספר „תחכמוני", מקום בו מיינו אנשי המשטרה הבריטיים את העצורים כדי לשלחם למחנות מעצר.

בהתערבותו של קצין משטרה, יהודי, שהכיר אותו אישית, שוחרר. אך אחד השוטרים הבריטיים הנחית מהלומה בקת הרובה על ראשו. גדליה שהיה תמיד נאמן להוריו ולא רצה לצערם, לא גילה את הדבר בבית, אך ביום בהיר אחד הותקף קשות, הועבר לבית החולים ולא חזר עוד לביתו.

נפטר ה' בחשון תש"ו — 1946.

מוסדות וארגונים

מוסדות התורה באוסטרוב מזוביצק

חדר כללי בן ח׳ מחלקות — מספר התלמידים 400 — ברחוב באטארעגא 12. נוסד בשנת תרצ״ב ע״י הרב אשר רוזנבוים שליט״א.

מנהלי המוסד	הרבנים יעקב קאגאן וזאב שולמן.
יו״ר הועד	הרב אשר רוזנבוים.
סגן יו״ר	ר׳ יוסף לייב רזינוביץ.
מזכיר	ר׳ זאב אגוסטאוועד.
קופאי	ר׳ דוד סקאלקא.
חברי הועד	הרב אברהם פצינר, הרב דוד מינצברג, הרב יוסף מנדלקורן שליט״א, ר׳ זנוויל ווינגרוב, ר׳ יעקב ישראל לבינסקי, ר׳ פישל בערענהולץ, ר׳ יעקב צבי גולדברג.

הישיבה הקדושה „בית יוסף״ בביהכ״נ הישן (מיסודם של הנובהרדוקאים), מספר התלמידים 200. נוסדה בשנת תר״צ ע״י הרב ר׳ אשר רוזנבוים שליט״א.

ראש הישיבה	הרב הגאון יואל קלינרמן.
המנהל	הרב הגאון אהרון אגולניק הי״ד.
יו״ר הועד	הרב ר׳ אשר רוזנבוים שליט״א.
חברי הועד	ר׳ אריה מרגלית, ר׳ מרדכי מילר, ר׳ צבי יוסף וורשבסקי, ר׳ משה ירוחם, ר׳ יעקב בערענהולץ, ר׳ יוסף קילעוויץ, ר׳ יצחק ילין, ר׳ יעקב צבי גולדברג.

חברת ש״ס הגדולה בבית הכנסת החדש, נוסדה בשנת תר״צ, מספר הלומדים כ־100 אנשים גדולי תורה ויראה.

גבאי החברה	ר׳ יצחק יאדאוועד.
מגידי השיעורים	הרב ר׳ אברהם יעקב פרידמן הי״ד. הרב ר׳ אשר רוזנבוים שליט״א. ר׳ אריה מרגלית הי״ד. ר׳ מרדכי מילר הי״ד. ר׳ אברהם צבי שו״ב פולקביץ הי״ד. ר׳ גרשון סרברניק הי״ד.

החדר הכללי — בן שמונה מחלקות

הישיבה „בית יוסף"

העיר אוסטרוב־מזוביצק שבפולין, השוכנת בין וארשה וביאליסטוק, היתה בשעתה אופינית לעיירות היהודיות הגדולות שבפולין שלפני השואה: צביונה יהודי, תושביה חסידים ואנשי מעשה, בתי כנסיותיה גדושים וכולה מלאה תורה ויראת שמים וחסד.

במרכז החיים בעיירה היתה הישיבה הקדושה על שם בית יוסף נובהרדוק. בישיבה למדו כמאתיים בחורים. כאולם הלימודים שימש בית הכנסת הגדול. חדרים שכורים שימשו מקומות לינה לבחורים, ואולם אוכל ומטבח הוקם במקום.

ההוצאות הכספיות כוסו בחלקן הקטן על ידי אנשי המקום, ובחלקן הגדול בכספים מארצות הברית, להם דאגו וניהלו נשים צדקניות טיפוסיות.

ראש הישיבה היה גיסי הרב הגאון הצדיק ר' יואל קליינרמאן זצוקל"ה, שנהרג הוא ומשפחתו על קידוש השם בשנות השואה הי"ד. הוא היה אישיות מוסרית, גדול בתורה ואציל המידות, ממשפחת אדמו"ר הסבא מוהר"י הורביץ זצ"ל. לידו שימשתי אני כותב הטורים, בתור ראש ישיבה שני. מנהלה הרוחני של הישיבה היה הרב הגאון ר' אהרון אגולניק זצ"ל שנספה הוא ומשפחתו בין המיליונים שבפולין הי"ד.

הישיבה התנהלה ברוח המוסר של בית יוסף נובהרדוק מיסודו של אדמו"ר מוהרר"י הורביץ זצ"ל מייסד כל הישיבות ברוסיא ובפולין, כמו: קיוב, חרקוב, רסטוב, הומיל, ביאליסטוק, וארשה, מזריטש, אוסטרוב וכו' וכו'.

רוח המוסד של בית יוסף נובהרדוק דגלה לחיי עמל בתורה ומאסה בפאר וריוח וחינכה לעוז נפש וגואה לבטל הבלי העולם הזה.

סגולה מיוחדת היתה בישיבת אוסטרוב מאזוביצק, שליד הישיבה מחוץ לעיר הוקם בית בדידות ללימוד מוסר ותפילה, שכך היה מנהגם של תלמידי הישיבה להתבודד בינם לבין בוראם בתפילה והתלהבות המוסר.

מאיר סגל
לשעבר ראש ישיבה באוסטרוב
כעת רב בחיפה

הכרותי עם אוסטרוב־מזוביצק

לכאורה עיר אחת בין ערים רבות אחרות מסוג זה, אשר דמות אחת וצביון אחד היה להן בשנים ההן, לפני השואה שהתחוללה על יהדות פולין. אולם בעינינו, עיני תינוקות דבית רבן, בני העיירה הסמוכה צ'יזיבה, בתקופת בראשית של פולין המשוחררת, נראתה אוסטרוב מזוביצק לעיר גדולה, ממש כרך. וזאת משני טעמים: רוחני דתי מחד, ושלטוני חילוני מאידך.

לרוחני הדתי כמה גורמים: הראשון הם שני המאורות הגדולים שחיו ופעלו בעיר זו, והם: הרב הגאון ר' מאיר דן פלוצקי זצ"ל, המרא־דאתרא, והחסיד הדגול והלמדן המופלג ר' בן ציון אוסטרובר זצ"ל. שני הגדולים הללו שמם הלך לפניהם בעולם החסידים והלומדים של פולין והכרתי הראשונה עם העיר הזאת, כלומר לא עם העיר ממש, אלא עם שם העיר „אוסטרובה" עשיתי באמצעותם.

בחוגי החסידים הקשישים בשטיבלאך שבעיירתנו היו רגילים להגות את שמותיהם בדחילו ורחימו וברטט של קדושה והערצה. עם הזכרת שמו של כל אחד מהם היו מזכירים בנשימה אחת את שם עירם „אוסטרובה", ובדמיוננו אנו הזאטוטים לומדי החדר, שהתפלשנו

בעפר רגליהם של החסידים הקשישים ב„שטיבלאך" הצטיירה תמונה של עיר גדולה, רחבת אופקים, שזכתה ששני גדולי ישראל אלה יגורו בה. עובדה זאת עוררה בנו תחושת חיים ילדותית מלהיבה ושאיפה תת־הכרתית תמימה להגיע אל העיר הזאת כדי להכיר את שניהם, לחסות בצלם ולשבוע מטוב החסידות והלמדנות שלהם. היה בזה משום תשוקה ראשונה ליציאה מן העיירה הקטנה למרחב הגדול, שאיפה תמימה לשוט במרחקים כדי לראות ולהכיר עולם ומלואו.

הגורם השני היה מאורע משפחתי אחד, שאירע בתקופה הקדומה הזאת, שהשאיר עלי רושם עז וחיזק את דעתי על אוסטרובה כעל עיר גדולה וחשובה מאד. היתה זאת החתונה של ר' יחיאל שולביץ בן הרב מקומורובה זצ"ל (פרבר של אוסטרובה).

אחד מחשובי בעלי הבתים בעיירתנו, בשם ר' יוסף קוטלארעק, בעל בית חרושת לציצית השיא את בתו לבן הרב הנ"ל. לחתונה שנערכה ברוב פאר והדר בבית הורי הכלה, כלומר בעיירתנו, באו הרבה אורחים, רובם רבנים וחסידים, עם הרב המחותן בראשם. כילד שכן של הבית הזה השתתפתי בשמחת הכלולות של בת בעל־הבית ונתרשמתי מאד מהופעת הרבנים והחסידים ומשיחות החולין של תלמידי חכמים אלה, שהיו רובם בני אוסטרובה. ובלבי פנימה חשבתי אז: אכן עיר גדולה היא זאת, עיר ואם בישראל, מלאה חסידים ותלמידי חכמים כרימון.

אגב, בהזכירי את שמו של ר' יחיאל שולביץ ז"ל, בן הרב מקומורובה, אני נזכר בשכן טוב וידיד נפש שלנו רבות בשנים, אברך תמים היה, חסיד וירא שמים בכל הליכותיו, הצניע לכת עם ד' ואדם, שופע אהבה לעם ישראל וארץ־ישראל. היה תמיד מעורר כבוד והוקרה אצל כל מכיריו וידידיו. היתה לי הזכות לגור בשכנותו כל ימי שבתי בצ"זבה עיירתנו. הושפעתי לטובה מנועם הליכותיו, התנהגותו האישית ויחסו הלבבי והעדין לכל אדם מישראל בין שהוא מחוגי החרדים והחסידים ובין לא. בהפרדי ממנו בעת עלייתי ארצה הביע את התקוה להתראות עמי בארץ־ישראל. לצערנו, תקות שנינו לא נתגשמה. הוא חילק את גורל יהדות פולין המפוארת כולה, הי"ד.

גורם לטעם השני, כלומר השלטוני חילוני, שימשה העובדה שאוסטרובה היתה עיר מושבו של קצין המחוז (סטרוסטה בלע"ז). בתקופה ההיא השתייכה עיירתנו למחוז זה ובעינינו, ילדים קטנים, לאו מילתא זוטרתא היתה זאת. הרי לעיר זאת נוסעים כל בני העיירות הסמוכות לסדר ענינים ממשלתיים חשובים אשר יד השלטונות המקומיים (כלומר הגמינה) קצרה מלסדר אותם. שמה מתיצבים לעבודת הצבא. ולפי השמועות היא אפילו מוארת בחשמל ויש בה בית משפט ובית עיריה ועוד ועוד. היינו: כל האטרובוטים של עיר גדולה ממש. אמנם הרכבת אינה מגיעה אל העיר ממש, כמו למשל ורשה או ביאליסטוק. וזוהי בעצם המגרעת היחידה שהפחיתה את ערכה בעינינו לעומת עיר הבירה הגדולה או בירת המחוז. אולם אלה הרי הן ערים מרוחקות מעיירתנו מרחק רב גם בשטח וגם במושגים. לא כן אוסטרובה, היא קרובה לנו, כמעט שכנה והנסיעות אליה של בני העיירה הן תדירות ותכופות ועל כל צעד ושעל שומע אתה את שמה. סימן מובהק הוא כי עיר גדולה וחשובה היא אוסטרובה זו וכדאי על כן לצפות להזדמנות הראשונה שנוכל לבוא בשעריה ולהכירה מקרוב. כך עשיתי הכרה ראשונה עם שם העיר „אוסטרובה", בהגיעי שם בתקופה ההיא.

היכרויות נוספות, ואלה כבר כאדם מבוגר ועם העיר ממש, חלו בתקופה של פעילות ציונית מוגברת בסוף שנות העשרים ובהתחלת שנות השלושים.

במחצית השניה של שנות העשרים, ואני אחד מחובשי בית המדרש, ולמרות זאת קורא מובהק של העתונות ושל העתונות הציונית במיוחד. והנה בדפי העתונות אני נתקל

לעיתים קרובות בשם העיר אוסטרוב מזוביצק, וזאת לרגלי כינוסים מחוזיים או פגישות של פעילים ועסקנים בקשר למעשים חשובים בתנועה הציונית. בלי משים נתקלתי תמיד בין שמות העסקנים הפעילים בשם מרגלית, שהיה חוזר ונשנה לעתים קרובות, בקשר עם כל פעולה ציבורית בעלת חשיבות יהודית כללית או ציונית מיוחדת, כגון פעולה למען הקרנות, למען תרבות וחינוך עברי, הכשרה חלוצית, עליה וכו'. כי זאת לדעת: אוסטרובה היתה עיר מלאה פעילות ציבורית, היו בה יהודים ערים ותוססים במובנה הרחב של המלה. בשטח הציונות התבלטו בה המפלגות וארגוני הנוער לגווניהם בפעלתנות מוגברת, ומשום כך שמה התנוסס לתפארת בין ערים חשובות אחרות שהצטיינו בפעילות רבה ושמו של עסקן פעיל שהתפרסם בעתונות הוסיף לה כבוד בקרב יהדות פולין כולה.

השנים חולפות מהר.

בראשית שנות השלושים ואני בין הפעילים הצעירים בתנועה הציונית בפולניה, משתתף קבוע בועידות וכינוסים של ההסתדרות הציונית הכללית. וכאן נזדמן לי להיפגש פנים אל פנים ולהכיר הרבה עסקנים אשר מקודם רק קראתי עליהם בעתונות. הם היו רבים ושונים. גם תכונותיהם היו שונות איש מרעהו. הצעירים התבלטו במרץ הנעורים שלהם וברעשנותם הצעקנית, לעומתם הקשישים פעלו במתינות ובעקשנות שקטה, ורכשו כבוד והערצה מכולם.

ואז נזדמן לי להכיר מקרוב בין היתר גם את העסקן האוסטרובאי מר א. מרגלית, מצאתי בו טיפוס של עסקן יהודי מובהק מן החולמים ולוחמים בתנועה הציונית בתקופה ההיא, אשר התבלטו בפעילותם המעשית, שמעשיהם היו קודש לבעיות הציבור היהודי בכלל ולעניני התנועה הציונית ובנין הארץ בפרט. שמעו הלך לפניו בכינוסים המחוזיים. בין היושבים בראש השולחן המכובדים ביותר היה, כי תמיד הופיע טעון בכבודה רבה של פעולות בכל השטחים של הציונות המעשית. עדיין זכורים לי הכינוסים האחרונים — אחד בלומז'ה והשני באוסטרובה גופה — בהשתתפות הרגילה של ראשי התנועה הציונית בפולניה. מרגלית מילא בהם תפקיד חשוב וגדול מבלי שיבליט את אישיותו יתר על המידה, כי דרכו היה לפעול בשקט ובמתינות, אבל בהתמדה בלתי פוסקת, במסירות ובנאמנות. הגורל זימן אותנו יחד באניה אחת בעת עליתנו ארצה ואחר כך בבית מגורים אחד בשנות המאורעות כאן בארץ, ועד היום הזה אני רוחש כבוד וידידות של אמת לעסקן רב פעלים נאמן ומסור זה.

מאחד הכינוסים נחרתה בזכרוני דמותה האצילה של הגברת יטקה רוגרודסקי, עסקנית פעילה, בעלת הכרה והבנה עמוקה של בעיות העולם, היהדות והציונות. הופעתה בכנס עוררה כבוד והערצה מצד כל המשתתפים. גם בעלה פנחס רוגרודסקי היה ידוע כעסקן פעיל בהסתדרות הציונית המקומית. כמו כן בני משפחת קנורפל, האח דן והאחות חוה. פרק זמן גרו בצ'יזבה ותפסו מקום מכובד בקרב העסקנים המקומיים, ועוד רבים אחרים. מי מאתנו מסוגל היום לספור ולמנות את כל היקרים והחביבים שהיו ואינם עוד. זכרם ישאר לנו קדוש לעולמי עד.

במרוצת הזמן רבו ביקורי באוסטרובה ותמיד התרשמתי לטובה, כי עיר של יהדות שוקקת חיים היתה, עיר של מסחר, תורה וחכמה, של נוער ער ותוסס, עסקנות רבה ופעילות גדולה בכל שטחי החיים היהודיים, אחת מכמה עשרות אחרות כמוה בתקופה ההיא בעת קיומה של יהדות פולין המפוארת.

כן! היתה פעם אוסטרובה יהודית והיא איננה יותר ולא תקום עוד. היא עלתה על המוקד יחד עם כל בית ישראל בשואה האיומה שהתחוללה על ראשה של יהדות פולין הבלתי נשכחת. כבוד לזכרה.

תל־אביב יצחק שלסקי

על העיר בכללה

לא נולדתי באוסטרוב־מזוביצק ולכן איני יכול לכתוב על העיר ומצבה מלפני מלחמת העולם הראשונה. באתי לאוסטרוב בשנת 1920, והעיר היתה זרה לרוחי. מצאתי עיירה ישנה בלה מזוקן, בתי עץ ישנים ורעועים פזורים בלי סדר ובלי תכנון. בתי חומה כמעט ולא היו אפילו במרכז המסחרי של העיר.

הצפיפות בדיור היתה איומה וכמעט שאי אפשר היה להשיג דירה בעיר. כששאלתי לפשר הדבר, אמרו לי שפעם עבר רבי גדול את העיר ומכיוון שבני העיר קיבלוהו בכבוד גדול כערכו, השאיר ברכה שלא תשלוט בה אש ומאז לא נפגעה העיר אף פעם בשריפה גדולה ונשארה קפואה על שמריה והברכה הפכה לקללה.

כמו המראה החיצוני היה גם המראה הפנימי. בית כנסת גדול לתפארת לא התנוסס בעיר כמו בערי ליטא ופולין.

למותר להוסיף שבדרך כלל לא היתה הפרנסה מצויה ביותר בין היהודים. לא היתה כמעט שום תעשיה בעיר, מלבד כמה טחנות־קמח, אחת מהן אפילו די גדולה שמסביב לה התרכז מסחר התבואות שנמצא כולו בידי יהודים ויהודים רבים הוציאו פרנסתם בדוחק ממסחר זה. היו שתי מנסרות, שגם לא יהודים עבדו בהן. המצב הכלכלי השפיע על החיים החברתיים בעיר. בדרך כלל לא היו כמעט מוסדות מיוחדים הראויים לציון. פעולת הקהילה היהודית היתה מצומצמת מאוד באין לה תקציב הגון לפעולה.

בתי־ספר מודרניים לא היו. הבנות למדו בבית־הספר הכללי הפולני והבנים בתלמוד־תורה ובחדרים פרטיים שלא שינו את פניהם מזה הרבה דורות. היתה ספריה קטנה שבה היו גם ספרים בעברית ואידיש ומסביבה התרכזה האינטליגנציה היהודית כמו המורים ועוד. החוג הזה לא הראה פעילות מיוחדת בחיי החברה היהודית והסתפקה בהשגת האמצעים לקיום הספריה ולרכישת מעט ספרים חדשים בכל שנה. אחרי המלחמה הראשונה בא שינוי באוכלוסיה היהודית בעיר. בזמן המלחמה העביר הצבא הגרמני מהעיירות הרוסיות שבחזית את היהודים לפנים הארץ ולאוסטרוב נוספו הרבה משפחות שהיו רגילים לחיים חברתיים ורוחניים אחרים. נוסף נוער שלמד כבר בבתי־ספר והשתוקק לחיי חברה ולהתאגדות.

הדור המבוגר מהאזרחים „החדשים", או „ליטבקים" כמו שכינו אותם, לא מצאו מקומם בשטיבלאך וגם בשני בתי־המדרש שהיו בעיר לא מצאו סיפוק. יהודים אלה התחנכו כבר על העתונים העבריים שיצאו ברוסיה לפני המלחמה הראשונה, ספגו לתוכם מאמרי סוקולוב, קראו את אחד־העם והציונות היתה להם לחם חוקם. הם חיפשו סיפוק לצרכיהם הרוחניים ופורקן למאוייהם.

זוכר אני את האסיפה הציונית הראשונה שהתקיימה מחוץ לעיר בבית שומם שהיה שייך למשפחת הירש טייטעל המנוח, בעל המנסרה בעיר. באסיפה זו דיברתי על המשימה הגדולה העומדת לפני הציונים והצורך בהתארגנותם החזקה, כדי שיוכלו לקחת חלק פעיל בחיי המדינה והחברה הקמים לתחיה אחרי שיחרור הארץ, בפרט שימי הבחירות קרבים ובאים, בחירות לעיריה ולסיים הפולני. לא הבינו אז אלה שהיו אח"כ מהעסקנים המובהקים של העיר מה זה שייך לציונות, אבל במשך זמן קצר השתנה הדבר מעיקרו ופני החברה היהודית קיבלו צורה שונה. לא אעמוד כאן על החיים התוססים שהכניסו הציונים ועל המהפכה הגדולה שקמה בחיי הציבור היהודי בעיר מאז עלו הציונים על הבמה החברתית.

חיפה סיני כץ

אוסטרוב מזוביצק והתנועה הציונית

קשה, קשה מאוד לכתוב ולהעלות על הנייר את כל מה שהתרחש במשך זמן מגורי באוסטרוב־מזוביצק. קשה, בלי זעזוע נפשי עמוק, לסקור כל מה שהיה וחוסל באופן כה טראגי ואיום. גרתי באוסטרוב משנת 1922 עד שנת 1935.

באתי לאוסטרוב מעיר מולדתי לומזה שהיתה בעלת מסורת ופעילות ציונית גדולה. הדבר הראשון שעניין אותי היה מצב התנועה הציונית במקום. באסיפה הראשונה שבה השתתפתי הוחלט להגדיל ולהאדיר את הפעולה הציונית. נבחרתי לועד המקומי ולישוב ראש שלו. בתפקיד זה כיהנתי כל הזמן, ובכך היתה לי האפשרות לעקוב מקרוב ולהשתתף יחד עם כל ציבור חברי ההסתדרות הציונית בכל מהלך העבודה והפעולות.

הקו שלנו היה למצוא לנו מהלכים בין השדרות הרחבות ולבצר עמדות מפתח חשובות, ליצור את הכלים הדרושים לפעילות ציונית גדולה ולהגדיל את שורות חברי ההסתדרות הציונית, כי בלי כיבוש המוסדות ויצירת הכלים הדרושים, בלי ריכוז ציבור גדול סביב התנועה הציונית לא תתואר פעולה יעילה למען תקומת עם ישראל.

לרעיון הזה היה כל הקהל הציוני נאמן ומסור.

הסכמתי לקבל את ראשות ההסתדרות הציונית, כי הבחנתי באסיפה הראשונה שישנו חומר טוב, המסוגל להרחיב ולהגביר את הפעולה בכל השטחים. סביב ההסתדרות הציונית התרכזה קבוצה של עסקנים בעלי הכרה ציונית עמוקה שהיו נכונים בכל לבם ונפשם להתמסר לעבודה ולפעילות ציונית וציבורית בכלל.

על אף האמצעים המצומצמים שעמדו לרשותנו, שכרנו דירה מתאימה ונעשתה פעולת הסברה רעיונית מקיפה. במסיבות, שיחות ולילות שבת קוימו בירורים מעמיקים של בעיות ציוניות שונות.

לעתים קרובות הוזמנו מרצים מהחוץ להרצות על שאלות ובעיות ציוניות, וסביב הרצאות אלו התפתחו ויכוחים מעניינים מאוד.

ההסברה הציונית שלנו נשאה פרי ושורות חברי הסתדרותנו הלכו וגדלו משנה לשנה, ועל ידי הפעילות הגדולה והמאומצת נעשינו לגורם גדול וחשוב בעיר.

פעילותה של ההסתדרות הציונית והאווירה הטובה שנוצרה על ידינו, השפיעה הרבה גם על חיזוקם של זרמים אחרים בתנועה הציונית, כמו המזרחי, פועלי ציון, השומר הצעיר וכו'. פעילות גדולה נעשתה למען הקרנות הלאומיות שלנו, הקרן הקיימת לישראל וקרן היסוד.

סביב הקרן הקיימת לישראל התרכז נוער. זכורני אסיפה בענין פעולה למען הקהק"ל. החלטנו לחלק את אזורי הפעולה להרקת הקופסאות ע"י הגרלה, משום שמספר המתנדבים לפעולה היה רב ממספר האיזורים.

המגבית השנתית למען קרן היסוד היתה ממש חג לעסקנים הציונים. כל העסקנים של התנועה הציונית, מבלי להתחשב עם טרדותיהם הפרטיות, התמסרו למגבית של קרן היסוד.

אי אפשר — כאשר מדובר על הקרנות הלאומיות — לדלג על המפעל השנתי הנאדר של הבאזאר למען קרן קימת לישראל והעבודה הרבה שהשקיעו בזה כל הארגונים הציוניים במקום ובראש וראשונה חברות ויצ"ו. הבאזארים האלו היו אחר כך לשם־דבר בעיר והכניסו סכומים הגונים למען הקק"ל. אולמי ההסתדרות הציונית שנעמדו לרשות הבאזאר היו ערב ערב שוקקים מרוב עם.

כל ביקור של אישיות מתנועה הציונית, מצא הד רב בצבוריות. להרצאותיהם היה בא קהל רב ומגוון מאוד.

הנושאים שעליו הרצו היו תמיד מלוות בהתענינות רבה. זאת לא היתה סתם שמיעת הרצאה אלא שימש לויכוח רחב וממצה, רב־צדדי, בבעיות שהמרצה עמד עליהם, לאחר הרצאה ולעתים קרובות הרבה זמן אחרי זה.

רבים, רבים היו המרצים שהועד הציוני, כמו כן יתר המפלגות ומוסדות הזמינו לעתים קרובות ללבן ולברר לעומקן ולרחבן, בעיות בוערות שונות שעמדו על הפרק.

בעיות כאלו לא חסרו, כידוע, אף פעם, התנועה הציונית בכללה היתה מלאה בעיות מיום היוסדה, כרמון. ציוני אוסטרובה רצו תמיד לחדור ולהתעמק במכלול הבעיות של העם היהודי. וזה היה הקו הכללי לכל הציבור ולכל הזרמים והמפלגות בעיר. זה היה ציבור תוסס וער לכל המתרחש בעולם היהודי והציוני, ולכן כל הרצאה, כל הסבר לזה מצא אוזן קשבת בכל העיר.

נוסף על ההכנסות למען קק"ל, הוכתרו תמיד הבאזארים האלו בהצלחה רבה גם מבחינה מוסרית, רעיונית. ויצ"ו, שהיתה למעשה סניף של ההסתדרות הציונית, ניהלה פעולה רחבה ורייכזה סביבה ציבור גדול של נשים אוהדות לרעיון הציוני.

פרק בפני עצמו בפעולה הציונית היה בית הכנסת „שערי ציון". הוא קיים קשר הדוק עם ההסתדרות הציונית. לכתחילה התעורר ויכוח אם זה לטובת הענין הציוני שאוהדיה וחבריה יתרכזו בבית כנסת אחד; אולי מוטב שישתייכו לכל בתי הכנסת ובכל מקום ישפיעו ברוחנו. לבסוף הוחלט הדבר באופן חיובי. בית הכנסת „שערי ציון" נעשה במשך הזמן לגורם חשוב, לעמדה מכובדת בפעולה הציונית.

ביזמתם של הועד הציוני וקבוצת צעירים הוקם ארגון הנוער הציוני שהצליח בפעילותו. הארגון הזה טיפח בין חבריו את הרעיון החלוצי ועזר הרבה בשטחים שונים

של הפעולה הציונית. במשך הזמן, מקבוצה קטנה, נעשה לארגון גדול שחינך את חבריו והקנה להם הכרה ציונית עמוקה.

לעולם לא תמוש מזכרוני פרשת בית הספר העברי „תרבות", החזקתו וקיומו על אף התנגדותם הפעילה של מתנגדי הדרך החינוכית של „תרבות". לא אשכח את העמל והמרץ העצום שהושקעו במוסד הזה במשך זמן קיומו. רק בעקשנותם ובתקיפותם של עסקנים בעלי הכרה ציונית ועברית עמוקה מאד אפשר היה לקיים את המוסד המפואר הזה.

לא פעם חשבנו, כי המוסד החשוב הזה, שבסיסו הכספי היה חלש מאז, עומד להכשל בהעדרם של אמצעים מתאימים להחזקתו, אבל תמוטתו נמנעה הודות למאמצים הגדולים של עסקניו ומסירותם של המורים.

בית הספר הזה חינך נוער שרכש את השפה העברית, ערכי תרבות של עמנו והשכלה כללית והיה מסור לרעיון התחיה והתקומה הישראלית.

ההנהלה — הקורטריון של תרבות — שהיה להלכה גוף עצמאי ונפרד, היה קשור בקשר אמיץ להסתדרות הציונית.

קיומו של בית־הספר הזה היה אחד הדברים שעמדו במרכז ההתעניינות של הציבור הציוני.

באוסטרוב התקיים גם בית ספר מיסודו של המזרחי „יבנה". המזרחי הקדיש לבית ספרם הרבה תשומת לב וענין בכדי לקיים אותו ולחנך נוער ברוחם ולפי השקפותיהם. גם בית ספר זה נתקל בהרבה קשיים שהתגברו עליהם במאמצים גדולים, כפי שידוע לי.

כאשר אנו עומדים בפרק של תרבות ישראל, עלי להזכיר את הרגשת השמחה שהקיפה את כל הציבור היהודי, דבר פתיחת האוניברסיטה העברית בירושלים. לאסיפות לרגל המאורע הזה, נהרו המונים מכל שכבות העם.

הקשרים שלנו ושל כל המפלגות הציוניות עם המוסדות הציוניים המרכזיים בפולין היו הדוקים ובמוסדות המרכזיים החשיבו מאד את עבודתנו באוסטרוב־מזוביצק.

חברי המזרחי פעלו רבות והשתדלו לחדור לציבור החרדי הגדול בעיר, ולשלב אותו בעבודה הציונית והקרנות הלאומיות.

הרבה פעלו הארגונים „פועלי ציון", „השומר הצעיר", „החלוץ" ו„התאחדות". הם פתחו בפעולה נרחבת בתוך השכבות הקרובות להם.

כל הזרמים האלו מילאו תפקידים גדולים והשתתפו באופן פעיל ומתוך מסירות בכל השטחים.

לא תארתי את פרטי פעולותיהם של הזרמים השונים, כי אני בטוח שזה יעשו חברי הזרמים השונים ויתארו לפי מיטב ידיעותיהם את הכל, כאנשים שפעלו ועסקו הרבה בתוך מפלגותיהם וישלימו בזה את התאור של הפעולה הציונית. הויכוחים, ההסברה והתעמולה של כל הזרמים התרבו והתחזקו במיוחד בתקופת הבחירות לקונגרסים הציוניים. כולם השתתפו בענין רב ובפעילות מוגברת בהפצת השקל הציוני.

כבכל ישובי היהודים הורגשה גם באוסטרוב שאיפה גדולה לעליה ארצה בכל שכבות העם.

הועד הציוני עסק בענין רב בבעיות עליה הן בישיבותיו והן בישיבות של הועדה המיוחדת של כל הזרמים והשתדלו לסייע בכל מה שאפשר לעלייתם של הרוצים לעלות.

גדול הוא מספר העולים מאוסטרוב. לקליטתם והתישבותם על אדמת המולדת, להשתקעותם בעיר ובכפר, התעסקותם בחקלאות, בעבודה, בתעשיה ומלאכה, צריך, לדעתי, להיות מוקדש פרק מיוחד בספר האזכרה הזה.

לבעיות ועד הקהילה, שהציונים הכלליים (בטרם התפלגותם) יחד עם המזרחי

ופועלי ציון היו בו מיעוט, הוקדשו הרבה תשומת לב ומחשבה. מגמתנו היתה להכניס שינויים יעילים לפי השקפותינו במוסדות הקהילה. הרבה שכלולים ופעולות נעשו בעטין של הקבוצות הציוניות.

רב היה הטיפול בעניני העיריה, בבחירות למועצת העיריה ולהבטחת נציגות פעילה ומכובדת בהנהלתה. והרבה נעשה על ידי כל זרמי התנועה הציונית להגן בכבוד ובתקיפות על העניינים הנוגעים לציבור היהודי.

תפקיד חשוב מילאה בעיר אגודת „השכלה", שהחזיקה ספריה עשירה וניהלה פעולה תרבותית ניכרת גם ע"י אולם קריאה נרחב, הרצאות, תערוכות וכו'. גם במוסד הזה פעלו עסקנים ציונים וזרמים שונים השפיעו על התפתחותו.

התעניונתנו הקיפה כל מוסדות הקהילה: כלכליים, צדקה, סעד ותמיכה. בכולם השתתפו חברינו בכל מרצם.

ראוי לציין כי באוסטרוב קיימו כל המפלגות, גם אלו שלא היו מסונפות לתנועה הציונית — „אגודת ישראל" ו„בונד", את ארגוניהם ופעלו לפי השקפותיהם הם.

לא הזכרתי בדברי שמות, כי רב וגדול מספרם של העושים והמעשים. גדול, גדול מאוד היה מספרם של העסקנים וההמונים המסורים והדבקים בכל נימי נפשותיהם לרעיון הציוני, לתקומת ישראל, לעליה ארצה ולהגנת עניני היהודים במקום.

דמויותיהם של העסקנים והחברים תושבי העיר אוסטרוב מרחפת תמיד נגד עיני. נזכור אותם באהבה ובקדושה כל ימי חיינו עלי אדמות.

בשנת תרצ"ו, 1935 עליתי ארצה ועקבתי מכאן בהתעניות רבה אחרי המשך הפעילות הציונית הרחבה, שלא פסקה עד השואה שבה ניספו יהודי אוסטרוב, כמו כל אחינו ואחיותינו, בגבורה ובטהרה. הי"ד!

אוסטרוב, לא אשכחך! ה. גלינקא

הועד של ההסתדרות הציונית והועד של ביה"ס „תרבות"

בית הספר „תרבות" באוסטרוב־מזוביצק

לתינוקות של בית רבן באוסטרוב מזוביצק שנכרתו בדמי
ימיהם מארץ החיים יחד עם כל כלל ישראל שבפולין.

באחד מימי השמש הבהירים שבאפריל 1925 כמעט שהתרוקנו כל הרחובות והסימטאות של העיר. גדולים וקטנים שמו פעמיהם לעבר הרחוב הוורשאי כדי לראות משהו שעד עתה עוד לא התרחש ברחובותיה של אוסטרוב. לאורך רחוב השוק והרחוב הוורשאי צעדה תהלוכה של ילדי בית־הספר ובידיהם דגלונים תכלת־לבן, בלוויית מורים, מורים ויהודים אחרים שסרטונים תכולים לבנים ענדו את דשי בגדיהם. בראש התהלוכה נישא דגל תכול־לבן גדול ולצדו, לשם מלכות, הדגל הפולני. הילדים והילדות שצעדו למדו בשש הכיתות הקיימות אז, של ביה"ס העברי „תרבות", אשר הוקם ונוסד שלוש שנים לפני זה בעיר החסידית והאורטודוקסית לעילא. ילדי ביה"ס „תרבות" כבר הספיקו ללמוד שירים עבריים ששרו במצעד התכול־לבן החגיגי. התהלוכה החגיגית האביבית עברה לכל אורך הרחוב הורשאי. היהודים שמילאו את צדי הרחוב ליוו את התהלוכה ברגשות מעורבים. עיניהם הקרועות לרווחה הביעו סקרנות, פליאה וגם זילזול ולעג, אך עם זאת גם גאווה וחיבה. אהרי הבריכה נטה המיצעד ימינה אל הכביש של רוז'ן והתעכב במגרש מול המבסרה של משפחת טייטל, על יד מבנה העץ הגדול והארוך, שבו התקיימו אז הלימודים של ביה"ס „תרבות". בקצה המגרש הוכנה במה מקושטת בירק ובדגלים לאומיים ומעליה התנוססה כרזה שהכילה את פסוקו של ישעיהו הנביא: „כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים".

מעל הבמה הזאת הביאו נואמים בעברית וביידיש ליישוב היהודי באוסטרוב את הבשורה הלאומית התרבותית הגדולה על הפתיחה החגיגית של האוניברסיטה העברית

תהלוכת תלמידי ביה"ס „תרבות"

הראשונה על הר הצופים שבירושלים. מאות אחדות של ילדים לומדי עברית ויהודים מבוגרים שרו אז בלהט ובערגה את שירת התקווה. באותו יום אביב בהיר ליטפו עיניהם הלוהטות את בניין העץ של ביה"ס „תרבות" ובגעגועים התבוננו אל הבנין המונומנטלי של האוניברסיטה העברית על גבי הגלוייה שחולקה ביניהם. במחשבותיהם הם טוו את חלום־הגשר בין ביה"ס „תרבות" כאן ובין הרי ציון וירושלים. הלבבות פעמו בחום ובלהט לאידיאה הגדולה של התחייה הלאומית. החגיגה הפומבית הגדולה הזאת היתה ההופעה של המחנה הלאומי והציוני בעיר שהפגין קבל הציבור את הישגיו. החגיגה הזאת נערכה לכבוד פתיחת האוניברסיטה העברית בירושלים, אבל במרכזה עמד ביה"ס האלמנטרי העממי העברי „תרבות". בילדים החיגגים והשרים ראו אבות ואמהות וסתם יהודים ציונים את הסטודנטים לעתיד של האוניברסיטה העברית על הר הצופים. בפנים הקורנים השתקפה הערגה הטמירה: „ותחזינה עינינו בשובך לציון". באוסטרוב היהודית הידהדה חגיגה זאת בשמחת חיים ובתקוות אמונה. חגיגת אפריל זו הפגינה את הסיכומים הראשונים והבטיחה סיכויים טובים.

אם בתקופה שבין שתי מלחמות העולם היתה אוסטרוב מפורסמת ברחבי פולין כעיר ציונית תוססת ופעילה; אם בתקופה זו קמו והתפתחו תנועות נוער ציוניות חלוציות ששינו באופן יסודי את פרצופה של העיר; אם מאות רבבות של צעירים עלו לארץ־ישראל והשתלבו בין בוניה ומגיניה של המולדת — הרי כל זה היה הודות לבית הספר העברי „תרבות" שנוסד בשנת 1922.

החגיגה הנ"ל התקיימה במגרש הריק שעל יד בנין העץ הארוך, בן הקומתיים, ששם פעל אז ביה"ס „תרבות". בבנין רעוע ובלתי מתאים זה נוצר המוסד הזה, צעד אחר צעד בעמל ויגע, בעקשנות ובמסירות. בית העץ הזה היה ממש המבנה האחרון של העיר בכביש שהוליך לרוז'ן. הסביבה היתה לא יהודית. ילדים יהודיים, תינוקות של בית רבן היו הולכים ברגל מרחק של קילומטרים אל מחוץ לעיר, בגשמים וברוחות, בשלגים ובכפור, כדי ללמוד עברית ובשפה זו לרכוש השכלה יסודית, לשאוב מהמעיין של אוצרות היהדות מאז קיומו בכל הדורות ולספוג לתוכם את להט הרצון העז להגשים בדור זה את שיבת ציון ותחיית העם.

המקום בו פעל בית הספר לא היה מקרי. היה בו משהו סמלי. שאיפות תנועת „תרבות" וכל מה שהיה כרוך בהן היה בו ממש מן המהפכנות במציאות של אוסטרוב היהודית. לייסד בימים ההם באוסטרוב מזוביצק בי"ס „תרבות" היה קשור בקשיים עצומים. מלבד הקשיים האובייקטיביים היו המייסדים חייבים להתגבר על כל מיני הפרעות ומכשולים זדוניים, שנערמו בדרכם על ידי חוגים קיצוניים, חשוכים וקנאים. בית הספר „תרבות" באוסטרוב מזוביצק נוסד ביוזמתה הברוכה של קבוצת הורים קטנה, שחיפשו מסגרת חינוכית מתאימה לילדיהם; בית ספר, שיענה על הצרכים של השכלה יהודית וכללית, שיחנך יהודים לאומיים וגאים.

*

בשנת 1922, בשנה שבה נוסד ביה"ס „תרבות", למדו הילדים היהודים באוסטרוב בשלושה סוגים של בתי אולפנא. באוסטרוב היה קיים בית־ספר עממי ממשלתי בן 7 כיתות. בית הספר הזה היה מיועד אך ורק ליהודים ולא הורו בו בשבת אלא ביום א' לשבוע. משום כך הוא נקרא בפי הגויים „שבסובקה". בביה"ס הממשלתי הזה למדו בתחילה רק ילדות. בשנים שלאחר מכן נוספו אליהן גם ילדים ממין זכר, אבל במספר זעום. כאמור

תלמידי בית־הספר „תרבות" בשנת 1923

היו כל התלמידים בביה"ס הזה יהודים. גם המורים והמורות היו יהודים. בנסיבות מיוחדות אלו לא סבלו בו הילדים מנגישות אנטישמיות מצד מורים וחברים לספסל הלימודים. (בין המורים שבבית־ספר פולני ממשלתי זה היו גם מורים בעלי הכרה יהודית לאומית ואפילו עסקנים פעילים, דוברים ונציגים של מפלגות ציוניות וציוניות סוציאליסטיות).

בתנאים נוחים ומקלים אלה ראו כל ההורים היהודיים בעיר כאפשרי לשלוח את בניהם (בעיקר בנותיהם) לבית ספר זה ללמוד. אפילו החרדים הקיצוניים לא ראו כל פסול בכך שבנותיהם תלכנה ללמוד לכתוב וגם מעט חשבון. זה לא יזיק ואולי אפילו יועיל לעתיד. מספר התלמידים בבית ספר זה עבר לעתים 900 והתקרב לאלף. לפי מספר התלמידים היה זה בית הספר הגדול בעיר. אבל, בית הספר הזה היה פולני לחלוטין לכל דבר. תכנית הלימודים היתה בדיוק כמו של בתי הספר הממשלתיים לילדים הפולניים. שפת הלימודים היתה פולנית. אף מלה יידיש, אף הגה עברי. רק על קצה המזלג קצת לימוד דת משה. פעם בשבוע היו התלמידים שומעים קטעי דברים על משה רבנו, אברהם אבינו או על עקידת יצחק. לולא המסגרת היהודית המוחלטת, שבה חיו היהודים באוסטרוב, היה חינוך זה גורם להתבוללות של הנוער. סכנה זו, במידה שהיתה קיימת, נסבה בעיקר לגבי הבנות. העיירה היתה חסידית חרדית. סכנה זו לא הוערכה ע"י החוגים האלה. אז מהו האסון אם בנות תחונכנה בפולנית? לאחר מכן ייסדו חוגים אלה בית ספר ערב לבנות „בית יעקב", כדי ללמדן משהו ביהדות ולחנכן כבנות ישראל כשרות. בית ספר זה היה כעין השלמה לביה"ס הפולני ולא במקום ביה"ס הפולני. ב„בית יעקב" למדו בנות במספר קטן כמה פעמים בשבוע לאחר שעות הלימודים בביה"ס הפולני הממשלתי. כך למדו והתחנכו אז בנות ישראל באוסטרוב היהודית.

והילדים, הבנים? — הילדים למדו בחדרים אצל מלמדים לפני הנוסח הישן העתיק: אלף בית וסידור, תפילות, חומש, חומש ורש"י, משניות, גמרא, גמרא עם תוספות וכו' וכו'.

לאחר שנים נוסד גם חדר מרוכז ציבורי ברחוב בטורגו, „יסודי התורה". הילדים ב„יסודי התורה" סויגו לפי ידיעותיהם והוכנסו לחדר א', חדר ב', ג' וכך עד ח'. כמה חדרי לימוד בבנין זה של „יסודי התורה" נמסרו „לתלמוד תורה" ואיפה שלמדו ילדים של הורים עניים שלא היה ביכולתם לשלם שכר לימוד. המלמדים ב„יסודי התורה" וב„תלמוד תורה" היו אותם המלמדים שבחדרים הפרטיים.

לאחר מכן קם „החדר הכללי" במקומם של שני מוסדות לימוד אלה: (באותו בנין עצמו שלפני שנים היתה בו „ישיבה" ואח"כ „יסודי התורה" ו„תלמוד תורה"). החדר הכללי כבר ניכרה בו, היצונית, ההשפעה של בתי הספר המודרניים. במקום שולחנות וספסלים הוכנסו לחדרים כפסלי הלימוד הצרים שהיו מקובלים אז בפולין בבית הספר. שולחן מיוחד למורה מלמד, לוח שחור וגיר, עטים וקסטות עם דיו לכתוב וגם יומן הכיתה שבו נרשמה נוכחותם או היעדרם של התלמידים.

אחרי כן נתקבלו גם בחדר הכללי מורים שלימדו לכתוב כתובת בפולנית על המעטפה. מירי הפולנית האלה נלקחו מבין התלמידים היהודים מהכיתות הגבוהות של הגימנסיה הפולנית המקומית. הם באו להורות בחדר הכללי בשעות שלאחר הצהרים, לאחר שסיימו את חוק לימודם היומי כתלמידים בגימנסיה, בחלקם היו „גימנזיסטים" לשעבר שהפסיקו את לימודיהם מבלי לסיימם מכל מיני סיבות.

יותר מאוחר ניכרה ההשפעה של „תרבות" על „החדר הכללי" הזה ונתקבל גם מורה שילמד גם קצת עברית. רושם השורות האלו מילא תפקיד זה במשך תקופה מסויימת. אבל בחלקם היו ההורים בלתי מרוצים מחדרים אלה מנוסח ההוראה הישן ובעיקר מתכנית הלימודים.

לאחר מלחמת העולם הראשונה, בשנים 1920—1918 החלו אפילו באוסטרוב זאת לנשב רוחות חדשים של קידמה. הצהרת בלפור, המאנדאט על ארץ־ישראל, ההתעוררות והמאבק של הציבוריות היהודית בפולין לקראת פעילות לאומית פוליטית עצמאית — עוררו ועודדו. מורת הרוח מהחדרים של הנוסח הישן גברה ורבתה. אבות החלו להציץ בספרים חיצוניים, קראו בעתונים, באו במגע עם ערים גדולות. הציצו ונפגעו בהשכלה ובערגה ללמוד ולדעת. אופקים רחבים נפתחו בשביל אבות של ילדי סיהודיים גם באוסטרוב והם החלו לדאוג לעתיד ילדיהם; הם לא יכלו להסכים בשום אופן להשאיר את ילדיהם בגיטו החינוכי הישן. הם חשו והרגישו אולי יותר משהשכילו להבין, שהם מוכרחים ומחוייבים לאפשר לבניהם משהו רחב ומרחיב דעת יותר משנותנים החדרים; משהו פתוח יותר אל העולם הרחב — השכלה חילונית. למהפכה מלאה בשטח זה עדיין לא הגיעו הדברים, אבל תיקונים, שינויים, שיפורים, כלשהם נתבקשו מאליהם.

מסייעים בכיוון זה היו אברכים משכילים צעירים, שאף הם הבינו כך את הדברים. וכפועל יוצא מדעות אלו ומרצונות משולבים אלה — קם והיה „החדר המתוקן", שכשמו כן הוא, חדר ישן שהוכנסו בו תיקונים. אברכים משכילים פתחו אצלם בביתם חדרים מתוקנים. הצורה החיצונית של החדר המתוקן המודרני הזה היתה דומה לזו של החדר הישן. אולם התוכן השתנה במקצת. מלבד לימודי הקודש שמילאו את כל שעות הלימוד הארוכות בחדר הישן — לימדו בחדר המתוקן גם לכתוב. לימדו לכתוב מלה יהודית, לימדו עברית וגם חשבון. כמה חדרים מתוקנים כאלה היו קיימים באוסטרוב־מזוב. בשנות העשרים הראשונות. שלוש שיטות חינוך ולימוד היו קיימות אז בשביל ילדי היהודים באוסטרוב: א. בית ספר פולני ממשלתי, בעיקר בשביל בנות, ב. חדרים מהטיפוס הישן, ג. חדרים מתוקנים בשביל בנים. האם כל אלה ענו על הצרכים של חינוך והשכלה לילדי היהודים? — התשובה השלילית לכך ניתנה על ידי ייסוד בית הספר העברי המעורב „תרבות".

בשנת 1921 הגיעו לאוסטרוב לגור כמה משפחות עם ילדים בגיל בית הספר. מהם פליטי מלחמה מרוסיה ואחרים מיערות קטנות סמוכות. בין האחרונים היו גם כאלה, שהעתיקו את מגוריהם לעיר המחוזית בתורם אחר מקום מתאים ללמד ילדיהם דעת. הם פנו מיד אל החדר המתוקן. המוסד החינוכי הזה המודרני, באורח יחסי איכזב אותם במהרה. לאחר „זמן" של לימודים השתכנעו הורים אלה, שזה לא הדבר אשר חיפשו, שלא לכך התכוונו.

מערים גדולות יותר, ובמיוחד מפולין הליטאית ומהאזורים המזרחיים של המדינה — החלו להגיע ידיעות על בתי ספר עממיים עבריים חילוניים, הנקראים בתי ספר „תרבות". הקרקע היתה מוכנה בשביל הנסיון לייסד גם באוסטרוב בית ספר כזה. חסרו לכך ה„משוגעים לדבר" שיתמסרו למשימה זו בעקשנות ובלב ונפש.

וגם אנשים אלה נמצאו. הסיבה הבלתי אמצעית ליוזמתם הברוכה והקשה היו ילדיהם הם עצמם. לדעתם לא היה קיים בעיר בית ספר מתאים כרצונם בשביל ילדיהם, בית ספר כזה היה צריך להקים, ליצור, כעין יש מאין. שלושת המייסדים הראשונים של בית הספר „תרבות" היו: פישל רוזנטל (אביו של רושם השורות האלו), מנדל וושבור ויעקב פרץ. לאחר מכן נתווספו אליהם אחרים, משה ירוחם ועוד.

כותב הטורים האלה הגיע לאוסטרוב יחד עם בני משפחתו בהיותו בן 7 ובטרם ידע צורת אלף. בגללי הרי עברה המשפחה לגור בעיר. עם בואי הלכתי ללמוד בחדר המתוקן אצל הוולומינר (פלוצקר). אבל הלימודים לא הצליחו בעיני אבי. כל הלימודים

מורי ותלמידי בית־הספר „תרבות", בטיול ל"ג בעומר בתרפ"ה (1925) עם המנהל יעקב ויגמיסטר ואשתו באמצע (השביעי מצד ימין)

המחלקה השלישית של ילדי בית־הספר „תרבות" בשנת הלימודים 1922/23
עם המורה רוזנפלד (באמצע)

ועדת הספריה בביה"ס „תרבות"

לא מצאו חן. דאג וחשב ושקל ונועץ והחליט לייסד את ביה"ס „תרבות". קם ועשה והתחיל יחד עם שני היהודים הנזכרים ובמשך שנים רצופות נשא בעול הכבד של ביה"ס ולא חשך קרבנות שבפרנסה ומשפחה ולא נרתע מקשיים ומאבק כי כל כולו הקדיש עצמו להקמתי וקיומו של ביה"ס תרבות בשנותיו הראשונות והקשות ביותר.

ושלושת היהודים האלה נדברו ונועדו והחלו לפעול ולעשות. בתחילה אספו כשני מניינים ילדים בבית שבו גרה משפחת דמוך ברחוב של קופת האוצר, בחצרו של יעקב פרץ. דמוך בעצמו קיים שם קודם לכן חדר מתוקן בעבר ובחדר האחרון בדירתו עמדו עוד ספסלי לימוד ללא שימוש. דמוך בעצמו עקר לאמריקה ומשפחתו נשארה במקום לעת עתה, כפי שהיה נהוג בימים ההם.

אז שכרו אצל „האמריקאית" דמוך את החדר יחד עם הספסלים ונוסף על כך גם את שלושת בניה כתלמידים. המורה הראשון היה עזרא ירוחם, בנו של משה הזגג, בחור משכיל ויודע עברית. התחלה זו עלתה יפה. הורים החלו להתעניין בנסיון הזה. מספר התלמידים רב והלך.

לאחר מכן נשכר הבניין של ה„אוכרונקה" שהתרוקן בסימטה מול הצרקבה הרוסית. שם היו חדרים רבים עם ספסלי לימוד. פה נפתחו ארבע הכיתות הראשונות. מצד השלטונות הפולניים ניסו בתחילה להקשות ולהפריע. אבל מרכז „תרבות" בוורשה הושיט את העזרה הנאמנה הדרושה והתגברו על הקשיים. כאשר נרשמו לבית הספר „תרבות" כחמש מאות בנים ובנות ואלה הופיעו בעיר בכובעי השרד שלהם בפסים תכולים לבנים, בסמל מגן־דוד וכתובת „תרבות" באמצעו ועוד עם מצחיה של „לקיר" נוצצת כמו... הגויים — החלו החוגים החרדיים הקיצוניים בהפרעות רציניות ובמלחמת מצווה נגד בית הספר. הלימודים בביה"ס עלו להורי התלמידים בשכר לימוד גבוה, כי ביה"ס היה חייב לקיים את עצמו משכר לימוד זה ללא כל תמיכה אחרת. ואף על פי כן נהרו הורים מכל השכבות לרשום בו את צאצאיהם, כי האהדה לביה"ס היתה גדולה. היות ושמו של ביה"ס היה „תרבות" — טרחו מתנגדיו ומצאו פסוק מסייע וקראו לו „תרבות אנשים חטאים". וכלפי הילדים והילדות בני 8—10 הטיחו: „בחורים ובתולות מושחתים ביחד". ועל העברית — מחללים את לשון הקודש. הסיפא של המערכה הכבדה מצדם נגד ביה"ס היה ביקור משותף של שלושה רבנים מוכרים יחד בעיר במגמה ברורה להרוס את אשר הוקם בדי עמל וטורח.

ביקור זה של הרבנים פעל את פעולתו. מאות הורים נרתעו. ומחמש מאות התלמידים הרשומים נשארו להמשיך בלימודים רק כמאה. עסקני „תרבות", אותו ועד־ההורים שנקרא „קורטוריון" — היו נאלצים לעמוד בשער של מלחמה קשה ואף סבלו פגיעות חמורות בשטח פרנסתם. היתה סכנה שבית הספר ייסגר כבר בשנה הראשונה לקיומו. אך עקשנותם, התמדתם ומסירותם של העסקנים עמדה להם להתגבר על כל הקשיים והמכשולים. ובית הספר „תרבות" עלה על דרך יציבה של התפתחות אטית ובטוחה בכל השטחים — עד שהגיע להיות הכתר של מוסדות החינוך בעיר ולשמש קרקע פורה לצמיחתן המפוארת של תנועות הנוער הציוניות החלוציות כמו השומר־הצעיר, השומר־הלאומי ואחרות.

שפת הלימודים בביה"ס „תרבות" היתה עברית. כל המקצועות נלמדו בעברית: מתימטיקה, הנדסה, טבע, היסטוריה, גיאוגרפיה וכל היתר. מובן שתשומת לב מרובה הוקדשה למקצועות היהדות: לעברית — השפה והספרות, תנ"ך ותולדות העם. בבי"ס זה נלמדו גם לאחר שעות הלימוד הרגילות משנה ותלמוד. השפה והספרות הפולנית, ההיס־טוריה והגיאוגרפיה של פולין נלמדו לפי התכנית הרשמית של בתי הספר העממיים הממשלתיים. בשתי הכיתות הגבוהות של בי"ס זה בן 7 כיתות לימדו גם גרמנית ואנגלית

עול הלימודים היה רב גווני ומסובך והוא לא היה קל לא לתלמידים וגם לא למורים. מלבד זאת הרי לא היו בנמצא ספרי הלימוד המתאימים בעברית לכל המקצועות. לעתים תכופות למדו בעברית מתוך ספר לימוד פולני. הקשיים למצוא מורים מתאימים היו עוד יותר גדולים. אבל מרכז „תרבות" הושיט עזרה מרובה בשטחים אלה. עם ביה"ס „תרבות" באוסטרוב התקשר במיוחד באורח נפשי המפקח מטעם המרכז, מר איינשטיין, שליווה את ביה"ס בשנותיו הראשונות במסירות רבה.

כתלמיד של ביה"ס „תרבות", שהתחיל ללמוד בו עם היווסדו, בכיתה השניה, סיימתי את כל שבע הכיתות ואני זוכר בתודה, בהערכה ובדחילו את שמות המורים הבאים: רוזנפלד, ווגמייסטר, זלטקס — לפולנית; ברנזון, דוברובסקי — למתימטיקה; פריידר לטבע וגיאוגרפיה; יצחק שומוביץ, זייפמן ופינקלשטיין — לתנ"ך, עברית ודקדוק; שמואל ריבה — לתלמוד; מ. הולצמן לגרמנית וציור; שברץ (בלק) — לאנגלית; רבקה טיקטין — בכיתות הנמוכות. ועוד מורים רבים אחרים, אשר מאות רבות של תלמידים הם אסירי תודה להם על שפתחו בפניהם את שערי ההשכלה והדעת ועל שהעלום והביאום אל דרך החיים של תחייתנו הלאומית.

ביה"ס „תרבות" פתח גם גן־ילדים. הגננת הראשונה היתה העלמה ווינר, וגן הילדים הראשון נפתח על ידה בבית אחד בדרך המובילה לזמברוב, לא רחוק מבית היראה של הגויים. ואפילו פסנתר היה שם.

גן הילדים עם הגננת ווינר (יושבת באמצע)

עסקני „תרבות" באוסטרוב לא הסתפקו בקיום המצווה של הקניית השכלה יסודית לילדים. הם ייסדו גם שיעורי־ערב לעברית בשביל מבוגרים ובשביל התלמידים של ביה"ס הממשלתי היהודי. וחוץ מזה הם דאגו גם להמשך ההשכלה העברית והחינוך היהודי של הילדים שסיימו את ביה"ס העממי. הם התקשרו עם הגימנסיה העברית המפורסמת בביאליסטוק, שהיתה משגרת שנה שנה וועדה בוחנת מיוחדת לבחון את התלמידים

המסיימים את בית־הספר — במגמה שלו רק חלק מהם ימשיך בלימודים בכתלי הגימנסיה העברית בביאליסטוק.

אני סיימתי את הכיתה השביעית שנבחנה הראשונה ע"י ועדה בוחנת כזו בהרכב של מר משה זבלודובסקי וד"ר וולגר. לקבוצת התלמידים הראשונה ממסיימי ביה"ס „תרבות" באוסטרוב שגלתה למקום תורה — לגימנסיה העברית בביאליסטוק נמנו: ישעיהו אוסטריק, דבורה וובר, מאיר וושבור, שמואל פייגין ואנכי.

רמת הלימודים הגבוהה של ביה"ס „תרבות" באוסטרוב, בעיקר בשטח השפה, הספרות העברית ומקצועות היהדות, היו לשם דבר בכל הסביבה והוערכה במיוחד ע"י מורים ותלמידים בגימנסיה העברית בביאליסטוק.

„הקורטוריון" ומורי בית־הספר „תרבות" עם המפקח אינשטין באמצע

אם אוסטרוב מזוביצק התפרסמה לאחר מכן כעיר ציונית; אם החיים הציבוריים הציוניים בה שימשו לדוגמה ולמופת בשביל מקומות אחרים; אם פעם בה ללא הפסק הדופק של נוער ציוני חלוצי מאורגן בהסתדרויות הנוער החלוציות למאותיו הרבות, ואם רבים מהם חיים עתה בישראל וטווים את המסכת ההיסטורית המחודשת של העם אשר קם לתחייה במולדתו — הרי על כל זה יש להודות במידה רבה, רבה מאד לביה"ס „תרבות", למייסדיה העיקריים והעקשניים שעסקו בצרכי הציבור באמונה, להורים המסורים, לתלמידים היקרים ולמורים הטובים.

תשמשנה שורות רשומות אלו כמצבת־עד לדורות, שידעו ויזכרו מה שהיה, מה שאיננו עוד לעולם ולא יהיה שם יותר. למען יידעו ויזכרו כי התינוקות של בית רבן מביה"ס „תרבות", הוריהם ומוריהם ועסקני ה„תרבות" במאמציהם המסורים ללא סייג, יש להם חלק רב בהתעוררות הלאומית היהודית שהביאתנו לתקומת ישראל במולדת.

תל־אביב יצחק שושני (רוזנטל)

חוג נשים למען ביה"ס „תרבות"

יושבות (מימין): גב' פייגין, מיידנבוים, גולדשטיין, סוניה כץ.
עומדות: רבקה פוקשיבה, אורלנסקי, קרוננברג.

בית הספר „תרבות" בעירנו אוסטרוב מזוביצק היה הראשון אשר נתן לחניכיו חינוך יהודי וארצישראלי כאחד. היה זה בית־ספר גדול, מודרני ומשוכלל ביותר — אולם מצבו החמרי היה תמיד רופף, כי תקציבו היה מיוסד בעיקר על שכר הלימוד ששילמו הורי התלמידים. ומשלמי שכר־לימוד אלה — מצבם היה קשה. כל פרנסתם היתה על רווחים קטנים ממלאכה זעירה או מחנות קטנה. ולכן היה צורך לחפש הכנסות צדדיות כדי לקיים את בית־הספר.

בראש המוסד עמד „קוראטוריום" או ועד בית־הספר — וכל דאגות בית־הספר היו עליו: תשלומי משכורת המורים, שכר־דירה, וכל מיני הוצאות אחרות. עבודה לא קלה ולגמרי לא נעימה. בכל זאת לקחו חברי הוועד את העול עליהם.

הורי התלמידים לא דייקו בתשלום שכר־הלימוד והיה צורך לכתת הרגלים ולבקר בבתיהם על מנת לקבל את המגיע מהם. לעתים קרובות מאד היו חברי הועד נאלצים לחתום על שטרות בבנקים כדי לקבל מעט כסף בתור הלואה שיהא תשלום למורים. ההנהלה כרעה, נפלה תחת המעמסה הכבדה הזאת, אבל לא נטשה את המערכה, ובית הספר המשיך להתקיים.

כדי להקל מעט על העומס, החליטה ההנהלה למשוך גם את הנשים לעבודה. לשתפן בפעולה, ולמצוא מקורות הכנסה צדדיים שיקלו על תקציב בית־הספר. את התפקיד לארגן את „חוג הנשים למען ביה"ס" מסרו למנוחה שרה (סוניה) כץ ז"ל. אשה משכילה, פקחית ובעלת מרץ רב. מחוננת בחן מיוחד, היתה השפעתה רבה על כל מכריה ומודעיה. סביבה התלקטו והתלכדו נשים מכל השכבות, ונגשו לפעולה רחבה וענפה לעזרת בית הספר.

בעירנו היו מקומות בידור רבים. היה תיאטרון שעמד ריק ושומם כמעט כל השנה, ראי־נוע לא קבוע, וגם מרצים מן החוץ באו לעתים רחוקות. לכן החליט חוג הנשים להביא מעט את הבידור והחל לארגן מסיבות ונשפים ע״י בית הספר. ומכיון שעיקר המטרה היה הגשת עזרה כספית לבית־הספר, נעשתה כל העבודה הנם ובהתנדבות. גם את ההוצאות המעטות כיסו החברות מכספן הן.

נשף הנוכה של „תרבות״ היה לשם דבר בעיר. המזנון העשיר — שהיה כולו על טהרת ההתנדבות — היה מכניס סכום הגון לכיסוי הגרעונות של ביה״ס. נשפים אלה היו גם מקומות התרכזות והתכנסות של כל החוגים הציוניים בעיר.

החוג לא הסתפק רק בארגון נשפים ובאוסף כספים — הוא גם פעל הרבה נגד ההתבוללות.

בעירנו היה בית־ספר ממלכתי כללי לילדי היהודים. רוב המבקרים שם היו בנות, והן התחנכו על טהרת הלשון הפולנית ללא זכר של לימודים יהודיים. החוג התעניין בבנות אלו, והצליח להשפיע על הרבה מהוריהן שיוציאו את בנותיהם מבית־ספר זה וישיכניסו אותן לבית־הספר „תרבות״ והחוג התחייב לכסות את שכר הלימוד עבורן.

מלבד זה לקח החוג חלק פעיל בעבודת בית־הספר והחזקתו בכלל. ארגון זה הצליח עד כדי כך שיתר בתי־הספר בעיר התחילו לחקותו ויסדו ארגוני נשים כאלה.

נעלה את זכרן של הנעדרות מחוג זה: שרה (סוניה) כ״ץ ז״ל, אסתר ברונאק וארלנסקה, הי״ד. ולאלו החיות עמנו היום — ברכתנו.

חיפה סיני כץ

יושבים (מימין): משה מורגנשטרן, אריה מרגלית, שרה טייטל.
עומדים: פישל רוזנטל, שמואל לביטוב, ישראל עטיינברג.

על הפעולה למען הקרן הקיימת לישראל באוסטרוב

(זכרונות)

כשנכנסתי לעבוד בלשכה הארצית של הקק"ל בזמן ביקורו של נשיא הקק"ל מר מנחם אוסישקין בפולין, עברתי על רשימות הערים, הכרטיסים והתיקים של הועדות הפעילות, מצאתי דו"חות ומכתבים, כתובים עברית צחה וגם כתב יד יפה ונתקלתי בשם מיכאל טיטל, שעמד אז בראש הועדה, שהיה מורשה הקק"ל מהתחלת הפעולה. דיברנו אז על הרחבת הפעולה בפולין, הקימונו מגנון חדש, ועמדתי בקשר הדוק עם ראשי הועדות. כמעט בכל שבוע קיבלנו מכתבים מאוסטרוב ובהם הצעות שונות איך להגדיל את הכנסותיה של הקק"ל בפולין. והנה אחרי זמן מה תפסה אוסטרוב מקום חשוב מאד בהכנסותיה של הקק"ל. חברי הועד, ביחוד המורשה, השתמשו בכל האמצעים שבידיהם והמציאו מקורות חדשים, כדי להרחיב ולהגדיל את ההכנסות.

לצערי הרב לא הכרתי את מר טיטל אישית. עמדתי אתו בקשר מכתבים. אני זוכר שהוא שימש לדיגמא ולמופת כאחד המורשים הנאמנים והמסורים בין 868 ועדות הקק"ל שהיו מסונפות ללשכה הארצית בורשה.

אחד ממקורות ההכנסה החשובים היה הבזר המסורתי שנערך מדי שנה בשנה בפורים. בארגון הבזר והעברתו השתתפו כל המפלגות וארגנו תניעה בעיר. ביחוד הצטיינה הסתדרות נשים ויצו שחברותיה הקדישו הרבה זמן ומרץ להצלחת הבזר.

בתקופה שעבדתי אני בלשכה הארצית, כלומר עד פרוץ מלחמת העולם השניה, ביקרתי פעמים אחדות באוסטרוב לשם ארגון הפעולה. בראש הועדה (מורשה) עמד החבר אריה מרגלית שכיהן בתפקיד הנכבד הזה משנת 1930, כלומר אחרי פטירתו של מר טיטל ז"ל.

את החבר מרגלית הכרתי מפעולות ציוניות אחרות. היינו יחד במועצה המפלגתית של ההסתדרות הציונית בפולין. הוא היה קרוב מאד לסיעתנו (על המשמר) ותמיד הרגשתי את עצמי טוב בעיר הזאת בזמן ביקורי.

אני זוכר את הועידה המהוזית שנתקיימה באוסטרוב בהשתתפותם של הח' א. ל. בלוך, המנהל הראשי של הקק"ל בפולין וליכטינגר, שליח הלשכה הראשית בירושלים.

הועידה — בהשתתפות צירים מכל ערי המחוז — הוכתרה בהצלחה רבה וההכנות בכל הערים גדלו.

כל ביקור של השליחים מהארץ והנציגים של הלשכה הארצית, כגון: הרב שפירא (כפר פינס), מ. האזרחי, יעקב מלמד, לאה וודרוביץ, א. ביאלופולסקי ז"ל, א. קלרמן ואחרים הגבירו את הפעולה במקום ואוסטרוב היתה אחת הערים הציוניות הודות למסירותם של העסקנים ונאמנותם של הציונים במקום.

לכינוס הארצי, אשר נתקיים בורשה בהשתתפותו של מר מ. אוסישקין, באו צירים אחדים מאוסטרוב, ביניהם החבר אריה מרגלית, שהיה הרוח החיה בכל העבודה הציבורית והציונית בעיר ואירגן אז את המפעל המיוחד למען גאולת הארץ.

החבר מרגלית עמד בראש הפעולה עד שנת 1935, שנת עליתו לישראל, שמסר את התפקיד למר שמואל לויטוב שהמשיך בכהונה עד פרוץ המלחמה.

עוד בהיותי בווילנה בהתחלת המלחמה העולמית השניה, קיבלתי ידיעות על השואה ועל הסבל שעבר על יהודי־אוסטרוב. אינני יודע כמה יהודים ניצלו מעיר זאת לפני המלחמה ואחריה.

אני זוכר תמיד את ביקורי בעיר זאת, זוכר את עסקניה, ארגוני־הנוער ואת הפעולות הציוניות.

כשבאתי בשנת 1940 ארצה ובנסעי מחיפה לתל־אביב ירדתי מהאוטובוס בחדרה, כדי לשתות גזוז והנה אני רואה את חברי וידידי אריה מרגלית, שפעל אז בחדרה בשם הועד הארצי של הקק"ל בישראל. זה היה החבר הראשון אתו נפגשתי אחרי עלייתי. הזכרנו את הימים והלילות של הפעולה באוסטרוב. לא יכולנו אז להאמין ולא יכולנו לתאר לעצמנו שהנאצים ישמידו את יהדות פולין ולא נראה יותר את המשפחות, הקרובים, החברים והידידים והמיליונים היהודים שנשארו בפולין.

תל־אביב א. קלרמן

על „המשוגעים" לדבר אחד

מעטים הם וכמעט שאינם נראים לעין בארצנו הנגאלת. כמוהם לא תמצאו כאן אם גם תעברו על פני הארץ לארכה ולרחבה, כי אינם...

„שגעונם", דרך חייהם ופעולותיהם אינם לפי רוח הזמן... ועל אחת כמה וכמה, שאינם ידועים לדור הצעיר שלנו, שנולד, גדל והכה שרשיו במולדת. אבל, כל מי שחי חלק מחייו בגולה, אינו יכול — וגם אינו רוצה — להשתחרר מזכרונותיו על פעולותיהם המבורכות של אותם המשוגעים לדבר אחד שצמחו וגדלו כמעט בכל קהילה יהודית, גדולות כקטנות, בכל תפוצות הגולה עד... להשמדה.

המעטים שביניהם, שהספיקו לעלות ארצה לפני השואה, או אלה מהם שניצולו והצליחו להגיע לתחנה הסופית שלהם — לישראל, מתאמצים — עד כמה שידם משגת — להמשיך בשרשרת מעשיהם — ב„שגעונותיהם" לדבר אחד, ויש ביניהם גם מועטים שמצליחים בנסיונותיהם — „לחדש ימיהם כקדם".

ומי מאתנו אינו זוכר את מעשיהם? את אותם „הרב יעקב'ים ורב משה'ס", שהיו מוותרים בעריהם ובעיירותיהם שאינם, על פרנסתם, מזניחים את עסקיהם ומשפחותיהם ובניהם וכל אשר להם ומתמסרים לצרכי ציבור באמונה? מי מהם שדאג ל„הכנסת אורחים" ומי ל„ביקור חולים", „מי שנתן מכספו" וחייב גם אחרים לתת להקמת בית חולים, „מושב זקנים", „מחסה לילדים" ומי שהקים חברה „לגמילות חסדים", או הברה אחרת לעזרה הדדית ולסיוע לדלים ומעוטי־יכולת.

מי ימנה ומי יספור את כל אותן המוסדות וצרכי הציבור שהוקמו אך ורק הודות לפעולתם ו„שגעונם" של יחידים כאלה שלא היה גבול למרצם ולרצונם בשטחי פעולתם הציבורית, שנעשתה תמיד במסירות מופתית ותוך שמירה על הכלל: „קודם כל יתן הוא ואחר כך — יתנו אחרים", ורבים היו שב„נתינותיהם" הנדיבות — ושלפעמים היו למעלה מכוחותיהם החומריים, חייבו גם אחרים שלא היו כל כך להוטים ל„נתינות"...

אחת הפעולות המבורכות ביותר של שרידי המשוגעים האלה הנעשית כיום, שיש לציינן מתוך קורת רוח היא, לאין ספק, הקמת הארגונים של הקהילות היהודיות בגולה שהושמדו. ארגונים אלה — המושיטים יד־אחים לניצולי השואה, מסייעים להם בחידוש חייהם בישראל והמקימים את הקשר החי והבלתי פוסק של שארית הפליטה עם אחיהם שהקדימו „רפואה למכה", שעלו והשתרשו בארץ לפני חורבן הגולה, משמשים צרי־נוחם וסעד נפשי לניצולי מחנות־המות וההסגר, לשיקומם הגופני והכלכלי כאחד.

אבל, „בזה לא סגי" — טוענים „משוגעים" אלה לעצמם. וגדולה ורבת־ערך היא המשימה אשר הטילו על עצמם ושממלאים אותה באותו המרץ והעקשנות הקדושה

שהצטיינו בהם תמיד והיא — הנצחת הקהילות שנחרבו ושנשמדו על ידי איסוף חומר ותמונות ופרסומים בתור ספרי־זכרון. פעולה זו שיש בה ברכה גם לדור הקיים עוד, גדול ערכה שבעתיים לקראת הדורות הבאים, למען לא ימחה שם וזכר הקהילות, אישיהם ומוסדותיהם מקרבנו ומקרב אחינו, — לידי הקהילות הללו — הפזורים על פני תבל. ספרי־זכרון אלה הנם וישארו לעולם החוט היחידי להידוק הקשרים בין אחים שפוזרו על פני כל קצוי תבל.

*

ברצוני, בשורותי אלה ל„ספר" משהו על אחד „המשוגעים" האלה אשר הכרתיו לפני למעלה משלושים שנה — משנת 1925, ושמעשיו הטובים למען בנין הארץ קרבוהו אלי עד שה„היכרות" הסתמית בשטח מסוים של פעולותיו — הפעולה למען „קרן היסוד" — נהפכה לברית ידידות הנמשכת עד היום ועוד הולכת ומתחזקת מיום ליום. כוונתי לאחד מאישיה הדגולים של אוסטרוב־מזוביצק ר' אריה מרגלית, שהכרתיו בשם „לייבל מארגאליעס" או „חבר מארגאליעס".

היה זה כשמוניתי בראשונה כקורספונדנט ראשי של הלשכה הארצית לקרן היסוד בפולניה וכעבור זמן־מה כמנהל מחלקת התעמולה וההסברה שלה.

בתוקף תפקידי זה הייתי „המקשר שבכתב" שבין לשכת „קרן היסוד" ובין עסקניה ופעיליה שבכל פולניה הקונגרסאית וערי הספר שלה.

מתוך המגע שבכתב, בא גם מגע שבעל־פה עם בחירי העסקנים, שבזמן ביקוריהם בורשה סרו כרגיל ללשכת „קרן היסוד" לסדר את הענינים וכמובן, לא פסחו גם על חדר עבודתי, ששם אפשר היה „להציץ" בעתון עברי טרי שהגיע זה עתה מן הארץ ולחוות דעה על חומר התעמולה „תוצרת הארץ" או פרי המחלקה לתעמולה הארצית.

ר' אריה מרגלית היה גם כן מבאי חדרי. ותמיד עשה זאת לאחר שגמר את עסקיו עם הזילברברגים (זילברברגים בלשון רבים!) כי שנים היו בלשכת „קרן היסוד" ששמותיהם ושמות משפחתם דומים ולכן היו נקראים זילברברג 1 וזילברברג 2. אני מתכוון לחברי הטוב מר אברהם זילברברג 1 הי"ד שהיה מזכיר הלשכה והממונה על תכנון וארגון מגביות למען „קרן היסוד" בפולניה ולידיד נעורי מר אברהם זילברברג 2 הי"ד (חתנו של איש אוסטרוב מזוביצק ר' יצחק (איצל) מורגנשטרן ז"ל) שהיה הממונה על השטרות (מי שהיה מבאי בית „קרן היסוד" בפולניה וראה את קופות הברזל שהכילו רבבות שטרות של תורמים שהיו נשלחים לגביה למאות בנקים ידע להעריך מהו תפקידו של הממונה על שטרות). ומה היה תוכן שיחותיו? ראשית כל — מה שלומך? ומה שלום אנשי „קרן היסוד"? מה הם המקומות שמגבית „קרן היסוד" הצליחה בהם ביותר? האם יש גידול בהכנסות ובמספר התורמים? מהן התכניות לקראת השנה הבאה? ומי הוא הגדול שיבוא לנצח על המלאכה ולהכריז על המגבית השנתית?

ומששמע על הסכמתו של מי מקברניטי התחיה שהסכים לבוא לפולניה אורו עיניו ובת־צחוק של הנאה יתירה רחפה מעל פניו וקרא בהתלהבות: הנה האיש אשר יצליח להרים את הקרן הלאומית שלנו ואשריכם שזכיתם לקבל את הסכמתו, והוא מוסיף לשאול: האם זה כבר בטוח? ואם שמע ח"ו, שהדבר תלוי עוד במצב בריאותו של האורח, נתמלאו פניו דאגה... אבל מיד התאושש ואמר „שליחי מצוה אינם ניזוקים" והאם יש מצוה יותר גדולה מאשר בנין הארץ? ומשנפרד לא שכח לבקש: למען השם! כאשר תקבלו אישור סופי תמהרו נא להודיעני! וגדולה היתה שמחתו כאשר אברהם זילברברג 2, בשעת ביקורו באוסטרוב מזוביצק, הביא לו את הבשורה הטובה שהנה אותה האישיות הדגולה שציפו לבואה — בוא תבוא!

זכורני פעם, לאחר ביקורו של מרגלית במשרדנו, נכנס לחדרי זילברברג הראשון — המתכנן של המגביות — ופניו מלאים דאגה כשהוא אומר: „מה עושים עם יהודי זה? מרגלית קלקל לי את התכנית שלי".

עיבדתי מסלול עבור החבר גורזלקה לחדשיים וכללתי בו את אוסטרוב־מזוביצק והנה בא הח' מרגלית וטוען, שבעירו אפשר להקדים את המגבית בששה שבועות מכיון שכמעט כל השטרות כבר נפרעו. ומשטענתי: הרי לא עברו אלא עשרה חדשים מן המגבית השנתית האחרונה! ענה: „שטויות", מי יזכור זאת ולאחר שהתורמים שילמו כבר את שטרותיהם אפשר להתרימם מחדש... ומכיון שהוא עמד על שלו מוכרח הייתי להסכים. וכך זכתה אוסטרוב־מזוביצק לשנת־מגבית בת עשרה חדשים בלבד!

ומשנתבקש זילברברג השני לחקור על שורש האפשרות הבלעדית הזאת נתגלה ה„סוד" וראוי הוא „סוד" זה שיפורסם ברבים!

רגיל היה ר' אריה מרגלית דנן לפרוע גם את שטרותיהם של אחרים מכיסו ובלבד שהכסף יגיע ל„קרן היסוד" ולחכות להחזרת הכסף על ידי התורמים „לכשירחיב"...

בשיטה זו נקט עד שעלה ארצה ויודעי־דבר סיפרו בלחישה, כי כשעלה מרגלית ארצה הביא בתרמילו גם צרור שטרות שלא נפרעו על ידי בעליהם אלא שהתבייש, או „לא רצה להחזירם לקרן היסוד" ויותר על הכספים, ששילם על חשבון אחרים.

לא הייתי יוצא ידי חובתי אילו לא הייתי מספר ברבים מה ששמעתי מכמה וכמה ממדריכי „קרן היסוד" בפולניה על התנהגותו בשבוע המגבית באוסטרוב־מזוביצק.

ימים אלה שהיוו „ימי חג" לכל נאמני התנועה הלאומית בעיר, היו לר' אריה מרגלית לימי שבתון ממש מעסקו הפרטי — האקספדיציה של טחנות הקמח שבעיר — ומשהגיעו קרונות של חיטה ומשעמדו להטעין קרונות של קמח „פסק" מרגלית מה עדיף וקבע ש„קרן היסוד" (וגם „קרן קיימת לישראל") עדיפים. המסחר ועסקי המסחר נדחים!

ומשהטילו קנסות על השהיית הקרונות ללא פריקה וללא הטענה היה מרגלית משלם את הקנסות מכיסו מבלי לחייב בזה את בעלי הטחנות...

ור' אריה דנן היה העושה והמעשה לכל ימי המגבית ונהג גם מנהג יפה של הכנסת אורחים בשליחי הקרנות.

אין כל פלא, איפוא, שאוסטרוב־מזוביצק היתה אחת הערים המצטיינות ביותר בעבודתן למען הקרנות הלאומיות.

זכה ידידי ר' אריה מרגלית לעלות ארצה. הוא הגשים את משאת נפשו אבל, לא זכה להגשים את שאיפתו להמשיך לעסוק בעבודה למען הקרנות, שלא על מנת לקבל פרס, דבר, שאגב, אינו נהוג בארצנו.

הוא נכנס לעבודה בקרן הקיימת ומילא את תפקידו באותו המרץ וכוח הנעורים שהיה רגיל בו, אבל מה שלא זכה בשטח זה הוא הצליח בשטח אחר, שאינו נופל בחשיבותו מן המעשים שהיה רגיל בהם בפולניה. הוא נעשה ממש ל„אבא" של אוסטרוב־מזוביצק. „הקים" את ארגון יוצאי אוסטרוב ומוסד של סעד בצורת קופת „גמילות חסדים" ואחרון אחרון — הציב לו למטרה ליצור, ממש ליצור יש מאין, את ספר ההנצחה לקהילת אוסטרוב דבר שאיש לא האמין באפשרות ביצועו, באין חומר ואין סופרים אשר יעשו המלאכה.

הוא ניגש במלוא המרץ והנה הוא עומד כבר על סף ההגשמה.

תפילתי וברכתי שיזכה לברך בקרוב על המוגמר.

ראיתי חובה לעצמי להעלות על הכתב מקצת מן המקצת שידוע לי על פעולותיו כידיד, כשכן קרוב, כאדם שבילה את ילדותו באוסטרולנקה, שאבי הגאון רבי משה נחום ירושלימסקי ז"ל היה רבה. אשר לבו כואב חורבנה וחורבן העיר הקרובה לה אוסטרוב.

תל־אביב ש. ד. ירושלמי

אוסטרוב – לומזי

יום הראשון לאפריל, יום פתיחת המכללה העברית, הוחג אצלנו ברוב פאר והדר. עוד בבוקר אפשר היה להכיר חגיגיות מיוחדת. הרבה חלונות היו מקושטים במדבקות הקרן הקיימת. האנשים היו לבושים בגדי חג ונשאו זיטונים ופרחים מצבע תכלת־לבן.

בשעה האחת עשרה בבוקר התקיימה תחת כיפת הרקיע אסיפת עם גדולה. נאמו בה האדונים: ווגמיסטר (יהודית), שוורץ (עברית) והולצמן (פולנית). בחצי השלישי היתה תהלוכה של תלמידי בית הספר תרבות וגן הילדים. התהלוכה עשתה על כל רואיה רושם כביר.

בשעה השמינית בערב היתה באולמו הכי גדול בעירנו, בקינו „אוריפיאום", אקדמיה חגיגית. האולם היה מלא מפה אל פה והרבה אנשים מוכרחים היו לשוב לבתיהם מחוסר מקום.

האקדמיה התנהלה תחת נשיאותו של מר מיכאל טייטל.

בחלק הנאומים השתתפו האדונים: ווגמיסטר (עברית), גלינקה (יהודית) ומרגלית (יהודית); ובחלק השירה והדקלום — מר טשארני, מרת לויטוב, מר שוורץ, מר גולדשטיין והעלמה ריבה.

האקדמיה נסגרה בשעה הראשונה בלילה לקול צלילי התקוה, שכל הקהל שר בהתלהבות, אחר כך התחיל באולמי הספריה בנקט שהשתתפו בו טובי העיר.

נדפס בעתון „היום" בירשה בן אחיקם

אסיפת עם לפתיחת המכללה בירושלים בשנת תרפ"ה.

ועד „צעירי ציון" בשנת 1919

עומדים (מימין): מ. ראף, י. מילצ'דסקי, מ. פודבלוביץ.
יושבים (מימין): מ. ליס, ל. גורודנצק, ב. מרקוספלד, ב. טייטיל (למטה).

„השומר הלאומי"

בינואר 1928 נוסד הקן של „השומר הלאומי" בעירנו.

הח' ד. ט. (כיום סגן ראש עיריה בעיר ואם בישראל), שליח ההנהגה הראשית בוורשא — הניח את ראשית הקן בעזרת מנהל ביה"ס „תרבות", מר זלטקס ע"ה והתלמידים המומלצים על ידו, קנישינסקי, שולץ, גולודזר ומידנבוים.

אעפ"י שהנוער היה כבר בחלקו מאורגן ב„השומר הצעיר" וכו', בכל זאת הצלחנו אחרי פעולת הסברה חברתית לארגן בשורותינו כ־400 בני נוער.

החניכים שנקראו כפירים, צופים, קשישים, נקלטו בקיבוצים וגדודים, לפי התקן שהיה קיים באותו זמן — וקלטו את התורה השומרית והצופית מפי מחנכיהם, והקן היה לתפארת המקום.

הוקם ועד הורים „פטרונט" — שבראשו עמדו הח"ח מרגלית, גלינקא, הולצמן, וגמן — ובעזרתו שלחנו למושבת מנהלים הראשונה את המדריכים שולץ ומידנבוים.

הנוער שהיה מאורגן — היה האוונגרד של ההסתדרות הציונית בעירנו אשר בראשה עמדו כל השנים הח' מרגלית וגלינקה.

השתתפנו בכל ענפי העבודה — באופן פעיל ומסור וכשבא יום הפקודה, בחירות לסיים הפולני או לעירייה — היינו הזרוע המבצעת ליד ההסתדרות הציונית, למלא את כל העבודה הטכנית והארגונית שהוטלה עלינו.

אחת מפעולותינו הברוכות היה „הדואר השומרי", שמילא תפקיד חשוב בהגדלת ההכנסות לק.ק.ל. — בחדשים אלול ותשרי חילקנו את כל כרטיסי הברכה שנשלחו לכבוד ראש השנה.

פלוגת „השומר הלאומי"

בשנת 1931 נתארגנה בעירנו מטעם ההנהגה הראשית נקודת „הכשרה".

מכל הגליל באו השומרים־החלוצים ל„הכשרה" להגשמת חלום חייהם, ועבדו בכל מיני עבודות גופניות עד שהגיע תורם ל„עלייה" — ובארץ־ישראל הניחו את היסוד לקיבוצי העובד הציוני עד היום הזה.

כמה עמל ויגע השקיעו בביסוס קיומם בהכשרה זו — עד שהחדירו רעיון זה למוחות ההורים והמבוגרים. כאן קידשו את עצמם למען המולדת הנכספת ומלאו את שנות השירות להגשמה חלוצית וכשקיבלו את הסרטיפיקט המקווה — עלו ארצה ברינה.

הברי הכשרה — הכניסו והזרימו תוכן חדש בין חוגי הנוער הציוני והקן התפתח מיום ליום.

ביוני 1934 נערכה מסיבת פרידה חגיגית למדריך שלמה גולודזשר (גלעדי) לרגלי עלייתו ארצה — אחרי שקיים בגופו שירות בהכשרה. זה היה מאורע חגיגי — ורבים היו המגשימים שהמשיכו להתמסר לעבודה אינטנסיבית בקן המקומי ובפלוגת ההכשרה.

הקן היה קשור להנהגה הראשית בוורשה אשר הד"ר ראובן בן־שם פלדשהו עמד בראשה. בהזדמנויות שונות ביקר בעירנו והעלה את קרן התנועה השומרית בין החברים.

שהיו מושפעים מיהסו ה„אבהי" ומלהט דבריו שחדרו עמוק בלבותינו ונטע בנו את האהבה השומרית ומסירות הנפש לרעיון הציוני ולהגשמה חלוצית.

דפי הספר הזה יספרו על כל פעולותיהם הברוכות של בני־הנוער בעירנו ושורות אלה ישמשו נא מזכרת־עד לנשמות אלה מהם, שלא זכו לדאבוננו להגשמה ולעלות ארצה ישראל.

ויצויין במיוחד חברנו היקר נוח קנישנסקי ז"ל הי"ד, אשר בכל מרצו ולהט נעוריו התמסר לביסוס הקן וקיומו, ושימש הרבה שנים כראש הקן (נפל בגיבורים בזמן שירותו בצבא פולין). יהא זכרו ברוך.

תמונות הקדושים המופיעות בספר „יזכור" זה מדובבות אלינו — כל נשמה יקרה להוד ותובעים מאתנו לא לשכוח את אשר עשה לנו העמלק הנאצי בהשמידו את הורינו, אחינו יאחיותינו וקרובינו היקרים.

בני־ברק יהודה שולץ

פגישה אזורית של חברי הציונים־הכלליים, מהסביבה והעיירות הסמוכות בהשתתפותו של מר משה פולקביץ בא־כוח הועד המרכזי בוורשה שהרצה על בעיות חשובות העומדות על הפרק.

יו"ר הפגישה היה מר חיים גלינקא. כל המשתתפים ביקרו בקיבוצי־הכשרה של „הנוער־הציוני" ו„החלוץ הכלל־ציוני" וכן בבית־הספר „תרבות".

י. שולץ

הקיבוץ „החלוץ הכלל ציוני"

אחד הקיבוצים החלוציים באוסטרוב־מזוביצק היה קיבוץ „החלוץ הכלל ציוני" בשנים 34—1932. הוא מנה אז כשלושים חבר וחברה, שבאו ממקומות שונים מפולניה, ממקומות קרובים ורחוקים.

חג הפסח — ליל הסדר של הקיבוצים — באוסטרוב בהשתתפית אורחים בשנת תרצ"ג, בבית פישל רוזנטל.

אנו עבדנו והכשרנו את עצמנו לעליה. מעון הקיבוץ היה בבית שבו נמצא בית הספר „תרבות", ואחרי כן באותו הרחוב רוזאנסקא בבית פריימאן.

שם גרנו ושרנו ומשם היינו יוצאים לעבודה בטחנות־קמח, במנסרות־עצים, ובכל מיני מקומות עבודה אחרים, וגם לחוטבי עצים ושואבי מים היינו.

בערב המה המעון. החברים היו חוזרים מעבודתם, ודופק החיים היה חזק.

גם החברות היו יוצאות לעבודה, אם זה במשק בית או כזבניות בחנויות.

בדרך כלל חיינו בדוחק. עזרה מהבית לא רצינו לקבל והכנסותינו לא הספיקו כדי לכסות את ההוצאות ההכרחיות. וכאן עלי לציין את העזרה שקיבלנו מהחברים במקום, חברי ההסתדרות־הציונית, בחומר וברוח — אם ע"י היפוש עבודה בשבילנו ואם במתן הלוואות בזמן הצורך ועידוד ע"י ביקורים והתעניינות בנו. החברים היו פנחס רייגרודסקי, משה צבי בורשטין, שלום פאלקעוויטש, ועל כולם הפאטרונאט והדואג לנו, הנושא בעול והמבקר אצלנו לעתים תכופות אריה מרגליות.

אבל כל התקוות היו לעליה בהקדם לארץ וממקור זה שאבנו עידוד וכוח לשאת בסבל. לעתים נדמה היה לרבים מאתנו שהננו כבר ארצישראליים, אף שהמשכנו לשבת באוסטרוב ולחלום... עד שזכינו לעלות ארצה בחודש דצמבר 1934, וחבר הועד המרכזי של ההסתדרות הציונית בפולניה ד"ר משה קליינבוים (עכשיו סנה) בא להיפרד מאתנו ולברכנו לעלייתנו ארצה.

אחד החברים

קבוצת „החלוץ הצעיר" עם שמואל פייגין (יושב באמצע).

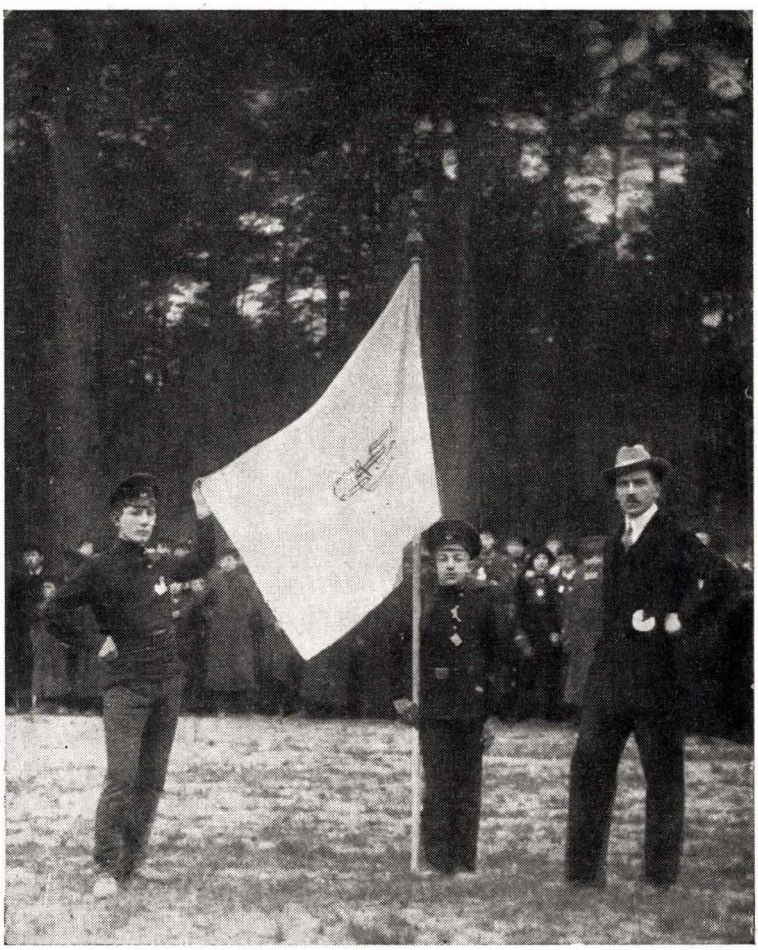

„מכבי"

בשנת 1916 התארגנה באוסטרוב אגודת נוער להתעמלות, שנקראה אחר כך בשם „מכבי". האגודה משכה נערים ונערות מבני ישראל, שפעלו תחת דגלן ובמסגרתן והתמסרו לספורט, שנחשב בעיני הציונים כ„ספורט לאומי" ואכן אגודות אלו היו ציוניות ודגלו היה הדגל הציוני התכול־לבן, ואף תלבושת חבריהן היתה לבנה בתוספת תכלת.

החברים היו עוסקים בתרגילי־סדר, משחקים בכדור־סל, ובכל מיני משחקים ספורטיביים, לומדים עברית ומחנכים את חבריהן ברוח הציונות.

אייזשע טייטל ועוד אחרים הניחו את היסוד לאגודת „מכבי" מקומית. תחת פיקוחו של הגרמני שולטה. „המכבי" היכה שורש והצטיין ברוב הופעותיו, הלך והתחזק וזה על אף המכשולים שהושמו על דרך התפתחותו.

צעירי עירנו התאחדו יחד וייסדו אגודה להתעמלות והיא הולכת ומתפתחת באופן רצוי מאד. הם דואגים לא רק לבריאות גופם הם, אלא גם לבריאות גופם של המוני העניים

בטיול ה„מכבי" לברוק

בעירנו. האחרונים כמובן לא זקוקים עתה להתעמלות ולמשחקי התגוששות אלא פשוט ללחם ולתבשיל חם והלכו צעירנו וייסדו בית תמחוי בזול, ששם מוצא כל דכפין ארוחה חמה במחיר שתי קופיקות. כל יום אוכלים בבית־תמחוי זה, כשש מאות איש. המוסד מצטיין בסדריו הטובים ובנקיונו הנפלא. על זה ראויים צעירינו לתודה רבה מאת כל יושבי עירנו.

תנועת בית"ר

בין התנועות הציוניות בעיר לא נעדר גם מקומה של בית"ר, ומבחינת ההתעוררות הציונית והפעילות הלאומית, לא מעט היה חלקה, עד שנת 1930 בזמן שפרשו מההסתדרות הציונית. לקחו חלק פעיל בעבודה הציונית לכל סעיפיה ובעיקר בפעולה למען הקרן הקיימת והצטיינו באוסף כספים למען הקרן יותר מכל יתר המפלגות, היתה תקופה שתפסו אפילו את המקום הראשון.

עקשנות והתמדה רבה השקיעו החברים לעמידה במערכה לקיום הרוח הלאומית שפעמה בקרבם, חיי הנוער נעשו מעניינים, ומלא תוכן, כל אספת פלוגה או גדוד היתה חשובה בעיניו, הנוער מצא ענין רב בתלבושת האחידה של כל תנועה.

כל התנועות שאפו, כמובן, „להתפשטות" ואורגנו מסיבות ותהלוכות. בל"ג בעומר היו מסדרים תהלוכה אל היער וחזרים לפנות ערב בחצוצרות ודגלי כחול־לבן מתנוססים במצעד.

לשגשוג פעולות בית"ר עזר במידה רבה הכנס שהתקיים באוסטרוב־מאזוביצק בהשתתפות נציב בית"ר בפולניה, מר אהרון פרופס, הנמצא כיום בארץ.

קבוצת בית"ר עם א. פרופס בשורה השניה באמצע

קבוצת שחקני כדור־רגל „אחדות" ע"י „בית"ר" בשנת 1926.

מלים אחדות על יוזם הוצאת הספר

לקוי בהחלט בחוסר גדול, אם בספר המוקדש לאוסטרוב, שמגמתו להנציח את העיר, אנשיו ומוסדותיו, לא תיזכר דמותו ואישיותו של אריה מרגלית — יחד אתנו כאן בארץ, או כפי שהיה פופולרי באוסטרוב — לייבל מרגוליס.

אין זה לגמרי מקרה שמרגלית עומל ועובד בעקשנות למען הוצאת הספר הנ"ל, יען כי בשם אוסטרוב היהודית — וזה נאמר בכנות רבה — רקום באותיות זהב שמו של מרגלית, וטבעי מאוד התמסרותו להוצאת הספר.

אין מוסד או מפעל ציוני וכלל יהודי, שחלקו לא רב בו, בתנועה הציונית בעיר מילא תפקיד גדול ומכריע בכל השטחים ובכל הפעולות שנהלה התנועה, מראשיה וממכווני פעולותיה תמיד. לוחם ומגן לעניני היהודים בעיריה, ששימש כחבר בה במשך שנים רבות. כל יהודי במועצה ידע לפנות למרגלית. ועד היום — שום דבר אינו קשה בשבילו בכדי להקל ולעזור, חבר פעיל בועד הקהילה ומראשיה. אפשר להגיד בלי הפרזה, היהודי והעסקן הפופולרי ביותר בין האוכלוסיה באוסטרוב.

פעולתו למען הגשמת הרעיון הציוני והקרנות הלאומיות — בקק"ל וקרן היסוד — ועבודתו הציבורית רבת ההיקף יכולה לשמש לדוגמא ולמופת.

לא נרתע מעבודה ופעולות ציבוריות, אפילו אם זה היה קשור בהפסדים אישיים ובהזנחת פרנסתו, וזה קרה לעתים קרובות. ביתו היה תמיד פתוח לכל ענין ציבורי.

אלו המה רק קוים כלליים ומעט מזעיר על דמותו של אריה מרגלית היקר.

ראוי לציין לשבח, את רעיתו שעמדה תמיד לימינו ועודדה אותו בעסקנותו הציונית הגדולה ועניני היהודים בכלל.

ח. י. גלינקא

חברי המערכת וועדת הספר — רעדאקציע און בוך קאמיטעט.
יושבים (מימין לשמאל): מ. גלברט, א. מרגלית, אבא גורדין.
עומדים: י. שושני, י. שטיינברג, טוביה מקובר, ח. גלינקא, סיני כץ.

№ 1

"Hamojga"

Ostrower Łeben — Życie Ostrowskie.

אסטראווער לעבן

נ ת י ב

Warszawa, 25 stycznia 1935

Jednodniówka

פריים 10 גר.

OSTROWER TRIBUNE

אסטראווער טריבונע

Piątek, dn. 7 grudnia 1934 r.

פרייטיק ז' טבת תרצ"ה

Kino „COLOSSEUM" teatr

אלטע היים

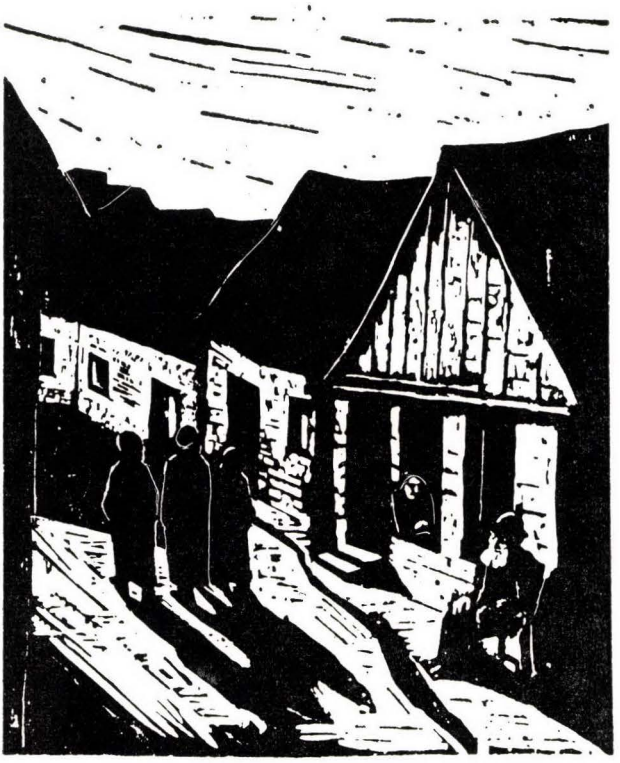

אריה (לייב) מרגלית
תל־אביב

צו דער געשיכטע פון אסטראווע

צוליב פאַרשידענע סיבות האָבן זיך די יידן אין מאזאוושע באַזעצט שפּעטער ווי אין די אַנדערע טיילן פון פוילן, צו די וויכטיקסטע סיבות פון דער דערשיינונג געהערן: א) די פּאָליטישע זעלבסטשטענדיקייט פון דעם געביט מיט אַן אייגענאַרטיקער פּאָליטישער טראַדיציע; ב) ווירטשאַפטעכע אָפּגעשטאַנענקייט און האַרטנעקיגער ווידערשטאַנד מצד דער קאַטולישער קירך.

ביזן יאָר 1526 איז מאַזאוושע געווען אַן אומאָפּהענגיק פּירשטנטום. דער צוזאַמענבונד מיט דער קרוין איז געווען אַ שוואַכער, די מאַזאוויער פּירשטן האָבן אָנערקענט די העכערע מאַכט פון די פּוילישע מלכים איבער זייער לאַנד, און פון דער העלפט פון 14טן יאָרהונדערט אָן האָבן זיי געשוואָרן טרייהייט צו די מלכים, אָבער ביז צום יאָר 1526 זענען צוליב דעם די פּוילישע מלכים נישט געווען באַטראַכט ווי אַזעלכע פון מאזאוושע.

די פּוילישע מלכים האָבן געווארט אויף אַ גינסטיקן מאָמענט בכדי איינצוגלידערן מאזאוויע אין דער קרוין. דער פּראָצעס האָט זיך נאָך אָנגעהויבן אין 15־טן יאָרהונדערט. יעדעס מאָל וועו עס איז געשטאַרבן אַ מאזאוושער פּירשט אָן קינדער, גלידערן די מלכים איין זיין לאַנד אין דער קרוין. אַזוי זענען אין יאָר 1462 איינגעגלידערט געווארן די קרייזן ראווא און גאסטינין, אין יאָר 1464 — סאכאטשעווי, און אין יאָר 1495 — פלאָצק און אסטראוו.

די שליאַכטע פון די דאָזיקע מאזאוויער וואַיוווּדסטוועס איז מיט אירע פּריוועלעגיעס אויסגעגליכן געווארן מיט דער איבעריקער שליאכטע פון גאַנץ פוילן. עס זענען אין מאזאוויע איינגעפּירט געווארן די פארמעס פון מלוכהשער אַדמיניסטראַציע און יורישדיקציע פון גאַנץ פוילן. אָבער דער גרעסטער טייל פון מאזאוויער פּירשטענטום איז איינגעגלידערט געווארן אין דער קרוין נאָכן טויט פון די לעצטע צוויי פּירשטן פון דער אַלטער פּיאסט דינאסטיע, וואָס זענען געשטאַרבן אָן קינדער.

דאָס האָט פאַסירט אין יאָר 1526. דער טייל וואָס איז איינגעגלידערט געווארן אין דער קרוין אין יאָר 1526 האָט באַקומען גאָר אַ ברייטע אויטאָנאָמיע, ספּעציעל אויפן געביט פון יורישדיקציע.

נאָכן יאָר 1526 איז דאָס גאַנצע מאזאוויער פּירשטנטום איינגעטיילט געווארן אין דריי וואָיוווּדסטוועס: ראווא, פלאצק און טשערסק (מאזאוויע).[1] דאָס מאַזאוויער פּירשטנטום איז איינגעגלידערט געווארן אין דער קרוין אין דער צייט וועו די פּוילישע שליאַכטע האָט שוין אָנגעהויבן אונטערצוגראָבן די מאַכט פון מלך; וועו זי האָט זיך געגרייט צו דער דעצידירנדיקער איינגלידערונג אין דער קרוין, איז זי געווען באַשרענקט אין אירע פּריוויילעגיעס און דערשיינט נאָך דער איינלאַדונג ווי אַן אָרגאַניזירטער כוח און קעמפט פאַר אירע בעזונדערע פּריוויילעגיעס. די פּוילישע מלכים שטרעבנדיק צו פאַרייניקן אַלע טיילן פון פוילן, האָבן נישט געלייגט צופיל אַכט אויף די אונטערשידן

און דער אינערלעכער אַרדנונג פון די פאַרשידענע טיילן אין לאַנד און האָבן דערפילט די פאַדערונגען פון דער מאזאוושער שליאַכטע.

אין דער ערשטער זאַמלונג פון די געזעצן פון יאָר 1532, און אין דער צווייטער פון יאָר 1540, זענען צוזאַמען געקומען געוואָרן אַלע געזעצן און מנהגים פון מאזאוויע. וואָס זענען דאָרט געבליבן גילטיק נאָך דער איינגלידערונג אין דער קרוין און זענען באַשטעטיקט געוואָרן פון די מלכים.[2]

אין יאָר 1578 האָט דער מלך באטאָרי באַגרענעצט די מאזאוויער אויטאָנאָמיע. און אַלע טיילן פון מאַזאוויע איז איינגעפירט געוואָרן דאָס פוילישע געריכט־וועזן. די שליאַכטע האָט רעזיגנירט פון דער פאָליטישער אומאָפהענגיקייט. עס זענען דאָך פאַרבליבן געזעצן־מנהגים, וועלכע די מאזאוויער שליאַכטע האָט נישט געוואָלט אויפגעבן. דאָס זענען די באַקאַנטע „עקסקעפטאע דוקאטו מאזאוויע", וואָס שטיצענדיק זיך אויף זיי האָבן די פאַרשטייער פון דער שליאַכטע אויף די סיימיקעס און אויף די שטאָטישע איינוווינער געפאַדערט אין משך פון 200 יאָר אַרויסצוטרייבן די יידן פון מאזאוויע.

כאָטש די דאָזיקע געזעצן זענען אַרויסגעגעבן געוואָרן נאָר פאַר דער שליאַכטע פון דער טשערסקער וואָיעוווּדסטוווּ, בענוצן זיך אויך דערמיט די שליאַכטע קעגן יידן און בעיקר אין די שטעט פון אַלע דריי מאזאוויער וואָיעוווּדסטוועס. אַפילו די שליאַכטע פון די קרייזן, וואָס האָבן קיינמאָל נישט געהערט צו מאַזאָוויע, פאָדערן אין 17טן און אין 18טן יאָרהונדערט אַרויסצוטרייבן די יידן אויפן סמך פון די „עקסקעפאטאע".[3] אינטערעסאַנט איז דער פאַקט וואָס אין די דערמאָנטע זאַמלונגען פון געזעצן פון די יאָרן 1532 און 1540 און אויך די „עקסקעפאטאע" איז נישט דערמאָנט קיין פאַרבאָט פאַר די יידן צו בעזעצן זיך אין מאזאוויע.

די „עקסקעפאטאע דוקאטו מאזאוויע" האָבן נאָר געזאָרגט אַז די מנהגים פון דעם מאזאוויע־לאַנד זאָלן נישט בטל ווערן דורכן אייַנפירן דאָר פוילישע־געריכטסוועזן, ווייל אין מאזאוויע איז דער מנהג וויכטיקער פאַרן געשריבענעם געזעץ.[4] מיר מוזן דעריבער נאָכפאָרשן צו די מינדליכע מנהגים פון מאזאוויע האָבן געווּסט פון אַן איסור פאַר יידן צו ווויינען אין מאזאוויע. אויף דער דאָזיקער פראַגע איז נאָר דאָ איין ענטפער, און דאָס איז — אַ נעגאַטיווער: די מאזאוויע מנהגים האָבן וועגן אַזאַ פאַרבאָט נישט געווּסט, וועגן יידן אין מאזאוויע הערן מיר שוין אַז אין 13טן און אין 15טן יאָרהונדערט האָבן יידן שוין געווווינט אין אַלע גרעסערע שטעט פון מאזאוויע. וועגן אַרויסטרייבן יידן פון מאזאוויע איז דער צייט פון די פירשטן הערן מיר נישט. אמת, דער פירשט באלעסלאוו דער 2טער פון טשערסק האָט אין יאָר 1461 אַרויסגעגעבן אַ באַפעל אַרויסצוטרייבן די יידן פון זיין פירשטנטום, אָבער דער באַפעל איז געבליבן אויפן פאַפיר.[5] אויך נאָך דעם ווי די מאזאוויע איז געוואָרן אייַנגעגלידערט אין די קרוין, הערן מיר נישט וועגן דעם אַז מען זאָל זיך פאַרופן אויף אַ פאַרבאָט אַז יידן טאָרן נישט ווויינען אין מאַזאוויע. ערשט אין דער צווייטער העלפט פון 17טן יאָרהונדערט נאָך די גזירות ת״ח ות״ט און נאָך די פוילישע־שוועדישע מלחמות וועט פוילן ליגט אַ פאַרויסטע אין חורבות, הויבן די שטעט און די שליאַכטע צו פאַרלאַנגען, אין נאָמען פון די „עקסקעפאטאע דוקאטא מאזאוויע" אַז די „קאנסעטודינעס" אַז מ׳זאָל די יידן פאַרטרייבן פון מאזאוויע. אין יאָר 1668 האָט דער סיימיק פון דער שליאַכטע אין דער דאברזינער געגנט פאַרלאַנגט פון זיינע שליחים צום סיים צו פאָדערן אַז מ׳זאָל אַרויסטרייבן די יידן פון מאזאוויע.[6] דעם „ועד ארבע הארצות" איז געלונגען דורך געלט מבטל צו מאַכן דעם גירוש וואָס האָט געדראָט אַלע יידן פון מאזאוויע.[7]

פֿאַדערונגען אַרויס צוטרייבן יידן פון מאזוויע הערן מיר פון אַלע זייטן ביז צום סוף פון 18טן יאָרהונדערט. אויך דער „ועד ארבע הארצות" לאָזט אַרויס כרוזים אַז מ׳זאָל זיך נישט באַזעצן אין מאזוויע, אין יאָר 1669 (צום גדליה שנת ת״ל) האָט מען אין דער שול אין טיקטין פֿאַרגעלייענט דעם ווייטערדיקן כרוז פון „ועד ארבע הארצות":

„הערט צו כל קהל הקדוש דא לאזין האלופים ראשים ומנהיגים יצ״ו מכריז ומודיע ויין... מאחר עס איז ידוע לכל דז איז איין תקנת קדמונים דז קיין בר ישראל זאָל נישט ווינען במדינת מאזי וחדשים מקרוב באו כמה אנשים האָבן זיך באַזעצט אין קובע דירתם געווען ומאחר אַז עס איז כי פשוט צוגעגאַנגען היינו כמחריש און האָבן לאזין שטין כדקאי קמ״ר ועכשיו דז גלות החל המר איז זיך בעו״ה מתגבר הרשעה ובכל יום חורקים שניהם שני־רשעים יולינו בכך זענין מחזיק בתקנות קדמונינו השיבו אשר דברו אין דער א־סוד איז במקמן עומד און איז מען מכריז מזהיר ומודיע דז מהיום והלאה זאל זיך קיינער אשר בשם ישראל יכונה זיך ניט דערוועגן אין צו פארן קובע דירה זיין במדינת מאזי און אויב זיך וועלכער מענש זאָל דערוועגן שלא מרצוננו צו וואנען במדינה ההיא פשיטא דעת חכמים אין נוחה ונקרא עבריין, אזוי איז מתורה בכרוז הזה דז ער האָט זיך פורש געווען מעדת ישראל ומפרישין אותו. אויב זאָלט זיך טרעפין אויף אים איין סיבה או ע״ש (עלילת שוא) במקום דשכיח הזיקא פשיטא דז משן וועט קיין פרוטה אויף ליגן, אפילו קיין השתדלות בעלמא ניט טון ודמו בראשו כי אותרה ועומד הוא בכרוז הזה ואיהו דמתחייב בנפשיה ואנחנו וכל בני ישראל נקיים, זולת וואש מען וועט רודף זיין די לייט בדין ישראל בכל הכפיות אשר עמנו... על במוסכם באסיפת האלופים רוזנים כל הקהל יצ״ו וקבלו עליהם להחזיק איסור לכל בני ישראל לדור במדינת מזויה כפי התקנה הקדומה. (פנקס טיקטין)״.[8]

לויט אַ באַפעל פון קייזערלעכן געריכט פון 28טן מערץ 1789 און געהאַלטן ביזן יאָר 1862, איז געווען יידן פערבאָטן זיך באַזעצן אין אסטראוו־מאזוויעצק. דאָך איז יאָר 1856 זענען די יידן שוין געווען אַ מערהייט. 2410 יידן קעגן 1560 קריסטן.

דאָס האָב איך געפונען אין די „יעוורעיסקאיא אנציקלאפעדיא", פעטערבורג ברוקהויז־עפרון (באַנד 12 זייט 48—147). אויך אַז דער ציילונג פון דער באַפעלקערונג אין יאָר 1897 איז די צאָל איינוווינער אין אסטראוער פאָוויאַט (קרייז) געווען 98000 (אַכט און נייניציק טויזנט), אין דעם 17290 (זיבצען טויזנט צוויי הונדערט און נייניציק) יידן, פון דעם אין אסטראווע גופא 10471 און יידן 5960.

ווי מיר האָבן אָבער געזען האָבן די דאָזיקע פאָדערונגען, הן די גוויישע און הן די יידישע, קיין פעולה נישט געהאַט און די יידן האָבן ווייטער געווינט אין מאזוויע און זיך אויסגעשפרייט איבער אַלע שטעט און שטעטלעך און דאָס זעלבע האָט אויך פאַסירט מיטן יידישן ישוב אין אסטראוו־מאזוויעצק.

אסטראוו־מאזוויעצק אַ פאָוויאַט שטאָט האָט פריער געהערט צו לאָמזשער גובערניע, די שטאָט ליגט אויף אַ פלאַכבערגיקן שטח, וואָס איז דער וואַסער־טייל פון די טייכן „נארעוו" און „בוג". פון דעם שטח שטראָמען די צופלוסן צו די צוויי אויבנדער־מאָנטע טייכן און אויך צום דריטן טייך „בראק".[9]

די שטאָט אסטראוו־מאזוויעצק ליגט אין מרחק פון 93 וויאָרסט פון וואַרשע, 41 וויאָרסט פון לאָמזשע, 90 וויאָרסט פון ביאַליסטאָק, 15 וויאָרסט פון מאלקין (באַן סטאַציע אויף דער באַן־ליניע וואַרשע־פעטערבורג) און 10 וויאָרסט פון טייך בוג.

דורך אסטראוו גייט דורך אַ שאָסיי פון דער ערשטער מדרגה פון קאָמוניקאַציע וויכטיקייט; ער ציט זיך פון מאדלין דורך סטראצק און ווישקאוו ביז ביאליסטאק. דער

שטח פון אסטראוער קרייז (פאַוויאַט) פאַרמאָגט נישט קיין סך טייכן (אין קעגנזאַץ צום אסטראלענקער קרייז וואָס איז גאָר רייך אין וואַסער). דער מיטל שטח אין צפון טייל פון קרייז איז כמעט וואַסערלאָז. די דרום און מזרח טיילן האָבן דעם טייך „בראק" מיט עטלעכע צופלוסן פון טייך „בוג".

כמעט דער גאַנצער שטח פון אסטראוער קרייז איז אין סאַמע אָנהויב פון דער היסטאָרישער תקופה געווען איין גרויסער פירשטלעכער אורוואַלד, איבער וועלכן עס זענען געווען זייער שיטער צעוואָרפן קליינע ישובים (קאָלאָניעס). עדות פון יענער תקופה זענען די וועלדער אַרום בראק. דער קרן פאָר דער שטאָט איז געווען דער יעגער־פאַלאַץ פון די פירשטן. די נישט פרוכטבאַרע ערד האָט נישט צוגעצויגן צו זיך קיין סך קאָלאָניסטן. עס זענען נישט געווען קיין גוטע באַדינגונגען פאַרן אָנטשטיין פון גרויסע ערד־ווירטשאַפטן. דערפאַר האָט זיך אָנטוויקלט אין קרייז מיטעלע און בעיקר קליינע פויערשע וווירטשאַפטן — גרעסערע פריצישע וווירטשאַפטן זענען געווען בלויז 57.

אויפן געביט פון קאָמוניקאַציע איז דער אסטראוער קרייז, באַזונדערס זיינע דרום־און מזרח־טיילן, גוט פאַרזאָרגט:

דער שווים־און פאַרקער־טייך „בוג" פליסט אין דרום גרענעץ פון קרייז; די אייזנבאַן וואַרשע־פּעטערבורג שניידט איבער די דרום־מזרח טיילן פון קרייז אין דער לענג פון 30 וויאָרסט מיט די באַן־סטאַציעס מאלקין און טשיזעוו.

א שאָסיי פון דער ערשטער מדרגה (ביאליסטאקער טראַקט) שניידט דורך דעם קרייז (פאַוויאַט) אין דער ריכטונג פון דרום־מערב צו צפון־מזרח, אויף דער לענג פון 43 וויאָרסט, דער אַנדערער שאָסיי, פון דער צווייטער מדרגה, גייט דורך אין קרייז (דורך אסטראוע קיין אסטראלענקע) 28 וויאָרסט די לענג. וועגן דער אַנטשטייונג פון דער שטאָט איז פאַראַן א וועג סיא אסטראוו האָט באַקומען קעניגלעכע פריווילעגיעס, און אַז די שטאָט האָט זיך אָנגעהויבן אַנטוויקלען זינט דעם יאָר 1410.

דער פירשט פון מאזאוויעצק, באלעסלאוו דער 4, האָט אין יאָר 1410 צוגעטיילט זיין דאָרף (אסטראוע) די פריווילעגיעס פון שטאָט. די מאזאוויעצקער פירשטין אנגא (וועג פוילן איז געוואָרן זעלבסטשטענדיק האָט מען דעם אַלטן מאַרק אנשטאט רינעק — גערופן „פליאַץ אנני מאזאוויעצקיי" האָט שפעטער די פריווילעגיעס נאָך מער פאַרברייטערט.

אין יאָר 1930 (וועג איך בין געווען מיטגליד פון שטאָט־ראָט) האָט דאָן דער שטאָט־ראָט געפייערט די 500 יאָריקע עקזיסטענץ פון דער שטאָט. דער דעמאָלסדיקער בורמיסטש יאָן זאקשעווסקי (וועלכער האָט זיך געהאַלטן פאַר א היסטאָריקער) מחבר געווען א בראשורקע וועגן דער היסטאָריע פון דער שטאָט.

נאָכן איינגלידערן מאזאוויעצק (אין תחום פון פוילישן קעניגרייך) האָבן די פוילישע מלכים די פריווילעגיעס פון דער שטאָט אסטראוו־מאזאוויעצק באַשטעטיקט. לויטן סיים־באַשלוס פון יאָר 1565 איז אסטראוע פאַריניקט געוואָרן נאָר אין איין סטאראסטע.

לויטן איבערזיכט פון יאָר 1616 איז הינטער דער שטאָט געווען א קעניגלעכער הויף, וווּ עס זענען פאָרגעקומען משפטים פון דאָרפישן און שטאָטישן כאַראַקטער, אין שטאָט זענען דעמאָלט געווען 453 הייזער. הינטערן שטאָט האָט אויך עקזיסטירט א פלאַנטאַציע פון מאויס־בוימער (אין צאָל פון 30.000 בוימער) און צוכט פון זייד־שפינער (באַמבוקס מארי), אייגעפירט דורך א. באגוצקי.

אין 1660 ציילט אסטראוע (מיט די ארומיקע דערפער) 5509 נפשות. לויט א

באַפעל פון קייזערליכן געריכט פון 28טן מערץ 1789 — (אין קראַפט ביזן יאָר 1862) איז געווען יידן פֿאַרבאָטן זיך באַזעצן אין אסטראוו־מאזאוויעצק, דאָך אין יאָר 1856 זענען די יידן שוין געווען אַ מערהייט: 2410 יידן קעגן 1560 קריסטן.[10]

אין יאָר 1827 זענען געווען אין שטאָט 184 הייזער און 1792 איינווינער און אין יאָר 1860 — 297 הייזער און 4119 איינווינער (אין דער צאָל: 2486 יידן).

דער אויסגעבערייטערטער אסטראווער פּאָוויאַט אין תחום פון דער לאָמזשער גובערניע איז אנטשטאַנען אין יאָר 1867 מיט 8 קהילות פון אַמאָליקן אסטראלענקער קרייז און פון 2 — פון פולטוסקער קרייז.

אין יאָר 1867 איז שוין פון דער געגנט (אָדער פּאָוויאַט) געגאַנגען אַ קאָלייקע קיין וואַרשע. דער פּאָוויאַט האָט געציילט איבער 77.700 איינווינער — לויט רעליגיעס: קאַטאָליקן — 61761, עוואַנגעליער 2797, פּראָוואָסלאַווענע — 67 און יידן — 12515. אין אסטראוו זענען דעמאָלט געווען צוויי עלעמענטאַרע שולן און אין די אַרומיקע שטעטלעך: בראק, נור, יענדזעווע, וואנסעווא, זעמבראווע, טשיזעווע, דלוגאשאדלע און קאמאראווע — נאָר צו איין שול.

דער אסטראווער פּאָוויאַט איז געווען אין 12 גמינעס, צו וועלכע ס׳האָבן געהערט 426 דערפער ס׳ווערן געבויט שאָסייען קיין מאדלין ווישקאווע און ביאליסטאק.

אין אסטראווע קומען פאָר זעקס יאָרידן אַ יאָר. די שטאָט האָט שוין פאַרמאָגט אַ טאַבאַק־פאַבריק, פיל ווינט־מילן און אַ בארימטע פאַבריק פון „קאלאן״־וואַסער וואָס דער אפטייקער האָט אויפגעשטעלט ביי זיין אפטייק. דערנאָך האָט מען אויפגעשטעלט אַ שפּיטאָל, אַ פּאָסט־טעלעגראַפן־געביידע און פּאָוויאַטאָווע געביידעס פאָר בעאַמטע.

אין יאָר 1886 באַזיצט די שטאָט 2 עלעמענטאַרע שולן (איינע פאָר יינגלעך און איינע פאָר מיידלעך), אַ פרידנס געריכט פון 4 באַצירקן (געהערט צום ריכטער צוזאַמענפאָר און פולטוסק) אַ קרייז־אַמט, אַ שטאָט־ראַט, פּאָסט־און טעלעגראַפן־אַמט. אין שטאָט זענען געווען 472 הייזער, (5 געמויערטע) מיט 7800 איינווינער: 2688 קאַטאָליקן, 6 פּראָוואָסלאַוויק, 18 עוואַנגעליקער און 5088 יידן.

אין דער ציילונג פון דער באַפעלקערונג אין יאָר 1897 איז די צאָל איינווינער אין אסטראווער פּאָוויאַט (קרייז) געווען 98000 טויזנט נפשות. פון דעם: 17290 יידן, (אין אסטראוו גופא 10471 נפשות, דערפון יידן 5660).

די צאָל שטעטלעך אין פּאָוויאַט, וועלכע האָבן געציילט נישט וועניקער ווי 500 איינווינער, זענען פאָלגענדע:

אנדזעיעוו — 1448 איינווינער (פון זיי 586 יידן), בראק 2657 (1296 יידן), וואנסעווא 576 (196 יידן), דלוגאשאדלע 1249 קריסטן (800יידן), זארעמבי — קאשצעלנא 1241 קריסטן און (1063 יידן), מאלקין 1091 קריסטן (348 יידן), נור 2133 קריסטן אין (1212 יידן,) פארעמבא 541 קריסטן (74 יידן), סיצוחי 522 קריסטן (88 יידן) און טשיזעוו 1785 קריסטן (1596 יידן).

צום סוף פון 19טן יאָרהונדערט זענען געווען 63 ווינטמילן מיט אַ יערליכע פּראָדוקציע פון 53,450 רובל, 19 וואַסער־מילן (6620 רובל, בראַנפן — ברענערייען: אין ביריינשטשיק, זאשקאוו און טרינאדי (טרינעסעס) מיט אַ יאָר פּראָדוקציע פון 88500 רובל; טאַבאַק־פאַבריק — 19615 רובל; ביר ברויערייי — 7500 רובל; ביי דער אָרטיקער אפטייק האָ עקזיסטירט אַ פאַבריק פון „קאלאן״־וואַסער (בארימט אין גאַנצן לאַנד).

אין צוואַנציקסטן יאָרהונדערט האָבן זיך אין שטאָט, אַדאַנק דער יידישער איניציאַטיווע אין אָרגאַניזירונג שטאַרק אַנטוויקלט די אינדוסטריי, מסחר און מלאכה.

צום נאטירליכן אוצר האָבן געהערט די וועלדער. זענען טאקי ענטשטאַנען אין שטאָט 2 טאַרטאקן און דער מסחר האָט זיך פאַרגרעסערט אין שטאָט, ווי אויך אין די שטעטלעך אַרום אסטראווע און געשיקט האָלץ־מאַטעריאַלן קיין וואַרשע און אַנדערע שטעט (נאַענטע און ווייטע), אויך קיין אויסלאַנד (דייטשלאַנד און ענגלאַנד).

צוליב די גרויסע צאָל מיליטער־לייט וואָס האָט סטאַציאָנירט אין שטאָט און אין קאמאראווע, האָט מען אויפגעבויט די פאַראָווע מילן וועלכע האָבן אַרויסגעגעבן אַ גרויסע פראָדוקציע, בפרט די גרויסע מיל „אויטאָמאַט" וואָס האָט געהאַט 24 פאָר וואַלצן און האָט זיך געערעכנט אַלס איינע פון די גרעסטע אין פוילן, (געשיקט איר פראָדוקציע איבערן גאַנצן לאַנד).

אויך די ביר־ברויעריי האָט פאַרבעסערט איר אויסאַרבייטונג און איז באַרימט געוואָרן מיט איר גוטן קוואַליטעט ביר, און געשיקט איר פראָדוקציע אויך קיין וואַרשע. ווייטער זענען געווען קלענערע אונטערנעמונגען ווי אַ גילזן־פאַבריק, אַן עסיק־פאַבריק א. א.

די צאָל פון די יידן איז אָבער נישט געוואָקסן, מחמת אַ סך יידן האָבן אויסגעוואַנ־דערט; פיל האָבן זיך אַריבערגעציגן (איבערהויפט די יונגע) אין די גרויסע שטעט, ווי וואַרשע, לאָדזש א. א. אַ גרויסע טייל האָט עמיגרירט קיין אַמעריקע, אַרגענטינע, אורוגוויי אזן אַנדערע לענדער אין דער גרויסער וועלט. אַ טייל יונגע האָט אויך עולה געווען קיין ארץ־ישראל.

אין יאָר 1921 האָט די אַלגעמיינע צאָל באַפעלקערונג אין שטאָט געציילט 13425, פון זיי — 6812 יידן.

אין 1934 (נאָכן פאַרייניקן די שטעטל קאמאראוו און עטלעכע דערפער) האָט זיך די שטאָט גערעכנט ביי 20.000 איינווינער, פון זיי — 8000 יידן.

ליטעראַטור־מקורות

[1] ס. קאטשעבו, „היסטאריא פאלסקא", 104.

[2] „ לאק. ציט. יאהאניס פ. בראנדקע, „וואס פאלאניקום", וואַרשע 1831, 431, 465.

[3] אדאלף פאווינסקי: „דזיעיע זיעמי פאלסקי קויאויסקאי", 99, „לאודא סיימיקאוו זיעמי דאבזינסקעי", 127, 176.

קלוטשיצקי פאַרעפענטלעכט צוויי אינסטרוקציעס וואָס דער ליפנער סיימיק האָט געגעבן זיינע דעפוטאַטן צו די סיימען אין יאָרן 1678 און 1699, אין וועלכע דער סיימיק פאָדערט אַרויסצוטרייבן די יידן פון מאזאוויע אויפן סמך פון די אַלטע מאזאוויער געזעצן.

[4] עמנואל רינגלבלום: „זשידזי וו וואַרשאוויע דא 1527 ראקו" פ. 44.

[5] א. קראוזע, היסטאריא זשידאוו וו פאלסצע" 2, 94.

[6] קלוטשיצקי לאק. ציט.

[7] פנקס ועד ארבע ארצות, 162.

[8] פנקס טיקטין „יעווריייסקאיא סטארינא" 1912, 80, צ 77.

[9] „סלאוניק געאגראפיטשני".

[10] „יעווראיסקאיא ענציקלאפעדיא", פעטערבורג „בראקהויז־עפרון", באנד 12, זייטן 48—147.

אריה (לייב) מרגלית
תל־אביב

א שפאציר איבער די שטאט

אין מזרח־טייל פון פוילן, אין מאַזאָוושע, ליגט אונדזער שטאָט אסטראָוו, דעריבער הייסט זי אָסטראָוו־מאַזאָוויעצק. די שטאָט איז אַרומגענומען מיט וועלדער, אַמאָל פאַר 500 יאָר צוריק וועלן מען האָט די שטאָט אָנגעהויבן בויען, איז דאָרט געווען איין גרויסער וואַלד פון צענדליקער קילאָמעטער. אין פאַרשידענע ריכטונגען ציען זיך וועגן. קודם כל דער הויפּט וועג פון וואַרשע וואָס האָקט דורך די שטעט ראַדזימין, ווישקאוו און גייט דורך אסטראָוו וווייטער: איבער זאמבראוו, ביאליסטאק, גראדנע, ווילנע און דערגרייכט אַזש ביז דעם אַמאָליקן פּעטערבורג (לענינגראַד).

אַריינפאָרנדיק אין שטאָט נייגט זיך רעכטס אָפּ אַ וועג צום שטעטל בראק, ביים טייך „בוג", און לינקס קומט באלד דער וועג קיין גאווארוויע, רוזאן—מאקאוו—פולטוסק.

פאָרנדיק דורך די שטאָט אַדורך איבערן מאַרק, נעמט זיך רעכטס דער וועג צו דער באַן־סטאַציע מאלקין, 15 קילאָמעטער פּין אסטראוו; לינקס ציט זיך דער וועג איבערן שטעטל קאמאראוו — 3 קילאָמעטער פון אסטראוו, און לויפט אַוועק קיין אסטראלענקא ביז דער דייטשער גרענעץ.

דער הויפּט־וועג גייט וווייטער איבער זאמבראוו (30 קילאָמעטער פון אסטראוו) און איבער פאַרשידענע שטעטלעך קיין ביאליסטאָק.

פון אסטראלענקער גאַס נייגט זיך אָפּ די ליביאווער גאַס (אַמאָל גערופן קאסע גאסל) דער וועג צו דער באַן־סטאַציע שעדלעץ—לאמזשע (וועלכע ליגט 3 קילאָמעטער פון שטאָט) און וווייטער דער וועג איבער שניאדאווע קיין לאמזשע 50 ק״מ פון אסטראוו.

אַרום אסטראוו געפונען זיך קליינע שטעטלעך וואנסעווא, פארעמבא, טשערווין, גור, סטערדין, בראק, דלאגאשיאדלע, יענדזעווא, זאראמב־קאשציעלני און טשיזשעוו; וועלכע האַנדלען, קויפן און פאַרקויפן אין אסטראוו, דאָס זעלבע אויך צענדליקער פריצישע הויפן זאלעשע, ביאלע, ליגיאווע, טרינאסע און קאלינאווא. אַ חוץ דעם הונדערטער גרעסערע און קלענערע דערפער פון וועלכע די פויערים ברענגען זייערע פראָדוקטן אין שטאָט צום פאַרקויפן אזן קויפן אויך דאָרט איין וואָס זיי דאַרפן פאַר זייער וווירטשאַפט און הויז געבריך, יעדן מאָנטיק און דאָנערשטיק איז געווען דער מאַרק, און איינמאָל אין חודש (מאָנטיק) — דער חודש־ירידּ, אויך 4 מאָל אַ יאָר — ווי מען פלעגט דאָס רופן — דער יאָר־יאַריד.

דער תבואה מסחר האָט ביי אונדז פאַרנומען אַ וויכטיקן אָרט, ווייל עס זענען געווען עטלעכע דאַמף־מילן, דער עיקר די גרויסע מיל „אויטאָמאַט". אויך דער האַלץ מסחר איז געווען אַ וויכטיקער צווייג פון פרנסה. ס׳זענען געווען 2 גרויסע טאַרטאַקן: אייגער האָט געהערט צו ר׳ זלמן יוסף נוטקעוויטש, און דער צווייטער — צו דער משפחה נאָכן פערשטאָרבענעם ר׳ הירשל טייטיל. דער מסחר מיט האַלץ איז געווען גרויס. אָחוץ אין פוילן, פלעגן געשיקט ווערן פערשידענע מאַטעריאַלן אויך קיין אויסלאַנד. תבואה און האַלץ איז אייגענטליך געווען די 2 הויפּט צווייגן פון פרנסה אין שטאָט.

אין צענטער שטאָט ליגט דער אַלטער־מאַרק מיט דער געביידע פון ראַטהויז, געבויט אין 1925/27 אין קראַקאָווער סטיל מיט אַ זייגער טורם פון אַלע פיר זייטן. אין ראַטהויז קומען פאַר די זיצונגען פון שטאָט־ראַט. דאָרט געפונט זיך די שטאָט

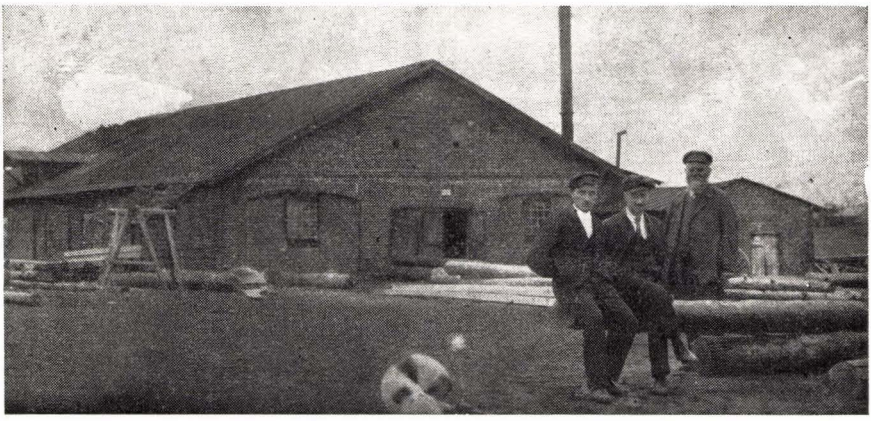

טערטאק פון די משפחה טייטיל
פון רעכטס: ר׳ מיכאל טייטיל, א. ד. פאקשיווע און אביגדור טייטיל

פאַרוואַלטונג (געוויילט דורכן שטאַט־ראַט) וואָס פאַרוואַלטעט מיט די שטאַט־ענינים. דער שטאַט־ראַט אין פאַרוואַלטונג פלעגן ווערן געקליבן אַלע 5 יאָר.

אַמאָליקע צייטן, פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה (18—1914), האָבן יידן וועניק וואָס געהאַט צו טון מיטן מאַגיסטראַט, דער שטאָט פרעזידענט האָט אָנגעפירט מיט דער שטאָט, ער האָט זיך ביי קיינעם נישט געפרעגט און מיט קיינעם זיך נישט באַראַטן וואָס צו טון. די פליכט פון די יידן איז געווען צו צאָלן שטייערן און נישט גענג קיין עצות.

אין דער צייט פון דער דייטשער אָקופאַציע איז דער מצב אויף דעם געביט געוואָרן אַ ביסל בעסער. עס איז שוין געווען אַ וויצע־בירגערמייסטער אַ ייד (הירשל טייטיל) אויך זענען געווען יידישע בעאַמטע (יצחק מארגענשטערן, קאפלאנסקי און אַנדערע).

אין דער צייט פון דער רוסישער הערשאַפט זענען געווען אָפטע אייגנגייערס אין מאַגיסטראַט די שמשים נתן זעליג און הירשל באלבער — געוועהנליך „שקאלניק", זיי פלעגן דאָס פאַרשרייבן חתונה און געבורטס־אַקטן אין די שטאָטישע ביכער. און קיינמאָל איז נישט געווען אין אָרדנונג. זיי פלעגן נישט פאַרשרייבן, אָדער דאָס טון צו שפעט. דערפון זענען שפעטער אַרויסגעקומען צרות, באַזונדער ביי יינגלעך בעתן שטעלן זיך צו דער מיליטערישער קאָמיסיע (פריזיוו), אויך זענען די נעמען פון די פאַרשריבענע נישט געווען אין אָרדנונג, אַזוי אַז מען האָט קיינמאָל נישט געקאָנט פעסטשטעלן דעם ריכטיקן נאָמען. אַ „מומחה" אויף דעם געביט איז געווען הירשל שמש.

אַרום די 4 זייטן מאַרק זענען געשטאַנען אָנגעשפאַרט, איינס אין צווייטן, נידעריקע האָלצערנע הייזער. אָלע געשעפטן אין מאַרק זענען געווען יידישע, הורט און דעטייל פון פאַרשידענע אַרטיקלען: עקאָלאָניאַל, אייזן, שניט סחורה, לעדער, גאָלאַנטעריע, נאָפט, פאַרבן א. אַ. וו. אַזוי האָט זיך געפירט הונדערטער יאָרן.

אין די לעצטע יאָרן צווישן ביידע וועלט מלחמות, האָבן זיך שוין אין שטאָט געעפנט קריסטלעכע געשעפטן. די קריסטלעכע אייגנטימער האָבן קאָנקורירט מיט די יידן. נישט מיט קיין ביליגערע פרייזן — נאָר מיט העצן די קריסטלעכע באַפעלקערונג צו באַיקאָטירן די יידישע אינטערעסמונגען.

דאָס גאַנצע לעבן אין שטאָט, האָט זיך קאָנצענטרירט אַרום אַלטן מאַרק. פון מאַרק האָבן זיך געצווייגט די גאַסן: וואַרשעווער, 3 מאי, פאלטוסקער, נארסקע, מאלקינער,

וואַרשאוער גאַס

3־מאי גאַס

פּאָטשטאָוע גאַס

מאלקינער וועג

סאלנא, יאטקאווע און דאָס געסל וואָס האָט זיך פאַראייניקט מיט די אסטראלענקער — דער וועג קיין קאמאראווע.

גאַסן לויפן צווישן הילצערנע הייזער, ערטערווייז אויך געמויערטע, גלייך און פאַרקרומט, אין דער לענג און אין דער ברייט פון דער גאַנצער שטאָט ביז פעלדער, וועלדער און וועגן, וואָס פאַרבינדן מיט אַנדערע שטעט און שטעטלעך. קליינע־און הינטער־געסלעך פאַרבינדן גאַס מיט גאַס אין שטאָט גופא.

די יידישע געגנט איז באַשטאַנען קודם כל פון אַלטן מאַרק (נאָכן צוריק אויפשטייַן פון פוילן, באַקומען דעם נאָמען „פליאַץ שוויענטעי אנני מאזאוויעצקיע", און אויך די גאַסן: וואַרשעווער, אַלט־און נייַ־בראקער, מיעדאווא, פולטוסקער, רוזאנער, קאזע (אַדער מיצקעוויטש), יאגעלאנסקא, נורסקא, סאלנא, אסטראלענקער, יאטקאווא און באטארעגא, געמישטע גאַסן זענען געווען 3 מאי גאַס, מאלקינער, פאטשטאווע גאַס, אלעיא קאשציושקא, אוגניעווסקא, צמענטארנא, לוביעווסקא, און די פיאסקעס. ריין גויישע גאַסן זענען שוין געווען הינטער — און אַרום דער שטאָט, מיט אייגענע גערטנער און סעדער.

אין די פיר עקן מאַרק זענען געווען פיר פלומפן, וווּ מען האָט געמאלן „האַרט" וואַסער צום הויזליכן געברויך, אויך פאַר בהמות. די פלומפן האָבן געסקריפעט און געקרעכצט ביי יעדן צי אַרויף פון איר געבויגענער „האַנט". אַרום די פלומפן פלעגט ווינטער אויסוואַקסן אַ באַרג אייז וואָס האָט באַשוווערט דעם צוגאַנג. וואַסערטרעגער פלעגן דעריבער אָפט אונטערלייגן ברענעדיקע שטיקער האָלץ.

וויַיך"וואַסער, אַדער „טיי"־וואַסער האָט מען גענומען פון דעם „וואַדאטשאַנג", אויך אויפן אַלטן מאַרק. די וואַסערטרעגער פלעגן צושטעלן וואַסער פון הויז צו הויז. געטראָגן וואַסער האָט לאַנגע יאָרן דער משוגענער יצחק, וועלכער האָט זיך געהאַלטן פאַר אַ קיסר מיט זיין אייגן מיליטער (זומער ווען דאָס מיליטער פלעגט גיין דורכן שטאָט אויף מאַנעווערעס, האָט ער פאַרלאָזט די קיבלעס און זיך געלאָזט פאַראויס פאַרן מיליטער, האַלטענדיק די „נאשעס" אויפן אַקסל ווי אַ ביקס. די אָפּיצירן האָבן אים שוין געקענט און אים נישט געשטערט). פאָפּולער איז אויך געווען שעפּסעלע וואַסער־טרעגער, שפּעטער האָט מען נעבן „וואַדאַטשאַנג" אַרויפגעשטעלט אַ פייערלעשער שאָפע. (אין 1925 יאָר בעת מען האָט געבויט דאָס ראַטהויז האָט מען דעם „וואַדאַטשאַנג" מיט די שאָפע אַרונטערגענומען).

אַהוץ גרעסערע און קלענערע סוחרים, פון תבואה און האָלץ זענען יידן געווען: קויפער, פאַרקויפער, איבערקויפער, מעקלערס, בעלי־עגלות, טרעגער און דראָזשקאַזשעס, בעלי־מלאכות און טאַנדייטערס אויף ירידים אין דער פרעמד און אויפן מאַרק אין שטאָט.

די „הערשער" פון קליינעם מאַרק זענען געווען די פיש, אויבסט־און גרינוואַרג־הענדלער, פאַר וועמען די באַלעבאָסטעס פלעגן ציטערן פון פחד און היטן זיך נישט אַרייַנצופאַלן אין זייער גרויס מויל. זייערע וויבער זענען וויינטער געזעסן איבער סטראָגאַנעס, פעסלעך און קוישן, אין וואַרעמע קאָפּטאַנעס, וווייך מיט וואָטע אויסגעבעטע, און האַלטן צווישן די קניען אַ טאָפּ גליענדע קוילן אָנצוווארמען זיך.

פיש זענען געלעגן אין הילצערנע קויקעס; אויבסט אין פעסלעך פון האָלץ, און אין קיילעכדיקע, טיפע קוישן, אַדער אויסגעלייגט איבער הילצערנע געשטעלן, — רויטע און געלע קאַרשן, גרינע אַגרעסן, ראָזע פערזאַצקעס, פלוימען פון אַלע סאָרטן און גרויסן, עפּל און באַרנעס נעבן שוואַרצע רעטעכער, רויטע ראש־חודש רעטעכלעך, געלע מערן, ציבעלעס, בוראָקעס, אויבסט און גרינס מכל המינים האָבן געקוויקט דאָס אויג מיט קילע,

פרישע פֿאַרבן. דער קליינער מאַרק איז שטענדיק געווען פול, דאָ האָט אַפילו אין דער וואָכן אויסגעזען ווי ערב יום־טוב.

די גאַסן זענען געווען אויסגעזעצט מיט קיילעכדיקע פעלד שטיינער, צוזאַמענ־געדריקט און אייגנגעראָמט אין ווילד וואַקסנדיקע גראָזן.

לענג אויס דער וואַרשעווער (שפּעטער פּילסודסקעגא) און 3טער מאי (אַמאָליקע „פּשעדמיעשטשע") זענען די לעצטע יאָרן געווען די טראַטוּאָרן אויסגעלייגט מיט פּלאַסטן פון צעמענט און דאָס נאָר פון איין זייט. אין די קליינע געסלעך איז דאָס אויך נישטאָ; אַ טיפער רינשטאָק ווי אַ שרינט טיילט אָפּ די שפּיציקע שטיינער פון גאַס און פערהאַלט רעגן־וואַסער אין די רינשטאָקן. חדר־יינגלעך טוען אויס שיך און זאָקן און טאָפּטשען אין

וואַסער, וואָס ווערט אין ווינטער פֿאַרוואַנדלט אין אַ גליטש. בוימער זענען נאָר פֿאַראַן אין די קריסטלעכע גאַסן. אַ סך הילצערנע און וועניק געמויערט הייזלעך, שמאָלע געסלעך, אָפענע הויפן, וווּ מען האָט געקאָנט גיין ווי אין „רשות־הרבים", פון גאַס צו גאַס. שמאָלע „שטשאַנקעס" און הינטער־הויפן האָבן דערציילט וועגן אַרימען און בעשיידן, אָבער בכבוד לעבן; אַ שיתפות צווישן הויז און הויז, הויף און הויף. אָבער אַחוץ דער אויסערליכער עלענטקייט, האָט זיך יעדע גאַס געהאַט איר לעבנס־שטייגער, פֿאַרב און געשיכטע.

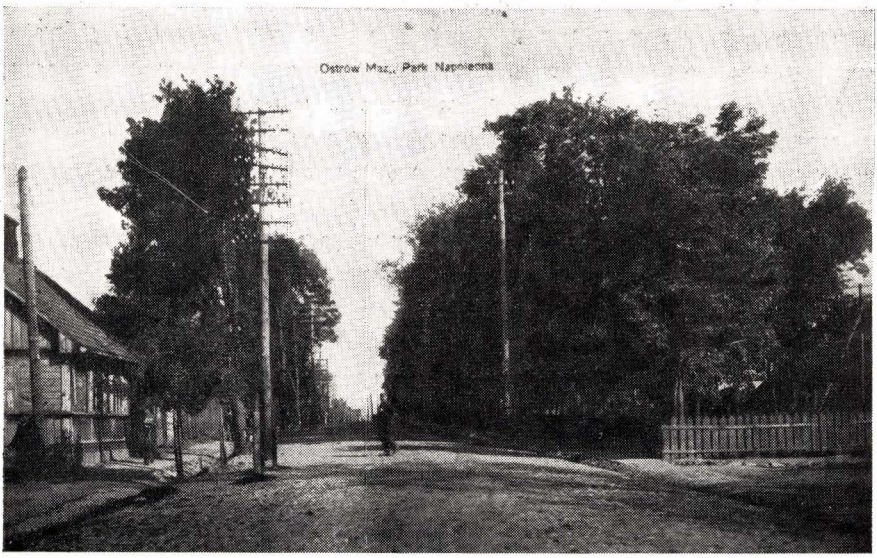

דער שפּאַציר גאָרטן

די „סאַדזעווקע"

שטייט זיך אַזוי צווישן וואַרשאווער און בראקער גאַסן ביי דער פּראַוואָסלאַוונער צערקווע אַ „פּלומפּ"; וויז־אַ־ווי דעם פּלומפּ — אַ ווייס געמויערט הויז פון יידישן דאָקטאר קליאטשקא (אין דער ערשטער וועלט מלחמה 1914—1918 פאַרטריבן קיין רוסלאַנד), שפּעטער דער פאַריין „בילדונג" און די פאָלקס־ביבליאָטעק.

פון דער צווייטער זייט צערקווע: דער שפּאַציר־גאָרטן (ביי די פּאָליאַקן געהייסן — נאַפּאָלעאָן־סקווער); בייטאָג האָבן זיך דאָרט געשפּילט קינדער און ביינאַכט — פערליבטע פּאָרלעך.

די גלאָקן פון דער פּראַוואָסלאַוונער צערקווע פלעגן זונטיק, רופנדיק צום געבעט, פאַרגלושן די קאָפּ. פון אַנדערן עק שטאָט, אויף 3 מאי גאַס, פלעגן זיך קאָנקורירן צווישן זיך, ווער וועמען וועט איבערשטייגן מיטן בים־באָם, בים־באָם.

זענען געקומען נייע צייטן, די פּאָליאַקן האָבן פונאַנדערגענומען די צערקווע און דעם שטח צוגעטיילט צום שפּאַציר־גאָרטן. ווייטער, אויף דער וואַרשעווער גאַס, נאָך דער ברויעריי האָט זיך געפונען די „סאדזעווקע" ווער געדענקט נישט די „סאדזעווקע" פון די קינדער־יאָרן, ווו עס איז געווען אַ „סטאַוו" און קינדער פלעגן כאַפּן קליינע פישעלעך. אויך עלטערע פלעגן זיך אָפּרוען זומער אין שאָטן פון די שיינע בוימער, און ווינטער — זיך גליטשן אויפן געפרוירענעם סטאַוו.

נאָך דער „סאַדזעווקע" קומט דאָס הויז פון אברהם יצחק פריימאַן, דער צושטעלער פון פלייש פאַרן פּוילישן מיליטער אין קאמאראוו און אין אַנדערע פּלעצער.

נאָך אים — דאָס הויז פונעם גרויסן האָלץ־סוחר און שותף צום שווערס טאַרטאַק — יוסף פראמאוויטש. קעגנאיבער רעכטס — די געביידע פון „סטאראסטווא" און אסטראווס־קיס גאָרטן — איינע פון די שענסטע ערטער אין שטאָט. נאָך דעם גאָרטן האָבן זיך צעשיידט צוויי וועגן: איינער רעכטס, דער ווארשאווער וועג, דורך ווישקאוו און ראדזימין. אויף דעם גאַנצן וועג האָבן זיך געצויגן וועלדער. דאָרט פלעגט מען דינגען זומער „דאַטשעס" און אויך שפּאַצירן; לינקס — דער וועג קיין בראק, 10 קילאָמעטער פון אסטראוו. דער גאַנצער וועג — פול מיט וועלדער, ווו עס פלעגן מייסטנס שפּאַצירן, אָדער שבת קומען רוען די אָרימע בעלי־מלאכות, האראפּאשניקעס מיט זייערע משפּחות. די דאָזיקע וועלדער האָבן פיל צו דערציילן פון די אַמאָליקע ראָמאַנטישע צייטן.

אין דער געגנט אויף די אַזוי גערופענע פּאָד־גשיבאווסקע (דער באָטשנער וועג, וואָס פירט אין דאָרף גזשיבאווסקע) האָבן געוווינט אָרימע פּויערים. זיי פלעגן זומער פערדינגען זייערע וווינונגען אויף זומער צו „דאַטשניקעס" און אַליין גיין שלאָפן אין שטאַל.

דער רוב פלעגט זומער, נאָך שווערע אַרבעט און דוחק אין פרישע לופט, קומען אָפּרוען און שעפּן חיות אין בראקער וואַלד.

דער אַלטער מאַרק

לויטן אויסזען פון מאַרק האָט מען לייכט געקאָנט וויסן וואָס פאַר אַ טאָג עס איז; יעדער טאָג אין דער וואָך האָט געהאַט זיין אויסזען.

אין אַ שבת, אַ יידישן יום טוב, רוט דער מאַרק; די געשעפטן זענען געשלאָסן, מענטשן זעט מען וועניק, די איינציקע דורכגייער זענען יידן און יידענעס, אָנגעטוענע אין סאַמעט און זיידנס, שוואַרצע קאַפּאָטעס, סאַמעטענע היטלעך; פרויען אין לאַנגע קליידער, טערקישע שאַלן, באַהאָנגען מיט שווערע גאָלדענע קייטן, טייערע שטיינער; זיי באַוועגן זיך מיט שטילע טריט, ליכטיקע פּנימער. אין דער ריכטונג צו די שוהלן, בתי

מדרשים אוּן שטיבלעך. דער מאַרק איז ליידיק, אויס האַנדל, אויס געשעפטן — עס איז שבת. אין דער לופט שוועבט די הייליקייט אוּן רו פון שבת, די ״פרייד פון אַלע טעג פון דער גאַנצער וואָך״.

זונטיק, אין די טעג פון קריסטלעכע חגאות, איז דער מאַרק פול מיט גויים, וועלכע קומען צוריק פונעם קאָשטשאָל זיך צו טרעפן מיט באַקאַנטע, צוזאַמען טרינקען אוּן עפּעס צובייסן מיט די ״קומעס״, געשמאַק עסן לאַנגע קישקעס, אָנגעפילטע מיט קאַשע, זויער קרויט, טינקן חלה אָדער ברויט אין בראָנפן אָדער קוואַס.

יידישע געוועלבער זענען האַלב אָפן, האַלב צוגעמאַכט, יידן דרייען זיך נישט אין מאַרק; זיי שטייען צוליב זיכערקייט פאַר די הייזלעך אוּן פאַר די געשעפטן.

קירכן־גלאָקן וועקן אויף טרויעריקע געדאַנקען, אומהיימליכע דעראינערונגען, שרעק; יידן ווייסן אַז אַלע צרות, אַלע רדיפות הייבן זיך שטענדיק אָן אין אַ זונטיק, אין אַ טאָג פון גוויישע חגאָ.

דינסטיק׳ס אוּן מיטוואָכ׳ס זענען גרויע טעג, געשעפטן שטייען אָפן פון געווינהייט אוּן דער פּדיון איז קליין. מענטשן באַוועגן זיך ווּו שאָטנס, אָן אַ ציל, שטעלן זיך אים קופקעלעך, שטייען, שווייגן, קוקן אין לייִדיקן מאַרק אַריין אוּן גייען זיך פונאַנדער. דינסטיק׳ס אוּן מיטוואָכ׳ס זענען שוועריע לאַנגווייליקע טעג אויפן אַלטן מאַרק.

אַנדערש זענען שוין אויס די מאַנטיק׳ס אוּן דאַנערשטיק׳ס, ווען עס שטעלן זיך די טאָרג טעג. באַלד אינדערפרי ווערט שוין דאָ ענג פאַר אַלע געקומענע; דער מאַרק ווערט איבערפולט אוּן גיסט זיך איבער ווייטער אין נייעם מאַרק, אין חזיר מאַרק אוּן אויך אויף די ״פּיאַסקעס״.

דער אַלטער מאַרק

פון גאַנץ פרי פאַרן פויערים און פויערטעס אין איין אָדער צוויי פערדיקע פירלעך, אָנגעלאָדענע מיט תבואה, אויבסט און גרינוואַרג, קאַטשקעס, גענז, אינדיקעס, הינער און אייער, דאָ און דאָרט ליגט אַ קאַלב אויפן וואָגן און פון היגטן צוגעבונדן אַ יונג פערדל, אַ קו...

דאָרפישע פוס־גייער טראָגן אין שטרויענע קוישן „אסלעס" פוטער, קעזן, טעפּ שמאנט, און אין ערדענע קריגן — קארשן, טרושקאווקעס, אָדער גאָר אַן עוף; וועט עס פירט אַ בהמה און וועט עס טרייבט אַ סטאָדע גענז.

אַלע ציען צום מאַרק מיט אָן אומאויפהעריקן געוויש פון אַלע וועגן, ווי רוישנדיקע טייכלעך אין אַ גרעסער וואַסער אַריין.

דאָס געפילדער און לויפענישׂ איז גרויס, רויקע ליידן און יידענעס, שטילע מענטשן, פאַרענדערן זיך אין מאַרק טעג נישט צו דערקענען; מען פאַרגעסט זיך אין גאַנצן, מען קריכט פון דער הויט, מען לויפט נאָך דאָרפס־גייער, פויערישע וועגעלעך; וועט עס טאַפּט אַ זאָק קאָרן, וועט אַן עוף, צו עס איז געגוג פעט; אַנדערע לאָזן זיך גאָר פירן אַ קאַלב זעלבערצווייט אָדער זעלבער דריט, מען לייגט צו אַ האַנט אויף אַ זעקל תבואה, אַ בהמה — עס איז אַ סגולה צו ווערן אַ שותף צום אַזוי אויך שוואַכן ריווח.

מעקלערס, פאַרקויפערס, איבערקויפערס און סתם יידענעס, באַלעבאָסטעס שטופּן זיך אויפגערעגטע, צעטומלטע אַרום וועגענער, ווילן מיט קולות אַרויסרייסן דעם גראָשן פרנסה. צייטן ווערן שווערער און מיילער מער...

דער הויפּט האַנדל איז תבואה. כאַפּט מען אַ פורל תבואה און מען לויפט דערמיט אַוועק מיטן פויער אין אַ שפּייכלער אַריין פון אַ גרעסערן תבואה סוחר. באַקומען באַצאָלט פון זאָק, לויפט מען ווייטער.

שטייט מען שלעכט מיטן שפּייכלער — פירט מען דאָס ביסל תבואה גלייך אין מיל אַריין, די מילן אין שטאָט (אויסער די מיל „מאזור" וועלכע געהערט צו די קריסטליכע „ספולקע") זענען יידישע. דאָס מעל גייט אַוועק אין שטאָט און שטעטלעך פון דער אומגעגנט, אויך ווייט אין פוילן.

באַקאַנט זענען די גרויסע דאַמף מילן „אויטאָמאַט" פון קלמן קאגאן מיט די שותפים, די ברידער טרייסטער און בערל באַנדרימער. די מיל אויף מאלקינער וועג פון די שותפים, סוראוויטש, פאטאש, טורנאווסקי און וועלוול רעקאנט. אויף קאמאראוער וועג ביי ניטקעוויטשעס טאַרטאַק, (שותפים: ניטקעוויטש, גאבינעט און לעווער), די קאַשע־מילן פון פישל בלומענקראַנץ, מאטל וועגגראוו, אלעזר וועגגראוו און די משפּחה מרגליות. יידישע מילנערס קויפן תבואה דורך מעקלערס, באַצאָלן שכר טרחה, וווּ דער שטייגער פון ,זאָק', די גרויסע מיל „אויטאָמאַט" פלעגט ברענגען פון אַנדערע ערטער אין פוילן, אויך פון קאַנאַדע און אויסטראַליע.

אין דער צייט וועז דער האַנדל גייט, פילט זיך אַן דער מאַרק מיט הונדערטער דאָרפישע פערד און וועגעלעך. אויף דעם איבערגעבליבענעם שטח צעשטעלן זיך יידישע, אַן שפּעטער אויך גוייִשע „בעלי מלאכות" מיט זייערע „שטעלן", ביידלעך און טישן פול מיט סחורות און געבעקס.

יעדע בראַנזשע האָט איר אייגן אויסזען. ביידלעך פון צושניידער זענען אויס ווי שטובן מיט לייוועטענע וועגט, בעהאַנגען פון אַלע זייטן מיט ברייטע אנציגער. יאָרן לאַנג ציען דאָ חיונה די „טאַנדייטניקעס" און נאָך פיל אַנדערע. נעבן די שניידער שטייען די היטל מאַכער אין זעלבעקן סדר און אויף דעם זעלבן פלאַץ. זייערע „שטעלן" זענען קלענערע, פול געפּאַקט מיט גוויישע היטלעך מיט לאַקירטע דאַשקעס מכל המינים. ווייטער

שטייען „קאָזלעס", באַהאָנגען מיט שיך און שטיוול. אויף טישן זענען אויסגעלייגט לאָבנס ברויט, ווייסע זעמל, צוקערוואַרג, קוואָס, קיבלעס און פלאָשן סאָדע־וואַסער מיט „סאק", זויערע אוגערקעס און הערינג, אויף דער ערד ליגן זיך סוחרים מיט בלוי געפּעס און גלאָזוואַרג.

אַלע יידישע געשעפטן און שטעלן זענען פול געפּאַקט, מיט פויערים און פויערטעס, געקומענע אין שטאָט אַריין איינצוקויפן. אייניער פרווווט אַ קאָסע, און דער האַנדלט אַ פּאָר שטיוול, אַן אנצוג, אַ היטל; גוייעס שלעפּן נאַפּט, זאַלץ, הערינג, געבלייכטע קאָפּ־טיכלעך, ווייסע לייוונט, קרעלן; קאַטאַרינקעס שפּילן, און קונצנמאַכער ברעכן זיך, שלינגען פייער, שלינגען מעסערס...

וועג דער גוי דערפילט דעם גראָשן, פאַרגלוסט זיך אים אַ טרינק בראָנפן, נאָכן ערשטן זופּ קומט נאָך איינער און נאָך איינער; געמיטער היצן זיך פונאַנדער, מען הויבט אָן רעדן העכער, הויבן הענט, באַלד גיסט זיך בלוט פון קעפּ, פון נעז און געשרייען און קולות פליען אין די לופטן. עס איז נישט געווען איין טאָרג־טאָג אָן קלעפּ און אָן בלוט.

אינעם געווימל פירט זיך דער האַנדל ביז אין די שפּעטע נאָכמיטאָג־שעהן. גויים נעמען זיך פונאַנדערפאָרן און בעלי־מלאכות צענעמען די „שטעלן". מידע שלעפּן זיי די שווערע פוס אַהיים ביזן קומענדיקן „טאָרג". דער מאַרק ווערט ליידיק, און ס׳בלייבט נאָר דאָס מיסט פון די בהמות.

אין די טעג פון ירידים איז דאָס געוויש און געפּילדער נאָך גרעסער, מער גויים פון דערפער, מער יידישע הענדלער, אַזש פון וואַרשע קומט מען צום אסטראווער חודש יריד.

אין וואָכנדיקע טעג רוט מען נאָכן „טאָרג", מען האָט זיך געקאָנט אַוועקזעצן, לייגן שלאָפן אין מיטן מאַרק און קיינעם וואָלט דאָס נישט שטערן. דער מאַרק איז האַלב לידיק און ווי פאַרשלאָפן. לאַנגווייליק דריייען זיך יידן מיטן שטעקעלע אין האַנט, מיט אַ שטרוי אין מויל; צו טוּן איז נישטאָ, האָבן יידן ליב זיך אַרומצודרייען אין מאַרק, טרעפן אַ מענטש, הערן אַ וואָרט, כאָפן אַ שמועסל. אין יעדן ווינקעלע טרעפן זיך אַנדערע מענטשן, יידן סוחרים זיצן אין אָפענע קראָמען, געגענצן מיט אַ פולן מויל.

פון משה וואַסער־מאַכערס פענצטער טראָגן זיך קלאַנגען פון אַ „שטיקל" חזנות, כדי צו דאַוונען פאַרן עמוד, (אינספּירירט דורך שמאולקע ריבא), וועלכער זאָגט אַז די גאַנצע שטאָט שטייט אונטן אין גאָס און הערט זיך איין צו זיין שיין זינגען.

לעבן נחום לעווארטאוויטשעס קראָם שטייען די טרעגער אָנגעפאַרטלט מיט גראָבע שטריק און קוקן אויס אַ שטיקל אַרבעט. דער טרעגער בנימין איטשע מיט דער שוואַרצער באָרד, אַ ייד אַ גברן. ביי דער טיר זיצט שטענדיק וואזעוואדע, דער שוין אַלטער וועלווועל יעווירייקעס ווי אַן אַלטער „אטסטאוונאי" געפּראַל מיט דער ווייסער באָרד; זיצט לעבן קראָם און טוט שוין גאָר נישט, זיין זון דער טויבער לייבל טוט אין דער פרנסה און פירט וועגענער מעל.

אין דער פרי קומט די באַן פון וואַרשע. אין מאַרק ווערט היימלעכער, אַלע זאַמלען זיך לעבן הויז פון יענקל מרגליות אין בראקער גאַס, מען וואַרט אויף די צייטונגען, וואָס מען דאַרף יעדע מינוט ברענגען פון דער באַן, אַלע וואַרטן אומגעדולדיק, גלייך ווי דאָס בלאָט וואָלט געווען בכוח צו ענדערן זייער לעבן, אַלע וואַרטן אויף ניסים, ישועות, נחמות און גוטע בשורות.

אַ חוץ די קראָמען, האָבן זיך אויפן מאַרק אויך געפונען גרויסע הורטאָוונייעס מיט שניט סחורה; זיי האָבן פאַרזאַרגט די גשעפטן אין אסטראווע און אומגעגנט פון: אהרן

יאשינסקי, שמואל נייַמאַן, לאכאוועך, אלתר מארקוס, אברהם לאזים, אבא פאיאס, זיין איידעם מאשצנסקי, אייזיקל כהן, סיני כץ, בובינאוו און אַנדערע. גרויסע אייַנ געשעפטן האָבן געהאַלטן: בענדעט ליכטענשטיין, מענדל זינדעלס זון, אויף וועמען מען האָט געזאָגט אַז פאַרן ערשטן וועלט־קריג, האָט ער אַוועקגעפירט קיין פעטערבורג אין דער מלוכה באַנק הונדערט און פופציק טויזנט רובל אין גאָלד, קלאָר אַז דאָס געלט איז פאַרפאַלן געוואָרן. אין 1920, וועַן די באָלשעוויקעס האָבן געהאַלטן ביים אַריין קומען אין שטאָט, האָט מען אים געפרעגט: — ר׳ מענדל וואָס וועט זיין? האָט ער געענטפערט — „זאָלן זיך די גבירים זאָרגן". דאָס אייַנ געשעפט פון ליכטענשטיין איז געווען אייַנס פון די גרעסטע אין דער גאַנצער אומגעגנט, ס׳זענען אויך געווען קלענערע געשעפטן: פון דער משפחה וואַרשעווער, פייוול קיעלעוויטש (שפעטער זיין איידעם שטיצבארג), הירשל לאקיעטש, יהושע דוד פרידמאַן, מרדכי לאך, פאַמיליע גוטמער א. א.

הורט־געשעפט פון שפייז אַרטיקלען פון די ברידער ניסקע, — שטייַען אין די טיר.

מיט לעדער האָבן געהאַנדלט: אברהם אלקעס, ישראל סקורניק, מייזליש, שפעטער זיין איידעם משה ראזנצווייג; גאַלאַנטעריע געשעפטן: יעקב שוואַרץ, יוסף קיעלעוויטש, פרוי יענטע שולץ, פייטשע קופיץ, יוסף קאכען, מענדל גאלדקארן, פנחס גראנעוויטש, ווארשאווסקי; שיך־געשעפטן: לייבל וויילאך, הירש יענקל פיינזילבער, יעקב גאלדבערג, ראזן; קאָלאָניאַל: נחום לעווארטאוויטש, בעריל טייטיל, משה יוסף ס׳ראוויטש שותפות מיט יצחק זרח אורלאנסקי און שמואל וואטענבערג, ברידער ניסקע, לייזער הירש ניסקע, מאיר לעשץ, פלאטאו, יזדל שולץ און דוד ליכטענשטיין; ווייַן געשעפטן: טעוויל קיעלעוויטש, יונה אסטריאק.

די גרעסערע געשעפטן האָבן געהאַנדלט הורט מיט די אַרומיקע שטעט און שטעטלעך; די קלענערע האָבן געלעבט נאָר פון אַרטיקן פדיון, פון אַרטיקע אייַנווינער,

יידן און קריסטן, אויך פון מיליטער וואָס איז געווען אין שטאָט, אָדער פון די פּויערים, וועלכע פלעגן זיך צונויפּאָרן אויף די מערק און יאָרידים — חודשליכע און יערלעכע. אויך אין די וואַרשעווער און 3טער מאי־גאַס זענען געווען געשעפטן פון פאַרשידענע בראַנזשן.

היות ווי פּרנסה איז דאָ געווען מער בריווח ווו ביי יידן פון אַנדערע גאַסן, האָבן זיי געהאַט צייט אַרײַנצוכאַפּן אַ בלאַט גמרא; וועט אַרײַנצוקוקן אין אַ ספר; וועט פּירן פּאָליטיק, פּאַרנעמען זיך מיט כלל זאָכן, מיט פּאַרטייען און שטאָטישע ענינים.

די געשעפטן האָבן זיך שוין געפּירט אַליין, „פּרנסה איז ביי גאָט", צו וואָס איינרייסן מיט איניציאַטיוון, קאָמבינאַציעס און קאַלקולאַציעס, צו וואָס פּאָרן זיך, לויפן, און גלויבן אַז אַלץ ווענדט זיך אין זיך. דער רוב זענען געווען סוחרים צוליב אַ צופאַל: אַ שידוך, אַ ירושה. מסחר איז ביי זיי נישט געווען דער עיקר — אַ געשעפט קאָן אויך פּירן דאָס ווייב.

אין רויקע צייטן האָבן די באַדינגונגען באַרעכטיקט אַ לעבנס פילאָזאָפּיע וואָס האָט זיך אויסגעדריקט אין די ווערטער „פּרנסה איז ביי גאָט". שווערער, אַפילו גאָר שווער איז געווארן ווען צייטן האָבן זיך געביטן, און עס האָבן זיך אָנגעהויבן באַווייזן פּוילישע געשעפטן, די פּוילישע „ספולקאַ". „פּיקעטניקעס" פאָר די טירן פון יידישע געשעפטן לאָזן קיין גוי נישט אַריין קויפן. האַנדלס טראַדיציעס פון דורות נעמען זיך טרייסלען צוזאַמען מיט די דורך יידישע עקזיסטענץ פאַרוואַרצלטע מנהגים.

יידישע געפלעך

דאָס גאַנצע יידישקייט האָט זיך קאָנצענטרירט אין די הינטערגעפלעך. דאָ געפונען זיך די בתי־מדרשים, חסידים שטיבלעך, חדרים, תלמוד־תורה, די ישיבה, און להבדיל — די מקוה. דאָ קומט אַ ייד דאָוונען, לערנען אַ בלאַט גמרא, אַ פרק משניות, עין־יעקב, הערן אַ מגיד, אויסגיסן ס׳האַרץ אין אַ קאַפּיטל תהילים, דאָ ווערט יעדער פּרט פערוואַנדלט אין אַ אבר פון כלל, האַנדלען, באַשעפטיקן זיך מיט מלאכה קאָן מען איינער אַליין, אָבער דאָוונען, לערנען, תהילים זאָגן איז שטאַרקער צוזאַמען מיט נאָך יידן. יידן פון מאַרק, פון געוועלבלעך און וואַרשטאַטן קומען דאָ אַהער אָנוואַרעמען זיך, שאַפן טרייסט, זיכן שוץ, בעיקר — זיין צוזאַמען.

דאָס אַלטע בית־מדרש אויף קאמאראוער ווערג איז גאַנצע טעג פול מיט דאָוונער, תהילים־זאָגער, מגידים, דרשנים, און מיט לערנער — גאַנצע נעכט. בעלי־מלאכות הויבן אָן דעם טאָג באַלד אין דער פרי מיטן דאָוונען מיט השכמה ווען עס הויבט נאָר אָן צו טאָגן. נאָכדעם דאָוונען מנינים, איינער נאָכן אַנדערן ביזן שפעטן טאָג אַריין. ביי לאַנגע טישן און שטענדערס זיצן אויסגעזעצט בחורים ביי אָפּענע גמרות און לערנען.

אורחים און אָרימע לייט וואַרעמען זיך „הינטערן אויוון", נעכטיקן דאָ. ביים אַרײַנגאַנג לייגט זיך אויס אויף טישן מיט זיין סחורה דער וועגנראווער בית־ניק. אַ פאָר מאָל אין יאָר קומט דאָ אַהער דאָס יידל מיט פּעק סדורים, מחזורים, טליתים, ציצית, תפילין, מזוזות און פאַרשידענע מעשה־ביכלעך. אין אַלטן בית־מדרש לערנען אויך די בחורים פון דער ישיבה „בית יוסף" אויפן נאָמען פון האַווארדיקער ראש ישיבה און גרינדער ר׳ יוסף הורוויץ זצ״ל. עס לערנען אַ היפּשע צאָל ישיבה בחורים, וועלכע ווערן אויסגעהאַלטן פון נדבות וואָס ווערן געזאַמלט אין שטאָט, און דער עיקר — הילף פון אַמעריקע. מיטן קאָכן פאָר די ישיבה בחורים פאַרנעמען זיך נשים עסקניות־צדקניות.

פאַרנאַכט זיצן בעלי־מלאכות און סתם פּשוטע יידן, וועלכע קענען אַליין נישט לערנען; זיי הערן זיך איין וואָס אַנדערע לערנען, צווישן מנחה און מעריב זאָגט אַ מגיד.

נאָך מעריב, וועו דער עולם גייט זיך פונאַנדער, בלייבן נאָך די בחורים, און טייל מאָל לערנען זיי אַ גאַנצע נאַכט.

אין אַלטן בית־מדרש פלעגן אויך פאַרקומען די אָפּיציעלע מלוכשע אָדער נאַציאָנאַלע פייערונגען פון דער מדינה, יידן פלעגן זיך פאַרזאַמלען צו דער דרשה מעניני דיומא פון רב ביי דער אָנוועזנהייט פון אַ רעגירונגס־פאַרשטייער און דער חזן פלעגט דערביי מאַכן אַ „מי שברך"... דער כאר האָט געזונגען דעם הימן פון דער מלוכה לשלומה של מלכות.

אין נייעם בית־מדרש אויף בראקער גאַס האָבן געדאַווענט יידן לומדים און משכילים, אויסגעשפראָכענע און באַווּסטזיניקע מתנגדים — פיל פון זיי אָפּיציעלע ציוניסטישע מנהיגים. אין די יאָרן נאָך דער ערשטער וועלט מלחמה האָבן זיך געעפנט די טירן פון בית־מדרש פאַר ציוניסטישע פאַרזאַמלונגען, אויף וועלכע עס זענען אַרויסגעטרעטן און געערעט שליחים פון די ציוניסטישע אינסטיטוציעס, ווי קרן־הקימת און קרן־היסוד.

די ציוניסטישע אַרבעט און פראָפּאַגאַנדע איז געמאַכט געוואָרן אין דעם בית־מדרש. אין כ׳ תמוז תרפ״ט — 1929 איז פאָרגעקומען אַ הזכרה צום 25טן יאָרצייט פון פאַר־שטאָרבענעם ציוניסטישן מנהיג ד״ר הרצל ז״ל.

אויסער די צוויי בתי־מדרשים זענען געווען אויך בתי־תפילה און מניינים. דער בית־תפילה פון „מזרחי" מיט אַ היפשע צאָל מתפללים, מיטגלידער וועלכע האָבן דאָרט געפירט זייער אַרבעט פאַר ארץ־ישראל. דער צווייטער בית־תפילה פון די אַלגעמיינע ציוניסטן מיטן נאָמען „שערי ציון". דער מנין האָט זיך פאַרייניקט מיטן לאָקאַל פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע און דעריבער אָפט צוזאַמען אויסגענוצט געוואָרן פאַר פאַרשידענע פאַרזאַמלונגען. אין די בתי־תפילה האָבן געדאַווענט די צוליב זייער ציוניזם און וועלטלעכקייט אַרויסגעטריבענע פון די חסידים שטיבלעך.

ס׳זענען אויך געווען מניינים ביי פאַרשידענע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס: פון דער „ישיבה", „לינת הצדק", „הכנסת אורחים" א. אַ. אין די מניינים האָבן געדאַווענט ס׳רוב די עסקנים פון די דאָזיקע אינסטיטוציעס, און די הכנסות פון די מתפללים איז געווען באַשטימט פאַר די מוסדות, אין די ערטער פלעגן פאָרקומען אויך די זיצונגען פון די פאַרוואַלטונגען און פאַרזאַמלונגען — געווידמעט די אינסטיטוציעס.

גאָר אַנדערש איז געווען ביי חסידים. אין שטיבל ווערט געדאַווענט, געלערנט און געערעט וועגן ענינים אין שייכות מיט חסידות, גוטע יידן; אויך שטאָטישע ענינים, וועגן פאָליטישע אגודישע ענינים, מען פראָווט סעודה׳לעך און יאָרצייטן פון רביים. נאָכן דאָווענען נעמט מען אַ קאַפּקע בראַנפן מיט לעקעך, מען ווונטשט זיך „מזל טוב" און לחיים.

אין די שבת פאַרנאַכטן צו שלוש סעודות זיצט מען אין שטיבל צוזאַמען ביי דעם אָרימן טיש פון חלה מיט הערינג, מען זינגט זמירות, אַ נגינה פול מיט בענקשאַפט און אָטעם פאַרכאַפּנדיקע דבקות. שאָטנס פאַרווישן די גרענעץ פון מענטש צו מענטש, טיש־זיצער — דאָס שטיבל ווערט איינס. אַן עדה יידן האָבן זיך אָפּגעריסן פון דער גאַנצער וועלט, אויסגעטון פון אַלע זאָרגן, אַנטלאָפן פון דער אייגענער היים אין שטיבל אַריין צום אָרימען טיש וואָס זעט אויס ווי אַ הייליקער מזבח אויסצוגיסן דאָס האָרץ און בענקשאַפט און טרויער נאָך די אַוועקגייענדיקע שבת מלכתא. חסידים ווילן זיך נישט שיידן מיטן שבתדיקן טאָג, עס איז שוין שטאַרק פינצטער אין דרויסן. וועו חסידים גייען מאַכן הבדלה, זינקט שוין די שטאָט איין אין די וואַכנדיקייט. נאָך דער הבדלה נעמט מען זיך ערשט גרייטן צו מלווה מלכה.

דאָס שטיבל איז פאַרן חסיד אַ היים. אין שטאָט זענען געווען אַ סך חסידים־

שטיבלעך: אמשינאווער, ווארקער, סטריקאווער, סאקאלאווער, ראדזימינער. די גרעסטע שטיבלעך זענען געווען דאָס גערער און אלכסאנדערער. ביידע שטיבלעך — פייער און וואַסער, און דער גורל האָט געוואָלט, זיי זאָלן זיך געפונען נישט ווייט איינס פון צווייטן. דאָס גערער שטיבל האָט זיך געפונען אויף פולטוסקער גאַס, און פון הינטן אין ראזאנער גאַס — דאָס אַלעקסאנדערער שטיבל.

דאָס צוזאַמענלעבן פון די חסידים אין די שטיבלעך איז געווען זייער שטאַרק, און די גוטפריינטשאַפט און חברותא — גאָר גרויס. מען האָט זיך אינטערעסירט מיטן צווייטנס לאַגע. שטעלן אויף די פיס אַ געפאַלענעם חסיד, איז געווען אַ נאַטירלעכע דערשיינונג. דאָס זעלבע בעת אַ קראַנקהייט אָדער חתונה מאַכן אַ בוגרת אָן נדן און חתונה הוצאות, ווי אויך פדיון שבויים און אַנדערע ענינים.

אין גערער־שטיבל ווערט מער געלערנט לויטן מנהג פון גער: שבת צווישן שחרית און מוסף. דאָרט האָבן געדאַוונט די גרעסערע גבירים און תקיפים. די גערער חסידים זענען געווען גרעסערע פאַנאַטיקער און קאַמפּסלוסטיקער ווי די אלעקסאנדערער. זייער ציל איז געווען צו באַהערשן אַלע קהילישע אינסטיטוציעס און געוועלטיקן אי־בער דער שטאָט מיט אַ שטאַרקער האַנט.

דער דרך פון אלקעסאנערער חסידים איז געווען פשוטער ווי ביי די גערער. דער גערער חסיד האָט זיך געהאַלטן שטאַלץ, דער אלעקסאנדערער — מעסיקער און מער צוגעלאָזן.

אין שטאָט ווערט ענג. חסידות ציט שוין נישט מער. פון דער אַרומיקער וועלט דערגרייען נייע טענער. די יוגנט רייסט זיך אין דער וועלט אַריין — ווער צוליב ברויט, ווער צוליב וויסן, אין די בעל־הבֿיתישע קרייזן הויבט זיך אָן פונאַנדערצובליען די חובבי ציון באַוועגונג.

עס באַווייזן זיך אין די שטיבלעך חסידישע יונגעלייט, זאַמלער פאַר ארץ־ישראל. חסידים ברעכן טעלערס פון קערות ערב יום כפור, רייסן צעטעלעך, כאַפן געלט און עס העלפט נישט. די אייניציקע טעטיקייט פון די חובבי־ציון איז געווען צו זאַמלען געלט. דאָס מאַכט קיין רושם נישט. גרויסע געשעענישן קומען ערשט אין די יאָרן 96—1895. פון דער „הצפירה" און פון „המליץ" דערוווסט מען זיך וועגן הערצלס „יודנשטאט". די ידיעות פון ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס ווירקן אויף די טעטיקע חובבי־ציון אין יענער צייט, געהיים פאַרקויפט מען ציוניסטישע שקלים, אַקציעס פון דער קאָלאָנאל באַנק, ציוניסטישע מטיפים הויבן אָן באַזוכן די שטאָט און די ציוניסטישע אַרבעט שטאַרקט זיך.

געצעלטן פון תורה

קליינטשיקע קינדער הויבן אָן זייער וועג אין יידישקייט ביי אַ דרדקי מלמד. גרויסע טאָוולענע אלף־ביהן ליגן אויף די טישן און דער מלמד פאַרט איבער זיי מיט אַ האַלצערנעם „טייטל": „קאָמעץ א — או, קאָמעץ ב — בו, ב. ג; אַ בייטל מיט געלט. „לערנט, לערנט קינדערלעך מיט חשק, וועלן בייטלען מיט געלט פאַלן פון הימל" — זאָגט דער רבי מיט אַ ניגון. אויגעלעך גלאַנצן, פאַר אַ גראָשן קריגט מען ביי יענטע שפּרה אייער־בייגעלעך. ביי ליפע אַ קראַנקע־קעז, און ביי ראשקען — אַ מעסטעלע געקאָכטע אַרבעס. די ערשטע טעג אין חדר זענען פריילעכע, גוטע טעג. מען וואַרפט פון הימל אַלע מאָל אַ גראָשן. מיטן וואַקסן ווערן זיי וואָס ווייטער שווערער.

אַ חדר

אותיות שטעלן זיך צוזאַמען אין ווערטער, באַלד לערנט מען ברכות, מען גייט אַריין אין עול פון דאַוונען. מען פילט גאָרנישט ווי אַזוי מען איז מיט איינמאָל געוואָרן אַ ייד וואָס טאָר נישט איבער היפערן אַ וואָרט, עסן פאַרן דאַוונען אָדער פאַרגעסן דאָס ציצית כנפות. מיט איין מאָל לייגט זיך אויף די יונגע פלייצעלעך אַ שווערער עול פון מצוות און עבירות, אַ לעבן פול מיט פחד.

ביים חומש לערנען האָבן געדאַנקען אַזש קיין חורן, פדן־ארם, אין די וועלדער פון ממרא, קיין חברון, ווו אברהם אבינו האָט זיך געטראָפן מיט די קינדער פון חת, הגר מיט ישמעאל; די מעשה פון יצחק מיט דער עקדה; דאָס באַגראָבן שרהן אין די מערת המכפלה; יעקב מיט לבן און עשו, דאָס שטאַרבן פון רחל'ן און דאָס זינגען „ואני בבואי מפדן ארם".

האָט מען אַזוי אַדורך געוואַנדערט פון אור־כשדים ביז קיין מצרים איבער אַ ברענענדיקן הייסן מדבר. מיט מורא האָט מען איבערגעלעבט דעם שווערן חלום פון די צעשניטענע שטיקער פלייש. די פינצטערע אימה, וואָס איז אַראָפּ אויף אברהם אבינו, און דעם צוזאָג צו ווערן אַ גרויס פאָלק פון יידן.

ביינאַכט האָבן יינגלעך מורא צו גיין אַליין, צו בלייבן אין דער פינצטער. גייט מען פון חדר אַלע צוזאַמען מיט בלעכענע לאַמטערנדלעך מיט נאַפט. און פאַפּירענע, געקרייזלטע, מיט ליכטלעך אויפן באָדן. צוליב היימליכקייט רופן יינגלעך כסדר: — משה שוין? ווו ביסטו? אויף די טרעפּן? ביי דער טיר? „שוין" ענטפערט משה, און די באַגלייטער גייען ווייטער אַפּפירן איינער דעם צווייטן.

אין די ווינטערדיקע אָוונטן ווערן גאַסן באַשיט מיט ליכטלעך, יעדעס בלייכע

פלעמעלע בעגלייט אַ קליין יידעלע אויפן וועג אַהיים פון חדר, ווו מען פירט אים אַריין אין יידישקייט. חדרים גרייטן צו יידישע קינדער צו ווערן געדולדיקע יידן, קענען קריגן קלעפ, שלעפן דעם עול, אַז אַזוי דאַרף זיין.

פון כּסח מלמד גייט מען צום יענדזשיווער. צום סאקאלאווער, משה יצחק, מענדל זאראמבער, משה לייבן. רייכע קינדער לערנען ביי ישכרן, און אָרימע גייען אין תלמוד תורה. מלמדים זענען פאַראַן פאַרשידענע. איינער ציט פאַרן אויער, דער אַנדערער קנייפּט, שלאָגט מיט אַ קאַנטשיק, מיט אַ לעדערנעם פּאַסעק, אָדער גאָר מיט אַ שטעקן, אַפילו מיט בעזעם פון שטוב.

מלמדים האָבן אַ גאַנצע וואָך געאַרבעט שווער, און געלעבט אין דחקות און אָרימקייט. שבתים פלעגן זיי גיין אין די שטיבן „פאַרהערן" זייערע תלמידים. ביים פאַרהערן האָט נישט וועניקער געקלאַפט דאָס האַרץ פון רבין ווי פון תלמיד: קען נישט דער תלמיד — איז שולדיק דער רבי, און דער בעל־הבית ווערט צו אים נישט שיקן דאָס יינגל צום צווייטן זמן. באַמיען זיך טאַקי די מלמדים צו עפענען די קעפ פון זייערע תלמידים, די תורה זאָל אַריין אין קאָפּ מיט גוטן אָדער בייזן...

שפעטער האָבן די מלמדים (אָדער לערער) — יעקב דוד קאגאן, און פוליער וועלכע האָבן געקאָנט עברית און דיקדוק, אייגעפירט אַ חדר־מתוקן, ווו מען האָט שוין געלערנט עברית בעברית, מען האָט זיי נאָטירלעך שטאַרק גערודפט און פאַריאָגט פון שטאָט.

נאָך דער ערשטער וועלט מלחמה האָבן אַ גרופּע עלטערן געגרינדעט די העברעישע שול „תרבות" פון דער אַלגעמיינער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. שפעטער האָבן די „מזרחיסטן" געגרינדעט די „יבנה" שול. די עלטערן האָט מען דערפאַר געוואָרפן פון די שטיבלעך, אַרויסגעשיקט „מחוץ למחנה", פאַרביטערט דאָס לעבן און אָפּגעריסן פון חברים און ידידים.

דער המשך פון די מאָדערנע חדרים (חדרים מתוקנים) זענען אין פוילן געווען וועלטליכע העברעישע־און יידישע פאָלקס־און מיטל־שולן. פון חדר ביז דער וועלטלעכער שול זענען געווען יידישע פעסטונגען — אויסגעהאַלטן דורך יידן. זייער פראָגראַם פון לימודים איז באַשטימט געוואָרן דורך יידן, די גוויישע מאַכט האָט מיט דעם שול־וועזן פון יידן גאָרנישט געהאַט צו טון. שולן וואָס די רעגירונג האָט געגרינדעט פאַר יידישע קינדער זענען געווען נישט יידיש אין זייער אינהאַלט און לערן־פראָגראַם. אין אסטראוו האָבן יאָרן־לאַנג עקזיסטירט צוויי רעגירונגס פאָלקס־שולן פאַר קינדער פון „משה'ס גלויבן" אונטער דער לייטונג פון משה ראַף (אין די לעצטע יאָרן — פון אַ קריסט). פון אַנהויב זענען געווען נאָר יידישע לערער. לעצטנס — אויך קריסטן. די שפראַך פון די לימודים איז געווען נאָר פויליש.

די געסלעך האָבן פאַרגעשטעלט דאָס בילד פון יידישן לעבן אין שטאָט, יעדער הויף, יעדעס הויז, האָט צוגעגעבן פאַרב, ליכט צו דעם אייגנאַרטיקן היימישן לעבנס שטייגער. בוי אינזשינערן האָבן זיך וועניק באַמיט ביים בויען פון גאַסן און הייזער. יעדער בעל־הבית האָט אַוועקגעשטעלט אַ הויז אויף דעם אָרט, ווו ער האָט געוואָלט, לויט זיין אייגענעם געשמאַק. זענען דעריבער אַרויס קרומע גאַסן אָן יעדן סטיל. צוויי שטאָקיקע הילצערנע הייזלעך, באַדעקט מיט אייל־פאַרבן פון אַלע קאָלירן, גרינע און בלויע, געלע און גרינע, האָבן פאַראָטן דעם געשמאַק פון די מענטשן וואָס האָבן זיי געבויט. ווי די בעלי־בתים אַליין, איז אויך נישט געווען ענלעך איין הויז צום צווייטן. אָבער אַלע צוזאַמען זענען געווען קליין, בעשיידן און דערציילט וועגן אַ שטיל צניעות'דיק לעבן.

נישט לייכט וואלט אנגעקומען די איינווווינער פון די הילצערנע הייזלעך איבערצוגיין צו גרויסע הייזער פון שטיין, ווי אלץ איז פרעמד און קאלט.

גאנעקלעך, הילצערנע טרעפן ענטפערן אפ אויף יעדן טריט מיט א קרעכץ, מיט א סקריפ, הייסיש זענען קליינע פענצטערלעך, האלב טונקעלע אלקערס, אויסגעשטעלטע מיט שווערע סאלידע מעבל; קיכן מיט ברייטע שלאף־בענק, קופערנע טעפ און ראנדלעס אויף די וועגט. הייזער האבן מיטגעלעבט מיט זייערע איינווווינער יארן־לאנג, זענען געווארן א טייל פון זייער לעבן.

דא ליגט א הויף אן א טויער, דארט הענגט א האלב טויער אויף שווערע זאוויאסעס, און ווילד גראז וואקסט צווישן די שטיינער. און אן אנדערער הויף איז אפגעשלאסן, ווי נאר א קליין טירל עפענט זיך דארט קארג. ערגעץ אין מיטן שטאט — א ברונעם און מענטשן פון ארום שעפן וואסער, גייען אדורך פון גאס צו גאס, קרומע טירעלעך הענגען פאר שמאלע איינגענג, אדער געפונען זיך הינטער קליינע גלעזערנע טירן, וואס עפענען זיך מיט א דארער אייזערנער קליאמקע, טייל פארשליסן זיך אויף שלעסער, טייל אויף קייטעלעך און אנדערע — זענען לגמרי אפן...

די ליביאווער באן־סטאציע

מיט בערך זעכציק יאר צוריק, האט די רוסישע רעגירונג געבויעט די סטראטעגישע באן־ליניע שעדליץ—לאמזשע, וואס האט איינצייטיק געבראכט נוצן דער ציווייל־באפעל־קערונג. די ליניע איז געלעגן 3 קילאמעטער פון שטאט (געהייסן האט זי ליביאווע צוליב דעם הויף דערנעבן), די ליניע האט לייכטער געמאכט די פארבינדונג מיט דער וועלט און געהאלפן אנטוויקלען די שטאט אינדוסטרי און מסחר. פריער האט מען געמוזט פארן קיין וואַרשע, דורך די סטאציע מאלקין — 15 קילאמעטער פון שטאט, די באן־ליניע וואַרשע — ביאליסטאק, די סטאציע: מאלקין, זעלענץ, לאחאוו, סלאשץ, וואלאמין, וואַרשע, וואס שטעלן צונויף אין ראשי תיבות, די וועגטער „מזל טוב". פאר דעם פלעגט מען פארן קיין מאלקין אין גרויסע פארדעקט מיט פלאכטעס וועגענער וואס פלעגן אריינעמען צו עטלעכע צענדליק „פאסאזשירן", געפירט פון די בעלי־עגלות מאטיל פאקלע, יאנקל ניאניאק און אנדערע.

שפעטער וועט מען האט געעפנט די סטאציע ביי ליביאווע און דערמיט דערפירט צו א קאנקורענץ, האבן די בעלי־עגלות געטוישט די פראכט־וואגענער אויף פארמאכטע קאטשן מיט לעדער. די נסיעות מיט די קאטשן פלעגן ס׳רוב פארקומען ביי נאכט. ווייל די באן פון ביאליסטאק פלעגט אנקומען פאר־טאג, און קיין וואַרשע איז מען אנגעקומען גלייך מיטן טאג.

די נסיעות מיט די קאטשן זענען דווקא געווען אינטערעסאנטע, באזונדערס זומער. דעם גאנצן וועג צווישן די וועלדער מיט גוטע פרישע לופט, ממש א מחיה נפשות. וויינטער האט מען, אמת, אביסל געפרירט, אבער דער וויסער שניי מיטן סקריפען און קרעכצן פון די אייזערנע רעדער האט צוגעשפילט ווי שיינע מוזיק און געמאכט אן אנגענעמען איינדרוק, אפט פלעגט מען ארויס פון דער קאטש, אביסל אונטערלויפן און זיך דערוואַרעמען.

דער בעל־עגלה מאטל פאקלע פלעגט קיינמאל נישט זיצן אין דער „קאזלע", נאר שטענדיק לויפן ביי דער קאטש און שרייען צו די פערדלעך, „וויא, וויא!" דאקעגן יאנקל ניאניק פלעגט יא זיצן אויפן „קאזיאל", געהאט טענות צו די פערד, און פלעגט זיי ארייננלייגן קללות — הלמאי זיי ווילן דווקא עסן האבער, וואס איז אזוי טייער. ער פלעגט

דאַביי אָפּקרעכצן און זאָגן: „די פערד ווילן עסן, די טעכטער ווילן חתנים — און פּרנסה איז נישטאָ!"

גאָר אַמאָל אין די אַלטע צייטן פלעגט מען אויך קיין וואַרשע פאָרן מיט די פּראַכט־וועגענער, געפירט פון אברהם׳טשע קאהן און ברוך חיים יאסקעס מיט זיין זון יאנקל־דוד. אַזאַ נסיעה אַהין און צוריק האָט געדויערט אַ גאַנצע וואָך, ווייל מיט די וועגן האָט מען געפירט אויך משא, קיין און פון וואַרשע, אויפן וועג זענען געווען עטלעכע „קרעטשמעס" ווי מען פלעגט זיך אָפּשטעלן אָנפּאַשען די פערד. אויך די פּאַסאַזשירן פלעגן זיך אַ ביסל אָפּרוען און עפּעס נעמען אין מויל אַריין. וואָס צו עסן האָט נישט געפעלט אין די דאָזיקע „קרעטשמעס". קודם כל אַ שנעפּסל, אַ טרינק בראָנפן, און טאַקי 95%. אויב נישט — צי וואָס לוינט זיך דאָס גאַנצע?.. שוואַכער בראָנפן, „וואדקא", איז אַ געשעפט פאַר די גויים, זיי דאַרפן זיך אָנשיכורן, און אַ ייד דאַרף דערכאַפּן דאָס פאַרשוואַכטע הארץ, און טאַקע אויך די נשמה. אַ ייד קאָן נישט זאָרגן בלויז פאַרן גוף, נאָר אויך פאַר דער נשמה; אַ טרינק, און ווער שמועסט צוזאַמען מיט נאָך יידן — זאָגט מען טאַקי לחיים איז דאָס מחיה נפשות און היילונג פאַר דער נשמה.

די פאַרבינדונג צווישן דער שטאָט און די אַנדערע מקומות, איז געלעגן אין יידישע הענט, יעדן שבת צונאַכטס האָט מען געקאָנט זעען יידישע בעלי־עגלות לאַדעווען וועגענער מיט סחורות קיין וואַרשע, ווישקאוו און לאָמזשע. סוף וואָך פלעגן זיי צוריקומען מיט אַנדערע סחורות, אַנדערע מענטשן...

צענדליקער יאָרן האָבן אברהם׳טשע קאהן און ברוך חיים יאסקעס געפירט סחורות קיין און — פון וואַרשע; די וואלמארקס — יודל און זיינע זין — קיין לאמזשע; אברהם שמואלקע — בעצילס, שפּעטער זיין זון משה אהרן — קיין ווישקאוו; אויך אין די אַרומיקע שטעטלעך ווי רוזשאן, גאוואראווע, בראק, דלוגאשיאדלע, נויר, סטערדין, וואנאסאווא, פארעמבא, זאראמב, טשיזעוו פלעגן קומען ספּעציעלע פורמאַנקעס נעמען סחורה פאַר די שטעטלעך. אַזוי האָבן די בעלי־עגלות פאַרבראַכט זייערע יאָרן אויף די ווייטע און נאָענטע שליאַכן, געפאָרן מיט לאָדונג און פאַרשוינען, מיט מחותנים אויף זעונגען און אויף חתונות. יעדער בעל־עגלה האָט געהאַט זיין „חזקה".

עס זענען אויך געווען „שפּיליטערן", וועלכע פלעגן צונויפנעמען סחורה, קליינע באַשטעלונגען ביי סוחרים אויף שנעל פון וואַרשע, אָדער פאַרשידענע זאַכן וואָס מענטשן האָבן געמוזט באַזאָרגן אין דער גרויסער שטאָט. אַליין צו פאָרן האָט נישט געלוינט, פלעגן די שפּיליטערן פאָרן צוויי מאָל אין וואָך קיין וואַרשע, דאָרט אַרומלויפן און דאָרט דערליידיקן — קויפן סחורה, צאָלן אַ וועקסל, באַזאָרגן אַ בריוו א. אַז. וו. די ערשטע זענען געווען איצל קלמן אריעס, און מענדל קאהן. פיל צענדליקער יאָרן זענען זיי אַזוי געפאָרן וואָך איין וואָך אויס, און אַזוי אָפּגעלעבט זייער לעבן; שפּעטער זענען צוגעקומען נפתלי פאלגאן, פייוול ראזין, אברהם יוסף קאכאן און אַנדערע.

אין אַלטן מאַרק, ביי דער שענק פון אברהם יעקב׳טשוכע, זענען געשטאַנען אין איין ריי אויסגעשטעלט די דראָזשקעס צו די ליבאווער סטאַציע, אויך קיין קאמאראווע, ווו עס האָט זיך געפונען פיל מיליטער (אין די פּוילישע צייט אויך די „שקאָלאַ פּאָד־אָפּיצערסקאַ"). כמעט אַלע דראָזשקאַזשעס זענען געווען יידן. ערשט אין די לעצטע יאָרן זענען צוגעקומען אויך קריסטלעכע דראָזשקאַזשס.

פון אַלע בעלי־עגלה׳שע געביטן איז דאָס דראָזשקאַרסקע פאַך, אַזוי צו זאָגן, געווען דאָס עלעגאַנסטע, די רעגירונג האָט געזאָרגט אַז די דראָזשקאַזשעס, דראָזשקעס און זייערע פערד זאָלן האָבן אַן אָנשטענדיקן אויסזען. זענען זיי דאָך די ערשטע, וועלכע

די עקספעדיטאָרן לייבל מרגלית און זרח זארעצקי מיט די באַן־אַרבעטער אין יאָר 1918
שטייט פאַרבונדן די האַנט מענדל ניסקע

עקספעדיטאָר לייבל מרגלית מיט די באַן־אַרבעטער אין יאָר 1935, פאַרן אָפּפאָרן קיין ארץ־ישראל

זענען מקבל פנים די געסט ביי דער באַן. לעצטנס זענען שוין געווען דראָזשקעס מיט גומענע רעדער.

מיטן פירן פאַרשידענע סחורות צום — און פון באַן, האָבן זיך פאַרנומען ספעציעלע בעלי־עגלות: די משפחה פון בערל זאלצבערג (סמאָלאַר) און די וואלמארקס, אויך פיל אַנדערע. פון באַן זענען געפירט געווארן סחורות וואַגאַנעס־ווייז: ווייץ און קאָרן אין די מילן אַריין; אייזן, קוילן, צעמענט, וואַפענע, הערינג, צוקער, רייז, און ציסטערנעס נאַפט; קלענערע טראַנספאָרטן: שניט, לעדער, און קאָלאָניאַל אַרטיקלען. צו דער באַן — וויקע. לובין, קאָנאָפיע און אַנדערע, געשיקט פון דער קאָמפּאַניע שותפים; מרדכי בער טורנאווסקי, ישראל פאטאש און יוסף וועלזול רעקאָנט; וואַגאָנעס מעל, צושיקט אין גאַנצן פוילן, פון די דריי יידישע מילן אין שטאָט; פאַרשידענע בוי מאַטעריאַל פון האָלץ, ברעטער, קראָקווער, געשניטן אין די 2 יידישע טאַרטאַקן; אויך ברען־האָלץ — קיין וואַרשע און אַנדערע שטעט.

אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט מען די סטאַציע געפרופן „קליין דאַנציג", וויל יעדן טאָג פלעגן אָפגיין הונדערטער וואַגאָנען מיט ברען־האָלץ און בוי־האָלץ קיין וואַרשע און דייטשלאַנד. אַרום דער באַן־סטאַציע האָבן זיך געפונען צענדליקער אַרבעטער און טרעגער ביים אַנלאָדעווען און אויסלאָדעווען די וואַגאָנעס, דער עיקר די מילן און טאַרטאַקן.

נאָענט מיט דער באַן פאַרוואַלטונג, און באַקאָנט מיט די פאַרשריפטן פון שיקן און אַראָפנעמען סחורות וואַגאָנען־ווייז, זענען געווען ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה: יהושע צוקער ז"ל (געשטאָרבן אין רוסלאַנד). אין דער צייט פון דער מלחמה ביי די דייטשן: די עקספּידיטאָרן זרח זארעצקי ז"ל (געשטאָרבן אין ישראל), טוביה שעדלעצקי — אומגעקומען פון די היטלעריסטן הי"ד, און יבדל לחיים — דער שרייבער פון די שורות (געבליבן אויף דער באַן ביזן יאָר 1935 און דערנאָך עולה געווען קיין ארץ־ישראל), דאָס אָרט האָט פאַרנומען יחיאל קראנענבערג ביזן אויסברוך פון קריג אין 1939. ער איז אומגעקומען מיט זיין פרוי און זעקס קינדער הי"ד.

תל־אביב אריה מרגלית

א. מ. ארזשיצער
ניו־יאָרק

אסטראווע – מיין היימשטאט

א. מ. ארזשיצער, שרייבער, פרי אַווטק קיין וואַרשע, שפעטער קיין פּאַריז. איבערגעלעבט דעם צווייטן וועלט־קריג אין ענגלאַנד. מיטגעאַרבעט אין דער יידישער פרעסע אין פראַנקרייך, ענגלאַנד און אַמעריקע. אַרויסגעגעבן צוויי ביכער פּראָזע. געפינט זיך זינט נאַכן קריג אין ניו־יאָרק.

א) סאָציאַלע און קולטורעלע השפּעות

אסטראווער היימען מיט טאַטע־מאַמע און איבעריקע נאָענטע, זענען געווען אַזוי ליב אייניגעבאַקן אין האַרצן; די גאַסן מיט די הינטערגעסלעך, וואָס פלעגן פירן צו סודות־פולע וועלדער, זענען אויך געווען אייגן און נאָענט.

אין די צוואַנציקער יאָרן וועט פוילן האָט זיך געזומען פאַרפעסטיקן ווי אַן אומאָפהענגיקע מלוכה, האָבן פיל יידן אין אונדזער שטאָט אָנגעהויבן פילן אַז זיי זענען דאָך אַלץ בישט אין דער היים.

די, וואָס פלעגן לייענען העברעישע בלעטער און שיקן זייערע קינדער צו איציק דעם לערער, האָבן שטענדיק געהאַט סימפּאַטיעס און האָפנונגען פון אַ יידיש לאַנד אין פּאַלעסטינע. זייערע קינדער זענען געוואָרן חלוצים און אַריינגעשלעפּט די יוגנט פון חסידישע אָדער אַסימילירטע הייזער אין זייער טורן־פאַריין און ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס. די באַלפור דעקלעראַציע האָט אָנגעצונדן אַ פאַקעל. פיל פון די באַלעבאַטישע היימען, און אַפילו פון די אָרימע נעסטן, פון די הינטערגעסלעך, שוסטער און שניידער, סטאָלער און מאַרק־הענדלער, — אַלע האָבן ביי זייערע קינדער געזערט די טרוימען פאַר ציון. אויך פון חסידישע היימען האָבן דערלאָזט זייערע זינדלעך אין מיט צעפּ צניעות־דיקע טעכטערלעך זאָלן אַריינפאַלן צו די „פרייע" ציוניסטן.

דאָס רוב ביכער אין דער יידישער ביבליאָטעק, האָבן אָבער דערציילט פון אומצופריידנקייט אין ווייטע, גרויסע לענדער. סאָציאַלע טעאָרעטיקער האָבן פעסטגע־שטעלט, אַז מען קאָן ענדערן דעם סאָציאַלן מצב. זענען אויך אסטראווער יונגעלייט בישט געזעסן רויק.

פיל אסטראווער יונגעלייט פון די אָרימע שטובן און טיילווייז פון די זאָטע הייזער, האָבן אויך אָנגעהויבן וועגדן זייער בליק צו דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע פון 1917 אין רוסלאַנד. צווישן זיי, צוליב דעם סרוב הערשנדיקן אַנטיסעמיטיזם —, אויך לינקע און רעכטע פועלי־ציוניסטן און סתם ציוניסטן.

די „לינקע און די בונדיסטן פלעגן אָפּשפּעטן פון די אַרבעטער־ציוניסטן — מיט פישעלע ליכטנשטיין בראש. די קליינע צאָל בונדיסטן, וואָס זענען מיט אלי קאסעווערן געבליבן אין שטעטל, האָבן פיל, זייער פיל צוגעהאַלפן און האָבן געווויסע פאַרדינסטן פאַר פאַרשפרייטן קולטור אין די סאַמע אָרימסטע שטובן פון אונדזער שטאָט.

נישט נאָר די בונדישע „פאָלקסצייטונג", פלעגט קלאָר אַוועקשטעלן יידישע פראָגעס און דערהויבן אָרימקייט מיט מענטשליכע ווערדע. אויך דער פראָפעסיאָנעלער פאַריין פון שניידער און שניידערינס, אונטער דעם „בונד", פלעגט דאָס טון. זיי פלעגן

אַראָפּברענגען געשולטע רעדנער פון ווארשע, און האָבן מיטגעווירקט אַז אַלע יידישע אַרבעטער אין אסטראווע זאָלן קומען צום סאָציאַלן באַוווסטזיין. אין דער צייט, אין די צוואַנציקער יאָרן, האָבן אויך די קאָמוניסטן אָנגעהויבן האָבן אַן השפּעה צווישן די יידישע מאַסן.

דער ווילן אָפּצורעכענען זיך מיט די פּילסודסקי־לייט, „ענדעקעס" און סאָציאַל־פאַשיסטן, איז געווארן אַלץ מער פאַרשטאַרקט צווישן יידישע יונגעלייט און מיידלעך, סיי פון אַרבעטער און סיי פון באַלעבאַטישע היימען. די לינקע האָבן זיך געזומען שטאַרקן אין אסטראווע. ביים סוף פון די צוואַנציקער יאָרן האָבן זיי פאַרכאַפּט דעם פּראָפּעסיאָנאַלן פאַריין פון די בונדישע טוער, און ביי קעסטל־אָוונטן און רעפעראַטן אין דער ביבליאָטעק פלעגט יודל לעווקאוויטש שטורמען די בונדישע רעדנער. די מאָס צו מעסטן זאָכן און געשעענישן אין דער פאַרגאַנגענהייט און אין דער קעגנווארט מיט אַ סאָציאַל־עקאָנאָמישע אין פּאָליטישע ליניע, איז אויך שפּעטער אַריבער צו דער ליטעראַטור. אויב מען האָט אויף אַ קעסטל־אָוונט אין דער יידישער ביבליאָטעק דיסקוטירט איבער שלום־אש"ס דעמאָלט פּאָפולערע פיעסע, „מאָטקע גנב", האָט אַ לינקער רעדנער געשריען: „פאַרוואָס איז מאָטקע גנב נישט אַריין אין דער פאַרטיי?"...

די אסטראווער פאָליציי איז געווארן פאַרשטאַרקט מיט פיל געהיים־אָגענטן, געקומענע פון גרעסערע שטעט, און מ'האָט צו ביסלעך געזומען שלעפּן יונגעלייט און מיידלעך אין מיטן נאַכט פון זייערע בעטן אַרויס... קען מען נישט זאָגן אַז אַלע זענען געגאַנגען פּריילעך פון דער היים. צוזעענדיק דעם צער פון טאָטע־מאַמע, האָט ביי פיל פון די יונגע יידן אין אסטראווע ווי געטון דאָס האַרץ.

פלעגן אין אַ זעלכע נאַכט־אָבלאָווס פאַרקומען האַרצרייסנדיקע סצענעס. מען האָט געזומען אהרן גאנשער פון זיין אָרימער היים. זיין טאָטע, אַ מלמד, אַ סטריקעווער חסיד, פלעגט אויסטייטשן די נייעס פון „מאַמענט", און זיין מאַמע, ביי אַ קרעמל פון „ניעמא" (ווייל וואָס מען פלעגט קומען קויפן, איז ביי איר נישט געווען צו באַקומען). ביי דער אָרימע משפּחה סלאמקע האָט מען אַלעמאָל געזומען אַן אַנדערן פון די זין — יידל, חיים, און פּסח. דאָס זעלבע ביי די אָרימע פאַמיליעס לאקש און אימבער, ווו נחמן איז אַלעמאָל אַריבער אין תפיסה. און ביי דער פאַמיליע פּרידמאַן פון אייזן־געשעפט, ווו גרשון איז געווען אַזאַ הייסער חסיד פון „נאַש־פשעגלאָנד". ביי איציק, דעם העברעישן לערער, האָט מען אַלעמאָל געשלעפּט דעם שוואַכן זון חיים שאמאוויטש; די אסטראוס, וועלכע פלעגן העלפן ברוקירן די וועגן און שאָסייען פון אסטראוע, און דעם הויך געוויקסיקן בחור קאזע פון אַ זייער אַן אָרימער היים. (יודל לעווקאוויטש, דער פירער פון די לינקע, האָט געהאַט אַ שוועסטער אַ גימנאַזיסטקע, וועלכע האָט זיך דווקא געקלאַמערט ביים „בונד"). די יונגע מיידלעך האָט מען געשלעפּט אין מיטן נאַכט פון די בעטן אַרויס: שרה'טשע גאלדשטיין, איטקע שווארצבארד, טארצע און די שוועסטער סרעברניק א. אַ. וו.

אָפילו די פון אַ פרומער היים וואַרשעווער גימנאַזיסטין טאבטשע מיאדאשעווסקי, וועלכע פלעגט נישט פיל פאַרברענגען אין אסטראווע, האָט אויך געטיילט דעם גורל געשלעפּט צו ווערן פון דער אסטראווער פאָליציי אין תפיסה אַריין. אַלע אַנדערע, אָפילו „סימפּאַטיקער", האָבן געוואַרט אוירף זייער ריי.

האָט מען ביי נישט־יידן אין אסטראווע אויך געזומען זין און טעכטער ביינאַכט פון די בעטן אַרויס? זייער וויניק אַזעלכע פאַלן. עס זענען געווען איינער אָדער צוויי פוילישע גימנאַזיע לערער, וועלכע פלעגן אין געהיים זיך טרעפן מיט די יידישע יונגעלייט,

האָבן זיי זיך אָבער שפּעטער אַרויסגעוויזן פאַר „שפּיצלעס", אָנגעשטעלטע ביי דער פאָליציי.

אפשר אין תּפיסות אין לאָמזשע אָדער אין אַנדערע גרעסערע שטעט, ווו מען פלעגט איינזעצן די אסטראווער בחורים און מיידלעך, פלעגט מען טרעפן אַ ביסל נישט יידן.

מען פלעגט אָפּנעמען גריסן וועד פון צווישן די אַרעסטירטע ס׳האָלט זיך גוט און אויסגעצייכנט אין תּפיסה, און ווער עס טוט זיך „ברעכן". פאַר די, וועלכע האָבן זיך גוט געהאַלטן, האָט מען געהאַט דרך־ארץ.

טייל לינקע זענען אַוועק קיין וואַרשע און אויפסניי געגומען ליידן צרות. אַ טייל האָבן באַוויזן לעגאַל און אומלעגאַל אויסצוואַנדערן קיין אויסלאַנד, ווו זיי זענען הייבט צווישן די גערעטעוועטע.

צענטליקע חלוצים פון אסטראוע האָבן באַוויזן אַריינצוקריגן זיך קיין ארץ־ישראל. פועלי־ציוניסטן און בונדיסטן האָבן אויסגעוואַנדערט; אין די דרייסיקער יאָרן האָט מען שוין געזען אין אסטראוע מיטליעריקע און עלטערע מענטשן. די יוגנט אַיז אַוועק אין די גרעסערע שטעט און — קיין אויסלאַנד.

ב) חסידישע און בעלי־בתישע היימען

אין די צוואַנציקער יאָרן, נאָכדעם ווי דאָס פוילישע מלוכה־לעבן האָט זיך געגומען צו ביסלעך נאָרמאַליזירן אין שטעטל, האָבן פיל חסידישע עלטערן פלוצעם דערזען, אַז זייערע קינדער גייען גאָר אַוועק אויך אַ „שלעכטן" וועג...

נישט אַלע יונגעלייט האָבן געוואָלט אייגזיצן אין געריר שטיבל, און נישט אַלע חסידישע טעכטער אין אסטראוע האָבן געוואָלט חסידים פאַר חתנים. טייל יונגע־לייט פון גערער חסידים און פון אַנדערע שטיבלעך האָבן אין געהיים געגומען לייענען „טריף־פסול" און פיל האָבן אָפּן געגומען אַריינשמעקן אין דער באַרימטער יידישער ביבליאָטעק וואָס האָט געשמט מיט איר „אפיקורסות". פרייטיק צונאַכט, ווען פרומע יידן זענען געזעסן

אין דער היים און אינזינען געהאַט יידישקייט, פלעגט די פאַרוואַלטונג פון דער ביבליאָטעק איינאַרדנען רעפעראַטן, אָדער רעציטאַציע־אימפרעזעס.

די יידישע ביבליאָטעק איז געווען אַ מין פאָלקס־אוניווערזיטעט. די פרייע פלעגן מיט שטאָלץ אַרויפגיין טוישן ביכער און לייענען זשורנאַלן און צייטונגען. און די פרומע אין לאַנגע חסידישע קליידער, פלעגן נאָכקוקן — ווער מיט פאַראַכטונג און ווער מיט קנאה...

ביטער פלעגט זיין דער קאַמף וועגן די יידישע קליידער אין פיל חסידישע היימען. טאַטע־מאַמע פלעגן באַטראַכטן די לאַנגע קאַפאָטע ווי אַ פאַנצער פון יידישקייט. די יונגעלייט האָבן זיך געפילט ענג און אָפּגעשטאַנען. די מערהייט בחורים פון די פרומע היימען האָבן נישט געוואָלט געהערן צו דער יינגער „אגודה". זיי האָבן זיך באַקענט מיט ציוניסטישע געדאַנקען, מיט ביכער פון דער וועלט־ליטעראַטור, איבערגעזעצטע אין יידיש — און אַפילו מיט סאָציאַלע אידעען, וואָס זענען געווען נישט „כשר", ביי די פוילישע מלוכה־אַרגאַנען.

טייל חסידישע יונגעלייט האָבן שפּעטער פאַרביטן די יידישע, לאַנגע קאַפאָטע אויף קורצע רעק, און אָנגעהויבן גיין האַלבע טעג לערנען אין דער „שקאָלע־פאָוושעכנע" צוזאַמען מיט מיידלעך, און דעם אַנדערן האַלבן טאָג פאַרענדיקט מיט גמרא — אַ קאָמבינאַציע פון פרומקייט און פרייקייט אין איינעם. איז דאָך שווער צו וועלן אַ דאָקטאָר אָן אַ פוילישער גימנאַזיע אָדער אוניווערזיטעט, (שפּעטער זענען שוין אַ טייל חסידישע טעכטער, און מיין יינגסטע שוועסטער צווישן זיי, אַריין אין דער שטאָטישער גימנאַזיע).

וועג דער מצב פון די יידישע קרעמער איז נישט געווען בעסער, האָבן פיל חסידישע יונגעלייט אָנגעהויבן מקנא צו זיין די אַרבעטער, וועלכע האָבן אַ „פאַך אין האַנט" און צו ביסלעך האָט מען גענזען אסטראַווער חסידישע יונגעלייט זיך נעמען צו קאָמאָשנמאַכערייַ, סטאָלעריי און שניידעריי.

געוויס, די באַלעבאַטישע מענטשן, פרומע און נישט פרומע, פלעגן נאָך אַלץ קוקן פון אויבן אַראָפּ אויף אַרבעטער אין שטעטל. („שוסטערס און שניידערס" — פלעגט מען זאָגן — „זענען נישט קיין מענטשן").

פון דער דערנענטערונג צווישן אַרבעטער און חסידישע יונגעלייט, וועלכע זענען געווארן בעלי־מלאכות, האָבן ביידע געווינען. די אַרבעטער האָבן זיך אָנגעהויבן צו קליידן פיל שענער און ריינער און די באַלעבאַטישע קינדער האָבן אָנגעהויבן איינזען אַז פיל פון די אַרבעטער יאָגן זיי איבער אין וויסן. די אַרבעטער־קרייזלעך און פאַרטייען האָבן אויף אַזויפיל אויסגעשולט זייערע מיטגלידער און סימפּאַטיקער, אַז די אַרבעטער־מיידלעך און יונגעלייט אין אסטראווע זענען געווארן הייסע חסידים פון דער יידישער ביבליאָטעק. זיי פלעגן אַליין אַראָפּברענגען פון וואַרשע פאַרטיי־רעדנער וועלכע האָבן גערעדט וועגן ליטעראַטור. אויף די קעסטל־אוונטן פלעגט מען דיסקוטירן מיט מער באַווּוסטזיין, ווי צווישן די באַלעבאַטישע קרייזן. די באַציונגען צווישן די ביידע קלאַסן האָבן זיך צוליב דעם פיל פאַרבעסערט.

ביי די פון די חסידישע היימען איז געווען אַ מין אַמביציע אַריינצוואַקסן אין „פראַלעטאַרישן יחוס", זיי פלעגן דאָס טון מיט אַ צו להכעיס זייערע אייגענע משפּחה־מיטגלידער.

ביי די זינדלעך און טעכטער פון אָרימע היימען, ערגעץ וווּ אויף פולטוסקער גאַס אָדער אין בראקער געסל, איז אויך געווען אַ שטיקל „נקמה" אין די „רייכע קלאַסן" וועלכע מוזן אָנקומען צו „זייערע" פראַלעטאַרישע אידעען.

די פון אירמע היימען, און די שטאָט אסטראוו בכלל, האָט אָנגעהויבן פאַרלירן אַ גרויסן טייל פון דער אינטעליגענטער יוגנט, וואָס האָט זיך שפעטער אָפּגעראַטעוועט אין אַרגענטינע, בראַזיל, פאַרייניקטע שטאַטן, זיד אַמעריקע, פראַנקרייך א. אַ. וו.

ג) אויפשטייג און חורבן פון שטעטל

איבער דריי־הונדערט יאָר, פון אַ ציגל צו אַ ציגל — הייזלעך קליינע, גרעסערע און מויערן מיט באַלקאָנען; געסלעך מיט שפּיציקע שטיינער, שמאָלע און ברייטערע טראָטוּאַרן. אַ וועג צום בראָקער וואַלד, און אַ וועג צו די רוזשאַנער, קאמאראוער און אַנדערע קאָזאַרמעס; אַוועג אַרויס צו „פשעדמיעשטשע" — אָט אונדזער היימשטאָט אסטראוע!

צווישן פאָליאַקן, ווייסרוסן און פאַרשידענע אַנדערע סאָרטן „נייטראַלע" גויים און אָפענע אַנטיסעמיטן. האָבן יידן געבויט מילן. טאַרטאַקן. ביר־ברויעריייען; זענען געווען פאַרשידענע האַנטוועלקער מיט וואַרשטאַטן אין צענטער פון שטאָט; יידן האָבן געהאַנדלט גרויס און געפירט געשעפטן מיט די אַרומיקע פאָוויאַטאָוע שטעטלעך און דערפלעך; יידן האָבן פאַרטיידיקט זייערע מאָגערע האַנדלס־פאָזיציעס אויפן אַלטן און נייעם מאַרק מיט קלענערע קרעמלעך און מאַרק־טישלעך.

3־מאי גאַס, אמאָל געהייסן „פשעדנייעשטשע".

ביי איין עק פון שטאָט — אַ גרויסע קאַטוילישע קירכע מיט שפּיצן, און ביים שפּאַציר־גאַרטן — אַן אַלטע, אָפּגעלאָזענע, רוסישע צערקווע. די קריסטן־באַאַמטע, האַנטווערקער און סוחרים — האָבן ס׳רוב געווויינט אַרום שטאָט.

דער אַלטער בית־המדרש צום קאָמאראוער וועג און דער נייער בית־המדרש, קעגנאיבער דעם מאַרק. דערנאָך אַ שמאָל סטעזשקע גענסעלע און — די יידישע אָרימקייט.

מען דאַוונט הייך און שרייענדיק ביי די גערער אין שטיבל. (וווּ די „אגודה" פאַרנעמט זיך אויך מיט פּאָליטיק); ביי די אמשינאוער און אַלעקסאַנדרער איז פיל

רויקער און געלאַסענער. דערפאַר האָט זיך דאָס סטריקאווער שטיבל פאַרקליבן אויף „פשעדמיעשטשע", קעגן איבער מיעטשקאיוסקיס מויער, און אַהין פלעגן לויפן פיל אַרויסגעווארפענע און „פאַרשייטע" חסידים פון אַנדערע שטיבלעך, מיט זייערע „פרייע" זינדלעך.

מען שושקעט זיך קאַנספיראַטיוו אין וואַלד קעגן דער פילסודסקי־רעגירונג; גראָד אין פרייטיק־צונאַכטס און שבת וועז חסידים דערציילן און רעדן וועגן רבין אויפן וועג, לעבט מען מיט ציון, מיט מאַסקווע, אָדער מיט דער גרויסער ווייטער וועלט; פיל יוגנטליכע ווערן חלוצים, מען פרעדיקט סאָציאַליזם, קאָמוניזם, מען פילט אויס די טורמעס אָדער מען לאָזט זיך וואַנדערן צו קרובים און אייגענע, איבערלאָזנדיק מיט צער אין די אויגן, עלטערן, יונגע שוועסטער און ברידער.

געזונטע, יידישע יונגע בחורים שפילן פוטבאָל און פאַרמעסטן זיך אַפילו מיט פוילישע גימנאַזיסטן און אַנדערע שלעגער; יידישע מיידלעך, נישט געקוקט וואָס טאַטעס גייען אַרום פאַרזאָרגטע צוליב פרנסה און נדן, פלירטעוועז (שוין באַלד אויפן וואַרשעווער שטייגער) אין שפּאַציר־גאַרטן און ביי דער „סאַדזעווקע".

אין דער יידישער ביבליאָטעק דיסקוטירט מען נאָך וועגן ביכער און מען לייענט פיל יידישע צייטונגען. מען שרעקט זיך אָבער צו גיין וויייטער ווי די יידישע געסלעך גרייכן... דער וועג צום וואַרשעווער און בראקער וואַלד איז פול מיט בויקאָט, פיינטשאַפט און רציחה קעגן יידן. דער בייזער גייסט פון די „נאַראָדאָווע דעמאָקראַטן" און פשיטיק האָט אויך פאַרבלאָנדזשעט קיין אסטראוו־מאַזאוויעצק...

די גרויסע אומגעלימפּערטע מאַגיסטראַט־געביידע אינמיטן יידישן מאַרק איז שוין מיט בלומען און יונגע ביימלעך אַרומגעפלאַנצט. דער וואַסער־פלומפּ אויפן מאַרק צום קאמאראווער וועג איז אַלץ אַ צענטראַל־פונקט פאַר עלטערע און מיטליעריקע יידן און יידענעס. גאַנץ אָרימע, און אַפילו נישט אָרימע פרויען און מענער שלעפּן איינעם אַדער צוויי עמערס וואַסער. פיל יידן זענען אַזוי פאַרעלטערט געוואָרן, שלעפּן די עמערס אַזוי שווערלעך, אַזוי שווערמוטיק, ווי זייערע פנים אָדער זעקס צענדליק יאָר זאָרג און מאַטערניש. אויך די יונגע זענען גלייכגילטיק און האַלטן די קעפּ אַרונטער.

קרעמער שטייען נעבן זייערע קרעמלעך און וואַרטן אַז אַ פויערישע פור זאָל די קרעמערישע בריקלעך אַריבערטרעטן. טרעגער מיט פאַרמעליקטע, ווייסע פלייצעס און מיט געלאַטעטע הויזן, שפּריצן פויל און מיד, אַזוי ווי זייערע פיס און פלייצעס וואַלטן זיך געוואַלט אויסשפּאַנען, ערגעץ אַוועק גיין און זיך גוט אויסרוען, אַראָפוואַרפן די טויזנטער זעקלעך מעל, צוקער, ריז, האַרטע קאַסטנס סחורה, וואָס זיי האָבן צעטראָגן אַלע יאָרן פון באַנען, אויטאָס, מילן, שפּייכלער און קראָמען.

בעל־עגלות און האַלב בארוויסע יונגעלייט אַרום דראָזשקעס רעדן הויך, זיי פאַר־טומלען דעם מאַרק מיט זייערע פרעטענסיעס איבער גראָשנדיקע דערפאָלגן און דורכפאַלן, וואָס שטעלן צונויף דעם שותפות פאַר ווייב, קינדער און צולאָג — די פערד.

פוילישע רעגירונגס־באַאַמטע און העכערע מיליטער־לייט גליטשן זיך אַדורך אויף ראָיוערן אין גשפּאַנטע בריטשקעס; זיי שפּאַצירן דורך שטעטלדיקע טראטוּאַרן מיט אויפגעהויבענע קעפּ, פעסטע טריט און געזונטע באַקן און אַ זיכערקייט אין בליק. זיי, זייערע וויייבער און קינדער, וועלכע זענען אויס וויי אַ גאַנץ אַנדערע מענטשן־ראַסע, האָבן באַווייזן זיך גוט איינצואַרדנען צווישן אַפּאַטיע און דערשלאָגנקייט; די שטאָט אסטראוע אַרבעט און זאָרגט זיי אויפצוהאַלטן.

אין אויגוסט 1939 בין איך פון מיינע וואַנדער־פלעצער פאַריז און לאָנדאָן געקומען

קיין אסטראווע; געזען, מיטגעפילט די שפּאַנונג, שרעק און ציטערניש, ערב מלחמה־טעג אין פּוילן. איך האָב געהאַט גליק אויסצומיידן דאָס, וואָס אַ האַלבע פּאַמיליע מיינע, משפּחה מיענטשן און פיל טייערע חברים און פרייַנד, ווי חיים שומאוויטש, זלמן גרינבערג, מיכל גארדאן, עזרה סלוצקי, נחמן אימבער א. אַ. האָבן נישט געהאַט דאָס מזל צו פּאַרמיידן.

רעכטס: א. מ. ארזשיצער (אין ניו יאָרק), מיכאל גארדאן (אומגעקומען), חיים שומאוויטש (אומגעקומען), הירשל גרינשפּאן (אין ישראל) אין עזרא סלוצקי (אומגעקומען).

נאָך דער מלחמה האָב איך געזומען אויפּזיכן מיינע, פון רוסישע פּאַרשיקונגען צוריקוואַנדערער אין די דייטשע ד. פּ. לאַגערן.

כ׳האָב איבערגעלאָזט מיינע עלטערן, שוועסטער מיט זייערע מענער און קינדער, און ס׳איז מיר געלונגען צוריקצוקומען קיין ענגלאַנד.

געבליבן איז בלויז מיין פּאָטער און צוויי יינגערע שוועסטער. מיין מוטער איז געשטאָרבן פון וואַנדער־וועג אין רוסלאַנד, און די צוויי עלטערע שוועסטער מיט זייערע מענער און קינדער זענען אומגעקומען אויך קידוש־השם אין טשעכאָסלאָוואַקיע.

אויסגעוואָרצלטע זענען מיר געבליבן אין טיפן טרויער און בענקשאַפט צו אונדזער אומגעקומענע און נאָענטע און אונדזער פּאַרשניטענע היימשטאָט.

ארטשע ראטענבערג
פאַרזיצער פון די אסטראָוער
לאנדסמאַנשאַפט אין אַמעריקע
בראנקס, ניו־יאָרק

די יידישע ארבעטער־באוועגונג אין אסטראווע

איך זע דיך, מיין שטאָט, ווי איך בין נאָך יונג געווען... געלאָפן, זיך געשפילט מיט דער רייף פון אַ פאַס. אַ שיינער זומער בייטאָג און אַזויפיל מענטשן פאַרזאַמלט ביי דעם פאַוויאַט אין מאַרק.

וואָס האָט דאָ פאַסירט? די ערשטע וועלט־מלחמה איז אויסגעבראָכן. אַזאַ געדריקטע שטימונג ביי אַלע. מען הויבט אָן נעמען אין מיליטער. מענער און זין מוזן פאַרלאָזן זייערע פאַמיליעס.

די מלחמה שניידט זיך אַריין אַלץ טיפער. אין 1915 קומען די דייטשן אַריין. דאָס לעבן הויבט זיך אָן נאָרמאַליזירן. עס רייסט זיך דורך דער ערשטער שטראַל אין דער פינצטער.

עס ווערט געשאַפן די ערשטע אַרבעטער־אינסטיטוציע אויפן נאָמען פון בראניסלאוו גראסער. די אַרבעטס־שעה'ן זענען דאָן געווען פון 8 פרי, ביז 11, אָדער 12 ביינאַכט. און דערצו נאָך מוצאי־שבת. עס איז נישטאָ קיין צייט פאַר זיך — בלויז פרייטיק צונאַכטס און שבת בייטאָג.

מיין ערשטער באַזוך אין „גראסער־קלוב": עס זענען פאַרזאַמלט אַ סך אַרבעטער (אפשר אַ 200 פערזאָן). אַ שטילקייט. יצחק אהרן סיגער לייענט פאָר פון אלגינס בוך: „וועג קייטן קלינגען". וואָס פאַראַ יום־טובדיקע שטימונג?

די אַרבעט ווערט אויסגעבראָכן. עס קומען פאָר אָפטע לעקציעס. פאַרזאַמלונגען. ס'ווערן אַראָפגעבראָכן רעדנער פון אַנדערע שטעט. די מיטגלידער פון קלוב מאַכן אַליין די מעבל פאַרן קלוב — בענק און טישן. די אַרבעטער יוגנט ווערט דורכגענומען מיט נייע געדאַנקען. יעדן פרייטיק אָוונט קומען פאָר אימפּרעזעס. נייע אַרבעטער קומען אין קלוב אַריין.

די יוגנט הויבט אָן לייענען, לערנען און זיך אַנטוויקלען. עס קומען צו נייע אינסטיטוציעס. אין דער שטאָט־ביבליאָטעק קומט פאָר די ערשטע גרינדונגס־פאַרזאַמלונג פון „פועלי־ציון". די אַקטיוע פון זיי זענען: וולאדקאווסקי און טיקארא.

שפּעטער אַנטשטייט אויך די „פאַרייניקטע". די גרינדער זענען: אסינסקי און וועגרא־וויטש. עס צעבליט זיך דאָס געזעלשאַפטלעכע לעבן.

דער „בונד" איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט צעאַקערט און פאַרזייט, און עס זענען אויפגעוואַקסן שיינע שפּראָצונגען. די אַקטיוע פון „בונד" זענען געווען: יצחק אהרן סיגער, מאיר יעקב סיגער, חילקע פיעקאַזש, מרדכי מילער, און מיין ווייניקייט.

דערנאָך מוזן די דייטשן אייליק פאַרלאָזן די שטאָט. עס ווערט גערופן אַ מיטינג פון די אַקטיוע טוער פון „בונד" ביי הינדע פיאנטניצע אין הויז. עס איז דאָ אַ צושריפט פון בונדישן צענטראַל־קאָמיטעט, אַז די רעגירונג־מאַכט ווערט איבערגעגעבן צו די אַרבעטער, און דער „בונד" דאַרף זיין גרייט צו דער סיטואַציע. דער מיטינג איז זייער אַן ערנסטער און פאַרציט זיך לאַנג. ביים פונאַנדערגיין זיך באַמערקן מיר די שטילקייט אין די גאַסן. עס איז אָן אַנזאָג פון אַ נייער צייט; עס ווערט געבוירן די ערשטע אַרבעטער רעגירונג

ערשטע רייע פון רעכטס: מאיר יעקב סיגער, קאמאראווסקי, צווייטע רייע: אריה סאלאמאן, ארטשע ראטענבערג, ארנולד גרוספעלד, יצחק שולץ און ברכה פיעקארז

מיט מאראטשעווסקין בראש. ס׳ווערט איינגעפירט דער 8 שעה׳דיקער אַרבעטס־טאָג. 2 שעה (פון 12 ביז 2) מיטאָג. אויך די געשעפטן ווערן פאַרמאַכט אויף צוויי שעה. עס ווערן אין די גרעסערע שטעט געשאַפן קראַנקן־קאַסעס, וועלכע ווערן אויסגעהאַלטן פון דער רעגירונג. עס ווערט געבוירן דער פראָפעסיאָנעלער פאַריין — זיין ערשטער סעקרעטאַר איז לוריע. עס וועט צוגעגרייט דער ערשטער שטרייק פון די טאַנדייט־שוסטער. ווען די בעלי־בתים דערוויסן זיך דערפון, גרייטן זיי זיך אָן אַ סך שטיוול. סטאש, זייער אָנפירער, פאַרמעסט זיך מיטן פאַריין. דער סטרייק ווערט פאַרצויגן, און קיין געלט צו העלפן די סטרייקערס איז נישטאָ. עס קומט פאָר אַ גרויסער יריד אין זאמבראווע, ווו די בעלי־בתים שטעלן אויס זייערע שטיוול. ס׳באַווייזן זיך דעמאָלט אַ גרופּע מענטשן אָנגעטאָן ווי פויערים, באַקוקן די שטיוול און צעשניידן זיי — מיטן אויסרייד אַז דאָס זענען פאַפירענע שטיוול. ווען זיי קומען צוריק נאָך אסטראווע, ווערט דער פראָפעסיאָנעלער פאַריין באַפאַלן פון פאָליציי. אַלעס ווערט אַרײַנגעוואָרפן אין זעק און אַלע אָנווועזנדיקע ווערן אַרעסטירט. ערשט נאָך אַ לאַנגער אויספאָרשונג, וואָס דויערט אַ גאַנצע נאַכט, ווערן זיי באַפרייט. צומאָרגנס קומען די בעלי־בתים אין פאַריין און גיבן נאָך אַלע פאָדערונגען. דער ערשטער סטרייק ווערט געווונען.

עס הויבט זיך אָן אַ שטאַרקע אַקטיוויטעט צו אָרגאַניזירן איין פאַך נאָכן צווייטן. די בעלי־בתים מאַכן נישט מער קיין פרוווו קעגן פראָפעסיאָנעלן פאַריין. אין דער זעלבער צייט ווערט אָנגעפירט אַ שטאַרקע קולטורעלע אַרבעט אונטער דעם איינפלוס פון „בונד". אַ געוויסע צייט שאַפט זיך אָן אַרבעטסלאָזיקייט. דער פראָפעסיאָנעלער פאַריין מיט די שטאָט בעלי־בתים שאַפן אָן אַרבעטער־קיך אין פראָפעסיאָנעלן פאַריין. צום ערשטן מיטאָג קומען עסן אויך די בעלי־בתים, ווי אויך אַנדערע וואָס נויטיקן זיך אַפילו נישט אין דעם. ביי אַ סך זענען דאָ טרערן אין די אויגן. די קיך עקזיסטירט אַ קורצע צייט.

די בעלי־בתים קענען מער נישט העלפן מיט קיין געלט. די לאַגע ווערט זייער אַ שוועריקע. די אַרבעטער הונגערן; אַ גרויסע שפּאַנונג ברויזט אויף. אין אַ געוויסן שבת ווערן אַרויסגענומען די טשאָלנטן פון די אויוונס, און די הונגעריקע שטילן דערמיט זייער הונגער. קיינער האָט דאָס נישט אַרגאַניזירט — עס איז געקומען סטיכיש. דאָס איז געווען דער ענטפער די בעלי־בתים פאַר זייער האַנדלונג.

די יוגנט־באַוועגונג רייסט זיך אָפּ פון „בונד" און גייט אויף אַ ראַדיקאַלן וועג. דער גאַנצער לאָמזשער ראַיאָן־קאָמיטעט פון דער „צוקונפט"־אַרגאַניזאַציע אין אַלע שטעט גייט אַוועק פון „בונד". אין אסטראווע ווערט געבוירן די ערשטע ראַדיקאַלע גרופּע.

אין אַ שיינעם טאָג אין פרילינג (פסח), ווערט אָפּגעהאַלטן דער ערשטער מיטינג אין בראקער וואַלד. עס זענען פאַרזאַמלט: אברהם פרץ, שייע פריד און אַ גאַסט פון וואַרשע. (ער איז געקומען צו דער נוטקעוויטש און לייבל קריסטאל פון לאמזשע). עס ווערט געלייגט דער פונדאַמענט פון דער ראַדיקאַלער באַוועגונג. מיר ווערן זייער אַקטיוו. אין אַ שטיקל צייט נעמען מיר איבער דעם פּראָפּעסיאָנעלן פאַריין אַלס אַ גאַנצן. עס קומט פאָר אַ שטאַרקער קאַמף. דער „בונד" מוז אָבער אָפּטרעטן און אַזוי פאַרבלייבט דער פּראָפּעסיאָנעלער פאַריין אין די הענט פון דער ראַדיקאַלער גרופּע.

מיר ברענגען אַ סעקרעטאַר אין פּראָפּ. פאַריין. ס׳ווערט אַראָפּגעבראַכט אַ טרופּע צו שפּילן טעאַטער. מיט גרויס דערפאָלג פירן זיי אויף אין שטאָטישן טעאַטער פרץ הירשנבייגס „די נבלה". די געזעלשאַפטלעכע אַרבעט ווערט פאַרצווייגט. די יוגנט איז באַגייסטערט מיט נייע אידעען. איז וואָס אַז עס פעלט אפֿשר שיך, אַן אַנצוג, אַז קומען וועט דאָך דער טאָג, וועלן די זון וועט שיינען פייער רויט, און דער אַרבעטער וועט באַפרייען קינד און קייט!

אַזוי האָבן מיר געלעבט און געהאָפט. און עס איז אַזוי ווייטאָגלעך פיינלעך צו טראַכטן וועגן דעם וואָס ס׳איז געווארן פון אונדזער שטאָט מיט אירע שיינע וועלדער, הערלעכע לאַנדשאַפטן, וווּ אונדזערע גאָענטסטע זענען אַזוי גרוילעך פאַרפיניקט געוואָרן. וואָס פאַרא לענדער און שטעט איך זאָל נישט באַרייזן, קאָנען זיי, אסטראווע, דיין פלאַץ נישט פאַרנעמען.

אברהם ראטענבערג
ניו־יאָרק

מיין שטעטל אסטראוו־מאז.

שטעטעלע מיינס, ווי אַזוי זאָל איך דיך באַזינגען? און ווי אַזוי זאָל איך דיך באַקלאָגן? ווי נעמט מען דעם כוח צו קאָנען אַרויסברענגען דיין שיינקייט? די פרייד פון די צופעליקע דערינערונגען? פון דיין הערליכקייט און פראַכט? און דעם טיפן טרויער פון דיין אומקום.

יונג בין איך געווען וען איך האָב דיך פאַרלאָזט. אַכצן בליענדיקע פרילינגס בלויז פאַרמאָגט, און אַזוי פיל פון דיר געגאָסן, אַזאַ רייכע ירושה האָסטו מיר מיטגעגעבן. אויף אייביק וועט מיר פאַרבלייבן די זאַפטיקייט פון דיין ערד און די שוועבעדיקייט און דער טוי פון דיינע פעלדער און וועלדער, ווו איך האָב זיך די קינדערישע און יוגנט־יאָרן אין דיר אויסגעלעבט. שטעטל מיינס, אָט זע איך זיך ווי אַ קינד איבער דיינע גאָסן אַרומלויפן. מיין קינדהייט איז אויפגעקומען צוגלייך מיט דער ערשטער וועלט־מלחמה. אָט געדענק איך דעם ערשטן דייטשן מיליטעריש עראָפלאָן איבער אונדזער שטעטל פליען. ווו אַלע זענען מיט שרעק פון די הייזער אַרויסגעלאָפן און די קעפ צום הימל פאַריסן; אָט זענען די דייטשן אין שטעטל אַריינגעקומען מיט זייערע נייע שטרענגע פאַראָרדנונגען. ס׳בושעוועט טיפוס־און דיזענטעריע־עפידעמיעס און מען כאָפט אַריין אין באָד. פרויען און יונגע מיידלעך באַהאַלטן זיך אויס, ווייל מען שערט זיי דאָרט אָפ די האָר. אָבער די עפידעמיע בושעוועט און מען פירט טויטע פון יעדן צווייטן הויז. דאָס שטעטל האָט זיך דערמאָנט אָן אַלטן מנהג, אַז מען דאַרף אָן אָרימע כלה חתונה מאַכן אויפן גוטן אָרט. האָט מען געפונען אַזאַ פאָר: דעם שטילן, דערשלאָגענעם שפּסעלע וואָסער־טרעגער, וואָס האָט זיך אַרומגעבלאָנקעט, און אַ פאַרזעסן, האָרבאָטע מיידל, און דאָס גאַנצע שטעטל איז געקומען צו דער חתונה אויפן גוטן־אָרט.

אָט זע איך אייניקע פון מיינע פילע שכנים: בנימין דער פאָדריאָטשיק, וואָס ביי אים אויפן ביידעם־שטיבל האָט געווויינט יהודית, די עלטע העברעישע לערערין פון שטעטל, מיט אירע פילע אייניקלעך — יתומים, געבליבענע נאָך איר יונג פאַרשטאָרבענער טאָכטער. דאָס עלטע אייניקל פערל, אויך אַ לערערין, אַ פערזעסן מיידל, אַ הויך געוואָקסענע מיט אַ טונקל מאַט־פנים, מיט צוויי שוואַרצע ברענענדיקע אויגן, אין וועלכע דאָס גאַנצע נישט אויסגעלעבטע לעבן מיט אַלע דערדריקטע האָפנונגען און פאַרלאָנגען האָבן זיך אָפגעשפיגלט. זי איז געווען מיין לערערין. שפעטער איז זי משוגע געוואָרן און געשטאָרבן אין שפיטאָל אין וואַרשע. און אָט דערנעבן: משה חיים דער ווייסמאַכער — אַ הויכער אידעלער ייד, ערליך און פרום, מיט אַ בלאָנד בערדל און צאַרטע גוטמוטיקע אויגן. זיין פרוי פלעגט אָפטמאָל זומער אין די היצן משוגע ווערן און אַרומלויפן איבערן שטעטל. ער פלעגט איר איינעמען ווי אַ פאָטער אַ קינד. פון דער אַנדערער זייט, פונקט אַנטקעגן אונדזער פענצטער — יענקעלע מיט זיין ווייב זעלדע. זעלדע האָט שטענדיק געקאָנט די אָרימקייט קינסטלעך באַהאַלטן. זי איז געווען ציכטיק, עלעגאַנט אָנגאָטאָן און אָפילו אין דערוואַכן מיט אַ פיין צוגעקעמט שייטל. זייער זון משה׳קע געצל, דער ווילער יונג, פאָר וועמען אַלע אין שטעטל האָבן געציטערט, אָפילו קריסטן האָט ער געקאָנט דערלאַנגען. און אָט דער יידישער אפטייקער סטאש. דער האַלב אַסימילירטער מיט די אָפגעברענטע ברעמען, דער שטענדיק בייזער מיט זיין אייגלער, דאָרער

דראַמאַטישע סעקציע ביים פאַריין „בילדונג"

פון רעכטס זיצן: פרוי לויטוב, ווייליאך, כרוסט, רבקה קאהן, און ליכטענשטיין

פון רעכטס שטייען: ריבא, גולדשטיין, בלומה דראזדאווסקי, ... חייטשע זאקהיים

אַ געזעגנונס אָוונט מיט זשאק לעווי.

פרוי פון וואַרשע. קוים האָט ער נאָר געזען אַפּאָר פּונקטן פון אונדזער בעקעריי דורכן קוימען, פלעגט ער באַלד אַריינקומען און כאַפּן אַן עמער וואַסער צו פאַרלעשן דאָס פייער. ער האָט שטענדיק מורא געהאַט אַז ס׳פייער, זאָל זיך נישט אַריינכאַפּן אין זיין אפּטייק. ווער געדענקט נישט ווער האָט נישט ליב געהאַט גאָלדשטיין דעם פאָטאָגראַפיסט, ביי יועמען פון די אסטראווער, ווו זיי זאָלן זיך נישט זיין, געפינט זיך נישט זיינע פאָטאָגראַ־פיעס. מען וואָלט דאָך אַזוי פיל געקאָנט פון אים שרייבן.

גאלדשטיין העכער פון מיטלוווקס, אַ דאַרער מיט ליכטיקע קלוגע אויגן, שטענדיק אַזוי פרייליך און אַ וויץ צו יעדער געלעגענהייט. דער איינציקער ייד פון שטעטל וואָס האָט פאַרמאָגט אַ קלאַוויר, אַ דאַנק זיין אַרטיסטישן טאַלאַנט איז ער געווען דער אָנפירער פון דער דראַמאַטישער טרופּע, און פלעגט מיט זיין שוואָגער לייב כהן, פרוי לעוויטע און נאָך אַנדערע עטלעכע מאָל אין יאָר שפּילן טעאַטער צו באַרייכערן מיט געלט די ביבליאָטעק. ווער קען פאַרגעסן זייערע אויפירונגען פון גאָרדאָנס „כאַשע די יתומה" און אַ ביסל שפּעטער פשיבישעווסקיס „דער שניי", סטרינדבערגס „דער פאָטער", שוין אונטער דער רעזשי פון גרויסן אַרטיסט זשאַק לעווי, וועלכער פלעגט ספּעציעל אַראָפּקומען פון וואַרשע. ווי קען איך פאַרגעסן מיין ערשטן אַריינקומען אין ביבליאָטעק נעמען אַ ביכל. נישט דרייסט און מיט ציטער פלעג איך דאָרט אַרויפקומען, אין געוועזענעם פּאָוויאַט, אויפן זעלבן גאָרן מיט יענקל דוד דעם שטעפּער. אָט געדענק איך די ערשטע ביבליאָטעקערין, די הויכע, איידעלע חומה פאסקעוויטש. זי האָט מיר דאָס ערשטע ביכל געגעבן. ווער קען איבערגעבן די אינערלעכע פרייד און גליק צו האָבן ביכער צו לייענען. אסטראווער ביבליאָטעק, דער שטאָלץ פון די אַלע אַרומיקע שטעטלעך, איז דאָך געווען אונדזער שול, אונדזערע אוניווערזיטעטן; דורות האָבן זיך דאָך דורך איר אויסגעבילדעט און באַקומען וויסן. אין ווינקל אויפן בוידעם, זומער אויך אין די וועלדער, אַז די עלטערן זאָלן אונדז נישט זעען און שטערן, האָבן מיר די ווערטער געשלינגען און איינגעזאַפּט דאָס יידישע וואָרט. מיט די גרויסע דענקער און דיכטער באַקאַנט געוואָרן; מיט נייע וועלטן, נייע געדאַנקען, שטרעבונגען און חלומות זענען מיר באַרייכערט געוואָרן. און דערנאָך איז געקומען אַן אויפלעבונג פון פאַריינען, פּאַרטייען, יוגנט־אָרגאַניזאַציעס. נייע ווערטער נייע לאָזונגען. גרויסע אידייען זענען געבוירן געוואָרן. מיין ערשטער אַריינקום אין דער „פועלי־ציון" יוגנט, ווו די עלטערע חברים געבן זיך אָפּ מיט דערציונג. מיינע ערשטע לערער: אייזע גאנשער, וולאדקאווסקי, סקארא, ראזענבערג — אַלע אינטעליגענטן, זין פון אָרימע היימען. זייערע לעקציעס פאַר די יוגנטלעכע וועגן ליטעראַטור און פּאָליטישע עקאָנאָמיע א. ז. וו. האָבן נייע וועלטן געעפנט.

איינמאָל האָט מען באַשלאָסן אַדורכצופירן אַן ערשטע מאי מאַניפעסטאַציע, מיט חדשים פריער האָט מען זיך קאָנספּיראַטיוו צוגעגרייט, פאַרייניגט מיט אַלע פּאַרטייען, אויך מיט דער פּוילישער סאָציאַליסטישער פּאַרטיי — אַלעס מט אַ גענויען פּלאַן. געווען איז עס אין ערשטן יאָר פון פּוילנס זעלבשטענדיקייט און באַפרייונג, אָבער פּילסודסקי מיט זיינע לעגיאָנערן האָבן שוין זייערע נעצן פון אַנטיסעמיטיזם און ברוטאַליטעט צוגעגרייט. ס׳איז געקומען דער גליקלעכער טאָג. יום־טוב׳דיק מיט פרייד און געזאַנג אויף אונדזערע הערצער, זענען מיר פון די שטובער אַרויס. יעדער איינער צו זיין פּאַרטיי לאָקאַל מיט רויטע זיידענע שלייפלעך אין די לאַצן. אָפּגייענדיק אַפּאָר גאַסן, קומט מיר אַנטקעגן דער פּוילישער מילטערישער דאָקטאָר, בייז שרייט ער אויס צו מיר: „טי מאַלי סמאַרקאַטשו! (דו קליינער ראצער) דו וועסט שוין אויך טראָגן אַ רויט בלימל?" מיט אַ ווילדן כעס רייסט ער מיר אַראָפּ מיין רויט בלימל. מיין פרייד איז צושטערט, מיין ווייטיק

— גרויס, באַלד קום איך אין מיין פאַרטיי־לאָקאַל. די חברים געבן מיר אַ צווייט בלימל. די יום־טוב׳דיקע שטימונג בעהערשט מיך ווידער. אַלע שטעלן זיך אויס אין דרויסן אין רייען, די עלטערע חברים מיט גאנשערן פאַרויס, מיר יוגנטלעכע — צולעצט. אַזוי גייען מיר ביזן שפאַציר גאָרטן. דאָרט טרעפן זיך אַלע פאַרטייען צוזאַמען, און דער מאַרשרוט הויבט זיך אָן. אָבער מער ווי אַ פאָר גאַסן ביז נאָך דער „סאַזעווקע" זענען מיר נישט דערגאַנגען. פאָליציי איז אָנגעקומען און אונדזער מאַניפעסטאַציע ציט זיך צוריק. דאָס איז אפשר געווען די אייניקע מאַניפעסטאַציע, וואָס איז ווען אין אונדזער שטעטל פאָרגעקומען.

ווי פאַרגעסט מען אויך די שפּאַציר־גאַסן און וועלדער? דער שמאָלער טראַטוואַר פון פאָוויאַט ביזן מאַגיסטראַט. דער שפּאַציר גאָרטן, די „סאַזעווקע", דער ברייטער וואַר־שעווער וועג. ביי די זייט ציען זיך פעלדער, זומער פאַרוואָקסן מיט הויכע גאָלדענע ווייצן זאַנגען, וואָס האָבן געשיצט פאָרלעך פון אַ בייז אויג, און געהיימע פאַרטיי באַראַטונגען — פון דער פאָליציי.

ווייטער אַ ביסל אויפן וואַרשעווער וועג פאָרן אַריינקומען אין די גרויסע וועלדער, פלעגט מען אַדורכגיין אַ יונג קליין וועלדעלע. דאָרט זענען צווישן יונגע סאָסנע בוימלעך געשטאַנען אַ פאָר הילצערנע שטיבלעך פאַר זומער ווינונגען. די אייגענטימערין איז געווען אַ קריסטין, (אַ טרומנע־מאַכערין) מיט איר שיינע, יונגע טאָכטער „יענטע" (פאַרוואָס עפעס אַזאַ יידישן נאָמען? אפשר דערפאַר וואָס זי האָט געוועדט אַ זאַפטיקן יידיש מיט אַלע חנען).

„יענטע" האָט אויך פאַרמאָגט אַ הוידעווקע. אין די שבתים פלעגן זיך יונגעלייט מיט מיידלעך צוזאַמען קומען ביי איר און פאַר אַ פאָר גראָשן אַ בעשטימטע צייט זיך הוידען. געווען גרויסע ספּעציאַליסטן וואָס פלעגן הויך שווענען אין דער לופטן און דעם סאָמע שפּיץ דערגרייכן. און אָט פון „יענטעס" וועלדל נאָר אַ פאָר טריט ביי די גרויסע, טיפע וועלדער.

אסטראווער וועלדער, ווער קען אייך פאַרגעסן? אין דער לינקער זייט, דער בראקער וואַלד, אַנטקעגן אין דער רעכטער זייט — דער וואַרשעווער. זומער איז עס דאָך אונדזער לעבן געווען. אַלע אונדזערע יוגנט חלומות און בענקשאַפטן נאָך ווייטע, אומבאַקאַנטע וועלטן האָבן מיר דאָרט אויסגעוועבט. ווי נעמט מען וועגטער אַפילו נאָך היינט אויסצודריקן אונדזער בענקשאַפט!

יאָ, שיין און ערליך ביסטו געווען און פאַרבליבן אונדזער שטעטל. וועו מיר זענען אין דער ווועלט אַ וועק און אין קליינע, אָרימע צימערלעך אין קאָשמאַרנע נעכט פון בענקשאַפט געלעגן, האָבן מיר שטענדיק מיט דיר, שטעטל מיינס, מיטגעלעבט, געגאַנגען אין דיינע גאַסן, געשפּאַצירט אין דיינע וועלדער, געאָטעמט דיין לופט. דאָס האָט אונדז מוט און טרייסט געגעבן.

זיי געהיילקט און קיינמאָל נישט פאַרגעסן — אומגעקומען שטעטל מיינס...

טוביה מאקאווער
בני ברק

אסטראווע בעת דער ערשטער וועלט מלחמה 1914–1918

תשעה באב 1914 זענען דייטשלאַנד און עסטרייך אָנגעפאַלן אויף רוסלאַנד, דער ערשטער קרבן איז געווען די שטאָט קאַליש. באַלד דעם ערשטן טאָג איז די שטאָט געוואָרן מערדעריש באַשאָסן און גורם געווען שריפות און פיל הרוגים. אין אסטראווע איז אויך באַלד אַראָפּגעוואָרפן געוואָרן אַ באָמבע אויפן פערד־מאַרק נעבן די פּיאַסקעס און דערהרגעט דריי יידישע בעלי־עגלות: חיים הירש, יצחק און אבקע. די מלחמה האָט זיך אָנגעהויבן מיטן גאַנצן ברען, עס האָבן אָנגעהויבן צו לויפן די יידן פון די גרענעץ שטעט־לעך. אסטראווע איז געוואָרן פול מיט יידן פון מישעניץ, הארזל א. אַ. וו. נאָך עטלעכע טעג צערודערונג איז שטיל געוואָרן אין שטעטל. הויפּט קאָמאַנדיר פון דער רוסישער אַרמיי איז געווען ניקאָליי ניקאלייעוויטש, אַ פעטער פון רוסישן קייסער ניקאליי — אַ גרויסער שונא־ישראל. די הויפּט־קאָמאַנדע האָט געגעבן אַ בעפעל נישט צו פערטיידיקן זיך נאָר אָנצוגרייפן. דער גענעראַל סאמסאנאוו מיט זיין אַרמיי האָט אָנגעהויבן אַריינצומאַרשירן אין מזרח־פּרייסן. די פראָנט בעריכטן האָבן יעדן טאָג מודיע געווען וועגן נצחונות: „פאַרנומען די און די שטאָט און די דייטשן טרעטן כסדר אָפּ פאַר אונדזער אַרמיי". אין שטאָט איז געווען שטיל, מען האָט נאָר געזען פון צייט צו צייט אַדורכמאַשירן פיל מיליטער צום פראָנט, און ביי דעם האָט מען געלייזט געלט פון מיליטער. עס זענען שוין געווען אָפּטימיסטן וואָס האָבן געזאָגט אַז אַ מלחמה איז נישט אַזוי שרעקליך. נאָך אייניקע וואָכן האָבן אָנגעהויבן קורסירן פאַרשידענע פאַרטרוילעכע קלאַנגען. (עפענטלעך האָט מען מורא געהאַט צו רעדן) — אַז מיט סאַמסאנאווס אַרמיי אין מזרח־פּרייסן איז עפּעס נישט אַזוי פויגלדיק. אין אַ געוויסן טאָג האָט מען דערזען אַ כאַאָטיש לויפעניש פון רוסיש מיליטער. די שטאָט איז געוואָרן פול מיט זעלנער, וואָס האָט פאָרגעשטעלט אַן אויסטערליש בילד: עס זענען געלאָפן זעלנער אָן ראנצעס, אָן היטלען, אָן מונדירן, אָן ביקסן און אָן וועש. זיי האָבן נישט געוווּסט ווו צו לויפן און ווו זיך אָפּצושטעלן. עס האָט זיך אַרויסגע־וויזן אַז דאָס איז געווען אַ פּלאַן פון די דייטשן אַריינצונאַרן די רוסן טיפער אין דייטשלאַנד און דאָרטן זיי געבן דעם אמת'ן קלאַפּ.

דער גרעסטער טייל פון דער רוסישער אַרמיי איז אַריינגעפאַלן אין פּלען — די אַרמיי פון גענעראַל סאמסאנאוו האָט אויפגעהערט צו עקזיסטירן. וועגן גענעראַל סאמסאנאוו אַליין האָבן קורסירט פערשידענע ווערסיעס: מען האָט געזאָגט אַז ער איז אין פּלען; אַנדער האָבן געזאָגט אַז ער האָט זיך גענומען דאָס לעבן. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז די רוסישע אַרמיי איז פערפלייצט מיט שפּיאָנען און אין דער מפּלה האָבן אַ גרויסן חלק די שפּיאָנען. דעם אָנפירער פון ערשטן קאָרפּוס אין סאמסאנאווס אַרמיי, גענעראַל פאן גרודענשטערן האָט מען געהאָנגען פאַר שפּיאָנאַזש. אַ שפּיאָן איז אויך געווען דער וואַרשעווער גובערנאַטאָר באַראָן קארף (פריערדיקער גובערנאַטאָר אין לאָמזשע) אַ בעקאַנטע פערזאָן אין אסטראווע. ער פלעגט אָפט קומען אין אַלטן בית־המדרש אין טעג פון גאלאווקעס. אַ שפּיאָן איז אויך געווען דער קאָמענדאַנט פון גאנינדזער פעסטונג. א. אַ. יעצט האָט מען שוין אָנגעהויבן צו פילן וואָס עס הייסט אַ מלחמה.

וועלנדיק פאַרדעקן די מפּלות, האָט מען אַרויסגענומען פון אַרכיוו די אַלטע מיטלען, אַז אין אַלעם איז שולדיק דער ייד; יידן זענען שפּיאָנען, יידן האָבן איבערגעשיקט די דייטשן גענדז אָנגעפילטע מיט גאָלד. די נאַאיווע רוסישע זעלנער וועלכע האָבן ס'רוב

געשטאַמט פון די טיף רוסישע גובערניעס, האָבן אַלץ געגלויבט. צו דעם האָבן פיל מיטגעהאָלפן אונדזערע שכנים — די פּאָליאַקן, און פון דעם האָט צו מייסטן געליטן אסטראווע. ס׳רוב מיליטער, וואָס מען האָט איבערגעווארפן צו די מזרח פרייסישע גרענעצן, זענען אַדורכגעגאַנגען דורך אסטראווע, וווּ ס׳האָבן זיך געקרייצט עטלעכע שאַסייען קיין מזרח־פרייסן. דאָס האָבן אויסגענוצט די פּאָליאַקן פון די דערפער, ביי וועלכע מען האָט איינקוואַטירט מיליטער אויף נאַכטלעגער, און אַריינגעהאַקט אין די קעפּ, אַז יידן זענען שפּיאָנען, און אַז אין אַלעם זענען שולדיק די יידן. דעמאָלט האָט זיך אָנגעהויבן פאָר דער שטאָט פיינליכע איבערלעבונגען. ניקאָליי ניקאָלייעוויטש האָט באַפוילן אַרויסצושיקן די יידן פון די גרענעץ שטעטלעך, די שטאָט איז געוואָרן פול מיט היימלאָזע. עס האָט אָנגעהויבן אויסצופעלן לעבנס־מיטלען. יעדן טאָג האָט מען אַרעסטירט יידן אַלס שפּיאָנען. איז געקומען אַ פּאָליאַק און געזאָגט אַז ער האָט געזעען דעם און דעם יידן קוקן אויף די טעלעגראַף־דראָטן, איבערגעבן סודות דעם דייטש, איינער האָט געזען, ווי אַ ייד האָט איבערגעריסן די טעלעגראַף־דראָטן, איינער האָט געזען ווי אַ ייד האָט איבערגעפירט צום דייטש געגעשטאָפט מיט מיליטערישע פּלענער און אויך גאָלד א. א. וו.

די רוסישע מאַכט האָט פאַרשיקט קיין טיף רוסלאַנד די אָנגעזענסטע כלל טוער פון שטאָט: ד״ר קלאטשקא, מענדל ווישעבאר, יאקל טייטל, מנחם קאהן, מאטל לאנגלייב, ברידער דראזדאווסקי, אליעזר קנישינסקי א. א.

דער מלחמה פראָנט האָט זיך אַוועקגעשטעלט נישט אויף דער דייטשער — נאָר אויף דער רוסישער טעריטאָריע, ביי די טייכן נאַרעוו און בזורא. ס׳האָט זיך אָנגעהויבן דער ווינטער און די נויט איז וואָס ווייטער געוואָרן גרעסער. עס זענען כסדר געקומען באַפעלן פון ניקאָליי ניקאָלייעוויטש׳ן אַרויסצושיקן וואָס מער יידן פון די גרענעץ שטעטלעך. עס האָט געהאַלטן ביי אַ גרויסן גירוש. נאָך אַן אינטערוועניע פון אַ דעלעגאַציע, מיט הרב י. ל. גאָרדאָן ז״ל בראש ביים פראָנט־קאָמאַנדיר, איז פיל דערגרייכט געוואָרן, אָבער פון די גאָר נאָענטע שטעטלעך ביים פראָנט האָט מען די יידן יאָ אַרויס־געשיקט, און אסטראווע איז געוואָרן פול מיט היימלאָזע. אין דער נויט האָט אינטערוועניגירט ד״ר יצחק שטיינבערג (דער שפּעטערדיקער יוסטיץ מיניסטער אין רוסישן באָלשעוויסטישן קאָבינעט) אַלס פאָרשטייער פון מאסקווער הילפס־קאָמיטעט און קאָמיטעט פון „זעמסט־וועס״, אונטער דער פאָרזיץ פון דומע פאָרזיצער אַלעקסאַנדער גוטשקאוו.

עס איז קוים מעגלעך צו דערציילן וואָס פאָר אַן איבערגעגאַנגען ס׳האָבן אַרויס־געווייזן ה׳ שטיינבערג און זיין פרוי ביי דער טעטיקייט צו העלפן די נויטליידנדיקע היימלאָזע. טאָג און נאַכט, אָן אָפּרו, זענען זיי אַרומגעפאָרן פון איין פונקט צום צווייטן, און שטענדיק גרייט געווען העלפן אין נויטפאַלן.

ביי פערשידענע אינטערוועניצן ביי דער מיליטער מאַכט זענען זיי אַרויסגעטרעטן שטאָלץ און שאַרף, אַזוי אַז נישט איינמאָל האָבן זיי ריזיקירט דאָס לעבן. איך בין איינמאָל גראד בייגעווען ביי אַן אינטערוועניע פון דער פרוי שטיינבערג ביים מיליטערישן שטאָט־קאָמענדאַנט, אַ קאָזאַצקער פּאָלקאָווניק, וועלכער האָט סטאַנציאָנירט אין הויז פון אפטייקער מיעטשקאווסקי. בעת דער קאָמענדאַנט האָט זיך אויסגעדריקט מיט אַ פאַרווּרף וועגן יידן, האָט פרוי שטיינבערג אַ קלאָפּ געגעבן אין טיש און געזאָגט: „דעם רוסישן פאָלק האָבן מיר יידן ליב און מיר זענען אים גוטע פריינט; מיר האָבן נאָר פיינט די רוסישע סאטראפן!״.

אַ גאַנצן ווינטער זענען אויפן פראָנט נישט פאַרגעקומען קיין גרויסע שלאַכטן, נאָר מיטן אָנקומען פון זומער, האָט זיך אָנגעהויבן שטאַרקע דייטשע אָנגריפן דורך צו ברעכן

דעם פראָנט ביי דער בזורע און נארעוו. גלייכצייטיק האָט זיך פאַרגרעסערט דאָס אַרויס־שיקן די יידן פון די שטעטלעך נאָענט צום פראָנט און דערמיט — די צאָל היימלאָזע ביי אונדז אין שטאָט.

אין טאָג פון יום־טוב שבועות זענען אַרויסגעשיקט געוואָרן די יידן פון דער שטאָט רוזשאן ביים נארעוו. ווי דער נאָענטסטער גרעסערער גרענעץ פונקט. אַלע האָבן זיך געשלעפט קיין אסטראוווע, אָבער די רוסישע מאַכט האָט באַפוילן זיי נישט אַרייַנצולאָזן אין שטאָט, אַזוי, אַז זיי זענען געבליבן מיט קראַנקע און זקנים און קליינע קינדער 2 קילאָמעטער אינטער דער שטאָט אויפן פריַיען פעלד. זייער לאַגע איז געווען שרעקליך. געווען פאַלן וועג שוואַנגערע פרויען האָבן אָנגעהויבן באַקומען געבורט־וויייען. די פרוי שטיינבערג האָט נישט געוואָלט; זי האָט געבראַכט אויפן פעלד אַקושערקעס מיט אַלע נויטיקע זאַכן. זי האָט אַרגאַניזירט אַ גרויסע הילפס אַקציע, און נאָך לאַנגע אינטערוועזנצן ביי דער פראָנט־קאָמאַנדע, האָט מען זיי דערלויבט אַריַינצופאָרן אין שטאָט, דער נאָך האָט דער הילפס־קאָמיטעט געשטעלט צו זייער דיספאָזיציע אַ באַן און זיי באַזאָרגט מיט אַלעם אויפן וועג. דער גרעסטער טייל איז אָפּגעפאָרן קיין רוסלאַנד.

אין חודש תמוז, האָבן די דייטשן אָנגעהויבן דורכצוברעכן די שטאָרקע פאָזיציעס און מ׳האָט געשמועסט אַז די רוסן טרעטן אָפּ. די דייטשן האָבן דורכגעבראָכן דעם פראָנט ביי דער בזורא, און דאָן האָט זיך שוין אָנגעהויבן דער צוריקטריט אין פולן גאַנג. אין שטאָט האָט מען שוין באַמערקט דאָס אָפּטרעטן פון די רוסן און דאָ האָט זיך אָנגעהויבן אַ פּריישער פּחד. אַז די אָפּטרעטנדיקע רוסישע זעלנער זאָלן נישט אַמאָל אונטערצינדן די שטאָט, אַזוי ווי זיי האָבן דאָס געטון אין אָנדערע שטעטלעך. די מורא איז געווען זייער גרויס, ווייל דער רוב הייזער אין אסטראוווע זענען געווען הילצערנע.

מען האָט אָפּגעהאַלטן באַראַטונגען אויסצומיידן דאָס שרעקלעכע. צום גליק האָבן מיר זיך דערוווסט אַז דער הויפט־קאָמאַנדיר פון דער אָפּטרעטנדיקער אַרמיי פון דעם ראַיאָן, געווען דודענקא, איז מיט אַ צייט צוריק געווען קאָמאַנדיר פון 23סטן ניזשעווסקן פּאָלק אין אסטראוווע—קאָמאראוווע. ער האָט געשמט ווי אַ ליבעראַלער מענטש און יידן פריַינט; ער האָט געהאַט בעקאַנטע יידן צווישן די מיליטער פאָדריאַטשיקעס אין אסטראוווע. מען האָט צונויפגעשטעלט אַ דעלעגאַציע פון זייַנע בעקאַנטע און נאָך חשובי העיר. די דעלעגאַציע האָט זיך פאָר אים פאָרגעשטעלט און געבעטן, ער זאָל אויסנוצן זיין מאַכט און שטרענג באַפעלן נישט צו פערברענען די שטאָט. דער קאָמאַנדיר האָט די דעלעגאַציע אויפגענומען פריַינטלעך און פערזיכערט, אַז ער וועט אַלץ טון צו פערהיטן די שטאָט. דער געווראַל האָט זיין צוזאָג מקיים געווען און אַרויסגעבן וועגן דעם אַ שטרענגן באַפעל. אָבער אויך מיר האָבן עפּעס געטון צו דעם. וויסנדיק אַז אַ זעלנער אויפן פראָנט וועט פאָר פאַפּיראָסן אָדער טאַבאַק אַוועקגעבן, אָדער אָפּטון אַלץ, האָבן מיר צונויפגעזאַמלט און צעטיילט אַ ריזיקן טראַנספאָרט טאַבאַק מיט פאַפּיראָסן, און ראש חודש אלול, וועז דאָס אָפּטרעטן פון מיליטער איז געגאַנגען אין אַ שטאַרקן טעמפּ.

אזוי ווי דאָס גאַנצע לויפן איז געווען דורך דער אסטראלענקער גאַס — אויף זעמבראוע אין מאלקין, האָבן מיר זיך אַרומגעשטעלט אין הויף פון פייגע טייטל, געוואָרפן טאַבאַק און פאַפּיראָסן. די זעלנער האָבן זיך געוואָרפן כאַפן וואָס מער און שוין נישט אין זינען געהאַט עפּעס שלעכטס צו טון. אַדאַנק דעם געווראַלס באַפעל און אונדזערע פאַפּיראָסן אין טאַבאַק איז אָפּגעראַטעוועט געוואָרן אונדזער שטאָט פון פערברענען. אָבער אין גאַנצן האָבן זיי זיך נישט געקאָנט באַהערשן: די ווינט־מילן וואָס זענען געשטאַנען

ווייט אונטער דער שטאָט און ס׳איז נישט געווען ווער עס זאָל עפעס טון, האָבן זיי יאָ אונטערגעצינדן.

ר״ח אלול, 9 פרי, האָט זיך באַוויזן די ערשטע דייטשע „ראזוויעדקע״ אין זאַמד־גאַסל פון נוטקעוויטשעס טאַרטאַק, מיטאָג צייט האָט שוין אַדורכמאַרשירט די גאַנצע דייטשע אַרמיי אין די ריכטונגען פון וואַמבראוויער און וואַרשעווער שאָסייען.

עס איז כדאי צו באַמערקן אַז אַזוי ווי אין אַלע מלחמות האָבן זיך אויך דעמאָלט צווישן עולם גישאַפן צדדים פאַר און קעגן די רוסן און דייטשן. די דייטשע סימפּאַטיקער האָבן געטענהט: מיר האָבן אַזוי פיל געליטן פון די רוסן זאָלן שוין קומען די דייטשן. זיי זענען מער קולטורעל און ליבעראַל. דאָקעגן האָבן די רוסן־סימפּאַטיקער געזאָגט: איר וועט שוין זען ווער זיי זענען; שלעכטע און מענטשן־פיינד; זיי וועלן שטערן אַלע יידישע פרנסות און פון זייערע שטייערן וועט נישט מעגלעך זיין אויסצוהאַלטן. עס איז אינטערעסאַנט אַז באַלד אין ערשטן טאָג פון זייער אַריינקומען האָט איינער פון זייערע סימפּאַטיקער באַקומען פון זיי געשלאָגן ממש מכות רצח. (איך וויל דאָ זיין נאָמען בישט אָנרופן).

מיטן אַריינקומען פון די דייטשן האָט זיך אָנגעהויבן אַ סדרה נייע צרות, וואָס האָבן געמאַכט פערגעסן די אַלטע. כ׳האָבן זיך אָנגעהויבן עפּעדעמישע קראַנקהייטן, (בייַ אַ טייל זיך געעפנדיקט מיט טויט), און הונגער, אַלע שפּייז פּראָדוקטן זענען רעקווירירט געוואָרן, און אַנדערע רעקווירירטע: אַראָפּגעמען די מעשענע קליאַמקעס פון די טירן און ברענגען אַלע קופּערנע פיש־פּאַנען, די שפּייז־פּראָדוקטן ביי די פּויערים זענען געוואָרן רעקווירירט און אָפּגעשיקט קיין דייטשלאַנד; דער מסחר — אָפּגעשטאָרבן: די קראָמען — געשלאָסן. מען זיצט גאַנצע נעכט אין דער פּינצטערניש. דער נאַפּט ווערט רעקווירירט — קיין עלעקטרע איז נאָך דעמאָלסט אין שטאָט נישט געווען. און יעצט זענען צוגעקומען עטלעכע טויזנט פרישע היימלאָזע פון די נאָענטע שטעטלעך, וועלכע די אָפּטרעטנדיקע רוסן האָבן אונטערגעצונדן: גאַווראַוווע. יענדזעווע. אַלע זענען געלאָפּן קיין אסטראָווע, מענטשן האָבן זיך ממש געוואַלגערט אין די גאַסן הונגעריקע און נאַקעטע. ס׳איז געוואָרן אייניגעפּירט קאָרטן אויף ברויט: 200 גרם אַ פּערזאָן, אויף דעם האָט מען בעדאַרפט אָפּשטיין שעהן אין דער ריי דאָס צו באַקומען.

דער ווינטער האָט אויך צוגעהאָלפן צו פערגרעסערן די נויט, אין ערשטן יאָר האָבן באַלד סוכות געהערשט היפּשע פרעסטלעך מיט שנייען און ס׳האָט זיך נישט איינגעגעבן אויסצוגראָבן די קאַרטאָפל, וואָס זענען געפרוירן געוואָרן אין דער ערד. אַמאָל האָט צוליב דעם דער פּוילישער גוטבעזיצער בראַזינסקי פון טרינעסעס אַוועקגעשענקט עטלעכע טאָן געפרוירענע קאַרטאָפל צו צעטיילן פאַר אָרימע. ביי דער חלוקה האָבן זיך צוליב נויט געוואָרפן טויזנטער מענטשן אויף די קאַרטאָפל. צום ערגסטן איז געווען די לאַגע פון די פרויען, וועמענס מענער זענען געווען אין אַמעריקע, וויל צוליב דער מלחמה איז געוואָרן איבערגעריסן דער קאָנטאַקט צווישן זיי, און געבליבן אָן שום מיטלען צום לעבן. באַרוועסט און הונגעריקע זענען פיל געגאַנגען האָקן שטיינער אויף די שאָסייען פאַר עטלעכע פעניג אַ טאָג. פיל האָבן דאָס נישט אויסגעהאַלטן, קראַנק געוואָרן און געשטאָרבן. יונגע מענטשן האָבן נאָך עפּעס געקאָנט פערדינען ביי אַרבעט אין די וועלדער.

וועגן ס׳האָבן אויסגעבראָכן די עפּידעמישע קראַנקהייטן, איז מען ממש געווען הילפלאָז: אָן דאָקטוירים. אָן רפואות. אָן שום פלעגע פאַר די קראַנקע. דער לינת־הצדק איז דאָן צוגעטרעטן ענערגיש צו אַ הילף־אַקציע. מען האָט ספּעציעל געבראַכט אַ דאָקטאָר, אַ פרוי פון וואַרשע. מען האָט זיך געשטעלט אין פאַרבינדונג מיט אַ היימישן אפּטייקער

און אויסגעפועלט ביי דער מאַכט צו באַקומען אַ ביסל פראָדוקטן: צוקער, מעל, קאַשע. מען האָט אויך איינגעאָרדנט „לינת" צו נעכטיגן ביי די קראַנקע און זיי בעדינען, אַזוי אַרום איז פיל־וויניג געלונגען עפעס צו פאַרלייכטערן די ליידן פון די קראַנקע, אויך אַ ביסל צו לינדערן די נויט, וועלן דער קרייז־שעף האָט באַשטימט צו דעם צוועק, אַ קאָמיטעט פון שבעה טובי העיר אַלס יידישע פאָרשטייערשאַפט ביי דער דייטשער מאַכט, אָבער אָן רעכט עפעס צו באַשטימען אָדער צו פאָדערן. דאָך האָט ער עפעס אויפגעטון אויפן געביט צו העלפן אין דער נויט.

פון צייט צו צייט האָט די מאַכט אַרויסגעגעבן געוויסע סכומים מעל, צוקער, נאַפט צו צעטיילן, האָט מען אַזוי קאָמבינירט, מען זאָל קאָנען אויך פאַרטיילן אַ געוויסן סכום פראָדוקטן אין גאַנצן אומזיסט פאַר די גאָר אָרימע. עס איז אויך געלונגען איינצואָרדנען אַ קינדער־קיך פאַר די אָרימע.

דער קאָמיטעט האָט אויך פיל אויפגעטון פאַר די אינטערנירטע יידן אין די קאמאראוער קאזארמעס פון די שטעטלעך ביים מזרח־פראָנט: הוראדישטש, ניעסוויזש, א. אַ. מען האָט פאַר זיי איינגעאָרדנט אַ קיך און אויך פסח בעזאָרגט מיט מצות און פראָדוקטן. אַזוי האָט זיך די לאַגע געצויגן עכלעכע יאָר, אמת יענע דייטשן האָבן נישט געמאָרדעט קיין יידן, אַזוי ווי די היטלעראָווצעס ימ"ש, אָבער די נויט איז אין אַלגעמיין געווען אומדערטרעגלעך. און פיל מענטשן האָבן נישט אויסגעהאַלטן.

וועלן אַמריקע איז צוגעטרעטן צום קריג, און מיט זייער הילף איז צובראָכן געוואָרן אַלע דייטשע פראָנטן, זענען זיי געצוווונגען געווען אויך צו אַנטלויפן פון פוילן. אין דעם 11טן נאָוועמבער 1918 האָבן די פאָליאַקן איבערגענומען די מאַכט און געוואָרן אַ זעלבסטשטענדיקע מלוכה.

ענדע ערשטע וועלט מלחמה, פליכטלינגער פון ארומיקע שטעטלעך, פאַרפאַלן זייערע זאַכן, און פאָרן צוריק צו זייערע ווויין־ערטער

לטובת די פליטים אין לאמזשער גובערניע

(בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה)

אין לאָמזשער גובערניע אַרבעט דער יידישער־קאָמיטעט אין מאָסקווע לטובת די מלחמה־געליטענע דערווייל אין אסטראוע, אסטראלענקע, רוזשאן און מאַקאָוו.

פריער איז די געלט הילף געווען דריי רובל אַ חודש פאַר יעדן נפש; דאָס איז אָבער נישט גענוג צו שטילן דעם הונגער. יעצט האָט דער קאָמיטעט געעפנט קראָמען צו טיילן שפייז פֿראָדוקטן אויך אויף דריי רובל נאָר אין קוויטלעך, פאַר וועלכע מען קריגט אין געוועלב וואָס מען דאַרף, און די פרייזן זענען ביליקער ווי אין פריוואַט־געשעפטן.

אויסער דעם האָט דער קאָמיטעט געעפנט טיי־הייזער פאַר דערוואָקסענע, קיכן פאַר שול־קינדער און היימען פאַר קליינע קינדער. דער קאָמיטעט העלפט אויך געפונען אַרבעט פאַר אַרבעטסלאָזע, דאָס אַלץ צוזאַמען האָט געהאָלפן צו שטילן דעם הונגער.

דער קאָמיטעט אין אסטראוע האָט אויך געגעבן שטיצע צווישן אַנדערע די מישעניצער און כארזשעלער בעלי־עגלות, ביי וועלכע די דייטשן האָבן צוגענומען זייערע פערד, וואָס איז געווען זייער פרנסה — אייגנטומיפן אַנדערע פערד.

אין אסטראלענקע גענישן פון דער הילף 160 משפחות, בערך 800 נפשות. די לעצטע טעג האָט דער פאַרבאַנד פון די „זעמסטוא" אין רוסלאַנד געגרינדעט אין שטאָט אסטראלענקע און רוזשאן אינסטיטוציעס ווי טיי־פונקטן, ביליקע קיכן, שפייז־געווועלבער און אַמבולאַטאָריום פון וועלכע עס גענישן די גאַנצע באַפעלקערונג אָן אונטערשיד פון רעליגיע און שטאַם.

(„הצפירה", נר׳ 100, 1915)

קוך פאַר שול־קינדער

אַנפירער: משה ראף און רבקה שטיינבערג (דראזדאווסקי).

פערוואַלטערין: בריינטשע מארקוספעלד

ח. פריידקעס
ניו־יאָרק

אַסטראָוו

ס׳איז פאַראַן אַ מסורת וועגן אסטראווע, אַז אַ דאַנק דער ברכה פון אַ רבין איז די שטאָט ניצול געוואָרן פון פייער און קיינמאָל נישט אָפּגעברענט געוואָרן. דער הייליקער רבי האָט אָבער נישט פאָראויסגעזען אַז דאָס היטלער פייער וועט אין 1939 חרוב מאַכן דעם היסטאָרישן יידישן ישוב.

די שטאָט אסטראווע איז שוין כמעט הונדערטער יאָרן געווען באַזעצט מיט יידן, די שטאָט געפינט זיך אויף דער גרענעץ צווישן ליטע און פוילן. דאָרט האָבן זיך צונויפגעטראָפן מתנגדים און חסידים און ביידע שיכטן האָבן אַרויפגעלייגט אַ שטאַרק רעליגיעזן שטעמפל אויף דער שטאָט. אסטראווע איז געווען באַוווסט מיט אירע לומדים, רבנים, ישיבות און יידישע טראַדיציע. די צוויי גרויסע שטאָט־שולן זענען די פעסטונג פון די מתנגדים, די חסידים האָבן זיך קאָנצענטרירט אין די שטיבלעך.

אין די יאָרן פון דער השכלה־באַוועגונג באַקעמפן די רעליגיעזע יידן יעדן פרווו אַריינצוברענגען רעפאָרמען אין יידישן לעבן, און ווילן נישט אָפּטרעטן פון זייערע פאָזיציעס.

ערשט אין אָנהויב פון יאָר 1900 הויבט אָן אַריינצודרינגען דער פראָגרעס און געוויסע ענדערונגען קומען פאָר אין לעבן פון שטעטל. די יוגנט וויל זיך אָפּשאָקלען פון דער רעאַקציע און הויבט אָן פאַרלאָזן די שטאָט און גייט אַוועק אין די גרעסערע צענטערן פון לאַנד — ווארשע, לאָדזש, אָדעס א. א. א. סך לאָזן זיך מעבר לים — אַמעריקע, אַרגענטינע, ענגלאַנד א. א.

ס׳פאַרשטייט זיך, אַז דער פאַריין קעמפט פאַרן אויסבעסערן די אַרבעטס־באַדינגונגען פון אַרבעטער און געזעלן ביי די קליינע האַנטווערקער. ס׳ווערט אַרגאַניזירט אַ ביבליאָטעק און אַ לייענ־קרייז. מען שיקט שוין קינדער אין העברעישע פריוואָטע שולן, אויך אין גימנאַזיע. אָבער די רעליגיע דאָמינירט איבערן יידישן לעבן אין שטעטל; שבתים און יום־טובים ווערן געפייערט און שטרענג אָפּגעהיטן.

עקאָנאָמיש ראַנגלט זיך דער ייד פאַרן טעגליכן קיום; דער קרעמער און דער האַנטווערקער איז אָפהענגיק פון מסחר מיט דער אַרומיקער דאָרפישער באַפעלקערונג (מערק און יריד־ים), וווּ אויך פון מיליטער וואָס געפינט זיך אין דער געגנט.

די אָרימקייט איז אַ שטענדיק חולאת, אַ חוץ דער טראַדיציע פון הכנסת־אורחים אויף שבת און טעג פאַר ישיבה בחורים, ווערט נישט גענוג געזאָרגט פאַר אָרימע. מ׳קומט כמעט אָפּ מיט אַ נדבה פון אַ קוויטל און מעות־חטין אויף פסח.

די אייניציקע הילף־אינסטיטוציע איז דער „לינת הצדק", וועלכער זאָרגט פאַר קראַנקע און דער הכנסת אורחים — פאַר פרעמדע. אַ ליי־קאָסע ווערט געגרינדעט צו העלפן מיט הלוואות קליינהענדלער און האַנטווערקער. קיין יידיש שפּיטאָל, מושב זקנים, און בית יתומים עקזיסטירן נישט.

אַן אויפטרייסלונג קומט אָבער יאָ פאַר אין יאָר 1914, וועו די ערשטע וועלט מלחמה ברעכט אויס. אין אויגוסט דעם זעלבן יאָר ווערט די שטאָט באַלאַגערט פון טויזנטער יידישע פליטים פון די דייטשע גרענעצן אַרום פוילן. די יוגנט ווערט מאָביליזירט אין דער רוסישער אַרמיי, אַ צאָל יידישע בירגער ווערן אַרעסטירט און אַרויסגעשיקט אין טיפן רוסלאַנד אַלס „אומגעוווּנטשטער עלעמענט". אַ טייל איינווווינער

פֿאַרלאָזן די שטאָט און פֿאָרן קיין רוסלאַנד, זיך צו ראַטעווען פון דער דייטשער אַרמיי. די עקאָנאָמישע לאַגע ווערט וואָס אַ טאָג ערגער, די רעגירונג קאָנפיסקירט אַ סך סחורה פֿאָרן מיליטער. די מיליטערישע מאַכט פֿאַראָרדנט צו עפענען די קראָמען אין שבת און צווינגט מחלל שבת זיין.

די מאָראַל פון די יידן ווערט דערשלאָגן. די לאַגע אין שטאָט איז זייער אַ שווערע און ווערט גאָר געפערלעך מיטן אָפּטרעטן פון דער רוסישער אַרמיי אין אויגוסט 1915.

די דייטשע אקופאַציע מאַכט נעמט איבער די שטאָט אין הערבסט 1915, ס׳הויבן זיך אָן אַ רייע גזירות, דער האַנדל ווערט באַגרענעצט און דער קליינהענדלער ווערט אַרויסגעשטויסן פון זיין פאָזיציע.

די נויט אין שטאָט איז זייער גרויס, ס׳איז אַ מאַנגל אין שפּייז און אַרטיקלען פון ערשטן געברויך, מ׳לויפט זוכן אַ שטיקל ברויט ביים בעקער, און קאַרטאָפֿלעס ביים פויער. אין רעזולטאַט פון הונגער ברעכט אויס אַ שטאַרקע טיפוס־און חלירע עפּידעמיע. צענדליקער לוויות קומען פאָר יעדן טאָג, ס׳שטאַרבן יונגע און אַלטע.

פֿאָלקס־קיך אין דער ערשטער וועלט מלחמה

צו לינדערן די נויט ווערט געשאַפֿן אַ פֿאָלקס־קיך, וואָס קומט מיר אויס אָנצופירן, מיט דער באַטייליקונג פון צענדליקער פרייוויליקע מענער און פרויען. איבער 600 וואַרימע מיטאָגן מיט ברויט ווערן אַרויסגעגעבן יעדן טאָג, אַחוץ שבת.

דער קליינהענדלער, אַרויסגעשטיפט פון זיין פאָזיציע, כאַפט זיך צום אומלעגאַלן האַנדל מיט שמוגלען תבואה, זאַלץ, נאַפט, לעדער א. אַ. ס׳ווערן אויך געשאַפֿן קרייזלעך פון בראָנפן, פאַבריקלעך פון זייף א. אַ. די דייטשע פֿאָליציי פֿאַרפֿאָלגט אָבער שטאַרק דעם

אומלעגאַלן האַנדל, קאַנפיסקירט דאָס פאַרמעגן און רויניורט אָפט פולשטענדיק דעם אָרימען קליינהענדלער.

מיט דער צייט, ווען די דייטשע אקופאַציע מאַכט אונטערדריקט שטאַרק עקאָנאָמיש דאָס לעבן אין שטאָט, שטערט זי אָבער נישט צו אַרגאַניזירן און אויסלעבן זיך קולטורעל.

פאַרוואַלטונג פון יוגנט־פאַריין אין 1918
שטייגן (פון רעכטס): לייביש ניימאַן, הערשל פרייַדקעס, בערל פרייַדקעס
הערשל שוואַרץ, קראַנענבערג. זיצן: אלטער גאלדמאן אין בערל קאצין.

די גרויסע צאָל יוגנטלעכע אין שטאָט נוצן אויס די געלעגנהייט צו שאַפן אַ ריי קולטור אינסטיטוציעס. די ביבליאָטעק און לייענ זאַל — וועלט אַן אמתער קולטור צענטער אוו וואַקסט אויס אין אַ ריזיקער אינסטיטוציע. דער ספּאָרט קלוב, אונטער דער אָנפירונג פון אַ דייטשן אָפיציר, דערמעגלעכט הונדערטער בחורים און מיידלעך קריגן זייער פיזישע ענטוויקלונג, און „הזמיר" מיט אַ דראַמאַטישע סעקציע, אונטער דער אָנפירונג פון יאנקעל פיוס. ס'קומען פאָר עפענטלעכע פאָרלעזונגען און דיסקוסיעס אין ביבליאָטעק. דער ספּאָרט קלוב טרעט אייניקע מאָל אַרויס אויף עפענטלעכע דעפילאַדעס אין שטאָט מיט דער באַטייליקונג פון דער גאַנצער יוגנט. דער „הזמיר" מיט זיין כאָר טרעט אויף אין פיל קאָנצערטן, אַ חוץ די דראַמאַטישע פאָרשטעלונגען. אָבער עקאָנאָמיש איז געווען זייער שלעכט.

עולים פון דער דריטער עליה אין ארץ־ישראל אין יאָר 1926

שטייענ (פון רעכטס): פיינצאג, שולעווויטש און זיין פרוי, חנדזה קרעמער, פיליער, מארקוספעלד און חיים וואנס. זיצן: רבקה כהן, אפרים לויטוב און זיין פרוי, פרוי הופמאן אין יעקב הופמאן. ליגן: כץ און מאליא ליוואזער.

אסטראוער אין מאנטאווידעא, אורוגוואי.

הנשף החגיגי לעליתו של הרה
ריבה צבי ארצה.

16. I. 26

אין 1918 פאַרלאָזט די אָקופּאַציע־מאַכט פּוילן, און אויך אסטראוע. די מאַכט גייט איבער צו אַ פּויליש אַנטיסעמיטישער רעגירונג, וועלכע הויבט אָן אַן עקאָנאָמישן באָיקאָט אויף די יידישע באַפעלקערונג און לייגט אַרויף גרויסע שטייערן אויפן קליינהענדלער און האַנטווערקער. דאָס יידנטום אין פּוילן און אין אסטראוע שטייט פאַר אַן עקאָנאָמישן אונטערגאַנג.

די שווערע עקאָנאָמישע לאַגע צווינגט די יוגנט זאָל טראַכטן וועגן איר צוקונפט, איר אויסוועג איז אַ מאַסן עמיגראַציע. מלויפט קיין ישראל, אַמעריקע, אַרגענטינע, אוראגוואי א. אַ. דער עלטערער דור בלייבט אויף זיין אָרט און קעמפט פאַר די עקזיסטענץ און מיטן אַנטיסעמיטיזם וואָס בושעוועט איבערן לאַנד.

אין דער צייט אַנשטייט דער היטלעריזם אין דייטשלאַנד, וואָס פירט צום איבערפאַל אויף פּוילן אין 1939. אסטראוע איז איינע פון די שטעט וואָס ווערן פאַרנומען פון דער היטלער־מאַכט, און גאָר שנעל ווערט די שטאָט יידן־ריין.

פון אָנהויב ווערן הונדערטער יידן אויסגעשוחטן אין שטאָט־מאַרק. טויזנטער לויפן צו דער רוסישער גרענעץ, אַ טייל ווערן דאָרט אומגעבראַכט פון די היטלעריסטן און אַנדערע געלונגט זיך צו ראַטעווען אין ראַטן־פאַרבאַנד.

די היטלער עפאָכע האָט אָפּגעווישט יעדן שפור פון יידישן יישוב אין אסטראוע, וואָס האָט דאָרט געלעבט במשך פון הונדערטער יאָרן.

נאָך דעם טרויעריקן סך־הכל געפונען מיר אַ צופלוס פון אסטראווער אין פאַרשידענע ישובים איבערן ערד־קוגל. די גרעסטע צאָל געפונען זיך אין צפון־אַמעריקע, בעיקר אין ניו־יאָרק, זיי קאָנצענטרירן זיך דאָרט אַרום דער אסטראווער שול, אַרבעטער רינג ברענש און אסטראווער־זאראמבער פאַריין. זייער צאָל דערגרייכט ביי 1000.

מיר קענען שטאָלצירן וואָס די אסטראווער פאַרנעמען אַ גאַנץ גינסטיקע עקאָנאָמישע פאָזיציע אין אָרטיקן לעבן, זיי האָבן אָבער קיינמאָל נישט פאַרגעסן זייער היים־שטאָט.

אליעזר קאציוו
בוענאס־איירעס

די ערשטער וועלט־מלחמה 1914—1918

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה

אין די ערשטע טעג אין דער ערשטער וועלט מלחמה, אַלט זייענדיק 13 יאָר, האָט אויף מיר געמאַכט אַ שטאַרקן איינדרוק דאָס אַרומלויפן פון די דערשראָקענע קרעמער, נעבן זייערע קראָמען און קרעכצן: וואָס טוט מען? וואָס וועט איצט זיין מיט אונדז און אונדזערע קינדער? דער מסחר האָט זיך אָפּגעשטעלט; קרעדיט גיט מען נישט; אַלץ איז טאַקע ביליק, אָבער עס איז נישטאָ קיין געלט! (אַן אָקס פאַר אַ גראָשן — אַז דער גראָשן איז נישטאָ!). מער פון אַלע גייט מיר נישט אַראָפּ פון זכרון דער ייד „בערעלע פון קעלער", וועלכער פלעגט שבת בייטאָג פאַרקויפן אויף באָרג הייסע וואַסער אויף טיי נאָכן טשאָלנט. ער פלעגט פירן אַ ספּעציעלע בוכהאַלטעריע וואָס איז באַשטאַנען פון איינקנייטשן פּאַפּירלעך, כדי צו וויסן ביי וועמען אָפּצונעמען אַ קאָפּיקע, אַ פירער אָדער אַ זעקסער...

אומעטום, ווו עס זענען נאָר געשטאַנען עטלעכע מענטשן און געשמועסט וועגן אויסברוך פון דער מלחמה, פלעגט ער צוערשט צולייגן אַן אויער, און נאָכדעם צובאָמקען: „משיחס צייטן, עק וועלט".

ר' בער, — פלעגט מען אים פרעגן — וואָס פאַראַ שייכות האָט די מלחמה מיט משיחס צייטן?

— פאַרשטייט איר מיך יידן אַזוי, — פלעגט ער אויסרופן — די גמרא זאָגט: אין משיח בן דוד בא, עד שתכלה הפרוטה מן הכיס" און גלייך פאַרטייטשן: משיח וועט פריער נישט קומען, ביז ס'וועלן זיך אויסליידיקן ביי יעדן די קעשענעס און מען וועט נישט האָבן אַפילו קיין פּרוטה. איז דאָך טאַקע משיחס צייטן...

„גענעראַל" רודזקי און זיין זון „וועלוול"

שטאַרק פאַראינטערעסירט זענען מיר געווען אין די דיסקוסיעס, וואָס פלעגן זיך „צעפלאַקערן" אין נייעם בית־המדרש נאָכן דאַוונען ביים אַראָפּנעמען די תפילין, איבערהויפּט צווישן הויכן גדליה־דוד און זיין זון איצל.

מיט אָפּענע מיילער פלעגן מיר, קליינוואַרג, שלינגען יעדעס וואָרט. גדליה־דוד אַ ייד — אַ מתנגד, וועלכער פלעגט אַרומפאָרן אין דייטשלאַנד זאַמלען געלט פאַר געוויסע אינסטיטוציעס — איז געווען פאַר רוסלאַנד. ער פלעגט שטענדיק פאַרטיידיקן די סטראַטעגיע פון עפּעס אַ גענעראַל רודזקי. זיין זון וועלוול, — אַ קענער פון דער דייטשער ליטעראַטור — פלעגט פאַרטיידיקן ווילהעלמען, און דערפאַר פלעגט מען אים טאַקע רופן „וועלוול"...

מיר האָבן שוין געוואָלט זעען „פאָניעס" מפּלה און מיט אומגעדולד געוואַרט אויפן אַריינקום פון ווילהעלמס זעלנער, האָבן זיך דערפאַר נוקם געווען אינעם „גענעראַל רודזקי" דערמיט וואָס מיר פלעגן אים באַהאַלטן זיין שטענדער, און אויף זיין „שטאָט" אויסגעקריצט מיט גרויסע ווערטער: „דאָ זיצט גענעראַל רודזקי".

ווען די דייטשן זענען אַריין קיין אסטראווע, איז „וועלוול", דער זון, טאַקע געוואָרן סעקרעטאַר אין קרייז־אַמט און דער טאַטע זיינער — „גענעראַל רודזקי" האָט נעבעך געמוזט שרייבן צו אים ביטעס אין דייטש (ער איז געוואָרן אַ „פּראָשעניע" שרייבער).

מיר הויבן אָן פילן וואָס עס הייסט מלחמה

אָבער נישט אויף אַ לאַנגער צייט האָבן מיר געקאָנט הָאבן דאָס פאַרגעניגן צוזוהערן זיך צו די דיסקוסיעס פון טאַטן מיטן זון... ס׳האָבן אָנגעהויבן אָנצוקומען אין אונדזער שטאָט טויזנטער היימלאָזע פון די אַרומיקע שטעטלעך, וועלכער דער באַוווסטער רשע „ניקאָלאיקע" מיט זיין שטאַב האָבן אַרויסגעטריבן. אַלע שולן און שטיבלעך זענען פול געווארן מיט זיי. פרויען מיט פיצלעך קינדער, קישנס, קליידער און „אַנדערע קלייניקייטן", האָבן זיך געוואַלגערט אויפן פּאָל.

כ׳געדענק אַז אין אַ געוויסן פרייטיק איז צו אונדז אין הויף פאַרפאַלן אַן אַרויס־געטריבענער קרעמער. אים איז נאָך געלונגען מיט צונעמען אַ סך זעקלעך מעל און פאַפיראָסן, — פלוצעם איז אַראָפּ אַ שלאַקס־רעגן און פון אַלץ איז געוואָרן איין שטיק טייג...

מיט אַ פאַרקלעמט האַרץ האָבן מיר זיך צוגעקוקט צו אַ סך זעלכע בילדער אין אָנגעהויבן פילן, וואָס עס הייסט מלחמה...

די דייטשן זענען דאָ

די טעג זענען „געלאָפן" און מען האָט אָנגעהויבן הערן אַלץ נענטער די שיסעריי, די רוסן האָבן זיך געגרייט אָפּצוטרעטן, אין די לעצטע וואָכן האָבן זיי אַרויסגעגעבן אַ באַפעל צו האַלטן אָפן שבת די קראָמען. יידן זענען אַרומגעגאַנגען אַזוי ווי אבלים. ס׳טייטש! אַזאַ חילול השם, מחלל שבת זיין...

ס׳האָט זיך פאַרשפרייט אַ קלאַנג אַז דער קאָמענדאַנט האָט באַפוילן אַוועקצושטעלן פעסער מיט סמאָלע און אונטערצינדן די שטאָט איידער זיי פאַרלאָזן איר. אָבער, ווייזט אויס, אַז זיי האָבן שוין קיין צייט נישט געהאַט אָפּצוטון דאָס שטיקל אַרבעט. מען האָט טאַקע דערנאָך אין אייניקע ערטער געפונען אַזעלכע פעסער מיט סמאָלע... די שיסעריי איז געוואָרן שטאַרקער, די שראָפּנעלן זענען געפלויגן איבער די שטאָט מיט אַ פייפריי...

מען האָט זיך באַהאַלטן אין די קעלערס, אויף די בוידעמער און וווּ נאָר ערגעץ אַ ווינקל. נאָך אַ פּאָר שעה אָפּליגן אין קעלער, האָב איך דאָך געוואָגט... איך בין אַרויס פון הויף און צו מיין גרויס איבערראַשונג האָב איך געזען אָנקומען די ערשטע דייטשן. געגאַנגען זענען זיי פון ביידע זייטן גאַס, אָפּגערוקט עטלעכע מעטער אייניער פון אַנדערן, די ביקסן אין די הענט פאַרויס...

כ׳בין צוריק אַריין אין הויף און מיט אַלע מיינע כוחות געמומען שרייען: „די דייטשן, די דייטשן זענען שוין דאָ"!..

פון אַלע באַהעלטענישן האָבן מענטשן געמומען „אַרויסקריכן" מקבל פנים זיין דעם „פעטער מיכל". די פרומע יידן האָבן עס טאַקע אָנגענומען פאַר אַ גוטן סימן — אַז פון איצט אָן וועט שוין טאַקע זיין „ליהודים"...

אין פאַרלויף פון אַ האַלבער שעה איז די שטאָט צוריק לעבעדיק געוואָרן און ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַ „געוואַלטיקער" האַנדל פון קאראמעלעס, פרוכטן און סאָדע וואַסער. די גאַסן זענען פול געוואָרן מיט וועגענער, סאָלדאַטן אין פערד. פון אַלע זייטן האָט זיך געהערט מוזיק און געזאַנג.

אַ היים! אַ היים! שלאָפן גיין!..

אָבער ביסלעכווייז האָט זיך דאָס שטעטל אָנגעהויבן אויסניכטערן, מען האָט געזען וואָס די דייטשן קאָנען. אמת טאַקע, די יוגנט האָט אויפגעלעבט. ס׳איז געגרינדעט געוואָרן

אַ „לערן און לייען פאַריין", אַ טורן פאַריין „מכבי", אַ „הזמיר" און נאָך אַנדערע פאַריינען, אָבער ווי האָבן אונדזערע חכמים געזאָגט: אם אין קמח — אין תורה... אַז דער מאָגן איז ליידיק, גייט נישט איין קיין טאַנץ... דאָס איינפירן ברויט־קאָרטן, צוקער־קאָרטן, זייף־קאָרטן... און נאָך אַנדערע קאָרטן... דאָס דאָרפן אָפשטיין אין דער אטשערעד אַ סך שעה'ן צו באַקומען דאָס שטיקל ברויט, האָט פאַרמיאוסט דאָס לעבן. איבערהויפט האָט זיך געפילט שטאַרק געטראָפן די יוגנט. האַלטנדיק אין בעסטן שפּאַציר, זומער פאַרנאַכט, צוזאַמען מיט בעלי־בתי־שע טעכטער, דיסקוטירנדיק וועגן ליטעראָטור און אַנדערע שיינע זאַכן, פלעגט זיך דערהערן דאָס טרומייטערן פון זעלנער ביים קאָמענדאַנטס הויז (נעבן מיעטשקאווסקיס אפטייק), און אין משך פון פינף מינוט זענען די גאַסן אָפגעלויפיקט געוואָרן, פונקט ווי עס וואָלט אַראָפגעפאַלן אַ שלאָקס־רעגן, און אַזוי לויפנדיק, פלעגט מען אנשטאט אַ גוטע נאַכט, איינער דעם צווייטן אונטערזאָגן — צוזאַמען מיט די קלאַנגען פון טרומייטער: אַ היים, אַ היים, שלאָ־פּ־ען גיין!..

„יענע זיבן גוטע יאָר"...

נאָך היינט שטייען מיר פאַר די אויגן אָט די גוטע און פריילעכע טעג, וואָס מיר האָבן פאַרבראַכט אין „מכבי", כאָטש די מלחמה האָט דאַן געהאַלטן אין רעכטן ברעג, און אונדזער הויפט שפּייז איז באַשטאַנען פון קאַרטאָפל, אָדער ווי מיר האָבן דאָס גערופן — בולבעס, (מען האָט טאַקע דאַן געזונגען דאָס לידל: זונטיק בולבעס, מאַנטיק בולבעס... א. אַז. וו.) און ס'איז סתם געווען אַ ביסל פאַסקודנע אויפן האַרצן... דאָך, אַרייַנקומענדיק אין די זאַלן פון „מכבי" און צוקוקנדיק זיך ווי אַזוי מען לערנט זיך אויסגלייכן די רוקנס... ווי אַזוי מען לערנט זיך צו גיין מיט אַ גלייכן, אויפגעהויבענעם קאָפּ, צו זיין אַ שטאָלצער ייד, צו קענען ענטפערן מיט „עין תחת עין" פלעגט מען דאַן פאַרגעסן אין דער גאַנצער וועלט און דעם גאַנצן אָרום. ווי באַגייסטערט פלעגט מען ווערן פון דעם קליינוואַרג וואָס פלעגט מאַרשירן צום טאַקט אונטער די קלאַנגען פון אַרקעסטער „חד שתים! חד שתים!" פלעגט זיך הערן די קאָמאַנדע פון אייזשע טייטל און באַלד פלעגן די קינדער אַנהויבן זינגען: „וואָך דיך אויף מיין פאָלק, נעם די פאָן אין האַנט און מאַרשיר אַרויס צו דיין פאָטערלאַנד!"

ס'האָט זיך געדאכטן אַז נישט קינדער מאַרשירן, נאָר גאָר גרויסע העלדן, וועלכע זענען גרייט אָנצופאַלן אויפן שונא מיט דער גאַנצער קראַפט... אויך די דערוואַקסענע בחורים און מיידלעך האָבן גלייך באַוויזן וואָס זיי קענען. הקשב! — פלעגט זיך דערהערן אַן ענערגישע, אָבער שוין אַ ביסל הייזעריקע שטימע פון צופיל שרייַען און ביים פאַרענדיקן פלעגן מיר אַויסרופן: חזק ואמץ!

מען טרייבט אַרויס די דייטשן

טעג אין וואָכן זענען גאַלאָפן, מען האָט געמיינט, אַז די דייטשן וועלן שוין אויף שטענדיק פאַרבלייבן אין פוילן, אָבער אָט האָט זיך דאָס אייז געזומען רירן. די דייטשן האָבן אָנגעהויבן כאַפן מפלות. נאָך דער מפלה, וואָס זיי האָבן געהאַט ביי דער מארנע, האָט דער עולם שוין נביאות געזאָגט אַז עס וועט אויסגיין „נא מארנע"... די מעשענע קליאַמקעס פון די טירן, די מעשענע שבתדיקע בענטש־לייכטער האָט מען שוין פון לאַנג געהאַט אָפגעגעבן אין דער „קריגס־רוישטאָף שטעלע", (אַ טייל פלעגן עס רופן „די רויב־שטאָף שטעלע"). אויך דאָס וואָס זיי פלעגן אַלעמאָל אַרויסלאָזן די קריגס־געלטער האָט מען געקאָנט טייטשן אַז זייער מפלה איז נאָענט.

*

אין אַ שיינעם נאָכמיטאָג ווען אַ פאָר בחורים, „ליידיקגייער" זענען געזעסן אין לייען זאַל און געשפילט אַ שאַך, און ווי דער שטייגער איז געווען, פלעגט יעדער זיך צעזונגען זיינע באַליבטע ניגונים, איז פלוצעם אַריינגעלאָפֿן אַ יינגל און אָנגעהויבן שרייען מיט אַלע כוחות: „שנעלער, קומט וועט איר עפעס זעען: — מען טרייבט אַרויס די דייטשן!". מיר זענען אַרויס אויפן באַלקאָן און דערזעען אַזאַ בילד:

קליינע 14 יעריקע שקצימלעך זענען געשטאַנען אַרום אַ גרופּע דייטשן און ביי זיי צוגענומען דאָס געווער. טייל זענען שוין געזעסן אויף די וועגענער, גרייט אָפּצופאָרן. בכלל האָבן זיי אַלע געהאַט אַ פנים ווי אָפּגעשמיסענע.

אַ בלומעל טאָג אין 1921 פון קאָמיטעט פאָר די הונגעריקע אין רוסלאַנד

י. פרייליך
ניו־יאָרק

טעג אזוינע

(אין מיין געבאָרן־שטאָט אסטראוע *)

י. (יחזקאל) פרייליך — פראָזאיקער און ליטעראַטור־קריטיקער, אַרויסגעגעבן צוויי ביכער פּראָזע.

געבוירן דעם 11 אויגוסט 1905 אין אסטראוו־מאַז. זינט 1924 געלעבט אין אַמעריקע, געענדיקט די סיראַקיוזער אוניווערזיטעט, רעדאַגירט דעם זשורנאַל „אונדזער וועג" אין ניו־יאָרק און דאָרט טראָגיש געשטאָרבן דעם 23טן אָקטאָבער 1955.

ווי אַן אינדזל אַזוי איז אסטראוע געלעגן אַרומגערינגלט מיט געדיכטע, טיפע שטיל־שווייגנדיקע וועלדער. די בוימער פון וואַלד, הויכע, שפיציקע, פאַרחלומטע סאָסנעס זענען געשטאַנען צוגעטוליעט איינער צום אַנדערן. זיי האָבן זיך געשושקעט, זיי האָבן געוויספערט, זיי האָבן זיך דערציילט וואַלדישע סודות, סודות, וואָס האָבן אָנגעוואָרפן אַ פחד אויף זיי אַליין. פון צוויישן די וועלדער, פון זייערע אינגעוויידן האָבן זיך אַרויסגעשיילט באַזילבערטע וועגן מיט שאַרפע שטיקלעך און פיצלעך שאבער, וועגן, וואָס האָבן זיך געצויגן איבער די גרינע לאָנקעס און פעלדער ווי סטענגעס אויף גרין־צעקעמטע קעפ. ווי אַדערן צו אַ האַרץ אַזוי האָבן זיך געצויגן צו דער שטאָט דער בראקער וועג, דער וואַרשעווער שאָסיי, דער רוזשאַנער, דער מאלקינער, דער זעמבראווער, דער קאמאראָווער און דער באַן־וועג. אויף די וועגן האָבן זיך יעדן באַגינען, יעדן פרימאַרגן געשלעפט פויערים־וועגלעך, דראָזשקעס, פראַכט־וואָגנס, קאָטשן און סתם וועגענער באַלאַדענע מיט שפייזן, מיט סחורה, מיט האַלץ און מיט מענטשן, וואָס זענען געפאָרן קיין אָסטראוע אָדער פון אסטראוע; געפאָרן קיין בראָק, קיין מאלקין, קיין אסטראלענקע. קיין זאראמב, קיין ביאליסטאק און קיין וואַרשע.

אַרום דער זוים פון שטאָט, ווי זי וואָלט מורא געהאַט אַז אַ הונגער זאָל איר חלילה נישט פאַרצערן, זענען געשטאַנען ווינט־און־פאַרע־מילן, וואָס האָבן אויסגעזען ווי פאַנאַטיש־גיגאַנטישע שומרים וואָס זענען מיט זייער ריזן־מאַכט גרייט צו באַשיצן די שטאָט פון אַלע שונאים. די ווינט־מילן האָבן מיט זייערע פליגל־אָרעמס געפאַטשט די לופט און געוואָרנט דעם אַרום, אַז קיינער זאָל נישט וואָגן צו שטערן די רו פון שטאָט. די פאַרע־מילן, מאַסעס מיל אויף מאלקינער וועג און קאַגאַנס מיל אין קאַסע געסל, זענען מיט זיערע ריזיקע וואַלצן שטענדיק געווען גרייט צו צעריבן, צעמאָלן קערנדלך און זשאַרקעלעך אויף מעל, אויף ברויט צו שפייזן די שטאָט אסטראוע, וואָס האָט אויסגעזען שטענדיק צו זיין גרייט אויפצונעמען אַזוי פיל עסנוואָרג וויפל די מילן האָבן נאָר געקענט אָפשפאָרן פאַר איר. די קירכע אויף פשעדמיעשטשער גאַס, קעגנאיבער עליע לאַכס הויז, קעגנאיבער זיין גרויסן הויף, וואָס איז שטענדיק געווען באַלייגט מיט מיט פאַרזשאַווערטע סערפּן, אָקערס, בראַנעס און מאַטיקעס, די קירכע מיט אירע שאַרפע שפיצן, וואָס האָבן אויסגעזען ווי טייטלענדיק־דראָענדיקע פינגער, וואָס פאַרמעסטן זיך קעגן הימל אַליין.

* אין דער און דער אַנדערער דערציילונג — אייניקע ערטער געקורצט.

די קירכע מיט אירע הילכנדיק־שאַלנדיקע גלאָקן, וואָס האָבן מיט זייער קלינגען דערמאָנט אין אינקוויזיציעס, שייטער־הויפנס, גוויישקע שיכרות און פאַראָמען, די קירכע האָט אַראָפּגעקוקט אויף דער שטאָט, האָט אַראָפּגעקוקט מיט אירע שטיינערנע געטשקעס, מיט אירע טונקל־געפּאַרבטע, באַגראַטעטע פענצטערלעך, וואָס זענען געזעסן טיף אייננע־מויערט אין די מאַסיווע שטיינערנע וועגט, וואָס האָבן אויסגעזען ווי וועגט פון אַ פחדיקער, מיטלאַלטלעכער, פייניקונג־טורמע.

אַ פאַרשעמטע, אַ דערשלאָגן, פאַרוואָרלאָזטע איז אויף וואַרשעווער וועג, אין אַנדערן עק שטאָט, געשטאַנען די צערקווע מיט אירע פאַרווייניגטע קופּאָלן, מיט אירע צלמים, וואָס האָבן אויסגעזען ווי צעבראָכענע אָרעמס וואָס הענגען אין גיפס אַרום האַלדז אויף אַ בענדל. דער פאַרק אַרום דער צערקווע איז געווען ווילד באַוואַקסן מיט הויכע גראָזן, מיט שטעכלקעס, מיט בלעטער פון ווילדע רעטעכער און ריבן און אין אַ ווינקל פון פאַרק, לעבן צלם פון שפּאַציר־גאַרטן זענען געווען עטלעכע קברים איבער וועלכע עס זענען געשטאַנען דרענגלעך באַשלאָגענע מיט ברעטלעך. אויף די ברעטלעך איז געווען אָנגעשריבן אויף דייטש: „היר ליגט איין טאַפּפערער רוסישער סאָלדאַט", אָדער: „דאָ ליגן טאַפּפערע רוסן באַהאַלטן".

אין מיטן שטאָט, ווייט אי פון דער צערקווע אי פון דער קירכע, ערגעץ ווו צווישן די איין־און צוויי־שטאָקיקע הילצערנע אוֹן ציגלנע הייזער מיט שינדלען און בלעך באַדעקטע דעכער, דאָרט האָבן זיך באַהאַלטן דער נייער בית־המדרש, דער אַלטער בית־המדרש, אוֹן די אַנצאָליקע שטיבלעך וווּ יידן האָבן טאָג און נאַכט געלערנט, געדאַוונט, געבעטן גאָט און אים געדאַנקט פאַר זייער חסדים, געפּאָרשט זייער וועגן און געוואָלט דערגיין אי דעם סוד פון דער יצירה אי דעם טאָג פון ביאת המשיח. זיי זענען געזעסן אַרום די טישן אין די שולן, געשטאַנען ביי די שטענדערס און זיי האָבן פאַרשנדיק און לערנענדיק, בעטנדיק און דאַנקענדיק גאָט, שטאַרק רחמנות געהאַט אויף די גויים אי פון דער קירכע אי פון דער צערקווע פאַרוואָס זיי אי׳ז נעבעך נישט באַשערט קיין חלק לעולם הבא.

ווען די דייטשע אַרמייען האָבן פאַרטריבן פון שטאָט די רעשטלעך פון צאַר ניקאָלייס סאָלדאַטן, ווען זיי האָבן זיך באַפּעסטיקט אין שטאָט, איז די פרייד ביי די יידן געווען אַזאַ, וואָס האָט אַזש אַריסגעשפּאַרט פון יעדן אבר זייערן. מיטן אויסנאַם פון לאַנגן פרידמאַן, נחמן גאלדבערגס איידים, מיטן אויסנאַם פון נח דאָזער, מיטן אויסנאַם פון דעם הייזעריקן חיים שאַפּס, מיטן אויסנאַם פון געצייליטע יידן האָבן אַלע אין שטאָט שוין לאַנג געהאַט געהאָפט און געוואַרט אויף די דייטשן ווי מ׳וואַרט אויף משיחן.

ערשט זענען די האָניק־טעג פון דער דייטשער אָקופּאַציע שוין געווען אַריבער. די פרייד, וואָס האָט געהאַט געהערשט אין יענע ערשטע טעג ביי די יידן פון שטאָט, די פרייד האָט שוין לאַנג געהאַט צערונען. אויף דער שטאָט האָבן זיך אָנגעטראָגן מוראדיקע דאגות. אויף אָסטראָווע האָט זיך צעלייגט אַ דריקנדיקע שטילקייט. עס האָבן דער שטאָט שוין נישט געקענט העלפן אַפילו אירע שומרים־מילן. ווי לעכצנדיקע צונגען און גומענס נאָך אַ טרונק וואַסער אַזוי זענען די וואַלצן געשטאַנען אין די ווינט־און פאַרע־מילן. אַפילו ביי פישל־קאשעמאַכער, אויף קאַמאראווער גאַס, אַפילו ביי שיע און מאַטל־קאַשעמאַכער אין יאַטקע געסל זענען אויך זייערע בלינדע פערד געשטאַנען מיט אייננעשרומפענע זייטן און זיי האָבן זיך באַלעקט מיט די אויסגעטרוקנטע פלעווע, די היטלעך פון קערנדלעך, וואָס האָבן זיך ערגעץ וווּ פאַרוואַלגערט אין די טונקעלע שפּאַרעס

פון זייערע רונדע טרעט־וועגן וואס זענען ערשט זעלטן וועז געווארן באטראכטן. אין טשעליאקס אליארניע האט די פעטס פון אייל אויף די פרעסן שוין געהאט אויסגעטרוקנט און קיין קאלאץ פאר די בהמות האט מען פאר קיין געלט נישט געקענט קריגן.

ביי אהרן וואסערמאכער אין קוואס־פאבריק זענען די רעדער געשטאנען שטיל און די ליידיקע פלעשער אויף די פאליצעס האבן געלעכצט נאך א טראפן קוואס. דאס ביסל סאכארינקעס, וואס די דייטשן האבן אין דער שטאט פארטיילט, האט מען פארנוצט אויף טיי, מיט וואס צו דערוואַרעמען די איינגעשרומפענע געדערים און אויף קיין קוואס צו פארזיסן איז גארנישט געבליבן.

ביי נחום לעווארטאוויטש אין הורט־געשעפט זענען די פאליצעס געווען ערב־פסחדיק ליידיק און ביי מענדל־זינדלס זענען די ווינקלען פון שמאלן, לאנגן הויף געווען אן א שטיקל אייזן.

א פריידיקער שמייכל האט זיך געוויגט אויף „דער קרומער קאפ" און אויף זיינע זין, ווייל זיי האבן אין די באהאלטענישן פון זייער קעלערדיק־פינצטערער שטוב געהאט א געהיימעז וינקל וווּ ס׳זענען געלעבן שטאבעס פארטרוקנטע זייף, וואס איז געווען מיט רענדלעך צוגלייך, און זיי האבן אויך געהאט איינגעגראבן אין נאסן קעלער ביי זיך אין הויז א גאנצע פאס נאפט פון וואנען איטשע מאיר, קרומע קאפס מיטלסטער זון, האט בגנבה, קונציק, מיט א רערעלע יעדן טאג ארויסגעזויגט א קווארטירל נאפט, וואס מ׳האט אויסגעטוישט ביי די פויערים אויף קארטאפלעס, גאמעלקעס פוטער, אייער און קערנדלעך א זעקעלע.

ביי דער אברהם יעקבטשיכע אין איינפאר־הויז זענען געשטאנען ליידיקע טעפ אויף די דרייפוסן און אונטער די גלעזערנע צודעקן אויפן טאנבאנק זענען געלעגן נאקעטע טעלערס, וואס האבן זיך אמאל געגרייסט מיט פופקעס, מיט גענדזענע לעבערלעך, מיט געבראטנס, מיט ווורשטן און מיט שניי־ווייסע, גליטשיק־גלאנציקע הארטע אייער.

שייע מענדל באק, מיט די פארלאטעטע שטיוול, מיטן רויטן גארטל ארום די לענדן, מיט דער בייטש אין גארטל איז געשטאנען ביים טאנבאנק און ער האט מיט בענקשאפט געקוקט אויף די ליידיקע טעלערס און ער האט דערביי א סמאקע געטון מיט די ליפן ווי ער וואלט נאר וואס געהאט אראפגעווארפן א גלעזל און פארבייסן מיט א גאר וואזשנעם געגנדזן לעבערל. זיין רעכטע האנט איז געווען אנגעשטעלט אין אזא פאזיציע ווי ער וואלט ערשט די מינוט גרייט געווען אנצושטעלן דאס גלעזל און טון א זאג צו דער אברהם יאקבטשיכע: „גיסט ארויין נאך א קעלישיקל!" ער האט געטון א לעק אפ די צעפלאצטע פארטרוקנטע ליפן און ער האט א מורמל געטון: „א ניכפע די „לאנגאצן" אין די נירקעס ארויין!", וואס די אברהם יאנקעוויטשיכע האט פארשטאנען, אז ער מיינט דערביי, אז א בראך זאל ארויין די דייטשן אין די זייטן. זי האט צוגעשאקלט מיט איר קאפ אין זי האט פארקוועטשט אירע רויט צעפלאמטע אויגן און האט געזאגט מיט תחינהדיקער פרומקייט: „אמן!"

טיק איז געשטאנען ביי דער טיר פון זיין פארבן־געשעפט און ער האט נאר געהוסט אויפן חשבון פון די טערפענטינען־ריחות, פון די ריחות פון שעלאקן, איילן, בענזינען און פארבן, וואס האבן כסדר געגעסן זייערע לונגען. מער ווי די ריחות און א ביסל גיפס און קאלך און קיט פארטרוקנטע איז שוין אין זיין קראם נישט געווען, אבער זיין הוסטן איז ערשט נאך שטארקער און אפטער געווארן, אזוי אז ער האט געפילט ווי גייפטלעך פינגער וואלטן אים געווארגן ארום האלדז. און לעבן מאיר לעשטשן זענען געשטאנען די מאלקינער בעל־עגלות מיט זייערע קאטשן און זיי האבן געשאלטן זייער

אייגן געביין, וואָסערע צייטן זיי האָבן דערלעבט. יאנקל ניאניאק האָט פאַר צאָרן, פאַר ווייטיק, פאַר ביטערן רחמנות אויף זיך, אויף זיין ווייב און קינדער געקאָפּעט די רעדער פון זיין קאָטש, די אַקסן פון די רעדער און ער האָט מיט טרערנדיקער־רוגזה געברומט: „אַז אויסגעדבר״ט זאָלט איר ווערן, וואָס איר האָט פון מיין פרנסה געמאַכט״. ער האָט אַזוי געריידט צו זיין קאָטש, וואָס האָט אים יאָרן געגעבן פרנסה בריווח, אָבער געמיינט האָט ער, ווי זיין שונא שייע באָק, וואָס איז מיט זיין קעטשל געפאָרן קיין קאמאראוע צו די קאָזאַרמעס, געמיינט האָט ער אויך די דייטשן, מיט זייער זשאַנדאַר, דעם הויכן מאַטעס, וואָס האָט זיך ווי אַ פינצטערער שאָטן, ווי אַ מוראדיקער געשפענסט אַרומגעדרייט איבער די גאַסן פון שטאָט און האָט אַלעמען פאַראומערט דאָס לעבן.

דער מאַרק־פלאַץ איז געלעגן אַ נאַקעטער, אַ פאַריתומטער, אַ פאַרוואָרלאָזטער. דער „וואָדעטשאָנג״, דער פלומפּ אויף צוויי רעדער פון וואַנען אַלע אין שטאָט האָבן געצויגן קרישטאָל־קלאָרע וואַסער אויף טיי, דער וואָדעטשאָנג איז געשטאַנען אַ וויסטער קאַליקע, אָן הענטלעך אויף זיינע רעדער און ער האָט הייזעריק־קראַנק געסקריפּעט וועז מ׳האָט אים געטאָן אַ ריר. זיינע רערן זענען געווען פאַרזשאָוועט אוּן זיין אַקס פאַר־טרוקנט; ס׳איז נישט געווען קיינער אין שטאָט, וואָס זאָל וועלן זיינע קראַנקע אברים היילן. ס׳האָט די נייע בעלי־בתים פון שטאָט, די דייטשן, נישט געאַרט, אַז דער וואָדעטשאָנג שטייט אַ מוראדיק קראַנקער אין מיטן גאַס אוּן ער גוססט. נאָך טיי־וואַסער האָט די שטאָט געמוזט לויפן אַזש ביזן וואַסערל, וואָס האָט געריזלט אויפן וואַרשעווער שאָסיי, אונטערן בריקל לעבן פריימאַן דעם קצב, ביי דער סאַזשאווקע. פון אַלע פיר פלומפן אין די פיר ווינקלען פון מאַרק האָבן בלויז דער פלומפ לעבן דער משוגענער פייגעלעס קראָם אוּן דער פלומפ לעבן פאָדבעלעווויטשעס גאַלאַנטעריי קראָם אַרויסגע־שפּיגן פון זיך צו ביסלעך וואַסער אוּן דאָס נאָר דעמאָלט ווען מ׳האָט זיי פריער „אָנגעפאָיעט״ מיט אַן עמער וואַסער כדי זייערע געדערים צו געבן שטאַרקייט, זייערע לונגען צו געבן כוח זיי זאָלן פון זייערע טיפענישן קענען אַרויפברענגען דינע סטענגעלעך וואַסער מיט וואָס אָנצוטרינקען די לעכצנדיק־הונגעריקע שטאָט.

איבער די גאַסן פן שטאָט האָבן זיך אַרומגעדרייט, ווי ס׳וואָלט געווען חול־המועד אָן דער יום־טובדיקייט פון חול־המועד, שניידערס און שוסטערס, סטאָליערס און סטעל־מאַכערס, בעקערס און קצבים, טאָקערס און רימערס; שלינג און שלאַנג זענען זיי געגאַנגען און האָבן געחלומט וועגן זייערע זאָטע בעכטנס און זיי האָבן געחלומט וועגן מאַרגנס וואָס וועלן אפשר ווידער ברענגען בריוט און פלייש און פוטער אַ פיצל אין אַ שבת מיט טשאָלנטן און קוגלען, אַ גוט גלעזל וויין און מייערן־צימעס, וואָס „ווייבט״.

פון די פעלדער אַרום שטאָט, פון די וועלדער, פון די לאָנקעס האָבן זיך געטראָגן ריחות פון נייעם געבלי, פון וווקס, פון רייפקייט פון דער ערד געמישט מיט ריחות פון קערפערס פון מענטשן און פערד, וואָס האָבן געפּוילט ביי די אויבערפלאַכן פון די נישט פאַרזייטע פעלדער. צוזאַמען מיט די מוראדיק־אימהדיק, שטאַרקע ריחות פון די צעפּוילטע מענטשלעכע קערפערס האָט זיך צו דער שטאָט דערטראָגן אַ פעסט אזאַ, וואָס האָט זיך אַריינגעריסן אין די לוידיקע געדערים פון די מענטשן פון שטאָט און האָט זיי אומברח־מנותדיק פאַרשניטן און פאַרצערט ווי אַ היישעריק אויף אַ רייפן פעלד. פון הויז צו הויז, פון שטוב צו שטוב, פון שוועל־צו־שוועל איז די מגפה געגאַנגען אויף שפּיץ־פינגער און האָט פאַרוויסט, און האָט פאַרניכטעט אַלץ, וואָס איז געשטאַנען אין איר וועג. אַלט און יונג, מאַן און פרוי, קינד אין וויג און זקן אויפן שטעקן. זי האָט קיינעם נישט געמיטן.

איז אָט איז יוסף אשר פון נאַפּטקלייטל אַוועקגעפאַלן ווי אַ סנאָפ אין פעלד; ער

האָט אַפילו קיין ווידוי נישט געהאַט קיין צייט צו זאָגן; און זע, ביי רייזלען דער בעקערקע איז איר קיין עופה׳לע פון שלאָף נישט אויפגעשטאַנען. און, ווי, פון וואַנען קומט דאָס האַרצרייסנדיקע וויינען? ס׳איז יאָסל דעם שרייבערס עלטסטע טאָכטער אין וויטיקן זיך פאַרגאַנגען און שוין פירט מען זי אין איר וויים חופה־קלייד, אין אירע וויים זיידענע לאַטשן צום נייעם בית־עולם. ס׳גייט דער טאַטע, יאָסל שרייבער, און שווייגט ווי די נאַכט און די מאַמע האָט ביים קבר שוין איין שוך אַ וויסן אַראָפגעריסן פון איר טויטער טאָכטערס פוס און וועט מ׳וויל דעם שוך ביי איר צונעמען קלאַמערט זי אים און שרייט: „ניין, כ׳וועל נישט געבן; בעסער וועל איך לעבעדיקערהייט אין קבר מיט מיין טאָכטער זיך לייגן איידער איר חופה־שוך אָפגעבן!״ אין מיטן איר געיאָמער, איידער דעם שרייבערס טאָכטער וועט נאָך מיט דער רויער ערד באַדעקט, טראָגט זיך אַן די שוואַרצע עגלה און זי ברענגט אין אירע פינצטערע אינגעווייַדן דעם שטייפן קערפער פון לייבל דעם פאַפיר־סוחר. ניין, ס׳איז די עגלה נישט געווג צו פירן אַלע מתים צום בית־הקברות. מ׳טראָגט מתים אויף טראָג־ברעטער, מ׳פירט זיי אויף פורן און וועגענער און האַנט־וועגעלעך. דער נייער בית־עולם אויף מאַלקינער וועג איז שוין באַלד פול ביז די טויערן.

עס גייט אַרום די שטאָט אויף די שפּיצן פינגער. קאָגאַן דעם אפטייקערס צעברענ־טער פּנים, וואָס זעט אויס ווי אַ שטיק ווילד־פלייש, איז נאָך צעפלאַמטער ווי שטענדיק. ער גיסט פלעשער קאַרבאָל און מ׳צעכאַפּט זיי פון אים ווי מצה־וואַסער. מענטשן שפּייען אין נאָז־טיכלעך אַריין און מ׳קאָכט וואַסער צו טרינקען. די ראָווע פון שטאָט זעען אויס יום־טוב׳דיק; זיי זענען ריין און ווייס געקאָלכט, זיי זענען ציכטיק, ווי באַדעקט מיט פריש־געפאַלן שניי. אויף די גאַסן, אויף די טראָטוּאַרן איז קיין שפּרענקעלע נישטאָ.

הערשל טשוזש, פאָפּעלעך, מאָטשע מענדל, אַלע שטאָט משוגעים האָבן זיך שוין אויף יענער וועלט אַוועקגעפּעקלט; און ס׳גייט בן־ציון־אַ־נייער־אַקסל אַרום און ער דראָעט די שטאָט, אַז אויב מ׳וועט אים קיין „טעג״ נישט פאַרזאָרגן פאָרט ער אַוועק קיין יענדזשעווע און אסטראווע וועט בלייבן אָן אַ משוגענעם אַפילו פאַר אַ רפואה.

„די זינד מוז אויסגעראָטן ווערן פון שטאָט!״ האָט ר׳ יוסף קאַליש זיך איינגעחזרט; ער האָט אַ קוק געטאָן צו ר׳ נח דאָזער, וואָס איז געגאַנגען שטיל ביי זיין זייט. ר׳ נח פיינצייג, ר׳ נח דאזער האָט אויסגעזען וואַקסיק גלעל און איינגעשרומפן קליין. ער איז געגאַנגען אָן ער האָט געפילט ווי שטיקער בלייאיקע שרעק ליגן אויף זיינע אַקסלען. ער איז געגאַנגען אָן האָט געפילט ווי זיינע פּיס שלעפּן זיך נאָך נאָך אים ווי קלעצער. ער האָט שוין לאַנג ביי זיך געהאַט אָפּגעמאַכט, אַז פאַר אַ מענטשן ווי ער איז, איז ערשט בכלל נישטאָ קיין פלאַץ צו לעבן אויף דער וועלט. נאָך מיט חדשים צוריק האָט ער געהאַט אַ זאָג געטאָן צו זיין טאָכטער ליבע רחל: „ליבע רחל, איך זאָג דיר, אַז אויב אַ צוקערקע קאָסט צען „פפעניג״ קען קיין ערלעכער מענטש נישט דערוואַרטן קיין פרנסה״. דערביי האָט ער דעם „פפעניג״ אַרויסגעזאָגט מיט אַזאַ גאַל, מיט אַזאַ ווייטיק, אַז ס׳האָט זיך געדאַכט, אַז ס׳וויינט פון אים אַרויס זיין גאַנצער אונטערגאַנג מיט דעם דאָזיקן וואָרט. ר׳ נח איז געגאַנגען מיטן רב ר׳ יוסף קאַליש נישט אַזוי צוליב דעם, וואָס ער האָט מורא געהאַט די מגפה זאָל זיך נישט חלילה פאַרשפרייטן צוליב די זינד פון די באַלעבאַטישע קינדער פון שטאָט, נאָר צוליב דעם ער, ר׳ נח דאָזער, זאָל צוליב דער זינד אין שטאָט נישט דאַרפן באַצאָלן מיט שמיץ אויף יענער וועלט. יאָ, ער, דער געווען־זענער דאָזער פון שטאָט, האָט געפילט, אַז ער טראָגט אויף זיך די פאַראַנטוואָרטלעכקייט פאַר דער יוגנט, פאַר די קינדער פון שטאָט.

איז ער געגאַנגען אַזוי, ר׳ נח דאָזער, און ער האָט געפילט ווי די ערד פון קאמעראווער גאַס, זיין קאמעראווער גאַס, גליטשט זיך אַרויס פון הינטער זיינע פיס. איז ער געגאַנגען און ער האָט געשעפטשעט צו זיך: „איז ווי לאַנג וועסטו, רבונו של עולם, מיר זיך לאָזן מאַטערן אויף דיין מאָדנעם וועלטל?״

אויף די טעלעפאָן־סלופעס און אויף די וועגט זענען געהאנגען גרויסע באַקאַנטמאַכונגען אין דייטש, פויליש און יידיש, אַז אַלע אָן אויסנאַם מוזן אומבאַדינגט קומען אין די פאַרע־בעדער זיך „אַנטלויזן״. אויף נחמן גאלדבערגס מויער, אויף דער וואַנט נעבן געסל, וואָס האָט געפירט צום אַלטן בית־עולם און צום חזיר־מאַרק איז געהאַנגען אַ גרויסער אַפיש אויף וועלכן ס׳איז געווען אויסגעמאָלן אַ שוידערלעך גיגאַנטישע, אַ מוראדיקע לויז מיט פיס ווי פון בערן און מיט אַ שנאָבל פון אַ קרעט, אַ לויז וואָס האָט געטראָגן אַ שטיק סם אין מויל, סם וואָס האָט פאַרשפרייט די מגפה אין שטאָט. אונטער דער ריזיקער לויז איז געשטאַנען אָנגעשריבן אויף אַלע דריי שפראַכן: „היט זיך פאַר דער חיה, זי איז געפערלעך. זי טראָגט דעם טויט פון הויז־צו־הויז״.

די נעכט אין שטאָט זענען געווען שלאָפלאָזע, הונגעריקע, מוראדיקע נעכט, וואָס האָבן אויסגעזען זיך צו ציען ביז דער אייביקייט. כאָטש קוטשער דער תהילים־וועקער האָט זיך נאָך נישט געהאַט באַוויזן אין די באַגינענס אויפצורייסן פון שלאָף מיט זיין הייזעריק־יאָמערלעכער שטימע, פונדעסטוועגן האָט זיך אין דער פינצטערניש פון די נעכט געדאַכט, אַז קוטשער באָנצעט מיט זיין סענקעוואָטן שטעקן אין לאָדן אַריין און ער שרייט ווי דער מלאך הדומה איבערן קבר פון אַ מת: „צייט צו תהילים צו גיין, צו עבודת הבורא צו גיין צייט, צייט שוין אויפצושטיין!״ זיין הייזעריק־זעגיקע שטימע האָט אויסגעזען צו הויערן איבער דער שטאָט און צו וועקן יעדן איינעם און צו רופן: „צייט אין וויטיקן זיך צו פאַרגיין; צייט אין קבר צו גיין! צייט מער נישט אויפצושטיין!״

און ביי משה וואַסער־מאַכער אויפן פיר קאַנטיקן הויף, וואָס האָט אין זיך איינגעשלאָסן, ווי אין אַ פאַרמאַכטן קאַסטן, אי משה יצחק דעם אייבינדער מיט זיין געזינד, אי אהרן וועלוול טאָקער, אי דעם רימער מיט זיינע טעכטער און זין, אי אברהמל בעל־עגלה מיט זיין בוידז, אי שוסטערס, אי שניידערס, אי קרעמערס, אי די דענטיסטין, אי די אָקושערקע, ביי משה וואַסערמאַכער אין הויף ווו ס׳איז אויך געשטאַנען די וואַסער־פאַבריק, וואָס האָט ערשט געהערט צו ר׳ אהרנען דעם נוערר רבס זון, אין דעם הויף האָט די מגפה זיך אַריינגעכאַפט און זי האָט מיט אירע גיפטיק־טויטלעכע נעגל געריסן שטיקער פון הויז נאָך הויז. ס׳איז משה פון מעל קראָם מיט אַ ווייטיק אין די געדערים אַוועקגעפאַלן און ס׳האָט דעם גאַלן יוסף אשר, דעם קרעמערס וויב, אין אַ פאָר שעה איר נשמה אויסגעהויכט; ס׳איז ליפסקי פון האָטעל ויקטאָריע זיך אין טויטלעכע פיינען פאַרגאַנגען און ס׳האָט אַ געווייזן זיך צעטראָגן פון טאָקערס הויז. און איבערן הויף האָט אויסגעזען ווי ס׳וואָלטן די פליגל פון דער מגפה געהאָנגען נידעריק, גאָר נידעריק.

דא האָט מען דעם רימער פון טויט אָפּגעשריגן, דאָרט האָט מען פערלען דער גאַרבאַטער פון די הענט פון מלאך המוות אַרויסגעריסן און באַלד האָט מען געהערט ווי מ׳אָמערט ביי ר׳ איטשע איטקעס אין הויז. אָבער ביי ר׳ אהרן וואַסערמאַכער אויפן בוידעם שטיבל, ביי ר׳ אהרן, וואָס האָט ליב געהאַט צו זיצן אין אַמשענאווער שטיבל אַזש ביי דער טיר, וואָס האָט אַרויסגעפירט אין הויף אַריין, וויל ער האָט נישט געקאָנט פאַרטראָגן די ריחות, וואָס זענען געווען אַזוי געדיכט, אַז ער האָט זיי אַזש געקאָנט זען מיט זיינע גוואַלדיק קורצזיכטיקע אויגן, ביי דעם ר׳ אהרן אין הויז איז אַרומגעגאַנגען אַ האַרץ צאַפּלענדיקע שטילקייט, וואָס האָט אַזש צעפליקט די אויערן־הייטלעך. טשיפע,

ר׳ אהרנס ווייב, ר׳ נח דאזערס טאָכטער, טשיפּע וועמען ר׳ איטשע איטקעס האָט געקרוינט מיטן נאָמען „דער תלמיד חכם", זי מיט אירע טיפּע, קלאָרע, שאַרפּע אויגן איז אַרומגעגאַנגען אויף די שפּיצן פינגער און זי האָט מורא געהאַט צו צעברודערן די שטילקייט, וואָס האָט אייגנעוויקלט אירע זעקס קינדער, וואָס האָבן זיך געקלאַמערט אַרום איר ווי שעפּסלעך פאַר אַ שטורעם. מיט יעדן נייעם געווין, מיט יעדן פרישן געיאָמער, וואָס האָט זיך דערטראָגן צו אירע אויערן האָט זי אויפגעצאַפלט, האָט זי אויפגעטרייסלט, האָט זי דערפילט ווי ס׳האַרץ פאַלט פון איר אַרויס. זי האָט אירע טיפּע, שטענדיק מאָדנע גלאַנציקע אויגן פאַרקלאַמערט מיט אירע לאַנגע, שוואַרצע ברעמען און זי האָט געשעפּטשעט אירן אַ געבעט צום רבונו של עולם, אַ געבעט, וואָס די נשמה פון איר האָט אַרויסגעתפּילהט: „היט מיינע שעפּעלעך, פאָטער מיינער, היט זיי פאַר מיר און אויב כ׳בין חלילה נישט ווערט זאָלסט זיין דער היטער פון מיין גאַנץ הויזגעזינד, איז בעט איך דיר פאָטער אין הימל!" און דאָ האָבן טרערן אַרויסגעפלאָצט פון אירע פאַרקלאַמערטע אויגן און זי האָט צוגעגעבן: „אויב דו ווילסט מיך יאָ שטראָפן, שלאָג שלאָג טאַטע, אָבער נישט צו שטאַרק, מיט רחמים!"

זי איז געזעסן אייגנעקלאַמערט אין איר פּחד און זי האָט ענגייט נייע זעקעלעך אַנצוטון אויף די העלדזער פון אירע קינדערלעך. זי האָט דאָס מאָל אַריינגעלייגט אין יעדן זעקעלע חוץ פעפער, זאַלץ און שפּיציקע נעגעלעך, אויך אָנגעריבענע טייוול־פינגער און אַ שיר למעלות געשריבן מיט איר מאַנסבילשן כתב יד. זי האָט זיי פאַרבונדן מיט רויטע בענדעלעך און זי האָט דערביי געהויבן אירע טיפּע, פייכטע, צערטלענדיקע אויגן צום הימל: „יסר יסרנו יה!" האָט זי זיך ווידער געבעטן בייַ גאָט און זי האָט צוגעגעבן אירע אייגענע ווערטער, ווי שטענדיק ווען זי האָט תפילה געטאָן: „אָבער גאָטעניו אין הימל, רייס נישט אַוועק קיין איין קינדעלע פון מיינע אַרעמס! כ׳בעט דיר, פאָטער אין הימל!"

אַזוי איז זי געזעסן, טשיפּע ר׳ אהרנס, און זי האָט דערזען ווי איר מאַן האָט אַנגעטון אַ קאַפּל אונטער דעם היטל, ווי ער האָט דעם גאַרטל אָנגעצויגן אויף זיינע לענדן, ווי ער האָט געגומען זיין שטעקן אין האַנט אַריין און האָט זיך געלאָזט צו דער טיר. זי האָט אים אָפּגעמאָסטן פון קאָפּ ביז פיס; זי האָט געזען די געלקייט אויף זיין פּנים און די שרעק אין זיינע קליינע, קורצזיכטיקע אויגן. זי האָט רחמנות געהאַט אויף איר מאַן, אויף איר דערוואַקסן קינד, וואָס איז ערשט מיטאַמאָל געוואָרן אַ זקן מיט אַ גאַרטל, מיט אַ קאַפּל, מיט אַ שטעקן אין האַנט. זי האָט געווּסט, אַז איר אהרנס פלוצעמדיקע פרומקייט איז געקומען פון פחד, פון שרעק, אַז אָט דאָרף מען האַלטן די נשמה גרייט זי איבערצוגעבן צום רבונו של עולם אַ ליאַדע סעקונדע, אַ ליאַדע מינוט. זי האָט בלויז אַ פרעג געטאָן איר מאַן בעת ער האָט אויסגעצויגן די האַנט צו דער מזוזה: „אהרן ווהין?"

„שעפּסל איז אַוועקגעפאַלן, כ׳וועל מוזן נעכטיקן בייַ אים!"

ווי אַ שאָטן איז ר׳ אהרן אַרויס פון הויז און ער איז אַוועק זיך טרעפן פנים אל פנים מיט דער מגפה, מיטן טויט אַליין און ער האָט נישט געווּסט צי ער וועט נאָך קושן זיין מזוזה פון דער טיר און טשיפּע האָט נישט געווּסט צי איר אהרנס קליינע, קורצזיכטיקע אויגן וועלן נאָך קוקן אויף איר מיט יענער שעמעוודיקער צערטקייט, מיט יענער נישט דרייסטער ליבע און באַוונדערונג מיט וועלכן ער פלעגט אויף איר קוקן, ווען זי האָט מיט איר מאַמע־האַרץ דערפילט, אַז ס׳האָט זיך דאָס געמיט אַוועקגעלייגט אויף

זיינע פֿלייצעס מיט בלייאיקער שווערקייט און זי האָט אין צייט געפונען פֿאַר אים אַ טרייסט־וואָרט.

פון שטעט און שטעטלעך אַרום אסטראוע, פון קרובים און פריינט זענען אַנגעקומען פּעק און פּעקלעך מיט שפייז, מיט קליידער, מיט אָפּגעשפּאָרטע ביסלעך אייגנעמאַכטס, מיט פּאָמעראַנצן, וואָס מ׳האָט אויף רפואה ערגעץ וווּ געקראָגן כדי צו העלפן די געשלאָגענע שטאָט.

דער נורער רב, ר׳ יצחק דוד, האָט אין זיין בית־דין נישט געקאָנט איינזיצן. נישט נאָר האָט אים געטרִיבן דער פּחד, אַז עס זאָל די מגפה חלילה נישט פֿאַרצערן דאָס הויז פון זיין זון אהרן, נאָר ער האָט נאָך מער מורא געהאַט, אַז זיין זון זאָל פֿאַר שרעק פֿאַר דער מגפה חלילה פון זינען נישט אַראָפֿ. ר׳ יצחק דוד נורער האָט גוט געקאָנט זיין זון, ער האָט געווּסט, אַז ווען ס׳געשעט עפּעס אַן אויסערגעווײנטלעכע זאַך מיט זיין קינד זעצט ער זיך אָוועק אין אַ ווינקל; ער פֿאַרבייסט דעם קנאָכן פון פינגער פון זיין רעכטער האַנט און ער בלייבט אַזוי זיצן אין מוראדיקער פֿאַרגליווערטקייט, אין יאוש׳דיק־פּחד׳יקן שווייגן, וואָס צעפּליקט דאָסהאַרץ פֿאַר ווייטיק. ערשט מוז זיין זון אהרן פֿאַר שרעק זיצן אין אימת מוותדיקע אַנגסטן און וועט ווייס וואָס ס׳קען נאָך מיט זיין קינד געשען איידער די מגפה רירט חלילה זיין הויז אָן.

און ס׳האָט ר׳ יצחק דוד, דער נורער רב דעם שטריימל אָנגעטון איבער זיין קאָפּל ער האָט אַרויפגעצויגן זיין אַטלעסענע נייע קאַפּאָטע; ער האָט אָנגעטון די נייע סאַנדאַלן מיט די גומעס ביי די זייטן און ער האָט אויף אַ פּויערשער פּור געהייסן אָנלאָדן אַ זאַק אַרבעס, אַ קערצל קאַרטאָפֿלעס, אַ פּאָר פּלעשער אייל, אַ זעקל ציבעלעס און אַ שפּאָר ביסל „פּאָשלעדנע״, געלבלעך־שוואַרצע מעל. ער האָט זיך אַוועקגעזעצט אויף אַ ברעט באַדעקט מיט שטרוי און ער איז מיט מאלקינער שאָסיי אַריינגעפֿאָרן קיין אסטראוע. ער איז נישט געפֿאָרן דורכן מאַרק, נאָר ער האָט זיך פֿאַרדרייט פון מאלקינער וועג און איז אַריין אין אַלט־בראָקער געסל, פֿאַרבי די ישיבה, נעבן עסיק פֿאַבריק און פון דאָרט איז ער אַריין צו משה וואַסערמאַכער אויפן הויף.

אַז ר׳ אהרן האָט אויף מאָרגן נאָכן קומען פון דער לויה פון זיין חבר שעפּסל דערזען דעם טאַטן מיט דער געלבלעך־גרויער, ברייט צעקעמטער באָרד, אַז ער האָט דעם טאַטן דערזען אויפן הויף איז ער ווי אַ געשמיסן קינד, ווי אַ זינדיק קינד צוגעקומען צו אים און ער איז געבליבן שטיין ווי אַ פֿאַרגליווערטער און בלויז אַ זאָג געטאָן, „טאַטע!״

דער נורער רב, ר׳ יצחק דוד, האָט מיט זיינע פֿאַרשערויש קלוגע, מיט זיינע שטענדיק פֿאַרטערטע אויגן באַטראַכט זיין זון און ער האָט באַשיינפּערלעך געזען ווי ס׳ליגט די לאַסט פון דער מגפה אין שטאָט אויף זיין זונס פלייצעס, ער האָט נישט אויסגעצויגן די האַנט צו געבן שלום זיין קינד; ער האָט אים בלויז אַ זאָג געטאָן: „קום, אהרן, זעץ זיך דאָ צו אונ לאָמיר זיך דורכשמועסן!״ אין דער אַטלעסענער קאַפּאָטע, מיטן שטריימל אויפן קאָפּ האָט דער נורער רב זיך אַוועקגעזעצט אויף איינעם פון אהרן וועלוול טאָקערס קלעצער, וואָס זענען געלעגן אין הויף. ער האָט דעם זון געהייסן זיך זעצן נעבן זיך אונ ווי מיט אַ מאַמע־האָנט אַזוי האָט ער געצערטלט זיין קינד, זיין זון אהרן וואַסערמאַכער, דעם טאַטן פון זעקס קינדער.

פון די פּענצטער פון די שטובן אַרום משה וואַסערמאַכערס הויף האָט מען אַרויס־געקוקט פֿאַרגאַפּטע און מ׳האָט זיך געוווּנדערט ווי ס׳קומט דער נורער רב אין שטאָט אַריין, אין דער צייט פון אַזאַ מגפה. ווי ער קומט צו זיצן אויף אַ קלאָץ אין הויף און וואָס

ער רעדט אזוי אריין אין זיין זון, אין ר׳ אהרן וואסערמאבער, אין ר׳ אהרן דעם קאפ־מענטש, דעם שארפן פאליטיקער פון שטאט, אין ר׳ אהרן דעם חריף, אין ר׳ אהרן דעם וויצלינג. אבער גראד אין דער צייט ווען ר׳ יצחק דוד איז געזעסן אזן געערדט מיט זיין זון, גראד דעמאלט האט אהרן וועלוול טאקער פון זיין טויטן־בעט א רוף געטאן זיין ווייב אזן איר געבעטן זי זאל אים געבן א טרונק וואסער. ער האט די אויגן בריייט־צעעפנט; ער האט דאס געקאכטע וואסער געטרונקען אזן ער האט מיט די אפגענעצטע ליפן א שפּטשע געטון: „כ׳פיל מיר גאט־צו־דאנקען בעסער!״ אזן קוקנדיק דורך די פענצטער פון זיין שטוב, האט דער רימער באמערקט ווי מיטן קומען פון נורער רב צו זיין זון ר׳ אהרן האט זיך די געדיכטע פינצטערניש פון דער מגפה, וואס איז געהאנגען איבערן הויף ווי א שווערער וואלקן אין ווינט, געטאן א הייב פון ארט אזן האט זיך געריסן צו די הייכן.

טאטע אזן זון זענען געזעסן ביי אהרן וועלוול דעם טאקער הינטערן פענצטער אזן ס׳האט דער נורער רב מיט טרייסט־וועטער געצערטלט זיין זון אהרן. „השם יתברך וועט העלפן אזן די מגפה וועט דיין הויז פארמיידן!״ האט דער נורער רב צוגעזאגט זיין זון. ר׳ אהרן האט נעבן טאטן געהאט א געפיל ווי ער וואלט ערשט געווען א פיצל קינד. ער האט זיך געוואלט אוועקזעצן ביים טאטן אריפן שויס אזן זיך צוטוליען צו אים. אים איז געווען אזוי גוט צו האבן דעם טאטן נעבן זיך. אים האט זיך אויך געדאכט, אז די לופט ארום אים איז ערשט ריינער געווארן אזן אז די פינצטערע וואלקנס, וואס זענען געהאנגען איבער דער שטאט צעשווימען ערשט ווי עס צעגייט שניי אין זון.

„כ׳וויל גיין מנחה דאוונען אזן זיך אין וועג גרייטן״, האט ר׳ יצחק דוד אין מיטן צערטלען זיין זון א זאג געטון. ער האט געהייסן אויסלאדן פון וואגן די שפייז פאר זיין זון. ער איז ארויף אין הויז אריין; ער האט מיט פאטערלעכער ליבע געצערטלט יעדעס אייניקל באזונדער; ער האט אפגעדאוונט מנחה, האט געבענטשט די אייניקלעך אזן האט שוין ביי דער טיר א זאג געטון מיט א ליבלעך־פארשעמטער שטימע צו זיין שנור: „טשיפעשי, אלץ וועט אי״ה זיין גוט, אלץ וועט אי״ה דורך בשלום!״ „הלוואי!״ האט טשיפע ר׳ אהרנס מיט איר תחינהדיק־זיסער שטימע געבעטן. זי האט באגלייט איר שווער ביזן גאס ארויס אזן זי האט שוין ביים טויער פון משה וואסערמאבערס הויף נישט דרייסט דעם נורער רב א פרעג געטאן: „פארוואס האט איר זיך אפילו נישט געוואשן אזן קיין כזית נישט פארזוכט אין מיין הויז?״

ר׳ אהרן האט זיך ערשט געכאפט, אז דער כאטע האט גאר נישט טוען געווען אין זיין הויז. אים האט ערשט שטארק געווונדערט, וואס דער טאטע איילט זיך אזוי אוועקצופארן, וואס דער טאטע איז אפילו נישט געבליבן ביז וועטשערע; זיין טשיפעס פראגע איז געווען א גערעכטע. „פארוואס האסטו טאקע קיין פיצל ברויט אפילו נישט פארזוכט אין מיין הויז?״ האט ר׳ אהרן איבערגעפרעגט זיין טאטן. דער נורער רב האט געזוכט אן ענטפער אויף די פראגעס. ער האט זייער קינדער נישט געוואלט ווי טון, זיי דערמאנען אין דער מגפה, וואס בושעווען אין שטאט. „כ׳בין נישט הונגעריק!״ האט ער געשטאמלט און ער האט זיך שנעל געזעגנט מיט זיין שנור.

„כ׳וועל דיר באגלייטן ביז נאך מאסעס מיל״, האט ר׳ אהרן זיך געבעטן ביים טאטן ווען ער האט געזען, אז די פור איז גרייט.

טאטע אזן זון האבן ערשט שפאצירט פאמעלעך. די פור איז געפארן הינטער זיי. ווען זיי זענען געווען נעבן ישיבה האט ר׳ אהרן א פרעג געטאן דעם טאטן: „פארוואס האסטו זיך אפילו נישט געוואשן אין מיין הויז?״ און כאטש דער נורער רב האט

פרובירט אויסמיידן צו געבן זיין זון אן ענטפער אויף דער פראגע, האט ער אים דאך געמוזט אויסזאגן: „כ׳טאר נישט, כדאך אין דער שטאט נישט עסן, ווייל כ׳קען נאך חלילה די מגפה פארשלעפן צו זיך אין מיין קהילה אריין!" ס׳האט ר׳ יצחק דודן פארדראסן פארוואס ער האט דעם זון אזוי קלאר דערמאנט, אז ער ווויינט אין דער שטאט ווו די פלאמען פון דער מגפה זענען נאך אין פולן ברען. ער האט ערשט געזען ווי א וואלקן פארציט זיך איף זיין זונס פנים. ער האט אויך געהערט ווי זיין זון בעט זיך ביי אים: „טאטע, אפשר וואלט גלייך געווען כ׳זאל נעמען טשיפען מיט די קינדער און קומען צו דיר, צו דער מאמען אהיים".

ר׳ אהרנ׳ס שטימע איז געווען קינדעריש־צארט, בעטנדיק־שטיל אומזיכער און שטאמלענדיק. דער נוירער רב האט געפילט ווי זיין הארץ צעגייט פאר רחמנות אויף זיין קינד. ער האט אים שיער נישט א זאג געטון: „נעם, זון מיינער, און ברענג דיין הויזגעזינד צו מיר!" אבער ער האט דעם זון געזומען אונטערן ארעם און ער האט אים געבעטן: „ווייסט דאך, מיין זון, איך דארף דיר נישט זאגן, פון א מגפה, מיין קינד, קען מען נישט, דארף מען נישט, טאר מען פשוט נישט אנטלויפן, ווייל די ווייסט, אהרן, ווייסט אז ס׳איז דא א גרעסערע געפאר אין דעם אז די מגפה זאל חלילה נאכלויפן ווי"...

ר׳ יצחק דוד איז געבליבן שטיל אין מיטן ריידן. אים האבן פארפעלט ווערטער ערשט. „כ׳ווייס, טאטע, אז מ׳קען פון קיין מגפה נישט אנטלויפן!" האט ר׳ אהרן געזאגט. „אבער", „גארנישט אבער!" האט אים דער טאטע איבערגעריסן די רייד. „טאקע אין זכות פון דעם וואס מיין קינד ביסט זיך אזוי מתעסק אין ביקור חולים, טאקע דערפאר ווערט השם יתברך העלפן אן דו און דיין הויז־געזינד וועלן ניצול ווערן פון דעם פייער!"

טאטע און זון האבן זיך געדריקט שטארק און שטארק די הענט. און ווען דער נוירער רב האט זיך אוועקגעזעצט אויף דער פור, און ווען דער פויער האט מיט דער בייטש א טרייב געטון דאס פערד, האט זיך ר׳ אהרנען געדאכט אז פון מאלקינער ווערג, פון די פעלדער ארום טראגן זיך מיט אימפעט, מיט רעש, מיט גאייל פרישע, שטארקע ווינטן, וואס הייבן אן צו צעפאכען די פארסמטע לופט פון שטאט, וואס פארטרייבן די ריחות פון די צעפוילטע מענטשלעכע קערפערס ארום דער שטאט וואס פאריאגן די ווייסטע מגפה, וואס האט מיט פלאם־פייערדיקן צארן ביז אהער פארצערט די שטאט.

מיט הינטערשטע געסלעך האט ר׳ אהרן זיך אומגעקערט אין שטאט אריין. דורכן יאטקע גאסל איז ער אוועק צום אמשענאוועך שטיבל. ער איז געגאנגען און ער האט געפילט ווי א בענקשאפט צו זיין טאטן צעברויזט זיך אין זיין הארץ, ער איז פארבייגעגאנגען דעם אלטן בית־המדרש; ער האט אנגעטראפן דעם הויכן מאטקען, וואס האט פון הונגער און אויסגעצערטקייט נאך אויסגעזען העכער ווי שטענדיק.

„וואס ביסטו אזוי פארואמערט, אהרן?" האט אים מאטקע מיט זיין שטענדיקער בגלויפנדיקער שטימע א פרעג געטון. ער האט נישט געוואלט קיין ענטפער און ער האט פארגעזעצט: „היינט איז דאך יארצייט נאך „אים" ז״ל, איז דארף מען מאכן א לחיים. און געדענקסט דאך אהרן ווי „ער" ז״ל פלעגט שטענדיק זאגן און אונדז וואלנען: „עצבות קען חלילה פירן צו עבודה זרה!" איז לאמיר טאקע פריילעך זיין, אהרן!"

מאטקע האט ר׳ אהרנען א קלאפ געטון אין פלייצע, ער האט ארויסגענומען א פלעשל פון בוזמע־קעשענע און ער האט זיך כמעט צעזונגען אין מיטן גאס: „מיר ווילן טרינקען לכבוד „אים" ז״ל. קום אהרן, לאמיר א שפרייז טון אין שטיבל אריין!"

איידן ווען צום אמשענאוועך שטיבל האט מאטקע געשווינד און גיך געדעדט; ר׳ אהרן האט נישט געהערט מאטקעס רייד. א שוידערלעכע בענקשאפט נאך זיין טאטן

האָט ערשט גענאָגט זיין האַרץ. ער איז געגאַנגען און ער האָט געפילט ווי די פיס זיינע שלעפּן זיך נאָך נאָך אים. זיי זענען צוגעקומען צום אמשענאווער שטיבל. מאָטקע איז אַריין דורך דער פאָדערשטער טיר און ר׳ אהרן איז אַריין דורך דער הינטערשטער טיר פון שטיבל; ע האָט דערזעקביים לאַנגן, ברייטן טיש דעם געל־וואַקסענעם, דעם איינגע־שרומפּענעם פּנים פון זיין שווער, ר׳ נח דאָזער. ער איז געזעסן ביי זיינעם אַ גאָלד־געליישטן לעדער־געבונדענעם משניות און ער האָט זיך געשאָקלט איבער אים ווי אַ פאַרטרוקנטער זאַנג שאָקלט זיך אין ווינט.

ר׳ אהרן האָט אַוועקגעדרייט דעם קאָפּ פון זיין שווער, ער האָט זיך אַוועקגע־שטעלט אין אַ ווינקל און ער האָט זיך מיט אַמוראדיק־צענקענדיקן ניגון צעדאַוונט ערב־יום־כיפּורדיק שטיל.

און די געדיכטע, טיפע וועלדער אַרום אסטראווע, די וועלדער אויף בראקער אויף רוזשאַנער, אויף וואַרשעווער און אויף זעמבראווער שאָסייען האָבן פּחדיק געוויספּערט און זיי האָבן איינגעהילט די שטאָט אין אַ נאַכטיקער, אַ בלייאיק־שווערער, אַ מוראדיקער, אומזיכערער שטילקייט.

ישראל עמיאט
ראטשעסטער

נחמיה קברן...

ישראל עמיאט (גאלדוואסער) — דיכטער, אַנגעהויבן שרייבן אין העברעיש און שפעטער אַריבער אין יידיש, געדרוקט זיך אין פאַרשידענע ליטעראַרישע זשורנאַלן אין פוילן, רוסלאַנד און אַמעריקע. די ערשטע זיינע פיר ביכלעך לידער זענען דערשינען אין אסטראווע, צווייַ ביכער לידער אין ראַטן־פאַרבאַנד, וווּ ער איז געווען בעת דער מלחמה, און אין 1957 — אַ בוך אין פוילן. ער איז אויך געווארן איבער־געזעצט אין עבֿרית, פויליש און רוסיש.
זינט 1959 געפינט זיך ישראל עמיאט אין אַמעריקע.

דרייסיק יאָר איז נחמיה געווען באַגרעבער אין שטעטל. אויסגעזייט דעם בית עלמין מיט קברים, ציגעוווינט זיך צו געווייניגערייַן און ספּאַזמען, אַמאָל — איבער אַ יונג קינד, אַן עופה׳לע, וואָס איז פרי פון דער וועלט געגאַנגען, אַמאָל — אַ בחור אין סאַמע מיטן בלי אונטערגעשניטן, אַ מוטער פון קליינע קינדער; דרייסיק יאָר האָט נחמיה אָפּגעווויגט ביים הקדש שטיבל אויפן בית עולם. געטון זיין מלאכה בשלימות, געווען דער שומר פון בית־החיים, אַכטונג געגעבן מען זאָל נישט צעטרעטן די קברים, זיך אויסגעקריגט מיט די יידענעס, וואָס קומען אַלע ערב ראש השנה צו קרובים, הלמאי זיי גייַען נישט דעם אַנגעצייכענטן וועג. נאָר פערגיין אין די קברים אַריין. זיך קיינמאָל נישט געקלאָגט פאַר קיינעם, אין די „ליידיקע טעג" וועלן ער איז נישט פאַרנומען ביי קברים גראָבן, פלעגט ער אַרויסגיין אַ ביסל אויפן בית־עולם, איבערגעקוקט די מצבות, געטראַכט אַז עס איז קיין נפקא מינה נישט וואָס ס׳איז דאָ אויף דער וועלט רייך אָדער אָרים, מ׳ליגט אַלע גלייך אין דער ערד.

די דרייסיק יאָר, וואָס נחמיה איז געווען קברן, זענען אים עפּעס אַזוי מאָדנע שנעל אַדורך ווי אין אַ חלום, נאָך ערשט אין די זעכציקער, נאָך אַזאַ לאַנגן אָפּזיין אויפן בית־החיים, האָט נחמיה פלוצעם זיך אָנגעהויבן צו דערפילן עלנט אויף דער וועלט...

עפּעס פילט ער זיך היינט ווי אין ערשטן יאָר קברן ווערן. ער פלעגט דאָס שפּעטער שטענדיק דערמאָנען מיט אַ שמייכל.

אין ערשטן יאָר קברן זיין, געדענקט ער, האָט ער נאָך אַזוי מורא געהאַט אַרויסצוגיין ביינאַכט אויפן בית־עולם, נישט צוגעווויגט געווען...

אַזאַ אומעט האָט דעמאָלט געשלאָגן פון וויסטן פעלד. ער איז נאָך דעמאָלט אַ יונגערמאַן געווען, דורך אַ צופֿאַל איז ער צו דער פרנסה געקומען, אַ הויז זיינס אינעם שטעטל איז אָפּגעברענט געווארן, האָט ער פאָר זיך קיין אויסוועג נישט געהאַט און איז קברן געווארן. נחמיה איז דעמאָלט נישט געווען דער נחמיה וואָס היינט, מען האָט אים נאָך ווען נישט ווען „נחמיה" גערופן... נישט געווען קיין עם־הארץ. אין בית המדרש מיט אַן עולם געלערנט, נאָך מנחה, — איז אים טאַקי דאָס ערשטע יאָר שווער אָנגעקומען דאָס קברנות. נחמיה געדענקט ווי שווער עס איז אים געווען דאָס צושיטן אַ קבר... גראָד איז אונטערגעקומען אַ יונג קינד און די געשרייַען פון דער מאַמען האָבן הימלען געשפּאָלטן, ווילד האָט זיך די מוטער געווארפן אויפן אָפּענעם קבר פון איר איינציק קינד,

נישט געלאזט צושיטן די ערד, נחמיה האט זיך דעמאלט אין דער זייט אוועקגערוקט און געווייגט, געווייגט אזיפן קול, אז „חברה" האט אים געמוזט איינשטילן און אויסמוסרן פארן זיין א „יידענע" און נישט טון „זיין פאך"...

יעדער טאג האט זיך אים דעמאלט געצויגן ווי א יאר, און ווינטער איז ער גאר געווען דערשלאגן, די קברים איינגעהילט אין שניי, א פעריתומט בוימל מיט אראפגעלאזטע צווייגן, ווי נאכגעלאזטע אראפהענגענדיקע הענט פון א בר־מינן... ער פלעגט גאנצע טעג זיצן אין זיין דירה בשכנות פון טהרה שטיבל זאגן תהילים, אין דער עלנט וואס האט געיאגט פון אלע ווינקעלעך ווי פון א חורבה, האט אן אויסדרוק געפונען אין דעם מעלאנכאלישן תהילים־ניגון.

אמאל נאר האט די דריקענדיקע שטילקייט איבערגעריסן א יללה פון א הייפל מלווים, מיט א סקריפ האט זיך געעפנט דאס טויער פון בית עולם און די עגלה האט מיטגעפירט מיט זיך א געוויינעריי, א ספאזם פון געשטארבענעמס קרובים נאך סתימת הגולל האט זיך דאס גיווין נאך מער פערשטארקט, איבערגעשראקן א קרא וואס איז געשטאנען ערגעץ אויף א מצבה און פארוווונדערט נאכגעקוקט דעם געזעמל מענטשן, וואס האבן זיך פלוצעם דא פארזאמלט, די קרא האט א פאטש געטון מיט די פליגל, עטלעכע קרייזן געמאכט איבערן בית־החיים און פערפלויגן אין דער פערשנייטער ווייטקייט.

שווער איז נחמיה'ן געווען אינעם ערשטן יאר. אבער ער האט זיך דאך ביסלעכווייז צוגעווויגט זיך צו די לאנגע ווינטער־נעכט און צו די ענדלאזע זומער־טעג.

נאר אויף דער עלטער האט נחמיה אנגעהויבן שטארק צו קוועלן זיין איינזאמקייט.

לפנים נאך אלץ דער זעלבער נחמיה, דער שרייענדיקער און בייזער, קריגט זיך פאר טרעטן אויף קברים, עס גייען אים נישט אן די יללות פון די אומגליקלעכע יתומים וואס בלייבן עלנט נאכן טויט פון זייער פאטער, אבער פארט נישט דער זעלבער. זאל דאס זיין די עלטער? — עפעס אזא נישט זיכערקייט פילט ער ווען ער קומט ארײן אין שטוב פון בית־הקברות, דורך דער הארטער שאל פון בייזקייט גנב'עט זיך דורך אזא קלעמענדיקער אומעט און מיטגעפיל.

און אפשר איז דאס די מלחמה? דארטן אין שטאט איז ערשט א מגפה. די עגלה ברענגט מתים אלע פאר שעה, אפט ברענגט מען אויף א טראנע א דערשאסענעם, פון רוצחישע הענט אין די טעג ווען דאס יידישע לעבן איז הפקר, דארטן אין שטאט, איז דער ווייט־ק כאטש אלעמענס, דא איז נחמיה אליין, אליין מיט די אלע קדושים און מגיפה־מתים.

ווי נחמיה בעמיט זיך נישט צו טאמעווען די איינגעבוירענע וויכהארציקייט, וואס איז אים נאך געבליבן פון די יונגערמאנישע יארן, קומט זי קאפויער נאך יעדער קבורה.

עפעס איז דאס גיווין פון די מלווים היינט אויך אנדערש. ס'איז אזוי שניידנדיק, אזוי שוידערלעך און קריכט אין די ביינער.

וועמען אלץ האט מען שוין נישט אהערגעברענגט, געטראפענע פון דער בייזער פלאג? יונגעלייט אזן עלטערע יידן, חסידים אזן אנשי־מעשה, און דער גיווין, ווי ער וואלט געהאנגען איבער די בית־עולם יאדלעס, דארט אין שטאט זענען מענטשן צוזאמען, מען פארגיט זיך די עוולות און מען טוליעט זיך קעגן דעם גרויסן שונא וואס לויערט אין דרויסן קעגן דער שרעקלעכער מגיפה, און אז עס טרעפט אן אומגליק איז עס אלעמענס אומגליק, איז יעדער א שותף צום צער, נאר דא האט מען נחמיה'ן איבערגעלאזט אליין.

איינמאל שפעט זומער־טאג, פארנאכט־צייט, עס איז גיווען נאך דער קבורה פון

ר׳ אברהם דיין, די גאַנצע שטאָט איז אויפן בית־החיים געקומען, מען האָט דאָס שרעקלעכע אומגליק באַקלאָגט, ווער האָט דעמאָלט געקאָנט די טערערן איינהאַלטן? אַ שוידערלעכע יללה האָט דאָס בית־הקברות אָנגעפילט, מיט טערערן האָט מען זיך איבערגעגעבן דאָס צדקות פונעם נפטר, וואָס איז נאָך אַ סך־הכל אַ יונגערמאַן געווען און איז פון דער שרעקליכער מגיפה געטראָפן געוואָרן. ביסלעכווייז האָט זיך דאָס בית־הקברות אָפגעליידיקט. און די אַנגסטפולע שטילקייט וואָס האָט פֿלוצעם דאָס בית־החיים אָנגעפילט, איז נאָך שוידערליכער געווען, ווי דער ערשט־נאָר־וואָס געוויטער. אַ ווינט האָט אַ קריי געטון צווישן די יאָדלעס און זיי אָנגעבויגן איבער די קברים, אין מערב האָט זיך די זון שוין געזעצט און אַ קרענקליכע רויטקייט איבערן האָריזאָנט פערשפרייט. ערגיץ אויף אַ יאָדלע האָט אַ פייגעלע אַ צוויטשער געטון אַן אָפגעריסן טרויעריקע פויגל מעלאָדיע. פון דערבייאיקן וואַלד האָט זיך נאָגנדיק געהערט דער איינטאָניקער קו־קו־געשאַל פון אַ פאַרבענקטער קוקאווקע. אין הייזל ביי נחמיה׳ן האָט זיך שוין אַ לעמפל געצונדן און דאָס אָנקומען פון דער נאַכט אָנגעזאָגט... נאָר נחמיה איז אויפן בית־הקברות געבליבן. גענישטערט די קברים. ער ווייסט אַז ערגיץ אין אַ זייט דאַרף זיין דאָס קבר פון אַ פאַרבעהאַלטענעם צדיק, אַ שטיללער גרויסער ייד, עס האָט אים צום קבר געצויגן, זיין נאָענץ אָנגסט, זיין גאָנץ אָנגעקליבענעם צער אַראָפצורעדן, ער זאָל אַ מליץ־יושר זיין, די צרה זאָל זיך אָפשטעלן. מען קען דאָך דאָס שוין נישט איבערהאַלטן! נחמיה, ווי ער וואָלט נישט געווען 30 יאָר קברן, אַ בייזער גלייכגילטיקער צו געווייַן און צו אומגליק, האָט אויפן גאַנצן קול געווויינט און געיאָמערט, ווי אַמאָל ווען ער איז אַ יונג בחור׳ל געווען און פאַר דער חתונה אויף דער מוטערס קבר געגאַנגען און זיין חתונה טאָג צעוויסן געגעבן. ער האָט נישט געהערט וואָס אַרום אים טוט זיך, עפעס ווי אַ שליח־ציבור׳ פון פיין אין ווייטיק האָט ער אין קבר אַריינגעשלוכצט און אויף רחמים געבעטן...

ווען די עגלה מיט אַ פרישן מגיפה־קרבן איז אויפן בית־עולם אַרויפגעפאָרן, האָט מען נחמיה׳ן לאַנג געזוכט. אַ האַלב פערחלשטער איז ער אויפן צדיק׳ס קבר געלעגן און געיאָמערט. און ווען מען האָט אים געהייסן אַ קבר גראָבן, האָט ער נאָר געשטאַמלט...

— איך קען נישט מער... איך קען נישט מער... זאָלן עס אַנדערע טוון

און אויפסניי אין אַ יאָמערלעך געווויין פערגאַנגען...

טוביה מאקאוער
בני־ברק
(געוו. סעקרעטאר פון דער אסטראווער קהילה)

די קהילה פארוואלטונג

אין דער צייט פון דער רוסישער הערשאפט איבער פוילן ביז 1914, האט די יידישע קהילה פארוואלטונג נישט געהאט קיין שום זעלבסשטענדיקע רעכט. די קהילה פארוואלטונג, אדער ווי מען האט זיי געפונפן, „דאזארעס", זענען געווען, אזוי צו זאגן, שמשים ביים רוסישן מאגיסטראט. אדורך געפירט די וואלן (נישט קיין דעמאקראטישע) פון די דאזארעס האט דער מאגיסטראט. רעכט צו ווייזן האבן געהאט נאר די עטאט־צאלער. די פונקציעס פון די דאזיקע דאזארן זענען געווען צונויפצושטעלן די עטאט ליסטע און אפשאצן וויפל יענער איינער זאל צאלן, אבער איינגעמאנט דעם עטאט האט נאר דער מאגיסטראט. זיי האבן אויך געהאט א פונקציע איינצואַרדנען א מי שברך אין בית המדרש בעת יעדער „גאלעווקע" (יעדן געבוירן טאג פון א מיטגליד פון דער קייזערליכער פאמיליע). ביי דער דאזיקער צערעמאניע פלעגן מוזן ביי זיין דער רב און די דאזארעס. דער רב האט געזאגט א קאפיטל תהלים און דער חזן מיטן כאר פלעגן זינגען דעם הנותן תשועה למלכים ווי אויך דעם רוסישן הימן („באזשע, צארין חראני") ביי דער דאזיקער צערעמאניע פלעגט אויך ביי־זיין א פארשטייער פון דער מאכט (דער זשעמסקער, אדער דער פאוויאטאוועד־נאטשאלניק). עס האט אמאל געטראפן אז אפילו דער גובערנאטאר אליין איז געקומען.

איבערגעבן אין ארענדע דאס מרחץ מיט דער מקוה פלעגט אויך דער מאגיסטראט — און נישט די דאזארעס. דער ארענדאטאר פלעגט צאלן דעם מאגיסטראט, און פון עטאט פון מרחץ־ארענדע פלעגט דער מאגיסטראט צאלן א טייל שכירות די רבנים; א טייל שכירות פלעגן די רבנים אויך באקומען פון דער שחיטה דורך די שוחטים. די עטאט־צאלער האבן געהאט דאס רעכט אויסצווויילן א רב, אבער נישט צו דיספאנירן מיט די מיטלען פאר ווילטעטיקע צוועקן. די ווילטעטיקע אינסטיטוציעס, האבן זיך דעמאלט געמאטערט אויסצוהאלטן זיך מיט אייגענע מיטלען (ד. ה. זאמלען נדבות ביי יחידים א. א. וו.). פארשטענדלעך, אז ביי אזא מצב איז אלץ געווען פארנאכלעסיקט.

איז די יארן פון 1914 ביז 1918 בעת דער דייטשער אקופאציע, איז קיין רייד נישט געווען וועגן א טעטיקייט פון א יידישע קהילה־פארוואלטונג, די דייטשע אקופאציע־מאכט האט באשטימט א קאמיטעט פון שבעה טובי העיר און האט זיי געהאלטן פאר די פארשטייער פון דער יידישער באפעלקערונג, אבער אן קיין שום רעכט. דער זעלבער מצב האט אויך עקזיסטירט נאך דעם אין די ערשטע יארן פון דער פוילישער זעלבסט־שטענדיקייט. ערשט אין יאר 1924 איז דערשינען פילסודסקיס דעקרעט וועגן דורכפירן וואלן צו דער יידישער קהילה־פארוואלטונגען און רבנים. די וואלן זענען געווען אויף דעמאקרא־טישע יסודות. אין די גרעסערע קהילות איז געוויילט געוואָרן א ראט מיט א פארוואלטונג, און אין די קלענערע — נאר א פארוואלטונג. אונדזער שטאט אסטראוע איז פארעכנט געווען צו די גרעסערע קהילות. וואלרעכט האט געהאט די גאנצע מענלעכע באפעלקע־רונג פון 21 יאר אלט. זיי האבן געוויילט נאר א ראט פון 12 פערזאן, און דער ראט האט נאכדעם געוויילט א פארוואלטונג פון 8 פערזאן. קיין ראט־מיטגלידער האט נישט געקאנט זיין א פארוואלטונגס־מיטגלידער. די טעטיקייט פון דער נייער קהילה־פארוואלטונג האט

שוין אַנגענומען אַ גאַנץ אַנדערן כאַראַקטער. אירע פונקציעס און די רעכט זענען באַשטאַנען: צונויפצושטעלן אַ בודזשעט — פאַר אַלע רעליגיעזע הצטרכותן וו. צ. ב. אויסהאַלטן רבנים, שוחטים, דיינים, נאמנים, מקוה־מרחץ, בתי מדרשים, עירבון, „תלמוד־תורה", א. אַ. וו. וויי אויך צו שטיצן ווילטעטיקע און סאַציאַלע אינסטיטוציעס.

די הויפט־הכנסות זענען געווען פאַרגעזען פון עטאַט־שטייער און פון דער שחיטה, דער בודזשעט איז געווען אַ יערליכער און האָט געמוזט באַשטעטיקט ווערן דורך דעם מיניסטעריום פאַר רעליגיעזע ענינים. אין דער תקופה האָט די קהילה־פאַרוואַלטונג שוין געקאָנט פירן אַ מער זעלבסטשטענדיקע טעטיקייט. אין די ערשטע עטלעכע יאָר האָט זי אַרייַנגעבראַכט, מער ווייניקער, אַ פאַראינטערעסירונג אין יידישן געזעלשאַפטליכן לעבן אין שטאָט. זי האָט רעמאָנטירט די שטאַרק אָפּגעלאָזענע מקואות און דערמיט פאַרבעסערט זייער היגיענישן צושטאַנד, איבערגענומען אין אירע הענט די שחיטה און אַרייַנגעבראַכט אין איר מער אָרדנונג, איבערגעבויט דעם אַלטן „הכנסת־אורחים" מיט נייע אינערלעכע אייניריכטונגען, און פיל געשטיצט די שטאָטישע ווילטעטיקע מוסדות.

לינת הצדק און ביקור חולים

דער לינת הצדק און ביקור חולים איז געגרינדעט געוואָרן דורך אַ גרופּע עסקנים און מענטשן פון פאָלק מיט העכער 60 יאָר צוריק און געפירט זיין טעטיקייט ביז דעם

זיצן פון רעכטס: פערוואַלטונגס־מיטגלידער: לייבל אולשאקער, יעקב גאלדבערג, אפרים ריבקא, פאַרזיצער מרדכי כהן, משה פאקשיווע, דוד ליכטנשטיין, אין בענדעט ליכטענשטיין.
שטייען אין דער צווייטער שורה: פערוואַלטונגס־מיטגלידער: סעקרעטאַר סאנע ביטמן, פישל ראזענטאל, אברהם זיסק, חיים עסטריק, לייבל האלפרן און ישראל קופפערבערג.
שטייען אין דער דריטער שורה: רעוויזיאָנס־קאָמיסיע, פנחס בראוואק, מענדיל ווישעבאר, שמואל ריבא, פאַרזיצער לייבל מרגלית, יעקב פרץ אין טביה מאקאווער

לעצטן טאָג פֿאַרן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. דער „לינת הצדק" האָט זיך געשטעלט צוויי צילן: 1) שיקן דיזשורנעס נעכטיקן ביי שוועדע קראַנקע און אַזוי אַרום צו פֿאַרלייכטערן די שטוב־מענטשן פון קראַנקן כדי אים צו קאָנען באַדינען בייטאָג; 2) העלפֿן נישט פֿאַרמעגלעכע קראַנקע מיט דאָקטוירים, רעצעפּטן, מעדיצינישע כלים א. אַ., מיט דער צייט איז דער לינת הצדק געוואָרן איינע פון די פֿאָפולערסטע אינסטיטוציעס ביי אונדז אין שטאָט און אויך אין דער גאַנצער אַרומיקער געגנט. די פֿאַרוואַלטונג און די עסקנים זענען שטענדיק באַשטאַנען פון פּשוטע, נישט פֿאַרמעגלעכע פּאָלקס־מענטשן, בעלי־מלאכות, אַרבעטער א. אַ. וו. זייער איבערגעגעבנקייט פֿאַר דער אינסטיטוציע איז געווען אויסערגעווייניקלעך. וועגן מ׳האָט אַדורכגעפֿירט עפּעס אַן אָפּציע אַדער אַ זאַמלונג לטובת דעם לינת הצדק, האָט מען זיך ביי יעדן רוף צוגעשטעלט צו דער אַרבעט מיט התלהבות. די שטאָט האָט זיך שטענדיק וואַרים אָפּגערופֿן אויף יעדער אָפּציע. מען דאַרף באַמערקן אַז אין יענע יאָרן האָבן קיין אינסטיטוציעס נישט געהאַט קיין שום הילף פון אַמעריקע, נאָר געאַרבעט מיט אייגענע כוחות, כדי צו קאָנען דערפילן די אויפגאַבע וואָס מען האָט זיך געשטעלט. פון יאָר צו יאָר האָט זיך די טעטיקייט פון לינת הצדק פֿאַרגרעסערט און פיל געהאָלפֿן די נישט פֿאַרמעגלעכע קראַנקע אין זייער קריטישער לאָגע, אויך דער מאָגאַזין פון מעדיצינישע כלים איז געווען זייער אַ גרויסער. כמעט די גאַנצע שטאָט, אָפּילו די נישט יידישע באַפֿעלקערונג פלעגט אויך קומען באָרגן כלים.

באַזונדער האָט זיך דאָס אַרויסגעוויזן ביי די זייער שוועדע באַדינגונגען אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה 1914—1918. אָן דאָקטוירים, אָן רעצעפּטן, אָן לעבענסמיטל ביי אַ רוּינירטע יידישע באַפֿעלקערונג. די שטאָט איז געווען פול געפּאָקט מיט היימלאָזע פון די אַרומיקע, אָפּגעברענטע שטעטלעך זראַמב, טשיזעווע, רוזשאַן, יענדזשעווע, בראָק, נור, דלוגאשאדלע א. אַ. וו. וועלכע האָבן געלעבט אין זייער נישט היגיענישע באַדינגונגען. אָפּט זענען אויסגעבראָכן פּרישע עפּידעמיעס. דער לינת־הצדק איז אָלע טאָג געווען באַלאָגערט פון מאָסן מענטשן, וועמען מען האָט געגעבן הילף פֿאַר זייערע שוועד קראַנקע. ס׳זענען פֿאַרגעקומען האָרציַיסנדיקע סצענעס, ביי אַזאַ לאָגע איז דער לינת־הצדק אויך געשטאַנען אויף דער וואַך צו העלפֿן די אָלע ליידנדיקע.

די שטענדיקע איבערגעגעבענע עסקנים האָבן זיך געזומען צו דער אַרבעט מיט דער גאַנצער ענערגיע, מען האָט געבראַכט אויף אייגענע אחריות אַ דאָקטאָר פון וואַרשע; מען האָט זיך געשטעלט אין קאָנטאַקט מיט אַ געוויסן אפּטייקער ביי וועמען די רעצעפּטן זענען געווען צו גאָר אַ ביליקן פּרייז. מיר האָבן זיך בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה באַמיט ביי דער דייטשער אָקופּאַציע־מאַכט צו באַקומען שפּייז פֿאַר די קראַנקע און דאביי דערגרייכט גוטע רעזולטאַטן. יעדן חודש פלעגט מען באַקומען פיל צוקער, רייז, מעל, קאַשע א. אַ. וו. און אַזוי אַרום האָבן מיר געקאָנט, ווי עס איז, לינדערן די נויט פון די קראַנקע.

די פֿאַרוואַלטונג איז דעמאָלט באַשטאַנען פון די פֿאָלגענדע פּערזאָנען: חיים כרוסט, טוביה גרינבערג, טוביה מאקאווער, אברהם זיסק, סאנע ביטמאן, חיים עסטריק, סטאניסלאוו קאגאן (דער אפּטייקער), אהרון פרייליך, יעקב מאנקוטע, לייבל אלשאקער, לייבל טענצע און בעריל דמאכער. אָבער ספּעציעל דאַרף דערמאָנט ווערן אפּרים ריבקע. אַ ייד, אַ בעל־מלאכה, אַ מטופל מיט אַ פֿאַמיליע פון 10 פּערזאָן, געווינט אין אַ בוידעם־שטיבל ד׳ על ד׳, איז ער געווען דער רוח החיים פון לינת־הצדק זינט זיין גרינדונג ביזן לעצטן טאָג ד. ה. ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. מיד פון אַ גאַנצן טאָג אַרבעט, האָט ער

זיך קיינמאָל נישט אָפּגעזאָגט צו גיין נעכטיקן צו אַ קראַנקן. ביי יעדער זאַמל־אַקציע איז ער געווען פון די ערשטע.

ביי אים זענען ביינאַכט געווען די שליסלען, און אין פאַל וועט מען האָט באַדאַרפט אין מיטן דער נאַכט עפּעס אַ מעדיצינישע כלי, האָט מען ביי אים געקלאַפּט, און נישט קוקנדיק אויף זיין מידקייט פון אַ גאַנצן טאָג אַרבעט, איז ער גלייך אויפגעשטאַנען און געגאַנגען אַרויסגעבן די כלי. דאָס זעלבע, אַז עס האָט געטראָפן אין מיטן דער נאַכט אַ שוועריר פאַל ביי אַ קראַנקן און מען האָט באַדאַרפט אַ דאָקטאָר אַדער אַ רעצעפּט, איז ער תמיד געווען גרייט צו באַזאָרגן הילף.

אויך וועט מען האָט באַדאַרפט נעמען אַ שווערן קראַנקן קיין וואַרשע און עס איז נישט געווען ווער עס זאָל מיט אים פאָרן, האָט ער אַוועק געלייגט די אַרבעט און געפאָרן מיט דעם קראַנקן.

עס איז געווען פאַלן אַז מען האָט באַדאַרפט אין מיטן דער נאַכט אַ באַשטעטיקונג פון מאַגיסטראַט אַדער פון דער יידישער גמינע פאַר אַ קראַנקן, האָט ער אין מיטן דער נאַכט געוועקט די באַאַמטע אויף צו דערליידיקן די פאָרמאַליטעטן.

אין שטאָט איז ער געווען זייער פאָפולער, אַזוי אַז וואָס עס זאָל נישט טרעפן עפּעס מיט אַ קראַנקן, איז מען גלייך געלאָפן צו אפּרים היטלמאַכער, ער האָט קיינעם נישט אָפּגעזאָגט. ער איז געווען מיט זיין גאַנצער נשמה און גוף איבערגעגעבן דעם לינת הצדק וביקור חולים.

יהי׳ זכרו ברוך.

ד״ר ראובן קלאטשקאָ

ד״ר ראובן קלאטשקא, איז באַוווסט געווען אין דער גאַנצער געגנט אַלס באַרימטער דאָקטאָר־מעדיציין, ער איז געבוירן געוואָרן אין רוסלאַנד כמעט ביי אַסימילירטע עלטערן, געלערנט און שטודירט אין רוסישע שולן אין נישט באַקומען קיין שום יידישע בילדונג. אַנקומענדיק קיין אסטראוע, בערך אין יאָר 1900, איז ער אויסגעוואַקסן אַ פייערדיקער נאַציאָנאַלער ייד און אַ מסירות נפש׳דיקער עסקן לטובת דער יידישער באַפעלקערונג. עס איז נישט געווען קיין שום כלל אַקציע, אַז ער זאָל אין איר נישט נעמען קיין אָנטייל. זיין באַציונג און איבערגעגעבנקייט צו יידישע קראַנקע איז געווען ממש אַ פאַטערליכע, אין יעדן יידישע שטוב געוואָרן אַ היימישער. וועט ער איז געקומען אויף אַ באַזוך צו אַן אָרימען קראַנקן האָט ער נישט נאָר נישט גענומען קיין האָנאָראר, נאָר אויך בייהילפיק געווען מיט רעצעפּטן. ער האָט אַוועקגעגעבן פיל צייט און כוחות פאַר דעם לינת הצדק און ביקור חולים אין שטאָט. ביי יעדער צדקה אַקציע איז ער געווען פון די ערשטע זיך אָפּצורופן מיט גרעסערע סומעס. ער איז געווען איינער פון די גרינדער פון דער גרויסער ליי־און שפּאָר־קאַסע אין שטאָט, לאַנגע יאָרן איר יושב־ראש. צוליב זיין פּערזענלעכקייט האָט מען געהאַט צו דער קאַסע דעם גרעסטן צוטרוי. פיל מאָל האָט געטראָפן אַז עס זענען אַריינגעקומען פיל בקשות אויף הלואות און עס איז נישט געווען קיין מעגלעכקייט צו דערפילן אַלע, האָט ער פריוואַט אויסגעליען אין קאַסע אַריין גרעסערע סומעס, כדי אָנטקעגן צו קומען די בקשות. זיין פרוי האָט געשטאַמט פון אַ רעליגיעזער פאַמיליע און געפירט אַן עכט יידישע, כשרע קוך.

זיין פאפוליאריטעט אלס דאקטאר איז געוואקסן פון טאג צו טאג אויך ביי דער נישט יידישער באפעלקערונג. די נישט יידישע באפעלקערונג האט צו אים געהאט דעם פולן צוטרוי. דאך האבן אים טייל פאליאקן געהודפט צוליב זיין פאפולאריטעט אלס גרויסער דאקטאר און הייסער יידישער כלל טוער. וועז ס׳איז אויסגעבראכן אין יאר 1914 דער ערשטער וועלט קריג, האבן די פאליאקן דאס אויסגענוצט און מיט דער הילף פון דער רוסישער פאליציי, אים פארשיקט אין טיף רוסלאנד מיט די כלל טוער מענדיל ווישעבור, מנחם קאהן און יאקיל טייטיל. אליעזר קנישינסקי, ברודער דרעזדאווסקי, איצל און יודל און מאטיל לאנגלייב. וועז די מלחמה האט זיך אין 1918 געענדיקט האבן די פאליאקן אנגענומען אלע מיטלען — כשרה און נישט כשרה — ביים פוילישן מאגיסטראט מיט מיעטשקווסקין בראש, אז מען זאל אים צוריק אין אסטראוע נישט ארייגלאזן, און ער איז פארבליבן אין רוסלאנד.

ט. מ—ר

דער פעלדשער באלבוס

דער עלטסטער און פאפולערסטער פעלדשער אין שטאט איז געווען באלבוס. האט ער געווינט אויף 3 מאי־גאס (א מאל פשעדמיעשטשע) ביי ר׳ אלי׳ טייטל, אין דרויסן איבער די טיר זענען געהאנגען דריי מעשענע טעלער, א סימן אז דא ווינט א פעלדשער.

דער פעלדשער באלבוס איז געווען א נידעריק פיל יידל מיט א געזונט פנים, „דייטש" געקליידעט מיט א שטייפן שוואַרצן קאפעליש, ער פלעגט תמיד טראגן אונטערן ארעם א קעסטעלע באנקעס מיט א לעדערן רעמצעלע. ער, דער גוטער שליח פון מלאך רפאל, איז געגאנגען איבער די גאסן און געסלעך באזוכן קראנקע. ווי גרויס עס זאל נישט זיין די שרעק פאר א קרענק, האט באלבוס שטענדיק מיט זיינע שטילע רייד, מיט זיין פשטות גרינגער געמאכט דאס געמיט פון קראנקן און פון דער סביבה; ער האט געבראכט מיט זיך בעריקונג און טרייסט.

סיי יידן סיי גויים האבן געהאלטן פון באלבוסן, אין אלע אפטייקן האט מען אנגענומען זיינע רעצעפטן. ער פלעגט שטעלן פיאווקעס, באנקעס, (פשוטע און געהאקטע) רייסן א צאן, לאזן בלוט, אויסשמירן א האלדז, און אונטערזוכן א קראנקן מיט א טרייבל פונקט ווי א דאקטאר.

אין שטאט האט מען געהאלטן פון זיין מבינות; געווויסט אז ער שטעלט נישט צופיל אויף זיך, אז אויב עס וועט זיין נויטיק, וועט ער אליין הייסן רופן דעם דאקטאר, דער פעלדשער באלבוס האט נאך פאר דער ערשטער וועלט מלחמה פארלאזט אסטראוע.

א. מ—ת

טוביה מאקאווער
בני־ברק

דאס רעליגיעזע לעבן

אין אסטראוו־מאזאוויעצק — אַדער ווי מען האָט די שטאָט געוווסט ביז דער פוילישער געלבסטשטענדיקייט פון יאָר 1918 — אסטראוו־לאמזינסקי, האָבן געוווינט העכער 8000 יידישע נפשות. ספעציעלע היסטארישע ידעות פון די פאַרגאַנגענע תקופות וועגן די יידישע איינוווינער איז ווייניק פאַראַן. עס איז נאָר באַווסט אַז אין משך פון עטלעכע הונדערט יאָר האָבן זיך אין דער שטאָט אויסגעשטאַלטעט פאַרשידענע טיפן יידן: לומדים, חסידים, משכילים, סוחרים (קלענערע און גרעסערע), קליין־העגדלער, בעלי־מלאכות און אַרבעטער. די האַלץ־און תבואה־בראנזשעס האָבן פאַרנומען אַ גרויסן טייל פון מסחר, און מיט דער צייט זיך געשאַפן זייערע קרייזלעך, בתי־מדרשים, חסידים שטיבלעך, מנינים און חברות צ. ב.: חברת ש״ס, משניות, עין־יעקב, חיי־אדם, תהילים הכנסת־אורחים, ביקור־חולים, לינת־הצדק, תלמוד־תורה, ישיבה, חסד לאברהם, גמילות־חסדים און חברת עזרת־יולדות — מיט דער באַוואסטער פרוי פייגע טייטיל אין דער שפיץ. אסטראוע איז געווען באַקאַנט מיט אירע רבנים גדולי התורה, וועלט באַוווסטע גאונים, וועלכע האָבן פאַרנומען די אסטראווער כסא הרבנות: דער ראדזינער רבי ר׳ גרשון הענאך ליינער זצ״ל, דער בעל־התכלת, דער רשד״ם זצ״ל, דער פארצאוער גאון זצ״ל, דער סאקאלקער רב זצ״ל, דער ליפנער רב זצ״ל, דער סטראגאנער רב ר׳ יהודה לייב גארדין זצ״ל, דער אמשינאווער רבי ר׳ יוסף קאליש זצ״ל, דע באווסטער גאון ר׳ מאיר דן פלאצקי זצ״ל, דער דיין ר׳ יוסף צינאוויץ זצ״ל, און די לעצטע רבנים: ר׳ יצחק דוד שולעוויץ זצ״ל, ר׳ נתן פלאצקי זצ״ל, ר ׳שרגא זינגער זצ״ל.

דער אַלטער בית־המדרש אויף דער אסטראלענקער גאַס איז געווען דער הויפט אָרט פון די אַזוי גערופענע בית־המדרש יידן. די רבנים האָבן געדאַווענט אין אַלטן בית־המדרש. שבת שובה און שבת הגדול, און אויך ביי ספעציעלע פאַלן, פלעגן די רבנים דרשענען אין אַלטן בית־המדרש, אַ גאַנצן טאָג איז דער קול־תורה נישט שטיל געווארן, פון פרי ביז נאַכט האָבן געלערנט בחורים, פאַר נאַכט האָט ביי איין טיש געלערנט אַ חברה משניות; ביי אַ צווייטן — אַ חברה חיי־אדם; ביי אַ דריטן — אַ חברה עין־יעקב א. אַ. וו. שבת פון 3 אַזייגער באַגינען האָט זיך שוין געהערט דער זיסער קול פון תהילים זאָגן בציבור דורך יידן פון עמך און סתם יידן בעלי־בתים, און צווישן זיי איז געווען ר׳ לייזער לאווע הנקרא — לייזער קוטשער ע״ה, אַ ייד אַן אָרימאַן, אַ מחוסר לחם, פלעגט אַלע פרייטיק פון 2 אַזייגער אין מיטן נאַכט גיין איבער די שטאָט און וועקן צו תהילים און שרייען „יידן שטייט אויף לעבודת הבורא״, און אַפילו ווינטער אין די גרעסטע פרעסט פלעגט ער גיין און וועקן צו תהילים. נישט איינמאָל האָט אים די פאַליציי אַרעסטירט פאַר איבערוועקן מענטשן אין מיטן דער נאַכט, אָבער ער איז נישט נתפעל געווארן און ווייטער פארגעזעצט זיין עבודת הקודש אָן שום געהאַלט. ווען מען איז אַריינגעקומען אין בית־המדרש האָט מען געטראָפן אַרום אויוון זיצן יידן מיט תהילימ׳ס אין האַנט; זיי פלעגן אויך דערציילן מעשיות פון פאַרגאַנגענע געשעענישן. שטענדיק האָט מען געטראָפן זיצן און לערנען דעם גרויסן למדן או שארפן קאָפּ ר׳ פנחס לייב זצ״ל; ער איז געזעסן און געוואַרט, אַ בהור זאָל צוקומען אים פרעגן עפעס אין לערנען.

די מזרח וואַנט האָבן באַשיינט אַזעלכע שיינע בעלי־בתים ווי ר׳ נחמן גאלדבערג, הנקרא — בראמבערג ז״ל מיט זיין פאַטריאַכאַלישע געשטאַלט; ר׳ לייזער אנטיפרינער ז״ל

יידן לערנען משניות.

— דער שׂוער פון גרויסן גאון ר׳ בן־ציון ראבינאוויץ זצ״ל (באַקאַנט אין דער וועלט: ר׳ בנציון אסטראוועי) ; ר׳ דוד באנדרימער ז״ל — דער שוער פון באַווסטן זשיראדאוועי רב ר׳ מענדל אלבעק זצ״ל ; ר׳ דן בראמבערג ז״ל, ר׳ הירש יצחק וויזענבערג ז״ל, ר׳ יעקב משה פלטאו ז״ל, ר׳ מיכאל בר׳ זאב טייטיל ז״ל, און דער באַרימטער חזן חייקל ז״ל מיט זיין שיין אויסזען און וואנדערליכע שטימע — אַ געניאַלער קאָפּ און אויך אַ גרויסער למדן. וועז ער האָט געלערנט פאַר אַן עולם חומש, איז דער בית־המדרש געווען געפאַקט. עס איז געווען אַ גייסטיקער פאַרגעניגן צו הערן אים לערנען. ער האָט אין זיין צייט איבערגעשיקט קיין פעטערבורג אַ גרויסע דערפינדונג און באַקומען אַ גרויסן דאַנק מיט דער באַמערקונג, אַז אייגער האָט זיך שוין מקדים געווען מיט דער זעלבער זאַך.

דער שמש פון אַלטן בית־המדרש — דער אַלטיטשקער ר׳ תנחום ז״ל — אַ וווּנדער־לעכע פערזענלעכקייט. ער פלעגט גאַנצע טעג אַרום גיין אין די חדרים און פאַרברענגען מיט די יינגלעך און זיי דערציילן אנעקדאָטן. ס׳איז אַנצונעמען אַז כמעט אַלע געדריקטע אנעקדאָטן אין יענער צייט אין די קאלענדאַרן, זענען געווען זיינע. די לעצטע מינוטן פאַרן שטאַרבן האָט ער נאָך אויך געזאָגט אַ וויץ. וועז ער איז שוין געווען כמעט אַ גוסס, זענען אַריינגעקומען עטלעכע חברה קדישא לייט. בעת זיין פרוי האָט זיי דערזען און אַנגעהויבן צו וויינען, האָט ער זי צוגערופן און געזאָגט: „וויין נישט, זיי וועלן מיך לעבעדיקערהייט נישט נעמען״.

אויך די שפעטערדיקע שמשים ר׳ נתן זעליג ז״ל און ר׳ ארקע שמש ז״ל זענען געווען גדולים בתורה. ר׳ ארקע שמש ז״ל, אַ תלמיד פון סלאבאדקער ישיבה, אַ גדול בתורה און אין מידות. 3 באַגינען איז ער שוין געזעסן אין בית־המדרש און געלערנט. עס איז אַ פאַקט אַז די רבנים האָבן נישט געוואָלט זיך משמש זיין מיט ר׳ נתן זעליג, ווייל ער איז געווען אַ למדן און אַ צדיק.

די מתפללים פון אַלטן בית־המדרש זענען באַשטאַנען פון פאַרשידענע טיפּן יידן:

בעלי־מלאכות, קצבים, בעלי־עגלות, טרעגער, און סתם בעלי־בתים. אָט די אַלע וועלכע האָבן אין גאַס געטומלט און טייל מאָל געוויזן זייער שטאַרקייט, זענען אָבער אין בית־המדרש געווען שטיל און רויק; וועד עס האָט געהאַלטן אַ תהילים אין דער האַנט און וועד עס איז געזעסן ביי אַ חברה חיי־אדם אַדער עין־יעקב און זיך צוגעהערט מיט ערנסטקייט ווי מען לערנט.

די קצבים, אַליין פראָסטע מענטשן, האָבן אַלע געגומען איידעמס בני תורה.

אין דעם אַזוי געוראָפענעם נייעם בית־המדרש אויף בראקער גאַס זענען די מתפללים געווען אַנגעזעענע און אינטעליגענטע יידן: ר׳ בערישל שפירא ז״ל — אַ זון פון באַוווסטן גאון ר׳ אייזישל סלאנימער זצ״ל, דער למדן און משכיל ר׳ גדלי׳ דוד מארגענשטערן ז״ל, דער גרויסער למדן און עילוי ר׳ אברהם יעקב פרידמאן זצ״ל הי״ד, ר׳ יעקב מרדכי דראזדאווסקי ז״ל, ר׳ איצל מארגענשטערן ז״ל, ר׳ וועלוויל טייטיל ז״ל, ר׳ אלי׳ טייטיל ז״ל, דער גרויסער למדן ר׳ מאטיל מילער ז״ל, ר׳ מנחם דראזדאווסקי ז״ל, ר׳ יצחק זרח אורלאנסקי ז״ל. ר׳ אבא פאיוס ז״ל, ר׳ שמואל יוסף מרגלית ז״ל, ר׳ מיכאל בר׳ איסר טייטל ז״ל, ר׳ אשר דוד קאגאן ז״ל, ר׳ יעקב בערנהאַלץ ז״ל, ר׳ אברהם אלקס ז״ל, א. אַ.

דער שמש ר׳ הירשל באלבער ז״ל — הנקרא הערשקע שמש. ער איז נישט געווען אַזאַ שמש, וועלכן מען איז געווינט געווען צו זען אין די פוילישׂ־ליטווישע שטעטלעך אויף בריתׂ׳ן און חתונות. ער האָט געהאַט זייער אַ שיינע האַנטשריפט און געשריבן גוט פויליש און רוסיש, און אויך געפירט כמעט די גאַנצע מעטריקע־און חתונות־אַקטן ביים מאַגיסטראַט. די גאַנצע אָפּטיילונג איז געווען ביי אים אין האַנט. אָן אים איז קיין זאַך נישט געטון געוואָרן. ער האָט די גאַנצע אָפּטיילונג געהאַט אויפן קאָפּ, און פאַר אים איז געווען פריי דער צוגאַנג צו אַלע ביכער אין מאַגיסטראַט.

אין נייעם בית־המדרש האָט יעדן אָוונט געלערנט אַ חברה ש״ס, געגרינדעט דורך הרב הגאון ר׳ זלמן סאראצקין שליט״א (לוצקער רב, וועלכער האָט געזאָלט זיין אסטרא־ווער רב), יעדן אָוונט זענען זיך דאָרט צונויפגעקומען ביי 150 פערזאָן פון די שענסטע אסטראָווער לומדים און סתם בני תורה און געלערנט אַ שיעור בעיון גמרא, תוספות מיט מפרשים. די הויפּט שיעור זאָגערס זענען געווען: ר׳ אברהם יעקב פרידמאן ז״ל, ר׳ מאטיל מילער ז״ל, ר׳ גרשון סרעברניק ז״ל, ר׳ אברהם הירש שו״ב פאלקעוויץ ז״ל א. אַ.

די ישיבה אין אָסטראָווע איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1850. דאָרט האָבן געלערנט די אַנגעזעענע ראשי ישיבות: דער גרויסער למדן און בעל מוסר ר׳ ניסל לעווינסקי זצ״ל, דער גרויסער למדן מיטן שארפן קאָפּ (אמשינאווער חסיד) ר׳ וואָלף בער זצ״ל, ר׳ יהושע לייב זצ״ל (דער איידעם פון ר׳ ניסל זצ״ל), דער גרויסער און באַרימטער בעל מסביר ר׳ הירשיל ייגלעוויץ זצ״ל. די ישיבה איז געווען אונטער דער אַנפירונג פון די אַנגעזעענע כלל טוער: ר׳ אברהם יעקב פרידמן ז״ל, ר׳ אשר דוד קאגאן ז״ל (גילזן פאַבריקאַנט), ר׳ נחום בר׳ פישל דוד לעווערטאוויץ ז״ל. אין דער ישיבה האָבן געלערנט ביי 150 תלמידים. ס׳זענען אַרויסגעקומען פון דער ישיבה גרויסע תלמידי חכמים און פיל האָבן פאַרנומען אַנגעזעענע רבנות שטעלן.

די באַוווסטע צדקנית און גרויסע פילאַנטראָפן פייגע זיסל בראָמבערג ע״ה האָט ביי דער גרינדונג אויסגעבויט אַ ספעציעל הויז פאַר דער ישיבה. וועז אין עטלעכע יאָר אַרום האָבן רוסישע קאָזאַקן פון די זומער לאַגערן אין אסטראָווע אונטערגעצונדן שכנישע הייזער און שייערן, און אויך די ישיבה איז פאַרברענט געוואָרן, האָט די פרוי פייגע זיסל גלייך געשטעלט אַ צווייטן מויער פאַר דער ישיבה.

אין דעם זעלבן בנין האָט זיך אויך געפונען אַ שטאָטישע תלמוד תורה פאַר 200

קינדער — דער רוב פון די אַרימע שיכטן און לגמרי אַן שכר לימוד. די קינדער פלעגן נאָך באַקומען אַלע טאָג אַ ווארימען פרישטיק.

אין דער שפיץ פון דער תלמוד־תורה מלמדים איז געשטאַנען דער באַוווסטער למדן און פיקח ר׳ מאיר איצע אגוסטאווער ז״ל, מיט זיין לערנען האָט ער פאַרשאַפט די קינדער גייסטיק פאַרגעניגן.

די פרוי פייגע זיסל ע״ה האָט, אַחוץ אויסגעבויט צוויי הייזער פאַר דער ישיבה און תלמוד תורה, אויך נאָך אויסגעהאַלטן מער ווי אַ העלפט באַשפייזונג פאַר די נישט פאַרמעגלעכע תלמידים פון דער ישיבה און תלמוד תורה. יהא זכרה ברוך.

די נאוואראדקער ישיבה „בית יוסף״

ביז צו דער גרינדונג פון די נאוואראדאקער ישיבות „בית יוסף״ אין פוילן, האָט מען וועגן איר וויניק געווווסט. די יסודות פון דער נאוואראדאקער ישיבות זענען, אַחוץ אין פאַרטיפן זיך אין לערנען, אויך געווען: א. מוסר; ב. מבטל זיין דעם אייגענעם איך; ג. המסתפק במה שיש לו.

ווען אין יאָר תרפ״ב — 1922 זענען די ראשי ישיבות און תלמידים פון רוסלאַנד געקומען קיין פוילן און אַנגעהויבן זיך פאַרשפרייטן אין די יידיש פוילישע שטעט און שטעטלעך און גרינדן נאווארדאקער ישיבות, איז געקומען קיין אסטראווע אַ גרופּע בחורים און אַנגעהויבן אַן אַקציע וועגן גרינדן אַזאַ ישיבה.

מיט זייער אויסערלעכער פיזאַנאָמיע און הלבשה, מיט די אַרויסגעלאָזענע ציציות פון אַלע זייטן, האָט מען זיך אין אָנהויב באַצויגן צו זיי גלייכגילטיק. עס האָט זיך נישט געגלויבט אַז אַזאַ ישיבה זאָל קענען האָבן אַן עקזיסטענץ אין אסטראווע. אָבער די נאָך איבערלעבונגען אין רוסלאַנד פאַרהאַרטעווועט נאווארדאקער האָבן נישט פאַרצווייפלט. מיט גרויס מסירת נפש האָבן זיי אַזאַ ישיבה אין אסטראווע געגרינדעט.

אַנגעהויבן האָבן זיי מיט אַ קליינע צאָל תלמידים און פון טאָג צו טאָג פאַרמערט, סיי סון שטאָט גופא, און סיי פון די אַרומיקע שטעט און שטעטלעך, בפרט ווען ס׳האָבן זיך געשטעלט בראש פון דער ישיבה אַזעלכע אויטאָריטעטן: ווי הרב הגאון ר׳ יואל קליינער־מאַן זצ״ל (אַן איידעם פון גרינדער פון די נאווארדאקער ישיבות, הגאון ר׳ יוסף הורביץ זצ״ל), און אויך הרב הגאון הר׳ אהרון אגולניק זצ״ל, הנקרא ר׳ אהרון קאמייער. די ישיבה איז געווארן פאָפולער אין דער גאַנצער געגנט און באַליבט ביי אַלע לומדי און חובבי תורה, ווו אויך ביי די פאָלקס־מאַסן.

די תלמידים זענען באַשטאַנען פון אַלע שיכטן פון דער באַפעלקערונג: חסידים, מתנגדים, לומדים, סתם בעלי־בתים, בעלי־מלאכות, און אַרבעטער. לעצטנס האָט די צאָל פון די תלמידים דערגרייכט ביי 300.

מיט זייער התמדה און לערנען, מיט זייער התלהבות ביים דאוונען און מיט דעם אָפזאָגן זיך פון אַלע תענוגי עולם הזה און בכלל מיט זייער באַשיידענעד האלטונג, האָבן זיי אַרויסגערופן צו זיך גרויס רעספעקט ביי אַלע שיכטן פון דער באַפעלקערונג אויך ביי נישט רעלעגיעזע.

יעדן נאָכמיטאָג און אין די אָוונטן נאָך די שעורים פלעגן געהאַלטן ווערן טיפע רעליגיעזע, פילאָזאָפישע שמועסן דורך די ראשי ישיבות און עלטערע תלמידים. עס פלעגן אַראָפקומען פון צייט צו צייט קיין אסטראווע די גרעסטע נאָווארדאקער ראשי ישיבות,

ווי הגאון ר׳ אברהם יפה פון ביאַליסטאָק, הגאון ר׳ דוד בלאכארזש פון מעזריטש זצ״ל, די שמועסן פלעגן אַרויסרופן גרויס אינטערעס אויך ביי די בעלי־הבתים.

אַ מענער־און אַ פרויען־קאָמיטעט האָט געאָרגט פאַר דער עקזיסטענץ און אָרדנונג פון דער ישיבה און קוך. דער מענער־קאָמיטעט האָט אַדורכגעפירט חודש באַשטייערונגען, און פון צייט צו צייט ספּעציעלע זאַמל־אַקציעס. צו דער עקזיסטענץ פון דער ישיבה האָט אויך געהאָלפן דער פרויען־קאָמיטעט אין אַמעריקע, בראש מיט פרוי קארנעט (די פרוי פון באַוווסטן אין אסטראווע מענער־שניידער ר׳ ישעי׳ קארנעט — לעצטנס געווינט אין אַמעריקע). דער באַוווסטער אין אסטראווע פרומער בעל־הבית ר׳ בן־ציון קאמראווסקי פון פולטוסקער גאַס האָט אוועקגעשענקט פאַר די ישיבה זיינע צוויי הייזער אויף פולטוסקער און קאזשע גאַס.

נאָך עטלעכע יאָר עקזיסטענץ איז פון דער ישיבה אויסגעוואַקסן תלמידי־חכמים, רבנים, בעלי־מוסר און זיך צעשפרייט איבער די שטעטלעך פון פוילן און אומעטום געגרינדעט ישיבות „בית יוסף״. זייער התלהבות׳דיקע איבערגעבנהייט האָבן אומעטום צוגעצויגן אַ גרויסע צאָל תלמידים און די נאַוואַרדאַקער ישיבות האָבן אין פוילן געבליט.

פון דער ישיבה איז אַרויסגעקומען אַ גרויסע צאָל רבנים און באַרימטע רעדנער, צ. ב. הרב ר׳ אייזיק גראיעווסקי זצ״ל (רב אין נאַרעווקע) א. אַ.

אין ארץ ישראל געפונען זיך די רבנים און תלמידים פון דער אסטראווער ישיבה: הרב ר׳ מאיר סגל שליט״א אין חיפה, (אַ שוואָגער פון ראש־הישיבה ר׳ יואל קליינערמאן זצ״ל), הרב ר׳ בן־ציון ברוק שליט״א אין ירושלים און הרב ר׳ זאב גועלמאַן אין בני־ברק.

דער מבול פון רציחה, האָט אויך מיטגעריסן די הייליקע, גרויסע נאַוואַרדאַקער ישיבה „בית יוסף״ אין אסטראווע מיט אירע קדושים, די ראשי ישיבות און תלמידים. ד׳ ינקום דמם.

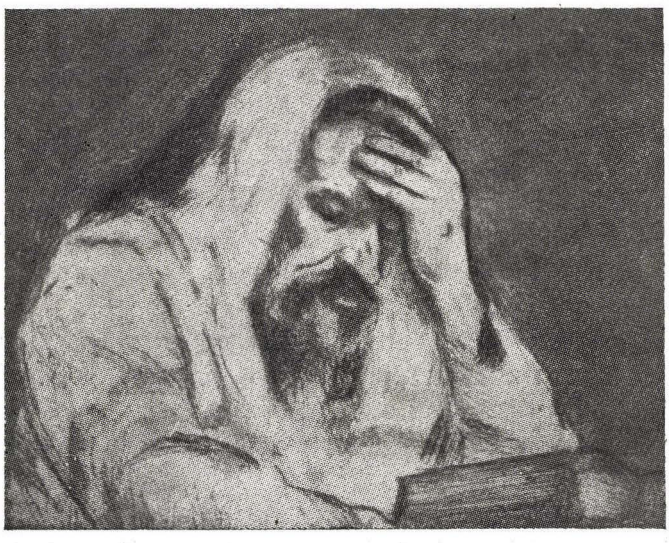

די חברה „מאכל כשר" אין אסטראווע־מאזאוויעצק

ביז דער אויסברוך פון דער ערשטער וועלט מלחמה אין יאָר 1914, ווען קאָנגרעס פוילן איז געווען אונטער דער הערשאַפט פון רוסלאַנד, איז אין אסטראווע געווען אַ גרעסערע צאָל רוסיש מיליטער, 2 פולקן פיעכאָטע און דער 6ער דיוויזיע איז איינגעשטאַנען אין קאמאראווע, און די 6טע בריגאַדע אַרטילעריע איז געשטאַנען אויף רוזשאַנער שאָסיי, 1 קילאָמעטער פון שטאָט. זומער פלעגן נאָך קומען די 2טע האַלבע דיוויזיע פון אסטראלענקא און רוזשאן.

צווישן דעם מיליטער פלעגט זיך שטענדיק געפונען אַ גרעסערע צאָל יידישע זעלנער פון 200 ביז 300 מאַן.

דורך דער איניציאַטיוו פון אייניקע פערזאָנען און מיט דער הויפט הילף פון די בית המדרש בחורים איז אין די 90ער יאָרן פון פאָריקן יאָר־הונדערט געגרינדעט געוואָרן אַ חברה „מאכל כשר" מיטן ציל צו פערטיילן כשרה מיטאָגן פאַר אַלע יידישע זעלנער פון גאַרניזאָן.

די פאָנדן אויף דעם זענען בעשטאַנען פון חודש בעשטייערונגען און אויך פון פאַרשידענע אַנדערע זאַמלונגען. אַ אָנגעזעענעם אָרט אין די הכנסות האָט פאַרנומען דאָס וואָס די בית המדרש בחורים פלעגן זאַמלען אויף חתונות דורך דעם פאַרשטעלן זיך מיט פאַרשידענע מאַסקעס און פאַרשידענע מיליטערישע אוניפאָרמען. דאָס פאַרשטעלן זיך האָט געבראַכט אַז מען האָט געזאַמלט גרעסערע סומען ווי געוויינליך. מיר האָבן אויך אַדורכגעפירט אַ ערלויבעניש פון פאָליציי נאַטשאַלניק אויף צו גיין אין די גאַסן פערשטעלט אָן קיינע שטערונגען. די הויפט הכנסה איז טאַקי געווען פון זאַמלען געלט פערשטעלטערייט, אָבער די אַרבעט איז געווען אַ שווערע, ממש מיט מסירת נפש. אין יענע יאָרן פלעגט אַמערסטן חתונות פאָרקומען אין די ווינטער מאָנאַטן און עס פלעגט טרעפן אַז אין 1 נאַכט זענען פאָרגעקומען אַ גרעסערע צאָל חתונות, פלעגט מען דאַרפן צו שיקן עטלעכע פאַרטיעס אין פיל מאָל אויך אין די נאָענטע ישובים, דאָס איז געווען אַ אַרבעט אויף אַ גאַנצע נאַכט.

ביי דעם איז ווערט צו דערמאָנען דעם אָנגעזעענעם ר' משה שווארץ ז"ל דער פאָטער פון ר' יעקב שווארץ ז"ל הנקרא משה יוספ'ס וועלכער איז געווען איבערגעגעבן דער זאַך בלב ונפש, ער האָט אין זיין וווינונג אָפּגעגעבן אַ ספּעציעלן צימער ווו דאָרט איז געווען דער גאַנצער מאַגאַזין פון די מלבושים. ביי אים אין שטוב פלעגט מען זיך איבערטון און פון אים פלעגט מען אָפּשיקן אַלע פאַרטיעס מיט פערחתמעטע פושקעס און ער פלעגט אַ גאַנצע נאַכט וואַך זיין און אויפנעמען די צוריקגעקומענע פאַרטיעס, און אַז אַ פאַרטיע איז געקומען און געבראַכט אַ גרעסערע סומע געלט, פלעגט ער אויפשיינען פון גליק.

פון די בית המדרש בחורים וועלכע האָבן זי דאַמיינסטן אויסגעצייכנט מיט זעער ענערגישע טעטיקייט לטובת דעם „מאכל כשר" זענען געווען פאָלגענדע: וואָלף מרגליות ז"ל עלטערער ברודער פון ר' לייב מרגלית. יוסף שוואַרץ ז"ל. אבא אקסלרוד. איטשע מאיר פערעלמוטער הי"ד. אהרן באגאטש. טובי' מאקאווער. שמחה קאן ז"ל. חיים מאקאווער הי"ד. שמחה ניסקע.

האָט אַזוי האָט זיך געפירט דער „מאכל כשר" ביי אונדז אין שטאָט וועלכער איז געווען אַ שיינקייט — ווי מען זאָגט פאַר ג־ט און לייט — ביז 1914, ווען עס איז אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט קריג.

טוביה מאקאווער

חברה קדישא

כלפי חוץ איז חברה־קדישא געווען אַ חברה ווי אַלע אַנדערע חברות, אָבער כלפי פנים איז זי געווען אַ ממשלה פאַר זיך מיט אַ פעסטער דיסציפלין, מיט איר אויטאָנאָמיע. די חברה האָט באַשטימט דעם פלאַץ פון די קברים און דעם פרייז. דערהויפט האָט זי זיך אָפּגערעכנט מיט... מתים קאַרגע גבירים, וועלכע האָבן נישט געגעבן ביים לעבן. ס׳פלעגט שטענדיק זיין אַ דינגעניש וואָס האָט אַרויסגערופן אַן אונצופרידנהייט ביי די קינדער פון מת.

לויט די תקנות האָט יעדער, וואָס האָט זיך געוואָלט אייַנקויפן אַלס מיטגליד אין דער חברה־קדישא, געמוזט פריער אַדורכגיין אַ „סלוזשבע" אַלס „מלאדשי", געטון פריער פראָסטע און שווערע אַרבעטן און אייַנאַרדנען אַ סעודה.

אַ סעודה פאַר דער „חברה" איז נישט געווען פון די פשוטע זאַכן — ס׳איז געווען פאַרבונדן מיט גרויסע הוצאות. אויף אַ סעודה פון חברה קדישא איז געווען אַנגעגרייט פון כל־טוב, וואָס קומט נישט אויפן טיש פון אַ פשוטן בעל־הבית, יעדן ערב ראש־חודש נאָך דער תפילה פון יום־כפור קטן, האָט מען געפראַווען סעודות, און ווער שמועסט נאָך אין טאָג פון דער יאָר סעודה ז׳ באדר (אין טאָג פון משה רבני׳ס יאָרצייט) אין דעם טאָג ווערט געקליבן אַ נייער גבאי צום נייעם יאָר, צו דער דאָזיקער סעודה האָט מען זיך געגרייט וואָכן פריער און מיט גרויס פאַרנעם.

די סעודה פלעגט געפראַווען ווערן אין הויז פון גבאי ראשי. אַמאָל איז דאָס געווען ר׳ הירש יצחק וויזענבערג, נאָך אים ר׳ פייוול קילעוויטש, געוועזן פייוול לוי׳ס, און צולעצט ביזן חורבן — ר׳ איטשע יאדאווער. אַמאָל אויך ביים לאַנגיאָריקן קאַסיר ר׳ בענדעט ליכטענשטיין.

מיטגלידער פון דער חברה אין פאַרשידענע צייטן זענען געווען ר׳ נחמן גאלדבערג, משה מיכאל שלעזינגער, לייבל זאלישער, מאיר לעשץ, הירש חיים פאסקעוויטש, הירש יאסל ווארשאווסקי און נאָך פיל אַנדערע.

די חברה האָט געהאַט גרויסע הכנסות; געריסן ווי מען זאָגט, „פון טויט און פון לעבעדיקע". אמת פון אַן אָרימאַן האָבן זיי נישט געהאַט וואָס צו נעמען, אָבער דערפאַר האָבן זיי געריסן ביי די גבירים, בפרט ביי די קינדער פון די גבירים, וועלכע האָבן ביים לעבן נישט אויסגעצייכנט זיך אַלס נדבנים און געווען קמצנים אין עניני־צדקה.

פיל מעשיות איז דאָ צו דערציילן פון אַזעלכע פאַלן וואָס ס׳האָט זיך אָפּגעטון צוליב די גרויסע פרייזן פאַרן מקבר זיין, אָדער פאַר געבן אַ בכבודיקע קרקע.

רעליגיעזע געשטאלטן

ר׳ בן־ציון אסטראווער זצ״ל

הרב הגאון והצדיק ר׳ בן־ציון ראבינאָוויטש, באַקאַנט אין דער יידישער וועלט אונטערן נאָמען ר׳ בן־ציון אסטראווער, איז געווען איינער פון די ליכטיקסטע פערזענלעכ־קייטן אין חסידישע אויטאָריטעטן אין זיין צייט. ער איז געבוירן געווָארן אין יאָר ת״ר אין ווָארשע. הגם זיין פאָטער ר׳ בנימין דוד זצ״ל, אַ באָרימטער גאון (ווָארשעווער שטאָט מגיד), איז געווען אַ פאָרברענטער מתנגד, האָט דאָך בן־ציונען באַלד אין די יונגע יאָרן געצויגן צו חסידות. נאָך אַלס יינגל, האָט מען אין אים דערקענט דעם עילוי און ליכטיקן קאָפּ. ער איז אַוועק אַן פאָטערס ידיעה קיין קאָצק צום באַוווסטן קאצקער רבין זצ״ל און זיך ווייטער פאָרטיפט אין חסידות. צו 17 יאָר איז ער געווָארן אַן איידם פון אסטראווער אָנגעזעענעם בעל־הבית ר׳ לייזער אנטריפינער זצ״ל (אויף דער ווָארשעווער גאַס). נאָך דער חתונה, זייענדיק אויף קעסט ביים שווער, האָט ער עוסק געווען נאָר אין תורה און אין חסידות; געלערנט צוזאַמען מיטן חידושי הרי״ם. ס׳איז אַ פאַקט אַז נאָך אַ יונגערמאַנטשיק, האָט ער זיך אַדורך געשריבן וועגן טיפע הלכות מיטן וועלט באָרימטן גאון ר׳ עקיבא אייגער זצ״ל. מען האָט אים פאָרגעלייגט פאָרשידענע רבנות פאַסטנס, אָבער ער האָט זיך פון אַלע אָפּגעזאָגט. דערנערט האָט ער זיך פון לאָטערײַ־צעטלען, מיט וועלכעס ס׳האָט זיך פאָרנומען זיין פרוי, די צדקת חיה גיטל ע״ה, ער איז געזעסן ימים־ולילה און געלערנט, פאָרטיפט אין חסידות, ער האָט אויך געלערנט טיפע לומדישע שעורים מיט יינגע־לייט און בחורים שלא על מנת לקבל פרס. און אַזוי איז זיין נאָמען געווָאקסן און געווָארן באָרימט אויף דער וועלט. זיין אויטאָריטעט האָט באַשיינט נישט נאָר אונדזער שטאָט, נאָר אויך די גאַנצע חסידישע און לומדישע וועלט. מיט זיין ווָארט האָט מען זיך אומעטום געערכנט. גדולים האָבן פאָר אים דרך־ארץ געהאַט. עס איז כדאי צו באַמערקן, כאָטש אַליין אַ פייערדיקער חסיד, איז ער געווען מיט ליטווישע רבנים בייַ אונדז אין אסטראוע איבערגעגעבענע ידידים, ממש אהבת־נפש. מיט דעם הרב הגאון ר׳ יהודה לייב גארדין זצ״ל, איז ער געווען אַ ידיד נפש.

עס איז אינטערעסאַנט אַז עס איז בייַ אים געווען פאָרשריבן זיינע נסיעות צו די אדמו״רים: 71 נסיעות אויף ימים־נוראים, 69 נסיעות אויף שבועות.

נפטר געווָארן בשיבה טובה איז ער י״ט סיון תרפ״ז אין ווָארשע (אין אַ האָטעל אויף טוואַרדע). מיט אַ צייט פריער האָט ער אָנגעזאָגט אַז פון זיין טיש, אויף וועלכן ער האָט זיין גאַנץ לעבן געלערנט, זאָל מען מאַכן אַן ארון, (מען האָט דעם טיש אַוועקגע־פירט קיין ווָארשע און געמאַכט אַן ארון) ער האָט אויך אָנגעזאָגט אַז ווען ער וועט נפטר ווערן אין אסטראוע, זאָל מען אים נישט לייגן צווישן די חשובים, נאָר לעבן דעם ווָאסערטרעגער זאלצבערג (געדינט אין רוסישן מיליטער 25 יאָר אין דער צייט פון דער רוסיש־טערקישער קריג און דאבייַ אָפּגעהיטן אַלע חוקי התורה.

צו דער לוויה פון ר׳ בן־ציון ז״ל זענען אויף טוואַרדע גאַס אין ווָארשע זיך צונויפגע־קומען טויזנטער יידן, ביז גענשא גאַס איז דער ארון געפירט געווָארן דורך די מלווים און בייַ גענשא, וועו די מלווים האָבן שוין דערגרייכט אין די צענער טויזנטער, האָט מען שוין דעם ארון געטראָגן אויף די הענט. ער איז נקבר געווָארן נעבן זיין פעטער, דעם באַוווסטן ווָארשעוער מורה־הוראה ר׳ יידעלע זצ״ל זי״ע.

איבערגעלאָזן האָט ר׳ בן־ציון אַ זון ר׳ יצחק מאיר ראבינאָוויטש און אַן איידם ר׳ משה לייב וואלמאן ז״ל (אַ זון פון פּלאנסקער רב), בייַדע זענען אומגעקומען דורך די נאַציס ימ״ש.

טוביה מאקאווער

הרב אברהם מענדל גאלאנט ז״ל

געבוירן אין גאוואראוע, נעבן אסטראוע. ביי די עלטערן ר׳ יצחק יעקב און מלכה פערל גאלאנט. דער פאָטער, אַ ווארקער חסיד, איז געווען אַ למדן און גרויסער ירא שמים, און אין גייסט פון תורה און יידישקייט האָבן זיי דערצויגן זייער זין וועלכער איז געווען אַ גרויסער מתמיד (געלערנט 18 שעה אין מעת־לעת). וועו מען איז געקומען אין בית־מדרש האָט מען אים געטראָפן זיצן און לערנען. און איז טאַקע געווארן אַ בקי אין ש״ס און פוסקים. שפעטער האָט ער חתונה געהאַט קיין אסטראוע מיט די טאָכטער פון ר׳ ישעיה טלית־מאַכער, וועלכער האָט אים געגעבן אַ היפשן נדן און קעסט, כדי ער זאָל קאָנען זיצן און לערנען, מיט דער אויסזיכט ווערן אַ רב. אָבער ער האָט קיין רב נישט געוואָלט זיין. נישט געוואָלט מאַכן פון דער תורה קיין „קרדום לחפור בה״ און זיך געגומען צו מסחר און אויך מצליח געווען. אויך דערביי האָט ער אין אַ פרייע צייט געלערנט.

אין דער ערשטער מלחמה איז ער פאַראַרימט געווארן און אינטערן דרוק פון ווארקער רבין, צו וועלכן ער פלעגט פאָרן, געמוזט אָנעמען אַ רבנות און געווארן רב אין שטעטל פארעמבא ביי אסטראוע.

אין דער צווייטער וועלט מלחמה איז ער פאַרוואָגלט געווארן מיט זיין משפחה קיין רוסלאַנד און דאָרט שטאַרק געליטן צוליב זיין פרומקייט. ער איז אָפגעקומען די טעג מיט אַ שטיקל ברויט מיט וואַסער און וועו ס׳איז געווען — אויך מיט אַ ביסל קאַרטאָפל. אַזוי איז ער איבערגעקומען עטלעכע יאָר. נאָך דער מלחמה איז ער עוואַקואירט געווארן צוריק קיין פוילן. פון דאָרט קיין דייטשלאַנד אין אַ לאַגער, ווו ער איז געווען רב ביז ער איז זוכה געווען עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל און דאָ נפטר געווארן בשיבה טובה, כ״ה טבת תשט״ו אין עלטער פון 80 יאָר.

זיין זון **משה חיים גאלאנט**
שו״ב אין קאנאדע

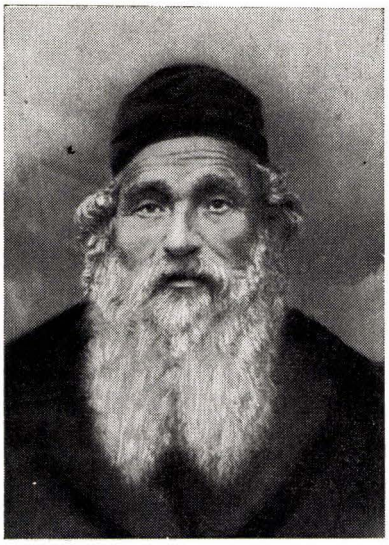

ר׳ מרדכי מענדל מרקוספעלד דער שוחט ז״ל

דער פאטער מיינער מרדכי מנחם מארקוספעלד ז״ל, איז אַ וועגראוועך געבוירענער, האָט חתונה געהאַט אין אסטראווע מיט דער מאַמען ברכה, יוסף שוחט׳ס טאָכטער, ווען דער זיידע יוסף האָט צוליב עלטער נישט געקענט מער שחט׳ן, האָט מיין טאַטע איבער־געמומען פון אים די שחיטה. אויך איבערגענומען צו לערנען מיט די חברה־תורה אין אַלטן בית המדרש. זיי זענען אַלע געווען בעלי מלאכות, וועלכע האָבן אַ גאַנצע וואָך שווער געאַרבעט, שבת נאָך מיטאָג זענען זיי געקומען אין בית המדרש, און דער טאַטע האָט מיט זיי געלערנט און אויסגעטייטשט יעדעס וואָרט. ס׳האָט געמומען אייניקע יאָר ביז מען האָט זיי אויסגעלערנט דעם חומש. יעדן שמחת־תורה האָבן זיי געמאַכט ביי אונדז אין שטוב אַ גרויסע סעודה, און די מאַמע האָט אַנגעבאַקן פאַרשידענע קוכנס. דעם טאַטע מרדכי מענדל, ווי מען האָט אים גערופן, האָט אַלע ליב געהאַט און פיינט געהאַט מחלוקת.

ער איז געווען די גוטסקייט אַליין, געווען אַ גרויסער בעל טובה און האָט אָפגעגעבן אַסך פון זיין צייט צו העלפן אַלטע מענטשן, יידן און אויך נישט יידן.

מיין מאַמע ברכה ע״ה איז געבוירן אין אסטראווע זי איז אויך געווען אַ גוטע און מכניס־אורחים, געגעבן עסן יעדן הונגעריקן, בכלל אַ גוטע צו אַלעמען און ביי אַלעמען געווען באַליבט.

זיין זון: משה מארקוספעלד

ניו־יארק

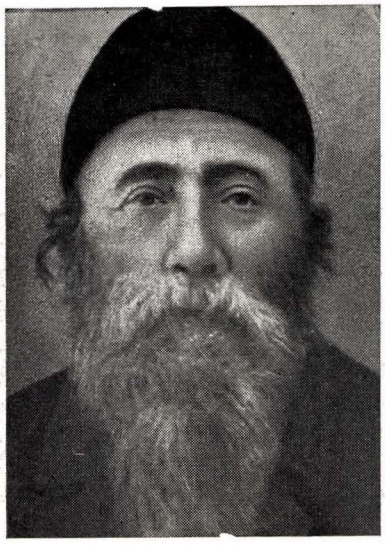

ר׳ מרדכי לייב גאלדוואסער ז״ל

(דער זיידע דער רופא)

ר׳ מרדכי לייב האָט געשטאַמט פון לאָמזשע, געווען אַ גרויסער למדן און חסיד, אַ זון פון ר׳ הירשל חסיד; אַ צווייטער זון, ר׳ יהושע מענדל איז געווען רב אין טיקטין. ער איז חוץ אַ באַרימטער גאון, אויך געווען אַ משכיל, ר׳ יהושע מענדלס זון פראָפ׳ ד״ר משה גאלדוואסער (געהאַלטן לעקציעס אויף דער ירושלימער אוניווערסיטעט). פון דער משפחה שטאַמט אויך הרב זאב גאלד ז״ל, דער געווען רב פון „מזרחי״.

דער זיידע האָט געהאַט אַ געשעפט פון מעל און הייוון — געירשט פון זיין שווער, מיין עלטער זיידע ר׳ מאיר מילנער, זיין מיל אַ „וויעטראַק״, איז בארימט געווען אין דער גאַנצער סביבה, ר׳ מאיר מילנער איז געווען אַ גרויסער נגיד און אַ באַווסטער ווארקער חסיד.

ר׳ מרדכי לייב האָט זיך געהאַלטן פאַר אַ רופא און פלעגט גיין צו קראַנקע, געבן אַן עצה, פאַרשרייבן אַמאָל אַ רעצעפט. אין לאָמזשע איז ער אָפט געגאַנגען אין שפיטאָל מקיים זיין די מצווה פון „ביקור־חולים״ און דאָרט איז געווען דער באַרימטער ד״ר לאַנדינסקי און ביי דעם דאָקטאָר האָט ער זיך געלערנט חכמת־הרפואה. ווי אַזוי צו לייענען און צו שרייבן רעצעפטן און קענען זיך אויף אַ מחלה. אַ דאַנק זיין גוטן קאָפ האָט ער זיך אַריינטירט אויך אויף דעם געביט.

ד״ר קליאטשקא פלעגט אויסנוצן זיין אַנווועזנהייט ביי אַ קראַנקן און מיט אים צוזאַמען אַפהאַלטן אַ קאַנסוליום און אַפילו האָרכן זיינע עצות, אויך אין אפטייק האָט מען אויף זיינס אַ קוויטל געגעבן רעצעפטן.

ניו־יאָרק **י. עמיאט — גאלדוואסער**

ר׳ יששכר סרעברעניק און זיין פרוי אלטע ז״ל

ווער פון די אסטראווער האָט נישט געקענט אָדער געהערט פון ר׳ יששכר מלמד? איך האָב אים אַוודאי געקענט. ראשית האָט ר׳ יששכר ז״ל געדאַוונט אין אַלעקסאַנדער שטיבל, און והשנית — און דאָס איז דער עיקר — האָב איך געלערנט ביי ר׳ יששכר מלמד עטלעכע זמן. ווי באַקאַנט, איז ער געווען פון די געהויבענע מלמדים. אָנקומען לערנען צו אים איז נישט געווען פון די לייכטע זאַכן. ביי אים האָבן געלערנט ס׳רוב בעל־הבית׳ישע קינדער אָדער סתם זייער פעיקע.

אויך איך האָב זוכה געווען צו זיין איינער פון ר׳ יששכר׳ס תלמידים.

ער איז געווען אַ הויכער ייד, אַ ברייט בייניקער, מיט אַ לאַנגע ווייסע באָרד, ווי מען זאָגט — משכמו ומעלה, מיר פלעגן נישט אַזוי ווייט מורא האָבן פאַר אים, כאָטש מיט זיין בליק פלעגט ער אָנוואַרפן אַ פחד — אָבער געהאַט דרך ארץ פאַר אים.

די רביצין, גערופן אַלטע, אַ פרוי אין מיטלען וווקס, האָט נעבן אים אויסגעזען אַ קליינע. זי איז געווען אַ קלוגע, אַן ענערגישע פרוי און צוגעהאָלפן דעם מאַן מיט פרנסה. זי האָט צוגעהאַנדלט מיט שניט סחורה.

אין אַ מאַרק טאָג אָדער אַ יריד פלעגן מיר יינגלעך איר צוהעלפן אַרויסטראָגן דעם טיש מיט דער סחורה אויפן מאַרק און אין אָוונט — ווידער צוריקברענגען.

ר׳ יששכר איז אויך געווען אַ קלוגער ייד. שלאָגן פלעגט ער אונדז זעלטן, כאָטש ער האָט תמיד געהאַלטן ביי זיך אַ דין ים שטעקעלע, אגב ווער עס האָט דאָס יאָ אַמאָל פאַרזוכט, געדענקט נאָך מן הסתם דעם טעם ביז היינט.

ווי געזאָגט, פלעגט ער אונדז זער זעלטן שלאָגן, אפשר דערפאַר ווייל מיר זענען שוין געווען דערוואָקסענע קינדער (צווישן 12 און 13 יאָר). ער האָט דאַקעגן געהאַט אַן אַנדער מיטל: ער פלעגט אַריינזאָגן שאַרפע ווערטער, אַז וויי איז געווען צו דעם יינגל, וואָס ר׳ יששכר האָט זיך צו אים גענומען. פאַרשטייט זיך אַז דאָס האָט נאָר פאַסירט מיט די, וואָס האָבן נישט געוווּסט דעם שיעור פון דער גמרא.

איין מאָל ביים פאַרהערן דעם שיעור פון גמרא אויסנוויניק, פלעגט ער פלוצעם אַ כאַפּ טון איינעם פון אונדז און אַ פרעג טון: נו, נו, זאָג, איז ווּ האַלט מען? דער יינגל האָט זיך פאַר גרויס פחד פאַרלוירן. דאַמאָלט האָט ער אַ צווייטן יינגל דאָס זעלבע געפרעגט, און ווען אויך דער צווייטער קענער האָט נישט געוווסט צו ענטפערן, פלעגט ר׳ ישׂשכר אַ זאָג טון: „נו עס איז גענוי ווי עס שטייט אין פסוק ויתהלכו מגוי אל גוי״. דאָס הייסט: מען גייט פון איין גוי צום צווייטן. אויף אַזאַ אויפן פלעגט ער אונדז לערנען און דאָס האָט געהאָלפן אַ גוטע ווירקונג. טראָץ דעם האָבן מיר געהאָט דרך ארץ פאַר זיין קלוגשאַפט.

מיכאל צור (צ׳כנוביצקי)

תל־אביב

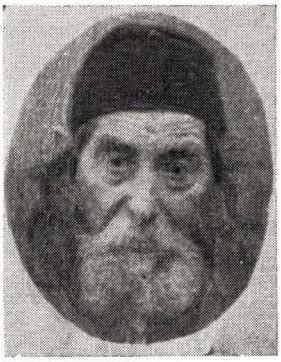

ר׳ אליהו פייבל פיעטרושקא ז״ל

אַן אַלטער ווארקער חסיד, געפאָרן אָפט צום רבי׳ן און געפראָווען חסידות, אַ פאַנאַטיש רעליגיעזער ייד, אַ טיפּ פון אַמאָליקע יידן אין די קליינע שטעטלעך.

פון פאַך אַ מולאַרזש, אַן האָראָפאַשניק, געלעבט שטענדיק מיגיע־כפיו. געווען איינער פון די בעסטע אויוון־מאַכערס אין שטאָט און דערום שטענדיק געהאַט אַרבעט און געווען פאַרנומען, דאָך געפונען צייט צו שמועסן אין חסידות, און ווען עס איז ווער געקומען צו אים מיט אַ מעשה פון ווארקער רבי׳ן, אָדער געזאָגט אַ דבר־תורה, האָט ער באַלד איבערגעריסן די אַרבעט און אַריין אין אַ שמועס מיט גרויס התלהבות.

נפטר געוואָרן אין טיפן עלטער פון 95 יאָר אין יאָר תרע״ה — 1917 אין וואַרשע.

יהי זכרו ברוך.

***

ר׳ אליהו פייבל פעטרושקה, גיסו של ר׳ ישׂשכר הנ״ל, היה עושה תנורים (מולאַרזש בלע״ז). טרוד היה רוב השנה בעבודתו. מטיבה של עבודה זו שנעשתה תמיד בקדחתנות רבה. אולם, כשנזדמן לר׳ אלי׳ פייבי׳ל — ויהיה זה באמצע העבודה הדחופה ביותר — מאן דהו שהזכיר דברי תורה, אימרה או סיפור מהרבי מוורקה, זנח מיד כליו והחל מרחף בעולמה של וורקה.

יוסף לשץ

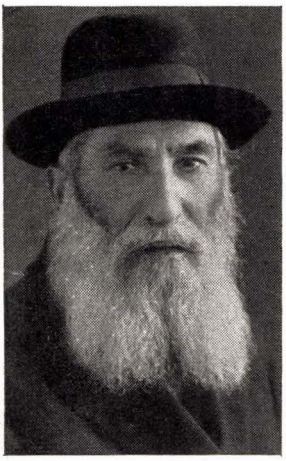

ר׳ חיים יוסף פרידמן ואשתו אסתר ז״ל

אַן איידעם פון ר׳ אליהו פייבל פיעטרושקא, געווען אַ בן־תורה, משכיל ונבון. געקאָנט אויך שיין שרייבן, הן סטילִיסטיש והן די האַנטשריפט. און געהאַט אויך אַ געוויסע נייגונג און ידיעות אין עניני־דעלמא.

נישט האַבנדיק — ווי אין אַמאָליקע יאָרן — וואָס צו טון, און פרנסה פאַר דער פאַמיליע האָט מען געדאַרפט, האָט ער זיך געזוכט צו מלמדות קעגן זיין ווילן און כאַראַקטער. דערביי אויך געלערנט די קינדער שרייבן און חשבון. ביים סוף פון דער ערשטער וועלט מלחמה, איז ער מיט דער משפחה אַוועק קיין אַמעריקע, און דאָרט געווען ביז אין די דרייסיקער־יאָרן. אַלס שטילער חובב־ציון — פון די פריהערדיקע יאָרן — האָט ער עולה געווען קיין ארץ־ישׂראל און זיך באַזעצט אין בני־ברק, ווי ער האָט געלעבט ביזן יאָר תש״ז — 1941 און דאָרט נפטר געוואָרן אין עלטער פון 82 יאָר.

יהי זכרו ברוך.

אויך זיין פרוי אסתר ע״ה איז נפטר געוואָרן אין ארץ־ישראל, אין טיפן עלטער פון 93 יאָר אין יאָר תשט״ז.

א אשה צדקנית מיט אַ גוט האַרץ און געהאַלפן אָרימע. הערע איר אַנדענק.

ר׳ אברהם יצחק פערקאל ז״ל

אַן איידעם פון ר׳ מענדל זיגלבוים ז״ל. אייגער פון די אָנגעזעענע געראר חסידים, געזעסן ימים ולילות על התורה והעבודה, יאָרן לאַנג געווען פון די הויפט מלמדים אין חדר „יסודי־התורה״ אין נאָך די שיעורים האָט מען אים געטראָפן שטענדיק ביז שפעט אין אָוונט און אויך אין די באַגינען שעהן פאַרטיפט אין לערנען. געווען אייניקע יאָר מלמד אין ריגע — לאַטוויע, און דאָרט פיל אויפגעטון פאַרן רעליגיעזן חינוך.

אין דער צייט פון דער צווייטער וועלט מלחמה, געווען פאַרשיקט אין די רוסישע לאַגערן צוזאַמען מיט זיין פאַמיליע, זיין הניע ביילה ע״ה איז געשטאָרבן אין אַ לאַגער אין רוסלאַנד, ער האָט זוכה געווען נאָך דער מלחמה — עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל און נפטר געווארן אין ירושלים.

יהי זכרו ברוך, ת. נ. צ. ב. ה.

ט. מאקאווער

דער טרעגער דער למדן

דער טרעגער יעקב וועלוול (געראפן דער שיטערער) איז געווען פון די זעלטענע טיפוסן אַפילו אין יענער צייט. געווען אַ יודע ספר און אַ יראַ־שמים.

ווען ער האָט נאָר געהאַט צייט געזעסן און געלערנט, אויך יעדן טאָג צווישן מנחה און מעריב געלערנט מיטן עולם אין שול אַ פרק משניות.

יוסף לעשץ

דער שמש ר׳ הירשקע באלבער ז״ל

הירשקע שמש ווי יידן האָבן אים גערופן (די קריסטן האָבן אים גערופן „שקאלניק״, ווייל זיי האָבן אים געהאַלטן פאַר אַ געלערנטן) איז געווען אַן אינטערעסאַנטע פּערזאָן.

געבוירן אין אסטראווע אין יאָר תרי״ד — 1855 ביי די עלטערן יוסף און אסתר יהודית באַלבער (דער פאָטער אַ רופא־בית, אַ פעלדשער און די מוטער אַ מילדת אַ הייב־אם).

ער איז נישט געווען פון די פשוטע שמשים, וועלכע מען איז געווען געוווינט צו זעען אין די פּוילישע און ליטווישע שטעטלעך אויף חתונות און ברית׳ן, — ער האָט זיך געהאַלטן ווייט פון שנאָרעריי, געווען סאָליד, קאָרעקט און בכובדיק געטון זיינע פליכטן.

ער האָט אויך פאַרשטאַנען דאָס לעבן, געקענט רוסיש און פּויליש, אויך געהאַט אַ שיינע האַנט־שריפט, און דעריבער האָט ער געפירט די חתונה־אַקטן און מעטריקעס אין מאַגיסטראַט. די גאַנצע אָפּטיילונג איז געווען אין זיינע הענט, אָן אים איז קיין זאַך אויף דעם געביט נישט געטון געוואָרן, ער האָט געהאַט אַ פרייען צוטריט צו די מעטריקאַל־ביכער אין מאַגיסטראַט, און אַלץ גענוי געדענקט, אַזוי אַז די בעאַמטע זענען געווען אָפּהענגיק אין אים.

געשטאָרבן י״ט חשון תרצ״א — 1931.

ת. נ. צ. ב. ה.

ט. מאקאווער

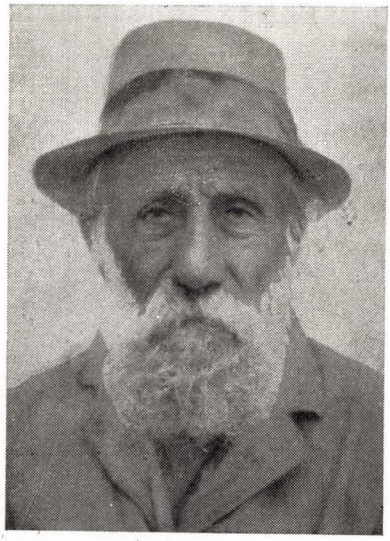

ר׳ מענדל בילגוראי ז״ל

ר׳ „מענדל טשעסלאר״ ווי מען האָט אים גערופן (צוליב זיין פאַך פון בויען הילצערנע הייזער) איז געווען אַ ייד אַ האָראפאַשניק. געלעבט אַלע יאָרן פון יגיע כפיו. געווען אַ שמח בחלקו און אויך געהאָלפן אַנדערע. אַ ייד אַ יודע ספר און אַן אטשינאווער חסיד.

ער האָט זוכה געווען עולה צו זיין אין יאָר תרצ״ו — קיין ארץ־ישראל, ווו ער האָט געהאַט קינדער. מאריך ימים געווען און געשטאָרבן י״א אדר ב׳ תשי״ד אין עלטער פון 96 יאָר.

יהי זכרו ברוך.

ר׳ זנבילה גוטמן ז״ל

פון די אַלטע סטריקאווער חסידים. אַ פרומער, געגאַנגען אין גאָטס וועגן און געהיט זיינע מצוות. אַ רויקער שטילער מענטש. אַלע יאָרן געהאַנדלט מיט תבואות.

יהי זכרו ברוך.

אַמאָליקע טיפן יידן וועלכע האָבן געהאַט אַ שוועך לעבן און דאָך געווען צופריידן. געלעבט מיט דער אָפענונג אויף בעסערע צייטן פאַר כלל ישראל און געוואַרט אויף משיח׳ן.

נתן סטאלניץ

חזן אין טאראנטא, קאַנאַדע
געבוירן אין אסטראוו־מאז.

צוויי ברידער – צוויי ריכטונגען

ר׳ אברהם יצחק
סטאלניץ ז״ל

רבי ד״ר אפרים (הענרי)
סטאלניץ ז״ל

ילידי אוסטרוב

(מיין פאָטער)

געווען אַ באַוווסטער חסיד־
דישער מנגן און האַרציקער
בעל תפילה. אַ צאָל אַלט־
זסידישע ניגונים־זענען דורך
אים איבערגעגעבן געוואָרן
פאַרן מוזיקאַלישן פנקס פון
חזן־קאַמפאָזיטאָר א. מ.
בערנשטיין ז״ל, דערשינען
אין ווילנע, 1927, אונטער
דער אויפזיכט פון דער
יידיש־היסטאָריש־עטנאָגראַ־
פישער געזעלשאַפט.

נפטר געוואָרן אין פוילן,
אין יאָר 1927.

(מיין פעטער)

געוועזענער גייסטיקער פי־
רער אין טעמפּא, פלאַרידע.
געווען אויך אַ באַדייטנדי־
קער מוזיקער און שרייבער,
זיך באַטייליקט אין אָנהויב
פון דעם יאָרהונדערט אין
ענגליש־יידישן וואָכנשריפט
„היברו סטאַנדאַרד״ און אַנ־
דערע צייטשריפטן. אַרויס־
געגעבן אַ מוזיק־פאָרשונגס־
אַרבעט אין ענגליש. זיינע
אַ קאָמפּאָזיציע פאַר געזאַנג
און פּיאַנאָ איז דערשינען
אין לאָס־אַנדזשעלעס נאָך
אין 1899.

נפטר געוואָרן אין קאַלי־
פאָרניע, 1937.

פייגע זיסל בראמבערג ז"ל

פייגע זיסל בראמבערג — אַן אייניקל פון באַרימטן פּלאָצקער גאון ר' דן, (דער שווער פונעם גאון און צדיק ר' אברהם לאנדא פון טשעכאנאוו) — איז געווען איינע פון די וווּנדערלעכע און באַוווּסטע פרויען אין גאַנץ פּוילן און בפרט אין אסטראווע.

ר' דן איז געווען אַ גרויסער גביר. און עס ווערט דערציילט, אַז נאַפּאָלעאָן דער ערשטער, ווען ער איז בעת זיין אַדורכמאַרש איבער פּוילן אין יאָר 1812 געווען אין פּלאצק, האָט געבאָרגט ביי ר' דן צען טויזנט גאָלד־טאלער. ר' דן האָט אויף דעם געלט באַקומען אַ קבלה, געחתמעט פון נאַפּאָלעאָנען אַליין, אַז ער איז שולדיק דעם סכום. די קבלה האָט שפּעטער געירשנט פייגע זיסל און האָט געפּאָדערט דאָס געלט פון דער פראַנצויזישער רעגירונג. זי האָט זיך געמשפט יאָרן לאַנג, אַפילו ספּעציעל געשיקט קיין פראַנקרייך אַן אַדוואָקאַט און צום סוף פאַרשפּילט דעם משפט. ווייל די פראַנצויזישע רעגירונג האָט נישט געוואָלט אָנערקענען נאַפּאָלעאָנס חוב.

פייגע זיסל איז פאַריתומט געוואָרן אין איר פריער יוגנט, און דער טשעכאַוואָער צדיק האָט איר געבענטשט מיט צוויי ברכות: מיט עשירות און אריכות ימים — און ביידע ברכות זענען מקוים געוואָרן, פאַר איר און פאַר אירע אַלע קינדער.

זי האָט חתונה געהאַט מיט ר' אברהם בראמבערג ווען זי איז געווען זייער יונג, און באַלד איז דער גאַנצער עול־פרנסה געפאַלן אויף איר. איר מאַן איז געזעסן על התורה והעבודה און עוסק געווען בצרכי ציבור. זי האָט געפירט מסחר: געהאַנדלט מיט וועלדער און תבואה מיט די פריצים פון דער סביבה. איר נאָמן (פאַרטרויונגס־מענטש) איז געווען ר' תנחום, דער שול־שמש.

ר' תנחום איז געווען אַן ערלעכער מאַן און בעל־שכל. דורך אים האָט זי געשיקט צו די פריצים טויזנטער רובל, וועלנדיק אויספרווון ר' תנחומס ערלעכקייט. האָבן אים מענטשן געזאָגט: — „נעם דיר טויזנט רובל פון דעם געלט וואָס די טראָגסט, די סומע וועט פייגע זיסלען נישט צו פעלן, זי האָט געגנוג!" אויף דעם האָט ר' תנחום געענטפערט: „אויב איך וועל נעמען דאָס געלט, ווער וועט מיר באַצאָלן שכר שליחות?"

פייגע זיסל איז געווען באַרימט מיט איר ערלעכקייט און חכמה. און אַ סך פריצים האָבן מיט איר געהאַנדלט, ווייל זיי האָבן צו איר געהאַט גרויס פאַרטרויען. זי איז אַזוי אָנגעגאַנגען מיט אירע געשעפטן, בייז זי איז זייער רייך געוואָרן.

זעקס זין און צוויי טעכטער האָט זי אויסגעהאָדוועט און חתונה געמאַכט. איר עלטסטער זון, ר' דן בראמבערג, איז געווען אַ גרויסער תלמיד־חכם און אָנגענומען אין שטאָט און זיין השפּעה אויפן געזעלשאַפטלעכן לעבן איז געווען זייער גרויס. ער פלעגט דאוונען „פאַרן בעטל" איבערהויפט אין די ימים־נוראים אין אַלטן בית־המדרש. ער איז געווען אַן איידעם פון גרויסן למדן און אָנגעזעענעם גביר, ר' הערשעלע מענדעלסאָן, דעם בעל „חמדת שלמה" אַן אייניקל. אין אסטראווע האָט ער געווווינט ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה און אין מלחמה־צייט איז ער אַריבער קיין וואַרשע און זיך דאָרט באַזעצט. זיין נאכווּוקס געפינט זיך אין ישראל.

איר צווייטער זון, ר' חיים מרדכי, אויך אַ גרויסער תלמיד־חכם און אַ דערפאָלגריי־כער סוחר, איז געווען איין איידים פּון דעם באַוווּסטן חסיד און גביר ר' זיסקינד ביאלער, געווווינט אין וואַרשע. ער איז אויך געווען אַ משכיל און שפּראַכן־קענער.

איר דריטער זון, ר' יעקב, איז געווען אַן איידים פון דעם באַרימטן חסיד יהודה מאיר ליפסקער פון קוטנע, ער איז אויך געווען אַ גרויסער תלמיד־חכם, אַ קלוגער מענטש

און אַ באַנקיר. אויף דער עלטער איז ער עולה געווען קיין ארץ־ישראל. ער האָט געווּוינט אין ירושלים און נפטר געוואָרן אין יאָר תרצ״ה. זיין טאָכטער געפינט זיך אין חיפה.

איר פירטער זון, ר׳ זאב, אַ גרויסער עושר, איז געווען דער איידם פון אַ באַווּסטן חסיד פון וואַרשע. וועָן ער איז געשטאַנען צום מיליטער אין דער קרייז שטאָט לאָמזשע, האָט דער גובערנאַטאָר געזאָגט: דאָס איז דער זון פון דער באַרימטער גבירטע פייגע זיסל בראמבערג, דאַרף ער זיין אַ זעלנער... אָבער פייגע זיסל האָט געזאָגט: לא מיט אַן אלף. זי האָט געמאַכט גרויסע אָנשטרענגונגען אים צו באַפרייען. די זאַך האָט זיך געשלעפט אנדערטהאַלבן יאָר און אָפגעקאָסט 50 טויזנט רובל, און צום סוף אים באַפרייט פון מיליטער־דינסט.

דער פינפטער זון, ר׳ הערשל, איז געווען אַן איידם פון גביר ר׳ לייב שעכטער פון לאָדזש, און ער איז געווען רייך, אַ תלמיד־חכם און אַ חסיד, ער איז געווען באַרימט מיט זיין ערלעכקייט און האָט געמאַכט גרויסע געשעפטן.

דער זעקסטער זון, ר׳ נתן, באַווּסט אַלס למדן, חסיד און עושר, איז געווען אַן איידם פון דעם באַרימטן גביר און חסיד ר׳ חיים שידלאָווסקע פון פּיעטריקאָוו. ער האָט געווּוינט אַ פּאָר יאָר אין אסטראוע און דערנאָך אַריבער קיין וואַרשע וווּ ער האָט עוסק געווען אין מסחר און אין תורה. ער איז אַ סך יאָרן געווען „דאזאר״ אַ מיטגליד אין ועד הקהילה מצד די חסידים און שלומי אגודת ישראל, פון זיינע אַלע קינדער זענען איבער־געבליבן צוויי טעכטער אין פּוילן און צוויי יינגערע זין אין ישראל.

פייגע זיסל און איר מאַן ר׳ אברהם יצחק האָבן געשטאַמט פון „מתנגדים״, אָבער ר׳ בן־ציון ראַבינאָוויטש פון אסטראוע, דער באַרימטער גערער חסיד, האָט משפּיע געווען אויף אירע זין, און אַלע זענען געוואָרן גערער חסידים.

אויך אירע צוויי טעכטער האָט פייגע זיסל אויסגעגעבן צו אָרענטלעכע און רייכע בחורים, דער ערשטער איידם אירער איז געווען ר׳ נחמן גאלדבערג, פון טרעסטינע — אַ שטעטל נעבן ביאַליסטאָק. ער האָט געווּוינט אין אסטראוע און געווען ראש־הקהילה ביזן ערשטן וועלט־קריג 1914. די צווייטע טאָכטער האָט חתונה געהאַט מיט שלמה רייכמאן, אַ גבירישער זון פון טשענסטאכאוו.

פייגע זיסל איז געווען אַ פרוי מיט אַ ברייטן פאַרנעם סיי אין מסחר און סיי אין צדקה־ענינים. פּסח האָט מען אין איר שטוב אָנגעגרייט פאַר הונדערטער יידישע זעלנער, וואָס האָבן געדינט אין מיליטער און האָבן זיך געפונען אין קאמאראוער קאזארמעס — נעבן אסטראוע. באַלד נאָך פורים האָט מען שוין ביי איר אָנגעהויבן צוגרייטן צום פּסח. יעדן שבת און יום־טוב האָבן ביי איר טיש געגעסן עטלעכע צענטליק אורחים, זי האָט געזאָרגט פאַר די אָרימע לייט אין שטאָט און פאַר אירע קרובים, נאָענטע און ווייטערע, אויך פאַר די קינדער און אייניקלעך פון טשעכאנאוער צדיק.

אויף איר חשבון האָט זי אויפגעשטעלט אַ בנין פאַר דער ישיבה און תלמוד־תורה, און אינטערעסאַנט, אַז אין דער נאַצישער מלחמה, וואָס כמעט אַלע יידישע הייזער זענען חרוב געוואָרן, איז דער בנין געבליבן גאַנץ.

יעדן מאָנטיק און דאָנערשטיק האָבן די ישיבה־בחורים געגעסן ביי איר און פאַרשפּאָרט צו זוכן אַ קעסט־געבער, צו „עסן טעג״.

איר מאַן ר׳ אברהם יצחק, איז נפטר געוואָרן וועָן זי איז נאָך געווען גאָר יונג. און זי איז געבליבן אַן אלמנה מיט 8 קינדער און אַליין געפירט אַלע געשעפטן.

בעת דער ערשטער וועלט מלחמה האָט זי זיך אַריבערגעצויגן קיין וואַרשע און דאָרט נפטר געוואָרן אין הויכן עלטער פון 96 יאָר — אין יאָר תרפ״ג.

ירושלים נכדה: הרב אברהם יצחק בראמבערג

אמאליקע טיפן פרויען

רבצ'ן שרה יטה שאלעוויטש ע"ה

שוחט'קע ברכה מארקוספעלד ע"ה

פייגה רבקה הופמאן ע"ה

שרה רבקה לאנגלייב ע"ה

נשים צדקניות ועסקניות בצרכי ציבור באמונה, שכל חייהן היו קודש לעזרה וצדקה לעניים, הכנסת כלה, ביקור חולים וכן טיפול ביולדות.

יהי זכרן ברוך!

מאדערנע געשטאלטן / טוער און שרייבער

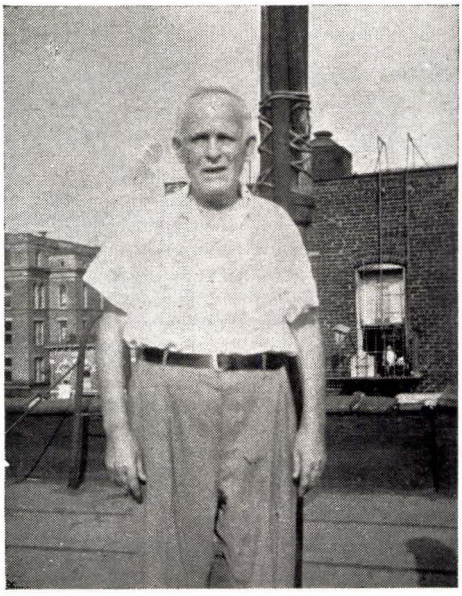

בעריש סרעברניק — סילווערמאן ע"ה

אַ זון פון ר׳ ישכר מלמד. אַוועק פֿאַר דער ערשטער וועלט מלחמה קיין אַמעריקע.

אין יאָר 1917, וועז עס האָט זיך פֿארמירט דער יידישער־לעגיאָן (גדוד־העברי) ביים ענגלישן מיליטער צו קעמפֿן צוזאַמען צו באַפֿרייען ארץ־ישראל (פּאַלעסטינא) פון טערקיי און אין הסכם מיט דער באַלפור־דעקלאַראַציע וועגן גרינדן די יידישע מדינה, האָט ער זיך פֿרייוויליק מאָביליזירט אין אַמעריקע און געדינט אין יידישן לעגיאָן.

נאָכן קריג איז ער נאָך פֿאַרבליבן אין ארץ־ישראל כדי זיך צו באַזעצן. צו דעם צוועק האָט ער מיט נאָך חברים פון לעגיאָן געגרינדעט די קאָלאָניע ת ל ־ ע ד ש י ם אין עמק־יזרעאל, אָבער צוליב די גרויסע מאַטעריעלע שוועריקייטן צום אַנטוויקלען די קאָלאָניע (די סוכנות האָט נישט געקענט געבן דעם געהעריקן תקציב) און דער עיקר פון זייער וויניק וואַסער אויפן אָרט, — נישט מצליח געווען און דעריבער געצוווּנגען געווען אין יאָר 1923 צוריק פֿאָרן קיין אַמעריקע און דאָרט געלעבט ביזן יאָר 1947, געשטאָרבן אין עלטער פון 70 יאָר.

יהי זכרו ברוך.

מענדל פיינצייג ע״ה

אמאל, אמאל...

אַמאָל, אַמאָל,
אין מיינע יונגע טעג,
וועז דאָס לעבן איז געווען
ווי אַ גלאַטער, לאַנגער וועג,

אין אַ ווינטער כּאַרטאָג,
אין די פּענצטער שוואַרץ
דאָס לעצטע שטיקעלע נאַכט —
שפּאַצירט איבער שטוב
אַהין און צוריק
מיין טאַטע, פּאַרטראַכט.

און זאָגט תהילים אויפן קול.
אָט פּאַרגייט ער זיך אין
„אַל תשלכני לעת זקנה״.
איך ליג אין מיין ווייכען
און וואַרעמען בעט.
זיין קול צערטעלט און גלעט;

און איך קען נישט פאַרשטיין
די סיבה פון זיין געוויין...

און איצט וועז קיינער
וועט פון לעבן די טעג,
דערטראָגט זיך צו מיר
דער ווידער־קלאַנג

פון מיין טאַטנס געזאַנג,
און די וועלטער זיינע
פון דער ווייטער ווייט
קריגן אַ זין, אַ באַדייט.

און אין מיינע נעכט
די שלאָפלאָזע. וואָס זענען
אַזוי לאַנג און שוואַרץ,
רייסט זיך אויך די זעלביקע
תפילה די אַלטע,
אַרויס פון מיין האַרץ...

דאס קומען אהיים

נאַקעט און באָרוועס, מיט אַ צובראָכן געמיט,
פאַר זיינע חורבות
שטייט דער אייביקער ייד.

דורך הונגער, מגיפות, דורך פייער און שוערד,
געקומען איז ער אַהיים
צו זיין אייגענער ערד.

קיין דאַך, קיין הויז — אַלץ פאַרוויסט,
פון אַרבעט און שווייס
אַ בערגל מיסט...

טאַטעס און מאַמעס, ווייב און קינד,
צעיאָגט, צעטריבן
ווי בלעטער אין ווינט.

אַנהויבן אויפסניי? פאַר וועמען? ער קלערט,
און ער זינקט זיין קאָפּ
טיפער צו דער ערד.

נאָר אָט פאַלט זיין אויג אויף אַן אַלטן שטיין,
דער אייניציקער זכר פון אַמאָל,
פון אַלץ וואָס איז דאָ געווען

אַן עדות פון לעבן, פון שפּע, פון פרייד,
אַן עדות פון גיהנום,
פון יסורים און טויט.

און אַ באַשלוס, האַרט ווי דער שטיין, פאַריאָגט זיין טרויער,
און עס גלייכט אויס זיין רוקן
דער אַלטער בויער.

די אויגן זיך צוצינדן מיט גלויבן און געטרויען,
און פון האַרצן שאַלט אַרויס:
„אַ ניי לעבן וועל איך בויען! כ׳וועל בויען!״

— — — — — — — — — — — —

און דער האַרטער שטיין זאָגט נאָך:
„בויען! בויען! בויען!״

ניו־יורק

מענדל פיינצייג

מיין מאן מאקס גאלדשטיין ע"ה

ער איז געקומען פון וואַרשע אין יאָר 1912 און זיך באַלד פאַראינטערעסיט וואָס ער קאָן עפעס טון פאַר דער געזעלשאַפט און קולטורעלן געביט אין אסטראוע.

ראשית האָט ער געגרינדעט אַן אַמאַטאָרן־טרופּע צו שפילן טעאַטער וואָס האָט מיט גרויס דערפאָלג אַ לאַנגע צייט אויפגעטראָטן לטובת די אסטראווער אינסטיטוציעס. ער איז געשטאַנען אין דער שפיץ פון דער טעאַטער־טרופּע ביז ער האָט פאַרלאָזט אסטראוע אין 1927.

קיינמאָל האָט ער נישט געזוכט קיין אָנערקענונג פאַר זיך אַליין, אַפילו ווען ער האָט עס כשר פאַרדינט. ער האָט זיך שטענדיק געטיילט מיטן כבוד מיט זיינע מיטשפילער, וועלכע זענען אים געווען נאָענט און ליב. דער חשק און ערנסט פון די שוישפילער האָבן צוגעגעבן חשיבות יעדער אויפירונג, און זיי האָבן ווירקלעך פאַרדינט יעדן אָנשטרענג פון די צושויער, בכדי זיי צו זעען.

דער ערשטער אויפטריט האָט געברענגט צו אַ סך רייבונגען צווישן עלטערן און קינדער, נאָר דער מוט און עקשנות פון דער יוגנט האָט גובר געווען און מען האָט געשפילט ביי אַן איבערפולט טעאַטער,

אַ גאַנצן שבתדיקן טאָג האָבן זיך געטראָגן דעמאָנסטראַציעס און אויסגעשרייען אַז די אַלע וועלכע וועלן איבערטרעטן די שוועל פון טעאַטער וועלן אַרײַנגעלייגט ווערן אין חרם — ווייל ס׳איז אַ סכנה אַז דער טעאַטער וועט ברענגען אַלדאָס ביזן אויף אונדזער שטאָט. דאָך איז דער דערפאָלג געווען גרויס.

איך בין שטענדיק געשטאַנען ביי דער זייט פון מיין מאַן און אים דערמוטיקט אין זיין אַרבעט. ער איז שטענדיק געווען איבערגעגעבן זיין שאַפן און זייער באַליבט ביי דער יוגנט, מיט וועלכער ער האָט פאַרקערט.

מיט זיין אַוועקפאָרן האָט זיך כמעט אַלץ אויפן טעאַטער געביט אָפגעשטעלט. אין צוויי דריי יאָר אַרום האָט שוין די לופט געשמעקט מיט פולווער און חורבן.

ער איז געשטאָרבן אין אַמעריקע.

ניו־יאָרק

נחמה גאלדשטיין

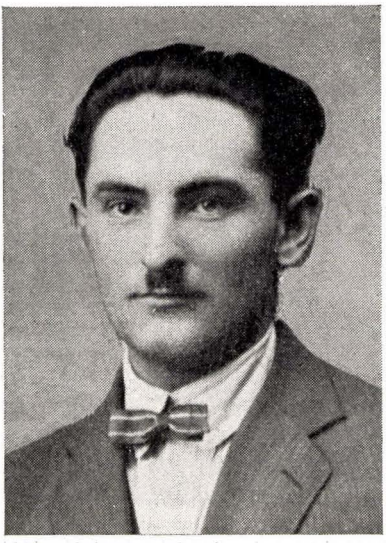

משה האלצמאן הי״ד

צום אָנדענק פון זיינע צען יאָר קולטור און געזעלשאַפטלעכע אַרבעט אין אסטראווע, (29—1919.)

אָנגעקומען קיין אסטראווע איז האלצמאן אייגענטלעך אין סוף פונעם יאָר 1918. ער איז דעמאָלט האָלט געווען 23 יאָר, און מיטן גאַנצן יוגנטליכן ברען ווידמעט ער זיך אין אָנהויב דער געזעלשאַפטלעך קולטורעלע אַרבעט. ער באַהערשט דעמאָלט נאָך שוואַך די יידישע שפראַך, אָבער אין אַ קורצער צייט האָלט ער רעפעראַטן אויף ליטעראַרישע טעמעס דווקא אין יידיש. דער רוב אין אויסלאַנד געדענקען מסתמא נאָך די רעפעראַטן וואָס האָבן זיך אויך מיר איינגעקריצט אין זכרון, צווישן אַנדערע וועגן „פאַרטרעט פון דאריאן גריי״ פון אסקאר אוויילד, „דער בלויער פויגל״ פון מעטערלינק, „דער שניי״ פון פשיבישעווסקי, אָלע שיין אין דער פאָרם און טיף אין אינהאָלט. נאָך אַזאַ רעפעראַט האָט מען געפילט אַז עפעס האָט מען געלערנט פונעם לערער האלצמאן.

איך געדענק אויך צום ביישפיל דעם שטאַרקן איינדרוק וואָס האָט געמאַכט דער ליטעראַרישער משפט איבער דאסטאיעווסקיס „ראסקאלניקאוו״. צוויי אָוונט בין איך שפעט אין דער נאַכט. האלצמאן איז אַרויסגעטרעטן אָלס דער באַשולדיקער פּין ראסקאלניקאוון און אַ לאַנגע, לאַנגע צייט נאָך דעם פלעגן נאָך מענטשן דערמאָנען זיין געלונגענע באַשולדיקונגס רעדע.

אַ שיין קאַפּיטל פון קולטורעלער אַרבעט איז געווען די יידישע ביבליאָטעק, פאָר וועלכער האלצמאן האָט פיל צייט און ענערגיע אָוועקגעגעבן. זייענדיק דער פרעזעס פון דער ביבליאָטעק, האָט ער שטענדיק געזאָרגט צו געפונען הכנסות פאָר די לויפנדיקע הוצאות אויסצוהאַלטן אַ ביבליאָטעקער, דעם לאָקאַל אין באַלייכטונג, אָבער צומיינסטנס איז די זאָרג געווען וועגן שאַפן געלט אינצוקויפן נייע דערשינענע ביכער.

צו דעם צוועק פלעגן פון צייט צו צייט איינגעאָרדנט ווערן טעאַטער־פאָרשטעלונ־
גען, לימעראָרישע און וואקאליש־מוזיקאַלישע אוונטן, אין וועלכע האלצמאן האָט געזומען
אַן אַקטיוון אָנטייל.

ס׳איז כדאי צו דערמאָנען דעם 25 יעריקן יובל פון דער יידישער ביבליאָטעק וואָס
איז אויסגעפאַלן זייער אימפאָזאַנט. אויך דאָ האָט האָלצמאַן געגעבן זיין צושטייער. ער
האָט געצייכנט אַ קאַרטל, געדריקט אין פיל עקזעמפלאַרן וואָס איז פאַרקויפט געוואָרן
ווי אַן אָנדענק און אַריינגעטראָגן אַ שיינעם ריווח.

אַ ביסל שפּעטער גייט האלצמאן אויך איבער צו געזעלשאַפטלעך ציוניסטישע
אַרבעט. ער איז מיטגליד פון ועד פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, איז טעטיק אין
„קרן־הקימת" און „קרן־היסוד" און אינטערעסירט זיך שטאַרק מיט דער ציוניסטישער
יוגנט. אָלס אַן אַלגעמיינער ציוניסט, איז ער אין פאַטראָנאַט פון „השומר־הלאומי", ער
זאָגט זיך אָבער נישט אָפּ פון העלפן די אַנדערע ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס פון
עקסטרעם לינק ביז עקסטרעם רעכט, אַרויסגייענדיק פון דעם שטאַנדפונקט, אַז ווער
טוט עפּעס פאַרן אויפבוי פון ארץ־ישראל, איז אים שוין נאָענט, ליב און טייער, און
דעריבער דינט עד דער גאַנצער ציוניסטישער יוגנט פון אסטראוע.

האלצמאן העלפט אויך די יידישע האַנטווערקער אין אסטראוע זיך אָרגאַניזירן אין
אַ פאַריין און לייזן פאַרשידענע האַנדווערקער פראָבלעמען, ער פירט זיי שטענדיק די
אַלגעמיינע פאַרזאַמלונגען און ווערט געוויילט ווי זייער ערן־פּרעזעס.

עס קומט דאָן צו דער מאַכט אין אסטראוע די פּוילישע סאָציאַליסטישע פאַרטיי מיט
סטאַניסלאַוו לעשניעווסקי אָלס בירגער־מייסטער אין דער שפּיץ, יידן קלויבן זיך צו די
וואָלן אין שטאָט־ראָט. האלצמאן האָט אין די וואָלן געזומען אַן אַקטיוון אָנטייל; מען
האָט אים אָפילו פאָרגעלייגט דעם אָמט פונעם וויצע־בירגערמייסטער. אָבער צו דעם צוועק
האָט ער געדאַרפט פאַרלאָזן די שול, און דאָס האָט ער נישט געוואָלט.

וויצע־בירגערמייסטער ווערט דאַן געווײלט זלאטקעס, און האלצמאן ווערט ראַטמאַן. ער האַלט געלונגענע רעדעס אין שטאָט־ראַט אַרויסצובאַקומען סובסידיעס פאַר יידישע אינסטיטוציעס. צום ערשטן מאָל באַקומען דעמאָלט די ביבליאָטעק, „תרבות״־און „יבנה״־שולן סובסידיעס פון שטאָט־ראַט.

די סאָציאַליסטישע פאַרטיי מוז אָפטרעטן, און צו דער מאַכט קומט די רעגירונגס־פאַרטיי „ב. ב.״ די יידן, דער עיקר די ציוניסטישע ראַטמענער, בלייבן אין בלאָק מיט דער סאָציאַליסטישער־פאַרטיי, וואָס רופט אַרויס אַ שטאַרקן רוגז פונעם סטאַראָסטע זארזיצקי. צום מיינסטן קען ער דאָס נישט מוחל זיין האלצמאנען וועלכער וואָגט אַלס רעגירונגס בעאַמטער צו זיין אין דער אָפּאָזיציע צו דער רעגירונגס־פאַרטיי. דער סטאַראָסטע פרווט אים אַרויסצושיקן פון שטאָט אין אַ דאָרף ד. ה. אַראָפּזעצן אים פון זיין אַמט.

חברים און פריינט האָבן זיך דאַן געוואָנדן צו מיין מאַן און גערָאטן איבערצורייסן דעם קאַנפליקט מיטן סטאַראָסטא, ווייל דאָס דראָט מיט פאַרלירן דעם פּאָסטן. דער ענטפער איז געווען: ביז וואַנען איך לעב, וועט מיין פרוי אין קיינד קיין הונגער נישט ליידן און איך וויל נישט צוליב מיין פאָסטן פאַרקויפן די אינטערעסן פון דער יידישער באַפעלקערונג. דאָס איז אייגנטלעך דער כאַראַקטעריסטישער שטריך אין האלצמאנס געזעלשאַפט־לעכער אַרבעט, וואָס דריקט זיך אויס אין טובת הכלל קודמת הפרט.

אָבער דער סטאראסטא האָט אויך געטון דאָס זייניקע, ס׳זענען אַראָפּגעקומען צוויי וויזיטאַטאָרן פון וואַרשעווער קוראַטאָריום, אויסשליסליך צו וויזיטירן האלצמאנען. כדי אים אַראָפּצוזעצן פון פּאָסטן. די וויזיטאַציע איז אָבער אויסגעפאַלן צום גוטן. זיי האָבן זיך איבערצייגט אַז האלצמאן איז אַ גוטער פעדאַגאָג, און אנשטאט אויפן דאָרף, האָבן זיי אים איבערגעפירט קיין וואַרשע.

עס איז כדאי צו באַמערקן, אַז אָפט פלעגט האלצמאן אָנגעבן אַ בקשה וועגן איבערפירן אים קיין וואַרשע און זי פלעגט תמיד אָפּגעוואָרפן ווערן.

איינמאָל איז האלצמאן אייגעלאדן געווארן דורך דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין אסטראוו אויף אַ רעפעראַט צו דער וואַל קאמפאַניע. זיין קומען איז באַקרוינט געווארן מיט הצלחה אַרייגצופירן דעם ציוניסטישן עסקן אריה מרגלית אַלס ראַטמאַן.

אויך אין וואַרשע האָט האלצמאן פאַרגעזעצט זיין געזעלשאַפטלעך ציוניסטישע אַרבעט, באַמיענדיק זיך אַריינצופירן אין די לערער קרייזן דעם ציוניזם, די מעגלעכקייט דערצו האָט ער געהאַט אַלס פרעזעס פון לערער פאַריין. ער איז אויך געווען דער איניציאַטאָר, גרינדער און פרעזעס פון דער דערהאָלונגס־היים פאַר לערער אין פוילן „דאם זדראוויא״ אין סאפליצאווא ביי שרודבארווו און אַזוי ביז דעם אויסברוך פונעם צווייטן וועלט־קריג (איך וואָלט געזאָגט ביז די לעצטע מינוטן פון זיין לעבן) איז ער געווען טעטיק אויפן געזעלשאַפטליכן ציוניסטישן און אויך באַרופליכן געביט.

ער איז אומגעקומען אין וואַרשעווער געטאָ אין דעצעמבער 1941.

חבל על דאבדין.

יהי זכרו ברוך!

חנה האלצמאן

תל־אביב

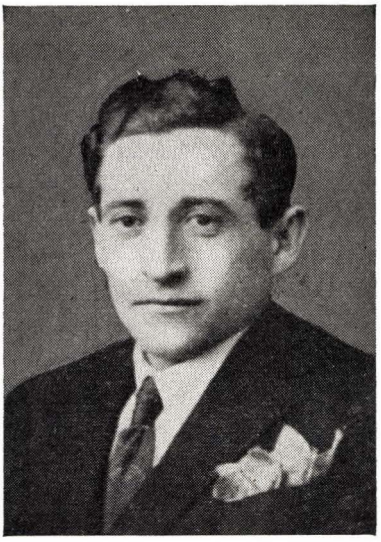

משה ראף הי"ד

משה ראף איז געווען אייגער פון די ערשטע יידישע דערציער און לערער אין שטאָט אין דער תקופה צווישן דער ערשטער און צווייטער וועלט־מלחמה. ער האָט געלייגט דעם יסוד פון דער אַלגעמיינער מלוכה־שול (פאַר יידישע קינדער) וועלכע איז זיך שפּעטער פונאַנדערגעוואַקסן צו אַ זייער חשובן דערציונגס־אַנשטאַלט מיט אַ גרויסע צאָל שילער (איבער 800) בעיקר קינדער פון די פאַלקס מאַסן. ער איז געשטאַנען בייַם וויגל פון דער אומזיסטיקער פאַלקס־שול און איר געדינט איבער צוואַנציק יאָר ביזן טראַגישן סוף. אַ דאַנק זיינע פעדאַגאָגישע פעיקייטן און בילדונג, איז ער געווען זייער פאָפולער בייַ די עלטערן, אָנגענומען בייַ זיינע חברים לערער און באַליבט בייַ די תלמידים. ער איז געווען איבערגעגעבן דעם לערן־אַנשטאַלט מיט לייב און לעבן, שטאָלץ אויפגעטרעטן בייַ דער שול־מאַכט און אין די שטאָטישע אינסטאַנצן פאַר דער פאַרברייטערונג פון דער אַנשטאַלט, פאַר דער פאַרגרעסערונג פון דער צאָל יידישע לערער, פאַר דער באַנייונג פון די מעבל אויסשטאַטונג און לערן מכשירים. ער איז געשטאַנען אויף דער וואַך ממשיך צו זיין דעם יידישן כאַראַקטער פון דער שול, געקעמפט קעגן די אַסימילאַטאָרישע טענדענצן מצד געוויסע מלוכה־פאַקטאָרן און געזאָרגט פאַרן כסדרדיקן הויבן דעם ניוואָ פון די לימודים און פאַר פאַרבעסערונג פון די דערציונגס־מעטאָדן.

משה ראף איז געווען זייער באַגאַבט און זיך אויסגעצייכנט אין פאַרשידענע אַרבעטס־שטחים. די נאַטור, וועלכע האָט אים באַוועלט אין פיזישן זין, האָט אים אָבער רייך באַלוינט אויפן גייסטיקן געביט. ער האָט זייער שיין געשפילט פידל און באַגלייט די קינדער אין זייערע פאַרשטעלונגען און שול־טענץ. אַ באַזונדערן טאַלאַנט האָט ער אַרויסגעוויזן צו האַנט־אַרבעט, בעיקר צו סטאָלערייַ. אַ דאַנק אים איז דער לימוד מלאכה אין שול געשטאַנען אויף אַ הויכער מדרגה און איז געווען באַליבט בייַ די תלמידים. אינטער זיין אָנפירונג האָבן די שילער אויסגעפאַרטיקט פון האַלץ פאַרשידענע עקספאנאַטן, וועלכע האָבן באַשיינט דעם נאָמען פון דער שול. ער האָט זיך באַמיט צו אַנטוויקלען אין די שילער אַ געפיל צו עסטעטיק און ליבשאַפט צו אַרבעט.

נישט געקוקט וואס משה ראף איז געווען זייער באשיידן און צוגעלאזן צו מענטשן, האט ער צו זיך געווענקט דרך־ארץ. אין זיינע באציונגען מיט די לערער און קינדער האט ער זיך אויסגעצייכנט מיט העפלעכקייט, קעגנזייטיקן רעספעקט, פריינטלעכקייט און פשטות. א וואַרימער ייד געווען און טרייער ציוניסט.

זייענדיק א ראַטמאַן און לאַווניק, האט ער שטאַלץ פאַרטיידיקט די יידישע אינטערעסן און טריי געדינט דער שטאַט. זיין פרעסטיזש איז פון טאָג צו טאָג געוואַקסן און ער איז געווען איינער פון די באַליבסטע געזעלשאַפטלעכע עסקנים. זייער א סך צייט אין כוחות האט ער געשענקט דער יידישער ביבליאָטעק. מיט זיין וויסן און ליבשאַפט צום בוך האט ער דער באַרימטער קולטור־אינסטיטוציע געדינט די אַלע יאָרן פון איר עקזיסטענץ. יעדעס ניי בוך האט אים פאַרשאַפט פרייד און יעדע געלונגענע קולטור אינטערנעמונג (ליטעראַרישער משפט אדער רעפעראַט) איז פאַר אים געווען א יום־טוב. אכזריש איז ער אומגעקומען דורך די היטלעריסטישע רוצחים. עס וועלן אים געדענקען די תלמידים און לערער. עס וועלן אים מיט יראת־הכבוד דערמאַנען די לעבן געבליבענע יידן פון אַמאַליקן אסטראוו־מאז.

כבוד זיין אַנדענק!

ישראל שטיינבערג

מיכאל פאדביעלעוויטש הי"ד

אַלע אין שטאט האבן אים געקענט, געשעצט און ליב געהאט. — אויך נישט יידן האבן צו אים זיך באַצויגן מיט דרך־ארץ. „א טייערער, ערלעכער ייד! א גוט הארץ!" — אַזוי פלעגן אַלע אין שטאט וועגן אים זיך אויסדרוקן. סוחרים האבן באַוווּנדערט זיין ערלעכקייט, יושר־דיקייט און ארעמלעכקייט אין מסחר; חסידים האבן געלויבט זיינע שיינע מידות, זיין ברייטע האנט, זיין גוט הארץ און מעשים טובים. „מעשי אבות סימן לבנים", אויך זיין פאטער יצחק יענקל ז"ל איז געווען א וווילער ייד און באַליבט ביי אַלעמען, געהאט א גוט הארץ און געווען א געזעלשאַפטלעכער עסקן כל ימיו. מיכאל האט ווייט איבערגעשטיגן זיין טאטן.

מיכאל איז געווען פֿאָפולער בײַ אַלע שיכטן פון דער יידישער(און אויך אין דער נישט יידישער געזעלשאַפט אין שטאָט). אַלע האָבן אים ליב געהאַט, „עמך" האָט אים ממש פֿאַרגעטערט. מיכאל פאדביעלעוויטש איז געווען זייער צוגעלאָזן צו מענטשן, זיין שטוב — אָפן פֿאַר יעדן פֿאַרבײַטערטן ייד, יעדן מעל־מלאכה און טרעגער. ער האָט אַרגאַניזירט דעם טרעגער־קאָאָפּעראַטיוו, געפֿירט זייערע בוכהאַלטונג, קאַסע און בכלל דערלײַדיקט זייערע פֿאַך־ענינים. אויב אַ ייד איז געווען אין אַ צרה, איז ער געלאָפֿן צו מיכאל'ן, פֿאַר אים זיך אַראָפּגערעדט פון האַרצן, זיך אויסגעווײַנט און באַקומען הילף. אויב די מאַכט האָט אָפּגעזאָגט אַרויסצוגעבן אַ ייד אַן אַרבעטס־דערלויבעניש, האָט שוין מיכאל פאדביע־לעוויטש אינטערווענירט, איינגעלייגט וועלטן בײַ די שטאָט־פֿאַרוואַלטונג אָדער פֿאַוויאַט־אַמט האָט דעם אַנטשפּרעכענדיקן דאָקומענט געגעבן. האָט ווער געהאַט אַ שווערן ענין בײַ דער מאַכט, האָט מיכאל געאַרבעט מעשים בײַ ער האָט געפּועלט, אַז דער ענין זאל פֿאַזיטיוו דערלײדיקט ווערן. אַ סך מי און כּיחות האָט ער אָנגעווענדעט אין שטאָט־ראַט, כדי צו איבערצייגן די ראַטמענער, אַז זיי זאָלן שטימען פֿאַר דערטיילן שטיצע די יידישע אינסטיטוציעס אין שטאָט. זיין שטוב איז פֿאַרוואַנדעלט געוואָרן אין אַ נישט אָפּיציעלע אינסטיטוציע פֿאַר סאָציאַלער הילף. נישט איין ייד האָט מיכאל געראַטעוועט, נישט איין ייד האָט ער אַרויסגעצויגן פון אַ צרה. — „דער טאַטע פון די טרעגער" — אַזוי האָט מען מיכאל'ן גערופן אין די האַנטווערטער קרייזן. יאָ, די טרעגער האָבן מיכאל'ן ליב געהאַט מיט לייב און נשמה. זיי זענען גרייט געווען צו גיין פֿאַר אים אין פּייער און וואַסער. מיכאל איז געווען דער טאַטע פון די אָרימע האָרעפּאַשניקעס. ער האָט זיך פֿאַר זיי ממש מקריב געווען.

ווען איך פלעג נאָר קומען צו מיכאל'ן, האָב איך תמיד דאָרט געטראָפֿן זיצן טרעגערס. זיי האָבן זיך געפּילט בײַ אים ווי בני־בית. איז בײַ אַ טרעגער קראַנק געוואָרן אַ קינד, האָט מיכאל באַלד געזאָרגט וועגן אַ דאָקטאָר אין רפואות; האָט וועלכן טרעגער געטראָפֿן אַן אומגליק־צופאַל בײַ דער אַרבעט, האָט ער שוין געזאָרגט וועגן שפּיטאָל פֿאַרן קראַנקן אין פרנסה פֿאַר דער משפּחה. די האַנטווערקער מאָסן האָבן אים ליב געהאַט פֿאַר זיין באַשיידענקייט, פֿאַר זיין פשטות, זיין פֿאַלקסטימלעכקייט און וואַרים יידיש האַרץ. זיין אָנגעהעריקייט צו דער פֿאַרטיי „פּועלי־ציון"—צ. ס. און זיין אַקטיוויטעט אין דער „העובד" אַרגאַניזאַציע האָבן אים געגעבן די מעגלעכקייט צו דערקענען די נויטן פון די יידישע בעלי־מלאכות און אַרבעטער און געשאָפֿן פֿאַר אים אַ בריים פעלד צו אַרבעטן לטובת זיי. מיכאל פאדביעלעוויטש האָט ליב געהאַט די „עמך"־יידן, פֿאַרשטאַנען זיי און אַלץ געטון כדי צו לינדערן דעם דלות און אויסבעסערן זייער לעבן.

פֿאַר מיכאל'ן איז די געזעלשאַפֿטלעכע עסקנות נישט געווען קיין שווערער יאָך, קיין אָפּקומענישׂ. ער איז געווען אַ געזעלשאַפֿטלעכער עסקן מבטן ומלידה. עסקנות איז פֿאַר אים געווען אַן אידעאַל. ער האָט געהאַט אַן אינערלעכן דראַנג צו זיין מיט די אָרימע מאָסן און צו אַרבעטן לטובת זיי. זיין פּיגורירן בראש פֿון דער קאַנדידאַטן רשימה איז געווען אייגנער פון די הויפּט־גורמים אין דער הצלחה פֿון דער פֿאַרטיי „פּועלי־ציון"—צ. ס. ביי די וואַלן צום שטאָט־ראַט און צו דער יידישער קהילה. זיין נאָמען האָט געצויגן שטימען פון אַלע שיכטן און קיינער האָט נישט געוואָגט אים אָנצוגרייפן. זיין פּרעסטיזש איז געווען גרויס און זיין נאָמען האָט געווען כבוד.

זאָלן די שורות זיין אַ מצבה פֿאַר דעם פֿאָלקס־ייד, אַרבעטער־מנהיג און אוהב ישׂראל — מיכאל פאדביעלעוויטש.

כבוד זיין אָנדענק.

ישׂראל שטיינבערג

שמחה גראניעוויטש ע״ה

געבוירן אין אסטראוו־מאַז. 1905 — געשטאָרבן ביי טראַגישע אומשטענדן אין תל־אביב 1936.

שטאַמט פון אַ בעל־הבית׳ישער היים. אין די 20ער יאָרן אַוועק קיין אורוגוויי, און פון דאָרט אין 1928, קיין אַרגענטינע. געווען יידישער לערער אין די באָאָכאוו שולן אין בועגאס אייריעס און קארדאבע. האָט אַ קורצע צייט פאַרבראַכט אין ארץ ישראל. אין יאָר 1932 איז ער געקומען קיין סאַן פאולא, בראזיל, און האָט מיטגעאַרבעט אין דער דאָרטיקער יידישער פרעסע. נאָך דעם זיך צוריקגעקערט קיין ארץ ישראל.

גראנאוויטש האָט געדרוקט דערציילונגען און סקיצן פון אַרגענטינער יידישן לעבן אין „די פרעסע״ און אין אַנדערע פעריאָדישע אויסגאַבעס אין בועגאס־אייריעס. אין בוכפארם: „אין רויטלעכע פאַרנאַכטן״, דערציילונגען אין סקיצן, אַרויסגעגעבן דורך אַ חברים קאָמיטעט, בועגאס אייריעס 1929.

ליטעראָטור אין אַרגענטינע, באַנד 1, 1944.

עטלעכע פון זיינע סקיצן זענען אַריין אין דער אנאטאָלאָגיע פון דער יידישער (לעקסיקאָן פון דער יידישער ליטעראַטור, ניו־יאָרק 1958

שמחה גרניביץ ז״ל

נולד בשנת 1907 בפולניה בעיירה פיאנטניצה ע״י לומז׳ה לאמו אסתר לבית דרוזדובסקי ולאביו פנחס גרניביץ. כששמחה היה בן שנה באו הוריו לגור בעיר אוסטרוב־מזוביצק. שמחה גרניביץ קיבל חינוך מסורתי ב„חדר״, אחר כך ביקר את בית־הספר „תרבות״. היה נער מחונן ורגיש. בילדותו הצטיין בחיבוריו בעברית בפרוזה ובשירה. מביני דבר ניבאו לו עתיד של סופר. פנחס גרניביץ היה איש משכיל ושמחה גדל בבית ציוני באווירה תרבותית. היה בן הזקונים ואהוב המשפחה. משחר ילדותו השתתף בתנועת נוער

ציוני חלוצי והיה פעיל. מובן מאליו שחשב לעלות לארץ־ישראל. שערי הארץ היו נעולים בפני עולים באותו זמן. מצב היהודים בפולניה בימי גרבסקי היה רע, בפרט סבל הנוער היהודי בערי השדה. הנוער שאף לחופש ולימודים ובגבולות פולניה נחנק מחוסר חופש ואפס מעשה. הדיכוי היה ללא נשוא. שמחה גריניביץ החליט לעזוב את פולניה ויהי מה. מכיוון שלא עלה בידו לעלות לארץ־ישראל נסע לדרום אמריקה, שם היו לו חברים. הוא חשב שבמשך הזמן יגיע משם לארץ־ישראל. וכך היה!

בזמן הראשון לבואו לאורוגוואי קשה היתה עליו ההסתגלות ל„פרנסות" שרוב החברים היו מתעסקים בהן. במרוצת הזמן עבר לארגנטינה. בבואנוס־איירס רחש לו עמדה מכובדת, היה מורה לעברית וסופר, השתתף בעתון „נייע פרעסע". תמיד חלם לבוא לארץ־ישראל ובשנת 1933 התגשם חלומו והוא עלה ארצה.

בימים ההם שרר משבר משקי ושמחה התהלך מחוסר עבודה או עבד אך 2—3 ימים בשבוע. החברה שלו, במכתביה, דרשה ממנו שיחזור, ולמרות אהבתו את הארץ נאלץ היה לחזור ולחיות בנכר. אבל לא מצא מנוחה, געגועים עזים משכו אותו לארץ־ישראל, ואמנם כעבור שנתיים עלה בפעם השנייה. זה היה מאמץ נפשי ופיסי גדול והוא נשבר.

הגיע ארצה חולה. היה בעל אידיאלים נעלים ונתקל במציאות נוקשה עד אכזריות. באופן טראגי גמר את חייו בגיל של כ"ט.

יהא זכרו ברוך.

רבקה

יצחק אייזיק גאנשער ע"ה

געבוירן אין אסטראוו־מאז. 1901 — געשטאָרבן דעם 12.2.1955. שטאַמט פון אַ חסידישע משפחה. געקראָגן אַ יידישע און אַלגעמיינע דערציונג. אין 1925 געקומען קיין אַרגענטינע. געווען דאָרט אַ ציוניסטישער און געזעלשאַפטלעכער טוער און אויך אַ רעדנער און לעקטאָר אויף יידישע און אַלגעמיינע טעמעס. די לעצטע יאָרן אינסטרוקטאָר פון „קרן היסוד", אין וועמענס ענינים אַרומגעפאָרן איבער דער אַרגענטינער פּראָווינץ און אויך אין די שכנות׳דיקע לענדער. אָנגעהויבן דרוקן אַרטיקלען וועגן ליטעראַטור און געזעלשאַפטלעכע ענינים אין בועאנאס איירעסער טעגליכער צייטונג „די פרעסע". 1928 און 1930 געווארן מיטאַרבעטער פון „דער שפיגל" פון וועלכן אַ צייט געווען אַן אינערלעכער רעדאַקציע מיטגליד. געדרוקט אויך פאַלעמישע אַרטיקלען אונטערן פסייודאָניום „אַ קאנסוועראַטער", אַלעף ראזענבערג, בן אביהו א. א. געשטאָרבן אין בועאנאס איירעס.

(לעקסיקאָן פון דער ייד. ליט., ניו־יאָרק 1958)

אהרן אלבעק הי"ד

געבוירן אין אסטראוו־מאז., אומגעקומען אין ביאַליסטאקער געטאָ אין 1943. זון פון זשיראדאוואר רב ר׳ מנחם מענדל. געלערנט תורה און השכלה. צוליב זיין קאנספיראַטיווער אַרבעט אין דער „פועלי־ציון" באַוועגונג געליטן רדיפות פון דער רוסישער זשאַדאַרמעריע. געגרייט זיך צו מאַטורע אין וואַרשע. סוף 1913 באַזעצט זיך אין ביאליסטאק. בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה געווען טעטיק אין קאנסום פאַריין (פאַרזיצער), סוף 1918 מיטגרינדער פון דער פאַלקס־פאַרטיי אין ווילנע, אויסגעקליבן

געוואָרן אין צענטראַל קאָמיטעט. מיטגרינדער און רעדאַקציע מיטאַרבעטער פון דער ביאַליסטאָקער טעגלעכע צייטונג „דאָס נייע לעבן", הויפּט ער האָט פאַרעפענטליכט אַרטיקלען און אַ סעריע דערציילונגען פון חסידישן לעבן. 1921 געשאָפֿן אַ פֿאַרלאַג „אלבעק" וואָס האָט אַרויסגעגעבן אַ גאַנצע רייע ווערק, דערין: נח פּרילוצקי'ס „יידיש טעאַטער". פּ. קאפלאנס „קרילאווס משלים", „יאָפּאַנישע מעשה'לעך" א. אַ. וו. אַ צייט געווען ראַטמאַן אין דער קהילה און אין שטאָט־ראַט. געשריבן ווערטפולע זכרונות וועגן יידישע שרייבערס.

(לעקסיקאָן פון דער יידי. ליט., ניו־יאָרק 1958)

יחזקאל פרייליך ע"ה

געבוירן אין אסטראוו־מאז. דעם 11טן אוגוסט 1905 טראַגיש געשטאָרבן אין ניו־יאָרק, דעם 23טן אָקטאָבער 1955.

געקומען קיין אַמעריקע אין פּעברואַר 1924, געענדיקט דעם יידישן לערער סעמינאַר, געווען לערער אין אַרבעטער רינג אין שלום עליכם שולן, געלערנט אין סיראַקיוז אוניווערזיטעט, געקראָגן „אַ בעטשלאר אוו סאשל טייענס" אין סיטי קאלעדזש, געקראָגן אַ „מאסטערס אוו ארטס" אין ניו־יאָרק אוניווערזיטעט, געווען לערער פון שפּאַניש.

געדרוקט דערציילונגען אין ענגליש אויף יידישע טעמעס אין ענגלישע זשורנאַלן געשריבן ליטעראַטור קריטיק אין „צוקונפט", „אונדזער וועג"; אין 1948 — אַ בוך דערציילונגען „וויידערקלאַנגען". אין 1951 אַרויסגעגעבן דורכן פערלאַג „אונדזער וואָרט" אַרגענטינע, היי יאָר, אַ בוך דערציילונגען „דורות", אין די לעצטע יאָרן איז ער געווען רעדאַקטאָר פון „אונדזער וועג און מיטגליד פון אונדזער צענטראַל קאָמיטעט).

(אונדזער וועג נאוועמבער 1955)

יעקב פריידקעס ע״ה

דורך הונדערטער נעקראָלאָגן אין דער יידישער פּרעסע פון ביאַליסטאק, וואַרשע,ווילנע און פּאַריז איז אויסגעדריקט געוואָרן דער טרויער פון די גרויסע מאַסן און אַרגאַניזאַציעס אויפֿן פאַרלוסט פון יידישן מיליציאָנער ח׳ בערנארד, וועלכער איז געפאַלן אייפֿן שפּאַנישן פראָנט.

ווער איז דאָס געווען דער, ווען מען די ראַדיקאַלע און אַרבעטער־מאַסן האָבן אַזוי שטאַרק באַווייזט דורך אויסדריקן זייער טרויער און מיטגעפיל אויף מעמאָריאַל מיטינגען און אין דער יידישער פּרעסע?

בערנארד איז געווען אונדזערער אַ לאָנדסמאַן, אַ געבוירענער אין אסטראווע מיטן נאָמען יעקב פריידקעס. ער איז ווייניק געווען באַקאַנט דער אסטראווער לאַנדסמאַנשאַפט, ווייל זיין געזעלשאַפטלעכע אַרבעט האָט ער זינט 1925 געפירט צווישן די מאַסן אין ביאליסטאק, וואַרשע, פּאַריז און לעצטנס אין שפּאַניע.

פּאַגראָמען קומען פאָר אין אַ רייע פּוילישע שטעט און שטעטלעך אויף דער יידישער באַפעלקערונג ווי אויך בלוט פאַרגיסונגען פון אַרבעטער אין די קוילן־גרובן און אויף גאַסן־דעמאָנסטראַציעס אין לעמבערג, קראָקע און אַנדערע שטעט.

1937. עס הויבט זיך אָן אַ נייע קאַפּיטל געשיכטע אין לעבן פון בערנארד׳ן. ער פאָרט דעמאָלט קיין שפּאַניע אין בירגער־קריג קעגן געניראַל פראַנקא — היטלערס פאַרבינדעטן.

דעם 15טן יוני, 1937, איז אָבער געקומען דער טרויעריקער מאָמענט. געשען איז עס אויפֿן הויסקא פראָנט, וועו יעקב פריידקעס (בערנארד), אַרויסריקנדיק זיך אין די פאָדערשטע רייען, איז געוואָרן שוואר פאַרוווּנדעט פון אַ פאַשיסטישער קויל. אַ חבר שטעלט איין זיין לעבן, טראָגט אים גלייך אַוועק פון פראָנט. אויפֿן וועג אָבער קריגט ער נאָך אַ פאָר דום־דום קוילן. די הילף פון שפּיטאָל און דאָס בלוט פון דער דאָקטאָרשע פאָר אַ טראַנספוזיע העלפט אים נישט, און אין עלטער פון 28 יאָר הויכט ער אויס זיין לעצטן אָטעם אין שפּיטאָל.

צווישן די טויזנטער מארטירער און געפאַלענע העלדן אויפֿן שפּאַנישן פראָנט געפינט אויך אונדזער לאַנדסמאַן יעקב פריידקעס (בערנארד).

כבוד זיין אָנדענק!

דוד קאָזע ע״ה

דוד קאָזע שטאַמט פון דער סאַמער אסטראווער אריסקייט אויף פולטיסקער גאַס, צוליב דער נויט ביי זיינע עלטערן, וועלכע זענען אַרבעטן צו אַרבעטן (אין בראק און אין וואַרשע) און דעריבער נישט געקאָנט דערגרייכן קיין סיסטעמאַטישע בילדונג.

ער ווערט אַרייַנגעצויגן אין די ראַדיקאַלע יידישע אַרבעטער־באַוועגונג, און אונטער זייער השפּעה הויבט ער זיך אָן אַליין צו לערנען.

די יידישע ביבליאָטעק ווערט זיין שול, דוד ווייזט אַרויס מוט און עקשנות, ווערט אָבער שנעל פאַרשלעפּט אין די פּוילישע טורמעס, ווו ער פאַרברענגט אַ לענגערע צייט, וועו ס׳ברעכט אויס דער בירגער־קריג אין שפּאַניע — דערשלאָגט ער זיך דורך אונטער־ערדישע וועגן אויפן דאָרטיקן פראָנט צו העלפן ראַטעווען די דעמאָקראַטיע, און פאַלט פון אַ פיינטלעכער קויל.

כבוד זיין אָנדענק.

אברהמ׳טשע פרץ הי״ד

באלד נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה, נאך אַ יונגערמאן איז א. פרץ געווען באקאנט אין אסטראווע מיט זיינע ראדיקאלע איבערצייגונגען. געשטאמט האט ער פון אַ בעל־בית׳שע משפחה. צוערשט האט ער געגומען ארויסווייזן סימפאטיע דעם „בונד״ און געווארן אַ טוער אין בונדישן קאאפעראטיוו. שפעטער, ווי ס׳איז געווען דער שטייגער מיט פיל אסטראווער אידעאליסטישע און קעמפערישע יונגעלייט, ווערט פרץ לינקער געשטימט און ארבעט מיט אומלעגאל מיט די יידישע קאמוניסטן. ער איז אין יענער צייט געווען שטארק בעאיינפלוסט אין דער ריכטונג, און פאַרבינדן מיט די יונגעלייט שאיע פריד (וועלכער איז שפעטער אַוועק קיין רוסלאנד, און זיין גורל איז געבליבן אומבאקאנט). און פריידקעס (אומגעקומען בשעת דעם שפאנישן בירגער־קריג).

צווישן די דעמאלסדיקע טוער זענען אויך געווען סראלקע דער קאמאשן מאכער און שיינדל פיינצאג, וועלכע איז געווען פאַרשפּאַרט אייניקע יאָר אין לאמזשער טורמע און אַ פאַרפייניקטע געשטאַרבן באלד נאך איר באפרייט ווערן.

פרץ האט פיל געארבעט איבער זיך אין דערגרייכט זיין ציל צו ווערן אַ פעדאגאג. ער פארלאזט אסטראווע און באזעצט זיך אין וואַרשע, ווו ער ענדיקט פאזנאנסקיס סעמינאר. ער לעבט איבער שווערע צייטן. פרץ ווידמעט זיך ס׳רוב פאַר די יידישע אַרימע מאסן, ער שרייבט אויך פעדאגאגישע ארטיקלען און רעפּאַרטאזשן אין אַ וואַרשעווער יידישער צייטונג וועגן דער יידישער אַרימקייט אויף ניסקע און קראַכמאלנע גאסן אין וואַרשע. ער בעטיליקט זיך און שרייבט אויך פעדאגאגישע אפהאנדלונגען אין דער צייטשריפט „דזיעצקא״ (פוליש) רעדאגירט פון בעווסטן אין וואַרשע ד״ר פעקער (היינט אין ישראל).

די לעצטע יאָרן פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה האט פרץ מיטגעארבעט מיט דעם פעדאגאג און שריפטשטעלער יאנוש קארטשאק, מיט וועמען ער איז צוזאמען מיט די יתומים אומגעקומען דורך די נאצים.

כבוד זייער אנדענק.

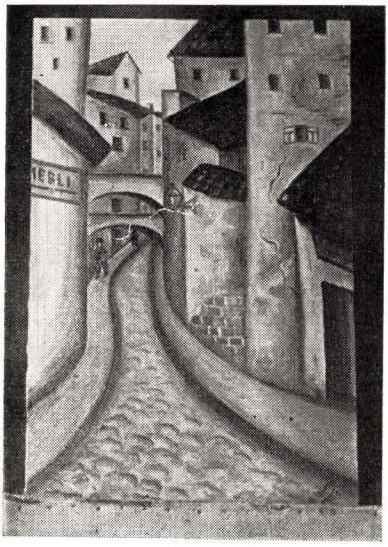

אלתר יאגודע הי״ד

אלתר יאגודע, געבוירן אין אסטראלענקא אין יאָר 1912, און פערי״תומ״ט פון פאַטער ווען ער איז נאָך געווען אַ קינד (דער פאַטער געפאַלן אין דער ערשטער וועלט מלחמה) איז די מיטער מיט קינדער אַריבער וווינען אין אסטראוו־מאזאוויעצק און מיט גרויס מיה און מאַטערניש האָט זי דערצויגן אירע קינדער.

אלתר האָט געלערנט אין חדר, און אין די שול „תרבות״, פון אַלע קעגנשטאַנדן וואָס מ׳האָט געלערנט, האָט אים צומייסטן פאַראינטערעסירט דאָס צייכנען און מאָלעריי וואָס ער האָט געלערנט ביים לערער האלצמאן.

נאָך עטלעכע יאָר לערנען האָט ער געמוזט איבערייסן די לימודים, כדי צו קאָנען אויסהאַלטן זיך און די משפחה, ווייל דער עול פרנסה איז געלעגן אויף אים און זיין עלטערן ברודער ישעיהו.

אלתר האָט געמאָלן בילדער און פערקויפט, נישט האָבנדיק קיין שאַנסן אין אסטראוו עפעס צו דערגרייכן אין דער קונסט־מאלעריי איז ער מיט דער הילף פון עסקן לייבל מרגלית אין יאָר 1929 געפאָרן קיין ווילנא. אָבער, צוליב דוחק אין מיטלען, געמוזט נאָך אַ קורצע צייט צוריק קומען קיין אסטראוו־מאזאוויעצק און ווייטער פאָרזעצן זיין ארבעט אין קונסט־מאלעריי, און זיך אויסגעהאַלטן דורך שילדנמאלעריי.

אין די שפּעטערע יאָרן ווען איך בין אַריבער אין די סקאַנדינאַווישע לענדער, פלעג איך פון אים באַקומען בריוו, אין וועלכע ער פלעגט זיך קלאָגן אויף זיין שווערע לאַגע און באַדויערט וואָס ער קען נישט ממשיך זיין אין סטודיום.

נאָכן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט מלחמה, איז ער צוזאַמען מיט נאָך יידן אַנטלאָפן קיין סלאָנים און דאָרט אין יאָר 1941 געפונען דעם טויט אין עלטער פון סך הכל 29 יאָר.

השם ינקום דמו.

תל־אביב

ראובן סיעדלער

אריה (לייב) מרגלית
תל־אביב

די יידישע קהילה־פארוואלטונג

פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה און בעת דער דייטשער אקופאציע 18—1915 האבן זיך די יידישע, ספעציעל רעליגיעזע ענינים געפונען אין די הענט פון די דאזיקע (פרנסים). די דאזיקע האבן געהאט די רעכט צו באשטימען און איינצומאנען דעם יערלעכן אפצאל („עטאט") פון דער יידישער באפעלקערונג. דאס געלט איז איבערגעגעבן געווארן דעם מאגיסטראט, וואס האט דערפון געצאלט שכירות די כלי־קודש, וועלכע זענען געקליבן געווארן אין דער אלטער שול, עזרת־נשים.

דעם „עטאט" האט נאר געצאלט א קליינער טייל פון דער באפעלקערונג. מען פלעגט פארלייגן פיר נעמען, וואס זיי דארפן אנשרייבן אויף א צעטל און עס שפעטער ארייננוואַרפן אין א קעסטל וואס איז געווארן קאנטראלירט דורך א באאמטן פון מאגיס־טראט. אויף א היימישן אופן זענען פארגעקומען די וואלן אין שול אין דער אנוועזנהייט פון מקורבים אדער קרובים פון די אלטע דאזיקע, אדער אזעלכע וואס האבן סתם חשק געהאט צו ווערן קהל־פארזארגערס. קיין פארטייען זענען נאך צו יענער צייט נישט געווען.

מען האט געווארפן די צעטלען, געציילט די שטימען און געווייזלט די 4 קאנדידאטן, וואס האבן באקומען די גרעסטע צאל שטימען. געווייזלעך פלעגן ווערן געווייזלט דווקא די פאר דער באפעלקרונג נישט סימפאטישע, נאר תקיפים. די פראצעדור האט אנגעהאלטן ביזן יאר 1924, וועו עס איז ארויס א ספעציעלער דעקרעט פון דער פוילישער רעגירונג וועגן אלגעמיינע, פראפארציאנעלע, דירעקטע און געהיימע וואלן צו די יידישע קהילות אדער קהילה־ראט, וואס האט געווייזלט די גמינע־פארוואלטונג.

די גמינעס האבן באקומען אייטאנאמיע און די רעכט צו פארוואלטן מיט די ספע־ציעלע און ספעציפישע יידישע רעליגיעזע ענינים און געווען פארנאנטוואָרטלעך דירעקט פאר דער ארטיקער מאכט. די קהילה האט געהאט די רעכט אויפצונעמען רבנים, שוחטים, פארוואלטן מיט דעם בית־הקברות און אנדערע רעליגיעזע אנשטאלטן, ווי: שולן, בתי־ מדרשים און בתי־ספר; ארויפלייגן אן אפצאל אויף דער באפעלקערונג, כדי צו קאנען אויסהאלטן די אלע ארגאניזאציעס; אויסארבעטן און פארשטעלן דעם בודזשעט דער רעגירונג צו באשטעטיקן.

די רעגירונג האט אויסגעארבעט „תקנות" פון די וואלן צו די קהילה־ראטן און פארוואלטונגען, פון וועלכן דער הויפט־איניציאטאר און שעפער איז געווען אייזלבערג, דירעקטאר פון דער יידישער אפטיילונג ביים מיניסטעריום פון בילדונג, קולטור און רעליגיע. ער האט אויך אויסגעארבעט די רעכט פון די קהילות אין פילמאכטן וואס גייען אריין אין זייער טעטיקייט.

אויך אין אסטראווי־מאזאוויעצק זענען אין זומער 1924 פארגעקומען די וואלן צו דער קהילה אין דער צאל פון 12 ראטמענער. צו דעם צווועק איז דורך דעם סטאראסטע באשטימט געווארן א ספעציעלער באאמטער אדורכצופירן די וואלן.

אין יענער צייט זענען שוין געווען אויף דער יידישער גאס פארשידענע פאליטישע

פֿאַרטייען און אויך אַרגאַניזירטע עקאָנאָמישע אַרגאַניזאַציעס, וועלכע האָבן צווישן זיך געפירט אַ קאַמף ביי די וואַלן צו די קהילה־אינסטיטוציעס.

די אַלגעמיינע ציוניסטן און „מזרחי" זענען געגאַנגען מיט אַ פֿאַרייניקטער ליסטע; דאָס זעלבע אויך די „אגודת־ישראל", און גאַנץ באַזונדער דער האַנטווערקער־פֿאַריין. פֿאַר די בעל־מלאכות, וואָס זענען תמיד געווען די באַוולטע און האָבן נישט געקאָנט חלומ'ען אַדורכצופירן אַן אייגענעם דאָזאָר, איז דאָס פשוט געווען גיכער אַ פּרעסטיזש פֿראַגע, ווי אַן עקאָנאָמישע. אייגנטלעך, האָט די גמינע, אַלס אַזעלכע, נאָר געהאַט די אויפגאַבע צו דערליידיקן רעליגיעזע ענינים. זיי זענען געגאַנגען צו די וואַלן מיטן גאַנצן יידישן ברען, אויסצונוצן די באַקומענע רעכט. דער ענין האָט געוועדט צום הארץ פונעם בעל־מלאכה, פֿונעם פשוטן ייד. זיי האָבן מצליח געווען און אַריינגעפירט פֿאַלגנדיקע חברים: הירש חיים דעסל, מענדל קאזאכאוויטש און ראובן וועגערקא.

דער הויפּט קאַמף איז געווען צווישן די ציוניסטן און „מזרחי" פון איין זייט, און „אגודת־ישראל" — פון דער צווייטער. די צדדים האָבן געצילט אויף דעם אומפֿאַרטייאישן אַדער סתם יידן.

אונדזער שטאָט איז באַשטאַנען פֿון אַ סך הסידים־שטיבלעך, און עס איז נאַטירלעך, אַז די רעליגיעזע עלעמענטן זענען געווארן באַאיינפלוסט פון פֿאַנאַטיקער, אַז ציוניזם איז אַ געפֿאַר פֿאַר יידישקייט. ס'זענען אַריין צווי פֿאַרשטייער פון „מזרחי": מיכאל טייטעל און יצחק יעקב פאדביעליעוויטש. פון „אַגודת־ישראל" זענען אַריין 7 פֿאַרשטייער: דוד ליכטנשטיין, מאיר לעשטש, אברהם יעקב פרידמאן, משה פאקשיווע, יעקב שווארץ, יוסף וועלוול רעקאנט און משה מאיר גאבינעט. אויף דער ערשטער זיצונג פון קהילה־ראַט איז געוויילט געווארן אַלס פֿאַרזיצער דוד ליכטנשטיין; אויף דער צווייטער זיצונג פון דעם ראַט, אין דער אַנוועזנהייט פון אַ פֿאַרשטייער פון דער מאַכט איז געוויילט געווארן אין דער גמינע פֿאַרוואַלטונג: אַלגעמיינע ציוניסטן — לייב מרגלית; מזרחי — מרדכי כהן און פון די אַרטאַדאָקסן — ר' אהרן יאשינסקי, משה יוסף סוראוויטש, אלי לאך, ברוך זילבערשטיין, יצחק עלבוים און יחיאל עמערט. אַלס פֿאַרזיצער פון דער פֿאַרוואַלטונג — אהרן ישינסקי.

די נייע פֿאַרוואַלטונג האָט אַנגעהויבן אַרייַנפירן אַרדנונג אין די פֿאַר איר קאַמפּע־טענטע געביטן, צווישן אַנדערע: באַשטימען אַ פעסטן געהאַלט פֿאַרן רב און דיינים. (די כלי־קודש פלעגן פריער נישט באַקומען באַצאָלט אין דער צייט), ווי אויך אייַנאַרדנען די שחיטה, וואָס איז געווען הפקר און די שוחטים האָבן זיך געהאַלטן פֿאַר בעלי־בתים איבער דער שחיטה — שוין אָפּגערעדט אין ענינים פון כשרות וואָס איז געווען ווייט נישט אין אַרדנונג. דער שוחט האָט פריער באַקומען זיין לוין דירעקט פון די קצבים, לויט די נייע פֿאַרשריפטן האָבן די קצבים געמוזט אַרייַנטראָגן דעם אָפּצאָל פֿאַרן שעכטן גלייך אין דער גמינע, וווּ זיי האָבן באַקומען אַ צעטל צום שוחט, ער זאָל שעכטן; דאָס זעלבע אויך מיט עופות. ס'איז דעריבער פֿאַרשטענדלעך דאָס ווארט פון דעמאָלסטיקן רב הגאון, ר' מאיר דן פלוצקי זצ"ל: „אויב מען האָט געשאָפן די נייע גמינע בלויז צוליב דעם אָפּצוטיילן דעם שוחט פונעם קצב — ער זאָל נישט דאַרפן ביי אים באַצאָלן פֿאַרן שעכטן, איז כדאי געווען „דיינו". נישט אַזוי לייכט איז אַבער אַנגעקומען די שוחטים זיך דערצו צוגעווינען; זיי האָבן ביטער געקעמפט און אָפּילו אַרויסגערופן שטרייק: ס'זענען וועגן דעם אָפּט פֿאַרגעקומען דין־תורות. איך געדענק איינמאָל אַ שטרייק וועגן מען האָט געמוזט אַרויסרופן אויף אַ בוררות דעם לאָמזשער רב, הרב שאצקי, זצ"ל. סוף כל סוף האָבן זיך די שוחטים געמוזט צופאַסן צו דער נייער אַרדנונג.

ווי געזאגט, האָט געהערט צו דער קאָמפּעטענץ פון דער גמינע איך אויפצונעמען דעם מרא דאתרא און דיינים אָדער מורה הוראות אין דעם קאָדעקס פון דער ערשטער גמינע — איז אויסגעקומען אויפצונעמען אַ נייעם רב. נאָך דער פּטירה פון הרב הגאון גדול הדור, ר׳ מאיר דן פּלוצקי זצ״ל. (צוריק קומענדיק פון זיין צווייטער נסיעה אין אַמעריקע און איז געוואָרן אויפגענומען אַלס ראש מתיבתא אין וואַרשע, איז ער קראַנק געוואָרן אויף אַן אומהיילבאַרער קראַנקהייט און איז שוין מער קיין אסטראווע נישט צוריק געקומען. ער איז נפטר געוואָרן חודש ניסן תרפ״ח), זיין איידעם, הרב זילבערבערג, רב פֿון קראַסנאסעלסק, האָט פרעטענדירט אויף דעם פּאָסטן, אָבער אונדזער שטאָט האָט שוין געהאַט אַן אַלטע טראַדיציע אויפצונעמען באַוווסטע און גרויסע רבנים. האָט מען אין דעם פּאַל געהאַלטן, אַז דער איידעם פונעם נפטר איז נאָך צו יונג, ער זאָל פאַרנעמען דעם כסא־הרבנות פון זיין גרויסן שוועער. עס האָט געמוזט פאָרקומען אַ דין־תורה פאַרן בית־דין פון דריי רבנים וואָס איז באַשטאַנען: פון דעם שמולעוויזנער רב ביי וואַרשע — מצד דער שטאָט; און דער ניישטעטער רב — מצד הרב זילבערבערג. ביידע האָבן איינגעשטימט אויף דעם רוזשאַנער רב אַלס שלוש.

די דין־תורה האָט זיך געצויגן צוויי וואָכן און אין רעזולטאַט איז געווען אַ פסק־דין אַז מען קאָן נישט צווינגען אַ שטאָט וועלן דער רוב איז קעגן. ווי אַ פאַרגיטעקונג פאַר דער משפחה, האָט מען איינגעשטימט אויפצונעמען דעם זון פונעם נפטר, הרב ר׳ נתן, אַלס צווייטער דיין אין שטאָט. די שטאָט האָט אָנגעהויבן זוכן אַ קאַנדידאַט אויף רב, און די „אגודה״־צענטראַלע האָט פאַרגעלייגט דעם קאַנדידאַט הרב ר׳ זלמן סעראצקין, דעם זשעטעלער רב — אַ קליין שטעטל אויף די קרעסן — ער איז באַקאַנט אין די אגודישע קרייזן און אין די פּאָליטישע ספערן פון דער „אגודת־ישראל״.

סעראצקין איז געווען אַ גוטער רעדנער און געקענט די לאַנדס־שפּראַך, אָבער ער האָט געווויינט ווייט פון דער הויפּט־שטאָט וואַרשע. דער שידוך איז גיכער געווען אַ פּאָליטישער ווי אַ זאַכלעכער. ער איז געווען אַ ליטווישער ייד, וועלכער איז נישט געווען צוגעפּאַסט פאַר אסטראווע — די חסידיש־ארטאָדאָקסישע שטאָט מיט פיל חסידים־שטיבלעך. פאַר אים האָבן אויך געשטימט די פּאָרשטייער פון מזרחי. לסוף, אין אַ גאַנץ קורצער צייט נאָכן באַקומען דעם כתב־רבנות, האָט ער פאַרלאָזט די שטאָט און אָנגענומען דאָס רבנות אין לוצק, וואָס איז געווען אַ גרעסערע שטאָט. היינט צו טאָג זיצט דער אַלטער רב סעראצקין מיט אונדז אין ירושלים און פאַרנעמט דעם הויכן אַמט פון יושב־ראש פון די „מועצת גדולי התורה״ ביי דער אַלוועלטלעכער ארטאָדאָקסישער פּאַרטיי, „אגודת־ישראל״. (ער איז אָנגעקומען אין יאָר 1941 דורך רוסלאַנד מיט אַ סערטיפיקאַט פון דער ציוניסטישער הנהלה־הציונית אין א״י).

דער פּאָסטן פון רב איז ווידער פריי געוואָרן. מען האָט פאָרגעשלאָגן פאַרשידענע קאַנדידאַטן, צווישן אַנדערע אויך די קאַנדידאַטור פון גאוואראווער רב — אַן אמשינאווער חסיד. ס׳איז אויך פאָרגעלייגט געוואָרן די קאַנדידאַטור פון פּייוול זינגער, דעמאָלט נאָך נישט קיין רב, אָבער איין איידעם פון אמשינאווער רבי, ר׳ יוסף קאליש, זצ״ל, אַמאָל געווען רב אין אונדזער שטאָט און אַ זון פון שוואָגער פון אלעקסאנדער רבי.

נאָך פיל אונטערהאַנדלונגען און השפּעות פּין געוויסע צדדים, איז אויף אַ עמיינזאַמער זיצונג פון קהילה־ראַט און פאַרוואַלטונג חמשה עשר בשבט תר״ץ — 1930, מיט אַ קליינער מערהייט שטימען געווויילט געוואָרן ר׳ שרגא פּייוול זינגער אַלס ספּעציעלער רב פון אונדזער שטאָט.

הרב זינגער איז געווען ביי אונדז רב כמעט 10 יאָר ביזן אויסברוך פון דער

גרויסער און אכזריותדיקער צווייטער וועלט־מלחמה. ער איז פיל אויסגעשטאַנען פון די דייטשע מערדערס אין דער קורצער צייט, וואָס ער איז געווען אין שטאָט און שפּעטער, מיט פיל טויזנטער יידן אַוועק קיין סלאָנים, וווּ זיי זענען פאַרבליבן ביזן יאָר 1942 און דאָרט צוזאַמען אומגעקומען.

אין יוני 1929, חודש סיון תרפ״ט זענען ווידער פאָרגעקומען וואַלן צום קהילה־ראַט און פאַרוואַלטונג, אין וועלכע עס זענען אַריין פאָלגענדע פערזאָנען: אהרן יאשענסקי, אברהם פעצינער, אברהם יעקב פרידמאן, פישל בלומענקראנץ, מרדכי כהן, מנחם דראזדאווסקי, משה מאיר גאבענט, משה פאקשיווע, מאיר קאראלטשיק, הירש חיים דעסעל, מענדל קאזאכאוויטש און לייבל ווייליאך; פאָרזיצער פון ראַט איז געווען אהרן יאשינסקי.

דער ראַט האָט געווײַלט פאָלגענדיקע פערזאָנען אין דער פאַרוואַלטונג: ר׳ אנשל קנארפעל, ר׳ יעקב בערנהאַלץ, לייבל מארגאליס, משה ראָף, ר׳ יוסף בער שטיצבערג, יוסף יצחק זיידנבערג, משה ראזנצווייג און איטשע עלבוים; פאָרזיצער פון פאַרוואַלטונג — ר׳ אנשל קנארפעל.

די גמינע פלעגט זיך אויך פאַראינטערעסירן מיט אַנדערע אקטועלע יידישע ענינים אין שטאָט, צ. ב. צוגרייטן די וואַלן צום שטאָט־ראַט אין יאָר 1927. שפּעטער וועגן די ראַטמענער האָבן נישט געקאָנט דערקומען וועגן דעם קאַנדידאַט פון וויצע־בורמישטש האָט די גמינע דעצידירט די פראָגע. עס איז וועדט צו דערמאָנען, אַז פסח פון יאָר 1926, האָט די גמינע איינגעאָרדנט אין קאמאראוו אַ פיין סערווירטן, סדר און יום־טובדיקע מאָלצייט אויף גאַנץ פסח פאַר די יידישע זעלנער פון דער „שקאָלע פאָדאָפיצערסקי״ (אונטעראָפיצירן שול) וואָס האָט געציילט העכער 700 מאַן. די מיליטער־מאַכט האָט אונדז געגעבן דעם טעגלעכן „זשאָלד״ (געהאַלט) פאַר יעדן זעלנער און די גמינע האָט צוגע־לייגט דערצו אַ היפּשע סומע, אַחוץ די מי און אַרבעט פון די גמינע־מיטגלידער. בראש פון דער אַקציע זענען געשטאַנען דער שרייבער פון די שורות און דער סעקרעטאַר ר׳ טוביה מאקאווער.

דער דעמאָלדיקער רב, ר׳ מאיר פלאצקי, האָט אין חול־המועד באַזוכט די זעלנער־קיך און דערביי אויסגעדריקט זיין צופרידנקייט און דאַנק. ס׳האָבן אויך באַזוכט עטלעכע אָפּיצירן פון דער אַרמיי, בראש מיטן גענעראַל. זיי זענען געווען צופרידן פון דער אַרדנונג און ריינקייט. זיי האָבן געדאַנקט דער גמינע פאַר איר מענטשלעכער און נוצלע־כער האַנדלונג. מער אָבער האָט זיך דאָס נישט איבערגעחזרט. די מאַכט האָט מער נישט געווואָלט אויסצאָלן דעם „זשאָלד״ און אַחוץ דעם, זענען אויך געווען טעכנישע שווערקייטן.

אין די שפּעטערדיקע יאָרן האָט מען דעריבער איינגעאָרדנט אין פאַרשידענע פלעצער קיכן אויף פסח. אַמאָל, אין די צאַרישע צייטן, האָט זיך געפירט, אַז סאָלדאַטן, וועלכע האָבן געדינט אין נאָענטן שטעטל קאמאראוו און האָבן ס׳רוב געשטאַמט פון רוסלאַנד, פלעגן וועלן אַהיימגעמען אויף פסח דורך די בעלי־בתים פון די בתי־מדרשים און חסידישע שטיבלעך. דאָס זעלבע איז אויך געווען אויף אַנדערע יום־טובים. שפּעטער, בעת דער פוילישער ממשלה האָבן די זעלנער, מער נישט געוואָלט גיין אין די פריוואַטע שטובן עסן, און מען האָט פאַר זיי געמוזט אייאָרדנען קאָלעקטיוות קיכן.

די גמינע האָט אויך אין אַ געוויסער מאָס כובסידירט די אגודישע בתי־ספר ווי „יסוד התורה״ און „בית־יעקב״. אויך עטלעכע סאָציאָלע אינסטיטוציעס, ווי „לינת־הצדק״ און „הכנסת־אורחים״. אַחוץ די ספּעציעלע רעליגיעזע ענינים, פאַר וועלכע זי איז געווען

ספעציעל פאראנטוואָרטלעך, האָט זי אויך אומאפיציעל פארטיידיקט די אינטערעסן, אדער געווען די פארמיטלערין צווישן דער יידישער באפעלקערונג און דער אָרטיקער מאכט. אזוי, למשל, פלעגט די גמינע וועלן איינגעלאדן צו אפיציעלע מלוכה־פייערונגען, אדער ביים אויפנעמען הויך־געשטעלטע רעגירונגס־באאמטע. געווייגלעך פלעגט דאס פארקומען בעת תפילות אין דער אנווענקייט פון הויכע באאמטע; אויך אויפנעמען פארשטייער פון דער קאטהילישער רעליגיע, פייערונגען, אימפרעזעס, זאמלונגען פון דער מלוכה־הלואה און אנדערע זאמלונגען. איינמאל האבן די גמינע־פארשטייער זיך באטייליקט ביים אויפנעמען דעם מלוכה־פרעזידענט מאשטשיצקי בעתן עפענען די נייע גימנאזיע אויף זיין נאמען.

אין יאר 1936, א יאר נאך מיין עולה זיין קיין ארץ־ישראל, זענען פארגעקומען נייע וואלן צום ראט און פארוואלטונג. ווער ס׳זענען געווען די נייע מיטגלידער פון דער דעמאקראטישער קהילה איז מיר נישט באקאנט. איך ווייס נאר, אז דער פארזיצער פון דער קהילה־ראט איז געווען ישראל זלאטקעס, אין פון דער גמינע־פארוואלטונג — אנשל קנארפעל.

עס געפינען זיך אין ארץ־ישראל די געווען מיטגלידער, לייב מארגאליס, יוסף בער שטיצבערג, בנימין רובינשטיין, און דער סעקרעטאר פון דער גמינע ר׳ טוביה מאקאווער.

אמאליקע צייטן

אסטראוו האָט זיך אויסגעצייכנט מיט איר צדקה אויף פארשידענע מוסדות של צדקה, אויך פאר ישיבות אין פולן און ליטא.

נישט געווען קיין איין וואנדער־אורח וואס זאל אויסמיידן אסטראוו, און ווער שמועסט נאך אן אורח הגון וואס האָט געהאט מיט זיך א תעודה פון א רב, אדער עס פלעגט קומען אן אורח מיט א שליחות פונרבינס הויף, דאן האָט מען שוין געזאָרגט פאר איס, ס׳איז אייגעאָרדנט געווארן סעודות ביי אנשי שלומינו, אזא משולח איז שוין נישט אויפגעפאָרן לייריק. אין יעדן שטיבל איז געווען איינגעאָרדנט א כוללות, (א צדקה לעניים), וועו ס׳איז געקומען אן אורח — מאנשי שלומינו האָט ער זיך געווענדעט צום גבאי און דער גבאי האָט אים געגעבן צדקה לויט זיין מדרגה און א קוויטל אויף מזון שתי סעודות ביי חסידים. אלע חסידים פון שטיבל זענען געווען איינגעטיילט לויט די טעג פון דער וואך. דעריבער האָט שוין יעדער חסיד דערוואָרט אן אורח אין זיין טאָג.

ס׳איז נישט געווען קיין פאל, אז שבת זאל אן אורח נישט האבן וווּ צו עסן, אויב עס זענען געווען מער אורחים, האָט דער גבאי א קלאפ געגעבן אין עמוד און מכריז געווען: „ס׳זענען דא פיל אורחים, קיינער טאר נישט אהיים גיין אן אן אורח".

פאר דעם פשוטן אורח, וואס איז געגאנגען איבער די הייזער, איז געווען א שטאטישע חברה „הכנסת אורחים", וואס האָט פארטיילט קוויטלעך אויף „מזון סעודה אחת" און צו שלאפן אין דער „הכנסת אורחים".

אריה (לייב) מרגלית

אריה (לייב) מרגלית
תל־אביב

דער מאגיסטראט (שטאט־פארוואלטונג)

אין די צייטן, ווען קאַנגרעס־פּוילן האָט געהערט צו רוסלאַנד, זענען אין די שטעט און שטעטלעך נישט געווען קיין מוניציפּאַלע זעלבסט־פֿאַרוואַלטונגען געווייליטע דורך דער באַפעלקערונג. עס זענען נאָר געזעסן רעגירונגס־באַאַמטע (טשינאָווניקעס), און אין שפּיץ דער אַזוי גערופענער בירגער־מייסטער — באַשטימט דורך דער רעגיונג, אָבער די באַפעלקערונג האָט אים נישט געקאָנט קריטיקירן אָדער קאָנטראָלירן. קיין יידישע באַאַמטע זענען פֿאַרשטענדלעך נישט געווען אָנגעשטעלט אין אַזאַ מאַגיסטראַט.

פון אויגוסט 1915 ביזן 11טן נאָוועמבער 1918, ווען די דייטשן האָבן בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה אָקופּירט פּוילן, האָבן זיי אויך פֿאַרוואַלטעט מיט דער מוניצי־פּאַלער מאַכט, ווו די באַאַמטע זענען ס׳רוב געווען יידן.

אין יאָר 1919, שוין ביי דער פּוילישער מאַכט, איז אַרויס אַ דעקרעט וועגן וואַלן צו די שטאָטישע זעלבסט־פֿאַרוואַלטונגען. אויך אין אונדזער שטאָט זענען פֿאָרגעקומען וואַלן צום שטאָט־ראַט, אָבער צוליב געוויסע, מיר נישט באַקאַנטע סיבות, האָבן די יידן נישט גענומען קיין אָנטייל אין די וואַלן, און צוליב דעם, ביז די צווייטע וואַלן 1927, זענען די יידן געבליבן אָן אָפּיציעלע פֿאַרטרעטונג אין דער מוניציפּאַליטעט.

ס׳איז קלאָר, אַז ביי אַזאַ לאַגע, — פון „יידן ריין" — האָבן די קריסטלעכע פֿאַרשטייער איבערהויפּט, די אַזוי גערופענע „נאַראָדאָוצעס" בראש מיטן אפּטייקער לודוויק מיעטשקאווסקי, געטון וואָס זיי האָבן געוואָלט צום שלעכטן און שאָדן פון דער יידישער באַפעלקערונג, וועלכע איז באַשטאַנען אין גרעסטן טייל פון סוחרים, קליין־העגדלער און בעלי־מלאכות.

דאָס ערשטע האָבן זיי באַשלאָסן איבערצופירן דעם מאַרק, — דעם מקור פון פרנסה פאַרן שטעטל — אויסערן שטאָט, אויף אַ פלאַץ, וואָס האָט נישט געטויגט פאַר קיין מאַרק; געוויזן צו קליין, נישט ברוקירט און נישט געגנוג הייזער בכדי צו קאָנען דאָרטן דינגען געשעפטן. דאָס ביסל הייזער, וואָס זענען דאָרט געווען, האָבן געהערט צו קריסטן, וועלכע האָבן נישט געוואָלט פאַרדינגען צו קיין יידן. דאָס זעלבע איז געווען מיט די סטראַגאַנעס אין מאַרק. עס איז קלאָר אַז די יידן האָבן זיך וועגן דעם דערווויסט שוין לאחר המעשה, ווייל עס זענען דאָך נישט געווען קיין יידישע פאַרטרעטער, און קיין אינפאָרמאַציע, וואָס מען פלאַנעווועט דאָרט צו טון.

דאָס זעלבע איז אויך געווען ביים באַשטימען די שטייערן פאַר דער שטאָט. די גרעסטע לאָסט האָבן געמוזט טראָגן די יידן. ס׳איז אויך אַרויס אַ געזעץ, אַז די בעלי־מלאכות (האַנטווערקער), מוזן געהערן צו אַ צעך אין דערצו אַרויסנעמען דיפלאָמען. פאַרשטענדלעך, אַז די יידישע בעלי־מלאכות זענען נישט געווען צוגעגרייט צו דעם און זענען אויסגעשטאַנען גרויסע צרות. אָבער פאָדאַטקעס האָט מען געמוזט צאָלן.

ביזן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה אין 1914, האָבן די רוסן צוליב אַ פאַלשע מסירה פאַרטריבן קיין רוסלאַנד דעם דעמאָלט באַקאַנטן ד״ר קליאטשקע. זיין חטא איז געווען: ייד און גוטער דאָקטאָר. אויך די קריסטלעכע באַפעלקערונג פלעגט זיך צו אים וועגדן נאָך מעדעצינישע עצות, — אָבער דאָס איז נישט געפעלן די קריסט־לעכע דאָקטוירים. נאָכן קריג, שוין ביי די צייטן פון פוילן, האָט ד״ר קליאטשקע שטאַרק געוואָלט צוריקומען קיין אסטראווע, ווייל ער איז געווען זייער באַליבט ביי דער יידישער באַפעלקערונג. אָבער, ווען קיין יידן זענען אין מאַגיסטראַט נישט געווען פאַרטרעטן, האָט דער שטאָט ראַט באַשלאָסן, אים נישט געבן די מעגלעכקייט צוריקצוקומען. דער עיקר האָט זיך אַנטקעגנגעשטעלט דער בירגערמייסטער מיעטשקאווסקי.

דער אפטייקער מיעטשקאווסקי איז אויך געווען באַווּסט מיט זיינע פאַלשע, זיסע רייד צו יידן; ער פלעגט יעדן באַגריסן, און אייניצייטיק געטראָגן אַ פאַרביסענע שנאה צו יידן, אחת בפה ואחת בלב, ווי דער רוב פאַליאַקן.

כדי די יידן זאָלן שוין קיינמאָל נישט קאָנען אַריבערפירן דעם מאַרק אויפן אַלטן אָרט, האָט דער שטאָט־ראַט באַשלאָסן דאָרט אויפצובויען אַ גרויסע געביידע, ספעציעל פאַר דעם מאַגיסטראַט, און אין יאָר 1925 האָט מען דאָס הויז אָנגעהויבן בויען. (פאַר־ענדיקט אין 1927). אין דעם יאָר זענען פאַרגעקומען די וואָלן צום צווייטן שטאָטראַט. און דאָ האָבן שוין די יידן באַשלאָסן צו נעמען אַן אַקטיוון אָנטייל אין די וואָלן, ד. ה. פאַריכטן דעם פאַטאָלן פעלער, וואָס איז געמאַכט געוואָרן אין יאָר 1919.

ווי געזאָגט זענען די וואָלן צום צווייטן שטאָטראַט פאַרגעקומען אין 1927. נאָך מיט אַ צייט פאַר די וואָלן, האָט אויף אַ זיצונג פון דער געמינע־פאַרוואַלטונג באַרירט די פראַגע דער מיטגליד מארגאליס און געזאָגט, אַז אַזוי ווי די קהילה איז די אינציקע לעגאַלע פאַרשטייערשאַפט פון דער יידישער באַפעלקערונג, איז זי מחוייב צו שטיין אויף דער וואַך און צו זאָרגן, נישט נאָר צו פאַרמיידן אויף להבא אַזאַ פאַטאָלן טעות, נאָר אויך זענען ווי ווייט מעגלעך דורכצופירן וואָס אַ גרעסערע צאָל יידישע ראַטמענער. ער לייגט פאָר צו ווייל אַ קאָמיסיע פון דריי, וועלכע זאָל זיך פאַרנעמען מיטן צוגרייטן די וואָלן און באַלד שאָפן אַ וואָל־קאָמיטעט, אין וועלכע עס זאָלן זיין פאַרטרעטן אַלע שיכטן פון דער באַפעלקערונג און דירעקט פירן די אַרבעט צו ברענגען די יידישע וויילער צו ׳ער אורנע, ווי אויך זאָרגן פאָר די קאַנדידאַטן צום שטאָטראַט. דער פאָרשלאָג איז געוואָרן אַנגענומען. עס זענען באַשטימט געוואָרן: לייב מארגאליס, איטשע עלבוים און ברוך

זילבערשטיין. אויף דער ערשטער זיצונג פון די דריי איז געווײלט געוואָרן אַלס פאָרזיצער פון דער קאָמיסיע ל. מארגאליס. מען איז באַלד צוגעטראָטן שאַפן דעם וואַל־קאָמיטעט.

די אויפגאַבע פון וואַל־קאָמיטעט האָט באַדאַרפט זיין קודם כל צו שאַפן אַ פאַרייניקטן קאָמיטעט פון אַלע שיכטן, און זען ווי וויט מעגלעך, אַז עס זאָל אויך זיין אַ פאַרייניקטע ליסטע פון די קאַנדידאַטן, כדי אַזוי אַרום צו קאָנען אַריינפירן דעם מאַקסימום יידישע ראַטמענער אין שטאָטראַט. נאָך גרויסער מי האָט זיך איינגעגעבן צו שאַפן אַן אַלגעמיינעם בלאָק פון די פאָלגענדע פאַרטייען און אינסטיטוציעס: אַלגעמיינע ציוניסטן, מזרחי, אגודת ישראל, האַנדווערקער־פאַראַיין און סוחרים־פאַריין. (אַ חוץ דעם „בונד" וואָס האָט באַשלאָסן צו גיין מיט אַן אייגענער ליסטע, זענען אַלע בירגערלעכע עלעמענטן געווען פאַרטרעטן אין קאָמיטעט).

דער קאָמיטעט פון פאַרייניקטן בלאָק, איז באַשטאַנען פון די 5 דערמאָנטע גרופּירונגען, צו צוויי פערזאָן פון יעדער גרופּירונג — פלוס די פאָרשטייער פון דער גמינע־פאַרוואַלטונג. אַלס פאָרזיצער פון אַלגעמיינעם קאָמיטעט אָנצופירן מיט די וואַלן איז געווײלט געוואָרן לייבל מארגאליס.

די אַרבעט צוצוגרייטן די יידישע באַפעלקערונג צו די וואַלן איז נישט געווען קיין לייכטע. קודם כל האָט מען געדאַרפן זאָרגן צו באַקומען די ליסטע פון מאַגיסטראַט און אין איר אַריינטראָגן די נעמען פון די יידן וואָס האָבן דאָרט נישט פיגורירט. לויט דער רשימה האָט מען זיך געקאָנט וועגן צו יעדן יחיד, ער זאָל דערפילן זיין בירגערלעכן און יידישן חוב און גיין צו דער אורנע אין טאָג פון די וואַלן. אַזוי האָבן מיר געהאַט די פולע קאָנטראָל איבער יעדן יחיד. אין רעזולטאַט איז די אַרבעט געקרוינט געוואָרן מיט גרויס דערפאָלג און כמעט אַלע יידישע וואַל־באַרעכטיקטע זענען געגאַנגען צו דער אורנע.

אַ דאַנק דעם, זענען פון דער אַלגעמיינער צאָל ראַטמענער (24) געווײלט געוואָרן 10 יידן. (פונקט 40% יידן פון דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג). דער צוזאַמענשטעל האָט זיך פאַרגעשטעלט אַזוי: אַלגעמיינע ציוניסטן — לייב מארגאליס, און אברהם יעקב פאקשיווע; מזרחי — ה׳ מיכאל טייטעל; אגודת ישראל — ר׳ זלמן יוסף נוטקעוויטש און ר׳ אנשל קנארפעל; האַנטווערקער — מאניעק האלצמאן און שלמה שקלאניעוויטש; פון די סוחרים — ה׳ מאריץ גוטמער און י. שולץ און פון „בונד" — מאיר סיגער.

תיכף נאָך די וואַלן, אויף אַ געמיינזאַמער זיצונג פון אַלע קהילה־מיטגלידער, האָבן די נייע געווײלטע ראַטמענער און דער גאַנצער קאָמפּלעט פון וואַל־קאָמיטעט אויסגעדריקט אַ האַרציקן דאַנק און גרויס אָנערקענונג דעם פאָרזיצער און פאַקטישן לייטער פון פאַרייניקטן קאָמיטעט, — לייב מארגאליס, פאַר זיין איבערגעגעבענער אַרבעט ביים אָנפירן מיט דער אַרבעט פון די וואַלן צום שטאָט־ראַט און וויַ אַ מיטגליד פונעם אַלגעמיינעם שטאָטישן־קאָמיטעט.

צווישן די 14 קריסטלעכע ראַטמענער איז געווען פאָלגענדיקער צוזאַמענשטעל: 8 רעכטע גרופּירונגען פון די אַזוי גערופענע נאַראָדאָוצעס, און 6 פון די פוילישע סאָציאַליסטן (פּ. פּ. ס. — פאָלסקאַ פאַרטיאַ סאָציאַליסטיטשנאַ).

פאַרשטייט זיך, אַז אָן די יידן איז קיין איינע פון די פאַרטייען נישט געווען אומשטאַנד צו שאַפן די מערהייט צו ווייזן די פאַרוואַלטונג, וואָס האָט באַדאַרפט באַשטיין פון 5 מיטגלידער: אַ בורמישטש, אַ וויצע און דריי לאַווניקעס. יעדע פאַרטיי האָט אָנגעהויבן פירן פאַרהאַנדלונגען מיט די יידן, אין רעזולטאַט האָבן די יידישע ראַטמענער באַשלאָסן צו גיין אין אַ בלאָק מיט די פּ. פּ. ס. ערשטנס, ווייל זיי האָבן

צוגעזאָגט צו שטימען פאַר אַ יידישן וויצע־בירגערמייסטער — צו וואָס די רעכטע האָבן נישט געוואָלט מסכים זיין. אויך פון פאָליטישן שטאַנדפּונקט איז געווען באַקוועמער דער שידוך מיט די סאָציאַליסטן. ס׳זענען געוויילט געוואָרן: אַלס בורמישטש — וולאדיסלאוו לעשניעווסקי, אַ יונגער, ערלעכער און אויפריכטיקער — מען קאָן זאָגן יידן־פריינד, סאָציאַליסט און פאָלקסמענטש; וויצע־בורמישטש — ישראל זלאטקעס און לאָווניק — מיכאל טייטעל.

די יידישע ראַטמענער זענען אויך געווען פאַרטרעטן אין אַלע קאָמיסיעס, געפירט אַן אינטענסיוו און פרוכטבאַרע אַרבעט לטובת דער יידישער באַפעלקערונג. ס׳זענען געוואָרן איינגעשטעלט מער־וויניקער פרידלעכע באַציונגען צווישן ביידע טיילן פון דער באַפעלקערונג אין שטאָט. די אַטמאָספערע — אַ ביסל געריניקט. די יידן האָבן אַפילו באַקומען, צום ערשטן מאָל אין דער געשיכטע, פון מאַגיסטראַט אונטערשטיצונג אין דער פאָרם פון אַ סובסידיע פינעם יערלעכן בודזשעט פאַר דערציונגס־אינסטיטוציעס און שולן וויי: „תרבות", „יבנה", „יסודי התורה", „בית יעקב" און אַנד.

דער נייער שטאָט־ראַט און די פאַרוואַלטונג (דאָס הייסט דער מאַגיסטראַט) האָבן באַנייט זיין טעטיקייט אין דער נייער געביידע, געבויט אויפן געווינענעם אַלטן מאַרק, וואָס איז פריער געווען דער מקור פון פרנסה פאַר די קרעמער, בעלי־מלאכות אָדער אַזוי גערופענע „טאַנדייטניקעס".

די באַציונגען צווישן דער קריסטלעכער און יידישער באַפעלקערונג איז געוואָרן בעסער. עס איז אָפגעשוואַכט געוואָרן דער אַנטיגאָניזם צווישן ביידע טיילן באַפעלקערונג — יידן און קריסטן. יידן זענען אויך שפעטער געוואָרן דעלעגירט אין פאַרשידענע אינסטיטוציעס און געווען פאַרטרעטן אין פאַרשידענע פייערונגען. אויך דער דרוק פון פאָדאַטקעס איז געוואָרן שוואַכער. די צענטן האָבן אויפגענומען יידישע האַנטווערקער, און אַ טייל פון זיי האָבן באַקומען דיפלאָמען.

ס׳איז כדאי דערביי צו דערמאָנען די פייערדיקע, אויפריכטיקע רעדע פון בירגערמייסטער לעשניעווסקין לטובת יידן ביים באַהאַנדלען דאָס ערשטע מאָל דעם פונקט פון בודזשעט — סובסודיעס פאַר די יידישע שולן און אַנשטאַלטן. דאָס איז געווען אַ געוואָגטע רעדע פון אַ יינגן טוער, וועלכער האָט געשטעלט זיינע ערשטע טריט אויף דער געזעלשאַפטלעכער אַרענע. אין אַ צייט פון גרויסן אַנטיגאַניזם צווישן ביידע טיילן פון דער באַפעלקערונג, האָט ער פאַרטיידיקט דעם שטאַנדפונקט פון געבן סובסודיעס פאַר יידישע שולן און אַנשטאַלטן, מאָטיווירנדיק אַז די יידן זענען גלייכבאַרעכטיקטע בירגער פונעם לאַנד, וווּ זיי זענען געבוירן און דערצויגן געוואָרן און טראָגן די פליכט נישט ערגער ווי אַלע אַנדערע בירגער, און טראָגן אַפילו אַריין מער פאָדאַטקעס. דאָס איז געווען אַ רעדע פון איינעם פון די חסידי אומות העולם, וואָס האָט געמאַכט אַ געוואַלדיקן אייndרוק, ווייל דאָס זענען געווען ערלעכע רייד אָן פאָליטישן אונטערגרונט. די רעכטע גרופע האָט אים אַ לאַנגע צייט נישט געקאָנט שענקען אַזאַ „פאַראַט" אין באַצוג צו דער קריסטלעכער באַפעלקערונג. שפעטער האָבן זיי זיך אין אים נוקם געווען. און דאָס איז געווען איינע פון די סיבות, צוליב וועלכע ער האָט געמוזט נאָך אַ קורצער צייט רעזיגנירן.

בכלל זענען אין שטאָט געוואָרן נייע רעפאָרמען און פיל וויכטיקע און נויטיקע אינוועסטיציעס, צווישן אַנדערע, האָט מען געבויט אַ נייע עלעקטראָווניע, וואָס האָט געגעבן ליכט און קראָפט פאַר דער גאַנצער שטאָט.

די עקזיסטענץ פון דעם מאַגיסטראַט האָט נישט געדויערט קיין גאַנצע צוויי יאָר. די רעגירונג, וואָס איז דעמאָלט באַשטאַנען פון די „אומפאַרטייאישע" פאַרטיי, (ב. ב. —

פייערונג פון עפענען די נייע עלעקטראָווניע אין יאָר 1929. 1) זלמן יוסף נוטקעוויטש. 2) ישראל זלאטקעס. 3) אברהם יעקב פאקשיווע, מ. גוטמער. (צווישן 3—4) דער בורמישטש לעשניעווסקי מיט זיין פרוי. 5) לייב מרגלית. 6) מיכאל טייטל. 7) יודיל שולץ. 8) אנשל קנארפעל. 9) מ. האלצמאן.

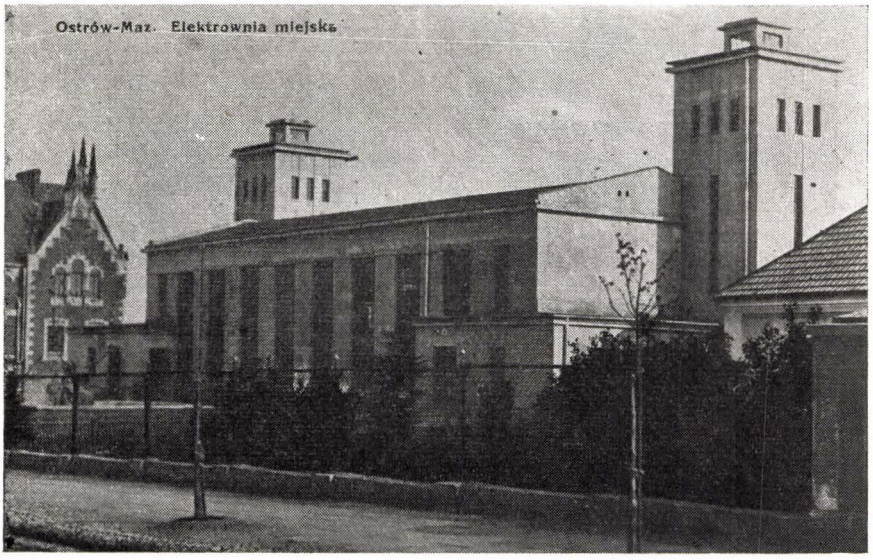

די געביידע פון דער נייער עלעקטראווניע.

„בלאָק־בעזפאַרטיניך") און האָט גערודפט אַלע פאַרטייען, האָט נאַטירלעך נישט געקאָנט זיין גלייכגילטיק צו דעם, אַז אין שפּיץ פון אַ מוניציפּאַליטעט אין אַ פּאָוויאַטאָווע שטאָט ווי אסטראווע זאָל שטיין אַ געשוווירענער פאָרשטייער פון פּ. פּ. ס. מיט אַ זעלבשטענדיקע פּאָליטיק, נישט רעכענענדיק זיך מיט די אָנווייזונגען פון די העכערע אינסטאַנצן. די געדולד האָט ביי זיי געפּלאַצט ווען דער בירגערמייסטער, דער סאָציאַליסט לעשניעווסקי, איז געגאַנגען אין דער שפּיץ פון אַן אַרבעטער מאַניפעסטאַציע דעם ערשטן מאי פון 1929. תיכף נאָך דעם איז אַרויס אַ דעקרעט אַז דער מאַגיסטראַט, דאָס הייסט די שטאָט־פאַרוואַלטונג, איז אויפגעלייזט און דער שטאָט־ראַט דאַרף וויילן אַ נייע פאַרוואַלטונג מיט אַ נייעם בירגערמייסטער.

עטלעכע פון דער סאָציאַליסטישער גרופּע, צוזאַמען מיט דעם פאָרשטייער פון „בונד", האָבן אַלס פּראָטעסט געלייגט די מאַנדאַטן און פאַרלאַנגט פון די יידן דאָס זעלבע צו טון, כדי צו צווינגען צו נייע וואַלן. די ציוניסטן, „מזרחי" און אויך אַ טייל פון די האַנטווערקער און סוחרים האָבן איינגעשטימט, אָבער די פאָרשטייער פון „אגודת ישראל" האָבן נישט געוואָלט מסכים זיין, טענהנדיק, אַז מען קאָן נישט גיין קעגן מלכות. נאָך פיל זיצונגען און וויכוחים האָבן זיי דאָך מסכים געווען, אַחוץ דעם פאָרשטייער פון סוחרים־פאַריין, וועלכער איז געווען געבונדן מיט דער רעגירונג.

פון די קריסטן זענען פאַרבליבן 11, וועלכע האָבן נישט געלייגט די מאַנדאַטן. ד. ה. צוזאַמען מיטן יידישן — 12 ראַטמענער, ווייל די אַלגעמיינע צאָל איז 24. ווען עס וואָלט געבליבן נאָר 11, וואָלט מען געמוזט וויילן אַלע 24 ראַטמענער.

דערווייל איז געשיקט געוואָרן אַ קאָמיסאַר פון דער וואָיעוווּדסטווע אין ביאַליסטאָק, כדי צו פירן די לויפנדיקע אַרבעט פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג און אויך צוגרייטן נייע וואַלן.

סוף 1929 זענען פאָרגעקומען די וואַלן פון די 12 ראַטמענער, און די יידן האָבן נאָר

באַקומען 5 נייע: לייב מארגאלעס, מאנעק האלצמאן און אברהם וואגמאן — פון די ציוניסטן; פון מזרחי — מרדכי כהן; פון אגודת ישראל — אנשל קארפעל און דער פון פריער פאַרבליבענער פון סוחרים פאַריין — יודל שולץ. צוזאַמען נאָר 6 יידישע ראַט־מענער, אנשטאט די פריערדיקע 10. ביי דער לאַגע האָט שוין נישט געקאָנט זיין קיין רייד פון באַקומען אַ וויצע־בירגערמייסטער און מען האָט זיך געמוזט באַגנוגענען מיט איין לאַוועניק — יצחק יעקב פארביעלעוויטש.

די קריסטלעכע ראַטמענער האָבן זיך ווי ס׳איז צונויפגערעדט און געווייגלט אַלס בירגערמייסטער דעם אַלטן געאמעטער — יאָן זאקשעווסקי — אַ פאַרשטייער פון דער אַזוי גערופענער שליאַכטע. און אַלס וויצע־בורמישטשט — דעם געשווארענעם פאַרשטייער פון סאנאציע־לאַגער, דירעקטאָר פון דער פּ. ק. א. — וולאדיסלאוו מעיער, און צוויי לאַוועניקעס. שפעטער האָבן אויך די יידן געשטיצט מעיערן, וועלכער האָט, (צוליב אויפריכטיקייט אַדער פאַליטיק) איז תמיד געגאַנגען מיט די יידן, ווי מען זאָגט, אויף דער האַנט אין אַלע זייערע ענינים. ער איז געווען דער פאַקטישער פירער אין דער שטאָט־פאַרוואַלטונג. לויט דעם נאָמען „מעיער״ איז געווען אַ מיינונג אַז ער שטאַמט פון יידן, אַבער, דאָס איז שווער געווען פעסטצושטעלן; ער אַליין האָט וועגן דעם קיינמאָל נישט געזעדט.

אין זיין צייט זענען געווארן אַריינגענומען צוויי יידן אין דער עלעקטראַוועניע: קאסאוור אַלס טעכנישער לייטער, און רייגראדזקי — אינקאַסענט.

קורץ נאָך די וואַלן — האָט די מאַכט זיך נוקם געווען אין דעם רעגירונגס־לערער האלצמאן. וועלכער איז נישט געווען לאָיאַל צו דער רעגירונג און געלייגט זיין מאַנדאַט און אים איבערגעפירט אַרבעטן אַלס לערער קיין וואַרשע.

זומער 1930, אַ יאָר נאָכן פאַרנעמען זיין אַמט אַלס לאַוועניק, איז פלוצעם געשטאָרבן פאדביעלעוויטש און זיין אָרט איז געבליבן ליידיק.

אין 1931, האָט מען געפייערט די 500 יעריקע עקזיסטענץ פון דער שטאָט, דער מאַגיסטראַט האָט דורכגעפירט געוויסע אונטערנעמונגען אין וועלכע ס׳האָבן זיך אויך באַטייליקט יידן. דער מאַגיסטראַט האָט אויך צוליב דער פייערונג אַרויסגעגעבן אַ בראָשור, רעדאַקירט דורך דעם בירגערמייסטער יאן זאַקשעווסקי, וועלכער האָט זיך געהאַלטן פאַר אַ היסטאָריקער. וועגן יידן און זייער אָנטייל אין דער בויאונג און אויפלעבונג פון דער שטאָט, איז אַבער דאָרט גאָרנישט דערמאָנט געווארן, פונקט ווי זיי וואַלטן גאָרנישט עקזיסטירט. אויף מיין פראַגע וועגן דעם, האָט מיר דער מחבר געענטפערט, אַז וועגן יידן האָט ער נישט געפונען קיין היסטאָריש מאַטעריאַל. אין דער אמת׳ן איז פאַראַן גענוג מאַטעריאַל וועגן יידן אין דער צייט.

אין צווייטן שטאָט־ראַט איז די לאַגע פון די יידישע פאַרשטייער געווען אַ פיל ערגערע און שווערערע צו אַרבעטן, צוליב דער קליינער צאָל פאַרטרעטער, און אויך צוליב די פיל גרופירונגען פון דער קריסטלעכער פאַרשטייערשאַפט. אַבער, ווי געזאָגט, איז דער וויצע־בירגערמייסטער, הער מעיער, געווען כמעט דער פאַקטישער בעל־הבית אין מאַגיסטראַט און פאַרוואַלטעט מיט אַלעס, דער עיקר — צוליב דער הערשנדיקער פאַרטיי, וועלכע ער האָט פאַרטרעטן. ער איז אויך געווען יונג און דינאַמיש און דער אַלטער בורמישטש, כאָטש אַן „ענדעק״, אַבער צוליב זיין טיפן עלטער און שוואַכקייט, האָט כמעט קיין זאַך נישט דעצידירט אָן דער הסכמה פון געהילף זיינעם. דער וויצע האָט אויך פאַרשטאַנען צוציען די יידן אויף זיין זייט, העלפנדיק אין ספעציפיש־יידישע פראַגן.

אין 1934 זענען ווידער פאַרגעקומען וואַלן צום שטאָט־ראַט, שוין לויט דער נייער וואַל־אָרדינאַציע פון סאנאציע פירער (ד. ה. פון דער רעגירונגס פאַרטיי ב. ב.) סלאוועק, וועלכער איז געווען נישט קיין גרויסער אוהב ישראל און האָט אַזוי געמאַכט די אָרדינאַציע, אַז יידן זאָלן נישט קאָנען האָבן קיין גרויסע פאַרטרעטונג אין די מוניציפּאַלע אנשטאַלטן. די רעווירן זענען געווען אַזוי פאַרטיילט, אַז די יידן האָבן געהאַט די מעגלעכקייט צו ווייַלן יידישע ראַטמענער נאָר אין אייַן קוואַרטאַל, דער עיקר אין צענטער שטאָט, וווּ זיי האָבן געווּוינט אין קאמפאקטע מאַסן. אין רעזולטאַט דערפון זענען געווייַלט געוואָרן נאָר 5 יידישע ראַטמענער: לייב מארגאלעס (אַלג.־ציוניסטן), וואָס איז געגאַנגען באַזונדער מיט אַ ליסטע צו די וואַלן; ישראל זלאטקעס — רעוויזיאָניסטן; אנשל קנארפעל — „אגודת ישראל; מיכאל פאדביעלעוויטש — „פועלי־ציון" און הירש יעקב פון „מזרחי". די לעצטע פאַרטייען זענען געגאַנגען צוזאַמען אין אַ בלאָק. אַלס לאָוניק איז געווייַלט געוואָרן משה ראף, לייטער פון דער פאָלקסשול און מיטגליד פון „פועלי־ציון".

קיין גרויסע זאַכן האָט זיך אין דעם נייעם שטאָט־ראַט נישט געלאָזט אויפטון. אין זומער 1935, פאַר מיין עולה זיין קיין ארץ־ישראל, האָב איך געלייגט מיין מאַנדאַט אין שטאָט־ראַט אוף אויף מיין אָרט איז אַריין דער חבר פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אברהם וואגמאן. אין יענער צייט האָט מען שוין אַלץ מער אָנגעהויבן פילן דעם אַנטיסעמיטיזם אין פוילן. בפרט אין עקאָנאָמישן זין. די יידישע ראַטמענער האָבן געמאַכט גרויסע אנשטרענגונגען צו מילדערן די לאַגע, אָבער אָן גרויסן דערפאָלג.

די יידישע פאַרשטייער האָבן געטון, וואָס זיי האָבן נאָר געקאָנט, כדי צו פאַרטיידיקן די רעכט צו לעבן. מען איז געלאָפן אינטערוועניר ביי רעגירונגס־באַאַמטע, געמאַנט און געפאַדערט, אָבער די לאַגע איז וואָס ווייטער געוואָרן ערגער; אין דער לופט האָט זיך אָנגעהויבן פילן מלחמה און חורבן — ביז דער חורבן איז טאַקע געקומען.

3־טער מאַי־גאַס — דאָס הויז פון מיעטשקאווסקי.

ישראל שטיינבערג
גבעתיים

עפּענטלעכע אלגמיינע שול נומ. 3

דאָס הויז פון די אַלגעמיינע־שולע נומער 3.

אין דער מלוכה׳שער פאָלקסשול פאַר יידישע קינדער האָבן זיך דערצויגן און געלערנט צום מיינסטן יידישע תלמידים (און בעיקר תלמידות) פון שטאָט. די צאָל תלמידים האָט דערגרייכט ביי 800—900 און די צאָל יידישע לערער ביי 12. דאָס איז געווען לויטן כּמות דער גרעסטער יידישער דערציונגס און לערן־אַנשטאַלט. דאָס איז געווען אַ נאַרמאַלע מלוכה׳שע זיבן־קלאַסיקע פאָלקסשול, ווו די יידישע קינדער האָבן באַקומען זייער בילדונג און דערציונג אָן וועלכן ס׳איז אָפּצואָל.

הגם די פּוילישע פאָלקסשולן זענען (לויטן געזעץ) געווען אויך אָפן פאַר יידישע קינדער, און אין דער יידישער שול — אויך פאַר פּוילישע, דאָך געדענק איך נישט קיין פאַל, אַז אַ יידיש קינד זאָל האָבן געלערנט אין אַ פּוילישע פאָלקסשול — אָדער אַז פּוילישע עלטערן זאָלן פאַרשרייבן זייער קינד אין דער מלוכה׳שער שול נומ. 3. עס האָט אויף דעם באָדן עקזיסטירט אַ גוטווילליקער, נישט געשריבענער אָפּמאַך צווישן יידן און פאָליאַקן. די פאָליאַקן האָבן נישט מסכּים געווען אַז זייערע קינדער זאָלן זיך חבר׳ן מיט יידישע שילער, און יידן ווידער האָבן נישט געוואָלט אַז זייערע קינדער זאָלן זיך אַסימילירן און אַוודאי געוואָלט אויסמיידן אַז זייערע קינדער זאָלן זיך לערנען שבת און יום־טוב.

די שילער פון דער מלוכה׳שער פאָלקסשול (פאַר יידישע קינדער) האָבן זיך רעקרוטירט בעיקר א) פון די אָרימע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג ווי: טרעגער, נישט קוואַליפיצירטע אַרבעטער, קליינע האַנטווערקער, גאַסן הענדלער; ב) פון די חסידישע קרייזן, וועלכע האָבן די יינגלעך געשיקט אין חדרים אין „יסודי התורה",

אַ קלאַס פון דער אַלגעמיינער מלוכה־שולע.
פון די רוסישע צייטן מיטן לערער לעוו אין לעררין סלומאן.

אַ קלאַס פין פאַוושעכנע שולע באַלד נאַך דער ערשטער מלחמה — מיט די לערער
פון רעכטס: משה ראף, ל. גורודניצקה און יחיאל ליבערמאַן.

אַ העכערע קלאַס פון די אַלגעמיינע שולע.

אַ קלאַס פון יאָר 1924.

„תלמוד תורה", און די מיידלעך — אין דער פרי אין דער אַלגעמיינער שול און נאָך מיטאָג אין „בית יעקב". דערפאַר טאַקע איז די צאָל מיידלעך אין שול געווען אַ גרויסע (איבער 80%) עס זענען געווען קלאַסן פון כמעט בלויז מיידלעך.

די הויפט אונטערשיידן פון דער אויבנדערמאָנטער שול פון אַנדערע ריין פוילישע שולן זענען געווען:

א) דער רו־טאָג איז געווען שבת און זונטיק האָט מען געלערנט (פון דאָנען האָט געשטאָמט די פאָפולערע באַצייכנונג „שבת־שול, אָבער שבת׳ווקע"), די שול איז געווען געשלאָסן אין אַלע יידישע ימים־טובים.

ב) מען האָט געלערנט יידישע רעליגיע (צוויי שעה אַ וואָך אין יעדן קלאַס).

דאָ דאַרף דערמאָנט ווערן דער גרויסער אַנשטרענג, וואָס איז געמאַכט געווארן דורכן עסקן אריה מרגלית ביי די געהעריקע בילדונגס־אינסטאַנצן, כדי צו באַשטימען אַ ספעציעלן לערער פאַר יידישע רעליגיע. זיינע באַמיִונגען זענען געקרוינט געווארן מיט דערפאָלג, און אין יאָר 1925 איז אַלס לערער פון יידישן דת (פאַקטיש פון יודאיזם) באַשטעטיקט געווארן אברהם בארלאס, אבסאלוועט פון פאזנאנסקעס סעמינאַר אין וואַרשע און דערציער אין באַרימטן קינדער־הײם אונטער דעם אָנפירונג פון שריפטשטעלער און פעדאַגאָג יאנוש קארטשאַק.

דער לערער אברהם בארלאס האָט זיך זייער ערנסט באַצויגן צו זיין אויפגאַבע און אין די ראַמען פון די צוויי שעה למודים אין וואָך (פאַר יעדן קלאַס) אַריינגעבראַכט אַ שפּאָר ביסל יידישקייט. ער האָט אָפילו געמאַכט אַ פרווו פון לערנען העברעיש. זייענדיק אַ דערציער בחסד עליון, האָט ער מיט זיינע שמועסן און דערציילונגען באַגייסטערט זיינע קליינע צוהערער אין פאָפולער געמאַכט דעם לימוד פון יידישן וויסן. צו דעם לימוד פון דער יידישער רעליגיע זענען די תלמידים באַזאָרגט געווארן מיט באַזונדערע לערן־ביכער אין דער פוילישער שפראַך. זיי האָבן אַנטהאַלטן געקלייבענע אויסצוגן פון די תנ״ך דערציילונגען און שילדערונגען פון היסטאָרישע געשטאַלטן. באַשרייבונגען וועגן יידישע מנהגים, ימים־טובים און געדענק־טעג און אַ קורצער איבערבליק פון דער געשיכטע פון די יידן אין פוילן.

הגם די למודים אין דער אַלגעמיינער שול זענען געפירט געווארן אין פויליש, איז דאָך די אַטמאָספער אין שול אַ פולשטענדיק יידישע. די תלמידים האָבן בעת די הפסקות צווישן זיך גערעט בלויז יידיש. צום שבח פון די לערער דאַרף געזאָגט ווערן, אַז זיי האָבן עס טאַלאַרירט, הגם זיי זענען געווען פאַראינטערעסירט אַז די תלמידים זאָלן באַהערשן די פוילישע שפראַך אין וואָרט און אין שריפט. די קינדער האָבן אויך אין שטוב גערעדט מאַמע־לשון, דאָך זענען זיי נישט געווען הינטערשטעליק לגבי די פוילישע קינדער פון די פוילישע שולן.

די מלוכה׳שע וויזיטאַטאָרן און אינספעקטאָרן האָבן פעסטגעשטעלט אַז די יידישע שילער לערנען זיך מיט חשק און פאַרמאָגן אַמביציע צו שטייגן אין די לימודים. די לערער האָבן זיך קיינמאָל נישט באַקלאָגט אויף זייער אויפפירונג אין די קלאַסן. דער שילער־קאָלעקטיוו איז געווען אַן האַרמאָנישער און דיסציפלינירטער, און ס׳רוב צוגעבונדן צו די דערציער, זיי געשעצט און געפאָלגט.

געווען זייער אַ סך אָרימע קינדער, וועלכע האָבן אין דער היים אָפילו צוגעהונגערט, אָבער זיך דאָך אויסגעצייכנט אין די לימודים און פאַרנומען אַ חשובן אָרט אין דער קינדער געזעלשאַפט.

נישט איינמאָל האָב איך זיך דערמאָנט אין דעם תלמוד ווערטל: „הזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה" (היט דעם כבוד פון אָרימע קינדער, ווייל פון זיי קומט אַרויס דאָס וויסן). איך דערמאָן זיך די אויסגעצייכנטע אַרבעט פון דער קינדער פאָרוואַלטונג פון שול קאָאָפעראַטיוו, ווו די תלמידים האָבן איינגעקויפט זייער שרייבצייג צו זייער ביליקע פרייזן. מיט וואָס פאָר אַן ערליכקייט און איבערגעגעבנהייט זיי האָבן זייער שול־קראָם געפירט. אַ שיינע אַרבעט האָבן זיי געפירט אין דער שול־ביבליאָטעק. זיי האָבן שפּעטער מיט דער הילף פון די לערער אַליין אָרגאַניזירט אין שול אַן איינבינדעריי צו פאַרייכטן און אייגענדן די ביכער פון דער שול־ביבליאָטעק.

אַ גוטע און שיינע אַרבעט איז געפירט געוואָרן אין דעם מאַנדאָלין אָרקעסטער אונטער דער אַנפירונג פון איבערגעגעבענעם לערער יצחק בלומאוויטש.

אַ מוסטערהאַפטע טעטיקייט האָט געפירט דער דראַמאַטישער קרייז אונטער דער אַנפירונג פון דער איבערגעגעבענער לערערין העניע שטערנבערג. דער קרייז האָט זיך קונה שם געזונן מיט זיינע פאָרשטעלונגען. עס איז געווען צו באַוווּנדערן די קעגנזייטיקע הילף אין די לימודים, וועלכע די קינדער (לויט דער איניציאַטיוו פון די דערציער) האָבן אָרגאַניזירט.

צו די גאָר שוואַכע (אין לערנען) שילער אין די נידעריקע קלאַסן, זענען צוגעטיילט געוואָרן גוטע און פעיקע תלמידים פון די העכערע קלאַסן, כדי זייערע יונגערע חברים צו העלפן די שול־אויפגאָבן.

בכלל איז די באַציונג צווישן די קינדער געווען גאָר אַ חברישע. מיט וואָס אַ מסירות׳דיקייט האָבן זיך באַצויגן די „קליינע לערער" צו זייערע „אַדאָפּטירטע" קליינטשיקע תלמידים! עס איז כדאי צו דערמאָנען אַז די באַציונגען מצד די תלמידים צו די לימודים איז געווען זייער אַן ערנסטע, זיי זענען געווען איינגעשטעלט אויף זעלבשטענדיקע און אַקטיווער אַרבעט.

די שול־געבוידע, אַ הילצערנע — איז ווייט גענוגן צו זיין אַ פרעכטיקע. דאָס זעלבע אויך די אויסשטאַטונג, אָבער אַ דאַנק דעם האַרמאָנישן קאָמפּלעט פון די לערער, זייער פעדאַגאָגיש ווּיסן און לעריריש פראַקטיק, און בעיקר זייער ליבשאַפט און איבערגעגעבנהייט צו דער אינסטיטוציע, איז געפירט געוואָרן אַ שיינע דערציונגס אַרבעט, און די שול האָט באַקומען אַ גוטן נאָמען אין דער גאַנצער סביבה.

די לערער זענען געווען אָרטיקע און האָבן דעריבער געקאָנט ווידמען דער שול־אַרבעט מער צייט. אין די לעצטע יאָרן פאָר דעם אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָבן די לערער אָרגאַניזירט אין שול אומזיסטיקע אָוונט קורסן פאָר דערוואקסענע, בעלי־מלאכות, און בעיקר פאָר לערנייגלעך צו צוגרייטן צו די פאָך־עקזאַמינעס, דאָס איז געווען אַ וויכטיקע אויפטו. דער רוב פון די יידישע בעלי־מלאכות האָבן זייער פאָך איבערגענומען בירושה פון די עלטערן און זיידעס, אָבער קיינמאָל אין קיין שול נישט געלערנט. אין פּיילן האָט אין יענער צייט געהערשט אַ נטיה צו פאַרשמעלערן דעם ווּוקס פון יידישן האַנטווערקערטום. די קוואַליפיקאַציע קאָמיסיעס האָבן זיך באַצויגן מיט אַ באַזונדערע חומרה לגבי די יידישע בעלי־מלאכות, און זייער אָפּט זיך אָפּגעזאָגט זיי אַרויסצוגעבן אַן אַרבעטס־דערלויבעניש אָדער אַ פאָך־דיפּלאָם מיטן אויסרייד אַז די לעצטע באַזיצן נישט גענוגנדיקע ידיעות. דערפאָר איז די חשיבות פון די קורסן געווען אַזוי גרויס. דאָס איז געווען אַ געראַנגל קעגן פסלענען יידישע בעלי־מלאכות און צונעמען ביי זיי דעם ביסן ברויט.

אַ קלאַס אין יאָר 1925

אַ קלאַס אין יאָר 1927.

אַ קלאַס אין יאָר 1927.

קלאַס V פון יאָר 1932.

ביי דער שול איז געווען טעטיק אַן עלטערן־קאָמיטעט, וועלכער האָט אַ סך מיט־געהאָלפן צו דער כסדרדיקער אויסבעסערונג פון דער דערציונגס־אַרבעט אין שול און צום אָנקניפן אַן ענגן קאָנטאַקט מיט די טאָטעס און מאַמעס.

ווי שוין דערמאָנט, האָט אַ גרויסע צאָל קינדער געשטאַמט פון אָרימע עלטערן. זיי זענען על פי רוב געווען בעל־הבית־טעס מיט גרויסע משפחות און געווינט אין אייניציקע, אָפּגעלאָזענע צימערן. דער עלטערן־קאָמיטעט, צוזאַמען מיט די לערער, האָבן אָרגאַניזירט אַ שיינע סאָציאַלע הילף. זיי האָבן באַזאָרגט די אָרימע קינדער מיט אומזיסטע לערן ביכער, מיט שיך און אַ מלבוש.

די קינדער האָבן אין שול באַקומען אַן אומזיסטן פרישטיק (קאקאו און צוקער האָט געגעבן די שטאָט־פאַרוואַלטונג), זייער גרויסע פאַרדינסטן אין דער אָרגאַניזירונג פון דעם אומזיסטן פרישטיק דאַרפן אויך פאַרשריבן ווערן אויפן חשבון פון די לערער מיטן פאַרוואַלטער משה ראף אין דער שפּיץ.

בכלל האָבן זיך די באַציונגען צווישן די עלטערן און לערער אין דער אַלגעמיינער שול (פאַר יידישע קינדער) אין אסטראוו־מאַזאוויעצק אויסגעצייכנט מיטן קעגנזייטיקן רעספּעקט.

איין מאָל אין אַ מאַרק־טאָג האָט די ענדעקישע יוגנט אין שטאָט געווילדעוועט און איבערגעקערט אין מאַרק יידישע סחורה־טישלעך. גראָד אין דער צייט האָט דער דראַמאַטישער קרייז אויפגעפירט אין שול, אין דער אָנוועזנהייט פון שול אינספּעקטאָר און פאַרבעטענע געסט, אַ פאָרשטעלונג פון פּאַטריאָטישן כאַראַקטער פון דער פוילישער געשיכטע. די קינדער־אַרטיסטן האָבן אויך דאָס מאָל אויפמערקזאַם געמאַכט אַז דאָרט אין מאַרק קערט מען אום יידישע טישלעך און דאָ זאָלן מיר פאָרשטעלן אין פּויליש וועגן אַמאָליקע פּוילישע גבורים? איך האָב זיי פאָרשטאַנען און זיך דאָך באַמיט זיי צו באַרויקן, מחמת אַן איבערייס פון דער שוין אָנגעהויבענער פאָרשטעלונג וועט שלעכט אויסגעטייטשט ווערן דורך די מלוכה פאַקטאָרן. מיר מוזן זיך שטאַרקן, פאַרדאַמען און באַקעמפן דעם אַנטיסעמיטיזם, וואָס צילט אין יידן און ברענגט אויך שאָדן דער פּוילישער ווירטשאַפט אין דעם נאָמען פון פּויל, אין פון דער אַנדערער זייט זענען מיר אָבער לאָיאַלע בירגער פון לאַנד. הן די עלטערן, הן די קינדער האָבן געהאַט דעם פּולן צוטרוי צו די דערציער און לערער. זיי האָבן געווווסט, אַז די שול איז נישט בלויז אַ לערן־אַנשטאַלט, וועלכער באַרייכערט די ידיעות פון די תלמידים, נאָר בעיקר אַן אַנשטאַלט צו דערציען די תלמידים צו גוטע, פרייע און נוצליכע מענטשן און טרייע יידן. די עלטערן און די קינדער האָבן געווווסט, אַז פּוילישע אַלס אונטערריכטס־שפּראַך פון מיצקעוויטש, סלאָוואַצקי, פּרוס, אַזשעשקאָווא, קאָנאָפּניצקא און וואַשילעווסקא דאַרפן מיר, אַלס פּוילישע בירגער,

אָפּטמאָל, באַזונדערס ביי די וויזיטאַציעס, האָט מען פּשוט געפּילט דעם אַנטיסעמיטיזם פון גראָבן סטיל, בעיקר אויף אַ בשותפותדיקער קרייז־קאָנפערענץ איז געקומען דער הויפּט אינספּעקטאָר און האָט זיך באַגריסט מיט אַלע פּוילישע לערער און אויסגעמיטן די יידישע. ביי די דיסקרימינירטע יידישע לערער האָט געהערשט די מיינונג, אַז דער אמתער ציל פון די וויזיטאַציעס איז נאָר צו כאַפּן פעלערן, אָבער נישט מדריך צו זיין.

עס דערמאָנט זיך מיר בעת דער הויפּט אינספּעקטאָר האָט באַזוכט די לערערין זאפּיע הוט, און ווען זי האָט נישט מסכים געווען מיט זיינע באַמערקונגען, האָט ער זיך שטאַרק געכעסט און איר פאַר דער „חוצפה" געגעבן אַ שלעכטע מיינונג אין אירע אָקטן. זי האָט זיך דערפון געמומען צום האַרצן און קראַנק געוואָרן. דער שרייבער פון די שורות

איז דאַמאָלט געפֿאָרן צום שול־אינספּעקטאָר אונטערוועגנירן. דער הויפּט־אינספּעקטאָר האָט נאָכאַמאָל באַזוכט די קלאַס פון דער לערערין הוט. זי איז געלעגן קראַנק, און איך האָב זי פֿאַרטרעטן. דער אינספּעקטאָר האָט פֿאַרהערט די קינדער און אַלץ איז געווען בסדר. דער הויפּט־אינספּעקטאָר האָט פֿאַריכט אין די אַקטן די מונונג וועגן קלאַס און וועגן דער אַרבעט פון דער לערערין. אָבער אין עטלעכע חדשים אַרום איז די לערערין געשטאָרבן פון האַרץ־אַטאַק.

די יידישע לערער אין דער אַלגעמיינער שול זענען אַלע געווען קוואַליפּיצירטע, טייל מער באַגאַבטע און טייל — ווייניקער; טייל מיט מער אַרבעטס־נסיון און טייל מיט — ווייניקער, אָמער אַלע אָן אויסנאָם האָבן געשטרעבט צו העכערן זייער פֿאַך־ניוואָ. זיי האָבן זיך אַקטיוו באַטייליקט אין די פּעדאַגאָגישע קרייז־קאָנפֿערענצן, וועלכע זענען פֿאָרגעקומען איין מאָל אין חודש בשותפות מיט די פּוילישע לערער.

עס פֿלעגן געגעבן ווערן צוויי מוסטער לעקציעס און רעפֿעראַטן. אונדזער שול האָט לויט דער ריי איינגעאָרדנט מיט אייגענע כוחות אַזעלכע פּעדאַגאָגישע קרייז־קאָנפֿערענצן. די אַמביציע פון די יידישע לערער איז געווען, אַז די מוסטער לעקציעס און די פּעדאַגאָגישע רעפֿעראַטן זאָל שטיין אויף אַ הויכן ניוואָ.

די שול האָט זיך דערוואָרבן אַ גוטן נאָמען, און דער פֿרעסטיזש פון די לערער איז געוואָקסן. דער ניוואָ פון די לימודים אין שול איז געווען אַ הויכער, די דערציונג פֿון אַלגעמיינעם שטאַנדפּונקט — אַ גוטע. אָבער פון נאַציאָנאַלן שטאַנדפּונקט איז (לויט מיין מיינונג) דער חינוך נישט געווען קיין פּולשטענדיקער, אָבער דאָך איז ער (אין פֿאַרגלייך מיט שולן פון דעם טיפּ אין אַנדערע שטעט) געווען פֿריי פון אַסימילאַטאָרישע טענדענצן. צום שבח פון די לערער דאַרף געזאָגט ווערן אַז קיין אַסימילאַטאָרן זענען צווישן זיי נישט געווען. בלויז אייניער (פֿראַנקפֿורטסקי) האָט קיין יידיש נישט געקאָנט. אַלע איבעריקע זענען געווען מיטגלידער פון פֿאַרשידענע געזעלשאַפֿטליכע־און ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס, און אַ גרויסער טייל פון זיי האָבן זיך באַטייליקט אַקטיוו אין יידישן געזעלשאַפֿט־ליכן און קולטורעלן לעבן. אייניקע פון זיי האָבן געאַרבעט אַקטיוו אין די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס. דאָס האָט משפּיע געווען אויך אויף די תלמידים, און אויך זיי זענען געווען אַנגעשלאָסן ווער אין „בית יעקב", ווער אין „השומר־הצעיר" און ווער אין דער סקויטן אָרגאַניזאַציע „פּרייהייט".

ס׳איז אויך כדאי צו דערמאָנען עטלעכע שורות וועגן דער אַנטשטייונג פון דער שול:

נאָך אין די יאָרן פון דער דייטשער אָקופּאַציע אין דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן עקזיסטירט אין שטאָט צוויי יידישע פֿאָלקס־שולן. איין שול פֿאַר יינגלעך, אָנגעפֿירט דורכן לערער און עסקן משה האלצמאן, און די צווייטע — פֿאַר מיידלעך, פֿאַרוואָלטעט דורך דעם לערער און עסקן משה ראף.

נאָך דער באַפֿרייונג פון פּוילן אין יאָר 1918, האָבן זיך די ביידע שולן צונויפּגע־גאָסן אין איין קאָעדוקאַציע־שול, וועלכע איז פֿאַרמלוכה׳שט געווארן און באַקומען דעם נאָמען „עפֿענטלעכע אַלגעמיינע שול" („פּובליטשנאַ שקאָלאַ פּאָושעכנאַ") נומער 3 אין אסטראָוו־מאזוויועצק. די אַלגעמיין מלוכה־שול פֿאַר יידישע קינדער האָט עקזיסטירט 21 יאָר, (ביזן אויסברוך פון צווייטן וועלט־קריג אין יאָר 1939).

פֿאַר דער צייט פון דער עקזיסטענץ פון דער פֿאָלקס־שול האָבן געאַרבעט פֿאָלגנדיקע דערציער און לערער (לויטן אלף־בית סדר):

1. בארלאס אברהם
2. באנקער סאלא
3. בלומאוויטש יצחק
4. גלינקא לאה
5. האָלצמאן משה
6. הוט זאשיא
7. זלאטקעס בעלא
8. טשעכאנאוויטש אסתר
9. לאווסקא חוה (עווא)
10. לאנגהאלץ הילעק
11. לאנדאו אידא
12. עפשטיין פייגל
13. פאביאן זאשיא
14. פראנקפורטסקי עדעק
15. קאפלעוויטש
16. ראף משה
17. ראף פעשע
18. ראף קלארא
19. רעקאנט ברכה
20. ראזענבערג
21. שטיינבערג ישראל
22. שטערנבערג העניע

ביים אויסברוך פון צווייטן וועלט־קריג, האָבן געאָרבעט אין שול די לערער: באנקער, בלומאוויטש, לאווסקא, פראנקפורטסקי, ראף משה, ראף פעשע, שטערנבערג און שטיינבערג. פון די 8 לערער זענען 6 אומגעקומען דורך די נאַציס און 2 (בלומאוויטש יצחק און שטיינבערג ישראל) האָבן זיך על פי נס גערעטעוועט און לעבן אין ישראל.

די מערהייט פון די תלמידים און תלמידות פון דער אַלגעמיינער פאָלקס־שול פאָר יידישע קינדער און דער רוב פון די לערער און דערציער זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַציס.

די נעמען פון די פאַרמוטשעטע, געשחטענע, פאַרברענטע יידישע קינדער און זייערע לערער וועלן מיר אייביק געדענקען, און אויף צו להכעיס אונדזערע שונאים, וועלן מיר ווייטער שפינען די גאָלדענע פעדעם פון יידיש וויסן, פון יידיש־נאַציאָנאַלער קולטור אין אונדזער יידישער היים, אין ישראל, וווּ עס דערציט זיך אַ נייער געזונטער יידישער דור, וועלכער וועט נישט מער דערלאָזן אַז יידיש בלוט זאָל זיין הפקר.

זיצן פון רעכטס: זלאטקעס, פראנקפורטסקי, גלינקא און עווא לאווסקא. שטייגן פון רעכטס: ראף, רובינשטיין, ראף פעשקא, האלצמאן, שטערנבערג, רעקאנט, שטיינבערג און בארלאס.

פ. עפשטיין—פרעסבערג
ניו-יאָרק

עפענטלעכע אלעגמיינע שול

(געוו. לערערין פון דער יידישער פאָלקס־שול אין אסטראווע)

אסטראווע האָט צווישן ביידע וועלט־מלחמות געהאַט דריי פאָלקס־שולן — איינע פאַר יידישע און צוויי פאַר קריסטלעכע קינדער.

אין דער יידישער שול האָבן געאַרבעט יידישע לערערס. עס זענען אויך געווען צוויי גימנאַזיעס — איינע פאַר יינגלעך און די צווייטע פאַר מיידלעך. פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט מען דאָרט נישט אָנגענומען קיין יידישע קינדער. ביים אָנהויב פון פוילנס אומאָפהענגיקייט האָט מען דערלויבט דריי יידישע מיידלעך. איך בין אויך געווען איינע פון די דריי, וואָס מען האָט צום ערשטן אַריינגענומען. (די דריי יידישע קינדער האָט מען געזעצט אויף אַ באַזונדערע באַנק) דער אַנטיסעמיטיזם האָט דאָ כסדר געהערשט. דער דירעקטאָר טאפאלינסקי האָט זיך אַמאָל אַוועקגעשטעלט רעדן וועגן זיינע איבערלעבונגען, און זיך צורעדט, ווי ער האָט אַמאָל געזוכט אַ געביידע פאַר אַ גימנאַזיע אוּן וועו ער האָט שוין יאָ געפונען דעם פאַסיקן פלאַץ, האָט ער דערזעען יידן אַרום דער געגנט, האָט ער נישט געקאָנט און נישט געוואָלט דינגען דאָס הויז פאַר אַ גימנאַזיע... מיר דריי האָבן זיך איבערגעקוקט אוּן אונדזערע הערצער האָבן געקלאַפט פאַר שרעק.

די פוילישע גימנאַזיע.

פון אָנהויב האָט מען אונדז צוגעזאָגט (לויט דער קאָנסטיטוציע פון 3־טן מאי), פרייהייט — דאָס הייסט: נישט שרייבן שבת. אָבער דאָס האָט נאָר אָנגעהאַלטן עטלעכע וואָכן אוּן נאָכדעם האָט מען אונדז אַרויסגערופן שבת אויף אַ לעקציע צו שרייבן פון אַלגעברא, האָבן מיר זיי דערמאָנט אַז היינט איז שבת. האָט אונדז דער פראָפעסאָר

אַ קלאַס פון שולע אין יאָר 1929.

די קאָלאָניע אין יאָר 1929.

פון מאַטעמאַטיק געוואָרנט, אויב מיר וועלן נישט שרייבן דעם מאַטעמאַטישן פֿראָבלעם צוליבן שבת, וועט ער פֿאַרצייכענען נישט קיין גינסטיקע ציפֿער, דאָס הייסט — אַ 2.

דאָס איז נאָר איין פֿאַל געווען פון די פיל אַנטיסעמיטישע שיקאַנעס. אַ צווייטן פֿאַל: ביי אונדז אויפן הויף האָט געווווינט אַ פּוילישער אַדוואָקאַט (ארנאלד), ער האָט געהאַט אַ פֿאַרהייראַטע טאָכטער אין וואַרשע. און אין דער צייט פון וואַקאַציעס וועט זיינע אייניקלעך זענען געקומען קיין אסטראוע, האָבן מיר מורא געהאַט אַרויסצוגיין פון הויז, ווייל די שקצים האָבן אונדז געשלאָגן און נאָכגעשריען פֿאַרשידענע זידל ווערטער.

די שול האָט זיך געפונען אַ ביסל ווייטער פון שטאָט אין צווישן געביידעס — איינע נעבן די אַנדערע, און אויפן הויף האָבן די לערער זיך געשפילט מיט די קינדער. דאָס ערשטע יאָר האָב איך געאַרבעט אין זאראמב מיטן לערער ישראל שטיינבערג אַלס לייטער. (1922—1923) פון 1923 ביז 1929 בין איך געווען איינע פון די לערער פון דער אסטראוער פֿאַלקס־שול. זי האָט געטראָגן דעם נאָמען „שקאָלאַ פֿאַוושעכנאַ נו. 3". די באַדינגונגען זענען געווען זייער שלעכטע; קליינע צימערן און נישט גענוג לערער פֿאַר דער גרויסער צאָל קינדער.

אין 1923 האָב איך געהאַט אַ קלאַס פון 66 קינדער. ביים סוף פון יעדן שול־יאָר פלעגט יעדער לערער נעמען זיינע קינדער (דאָס הייסט זיין קלאַס) צום פאָטאָגראַפיסט גאלדשטיין. אין 1929 איז מיר איינגעפֿאַלן צו אָרגאַניזירן אַ קאָלאָניע פֿאַר אָרימע קינדער. מיט דער הסכמה פון מישא ראף האָב איך זיך געזונעמען צו דער אַרבעט און אָנגעהויבן אַראַנזשירן אַ פֿאַרשטעלונג ווי אויך אַ באַלעט פון 12 קינדער פון קלאַס. איך האָב אויפגענייט פֿאַרביקע, פֿאַפּירענע קליידער פֿאַר די קינדער פון באַלעט. צוויי אַנדערע לערער — זאשע פאביאן (אַ פידלער) און עדעק פראנקפורטסקי (אַ פּיאַניסט) האָבן מיר געהאָלפֿן אייניגעזשיסירן דעם באַלעט. מיר פלעגן גיין מיט די קינדער צו די קאָנצערט, וווּ ס׳איז געווען אַן אַקטיאָר, אויף רעפּעטיציעס, דערנאָך האָב איך באַקומען דעם שטאָטישן טעאַטער פריי אָן אָפּצאָל פֿאַר דער פֿאַרשטעלונג, וואָס האָט אַריינגעבראַכט אַ שיינע הכנסה. מיר האָבן אויך באַקומען בעטן פֿאַר דער קאָלאָניע ווי אַ געשאַנק פון די נוטקעוויטשעס פון טאַרטאַק. צוויי פון זייערע קינדער האָב איך געהאַט אויף דער קאָלאָניע. געפּעס האָב איך באַקומען פון די ליכטענשטיינס אַלס אַ געשאַנק (זייער מיידעלע איז אויך געווען אויף דער קאָלאָניע) און שפּייז — פון אַנדערע רייכע בעל־הבתים.

מיט דער הילף פון מיין מוטער אוֹן די פֿאַרזאָרגערין פון פּראָוויאַנט און מיין שוועסטער אסתר, וועלכע האָט געפּירט די בוכהאַלטעריע, איז געוואָרן רעאַליזירט מיין חלום פון אַ קאָלאָניע. כדי דער בודזשעט זאָל אויסהאַלטן, האָב איך געמוזט אַריינעמען אַ ביסל רייכע קינדער, ווייל אַ טייל קינדער זענען געווען פריי פון אָפּצאָל.

אויף דער קאָלאָניע האָב איך געהאַט אַרום 30 קינדער און צוויי געדונגענע קעכינס. מיר האָבן פֿאַרבראַכט אַ פּרוכטבאַרן זומער: 6 וואָכן פון פּריישע לופט, פּיזישע און גייסטיקע פֿאַרוויילונגען און גוט עסן. איך טרעף נאָך ביים הייבטיקן טאָג אייניקע, וועלכע זענען געווען אויף דער קאָלאָניע, און מיר דערמאָנען זיך פון יענע זוניקע טעג אין זאמבראוער וואַלד — אין אסטראוע.

„לינת הצדק"

איינע פון די עלטסטע און וויכטיקסטע אינסטיטוציעס אין אסטראווע איז געווען בלי ספק דער „לינת הצדק", דאָס וואָרט „לינת" זאָגט שוין וועגן דער וויכטיקייט פון אָרגאַניזירן מענטשן, וועלכע זאָלן מסכים זיין נאָך אַ טאָג פון שווערער אַרבעט גיין נעכטיקן אָדער ריכטיקער געזאָגט, וואַכן ביי קראַנקע, פערטוישן די שוין מידע בני־בית, וואָס קענען נישט מער זיך מטפל זיין מיטן קראַנקן.

אין גרעסטן טייל פון די שטעט און שטעטלעך אין פוילן זענען נישט געווען קיין שפיטעלער. אין די גרויסע שטעט, ווו עס זענען געווען שטאָטישע אָדער רעגירונגס שפיטעלער, האָבן די יידן, בפרט די רעליגיעזע — צוליב פערשידענע טעמים נישט געוואָלט — אָדער נישט — געקאָנט אַריינגיין.

אַ בלומעל טאָג לטובת „לינת הצדק".

אַן אויסנאַם איז געווען דאָס יידישע שפיטאָל אויף „טשיסטע" אין וואַרשע, באוווסט מיט זיינע גוטע דאָקטוירים און טרייע איבערגעגעבענע קראַנקן־שוועסטער, גוטע בעציאונג און בעהאַנדלונג. דערפאַר טאַקי איז דאָרט שטענדיק געווען פול און עס איז געווען שווער — אָנצוקומען, בפרט פון די פראָווינץ־שטעט. דעריבער איז דער גרעסטער טייל קראַנקע געבליבן אין די שטובן, אין ענגשאַפט און אָרימקייט, געפאַלן צו לאַסט די שטוב־מענטשן, וועלכע זענען געפאַלן פון מידקייט און אויך נישט פערמאָגט די נויטיקע כלים פאַר אַ קראַנקן.

לכן איז די חברה „לינת הצדק" געווען איינע פון די וויכטיקסטע און פאָפולערסטע אינסטיטוציעס אין שטאָט, און געבאָרגט כלים פאַר די קראַנקע אָן אויסנאַם אָרים און רייך, געגעבן אַ דאָקטאָר און מעדיקאַמענטן פאַר אָרימע, ס'רוב בחינם.

ס'איז קלאָר אַז אַזאַ פערצווייגטע אַרבעט האָט געפאָדערט פיל מיטאַ־בעטער און

העלפער, און אַזעלכע האָבן זיך געפונען, זיי האָבן זיך בעיקר רעקרוטירט פון „עמך", נאָר דער סעקרעטאַר וואָס האָט דיזשורירט אַ גאַנצן טאָג, האָט באַקומען געצאָלט.

הייַנט איז שווער זיך פאָרצושטעלן — דער יונגער דור וועט עס זיכער נישט פערשטיין — די מסירות־נפש פון די מענטשן, איבערהויפט די קליין העכלער, בעלי־מלאכות אַרבעטער און האַראָפאַשניקעס, וועלכע האָבן נאָך אַ גאַנצן טאָג שווערע אַרבעט, זיך מתנדב געווען צו גיין אויפוואַכן ביי נאַכט ביי אַ קראַנקן, אַ נישט איבעריקע אָנגענעמע אַרבעט. ס׳איז אויך שווער זיך פאָרצושטעלן די האַרמאָניע און צוזאמענאַרבעט פון פאַרשידענע שיכטן און די באַציונג פון איינעם צום צווייטן.

דאָ דאַרפן דערמאָנט ווערן עטלעכע פון די דאָזיקע עסקנים, וועלכע האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער איבערגעגעבנקייט פאַר דער זאַך.

דער ערשטער ר׳ אפרים ריבקא, גערופן — „פראים דער היטלמאַכער", אַ פשוטער ייד מיט אַ גוט האַרץ. ער האָט שווער געאַרבעט צו בעשפּייזן זיין גרויסע משפּחה.

אין די פרייַע נעכט, געמאַכט היטלען און בייטאָג געפאָרן אויף די מערק און יריידים פאַרקויפן די סחורה, צוריק קומענדיק אַ מידער פון וועג האָט ער שנעל אָפּגעגעסן און אַוועק אין „לינת הצדק", זיך אינפאָרמירן וואָס איז געשען אין משך פון טאָג און צו מען נייטיקט זיך אין זיין הילף. ער האָט פאַרבראַכט פיל שעה׳ן אין „לינת הצדק", געווויסט פון אַלע צרות אין שטאָט, אַליין געהאָלפן אָדער געזוכט אַנדערע זאָלן העלפן, אַליין געגאַנגען נעכטיקן ביי קראַנקע און געזוכט אַנדערע זאָלן גיין, געפרעגט וואָס דער חולה מאַכט, געגעבן עצות, און אויך איבערגעפירט קראַנקע אין שפּיטאָל אין וואַרשע, וועו עס איז געווען נייטיק.

דערביי איז כדאי צו דערציילן אַן אינטערעסאַנטן עפּיזאָד:

בעת מרגלית איז געווען מיטגליד אין שטאָט־ראַט, האָט אים ר׳ אפרים ריבקא אַמאָל אויפגעוועקט נאָך האַלבע נאַכט פון שלאָף, ער זאָל מיט אים גיין צום שטאָט־ראַט־פרעזידענט אַרויסצונעמען אַ באַשיינונג, וואָס איז געווען נויטיק איבערצופירן אַ שווער־קראַנקן קיין וואַרשע צום אַפּערירן. עס האָט גאָר נישט געהאָלפן, און זיי זענען ביידע אַוועק צום פרעזידענט, נאָכן באַקומען דאָרט דעם נויטיקן דאָקומענט, איז ער מיט דעם קראַנקן אָפּגעפאָרן קיין וואַרשע און געראַטעוועט אַ מענטש פון טויט.

דער צווייטער איז געווען ר׳ לייבל אולשאקער. אויך ער האָט זיין לעבן געווידמעט דעם „לינת הצדק" הגם ער אַליין איז קראַנק געווען אויף אַ האַרץ קראַנקהייט האָט ער דאָך פאָרגעזעצט זיין טעטיקייט. ער איז געווען דער „מאַגאַזינער־קאַסירער" פון „לינת הצדק", און שטרענג אָפּגעהיטן די „משכנות", וואָס די חברה פלעגט נעמען אַלס גאַראַנטיע אויף אויסגעבאָרגטע מעדיצינישע און סאַניטאַרישע כלים.

אוז צום סוף עטלעכע וווערטער געווידמעט דעם פאָרזיצער פון דער חברה „לינת הצדק" ר׳ מרדכי כהן, וועלכער איז געשטאַנען אין שפּיץ פון דער אינסטיטוציע זייט זיין צוריקומען פון רוסלאַנד אין יאָר 1922 ביזן אָפּפאָרן קיין ארץ ישראל אין 1937.

אַ גאַנצע וואָך איז ער געווען מחוץ דער שטאָט און פלעגט קומען פרייטיק פרי ביז מאַנטיק פרי, אין די פאָר טעג האָט ער זיך געווידמעט דעם „לינת הצדק" און געווען זיין לעבנס־נערוו.

„בלעדו לא ירים איש את ידו" — אָן זיין באַשטעטיקונג איז קיין זאַך נישט געטון געוואָרן.

ער איז נפטר געוואָרן אין ישראל, כ״ח תשרי תשי״ז.

יהא זכרם של כל העסקנים האלה ברוך לנצח!

חיפה סיני כין

הכנסת אורחים

צווישן דעם צעטל אינסטיטוציעס אין אסטראוע, וואָס האָבן זיך פאַרנומען מיט צדקה־ענינים ווי חברה „תלמוד תורה", „לינת הצדק" און „הכנסת כלה", איז אויך געווען אַ חברה „הכנסת אורחים". ווען זי איז געגרינדעט געוואָרן איז מיר געווי נישט באַווּסט. אָבער איך געדענק איר פון יאָר 1895 ביז מיין פאַרלאָזן אסטראוע — פאַרנדיק קיין אַמעריקע אין 1920.

די אויפגאַבע פון דער נאָבעלער אינסטיטוציע איז, פאַרשטענדלעך געווען צו באַזאָרגן אַז די אָרימע־לייט פון אַנדערע שטעט אָדער שטעטלעך זאָלן אין אסטראוע האָבן פּלאַץ איבערצושלאָפן אַ פאָר נעכט, און זעלטן ווער האָט זיך דערין נישט געוויטיקט. יעדער פרעמדער האָט געוואָלט ווי ווייט מעגלעך עפעס צוזאַמען קלייבן, האָט ער געדאַרפט באַזוכן יעדעס הויז אין שטאָט און די נדבות זענען אויך נישט געווען צו גרויסע אין יענער צייט.

דער גבאי אָדער שמש פון הכנסת אורחים האָט פערזאָרגט די אורחים מיט קליין־געלט צו געבן רעשט פון דער באַקומענע מטבע צו דעם צוועק איז פאַרשפרייט געוואָרן געשטעמפלטע צעטעלעך פון „הכנסת אורחים". אַזאַ צעטל איז ביי אַלע אסטראוער יידן באַטראַכט געוואָרן ווי אַ האַלבער גראָשן(די גרויס פון רוב נדבות). ס׳זענען אויך געווען אויסנאַמען, אָבער אין יעדן פאַל, איז דער אָרימאַן נויטיק געווען אַ בחנמ׳דיק אָרט צו שלאָפן, און דאָס האָט די חברה „הכנסת אורחים" בעזאָרגט, און אויך אַ שמש צו האַלטן אָרדנונג.

דער נאָמען פון גבאי איז אין משך פון דער צייט געווען: ר׳ הירש מרדכי דער מוליאר, (געמאַכט אויוונס און קוימענס צום באַקן און קאָכן, זיין אַרבעט איז געווען באַרימט ביי יעדן), די שמשים בעת דער צייט: דער ערשטער, ר׳ יענקיל נאכער, דער צווייטער ר׳ ביניש בעטשקא, (אַ דרדקי מלמד, אַ דאַרער ייד אָן אַ באָרד, נישט ראַזירט חלילה, נאָר פון נאַטור אַזוי) און דער דריטער, ר׳ אברהם מארקוס.

די הכנסה פון דער חברה איז געווען פון מיטגלידס־אָפּצאָל, אויך פלעגט דער שמש יעדן פרייטיק באַזוכן אַלע יידישע הייזער און באַקומען אַ קאָפּיקע, 2 און אפשר 3 אויך. צו דעם אַלעמען האָט אויך די חברה, (ווי אַלע חברות), פאַרמאָגט אַ רעקווייזיט פון פערשידענע מלבושים צו פאַרשטעלן זיך ווי אפיצערן, געזעלשאַפט מיט שווערדן צו יעדער שמחה אין שטאָט. אין די מלבושים און מאַסקעס, מען זאָל זיי נישט דערקענען, זענען זיי אויף שמחות געגאַנגען קלייבן נדבות. באַזונדערס פורים האָבן זיך עטלעכע אָפּטיילונגען צעטיילט אין פאַרשידענע ריכטונגען איבער דער שטאָט און באַקומען גרעסערע נדבות, און דערצו זיך משמח געווען מיט שמחת פורים און מפלת המן, והעיר אסטראוע „צהלה ושמחה".

יעצט שטייען מיר מיט געבויגענע קעפּ און צעבראָכענע הערצער און טרויערן אויף אונדזער געבוירן־שטאָט מיט אירע טייערע, ליבע און חשובע יידן, אומגעבראַכט דורך די רוצחים, ימח שמם.

צו אייך אַלע אסטראוער יידן איבער דער גאַנצער וועלט, און ספעציעל אין ארץ ישראל, זייט געשטאַרקט, חזק ואמץ.

ניו־יורק משה יצחק טאפעל

סיני כץ
חיפה

די „גמילות־חסדים" קאסע

„על שלושה דברים העולם עומד. על התורה, על העבודה ועל גמילות חסדים". די לעצטע מצווה האָבן כמעט אַלע יידן מקיים געווען, אין אַלע שטעט און שטעטלעך אין פוילן האָט עקזיסטירט אַ גמילות־חסדים קאַסע, אויך ביי אונדז איז אין יאָר 1928 געוואָרן געגרינדעט אַזאַ קאַסע, לויט דער איניציאַטיווע פון בעווסטן עסקן ר׳ מיכאל בר׳ איסר טייטיל.

די עקאָנאָמישע לאַגע פון די יידן אין יענער צייט איז געווען זייער אַ שווערע, די בעלי־מלאכות האָבן נישט געהאַט פאַרוואָס צו קויפן רוי־מאַטעריאַל און כלים צו דער אַרבעט, אויך די קליינע סוחרים האָט געפעלט געלט צום מסחר.

אין שטאָט זענען געווען 2 באַנקען: איינער פאַר בעלי־מלאכות און דער צווייטער — פאַר סוחרים. אָבער אויך זיי זענען געשטאַנען פאַר אַ צוזאַמענברוך, ווייל די בעלי־חובות האָבן נישט געקאָנט צאָלן די וועקסלען אין דער צייט. דאָן האָט זיך דערוועקט דער געדאַנק וועגן שאַפן אַ גמילות־חסדים קאַסע צו העלפן די באַדערפטיקע מיט הלוואות, אויסצואָלן אין קליינע ראַטעס אָן פראָצענט.

עס זענען געווען נישט וויניק פעסימיסטן, וועלכע האָבן נישט געגלויבט אין דער עקזיסטענץ פון דער קאַסע, ווייל אין יענער שווערער צייט איז דאָס עפענען אַ קאַסע ווירקלעך געווען אַ גווואַגטער שריט, און פאַר אַ טייל — אַ חלום. קיינער האָט נישט געגלויבט אַז מען זאָל קאָנען שאַפן גרעסערע סומען.

אָבער אַדאַנק דער עקשנות, ענערגיע און איבערגעבנקייט צו דער זאַך פון דעם גרויסן ייד ר׳ מיכאל טייטעל און די אהבת־ישראל זיינע, האָט זיך אים איינגעגעבן די אינסטיטוציע צו שאַפן און אַוועקצושטעלן אויף די פיס.

ער האָט צעטיילט די שטאָט אין רַאַיאָנען און משפיע געווען אויף עסקנים זאָלן גיין באַזוכן אַלע הייזער צו באַקומען שפענדן, צו דערמעגלעכן צו גרינדן די אינסטיטוציע און אָנהויבן איר טעטיקייט.

אויך ר׳ מיכאל איז טראָץ זיין שוואַכן געזונט נישט געבליבן זיצן אין שטוב און האָט אויף זיך אויך געמומען צו באַזוכן די רייכערע בעלי־בתים אין שטאָט און קיינער, פאַרשטענדלעך, האָט זיך נישט אָפגעזאָגט צו געבן אַ פיינע נדבה.

די קאַסע האָט אָנגעהויבן איר טעטיקייט אין 19.12.1828 און דער בילאַנס פון ערשטן יאָר פון איר אַרבעט (1929) וויזט אויף 988 הלוואות צו 346 לווים אויף אַ סומע פון 66,846 פוילישע זלאָטעס, דאָס איז אַ געוגנדיקער בעווייז אויף דער וויכטיקייט פון דער אינסטיטוציע.

די הלוואות האָט מען צוריק געצאָלט אין חודשליכע ראַטעס מיט אַ מינימאַלן אָפצאָל צו דעקן די הוצאות פון דער קאַסע.

די לווים האָבן געטראָגן די פאַראַנטוואָרטליכקייט פאַר די גאַנצקייט פון דער קאַסע און האָבן זיך באַמיט צו זיין פינקטלעך אין די צאָלונגען, וויסענדיק אַז דאָס איז דער פונדאַמענט צו זייער עקזיסטענץ, בפרט נאָך דעם ווי די 2 בענק האָבן זיך צוזאַמענגעבראָכן און נישט געקאָנט צוריק צאָלן די אָפשפאָרונגען, און שוין ממילא נישט געגעבן נייע הלוואות.

די קאַסע האָט געפירט די פאַרוואַלטונג, וואָס איז געווייזן געוואָרן אויף אַן

אַלגעמיינע פערזאַמלונג, אָנהויב 1929 אין „באַנק אודזשיאַלאָווע" און באַשטאַנען פון: גרינדער פון דער קאַסע ר׳ מיכאל טייטל — פאָרזיצער; ר׳ אהרן יאשינסקי — וויצע פרעזעס; יונה אסטריאק — קאַסיר; חיים עסטריק — פאַרוואַלטונגס־מיטגליד און לייבל מרגלית — ערן־סעקרעטאַר און פירער פון פראָטאָקאָל. אַלס טעכנישער סעקרעטאַר מיט פענסיע האָט געאַרבעט ביזן מלחמה־אויסברוך ר׳ שמואל ריבא, וועלכער איז געווען איבערגעגעבן צו דער אַרבעט בלב ונפש.

אויך דער געוועזענער וויצע־בירגערמייסטער ישראל זלאטקעס האָט פיל געהאָלפן ביים גרינדן און פאַרפעסטיקן די קאַסע און פלעגט זיך אינטערעסירן מיט דער אינסטיטוציע אַלע יאָרן פון איר עקזיסטענץ.

כדי צו פאַרגרעסערן אירע הכנסות האָט די גמילות־חסדים קאַסע אין ווינטער 1929—30 איינגעפירט אַ „ספר הזהב" (אַ „גאָלדן בוך"). אויף אַ גראַנדיעזע פאַרזאַמלונג צו דעם צוועק האָט מען פאַרקויפט פיל בלעטער אין דעם בוך, ווו עס איז געוואָרן פאַרשריבן דער נאָמען פון שפּענדער.

נאָכן טויט פון גרינדער ר׳ מיכאל טייטל ז״ל, איז געוואָרן פרעזעס ר׳ אהרן יאשינסקי. ער האָט געפירט די אינסטיטוציע מיט ווערדע און טרייהייט. אין חודש תמוז— יוני 1932, איז געוויילט געוואָרן אַ נייע פאַרוואַלטונג: פרעזעס — אהרן יאשינסקי; וויצע פרעזעס — מרדכי כהן; קאַסיר — יונה אוסטריאק; מיטגלידער: חיים עסטריק, משה ראזענצווייג, יוסף פראוודע, אהרן פרייליך און אברהם וואגמאן. צו דער רעווידיר קאָמיסיע אין אַלע יאָרן האָבן געהערט: דוד ליכטענשטין, יצחק מארגענשטערן און ייבדל לחיים, חיים יצחק גלינקא, וועלכער לעבט מיט אונדז אין ישראל.

אויף די וויכטיקייט פון דער אינסטאַנץ קאָן ווייזן דער פאַקט וואָס אויף דער פאַרזאַמלונג אין 1932 איז געלייענט געוואָרן דער בילאַנס פאַר 3½ יאָר טעטיקייט, לויט וועלכן ס׳זענען געגעבן געוואָרן אין משך פון דער צייט (פון 19.12.28 ביז 1.6.1932) 3670 הלוואות אויף אַ סומע פון 287.000 זלאָטעס, צו 250 סוחרים, 230 בעלי־מלאכות, 150 צו אַנדערע ווי: פישער, קצבים, טרעגער און בעלי־עגלות.

די פאַרזאַמלונג אין יאָר 1934, קורץ פאַר מיין אָפּפאָרן קיין ארץ ישראל, האָט אויף מיר געמאַכט אַן איינדרוק צוליב די פיל אָנטיילנעמער מיט אינטערעס צו דער אינסטיטוציע צו העלפן איינער דעם צווייטן. זאָל דער זכרון פון די אַלע וועלכע זענען געשטאָרבן אָדער אומגעקומען ביים גרויסן חורבן, בלייבן ביי אונדז טייער און הייליק אויף אייביק.

ונשמותיהם צרורות בצרור החיים.

די בענק אין שטאט

ווי אין אַ שטאָט מיט אַן אַנטוויקלטן מסחר, וואָס איז געשטאַנען אין פאַרבינדונג מיט גרעסערע און קלענערע שטעט, האָט אויך אונדזער שטאָט זיך געוויטיקט אין קרעדיט אַנשטאַלטן.

אַמאָליקע צייטן זענען געלט־איבערווייזונגען און אַנדערע אָפּעראַציעס געמאַכט געוואָרן דורך פאָסט אָדער פאַרמיטלונג פון די גרעסערע שטעט, די וואָס האָבן זיך געוויטיקט אין הלוואות האָבן געמוזט אָנקומען צו מעקלערס און פריוואַט פערזאָנען אויף גרויסע פּראָצענט־צינזן.

די פאַלקס־קאַסעס האָבן זיך באַזירט אויף קעגנזייטיקע הילף. ווער עס האָט זיך דערין געוויטיקט, האָט זיך פאַרשריבן אַלס אַ מיטגליד און אייגעצאָלט 10% פון דער געבעטענער הלוואה, צו באַצאָלן אין וואָכנטליכע ראַטן. די הלוואות זענען גענעבן געוואָרן אויף וועקסלען מיט זשיראַנטן. די קאַסעס זענען געשטיצט געוואָרן פון דער געזעלשאַפט „ייקא" וועלכע האָט אינווסטירט געוויסע סומען צו פאַרגרעסערן דעם אומזאַץ־קאַפּיטאַל.

אויך אין אסטראווע איז געגרינדעט געוואָרן אַזאַ קאַסע, אין שפּיץ פון וועלכע עס איז געשטאַנען דער ד"ר ראובן קליאטשקא.

אין די יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה אין 1914, וועו עס איז געוואָרן אויסגערופן אַ מאראטאריום אויף די חובות, און די גרעסערע סוחרים און געשעפטסלייט זענען אַוועק קיין רוסלאַנד און עס זענען נאָר געבליבן אין שטאָט די דלות־העם, איז די אַרבעט פון דער קאַסע געוואָרן אָפּגעשוואַכט ביז זי האָט זיך אינגאַנצן ליקווידירט.

ערשט אין יאָר 1924, וועו דער מסחר האָט זיך צוריק אַביסל סטאַביליזירט, האָבן די סוחרים אייגעזען די וויכטיקייט פון צוריק עפענען אַזאַ אינסטיטוציע און ס'איז געגרינדעט געוואָרן די סוחרישע באַנק אונטערן נאָמען „באַנק ספולדזשעלטשי".

אין משך פון דער צייט וועו די באַנק האָט פראָספּערירט איז דער נאָמען געוואָרן געענדערט אויף „באַנק קופּצאָוו אי פּשעמיסלאָווצוו" (סוחרים און אינדוסטריעלער באַנק), און זיך געראַטן אַלס די ציוניסטישע באַנק. דירעקטאָר פון באַנק איז אַלע יאָרן געווען ה' משה גוטמער.

נישט לאַנג נאָך דעם האָט זיך (צו ערשט אין אַ קליינע פאָרם), אויך געגרינדעט אַ האַנטווערקער־באַנק, מיט דער צייט האָט זיך די באַנק פאַרגרעסערט און אַרומגענומען פאַרשידענע ספערן און שיכטן אין שטאָט און איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַן אינסטיטוציע פון „אגודת ישראל". דירעקטאָר איז געווען יצחק בזשאזע.

דאָס האָט געדויערט ביז די יאָרן 30—1929 וועו די עקאָנאָמישע לאַגע אין שטאָט האָט זיך צוליב פאַרשידענע סיבות געפונען אין אַ שווערן צושטאַנד, און די סוחרים האָבן נישט געקאָנט נאָכקומען זייערע פאַרפליכטונגען. אויך די גרויסע מיל אין שטאָט „אויטאמאט" וואָס האָט געגעבן פרנסה פיל הונדערטער משפחות און געהאַט געשעפטליכע באַציונגען מיט די בענק, האָט זיך איינגעבראָכן און אָפּגעשטעלט די צאָלונגען, דאָס אַלץ האָט געווירקט אויף דער לאַגע פון די ביידע פינאַנסיעלע אינסטיטוציעס אין שטאָט, אונטערגעריסן זייער עקזיסטענץ, פרעסטיזש און צוטרוי פון דער באַפעלקערונג.

נאָך עטלעכע יאָר ראַנגלען זיך מיט דער שווערער לאַגע האָבן די בענק געמוזט זיך אונטערגעבן דעם גורל פון דער צייט, און סוף כל סוף זיך ליקווידירן.

אריה (לייב) מרגלית

די מיל „אויטאמאט" פון קאגאן און שותפים

דער קאלאריט פון שטאָט וועט נישט זיין פולקאָם וועז עס וועט נישט געשריבן ווערן וועגן די גרעסטע אונטערנעמונג אין שטאָט. די פאַראָוע מיל „אויטאָמאַט" וועלכע איז געווען איינע פון די גרעסטע מילן אין פוילן און איז באַרימט געוואָרן מיט איר גוטן קוואַליטעט מעל — די בעסטע אין גאַנץ פוילן.

פון דער מיל האָבן זיך דערנערט — דירעקט און אומדירעקט — עטלעכע הונדערט פאַמיליעס, סוחרים אויפקויפער פון ווייץ פאַר דער מיל, און קויפערס פון מעל און קלייען.

זי האָט אויך באַשעפטיקט צענדליקער אָנגעשטעלטע פאַך־מענער, בעאַמטע, אַרבעטער, פורמאַנעס, טרעגער א. אַ.

די יידן אין שטאָט האָבן זיך געגרויסט מיט דער אונטערנעמונג, וועלכע האָט געהאַט אַ שם אין גאַנצן פוילן, און האָט תמיד געשטרעבט צו פאַרבעסערן די פראָדוקציע. די פראָדוקציע האָט דערגרייכט צו אַלע עקן פוילן און געהאַט אַ גוטן שם.

די אייגנטימער: קאגאן, ברידער טרייסטער און באנדרימער זענען געווען נאַציאָנאַל געשטימט און תמיד געשפענדעט מיט אַ ברייטע האַנט אַלע אינסטיטוציעס אין שטאָט, אויך די נאַציאָנאַלע קרנות ווי קרן־קיימת און קרן־היסוד.

חיים גלינקא

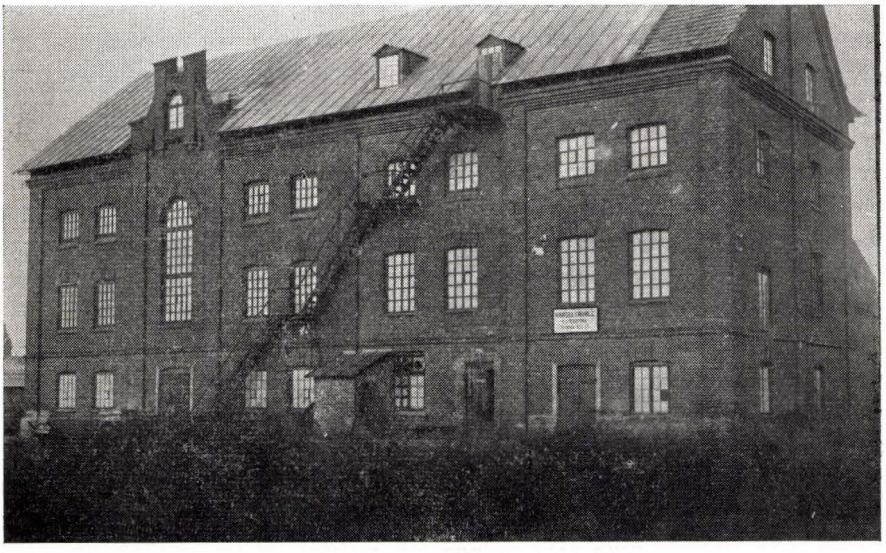

די מיהל „אויטאָמאַט".

אַ גרופּע אַרבעטער — דער ערשטער לינקס יצחק טייטיל.

דער בראָוואַר אין אסטראוו

די ביר־ברויעריי האָט געגרינדעט סוף פון 19טן יאָרהונדערט דער סוחר און אונטערנעמער ר׳ זאב טייטיל, איינער פון דער פאַרצווייגטער משפחה טייטיל אין שטאָט, נפטר געוואָרן אין יאָר 1910 אין עלטער פון 75 יאָר.

דערנאָך איז דער „בראוואר" אַריבער בירושה צו די זין מיכאל, בערל, העסל און די איידעמס איסר וועלטשער און חיים יעקב זוויקעלסקי.

די טעכנישע אַרבעט (דאָס ביער קאָכן) האָט געפירט יצחק טייטיל, דער זון פון מיכאל און פייגע טייטיל. ער האָט זיך פאַרפולקאמט אין דעם פאַך אין דייטשלאַנד, ווי ער האָט זיך אויסגעצייכנט אַלס גוטער מייסטער אין דער בראַנזשע. אַ דאַנק אים איז דאָס ביר געווען פון הויכער קוואַליטעט און געוואָרן געפאָדערט אין דער גאַנצער סביבה, אַפילו ביז וואַרשע.

אין דער ברויעריי האָבן בערך געאַרבעט פופציק אַרבעטער, דערפון צוויי דריטל יידן, די באַציונגען צווישן די בעלי־בתים און אַרבעטער זענען געווען מוסטערהאַפטע. קיינמאָל זענען דאָרט נישט אויסגעבראָכן קיין שטרייקן. די בעלי־בתים האָבן אַליין, אין פאַרהעלטניש צו די קויף־פרייזן, דערלייגט צום שכירות, די אַרבעטער האָבן געהאַט סאָציאַלע־הילף און פאַרשידענע פריווילעגיעס.

דאָס איז אויך געווען אַ דאַנק דעם פירער פון „בונד" אין שטאָט, אליהו קאסאווער. (אגב אַליין אַ רעליגיעזער ייד, געגאַנגען יעדן טאָג אין שול דאַוונען און תהילים זאָגן). ער האָט געהאַט אַ גרויסע השפעה אויף די אַרבעטער.

איבערגעגעבן פון פרוי חנה׳טשע טייטיל אין ישראל

פארטייען און פאנדן

טוביה מאקאווער
בני ברק

„אגודת ישראל"

אין דער צייט פון דער דייטשער אקופאַציע בעתן ערשטן וועלט־קריג זענען געווען צוגעטיילט ביי דער דייטשער אַדמיניסטראַטיוועלט מאַכט צוויי באַוווסטע אָרטאָדאָקסישע רבנים: ד״ר פנחס כהן און ד״ר עמנואל קארליבאך — תלמידים פון הרב הגאון ד״ר שמשון רפאל הירש זצ״ל.

נאָכן באַקאַנען זיך אַ געוויסע צייט אין פוילן מיט דעם רעליגיעזן יידנטום אויף אַלע געביטן, האָבן זיי זיך געזומען צו אָרגאַניזירן אונטערן נאָמען „אגודת ישראל".

דער ציל פון „אגודת־ישראל" איז געווען צו פאַרשטאַרקן די אויפזיכט אויף דעם תורה חינוך ביי דער יוגנט, שטיצן די מוסדות התורה, האָבן די אויפזיכט איבער כשרות און בכלל רעפרעזענטירן דאָס רעליגיעזע יידנטום כלפי פנים און חוץ.

צו דעם צווק זענען כמעט אין אַלע שטעט צוזויפגעקומען געוואָרן גרינדונגס־פאַרזאַמלונגען און ס׳איז אויסגעווייזלט געוואָרן ועדים אַדורכצופירן דאָס פראָגראַם פון „אגודת־ישראל". אויך אין אסטראוו איז חול המועד פסח תרע״ו — 1916 צוזויפגעקומפן אַ גרינדונגס־פאַרזאַמלונג מיט אַ גרויסן עולם פון אַלע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג.

דורך פאַרשידענע רעדנער איז בריית אַרומגעגעדט געוואָרן דער ציל פון „אגודת־ישראל" און איינשטימיק אָנגענומען געוואָרן אַ באַשלוס צו גרינדן ביי אונדז אין שטעטל אַזאַ אגודה.

עס איז אויך באַלד אויסגעווייזלט געוואָרן אַ פאַרוואַלטונג פון אנשים חשובים: ווי — ר׳ מענדל גאלדוואסער, ר׳ יוסף וואלף רעקאנט ז״ל, ר׳ אברהם יעקב פרידמאן, ר׳ אליהו לאך, ר׳ אברהם פעצינער, ר׳ נפתלי פאלגאן, ר׳ דוד מינצבערג, ר׳ משה ראזענצווייג הי״ד, ר׳ יוסף בער שטיצבערג נ״י א. א.

די אגודה האָט אַרויסגעווייזן אַן ענערגישע טעטיקייט אויף אַלע געביטן. באַלד אין אָנהויב פון אַנטשטיין פון דער אגודה האָט די דייטשע אָקופאַציע מאַכט פראָיעקטירט צו מאַכן פאַרשידענע רעפאָרמען אין חינוך־ווען, וואָס האָבן געדראָט אַ גרויסע סכנה די חדרים און דעם גאַנצן רעליגיעזן חינוך בכלל, די „אגודת־ישראל" האָט גלייך אונטער־גענומען אַ שטאַרקע קעגן־אַקציע און נאָך פיל אינטערוועגנצן האָט די מאַכט זיך צוריק געצויגן פון איר פראָיעקט.

אין דער זעלבער צייט האָבן — צוליב פאַרשידענע סיבות — די פריוואַטע חדרים נישט געקאָנט עקזיסטירן, און דער רעליגיעזער חינוך איז געוואָרן שטאַרק אָפגעלאָזן, דאָן האָט די אגודה רעאָרגאַניזירט די פריערדיקע „תלמוד־תורה" און ישיבה אויף באַטאַרעגאָ גאָס און אַוועקגעשטעלט אַ מוסטערהאַפט חדר־כללי מיטן נאָמען „יסודי־התורה".

דער חדר „יסודי התורה" האָט געהאָט אַ פערסאָנאָל פון די בעסטע מלמדים אין שטאָט: ר׳ אברהם יצחק פערקאל, ר׳ שמואל לייב קאגאן ז״ל, ר׳ חיים יעקב לאוואטאנא־ווישט, ר׳ לייביש קאלניאק, סאקאלקער מלמד, דער שניאדאוועד מלמד, ר׳ יוסף סרעברניק, ר׳ לייבל פאלגאן, ר׳ זונדל בריסק הי״ד, און די מנהלים ר׳ אבא רושניאק, ר׳ שלום דארעמבוס הי״ד.

עס איז אויך געלערנט געוואָרן אין אַ היפּשע מאָס למודי חול, אונטער דער פירונג פון באַווּוסטן לערער און פּעדאַגאָג משה האלצמאן ע״ה.

עס איז אַ פּאַקט אַז כמעט אַלע רעליגיעזע עלטערן האָבן אָפּגעגעבן זייערע קינדער אין חדר „יסודי התורה״. דער שכר לימוד איז געווען זייער אַ מינימאַלער, ס׳רוב אין גאַנצן בחינם.

שפּעטער, ווען דער עקאָנאָמישער מצב האָט זיך עטוואָס געבעסערט, האָבן זיך געעפנט אויך פריוואַטע חדרים, אַזוי אַרום איז כמעט געלייזט געוואָרן די פראַגע פון רעליגיעזן חינוך אין שטאָט.

די „אגודת־ישראל״ האָט אויך געגרינדעט אַ „בית־יעקב״ שול פאַר מיידלעך.

אין דער שפּיץ פון דער בית־יעקב שול איז געשטאַנען דער תלמוד־חכם און משכיל הרב ר׳ דוד מינצבערג זצ״ל, אַן איידעם פון ר׳ אלי׳ לאך. אַדאַנק אַזאַ אויטאָריטעט און פערזענלעכקייט איז די בית־יעקב שול געשטאַנען אויף זייער אַ הויכן ניוואָ.

אונטער דער פאָן פון „אגודת־ישראל״ האָט זיך אויך געגרינדעט אַן אָרגאַניזאַציע פון בנות־אגודת ישראל און נשי־אגודת ישראל. די מיטגלידערינס פון דער בנות אָרגאַניזאַציע זענען באַשטאַנען פון מיידלעך נאָכן שול־עלטער. עס איז פאַר זיי געווען אייניגע־ארדנט פאַרשידענע פּאָרלעזונגען אויף רעליגיע און תלמודיש וויסנשאַפטליכע טעמעס דורך אָרטאָדאָקסישע פּערזענלעכקייטן מיט מינצבערגן בראש.

דאָס איז געווען אַ דור פון רעליגיעזן שטאָלצע יידישע טעכטער. זיי זענען נישט אָפּגעשטאַנען פון די תלמידות פון אַנדערע שולן אויך אין וועלטליכע וויסנשאַפט.

אויך פאַר די נשי־אגודת ישראל פלעגן פאָרקומען פאַרשידענע פאָרלעזונגען אויף רעליגיעזע וויסנשאַפטליכע טעמעס. זיי האָבן אויך אָרויסגעוויזן אַן ענערגישע טעטיקייט אין די פאַרשידענע ווּוילטעטיקע אינסטיטוציעס אין שטאָט.

אַ גרויסן אָנטייל האָבן זיי געגומען אין דער עקזיסטענץ פון דער גרויסער נאַוואַראַדקער ישיבה ביי אונדז אין אסטראווע. זיי האָבן געגרינדעט אַ ספּעציעלן פרויען קאָמיטעט („למען הישיבה״) פון די אָנגעזענסטע פרויען אין שטאָט, בראש מיט דער באַווּוסטער צדקנית און בעלת צדקה רבקה רעקאַנט. זיי האָבן אויך געזאָרגט פאַר אָרדנונג אין קיך און האָבן אויך פון צייט צו צייט אַדורכגעפירט זאַמל־אַקציעס פון געלט, ווּועש און מלבושים.

אויפן געביט פון געזעלשאַפטליכע טעטיקייט האָט די אגודה פאַרנומען אַן אָנגעזענעם אָרט.

ביז דעם 24טן יאָר, ווען עס איז דערשינען דער פילסודסקי דעקרעט ווּועגן דעמאָקראַטישע וואָלן צו די יידישע קהילות, איז די קהילה־פאָרוואַלטונג באַשאָנען פון 4 פערזאָן — אַלע אגודה מיטגלידער: ר׳ אברהם יעקב פרידמאן, ר׳ אלי׳ לאך, ר׳ מענדל גאלדוואסער און ר׳ יוסף זאב רעקאנט.

ווען דער אסטראווער רב ר׳ יוסף קאליש זצ״ל (שפּעטער אמשינעווער רבי) האָט אין יאָר 1917 פאָרלאָזט די אסטראווער רבנות און פאַרנומען זיין פאָטערס אָרט אין אמשינאוו, האָט די אגודה אין יאָר 1919 אַדורכגעפירט אַלס אסטראווער רב דעם באַווּוסטן גאון ר׳ מאיר דן פלאצקי זצ״ל, אַ מיטגליד פון דער אַלוועלטלעכער אגודה צענטראַלע.

נאָכן פאַרעפענטליכן דעם פילוסודסקי דעקרעט ווּועגן דעמאָקראַטישע וואָלן האָט די אגודה געגומען אַ לעבהאַפטן אָנטייל אין די וואָלן און באַקומען אַ מערהייט — סיי אין קהילה ראַט און סיי אין דער פאַרוואַלטונג. פון די 12 מיטגלידער אין ראַט האָט זי באַקומען 7, אין פון 8 מיטגלידער אין פאַרוואַלטונג — 6.

די מיטגלידער פון ראַט זענען געווען: יושב ראש ר׳ דוד ליכטנשטיין, ר׳ אברהם יעקב פרידמאַן, ר׳ משה פאקשיווע, ר׳ מאיר לעשטש, ר׳ יוסף זאב רעקאנט, ר׳ יעקב שוואַרץ און ר׳ משה מאיר גאבינעט.

די מיטגלידער פון דער פאַרוואַלטונג: יושב ראש ר׳ אהרן יאשינסקי, ר׳ איטשע אייזשע עלבים, ר׳ ברוך זילבערשטיין, ר׳ אלי׳ לאך, ר׳ יחיאל מאיר עמערט און ר׳ משה יוסף סוראוויץ.

אויך ביי די צווייטע און 3טע קהילה וואַלן האָט די אגודה באקומען אַ מערהייט. די אגודה מערהייט אין דער קהילה ביי דער מיטהילף פון די פאַרשטייער פון די אַנדערע פאַרטייען האָבן פיל אויפגעטון צו רעאָרגאַניזירן דאָס קהילה וועזן אין שטאָט. צ. ב.: די רבנות־פראַגע, איבערגענומען די שחיטה, גרינדליך רעמאַנטירט די מקוה־מרחץ, וואָס האָט אָפגעקאָסט גרויסע סומען; זי האָט אויך דערטיילט סובסידיעס פאַרשידענע מוסדות אין שטאָט, וו. צ. צ.: תלמוד־תורה, לינת הצדק, גמילות חסד קאַסע און די עירובן. אין דער לעצטער צייט פאַר דער מלחמה האָט מען איבערגעבויט דעם הכנסת אורחים אויף קאזשע גאַס און איינגעשאַפט פרישע מעבל, בעטצייג, וועש און אַ ספעציעלן צימער פאַר אורחים נכבדים.

אויף יעדן יום־טוב פלעגט די קהילה־פאַרוואַלטונג איינאַרדנען אַ ספעציעלע כשרע קיך פאַר די יידישע מיליטער־לייט, וועלכע האָבן זיך געפונען אין דער פוילישער אַרמיי אין קאמאראוו. צו דעם האָט אויך מיטגעהאָלפן דער באַוווסטער אגודה כלל־טוער, סיים דעפוטאַט ר׳ אלי קירשברוין. ער האָט אַדורכגעפירט אין קריגס־מיניסטעריום, אַז די מוסדות אַדער קהילות, וועלכע וועלן איינאַרדנען כשרה קיכן פאַר די זעלנער, זאָלן אַרויסצאָלן דאָס פאַר זיי באַשטימטע געלט אין פולק לויט די צאָל זעלנער, וועלכע וועלן געניסן פון דער קיך. מען פלעגט טאָקע אַרויסבאַקומען פון דער מיליטער מאַכט אויף יעדן יום טוב אָנזעעוודיקע סומעס, צו דעם האָט די קהילה פאַרוואַלטונג אויך געגוג סובסידירט.

די „אגודת ישראל" האָט אויך געגומען אַן אַקטיוון אָנטייל אין אַלע ווילטעטיקע אינסטיטוציעס און אַקציעס אין שטאָט. זי איז געווען אָנגעזעהן, פאַרטרעטן אין אַלע פאָליטישע און עקאָנאָמישע אָנשטאַלטן: בענק, לינת־הצדק, גמילות־חסד קאַסע, סוחרים, האַנטווערקער פאַריינען א. אַנד.

אויך ביי פאַרשידענע פאָליטישע אַקציעס: שטאָט־ראַט, סיים־און סענאַט־וואַלן, האָט זי אַרויסגעוויזן גרויס אַקטיוויטעט און געגאַנגען בראש מיט אירע קאַנדידאַטן ליסטעס, אַמאָל אויך אין אַ שיתפות׳דיקע ליסטע מיט אַנדערע פאַרטייען אַדורך געפירט אירע קאַנדידאַטן.

מיט דעם אונטערגאַנג פון אסטראווער יידנטום איז אויך אונטערגעגאַנגען אָזאַ לעבעדיקע און טעטיקע אַרגאַניזאַציע ווי עס איז געווען „אגודת־ישראל".

„בנות אגודת ישראל"

בערך אין יאָר 1924 האָט זיך געגרינדעט די „בית יעקב" שול אין אסטראווע דורך פרוי שרה שענירער.

פון יאָר צו יאָר האָט זיך די שול אַנטוויקלט און ס׳איז געוואָקסן די צאָל פון די שילערינס, וואָס זענען געקומען פון פערשידענע שיכטן, ביז ס׳איז געוואָרן ביים רוב עלטערן אַ זעלבסטפאַרשטענדלעכע זאַך, אַז נאָך די לימודים אין דער פאַלקסשול איז

וויכטיק, אַז די טעכטער זאָלן באַזוכן די „בית־יעקב" שול, וואָס האָט זיי געגעבן אַלזייטיקע ידיעות וועגן יידישקייט.

דאָס פּראָגראַם האָט אַנטהאַלטן תורה, נ"ך, דינים, יידישע געשיכטע, שמועסן איבער טעמען וועגן יידנטום און יידישע פילאָזאָפיע. אַ רייַ עסקנים פון געראַר שטיבל, צווישן זיי ה' מ. פעדערמאַן און ה' ז. סענדלער, האָבן זיך איבערגעגעבן מיט לייב און לעבן אין געזאַרגט פאַר דער עקזיסטענץ און אַנטוויקלונג פון דער שול. די שילערינס זענען גלייכצייטיק אַרגאַניזירט געווען אין אגודה שע יוגנט־גרופּן, וועלכע האָבן געטראָגן דעם נאָמען „בתיה". די דאָזיקע יוגנט־גרופּן זענען געווען אַ טייל פון דער אַרגאַניזאַציע „בנות אגודת־ישראל". וואָס איז אָנגעפירט געוואָרן דורך די לערערינס פון „בית־יעקב". אַדאָנק דעם אינטערעס און טיפן אינהאַלט פון דער אַרגאַניזאַציע, זענען אויך געקומען שעכטער פון נישט נאָר חסידישע הייזער.

זייער פיל האָבן געהאָלפן אויפהויבן דעם ניוואָ פון די „בנות" גרופּן הרב דוד מינצבערג, ה' מ. ז. ניעסטעמפאוואר און אַנדערע. די טעטקייט פון די „בנות" אגודת ישראל" אַרגאַניזאַציע האָט אַרומגענומען פאַרשידענע געביטן: קולטורעלע, סאָציאַלע און אויך וועגן ארץ־ישראל.

אין 1934 יאָר האָט זיך אָנגעהויבן אַ שטאַרקע עליה־באַוועגונג און אַ סך פון די בנות חברות זענען אַרויסגעפאָרן אויף הכשרה, וועלכע האָט זיי צוגעגרייט עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל. ס'האָט זיך אויך געשאַפן אַ ועד פאַר קרן הישוב, און ס'האָט זיך פאַרשטאַרקט די אַרבעט פאַר ישוב ארץ־ישראל.

די פירער פון דער „אגודה" וו' הרב ס. ארלאָן, הרב א. ז. פרידמאַן און אַנדערע האָבן פון צייט צו צייט באַזוכט די אַרגאַניזאַציע און פאַרשטאַרקט דעם אינטערעס אין שטאָט פאַר דער אַנטוויקלונג פון דער אָפּטיילונג.

אַ סך פון די חברות האָבן זוכה געווען עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל, און די פאַרבליבענע האָבן אַרויסגעוויזן פיל מסירות נפש פאַר דעם רעיון, אין וועלכן זיי האָבן זיך דערצויגן. און אין די שווערע מאָמענטן, וואָס זיי האָבן דורכגעלעבט אין די לאַגערן, האָבן זיי מקדש געווען שם שמים.

קלמן וושעבאר־שפירא
ניו־יאָרק

בראשית פון ציוניזם אין אסטראווע

נאָכן ערשטן (אָדער צווייטן) ציוניסטישן קאָנגרעס האָבן מיר — „בחורים חובשי בית־המדרש" און נאָך עלטערע בעגייסטערטע פון דעם אידעאַל און דערהויבענע פון די גייסטרייכע אַרטיקלען פון נחום סאָקאָלאָוו אין „הצפירה" ווי „למרנן ורבנן", און „משבת לשבת" — געגרינדעט די אגודה הציונית אין אסטראווע.

אָבער ווי אַזוי געווינט מען דערצו דעם המון, דעם פשוטן יידן? (די שיינע יידן זענען געווען אָפענע שונאי־ציון)' איז געבליבן, מיר זאָלן זיך וועגדן צום ד"ר בערנשטיין־כהן אין קישענאוו, וועלכער איז געווען אַ פאָרשפרייטער פון דער ציוניסטישער אויפ־קלערונגס־אַרבעט און פון ליטעראַטור וועגן ציוניזם, ער זאָל אונדז שיקן דעם באָקאַנטן אין יענער צייט מטיף קאראטקין — אַ מאָדערנער און שטאַרקער רעדנער. ער האָט אונדז דעם מטיף געשיקט. קאראטקין האָט געערעדט אין דער אַלטער שול. דער המון צוהערער איז באַשטאַנען פון פשוטע ערליכע יידן. די קעגנער האָבן אונדז באַשולדיקט אין אפיקורסות, נישט גלויבן אין משיחן און קעגנער פון די רבנים, וועלכע האָבן געאסרט דעם ציוניזם. דעריבער האָבן מיר געטון אַלץ כדי נישט צו לאָזן שטערן דעם רעדנער.

מיר האָבן דעם טאַלאַנטירטן רעדנער פאַרהאַלטן אויף נאָך אַ וואָך. דורך דער צייט האָבן מיר פאַרקויפט פיל שקלים און אַקציעס פון דער קאָלאָניאַל־באַנק.

מיר, אייניקע בחורים, האָבן זיך געוואָגדן צום דעמאָלטיקן רב אין שטאָט, הרב יהודה לייב גאָרדין, אַ גרויסער תלמיד־חכם און משכיל (אַ ליטוואַק — נישט קיין חסיד) און פאָרגעלייגט ער זאָל קויפן אַן אַקציע פון דער נייער קאָלאָניאַל־באַנק. מיר האָבן פאַרשטאַנען: אַז דאָס וועט מאַכן אַ גרויסן איינדרוק אין שטאָט און אויך אַנדערע וועלן די אַקציעס קויפן. אָבער ער האָט זיך אָפגעזאָגט, מאָטיווירנדיק אַז דאָס קען גורם זיין אַ מחלוקת מצד די קעגנער, די חסידים מיט ר' בן־ציון חסיד בראש.

מיר האָבן איינגעזען אַז ער האָט רעכט. אגב האָב איך נאָך געדענקט די שטאַרקע מחלוקת וואָס איז געווען אין אסטראווע מיט עטלעגע יאָר צוריק וועגן אַ שוחט, און מיר האָבן נישט געוואָלט אַריינפירן דעם איידעלען רב אין אַ מחלוקת.

אין יענער צייט איז געקומען אַ בריוו פון ד"ר בערנשטיין־כהן, מיר זאָלן שיקן אַ פאַרטרעטער צו די גרויסע ציוניסטישע פאַרזאַמלונגען (אין וואַרשע) פון אַלע אגודות אין פוילן. איז געבליבן ביי אונדז אַז מיר זאָלן אַלס אונדזער פאַרטרעטער אויף דער קאָנפערענץ שיקן ר' גדליהו דוד מארגענשטערן. ער איז נישט געווען קיין אָפּיציעלער ציוניסט, אָבער אַ גרויסער בן־תורה און משכיל און פאַרערער פון באַווסטן שרייבער און עסקן נחום סאקאלאוו, (אַרויסגעבער פון „הצפירה") און צו געוינען אים פאַר דער וויטערדיקער אַרבעט.

ער האָט אָבער נישט איינגעשטימט, דערקלערנדיק אַז ער איז נישט קיין אָפּיציעלער ציוני, מיר האָבן אים דערמאָנט אַז דאָרט וועט אויך זיין נחום סאקאלאוו.

ווען ער האָט געהערט אַז ער האָט אַ געלעגנהייט זיך צו זען מיט ח' נחום סאקאלאוון, איז ער געווען צופריידן און מסכים צו פאָרן. ווען ער איז צוריק געקומען איז ער געווען אַ באַגייסטערטער ציוני, האָט געערעדט אויף פאַרזאַמלונגען און אַגיטירט פאַרן ציוניזם.

חיים יצחק גלינקא
כפר יהושע

אסטראוו־מאזאוויעצק און די ציוניסטישע באוועגונג

שוועך, זייער שוועך איז צו באשרייבן אַלץ וואָס האָט זיך פאַרלאָפן פון דער צייט וואָס איך האָב געווינט אין אסטראוו־מאַזאוויעצק; שוועך אָן אַ טיפן אויפטרייסל צו געבן אַן איבערבליק פון דעם וואָס איז געווען און — איז אומגעבראַכט געוואָרן אויף אַזאַ טראַגישן אופן.

איך האָב געווינט אין אסטראוו־מאַזאוויעצק פון 1922 ביז 1935. געקומען בין איך קיין אסטראוע פון מיין געבוירן שטאָט לאמזשע, אַ שטאָט וואָס האָט פאַרמאָגט אַ טראַדיציע פון אַ פאַרצווייגטער ציוניסטישער טעטיקייט. דאָס ערשטע, וואָס מיך האָט אינטערעסירט, איז געווען: ווי האָלט עס מיט ציוניזם אין שטאָט. אויף דער ערשטער פאַרזאַמלונג, אין וועלכער איך האָב זיך באַטייליקט, איז באַשלאָסן געוואָרן צו פאַרשטאַרקן די ציוניסטישע טעטיקייט. מיך האָט מען אויסגעוויילט אַלס פאַרזיצער אין אָרטיקן קאָמיטעט. דעם אַמט האָב איך אָנגעהאַלטן די גאַנצע צייט, אַזוי אַז איך האָב געהאַט די פולע מעגלעכקייט גאָר פון נאָענט באַכצופאָלגן און אָנטייל צו נעמען מיט די איבעריקע חברים אין דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין משך פון דער גאַנצער צייט.

אונדזער ליניע איז געווען: אַריינצודרינגען צווישן די בריידע שיכטן פון דער באַפעלקערונג און פאַרנעמען וויכטיקע שליסל פאָזיציעס; שאָפן די נויטיקע פאַרבינדונגען וואָס פאַדערן זיך פאַר אַ גרויסער ציוניסטישער טעטיקייט. און געדיכטער מאַכן די רייען פון די חברים פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, מחמת אָן די קהילה־אינסטיטוציעס און אָן קאָנצענטרירונג פון אַ היפּשן עולם צו דעם צוועק, איז נישט מעגלעך קיין וויכטיקע אַקציע פאַרן אויפריכט פון יידישן פאָלק. אָט דעם געדאַנק האָט אויפגענומען דער גאַנצער ציוניסטישער נאָכיוווקס.

איך האָב צוגעשטימט אָנצונעמען דעם פאַרזיץ אין דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, וויייל באַלד אויף דער ערשטער פאַרזאַמלונג האָב איך געזען אַז עס איז פאַראַן אַ מעגלעכקייט, פאַר אַ פאַרשטאַרקטע און פאַרברייטערטע טעטיקייט אויף אַלע געביטן.

אַרום דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע האָט זיך קאָנצענטרירט אַ פיינע גרופּע פון פול באַווּוסטזיניקע טוערס וואָס זענען געוואָרן איבערגעגעבן דער ציוניסטישער און אַלגעמיין געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט.

נישט געקוקט אויף אונדזערע באַגרענעצטע מיטלען, האָבן מיר געדונגען אַ פאַסיקן לאָקאַל און זיך אַ נעם געטון פאַר אַ פאַרטיפטער אויפקלער־אַרבעט און געשפרעכן; אויף פאַרזאַמלונגען האָט מען אויפגענומען און קלאָר באַהאַנדלט פאַרשידענע ציוניסטישע פראָבלעמען. צייטנווייז האָבן מיר אָראָפגעבראַכט רעפערענטן, לעקטאָרן, און אַרום די רעפעראַטן האָבן זיך אָנטוויקלט אינטערעסאַנטע דעבאַטן.

די ציוניסטישע אויפקלער־אַרבעט האָט געגעבן גוטע רעזולטאַטן: די מיטגלידער־שאַפט איז געוואַקסן פון יאָר צו יאָר. דורך אונדזערע אַקציעס זענען מיר געוואָרן אַ וויכטיקער פאַקטאָר אין שטאָט.

די טעטיקייט פון דער אַלגעמיין ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע האָט סטימולירט אויך די אַנדערע ריכטונגען און שטרעבונגען פון דער ציוניסטישער באַוועגונג, „מזרחי“,

„פועלי ציון", „השומר הצעיר" א. א. ז. א ווייכטיקע אקציע אי זדורכגעפירט געוואָרן פאַר די נאַציאָנאַלע פאָנדן „קרן הקימת" און „קרן היסוד".

אַרום דעם „קרן הקימת לישראל" האָט זיך קאָנצענטרירט די יוגנט. איך דערמאָן זיך א זיצונג פאַרן „קרן קימת". מען האָט געדאַרפט איינטיילן די זאָנעס פון דער פושקעס־אויסליידיקונג, האָבן זיך אָפגערופן אַזויפל וואָלונטירס, אַז מיר זענען געווען געצוווונגען צו וואַרפן גורל — ווער עס וועט געווינען, וועט האָבן די זכיה צו טון די אַרבעט.

די יאָר־אַקציעס פאַרן „קרן היסוד" איז בפועל ממש געווען א יום־טוב פייערונג פאַר די ציוניסטישע טוערס. אַלע האָבן פֿאַרווואָרפן זייערע פּריוואָטע אָנגעלעגנהייטן און זיך אַריינגעוואָרפן אין דער אַרבעט.

אַז מען דערמאָנט די נאַציאָנאַלע פאָנדן, קען מען נישט דורכלאָזן דעם באַזאָר פון „נאַציאָנאַל־פאָנד", אָלע האָבן אין דעם אַריינגעלייגט א סך אַרבעט, אָבער מער פון אַלעמען האָבן געטון די פּרויען חברות. די באַזאָרן זענען געווען זייער פּאָפולער אין שטאָט און האָבן אַריינגעבראַכט היפּשע סומעס געלט פאַרן „קרן קימת". די צימערן פון דעם לאָקאַל פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע זענען יעדן אָוונט געווען געפּאָקט. די באַזאָרן זענען אויך געווען א מאָראַלישער דערפאָלג.

א קאַפּיטל פאַר זיך איז די שול „שערי ציון". פון אָנהויב האָט זיך אויפגעוועקט א שטאַרקע דעבאַטע: צי איז נישט בעסער אַז די חברים זאָלן זיין צעשפּרייט איבער אַנדערע בתי־מדרשים און דאַרטן אויסאיבן זייער ווירקונג? אָבער צום סוף איז די פּראָגע געלייזט געוואָרן. מען האָט באַשלאָסן צו האָבן אַן אייגענע שול, און „שערי ציון" איז געוואָרן מיט דער צייט א ווייכטיקער פונקט אין דער ציוניסטישער טעטיקייט.

א דאַנק דער איניציאַטיוו פון ציוניסטישן קאָמיטעט און א גרופּע יונגוואַרג איז געשאַפן געוואָרן א ציוניסטישע יוגנט־אַרגאַניזאַציע, וואָס האָט געטון גאָר ווייכטיקע אַרבעט, זי האָט פאַרשפּרייט דעם הלוץ־געדאַנק און אַרויסגעהאָלפן אויף פּיל אַנדערע געביטן. מיט דער צייט האָט זיך די אַרגאַניזאַציע צעוואַקסן און פּיל אויפגעטון אויפן געביט פון אייגפלאַנצן דער יוגנט א טיפּע ציוניסטישע אידעאָלאָגיע און דערקענטניש.

איך ווייל קיינמאָל נישט פאַרגעסן די טעטיקייט אַרום די העברעישע שול „תרבות". זי האָט זיך פאַרפעסטיקט און אָנגעהאָלטן איר עקזיסטענץ, טראָץ דער גרויסער קעגנער־שאַפט וואָס זי האָט אַרויסגערופן. איך ווייל קיינמאָל נישט פאַרגעסן די מי אונאָנשטרענג וואָס איז אַריינגעלעגט געוואָרן אין אָט דער שול פאַר דער גאַנצער צייט פון איר עקזיסטענץ. א דאַנק דער עקשנות און באַווּוסטזיין פון דער ציוניסטיש־העברעיסטישע טוערס, האָט אָט די לערנאַנשטאַלט זיך געקאָנט אָנטוויקלען.

נישט איינמאָל האָבן מיר געמיינט אַז אָט־אָט גייט די שול אונטער, מחמת מאַנגל אין פינאַנצן. אָבער דער קריזיס איז אויסגעמידן געוואָרן דורך דער איבערגעבנקייט פון די לערער און די אַנשטרענגונגען פון די טיערס. אָט די שול האָט דערצויגן א יוגנט אין דער העברעישער שפּראַך, האָט פאַרהערלעכט אָלע קילטור ווערטן פון אונדזער פאָלק, בייגעשטייערט די אַלגעמיינע בילדונג און געוווען דורכגענומען מיטן אידאַל פון יידישן רענעסאַנס. די פאַרוואַלטונג פון דער „תרבות"־שול, הגם אומאָפּהענגיק, האָט אָנגעהאָלטן א שטענדיקן קאָנטאַקט מיט דער אַרטיקער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע.

אין אָסטראָוע איז אויך געווען א „יבנה"־שול פון „מזרחי", אין וועלכער מען האָט געלערנט לויטן נוסח פון די מזרחיסטן. אויך אָט די שול האָט זיך געראַנגלט קעגן פינאַנציעלע שווערעקייטן, און א דאַנק א גרויסן אָנשטרענג — בייגעקומען.

אַז מיר האָלטן ביי קולטור, דאַרף מען אויך דערמאָנען מיט וואָס אַ פרייד האָט די יידישע באַפעלקערונג אויפגענומען די ידיעה פון דער דערעפנונג פון העברעישן אוניווערזיטעט אין ירושלים, צו די פאַרזאַמלונגען — געווידמעט אָט דער געשעעניש, האָט געשטראָמט אַ גרויסער עולם פון אַלע שיכטן.

מיר האָבן אָנגעהאַלטן פעסטע פאַרבינדונגען מיט דער ציוניסטישער צענטראַלע אין פוילן. אין צענטער האָט מען אונדזער אַרבעט אין אסטראוו־מאזאוויעצק הויך געשעצט.

די „מזרחי" האָט אָנטוויקלט אַ פאַרצווייגטע טעטיקייט; זיי האָבן פיל אויפגעטון אויפן געביט פון באַווירקן די אָרטאָדאָקסישע קרייזן, און זיי אַריינציען אין דער אַרבעט פאַר די נאַציאָנאַלע פאָנדן.

עס זענען אויך געווען טעטיק די אַרגאַניזאַציעס פון „פועלי ציון", „השומר הצעיר", „החלוץ" וואו „התאחדות". אַלע האָבן זיך אינטענסיוו פאַרנומען מיט פאַרשפרייטן שקלים.

וווּ אין פיל אַנדערע יידישע שטעט און שטעטלעך האָט זיך אין אסטראוו־מאזאוויעצק געפילט אַ דראַנג און אַ שטרעבן צו באַזעצן זיך אין ארץ־ישראל. דער ציוניסטישער קאָמיטעט האָט זיך פיל אָפּגעגעבן מיט עליה־פראָבלעמען סיי אויף אייגענע, סיי אויף די פאַריניקטע זיצונגען, אין וועלכע ס׳האָבן זיך באַטייליקט פאָרשטייערס פון אַלע שטרעמונגען. די צאָל פון „עולים" פון אסטראוו־מאזאוויעצק איז אַ באַדייטנדיקע.

די אַלגעמיינע אינטערעסן פון דער יידישער באַפעלקערונג זענען קיינמאָל נישט אַראָפּ פון טאָג־אַרדנונג אויף די זיצונגען פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע מיט אירע אַלע שטרעמונגען. מיר, צוזאַמען מיט „מזרחי" און „פועלי ציון", האָבן זיך באַטייליקט אין קהילה־ראַט און זיך באַמיט איינצופירן נוצלעכע, לויט אונדזער פאָרשטיין — אויס־בעסערונגען אין די קהילה־אנשטאַלטן, גאַנץ אָפט האָט מען אונדזערע פאָרשלאָגן אָנגענומען און דורכגעפירט.

מיר האָבן זיך אויך אָפּגעגעבן מיט לאָקאַלע ענינים, זיך באַטייליקט אין די וואָלן צום שטאָט־ראַט, און בכלל געאָרגט פאַר די יידישע אינטערעסן. אַ וויכטיקע פונקציע האָט אויסגעפילט די בילדונגס־געזעלשאַפט. מען האָט אָנגעהאַלטן אַ שיינע ביבליאָטעק און אויך איינגעאָרדנט לעקציעס, רעפעראַטן און א. וו. אין דער געזעלשאַפט זענען געווען פאַרטרעטן ציוניסטישע טוערס פון פאַרשידענע ריכטונגען. אין אונדזער אינטערעסן־קרייז האָבן זיך אויך געפונען אַלע קהילישע פילאַנטראָפישע, עקאָנאָמישע, און אַנדערע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס. חוץ דעם ציוניסטישן סעקטאָר, זענען אין אסטראוו אויך געווען טעטיק די פאַרטייען „אגודת ישראל" און „בונד".

די צאָל פון די ציוניסטישע עסקנים איז געווען צו גרויס כדי זיי אַלע דאָ צו דערמאָנען, אָבער סיי די טויער, סיי די מאַסן זענען געווען איבערגעגעבן מיטן גאַנצן האַרצן דעם אידעאַל פון יידישן אויפריכט אין אַן אייגן לאַנד און האָבן אויך מיט אַלע קרעפטן פאַרטיידיקט די יידישע אינטערעסן אויפן אָרט.

זאָל זייער אָנדענק בלייבן שטענדיק פריש אין אונדזער זכרון.

דער רוב אסטראוער יידן, ווי אונדזערע ברידער און שוועסטער, זענען אומגעקומען ווי קדושים וטהורים — הי״ד.

אסטראוו־מאזאוויעצק, איך וועל דיך קיינמאָל נישט פאַרגעסן.

אַ כיתה פון „יבנה" שול מיטן לערער ישראל ראָזענבערג

דער „מזרחי" און די „יבנה" שולע

דער „מזרחי" אין אסטראווע איז געוואָרן געגרינדעט דורכן שרייבער פון די שורות באַלד נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה אין יאָר 1919.

אויף זיין איניציאַטיווע זענען זיך צונויפגעקומען אַ גרופּע מענטשן בייַ ר׳ יצחק זרח ארליאנסקי און געגרינדעט דעם „מזרחי". ס׳איז געוואָרן געווויילט אַ וועד פון 5 פּערזאָן: יצחק זרח ארליאנסקי, דוד וועלטשער, משה לשץ, יעקב דאמב און אריה (לייב) מרגלית.

די אַרבעט האָט זיך דערווייל אויסגעדריקט אין וועַרבירן מיטגלידער, פאַרשפרייטן דעם רעיון פון ישוב ארץ־ישראל. נאָך דער באַלפור־דעקלאַראַציע האָט זיך געשאַפן אַ באָדן פאַר רעאַלע אַרבעט אין א״י.

מען האָט געזאַמלט געלד פאַר קרן־הגאולה, פאַרשפרייט דעם שקל, און אַנדערע פאַרשידענע דערמיט שייכותדיקע אַרבעט.

וועַן עס איז געקומען אין 1921, צוריק פון רוסלאַנד ר׳ מיכאל טייטל און שפּעטער אין 1922 ר׳ מרדכי כהן (ביידע שטאַרקע קרעפטן און איינפלוסרייכע עסקנים) האָט זיך די אַרבעט פון מזרחי פאַרשטאַרקט, און געהאָלפן אַרגאַניזירן די 2 נאָגד־קרנות, די הויפּט יסודות פון אויפּבוי פון ארץ־ישראל, ר׳ מיכאל טייטיל איז געוואָרן דער מורשה פון „קרן־קימת לישראל" און פאָרזיצער פון „קרן־היסוד".

אין יענער צייט האָט דער „מזרחי" געגומען אַן אַקטיוון אָנטייל בייַם שאַפן די אייניציקע העברעישע שולע אין שטאָט — דעם „תרבות", און פיל מיטגעהאָלפן צו אַרגאַניזירן אין אַוועקשטעלן די באַוועגונג אויף געזונטע יסודות דורך משפּיע זיין אויף פרומע און חסידישע עלטערן, זיי זאָלן אַרייַנגעבן זייערע קינדער אין דער דאָזיקער שולע.

מיט עטלעכע יאָר שפּעטער, וועלן עס האָט זיך געשטאַרקט די קעגנערשאַפט פון די רעליגיעזע עלעמענטן קעגן „תּרבות", האָט דער „מזרחי" געגרינדעט די שול „יבנה" מיט אַ מער רעליגיעזער טענדענץ.

אויך די „יבנה" שול האָט זיך תּמיד געראַנגלט מיט אירע פינאַנסיעלע שוועריקייטן און זיי דאָך בייגעקומען, די לערער זענען געווען יצחק שומאוויטש, ישׂראל ראזענבערג, יעקב פּרץ, ביטנער און אַנדערע.

אין יאָר 1922 איז די אָרגאַניזאַציע „מזרחי" אַריבער אין איר אייגענעם לאָקאַל אויף פולטאסקער גאַס נומער 1 מיט אַן אייגענעם בית־תּפילה פון די פאַר ציוניזם אַרויסגעטריבענע פון די שטיבלעך. אויך פאַר אָפּגעבן די קינדער אין „יבנה".

אויף אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג איז געוויילט געוואָרן אַ ועד פון פאָלגענדע פערזאָנען: מרדכי כהן, אהרן פריילידְ, שבתי פשעטיצקי, קלמן זילבערמאַן און שמואל מארכעווקע.

עס איז געוואָרן געגרינדעט אַ שיעור פון תנ"ך פון ר' יעקב מאיר מרגלית, וועלכער האָט מיט זיין לערנען צוגעצויגן אַ גרויסן עולם.

„מזרחי" האָט אַנטוויקלט אַ פאַרצווייגטע טעטיקייט, פיל אויפגעטון אויפן געביט פון אַריינדרינגען אין די אָרטאָדאָקסישע קרייזן און זיי אַריינציען אין דער אַרבעט פאַר א"י און די נאַציאָנאַלע פאָנדן.

אין עטלעכע יאָרן שפּעטער איז דער „מזרחי" אַריבער אין אַ גרעסערן לאָקאַל אין בראָמבערגס הויז, רינעק נומער 10 און די צאָל מיטגלידער איז שנעל געוואָקסן און דערגרייכט אין די הונדערטער.

דער „מזרחי" האָט אויך געזומען אָנטייל אין אַלע שטאָטישע ענינים, אין 1924 אַריינגעפירט צוויי מיטגלידער אין ראַט פון די קהילה; ר' מיכאל טייטל און ר' יצחק יעקב פאדביעלעוויטש, און איינעם אין דער פאַרוואַלטונג — ר' מרדכי כהן.

ארגון „ברוריה" של הפועל־המזרחי.

אין 1927 איז מיכאל טייטל געוויילט געוואָרן אַלס לאַווניק פון דער שטאָט פאַרוואַלטונג, און שפּעטער אין 1929 האָט דעם זעלבן אַמט פאַרנומען יצחק יעקב פאדביעלעוויטש; אַלס ראַטמאַן פון „מזרחי" איז געוויילט געוואָרן מרדכי כהן.

אין תמוז תרצ"ב, האָט אויף דער איינלאַדונג פון „מזרחי", באַזוכט אסטראווע הרב אלימלך נויפעלד, וועמען ס'איז איינגעאָרדנט געוואָרן אַ פייערליכן קבלת־פּנים, ער האָט געהאַלטן אַן אינהאַלטסרייכן רעפעראַט און אויך באַזוכט די שול „יבנה".

אין משך פון דער צייט האָבן די שטאָט באַזוכט אין פאַרשידענע אָנגעלעגנהייטן אָפיציעלע מזרחי פאָרשטייער: הרב יצחק רובנשטיין, הרב משה אסטראווסקי (פון ארץ־ישראל), הרב ישעיהו שפּירא, ד"ר שמחה בונים פעלדמאן, הרב האגער, הרב בארג ז"ל, און ייבדל לחיים משה שפּירא, יעקב גרינבערג און אַנדערע.

„מזרחי" האָט צולעצט געהאַט הונדערטער מיטגלידער און פיל סימפּאַטיקער און געפירט אַ שטאַרקע פאַרצווייגטע טעטיקייט אויף אַלע געביטן פון ציוניסטישע און אַלגעמיינע געזעלשאַפטליכע אַרבעט.

דער פאָרזיצער און פאַראַנטוואָרטליכער עסקן פון „מזרחי" איז געווען די גאַנצע צייט זינט זיין קומען פון רוסלאַנד אין יאָר 1922 ביזן יאָר 1937 מיט זיין עולה זיין קיין ארץ־ישראל, — ר' מרדכי כהן.

און אַזוי האָט „מזרחי" פאַרנומען אַ בכבודיקן פּלאַץ אין שטאָט און געווען באַקאַנט מיט איר טעטיקייט אויך אויסער דער שטאָט ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה אין 1939 און דאָס פאַרניכטן פון פּוילישן יידנטום, צווישן זיי אויך אונדזער ליבע שטאָט אסטראווע מיט אירע עסקנים און פאַרטייען.

א. מרגלית

דער עולם באַגלייט דעם פירער פון „מזרחי" ר' מרדכי כהן צו זיין עולה זיין קיין א"י.

ישראל שטיינבערג
גבעתיים

פועלי־ציון צ.ס.

די ווירטשאַפטלעכע באַדינגונגען אין אסטראוו־מאזוויעצק זענען נישט געווען קיין גינסטיקע פאַרן וווקס פון אַרבעטער־אָרגאַניזאַציעס. קיין פאַבריקן אָדער גאָר גרויסע אונטערנעמונגען זענען אין שטאָט נישט געווען בנמצא. געווען בסך הכל צווויי דאַמף־מילן, צווויי מעכאַנישע טאַרטאַקן און איין בראָווער (ביר־ברויערייַ). די דאָזיקע אונטערנעמונגען האָבן באַשעפטיקט בערך 100 יידישע אַרבעטער. די סביבה האָבן באַדינט צווויי גרעסערע הורט־געשעפטן — לעוואַרטוויטשס קאָלאָניאַל־קראָם און ליכטענשטיינס געוועלב.

די צאָל קליינע ווערקשטעלן האָט דערגרייכט ביז 200 (צו איינעם אָדער צווויי געזעלן און אַרבעטער). אַ גרעסערע צאָל יוגנטלעכע האָבן בכלל נישט געהאַט קיין פאַך — די לעצטע זענען אין זייער מערהייט געווען באַאיינפלוסט פון די קאָמוניסטן. דאַקעגן פועלי־ציון — צ. ס. לינקע פועלי־ציון און „בונד" האָבן זיך געשטיצט אויף די ברייטע האַנטווערקער קרייזן און פאַך־אַרבעטער.

פועלי־ציון — צ. ס. „בורוכוב" גרופע.

די אַרבעטער אָרגאַניזאַציעס, לינקע פועלי־ציון און „בונד", זענען געווען קליינע, לויט אונדזער שוואַכע. פועלי־ציון (לינקע) האָבן צימאָל נישט געהאַט קיין אייגענעם לאָקאָל און קיין יוגנט־אָרגאַניזאַציע. די אָרגאַניזאַציע פון פועלי־ציון (לינקע) איז באַשטאַנען פון יחידים. וועלכע האָבן באַנייט זייער פאָליטישע טעטיקייט נאָר אין דער צייט פון וואַלן צום שטאָט־ראַט, צום סייַם, און אין די לעצטע יאָרן — אויך צום ציוניסטישן קאָנגרעס.

ביזן יאָר 1929, האָבן דער „בונד" און די קאָמוניסטן נישט געהאַט קיין ערנסטע קעגנער אויף דער יידישער אַרבעטס־גאַס און האַנטווערקער קרייזן אין אסטראוו־מאַזאָוויעצק. ס'האָט טאַקע עקזיסטירט אַ שיינע און גרויסע יוגנט אָרגאַניזאַציע „השומר הצעיר",

די פערוואלטונג

וועלכע האָט געפירט אַ מוסטערהאפטע דערציונגס־אַרבעט, געווען אַקטיוו אין דער העברעישער פאלקס־שול „תרבות" און געזומען אַן אַקטיוון אַנטייל אין אַלע ציוניסטישע פאַנדן. דער „השומר הצעיר" האָט זיך אַבער נישט פאַרזומען מיט פאָליטישע פראַגן פון אַרטיקן כאַראַקטער. נישט קיין אַנטייל געזומען אין וואַלן צו דער יידישער קהילה, צו דער שטאָט־פאַרוואַלטונג אָדער צום סיים.

אַן ענדערונג פון פאָליטישע כוחות אויף דער יידישער אַרבעטער גאַס און האַנט־ווערקער קרייזן איז געקומען מיט דער רעאָרגאַניזאַציע פון דער ייד. סאָצ. אַרב. פאַרטיי „פועלי־ציון — צ. ס." אין די יאָרן 39—1929. דער נייער סאָצ.־ציוניסטישער כוח האָט באַהערשט די אַרבעטער און האַנטווערקער קרייזן לטובת דעם סאָצ.־ציוניסטישן געדאַנק. דאָס איז דערגרייכט געוואָרן נישט מיט קיין שטורעם, נאָר מיט סיסטעמאַטישער, ערנסטער אויפקלערונגס־אַרבעט; דורך אויפשטעלן אינסטיטוציעס פון קולטור און ווירטשאַפטלעכן כאַראַקטער און גוטער אָרגאַניזאַציע.

אין שפיץ פון דער באַנייטער אַרבעטער־אָרגאַניזאַציע „פועלי־ציון — צ. ס.", זענען געשטאַנען די חברים: שטיינבערג, באדלאס, ברידער גרינשפאן, ברידער וואפניאק, פאדביעלעוויטש, ראף, חיים זילבערשטיין, בענגעלסדארף, און שפעטער די יונגטלעכע: עזריאל כרוסט, יעקב טייטל א. אַ. פאָרזיצער פון דער פאַרטיי זענען געווען לויט דער ריי: בענגעלסדארף, יעקב גרינשפאן און עזריאל כרוסט.

די צאָל חברים איז געוואָקסן פון טאָג צו טאָג, אַזוי אַז אין גיכן איז „פועלי־ציון — צ. ס." געוואָרן איינע פון די שטאַרקסטע און איינפלוסרייכע פאַרטייען אין שטאָט און אין דער גאַנצער סביבה. איר טעטיקייט האָט זיך געלאָזט פילן אין אַלע שטחים פון יידישן לעבן אין שטאָט. די „פועלי־ציון — צ. ס." עסקנים זענען געוואָרן אַנגענומען ביי דער יידישער באַפעלקערונג ווי ערלעכע, איבערגעגעבענע געזעלשאַפטלעכע און פאָליטישע טוער, און דער צוטרוי צו דער סאָצ.ציוניסטישער באַוועגונג איז געוואָקסן.

עס איז געשאַפן געוואָרן אַ געאייניקטער פראָנט מיט די האַנטווערקער. אַדאַנק דעם פאַראייניקטן פראָנט האָט פ. צ. — צ. ס. אָפגעהאַלטן אַ גרויסן נצחון ביי די וואַלן צום שטאָט־ראַט און דורכגעפירט דריי ראַטמענער: ראַף, פאדביעלעוויטש און נייַמאַרק. דער נצחון האָט געהויבן דעם פרעסטיזש פון דער פאַרטיי אויך אין די אויגן פון נישט־יידן, וועלכע האָבן פון דעמאָלט טראַקטירט די ייד. סאצ.־ציוניסטישע באַוועגונג אַלס ערנסטן כוח אויף דער יידישער גאַס אין אסטראוו־מאַז.

די ראַטמענער פאדביעלעוויטש, ראף און נייַמארק האָבן שטאָלץ און מוטיק פאַרטיידיקט די אינטערעסן פון דער יידישער באַפעלקערונג אין שטאָט. די ח״ח ראף און פאַדביעלעוויטש זענען דורך די ראַטמענער געוויילט געוואָרן אַלס בייזיצער (לאוויקעס) אין דער שטאָט־פאַרוואַלטונג. אַ דאַנק זייער טעטיקייט איז באַשטימט געוואָרן אַ געלט־שטיצע פאַר די פריוואָטע שולן „תרבות״, „תחכמוני״ און „תלמוד־תורה״. אַדאַנק די אינטערוועגן פון אונדזערע ראַטמענער זענען אויסגעבעסערט געוואָרן אַ סך באַשלוסן, וואָס זענען געווען געציילט קעגן די אינטערעסן פון דער יידישער באַפעלקערונג, און עס זענען פאַריכט געוואָרן אַ סך עוולות קעגן געוויסע יידישע שיכטן און יחידים. אַדאַנק זייערע באַמיונגען זענען, צווישן אַנדערע, אויך יידן באַשטימט געוואָרן וויי פאטראנען אין פאַרשידענע באַצירקן אין שטאָט. דער שרייבער פון די שורות איז במשך פון דריי יאָר געווען „פאטראן״ אין אַ נישט־יידישן באַצירק (מאלקינער גאַס און סביבה). אין דער קאַמפּעטענץ פון די פאטראנען איז געלעגן, צווישן אַנדערע, דאָס באַשטעטיקן בקשות וועגן סאָציאַלער הילף און וועגן דונגען באַפרייונגען פון שטאָטישע שטייערן.

כדי צו העלפן ממשתדיק די בעלי־מלאכות האָט „פועלי־ציון — צ. ס.״ געשאַפן אַ באַזונדערע ליי־קאַסע, וועלכע האָט פאַרטיילט צו האַנטווערקער הלוואות, אין דער הויך פון 100—200 זלאָטע צו קאָנסטרוקטיווע צוועקן. די הילפסקאַסע האָט זיך אונטערשיידט פון אַנדערע דערמיט: א) זי האָט נישט געפירט קיין האַנדלס־אָפּעראַציעס, ב) דער פּאי האָט באַטראָפן נאָר 5 פּראָצענט פון דער הלואה־סכום, ג) דער פּראָצענט איז געווען מינימאַל (6%).

די קאַסע איז קאָנטראָלירט געוואָרן דורך דער מלוכה׳שער קאָאָפּעראַציע־אָפּטיילונג. די צאָל מיטגלידער איז געוואָקסן פון טאָג צו טאָג, און מיט זיי די אָפּשפּאָרונגען און דער אומזאַץ־קאַפּיטאַל. דער צוטרוי פון די האַנטווערקער און אַרבעטער צו דער הילפס־קאַסע איז געווען גרויס. זי האָט עקזיסטירט ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

די חברים פון פועלי־ציון — צ. ס., האָבן זיך אַקטיוו באַטייליקט אין די אַרבעטן פאַר די נאַציאָנאַלע פאָנדן, קק״ל און קרן היסוד. די חברים האָבן זיך באַטייליקט אין דער טאָג־טעגלעכער „שווארצער״ אַרבעט ביים זאַמלען די תרומות פאַרן קק״ל, און אויך געווען פאַרטרעטן אין די אָנפירנדיקע אינסטאַנצן. שטיינבערג האָט אַ סך יאָרן געאַרבעט אַלס ממונה אויף דער פאַרשפּרייטונג פון די קק״ל־פושקעס און חודש־זאַמלונגען; ער האָט זיך אויך אַקטיוו באַטייליקט אין דער אַרגאַניזירונג פון די „באַזאַרן״ לטובת קק״ל, (געשאַפן דער עיקר דורך „וויצא״). אָט די יערלעכע באַזאַרן לטובת קק״ל זענען מיט דער צייט געוואָרן אַ טראַדיציע און האָבן — אַ חוץ געלט־הכנסה — פראַפאגאַנדירט דעם געדאַנק פון גאולה.

אויך אין דער גרויסער יידישער ביבליאָטעק, וואָס איז געווען באַרימט אין דער גאַנצער סביבה, איז אין דער פאַרוואַלטונג געווען פאַרטרעטן דער פועלי־ציון — צ. ס.־עסקן ראף. ער איז געווען טריי דער אינסטיטוציע און דער לעבנס־נערוו פון דער קילטור־טעטיקייט, אין דער ביבליאָטעק. אַדאַנק זיין וויסן און אויטאָריטעט, האָט זיך די

ליגע פֿון אַרבעטענדן ארץ־ישראל.

ביבליאָטעק שטאַרק אַנטוויקלט, באַדינט די גאַנצע שטאָט און די סביבה, און געווען זייער פּאָפולער ביי יידן און נישט יידן. דאָס איז געווען די אייניציקע גרויסע און גוט קאָנסאָלי־גירטע ביבליאָטעק אין שטאָט און אין דער גאַנצער סביבה.

די פּ־ע״צ — צ. ס. האָט זיך נישט באַגרענעצט בלויז מיט דער טעטיקייט אין די ראָמען פון דער פּאָליטישער אַרגאַניזאַציע, נאָר אויך געשאַפן אַ ריי ציוניסטישע, קולטור־און ספּאָרט־אינסטיטוציעס. זיי האָבן מיט זיך אַ פּאָ־צווייגטע פעריפעריע פון דער פּאַרטיי.

„העובד״ האָט אַרומגענומען בעיקר האַנטווערקער. זיי האָבן זיך געגרייט עולה צו זיין ארץ־ישראל. די הכשרה איז בעיקר געווען אַ גייסטיקע. צוויי מאָל אין וואָך זענען די „עובד״־חברים זיך צוזאַמענגעקומען, געשמועסט וועגן די פּראָבלעמען אין ארץ־ישראל, געלייענט ידיעות פֿון דער „החלוץ״־באַוועגונג און געלערנט העברעיש. די צאָל חברים אין „העובד״ איז געוואָקסן אָבער די צוגעטיילטע צאָל סערטיפיקאַטן איז געווען אַ קליינע. ווי איך געדענק, זענען דריי „עובד״־מיטגלידער עולה געווען קיין א״י. דאָס זענען געווען: גאלדוואסער, קאלניאק און ראטאוויץ.

די יוגנט־אָרגאַניזאַציע „פרייהייט״ האָט זיך אַנטוויקלט און געפירט אַ שיינע אַרבעט און אַקטיוו זיך באַטייליקט אין די ציוניסטישע אַרבעטן ווי קק״ל, החלוץ, העברעישע קורסן, זומער־קאָלאָניעס, הכשרה א. א.

אָנגעפירט מיטן „פרייהייט״ האָבן די באַגאַבטע און טרייע פּאַרטיי־חברים: יעקב טייטל און עזריאל כרוסט. דער לעצטער האָט געשמט מיט זיינע פעיקייטן, וויסן און טריישאַפט צו דער באַוועגונג, ער האָט שפּעטער געאַרבעט אין צ״ק אין וואַרשע.

יעקב טייטיל ע״ה.

עזריאל כרוסט הי״ד.

אין „הפועל״ זענען געווען אָנגעשלאָסן איבער דרייסיק חברים. בעיקר האָט זיך אויסגעצייכנט די האַנטבאל־גרופע. מיט דער ספאָרט־אַרבעט אין „הפועל״ האָט אָנגעפירט דער לערער יצחק בלומאוויטש, וועלכער געפינט זיך אין ישראל. אַ דאַנק זיין אַרבעט האָט דער „הפועל״ באַקומען אַ גוטן נאָמען אין דער גאַנצער סביבה.

אין „החלוץ״ און „החלוץ הצעיר״ האָבן אין נאָמען פון פוע״צ — צ. ס. אָנטייל גענומען אין דער קולטור אַרבעט די ח״ח בארלאס שטיינבערג, כרוסט און אַנדערע. עס איז כדאי צו פאַרצייכנען די מסירות׳דיקע אַרבעט פון הבר בארלאס אין די חלוצישע אָרגאַ־ניזאַציעס. ער האָט געלערנט העברעיש און אָפגעהאַלטן שמועסן וועגן ארץ־ישראל בכלל און דער אַרבעטער באַוועגונג אין א״י בפרט. דער לאָקאַל פון החלוץ איז אין אָנהויב געווען ווייט פון דעם צענטער, אויפן רוזשאנעם שאָסיי, און דאָך פלעגט דער ח׳ בארלאס מיטן שרייבער פון די שורות גיין שפעט ביי נאַכט אין פראָסטיקע און שנייעדיקע וועטער צו דעם הייפל חלוצים, כדי מרביץ תורה זיין. מען קאָן דעריבער דרייסט זאָגן, אַז פועלי־ציון — צ. ס. אין אסטראווע איז געווען אַ ציוניסט־סאָציאַליסטישע דערציונגס אַנשטאַלט פאַרן יידישן אַרבעטער און בעל־מלאכה אין שטאָט און סביבה, האָט מיט אירע אויפטוען איינגעשריבן אַ באַזונדער שיינעם דף אין דער באַוועגונג פון פראָלעטאַרישן ציוניזם אין אסטראווע. די ערלעכע פוע״צ — צ. ס. עסקנים וועלכע זענען אומגעקומען דורך די נאַצישע רוצחים, האָבן נישט זוכה געווען צו זען דעם ווידערגעבורט פון דער יידישער היים אין ארץ ישראל.

כבוד זייער אַנדענק!

ד"ר ישעיהו אוסטרי־דן (אויסטריאק)
מעקסיקא

דער „השומר הצעיר"

די געשיכטע פון „השומר הצעיר" אין אסטראווע, איז פאַקטיש דער אָנהויב פון דער דערוואַכונג צום גייסט פון חלוצישן ציוניזם, ווייל אומעטום איז געווען דער „השומר הצעיר" די ערשטע יוגנט־באַוועגונג וואָס האָט געגעבן דעם פאַסנדיקן אויסדרוק צו די שטרעבונגען, באַגערן און אידעאַלן פון דער דעמאָלסדיקער יידישער יוגנט אין פוילן.

די ערשטע אָרגאַניזירונג אין אסטראווע איז געווען אַ ספּאָנטאַנע. עס איז געווען אַ צוזאַמענקום פון יוגנטלעכע, וואָס האָבן געגרי נישט געווּסט וואָס זיי ווילן. דער „נאָמען „השומר הצעיר" האָט דאַן געקלונגען שוין מאַגיש אין די פוילישע שטעט און שטעטלעך, און עס איז געווען נאַטירלעך, אַז דעם נאָמען האָט מען אָנגעקלעפט ווי אַ גרייטע עטיקעט. אַלע זענען זיך צוזאַמענגעקומען. איך דערמאָן זיך — עס איז געווען אַרום זומער 1922, אויב איך מאַך נישט קיין טעות — אַז עס זענען געקומען צו די ערשטע פאַרזאַמלונגען עלטערע בחורים, גימנאַזיסטן פון דער אָרטיקער פּוילישער גימנאַזיע, תלמידים פון „תרבות" און פּוילישע „פאָוושעכנע שול", חדרים־יינגלעך, און אייניקע אַרבעטנדיקע יוגנטלעכע. די אָרגאַניזאַציע האָט קיין לאָנגען קיום נישט געהאַט אַלס אַזעלכע. עס זענען פאָרגעקומען גרויסע „פאָליטישע רייסעריין" אַרום דעם ווער עס וועט זיין „ראש הקן" און ווער „מזכיר הקן" און ווער וועט האָבן קבוצות און וואָסערע קבוצות, און די אָרגאַניזאַציע האָט אָנגעהויבן צעשוומען ווערן.

אינטערעסאַנט, אַז די עלטערע ציוניסטן, ספּעציעל גלינקא און אריה מרגלית, וואָס זענען אַליין געווען ווייניק־וואָס אָרגאַניזירט, און האָבן גיכער געפונען זייער

די ערשטע קבוצה פון „השומר־הצעיר"

אָרגאַניזאַטאָרישע ראַם אין דער „קרן קימת לישראל"־טעטיקייט. אין די ערשטע צוואַנציקער יאָרן, — זענען געווען ווי איבעראַשט פון דער פלוצעמדיקער אָרגאַניזאַטּרישער אויספאָרמירונג פון אַ גרויסן טייל יוגנט פון שטאָט; יוגנט פון די בעסערע און אינטעליגענטערע, וואָס האָבן פאַקטיש מיט זיך פאָרגעשטעלט דאָס וועזנטלעכע פון יינגערן דור. זיי האָבן זייער פיל זיך נאָכגעפרעגט אויף אָפּיציעלע זיצונגען און צוזאַמענקונפטן וועגן דעם וואָס איז „דער אידעאַל" פון דער נייער אָרגאַניזאַציע. דאָ איז אויך אַרויסגעשווומען אַ גרויסע געדאַנקלעכע צעפאָרנקייט. אייניקע האָבן געזאָגט, פּראַסטאון־פּשוט, אַז זיי זענען פאָר „השומר הצעיר". ווען מ'האָט צוגעדריקט צו דער וואַנט, האָט מען געענטפערט, אַז מען איז פאָר עברית, פאָר קהק"ל, פאָר אויפבויען דאָס לאַנד, און אויך פאָר חלוציות אין דער דעמאָלדיקער, נאָאיוועך פאָרם, ווי עס איז פאָרשטאַנען געוואָרן. אַנדערע האָבן געהאַט גאָר פאָרשידענערע געדאַנקען און זיי אַרויסגעבראַכט אין אַ משונה'דיקער פאָרם. עס האָט נישט לאַנג געדויערט, און די אָרגאַניזאַציע האָט אָנגעווּירן אַ גרויסן טייל חברים און חברות, ספּעציעל די עלטערע, און די יינגערע גרופּע, צווישן וועלכע עס זענען געווען אברהם טייטעל, יעקב (קובא) טייטעל ע"ה, יצחק שושני (ראזענטאל), דוד טייטעל, מאיר וושבאר, צבי ירוחם און דער שרייבער פון די שורות צווישן די אַנפירנדיקע חברים, האָט אָנגעפירט וווייטער מיט דער אַרבעט און דער „השומר הצעיר" האָט באַקומען אין אַ קורצער צייט אָרום זיין פולן אויסזען און אָריגינעלן „השומר הצעיר" פּרצוף, ווי מיר אַלע געדענקען אים נאָך פון דער חרובער פּוילישער היים.

צוויי געשעענישן האָבן בייגעטראָגן צו דער געשטאַלטונג פון כאַראַקטער פון „קן" ער זאָל ווערן אַ פולבלוטיקער מיטגליד פון דער גרויסער משפּחה פון די קנים פון „השומר הצעיר" אין פּוילן: א) דער באַזוך פון אַ גרופּע שומרים, כמעט די פולע הנהגה פון קן, אויף דער אַלפּוילישער מושבת־מנהלים, וואָס איז דאָן פאָרגעקומען אין מאלקין (17 קילאָמעטער פון אסטראוו־מאַזאוויעצק); ב) דער אָפּיציעלער באַזוך פון חבר פון דער הנהגה ראשית, ח' משה פורמאנסקי ע"ה.

דער באַזוך פון משה פורמאנסקי אין פאַקטיש געווען די אָפּיציעלע אָנערקענונג פון „קן" דורך דער הנהגה הראשית און זייַן באַזוך האָט אונדז אויפגעקלערט זייער פיל עלעמענטן און מאָמענטן וואָס האָבן פאַקטיש אָנגעהויבן די אמתע תקופה פון „השומר הצעיר" אין אסטראווע.

דער קן איז געוואָקסן רעשיק אין די ערשטע יאָרן. עס זענען צוגעקומען פיל חברים און חברות, און גאָר גיך האָט זיך אויסקריסטאַליזירט די פולע פאָרם פון דערציערישע טעטיקייט אין דער פאָרם פון שכבות און קבוצות, וואָס האָבן אָנגעהויבן פירן אַ נאָרמאַלע שומרישע אַרבעט. עס האָט זיך אויך אויסקריסטאַליזירט דער אָרט דענקען פון די חברים און חברות און גאָר גיך איז געוואָרן קלאָר פאָר יעדן איינעם די אידעאָלאָגישע פרינציפּן און דער עיקר — די גרויסע אויפגאַבע פון הגשמה עצמית.

עס איז וויכטיק דאָס אונטערצושטרייכן, ווייל די אַנטשטייונג פון „השומר הלאומי", וואָס איז אין אונדזער שטאָט געגרינדעט געוואָרן פון אַ קליינעם טייל חברים, אָפּגעריסענע פון דער בוגרים־גרופּע, איז געווען אין אַ גרויסער מאָס, אַ רעזולטאַט פון נישט קענען אויפנעמען אַזוי פיל געדאַנקלעכן אמת און פערזענלעכע פאַרפליכטונגען אין דער באַוועגונג. דער באַגריף „סאָציאַליזם" האָט אויך געשראָקן אייניקע נישט־געדאַנקלעך אַנטוויקלטע יינגע חברים, אַ ביסל האָבן אויך געווירקט עלטערע, אַזוי אַז הכשרה און קיבוץ זענען נישט געווען פאָר זיי אַזעלכע צוציענדיקע באַוועגונגען.

געווייס זענען אין ערשטן אויגנבליק, ווען כ׳דערמאן זיך די סיבות פון דער שפאלטונג — א שפאלטונג וואס איז נישט געווען כאראקטעריסטיש פאר אונדזער שטאט אליין — געווען גאר פראזאאישע סיבות. אבער, אין דער פרעסעקטיוו פון דער אפגעלאפענער צייט, זעען מיר קלאר, אז דאס איז געווען דאס זוכן פון א לייכטערן וועג צו ישראל, פון א שפילעוודיקייט וואס פארפליכטעט נישט צו הגשמה עצמית, און אויב מען האלט אויך אויף דעם באגריף, רעדט מען וועגן אים מיט א האלבער מויל, ווי נישט־מיינענדיק — דאס זענען געווען די סיבות פון דעם ארויסטריט פון א קליינער גרופע און די פארמירונג פון ״השומר הלאומי״. עס איז דערנאך געווארן די אלגעמיינע ציוניס־טישע יוגנט, און זי האט זיך אויספארמירט אין דעם ״הנוער הציוני״ אין די שפעטערע דרייסיקער יארן.

דער ״השומר הצעיר״ איז נאך קיינמאל נישט געקומען צום פולן באוווסטזיין פון זיין ראל אינערהאלב דער יידישער יוגנט אין שטאט, ווי נאך דער שפאלטונג. עס איז געווען נישט קיין ״דורכפאל״ נאר פארקערט א גרויסע דערגרייכונג. די ליפט איז געווארן קלארער אין דער וועג איז געווארן פארשטענדלעכער, כמעט אן אפפרעגעניש. דער געדאנק פון סאציאליזם האט פארנומען א גלייכבארעכטיקטן פלאץ אין דעם געדאנקענגאנג פון די עלטערע שומרים אין אזוי ארום האט זיך באקומען א פולע אויסקריסטאליזירונג כון דער לאגע אין כארקטער אינערהאלב דעם קן.

וואס איז געווען דער פלאץ פון ״השומר הצעיר״ אין אונדזער שטאט? ער איז געווען א ספעציפישער דערמיט, וואס מיר זענען געווארן א באווסטזיניקע ציוניסטישע ארגאניזאציע אין שטאט. מיר האבן באהאנדלט פראבלעמען, וואס זענען געשטאנען אייפן סדר היום כיי אין ארץ ישראל ווי אייך אין פולן און אין דער ציוניסטישער באוועגונג. לאמיר איבערגעבן אייניקע פרטים וואס וועט באלייכטן דאס אויבנגעבראכטע:

א טיול ל״ג בעומר אין וואלד.

ווען מען האט אין 1928 (אדער אין 1929) — געווארט דורכפירן די ל״ג־בעומר פייערונג וואס האט אין יענע יארן געהאט עפעס פון דעם כארקטער פון היינטיקן ״יום

העצמאות", ספּעציעל פֿאַר דער יוגנט, איז עס געווען דער „השומר הצעיר" וואָס האָט געמאַכט די איניציאַטיוו און צוזאַמענגערופֿן אַלע ציוניסטישע פֿאַרטייען און גרופּירונגען אויף אַ באַראַטונג וואָס איז אָנגעפּירט געוואָרן דורך איינעם פון אונדזערע חברים. אין געראַנגל וואָס איז דאָן פֿאָרגעקומען אַרום אייניקע טעכניציזמען און כיבודים פון דעם יוגנט־מאַרשרוט איבער די גאַסן פֿון שטאָט, איז אַרויסגעבראַכט געוואָרן די פֿאַדערונג פון „השומר הצעיר" אַז אונדז קומט דער ערשטער פּלאַץ, און נאָך אַ שווערן געראַנגל איז עס אונדז צוגעטיילט געוואָרן.

וועג אַ חבר וואָס איז אַרייַנגעפֿאָרן און זיך באַזעצט ביי אונדז אין שטעטל האָט געוואָלט נעמען די איניציאַטיוו און שאַפֿן די אַרגאַניזאַציע פון „פּועלי־ציון צעירי ציון", דאָס הייסט, די היינטיקע מפּא"י, האָט ער געמוזט אָנקומען צום „השומר הצעיר" אַז ער זאָל אים געבן הילף, אין די ראַמען פון דער דעמאָלסדיקער „ליגע פֿאַרן אַרבעטנדיקן ארץ ישראל", צוזאַמענגערופֿן די מענטשן וואָס זענען סימפּאַטיש דעם געדאַנק, און עס איז אָפּילו געשטעלט געוואָרן דער זאָל פון „קן" צו זייער דיספּאָזיציע פֿאַר דער ערשטער פֿאַרזאַמלונג.

ביי די וואַלן צו ציוניסטישע קאָנגרעסן איז די ליסטע פון „השומר הצעיר" געווען איינע פון די וויכטיקסטע ליסטעס. כ'קען זיך יעצט נישט גענוי דערמאָנען ציפערן, אָבער כ'געדענק גוט, אַז מיר האָבן געהאַט הונדערטער שטימען, פון בוגרים, סימפּאַטיקער און דער עיקר עלטערן וואָס האָבן אָפּגעגעבן די שטימען פֿאַר זייערע קינדער. אונדזער פּראָפּאַגאַנדע און אויפּקלערונג איז געווען פיל עפעקטיוווער, זאַכלעכער, און האָט גאָרנישט געהאַט פון דער דעמאַגאָגיע פון די עלטערע קליינשטעטלדיקע פֿאַרטיי־טויער, ווייל מיר האָבן געווואָסט, און אַלע אַנדערע מיט אונדז צוזאַמען, אַז די רייד אונדזערע זענען געקומען פון מענטשן וואָס נישט נאָר זיי רעדן וועגן אַן אירעאַל פון נאַציאָנאַלער באַפרייונג, נאָר זענען גרייט אים אַליין רעאַליזירן און אויסטראָגן אויף זייערע אייגענע פלייצעס.

דער לאָקאַל פון "השומר הצעיר" איז געווען תמיד דער גרעסטער, — אויב נישט תמיד דער אַמבעסטן אויסגעפּוצטער. די צאָל חברים אין דער באַוועגונג איז תמיד געווען די גרעסטע פון אַלע אַנדערע באַוועגונגען. מיר זענען געווען ענג פֿאַרבונדן מיט דער באַוועגונג פון „תרבות", און אויך אין אסטראוו האָט מען אָפּגעהאַלטן אונדזער טייל פון נצחון, וועלן מיר זענען געקומען אויף דער „תרבות"־קאָנפערענץ פון אָנהויב די דרייסיקער יאָרן, מיט אַן איבערוויגנדיקער מערהייט פון דעלעגאַטן פון אַלע פֿאַרטייען פון דער ציוניסטישער באַוועגונג אין פּוילן און מיר האָבן טאַקע איבערגענומען אויף קאַרגע פּיר יאָר די אָנפּירונג מיט דער צענטראַלע פון דער גרויסער „תרבות"־באַוועגונג אין פּוילן.

נישט געווען אין שטאָט — אויסער דער שולע „תרבות", — נאָך איין פלאַץ וווּ עבריית איז געפלעגט געוואָרן מיט אַזוי פיל ליבע און גלייכצייטיק מיט אַזוי פיל קלאָרקייט. מיר האָבן זיך געגרויסט דערמיט, וואָס אין אַ געוויסער תקופה אין פּוילן איז די צוויי־וואָכן אויסגאַבע „השומר הצעיר" געווען די אייניקע רעגולער־דערשיינעדיקע העברעישע שריפט. אין אונדזער „קן" האָבן זיך פֿאַרשפּרייט פון דרייסיק און העכער עקזעמפּלאַרן יעדע צווויי וואָכן צוויש חברים און חברות וואָס האָבן אים געליינט און גלייכצייטיק דיסקוטירט און קאָמענטירט די אידייען, און מיינונגען, בעת די פֿאַלעמיקעס וואָס זענען דאָרטן געקומען צום אויסדרוק.

נישט געווען קיין אַנדער באַוועגונג, וואָס האָט געגעבן די ערשטע הכשרה־חברים און חברות, ווי דער „השומר הצעיר". גלייך דערנאָך איז אויפּגעקומען אין שטאָט דער

„החלוץ" וואס איז געגרינדעט געוואָרן פאַקטיש דורכן „השומר הצעיר" אין די גאַנצע דערציערישע און אויפקלערערישע טעטיקייט איז אָנגעפירט געוואָרן דורך אונדזערע חברים, וואס זענען געווען אַ טייל פון „החלוץ". וועז עס איז געגרינדעט געוואָרן :"ער „החלוץ הצעיר" האָבן מיר אין אים נישט געזען אין אָנהויב קיין קאָנקורענט — און ער איז עס פאַקטיש נישט געווען צוליב זיין נישט־אַנטוויקלטן מענטשן־מאַטעריאַל — און אין דער ערשטער צייט צוגעהאָלפן מיט דערציערישער אַקטיוויטעט. ערשט שפעטער, וועז דאָס האָט זיך פאַרוואַנדלט אין אַ פועלי־ציוניסטישער יוגנט־באַוועגונג — האָלב־אָפיציעל האָלב־פאַרשטעלט — האָבן מיר מער נישט צוגעהאָלפן דער באַוועגונג.

מחנה השומר הצעיר

נישט געווען קיין אײַן באַוועגונג וואס האָט געהאַט אַזעלכע גוטע מחנות, גוט־צוגע־גרייטע, גוט־אַרגאַניזירטע און געלונגען־דירכגעפירטע. אויך אין אונדזער שטאָט איז געווען קאָנצענטרירט אין „השומר הצעיר" דער בעסטער מאַטעריאַל יוגנטלעכע, וואס האָט טאָקע אין אַ גרויסער טייל רעאַליזירט און עולה געווען קיין ישראל. די אינערלעכע אַרבעט פון „השומר הצעיר" איז געווען די אַמבעסטן צוגעגרייטע, אַמבעסטן דורכגעפירטע. אונזערער אַ יוגנטלעכער אָדער אַ בוגר זענען געווען באַוווסטזיניקע און געווען אויסגע־בונדן פיל מער ווי אַנדערע אין אַלע פראַגן פון ציוניזם אין סאָציאַליזם. פון דאַנען האָט זיך טאָקע געמומען די פאָליטישע ראָל פון אונדזער יוגנט־באַוועגונג אין שטאָט. אין אַ געוויסער הינזיכט, — טראָץ אונדזער דעמאָלט באַצייכנטער „פאַלעסטינע־צענטריסטישער" צוגאַנג צו אַלע פראָבלעמען פון יידישן לעבן אין גלות האָבן מיר געטון קעגנוואַרטס־אַרבעט, מיר זענען געווען טעטיק ביי די וואַלן צום סיים, שטאָט־ראַט און געמינע. מיר האָבן אין דער לאַנדעס־פאָליטיק, אין אַלגעמיינע שטייערן, זיך אידענטיפיצירט מיט דער אויסגעהאָלטענער און נאַציאָנאַל־שטאָלצער פאָליטיק פון דער יצחק גרינבוים ריכטונג „על המשמר" אין פוילישן יידנטום. אין דער לעצטער תקופה פון פאַרן חורבן פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט די „על המשמר" פאָליטיק זיך פאַרוואַנדלט אין דער פאַקטישער שטעלונג פון פוילישן יידנטום צו אַלע פראָבלעמען פון לאַנד.

איינע פון די גרויסע שווערִיקייטן, וואָס האָבן באַגלייט די דערציערישע אַרבעט פון „השומר הצעיר", און דאָס זעלבע אויך אַנדערע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס, איז געווען דער מאַנגל אין אַ פּאַסיקן לאָקאַל. דער לאָקאַל איז געווען אין דער שאָפּע פון „תרבות"־שול אויף דער רוזשאַנער שאָסיי.

די „תרבות" שולע אויף רוזאנער גאס.

אַ גרופּע פון השומר־הצעיר.

יהודה זילבערמאן
פאריז

דער „החלוץ"

אַ פּאָר סיבות האָבן מיך גאָר פּרי באַווירקט צום געדאַנק פון גרינדן אַ „החלוץ"־ אַרגאַניזאַציע ביי אונדז אין שטאָט.

נאָך זייענדיק גאַנץ יונג, כ׳בין דעמאָלט אַלט געווען קוים 12—13 יאָר, איז קיין אָסטראוועץ אַראָפּגעקומען אַ יונגערמאַן פון אַ פּרעמד שטעטל און זיך געשדכנט צו אַן אסטראוער מיידל (בײדנס נעמען געדענק איך מער נישט), ער האָט אין אַ ווינטערדיקן שבת־נאָכמיטאָג געקומען אַ פּאַרזאַמלונג פון יוגנטלעכע. איך בין דעמאָלט געווען אַ מיטגליד פון העברעישן יוגנט־קלוב „קבוצה־עבריה", בין איך צוזאַמען מיט אַנדערע חברים פון דער קבוצה, ווי אויך מיין עלטערער ברודער עובדיה (אַלע אַביסל מער אָדער ווייניקער עלטערע פון מיר), געגאַנגען צו דער פאַרזאַמלונג, אין לאָקאַל פון ספּאָרט־קלוב „מכבי", וואָס האָט זיך געפונען אין אַ געוועזענע קאַזאַרמע ביים טאַרטאַק פון הערש טייטל.

דער יונגערמאַן, אַ קאַנדידאַט אַלס חתן פּאַר אַן אסטראוער מיידל, האָט דעמאָלט רעפערירט וועגן גרינדן אַ „החלוץ", נאָר אינמיטן, האָט ער אַריינגעמישט, וועגן „השומר" און אַ ספּאָרט־אַרגאַניזאַציע. כ׳האָב דעמאָלט שוין געהאַט דעם איינדרוק, אַז אים אַליין איז נישט קלאָר געווי, וואָס ער וויל, אַזוי אַז פון דער פאַרזאַמלונג איז גאָר נישט געווארן, מסתמא אויך נישט פון שידוך.

מיט אַ יאָר אָדער צוויי שפּעטער, דאָס האָט געקאָנט זיין אַן ערך אין יאָר 1923, האָבן מיר, חברים, ווידער אָנגעהויבן שמועסן וועגן ענין החלוץ. דאָס מאָל, ווייל אינצווישן איז מיר אַריינגעפאַלן אין די הענט דער יזכור־בוך פון פועלי־ציון, וווּ ס׳וועלט

פון רעכטס: מנחם ניסקע, צבי שדלצקי, דוד וושבור, יוסף פוקשיבה, פרייליך, משה דרוזדובסקי.

באַשריבן דאָס לעבן, קעמפן און פאַלן פון די ערשטע חלוצים ביי דער אַרבעט, שמירה א. דגל. האָבן מיר דעמאָלט צונויפגערופן אַ באַראַטונג אין אַ סוכה... (מסתמא איז דאָס געווען סוכות־צייט) אויפן הויף פון לוזים, וועלכער איז דערנאָך געוואָרן אַ מיטגליד פון גדוד־טרומפלדור. עס האָבן זיך אין דער באַראַטונג באַטייליקט: לוזים און נתן ניוטקעוויטש (היינט אין קאַנאַדע, דוכט זיך), איסר טייטל (געשטאָרבן אין ישראל), משה בורשטיין, לייבל פרענקעל (ביידע לעצטע אומגעקומען אין פוילן) און דער שרייבער פון די שורות, לויט וועמענס איניציאַטיוו ס׳איז פאָרגעקומען די באַראַטונג, און אפשר נאָך ווער.

דאָסמאָל איז שוין געווען קלאָרער וואָס מיר ווילן, נאָר צוליב לעגאַליזאַציע שוועריקייטן (אַלע זענען מיר געווען מינדעריעריק), איז פון דעם וויידער גאָרנישט געוואָרן.

נאָר אַזוי ווי מיר איז שוין דער געדאַנק מער נישט אַרויס פון קאָפּ, האָב איך אויסגעשריבן די פעריאָדישע־אויסגאַבן פון „החלוץ", וואָס האָבן דעמאָלט אָנגעהויבן דערשיינען אין פוילן. כ׳בין דערווייל געוואָרן אַ ביסל עלטער, געוואָרן — אַן אַקטיוואָר מיטגליד אין דער פאַראוואַלטונג פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין אסטראוע און כ׳האָב געהאַט מער מעגלעכקייטן מיטן ענין זיך צו פאַרנעמען און אים באַנעמען.

איינמאָל אין אַ טאָג, (דאָכט זיך אין סוכות 1924), האָב איך איבערגעשמועסט מיט אַ פאָר חברים וועגן אָנהויבן פאַרווירקלעכן דעם פלאַן, צו גרינדן אַ „החלוץ". און טאַקע גלייך האָבן מיר געפונען אַ באַראַטונג אין דער ווינונג פון די עלטערן פון משה בורשטין וועלכער איז יום־טוב געווען ביים דאָוונען אין שול. אין דער באַראַטונג האָבן זיך באַטייליקט: בורשטין, איסר טייטל, נתן ניוטקעוויטש, שיע משנה, יצחק בערנהאָלץ (געשטאָרבן אין ישראל) און אפשר נאָך ווער. איך האָב שוין באַווּסטזיניק געקאָנט רעפערירן די פראַגע „החלוץ", ווייל אינצווישן האָב איך מיר פאַרשטענדיקט מיטן צ. ק. פון „החלוץ" אין וואַרשע און פלעג שוין לייענען די חלוצישע ליטעראַטור, וואָס האָט אָנגעהויבן אַלץ מער זיך פאַרשפרייטן אין פוילן.

מיר האָבן אויף דער באַראַטונג באַשלאָסן צו גרינדן דעם „החלוץ", און איך בין באַאויפטראָגט געוואָרן פון די חברים דאָס אַדורכצופירן. זייענדיק אַ מיטגליד פון קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, איז מיר לייכט געווען צו קריגן צו אונדזער דיספאָזיציע דעם לאָקאַל וואָס האָט זיך דעמאָלט געפונען אויף דער 3טער מאי גאָס נעבן דער קירכע, אָנטקעגן הויז פון אלי לאך. איך האָב רעדאַקטירט אויפרופן וואָס זענען אויפגעקלעפט געוואָרן אין די שולן, ביבליאָטעקן, ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס, לינת־הצדק א. אַ. וו. אין די אויפרופן האָבן מיר, דער צייטווייליקער קאָמיטעט געפרופן אַ פאַרזאַמלונג אויף אַ שבת־אָוונט באַלד נאָך סוכות אין זעלבן לאָקאַל.

דער זאַל איז געווען צו קליין אַרייַנצוגעמען אַלע וואָס זענען געקומען אָנטיילנעמען אין דער פאַרזאַמלונג. אויף דער פאַרזאַמלונג, וואָס האָט אויסגעוויילט אַלס פאָרזיצער משה ביעלסקי, מיט וועמען כ׳האָב שוין פון פריער מיטגעאַרבעט אין קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער־אָרגאַניזאַציע, האָב איך רעפערירט דעם ענין „החלוץ". חברים האָבן זיך שטאַרק פאַראינטערעסירט מיט דער פאַרזאַמלונג, און גלייך איז געוויילט געוואָרן אַ צייטווייליקער קאָמיטעט אין באַשטאַנד פון די חברים: משה ביעלסקי (אומגעקומען אין פוילן), מנחם ניסקע, צבי שעדלעצקי, יהודית זילבערשטיין — (אַלע אין ישראל), יעקב גרינשפאן (אין אַמעריקע) און דער שרייבער פון די שורות, מעגלעך, אַז ס׳זענען געווען נאָך אויסגעוויילטע, אויב כ׳האָב קיין טעות נישט — אויך די פריילן יאשינסקא און נאָך

ווער. פון צייטווייליקן קאָמיטעט: משה ביעלסקי — פאָרזיצער, און דוכט מיר, מנחם ניסקע — קאָסירער.

אַלס סעקרעטאַר, האָב איך זיך באַלד אָפּיציעל פאַרבונדן מיטן צ. ק. פון „החלוץ" אין וואַרשע אויף ארלא גאַס. זיי האָבן גלייך אַראָפּגעשיקט אַ סעקרעטאַר פון צ. ק. (סקאלא האָט ער געהייסן), צו שטיין מיט אונדז אין קאָנטאַקט. די ערשטע זאַך וואָס דער קאָמיטעט האָט באָשלאָסן, איז געווען צו באַגרענעצן די צאָל מיטגלידער צייטווייליק אויף 40, כדי מ׳זאָל קענען שטרענג קאָנטראָלירן זייערע גייסטיקע און מאָראַלישע קוואַליפיקאַציעס. פאַרשטייט זיך, אַז דער באָשלוס האָט באַווירקט דעם צוזאַמענשטעל פון דער אַרגאַניזאַציע (40 פון צוויישן הונדערט וואָס האָבן געוואָלט זיך פאַרשרייבן) און דעם אופן פון אַרבעטן. אַ ביסל שפּעטער האָבן מיר ברייטער אויפגעעפנט די טירן פון דער אַרגאַניזאַציע, אָבער אַלץ מקפּיד זייענדיק אויף יעדן חבר אָדער חברה וואָס איז געווען אָנגענומען.

דעם נאָענסטן זומער, ס׳הייסט אין יאָר 1925, איז אַ גרופּע חברים פון אונדזער אַרגאַניזאַציע אַרויסגעפאָרן אויף הכשרה אין קיבוץ יוסף־הגלילי וואָס איז אייגנגעאָרדנט געוואָרן אין געגנט פון סטוטשין־גראיעווא — אַרגאַניזירט דורך לאָמזשער קרייז פון „החלוץ", צו וועלכן מיר האָבן אָנגעהערט. די גרופּע אסטראוער איז געווען די כמעט גרעסטע אין צאָל, הן די אַנטוויקלסטע, ווייל כמעט אַלע אסטראוער האָבן געהאָט אָנפּירערשאַפֿט־פונקציעס אין די 10 קבוצות, וואָס דער קיבוץ יוסף־הגלילי האָט געבילדעט, אויף די 10 פאַרשידענע אָרטשאַפֿטן, ווו זיי זענען געווען אייגנגעאָרדנט.

כ׳קען נאָר דאָ דערמאָנען די חברים וואָס זענען דעמאָלט געפאָרן אויף הכשרה, דאָס זענען געווען: שעדלעצקי, ניסקע, טייטל, בערנהאָלץ, משנה, חברות גראפּע, ליבא, אויך די פּרוי פון צבי שעדלעצקי, פאקשיווע און זילבערמאן, מעגלעך אַז נאָך וועט.

דער „החלוץ" אין אסטראוע האָט אַקטיוו אָנטייל גענומען אין אַלע ציוניסטישע אַרבעטן אין דער שטאָט. די חברים פון קאָמיטעט האָבן אַקטיוו אָנטיילגענומען אין אַלע ציוניסטישע קאָמיטעטן אויפן אָרט. צווישן אַנדערע: ניסקע — קרן קיימת; גרינשפּאן — קאָמיטעט פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ ישראל; זילבערמאן — ישראל־אַמט; ביעלסקי — קרן־היסוד (אויך אַ חבר אין קאָמיטעט פון „תרבות". אַ געווייסע צייט בין איך דאָס געווען). אַלס רעזולטאַט פון הכשרה־סטאַזש אין קיבוץ יוסף־הגלילי איז די אסטראוער גרופּע, כמעט אין גאַנצן באַשטימט געוואָרן עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל — אַ זאַך, וואָס ביי די דעמאָלטיקע באַדינגונגען וועט אַ סערטיפיקאַט צו קריגן פון די ענגלענדער איז נישט געווען פון די לייכטע זאַכן, און דער צ. ק. פון החלוץ האָט אויך נישט לייכט זיי צוגעטיילט.

ביי דער געלעגנהייט איז אפשר נישט איבעריק צו דערציילן אַ מיספאַרשטייענישׂ וואָס וואָלט אַ לייכט אויף די דעמאָלטיקע געזעלשאַפּטלעכע פאַרהעלטענישן צווישן די ציוניסטישע גרופּן און פאַרטייען. ווי ס׳איז אַלעמען באַקאַנט, איז דער „החלוץ" געווען, הגם אומפאַרטייאיש, דאָך אונטערן אייגנפלוס פון די לינק־ציוניסטישע פאַרטייען, איבעריקנס כמעט דורך די קרייזן, כ׳מיין די לינק־ציוניסטישע, געשאָפן און ממילא אָנגעפירט. איז אָבער אסטראוע געווען אַן אויסנאַם, וואָס הן די גרינדער פון החלוץ, מיינע חברים און איך אַליין, הן די שפּעטער צוגעקומענע מיטגלידער, זענען געווען געניגט צום אַלגעמיינעם ציוניזם, אין זין ווי מ׳האָט אים דעמאָלט פאַרשטאַנען — ד. ה.: אומ־פאַרטייאיש — סתם; ציוניסטיש — דערווייל אין גלות, נישט קלערנדיק אויף שפּעטער ביי קאָנקרעטע באַדינגונגען און אינטערעסן אין ארץ־ישראל. צוליב דעם דואליזם צווישן

אונדזער סתם־ציוניזם און „החלוץ", וואָס איז געוואָרן אַלץ מער באיינפלוסט פון פאָליטישן אַרבעטער־ציוניזם ד. ה. לינק־ציוניזם, איז אונדז אויסגעקומען, שוועריקייטן און ספּעציעל מיר פּערזענלעך, זייענדיק אין כסדרדיקן קאָנטאַקט מיטן צ. ק. אין וואַרשע. צ. ב. ווען דער צ. ק. האָט אונדז געהייסן פאַרשפּרייטן שקלים פון אַרבעטער־ציוניסטישע־פאַרטייען א. דגל. ס'איז דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז ווען דער צ. ק. פון „החלוץ" האָט באַשלאָסן אויסדריקלעך, אַז אַ חלוץ טאָר נישט אָנגעהערן צו קיין סתם־ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע, האָב איך מיך געפונען אין אַ שווערע לאַגע. זייענדיק אי פון די אַקטיווסטע חלוצים און אַן אַקטיווער מיטגליד אין דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. ס'איז אויסגע־קומען אַמאָל, אַז מיין פאַל איז דעבאַטירט געוואָרן אויף אַ זיצונג פון מרכז־החלוץ. איך בין דאַן געווען אין וואַרשע און געוואַרט וואָס ס'וועט אַרויסקומען פון דער דעבאַטע וועגן מיין גורל. אַרויסגעקומען איז — געדענק איך — פון דער זיצונג אַ חבר פון מרכז (דוכט זיך, אַז דאָס איז געווען סקאלע אָדער פונט), די ביידע חברים האָבן כסדר פאַרטיידיקט מיין פּערזענלעכן צוגאַנג צו דער פראַגע צו בלייבן אין דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע און אין לינקן החלוץ, האָט דער חבר מיר געמאָלדן, אַז ס'איז באַשלאָסן געוואָרן צו מאַכן פאַר מיר אַן אויסנאַם; נישט פאָדערן פון מיר צו פאַרלאָזן די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע.

שפּעטער האָט דער צ. ק. פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע באַשלאָסן צו גרינדן אומעטום אַ החלוץ הכללי, ס'הייסט אַן אַלגעמיין־ציוניסטישן. און אויך אין אסטראווע האָט דער קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע באַשלאָסן דאָס צו טון, ספּעציעל די חברים פון קאָמיטעט, וואָס זענען געווען אונטערן איינפלוס פון עת־לבנות. צו דעם צוועק איז אַראָפּגעקומען פון וואַרשע אַ דעלעגאַט, (שיפער האָט ער געהייסן). דער קאָמיטעט האָט פאַרלאַנגט פון מיר צו העלפן גרינדן דעם החלוץ הכללי — ס'הייסט צו צעברעכן דעם החלוץ וואָס כ'האָב מיר אַזויפיל מי געגעבן אים צו שאַפן. די דילעמע, איז געווען פאַר מיר אַ האַרבע, וואָס טון? בין איך אַוועק געפאָרן קיין וואַרשע פרעגן אַן עצה ביי יצחק גרינבוימען, וועמען כ'האָב געהאַלטן, ווי אַ סך ציוניסטן אין פּוילן, ווי מיין רבי. כ'געדענק ווי היינט, ווען כ'בין געגאַנגען צו אים, האָב איך מיט אַ ביסל שרעק און שעמעוודיקייט, דערציילט מיינע שוועריקייטן. ער האָט מיך זייער ערנסט אויסגעהערט און מיר גע'עצה'ט... צו בלייבן ביי מיין דרך, ס'הייסט אין אַלגעמיינעם ציוניזם און אין לינקן החלוץ און די סתירה וועט זיך פון זיך אַליין אויפוויקלען.

כ'דענק נאָך, ווי דאָס וואָלט היינט געווען, כ'בין געבליבן ביי אים ביז שפּעטלעך. ס'איז שוין געוואָרן פינצטער ווען ער האָט מיך באַגלייט ביז אין גאַס, מיר זאָגנדיק נאָכאַמאָל: „ווען כ'וואָלט געווען אויף אייער אָרט, וואָלט איך אויך אַזוי געהאַנדלט".

כ'בין צוריקגעקומען קיין אסטראווע און אויף דער נאָענסטער זיצונג פון קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע (וואָס האָט זיך אָפּגעהאַלטן אָדער ביי חבר מארגלית, אָדער האלצמאן, ווייל ביידע זענען געווען, דאַכט זיך שכנים), האָט מען ווידער אַרויפ־געברענגט די טעמע פון אַלגעמיינעם החלוץ אויפן טיש. איך האָב אָפּגעבעטן צו לאָזן די פראַגע אָפן ביז מיין אָפּפאָרן קיין ארץ־ישראל. אַזוי איז טאַקע באַשלאָסן געוואָרן.

אינגיכן איז אַ גרופּע חברים, דוכט מיר — ניסקע און שעדלעצקי — אָפּגעפאָרן. באַלד נאָך דעם — טייטל, בערנהאלץ און איך אַליין. ביי אונדזער אָפּפאָרן איז געפּראַ־וועט געוואָרן אַ גרויסער אָפּשידס־אָוונט, דעם אָוונט טאַקע ווען צומאָרגנס באַגינען האָבן מיר געזאָלט אָפּפאָרן, אַביסל שפּעטער איז אויך אָפּגעפאָרן פאקשיווע.

די גרופּע אַקטיווע חברים זענען אָפּגעפאָרן, אָבער דער „החלוץ" אין אסטראווע

האָט ווייטער אָנגעהאַלטן, הגם מיט אַ פאַרקלענערטער טעטיקייט, ערשטנס איז באַלד נאָך מיין אָפפאָרן געגרינדעט געוואָרן דער החלוץ הכלל אַביסל שפעטער אויך השומר־הצעיר־גרופּע, וואָס האָט נישט געקאָנט זיך אויסווירקן נעגאַטיוו אי אויפן צוזאַמענשטעל אי אויף דער אַרבעט פון געבליבענעם „החלוץ", וואָלט איך געדאַרפט אפשר מיינע זכרונות פון החלוץ פאַרענדיקן. איך טו דאָס נאָר לגבי דעם „החלוץ" וואָס איז געבליבן אין אסטראווע מיט אַן אָפּגעשוואַכטער אַקטיוויטעט. איבעריקס קען איך נישט זייענדיק מער דאָרט, מער וועגן דעם נישט שרייבן.

דאַקעגן ווילט זיך, און ס׳איז אפשר נייטיק צו דערמאָנען, וואָס ס׳איז געוואָרן מיט די חברים וואָס זענען אָנגעקומען קיין ארץ־ישראל. ווי שוין דערמאָנט, איז מנחם ניסקע, דאָכט זיך, אויך צבי שעדלעצקי, אָפּגעפאָרן פריער מיט אַ פאָר טעג אָדער וואָכן פאַר דער צווייטער גרופּע טייטל, בערנהאלץ און איך אַליין. אונדזער גרופּע פון דריי, אָנקומענדיק קיין חיפה מיט אַ רומעניש שיפל, נאָכדעם ווי מיר האָבן זיך אָפּגעשלעפּט כמעט אַ וואָך צייט פון וואַרשע ביזן רומענישן פּאָרט קאָנסטאַנצא. די באַן וואָס האָט אונדז געפירט, אַ דירעקטער צוג פאַר עולים, איז געגאַנגען אַזוי „שנעל", אַז מיר האָבן אויפן וועג געמוזט אָנהאַלטן אַ קליינע מלחמה מיט די רומענישע שקצים, וואָס האָבן צו אונדז יידן אין וואַגאָן געוואָרפן שטיינער, האָבן מיר געקאָנט נאָכלייפן די באַן און אַרויפשפרינגען אין גאַנג...

ערשטע רייע פון רעכטס: סעגאלאוויטש, שעדלעצקי, און יודל זילבערמאן.
צווייטע רייע: יצחק בערנהאלץ, איסר טייטיל, יוסף פאקשיווע.

אין חיפה האָט דער סעקרעטאַר פון מועצת פועלי חיפה, האָט געשטאַמט דאָכט זיך פון טשעכאָסלאָוואַקיע, האָט אונדז געשיקט קיין פּתח־תקוה, ווייל דאָרט האָבן זיך שוין געפונען חברה פאָסקעוויטש, (הייבט אין עין־חרוד). זי איז דאָן געווען אין מעבר, וואָס דערפון איז געוואָרן גבעת־השלושה, און מנחם ניסקע, דוכט מיך, אין הקבוצה על־המשמר. מיר האָבן געהאָט די ברירה אויסצוווילן דאָס אָרט, ווו צו גיין.

מיר, די דריי אסטראווער, מיט נאָך אַ פאָר חלוצים פון קובא, זענען אָנגעקומען מיט דער באַן אין אַ דאָנערשטיק אָוונט קיין פּתח תקוה. דאָס פּורל, וואָס האָט אונדז אין פינצטערן

אָונט אַראָפגעלאָזט מיט די פּעקלעך אין אַ צענטראַלע דעמאָלט גאַס אין פּתח־תקוה, פּאַרן לאָקאַל פון לשכת־העבודה, איז זיך אַוועקגעפּאָרן, איבערלאָזנדיק אונדז אין דעם שטאַרק פּינצטערן אָונט. (קיין עלעקטריע איז נאָך דאַן איבערהויפּט נישט געווען), מיר, די גרופּע חלוצים פרוון אַריינגיין אין לשכת־העבודה. דורך דער טיר, ווו דער בעל־עגלה האָט אונדז אָנגעוויזן, זעען מיר אַז זי איז פאַרשלאָסן. ס׳האָבן זיך באַלד געפונען אַ פּאָר בחורים. מיר דערציילן זיי אונדזער ענין, אַז מיר האָבן נישט ווו צו נעכטיקן. די לשכת־העבודה איז צוגעשלאָסן. האָבן זיי איינס צוויי אויפגעבראָכן די טיר און אונדז אַריינגע־לאָזט אינווייניק, ווו מיר האָבן זיך איינגעאָרדנט אויף דער נאַכט — ווער אויף אַ טיש, און ווער אויפן דיל. מיר האָבן זיך קוים איבערגעדרייט, שוין זענען די בחורים צוריק ביי אונדז. מיר האָבן גאָרנישט באַמערקט ווי ס׳איז שוין געוואָרן פרימאָרגן. אַזוי שטאַרק זענען מיר געשלאָפן אויפן האַרטן. זיי זאָגן וואָס צו טון כדי צו דערליידיקן אַן אָרט פאַר אונדז. זיי גיבן מיר אַן אַדרעס פון פּאָרזיצער פון דער דאָזיקער לשכת־עבודה ח׳ באדער. מיט שווערקייטן דערשלאָג איך מיך צו דער ווינונג פון דעם ח׳ באדער. ס׳נעמט מיך אויף אַ מיטליעריקע פרוי, וואָס אין מיינע 17 יאָריקע אויגן האָט זי אויסגעזען אַלט. אַ ריח פון ערב־שבתדיקע פיש פאַרכאַפּט מיך אין דער ווינונג, נאָר פרוי באדער דערווייסנדיק זיך די סיבה פון מיין קומען, זאָגט מיר, אַז ליידער איז איר מאַן איצט נישטאָ אין דער היים, ס׳איז פרייטיק און כ׳קען אים טרעפן אין באד... אויב ס׳איז דרינגנדיק. ס׳איז מיר נישט אָנגענעמען שווער אויסצוזוכן די מאָד. אין יענע צייטן מיט עטלעכע און דרייסיק יאָר צוריק, איז פתח־תקוה געווען אַ קליין שטעטעלע.

אין באָד פאָדערט פון מיר דער בעדער 2 פיאַסטער אָפּצאָל פאַר אַ באָד, נאָר איך קלער אים אויף, אַז נישט באָדן זיך בין איך געקומען, נאָר טרעפן דעם ח׳ באדער. דער בעדער איבערצייגנדיק זיך אין די ריכטיקייט פון מיינע רייד, לאָזט מיר אַריין אָן אָפּצאָל. אַ פּאָרע און רויך פאַרבלענדן מיך אַריינקומענדיק אין דער שוויץ־באָד. אַ ייד גיסט שעפּעלעך וואַסער אויף די אָנגעגליטע שטיינער, ממש אסטראוע, אַביסעלע פרימיטיוועך נאָך. אין דער פּאָרע, ווייזט מען מיר אָן דעם חבר באדער. אַ מיטלגעוויקסיקער, דיקלע־כער שוין נישט יונגער מענטש. הערט ער אויס מיינע רייד און טוט מיר אַ זאָג: „קודם בחורל טוט זיך אויס וועלן מיר דאַן שמועסן". כ׳מוז אים פאָלגן, אַ ברירה האָב איך? שטופט ער מיך אַריין אַ בעזימל אין האַנט, ציט זיך אויס אויף אַ באַנק און הייסט זיך שמייסן. כ׳פאָלג אים אויך דאָס. גוט אים אויסגעשמיסן, הייסט ער מיך זיך אָוועקלייגן, וואָס כ׳פאָלג אים ווידער. נאָך אַ פּרווו פון פאַרענטפערן זיך, אַז איך פאַרטראָג נישט קיין שוויץ־באָד און נישט דאָס שמייסן, האָט ער דאָך גוט אויסגעשמיסן, און איצט זאָגט ער, חבר קאָנען מיר ריידן מיט „קלאָרע געדאַנקען"...

זיינע רייד זענען שוין נישט געווען די פריערדיקע, אַביסל האַרטע, נאָר רייד פון אַ גוט־מוטיקן אַלטיטשקן (דוכט מיר, אַז ער איז דאָן געווען דער עלטסטער חבר פון אחדות־העבודה).

ער האָט אונדז באלד דערליידיקט אונדזער ענין און מיר האָבן זיך איינגעאָרדנט אין מעבר אויפן גבעת־השלושה.

פ. ווי. ק.

(די מיליטערישע פאַרבערייטונג פאַר יידן אין אסטראווע)

„למד יהודה קשת"

די זכרונות פון די פאַגראַמען אויף יידן און אויך דער געדאַנק, אַז די צוקונפטיקע חלוצים זאָלן, חוץ אַ ספּעציפּישע מלאכה, אויך קאָנען זיך פאַרטיידיקן, איז אַ גרופּע יונגעלייט געקומען צום געדאַנק צו אָרגאַניזירן אַ יידיש מיליטעריש פאַרבערייטונג.

די אינסטרוקטאָרן זענען געווען פּראָפעסיאָנעלע אונטער־אָפּיצירן. זיי האָבן געמאַכט איבונגען מיט געווער און זיך אויך פאַרנומען מיט ספּאָרט, די טעטיקייט פון די יידישע פּ. ווי. איז געווען די זעלבע ווי אין די פּוילישע אָרגאַניזאַציעס פאַר מיליטעריש פאַרבערייטונג, מיט דעם פּוילישן נאָמען „פּשיספּאָסאָביעניע וואָיסקאָווע".

אין פאַרלויף פון 2 יאָר האָבן די גרופּן, בערך 50 יידישע בחורים, באַקומען אַן עלעמענטאַרע מיליטעריש אויסבילדונג, זיי האָבן זיך רעקרוטירט פון בית״ר און אַנדערע יוגנטליכע גרופּן.

א. מ—ת

יוגענטליכע פון פערשידענע גרופּירונגען.

חנה האלצמאן
תל־אביב

די פרויען־ארגאניזאציע „וויצא"

מיטן וווקס פון דער ציוניסטישער באַוועגונג אין פוילן האָט פערנומען אַ בכבודיקן פּלאַץ די ציוניסטישע פרויען אָרגאַניזאַציע „וויצא". אין יאָר 1927 זענען פון וואַרשע אַרויסגעשיקט געוואָרן עסקניות אינסטרוקטאָרינס כדי צו אָרגאַניזירן אָפּטיי־לונגען פון „וויצא" און ווערבירן מיטגלידערינס צווישן די נאַציאָנאַל־געשטימטע יידישע פרויען אין די פּראָווינץ־שטעט. עס איז געווען נאָכן שווערן עקאָנאָמישן קריזיס אין ארץ־ישראל, ויען די פאַרשידענע „יורדים" וואָס זענען צוריקגעקומען קיין פוילן, האָבן זיך באַמיט צו דיסקרעדיטירן ארץ־ישראל און אונדזערע נאַציאָנאַלע אינסטיטוציעס. די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע איז געקומען צום באַשלוס, אַז דורך דער פאָרשטאַרקונג פון דער ציוניסטישער טעטיקייט, וועט מען בכוח זיין אָנטקעגן צו ווירקן די דאָזיקע טענדענצן.

עס האָט זיך אויך געשאָפן אַ נייע תקופה פאַר דער יידישער פרוי אַרויסצוגיין פון די ענגע ד' אמות פון איר שטוב־ווירטשאַפט און אָנטייל צו נעמען אין געזעלשאַפטלעכן לעבן בכלל און ציוניסטישן בפרט.

מיטן אָנטשטיין פון „וויצא" האָט די פרוי אָנגעהויבן צו פאַרשטיין אַז זי דאַרף נישט אין טאָר נישט שטיין פון דער זייט ביים אויפבוי פון ארץ־ישראל. און אַז די פרוי קאָן האָבן אַ גרויסע השפּעה אין דער אַרבעט, דער עיקר ביים דערציען די קינדער אינעם נאַציאָנאַלן גייסט.

אויך אין אסטראוע איז אין יענער צייט געגרינדעט געוואָרן אַ פרויען־פאַריין „וויצא" מיט דער פרוי שרה טייטעל בראש.

אסטראוע איז באַזוכט געוואָרן דורך דער דעלעגאַטין פון דער צענטראַלע אין וואַרשע — פרוי בעלא פעווזנער. נאָך איר געלונגענעם און פלאַם־פייערדיקן רעפעראַט האָט זי בעצויבערט מיט אירע שילדערונגען פון ארץ־ישראל און געבראַכט די פרויען ביז טרערן און געפאַנגען זייערע הערצער פאַר דער מיטהילף פון בויען אַן אייגן לאַנד.

זי האָט אויך אַרויסגעוויזן אַ שטאַרקע אָרגאַניזאַטאָרישע פעיקייט, און אין משך פון אַ קורצע צייט איז די צאָל מיטגלידערינס געוואָקסן פון צענדליקער צו הונדערטער.

אַ ווייטערן שריט צום וווקס פון „וויצא" האָט געגעבן די לאַנדעס־קאָנפערענץ פון „וויצא" אין פוילן (מיטן אָנטייל פון פרוי רבקה זיוו פון לאָנדאָן, אין וואַרשע, 1928), אין וועלכער די שרייבערין פון די שורות האָט זיך באַטייליקט אַלס דעלעגאַטין, באַגריסט אין נאָמען פון דעם סניף אין אסטראוו־מאזאוויעצק, איבערגעגעבן אַ באַריכט און געמומען אַן אַקטיוון אָנטייל.

די קאָנפערענץ האָט באַשלאָסן צו אָרגאַניזירן די „וויצא" אַרבעט אין אַ גרויסן מאַסשטאַב, און די בעגייסטערטע דעלעגאַטקעס זענען צוריק געקומען אין זייערע ערטער פול מיט ווילן און ענערגיע צו דער באַנייטער אַרבעט — פערשפרייטן דעם ציוניסטישן שקל, ציוניסטישע אויפקלערונגס־אַרבעט, הילפס אַרבעט פאַר חלוצים, דערציען די קינדער אין נאַציאָנאַלן גייסט, שטיצן די „תרבות" שולן, אָרגאַניזירן די יידישע פרויען פאַר דער ציוניסטישער באַוועגונג, און דער עיקר אַקטיווע אַרבעט לטובת דעם „קרן־קיימת לישראל" און „קרן היסוד". נאָכן צוריקעמען פון דער קאָנפערענץ, האָט די שרייבערין פון די שורות אויף אַ פאַרזאַמלונג פון חברות איבערגעגעבן אַ געוויען

באַריכט פֿון די באַשלוסן אויף דער קאָנפערענץ און צוליבן אָפּרייזן פון די פּאָרזיצערין פרוי שרה טייטל אויף אַ יאָר, געווײלט געוואָרן אַלס פּאָרזיצערין פון דער אָרגאַניזאַציע „וויצא" און דערפּאָלגרייך אויסגעפירט די אַרבעט — אַ ברייט פּאָרצווייגטע ווערבירונגס־אַקציע וואָס האָט געבראַכט צו פּאָרטאָפּלען די צאָל מיטגלידערינס. געהאָלפֿן אין דער אַרבעט האָבן די חברות: גיטל מרגלית, נחמה גאלדשטין, פרוי קיוואיקא, סאניא כץ, פרוי ראפאפארט און פרוי פּאולינא גאלדבערג.

אין יאָר 1929, צוליב מיין אַריבערפּאָרן ווויינען אין וואַרשע, האָט די טיכטיקע און אומדערמידלעכע, איבערגעגעבענע טוערין פרוי שרה טייטל, וועלכע איז אין דער צווישנצייט צוריק געקומען פון רוסלאַנד, צוריק איבערגענומען דעם פּאָרזיץ.

די לייסטונגען פון דער „וויצא" אין אסטראווע פּאָר דער קרן־קיימת זענען געווען גרויס: ביי די זאַמלונגען פון די בלימעל־טעג, פּאָרקויפן פירות אין (ט"ו)חמשה עשר בשבט, אין באַזונדערס ביי די טראַדיציאָנעלע „פורים־באַזאַרן", וועלכע פלעגן זיך פּאָרציען פּעל טעג נאָך דעם. די „וויצא־באַזאַרן" זענען געווען באַליבט אין שטאָט און האָבן יעדעס יאָר צוגעצויגן נייע עלעמענטן פּאָר ארץ־ישראל.

די געבענטשטע אַרבעט פון „וויצא" האָט אויך איבערגעלעבט שווערע צייטן — „עליות" און ירידות". אָבער די גרעסטע „ירידה" איז געקומען אין סוף 1939, וועז די נאַצי־מערדער האָבן פּאָרנומען די שטאָט און מיט איר איז אויך חרוב געוואָרן די „וויצא" מיט אַלע אירע אינסטיטוציעס, און דער עיקר — אירע עסקניות און חברות, וועלכע מיר בעווייגען צוזאַמען מיט אַלע אונדזערע הייליקע קרבנות, הי"ד.

פון רעכטס זיצן: פרוי פרידמאן, שרה טייטל, גיטל מרגלית, יטקה ריגרעדסקי.
אין מיטן: פרוי קיוואיקא, לאה'טשע טייטל, רחל נוטקביץ.
דריטע רייע: רחל טייטל, העלענא נוטקעוויטש און פרוי פאקשיווע.

אריה (לייב) מרגלית

די ארבעט פון קרן קיימת לישראל

מיטן צוריקומען פון ר׳ מיכאל בר׳ איסר טייטיל פון רוסלאַנד אין יאָר 1921 (וווּ ער איז געווען אין די יאָרן פון 1915—1921 אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט מלחמה און די מלחמה צווישן רוסלאַנד און פוילן), האָט זיך באַנייט די אַרבעט פון „קרן קיימת״ אין שטאָט.

די אַרבעט פון קק״ל פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה איז מיר נישט באַקאַנט. איך בין דעמאָלט נישט געווען אין אסטראווע, איך גלויב אָבער, אַז עס איז געווען אַן ציוניסטישע טעטיקייט מן־הסתם אויך פאַרן קק״ל (אין קריגס צייט איז בכלל קיין ציוניסטישע אַרבעט אָנגעגאַנגען). אין יאָר 1921 האָט זיך די טעטיקייט באַנייט. די הויפט אַרבעט איז באַשטאַנען אין פאַרשפרייטן די בלויע פושקע וואָס איז דערגאַנגען ביז 500 שטיק אין שטאָט.

מורשה (פאַרטרויונגס־מאַן) פון קק״ל איז געווען דער דורכן אַלעמען געשעצטער ציוניסטישער עסקן ר׳ מיכאל טייטיל, ער איז געווען אַ מוסטער פון טרייַע אַרבעט; סגן מורשה אוּן ממונה איבער די פעריאָדישע און צופעליקע זאַמלונגען, — דער שרייבער פון די שורות; מזכיר — דער דעמאָלסדיקער יונגער בחור גדליה אלקעס (היינט דער באַוווסטער היסטאָריקער ד״ר גדליהו אלקושי אין ירושלים).

די אַרבעט פון קק״ל אין שטאָט האָט זיך כסדר פאַרשטאַרקט אוּן די הכנסות — פאַרגרעסערט; בפרט אין תרפ״ו — 1925, נאָך דער אַלגעמיינער פוילישער קאָנפערענץ אין וואַרשע צווישן ראש השנה און יום־כיפור, מיט דער באַטייליקונג פונעם באַוווסטן ציוניסטישן פירער אוסישקין און אַ ספּעציעלע דעלעגאַציע פון ארץ ישראל צו פאַר־שטאַרקן די אַרבעט אין פוילן. די סטאַביליזאַציע פון דער פוילישער מטבע (דער איבערגאַנג פון מאַרק אויף די זלאָטע). דורך דעם דעמאָלט באַרימטן פינאַנץ מיניסטער גראבסקי, ספּעציעל מיט זיין שטייער סיסטעם לגבי דער יידישער באַפעלקערונג, האָט שטאַרק משפּיע געווען אויף די אַזוי גערופענע „גראבסקי עליה״ קיין ארץ־ישראל.

אין דער דאָזיקער קאָנפערענץ, (וואָס האָט געמאַכט אַ גרויסן רושם און אַרייַנ־געבראַכט אַן אויפלעבונג אין דער ציוניסטישער אַרבעט אין פוילן בכלל און נאַציאָנאַל פאָנד בפרט), האָט זיך באַטייליקט אַלס פאָרשטייער פון אונדזער שטאָט דער שרייבער פון די שורות און דערנאָך אינטענסיוו ממשיך געווען. אין רעזולטאַט דערפון האָט זיך די אַרבעט פאַרשטאַרקט, און די הכנסות — פאַרגרעסערט. אין יאָר תרפ״ה איז געזאַמלט געוואָרן 3,700 זלאָטעס און אין יאָר תרפ״ו — 5,110. אָבער אין יאָר תרפ״ז — 1927, וועגן עס איז אויסגעבראָכן דער באַוווסטער קריזיס אין ארץ־ישראל און עטלעכע פון די נייע עולים זענען צוריקגעקומען, זענען די הכנסות געפאַלן כמעט אויף העלפט. 2,348 זלאָטעס).

אין צווייטן יאָר תרפ״ח, וועגן די לאַגע אין ארץ־ישראל האָט זיך שוין אַ ביסל געבעסערט, האָבן די הכנסות ווידער דערגרייכט די סומע פון 3,524 זלאָטעס. אַזוי איז די אַרבעט געגאַנגען מיט זיגזאַגן אין אָנבליק פון דער לאַגע אין ארץ־ישראל און אין פוילן. מען האָט געזאַמלט אין יאָר: תרפ״ט — 3,226 זל׳; אין תר״ץ — 3,820 זל׳; תרצ״א — 2,510 זל׳; תרצ״ב — 2,262 זל׳; תרצ״ג — 2,703 זל׳ און תרצ״ד נאָר 3,862 זל׳. ס׳איז צו באַמערקן אַז אין די דרייסיקער יאָרן האָט דער וואַקסנדיקער היטלעריזם אין דייטשלאַנד זיך אויך אויסגעווירקט אויף די עקאָנאָמישע באַציונגען פון די פאָליאַקן צו יידן.

די אַרבעט פון קרן קיימת" איז געווען זייער פאַרצווייגט. דאָס ערשטע — און וויכטיקסטע זענען געווען די פושקעס, פאַרטיילט אין שטאָט. יוגנט פון אַלע ציוניסטישע פאַרטייען און ריכטונגען זענען יעדן חודש געגאַנגען אויסלייזיקן די פושקעס. וווּ אַ ביישפיל פאַר דער יוגנט, פלעגן פון צייט צו צייט דאָס אויך טון עלטערע ציוניסטן, מיטן מורשה ר' מיכאל בראש.

די פעריאָדישע זאַמלונגען זענען אָנגעגאַנגען אַ גאַנץ יאָר, אָנהויבנדיק פון ראש־השנה ביז תשעה־באב, און דער פאָרם פון וווּנש־קאָרטן צו ראש־השנה און קערות — ערב יום־כיפור אין די שולן, בתי מדרשים און בתי תפילה. מען האָט אויך געפרווּווט אַריין דרינגען אין די חסידישע שטיבלעך און שטעלן די קערות, אָבער נישט אומעטום האָט זיך עס איינגעגעבן.

נדבות צו יזכור אין די שלוש רגלים, חנוכה זאַמלונגען, חמשה עשר בשבט, אָדער ט"ו בשבט, פערטיילן טאָרבעלעך מיט א"י פירות; פייגן, טייטלען, מאַנדלען דורך די חברות פון „וויצא", איז געווען אַן אַרבעט יעדעס יאָר; מאַנדלען פלעגן מיר קריגן צוגעטיילט פון ארץ ישראל דורך די צענטראַלע פון „קרן קיימת" אין וואַרשע. דאָ איז כדאי דערמאָנען פאַלגנדיקן עפיזאָד: איינמאָל פאַר חמשה עשר בשבט האָב איך געקריגן געשיקט פון וואַרשע 2 פּליטן מיט די רעדעס פון ד"ר יהושע טהאן, ד"ר יהושע גאָטליב, יוסף העפטמאן און ייבדל לחיים — יצחק גרינבוים. אין דער איינלאַדונג צו ז'י חברות האָב איך דעמאָלט מודיע געווען אַז די אויבנדערמאָנטע פערזאָנען וועלן רעדן. פאַרשטייט זיך אַז אַלע זענען געקומען און געזעסן אין שפאָנונג. דאָן האָב איך אָנגעשטעלט דעם גראַמאָפאָן און געלאָזט הערן די רעדעס. קיין טענה האָבן די פרויען צו מיר נישט געהאַט, ווייל איך האָב דאָך צוגעזאָגט אַז מען וועט זיי נאָר הערן.

עס זענען געווען אויך פעריאָדישע זאַמלונגען: אין פורים — אין דער פאָרם פון שיקן משלוח מנות: ל"ג בעומר — בלימל טאָג; ערב שבועות — ברענגען ביכורים אין „תרבות"־שול א. א. וו.

ס'זענען אויך געזאַמלט געוואָרן אויף תנאים, חתונות, בריתן און אָנדערע שמחות. אין דער אַרבעט האָבן זיך תמיד באַטייליקט חברים און חברות פון אַלע ציוניסטישע גרופירונגען און יוגנט אָרגאַניזאַציעס אין שטאָט.

די הויפט אַטראַקציע איז געווען דאָס איינאָרדנען די פורים־באַזאָרן לטובת דעם „קרן קיימת", וואָס האָבן אַריינגעבראַכט היפשע סומעס. די ציוניסטישע מחנה פלעגט זיך דערצו גרייטן עטלעכע חדשים פריער. די הויפט אַרבעט פלעגט אויספירן די ציוניסטישע פרויען אָרגאַניזאַציע „וויצא" און די יוגנט אָרגאַניזאַציעס הינטער דער אָנפריוגג פון דער ענערגישער פאָרזיצערין פרוי שרה טייטיל. יעדע יוגנט גרופע האָט געהאַט איר קיאָסק מיט אייגענע אויסאַרבייטונגען. דער גרעסטער און שענסטער קיאָסק איז תמיד געווען פּן „וויצא", און די הכנסה לטובת „קרן קימת" איז געווען גרויס.

די אינטענסיווע אַרבעט, פול מיט ליבע און באַגייסטערונג, איז אָנגעגאַנגען אַ גאַנץ יאָר, און אַריינגעכראַבט לעבן אין שטאָט און אין די יוגנטליכע, אָנגעפילט מיט אינהאַלט און צוועק. פּן צייט צו צייט פלעגן קומען אויף באַזוכן פאָרשטייער פון דער צענטראַלע אין וואַרשע: דוד טענענבוים, אברהם ביאלאפאלסקי און ייבדל לחיים — דב בער מאלקין, אלתר קלארמאן און אָנדערע.

אין־יאָר תרצ"א — 1930 איז פאָרגעקומען אַ קרייז־קאָנפערענץ פון דעלעגירטע פון די שטעט און שטעטלעך פון דער יוגנט, מיט דער באַטיילינונג פונעם דירעקטאָר פון

פון רעכטס זיצן: ש. ליבערמאן, פרומע פרא־מאוויטש, לייב און גיטל מאַרגאליס, נחמה גאלדשטיין.
שטייענ: פרידה זילבערמאן, מ. ליוואזער, פרענקל,אביעזר טייטיל, רבקה קאהן, מרים טייטיל, רחל פראוודע, קוקאוקע אין רעקאנט.

ערשטע שורה פון רעכטס: יהודית זילבערשטיין, ישראל שולעוויטש אין מלכה לאנגלייב.
צווייטע שורה: קוקאווקע, פאטאש, כץ, מארגאליס און פרוי, לאַך און בורשטין.
דריטע שורה: האכמאן, קאהן־גאלדבערג, גאלדבערג, ניסקע, רעקאנט און גאלדבערג.

דער צענטראַלע אין וואַרשע י. ל. בלאך און ייבדל לחיים — דער דעלעגאַט פון ארץ־ישראל ה׳ אריה ליכטינגער־נהור, חבר פון קיבוץ אילון אין גליל המערבי.

אויך האָבן אונדז באַזוכט פאַרשטייער פון די לשכה הראשית אין ירושלים, הרב ישעיהו שפירא ז״ל פון כפר פינס און יעקב מלמד ז״ל, ער האָט ביי אונדז פאַרבראַכט די לעצטע טעג סוכות אין יאָר תרצ״ה — 1934 און אַרייַנגעבראַכט פיל אויפלעבונג אין דער אַרבעט, מאיר האזרחי — מנהל די פראָפאַגאַנדע אָפּטיילונג אין ירושלים; פרוי לאה וידרוביץ ע״ה — דעלעגירט פון די „וויצא״ און תבדל לחיים — פרוי דבורה לחובר, און נאָך פיל אַנדערע וועלכע זייערע נעמען געדענק איך נישט.

אין חודש אלול תר״ץ — 1930 איז (נאָך אַ שווערער קראַנקהייט), נפטר געוואָרן אונדזער באַליבטער און דורך אַלעמען געשעצטער מורשה ר׳ מיכאל טייטיל ז״ל. זיין אָרט האָט פאַרנומען דער סגן־מורשה, דער שרייבער פון די שורות, וועלכער האָט זיך באַמיט ממשיך צו זיין די דאָזיקע הייליקע מיסיע וואָס איר נאָמען איז „קרן קיימת לישראל״. אין יאָר תרצ״ו — 1935, פאָר מיין עולה זיין קיין ארץ־ישראל, איז נאָמינירט געוואָרן אַלס מורשה דער חבר פון דער אַלגעמיינער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע שמואל לויטוב און זי פאַרגעזעצט ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט מלחמה אין יאָר 1939 אין אומגעקומען צווישן די אַנדערע קדושים, הי״ד.

אריה מרגלית

א בלומעל טאָג.

אריה (לייב) מרגלית
תל־אביב

די גרינדונג און ארבעט פון „קרן היסוד"

דער ערשטער טאָג פסח תרפ"א — 1921, אַ קורצע צייט נאָכן צוריקומען פון ר' מיכאל בר' איסר טייטל פון רוסלאַנד, האָבן מיר, עטלעכע ציוניסטן „מזרחי", וועלכע האָבן געדאַוונט אין נייעם בית־המדרש, אָפּגערעדט זיך צו טרעפן נאָכמיטאָג אין הויז פון ר' יצחק זרח אוריאנסקי, (אגב אַ ברודער פון הרב אוריאנסקי ז"ל — אומגעקומען אין די תרפ"ט געשעענישן אין ארץ־ישראל אין די שטאָט חברון) — וועגן גרינדן אַ קאָמיטעט פון „קרן היסוד".

זיצן פון רעכטס: יצחק מארגענשטערן, לייב מרגלית, יצחק בערגער, הרב יצחק בארג, מיכאל ב"ר איסר טייטל, מיכאל ב"ר זאב טייטל. שטייען: פנחס רייגרודסקי, משה האלצמאן, חיים גלינקא, אברהם הירש שווארץ און יחיאל לעשץ.

אין צונויפקום האָבן זיך באַטיילט ר' מיכאל בר' איסר טייטל, ר' מיכאל בר' זאב טייטל, אליהו טייטל, יצחק זרח אוריאנסקי, גדליהו דוד מארגענשטערן, יצחק מארגענשטערן, מנחם דראזדאווסקי, דוד וועלטשער, שלמה שקליאנעוויטש, לייב מרגלית און אַנדערע.

אַלע האָבן זיך פאָזיטיוו אַרויסגעזאָגט פאַר באַלד גרינדן דעם קאָמיטעט און נישט וואַרטן אויף אַנווייזונגען פון וואַרשע. אונדזער שטאָט איז געווען די פערטע אין פוילן, ווו עס האָט זיך ספאָנטאַן געגרינדעט אַ צייטווייליקער קאָמיטעט פון „קרן היסוד" ביז אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון תורמים.

אין פרעזידיום זענען אַריין ר׳ מיכאל בר׳ איסר טייטל — פאַרזיצער; ר׳ מיכאל בר׳ זאב טייטל — קאַסירער און שלמה שקליאנעוויטש — סעקרעטאַר.

שוין שמיני של פסח איז פאַרגעקומען די ערשטע גרויסע פאַלקס־פאַרזאַמלונג אין אַלטן בית־המדרש וועגן די אויפגאַבע פון „קרן היסוד״ און וויכטיקייט פון בויען ארץ־ישראל אַלס מקום־מקלט פאַר געוודפטע און געפיניקטע יידן. עס האָבן געררעדט: ר׳ מיכאל בר׳ איסר טייטל, שמואל בערנהאַלץ (זיך אַרויסגעוויזן פאַר אַ גוטן רעדנער) און ל. מרגלית.

באַלד נאָך פסח האָבן מיר צו דער צענטראַלע אין וואַרשע געשיקט אַ באַריכט, מודיע געווען וועגן אונדזער אַרבעט און געבעטן, אונדז שיקן צו דעם צוועק אַן אינסטרוק־טאָר. פון וואַרשע איז געקומען דער דעלעגאַט יקיר וואַרשאווסקי, אַבער אָן גענויע אינסטרוקציעס. ווייל אויך אין הויפט ביורא אין לאָנדאָן, האָט מען נאָך נישט געהאַט פעסטגעשטעלט קיין איינהייטליכן אַרבעטס־פראָגראַם. מיר האָבן דעריבער געפירט לויטן סיסטעם פון „קרן הגאולה״ פון סתם תרומות־שפענדונגען און דערפאַר געקראָגן אַ דאַנק בריף פון וואַרשע, אונטער געשריבן פון פרעזעס ה׳ אברהם פאדלישעווסקי און סעקרעטאַר ד״ר ישעיהו מאַרגענשטערן.

סוף זומער, אין חודש אלול, איז געקומען ד״ר פלאשנער מיט אַ פעסטגעשטעלטן פלאַן פון הויפט דירעקטאָריום אין לאָנדאָן וועגן פאַרקויפן וועדט־פאַפירן — יעדע אַקציע אין וועדט פון 5 פונט שטערלינג, אויסצוצאָלן אין 5 יאָר, (לויט דעם באַשלוס פון דער ציוניסטישער קאָנפערענץ אין לאָנדאָן אין יאָר 1920 וועגן זאַמלען די סומע פון 25 מיליאָן פונט שטערלינג אין 5 יאָר).

אין יענער צייט האָט זיך שלמה שקלאניעוויטש אָפּגעזאָגט צו זיין סעקרעטאַר פון קאַמיטעט און איך האָב איבערגענומען זיין אַמט. ד״ר פלאשנער האָט פאַרברענגט ביי אונדז אַ וויאַך צייט און שבת גערעדט אין נייעם בית־המדרש. איך געדענק מוצאי שבת, תיכף נאָך הבדלה, האָט זיך אין האָטעל, ווו ער איז איינגעשטאַנען, געשאָפן אַ ריי פון מענטשן צו דערוועדבן די אַקציעס ביים איינצאָלן איין פונט שטערלינג (5 דאָלאַר) פאַר דער ערשטער ראַטע אויף דער אַקציע וואָס האָט געדאַרפט ברענגען אַ דיווידענדע. די באַגייסטערינג איז געווען גרויס. עס האָבן זיך פאַרשריבן פיל מענטשן, מיינסטנס פשוטע יידן — בעלי מלאכות און קליינע קרעמער. עס איז געזאַמלט געוואָרן אַ היפשע סומע.

אַבער אין משך פון יאָר תרפ״ב (22־1921) האָבן די פאַראַנטוואַרטלעכע מנהיגים פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע און הויפט דירעקטאָריום פון „קרן היסוד״ איינגעזען אַז דער סיסטעם פון פאַרקויפן אַבליגאַציעס מיט פּראָצענט און דיווידענדע איז נישט צוגעפאַסט פאַר דער ברייטער יידישער געזעלשאַפט, מחמת דאָס טראָגט אַ כאַראַקטער פון אַקציען־געזעלשאַפט מיט ריווחים, און נישט קיין פאַלקס־באַוועגונג ואָס רופט צום הארץ און געפיל פון יידן העלפן בויען דאָס לאַנד; דער סיסטעם איז אויך נישט פראַקטיש, ווייל פערדינסטן וועלן גיין אין די קעשענעס פון די אַקציעס־באַזיצער. מען איז איבערגעגאַנגען אויפן סיסטעם פון פשוט זאַמלען תרומות־שפענדונגען, דירעקט פאַרן בנין־הארץ; דורך וועקסלען צו פאַרזיכערן דעם ביודזשעט פון דער אויפבוי־אַרבעט אין ארץ־ישראל; פאַרלייכטערן די אינקאַסא, און אויך איינשפאָרן הוצאות פאַר ספעציעלע אינקאַסענטן.

אין צווייטן יאָר אין תרפ״ב (1922) זענען צו אונדז געקומען די דעלעגירטע פון דער צענטראַלע אין וואַרשע — הרב יצחק בארג און צבי שפירא, וועלכע האָבן שוין געפירט די אַרבעט לויטן נייעם סיסטעם פון קלייבן דעקלאַראַציעס. דער מינימום איז

געווען 6 דאָלאָר אַ יאָר — און אויף די סומעס באַקומען וועקסלען אין אַ באַנק צו אייניקאַסירן. די אַקציע איז אַדורך מיט דערפאָלג, דער הרב בארג האָט געריעדט אין בית־המדרש און האָט מיט זיינע הערליכע פשוטע רייד, פאַרוועבט מיט תורה, געמאַכט אַ שטאַרקן אייַנדרוק אויפן עולם „דברים היוצאים מן הלב נכנסים אל הלב", און די ערשטע אַקציע איז אַדורך מיט דערפאָלג.

דורכצופירן די יערליכע אַקציע זענען יעדעס יאָר געקומען דעלעגירטע פון דער צענטראַלע. הרב ר׳ יצחק בארג איז געווען ביי אונדז פיל מאָל. אויך ר׳ יצחק בערגער, אשר קאלאדני, ד״ר ישראל חיימסאן, חיים גלויבערזאהן (בן־מאמין), און יבדל לחיים, די ה״ה ד״ר גור אריה טאראלו, יעקב גורזאלקע, נפתלי גראבאווסקי און ישראל ריטאוו (מיט אונדז אין ישראל), אויך די אינקאַסענטן מרדכי ריבייקאב און מתתיהו גליקסבערג. עס פלעגן אַמאָל קומען באַוווסטע ציוניסטן־עסקנים עפענען די אַקציעס, ווו ד״ר יהושע גאָטליב, יוסף העפטמאן און אַנדערע. אויך עטלעכע דעלעגאַטן פון ארץ־ישראל צו פירן די אַרבעט אין שטאָט (הרב אסטראווסקי און דוב פערלמוטער ז״ל).

בעת די אַקציעס, וועלכע פלעגן דויערן פון אַ וואָך ביז צוויי, איז אין שטאָט דעמאָלט געווען אַ יום־טובדיקע שטימונג. די אַרבעט איז געוואָרן געטון מיט פרייד און פיל טריישאַפט מצד די „קרן היסוד" עסקנים. אויך די דעלעגאַטן פלעגן געזן פאָרן קיין אסטראוו־מאַזאוויעצק דורכצופירן די אַרבעט, ווייל דאָ האָט מען זיי פיל פאַרלייכטערט. די אַרבעט, ווייט נישט קיין לייכטע און אָנגענעמע, צוליב די פיל קעגנער פון ציוניזם אין יענער צייט. אָבער ביי אונדז איז עס געגאַנגען לייכטער, אַ דאַנק די הילף פון די עסקנים. און אונדזער שטאָט האָט זיך טאָקע געריכט פון די בעסטע אין פוילן.

מיר פלעגן דעלעגירן פאָרשטייער צו דער לאַנדס־קאָנפערענצן. אויף דער ערשטער קאָנפערענץ, וואָס איז פאָרגעקומען 12—14 פעברואר 1923 אין וואַרשע מיטן אָנטייל פון נחום סאקאלאוו, האָבן זיך באַטייליקט אין די דעבאַטן ר׳ מיכאל בר׳ איסר טייטיל ז״ל און לייב מרגלית.

אויף דער ספעציעלער קאָנפערענץ וואָס איז פאָרגעקומען אין דעם שווערן קריזיס יאָר 1926 אין ארץ ישראל אין דער אָנווועזנהייט פון לייטער פון הויפט דירעקטאָריום אין ירושלים לייב יפה, האָבן זיך באַטייליקט ר׳ מרדכי כהן ז״ל און לייב מרגלית. אין דער קאָנפערענץ זענען געווען פאָרטרעטן דעלעגירטע פון נאָך 50 שטעט, וועלכע האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער אַרבעט.

אין משך פון 1921—1939 זענען די קאָמיטעטן בעשטאַנען (נישט פערמאָנענט) פון פאָלגענדע פערזאָנען: ר׳ מיכאל בר׳ איסר טייטיל, ר׳ מיכאל בר׳ זאב טייטיל, יצחק זרח ארלאנסקי, יצחק מאַרגענשטערן, שלמה שקלאנעוויטש, אברהם טרייסטער, פנחס רייגראדסקי, אברהם צבי שוואַרץ, משה האלצמאן, מרדכי כהן ז״ל. און יבדלו לחיים — לייב מרגלית, חיים גלינקא, יחיאל לעשץ און אַנדערע וועמענס נעמען איך געדענק נישט מער.

די הויפט אַרבעט האָבן געפירט: דער פרעזעס ר׳ מיכאל בר׳ איסר טייטיל, מרדכי כהן, יצחק מארגענשטערן, פנחס רייגעראדסקי, חיים גלינקא און דער סעקרעטאַר לייב מרגלית.

נאָך דער פטירה פון פרעזעס פון קאָמיטעט ר׳ מיכאל טייטיל אין יאָר 1930 האָט פערנומען זיין אָרט דער שרייבער פון די שורות.

אין יאָר 1935 מיט מיין עולה זיין קיין ארץ ישראל, האָט איבערגענומען די אָנפירונג פנחס רייגראַדסקי הי״ד ביז׳ן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט מלחמה אין 1939.

דער „בונד" אין אסטראוע צווישן ביידע וועלט מלחמות

אויב דער עלטערער דור בונדיסטן האָט פיל נישט אויפגעטון אין אונדזער שטאָט אין יענע יאָרן (די לינקע האָבן צוגענומען פיל פון די בונדישע סימפאַטיקער) האָבן אָבער יונגערע בונדיסטן אָנגעפירט אַן אַקטיוויטעט אַרבעט.

דער וואַרשעווער „יוגנט־וועקער" פלעגט ווערן פאַרשפרייט צווישן יונגע בונדיסטן און מען פלעגט זיך באַשטייערן אויף פרעסע אַקציעס. דעם 7טן אוגוסט 1927, לייענען מיר אין יוגנט וועקער", איז געווען אַ צוזאַמענפלי פון ראַיאָנער יונגע בונדיסטן, אסטראוע האָט פאַרטרעטן — לייטשע לעווקאוויטש.

אין 1931 האָט דער יוגנט־בונד אין אסטראוע געפייערט 20 יאָר עקזיסטענץ. אָט ווי אַזוי לייטשע לעווקאוויטש באַשרייבט אין „יוגנט וועקער" פון 1טן יולי 1931, די פייערונג:

„20 יאָר צוקונפט, וויפל ענטוזיאַזם ברענגט אַזאַ יובילייי, גרייטן מיר זיך טאַקע מיטן גאַנצן פייער פון יוגנט־האַרץ, די פייערונג דאַרף דורכגיין און געבן אַ בילד פון יאָרן און קאַמף.

דער לאָקאַל איז פיל געפאַקט. ס׳פלאַטערן רויטע פענער, מען זינגט די „יונגע גוואַרדיע".

עס עפנט די פייערונג לעאָן קראפט. עס באַגריסט אין נאָמען פון „בונד" אפעל, און אין נאָמען פון פ. פ. ס. — לעשניעווסקי. אברהם הערש רעדט אין נאָמען פון דער געזעלשאַפט „קולטור־ליגע" און דער חבר עליע — פון די עלטערע בונדיסטן. סאקאליק גיט איבער וועגן דער געשיכטע פון „צוקונפט", און ח׳טע לוצינע רעדט וועגן דער דערציונג פון דער סאָציאַליסטישער יוגנט.

דער כאָר האָט געזונגען, און עס זענען אויך געווען רעציטאַציעס, נאָכדעם האָט מען זיך אַרומגעזעצט ביים טיש, און די לידער פון פרייהייט און מוט, האָבנונג און שאַפן — האָבן פאַרקלונגען ביז אין גראָען טאָג".

אין „יוגנט וועקער" פון 15טן יוני 1932 לייענען מיר וועגן אַ צוזאַמענפלי פון יוגנט־בונד „צוקונפט" אין וואַרשע, וווּ 23 צוקונפטיסטן פון אסטראוע האָבן אָנטייל גענומען:

„ווי אין פיל שטעטלעך אַרום, זענען די יונגע בונדיסטן אין אסטראוע געווען לינק געשטימט (פון כמורנערס חדר), ווייל זיי האָבן זיך געמוזט צופאַסן צו דער שטימונג אויף דער יידישער גאַס צווישן די יונגע אַרבעטער, וועלכע האָבן פיינט געהאַט דעם פיילישן האַלב־פאַשיזם און פראָ־פעאָדאַליזם".

אין 1936—1937 ווען אסטראוע האָט דורכגעמאַכט אַ כוואַליע פון עקצעסן און פאָגראָמען, האָט דער דאָרטיקער „בונד" צוזאַמען מיט פ. פ. ס. זיך געשטעלט אין שפּיץ מיט אַנדערע גרופירונגען צו באַקעמפן די שטימונגען אויף דער פויליישער גאַס. עס האָט אָבער נישט געהאָלפן. די פריידיקע „דאאיקייט" פון די בונדישע טעאָרעטיקער און וואָרט־זאָגער; פיל אסטראוער בונדיסטן, אַזוי ווי קאָמוניסטן און פועלי ציוניסטן, האָבן פאַרלאָזט אסטראוע, געפאָרן איבער אַלע ימען, און ביים אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, זענען ווינציק יונגע בונדיסטן פאַרבליבן ביי אונדז אין שטאָט.

(א. מ. א.)

פרטים וועגן אסטראווע (נייע צייט)

י. בערנשטיין, אַ בונדישער טוער אין אַרגענטינע, אַ מיטגליד פון דער בוענאס־איירעסער קהילה ווייסט צו דערציילן אַז די נאוואראדקער ישיבה אין אסטראווע, וועלכע האָט געמאַכט אַ רושם אין דער גאַנצער געגנט, פלעגט אַרויסגעבן אַן אייגענע צייטונג אויף יידיש, „אַרבעטער לוח" פון יאָר 1920, פאַרלאַג „לעבנס פראַגן" און געפינט זיך אין בונדישן אַרכיוו פון ניו־יאָרק. געוויער וועגן דעם אַז: די פראָפעסיאָנעלע באַוועגונג פון יידישן אַרבעטער איז באַשטאַנען פון 329 מיטגלידער, מענער און פרויען, — אַ מערהייט באַקלייד־אַרבעטער. דער אַרבעטער קאָאָפעראַטיוו „אייניקייט" האָט פאַרמאָגט 228 מיטגלידער.

דער „בונד" האָט געהאַט 36 פאַרטיי מיטגלידער אַחוץ סימפאַטיקער.

יוגנט־בונד „צוקונפט" האָט פאַרמאָגט 90 מיטגלידער.

די לינקע און רעכטע פועלי־ציון האָבן געהאַט צו עטלעכע צענדליק מיטגלידער און פיל מער סימפאַטיקער.

די יידישע קאָמוניסטן האָבן געהאַט פיל מיטגלידער און נאָכמער סימפאַטיקער.

אין די דרייסיקער יאָרן בעת די „פראָצעסן" איבער „רעכטע" און „לינקע" אין מאָסקווע, האָבן פיל יידישע קאָמוניסטן אין אסטראווע אָנגעהויבן פאַרלירן דעם צוטרוי און גלויבן צו דער פאַרטיי. די מער עמפינדלעכע האָבן זיך פולקאָם אַנטוישט.

דער „יידישער „אַרבעטס קלאַס", אַרויסגעגעבן אין לאָדזש אין יאָר 1936, גיט איבער וועגן אַלע וויכטיקע געשעענישן פון יידישן אַרבעטער לעבן אין פוילן. דאָמאָלט האָט געגומען ווידעראָמאָל בושעווען דער אַנטיסעמיטיזם איבער פוילישע שטעט און שטעטלעך, אָנגעפירט פון ענדעקעס און פון פאַרשידענע „פאַטריאָטן" צווישן מלוכה מענטשן.

דעמאָלט האָט זיך אין אסטראווע געשאָפן אַן „אַרבעטער קאָנגרעס" פון אַלע ריכטונגען און פראָפ. פאַריינען צום קאָמף קעגן אַנטיסעמיטיזם .זיי האָבן געוואָלט צו אַ מיטונג אין גרויסן שטאָט־זאָל, און איבער 800 מענטשן פון דער יידישער האָרעפאָשנער מאַסע זענען געקומען אויסדרוקן זייער צאָרן און גרייטקייט צום קאָמף קעגן שיקאַנעס און יידן האַס. אַזאַ ריזן פאַרזאַמלונג פון יידן אין אסטראווע האָט די שטאָט צום ערשטן מאָל געזען.

א. מ. א.

זכרונות

העגאך זאטארסקי
בועגאם־איירעס

א ווינטערדיקער פרייטיק צו נאכט

געהיליקט דעם ליכטיקן אַנדענק פון מיין אומפאַרגעסלעכן פאָטער — דעם גאַנצן אומפשרותדיקן ייִד, ר׳ אברהם סופר סת״ם ז״ל. נפטר געוואָרן בערך י״ח טבת (1943) אין קאמי ס. ס. ר., אויפן ווייטן צפון, נעבן אַרכאַנגעלסק — רוסלאַנד. אַ חלק ספר־תורה (בראשית) פון טאַטנס כתב־יד, וואָס מיין שוועסטער האָט מיר מיטגעבראַכט, ענדיקט זיך מיט די ווערטער: „אנכי מת ואלקים פקוד יפקוד אתכם... והעליתם את עצמותי מזה... ברוך לעד ולעולמי עולמים!..״.

נישט געקוקט וואָס דער אויוון אין אמשינאוועך שטיבל איז דאָס מאָל געווען טאָפלט געהייצט (לכבוד שבת), האָט די וואַרימקייט דאָך נישט באַווייזן צו צעשמעלצן די פרעכטיק־פאַנטאַסטישע געמעלעכצער, וואָס דער פראָסט האָט אַזוי וווּנדערבאַר אויסגעפאַרעמט אויף אַלע פענצטער־שויבן.

אַבער אברהמ׳קע דער סופר, אַ הויכגעוויקסיקער, מיט אַ הדרת פנים פון אַן אמתן ירא שמים, באַזוימט מיט אַ פּעך שוואַרצע בּאָרד און פּיאות, און מיט אַ פּאָר לאַנגע ברעמען איבער די ערנסט־קוקנדיקע אויגן וואָס האָבן מיט זייער שטרענגן בליק געוואָרנט, אַז זייער אייגנטימער איז גרייט צו גיין אויף קידוש־השם און וועט נישט מוותר זיין אַפילו אויף אַ קוצו של יוד וואָס איז נוגע יידישקייט! אַזאַ ייִד האָט, פאַרשטייט זיך, נישט באַמערקט וואָס ס׳טוט זיך אַרום אים, בפרט נאָך אַזעלכע נאַרישקייטן, ווי עפעס „בלימעלעך דאַרט״, אויף די פאַרפראָסטיקטע שויבן...

הענעך זיין זון, אַ בחורל פון אַ יאָר דרייצן—פערצן, אַ נידריק געוויקסיקער מיט אַ פּאָר „זשוואָוע" אויגלעך, וואָס האָבן באַלויכטן דאָס אַזוי אויך גענוג לעבעדיקע פּנים, איז זיך געזעסן ביים הייסן אויוון, און בייסנדיק אַלע רגע די הענטלעך, האָט ער געקוקט אַ פּאַרטראַכטער אויף די פון פּראָסט באַבלימטע שויבן און געקלערט אַז וועג דער טאַטע זאָל איצט נישט זיין דערביי, וואָלט ער דאָך געקאָנט אָפּדרוקן אויף דער שויב אַ פּאָר קאָפּיקעס, פירערס און זעקסערס פון בייַדע זייטן און אין איין הרף־עין וואָלט זיין מאָגערער פאַרמעגן פילפּאַך פאַרגרעסערט געוואָרן (ער האָט בסך הכל פאַרמאָגט גאַנצע דריי מטבעות...).

אָבער דער טאַטע איז דאָך יאָ געווען דערביי, און דערצו האָט ער נאָך געזאָגט „שיר השירים" מיט אַזאַ התלהבותדיקן ניגון, אַז הענעך האָט תיכף ומיד פאַרגעסן זיינע חשבונות, און אברהמקע דער סופר האָט אויסגעזונגען מיטן אמשינעווער רבינס ניגון דעם פסוק: „מים רבים לא יכלו לכבות את האהבה ונהרות לא ישטפוה", — הענעכ׳ס מחשבה, שנעל ווי ער בליץ, איז אַריבערגעפלויגן צו זייער שכן אהרן דאמב, און ער האָט „געזען" ווי ער זיצט איצט צוזאַמען מיט זיין משפּחה ביים שבת׳דיקן טיש, און זינגט דעם מתנגדישן „צור משלו", און פון אַלע קולות טיילט זיך אויס דער בלאָנדער שרה׳לעס קול מיטן גלעקלדיקן קלאַנג.

מיט אַמאָל האָט זיך די גאַס־טיר פון „שטיבל" געעפנט, און פון דעם פּאַרע וואָלקן האָט זיך אויסגעשיילט דאָס נאַרישעווסקע געשטאַלט פון יאַנקל, דעם רבס שמש, וועלכער האָט זיך, אָן צו זאָגן „גוט שבת" אָפּילו, גלייך געווענדעט צו אברהמקע דעם סופר מיט די ווערטער: דער רב האָט געזאָגט, אַז הענעך זאָל קומען מאָכן „קידוש".

אַ האַלבער קוק דעם טאַטנס אין הענעכס זייט אַריין, און שוין איז דאָס יינגל געשטאַנען אויף די פּיסלעך, און נישט קוקנדיק אויף זיין לייכטן „הולך", ווי ער איז געווען אָנגעטון, איז ער תיכף געלאָפן אויספירן דעם טאַטנס שטומען, אָבער קאַטעגאָריש באַפעל.

ווי נאָר הענעך האָט געשטעלט דעם ערשטן טריט אין גאַס אַרויס, האָט אים אַ ווילדע זאַוויערוכע, ווי אַ שדים־טאַנץ אַרומגעכאַפט פון אַלע זייטן. אָבער דאָס פייער פון טאַטנס בליק האָט גובר געווען אַלע מכשולים, און אין געציילטע מינוטן איז הענעך שוין געשטאַנען אַ שוועך סאַפּנדיקער, אָבער מיטן גאַנצן דרך ארץ „כעבדא קמא דמרא", פּאַרן רב, וועלכער איז צוליב זיין קורצזיכטיקייט געזעסן איינגעגראָבן מיטן גאַנצן קאָפּ אין אַ מדרש־רבה אוּן געלערנט מיט אַ ניגון וואָס האָט אָפּגעקלונגען אין דער אַרומיקער שטילקייט ווי אַן עכאָ פון אַ העכערער, עהיימניספולער וועלט.

דערשפּירענדיק דעם פּראָסטיקן שטראָם לופט, וואָס הענעך האָט מיטגעבראַכט מיט זיך, האָט דער רב אויפגעהויבן דעם קאָפּ פון מדרש אַרויס און אָנגשטעלנדיק זיין קורצזיכטיקן בליק אויף אים, געזאָגט „גוט שבת" ווי אַ פאַרשפּעטיקטער ענטפער אויף דעם גאַסט שטילער, דרך־ארצדיקער באַגריסונג.

— „נו, הענכ׳ל מאַך קידוש, וועל איך עפּעס טוען זיין. דו ווייסט דאָך, אַז שבת טאָר מען נישט פאַסטן, און איך האָב נאָך אַ סך צו לערנען, ביז כ׳וועל קאָנען גיין צום טיש". — האָט זיך דער רב געווענדעט צו אים, ווי צו אַ גרויסן כאָטש דאָס יינגל איז געווען דער יינגסטער פון דער כיתה, מיט וועלכער ער האָט געלערנט „חושן־משפט" מיטן „קצות" (הלכות שלוחין), איז הענעך געווען דער, וואָס האָט מיט זיין פלינקער תפיסה בליץ שנעל אויפגעכאַפּט די אַלע קאָמפּליצירטע סברות, וואָס וואָלטן נישט איין גוישן יוריסט דערשטוינט.

זייענדיק אַ „יוצא ונכנס", ווי זיינער אַ תלמיד, האָט ענעך געווּסט, אַז אַ גאַנצע וואָך האָט דער רב קיין צייט נישט פאַר זיך; ער איז נאָר געווען פאַרנומען מיט דין־תורות, שאלות און סתם קהלישע ענינים, און דעריבער איבערגעלאָזט אויף פרייטיק־צו־נאַכט לערנען זוהר און מדרש.

הענעך האָט „מוצא געווען" דעם רב מיט קידוש, און פאַרביסן מיט אַ קיכל, בכדי עס זאָל זיין „קידוש במקום סעודה", און דער רב האָט געטרונקען אַ גלאָז טיי, אָנזאָגנדיק הענעכן, ער זאָל למען השם קומען מיטן טאָטן צום בענטשן נאָכן עסן.

צוריקומענדיק אין „שטיבל" אַריין, האָט הענעכ'ל געטראָפן דעם טאָטן פאַרטיפט איבערן „זוהר". ס'האָט לאַנג נישט געדויערט און ער האָט „צוגערופן" הענעכ'ן מיט אַ זייטיקן בליק צום טיש צו לערנען עטלעכע „סעיפים", „רב שולחן ערוך", הלכות שבת.

שוין אַן אָפגעגעסענער, איז מענדל טשעשלער, אַ האַרעפאַשנער בריסקלייצקער ייד, אַריינגעקומען פון שכנותדיקן הויז און זיך אַוועקגעזעצט אויף דער בריסקער באַנק, וואָס ביים אויזון, אַזוי אַז ס'איז שוין פאַר קיינעם נישט געבליבן קיין פלאַץ.

מיט אַמאָל טוט ער אַ זאָג: אברהמקע, ווי לאַנג וועסטו אַזוי פיניקן דיין זון מיט הונגער, ס'איז שוין נאָך זעקס אַ זייגער, אַ סך מענטשן האָבן זיך דאָך שוין איבערגעשלאָפן נאָכן עסן, און דו פאַשעסט דעם זון דיינעם כסדר מיט תורה פון דריי אַ זייגער אַן.

אברהם סופר האָט אָפילו מיט קיין ברעם נישט געטון קיין ריר, נאָר עטוואָס אויפגעהויבן דאָס קול זיינס, דערפילנדיק ווי הענעך האָט אַ לייכטן ציטער געטון, הערנדיק די העזהדיקע רייד פונעם טשעסלער. הענעך האָט שטאַרק פאַרדראָסן, וואָס מענדל דערלויבט זיך אַזוי צו רעדן צו זיין טאָטן, דעם שיינעם יידן, וואָס אָפילו דער רב איז זיך שואל־עצה מיט אים וועגן סופרישע ענינים. הענעך איז געווען זיכער, אַז דער טאָטע וועט נישט ענטפערן „כי הוא זה" אויף דעם טשעסלערס רייד, ווייל אום שבת רעדט נישט דער טאָטע קיין דברי חול.

חנה די סופרטע איז געזעסן דעם גאַנצן פרייטיקצונאַכטס אין דער ענגער לכבוד שבת אויפגערוימטער דירה דלת על דלת. די פאַדלאָגע — מיט ליכטיק זאַמד אויסגעשפריצט און אויפן טיש האָבן געפלעמלט שוין האַלב אָפגעברענטע ליכט אין קופערנע, ריין־אָפגעפוצטע לייכטערלעך. דער פינפער נאָפט־לאָמפ האָט העל געברענט, ווייל אברהמקע דער סופר האָט מיט אַ באַזונדערער פלייסיקייט אויסגעפוצט דאָס גלעזל לכבוד שבת. אונטער אַן אָנגעקראָכמאָלטע, ווייס סערוועטל, זענען צניעותדיק געלעגן צוויי, נישט קיין גאָנץ גרויסע, געפלאָכטענע חלהלעך, וואָס חנה האָט פרייטיק פאַרטאָג אַליין אָפגעבאַקן. אויפן קלאָר ווייסן טישטוך איז געשטאַנען אַן אַלט ירושה פלעשל מיט ראָזינקעס וויין אויף קידוש. נעבן דעם האָט זיך געטוליעט „מיט דרך ארץ" אַ קרישטאַלן קידוש גלעזל, ווי אַן אייניקל צו אַ גרייז־גרויען זיידן. איבערן גאַנצן צימער האָט זיך געטראָגן דער ספעציפישער ריח פון שבת'דיקע פיש, וועלכע חנה די סופרטע האָט געקאָנט אַזוי קונציק צוגרייטן פון אַ האַלב טיץ ווי אַ מציאה איינגעהאַנדלטע פלאָטקעלעך ביי זלמן דעם פישער, וועלכער האָט זיך נאָכן אָפשטיין אַ ווינטערדיקן פרימאָרגן געאיילט צו ברוך אלי אין שענק אַריין צו מאַכן אַ שנאַפס, ער פלעגט זיך אָפעסן די גאַל מיט די ווייבער איבערן מקח פון די פיש, וועלכע ער האָט געבראַכט צושלעפן אַוש פון בראק, און דאָס האָט ער אויך קוים געקריגן, ווייל די פישערס האָבן כמעט נישט אויסגעשפרייט זייערע נעצן אין אַזא ברענענדיקן פראָסט...

חנה די סופרטע, האָט שוין געהאַט פאַרענדיקט לייענען אין צאנה וראנה די גאַנצע

סדרה פון דער וואָך, און אַזוי ווי אברהמקע דער סופר איז נאָך אַלץ נישט געקומען פון שטיבל, האָט זי זיך געמוסן צום „מנורת־המאור".

דערווייל איז אַריינגעקומען דעם שכנ׳ס מיידל, שרה׳לע מיט די בלאָנדע צעפּ, און מיט אַ שעמעודיקן „גוט שבת" האָט זי זיך צוגעזעצט אויף אַ שפּיץ בענקל אוון, אַ נישט דרייסטע, געפרעגט: „איז אייער מאַן נאָך נישטאָ פון דאַוונען, ס׳איז דאָך שוין אפשר פּיר שעה נאַכט און אייער הענעכל איז גאָר די גאַנצע צייט נישט הונגעריק?"

— „ער איז שוין איינגעווינט", — האָט חנה פון יוצא וועגן געענטפערט און ווייטער געזונגען מיט אַ פאַרבענקטן טויבן קול די מוסר רייד פון מנורת־המאור. אָבער שרה׳לע האָט נאָך אַ ווייל שטילשווייגן, זיך נישט איינגעהאַלטן און פלוצעם אַ פרעג געטון:

איז טאַקע אמת אַז אייער הענעכל פּאָרט נאָך פסח אַוועק אין לאָמזשער ישיבה?

חנה האָט אויפגעהויבן אירע צניעות׳דיקע און וואַרעמע אויגן צום מיידל, וועלכע האָט זיך אונטערן מאַמעשן בליק געמוסן רויטלען, אוון, כדי צו פאַרשאַפן אַ ביסל נחת־רוח דעם קינד, געזאָגט:

— „ביז פסח, מ׳זאָל דערלעבן טאַכטערשי, איז נאָך ווייט, אוון איך גלויב נישט, דער טאַטע זאָל הענעכן לאָזן פאָרן קיין לאָמזשע (אַז ער רעכנט אים צו שיקן קיין וועגראָוו צום זיידן, האָט זי איר נישט געוואָלט זאָגן, כדי נישט מצער צו זיין דאָס מיידל...).

אברהמקע דער סופר מיט הענעכן, זענען אַרײַנגעקומען אין שטוב אַריין מיט אַן אויפגעראַמטן גוט שבת. שרה׳לע האָט זיך ווי אַן אָפּגעבריטע געטאָן האַסטיק אַ הויב אויף פון טיש, און האָלב לופּנדיק זיך צוגערוקט צום קיך, וואָס ביים טיר.

אברהמקע האָט אַרויסגענומען דעם „חתונה זייגער" פון טיש קעסטל און זענדיק אַז ס׳פעלן נאָך צען מינוט צו זיבן, ווען דער מזל „מאדים" (מארס) איז נאָך שולט, האָט ער פאַמעלעך אַנגעהויבן זאָגן „שלום עליכם" מיטן רבינס ניגון, נאָכדעם „אשת חיל" און צום לעצט „זכור את יום השבת לקדשו".

אָפּגעמאַכט קידוש און נאָכן נעמען דעם ערשטן כזית חלה אין מויל אַריין, האָט אברהמקע זיך געגומען צו די „זמירות". אָפּגעזונגען „אזמר בשבחין", האָט ער זיך געגומען מכין זיין צום עסן די שבת׳דיקע פיש, אָבער איידער ער האָט נאָך טוען געווען פון זיי, האָט ער אַראָפּגענומען די גרעסטע „פלאָטקע" פון זיין טעלערל, און מיט אַ וווּנק געהייסן הענעכן דאָס אַרײַנטראָגן צו קדיש דעם טרעגער, וואָס האָט געווינט אין ענגן מיט־שטיבל, כדי ער זאָל נישט מבויש ווערן פאַר זיין שוואָגער, וואָס איז אויף שבת געקומען צו גאַסט פון אסטראלענקע, היות אברהמקע דער סופר האָט געווסט אַז קדיש איז נאָך אַ גרעסערער אָרימאַן, לא עלינו, ווי ער. קדיש האָט נישט געהאַט אויף שבת מער ווי אַ שוואַרץ ברויט מיט הערינג.

איצט נאָכן מהנה זיין דעם אָרימען יידן לכבוד שבת, האָט ער שוין געקאָנט במנוחה געניסן פון זיין „פאַרציע" פיש... און דערפאַר איז דער „כל מקדש" אַרויסגעקומען דאָס מאָל אַ ביסל האָפּערדיקער ווי תמיד. נאָך דעם ביסל שיטערע לאָקשן מיט קעלבערנע יויך, האָט מען געזונגען „מנוחה ושמחה", און נאָכן פאַרבייסן מיט די עטלעכע ראָזשינקעס, וואָס זענען געבליבן פון „צמוקים־וויין", האָט מען פאַרענדיקט מיטן זמר „יה רבון" און מען איז געגאַנגען בענטשן צום רב.

דאָ, אין בית דין שטוב, זענען שוין געזעסן ביי אַ מנין מענטשן: חסידים, עטלעכע שוחטים אוּן צווישן זיי, — סתם בעלי־בתים.

דער רב האָט איצט געהאַלטן ביים פאַרענדיקן דאָס זאָגן „שלום עליכם". באַלד האָט זיך געעפנט די טיר, וואָס האָט געפירט צום עס־צימער, און די רביצין, אַ יידיש חנ׳עודיק, מיטל־געוויקסיק ווייבל, איז שוין געשטאַנען מיט צניעות׳דיקע אַראָפּגעלאָזטע ברעמען, אַרומגערינגלט פון אַ האַלב טוץ טעכטער (די קלענערע קינדער: נאָך דריי יינגלעך און אַזויפיל מיידלעך, זענען שוין מסתמא געשלאָפן), הינטער זיי צוויי דינסטן, און אַלע האָבן דרך־ארצ׳דיק אויסגעהערט דעם רבס קידוש.

תיכף נאָכדעם האָט זיך די טיר פאַרמאַכט, און יאנקל דער שמש האָט דערלאַנגט דאָס שבת־עסן צום טיש. „אזמר בשבחין", האָט דער רב אַליין געזונגען, און מיט די איבריקע זמירות האָט ער מכבד געווען די יושבים.

דער רב האָט געזאָגט תורה אויפן חסידישן שטייגער: מ׳האָט געשמועסט, געפרעגט קושיות און דערקלערונגען אויף נישט געניג קלאָרע ערטער אין חומש, רש״י און מדרש. און אַז מ׳איז געקומען אַ היים — איז שוין געווען נאָך האַלבע נאַכט.

פינף פאַרטאָג האָט שוין אברהמקע דער סופר געווען זיין בכור, ער זאָל צוזאַמען מיט אים לערנען אַ שיעור גמרא. און נישט איינמאָל האָט ער געמוזט איבערייסן דאָס לערנען און לאָזן הענעכן אַרויסגיין אין דרויסן כאָפּן אַ ביסל פרישע לופט, ווייל דאָס נישט פאַרדייעטע עסן איז אים קאָפּויער געקומען פון האַסטיקן איבערייסן דעם שלאָף.

ווי אַן אשה כשרה, האָט חנה קיינמאָל חלילה נישט פראָטעסטירט, און הענעכל איז אַ דאַנק דעם אויסגעוואָקסן אַ מלומד, וואָס גאָט און לייט בענטשן זיך מיט אים און פאַרשאַפט כבוד אברהם דעם סופרס נאָמען.

הרב שמואל אליעזר דן
ניו־יאָרק

דער תהלים וועקער

(צום אַנדענק פון לייזער קוטשער ע״ה)

אַ פשוטער ייד, אַן ערך 40 יאָר, געהאַלטן הייליק זיין נדר, — און קיינמאָל נישט געבראָכן זיין „עבודת הקודש״, וואָס ער האָט דורכגעפירט מיט זיין הייזעריקער שטימע (פון דעם — דער נאָמען קוטשער) ער האָט אויך ליב געהאַט גראַמען. זקנים האָבן דערציילט אַז ווען מ׳האָט לייזערן געוועקט צום פריזיוו, האָט ער אין זיין פשוטן לשון אָפגעריכט אַ תפילה צום רבונו של עולם:

„דו, בעפריי מיך פון יוונישע קליידער
און איך וועל יידן צו דיין תורה וועקן.
מיטן גאַנצן האַרצן טו איך אַ נדר
וווּ לאַנג איך וועל לעבן און די כוחות וועלן קלעקן״.

דער נדר

ער זוכט נישט רבנים, ספרים
צו באַפרייען פון פאַרשפרעכן,
זוכט נישט קיין התרת נדרים,
וויל זיין וואָרט נישט פאַרשוועכן.

צוויי אַ זייגער פרייטיק צונאַכטס
די שטאָט געשמאַק שוין געשלאָפן,
טיר, לאָדן, — פאַרהאַקט, פאַרמאַכט,
צו דער עבודה לייזער געלאָפן.

טראָגט ער זיך ווו אַ וויכער,
איבער געסלעך, שמולע הויפן,
מיט גלויבן ביי זיך זיכער,
אַז מלאכים העלפן אים לויפן.

צו תהלים, צו תהלים!
קינדער געווייגט איך די וויגן,
הונט האָבן מיט שרעק געבילט,
דער ווינט אויך נישט געשוויגן
לייזערס קול נישט איינגעשטילט.

האָבן לייבער זיך געטוליעט,
מידע, אין חלומות פאַרבראַכט,
בייזער וועטער האָט געהוליעט
און לייזער שפּאַנט אין דער נאַכט.

רינט לוסט אין די ביינער,
טראָפנס, טראָפנס ווו אַלטער וויין
בלויז קוטשער איז דער איינער,
וועקט און רופט אין שול אַריין.

צו תהלים, צו תהלים!
טראָגט זיך לייזער ווו אַ שטן,
כמורנער הימל שמייסט, שטורעמט!
ווייסער שניי זיך איינגעשאָטן,
גאַנצע הויפנס אָנגעטורעמט.

צו תהלים, צו עבודת הבורא!
דאָס קול האַלט אין איין שטערן,
דעם זיסן שלאָף אונטער די דעכער.
איז דאָס אַ שטימע פון אַ ווייטן שטערן?
אפשר גאָר פון נאָך העכער!

פון דינעם גוף ווו אַ שטעקן,
פליסט אַ קול, ברויזט היסטעריע,
און פראפעטיש איז דאָס וועקן,
ס׳רופט צו תהלים אַ מיסטעריע.

צו תהלים, צו תהלים!
די הייזעריקע טענער וויברירן,
זיי מאָנען, וועקן, און בעטן,
דורך לאָדנס, פאַרמאַכטע טירן,
דרינגען אַריין אין די בעטן.

דאָס הייליקע תהלימל וואַרט דאָרט אָפן
אין ביהמ״ד דעם נייעם, דעם אַלטן
שטייט אויף יידן! נישט געשלאָפן —
זאָל דער יצר־הרע נישט פאַרהאַלטן.

נישט פאַרגעסן קיין איין גאַס,
דאָס קול נישט פאַרלוירן,
כאָטש געווען אין גאַנצן נאַס,
אויך ווו אייז געפרוירן.

אַז ביים סוף ס׳האָט שוין געהאַלטן,
ביי די „פיאסקעס״, זיך דערמאָנט,
און צום בית עולם דעם אַלטן,
מיט די לעצטע כוחות אַהין געשפּאַנט.

גראטעסקע הייזלעך און געשטאַלטן:
„עמך״ מיט ר׳ גרשון דעם למדן
אַריינגעשפּאַרט זיך, אויסבעהאַלטן
צווישן בית עולמ׳ס זאַמדן.

צו תהלים, צו תהלים!
האָבן ווערטער זיך אָנגעשלאָגן,
אין בית עולמ׳ס נאַקעטע בוימער,
וואָס שטייען קרומע ווי פאַרטראָגן,
איבער קברים ווו אַלטע טרוימער.

נישט בלעטער, גאַנצע צווייגן,
קליין געוויקסיג מיינסטן קרומע,
ווי די מתים, זיי שווייגן,
ווי די מצבות קאַלטע שטימע.

שטייט אויף צו עבודת הבורא!
דער עכא פון לייזערס קלאַנגען
גרייכט מצבות אַלטע שטיינער
טיף אין קברים דאָס קול דערגאַנגען
אַ פחד באַפאַלט די טריקענע ביינער.

וועך טוט דאָס דאָרט רופן?
נאָך וואָס מתים איבערשרעקן,
וואָס וויל מען פון טויטע גופן,
צו וואָס דאָס וועקן?

תחית המתים, אַ הימל?
האָט זיך מיר געדאַכט
עויף אַ שטיין געכאַפּט אַ דרימל
און געברימט וועך אויפגעוואַכט.

זעט, ער איז ביים גדר
איבערשרעקן טויטע, אַ גרויסע זיבד,
ווערט ער לייכט ווי אַ פעדער
מאַכט פוס, ער פאַרשווינדט.

די זון איז נאָך געשלאָפן
נאָך ווייט צום מאָרגנשטערן
יעקב׳ס געצעלטן ליכטיק אָפן
היילויקע קלאַנגען געלאָזט הערן.

וועך לייזער אַ מידער געקומען,
איז בית המדרש פון מאַרשרוט
אַ היילויק פרייד אים אַרומגענומען,
די קדושה האָט אויף אים גערוט.
— — — — —
— — — — —

נישטאָ די עדה, פאַרשטימט דער וועקער
דער יידישער טומל, דער ברען דער רעש
געבליבן דער גוי, די תיפלה גלעקער,
און אַ יידישער מאַסן קבר, אַ באַרג אַש.

יתגדל ויתקדש שמיה רבא!!

הרב שמואל אליעזר דן
ניו־יאָרק

שבת אין שטעטל

שבת און „עמך"

נישט בלויז חסידים
אין זיידענע קאפטאַנען,
נישט בלויז נגידים
וועלכע אויפן „מזרח" געשטאַנען.

נישט נאָר סארזענע קאַפאָטעס
האַלבע שיך וועיסע זעקלעך,
אויך שטיוול מיט בלאָטעס
האמער, זעג און פלעקלעך.

איינפאַכע יידן
ערלעכע בעלי־מלאכות:
שנייידער, שוסטער, שמידן
פראָסטע משפחות.

יידן מיט מאַזאַליעס
געשפייזט פון שווייס, מוסקולן,
שמייסערס בעלי עגלות
אַלע, שבת אין די שולן.

אָט איז יענקל ניאנאק
פורמאַנעס פאַר אים געציטערט,
אַ טשודאַק אַ מאניאק
סוסים נישט געפיטערט.

זיינע יונגע צווייי קאַשטאַנעס
אים טייער ווי די צווייי אויגן,
דער שטאלץ פון די פורמאַנעס
געלאָפן פייל פון בויגן.

ערב שבת זיי פליען,
שפאַנען געשווינד ווי אַ שרעטל,
אויף שבת פרי אָנצייהען
פאַר ליכט בענטשן אין שטעטל.

שנעל אין מרחץ אויסגעבאָדן
באָרד און פיאות אויסגעצוואָגן,
אַ ריינער, מיט שמחה אָנגעלאָדן
פאַרגעסן פערד און וואָגן.

און שטיוול געשמירט מיט טראן
באַגעגנט שבת די פרינצעסן
באַזעצט אויפן טראָן
מיט קידוש, זמירות און גוט עסן.

לכה דודי לקראת כלה

איד פראָסטער בעל־עגלה
האָב זונטיק שוין אין זינען;
סוף מעשה במחשבה תחילה
פאַרן פרייטיק גאַנץ באַגינען.

שוסטערס, שניידערס, שמידן
קומט צאו מתוך ההפכה.
שבת, פריילעך יידן —
נישט געקרעכצט נישט קיין איכה.

מנוחה ושמחה אָן אַ שטער
בך יחסו עניי עמי;
שבת אָן אַ טרער,
שבת איז ווי אַ מאַמע.

רויק אין געלאַסן:
שלום עליכם מלאכי השרת.
שבת הייליק, נישטאָ קיין קלאַסן —
בעל הבית און משרת.

האָבן יידן נישט פאַרגעסן
די נשמה יתירה. אַ ביסל שפּעטער
אַרום בית המדרש טיש געזעסן
געבויגן איבער אַלטע בלעטער.

איז דאָרט דער קאסאווער שוסטער
אַ הויכער, אַ בעל צורה;
פון איידלקייט אַ מוסטער —
געזעסן אין מיטן דער שורה.

אַ שיינע באָרד רבנישן שטערן.
האָט געהאַלטן און זאָגן —
מדרש פלעגט ער דערקלערן;
וועדטער וואָרצלען געשלאָגן.

אין טונקל אַ ליכט, אַ בלאַסע
שטייט ווי אַ שטן ביים עמוד.
תהילים זאָגט די מאַסע
ביים שיין פון נר תמיד.

אשרי האיש, למה רגשו

מען קען גאָרנישט דרינגען
פונעם ניגון אין זאָגן,
איז דאָס אַזאַ זינגען
אַדער אַזאַ קלאָגן.

דאָס קול׳כל פון דעם יידל
קריכט אין די ביינער און צוגייט,
קלאָגט, ציטערט ווי אַ פידל —
נאָגט און קלעמט ווי אַ פלייט.

געגרייכט אין תהילים צום עק
מיטן אָנקום פון שטערן.
שבת מלכה איז אַוועק —
מכוח פרנסה געגומען קלערן.

דער שמש ר׳ נתן זעליג,
אַ צדיק אַ בעל בטחון,
הויפט אויף דעם בעכער
זיכער מיט נצחון.

זאָגט העכער, העכער:
הנה אל ישועתי
אבטח ולא אפחד!

א אשה צדקנית

שבת אין שטאָט. דער עולם איז ביים דאָוונען. עס דערגייט אַ ידיעה וועגן אַ נייע גזירה פון דעמאָלסדיקן פאָוויאָטאָוון נאָטשאָלניק פענטעלעיעוו ימ״ש, אַז די יידן איז פאַרוועט צו טראָגן סאַמעטענע היטלען און די פרויען די ציפקעס און קאפקעס.

ער האָט אַוועקגעשטעלט סטראָזשניקעס אין די גאַסן — אָן אַ פריערדיקע וואָרנונג — אויסצופירן זיין באַפעל: אַרונטער גערישן ביי די מענער די סאַמעטענע היטלען און די פרויען די שייטלען.

אַ סך מענער און פרויען זענען פאַרבליבן אין די שולן און שטיבלעך, מורא האָבענדיק צו מוזן אַ היים גיין אין בלויזן קאָפּ.

אַהיים לויפענדיק ברענגען דאָס וואָכנדיקע היטל פאַר מיין פאָטער, הער איך אין גאַס וועגן אַ פיקאַנטע געשעניש. דער נאָטשאָלניק, דער רשע אַליין האָט אַראָפגעריסן דעם ציפעק ביי מיין באבע יוטקה׳לע די צדקנית.

די אַלטיטשקע האָט זיך נישט דערשראָקן און האָט אים געווונטשן: ער זאָל נישט דערלעבן אירע יאָרן. מען דערציילט אין אַ קורצע צייט נאָך דעם איז ער פלוצעם געשטאָרבן.

יוסף לשין

יחזקאל פריילִיך
ניו־יאָרק

ווען דער מערזשל האט זיך צעקלונגען

חוץ דעם שטאָט אַרום זיך און אַרום זיין הויז, האָט ר׳ איטשע נאָך אָנגעהאַלטן די מידה פון נעמען אַן אורח יעדן שבת אוֹן אויף יעדן יום־טוב אוֹן דער עיקר האָט ער געזוען, אַז אַלע יידן, וואָס ווינען מיט אים צוזאַמען בייַ משה וואַסער־מאַכער אין הויף, זאָלן יעדן ערב־פסח זיין באַאָרגט מיט חרוסת צו די סדרים.

מיט דער גרעסטער ליבע, ווי ער וואָלט באַשאַפן אַ קונסט־ווערק, האָט ער געמאַכט חרוסת פאַר די יידן פון הויף. מיט אַ ברייטער האַנט האָט ער אַליין אויסגעטיילט די חרוסת צו די שכנים אוֹן דערבייַ געטראַכט: „זאָלן יידן הנאה האָבן פון פסח". אוֹן ר׳ איטשע איטקעס חרוסת האָט געהאַט אַ שם אין דער שטאָט. קיינער האָט נישט געקענט דערגיין דעם סוד, ווי אַזוי ר׳ איטשע האָט פאַרפראַווען זיינע חרוסת ס׳זאָל האָבן אַזאַ ספּעציעלן טעם. אַז ער איז ערב פסח בייטאָג פאַרטיק געוואָרן מיטן צוגרייטן די חרוסת, האָט ער זיך אָנגעטאָן זיין יום־טובדיקע גהאַקטע קאַפאָטע, ברייט צעקעמט זיין באָרד אַזוי, אַז יעדער זילבערנער האָר איז זיך מאַיעסטעטיש געלעגן אויף זיין ברוסט־קאַסטן, צעפּענט אַ פּענצטער, אַרויסגעשטעקט דעם יראת־שמימדיקן קאָפּ אוֹן מיט אַ באַזונדער פייערלעכקייט געלאָזט וויסן די יידן פון הויף, אַז דער געשמאַקער סדר־ביסן איז שוין גרייט פאַר זיי, אַז זיי קענען שוין קומען נעמען חרוסת.

אַזוי זענען יאָרן געגאַנגען, אַזוי האָבן ביימער געבליט אוֹן אָפּגעבליט, אַזוי האָט מען סדרים געפּראַווען אוֹן וואָכעדיקע טעג זענען געקומען — אוֹן ר׳ איטשע האָט יאָר־איין, יאָר־אויס מיט ליבע אוֹן פלייס יעדן ערב פסח צוגעגרייט חרוסת פאַר די יידן פון משה וואַסער־מאַכערס הויף.

נאָר אָט האָבן זיך אָנגעיאָגט שוועריע, פאַרוואָלקנטע מלחמה־טעג, אויסגערונען איז די יום־טוב פרייד פון יידישע הייזער. עס זענען אַרומגעגאַנגען קינדער מיט בייכלעך געשוואָלענע פון קאַרטאָפל אוֹן וואַסער; עס האָבן זיך אַרומגעדרייט דערוואַקסענע מיט פאַרמעט־געלע פּנימער, מיט אויגן פאַרלאָשענע אוֹן צוגעזוען ווי דער הונגער פאַרצערט זייערע קינדער, ווי ער מאַכט אַן אַ חורבן אין זייערע היימען.

ווי אַלע מאָל, איז דער פרילינג געקומען אַ לויטערער אוֹן געגאָסן צעברעס ליכט אויף דער ערד. אָבער די ימען ליכט האָבן נישט געקענט אַראָפּשוועמקען דעם פעכיקן אומעט וואָס איז געלעגן ווי אַ שטיק בליי אויף די געמיטן פון די יידן יענעם ערב־פסח.

מען האָט ווי אַלע מאָל אין יידישע הייזער געשייערט אוֹן געכשרט, גערייניקט אוֹן געוואַשן. אָפּגעשטויבט אוֹן געלופטערט אוֹן זיך געגרייט דעם גאַסט פסח אויפצונעמען. נאָר מאָדנע, עפּעס האָט דאָס שייערן נישט געהאָלפן: די כלים האָבן גלאַנצן נישט געוואָלט עס האָבן די טעפ נישט געשיינט אוֹן די דילן האָבן זיך נישט געלאָזט אָפּרייניקן. ס׳האָט אויסגעזען ווי די וואָכעדיקייט וואָלט זיך איינגעעקשנט אוֹן נישט געלאָזט אַרייַנקומען דעם יום־טוב אין די יידישע הייזער.

ס׳איז שוין געווען דער טאָג פון ערשטן סדר. ר׳ איטשע איטקעס איז געקומען פון אמשענאוער שטיבל אוֹן פאַרשעמט געטראָגן אַ קליין פעקעלע. ער האָט דאָס פעקעלע פאַנאַנדערגעוויקלט אוֹן מיט אַ געמאַכטער שמחה אָנגעזאָגט זיין ווייב, אַז ס׳איז גאָט־צו־דאַנקען דאָ מצה־שמורה, וואָס מ׳האָט אַליין אין אויוון אין שטיבל אויסגעבאַקן. ער האָט

פֿאַרזיכטיק אַוועקגעלייגט די פֿאָר מצות, געטאָן אַ פֿאָר שפּריצן איבער דער גרויסער קיך און האָט געזאָגט ווי אַמאָל אין די גוטע יאָרן: „נו, הוידא־דאַנאַ, (אַזוי האָט ער געפרופן זיין ווייב לאה דינהן ווען ער איז געווען בגלופין) נו, וואָס־זשע, ווו זענען די ניס?" דעם „וואָס־זשע" האָט ער לאַנג געצויגן, ווי ער איז געווינט געווען נאָך פון די גוטע צייטן צו זאָגן, ווען עפּעס איז נישט געווען אין אָרדנונג.

לאה דינה האָט אָנגעשטעלט אויף איר מאַן אַ פֿאָר אויסגעגלאָצטע אויגן; זי האָט אַ וויש געטון די נאָז מיט איר יום־טוב'דיקן פאַרטוך און איז געבליבן שטיין אין שטיל־שווייגן. זי האָט אויף איר איטשען געקוקט ווי ער וואָלט געווען אַ חסר דעה. ר' איטשע איז געשטאַנען און געוואַרט אויף אַן ענטפער. ער האָט אַ גלעט געטון זיין זילבערנע־בּאָרד און מיט מער שטאַרקייט איבערגעפרעגט: „נו, וואָס־זשע, די ניס וווּ זענען?"

אַ ביטערער שמייכל האָט זיך צעגאָסן אויף לאה דינהס פנים. „אַ שוואַרצער חלום אויף מיינע שונאימס קעפּ!" האָט זי אַרויסגעשטאָמלט און באַלד האָט זי צוגעגעבן: „ביסט חלילה פון זינען געוירט? וווּ זאָל איך דיר נעמען ניס?" זי האָט זיך מיט כעס און וווייטיק געגומען צו איר קיך־אַרבעט.

ווי אַ געליימטער איז ר' איטשע געבליבן שטיין, געגלעט זיין זילבערנע באָרד און געשוויגן. ס'איז אים קלאָר געוואָרן, אַז לאה דינה האָט נישט געהאַט פאַרוואָס צוצוגרייטן קיין ניס. ער האָט זיך אויסגעדרייט, אָנגעהויבן צו גיין צו דער סאַלע, געטראַכט און ווי פאַר זיך אַליין אַרויסגעזאָגט: „יידן מוזן האָבן חרוסת צו די סדרים!"

הין און צוריק האָט ר' איטשע איטקעס געשפּריצט איבערן וווּיכן טעפּיך אין זיין סאַלע. זיין שטערן האָט זיך גערונצלט. ער האָט זיך אָפּגעשטעלט ביים פענצטער. אַרויסגעקוקט צום הויף און מיט זיך אַליין געטענהט: „כ'קען נישט, כ'טאָר נישט דערלאָזן אַז יידן זאָלן בלייבן אָן חרוסת!"

ער האָט דערפילט אַ מאָדנע שוואַכקייט אין די פּיס. ער איז פאַרבייגעגאַנגען דעם גרויסן שטיי־שפּיגל און זיך דערזען. אים האָט זיך געדאַכט, אַז ער איז ערשט מיטאַמאָל אַלט געוואָרן. זיין זילבערנע באָרד האָט אים ערשט אויסגעזען געל, אָפּגעבליאַקעוועט. מיט געאיילטע טריט איז די זקנה געקראָכן איבער אים. ער האָט זיך אַוועקגעריסן פון שפּיגל און וויידער אָנגעהויבן צו גיין איבער דער סאַלע.

אַ געדאַנק האָט אַ בליץ געטאָן אין זיין מוח. ער איז צוגעגאַנגען צו דער כלים־שאַפּקע און האָט אָנגעהויבן צו לויפן מיט די אויגן איבער די זאַכן, וואָס זענען געשטאַנען הינטער די גלעזערנע טירן. באַלד האָט ער געעפנט די שאַפּקע, געקוקט אויף דער אויבערשטער פאַליצע, אויף דער צווייטער און צו זיך געזעדט: „די לייכטער טאָר מען נישט, ניין! דאָס בשמים־ביקסל? דעם בעכער? ניין, ניין!" ער האָט אָנגעבויבן דעם קאָפּ צו דער הינטערשטער פאַליצע און פון דאָרט עפּעס אַ כאַפּ געטאָן: „אָט, דאָס איז גוט!" — האָט ער מיט פרייד אויסגערופן.

ר' איטשע האָט אין האַנט געהאַלטן אַ בליאַסקענדיק, געקאַרבירט פושקעלע. ער האָט עס געצערטלט און געגלעט און צו זיך אַליין געשעפּטשעט: „אי"ה ביז סוכות וועט גאָט העלפן!" מיטן פושקעלע אין האַנט איז ער אַרײַנגעלאָפן אין קיך צו לאה דינהן און אַ צעשטראַלטער אויסגערופן: „הוידא־דאַנאַ, לויף שוין אַריין צו טוביהן אין וווּרשטן־האַנדל און נעם אַ פאָר פונט ניס, נישט וויניקער וויי אַלע יאָר!" ער האָט איר דערלאַנגט דאָס פושקעלע און צוגעגעבן: נאָ, גיב אים דאָס־אַ". ווי מיט געבעט האָט ער שטיל געזאָגט: „גאָט וועט העלפן, מ'וועט אויסלייזן!"

„איטשע!" — האָט לאה דינה שטאַמלנדיק געזאָגט דערזענדיק דאָס פושקעלע:

„איטשע, גאָט איז מיט דיר, דאָס אתרוג־פושקעלע, אַ ירושה פון דיין זיירן ז״ל גייסטר פאַרזעצן ?״

„נו, וואָס־זשע !״ האָט ר׳ איטשע מיט אַ טיף־ערנסטער שטימע געענטפערט: „לאה דינה, מיר האָבן אַ גאָט אין הימל, ביז סוכות קען ער נאָך ברענגען אַ ישועה אויף כל ישראל ! דערווייל ! לאה דינה, טאָרן קיין יידן נישט בלייבן אָן חרוסת צו די סדרים. גיי, ברענג ניס, עס ווערט צו שפעט !״

צוויי מאָל האָט ר׳ איטשע זיין ווייב געפרופן לאה דינה. לויטן טאָן פון זיין שטימע, לויטן אַרויסזאָגן זיין „נו, וואָס־זשע״, האָט לאה דינה פאַרשטאַנען, אַז אירע רייד ווערן זיין אַרויסגעוואָרפן, זי האָט געגומען דאָס פושקעלע, עס אייגעוויקלט אין שטיל אַרויס פון הויז.

מיט אומגעדולד האָט ר׳ איטשע געווארט אויף זיין ווייב. ס׳האָט זיך אים געדאַכט, אַז זי זאָמט זיך לענגער ווי שטענדיק. ער האָט שוין מורא געהאַט, אַז טוביה זאָל חלילה נישט וועלן געבן קיין ניס אויף דעם פושקעלע. ער האָט אָנגעהויבן צו צוויפלען צי דאָס פושקעלע האָט די ווערט פון אַ פאָר פונט ניס, אָבער אַז ער האָט דערזען לאה דינהן מיט אַ בייטל אין דער האַנט האָט אַ ים פרייד אַ שפּאַר געטאָן אין זיין האַרץ.

מיט אַ קינדערישער שפילעוודיקייט האָט ער אויסגעשאָטן די ניס פון בייטל, געכאַפט אַ ניס־קנאַקער און זיך געגומען צו דער אַרבעט. געוואָקסן איז דער הויפן ניס אונטער זיינע הענט. שפרינגענדיק האָט ער אַראָפגעגומען דעם מערזשל און דעם שטויסל. נאָך קיינמאָל האָט ר׳ איטשע נישט געפילט אַזאַ גבורה אין זיך ווי דעם ערב פסח. זיין האַנט איז גאָרנישט מיד געוואָרן כסדר צו רייבן, האַקן און שטויסן. ווי מיט מוזיק פון הימלישן כאָר, אַזוי האָט דאָס קלינגען פון מערזשל און שטויסל אים אָנגעפילט מיט פרייד. אויפן געבלימטן פולמעס האָט ער צעלייגט די צעריבענע ניס. ווי אַ מייסטער אין זיין פאַך האָט ער זיך געגומען צו פאַרפראָווען די חרוסת. אָט האָט ער אַביסל וויין אַריינגעגאָסן, אַן עפּל אַריינגעשניטן, דאָ האָט ער געשיקט אַ מיש געטאָן, צוגעטאָן אַ ביסעלע צימערינג, צוגעשאָטן צום טעם אַ ביסעלע זאַלץ. פאַרזוכט, ווידער אַ גאָס געטאָן, געמישט — און שוין איז פאַרטיק געוואָרן אַ טעלער חרוסת.

און אַז ר׳ איטשע איז פאַרטיק געוואָרן מיט דער אַרבעט, האָט ער שנעל זיין באָרד צעקעמט, זיין געהאַקטע אַטלאסענע קאַפּאָטע אָנגעטון, דאָס פענצטער צום הויף געעפנט, אַרויסגעשטעקט די זילבערנע באָרד און געוואָרט, אַז די שכנים זאָלן פאַרבייגיין. מיט קינדערישער פרייד האָט ער יעדן אָנגעזאָגט: „יידן, חרוסת ! קומט נעמען חרוסת !״

מיט פאַרוווּנדערונג האָבן די שכנים אָנגעקוקט דעם יום־טובדיקן ר׳ איטשען. זיי האָבן זייערע אויערן נישט געגלויבט, אַז ר׳ איטשע וואָס קריגט שוין קיין הילף נישט פון די קינדער זינט אַ לאַנגער צייט, ווייל די קינדער אַליין לעבן אין דחקות, וועט ווי אַלע מאָל אויך דעם פסח צוגרייטן חרוסת פאַר אַלעמען. נאָר, אַז זיי האָבן געזען ר׳ איטשעס צעשטראַלטן פנים, האָבן זיי מיט אומזיכערע טריט זיך געלאָזט גיין צו אים אין הויז אַריין.

ביים טיש אין קיך איז געשטאַנען ר׳ איטשע און געטיילט חרוסת. עס זענען געקומען די שכנים מיט טעלערלעך, מיט כוסות, מיט גלעזער און מיט טעפּעלעך. ר׳ איטשע האָט יעדן אויפגעטיילט אַ חלק און אין זינען געהאַט איבערצולאָזן אַ ביסל פאַר זיך און אַ ביסל פאַר אַזוינע וואָס וועלן פאַרשפעטיקן אָדער וועלן צום צווייטן סדר דאַרפן נאָך. ער האָט יעדן איינעם געגעבן די חרוסת און דערביי צוגעוווּנטשן: „איר זאָלט האָבן אַ כשרן סדר און אַ גוט יאָר״. מיט דאַנקבאַרקייט האָבן די שכנים אים געענטפערט: „איר זאָלט ביז איבעראיאָר דערלעבן און ווידער טיילן חרוסת !״

דאס אמשינאוועך שטיבל

דאָס אמשינאוועך שטיבל איז געווען אויף קאמאראוועך גאַס, דאָרט האָבן געדאַוונט בערך 5 מנינים חסידים. דאָס שטיבל האָט געהאַט אַ שענעם מגרש זומער איז געווען אַרגענומען צו ליגן אויפן גראָז און שמועסן פון פאַרשידענע ענינים. אין אַ הייסן טאָג פאַרנאַכט נאָך מנחה איז זיך דער עולם געמיטלעך געזעסן אויף די באַנק אין הויף און געשמועסט.

דאָס קליינוואַרג האָט זיך דערווייל געשפילט, געלאָפן און געשטופט אַזוי ווי אויף אַ מגרש משחקים. עס זענען שוין געווען אַ זעלכע יידן וואָס האָבן געהאַט די פעיקייט און דעם טאַלאַנט צו דערציילן שיינע מעשיות, און אַרום דעם דערציילער האָט אַ קופקעלע יידן צוגעלייגט קאָפּ, אַזוי איז אויך געווען פרייטיק צונאַכט, בעת דער הפסקה פון מנחה ביז קבלת שבת, פלעגן יינגלעך אַרומשטיפן אויף דעם הויף, שפילן אין אַלע מיני שפילעריייען ווי „יאָגערלאַך", „בעהאַלטענישׁ" א. אַ.

פון שטיבל האָבן זיך געהערט שיינע ניגונים פון שיר השירים וואָס מען האָט געזאָגט בין מנחה לקבלת שבת, ביז מען האָט געהערט אַ קלאַפּ אין שולחן — אַ סימן אַז מען הויבט אָן קבלת שבת לכו נרננה. אַלע פון הויף זענען אַריין אין שטיבל דאַוונען.

די פאָטערס וואָס האָבן געזען אַז זייערע קינדער זענען נאָך נישטאָ אין שטיבל און זיי שפילן זיך נאָך אויפן הויף, האָבן געשריגן און זיי געזופן אין שטיבל דאַוונען.

לכה דודי ניגון האָבן אַלע מיטגעזונגען, גרויס און קליין זענען פאַרוואַנדלט געוואָרן

פראָגרעסיוו בחורים אין אמשינאוועך שטיבל

שטייען פון רעכטס: יעקב אריה טרייסטער, בנימין מאסלא, הענאך זאטארסקי, י. ד. פטאקוס.
זיצן: יצחק אבראמטשיק, לייבל מרגלית, אין פיניע קאטשקאוויטש.

אין אַ מקהלה. נאָכן דאַוונען האָט איינער דעם צווייטן פריילעך באַגריסט מיט אַ „גוט שבת". עס איז כדאי צו דערמאָנען אַז עס פלעגן קומען אורחים, אַרעמע לייט, און אַלע זענען פאַרזאָרגט געוואָרן וווּ צו עסן שבת.

דאָס אַלעס איז חרוב געוואָרן דורך די נאַציס ימ"ש. מתתי' רוזן

דאס סטריקעווער שטיבל

פונקט קעגנאיבער מיעטשקאווסקיס מויער אַ לאַנגער הויף מיט שפּיציקע שטיינער, האָט געפּירט צום חסידים־שטיבל. אין פּראָנט פונעם הויף האָט געווווינט דער קאליאווער משה דער אלעאַרניק, וועלכער האָט געדאַוונט ביי די סטריקאווער. פאַרוקט מער אין הויף — דער בעל־הבית יוסף מענדל פלעגט אַרומפאָרן מיט גלאָזוואַרג, פאַרמאָגט זיינע אייגענע פערד און וואָגן, און האָט די פערד דווקא געהאַלטן נאָענט צום אַריינגאַנג פון חסידים שטיבל, ער אַליין האָט נישט געהערט צו די סטריקאווער.

פאַרן אַריינגאַנג, אַדער פאָדער שטיבל, איז געשטאַנען אַ באַנק און פיל יונגע־לייט פלעגן נישט וועלן אַריינגיין „טיפער", ווייל דאָ אין פאָדער־שטיבל האָט מען געקאָנט רעדן, און אַביסל לצונען. די דאָזיקע יונגעלייט זענען שוין געגאַנגען „דייטשמעריש" אָנגעטון. די האַלב־פרומע איידעמלעך פלעגן אַרויסקומען און מקנא זיין די יונגעלייט אין פאָדער־שטיבל און די גאָר פרומע פלעגן אַוועקשלעפּן זייערע זין פון די „אפּיקורסים" און זיי אַריינפירן אין שטיבל.

די פני פלעגן זיצן אויף דער מזרח־זייט ביי די פענצטער. אהרן וועלוול רובין דער דרוקער, מיט זיין געלער לאַנגער באָרד, פלעגט אויסזען זייער ערנסט און ווירדיק אין ווייסן קיטל — ער פלעגט בלאָזן שופר, און אַלע פלעגן ציטערן דערביי, באַזונדערס ווען דער שופר־האָט זיך אַמאָל... פאַרהאַקט. די גבאים זענען כמעט שטענדיק געווען, דער תמיד ערנסטער יצחק יעקב פאדביעלעוויטש; אליהו יאנקל דער „אגראדניק"; חיים סאקא־לאווער; אלעזר ראטמאן און שלמה גאלדבערג.

דער קליינוויסקיקער זאַוועלע גוטמאַן מיט זיין שיינער באָרד, פלעגט דאַוונען שחרית ראש השנה, און דער בעל מוסף און בעל־קורא שלמה בייגער־קוויאטעק פלעגט פאַרכישופן און שרעקן מיט זיין „ונתנה תוקף".

ווער געדענקט נישט אלעזר פרענקל, אַדער אברהם טיק? דער לעצטער פלעגט שטענדיק צוהוסטן. אַלטער גאנשער דער מלמד, פלעגט קאָמענטירן די נייעס פון „מאָמענט". דעם עלטערן יעקב סטאליאר און סוחר בערל ארזשיצער, ביידע פון רוזשאן, האָבן זיך תמיד געהאַלטן נאָענט. איציק, דער לערער, דער אָפּענער מזרחיסט, און שלמה'לע יורקעוויטש מיט זיינע סארקאַסטישע „הספדים" שמחת תורה נאָך די גרויסע בעל הטרינקעריי פון סטריקאווער שטיבל... מענדל לערמאן מיט זיינע בנים, אין דער „שקאצוואַטער" הערש יאַנקל יאבקע, משה יצחק מלמד'ס איידים, פלעגט אויך ליב האָבן צו פאַרברענגען מיט די יונגע אין פאָדער־שטיבל.

רייכערע מיטל־קלאַס, אָרימע חסידים, סוחרים, האַנטווערקער און מעקלער — אַלע פאַרשידענע טיפּן מיט פאַרשידענע טעמפּעראַמענטן פון פאַרשידענע שטעטלעך — געקומענע און דערצויגענע אין אסטראווע.

די סטריקאווער פלעגן זיך נישט קאָנן אָדער טומלען ווי די געראָר אָדער אמשינאווער. שטילע באַשיידענע יידן און אַ טייל אָפּילו — מיט מאָדערנע איבערצייגונגען. נאָר עטלעכע פון זיי און זייערע משפּחה מיטגלידער האָבן געהאָט דאָס גליק צו בלייבן לעבן. וויל איך, איינער פון יינגן דור סטריקאווער חסידים, מיטן דערמאָנען אויפהיטן זייער הייליקן אָנדענק.

א. מ. א.

אליעזר קאציוו
בוענאס־איירעס

אסטראווע אין „פאניעס" צייטן

(זכרונות)

אסטראווע האָט אין יענער צייט געהאַט אַ שם פאַר אַ רויקע שטאָט, ווו מען פלעגט זיך ווינציק אַרומקריגן. אסטראווע איז געווען אַ שטאָט פון קליינהענדלער, בעלי־מלאכות, תבואה־הענדלער, וואַלד־סוחרים, און פאַדריאַטשיקעס. די לעצטע פלעגן מאַכן אַ לעבן פון צושטעלן פּראָוויאַנט פאַר די רוסישע זעלנער, וועלכע האָבן געהאַט זייערע קאַזאַרמעס אין קאמאראווע — דריי קילאָמעטער פון אסטראווע. אסטראווע, האָט אויך געהאַט עטלעכע גרויסע מילן. ס׳איז כדאי צו דערמאָנען מאסי׳ס מיל אויף מאלקינער וועג, און קאגאן׳ טרייסטערס ריזיקע עלעקטרישע מיל. אויך הערשל טייטלס און ניטקעוויטשעס טאַרטאַקן, טייטלס „פיוויאַרניע", (אין דער לעצטער פלעגט מען אויסאַרבעטן ביר פאַר דער גאַנצער געגנט). ס׳האָט אויך נישט געפעלט קיין יידישער באַנקיר — ר׳ נחמן גאלדבערג — אַ ייד מיט אַ ווייסער באָרד, ווי אויך זיין איידעם ר׳ אברהם יעקב פרידמאן, פלעגט זיין דער שטענדיקער בעל קורא אין נייעם בית־המדרש.

דאָס לעבן אין שטאָט פלעגט אָנגיין נאָרמאַל. יידן פלעגן לויפן יעדן טאָג אין דערפרי דאַוונען. ווער אין אַלטן בית־המדרש אויף קאמאראווער גאַס, ווער אין נייעם בית־המדרש, וואָס איז געשטאַנען אין הינטערגעסל נעבן דער מקווה, און ווער גאָר אין די שטיבלעך. די פרויען פלעגן זיך פאַרנעמען מיטן צוגרייטן אַ גוטע גריץ אין ווינטער און אַ קאַלטן שטשאַוו־באָרשטש — זומער. נאָכן אָפּעסן דאָס פרישטיק, פלעגט זיך יעדער נעמען צו זיין אַרבעט. אַזוי פלעגט שנעל דורכלויפן דער טאָג.

פאַרנאַכט האָט מען די זעלבע יידן ווידער געקאָנט טרעפן אין די בתי־מדרשים. ווער ס׳האָט געלערנט אַ בלאַט גמרה, ווער אַ פרק משניות, און ווער גאָר אַ שטיקל חי־האדם. טייל זענען געשטאַנען ביי די צוויי גרויסע קאַכלעך אויוונס, (אין נייעם בית־המדרש), זיך געוואַרעמט און זיך דערציילט מעשיות פון אַמאָל.

זעלנער מאַרשירן

צווישן די אַלע מאַנאָטאָנע טעג פון אַ גאַנצן יאָר, פלעגט אויך טרעפן אַז אין שטעטל איז איבערגעריסן געוואָרן די שטילקייט און לאַנגווייליקייט. מען האָט טיילמאָל געקאָנט זען אַזאַ בילד: מענער אָנגעטון אין אַ וועסטל פון אויבן מיט די 4 נאָכהענגע־דיקע ציצות פון טלית קטן און מיטן קאַפּל אויפן קאָפּ; פרויען מיט שייטלען אָדער ציפּקעס אויף די קעפּ פלעגן פלוצעם אַרויסלויפן פאַר דער טיר, זיך אַרומקוקן און פרעגן וואָס ס׳איז געשען. עפעס הערט מען אַ טומל און געזאַנג.

קיין גאָר אויסערגעווייניגלעכס האָט נישט פאַסירט. דער טומל און געזאַנג איז געקומען פון זעלנער, וועלכע האָבן דורכגעמאַרשירט דעם שטאָט־מאַרק גלייך אין באָד אַריין. זייער פריילעך געזאַנג און פייפערייַ האָט אויפגעוועקט דאָס שטעטל. דערווייל האָט דער עולם געהאַט וועגן וואָס צו רעדן...

— נו, נו, ער (דער בעדער) וועט שוין היינט האָבן אַן „אנרייס", ער נעמט דאָך אַ „זעקסער" פאַר יעדן זעלנער און אַ „דרייער" פאַר אַ בעזימל. אי וועלן זיי זיך שמייסן אויף די בענק.

און אַזוי מקנא זייענדיק דעם בעדער, וואָס ער וועט האָבן אַן „אנרייס", איז דער

עולם צוריק אַריין אין די הייזער, טראַכטנדיק: נו, ס׳פעלט דאָך שוין נישט קיין סך צו ערב שבת, און מיר וועלן אויך גיין אין באָד אַריין.

טיילמאָל פלעגט דאָס שטעטל אויפגעוועקט ווערן שוין נישט פון קיין פריילעך געזאַנג, נאָר פון אַ געווייגערי און געקלאַפּעריי פון פושקעס. די קלאַפּערס פלעגן אויסרופן ביי יעדער מטבע, וואָס עס פלעגט ווערן אַריינגעווארפן, „צדקה תציל ממות״. און יידן פלעגן טאַקע אַריינווארפן קאָפּיקעס, אַבי זיך אויסצוקויפן פונעם מלאך המות... דער עולם פלעגט נישט בלייבן שטיין אויפן אָרט. יעדער האָט געזוכט אַריינצוכאַפּן אַ מצוה, הלוית המת, חסד של אמת... ווער עס פלעגט מיטגיין אַ שטיקל וועג, און ווער ביז צום היליקן אָרט. דאָס איז שוין געווען אַפּהענגיק פון דעם, ווער דער געשטאַרבענער איז געווען..

לעבעדיקע פיש

אַ באַזונדערן אויפלעבונג און דערפרישונג פלעגט זיך מערקן אין שטעטל פרייטיק. דאָנערשטיק פלעגט פאַרקומען דער וועכנטלעכער מאַרק, ווו די פויערים פון אַרום זענען געקומען פאַרקויפן זייערע פראָדוקטן און אייגקויפן אַנדערע זאַכן וואָס זיי האָבן נויטיק געהאַט אין דאָרף. אָט די פויערים מיט זייערע פערד און וועגענער, פלעגן איבערלאָזן אין שטאָט נישט נאָר אַ היפש ביסל געלט, נאָר אויך אַ שפּאָר ביסל מיסט...

פרומע יידן, זענען באַזונדערס געווען צופרידן, ווען פרייטיק אינדערפרי האָט מען גלייך אַראָפּגערוימט די גאַסן פון דעם מיסט. פאַר זיי האָט עס געמיינט, אַז עס איז לכבוד שבת, ווילן די גאַסן טאַקע זיין ריין.

די פישערס, איטשע און אייזיק, פלעגן אַראָפּברענגען און אויסשיטן זייער סחורה אין די באַליעס מיט וואַסער און באַלד אָנהויבן שריין: „אַהערצו, אַהער ווייבער! לעבעדיקע פיש! העכט, פלאָטקעס, שלייען!״

און די ווייבער פלעגן זיך טאַקע צואיילן אייגצוקויפן די לעבעדיקע העכט, וואָס זענען דערווייל אַרומגעשווימען אין וואַסער, נישט וויסנדיק וואָס עס דערווארט זיי אין עטלעכע שעה אַרום.. אָפּטמאָל, ווען עס איז ביי איטשע דעם פישער געווארן אַ גראַטשקע, זענען זיינע צוויי טעכטער, פייטשע און ריווטשע געקומען צוהעלפן טאַטע מאַמע. ביידע הויכן, שלאַנקע, אַ סך פרויען פלעגן פאַרגעסן אין די לעבעדיקע פיש — און זיך פאַרקוקן אויף די צוויי שיינקייטן.

איטשע דער פישער, וועלכער פלעגט דאָס באַמערקן, האָט זיך פאַרקרימט און צעבייזערט: „נו יידענע, איר קויפט צי איר קויפט נישט, וואָס האָט איר זיך פאַרקוקט?!״

ווען עס דרימלט דאָס שטעטל

פרייטיק פאַרנאַכט ווען די זון האָט זיך אַנגעהויבן אַראָפּצולאָזן „אונטער די דעכער״, האָט דאָס שטעטל באַקומען אַן אַנדער פנים. די געווען־לבער האָט מען אָנגעהויבן צו פאַרמאַכן. די וויבער האָבן געאיילט מיטן אַריינטראָגן דאָס טשאָלנט צו פאַריקן אין די אויוונס. יידן, אויסגעווייקטע פון מקווה, זענען מיט שנעלע טריט אַהיימגעלאָפן זיך איבערטון. אַ ביסל שפּעטער, האָט מען זיי שוין געזען אין שוואַרצע, אַטלאַסנע קאַפּאָטעס, אַרומגעגאַרטלטע, אויסגעגלייכטע מיט אויסגעקעמטע בערד. זיי פלעגן גיין במניחהדיק מקבל שבת זיין.

דורך די פענצטער פון אַלע יידישע הייזער, האָבן זיך באַוויזן קליינע פייערלעך, דאָס האָבן אונדזערע מאַמעס ליכט געבענטשט. דער אמתער עונג שבת האָט זיך

אַנגעהויבן נאָכן אהיימקומען פון שול — מיט דער שבתדיקער סעודה. מיט וויין אויף שבת האָבן אונדז פאַרזאָרגט משה חיים דער ווייניאַכער, אָדער זיין קאָנקורענט — משה אהרן בער.

נאָכן פאַרענדיקן די שבתדיקע סעודה, וועלן דאָס גאַנצע שטעטל האָט שוין כּמעט געדרימלט אין זיסן, שבתדיקן שלאָף, פלעגט זיך די יוגנט שטילערהייט אַרויסגנבענען פון שטוב און אַוועקלאָזן זיך שפּאַצירן אויסער דעם שטאָט, אויפן וואַרשעווער וועג צו דער לבנה מיט די שטערן. און צוזעצנדיק זיך אויפן גראָז, פלעגן חברה אָנהויבן זינגען זייערע שבתדיקע זמירות ביז די הענער האָבן אָנגעהויבן קרייען...

דער ליבער שבת גייט אַוועק

וועלן דער שבתדיקער טאָג האָט אָנגעהויבן „אַוועקצוגיין", און וואָס מער טונקל צו ווערן, אַלץ מער איז אומעטיקער געוואָרן אויפן האַרצן. איבערהויפט האָט אָנגעווואָרפן אַן אומעטיקייט די רוסישע צערקווע, (וואָס איז געשטאַנען אויפן וואַרשעווער וועג, נעבן דער „סאדזעווקע"), מיט אירע ריזיקע גלאָקן, וואָס פלעגן זיך צעקלינגען שבת פאַרנאַכט, דערמאָנענדיק אַז מאָרגן איז זונטיק — „פראַזניק".

פאַרבייגייענדיק די צערקווע האָבן מיר זיך דערמאָנט אין אברהם רייזנס באַרימט ליד וועגן די קירכן גלאָקן, און אַלע צוזאַמען פלעגן עס אונטערזינגען...

אַהיימקומענדיק, האָבן מיר שוין געטראָפן אונדזערע מאַמעס זיצן ביים פענצטער קוקן אין הימל, צי ס׳איז שוין דאָ אַ שטערן, אַ סימן אַז מען מעג שוין אָנצינדן אַ ליכט, און זאָגן די תחינה גאָט פון אברהם פון יצחק און יעקב...

נאָכן אָנצינדן אַ ליכט, און נאָכן טאַטנס הבדלה, האָט זיך צוריק אַרייניגעשלייכט דער אינדערוואָכן, מיט זיין עול פרנסה, פרנסה, פרנסה...

די מאַמע זאָגט די תחינה — גאָט פון אברהם פון יצחק און פון יעקב.

אהרן
טאראנטא

געוועזן אמאל

(זכרונות שפליטער)

א) דער בראקער וואלד אין אַ האַרבסטיקן טאָג 1918

אין אַ גרויען, האַרבסטיקן נאַכמיטאָג, וועז די שטאָט איז איינגעהילט אין אַ דערשלאָגענער שטילקייט ווי יעדער טאָג פון דער וואָך בעת דער דייטשער אָקופּאַציע, די קרעמלעך אַרום מאַרק זענען אָפּן, קוקן אַרויס נאָך אַ קונה — האָט מיך מיין מאַמע באַאויפטראַגט מיט אַ מיסיע אַוועקצוטראָגן אַ ביסל געקעכטס צו מיין ברודער, אַ 17 יעריקער בחור. ער איז נאָר וואָס אַוועק פון דער ישיבה באַנק און צוזאַמען מיט אַנדערע יידישע בחורים זיך אין בראקער וואַלד פאַרמאָסטן מיט ריזיקע בוימער, וואָס זענען אונטער זייערע זעגן און העק געפאַלן מיט הילכיקן עכאָ. דער אָפּהילך האָט מיר טאָקע דערמעגלעכט אין דער טיפעניש פון וואַלד אויסצוגעפונען זייער פלאַץ ביי דער שווערער אַרבעט.

צו יענער צייט האָבן די דייטשן זינט דעם אָנפאַנג פון זייער אָקופּאַציע פיבערהאַפט אויסגעהאַקט די וועלדער, געפירט די בוימער אין די טאַרטאַקן און דאָס פאַרטיקע מאַטעריאַל אַרויסגעשיקט קיין דייטשלאַנד.

אַנקומענדיק אין וואַלד צו די פאַרהאַרעוועטע אַרבעטער, האָבן זיך פון דערווייטנס דערהערט שיסעריי־ן, און מיטאַמאָל איז די שטימונג געווארן אַן אַנדערע — אַ לעבעדי־קערע און האָפערדיקע. ס׳האָבן זיך אָנגעהויבן דיסקוסיעס וואָס זענען פאַר מיר, אַ קינד פון ניין יאָר, גלווען נישט צו באַגרייפן. איך בין אָבער מיטגעריסן געווארן מיט דער שטימונג פון די דערוואַקסענע און געזומען פילן אַז עפעס וויכטיקס פון אַ גאָר גרויסער באַדייטונג האַלט זיך ביים אָפּשפילן.

איך בין שוין אַזוי פאַרבליבן אין וואַלד ביזן אָוונט וועז דער טאָג פון האַרעוואַניע האָט זיך פאַרענדיקט און צוזאַמען מיט דער גרופע יידישע אַרבעטער, געזומען מאַרשירן צום שאָסיי, אַן ערך 2 קילאָמעטער צום צענטער פון שטאָט.

אַרויסקומענדיק פון וואַלד, האָט איצט אָנגעהויבן קלאָר וועלן וואָס ס׳האָט פאַסירט. מיטאַמאָל האָט זיך באַוויזן אַ „דראָזשקע", אין וועלכער עס איז געזעסן דער דייטשער פאַרוואַלטער פון וואַלד (דער „נאַדלעשניק"), באַוואַכט דורך באַוואָפנטע ציווילישטן. אָבער דאָס וויכטיקסטע פון דער דאָזיקער געשעעניש האָט מען איצט געזען זיך אָפּשפילן אויף די גאַסן: די ביז איצט מעכטיקע, חוצפה׳דיקע „יעקעס" מיט זייער פאָליציי־שפּאַ, (צוליב זיין גראָבער שטימע גערופן „גרעפּס") זענען גלווען אָנטוואָפנט, אַרונטערגעריסן זייערע פּאָגאָנעס און לעדערנע פּאַסן פאַר דער עפענטלעכקייט, אינמיטן גאַס. נעבעכדיק האָבן אויסגעזען די נעכטיקע הערשער, וועמענס ערשטער אַריינטריט אין אסטראווע האָט זיך אויסגעצייכנט מיט כאַפּן יידן, יונגע און אַלטע, צו פאַרשידענע אַרבעטן, מיטן פרעכן אויסגעשריי: „יודע אַרבייטן!" האָט דעריבער יעדן באַהערשט אַ פרייד צו זעען זייער מיאוסע מפלה.

אין ס׳איז אָנטשטאָנען דאָס אומאָפּהענגיקע „פרייע" פוילן, וואָס האָט זיך שנעל אויסגעצייכנט מיט „האַלערטשיקעס", מיט שניידן יידישע בערד און וואַרפן פון לויפּנדיקע צוגן; מיט פשיטיק, בריסק, בערעזע־קאַרטוסקע און מיט אינקוויזיציע־פייניקונגען פון די פאַליטישע אַרעסטירטע אין די אָנגעפילטע איבערן לאַנד טורמעס, ספעציעל איז טרויעריק באַרימטן לוצק.

ב) די ערשטע־מאי דעמאָנסטראַציע אין אסטראָווע

אַ יום־טובדיקע רויקייט האָט געהערשט איבער די גאַסן. (דער ערשטער מאי 1919 איז אויסגעפאַלן אין שבועות). די קרעמלעך אַרום מאַרק זענען פאַרהאַקט און פאַרשלאָסן. אַ גאָלדיקע פרילינג־זון האָט באַשטראָלט און געווארעמט די ווי אײנגעשלאָפענע הייזקעס. עפעס נייעס, אומדערוואַרטנדיק איז געהאָנגען אין דער לופט...

מיט אַמאָל האָט זיך אומגעריכט פון דער „פשעדמישטשע" (3טער מאי־גאַס) באַווײַזן אַ רויטפלאָטערדיקע פאָן אין שפּיץ פון אַ מאַרשירנדיקער גרופּע יידישע אַרבעטער, אָנגעפירט דורך דער „פּועלי־ציון", וואָס האָבן צו יענער צייט דאָמינירט אויף דער יידישער אַרבעטער־גאַס אין אָסטראָווע.

עס האָבן זיך דערהערט די שטורמישע קלאַנגען פון אינטערנאַציאָנאַל וואָס האָבן אָפּגעהילכט איבער גאַסן און הייזער, אַרויסברענגענדיק קינד און קייט בייצוזיין ביים דאָזיקן וווּנדער.

הגם, נאָך אַ קינד צו יענער צייט, בין איך ווי מיטגעריסן געוואָרן מיטן געזאַנג און ענטוזיאַזם פון די מאַרשירנדיקע. איך האָב דעמאָלט געפילט אַז אָט דער שבועות האָט אין זיך מער יום־טוב'דיקס ווי אַלע אַנדערע יום־טובים און האָב אויך מיט אַנדערע געפּונען מיטגיין מיט די דעמאָנסטרירנדיקע.

געשמועסט האָט מען אַז מען וועט אַראָפּמאַרשירן אין בראקער וואַלד, וווּ ס'וועט אָפּגעהאַלטן ווערן אַ מיטינג — און פון דאָרט צוריק איבער דער שטאָט, וווּ מען האָט דערוואַרט אַז די פּוילישע אַרבעטער פון נוטקעוויטשעס טאַרטאַק וועלן זיך אָנשליסן. צוקומענדיק צום שפּאַציר־גאַרטן, וווּ אין מויער פון טייטלס ברויערייַ האָט זיך צו יענער צייט געפּונען די מיליטעריש קאָמענדאַטור (פּ. ק. או.) איז אַרויס אַ חברה מיט דראָענדיקע פויסטן צו די דעמאָנסטראַנטן. וועָן ס'זענען דערגאַנגען קלאַנגען אַז אין וואַלד איז צוגעגרייט אַן איבערפאַל, האָט זיך די דעמאָנסטראַציע אויסגעדרייט אַרום גאַרטן און צוריק מאַרשירט דורכן זעלבן וועג פונוואַנען זי איז געקומען. ביים לאָקאַל פון „פּועלי־ציון", נאָך אַ מיטינג אויף וועלכע עס איז אַרויסגעטרעטן זייער צו יענער צייט פירער אייזשע גאנשער, איז די דעמאָנסטראַציע אויפגעלייזט געוואָרן.

טראָץ דעם אָבער וואָס מיין קינדערשער פאַרשטאַנד האָט נאָך דעמאָלט נישט געקאָנט באַגרייפן דעם אינהאַלט און באַדייטונג פון דעם נאָרוואָס פאָרגעקומענעם, און פון דער רעדע, האָב איך זיך אינסטינקטיוו דערפילט ווי אַ מיטגעהעריקער און מיטבאַטיי־ליקטער אין דעם גרויסן יום־טוב, וואָס האָט זיכער אין אַ גרויסער מאָס באַאײַנפלוסט מיין אייגענעם גאַנג און גורל אין די קומענדיקע צייטן מיט יאָרן שפּעטער אַרום 29—1927.

ג) די יידישע ביבליאָטעק ביים פאַרײַן „בילדונג"

דער צענטער פון גייסטיק־קולטורעלער טעטיקייט אין אסטראווע, איז געווען די יידישע ביבליאָטעק ביים פאַרײַן „בילדונג" מיט טויזנטער ביכער אין יידיש, העברעיש, פוילישׁ און אײַך רוסיש. אויף אירע פאָליצעס האָבן געפּונען אַן אָרט די נייעסטע און בעסטע אויסגאַבעס פון דער יידישער און וועלט־ליטעראָטור: באַלעטריסטיק, פילאָזאָפיע, געשיכטע, וויסנשאַפט און סאָציאָלאָגיע. דאָ האָט מען געפּונען פון די יידישע קלאַסיקער ביז מאַרקס און ענגעלס. דאָס איז געווען אין צאָל פון ביכער די צווייטע גרעסטע ביבליאָטעק אין דער גאַנצער ביאליסטאקער וואָיוווּדסטוווע. אַפילו אויף דער פּוילישער גאַס איז אַ זעלכעס מיט אַזאַ פאַרנעם נישט געווען. זענען טאַקע פיל פּוילישע סטודענטן פון דער גימנאַזיע געקומען דאָ אויסלייען ביכער.

אַרום 1919 (אויב כ׳האָב קיין טעות), האָט זיך די ביבליאָטעק אַריבערגעקליבן אין נייע, געריימע לאָקאַלן אין יאָקל טייטלס הויז אויף מיאדאווע גאַס, ווו עס האָט זיך אויך געפונען אַ ליכטיקער, גרויסער לייענ־זאַל. אַרום אויסגעשטעלטע טישלעך זענען שטענדיק געזעסן לייענער וואָס האָבן אין אַ שטילער, מאיסטטישער רויקייט געבלעטערט צייטונגען, ליטעראַרישע אויסגאָבעס און ביכער. דאָרט איז אויך געווען אַ באַזונדער צימער צו שפּילן שאַך.

אָנגעפירט מיט דער פאַרצווייגטער אַרבעט האָט אַ גרופּע פון יידישע אינטעליגענטן ס׳רוב געוועזענע ישיבה־בחורים, וועלכע האָבן זיך אָקטיוו באַטייליקט אין די קעסטל־אוונטן, דיסקוסיעס און רעפעראַטן, ביים אַראָפּברענגען די בעסטע און אָנגעזעענסטע רעפעראַנטן צו פאַרלעזונגען אויף פאַרשידענע טעמעס וועגן ליטעראַטור און פילאָזאָפיע. דאָרט אין לייען זאַל, ווי אויך אין שטאָטישן טעאַטער זענען צווישן אָנדערע אַרויס־געטרעטן: לעא פינקלשטיין, ד״ר יוסף קרוק, אהרן צייטלין און אייסוראוויטש. זיי האָבן שטענדיק צוגעציגן די גאַנצע יידישע יוגנט. שטענדיק איז אָזא גענעהייט געווען אַ יום־טוב אין שטעטל. די ביבליאָטעק איז דעריבער געוואָרן די גייסטיקע היים פאַר גאַנצער יידישער יוגנט אָן אויסנאַם פון פאַרטיי און ריכטונג.

צווישן אירע פירער איז כדאי צו דערמאָנען אייניקע וואָס האָבן אויך אָנגעפירט מיטן פאַריין „בילדונג״. דאָס זענען געווען: פאליאקעוויטש, ראזענבערג, אייזשע גאנשער, זאטארסקי, כרוסט, דער לערער פון דער „פאָושעכנע״־שול, האָלצמאַן און אַנדערע.

וועגן לערער האלצמאן איז באַזונדערס ווערט זיך אָפּצושטעלן. אָנקומענדיק קיין אסטראוע אַרום 19—1918, איז ער געווען אָן אַסימיליאַטאָר, אָבער אונטער דער ווירקונג פון די יידישע אינטעליגענטן האָט ער זיך אויסגעלערנט יידיש און אויך געוואָרן איינער פון אירע טיכטיקסטע פירער.

באַזונדערס מוז דאָ דערמאָנט ווערן דער ביבליאָטעקאָר — דער קליינטשיקער קאהן, וועלכער האָט מיט איבערגעגעבנקייט טאָג איין, טאָג אויס (ביז 1928 ווען ער איז אַוועק קיין בראַזיליע) זיך פאַרנומען מיטן אוצר פון ביכער און געדענקט ווו יעדער בוך געפינט זיך אויף די פאָליצעס.

ד) די פּוילישׂ־רוסישע מלחמה 1920 — מיין פאָטער און עלטסטער ברודער אין טויט־סכנה

שוועריע צייטן זענען אָנגעקומען אין 1920. די פּוילישע אַרמייען האָבן זיך געמומען צוריקציען פון פראָנט. אַלץ איז געקומען צו אַ שטילשטאַנד. עס האָבן אויסגעפעלט די נויטיקסטע לעבנסמיטלען, און הונגער און נויט האָבן אָנגעהויבן וועלן דער טעגלעכער גאַסט אין די פאַראָרימטע און האָראָפאַשנע היימען. איך געדענק די נאַכט וועט די לעצטע אָפּטיילונגען פון דער זיך צוריקציענדיקער פּוילישער אַרמיי האָבן פאַרלאָזט אסטראוע. אָפּגעשלאָסן און פאַרבאַראַקאַדירט זענען געוואָרן טיר און טויער. אַלע פאַמיליעס פונעם הויף — פונעם מאַרק ביז מיאָדאָווע גאַס — האָבן זיך פאַרזאַמלט אין איין בוידעם־שטיבל: אין דער פינצטער און מיט איינגעהאַלטענע אָטעמס זיך צוגעהערט ווי די אָפּטרעטנדיקע באַנדעס באַפאַלן יידישע הייזער, רויבנדיק דאָס לעצטע ביסל האָב און גוטס.

און וועט די נאַכט איז אין שרעק און אין פחד פאַריבער האָט זיך מיט אָנקומען פון טאָג דערהערט די שיסעריין פון דער אָנקומענדיקער רויטער אַרמיי. וועט די ערשטע „ראַזוויעטן״ זענען אַריין אין שטאָט, האָט מען אויפגעפראַלט די פאַראַבאַקאַדירטע טירן

און טויערן און אַרויס אין די גאַסן. ביסלעכווייז זענען אָנגעקומען די רעגולערע איינהייטן פון דער רוסישער אַרמיי און אָנגעהויבן איינשטעלן די אַדמיניסטראַציע אין שטאָט. די יידישע אַרבעטער־אָרגאַניזאַציעס (כדענק ספּעציעל די „פּועלי־ציון"), האָבן אָנגעהויבן אומגעשטערט אָנגיין מיט זייער אַרבעט.

נאָך אַ צוויי וואָכן האָט זיך די רויטע אַרמיי צוריקגעצויגן און פאַרלאָזט אסטראווע. אַן אימה איז באַפאַלן די יונגע יידישע חברה. מען האָט מורא געהאַט, אַז נאָכן צוריקומען פון דער פּוילישער אַרמיי וועט מען אַלע אַרעסטירן. האָבן אַ סך אָנגעהויבן לויפן מיט דער זיך צוריקציענדיקער רויטער אַרמיי. צווישן אַנדערע איז אויך געווען מיין עלטסטער ברודער אייזשע. געלאָפן זענען זיי ביז ביאליסטאק. זעענדיק אָבער אַז ס'נעמט נישט קיין סוף צום ריקצוג און, בלייבנדיק אַ שטיקל צייט ביי קרובים אין ביאליסטאק, זענען זיי צוריקגעגאַנגען. אין וועג אַ היים האָט מען זיי פיל מאָל פאַרהאַלטן און געוואָלט אומברענגען, אָבער דאָך צוריקגעבראַכט קיין ביאליסטאק, ווו מען האָט זיי אַריינגעוואָרפן אין טורמע צווישן שווערע פאַרברעכער. ענדלעך האָט מען דעצידירט זיי צוריקצושיקן מיטן עטאַפּ קיין אסטראווע צו שטעלן פאַר אַ פעלד־געריכט.

חושך און ביטער איז געוואָרן אין די היימען, וועמענס זין און ברידער האָבן זיך געפונען אין טויט־געפאַר. מ'האָט גענומען אינטערווענירן, זאַמלען אונטערשריפטן פון די אָנגעזעענע אין שטאָט און דורך שווערער מי און מאַטערניש איז ענדלעך געלונגען זיי צו באַפרייען.

צו דער זעלבער צייט איז דערגאַנגען די שרעקלעכע ידיעה אַז מיין פאָטער וואָס האָט זיך צו יענער צייט געפונען אין דאָרף שומאווע, (צווישן אסטראווע און זעמבראווע), און דאָרט געפירט אַ חדר מיט די קינדער פון דאָרטיקע תושבים, איז דורך דער צוריקערנ־דיקער פּוילישער אַרמיי אַרעסטירט געוואָרן אונטער דער באַשולדיקונג פון שפּיאָנאַזש. מיט באַרבאַרישע מיטלען האָט מען אים געפּייניקט און איינמאָל אינמיטן דער נאַכט, אַ צוגעבונדענעם צו אַן עק פון אַ פערד געשלעפּט איבער וועגן און פעלדער אין אַ שרעקלעכן גאַלאָפּ, דאָס איז די פּייניגער נאָך אַלץ נישט גענוג געווען און אים שפּעטער אויך אַריינגעוואָרפן אין אַ שטאַל מיט הינט.

ווען אָט די גרויזאַמע ידיעה איז דערגאַנגען, איז מיין מוטער אַוועק צו פוס דורך פון סאָלדאַטן באַלאַגערטע וועגן, איבערלאָזנדיק די שטוב מיט קינדער אויף גאָטס באַראט, כדי צו ראַטעווען דעם טאַטן. און ווידער האָבן זיך אָנגעהויבן אינטערווענצן. אויך דער גלח פון דאָרף האָט באַשטעטיקט זיין אומשולד — ביז ער איז ענדלעך באַפרייט געוואָרן.

זייט דעמאָלט האָט מיין פאָטער יעדעס יאָר מיט לערנען אָפּגעהיטן דעם יאָרצייט פון דער דאָזיקער גרויזאַמער נאַכט. אָבער די טרויעריקע פּאַסירונגען האָבן אונטערגעגראָבן זיין געזונט און פאַרקורצט זיין לעבן. מיט זעכצן יאָר שפּעטער איז ער געשטאָרבן.

ה) דער קולטור־פאַריין א. נ. י. ל. פּרץ

אין משך פון 1927—20 האָט אויך עקזיסטירט ביי אונדז אין שטאָט דער קולטור־פאַריין א. נ. י. ל. פּרץ — געגרינדעט און אָנגעפירט דורך דער לינקער גרופּע און אירע סימפּאַטיקער. די טעטיקייט איז באַשטאַנען פון איינאָרדנען שמועסן, דיסקוסיעס און קעסטל־אָוונטן; אַראָפּברענגען רעפערענטן און לעקציעס אויף ליטעראַרישע און סאָציאַלע טעמעס. אַ געוויסע צייט איז געגעבן געוואָרן אַ ציקל לעקציעס פון פּאָליטישער עקאָנאָמיע און היסטאָרישן מאַטעריאַליזם — אָנגעפירט דורך יידל לעווקאָוויטש. מ'האָט אויך אָנגעהויבן זאַמלען און איינקויפן ביכער מיטן צוועק צו שאַפן אַן אייגן ביבליאָטעקל.

פון אַנהויב איז די אַרבעט געגאַנגען נאָרמאַל. די לינק געשטימטע אַרבעטער און יוגנט פלעגן אויספילן דעם לאָקאַל און מיט אינטערעס זיך אָפגעבן מיט דער אַרבעט פון דעם פאַריין. מיט דער צייט אָבער איז עס דער מאַכט געוואָרן אַ דאָרן אין אויג, און ס׳האָבן זיך אָנגעהויבן שיקאַנעס און פאַרפאָלגונגען. אַ טייל פון אירע מיטגלידער, נישט קענענדיק קריגן קיין אַרבעט אין דער היים ביי די יידישע פאַכן, האָבן אָנגעהויבן אויסוואַנדערן קיין וואַרשע.

מיטן פאַרוואַלטן און אָנפירן פון אָט דעם פאַריין האָבן זיך פאַרנומען: אַלטער אסטראוו, חיים, פסח און יידל סלאמקע, גרשון פרידמאן, אהרן גאַנשער א. אַנד. דערמאַנט מוז דאָ אויך ווערן נחמן אימבער (ביז דער מלחמה געלעבט אין וואַרשע און דאָרט דורך די נאַצישׂ אומגעבראַכט געוואָרן). פון צייט צו צייט פלעגט ער אָראָפקומען קיין אסטראוו און זיך באַטייליקט אין גיזעלשאַפטלעכער אַרבעט. כ׳דערמאָן מיך זומער 1933, ווען נאָך אַ 5 יעריקער אָפּוועזנקייט בין איך געקומען קיין אסטראוו, און אים באַגעגנט. אַ זון פון דער סאַמע אָרימסטער און האָראָפּאַשנער היים: — ער, זיין פאָטער און ברודער שוסטער, האָט ער אַלע יאָרן אַקטיוו געאַרבעט צווישן די יידישע לעדער־אַרבעטער און געהערט צו דער פאַך־קאָמיסיע פון די שוסטער ביים וואַרשעווער לעדער־פאַריין. אַ מוסטער פון אַן ערלעכן אַרבעטער — שטענדיק גרייט צו העלפן אַן אַנדערן, זיך צו טיילן מיטן לעצטן ביסן ברויט.

משה אהרן האפמאן
ניו־יאָרק

אסטראוו מיט 50 יאר צוריק

בעת דער רוסישער רעוואָלוציע האָט זיך אונדזער אסטראוו אויך אָנגעשטעקט מיט דעם רעוואָלוציאָנערן שטורם, פיל אסטראווער האָבן דאָן געאַרבעט אין וואַרשע און אין ביאַליסטאָק. אַזוי ווי ס׳איז געווען אַ מנהג אַז מען דאַרף קומען אַ היים אויף יום־טוב צו די עלטערן, איז אין די טעג געווען היימלעך. פרישע פנימער, פרישע אידעאַליסטן און אַלע האָבן געהאָט די כוונה עפעס צו ברענגען אין זייער געבוירן־שטאָט, און האָבן טאָקע געבראַכט — דעם רעוואָלוציאָנערן שטורם.

איך געדענק ווען סאָניע בער פלעגט קומען אויף יום טוב האָבן זיך באַלד באַוויזן פראָקלאַמאַציעס אין גאַס. עס איז כדאי צו דערמאָנען די פאַמיליע בער: דער פאָטער משה אהרן האָט געהערט צו די פראָגרעסיווע פרומע, סאָניע האָט באַלד אָנגעפירט מיט דער אָגיטאַציע פון דער יוגנט. זי האָט באיינפלוסט יעדן איינעם, זי איז געווען אַ בונדיסטין. איך בין געוואָרן אָגעטירט פון איר ברודער נחקע, שפעטער בין איך געוואָרן געוואָרן אויף זיצונגען, וואָס זיין שוועסטער מאניע האָט געפירט, די זיצונגען זענען אָפּגעהאַלטן געוואָרן טאָקי ביי זיינע עלטערן. סאָניעס עלטערן,הגם זיי האָבן געוווסט אַז עס שמעקט מיט טורמע, האָבן זיי דערלויבט. אויך משה אהרן לערנער איז אין יענער צייט געווען טעטיק. לערנער איז געווען אַ גוט באַווסטזיניקער אָנאַרכיסט. ווען ער האָט זיך באַוויזן אויף דער בירזשע, האָבן אַלע ליב געהאָט אים צו הערן. ער איז קיינמאָל נישט געבליבן שולדיק אַן ענטפער אויף אַ פראָגע. ער איז אויך נישט געשטאַנען מיט פאַרלייגטע

הענט. אין זיין באַזיץ איז שטענדיק געווען אַ רעוואָלווער אין קעשענע. ער האָט אַמאָל געהאַט אַ צופאַל: דער ברוינינג האָט אויסגעשאָסן און אים אַליין געטראָפן, סאָניע בער מיט אַנדערע חברים האָבן אים געפירט קיין וואַרשע אפערירן, נאָכן געזונט ווערן איז ער צוריק געקומען קיין אסטראווע און שפעטער אָפגעפאָרן קיין אַמעריקע.

די „סטרייקער"

מיר האָבן אָרגאַניזירט סטרייקן, דער ערשטער סטרייק איז געווען אין דער גילזן־פאַבריק. אסטראווע האָט קיין גרויסע פאַבריקן דעמאָלט נישט געהאַט. די גילזן־פאַבריק איז דאָרט געווען די גרעסטע, די איבעריקע — קליינע וואַרשטאַטן מיט איינצעלנע אַרבעטער. אָבער מיר האָבן אויך אין די קליינע וואַרשטאַטן געפירט סטרייקן. נאָך דער אַרבעט האָבן אַלע געווווסט אַז מען דאַרף זיך טרעפן אויף די „בירזשע", אַלץ איז דאָרט געווארן געפלאַנט. וואָס אַמאָל איז די באַוועגונג געווארן מער און מער, און אַסטראָווע האָט שוין פאַרנומען אַן אָנגעזעען אָרט אין די רעוואָלוציאָנערע קרייזן.

שפעטער זענען אַלע אַרויס פון די באַהעלטענישן, און ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַ בלוט פאַרגיסונג. אויך איך בין פאַרוווּנדעט געווארן און גלאָפן צום פעלדשער פאַרנייען די ווונדן, מיט דעם האָט זיך געענדיקט די אַקציע.

פון יענער צייט איז מיר געבליבן אין זכרון נאָך אייניקע עפיזאָדן: ס׳איז געווען אין דער צייט פון די פאָגראָמען אין ביאַליסטאָק און שעדלעץ. דער עולם, אויך אין אַנדערע טיילן לאַנד פון רוסלאַנד, איז געווען באַאומרויקט פון די געשעענישן, און מיר, די אסטראווער, פון פאַרשידענע פאַרטייען: „בונד", פועלי ציון, ס. ס. ציוניסטן און אַנדערע האָבן געהאט איין נאָמען „סטרייקערס". ס׳זענען אויפגעקומען קעגנער. איינער אַ „שיינער" ייד, נחמן גאלדבערג, בעל־הבית פון דער „פאָוויאַט" מויער און אויך אַן אייגנטימער פון אַ באַנק, האָט, חוץ דעם, שטאַלצירט מיט זיין שיינער באָרד. — ער פלעגט האַלטן דרשות אין בית־המדרש, ווו ער האָט געדאַווענט און, ווי אַ גרויסער קעגנער פון די סטרייקערס, אונדז אָנגעטון צרות. אין אסטראווע האָט זיך דעמאָלט אַרויסגעצויגן אַ דענטיסט, אַ בונדאָוויעץ. ער האָט פאַרגעלייגט אַ פלאַן, אַז מ׳זאָל גאָלדבערגן אָפשניידן אַ האַלבע באָרד, ווען ער אויפהערן צו האַלטן דרשות קעגן די סטרייקערס, אָבער דער פלאַן איז נישט געווארן אויסגעפירט.

די אַנדערע גרופּע, די פישערס (מען האָט זיי געפרופן גרינצעס) האָבן זיך געהאַלטן פאַר די שטאַרקע און אונדז אויך געשטערט — ביז מיר האָבן זיי איינגעשטילט. די אסטראווער קצבים מיט די פישער האָבן זיך דעמאָלט צעקריגט און צעשלאָגן. די קצבים האָבן אויך געהאַט אַ שם די שטאַרקע, אָבער זיי האָבן אונדז קיין צרות נישט אָנגעטון; די פישער — יאָ, זענען מיר צוגעשטאַנען צו די קצבים זיי זאָלן „אָנלערנען" די פישערס.

אסטראווע איז נישט אָפגעשטאַנען פון דעם שטורם וואָס איז אָנגעגאַנגען אין רוסלאַנד. ווי דערמאָנט, איז די אסטראווער יוגנט נישט געשטאַנען מיט פאַרלייגטע הענט. מיר האָבן אָנגעפירט דעם ערשטן סטרייק אין דער גילזן־פאַבריק. דער פאַבריקאַנט האָט געהאָט עטלעכע זין, איינער האָט זיך דווקא שטאַרק קעגנגעשטעלט און געסטראָשעט מיט פאָליציי, אָבער מיר האָבן אים איינגעשטילט.

מיינע עלטערן האָבן זיך דערווווסט אַז איך בין געווען פון די סטרייקערס, איז זיי דאָס נישט אָנגעשטאַנען. איך בין דאָן געווען אָפהענגיק פון זיי. ווען איך פלעג נאָר אַריבערטרעטן די שוועל פון מיינע עלטערנס ווווינונג, האָב איך געקריגן אַ לעקציע אַז עס איז מיר שלעכט געווארן. איך האָב דעריבער באַשלאָסן צו פאַרלאָזן די שטוב.

א. מ. ארזשיצער
ניו־יאָרק

שטימונגען און רעמיניסצענצן

יונג בין איך אַוועק פון דער היים, איך האָב אין מיין שטעטל אסטראוע איבער־געלאָזט טאַטע־מאַמע און פיר שוועסטער. די עלטערן, חסידישע מענטשן, האָבן אין זייער אייניציקן זון געוואָלט זען אַ לערנער, און אפשר אַ רב, אָבער איך בין אויף דעם וועג נישט געגאַנגען. פרי פאַרכאַפט געוואָרן פון ביכער, האָב איך זיך געלאָזט אין די גרויסע וועלט, אין קודם־כל צו איר דעמאָלטדיקן צענטער — פאַריז. אָבער שווער איז געווען פאַר חסידישן בחור, אָנגעוואָרצלט אין יידישע טראַדיציע, צו געפונען אַ פאַסיקע אַרבעט אין די פאַריזער גאַסן.

געקומען קיין פראַנקרייך ווי אַ טוריסט און סטודענט, בין איך גאָר אַרייַנגעפאַלן צווישן דער מחנה פרעמדע, וואָס האָבן צו יענער צייט, אין אָנהויב דרייסיקער יאָר, אַפילו נישט געהאַט קיין רעכט צו פאַרדינען אויף ברויט אין לאַנד פון „גלייכהייט, פרייהייט און ברודערלעכקייט".

טרעפנדיק עטלעכע לאָנדסלייט, יונגע אַרבעטסלאָזע אימיגראַנטן, הגם פון אַן אַנדערער סביבה, איז דאָך געוואָרן אַ ביסל היימליכער און וואַרימער אויפן האַרץ. יי האָבן מיר געעצהט אַוועקצוואַפן שטילקייט און שעמעוודיקייט. זיי האָבן נישט געהאַט קיין סאָציאַלע אָנשאוונגען, אָבער אַפילו די עטלעכע לאָנדסלייט פון פרייַע היימען, פלע־ן אויך בענקען צוריק אַ היים און אַ טייל פון זיי זענען צוריק געפאָרן קיין אסטראוע.

ס׳איז אָבער שווער זיך אויסלעבן בלויז צווישן עטלעכע נייגעקומענע לאָנדסלייט און אַ מנין אַלטגעזעסענע, בפרט אַז די פאַליציי האָט כסדר געמאַטערט מיט דער פאַפּירן־פראַגע. וועג דער חלום וועגן אַ „באגעט" (אַ שמאָל פראַנצויזיש ברייטל) פלעגט ווערן אַלץ מער אַן אָפּטער גאַסט, און צו באַצאָלן פאַר אַן האָטעל־צימערל איז מער נישט געווען, דעמאָלט האָב איך זיך געלאָזט אויף אַ ריזיקאַלישן וועג, און זיך דורך אירלאַנד אַרייַנגעשמוגלט קיין ענגלאַנד, כדי צו גענישן אַ ביסעלע רו און זאָטע טעג אין אַ נייער מדינה.

מער רו און אַ ביסל מער זאָטקייט האָב איך אין לאָנדאָן געטראָפן. אמת, די פראַנצויזן זענען מער פריינטלעך און לעבעדיקער ווי די ענגלענדער, דערפאַר זענען די ענגלענדער מער אַרנטלעך און מער מאַנירלעך, און דער עיקר: די ענגלישע פאַליציי האָט קיינמאָל נישט קאָנטראָלירט קיין פאַפּירן אַפילו פון פרעמדע „בונטאָוושטשיקעס" אין „הייד פּאַרק".

אָבער ס׳זענען דאָרט נישט געווען קיין לאָנדסלייט אויף אַ רפואה, אַזוי ווי די טויערן פון ענגלאַנד וואָלטן געווען פאַרמאַכט פאַר אסטראוער.

דאָ און דאָרט האָט איך אָנגעטראָפן איינעם פון אסטראוע אָדער פון רוזשאן, וועלכער האָט געדענקט אַז מיין זיידע האָט געשמ׳ט פאַר אַ גרויסן למדן אין שטעטעלע רוזשאן. אָבער ווי אַזוי קען מען לעבן מיט אַ זיידנס יחוס צווישן קאָלטע ענגלענדער, וועו מען פילט נישט דעם פולס פון אסטראוער פריינט און מען הערט נישט קיין גרוסן פון דער אַלטער היים — אַזוי ווי צווישן אייגענע אין פאַריז.

די בענקשאַפט צו דער אַלטער היים האָט מיך נישט געלאָזט רוען. דער וווּנדערליכער חלום פון קומען אַ היים און דערציילן טאַטע־מאַמע און שוועסטער וועגן

אייראָפּע, די גרויסע וועלט; אויפקלערן פאַרוואָס איך קען נישט זיין ווי מיין טאַטע אָדער זיידע און מוז זעען אַ שענערע, פרייערע וועלט. דער חלום פלעגט קומען צו מיר אויפן געלעגער און מיך נישט צורו לאָזן. האָב איך ווידער אַמאָל פּרובירט אָפּנאַרן די ענגלישע מאַכט און אויף פאַלשע פּאַפּירן אַריינגעפאָרן צוערשט קיין פּאַריז זעען ווי אַזוי לאַנדסלייט אַרבעטן זיך אַרויף; צו די לאַנדסלייט לייענען נאָך די זעלבע פּרעסע און טראַכטן נאָך אַזוי ווי פריער.

מיין קומען פון ענגלאַנד איז געווען אַ נייעס. זיי האָבן מיך צוגערעדט צו בלייבן ביי זיי און ווידעראַמאָל גערימט די פּאַריזער שיינע בולוואַרן און די פרייהייט...

אָבער אויך דאָס איז נישט געווען גענוג איינצושטילן די בענקשאַפט צו דער היים, משפּחה און פריינט. דאָס חלומען אין סאלנע געסל אין אסטראווע וועגן דער גרויסער וועלט איז געווען אינטערעסאַנטער ווי די רעאַליזאַציע פון חלום. די פּאַריזער בולוואַרן האָבן נישט געקאָנט קאָנקורירן מיט דער בראקער גאַס, דעם נייעם בית־המדרש און די גאַס, ווו דאָס סטריקיווער שטיבל געפינט זיך... און איך בין ענדלעך צוריק געפאָרן קיין פּוילן. מיט אַ פלאַטער אין האַרצן פלעג איך באַזוכן די רעפעראַטן אין „אַרבעטער־היים" אויף קאַרמעליצקע, אָדער אין בונדישן לאָקאַל אויף פּשעיאַזד 9, אין וואַרשע. אָט די וואַרימע, צאַפּלדיקע און פולבלוטיקע יידישע שטאָט, ווו איך בין פאַר מיין פאַרלאָזן פּוילן געשלאָפן אין אַ בוידעם־שטיבל אויף נאָוואליפּקי און נישט געהאַט אָפּצועסן אַן אָוונט־ברויט...

דערנאָך ציט זיך אַ וועג פון 80 קילומעטער צו אסטראווע, אַ וועג פון אַנטיסעמיטיזם און יידן־פיינטשאַפט אויף דער פּוילישער ערד!

אין דעם זעלבן לאַנד ווו אַלץ איז אַזוי נאָענט, שרייט אַ פרעמדער אין פּנים אַריין: פּוילישע ערד, הגם לאַנדשאַפט און שכנים פּאָליאַקן האָבן מיט אונדזערע עלטערן און אור־עלטערן געלעבט פון דורות באַנאַנד.

גיי איך זיכן מיין שטעטל, ווו איך האָב געשטעלט די ערשטע טריט און דאָ געלערנט דעם אלף־בית. אָט ווינקט די „סאַדזעווקע", ווו מען פלעגט אַמאָל כאַפּן פישלעך אָדער גליטשן זיך ווינטער־צייט איבערן אייז; ווו די יונגסטע שוועסטער פלעגט רופן אַז די מאַמע האָט שוין פאַרטיק דאָס עסן... אַ וווּנדערליכע, אייגענע וועלט.

די ביבליאָטעק דערציילט פון מענטש און וועלט, וועלכע כ'האָב נאָר אַ ביסל געזען, און די חברים מוזן זיך אַלץ היטן פון שטעכיקע אויגן פון דער פּאָליציי, וועלכע קומט אימיטן דער נאַכט פאַרשלעפּן יונגעלייט און מיידלעך אין די לאָמזשער תפיסה.

אסטראווע אין אויגוסט 1939... די עלטערן שרייען: אַנטלויפן! איך האָב קוים באַוויזן זיך אַרויסצוכאַפּן פון שטעטל, זיך געזעגנט מיט חברים אין וואַרשע און מיט דער לעצטער באַן אַריבער קיין לעטלאַנד. עס האָט גענומען עטלעכע וואָכן זיך וואַלגערן אין סקאַנדינאַווישע לענדער און ווידער אַמאָל אָנגעקומען אין ענגלאַנד מיט די פינצטער אויסגעלאָשענע לאָנדאָנער גאַסן; מיין שרעק איז דאָ טאָפּלט: פאַר זיך און נאָך מער וועגן מיין היים. נישטאָ אין לאָנדאָן מיט וועמען צו טיילן די בענקשאַפט און ציטערניש איבער אַן אייגענער שטאָט און אייגענע מענטשן.

אַ שטיקל צייט שפּעטער איז ווי פון הימל אַראָפּגעקומען אַ חבר, אַ לאַנדסמאַן פון שטעטל קיין לאָנדאָן.

די געשיכטע מיט דעם לאַנדסמאַן אהרן — ווי אַזוי ער איז אַוועק פון פּוילן פאַר דער מלחמה אַלס אַ פּאָליטישער עמיגראַנט, געקריגן אַ זיל־רעכט אין פראַנקרייך,

פאַרשיקט געוואָרן פון דער פראַנצויזישער מאַכט קיין אַפריקע, אַריינגעטרעטן דאָרט אין דער ענגלישער אַרמיי און געקומען קלאַפן אין מיין טיר אין לאָנדאָן.

— „איך בין געקומען זעען צו דו לעבסט, ווייל מיר זיין פאַריז האָבן געטראַכט אַז די מלחמה האָט דיך אַריינגעשלעפט אין איר נעץ בשעת דו האָסט באַזוכט פוילן...“

אויך אהרן האָט איבערגעלאָזט אייגענע זין אסטראווע. אויך אים האָט געצויגן צו די גאַסן און געסלעך פון שטעטל.

מלחמות מוזן זיך אַמאָל ענדיקן, און אויך די היטלעריסטישע מלחמה איז געקומען צו אַן ענדע, אָבער דערמיט אויך אונדזער חורבן.

איך האָב אָנגעהויבן אַרומזיכן מיינע איבערגעבליבענע פאַמיליע אין לאַגערן, ווּהין עס זענען געווען פאַרזאַמלט רעשטלעך פון יידן אין פוילן און פון אַנדערע לענדער, און דאָס דווקא ווו דער טייוול אַליין וואָלט אויסגעטראַכט: אויף דער ערד פון די מערדער — אין דייטשלאַנד!

דער טויער אין א. ד. פ. לאַגער ביי וועטסלאר — אין דייטשלאַנד

אברהם מיימודעס
ניו-יאָרק

אסטראווע — די שטאט פון אייגנארטיקייט

אסטראווע, די שטאָט פון מיין געבוירן, קינדהייט און יוגנט. האָסט מיך דערצויגן און פון מיר אַ מענטש געמאַכט. אמת, איך האָב דיך פאַרלאָזן צו 19 יאָר, אָבער נישט דערפאַר ווייל איך האָב געוואָלט... אַזוי איז שוין געווען דער גורל: אָדער דער גורל האָט געוואָלט אַז איך זאָל נאָך לעבן, כדי מיטצודערציילן פון אָט יענע וווּנדערלעכע יאָרן, וועו דוּ, שטאָט אסטראווע, האָסט געשפרודלט מיט לעבן, רעש און געפילדער פון דיין געמישטער באַפעלקערונג — ייד און פאָליאַק. דורות וואָלטן געקומען און דורות וואָלטן פאַרגאַנגען און פנקס אסטראווע וואָלט געוואָקסן, וועו נישט די ברוינע נאַצי מגפה האָט דיך, מיין היים־שטאָט, אויך נישט אויסגעמיטן.

איז דיין הימל געהילט אין שוואַרצן שלייער אַלס צייכן פון טרויער, ספּעציעל נאָך דיין יידישער באַפעלקערונג צווישן די 6 מיליאָן אומגעבראַכטע יידן דורך די נאַצי־דייטשן. איז דער שוואַרצער שלייער איבער דיין הימל אסטראווע, אַ צייכן פון „קיינמאָל נישט פאַרגעסן", ווי ס׳איז געווען דער אָנזאָג פון די הייליקע מאַרטירער אין וואַרשעווער געטאָ, ביז ס׳וועט מקוים ווערן ישעיהוס נבואה פון „והיה באחרית הימים" פון אייביקן שלום צווישן פעלקער און שלעכטס וועט זיך אָפּטון פון מענטשן אויף דער ערד.

אסטראווע פאַרנעמט אַן אייגנאַרטיקן פונקט אויף דער מאַפּע פון פוילן. די שטאָט געפינט זיך אויפן ברייטן שליאַך צווישן ביאַליסטאָק און וואַרשע און נישט ווייט פון דער דייטשער גרענעץ. פאַרשידענע השפּעות האָבן געווירקט אויף דער יידישער באַפעלקערונג. ס׳זענען געווען מתנגדים, וועלכע האָבן באַהערשט דעם אַלטן און נייעם בית־המדרש און חסידים, צעטיילט אויף שטיבלעך: אַלעקסאַנדער, קאָצקער, ווּורקער, געררער, אמשינאָווער א. אַ. און זייט־ביי־זייט וועלטלעך־געשטימטע יידן, געכאַפּטע אין השכלה־שטימונגען און געלייענט העברעישע ליטעראַטור און סתם יידן, וועלכע פלעגן זיך אַרייגכאַפּן אין שול מחמת „וואָס וועלן לייט זאָגן" און אָפּשטיין די צייט ביים אויוון, שמועסנדיק „פאָליטיק" און באַנוצן די האָנט אַלס אַ וועלט־מאַפּע.

האָבן יידן לומדים פאַרבראַכט די אויפדערנאַכטן ביי חלבנע ליכטלעך אין בית המדרש און אויסגעזינגען דעם „שור שנגח את הפרה" און פשוטע יידן פלעגן אין די שבת־פאַרנאַכטן פאַרברענגען ביי אַ פּרק משניות. אויך יידן אינטעליגענטע זענען געווען באַקאַנט — זיי האָבן געלייענט די וועלטלעכע יידישע ליטעראַטור.

אסטראווע איז געווען אַרומגערינגלט מיט געדיכט־באַוווינטע דערפער, וואָס האָבן צוגעשטעלט בריוט, קאַרטאָפל, מילכיקס און פרוכט. דערצו זענען אַרום דער שטאָט געווען 2 באַן־סטאַנציעס: מאלקין און ליביווע, און אַ גרויסער מיליטער־צענטער -- קאמעראווע. דאָס האָט געבראַכט צו דעם, אַז אסטראווע זאָל זיין אַ וויכטיקער האָנדלס־צענטער. אין שטאָט זענען אויך געווען צוויי טאַרטאַקן און פאַר אַ לאַנגער צייט אויך פאַבריקן פון זאטשאסקעס, שוך־וואקס און גילזן.

ס׳זענען געווען יידן גבירים אדירים (ספּעציעל די וועלכע האָבן געהאַנדלט מיט דער אַרמיי, ווי מענדל זינדלס און אַנדערע) און יידן ביי וועמען ס׳האָט געפּייפט דער דלות אין אַלע פאַלעס, יידן סוחרים, גרויסע און קליינע געשעפטסלייט, מעקלער און האַרעפאַשניקעס, פאַרשידענע בעלי־מלאכות מיט זייערע אייגענע וואַרשטאַטן און אַ צאָל

לוין־אַרבעטער, אַרגאַניזירט אין אַ פראַפעסיאָנעלן פאַריין, וואָס האָט אָנגעפירט קאַמפן פאַר קורצערע אַרבעטס שעהן און העכערע שכירות. די יאָרידן יעדן דאָנערשטיק אויפן מאַרק־פלאַץ זענען געווען פול מיט געשעפט־געשטעלן און מענטשן. פויערים פון די אַרומיקע דערפער פלעגן קומען אין שטאָט פאַרקויפן זייערע פראָדוקטן און איינקויפן נויטיקע אַרטיקלען פאַר דער וואָך.

אַזוי האָבן יידן און פאָליאַקן פאַר יאָרן לאַנג געלעבט און געצויגן חיונה איינער פון אַנדערן.

אסטראוע, ווי איינגעבאַקן ביסטו אין מיין גאַנץ וועזן. כ׳דאַרף בלויז צומאַכן די אויגן, אַזוי שווימט אַרויף אין זכרון די פרעכטיקע פאַנאַראַמע און וווּנדערלעכע לאַנדס־שאַפטן פון דיין אַרומרינגלונג זומערצייט — סעדער, גרינסן־גערטנער, גרינע לאָנקעס, ווייט־צעשפרייטע פעלדער מיט קאָרן־גאָלד, האָבער און ווייצן. אַז ס׳איז ענג געוואָרן אויף דער נשמה און אומרו האָט זיך באַזעצט אין האַרצן, איז אַ שפּאַציר הינטערן שטאָט געווען דער בעסטער באַרויקונגס־מיטל. היינט דיינע וועלדער, — בלויז מיט דער האַנט צו דערלאַנגען: זעמבראווער, בראָקער און וואַרשעווער, וואָס בלויז דיכטער און מאָלער קענען זיי באַשרייבן. איז דען מעגלעך אַלץ צו פאַרגעסן?!

אסטראוע האָט קיין טייך נישט געהאַט, אויסער אַ מקווה פאַר כשרע יידן און יידענעס, און פאַר יינגלעך זיך אַריינצוכאַפּן זומער־צייט זיך אַביסל אָפּצוקילן — אַ שפּאַציר־גאָרטן און די „סאַדזעווקע״ (אַ נאַטירלעכער באַסיין), וווּ דאָס וואַסער איז אַלעמאָל געווען באַוואָקסן מיט מאָך, און וויינטער־צייט האָבן יונגווארג זיך געגליטשט און נישט איינמאָל דאָס אייז דורכגעבראָכן און כמעט נישט דערטרונקען געוואָרן. דערפאַר האָבן די וועלדער געדינט זומער־צייט צו אַנטלויפן פון דער היץ. דאָרט האָט געקלונגען מיט געזאַנג און געלעכטער פון קינדער יוגנטלעכע, און דערוואָקסענע, ספּעציעל שבתים און יום־טובים. אַהין האָבן זיך געצויגן פאַרליבטע פאָרלעך. חדר־יינגלעך האָבן זיך געראַטעוועט פון רבנ׳ס־קאַנטשיק. אין וואַלד האָט געהערשט פולשטענדיקע פרייהייט, און אַלץ אַרום איז געווען אַזוי לאַשטשענדיק. ל״ג־בעומר־צייט האָבן גאַנצע חדרים אַוועק מאַרשירט אין וואַלד, אָנגעטון אין הילצערנע שוועדלעך צו פירן מלחמה קעגן די אויסגעטראַכטע פלשתים. דאָרט פלעגן רעוואָלוציאָנער־געשטימטע אַרבעטער אָפּהאַלטן געהיימע פאַרזאַמלונגען. די שאָטנדיקע געדיכטע וועלדער האָב זאויך געדינט אַלס קוראָרט פאַר שווינדזוכט קראַנקע; פאַר אָרעמע פרויען זומער־צייט צו קלייבן יאַגדעס, שוואַמען און שטשאָוו צו פאַרקויפן אין שטעטל, און ווינטער־צייט — פאַר אָרעמע פויערים אויפצוקלייבן אַ פורל האָלץ צו פאַרדינען אויף זאַלץ און נאַפט. מען דאַרף אויך נישט פאַרגעסן די יידישע וואַלד־שרייבער, סוחרים מיט וואַלד.

אסטראוע איז נישט אָפּגעשטאַנען פון דער צייט און „וווּ 7 יידן — זענען פאַראַן 10 מיינונגען״. געווען אין שטאָט פאַרטייען: ציוניסטן, מזרחיסטן, אָרטאָדאָקסן, צעירי־ציון, און אַרבעטער־פאַרטייען; פועלי־ציון, פאַריניקטע (ס״ס) און „בונד״. די אַרבעטער פאַרטייען האָבן געהאַט אַ גרויסן איינפלוס אויף דער אָרימקייט און אַרבעטער־באַפעלקע־רונג, און אָנגעפירט אַ רייכע קולטור־טעטיקייט.

לעבעדיק איז געווען אין שטעטל, וויל די יינגערע עלעמענטן אין יידישן לעבן, ספּעציעל די פון די אַרבעטער פאַרטייען האָבן זיך געפירט הייַנט־וועלטיש און אָפּט געבראַכן דעם רעליגיעזן שטייגער. איינמאָל, אַ שבת (ביים אָנהויב פון דער דייטשער אָקופּאַציע), וועט אין שטאָט האָט געבושעוועט די כאָלערע, איז דער רב, שפּעטער —

דער אמשענאָוער רב געלאָפן פון איין בית־המדרש צום צווייטן און אין די חסידים־שטיבלעך מיט אַ געוואַלד, „אַז אין שטאָט ברענט אַ פייער", ווייל פרויען גייען אין די איגענע האָר און פירן זיך נישט אויף לויטן יידישן דין. אוּן אין די אָוונטן, איז אַרום־געגאַנגען אַן אַלטער ייד (דער קרומער קאָפּ), מיט אַ שטעקן און געשלאָגן שפּאַצירנדיקע פּאַרלעך אויפן טראָטוּאַר, הלמאי זכרים און נקבות גייען געאַרעמט.

טאַקע דעמאָלט איז פאַרגעקומען די „טראַדיציאָנעלע" אָבערגלויבערישע חתונה אויפן בית־עולם צווישן אַ גארבאַטע מיידל און שעפּסל וואַסערטרעגער, פאַרשטייט זיך אָרימעלייט, ווי אַ מיטל צו פאַרטרייבן די מגפה, וואָס האָט שטאַרק געבושעוועט אין שטאָט.

געדענקט זיך אויך, וועו די דייטשן האָבן אין ערשטן וועלט קריג אַרויסגעפירט סחורות פון שטאָט און קאָנפיסקירט אַלץ אויף די וועגן. דער הונגער האָט געבושעוועט ביי אָרימע און אַרבעטסלאָזע און דער פראָפעסיאָנעלער פאַריין האָט אויפגעשטעלט אַ קיך פאַר די נויטבאַדערפטיקע און די שטאָט־באַלעבאַטים האָבן געצאָלט צו דער קיך־קאַסע. וועו די שטאָט־גבירים האָבן זיך אָפּגעזאָגט צו געבן זייערע וועכענטלעכע ביישטייערונגען אויף שפייז, האָבן די אַרבעטסלאָזע אין אַ שבת נאָכמיטאָג אַרגאַניזירט אַן איבערפאַל אויף די גבירישע טשאָלנטן, וואָס זענען פרייטיק אַריינגעזעצט געוואָרן אין די שכנישע בעקעריין. האָט זיך עס דעמאָלט געטון אין שטעטל. די גבירים האָבן געהאָט אַ פאַרשטערטן שבת און די אַרבעטסלאָזע האָבן כאָטש אייגמאָל געפילט דעם טעם פון אַ נגידישן מאָלצייט. געענדיק האָט זיך די זאַך מיט דעם וואָס די אָפּנעמער פון די גבירישע טעפ האָבן געדאַרפט באַצאָלן אַ געוויסע שטראָף, און די גבירים האָבן געמוזט צוזאָגן נאָכצוקומען פינקטלעך די צאָלונגען צו דער קאַסע פאַר די אַרבעטסלאָזע.

ווי דערמאָנט, איז דאָס יידישע לעבן אין אסטראוע געווען שטאַרק אַרגאַניזירט געזעלשאַפטלעך און קולטורעל. די בירגערלעכע און אַרבעטער פאַרטייען האָבן געזוכט אויסצושפרייטן זייער ווירקונגס־ספערע צווישן דער אונטערוואַקסנדער יוגנט. אַזוי האָבן די פאַרטיי אַרגאַניזאַציעס פון די צ. ס. „בונד" און פ. צ. אַרגאַניזירט ספעציעלע יוגנט־אַרגאַניזאַציעס פאַר דעם צווועק. די סאַמע נאָענסטע אַרגאַניזאַציע צום שרייבער פון די שורות איז געווען די „הרצליה", אומאָפּיציעל אָנגעהערט צו די צ. ס. און אָפּיציעל אַ נאַציאָנאַל אומאָפּהענגיקע יוגנט אַרגאַניזאַציע. אין דער אסטראוער אָרג. וואָס האָט עקזיסטירט אין די יאָרן 1919—1920, איז די מיטגלידערשאַפט באַשטאַנען פון אַרבעטנדיקע און שטודירנדע יוגנטלעכע, אין עלטער פון 14 ביז 18 יאָר.

בלעטערנדיק דעם פראָטאָקאָל־בוך פון „הרצליה", וואָס געפינט זיך ביים שרייבער פון די שורות, איז צו זעען, אַז די פירערשאַפט, ווי די אַלגעמיינע מיטגלידערשאַפט פון דער אַרגאַניזאַציע, איז געווען אַ רייפע און האָט אָנגעפירט אַ רייכע קולטור־טעטיקייט אין גייסט פון יענע שטורעמדיקע יאָרן אין פוילן.

די אַקטיוויטעטן פון דער אַרגאַניזאַציע האָבן צומאָל אַרויסגערופן דעם צאָרן פון די עקסטרעם רעליגיעזע פאַנאַטיקער, וועלכע האָבן פאַרופן אין דער ישיבה אַ ספּעציעלע פאַרזאַמלונג, אַרומצורעדן וועגן מיטלען קעגן דער „בלאָנדזשענדיקער" יוגנט.

אסטראוע, מיין פאַרטיליקטע היימשטאָט דורך די ברוינע היטלער מגיפה, איך וועל „קיינמאָל נישט פאַרגעסן און נישט פאַרגעבן".

פייוול פרידמאן
ניו־יאָרק

זכרונות פון די יונגע יארן

צום אָנדענק פון מיין מוטער ר ח ל ל א ה, שוועסטער, ש ר ה און ד אָ ב ע און ברודער מ ש ה — אומגעקומען אין אסטראוע פון היטלער־מערדער ימ״ש.

1919 — יינגלעך אין עלטער פון 15 ביז 18 יאָר, האָבן מיר זיך פאַרזאַמלט אין אַ צימער ביי משה פייוול יאגאדניק און זיך אָרגאַניזירט אונטערן נאָמען „הרצליה הצעיר״ באוסטרוב (לויטן וואַרשעווער זשורנאַל „הדור הצעיר״ מיט הרצלס בילד). מיר זענען געווען אַ גרופּע פון עטלעכע פערציק חברים און דורכגעפירט קעסטל אָוונטן, און שיחות וועגן ציוניזם און אַלגעמיין. אָבער ליידער האָט עס לאַנג נישט אָנגעהאַלטן, אַ סך חברים האָבן זיך געוואָלט אָנשליסן אין דער „צעירי־ציון״ אָרגאַניזאַציע אין שטעטל. האָבן מיר ביי אַ שטורמישן מיטינג באַשלאָסן אַז מיר זענען נאָך צו יונג זיך צו באַטייליקן אין אַ פּאָליטישע פאַרטיי. נאָך דעם מיטינג איז פאָרגעקומען אַ שפּאַלטונג, און די יונגערע חברים, עטלעכע צוואַנציק אין צאָל, האָבן געשאַפן אַ נייע אָרגאַניזאַציע מיטן נאָמען „קבוצה עבריה״ אויף די מיטגלידס־קאַרטן איז געווען געשריבן דער נאָמען פון חבר און דאַן: קבוצה להתפתחות השפה העברית „עבריה באוסטרוב״.

יחזקאל פריילידְ איז געווען פאָרזיצער און פּרץ — סעקרעטאַר; פייוועל פרידמאַן — ווירטשאַפט סעקרעטאַר, און אַקטיוע חברים זענען געווען: אביעזר טייטעל, יעקב לייעשץ,

רעכטס: גראניעוויטש, שעדלעצקי, ניסקע, יעקב לעשץ, מאסטאוויטש, עפשטיין און ירוחם

מענדל ניסקא, עזרא ירוחם, חיים עפשטיין א. אַ. מיר האָבן אָרגאַניזירט העברעישע לעקציעס מיטן לערער קאַגאַן, זיך אָרגאַניזירט אין קק״ל אַרבעט. מיכאל טייטעל איז דאַן געווען מורשה פון קק״ל באוסטרוב, מיר האָבן פאַרהאַנדלט מיט מיכאל טייטעל, ער זאָל אונדז געבן די מעגלעכקייט צו אַרבעטן פאַר דעם פאָנד. די ערשטע קופסה איז געוואָרן אויסגעליידיקט ביי דראזדאווסקין. אַזוי איז אָנגעגאַנגען אונדזער אַרבעט. אין אַפּריל 1921 האָט די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע איינגעאָרדנט אַ רעפעראַט; שוואַרץ האָט גערעדט אויף דער טעמע „די ראָל פון דער יידישער פרוי ביים פּאַלעסטינא־אויפבוי״. פרענקל איז געווען פאָרזיצער פון דער אָרגאַניזאַציע, און יאשינסקי — סעקרעטאַר. מיר ווילן באַזוכן דעם רעפעראַט, אָבער די ציוניסטן דערלויבן אונדז נישט אַריינצוקומען אין זאַל. מיר רייסן אויף דעם אָוונט, און שוואַרץ רעפערירט נישט מער. מיר רופן אַרויס פרענקלען אויף אַ דעבאַטע, אונדזער טענה איז דאַן געווען: מיר באַזיצן שקלים פון דער אַלגעמיינער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, האָבן מיר רעכט צו ווערן מיטגלידער פון דער אָרגאַניזאַציע. נאָך דער דעבאַטע ווערט באַשלאָסן אַז מיר ווערן מיטגלידער פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, און דאַן ווערן מיר אַקטיוו. צוערשט אָרגאַניזירן מיר אַ קק״ל קאָמיסיע. איך ווער מורשה ביי דער אָרגאַניזאַציע. מיר אָרגאַניזירן אויך אַן אַקטיווע גרופּע צו זאַמלען געלט ביי אַלע שמחות אין שטאָט, אָפט טרייבט מען אונדז אַרויס, ווייל זיי זענען געווען קעגנער פון ציוניסטישן אידעאַל. אָבער מיר רופן מיטינגען אין דעם אַלטן בית המדרש, אַ סך מאָל ווערן די מיטינגען אויפגעריסן פון די גערער חסידים, און טייל חסידים־שטיבלעך ווערן אונדזערע טאַטעס פאַריאָגט. מיר פלעגן קלעפּן אַפישן אין אַלע עפענטלעכע פּלעצער, די פאַרפאָלגונגען גייען אַזוי ווייט, אַז מיר באַשליסן צו מאַכן אַ אייגענעם מנין אין די שול „שערי ציון״.

פאַרטיילן צעטלען № 16 צו די סיים־וואַלן.

זיצן פון רעכטס: מאסטאוויטש, לעבערטאנאוויטש און פריילך.

שטייען פון רעכטס: שרה׳טשע ווייליאך, אביעזר טייטיל, שולעוויטש, שרה׳טשע טייטיל, חיה ריבא, מאסטאוויטש, מאסטאוויטש און ביעלסקי.

אויפן ציוניסטישן געביט קומען דאַן אונטער די וואַלן צום פּוילישן סיים אין 1922. פון אונדזער געגנט איז דעמאָלט געווײלט געוואָרן אַלס סענאַטאָר הרב רובינשטיין. ער איז געווען רב אין ווילנע.

מיר וואַרפן זיך אַריין אַקטיוו אין דער וואַל־אַקציע, אונגעפירט פון אַלע נאַציאָנאַלע מינדערהייטן (נומער 16). די פאָלקיסטן, מיט נח פּרילוצקין, גייען אונטערן נומער 20; די בונדיסטן — נומער 4. מיר האָבן אָפּט געדאַרפט קעמפן אין די אייגענע פאַמיליעס. דורך דער צייט האָבן מיר אָנגעהויבן צו אַרבעטן מיט לייב מרגלית, וועלכער איז געווען זייער אַקטיוו אויפן נאַציאָנאַלן געביט. מיר האָבן אָרגאַניזירט אַ פּאַרטאַמלונג אין זאַל פון די פּייערלעשער (שבת בייטאָג) מיט אַ פּריליין פון לאָמזשע, אַ רעדנערין פּאַר דעם קרן־הזהב; מענטשן האָבן אַוועקגעגעבן זייערע צירונג.

ביי דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין פוילן האָבן זיך געשאַפן דריי ריכטונגען: די „על־המשמר" גרופּע מיט יצחק גרינבוים בראש אין אָפּאָזיציע צו דער העכסטער ציוניסטישער לייטונג, און ספּעציעל אין דער פּראָגע צו פּאַרבריייטערן די יידישע אָגענץ; די רעוויזיאָניסטן, וועלכע פאָדערן אַ פּולשטענדיקע ענדערונג פון פּאָליטישן קורס אין ציוניזם און די סתם ציוניסטן, וועלכע האָבן זיך גרופּירט אַרום עת לבנות מיט ד"ר לעוויטא בראש, זענען געווען אָנהענגער צו פּאַרגרעסערן די אָגענץ. איך בין געווען פון „על־המשמר" גרופּע, אין דער צייט איז גלינקע געוואָרן פּאַרזיצער פון דער אָרגאַניזאַציע, און דאַן האָבן מיר אָרגאַניזירט אַ „השומר־הלאומי", און אַ סך פון אונדזערע חברים זענען אַוועק קיין ארץ ישראל און אין אָנדערע לענדער, ווייל אין פּוילן איז נישט געווען קיין צוקונפט פאַר דער יוגנט. צוליב די שלעכטע עקאָנאָמישע לאָגע איז געווען אַ שטאַרקע עמיגראַציע. גראַבסקיס עגלה פלעגט פאַרנעמען אַלץ פון די הייזער פאַר שטייערן. ס׳האָט זיך געשאַפן אַ קאָאָפּעראַטיווע באַנק אָרויסצוהעלפן די פאַמיליעס מיט הלוואות.

אין 1928 האָב איך פאַרלאָזט פוילן. אסטראווע, עס בענקט זיך נאָך דער געבוירן־שטאָט מיט מיינע חברים פון יענער צייט.

אַ ציוניסטישע גרופּע אויף אַ שפּאַציר אין וואַלד.

אריה מרגלית
תל־אביב

א „וויכוח" ווגען יידישן פאטריאטיזם

פריינט מר שמשון דוב ירושלמי (פריער ירושלימסקי) אַ זון פון הגאון רבי משה נחום ירושלימסקי, געווען רב אין אסטראלענקע (לאמזשער גובערניע)[1] נאָך דעם, קעלצער רב, דערציילט אַ אינטערעסאַנטע געשיכטע ווען אַ רבנים־צוזאַמענפאָר, וואָס איז פאָרגעקומען אין לאמזשע אין יאָר תרס"א — 1901 אויף דער איינלאָדונג פון לאמזשער גובערנאַטאָר באַראָן קארף. און ווען אַ זייער אינטערעסאַנטן ויכוח צווישן אונדזער רב י. ל. גארדין ז"ל מיטן „רוסישן־פאַטריאָט" באַראָן קאַרף:

אין יאָר תרס"א — 1901 זענען די רבנים אין לאמזשער־גובערניע אויפגעציטערט געווארן דערהאַלטענדיק אַן אָפּיציעלע איינלאָדונג פון לאמזשער־גובערנאַטאָר באַראָן קארף, אין וועלכער זיי זענען אויפגעפאָדערט געווארן צו קומען קיין לאמזשע צום גובערנאַטאָר אויף אַ דרינגענדן צוזאַמענפאָר, וואָס וועט באַהאַנדלען זייער אַ וויכטיקע פראַגע.

מען האָט געפרווט, דורכן לאמזשער רב ר' צבי מלכיאל טענענבוים ז"ל געווויר ווערן, וועגן וואָס האַנדלט זיך, אָבער, אָפּילו די העכסטע בעאַמטע אין „גובערניע" האָבן גאָרנישט געווסט וועגן דעם פערטרויליכן צוזאַמענפאָר און מען האָט געמוזט אומגעדולדיק ווארטן.

דער גובערנאַטאָר האָט געעפנט דעם צוזאַמענפאָר מיט אַ לענגערער רעדע, אין וועלכער ער האָט בעטאָנט, אַז הגם די רעגירונג מאַכט נישט קיין אונטערשיד צווישן אירע ברגער און די יידן גענישן פון די זעלבע רעכט ווי אַלע ברגער, זענען זיי אָבער נישט לאָיאַל מיט זייער אויפירונג און זיי ברענגען דערמיט שאָדן דער רעגירונג אויפן זיכערהייטס־געביט. די רעגירונג איז געווג שטאַרק צו בעקעמפן די דערשיינונג און בעשטראָפן די שולדיקע. אָבער ער, דער גובערנאַטאָר, האָט געפונען פאַר נויטיק צוזאַמענ־צורופן די גייסטיקע פירער פון די יידן און בעטן זייער הילף ביים אויסראָטן דאָס שלעכטס: „איז דען מעגלעך" — האָט דער גובערנאַטאָר אויסגעשריגן מיט פאַטאָס — „אַז מיט 21 יאָר צוריק זענען אַלע יידישע קינדער — יינגלעך, געבוירן געווארן מיט געלעכערטע אויערן. מיט אָפּגעהאַקטע פינגער און דווקא פון דער רעכטער האַנט!

„די מיליטעריש מאַכט בעקלאָגט זיך, אַז אַלע יידישע יונגע־לייט, וואָס דאַרפן דערפילן זייער מיליטעריש פליכט, קומען צו די מעדיצינישע קאָמיסיעס מיט אַזעלכע פעלערן, וואָס מען מוז זיי באַפרייען פון מיליטער.

צו פערשטייט איר נישט, אַז די גלייכבערעכטיקונג מיט אַלע בירגער פערפליכטעט אייך אויך צו דערפילן אייערע פליכטן לגבי דער מלוכה?

איך האָב אייך איינגעלאַדן כדי אייך מתרה צו זיין, און, איר, אַלס גייסטיקע פירער פון די יידן, זאָלט זאָרגן, אַז די דאָזיקע דערשיינונג זאָל אויפהערן. אויב אייער ווירקונג וועט נישט העלפן וועט די רעגירונג אָנוועגדן די שאַרפסטע מיטלען".

אַ טויטע שטילקייט האָט געהערשט צווישן די רבנים, וועלכע זענען געבליבן זיצן שטיל מיט אַראָפגעלאָזטע קעפ.

אבער פלוצעם האט זיך דערהערט די שטימע פון אסטראווער רב הרב גארדין, וועלכער האט אין אַ שיינעם פליסיקן רוסיש געהאלטן אַ גייסטרייכע רעדע און געזאגט: — „עס ווונדערט מיך וואס דער הער גובערנאטאר האט אונדז איינגעלאדן צוליב דער דאזיקער פראגע. פערשטייט ער דען נישט, אז וועז עמיצער בעגייט אַ פערבערכן, מאכט ער דאס בסודי־סודות, און אויב אַ יונגערמאן מאכט זיך אַ פעלער, כדי צו ווערן בעפרייט פון מיליטער, פרעגט ער נישט פריער דעם רב צו ער מעג דאס טון.

עס איז אויך אַ טעות צו זאגן אז די יידן זענען גלייכבערעכטיקט מיט אַנדערע בירגער. די רעקרוטן פון אונדזער קאַנט שיקט מען צום מיליטער דינסט אין טיף רוסלאַנד, אין סיביר.

וויסט דען נישט דער גובערנאטאר, אז וועז אַ יידישער רעקרוט וועט ענדיקן זיין מיליטער־דינסט אין אַ רוסישער שטאַט אפילו מיט די בעסטע מיליטעריש אויסצייכנונגען און וועט זיך וועלן דאַרט באזעצן, וועט מען אים נישט דערלויבן, וויל פאַר יידן עקזיסטירט אַ „טשערטא" און דאָך זאגט ער, אז מיר זענען גלייכבערעכטיקטע בירגער? מעגליך, אז וועז עס וואלט באמת געווען גלייכבערעכטיקייט פאַר יידן, וואלט עס געשטאַרקט זייער פאַטריאָטיזם".

אויסהערנדיק די דערקלערונג איז דער גובערנאטאר געווארן אין כעס און געזאגט: „כ'האב גערעדט פאַר אייך אין אַן אלגעמיינעם כאראקטער, נישט בעטאַנענדיק, ווי דער מצב איז צום ערגסטן. אבער, נאָך דער פערטיידיקונגס־רעדע פון אסטראווער רב אויף די מעשים פון די יונגעלייט, מוז איך בעטאַנען, אז לויט דער סטאַטיסטיק וואס איך בעקום פון די פריזיוו־קאָמיסיעס, איז די גרעסטע צאָל פעלערן אין אסטראווער אויעזד— פאַוויאַט, לכן ווייזט זיך אויס אַז, די מיינונגען פון הרב גארדין בעווירקן אין פאַוויאַט צו זיין די ערשטע אין דער סטאַטיסטיק..." נאָכדעם האט ער מיט כעס פערלאָזט די זיצונג, נישט געזעגענדיק זיך מיט די פערזאַמלטע רבנים.

אינטערעסאַנט צו דערמאַנען אז דער „רוסיש־פאַטריאָטישער" גובערנאטאר איז קורץ נאָך דעם עולה לגדולה געווען און בעשטימט געווארן אלס וואַרשעווער גובערנאטאר און אין יאָר 1914, נאָכן אויסברוך פון ערשטן וועלט־קריג צווישן רוסלאַנד און דייטשלאַנד, איז דער רוסישער „פאַטריאָט" און מוסר־זאָגער אַנטלאָפן קיין דייטשלאַנד מיטנעמענדיק געהיימע פלענער און אַנדערע וויכטיקע דאָקומענטן. ווי עס האט זיך אַרויסגעוויזן, איז דער דאזיקער קורלענדער באַראָן געווען אַ — „דייטשער שפיאָן"...

טוביה מאקאווער
בני ברק

ע פ י ז א ד ן

א) וועגן הרב ר' יהודה לייב גארדין זצ"ל

יעדעס יאָר נאָך סוכות־צייט, פלעגט פֿאַרקומען ליציטאַציעס אויף האָלץ אין די וועלדער אַרום אסטראווע. צו די ליציטאַציעס פלעגן אָנפֿאָרן פיל האָלץ־סוחרים פון נאָענטע און ווייטע געגענטן, די ליציטאַציעס פלעגן פֿאַרקומען אין הויפּט לעשניסטווֹאָ אין וואַלד, דער רב פלעגט פֿאָרן אין לעשניסטווֹאָ צו די ליציטאַציעס, און זיך פֿאַרשטענדיקט מיט אַלע סוחרים אַז אויף צוויי „דזיאַלקעס" זאָל קיינער נישט שטייגן אין די פּריזן. צוליב דעם האָבן זיי עס געטומען ביי דער רעגירונג צו זייער נידעריקע פּריזן און דערנאָך אויסליציטירט צווישן זיך און דער ריווח איז געגאַנגען אויף צו טיילן ווינטער, האָלץ, פֿאַר דער אָרימער בעפעלקערונג. דער דירעקטאָר, געגנראַל טרובניקאוו, האָט פֿאַרקיקט. טייל מאָל פלעגט דער רב זיין אין וואַלד עטלעכע טעג דער גאַסט פון געגנראַל. עס איז געווען פון רב אַ גרויסע אָנשטרענגונג און מסירות־נפש.

און נאָך אַ פּאַקט פון זיין זאָרגן פֿאַר אָרימע. עס פלעגט זיין צייטן ווען ערב שבת און יום טוב האָט זיך געמאַכט אַ דוחק אין פּלייש, די קצבים פלעגן דאָס אויסנוצן און נעמען גרויסע פּרייזן. אין אַזאַ צייט איז דער רב אַליין געגאַנגען אין די יאַטקעס אַכטונג געגעבן מען זאָל נישט נעמען קיין העכערע פּרייזן.

אין יענער צייט איז אָנגעקומען אַ נייער צאַרישער סאטראפּ, אַ זעמסקי־נאַטשאַלניק, ער האָט אָנגעהויבן ווייזן זיין שטאַרקע האַנט קעגן דער יידישער באָפעלקערונג, און צווישן אַנדערע גזירות פלעגט ער אַרומיאָגן שבת די יידן מיט הויכע סאַמעטענע היטלען און לאַנגע קאָפּאָטעס, אויך די פּרויען מיט די טשיפּקעס אָדער קופּקעס. ער האָט באָפוילן זיינע סטראַזשניקעס אַזעלכע צו אַרעסטירן.

שמחת תורה, וועו דער עולם איז געווען פערזאַמלט ביים רב לכבוד יום־טוב, האָט מען דערציילט דעם רב אַז נאָכן פּריזיוו (מיליטער קאָמיסיע) וואָס פלעגט תמיד פֿאַרקומען נאָך סוכות, וועט זיך דער נאַטשאַלניק נעמען צו די סאַמעטענע היטלען, לאַנגע קאָפּאָטעס, און ווייבערישע קופּקעס.

דער רב האָט נישט לאַנג געקלערט און מיט נאָך איינעם אַוועק צום נאַטשאַלניק אין שטוב אינטערוועניրן צוריקצוציען די גזירה. דער נאַטשאַלניק האָט באַלד צוריקגעצויגן זיין באָפעל. נישט לאַנג נאָך דעם איז דער נאַטשאַלניק אַראָפּגעפאַלן פון זיין רייט־פערד, צעבראָכן אַ פּיס, משוגע געוואָרן און געשטאָרבן.

ב) וועגן הרב ר' מאיר דן פלאצקי זצ"ל

אין יאָר 26—1925 וועו די קהילה פערוואַלטונג האָט איר יערלעכן־בודזשעט געשיקט צו בעשטעטיקן אין מיניסטעריום פון רעליגיעזע־ענינים, האָט דאָס מיניסטעריום געהעכערט די פֿאָזיציע פון רב'ס געהאַלט מיט 1800 זלאָטעס, אויף אַ זיצונג פון קהילה־ראָט האָט דער רב געמאַלדן אַז ער זאָגט זיך אָפּ פון דער הוספה. וואָס דאָס מיניסטעריום האָט

אים בעשטימט, צוגעבנדיק אַז ער איז נישט קיין רב ביי דער רעגירונג, נאָר ביי דער יידישער קהילה און האָט דאָס געלט נישט גענומען.

אַמאָל, דעם ערשטן טאָג פסח, 6 אַזייגער פרי, מיד נאָכן ערשטן סדר, וועקט מיך דער שמש פון אַלטן בית המדרש און הייסט מיר גלייך גיין צום רב וועגן אַ דרינגענדן ענין. אַריינקומענדיק צום רב טרעף איך אים צערודערט און אין שטוב געפינען זיך יעקב וועלוול דער טרעגער (גערופן דער שיטערער) אגב אַ בן־תורה. אויך זיינע אַ שוועסטער איז דאָרט געווען. זיי שטייען פאַרבראָכן די הענט און וויינען. דער רב דערקלערט מיר אַז ביי יעקב וועלוול׳ס שוועסטער איז שווער קראַנק אַ כלה־מיידל, און מען מוז שנעל פאָרן קיין וואַרשע אויף אַן אָפּעראַציע. זיי זענען אָבער אָרימע מענטשן, דאַרף מען זיי געבן אַ „שוויאַדעטסטווא" אַז די גמינע איז זיך מחייב צו באַצאָלן, באַפעלט מיר דער רב אַז איך זאָל שנעל מאַכן די „שוויאַדעטסטוואָ" און איז מוסיף, אויב מיינע פרומע דאָזאָרעס וועלן אפשר נישט וועלן שרייבן יום־טוב, וועל איך דער ערשטער אונטערשרייבן און נאָכדעם וועלן זיי אויך מסתמא דאָס זעלבע טון. איך האָב אים אָבער דערקלערט אַז דאָ איז אַ מיספאַרשטיין, ווייל מען קאָן די קראַנקע פאַר געלט שנעלער אַריין נעמען אין שפּיטאָל. — „טאָ וויפל געלט דאַרף מען דערצו?" — פרעגט דער רב.

איך האָב אים געזאָגט אַז מען דאַרף 200 זלאָטעס, איך גאַראַנטיר אָבער אַז אויב מען וועט געבן 100 זלאָטעס, און צוזאָגן צו ברענגען נאָך יום טוב אַ „שוויאַדעטסטוואָ" פאַר דעם רעשט, וועט מען זי אַריין נעמען.

דער רב האָט געהייסן יעקב וועלוולען אויפמאַכן אַ שופלאָד און נעמען 100 זלאָטעס און אויך אויף הוצאות, מען איז באַלד געפאָרן מיט דער קראַנקער קיין וואַרשע.

ער האָט מיר שטאַרק געדאַנקט און האָט אַלע מאָל דערמאָנט אַז איך האָב אים פאַרהיטן פון חילול יום־טוב.

עס איז אויך כדאי צו באַמערקן אַז ער האָט דאָס געלט פון דער קהילה נישט אָפּגענומען.

אַמאָל איז געקומען אויף אַ באַזוך אין אסטראווער־קרייז אַ קאַטוילישער ביסקאָפּ. בעת אַ גרויסער פייערליכקייט האָט דער דעמאָלסדיקער סטאָראָסטווע דאמבראווסקי באַקומען אַ האַרץ־אַטאַק און געשטאָרבן. די קירכע מיט דער מאַכט האָבן איינגעאָרדנט אַ גרויסע לויה און אויך איינגעלאַדן די יידישע קהילה פאַרוואַלטונג. דאָ האָט זיך דערוועקט אַ שווערע פראַגע וועגן אָנטיילנעמען אין דער לויה אין בלויזע קעפּ — אָן די היטלען.

עס איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן אַ זיצונג פון דער קהילה מיטן רב, וועלכער האָט געזאָגט אַז מען טאָר נישט גיין בגילוי ראש, ווייל עס וועלן געטראָגן ווערן צלמים און הייליקע בילדער. ער האָט דעריבער פאָרגעלייגט מעלדן די אָרגאַניזאַטאָרן פון דער לויה אַז די יידן נעמען אָנטייל אין דער לויה נאָר מיט היטלען, ווייל ביי יידן איז דאָס אַ אויסדרוק פון כבוד.

די אָרגאַניזאַטאָרן האָבן דאָס גענומען צו קענטניש און בעשטעטיקט. די יידישע דעלעגאַציע האָט געמאַכט אַ שטאַרקן איינדרוק אויף דער קריסטלעכער בעפעלקערונג.

אריה מרגלית
תל־אביב

עפיזאדן פון שטעטל

(זכרונות)

שבת שובה

כ׳ביז נאָר וואָס אַרויס פון דאַוונען אין שול „שערי ציון", און האָב דערזען אויפן מאַרק ווו איך האָב געוווינט, אַ גרויסן עולם טומלט און געוואַלדעוועט, אַרום אַ אין שבת געעפנטע רעזורע. די אַרויסגערופענע פאָליציי האָט וועגן דעם „אויפשטאַנד אין שטאָט" באַלד צעוויסן געטון דעם פאָליציי־קאָמענדאַנט און דער וואָיעוווּדסטווע. באַלד איז פון קאמאראַווא אָנגעקומען אַ פלוטאָן זעלנער. נאָכדעם ווי זיי האָבן אויסגעשאָסן אין דער לופט, איז זיך דער עולם צולאָפן. עס זענען דערביי אַרעסטירט געוואָרן דער רב זינגער, דער דיין נתן פלאצקי, די בעלי־בתים: — בענדעט ליכטענשטיין, משה גרודקע, משה יוסף סוראוויטש, וואלף אגוסטעווער, א. אַ. חסידים. די געשיכטע דערפון איז געווען אַזוי:

נאָכן עפענען שבת די רעזורע, איז דער רב מיט נאָך עטלעכע בעלי־בתים אַוועק צום אייגנטימער און אים געבעטן, נישט מחלל שבת זיין און פאַרמאַכן, מחמת ביז דעמאָלט האָט נאָך אין שטאָט נישט פאַסירט אַ ייד זאָל עפענען שבת אַ געשעפט. נישט קוקנדיק אויף די בקשות, האָט דער פריזער דאָס געשעפט נישט געוואָלט פאַרמאַכן. ער האָט אַפילו געחוזקט דערפון. אין געדרענג האָט דערווייל געפלאַצט אַ שויב אין טיר, און דער בעל־הבית האָט געמאַכט אַ געוואַלד אַז מען איז אים באַפאַלן...

צו יענער צייט, האָט צוליב די אַלגעמיינע פאַרהעלטענישן אין לאַנד צווישן דער רעגירונג און די פאַרטייען, געהערשט אויסנאַם־צושטאַנד. דאָס האָט באַשווערט די לאַגע פון די אַרעסטירטע פאַר אַרויסרופן אומרוען אין שטאָט. דעם פאַל האָט אויסגענוצט דער נייער אַנטיסעמיטישער פאָליציי־קאָמענדאַנט און ער האָט אויפגעבלאָזן די זאַך צו אַ גאָר וויכטיקן ענין.

די אַרעסטירטע רבנים און בעלי־בתים זענען שבת געזעסן אין תענית, ווייל דער אויבן דערמאָנטער פאָליציי־אינספעקטאָר האָט פאַרבאָטן צוצולאָזן עסן פאַר די אַרעסטירטע. און אין זעלבן טאָג אַרויסגערופן דעם אויספאָרשונגס־ריכטער פון אסטרא־לענקא, (אויך אַ פאַרביסענער אַנטיסעמיט) וועלכער האָט זיך שטאַרק אָנגעכאַפּט אין דער אים אונטערגעקומענע מציאה. ער וועט שוין די „זשידקעס" אָנלערנען פאַר מאַכן דעמאָנסטראַציעס און אָנפאַלן... די לאַגע איז געווען אַ זייער אַן ערנסטע און אָנגע־שטרענגטע, באַזונדערס צוליב די שטאַנד־געריכטן אין לאַנד. די מאַכט איז געווען שטאַרק פאַר אינטערעסירט צו צעבלאָזן דעם ענין, כדי מען זאָל די אַרעסטירטע שטעלן צו אַ שנעל־געריכט.

די יידישע פאָרשטייער האָבן אָבער נישט גערוט און באַלד מוצאי־שבת זיך צונויפגעקומען אויף אַ געמיינזאַמער באַראַטונג פון די גמינע פאָרשטייער און ראַט־מענער פון שטאָט־ראַט, כדי צו געפונען אַן עצה וואָס שנעלער צו טון. מאָרגן, זונטיק, איז אויסגעפאַלן ערב יום־כיפור, און עס וואָלט אויסגעקומען אַז די אַרעסטירטע זאָלן בלייבן זיצן יום־כיפור אין אַרעסט. עס וואָלט געווען אַ גרויסע עוולה פאַר די אַרעסטירטע און אַ שאדנפרייד פאַר דער קריסטלעכער באַפעלקערונג. בכן איז באַשלאָסן געוואָרן זיך תיכף צו פאַרשטענדיקן מיט די יידישע כלל־טוער אין לאָמזשע, זיי זאָלן צוגרייטן דעם באָדן פאַר אַן אוידיענץ אויף מאָרגן ביים פראָקוראָר, כדי אים צו אינפאָרמירן וועגן

דער געשאַפענער לאַגע און בעטן הילף. מען האָט זיך גלייך מיט זיי טעלעפאָניש פאַרשטענדיקט, איבערגעגעבן דעם באַשלוס און געמאָלדן, אַז מאָרגן פרי פאָרט אַרויס אַ דעלעגאַציע קיין לאָמזשע קלאָר צומאַכן דעם ענין.

זונטיק אינדערפרי, ערב יום־כיפור, איז אין דער גמינע פאָרגעקומען אַ געמיינזאַמע זיצונג, אויף וועלכער ס׳איז באַשטימט געוואָרן צו שיקן 2 שליחים: דער פאָרזיצער פון קהילה־ראַט, דוד ליכטנשטיין און לייבל מרגלית, מיטגליד פון דער גמינע פאַרוואַלטונג. זיי זענען מיט אַ ספעציעלער מאַשין תיכף אָפגעפאָרן קיין לאָמזשע.

אַנקומענדיק קיין לאָמזשע, האָבן מיר זיך באַלד געוואָנדן צו די אָרטיקע טוער צבי מאַרק, טאבאליצקי, פייוול סטריקאווסקי, און דראזנאן, וועלכע האָבן אָפגעוואָרט אונדזער קומען. זיי זענען גלייך אַוועק צום פראָקוראָר אויף אַן אוידענץ, כאָטש עס איז געווען זונטיק. אויסהערנדיק די טענות און אויפקלערונגען, אַז דאָס איז נישט געווען קיין שום בונד, און אוודאי נישט קיין פאַרשווערונג קעגן דער רעגירונג, נאָר אַ גאַנץ געווייגלעכער אינצידענט אויפן רעליגיעזן באָדן, האָט דער פראָקוראָר פאַרשטאַנען די ריכטיקייט פון דער זאַך און טעלעפאָניש פאָראַרדנט אין דער אסטראווער קאָמענדאַטור, אַז מען זאָל גלייך די אַרעסטירטע באַפרייען אויף אַ קויצע פון 200 זלאָטעס פון יעדן באַזונדער. די דאָרטיקע אַנטיסעמיטן אָבער, האָבן זיך נישט געאיילט מיטן באַפרייען. זיי האָבן אַרויסגערופן יעדן באַזונדער אויף אַן אויספאָרשונג כדי עס זאָל נעמען וואָס מער צייט צו האַלטן זיי אין אַרעסט. מיר זענען די גאַנצע צייט געשטאַנען אין פאָרבינדונג מיט דער שטאָט און געוואָרט ביז מען האָט דעם לעצטן באַפרייט. דאַן זענען מיר מיט דער זעלבער מאַשין שנעל צוריקגעפאָרן אין שטאָט אַריין. צו כל־נדרי זענען שוין אַלע געווען באַפרייט, מיר זענען אָנגעקומען שפעט פאַרנאַכט און יעדער פון אונדז איז שנעל אַוועק אין זיין שול צו כל־נדרי, נישט האָבנדיק שוין קיין מעגלעכקייט צו עסן די סעודה־המפסקת. די שמחה אין שטאָט איז געווען גרויס. אנשטאט צער האָבן מיר געהאַט נחת.

ליל שימורים — אַ וואַך נאַכט

אין אַ זומער נאַכט פון יאָר 1925 איז די פאַלעסטינא־קאָמיסיע — פאַרטרעטן פון אַלע ריכטונגען און ציוניזם — געזעסן אַ גאַנצע נאַכט מיטן אַלטן עסקן, ר׳ מיכאל טייטל בראש, ביי דער מיטאַרבעט פון אַ שליח פון צענטראַלן פאַלעסטינא־אַמט אין וואַרשע ה׳ שיחור. צו באַשטעטיקן די קאַנדידאַטן אויף צו באַקומען סערטיפיקאַטן קיין ארץ־ישראל.

די צאָל צוגעשיקטע סערטיפיקאַטן איז געווען צו קליין, כדי צו באַפרידיקן דעם באַדאַרף פון אַלע בקשות אויף באַשטעטיקונג פאַר עולה זיין.

ייגע און עלטערע, מענער און פרויען — אַלע האָבן זיך גערישן צום פאָרן. דער גרעסטער טייל אַפילו אַן אַ פאַר. דאָס באַשטעטיקן איז נישט געווען לויט אַ פאַרטיי שליסל, נאָר יעדער איז אינדיווידועל באַטראַכט געוואָרן, צי ער איז אַ פאַסיקער קאַנדידאַט אויף עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל.

דער ענטוזיאַזם פאַר פאָרן נאָך ארץ־ישראל איז געווען גאָר גרויס. איידער מען האָט גערופן, איז יעדער געשטאַנען אונטערן טיר מיט האַרץ־קלאַפענish, און געוואָרט אויף זיין גורל, „לשבט או לחסד". וועו מען איז שוין אַריין אינווייניק, האָט מען מיט טרערן אין די אויגן געבעטן מען זאָל צונעמען פאַר אַ זעלנער אין דער אַרמיי פון די „חלוצים ההולכים לפני המחנה"... מענטשן האָבן געפרווט זוכן פראָטעקציע ביי די קאָמיסיע מיטגלידער כדי צו זיין צווישן די, וועלכע האָבן די זכיה עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל. אָבער די קאָמיסיע־מיטגלידער זענען געווען זייער שטרענג, מחמת פאַר־לייט

זענען געווען זייער ווייניק, האָט מען כאָטש געדאַרפט יינגע קרעפטיקע מענטשן, מיט סטאַזש פון ציוניסטישע אַרבעט, אָדער לכל הפחות — סימפּאַטיע פאַרן ציוניזם, אַזוי אַז אין פאַל פון אַ קריזיס אין לאַנד, זאָלן זיי האָבן דעם מוט און כוח איבערצוהאַלטן די שוועריקייט און נישט ווערן קיין יורדים.

די קאָמיסיע האָט זיך געריכט מיט פאָלגנדיקע דריי פונקטן:

א. אין דער ערשטער ריי קומען אין באַטראַכט מענטשן וואָס באַזיצן אַ פאַך. (אַ לאַנדווירט אָדער בוי אַרבעטער — פריוועליגירט).

ב. וועמען אָן אַ פאַך, זאָל כאָטש זיין יונג און קרעפטיק צו פשוטע אַרבעט.

ג. באַזיצן ידיעות וועגן ציוניזם. (זיין אַ מיטגליד אין אַ ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע און נישט פרעמד פון יידישקייט בכלל).

דאָס קלויבן און באַשטעטיקן קאַנדידאַטן איז נישט געווען קיין לייכטע זאַך, בפרט ווען די צאָל סערטיפיקאַטן וואָס אסטראוו־מאזאוויעצק און איר אומגעגנט האָבן באַקומען, איז געווען גאַנץ באַשיידן לגבי דער צאָל בקשות וואָס זענען אָנגעגעבן געוואָרן דורך פאַרשידענע פערזאָנען.

צום מיינסטן שטרענג אויף דעם געביט איז געווען אונדזער אַלטער געגנעראַל, אָדער להבדיל „וואַיענגער נאַטשאַלניק" פון דער פריזיוו־קאָמיסיע, דער ציוניסטישער וועטעראַן ר׳ מיכאל בן איסר טייטעל. דערביי ווייל איך דערמאָנען אַן אינטערעסאַנטן עפּיזאָד: ווען עס איז שוין געווארן שפּעט און עס איז געווען פאַרויסצוזען אַז די אַרבעט וועט דויערן אַ גאַנצע נאַכט, און דער אַלטער איז שוין געווען מיד און אָנגעשטרענגט, האָב איך אים אויף אַן אַיידעלן אופן געגעבן אָנצוהערן, ער זאָל אַהיים גיין זיך צולייגן אויסרוען, ווייל עס וועט דויערן אפשר ביז טאָג, (אַזוי איז טאַקע געווען) און זיין שוואָכער געזונט־צושטאַנד דערלויבט נישט, ער זאָל זיצן מיט אונדז אַ גאַנצע נאַכט. ער האָט אויף מיר אַ בייזן קוק געטון און געזאָגט:

„מצוה הבה לידך אַל תחמיצנה", אַז איך האָב דערלעבט צו זיצן אין אַ יידישע קאָמיסיע און באַשטעטיקן עולים קיין א״י, ווילסטו ביי מיר צונעמען די מצוה און דאָס פאַרגעניגן? היה לא ההיה, אַזעלכעס וועט נישט געשען. ער איז אויפגעשטאַנען פריש און מונטער און געמאַכט די ברכה „ברוך שהחינו"...

אַן אמת'ע מעשה

אין חודש אלול, תרפ״ג (1923), איז פאַרגעקומען אין שטאָט די זאַמלונג פון צירונג פאַר״ן „קרן היסוד", אַרגאַניזירט און אָנגעפירט דורך די דעלעגירטע פון דער צענטראַלע אין וואַרשע, פריילין אסנה זשיטקעוויטש, אַ לאמזשערין, אַ געניטע טוערין און שיינע רעדנערין, וועלכע האָט אויך געהאַט אַן אייגנפלוס אויף די פרויען, זיי זאָלן שפּענדן זייער צירונג פאַר ארץ־ישראל.

הונדערטער פרויען האָבן געבראַכט זייער צירונג, וואָס איז ביי פרויען פון די טייערסטע זאַכן. טייל פון זיי האָבן אַוועקגעגעבן דאָס לעצטע וואָס זיי האָבן פאַרמאָגט מיט גרויס שמחה און צופרידנקייט, באַגלייט פון אַן אינערלעך געפיל און סאָלידאַריטעט מיטן ציוניסטישן געדאַנק צו צוגרייטן אַ היים פאַרן געפלאָגטן פאָלק, לכל הפחות פאַר דער יוגנט. דער ענטוזיאזם איז געווען גרויס. גאַנצע צען טעג האָט מען געהאַלטן אין איין ברענגען צירונג, און יעדן טאָג איז דער טיש ביי מיר — וווּ די דעלעגאַטקע איז איינגעשטאַנען — געווארן פול. אַ נחת איז געווען צו זען, ווי די פנימער פון די פרויען

האָבן געשטראָלט פון פרייד, וואָס זיי האָבן די מעגלעכקייט צו דערפילן דעם חוב פאַרן אויפבוי פון ארץ־ישראל דורך דעם „קרן הגאולה" און געווונטשן, אַז מען זאָל ווירקלעך קומען צו אַ גאולה שלימה...

דאָס אַרגאַניזירן די אַרבעט איז נישט אַזוי לייכט אָנגעקומען. מחמת די רעליגיעזע פאַרטיי פון עקסטרעמע פאַנאַטיקער, געשווירענע קעגנער פון ארץ־ישראל אויפבוי, האָט שוין געזאָרגט דערפאַר צו שטערן די פאַרזאַמלונג. וועג עס האָט זיך אונדז דאָך איינגעגעבן צו באָקומען אַ דערלויבעניש צו מאַכן אַ פרויען פאַרזאַמלונג אין קינאָ „קאלאסעאום" איז געקומען די פאָליציי. זעט אויס אַז די מאַכט האָט חרטה געהאַט אויפן געשעפט — און די פאַרזאַמלונג מבטל געמאַכט. דאָן האָבן מיר באַשלאָסן צו אַרגאַניזירן אַ צווייטע פאַרזאַמלונג אָן אַ דערלויבעניש פון דער מאַכט און אָן איר וויסן. אין „עזרת נשים" פון נייעם בית־מדרש. אָבער עס האָט שוין ווער געזאָרגט, אַז די פאַרזאַמלונג זאָל ווידער נישט פאָרקומען. די פאָליציי איז געקומען און מיט כוח די פאַרזאַמלונג פונאַנדער געטריבן. די רעדנערין האָט טראָץ דעם פאַרבאָט פון דער פאָליציי, ווייטער געהאַלטן דעם פאַרטראָג און די פרויען האָבן נישט געוואָלט זיך פונאַנדערגיין. די פאָליציי האָט אויף אַ ברוטאַלן אופן געצוווונגען די פרויען צו פאַרלאָזן דעם פלאַץ. מיר, דעם איניציאַטאָר און אַרגאַניזאַטאָר פון דער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג, האָט מען געמאַכט אַ פראָטאָקאָל. פאַרשטייט זיך, אַז דאָס האָט געווירקט אויף די געמיטער אין אַ פאַרקערטער ריכטונג, און די אָקציע איז געגאַנגען מיט פולן ברען און ענטוזיאַזם און די רעזולטאַטן פון די שפּענדונגען זענען געווען קאָלאָסאַל גרויס. די אָקציע איז געקרוינט געוואָרן מיט גרויס דערפאָלג און איבערגעלאָזט אַ שטאַרקן רושם אויף לאַנגע יאָרן.

ס׳איז כדאי צו דערמאָנען אָן אמת׳ע מעשה, וואָס איז דערציילט געוואָרן דורכן אינסטרוקטאָר פון „קרן היסוד", הרב ר׳ יצחק בארג, וועלכער פלעגט צו אונדז אָפט קומען דורכצופירן די יערלעכע אָקציע פון „קרן היסוד". אָט וואָס ער האָט דערציילט:

אין דער שטאָט סקערניעוויץ, צווישן לאָדזש און וואַרשע, איז אויך אין דעם יאָר דורכגעפירט געוואָרן אַ זאַמלונג פון צירונג, אָנגעפירט דורך דער זעלבער דעלעגאַטין, זשוטקעוויטש, וועלכע איז איינגעשטאַנען ביי אַ דאָרטיקן ציוניסטישן עסקן, אַ חסיד פון דעם אסטראווצער רבי. די חסדים האָבן נישט געוואָלט דולדן די ציוניסטישע אַרבעט פון זייער חבר אין שטאָט און האָבן דערציילט די געשיכטע דעם רבין, ווי ווייט עס דערגייען די חטאים פון די ציוניסטן, אַז ער האָט אַריינגענומען אַ פרעמדע פרוי צו זיך אין שטוב.

וועג דער חסיד איז געקומען אויף אַ שבת צום רבין, האָט ער אים דעם חטא אויסגערעדט און געזאָגט אַז עס פאַסט נישט פאַר אים. דאָן האָט דער חסיד דעם רבין דערמאָנט אין אַ מעשה, וואָס איז מיט אים אַליין געשען, און דערנאָך דערציילט די חסידים, און אָט וואָס: אייגנטלעך, וועג ער איז געגאַנגען אויף זיין טעגלעכן שפּאַציר, אונטערן שטאָט איז אים אַנטקעגן געקומען אָן עלטערער קריסט און נאָכן באַגריסן אים, האָט ער געמאַכט דעם רבין אַ באַמערקונג, אַז עס פאַסט נישט פאַרן רבין צו גיין סתם שפּאַצירן. דער רבי האָט די באַמערקונג שטאַרק געגנומען אין אַכט, און עס געהאַלטן פאַר אַ רמז פון הימל, און פון דעמאָלט אָן אויפגעהערט דעם שפּאַציר. „איז זאָגט מיר רבי", -- האָט דער חסיד געזאָגט — „אויב איין גוי האָט אייך געמאַכט אויפמערקזאם אויף אַ געוועלעכן טאָט, האָט איר פאַרשטאַנען אַז דאָס איז אַ רמז פון הימל און אויפגעהערט. היינט, וועג טאָג טעגלעך טענהן אַלע גויים צו אַלע יידן „גייט קיין פאַלעסטינע", דאַרף מען זיי פאָלגן, צו נישט"?..

די פֿאָזשאַרנע קאמאַנדע אָדער פייערלעשער

ווי אין אַלע שטעט און שטעטלעך אין פּוילן איז אויך אין אסטראוו־מאַז. געווען אַ פייערלעשער קאָמאַנדע. ווי איך געדענק זי פון מיינע קינדער יאָרן, איז זי געווען גאַנץ פּרימיטיוו אָרגאַניזירט: עטלעכע הילצערנע פעסער אויף וואַסער בעת אַ שריפה, אַ געשפּאַנט פערד וואָס מען איז געלאָפֿן באָרגן אָדער נעמען אויף כּוח. מען איז געלאָפֿן מיט די פעסלעך וואַסער בעת אַ שריפה און דאָס וואַסער האָט זיך האַלב אויסגעגאָסן ביז מען איז געקומען אויפן אָרט. ס׳זענען געווען אויך עטלעכע באָסאַקעס און העקלעך פונאַנדער־צורייסן די הייזער, עס זאָל זיין לייכטער צו לעשן. אויך רידלעס און שפאדלעס צו שיטן זאָמד אויפן פייער. שפּעטער האָט מען זיך שוין איינגעשאַפֿן פּאָמפּעס מיט קישקעס צום לעשן. אָבער תמיד זענען זיי אָנגעקומען צו שפּעט. די פייערלעשער, בלויז קריסטן, האָבן געווויגט אונטערן שטאָט, און דאָס לעשן האָבן דעריבער אָפט אויסגעפירט די ציווילע באַפעלקערונג, ד. ה. די יידן. וועו מען זאָל וואַרטן אויף די פייערלעשער, וואָלט שוין גאָרנישט גוט געווען, וואָלט מען אַוועק מיטן פייער.

ווי געזאָגט האָבן זיך די פייערלעשער רעקרוטירט כּמעט הונדערט פּראָצענט פון דער קריסטלעכער באַפעלקערונג, אַחוץ עטלעכע יידן, וועלכע זענען אַמאָל געווען מיטגלידער פון דער פייערלעשער קאָמאַנדע. די סיבה איז ראשית געווען וואָס די קריסטן האָבן נישט גערן אָנגענומען קיין יידן אַלס קאָלעגן אין זייערע רייען, און אוי דדי יידן האָבן זיך נישט געאיילט צו פֿאַרשרייבן, ווייל זיי האָבן זיך פֿאַרלאָזט אויף אַ רבין, וועלכער איז אַמאָל דורכגעפֿאָרן די שטאָט און געבענטשט אַז אַ פייער, וואָס וועט אַמאָל אויסברעכן, זאָל זיך נישט ציען ווייטער אויף אַנדערע הייזער פון ווו עס האָט זיך אָנגעהויבן. מען דערציילט אַז אַזוי איז טאַקע געווען... מען מוז צוגעבן אַז דער זעלבער רבי האָט אויך באַוואָרנט, עס זאָל חלילה קיין גרויס געווינס נישט אַריין אין שטאָט, און אויך דאָס איז מקויים געוואָרן.

שלמ׳ה גאלדמאן הי״ד.

ווי איך האָב פריער דערמאָנט זענען נאָר עטלעכע יידן געווען אין דער פייער־לעשער, פון מיינע קינדער־יאָרן געדענק איך אייגעם מיטן נאָמען הירש יצחק ווייזנברג, אַ ייד אַ בעל־הבית, ער איז אויך געווען אַ דאָזאָר, שפעטער איז צוגעקומען ה. שלמה גאלדמאן. ער איז צענדליקער יאָרן געווען אַ פייער־לעשער, טריי איבערגעגעבן און זיך אויסגעצייכנט, אויך פיניע גילנער, אַ קצב, און אין די לעצטע יאָרן — קאמאראווסקי .

נאָך די וואָלן צום שטאָט־ראָט אין יאָר 1927, ווען די יידן זענען שוין געווען פאַרטרעטן אין אַ גרעסער צאָל און זיך אַנגעהויבן מער אינטערעסירן מיט אַלגעמיינע שטאָטישע ענינים, האָב איך, ווי אייגער פון די דעמאָלסדיקע ראָטמענער, זיך פאָראינטע־ריסירט מיט דער דאָזיקער פראָגע, מחמת עס איז אַן עוולה און אַ חרפה אַז די יידן, וועמען דער ענין איז צומיינסטנס נוגע, זאָלן זיין אַזוי ווייניק פאַרטרעטן אין דער פייער־לעשער קאָמאַנדע און אַנקומען צו דער הילף פון די גויים.

איך האָב געפרופן אַ פאַרזאַמלונג פון מער ייִנגערע מענטשן און צו זיי אַפּעלירט, אַז עס איז נישט דערלאָזבאַר, אַז אין אַ שטאָט וואָס באַשטייט צו מערסטן טייל פון הילצערנע הייזער, אַנגעשפאַרט אייגס אויפן צווייטן, געדיכט באַוווינט דורך דער יידישער באַפעלקערונג, זאָל מען זיך פאָרלאָזן אויפן חסד און הילף פון גוי. אין רעזולטאַט האָבן 40 מאָן זיך באַלד אויפגעאָרט און אונטערגעשריבן אַ פאָרפליכטונג אויסצוּפירן אַלע תקנות, וואָס זענען פאָרבונדן מיט דער קאָמאַנדע. אין עטלעכע טעג שפעטער זענען זייערע נעמען געוואָרן אַרייַנגעטראָגן צום פרעזעס מיעטשקעווסקי, וועלכער האָט די רשימה באַדאַרפט פאָרלייגן צו באַשטימען אויף אַ זיצונג פון דער פאָרוואָלטונג.

עס איז אַדורך אַ לענגערע צייט (עטלעכע יאָר), און דער ענין האָט זיך פון אָרט נישט געירט. יעדעס מאָל האָט דער נאָטשאַלניק געענטפערט ווי תמיד מיט זיסע רייד: „פאַני מאַרגוליס, בענדזשיע וופאָזשאַנדקו" (הער מרגלית, עס וועט זיין אין אָרדנונג).

צום סוף האָט ער מיך אַרויסגעבראַכט פון געדולד און איך האָב באַשלאָסן דעם ענין צו ברענגען צו אַ זיצונג פון שטאָט־ראָט, ווו בייַדע זענען געווען מיטגלידער. איך האָב געשטעלט די פראָגע, צי איז דערלאָזבאַר, אַז אין שפּיץ פון אַזאַ וויכטיקע אינסטיטוציע זאָלן שטיין מענטשן, וועלכע זענען נישט אויסן די טובה פון דער זאַך און זאָרגן נישט פאַר דער גאַנצקייט פון פאָרמעגן אין שטאָט. אַ גרויסער טייל פון דער באַפעלקערונג איז בלוטיק פאַראינטערעסירט אין דער פראָגע, זיי זאָלן קענען זיין מיטגלידער און זיך פאַרטיידיקע און ראַטעווען אין פאַל פון אַ געפאָר. צוליב דעם איינעם חטא אַז זיי זענען יידן, און זענען נישט צום האַרצן די הערן מיעטשקאווסקי און ראדוואנסקי.

מיעטשקאווסקי האָט נעעגטפערט, אַז לויט תקנות דאַרף זיך יעדער אינדיווידועל זיך וועגדן מיט אַ ביטע, ער זאָל ווערן אָנגענומען.

איך האָב געפאָדערט אַן ענטפער פאַר וואָס ער האָט אָפּגעשלעפּט עטלעכע יאָר און נישט באַלד געזאָגט וועגן דעם. ער האָט זיך פאַרטיידיקט, אַז ער האָט יאָ געזאָגט. איך האָב זיין דערקלערונג באַצייכנט ווי אַ פרעכן ליגן, וואָס איך וואָלט זיך קיינמאָל נישט געריכט צו הערן פון אַ פולישן שליאכציץ. דאָס האָט אים אויפגערעגט ביז קאָנווולסיע, ער האָט געוואָלט ענטפערן און נישט געקאָנט. ער איז אַוועק אין שטוב און איז ביינאַכט געשטאָרבן.

צומאָרגנס האָב איך געהערט אַז מיעטשקאווסקי איז טויט, און אַז איך האָב גורם געווען צום טויט פון אַן אַנטיסעמיט. כן יאבדו!

עטלעכע טעג שפעטער, האָב איך אין נאָמען פון שטאָט־ראָט נאָכגעטראָגן אַ קראַנץ בלומען צו זיין „פאָגזשעב" (לויה).

ארטשע ראטנבערג
ניו־יאָרק

אסטראווער עפיזאדן

איך האָב אין 19־1918 געאַרבעט ביי כרוסטען אין מאַגאַזין פון שיך אַלס קאַמאַשן־שטעפער. ס׳זענען דעמאָלט פאָרגעקומען וואַלן צום סיים. אין אָוונט, וועז מיין בעל־הבית איז אָוועק עסן זיין וועטשערע, האָב איך אָנגעהויבן אַגיטירן עטלעכע קריסטלעכע שוסטער זיי זאָלן שטימען פאַר אַ סאָציאַליסטישער ליסטע. מיט מיין גאַנצן ברען און גלויבן האָב איך זיך באַמיט צו באיינפלוסן פאַר אַ סאָציאַליסטישע פאַרטיי. איך בין דעמאָלט אַלט געווען אַ יאָר 18. וועז עס איז מיר נאָר אַנטקעגן געקומען, האָב איך אַגעטירט און אים געוואָלט ברענגען גליק און פרייהייט פון אַ נייער וועלט. וועז מיין בעל־הבית איז אָנגעקומען, האָט ער זיך אומבאַמערקט צוגעהערט און געזאָגט אַז איך קען מער נישט אַרבעטן ביי אים. איך האָב אים פערלאָזט אָן אָוועק פון זיין מאַגאַזין. ביי זיין שכן, דעם שערער אינערפעלד, האָט געאַרבעט אַ יונגערמאַן פון וואַרשע מיטן נאָמען טארעק. ער איז געווען דער ערשטער קאָמוניסט אין אסטראווע, ער פרעגט מיך, וואָס עס האָט פאַסירט. נאָכן דערציילן, הייסט ער מיך וואַרטן ביז ער וועט זיך אַדורך רעדן מיט כרוסטן. אַביסל שפעטער קומט ער מיט אַן ענטפער אַז ער קען מיט אים גאָרנישט מאַכן, און באַרויקט מיך. שפעטער וועגדעט ער זיך צום אַרבעטס־מיניסטעריום. ס׳איז דעמאָלט געווען די רעגירונג פון מאַראַטשעווסקי און דאשינסקי.

אין פאַרלויף פון אַ פאָר וואָכן באַקום איך אַ בריוו אַז אין אַ געוויסן טאָג קומט פאַר דער פראַצעס אין געריכט אויף זעמבראווער־וועג.

פון דער רעגירונג איז געווען פאַרטרעטן אַן אַרבעטס אינספעקטאָר, וועלכער האָט פאַרגעבראַכט די תביעה. איך האָב איבערגעגעבן די פאַקטן. טאָרעק איז געווען אַן עדות. כרוסט האָט נישט געלייקנט אַז ער האָט מיך אָפגעזאָגט פון דער אַרבעט; צו מיין אַרבעט האָט ער גאָרנישט אויסצוזעצן. דאָס געריכט האָט געפסקנט, אַז ער דאַרף מיר באַצאָלן פאַר 3 חדשים אַנטשעדיקונג. דאָס איז געווען מיין ערשטע דערפאַרונג פון יענער צייט.

טעאַטער אין אסטראוע

קיין אסטראוע איז געקומען אַ יונגערמאַן, זלאטאווסקי, אַן אַקטיוואָר „בונד״־טואר, ער האָט זיך איינגעאַרדנט אין קאמאראוע. אויפן טעאַטער געביט איז ער געווען זייער פעיק, האָט ער אַרגאַניזירט אַ דראַמאַטישע טרופּע, וואָס פלעגט אויפטרעטן אין פראָפעסיאָנעלן פאַריין אין די פרייטיקדיקע נעכט מיט קאָנצערטן. ער אַליין פלעגט זייער שיין רעציטירן, איז אויך געווען אַ פיינער הומאָריסט. אַדאַנק אים איז געקומען די טרופּע פון שעדלעץ און געגעבן 2 פאָרשטעלונגען, מיט גרויס דערפאָלג אין שטאַטישן טעאַטער. די גאַנצע צייט וואָס ער איז געווען אין קאמאראוע, פלעגט ער טון אַ סך אַרבעט. אין דער מלחמה צווישן פוילן מיט רוסלאַנד, וועז די רויטע אַרמיי איז אַריין אין אסטראוע, האָט ער מיטגעאַרבעט מיט זיי. וועז זיי זענען צוריקגעקומען האָבן פאָליאַקן אים געמסערט און זיי האָבן אים אויפגעהאָנגען אין אסטראוע אויף מאַלקינער וועג.

ער איז געווען איינער פון די שענסטע, אידעאַלע פאַרטיי חברים.

פון פראָפעסיאָנעלן כאַריין

דער ערשטער כעקרעטאַר פון פראָפעסיאָנעלן פאַריין איז געווען לוריע. וועז ער איז געקומען, איז דער אַרבעטער געווען נאָך גיט פאַרשקלאַפט. די אַרבייטסצייט און דער

לוין זענען נאָר געלעגן אין די העכסט פון די בעלי־בתים. ער האָט אָנגעהויבן אָרגאַניזירן איין פאַך נאָכן צווייטן. וואָס פאַר אַ שווערער וועג דאָס איז געווען! וועג מען האָט אָנגעהויבן אָרגאַניזירן די שניידערקעס, כמעט קינדער, זענען זיי נאָך געווען אויף דער „לער" איין אָדער צוויי יאָר אָן געלט און דערביי נאָך געטון הויז־אַרבעט און זיך געשראָקן צו שטרייקן. וועג מיר האָבן אָנגעהויבן זיי אַראָפנעמען פון דער אַרבעט, האָבן זיי זיך באַהאַלטן אונטער די בעטן. מיר האָבן געדאַרפט זוכן אין די שאַפּעס, אונטער די בעטן און אין דיווינקלעך, כדי זיי איבערצוצייגן צו אַרבעטן בלויז 8 שעה אין טאָג און באַקומען בעסער באַצאָלט. זיי האָבן זיך אַפילו געשראָקן בלויז פאַרן געדאַנק צו שטרייקן. עס איז אָרגאַניזירט געוואָרן דאָס גאַנצע נאָדל־פאַך, די האָלץ־אַרבעטער, סטאָלאַרעס, די אַרבעטער פון טאַרטאַק, אויך פון מעטאַל, דאָס גאַנצע לעדער פאַך, שוסטער, שטעפּער, רימערס, טרעגער און בעקערס. מיט דער דערלויבעניש פון דער מאַכט זענען אָרגאַניזירט געוואָרן פינף פאַכן. אין דער זעלבער צייט איז אָנגעפירט געוואָרן אַ פּאָליטישע אַגיטאַציע; לעקציעס וועגן פּאָליטישע און קולטורעלע פראָבלעמען. לוריע איז געווען דער ערשטער וואָס האָט געלייגט דעם פונדאַמענט און אויפגעבויט אַזאַ שייגע אָרגאַניזירטע אַרבעטער באַוועגונג. דער צווייטער סעקרעטאָר איז געווען ארנאלד גרויספעלד. ער האָט אָנטוויקלט אַ שטאַרקע אַקטיוויטעט, געשאָפן אַ גרופּע אין „בונד" און געלערנט מיט זיי קאָרל קאוטסקיס ווערק. מיר זענען דורכגעגאַנגען פיל פון קאוטסקיס מיכער, לעקציעס און שמועסן. דאָס איז דעמאָלט געווען דער „א״ב פון סאָציאָליזם". אין פראָפעסיאָנעלן פאַריין זענען פאָרגעקומען אָפטע אימפּרעזעס. ס׳זענען געבראַכט געוואָרן פון וואַרשע רעדנערס. ארנאלד האָט אָנגעהאַלטן די גרויסקייט פון דער באַוועגונג און איר אויסגעבריטערט אויף די שכנישע שטעט. אין לאָמזשער ראַיאָן זענען אויפגעבויט געוואָרן שטאַרקע בונדישע אָרגאַניזאַציעס. דער דרי־טער סעקרעטאָר איז געווען דער אַקאַדעמיקער גאלדרינג. ער האָט אָנגעפירט זייער אַ בריטע, קולטורעלע אַרבעט. צו זיינע לעקציעס פלעגן קומען הונדערטער יונגע מענטשן פון שטאָט, אויך מחוץ דער באַוועגונג. זיי זענען געזעסן מיט פאַרערנג. ער איז אויך געווען איינער פון די בעסטע לערער און פּעדאַגאָגן. מען האָט אים אויפגענומען מיט רעספּעקט און ליבע; ער איז געווען איינער פון די שענסטע פאַרטיי־טויער.

די טרעגערס אין אסטראוו

די טרעגערס, וואָס האָבן באַדינט די שטאָט און געטון די שווערסטע אַרבעט, האָבן קיין לעבן נישט געמאַכט. וועג עס איז געקומען אַ וואַגאָן מעל אָדער צוקער ביים ליביעווער וואקזאַל, זענען אַלע מיט אַמאָל געלאָפן. צוליב דעם זענען געווען זייער שטאַרקע מחלוקתן. דער סעקרעטאַר פון פראָפעסיאָנעלן פאַריין לוריע האָט זיי אָנגעהויבן אָרגאַניזירן. עס האָט נישט לאַנג געדויערט ביז זיי האָבן זיך אָרגאַניזירט אין אַ קאָאָפּע־ראַטיוו. אַלע דאָנערשטיק אָוונט פלעגן זיי קומען אין פראָפעסיאָנעלן פאַריין. לוריע פלעגט זיי אויסצאָלן דאָס געלט פון דער גאַנצער וואָך פערדינסט. לויט זייערע פראָצענטער. (די שנעלערע, מער אַרבעטסזאַמע, האָבן באַקומען אַ גרעסערן פּראָצענט), און אין דער זעלבער צייט האָט ער שוין אָראָפגענומען דעם מיטגלידס־אָפּצאָל. אין די אָוונטן און אין די שבתים זענען זיי געקומען אין פאַריין און זיך ערנסט צוגעהערט צו לעקציעס. זיי זענען געוואָרן זייער געטריי איבערגעגעבן דעם פאַריין. אין אַ סך פאַלן וועג נישט אַלע האָבן געוואָלט אַרויס אין שטרייק, זענען געשיקט געוואָרן דעלעגאַציעס פון טרעגערס אַראָפצונעמען די סטרייקברעכער פון דער אַרבעט. זיי זענען תמיד געווען

דערפאַלגרייך. איינמאָל אין אַ שבת איז געקומען דער בונדישער פירער הערשל הימעלפאַרב פון וואַרשע און אין נייעם בית המדרש נאָכן דאַוונען, האָט מען פערמאַכט די טירן און פענצטער. די טרעגער האָבן געהאַלטן וואַך אַז קיינער זאָל נישט אַרויסגיין. הימעלפאַרב האָט געפירט דעם מאַסן־מיטינג. דאָס בית־המדרש איז געווען געפאַקט — עס איז געווען פאַר וואַלן צום סיים. ער איז געווען אַ וווּנדערבאַרער רעדנער. זיין אויפטריט האָט געמאַכט אַ גרויסן אייndרוק אין שטאָט.

אָט אַזוי געדענק איך דיך, מיין ליבע שטאָט. איך האָב געזען ווי אָט די יונגע שפּראָצונגען גייען אויף און בליען זיך אַזוי פרעכטיק פונאַנדער, און ווי פיינלעך עס איז היינט צו שרייבן, וויסענדיק אַז אַלעס איז פערניכטעט געוואָרן. זאָל עס כאָטש דינען ווי אַ דענקמאָל נאָך די אומגעקומענע פון מיין ליבער שטאָט אסטראווע.

אריה (לייב) מרגלית
תל־אביב

אומשולדיקע יידישע קרבנות

(די פאָליאַקן שיסן און הענגען יידן)

פרייטיק דעם 17.8.1920, אין טאָג וועו די פאָליאַקן האָבן צוריק פאַרנומען די סטאַציע מאלקין ביי אסטראווע (נאָך דער מפלה פון די באָלשעוויקעס דעם 15טן אוגוסט 1920, ביי דער וויכסל — געראפן "דער נס ביים וויכסל") האָבן די פוילישע זעלנער געכאַפט אומשולדיקע זיבן יידן, צווישן זיי זקנים, און זיי אָן אַ שום סיבה, אַפילו בישט געשטעלט צו אַ פעלד געריכט, — דערשאָסן. דאָס האָט אַנגעוואָרפן אַ שרעק און טרויער אויף דער יידישער באַפעלקערונג אין שטעטל און אויף דער גאַנצער אומגעגנט.

ענליכעס איז מיט 2 טעג שפּעטער, זונטיק דעם 19.8.1920 געשען אין אסטראווע. נאָכן אָפּטרעטן פון די באָלשעוויקעס און אַרייַנקומען פון פוילישן מיליטער.

די באָלשעוויקעס זענען געווען דריי וואָכן און געטוּ וואָס זיי האָבן געוואָלט. זיי זענען געווען די בעלי־בתים אין שטאָט. עס האָבן זיך געפונען עטלעכע קאָמוניסטיש געשטימטע יונגעלייט וואָס האָבן אָפּגעוואָרט דאָס קומען פון די באָלשעוויקעס און מיט זיי מיטגעאַרבעט.

צווישן די יונגעלייט האָט זיך געפונען איינער משה זלאטאווסקי, געבוירן אין שעדלעץ (אַן איידעם פון סאקאלאוו). לויט דער וועדסיע פון די פאָליאַקן זאָל ער האָבן עפענטלעך קריטיקירט די פוילישע רעגירונג און איר רעזשים, אויף אַ מסירה איז ער געווארן אַרעסטירט און דורך אַ פעלד־געריכט פאַרמשפט צום טויט דורך הענגען.

אין זעלבן טאָג האָט מען אַרויסגעפירט צום עקזעקוציע־פלאַץ אויף מאלקינער וועג און דאָרט אויף אַ בוים אויפגעהאָנגען.

טויזנטער פאָליאַקן זענען געלאָפן זען די עקזעקוציע און אָפן אויסגעדריקט זייער שמחה. די יידישע באַפעלקערונג האָט זיך געפילט דערדריקט און נידערגעשלאָגן און אַ גרויסער טרויער האָט אַרומגענומען די יידן.

דער רב ר' מאיר דן פלאצקי האָט געמוזט ביי זיין ביי דער עקזעקוציע און מיטן פאַראורטיילטן געזאָגט וידוי, נאָכן אַהיים קומען איז דער רב שטאַרק קראַנק געוואָרן.

הי"ד ויהי זכרו ברוך.

א. גראפמאן

שוידערליכע אויטא־קאטאסטראפע מיט 18 קרבנות

דאַנערשטיק, דעם 9־טן אויגוסט.

אַט דאָ איז עס...

7 קילאָמעטער פון לאכאוו, אַ האַלבער קילאָמעטער פון דער סטאַציע סאדאוונע, אויפן וועג פון לאָמזשע קיין וואַרשע — בלייבן מיר שטיין נעבן אַ הילצערנער בריק, ביי וועלכער איין פּאַרעטש איז אַבגעבראָכן.

דאָ האָט עס פּאַסירט.

דאָס וואַסער איז שטיל. קיין פּאַליע נישט, קיין באַוועגונג נישט.

און אונטערן דאָזיקן שטילן וואַסער געפינט זיך דער לעבעדיקער קבר פון אַזוי פיל יונגע, געזונטע מענטשן.

שוין צוויי טעג שטייען דאָ די פּאָמיליעס פון די אומגעקומענע. די פּנימער זענען שוין אויסגעקרימט פון צרות. זעסט יידן מיט גרייז־גרויע בערד, פויערטעס, יידישע פרויען. זיי ווינען אַלע צוזאַמען. זיי האָבן אײַן שפּראַך — אײַן אוי.

די פּאָליציי, וואָס האַלט אָרדנונג, גיט כסדר באַפעלן ווי אַזוי די אומגליקליכע זאָלן זיך האַלטן.

דער אויטאָבוס ליגט נאָך מיט די פּאַסאַזשירן 8 מעטער אונטערן וואַסער.

דעם ערשטן טאָג האָט מען בלויז געענדערט זיין פּאָזיציע: ער איז געלעגן אויף אַ זייט, האָט מען אים אַוועקגעשטעלט אויף די רעדער. מען האָט אים אויך אָפּגעריקט עטוואָס נאָענטער צום ברעג, ווו דאָס וואַסער איז נידעריקער מיט צוויי מעטער. אָבער די שטאָלענע ליניעס האַלטן נישט אויס די מאַסע און רייסן זיך.

אַרבעט מען שוין דעם צווייטן טאָג.

דער וואָיעוואָדע מיטן וויצע מיניסטער פירן אַן מיט דער אַרבעט. דער סאַפּערן־קאַפּיטאַן גיט באַפעלן. אויף קליינע פישער־שיפלעך שטייען סאַפּערן און טאָפּן מיט לאַנגע וויעסלעס דעם דאַך פון אויטאָבוס. אָט־אָ־דאָ איז ער... פון צייט צו צייט בעווייזן זיך אויפן אויבערפלאַך פון רויקן וואַסער בלעזעלעך... עס בעווייזט זיך אַ פלעק אויפן וואַסער פון אייל אָדער בענזין...

אָט דאָ ליגט ער.

אַ טויכער לאָזט זיך צום אויטאָ, ס׳קומען אַן 6 מיליטעריש מאַטראָזן, וועלכע זענען ספּעציעל אַרויסגערופן געוואָרן פון גדיניא. דער טויכער לאָזט זיך לאַנגזאַם אַראָפּ אין וואַסער.

אַ געוואָלדיקער אָנשטרענג.

אָט באַלד וועט מען קענען אַרויסשלעפּן דעם ארון.

אָט באַלד וועלן די פּאָמיליעס דערזען...

דער טויכער אַרבעט לאַנג.

די רבנים זענען געקומען פון די שטעט, פונוואַנען די קרבנות שטאַמען. עס האַנדלט זיך וועגן עגונות... די רבנים ווילן תיכן די קרבנות פּאָטאָגראַפירן, כדי דורכצופירן די אָפּיציעלע דערקענונג.

דער יאדאזוער רב ווייגגאט שמועסט מיטן
קאראספאנדענט א. גראפמאן.

דער יאדעוועד רב — אַ באַרימטער תלמיד חכם און דערביי מיט פיל אינטעליגענץ; הרב שמחה ווייגגאט, לייענט אונדז זיין צעטל פון די אומגעקומענע. אייגער פון די אומגעקומענע, אהרן אפעלבערג, איז אַן אייניקל פון זשוריקאווער רבין און אַליין אויך געווען אַ מורה־הוראה. אַ צווייטער סטאניסלאוו פיראוויטש זאָל זיין אַ יידישער סטודענט.

די רבנים קאָנען זיך אָבער נישט דערוואַרטן. אגב, וועלט פינצטער און קיין פאָטאָגראַפיעס וועט מען נישט קאָנען מאַכן.

די שלעפּ מאַשין אַרבעט שוין...

שוין אַלץ גרייט. די שלעפּמאַשין האָט אָנגעהויבן ציען.

סאָפערן האָבן אַריינגעזעצט אינעם דאָך פון אויטאָבוס אַ דראָנג מיט אַ שאַרפן שפּיץ, מען זעט ווי דער דראָנג בעוועגט זיך לאַנגזאַם... דאָס בעווייזט אַז דער אויטאָבוס דערנענטערט זיך צום ברעג.

אַלץ נאָענטער און נאָענטער איז ער שוין. מען מעסט די הויך פון וואַסער איבער אים. נאָך 4 מעטער, 3 מיט אַ האַלבן, 2...שוין אַ האַלבער מעטער.

און די פאַמיליעס וואָס געפינען זיך אויף דער צווייטער זייט ביי דער בריק, רייסן זיך אַהער נאָענטער... נאָענטער... די געשרייען וועלן היסטעריש שרעקליכער... פאָליצייַ בעפעלט, עס זאָל שטיל זיין, אָבער עס וועלט נישט שטיל...

שוין גאָר נאָענט.

די פאָטאָגראַפֿ־אַפּאַראַטן זענען אָנגעשטעלט. דער אָטעם פון דער מחנה מענטשן איז איינגעהאַלטן. באַלד וועט זיך דערהערן — נאָר אָט האָט די קייט ווידער געפלאַצט.

עס האָט קיינער נישט באַמערקט ווי די נאַכט האָט זיך אַראָפּגעלאָזט.

עס איז פינצטער.

אַ פרישע אַרבעט. מען קריכט ווידער אין וואַסער.
אַ קאַלטע נאַכט צוגעפאַלן.
אָבער עולם גייט זיך נישט פונאַנדער.
דער פּאָליציי־קאָמענדאַנט האָט צונויפגענומען ביי די פּאַמיליעס פון די אומגעקו־
מענע אַן אָפּיציעלע רשימה. די רשימה אַנטהאַלט:
16 קרבנות.
אָבער נישטאָ די זיכערהייט, אַז נישט מער ווי 16.
ווי זעט־אויס די בריק?
אָט טאַקי די בריק, פון וועלכער דער אויטאָבוס איז אַראָפּגעפאַלן.
קוקסט זיך צו: דורכגעפוילט יעדעס קלעצל, יעדעס ברעטל, וואָס איז דורכן
פאַלנדיקן אויטאָבוס אָפּגעבראָכן געוואָרן, ליגט אינגאַנצן צופוילט.
צי איז נישט דער צושטאַנד פון בריקל „אַביסל" פאַרנאַכלעסיקט?
דער וואָיעוואָדע און פאַרטרעטער פון דער פראָקוראַטור פּאַרשן כסדר. מסתמא
וועלן זיי דערגיין, אַז די זאַך איז נישט שטאַרק גלאַטיק.
פרייטיק, סאדאוונע.
עס שטייען די פאַר׳יתומ׳טע פאַמיליעס און נעמען נישט צו די אויגן פון וואַסער,
וואָס איז איצט מאַדנע רויק. קיין מינדעסט בלעזעלע. קיין מינדעסטער שפּור, אַז ערגעץ
דאָרט זענען באַגראָבן לעבעדיקערהייט 18, צו 19 לעבנס. נעכטן אָוונט האָבן מיר שוין
געזען די קאנטורן פון דאָך, מען האָט שוין געזען אַ שטיק בלעך פונעם באַגאַזש־לייטערל.
היינט זעט מען גאָרנישט. איבערן וואַסער פאַרבן זיך נאָר די פעטע פלעקן פון אייל,
בענזין...
רבנים קומען.
פּוּז בייַדע זייטן שאָסיי קומען אַן אויטאָבוסן מיט פאַסאָזשירן. זעער פיל יידן. די
חברה־קדישא איז אָנגעקומען. מען זעט רבנים. עס פילט זיך די נאָענטקייט פון שרעקליכן
פינאַל.
די טויכערס זענען שוין אַרויס אויפן אויבערפלאַך. זיי דערקלערן אַז די אַרבעט
איז זיי געלונגען. די שלעפּ־מאַשין קאָן שוין זיכער אַרבעטן. די ווילדע שוועכע חיה איז
געפּענטעט פון בייַדע זייטן מיט די שטאָלענע שטריק אין זי וועט זיך שוין מער נישט
אַרויסדרייען.
הויבט די מאַשין אָן אַרבעטן. די סאַפּערן און פישערס, וואָס זיצן אין שיפלעך
איבערן וואַסער גיבן אָפּ מעלדונגען, אַז דער אויטאָבוס רירט זיך פון אָרט. ער באַוועגט
זיך. ער דערנענטערט זיך.
מען שלעפּט אַרויס די מתים.
דער אויטאָבוס איז שוין דריי פערטל אויף דער טריקענעניש. ער קריכט אַרויס
מיט זיין העל־גרעלער פּאַרב אַ צעקוועטשטער... דער לינקער פאָדערשטער ראָד האָט אויף
זיך אָן אויסגעשאָטענע אָפּאָנע. אָלע שויבן אויסגעזעצט.
דער המון טוט זיך אַ לאָז צו דער אַרויסגעשלעפּטער חיה, וואָס גלאַנצט ציניש
אויף דער זון מיט זייַנע פּאַרבן און מיט זייַן מעטאַל.
דורך די שוואַרצע פענצטער־לעכער זעסטו גאָרנישט. עס שלאָגט נאָר פון דאָרט
מיט אַן אויסטערלישער אימה.
די פאַליציי רינגלט אַרום די אַרבעטער וואָס קריכן אַריין אין די פענצטער, כדי
אַרויס צו שלעפּן די מתים.

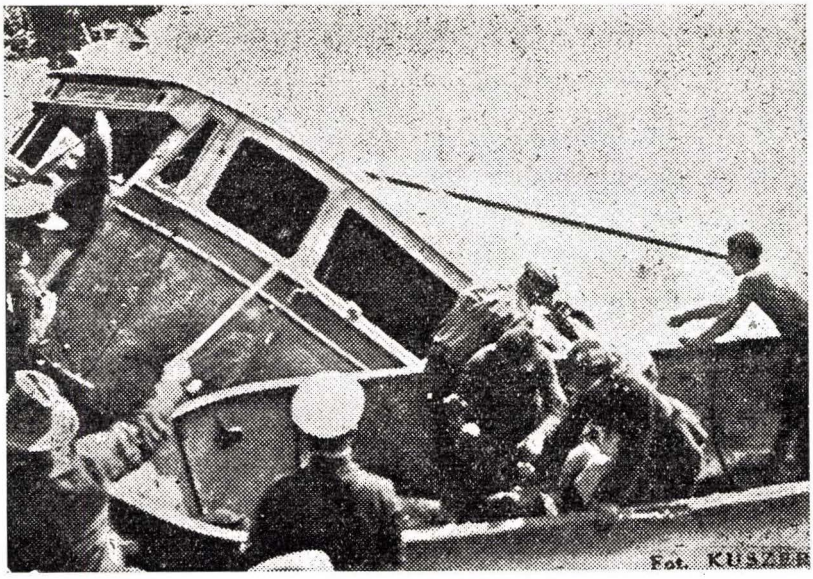

די אומגליקליכע פאַמיליעס רייסן זיך מיט אויסטערלישע כוחות. די געשרייען שניידן די לופט אָן מישן זיך צונויף מיט די שטרענגע באַפעלן פון דער פאָליציי. עס איז זיי איצט שווער איינצוהאַלטן. אַ יונגע פרוי פון וואַרשע שרייט, מען זאָל איר צולאָזן צו איר פאַרמעגן. זי האָט דאָ איר זון אָן שוועסטער.

קיינער ווערט נישט צוגעלאָזן.

די קליינע גרופע, וואָס שטייט צוגעפרעסט צום ארון, פיבערט פון אויפרעגונג. דער ערשטער בליק דורך די פענצטער נעמט אַרום אַ שרעקליכן קנויל, וואָס ליגט צווישן די בענק פון אויטאָבוס. אויף די געזעסן איז קיינער נישטאָ. ווייל די אומגליקליכע קרבנות זענען בייַם טויטן־פאָל צונויפגעשליידערט געוואָרן צוזאַמען. זיי ליגן קאָפּ מיט פיס צונויפגעפרעסט. עס דויערט לאַנג ביז דער ערשטער קרבן ווערט אַרויסגעשלעפּט: דאָס פּנים שוואַרץ־בלוי און געשוואָלן. ס׳אַרבעטן מיט שווייס 4 מענטשן ביז זיי באַקומען אים אַרויס פון פענצטער.

פון לויטערן הימל קוקט אַראָפּ אויפן גרויסן חורבן אַ פלאַמיקע זון, וואָס כאַפּט אַרום דעם ערשטן קרבן און הויבט אָן טרוקענען די קליידער. עס קומט באַלד אַ צווייטער, אַ דריטער.

אַ יונגע פרוי, זי איז בלויז אַביסל געשוואָלן, אָבער דאָס פּנים העל און דורכזיכטיק, די הענט — איידל, ווייסע. דאָס איז עווא באדאוויטש אַ 25 יעריק מיידל פון וואַרשע, זי איז געווען אויף זומער ווינונג צוזאַמען מיט איר שוועסטערס אַ יינגעלע (פון פראגע). 5 וואָכן זענען זיי געווען, זיך אויסגערוט, געברענט אויף דער זון און שוין געפאָרן צוזאַמען מיטן יינגעלע אַהיים.

דאָס 11 יאָריק יינגעלע זעט מען נאָך נישט.

מען שלעפּט איצט אַרויס אַ מיידעלע.

נאכדעם אַ גרייז־גרויען זקן.

און ווייטער — יידן, יידן...

און אַ מוטער טוליעט נאָך איר קינד צו דער ברוסט.

אייגער אין צווייטן אייגעקלאַמערט.

איבער זיי, און צווישן זיי, שוואַרצט זיך עפעס אַ מגושם׳דיקע בלאָטע מיט געוויקסן, וואָס האָבן זיך במשך פון צווי מעת לעת אַרײַנגבאַקומען דורך די פענצטער.

שוין אַרויסגעצויגן צוועלף.

די טויזנטער מענטשן, וואָס רינגלען אַרום דעם סטאַוו און קענען נישט שטיין אין דער נאַענט, פרווון פון דערווייטנס ציילן. מען פֿרווט טרעפן, וויר עס איז שוין דאָ, און ווער עס פעלט נאָך.

אָט שלעפט מען דעם 13טן. ער איז עפעס פאַרשטופט אונטער אַ געזעס און מען קאָן אים נישט אַרויסשלעפן.

די אַרבעט איז אַ שווערע, די זון ברענט. די אַרבעטער שוויצן.

די אַרבעט איז געענדיקט; מער איז אין אויטאָבוס קיינער נישט געבליבן. ליידיקע געזעסן — גרייט אויפצונעמען פרישע פאַסאַזשירן.

מען פירט דורך רעוויזיעס אין די מלבושים פון די קרבנות. רבנים שטייען דערביי. מען וואַשט אַביסל אַרום די מתים און מען טראָגט זיי אַלע איבער אויפן גראָז, איינעם נעבן צווייטן. אַ גאַנצע רייע.

און איצט — זאָל די פאַמיליע קומען דערקענען!

ווי אַ כמאַרע אונטערגעשאָסענע פייגל, אַזוי טוט האָסטיק אַ פאַל איבער די מתים די גרופּע פאַמיליאַנטן, וועו די פאָליציי עפנט אויף פאַר זיי דעם קארדאן.

מיט אַ גרויליקן קוויטש איז מען מודיע אַז מען דערקענט...

מאַמעס רופן די קינדער ביים ליבסטן נאָמען.

און אַלטע טאַטעס לאָזן אַרויס אַ לאַנגן, שוידערליכן „אוי", וואָס צעברעכט הערצער.

אַבער עס פעלן נאָך קרבנות.

מיין קינד איז נישטאָ!

די יונגע פרוי פליישער (פון וואַרשע) געפינט נישט איר זונדל.

זי לויפט איבער די מתים, שלעפט נאָך אַמאָל אַראָפּ פון פנים דאָס נאַסע מלבוש און שרייט אויס:

— וווּ איז מיין קינד?! גיט מיר כאָטש מיין טויטן זון!

דער 12 יעריקער זון לייזער (פליישער) איז נישטאָ. מסתמא אַרויסגעפאַלן פון אויטאָבוס, וועו מען האָט אים נעשלעפט.

און אפשר האָט מיט אים עפעס אַנדערש פאַסירט? — פרווט אַ יידענע וואַרפן אויף איר אַ פונק טרייסט:

— אפשר האָט דאָס קינד פאַרשפעטיקט צו פאָרן מיטן אויטאָבוס?

ניין! ניין! דער גזר האָט מיין קינד נישט אויסגעמידן. מיין שוועסטער האָט אים מיטגענומען אַהיים. אָט ליגט דאָ מיין שוועסטערל, מיין טייערע שוועסטער.

און אויך אַן אַלטער פאָטער געפינט נישט זיין זון.

וווּ איז מיין יאָסל? יאָסל! יאָסל! — לויפט אַרום דער אַלטער, וווּ ער וואָלט וועלן זיין זון אַרויסרופן.

יאָסל — איז דער קאָנדוקטאָר — יוסף ליפשיץ. נישט אַנדערש, אַז ער ליגט אויף

יוסף ליפשיץ ז״ל.

דעם דנאָ פון סטאָוו צוזאַמען מיטן 12 יעריקן לייזער. ביים אָפּפּאָרן האָט דער קאָנדוקטאָר געזומען דאָס יינגל צו זיך. אפשר האַלט ער אים נאָך ביי זיך?

אַלע האָבן שוין דערקענט...

דאָס געווייז פון די פאַמיליאַנטן איז שוין איצט צונויפגעגאָסן, כאָטש יעדע פאַמיליע ליגט ביי איר קרבן. עס איז איין טראַגישע משפחה, געטראָפן דורך איין אומגליק.

דער געמיינזאַמער געשריי רייסט די הימלען, ווען מען ברענגט 18 גלייכע ווייסע קאַסטנס און זיי ווערן אויסגעלייגט אינעם יועלדל.

חברה־קדישא פון אסטראוו און לאָמזשע פאַרעט זיך. עס איז שפעט. שבת פאַלט צו. עס איז אַ באַוועגונג. פאָליציי האַלט אַ קארדאן אַרום דעם בית־עולם. אין וועלכן די זייטיקע מחנות נייגעריקע ווילן זיך אַריינרייסן. קליינע פויערישע יינגלעך, וואָס רייסן זיך דורך, רעדן צווישן זיך.

דאָס געשריי פון וואַסער אַרויס

פאַמיליעס מעגן איצט שרייען, ווייל די, וואָס ליגן איצט דאָ, האָבן העכער געשריען. ווען זיי זענען אַראָפגעפאַלן מיטן אויטאָבוס פון בריק.

די יינגלעך האָבן בייגעווינט די גאַנצע טראַגעדיע, זיי האָבן זיך געפונען אויפן שאָסיי, בעת זיי האָבן פלוצעם דערהערט שרעקלעכע קוויטשעריען. זיי קוקן זיך אַרום — דער אויטאָבוס פאַלט פון בריק. דער גאַנצער אויטאָבוס שרייט מיט אויסטערלישע קולות. צום שטאַרקסטן האָבן געשריען די פרויען שטימען... און אויך שפעטער, ווען דער אויטאָבוס האָט זיך שוין געפונען אונטערן וואַסער, האָבן די יינגלעך נאָך אַ קורצע ווייל געהערט אַרויסשרייען פון וואַסער אַרויס...

אייניקע פון זיי פערזיכערן, אַז זיי האָבן געהערט פון וואַסער אַרויס קלינגען און טרומייטערן... זיי האָבן דאָס זעלבע אויך דערציילט בעת דער ערשטער אויספאָרשונג אין דער פאַליציי־קאַמענדע... אַ פאָר דרייסטע יינגלעך זענען גלייך אַרייַנגעשפרונגען אין

סטאָוו און אַראָפגעלאָזט זיך צום אויטאָ. זיי האָבן געוואָלט אויפרייסן די טירן, אָבער זיי האָבן נישט געקאָנט.

דער טויבן צוג...

שוין אַלץ פאַרטיק. די קאַסטנס האָבן שוין אין זיך פאַרשלאָסן 12 יידישע קרבנות. מ׳טראָגט זיי אייניציקווייז אַרויף צו די אויטאָבוס, וואָס וואַרטן אויפן אָסיי. 4 קריסטלעכע קאַסטנס ווערן פריער צוגענומען דורך די פאַמיליאַנטן. די יידישע ווערן געזונמען דורך די קהילות פון לאָמזשע און אָסטראָווע. עס וועט געמאַכט שנעל, ווייל די מתים זענען נאָך פול מיט וואַסער. מיט גרויס מי ווערן זיי אַרויסגעבראַכט פון טאָל אַרויס.

די פאַמיליעס פאָרן מיט זיי.
שנעל, עס פאַלט צו שבת.
ווערט אויף שנעל קאָנטראָלירט.

דאָס פּאָליצייאישע צעטל פון די אומגעקומענע

דאָס צעטל איז שוין דאָס אַנטגילקטיקע. אַזוי זעט עס אויס:

1. עווא באדאוויטש, 15 יאָר אַלט, פון וואַרשע, נאָוואליפקי 51א.
2. לייזער פליישער, 11 יאָר, וואַרשע־פּראַגע, טאַרגאָווע 48.
3. יוזעף בארוי, 29 יאָר אַלט, אַ רעזערוויסט פון 71 פּיכאָטע־פּולק, אסטראָווע.
4. יעקב אלפּאראוויץ, 27 יאָר אַלט, פון אסטראָוו־מאזאוויעצק.
5. יוסף ליפשיץ, 40 יאָר, אסטראָווע, פאזנאנסקא 6.
6. מאטל חוס, 42 יאָר אַלט, אסטראָווע, מיצקעוויטש גאַס.
7. גאלדא כוס, 12 יאָר, זיין טאָכטער.
8. יצחק ראטאוויטש, 45 יאָר, לאמזשע, רינעק 15.
9. יצחק לעווינסקי, 40 יאָר אַלט, לאמזשע, פלאץ קאשציושקא.
10. שרה שיינקאפ, 24 יאָר, לאמזשע, פלאץ קאשציושקא 1.
11. חנה פרעדשטיין, לאמזשע, קאשציושקא 3.
12. יונה ראטשילד, לאמזשע, פאלנע 3.
13. אהרן אפעלבערג, וואנסאווא, אסטראָווער פאוויאט.
14. סטעפאנינא בארשעווסקי, 35 יאָר אַלט, מיטאייגענטימערין פון אויטאָבוס — לאמזשע.
15. האלינא גראשעווסקא, 14 יאָר, איר טאָכטער.
16. יעקב לייב אפקעוויטש, לאמזשע.
17. בראניסלאוו לובא, פון לאמזשע.

צוזאַמען: 14 יידישע און 4 — נישט יידישע.

נאָך דריי קרבנות פעלן

שוין אַוועק דער ערשטער טראַנספּאָרט.

אין וואַלד זענען פאַרבליבן דריי לייַדיקע קאַסטנס און ביי די קאַסטנס שטייען טאָפּל־צעבראָכענע מענטשן.

דאָס וואַסער וויל זיי נישט אָפּגעבן די קרבנות — כאטש שוין טויטע, בלוי־שוואַרצע און געשוואָלענע.

די מוטער פליישער זוכט איר זון.

דער גרייז־גרויער ליפשיץ זוכט זיין 40 יעריקן זון.

און אַ קריסטלעכע פאַמיליע זוכט איר אייניציקן שפייזער.

אָבער וואָס וועט זיין מיטן 11 יעריקן יינגעלע און מיטן 40 יעריקן יידן, וואָס ליגן נאָך ערגעץ אויפן שוואַרצן דנא פון פאַרעטערישן סטאָוו?

— מיין קינד! גיט מיר שוין אָפּ מיין קינד! — גייט אַרום כמעט אַן אָנזיניקע די פרוי פליישער און בעט זיך ביים ווויט, ביים פאָליציי־קאָמענדאַנט.

ברענגט מען אַ פויער מיט אַ פיש־נעץ.

נו, זאָל ער שוין אָנהויבן!

אָבער דער פויער דינגט זיך מיט דער מוטער. ער ווייל אַ גאַראַנטיע פאַר דער נעץ, נו, און עפּעס פאַרדינען אויך...

דייערט לאַנג דאָס דינגעניש.

דער פאָליציי־קאָמענדאַנט בעט דעם פויער, נאָכהער פאָדערט ער, אָבער דאָס דינגעניש דייערט און די נאַכט פאַלט־אַראָפּ איבערן סטאָוו און איבער די דריי עלנטע קאָסטנס, וואָס וואַרטן צווישן די ביימער אויף די סאָמע אומגליכלעכסטע.

אין דער פינצטערניש פאָרעט זיך אַ פישער אין וואַסער.

אַ נעץ ווערט פאַרלייגט.

און אויפן ברעג וואַרטן מוטער, פאָטער און פריינט, אַז עס זאָל זיך שוין בעווייזן דאָס „גליק" פון גרויסן אומגליק.

אַז דער פערשאָלטענער סטאָוו זאָל כאָטש ווען אָפּגעבן זיינע בלוי־שוואַרצע געשוואָלענע קרבנות.

„שוואַרצער שבת" אין לאָמזשע און אסטראָווע

לאָמזשע (יט"א) פרייטיק, האַלב זעקס פאַרנאַכט איז פאָרגעקומען די קבורה פון די זעקס לאָמזשער קרבנות פון דער אויטאָבוס־קאַטאַסטראָפע הינטער סאדאוונע.

אין דער לויה האָבן זיך באַטייליקט העכער 10 טויזנט פערזאָן, יידן און קריסטן.

בית דער לויה זענען אַלע געוועלבער און וואַרשטאַטן געווען געשלאָסן.

אויפן בית־עולם האָט זיך צו דער קבורה פאַרזאַמלט די גאַנצע באַפעלקערונג פון שטאָט.

אויפן בית־עולם האָבן זיך אָפּגעשפּילט אומבעשרייבלעך רירנדיקע סצענעס.

אַלע קרבנות פון אומגליק זענען געבראַכט צו אייביקער רו אין איין שורה.

די גאַנצע שטאָט איז איינגעהילט אין טרויער. די לאָמזשער יידן לעבן אי־בער אַ שוואַרצן שבת.

דער לאָמזשער ביסקופ סטאניסלאוו לוקאמסקי האָט דעלעגירט אַ גייסטליכן צום פרעזעס פון קהילה־ראַט ה' עפשטיין, וועלכער האָט אין נאָמען פון ביסקופ אויסגעדריקט מיטגעפיל דער יידישער באַפעלקערונג.

אסטראָווע־מאַז. (יט"א) מיטן אָנטייל פון ריזיקן עולם איז דאָ פרייטיק פאָרגעקומען די קבורה פון די אסטראָווער קרבנות פון דער אויטאָבוס־קאַטאַסטראָפע הינטער סאדאוונע. אַלע געוועלבער זענען בעת דער לויה געווען געשלאָסן. אין דער לויה האָבן זיך בעטייליקט צוזאַמען טויזנטער יידן און קריסטן. די גאַנצע שטאָט איז איינגעהילט אין טרויער. אויף דעם בית־עולם האָבן זיך אָפּגעשפּילט האַרצרייסנדיקע סצענעס.

(„מאָמענט", וואַרשע, 1934)

טוביה מאקאווער
בני ברק

טיפן בעת דער רוסיש־יאפאנישע מלחמה

די רוסיש־יאַפאַנישע מלחמה איז נישט אויפגענומען געוואָרן אין דער יידישער גאַס מיט אַזאַ פּחד ווי די צווייטע וועלט מלחמות אין די יאָרן 1914 און 1939. דער פּראָצענט איז געווען נישט אין די יידישע בעזעצטע געביטן נאָר צענדליקער טויזנטער קילאָמעטער ווייט אויפן ווייטן מזרח. עס זענען נאָר געווען געטראָפן די משפחות, וועלכע האָבן געהאַט זייערע אייגענע אין רוסישן מיליטער.

אין אסטראווע האָט מען נאָר דערקענט די מלחמה פון דעם וואָס מען האָט געבראַכט פון טיף רוסלאַנד פיל רעזערוויסטן און, זיי אויסגעשולט און אַוועקגעשיקט אויפן פראָנט, און דאָס האָט נאָך אייגענעבראַכט אין שטאָט פּרנסה און באַשעפטיקונג. נישט זייענדיק שטאַרק פאַרזאָרגט פון דער מלחמה, האָבן די פּאָליטיקער אין די בתי־מדרשים און אין די שטיבלעך אַרום די אייוועניס, געקאָנט רויק פירן די דיסקוסיעס וועגן דער מלחמה און די פּאָזיציעס, און ווי אין יעדער מלחמה, האָבן זיך געשאַפן צדדים: רוסן און יאַפאַנטשיקעס.

אַכט אין אוונט, ווען די מלמדים פלעגן פריי לאָזן די תלמידים, פלעגן זיי זיך צונויפקומען אין גערער שטיבל ביים אויוון און אַנפירן מיט דער גאַנצער מלחמה. זיי זענען געווען קלאָר אין גאַנצן מלחמה־פלאַן מיט די נעמען פון אַלע פאָזיציעס, עס איז דעמאָלט געווען נאָר 1 העברעישע צייטונג, וועלכע פלעגט קומען אויפן דריטן טאָג, אָבער די פּאָליטיקער ביים אויוון האָבן פריער אַלעס פאַראויסגעזאָגט. די הויפּט שלאַכט האָבן אָבער געפירט די הויפּט קאָמאַנדירן ר׳ יעקל שמש אַלס רוסישער הויפּט־קאָמאַנדיר (קראפאטקין), און ר׳ אפרים שמש אַלס יאַפאַנישער הויפּט קאָמאַנדיר (נאגא), זיי האָבן ביטער געקעמפט צווישן זיך און ווען זיי פלעגן זיך טרעפן אויף אַ שמחה איז דאָס געווען לעבעדיק. אפרים שמש פלעגט שרייען צו יעקל׳ן: „נו, וואָס שטייט היינט אויפן בלאַט, הרוסים נסוגו אחור... קראפאטקין האָט געזאָגט אַז ער דאַרף נישט קיין קוילן; ער וועט די יאַפאַנטשיקעס נאָר פאַרוואַרפן מיט די היטלען, אָבער די רוסן האָבן אפילו קיין היטלען אויך נישט!״ יעקל האָט געענטפערט: שאַדט, נישט מיר טרעטן אַפּ, נאָר מיר וועלן זיי אַריינאַרן וואָס טיפער און אַרנעמען אַלע אין פלען!„ ביים אַדורכמאַרשירן רוסיש מיליטער, פלעגט אפרים זאָגן: „וואָס די רוסן האָבן אַזוי פיל מיליטער? ניין, מען טוט זיי איבער אַלע מאָל די היטלען — דאָס איז אַלץ דער זעלבער פולק!״ ליצים פלעגן אים אַריינאַרן אין גערער שטיבל, אים פאַרמאַכן און שרייען: אָט איז דער יאַפאַנישער קאָמאַנדיר אַריינגעפאַלן אין פלען צו די רוסן. דאָס זעלבע פלעגט טרעפן פאַרקערט מיט יעקל שמש אין אמשינאווער שטיבל. עס איז געווען אַפאַל אַז עס איז געפאָרן אַ דראָשקע מיט רוסישע אָפיצירן און איבערגעפאָרן אפרימ׳ן — ער איז אַ צייט קראַנק געווען פון דעם — נו איז געווען לעבעדיק, די רוסן האָבן פאַרוווּנדעט דעם יאַפאַנישן הויפּט־קאָמאַנדיר. ביידע זענען אויף די עלטערע יאָרן בלינד געוואָרן.

ווי באַקאַנט האָט זיך די מלחמה געענדיקט מיט אַ גרויסע מפלה פאַר די רוסן, און יעקל שמש ז״ל האָט זיך אַ צייט געשעמט זיך צו ווייזן אין גאַס.

דער חסיד און נגיד ר׳ זינדל ליכטנשטיין ז״ל

וועֶן ר׳ זינדל האָט אַמאָל שבת־קודש נאָכן דאָוונען געלערנט אין שטיבל איז מען אים געקומען זאָגן אַז זיין געשעפט ברענט. ר׳ זונדל איז נישט איבעראַשט געוואָרן, און געזאָגט: „די שריפה איז נישט ביי מיר, היינט האָב איך נישט קיין געשעפט ס׳איז נישט מיינס״.

אין אסטראווע איז געווען אַ פרוי אַן אלמנה נאָך אַ גרויסן חסיד און תלמיד־חכם, איר פרנסה איז געווען דער האַנדל מיט בראָנפן אַ גאַנץ יאָר און אויך אויף פסח. איין מאָל איז איר געבליבן אַ גרויסער קוואַנטום פסח׳דיקער בראָנפן וואָס זי האָט נישט פאַרקויפט און עס איז איר פאַרגעשטאַנען אַ גרויסער שאָדן (ווייל פסח׳דיקער בראָנפן איז געווען פיל טייערער). האָט ר׳ זינדל אָפגעמאַכט מיט די חסידים זיי זאָלן קויפן ביי דער אלמנה דעם פסח׳דיקן בראָנפן און דעם אונטערשיד אין פרייז וועט ער דעקן.

אַמאָליקע יאָרן פלעגט מען פאָרן צום רביִן מיט וועגענער, די חסידים פלעגן דינגען אַ וואָגן פאָר אַ גאַנצע כאַפּטע חסידים און פאָרן צוזאַמען. און אַנדערע חסידים פלעגן זיי בעגלייטן אויסערן־שטאָט און ביים געזעגענען מאַכן אַ „לחיים״.

איינמאָל איז אויף אַזאַ פור אויף געפאָרן דער חסיד און נגיד ר׳ זונדל ליכטענשטיין צום רביִן. ער האָט געזען אַז איינער פון די באַגלייטער גייט נאָך אַלץ צו פוס ביים וואָגן. דאָן האָט אים ר׳ זונדל געפרעגט: „פאַרוואָס גייסטו נישט צוריק אַהיים? דער חסיד האָט אויסגעבראָכן אין אַ געוויין און אים אַנדעקט, אַז ער האָט שוין פון לאַנג געטון אַ שידוך מיט זיין טאָכטער און האָט נישט קיין געלט צו דעקן דעם נדן, און דער שידוך האַלט חלילה ביים בטל ווערן. לכן גייט ער צום רביִן צו פיס, ער זאָל אים געבן אַן עצה״.

ר׳ זונדל האָט שטאַרק רחמנות באַקומען אויף אים, און געהאַט אַ טענה פאַרוואָס ער האָט אים שוין פריער נישט דערציילט, און תיכף אָנגעשריבן אַ קוויטל צו זיין פרוי, זי זאָל געבן דעם ברענגער פון קוויטל די געוווּנטשטע, הגם היפשע סומע.

פון ר׳ יוסף מנדלקורן, ירושלם

(פון ספר „וילקט יוסף״)

ר׳ יוסף בענדעט קילעוויטש ז״ל

יוסף בענדעט, האָט זייענדיק אין פוילישן סיים אין וואַרשע — ווי ער האָט באַזוכט אַ יידישן דעפוטאַט וועגן זיינס אַ ענין, געפונען אַ טעקע אין וועלכע עס זענען געלעגן וויכטיקע דאָקומענטן און אַ גרויסע סומע געלט, פערלוירן פון דעם אָנגעזעענעם פוילישן דעפוטאַט קאשציאלקאווסקי (וועלכער איז שפעטער געווען פרעמיער מיניסטער). ה׳ קילעוויטש האָט גלייך געמאָלדן אין סעקרעטאַריאַט פון סיים און דער בעל־האבידה האָט זיך באַלד אָפגעזוכט.

זייענדיק שטאַרק אויפֿרעגט פון דעם צוריק געפונענעם געלט און וויכטיקע דאָקומענטן אין טיף געריִרט צוליב דער ערליכקייט פונעם יידן. האָט דער דעפוטאַט אים פאַרן שיינעם טאָג געוואָלט באַפרידיקן, אָבער ער האָט זיך אָפגעזאָגט פון דער באַלוינונג מיטן מאָטיוו, אַז דערמיט האָט ער מקיים געווען די מצווה פון השבת אבידה לויט אונדזער תורה.

די געשיכטע איז געוואָרן באַווּסט אין דער עפענטלעכקייט, און דערמיט מקדש השם געווען ברבים.

ר׳ מענדל פיינצאג ז״ל

ער איז געבוירן אין אסטראווע. אין בראק פון וואַנעט ער האָט חתונה געהאַט, האָט מען אים אויך גערופן מענדל עלקעס. י. ל. פרץ וואָלט אים אַוודאי געשטעלט העכער ווי דעם נעמיראווער צדיק, ווייל יענער האָט בלויז געבראַכט אויף זיינע שוואַכע פלייצעס האַלץ פון וואַלד, אָפּגעבראָכן פון די בוימער, און אייגנהייצט דעם אויוון ביי דער אַרימער אלמנה, זאָגנדיק דערביי סליחות.

מענדל האָט זיך נאָך העכער אויפגעהויבן. ער האָט אַמאָל אין בית המדרש באַמערקט אַז אַן אַרימער ייד טראָגט נישט קיין העמד אויפן לייב, מענדל האָט אים אַרויסגערופן אויפן הויף, אַראָפּגענומען זיין אייגן העמד פון זיך און גהייסן דעם אַרימען אויף זיך אַרויף ציען. דער אַרימער ייד איז געוואָרן דערשטוינט, ווייל נאָך מענדלס מלבושים האָט ער געזען אַז יענער איז נאָך אַ גרעסערער אַרימאַן ווי ער אַליין, און דערפאַר נישט געוואָלט נעמען דאָס העמד. אָבער מענדל האָט אים געצווונגען דאָס העמד אָנצוטון

דאָס איז בלויז אַ קליינער עפּיזאָד פון מענדל עלקעס מעשים טובים.

ר׳ משה חיים ווילענסקי ז״ל

גערופן האָט מען אים משה וויין־מאַכער, געווען אַ חסיד און אַ גרויסער ירא־שמים, אויך אַ גרויסער ערליכער־מאַן צווישן מענטשן און בעיקר אין מסחר.

ער פלעגט טון טובות, ווי ווייט ער האָט נאָר געקאָנט, כאָטש אַליין נישט קיין גרויסער גביר. (געהאַט, ווי מען זאָגט, פרנסה).

איינמאָל האָט זיינס אַ ידיד אָנגעגעבן אַ בקשה אין באַנק אויף צו באַקומען אַ הלוואה אויף די סומע פון 700 זלאָטעס און דאביי אַלס זשיראַנט אָנגעגעבן ר׳ משה חיים׳ן. מען האָט אים גלאָזט רופן און געפרעגט צו ער איז גרייט צו געבן זיין ערבות אויף דער דאָזיקער סומע. זיין ענטפער איז געווען אַז ער וועט גיין אין שטוב מאַכן אַ רעמאַנעט פון די סחורה און אויב די סחורה וועט באַטרעפן די סומע, איז ער גרייט צו געבן זיין זשירע אויף די סומע, און אַזוי איז געווען.

דאָס זעלבע איז אויך געווען — לויט ווי עס דערציילט ה׳ שמואל מארכעווקא (ער איז דערביי געווען) אַזאַ ענלעכן פאַל ביים סוחר מאיר קאראלטשוק. וען איינער אַ ייד פון ווישקאוו האָט דעם זעלבן ווילענסקי אָנגעגעבן אַלס אַ זשיראַנט, איז אויך געקומען דער זעלבער ענטפער, דער טעם: ער שרייבט נישט אויף מער וויפל ער פאַרמאָגט...

ר׳ מענדל זילבערמאן ז״ל

גערופן מענדל צוקער־מאַכער (צוליב אַ פאַבריקל פון צוקערוואַרג וואָס ער האָט געהאַט אין שטאָט), איז דאָ כדאי צו דערציילן עטלעכע עפּיזאָדן פון זיין ערליכקייט.

צו זיין אַרבעט פלעגט ער קויפן עטיקעטן אין דער ליטאָגראַפּיע פון דער פירמע לאפין אין גראָדנע. צוליבן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט ער נישט געהאַט די מעגליכקייט צו צאָלן די חובות, און דאָס איז געלעגן אויף זיין געוויסן. אין יאָר 1925, וועו איך האָב עולה געווען קיין ארץ ישראל, האָט מיר מיין פאָטער געבעטן אויסצוזוכן די קינדער פון דעם ה׳ לאפין, וועלכע האָבן געהאַט אַ ליטאָגראפיע אין ארץ ישראל און זיי דעם חוב באַצאָלן.

און נאָך אַ פּאָל: צוריק פֿאַרענדיק פון אורוגוואי, ווו ער איז געפֿאָרן זוכן פרנסה, צוליב יידישקייט האָט ער געמוזט צוריק פֿאָרן. אויפן וועג איז ער אָפּגעשטיגן אין אַנטווערפן. (בעלגיע) מיט דער האָפנונג, אַז אין דער מער רעליגיעזער שטאָט זיך צו קאָנען איינאָרדנען. דערווייל האָט ער אויפן מאַרק געקויפט אַ ענציצ מלבוש און, אַריינשטעקנדיק די האַנט אין די טאַש געפונען אַ פּאָפּיר מיט שטיינדלעך־בריליאַנטן. ער איז דערמיט באַלד אַוועק צו דער פֿאָליציי דאָס געפונענע איבערגעגעבן. וועז דער סוחר, ביי וועמען ער איז איינגעשטאַנען האָט דאָס דערהערט, האָט ער אים געראָטן בעסער אַהיים צו פֿאָרן, און אַזוי האָט ער טאַקע געטון...

פּאַריז דערציילט פון זיין זון יהודה זילבערמאן

אייזיק שטעפער

געשטאַמט האָט אייזיק שטעפער פון קאסאווע, מ׳פלעגט אים דעריבער אויך רופן אייזיק קאסאווער, אָבער געווינט האָט ער תמיד אין אסטראווע.

אייזיק שטעפער האָט וויניק מקפיד געווען אויף זיינע קליידער; דאָס היטל איז קיינמאָל נישט געזעסן אויפן ריכטיקן אָרט, אָפט האָט עס באַדעקט אַ טייל פון קאָפּ און דאָס איבעריקע — דאָס קאַפּל. תמיד איז ער געווען פֿאַרטוון.

וועז כ׳בין אַמאָל בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה געווען ביי אים אין וועדקשטעל אין אסטראווע, האָב איך דאָרט געזען אַ געמישטן עולם — מענער און וויבער. לחתחילה האָב איך געמיינט אַז דאָס זענען קונים, אָבער באַלד האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז דאָס זענען זיי גאָר געקומען צו אייזיקן וועגן אַן עצה, אַרויסצוקריגן זיך פון אַ צרה. אָט האָט ער פונקט געטענה׳ט מיט אַ יידענע וואָס האָט, דאַכט זיך, געדאַרפט אַרויסנעמען אַ פּאָס. אייזיק האָט איר פֿאַרגעלייגט זיין הילף בתנאי, זי זאָל עפּעס מנדב זיין פֿאַר אַ רבין. זאָגנדיק: „ואקחה פת (פּאָס...) לחם אחר תעברו״. די קליינשטעטלדיקע, וואַנדערנדיקע רביים, זענען געווען זיין עיקרדיקע זאָרג. די יידענע האָט באַלד פֿאַרגעלייגט צו געבן 20 מאַרק, אָבער אייזיקל האָט פריער געמאַכט אַ חשבון, וואָס פֿאַראַ הוצאות עס זענען דעמאָלט נויטיק געווען, און צום סוף, נאָר געזומען אַ העלפט פון דער סומע.

וועז איך האָב זיך צו אים געוואָנדן וועגן אַ תיקון פון אַ שוך, האָט ער קודם־כל געפרעגט, פון וואַנען און וועז איך בין געקומען. דערהערט אַז נעכטן פון קאסאווי, האָט ער דאָס ערשטע דערציילט זיין וויב, און צו מיר געהאַט אַ טענה, פֿאַר וואָס איך האָב נישט גענעכטיקט און געגעסן ביי אים.

— „ווער״ — האָט ער זיך געבייזערט — „קומט דאָס קיין אסטראווע און נעכטיקט אָדער עסט נישט ביי אייזיקן? אָט זעסטו קיין עין־הרע אַ שטוב מיט יידן וואָס זענען דאָ געשלאָפן און געגעסן, האַ?״

ער קאָן זיך נישט שענקען, וואָס איך האָב אים אַזוי מיר־נישט, דיר־נישט אויסגע־ברענגט אַ מצווה...

וועז אייזיק האָט זיך שוין צייט געזומען און מיר געמאַכט דעם תיקון, האָט זיך ערשט אָנגעהויבן דער אמתער האַנדל: וויפל איך וויל אים געבן איז אים... צופיל. ערשט נאָך אַ לאַנגע דינגעניש, זענען מיר געקומען צו אַ הסכם: איך בין געווען געצוווּנגען... אַראָפּצולאָזן פון פרייז.

תל־אביב יוסף מרגלית

שעפסל וואסער־טרעגער

אייגער פון די געשטאלטן אין אסטראווע, אַ מין לאַמעד־וואוניק אָדער „באַנטשע־שווייג", איז געווען ביי אונדז אין שטעטל שעפסל דער וואַסער־טרעגער.

אַ קליין יידעלע, אַ דאַרער מיט רויטע בעקעלעך און בלאָע גוטמוטיקע אויגן, און שטיל ווי אַ טויב.

ער פלעגט טראָגן עמערס וואַסער אַנגעהאַנגען אויף אַזאַ מין כאַמעט, פאַרוואַרפן אויף זיינע מאַגערע אַקסלען. טאָג־אײַן טאָג־אויס, אינדערפרי און אין אָוונט, אין די הייסע טעג און אין די פרעסט — טראָגט שעפסעלע וואַסערטרעגער שטיל זיינע קובלעס וואַסער און שלייכט זיך שטילינקע אַריין אין די קיכן פון די אסטראווער באַלעבאָסטעס, זאָגט דאַביי גאָרנישט און האַלט די אויגן אַרונטערגעלאָזן ווי אַ שעמעודיק מיידל. ער וואַרט אַ מינוט, צוויי — פלעגט מען באַצאָלן די פאָר גראָשן איז גוט, האָט מען געהייסן קומען מאָרגן — אָדער איבערמאָרגן — איז ווידער גוט; האָט מען בכלל פאַרגעסן צו באַצאָלן פאַר יענע וואָך — איז אויך גוט.

ביי דער פלומפּ צום קאמאראווער וועג איז שטענדיק געווען אַ גראָטשקע: ווייבער, מיידלעך, בחורים און אַפילו עלטערע יידן פלעגן פלומפּען וואַסער אין איינעם אָדער צוויי עמערס אַריין. שעפסל פלעגט שטיל וואַרטן און איבערוואַרטן. עפעס פלעגט ער אַזוי ווי מורמלען אַ תפילה און געוואָרט דער פלומפּ זאָל ווערן פריי פון טומל. פלעגן דראָזשקאַזשעס, יידישע און פויליש, ביים פלומפּ וועלן אָנטרינקען די פערד — ביי וועמען נעמט מען אַ קובעל? כאַפּט אייגער ביי שעפסלען איין קובעל, אַ צווייטער — דעם אַנדערן, און שעפסל זאָגט גאָרנישט

אין אַ פיצינקע שטובעלע ביי אונדז אויפן הויף, אונדזערס אַ שכן איז געווען שעפסל וואַסערטרעגער. דאָס ווייב זייגע, אַ גאָר פיצינקע מיט אַ הויקערל און געשטופלט פנים, פלעגט נישט שטענדיק זיין צופרידן פון איר פרנסה־געבער שעפסל. שעפסל פלעגט נישט ענטפערן דעם ווייב און טראָגן וואַסער ביז מנחה, און נאָך מנחה־מעריב דאַוונען און — געוואָרט אויף שבת.

שבת פלעגט שעפסל גיין אָנגעטון אין אַ טונקעלער געהאַקטע קאַפאָטע, מיט אַן אָפּגעפוצט קיילעכדיק היטעלע אויפן קאָפּ. זיין געל בערדל האָט געשיינט און די אויגן האָבן געשמייכלט מיט גליק.

נאָך לאַנגע יאָרן נישט האָבן קיין קינד, האָט שעפסל׳ס ווייב אים געגעבן אַ שיין קינד, אינגאַנצן געראָטן אין שעפסלען — אַ מיידעלע.

שעפסל איז געווען אין זיבעטן הימל. גאָט האָט געהאָלפן אים מיט אַ קינדעלע. דאָס ווייב האָט אים אויפגעהערט יאָדן, עפעס האָט זי אָנגעהויבן באַקומען עטלעכע דאָלאָר פון קרובים אין אַמעריקע און איר האָט נישט געטשעפעט וואָס איר שעפסל ברענגט נישט פיל פון זיין פראָפעסיע.

נישט לאַנג האָט אָנגעהאַלטן דאָס גליק ביי שעפסל וואַסערטרעגער און זיין ווייב. ווען די דייטשן זענען אַריין האָט יעדער ייד געמוזט לויפן מיט זיין ווייב און קינד, און מיר שכנים וויסן נישט צו שעפסל מיט זיין ווייב און זייער שיין קינד האָבן באַוויזן אויסצומיידן אַ קויל פון דייטש.

אויב ער לעבט, ווונטש איך אים לאַנגע יאָרן, אויב ער איז צווישן די אומגעקומענע דאַרף זיכער געמאַכט ווערן פאַר אים פלאַץ אין גן־עדן נישט ווייט פון פרץ׳ס באַנטשע שווייג...

חנה לעוויט

שיקאגא

קלוגע משוגעים אין שטעטל

בן־ציון ע״ה

מיט עטלעכע צענדליק יאָר פֿאַר דער 2טער וועלט־מלחמה האָבן זיך אין אסטראוע געפונען עטלעכע משוגעים וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייערע „קלוגע״ איינפֿאַלן; געווען אַזעלכע, וואָס אויף מאַנכע געביטן זענען זיי געווען נישט נאָרמאַל און דאַקעגן אויף אַן אַנדערן געביט, — קלוג ממש צו באַוווּנדערן.

בנציון, אַ יונגערמאַן, אַ מושלם. אין די יונגע יאָרן אַ חזן־שוחט און אַ גרויסער בן־תורה, פֿאַרמאָגט אַ ריזיקע טענאָר שטימע. ווען ער האָט שוין זייענדיק משוגע, אָנגעהויבן צו זינגען, האָט מען אים געהערט איבער דער גאַנצער שטאָט. ער האָט פֿשוט פֿאַרכישופט מיט זיין זינגען, באַזונדערס באַטעמ״ט — דעם ראש־השנה־דיקן אתה נגלית. זיין גאַנץ משוגעת איז באַשטאַנען אין פֿאַלגן אַלץ, וואָס מען האָט אים געהייסן טון. ער איז געווען אַ פּיקח און פֿלעגט זאָגן זייער גוטע ווערטלעך. ווען מען פֿלעגט אים אַנגאַזשירן אין נאָענטן שטעטל — און דאָס פֿלעגט געשען זייער אָפֿט, ווייל דער עולם האָט שטאַרק הנאה געהאַט פון אים — פֿלעגט ער אַרויף גיין אויפֿן בעלעמער אין שול און אויסרופֿן: „אַזוי ווי איך פֿאָר אַוועק, זאָלט איר זיך שאָפֿן אַן אַנדערן משוגענעם!״

און יעצט זיינס אַ וועלט פֿאַרן שטאַרבן: ווען ער איז שווער קראַנק געווען האָב איך און דער באַווווסטער חשובער ב״ב ר׳ בענדעט ליכטנשטיין הי״ד אים אונגעאָרדנט אין הכנסת אורחים, ווו מען האָט אים געגעבן אַ גוטן געלעגער. די בחורים פון גערער שטיבל האָבן אים געפֿלעגט מיט כל־טוב. ווען זיין לאַגע איז שוין געווען געפֿערלעך, האָט ער צוגערופֿן ר׳ בענדעטן, — איינער פון די גבאים פון חברה קדישא, און אים געזאָגט, אַז ער האָט צו אים צוויי בקשות:

א. מען זאָל אים געבן אַ קרקע נעבן זיין פעטער ר׳ לייבל זאלישער ז״ל;

ב. מען זאָל מאַכן אַן פענצטער אין ארון, כדי ער זאָל קענען זען, צי עס גייט אים נאָך אַ גרויסע לויה. מיט דעם האָט ער פֿאַרענדיקט.

איטשע. געשטאַמט פון אַ בעל־הביתישער משפחה פון די הירשקאוויטשעס. ער האָט געהאַט אַן אויסערגעוויינלעכן זכרון, געדענקט די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג פון שטאָט, געדענקט יעדנס נאָמען — פון יינגסטן ביזן עלטסטן. ווען ס'איז געבוירן געוואָרן אַ קינד ביי אַ פאַמיליע, אַ רייכע אָדער אַן אָרימע, אַ יינגל אָדער אַ מיידל, האָט ער שוין דעם נאָמען שטענדיק געדענקט, ווי מען האָט עס נאָר אַ נאָמען געגעבן.

זיין משוגעת איז באַשטאַנען אין דעם, ווען עמיצער האָט אים געדראָט מיט דער האַנט, אַפילו אים נישט אָנגערירט, האָט ער געמאַכט אַזאַ געוואַלד, אַז די גאַנצע שטאָט איז אויפגעציטערט געוואָרן, אָבער זיך באַרויקט ווען מען האָט דערקענט, אַז דאָס שרייט איטשע.

צומיינסטן האָבן פון אים געליטן די בית־המדרש בחורים. ווען מען איז געקומען אינדערפרי אין בית־המדרש, איז שוין איטשע דאָרט געווען, און ער האָט יעדן אויסגערופן וואָס ער האָט נעכטן אָוונט געטון. ווער עס האָט גערעדט מיט אַ מיידל, אָדער ווער עס האָט געשפילט אין קאָרטן א. אַ. וו. נאָר ער פלעגט אַ זאָג טון צו יענעם: זאָל איך נישט אויסזאָגן דעם טאַטן, אַז דו האָסט נעכטן געשפילט אין קאָרטן? אָדער: אַז דו האָסט נעכטן גערעדט מיט אַ מיידל? בכלל איז פאַר אים נישט געווען קיין שום סוד. אינטערעסאַנט, אַז דער פאָוויאַטאָווער נאַטשאַלניק, גענעראַל יוריעוו, פלעגט זיך מיט אים פאַראינטע־רעסירן. יעדן אינדערפרי פלעגט אים שוין איטשע אָפוואַרטן ביים פאָוויאַט און אַראָפנעמען פאַר אים דאָס היטל. דער נאַטשאַלניק פלעגט אים מכבד זיין מיט אַ גוטן סיגאַרעט. ווען דער נאַטשאַלניק פלעגט לויטן געשריי דערקענען אַז עמיצער טשעפעט אים, פלעגט ער גלייך אַראָפשיקן אַ סטראַזשניק, כדי יענעם צו מאַכן אַ פראָטאָקאָל. ער איז בכלל געווען אַן אינטערעסאַנטער טיפ משוגענער.

מרדכי מענדל. פון וועלכער משפחה ער האָט געשטאַמט, איז קיינעם נישט געווען באַוווסט. זיין משוגעת איז באַשטאַנען אין זאַמלען פאַפירלעך, דער עיקר בלעטלעך פון קאַלענדאַרן. ווען מען האָט אים געגעבן אַן אָפגעריסן בלעטל פון אַ קאַלענדאַר, פלעגט ער ברענגען וויפל עמערס וואַסער מען האָט נאָר פאַרלאַנגט. ער איז געווען געניאַל אויסצורעכענען און פאָרצוזאָגן פאַרשידענע דאַטעס, אויך די פרשת השבוע און די הפטורות. ווען מען האָט אים צום ביישפיל, געפרעגט, וועלכע דאַטע ס'וועט זיין אַ געוויסן טאָג איבער אַ יאָר, אָדער צוויי, האָט ער גלייך געזאָגט הן די יידישע און הן די וועלט־לעכע דאַטע. דאָס זעלבע אויך די פרשות און הפטורות, וואָס מען וועט לייענען אין דעם אָדער אין אַנדערן שבת. עס איז אים ממש געווען צו באַוווּנדערן אויף דעם געביט. אַחוץ דעם איז ער געווען אַ זייער פלעגמאַטישער משוגענער.

עס זענען געווען ביי אונדז אין שטאָט נאָך פאַרשידענע משוגעים, אָבער אַן ספעציעלע אייגנשאַפטן און דערפאַר — נישט אינטערעסאַנט. נאָענט פאַר דעם 2טער וועלט־מלחמה האָט מען כמעט נישט געזען אין די גאַסן קיין משוגענעם.

בני־ברק טוביה מאקאווער

בילדער פון יידישן לעבן

כליזמרים

גרויס אַנזען אין שטאָט האָט געהאַט שלמה קלעזמער (ווילענבערג) מיט זיין קאַפּעלע. ער איז געווען דער ערשטער פּידלער און דער פּירער פון די יידישע בעקאַנטע כליזמרים אין שטאָט: שעפּסיל טשערנע מיט זיין זין וועלוול (היינט אין ישראל), פּסח קלעזמער און אַנדערע. אויך שאיע־מענדל בדחן און שפּיטער יצחק בדחן, זון פון שלמה קלעזמער.

שלמה כליזמר ע"ה

יידישע כליזמרים האָבן פּרייליך געמאַכט אויף יידישע שמחות, און אויך געווען גרויסע אָרימע־לייט און געמוזט צו פערדינען אויפן לעבן פון אַנדערע זייטיקע פּרנסות.

אַ יידיש האָרץ גייט אויס פּאַר אַ ניגון, אַ יידישע נשמה ציט צו נגינה ווי צו אַ קוואַל וואָס לייטערט, הויבט אויף דאָס יידישע לעבן פון דער טאָג טעגלעכקייט; שבתים יום טובים, דאָס דאַוונען, שמחות, סעודות, זענען פול מיט זמירות און נגינה, חסידים גייען אויס אין ציענדיקע נגונים, וואָס ווערן געזינגען צו בני־היכלא אין שטיבלעך שבת־פּאַרנאַכט, ביי חסידים איז דער ניגון אַ טייל פון לעבן. קומט אַ חסיד פון רבין, באַמיט ער זיך מיטצוברענגען אַ נייעם ניגון, צו די מעלות פון אַ יונגערמאַן געהערט, ער זאָל זיין אַ בעל־מנגן. קאָנען דאַוונען פּאַרן עמוד, וואָס איז ביי חסידים פּאַרבינדן מיט געזאַנג.

מתנגדים זינגען נישט ביים דאַוונען, נאָר זמירות שבת, יום־טוב, פלעגט מען זינגען פּאַרן עסן אין יעדער מתנגדישע שטוב.

שבת צו נאַכטס פאַר אַ חתונה־וואָך, באַלד נאָך הבדלה, טוט זיך אַ באַווייז איז הויז פון די מחותנים שלמה קלעזמער מיט זיין קאַפּעלע אויפצושפילן אַ „גוט וואָך".

אין שטוב ברענט אַ בליץ לאָמפּ, דער טיש איז נאָך באַדעקט מיט דעם ווייסן שבת׳דיקן טישטוך, מחותנים, גוטע־פריינט האָבן זיך בריט פאַנאַנדער געזעצט אין די סאַמעטענע היטלער, סאַמעטענע קאַפּלעך, אַטלאַסענע און זיידענע קאַפּאָטעס, אָדער גאָר שוין אין רויטע, בלויע שלאָפרעק אויסגענייטע מיט פּאַרשידנפאַרביקע בלומען. פרויען זענען געפּוצט אין גאָלד און בריליאַנטן אין זיידענס, מען טרינקט טיי, מענער שמועסן, רויכערן ציגאַרן אָדער לולקע־ציבעך.

מיט אַמאָל באַווייזט זיך שלמה קלעזמער. אָנגענעמע טענער פון פידל ציפּן ביים האַרצן, שלמה שפּילט און שעפּסל, פּסח און וועלוול העלפן אונטער, אויך זיינע זין בערל מיטן באַס, אברהם מיטן קלאַרנעט, אהרטשע מיטן פלייט, ווי אויך זיין זון יצחק בדחן, אָלע בעמיען זיך צי מאַכן פריילידְ, צו שפּילן אַ פריילידְכס, „גוט וואָך" און „מזל טוב". עס ווערט אָבער נאָרנישט פריילידְכער, וואָס לענגער זיי שפּילן אָלץ געדיכטער גיסן זיך טרערן, זיי שפּילן פריילידְ און עס קומט גאָר אַרויס טרויעריק, ווי אַלע יידישע שמחות אין שטעטל איז דאָס פריילידְכע אויך טרויעריק.

דער בעל־הבית אַ חסידישער ייד וועקט זיך אויף דער ערשטער, וויל זיך איבערגעוואָלד באַפרייען פון די פאַרכשופטע טענער. ער שטייט אויף, דאָנקט די כלזמרים, זיי הערן אויף צו שפּילן. — אָלע וועקן זיך אויף, ווינטשן זיך „מזל טוב". אַ געזונטע פולע וואָך, אַזוי הויבט זיך אָן אַ חתונה וואָך. דאָן קומט דער טאָג פון דער חתונה. חתן כלה פאַסטן. אין שטוב איז אַ חול המועד שטימונג. סימע די בעקערן ברענגט מיט זיך ריחות פון געבעקס, וואָס פילן זיך אָן אין דער לופט. מחותנים פון דער פרעמד, אָנגעטון חצי יום־טוב, חצי־וואָכנדיק, קומען כסדר אָן. אין אַזאַ טאָג באַלד אין דער פרי באַווייזט זיך ווידער שלמה כליזמר מיט זיין קאַפּעלע אויפצושפילן פאַר דער כלה אַ „דזין דאברי" (גוט מאָרגן). דאָ ווייגען שוין אָלע מיט, וואָס נאָענטער צו דער חופה, ווערן אָלע טרויעריקער, אַמייסטן טרויעריק איז די כלה, זי מוז פאַסטן, דאָוונען פון יום כפור׳דיקן מחזור. זיך אויפּפירן ווי ערב יום כפור, דער טאָג פון איר שמחה ווערט אַ טאָג פון טרויער, פון גיסן מרערן אָן אַ סוף, מען דערמאָנט דעם טויט, דעם חורבן ירושלים...

און כאָטש מען עסט און מען טרינקט, מען טאַנצט, עפּעס פעלט, יצחק בדחן רופט דאָס דרשה געשאַנק מיט קונצן, מיט גראַמען, מיט גלייכע ווערטלעך, און איז פאָרט נישט פריילעך.

אַזאַ חתונה ברענגט פאַר די כלזמרים פרנסה אויף עטלעכע וואָכן, מחותנים צאָלן, געסט צאָלן, ווער פאַר „אָפשפילן" פאַר זיינעט וועגן; ווער עס ווארפט איין אַ טאַנץ, צומייסטן הכנסה ברענגט דער „בעזים טאַנץ", „ברוגז טאַנץ" און דער עיקר דאָס „מצוה טענצל".

אין שפּעטערע צייטן שפּילן כליזמרים אויך אין טעאַטער, אין די פאַרשידענע פאַרשטעלונגען און פאַרווייַלונגען, שטיקער פון „שולמית" פון דער „מכשפה", פאָלקס־לידלעך, און פרעמדע, פאַרשניטן לויטן יידישן נוסח קריגן זיך אַריין אויף יידישע שמחות און יידישע תפילות. די אָסטראָווער קאַפּעלע שפּילן אויף חתונות אין אַרומיקע שטעטלעך און מען האָט זיי געהאַט גערן אויך אויף גויישע חתונות, אויף בעלער אין פריצישע הויפן, יידישע נגינה און יידישע פיש האָבן גויים תמיד ליב געהאַט.

שבת נחמו אין שטעטל

פרייטיק

זומערדיקע פרייטיק נאָכמיטיקן! חדר יינגלעך זאָגן אָפּ די הפטרה, זענען מעביר די סדרה אוּן גייען מיט די סדורמלעך, חומשים אוּן גמרות אויף מאָרגן צום פאַרהער. געקומען אַהיים שלעפּט מען אַרויס יאַגאָדעס, די מאַמע גיט דעם יאַגאָדע טאָפּ, אוּן מען שמירט זיך אויס דאָס גאַנצע פּנים.

די מאַמע נעמט צו די שטיוול מיט די קאַפּאָטע, שליסט זיי איין אין קאַסטן, אויף מאָרגן צום דאַוונען, לויפן חברה באָרועס אוּן האַלב נאַקעט אין גאַס אַריין, היבטער דעם שול הויף וואַרטן שוין חברה. מיט פּעק שטיינער לויפט מען אוּן מען צעטרייבט דעם בעקערס טויבן, וואָס פליען איבערן מאַרק אַרום, אוּן דער בעקער לויפט אַרויס יאָגן, כאַפּט מען די פּיס אוּן מען מאַכט פּליטה.

א לאבאסל גייט צוריק פון חדר

אויפן מאַרק זענען שוין דאָ גרינע עפּעלעך, שיינע באַרנעלעך — אַ פּאָר אַ צווייער. אַ יינגל בלאָזט אין אַ גאַרגל פון אַ געשוחטנע קאַטשקע אוּן חברה נאָך אים. עס לויפט פאַרביי אַ מיידל צום רב פרעגן אַ שאלה אויף אַן עוף. אוּן דאָ ווייזט זיך אַ יידענע מיט אַ טרפה קאַטשקע אויף אַ טעלער, טראָגנדיק זיך דערמיט צום גויישן בעקער. טאַטעס מיט יינגלעך גייען צוריק פון שערער מיט אָפּגעאָלטע קעפּלעך זוי די שעפּסן, לכבוד

שבת נחמו. פון וועג קומען אַן יידן אורחים מיט פּעקלעך אויף די פּלייצעס אין שטאָט אַריין אויף שבת.

פּרייטיק אין שטעטל ווערט לעבעדיק, מען לויפט, מען איילט זיך, מען דערקענט אַז עס איז ערב שבת, ערב אַ גרויסן טאָג, די זון זעצט זיך איבערן שטעטל אויך עפּעס אַזוי פּרייטיקדיק.

אין מאַרק קומט צו פאָרן פון וועג דער גביר ר׳ נחמן, אויף שבת אַהיים זיך געאיילט. אין דער גאַס איז פּרייטיקדיק, די הימלען ציען זיך אַזוי לאַנג און בריט אַוועק. ציען זיך ערגעץ ווי אויף שבת צו קומען, וואָס ווייטער ווייזן זיך אַלץ מער יידן אין אַטלעסענע קאַפּאָטעס אין שיך און זאָקן.

און היימלעך ווערט אין שטעטל, היימלעך, בעלי מלאכות טראָגן אָפּ די לעצטע אַרבעט, יונגען כאַפּן ביר געלט, לויפן אין די קראָמען נאָך קראַגנדלעך און שניפּסלעך.

די זון הויפּט זיך אָן צו זעצן, עס ווערט פּאַר נאַכט, מען איילט זיך אַהיים. עס קומען אַן די לעצטע פּאַרשפּעטיקטע פורמאַנעס און בעלי מלאכות וואָס האָבן שפּעט די מלאכה געענדיקט. פון מאַרק צענעמען די יידענעס זייער סחורה, און טראָגן זיי אַהיים. אויסגעבאָדענע יינגלעך לויפן איבער דער גאַס מיט פּלעשלעך צו משה חיים וויינמאַכער נאָך וויין אויף קידוש, די געוועלבער פּאַרמאַכן זיך איינציקווייז. דער הימל לאָזט זיך טונקל אַראָפּ איבערן שטעטל, מען הויבט אָן קלאַפּן אין שול אַריין, אין אַ טייל פּענצטער וווייזן זיך שוין שבת ליכטלעך, פּאַר טייל הייזער וווייזן זיך שוין שבת׳דיקע בעלי־הבית׳טעס מיט זייערע טעכטערלעך, אָפּגעוואַשן און אויסגעקעמט זיצן זיי פּאַר דער טיר.

און שטיל און רויק איז אין שטעטל. דער שבת קומט אָן מיט שטילע שריט און פּאַרשפּרייט מנוחה. אָפּגעוואַשענע יידן מיט ווייסע קראגנס פון די העמדער איבער די שבת׳דיקע קאַפּאָטעס גייען פּאַרבויגן אין בית המדרש אַריין; חסידים אין אַטלעס און אין זיידנס, אין שיך און זאָקן — אין שטיבלעך. פון די אָפּגעוואַשענע פענצטער פינקלען די ליכטלעך אַרויס פון די לייכטערלעך. מיידלעך הויבן זיך אָן וווייזן אין געסל שפּאַצירן.

אין גאַס וווייזט זיך ר׳ נחמן מיט זיין חתן. זיין גייען אין בית־המדרש אַריין דאַוונען, עס וווייזן זיך מיידלעך אויפן שוועל אוּן טיר אוּן סוד׳ן זיך: חנה׳לעס חתן... מיידלעך — כלה׳ס שפּאַצירן אין שול־געסל אין גאַלדענע קייטלעך מיט זייגערלעך וואָס זיי האָבן באַקומען פון די מחותנים כלה מתנות.

פּרייטיק־צו־נאַכטס: ביי ר׳ נחמנ׳ען האָט מען לכבוד דעם חתן געדעקט דעם טיש אין דער גרויסער עס־שטוב, אויפגעריקט זיינע פליגלען ווו מען טוט דאָס נאָר איין מאָל אין יאָר ביי דער פורים סעודה, ווען אַלע קינדער און די אייניקלעך קומען זיך צוזאַמען. פּערעלע די בעלת־הבית׳טע האָט נישט געזשאַלעוועט קיין ליכט. זי האָט געלייענט אוּן גאַנץ גוט געווּוסט, אַז וואָס מער ליכט, מער פּרנסה באַווילּיקט גאָט. דער גרויסער טיש איז געווען באַשטעלט מיט זילבערנע לייכטער.

אין שטוב האָט אַלעס געבלאַנקט, בעלויכטן פון די ליכט. לכבוד דעם חתן האָט מען אַרויסגענומען דאָס זילבערנע לעפּל־גאָפּל־מעסער, און די זילבערנע בעכער אויבן־אַן זענען געווען געדעקט מיט אַ טישטעכל וואָס חנהל׳לע האָט פּאַר איר חתן אויסגעהאָפּטן אויף זילבער. פּערעלע איז אָנגעטון אין איר ווייסן זיידענעם קלייד מיטן גאָלדענעם בעשלאָג פון אונטן, און דעם זיידענעם שאַלעקל, וואָס דער מאַן האָט איר געבראַכט פון דעם לייפּציגער יריד.

חנה׳לע, אָן אויסגעוואַשענע, מיט בלאָנדע לאַנגע צעפּ, פּאַרוואַרפן שבת׳דיק איבערן סאַמעט בלויען יאַקעלע, וווייזט אויס ווי אַ מיידעלע וואָס האָרכט „וואָס טאָטע

מאַמע און גוטע פרומע לייט הייסן" — און אַ ברכה מיט הצלחה רוען אויף איר קאָפּ... זי זעצט זיך ביי דער מאַמען, און לייענט מיט איר אין דער תחינה: „רבונו של עולם, מיין מצוה פון די ליכט־צינדן זאָל זיין אָנגענומען ווי די מצוה פון דעם כוהן גדול. ווען ער האָט די ליכט אין בית המקדש געצינדן, אַז מיינע קינדערס אויגן זאָלן לייכטן אין דער הייליקער תורה, זייערע מזלות זאָלן לייכטן אין הימל..."

ר׳ נחמן איז אַהיימגעקומען נאָכן דאָוונען און אַ רעכט ביסל אורחים האָבן זיך נאָך אים נאָכגעשלעפּט. גוט שבת!

„שלום עליכם, מלאכי השרת, מלאכי עליון..."

אוּן געזען האָט מען, ווי די מלאכים האָבן זייערע ווייסע פליגל פאַרשפרייט מנוחה אַרום אין דעם שטוב. פערעלע מיט דער כלה זענען געזעסן ביים טיש, וואַרטנדיק אויף קידוש, און די מאַנספאַרשוינען האָבן ווייטער געזאָגט „אשת חיל מי ימצא"...

מען זיצט ביים טיש. ר׳ נחמן זיצט אויבן אָן מיטן חתן קעגנאיבער דעם ווייב מיט דער כלה, אַרום איז שטיל.

חנה׳לע הייבט אָלע ווייל פאַמעלעך אויף די אויגן און וואַרפט אַריבער אַ בליק, ער אין דער זיידענער קאַפאָטע איז אַזוי חנ׳עוודיק, אָט זעט זי אויף אים דעם גאָלדענעם זייגער, דעם זייגער וואָס ער האָט פון איר געקריגן, ער איז איר חתן...

ער זיצט שטיל, די אויגן אַראָפּגעלאָזט.

שאָ. דער טאַטע מיטן חתן זינגען, זיין קול קלינגט הילכט, „מנוחה ושמחה אור ליהודים".

זי, די כלה, דערלאַנגט צום טיש, שטעלט אַנידער אַ טעלער פאָרן טאַטן, פאָר דער מאַמען און פאָר אים...

אין מיטן עסן זענען געקומען צו גיין דער מחותן ר׳ יואל מיט דער מחותנת׳טע רייזל, יצחק, בערל, רבקה׳לע און ציפּעלי מיט די קינדערלעך, און גלאַט קרובים און באַקאַנטע.

מען האָט אָפּגעגעבן דעם חתן „שלום עליכם", געפרעגט אים, וואָס ער מאַכט, איינער האָט געזאָגט אַ שטיקל זמירות, האָט דער חתן אים אָפּגענטפערט מיט אַ זמר׳ל. דאָס גאַנצע געסל איז צוזאַמענגעלאָפּן אינטערן פענצטער. מען שטעקט אַריין די קעפּ: גוט שבת, גוט שבת, די טיר האָט זיך געעפנט און פרעמדע מענטשן האָבן אָנגעהויבן זיך אַרייַנצוגנבהנען און אָנגעפילט די שטוב. צום טיש האָט מען דערלאַנגט ווייַן, כוס אויס, כוס איק. אין געסל איז שוין פינצטער. די שטערן טיף אייַנגעזעצט אין טיפּן בלויען הימל, זענען אויס ווי שבת ליכטלעך אין אַ יידישע שטוב, דאָ און דאָרט האָט זיך נאָך געלויכטן אַ שבת ליכטל, געהאַלטן ביי אויסגיין.

שבת

שבת אינדערפרי, די זון גייט אויף אויפן הימל, און איבערן שטעטל ציט זיך דער ליכטיקער טאָג. די געוועלבער זענען פאַרמאַכט, פאַרהאַקט, עס ווייזט זיך אַ ייד אַ בעל־הבית פאָר דער טיר, און געגעצט פראַנק און פריי אין דער וועלט אַריין, דאָרט גייט אַ ייד אַ חסיד, צוריק פון מקווה און טראָפּנס וואַסער רינען אים פון די נאָסע פיאות אויף דעם פריש געוואַשענעם העמד. ס׳הויבן זיך אָן באַווייזן אויסגעפוצטע ווייבער (יידישע קינדער האָבן ליב זיך צו סטראָיען פון איין שבת צום צווייטן) אין די שענסטע זיידענע קליידער, אַרומגעוויקלט מיט אַ טערקיש טיך, וואָס מען פלעגט רופן „שול־טיכער", יינגע ווייבלעך מיט לייפּציגער זיידענע שאַלעקלעך, מיידלעך אָנגעטון שוין אין די

אַ יינגעלע טראָגט דער מאַמעס סידור

שבת׳דיקע אָפּגעגלאַנצטע שיכלעך, איינגעוויקלט אין שאַלן שטייען אין די טירן, אין די פענצטער און קוקן נאָך. די קליינע יינגלעך פּאָראויס טראָגן דער מאַמע אָדער דער מוהמע דעם סידור מיט דער תחינה, פּאַרבינדן מיט אַ נאָז־טיכל.

עס האָבן זיך געלאָזט יידן, בעלי־בתים, אין שבת׳דיקע קאַפּאָטעס, און ריינע שטיוול, מיט קעלנער פון געוואַשענע העמדער. טייל אין טלית אָנגעטון, טייל יינגלעך טראָגן זיי נאָך די טליתים מיט די חומשים. עס האָבן זיך געלאָזט חסידים אין אַטלאַסענע קאַפּאָטעס, טייל אין, און טייל פון דער מקווה. די גאַס איז באַלעבטער געוואָרן, היימישער און שבת׳דיקער, די זון האָט זיך ליכטיק צוגאָסן איבערן הימל — אַ פרישע, אַ ליכטיקע, אַ נייע אָנגעקומען אויף שבת.

אין בית־המדרש האָט מען שוין געדאַוונט, דער שול־חזן האָט אָנגעגרייט נייע „שטיקלעך" פּאַרן עולם, דער חזן, די משוררים, די יינגלעך, די „קוויטשערלעך" מאַכן פּריילעך, מאַכן ווייענען דעם עולם, און טראָגן זייערע תפילות אין הימל אַריין.

אָט, אָט, ר׳ נחמן מיטן חתן זענען געקומען אַ ביסל שפּעטלעך, נאָר עס פּאַסט אַזוי פּאַר אַ חתן. מען האָט אים מכבד געווען מיט מפטיר, ווייבער האָבן פון דער ווייבערישער שול אַראָפּגעקוקט און איינגעהאָרכט זיך, ווי דער חתן זאָגט דעם „מפטיר".

נאָכן דאַוונען האָט ר׳ נחמן אַהיים געבעטן דעם עולם אויף „קידוש". פּערעלע האָט געקוואָלן פון נחת. אין איר שטוב קיין עין־הרע אַזוי פיל בעלי־בתים, חסידים, למדנים. זי האָט געטיילט פּיש.

מען האָט אָנגעהויבן זינגען און עס איז געוואָרן פּריילעך. מען האָט זיך געזעצט צום טיש. פון דער גאַנצער שטאָט האָט מען אָנגעהויבן צו ברענגען פּאַרן חתן „קוגל". „די

מאַמע שיקט קוגל פאַרן חתן" — האָבן די מיידלעך געזאָגט אַריינברענגענדיק אין אַ טעלער, פאַרשטעלט מיט אַ צווייטן טעלער און מיט אַ סערוועטל צוגעדעקט.

— „אַ שיינעם דאַנק", — זאָגט די מאַמע, — „אם ירצה השם, אַז דיין חתן וועט זיצן ביים טיש, וועט מיט פלאַשן וויין אָפּשיקן!"

אין דער גאַס איז לעבעדיק, פריילעך, דער עולם זיצט נאָך ביי די טישן, פון טייל פענצטער הערט זיך דער יום מנוחה — טייל בעלי־בתים זענען איינגעשלאָפן אויף די סדורים ביים בענטשן.

נאָכן טיש איז, ווי דער דרך פון בעל־הבית אין שבת, זיך צוגעשפּאַרט אַ ביסל שלאָפן. דאָס האָט אויך געטון פּערעלע. חנה'לע אָנגעטון אין אַ שבת'דיק קליידל און אַ ווייס שירצל, איז אַריין אין סאַלאָן און ווי „אַ היינט וועלטיקע" כלה, זיך ביים פענצטער אַנידערגעזעצט לעזן אַ מעשה־ביכל. „ער" האָט זיך איבערן סאַלאָן געדרייט אַהין און צוריק, שוין אַ ביסל מער דרייסטער, צוגעוווינטער. זי האָט ווייטער געלייענט און זיין „אָנוועזענהייט" האָט שוין נישט געשטערט. נישט געשטערט און נישט געשעמט, האָבן זיי ביידע שטיל געשוויגן, געפילט אַז זיי זענען חתן־כלה.

עס שפּאַצירן אויסגעפּוצע מיידלעך און וואַרפן אַ בליק אין פענצטער און ווילן כאַפּן אַ בליק אויף חנה'לעס חתן.

דאָס געסל נאָך מיטאָג האָט געלערנט, ר' נחמן, ווי זיין שטייגער, האָט געלערנט מדרש און אַנדערע ספרים, עס האָבן אָנגעהויבן קומען די אייניקלעך, ר' נחמן פאַרהערט זיי די סדרה. די עלטערע — גמרא. די באַבע פאַרטיילט שבת־אויבס.

דער חתן איז געזעסן און געלערנט פון דער צווייטער זייט טיש הויך אויפן קול אין דער לאַנגער גמרא, זיך פאַרטיפט אין לערנען. פאַר דער טיר זענען געזעסן אויף שטולן פּערעלע מיט דער מחותנת'טע, די שנור און די טאָכטער, אין זיידנס, און סאַמעט, און די אין גאָלדענע קייטן און האָבן זיך צוגעקוקט צו די שפּאַצירנדיקע. די זון ציט זיך פּאַוואָלע מיט רויקע, שבת'דיקע טריט אַרונטער אונטערן שטעטל, יידן גייען אַהיים עסן שלוש סעודות, גייען צוזאַמען און שמועסן צווישן זיך.

ס'איז שוין פינצטער געוואָרן, דאָ און דאָרט האָט שוין פון די פינצטערע פענצטער־לעך ליכטלעך אָנגעהויבן אַרויס צודרינגען און באַלויכטן דעם טונקעלן אַרום.

אין געסל האָבן זיך געלאָזט הערן נגונים פון די שטיבלעך, ווו מען איז געזעסן ביים טיש צו שלוש סעודות. דאָס געסל איז אין אַן אַנדער וועלט אַריין, אַ בענקעניש האָט געטוליעט דאָס געסל. און די לבנה האָט זיך געמאַכט אַ וועג צווישן די טונקעלע וואָלקן און איז אַרויסגעשווימען אַזוי העל, „גוט וואָכעדיק"... דאָ און דאָרט זענען קופּקעלעך יידן געשטאַנען און זי מחדש געווען...

די חופה

נאָך אַ פּאָר טעג זינט דער שניי האָט דאָס שטעטל באַשאָטן פון קאָפּ ביז צו די פיס, האָט זיך אין אַ שיינעם אָוונט באַוויזן די לבנה, זיך געמאַכט אַ וועג דורך די וואָלקנס און דאָס שטעטל באַלויכטן, אַזוי, אַז די קינדער, וואָס זענען אַהיים געגאַנגען פון חדר מיט די ברענענדיקע לאַמטערנעלעך, האָבן זיך מיט זיי מער באַנוצט פאַר אילומינאַציע, ווי צו באַלייכטן דעם וועג. צוזאַמען מיט דער לבנה זענען אויך אַרויס די שטערן און באַלויכטן דעם שניי.

אין שטעטל איז היימלעך, אין שטעטל איז אַ שמחה; דער גביר ר' נחמן מאַכט חתונה זיין יונגסטע טאָכטער חנה'לע.

געסט, נגידים, חסידים און מתנגדים זענען אַנגעקומען אויף דער חתונה, דאָס גאַנצע שטעטל איז פול מיט מחותנים און מחותנת׳טעס, מען פאָרט אויף שליטנס, וואָס קלינגען מיט די גלעקלעך, און די גאַסן־יונגען כאַפן זיך פון אונטן אַרויף, און עס איז אַ ליאַרם און געטומל.

עס באַווייזן זיך חסידים מיט זיידענע און סאַמעטענע היטלען, מיט שטריימלעך, מיט ספּאָדקעס; מחותנת׳טעס מיט ברייטע שטערנטיכער, מחותנת׳טעס מיט הויכע הויבן, מיט שלייפעלעך און זיידענע, ברייטע קליידער, ברוגזדיקע מאַמעס שטייען פאַר די טירן, אַנגעטון מיט די קייטעלעך און בראָשקעלעך און וואַרטן אויף אַרויסגעשיקטע שליטנס נאָך די חתונה געסט.

מיידלעך זענען אויסגעצירט אין ווייסע קליידלעך, בלויע סטענגעס און מיט ווייסע שיכלעך, אין די הענט האַלטן זיי סאַמעטע בייטעלעך אויף טאַנץ־געלט. עס גייען בחורים צום חתן צום קבלת פנים. עס באַווייזן זיך ינגלעך מיט קאַפּעלעך און מיידלעך מיט אויסגעצוואָגענע קעפּלעך. זיי גייען מיט די מאַמעס אויף די חתונה.

די מוזיק הערט זיך שוין אין געסל, מען טאַנצט אין שניי, יונגען קנעטן קוילן שניי און גרייטן זיך אָן, ווען מען וועט חתן־כלה צו דער חופּה פאָרן שול־הויף פירן.

אין גאַס האָבן זיך געהערט שפּילן חסידישע נגונים. ר׳ שלמה קלעזמערס פידל ווייזט, און די קאַפּעלע פון זיינע זון בעריל מיטן באַס, אברהמטשע מיטן קלאַרנעט. אויך שעפּסל קלעזמער מיט זיינע זין מיט די פידלען, אויך פסח מיטן פידל לאָזט זיך הערן.

אין די פענצטער ווייזן זיך ליכט און לאָמפּן, אויפן געסל ווערט העל, ליכטיק, ווייבער שטעלן זיך פאַר די טירן מיט ליכטלעך אין די הענט. די פייערן צופלאַקערן זיך. מען פירט דעם חתן מיט דער כלה צו דער חופּה פאַרן שול־הויף. זיי פאַרדעקן זיך די אויגן מיט די נאָז־טיכלעך.

די מחותנים פון ביידע זייטן פירן דעם חתן, און די מחותנת׳טעס — די כלה. די כלי־זמרים שפּילן און מאַכן פריילעך, די פידלען, באַס, קלאַרנעט, טראמפּייט און טאַצן האָבן זיך צוזויפגעגאָסן אין איין האַרמאָניע. צוזאַמען מיטן בדחן שאיע יאַנקל האָבן זיי פריילעך געמאַכט דעם עולם.

ראש חודש אלול

עס זענען אָנגעקומען די אלול־טעג אין שטעטל, ס׳ווייזן זיך אַזעלכע אורחים וואָס מען האָט זיי אַ גאָנץ יאָר נישט געזען, אורחים מיט פּעקלעך ציצית מיט פּאַרשידענע קמיעות, אורחים מיט שיינע בערד, נשרפּים מיט „כתבים" אין די הענט.

אין בית המדרש איז הייַמלעך. מוכר ספרים־ניקעס מיט פּאַרשידענע ספרים, תחינות׳לעך און סידורים׳לעך, די מוכר ספרים׳ניקעס האָבן געווויינט אין בית המדרש אונטערן אויוון, זיי האָבן די ספרים צעשפּרייט אויף די טישן, די יינגלעך האָבן געריסן געלט ביי די מאַמעס אויף צו קויפן אַ סידר׳ל, אַ מחזור׳ל, די מיידלעך — צו קויפן מעשה ביכלעך.

די ווייבער זיצן פּאַר זייערע טירן און שטריקן זאָקן און „מאטלען" גלאַט אַזוי אין דער וועלט אַריין, הערן דאָס קול פון קליינע קינדערלעך, וואָס זיצן אין חדר און לערנען די הייליקע תורה און דערמאָנען זיך אין דער תחינה. „אין זכות פון די קליינע קינדערלעך... עס דערהערט זיך אַ שופר בלאָזן, דאָס קול ציטערט אין דער לופט און פּאַרציטערט קליין און גרויס.

ס׳זענען מיט וועגענער אָנגעקומען צופּאָרן ווייטע מומעס, ווייטע שוועסטער־קינדער. זיי זענען אָנגעקומען אויף קבר־אבות, אויפזוכן זייערע טויטע טאַטעס, מאַמעס, אויפן בית־הקברות.

דאָ און דאָרטן זענען לעבעדיקע פּאַרבאָרגן צווישן די מצבות, און אַ שטיל געווויין הערט זיך צווישן ווילדן גראָז, דאָרט פירט דער בית־הקברות ייד אַ ווייבל און ווייזט איר אַן וווּ איר פּאָטערס ביינער רוען און מאַכט אַ מלא־רחמים.

עס איז אויך געקומען דער ארץ־ישראל ייד נאָך געלט פון די פישקעס אויף די טירן ביי די מזוזות אין יעדן יידישן הויז. יעדע מאַמע פלעגט צו ליכט צינדן דאָרט אַרייַנ־לייגן „ליכט געלט". אַ הויכער אַ דאָרער ייד מיט אַ בלייך יום־כיפור׳דיק פנים, מיט אַ וויסן אַטלאָסענעם כאַלאָט, מיט לאַנגע שוואַרצע פּיאות זיצט אין בית־המדרש, אַרום אים האָבן זיך צוזאַמענגעקליבן אַ פּאָר אַלטע יידן, זיי האָבן שוין לאַנג אינדערהיים תכריכים אָנגעגרייט, מיט זעקלעך ארץ־ישראל ערד, און די אַלטע יידן האָרכן אויס וואָס דער ארץ־ישראל ייד דערציילט פון דער אַלטער מאַמען.

פון זייַן פּעקל נעמט ער אַרויס ערד פון דער מאַמע רחל׳ס קבר, דאָרט געווען אויפן וועג קיין אפרת, ווי ס׳שטייט אין חומש אַז יעקב אבינו האָט אונדזער מאַמע רחל באַגראָבן אויפן יוּעג קיין בית־לחם.

און יידן האָבן זיך דערמאָנט אין דעם ניגון פון „ואני בבואי מפדן ארם, מתה עלי רחל בארץ כנען". (וועו איך בין געקומען אין פדן־ארם איז די מאַמע רחל געשטאָרבן). און די אַלטע תהילים יידן האָבן זיך פאַרבענקט, און אַ טרער האָט זיך געווויזן אין די אויגן.

עס איז געווארן פאַרנאַכט, אַ קאַלטער ווינט האָט געוואַיעט אין גאַס. דאָ און דאָרט האָט זיך אַן אַלטער בעל־הבית געווויזן אין זיין ווינטער פּאַלטאָ, געגאַנגען אין בית־המדרש מנחה דאַוונען; בעלי־מלאכות האָבן אַוועקגעוואַרפן די אַרבעט און געגאַנגען אין בית־המדרש זאָגן אַ קאַפּיטל תהילים צווישן מנחה און מעריב, — „ראש חודש אלול".

איין זייט הימל ברענט אין אַ רויטן העלן גיהנום׳דיק פייער: מען ברענט, מען בראָט די רשעים, פון דער צווייטער זייט ציט זיך אַ רויקער, פרומער, ערנסטער וואָלקן, וואָס זעט אויס ווי גוטע מלאכים נעמען אַרום און באַשיצן דאָס שטעטל...

דאָס בית־המדרש איז אָנגעשטאָפט מיט יידן, יונג און אַלט, עס נעמט אַרום אַ וואַרימקייט, אַ מגיד איז געשטאַנען אויף דער בימה און האָט יידן מוסר געזאָגט, זיי דערמאָנט אַז זיי זענען גאָטס קינדער, און די יידן האָבן זיך געפילט קינדער — פאַר־וואָגלטע קינדער אין גלות — פון זייער טאַטן אין הימל. נאָך דער דרשה האָט מען זיך געזומען צו מעריב.

„והוא רחום יכפר עוון", און דאָך וועט דער אייבערשטער רחמנות האָבן און וועט אונדז פון גלות אויסלייזן. דער עולם איז געשטאַנען שמונה עשרה, עס איז האַלב טונקל, די ליכטלעך צאַנקען. מען הערט אַ קרעכץ „אוי טאַטע", אַרויסגעריסן פון אַ צעבראָכן האַרץ און דער שטומער עולם, ווי ער וואָלט מסכים געווען אויפן קרעכץ, שאָקלט זיך מיט.

א. מ—ת

אַ מגיד שטייט אויף דער בימה און זאָגט אַ דרשה

ישראל שטיינבערג
גבעתיים

דאס עולה זיין פון ח׳ אריה מרגלית קיין א״י אין יאר 1935

דאָס עולה זיין פון ציוניסטישן עסקן קיין א״י האָט תמיד אַרויסגערופן פרייד (געמישט מיט אַ ביסל קנאה...) ביי אַלע ציוניסטישע טוער אין שטאָט. און עס איז נישט קיין וווּנדער. די צאָל סערטיפיקאַטן איז אין יענע יאָרן געווען שטאַרק באַגרענעצט. אַפילו חלוצים נאָכן דורכמאַכן די הכשרה, האָבן געוואַרט יאָרן אויף זייער רייַ, דערפאַר איז טאַקע דער אָפּפאָר פון אַן עסקן קיין א״י געווען אַ געשעעניש. די ידיעה וועגן דער באַשטעטיקונג פון ח׳ אריה מרגלית צו עליה איז אויפגענומען געוואָרן מיט אמת׳ער פרייד ביי אַלע זיינע פריינט. און פריינט האָט ער געהאַט זייער אַ סך. ח׳ אריה מרגלית איז געווען אָנגענומען ביי אַלע ציוניסטישע פאַרטייען הן פאַר זיין ליבעראַליזם, הן פאַר זיין צוגעלאָזנקייט צו מענטשן. אָבער בעיקר האָבן אַלע עסקנים אָן אונטערשיד פון ריכטונג גשעצט זיין פאַרצווייגטע ציוניסטישע אַרבעט, נישט מויל־אַרבעט, נאָר ממשות׳דיקע מע־שים. ח׳ אריה מרגלית איז געווען פאַרטרעטן אין אַלע ציוניסטישע אינסטאַנצן אין שטאָט און באַקאַנט געווען אַלס ערלעכער געזעלשאַפטלעכער טוער. בעיקר האָט ער זיך איבער־געגעבן מיט גוף ונפש דער טאָג־טעגלעכער אַרבעט פון די נאַציאָנאַלע פאָנדן (קק״ל און „קרן היסוד״) אין שטאָט. יאָרן־לאַנג איז ער געווען מורשה פון קק״ל און געשטאַנען אין שפּיץ פון דער הנהלה פון „קרן־היסוד״. נישט בלויז אָנגעפירט, נאָר אָפטמאָל אויסגעפירט אַליין די שווערע טאָג־טעגלעכע „שוואַרצע״ אַרבעט. דערפאַר האָט די ידיעה, אַז ח׳ אריה מרגלית איז זוכה צו פאַרווירקליכן זיין לעבנס־חלום פון עליה, אַרויסגערופן ביי אַלע עסקנים פרייד, אָבער אויך צו גלייך אַביסל זאָרג וועגן ווייטערדיקן גורל פון די נאַציאָ־

געזעגנונגס־אָוונט צום אפפאָרן פון חבר מרגלית קיין א״י.

נאַלע פאָנדן. חוץ דעם איז זיין שטוב געווען ווי אַ בית־ועד, אַ זאַמל־אָרט פאַר די עסקנים פון די נאַציאָנאַלע פאָנדן. עס איז ממש שווער געווען זיך צו שיידן מיט דעם מסירותדיקן עסקן און מיט זיין הויז.

אויפן געזעגנונגס־אָוונט איז געקומען אַ גרויסער און פילפאַרביקער עולם פון ציוניסטישע עסקנים, געזעלשאַפטליכע טוער און אַ סך פריינט. דער געזעגענונגס־אָוונט איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ גרויסע ציוניסטישע מאַניפעסטאַציע. אויף דעם אָוונט האָט דער ה׳ א. מרגלית איבערגעגעבן די אַלע מאַטעריאַלן פון די פאַרשידענע שטחים אַרבעט. דאָס איז געווען ממש אַ נאַציאָנאַלער אַרכיוו. איך האָב דעמאָלט עפענטלעך אויסגעדרוקט מיין באַוווּנדערונג פון דער טייערער זאַמלונג און געפרעגט, ווו עס האָט זיך געפונען אַ מענטשן צייט, כוחות און בעיקר געדולד אַזוי אופצוהיטן יעדן דאָקומענט, צירקולאַר, בריוו, פלאַקאַט און פראָטאָקאָלן און מיט אַזאַ פיעטעט זיי איינצוסדרן. דער ארכיוו האָט אָפּגעשפּיגלט קלאָר די ציוניסטישע טעטיקייט אין שטאָט אין משך פון איבער צוויי צענדליק יאָר. צו אונדזער גרויסן צער איז דער אַרכיוו פאַרניכטעט געוואָרן צוזאַמען מיט די טייערע עסקנים וועלכע האָבן אים איבערגענומען.

עס דערמאָנט זיך אַן עפּיזאָד אין צוזאַמענהאַנג מיט אָפּפאָרן: משה דוד יאגאדניק זאָגט צום ח׳ מרגלית: „וואָס ביסטו פאַרזאָרגט, אפשר ווילסטו נישט פאָרן? גיב מיר דעם סערטיפיקאַט וועל איך פאָרן!„ דער ענטפער איז געווען: „איך זאָרג נישט פון מיין פאָרן נאָר פון אייער בלייבן אין גלות״...

דאָס געזעגנען ביי די באַן פאַרן אָפּפאָרן.

זייער גראַנדיעז איז אויסגעפאַלן דער אָפּפאָר פון דער משפּחה מרגלית, עס האָבן אויסגעפעלט קארעטעס (דראָזשקעס) און דער עולם האָט געשטראָמט צו פוס צו דער באַן. עס זענען געקומען צו דער באַן עסקנים, פריינט און זייער אַ סך „עמך״, וועלכע פלעגן אין אַ עת־צרה זיך ווענדן וועגן הילף אין די געזעלשאַפטליכע אינסטיטוציעס, ווו מרגלית איז געווען פאַרטרעטן, די אָרימע פשוטע יידן זענען געווען גערירט ביז טרערן.

אין נאָוועמבער 1935 איז ח׳ מרגלית אָנגעקומען קיין ארץ ישראל, ווו ער האָט אַ סך יאָרן ממשיך געווען אין זיין הייליקער אַרבעט לטובת קק״ל.

דאָס הויז פון משפחה מרגלית איז אויך דאָ אין ישראל פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ בית־וועד פאַר אַלע אסטראווער, בעיקר פאַר די נייַ־אָנגעקומענע עולים, וועלכע האָבן זיך על־פי־נס גערעטעוועט פון שרעקלעכן חורבן. אין דער צייט פון די בלוטיקע מלחמה־יאָרן האָט ח׳ א. מרגלית נישט געוואָלט. ער האָט אָרגאַניזירט הילף פאַר די אָסטראווער לאַנדס־לייט, וועלכע זענען פערוואָגלט געוואָרן קיין סיביר און אין די צפון טייגעס אין רעטע־פאַרבאַנד. ער האָט אָפגעזוכט קרובים פון די עולים, זיין שטוב איז געוואָרן כמעט אַ בית־אסטראוו.

די לעצטע יאָרן האָט ער געווידמעט זיינע כוחות און צייט דעם יזכור־בוך, דעם זכרונות־מאַנומענט, צו פאַראייביקן די טראַגיש אומגעקומענער יידישער קהילה פון אסטראוו־מאזוויעצק. ח׳ אריה מרגלית איז געווען און איז געבליבן אַ טרייער זון פון דער יידישער קהילה אין אסטראוו־מאַז, לאָמיר אים ווינטשן געזונט און אריכות ימים.

אַ גרופע קינדערלעך פון דער אַלטער היים

לאַנדסמאַנשאַפטן אין דער וועלט

אריה (לייב) מרגלית
תל־אביב
(פאָרזיצער פון דער אסטראווער לאַנדסמאַנשאַפט אין ישראל)

ארגון עולי אוסטרוב־מזוביצק בישראל

אין יאָר 1945, ווען איך האָב אָנגעהויבן באַקומען בריוו און בקשות וועגן הילף, איז מיר געקומען אויפן געדאַנק צו אָרגאַניזירן אַן אסטראווער לאַנדסמאַנשאַפט אין ארץ־ישראל צו העלפן די לאַנדסלייט אין רוסלאַנד. אין חול־המועד פסח תש״ה 1.4.1945 איז פאָרגעקומען די ערשטע גרינדונגס־פאַרזאַמלונג מיט מער ווי הונדערט בעטייליקטע, און עס איז געוויילט געוואָרן אַ פאַרוואַלטונג פון 9 פערזאָן מיט דעם שרייבער פון די שורות אין דער שפּיץ.

דער ועד האָט זיך פאַרנומען מיט זאַמלען געלט און שיקן פּעקלעך קיין רוסלאַנד; מיט דער אַרבעט פון איינקויפן, איינפּאַקן און אָפּשיקן די פאַרשידענע אַרטיקלען האָבן זיך פאַרנומען דער שרייבער פון די שורות, מאלע ליוואזער און פרידל שאלעוויטש, ביי וועמען אין שטוב עס זענען געפּאַקט און אַדרעסירט געוואָרן די טראַנספּאָרטן.

אַזוי, ווי קיין געלט אָדער שפּייז האָט מען נאָך נישט געקאָנט שיקן, האָט מען זיך געמוזט באַגרעניצן מיט שיקן קליידונג, שיך און גאַלאַנטעריע זאַכן, וואָס האָבן געהאַט אַ גרויסע חשיבות אין רוסלאַנד. עס זענען געזאַמלט געוואָרן 350 ענגלישע פונט (אַ היפּשע סומע אין יענער צייט), און אַרויסגעשיקט געוואָרן בערך 150 פּעקלעך צו 50 משפּחות, צו דריי פּעקלעך פאַר אַ משפּחה.

די אַרבעט איז אָנגעגאַנגען ביז סוף 1946, ווען די פּוילישע יידן האָבן זיך ווי רעפּאַטריאַנטן צוריקגעקערט פון רוסלאַנד קיין פּוילן, דייטשלאַנד, פראַנקרייך און אַנדערע לענדער.

די אַרבעט פון שיקן הילף צו די לאַנדסלייט איז דעמאָלט אַריבער צום רעליף־קאָמיטעט אין ניו־יאָרק, וועלכער האָט זיך דאַן אָרגאַניזירט און פ״ל געטון אויף דעם געביט.

אין די ווייטערע צוויי יאָר, ווען די פּליטים האָבן אָנגעהויבן פערלאָזן די ערטער און ווידער געוואַנדערט אין די גרויסע וועלט, צפון־און דרום־אַמעריקע, קאַנאַדע, אויסטראַליע און בעיקר קיין ישראל, האָט זיך די זאָרג פאַר די פּליטים ווידער איבערגעטראָגן צו אונדז. דעמאָלט איז געבוירן געוואָרן דער געדאַנק צו שאַפן אַ ליי־קאַסע וואָס זאָל געבן די עולים הלוואות אין פאָרם פון קאָנסטרוקטיווע הילף ביים איינאָרדנען זיך אין לאַנד, — נישט קיין נדבות.

נאָכדעם ווי דער רעליף־קאָמיטעט אין ניו־יאָרק האָט דעם פאָרשלאַג בעשטעטיקט, האָט אונדז אין נאָוועמבער 1948 בעזוכט דער פאָרזיצער פון דאָרטיקן רעליף־קאָמיטעט, אונדזער לאַדנסמאַן יחיאל כרוסט, און דערטיילט די ערשטע 500 פונט צו גרינדן די ליי־קאַסע, אויפן אָרט האָבן מיר אויך געזאַמלט די סומע פון 250 פונט, צוזאַמען אַלזאָ 750 פונט, אַן אָנגעזעענע סומע אין יענער צייט, אָבער דאָך נישט גענוג פאַר די צאָל אָנגעקומענע געראַטעוועטע לאַנדסלייט קיין ישראל.

דאָס געלט איז אין אַ קורצע צייט געוואָרן פאַרטיילט. די אין אַמעריקע צוגעזאָגטע וועלטערע הילף האָט צום באַדויערן געדויערט פון יאַנואַר ביז יולי 1949. ענדלעך איז אַנגעקומען די סומע פון 1200 פונט, אין משך פון דער צייט האָט מען קיין הלוואות נישט געקאָנט אַרויסגעבן.

די אַרבעט פון נייעם ועד איז אָנגעגאַנגען ביזן חודש אַפּריל 1950. ווען עס איז ווידער פאָרגעקומען אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג מיטן אָנטייל פון געסט פון אַמעריקע, די לאַנדסלייט טאפּעל און ווייזלאַך. עס איז געווייזלט געוואָרן אַ נייער ועד מיט יהודה שולץ בראש. דער שרייבער פון די שורות האָט זיך, צוליב זיין שלעכטן געזונד־צושטאַנד אין דער וועלט־קריג, אַוועקגעפאָרן פון דעם ועד נישט באַטיילט.

אין משך פון פיר יאָר איז די אַרבעט פון דער ליי־קאַסע געוואָרן פאַרנאַכלעסיקט, די חובות נישט אויפגעמאָנט, אין רעזולטאַט־דערפון זענען אָפּגעשטעלט געוואָרן די הלוואות.

ענדליך איז אין פברואר 1954 געקומען געוואָרן אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג אויפצוקלערן דעם מצב און עס איז געווייזלט געוואָרן אַ נייער ועד, מיט מיכאל טשעכאנאוויעצקי בראש. אין משך פון 2 יאָר, וואָס דער ועד האָט עקזיסטירט איז, אַחוץ דער נסיעה פון פאָרזיצער קיין אַמעריקע, קיין באַזונדערע פאָזיטיוו אַרבעט נישט צו פאַרצייכענען.

אין אַפּריל 1956 ווערט געווייזלט אַ נייער ועד וואָס האָט צוליב נישט דער־פאַרנקייט, און דער עיקר די ליידיקע קאַסע (דאָס גרעסטע טייל פון געלט איז געווען ביי די לווים) נישט באַוויזן עפּעס אויפצוטון.

אין מאי 1957, ווען דער ועד האָט זיך געוואָנדן צום שרייבער פון די שורות וועגן אַקטיוויע הילף און שטעלן זיך אין שפּיץ פון דער אַרבעט (ביים אויפמאָנען די פאַרלעגענע חובות א. א) האָב איך מסכים געווען דאָס צו טון מיטן באַדינג, אַז דאָס אָפּגענומענע געלט זאָל באַנוצט ווערן אַרויסצוגעבן אַ יזכור בוך צו פאַרייביקן אונדזערע אומגעקומענע קדושים.

נאָך דער הסכמה פון ועד, האָב איך זיך געווידמעט דער אַרבעט און ס׳איז מיר געלונגען ביז היינט צוריק צו באַקומען בערך 75% פון די חובות.

אין יולי 1958 איז ווידער פאָרגעקומען אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג, אויף וועלכער עס איז אָפּגעגעבן געוואָרן אַ געניעיר באַריכט פון דער אַרבעט אין משך פון יאָר, אויך וועגן יזכור־בוך, און עס איז געווייזלט געוואָרן אַ נייער ועד אין צוזאַמענשטעל פון: אריה מרגלית, יפה גראף, יחזקאל ראטאוויטש, שלום סטריקאווסקי, גדליה לעשץ און בערל דמאכער (דער לעצטער פון חיפה).

אין די לעצטע 3 יאָר האָט מען שוין אַרויסגעגעבן הלוואות (אין קליינע סומען) צו אַ געוויסע צאָל לאַנדסלייט.

אויך איז געגעבן געוואָרן הילף צו צענדליקער משפּחות נייע־עולים, וועלכע זענען געקומען אין די לעצטע יאָרן פון פוילן. אין ווינטער דורכגעפירט אַ מלבושים־אַקציע און צעטיילט צווישן פיל נויטבעדערפטיקע נייע־געקומענע.

יעדן פאָר פסח ווערט געמאַכט אַ פסח־אַקציע „מעות־חיטים" (אין אַ קליינעם מאַס־שטאָב) און ווערט פערטיילט אַלס שטיצע אויף יום־טוב. און דער עיקר עס איז געוואָרן געשפּענדעט אַ היפשע סומע פאַ רדער אויסגאַבע פונעם יזכור־בוך צו פאַראייביקן די שטאָט און די אומגעקומענע.

דער קאמיטעט האט אויך געלאזט אריינשטעלן אין מרתף־השואה אויפן הר־ציון אין ירושלים א לוח־שיש אלס א מצבה.

מיר האבן אנגעפאנגען א אקציע פון פלאנצן טויזנט בוימער אין יער־הקדושים פון „קרן־הקיימת לישראל" אין די בערג ארום ירושלים לזכר די קדושים. צו דעם צוועק איז שוין געזאמלט געוואָרן בערך 200 פונט, מיר האפן די אקציע פארצוזעצן.

יעדעס יאָר „כ"ט חשון" אין יאָר־צייט טאָג פון ערשטן מאסן־מארד וואס איז פארגעקומען כ"ט מרחשון ת"ש 11.11.1939 ווערט אויפגעארדנט א טרויער־אקאדעמיע אזכרה צו וועלכע עס קומען הונדערטער לאנדסלייט.

אין ישראל געפינען זיך העכער 600 משפחות אסטראווער, וועלכע זענען צושפרייט איבערן לאנד, אין די שטעט, דערפער און זידלונגען. לאמיר האפן דאס די ארבעט פון ארגון וועט טראָץ די פעלערן פון די פריערדיקע יאָרן, דאָך געלונגען אנצוגיין מיט דער ארבעט לטובת די לאנדסלייט.

דער קאמיטעט אין ישראל אין יאָר 1959

זיצן פון רעכטס: יפה גראף, אריה מרגלית און זיין פרוי גיטל מרגלית.

שטייען: יחזקאל ראטאוויטש, בעריל דמאכער, שלום סטריקאווסקי און גדליה לעשץ.

חיה פאלגאן-אורלאנט
ניו-יאָרק

אסטראווער אין פאריז

אונדזער שטאָט אסטראווע האָט אויך געגעבן פראַנקרייך אַ קליינע צאָל אירע איינוווינער, אַן ערך 10—15 פאַמיליעס, דער עיקר אין פאַריז; דער רוב ביי היים־אַרבעט ((פאשאניערס): שניידעריי, שטריקעריי און אַנדערע צווייגן פון דער אינדוסטריע. קיין ספּעציעלע לאַנדסמאַנשאַפט, ווי אַנדערע שטעט — די אַזוי גערופענע סאסייטעס — האָבן אונדזערע אסטראווער דאָרט נישט געשאַפן. זיי זענען אַריינגעוואָקסן אין דעם אַלגעמיינעם געזעלשאַפטלעכן לעבן פון יידישן פאַריז — יעדער לויט זיינע פּאָליטישע אָנשויונגען. די פרייע צייט פאַרברענגט מען אין קולטורעלן פאַריז מיט ליבע צום לאַנד און אירע טראַדיציעס.

זינט 1936, ביים אויסברוך פון שפּאַנישן בירגער קריג, האָבן מיר צו פאַרצייכנען דעם ביישטייער פון אונדזער לאַנדסמאַן משה ריבא צו דער דעמאָלטיקער סאָלידאַריטעט פאַר די שפּאַנישע רעפּובליקאַנער. ער האָט זיך פרייוויליק אָנגעשלאָסן פאָרן קיין שפּאַניע און קעמפן פאַרן זיג פון דער דעמאָקראַטיע.

אין אָנהייב פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָבן אייניקע פון אונדזערע לאַנדס־לייט זיך אויך אָנגעשלאָסן אַלס פרייוויליקע אין דער פראַנצויזישער אַרמיי, צוזאַמען צו שלאָגן דע סהיטלעריזם: משה ריבע, טייטל, אהרן גאנשער א. אַ.

אין יוני 1940, ווען די דייטשן האָבן אָקופירט פראַנקרייך און באַלד אָנגעהויבן דורכפירן זייער באַרבאַרישע אַנטי־יידישע געזעצן, (אַרעסטן און אויסזידלונגען), זענען פון די ערשטע קרבנות פון אונדזערע לאַנדסלייט געווען בנימין מיאדאשעווסקי און די צוועיבאקס, וועלכע זענען שוין קיינמאָל מער נישט צוריק געקומען. די צייטווייליק איבערגעבליבענע האָבן געלעבט אין כסדרדיקע שרעק. אַלע מאָל פרישע גזירות און די געלע לאַטע — נישט טאָרן גיין לענגער ווי ביז 8 אַזייגער אין אָוונט, ספּעציעלע שעהן פון איינקויפן פאַר יידן, נישט באַזוכן קיין שום עפענטליכן אַנשטאַלט, (סינעמאַ, טעאַטער, ביבליאָטעק א. אַ.), פאָרן אין ספּעציעלע אָפּגעזונדערטע וואַגאָנען א. אַ. פאַרן עובר זיין איינעם פון אָט די געזעצן האָט געדראָט פאַרשיקט צו ווערן אין אַ לאַגער. אַ טייל פון אונדזערע לאַנדסלייט האָבן זיך אַקטיוו באַטייליקט אין פאַרשידענע געזעלשאַפטלעכע אַרבעטן: שאַפן געלט, שיקן פּעקלעך פאַר עלענטע יידן אין די לאַגערן, העלפן פאַמיליעס פון די פאַרשיקטע מענער ווי אויך אונטערגרונט אַרבעט קעגן שונא. צווישן זיי — חיה פאלגאן, מאיר ליסט און אַנדערע.

דעם 16טן יולי, וואָס איז פאַרצייכנט פאַר די טראַגישטע און גרעסטע אויסזידלונג־גען פון די פראַנצויזישע יידן, זענען פון אונדזערע אסטראווער אויף אַ מערדערליכן אופן אַרויסגעריסן געוואָרן פון זייערע היימען: ביילע רובין, אַ קראַנקע האָבן זיי די מערדערס אַרויסגענומען פון בעט און פאַרשיקט אין דראנסי און שפּעטער אין פאַרניכטונגס לאַגער אוישוויץ; איר שוועסטער צירל, וואָס האָט דאַן געגרייט אַ פּעקל עסנוואַרג פאַרן ברודער משה, אַ זעלנער אין געפאַנגן־לאַגער, האָט לויט אַ צייטווייליקן געזעץ, געקאָנט בלייבן. וועלנדיק אָבער אָפּראַטעווען ביילען, האָט זי זיך פרייוויליק פאָרגעלייגט אנשטאט דער קראַנקער שוועסטער. די מערדער האָבן אויך זי פאַרנאַרט און אומגעבראַכט. דעם זעלבן טאָג איז אויך גענומען געוואָרן דינה גאלדוואסער, און דער איינציקער זון פון פרוי לופקע איז דערשאָסן געוואָרן.

יעדער פון אונדז אסטראווער דערמאָנט זיך דעם מאלקינער בעל־עגלה מיט זיין פאַמיליע. די 4 זין און דריי טעכטער און מאַמע ליסט זענען געווען פאַרעכנט פאַר די פיינסטע פאַלקס־מענטשן אין דער יידישער אַרבעטער משפחה. מאיר, פון די יונגע יאָרן אַ שניידער, איז דאָן געווען אַקטיוו אין דעם אסטראווער שניידער פאַריין. שפעטער פאָרט ער קיין וואַרשע פאָרזעצן זיין אַקטיוויטעט אין פאַריין און אויך אַנדערע געזעלשאַפטלעכע אַרבעטן.

ווען די גאַנצע פאַמיליע וואַנדערט אויס קיין אַרגענטינע פאָרט אויך מאיר מיט. אייגער פון די ברידער איז שוין דאָן געווען אין רוסלאַנד און פאַלט אין דער צווייטער וועלט מלחמה אויפן שלאַכט־פעלד, אַ צווייטער וועלט דערשאָסן אין אַ פאַרביטערטן קאַמף פין זיין שעף, זייענדיק דער אָנפירער פון שטרייק. דער בעל־הבית שיסט אים, און אַ גוססדיקער מיט דער לעצטער קויל אין האַנט שיסט ער דעם בעל־הבית. מאיר ליסט וועלט אויך אין אַרגענטינע זייער שנעל אַקטיוו אין אַ רעדאַקטאָר פון אַ יידישע צייטונג. אין 1929 ווערט ער געזוכט פון דער פאָליציי און געצוווונגען צו פאַרלאָזן בוענאס אירעס. ווערנדיק אומלעגאַל, פאָרט ער קיין אורוגוויי. אויך דאָרט איז ער טעטיק און פאָרט צוריק קיין בוענאס אירעס. דאָרט וועלט ער אַרעסטירט, אָבער אויך אין תפיסה זעצט ער פאָר קעמפן פאַר בעסערע באַדינגונגען און פירט אָן מיט אַ הונגער־שטרייק. נאָכן באַפרייט ווערן זענען מיר מאירן מיט פיר זיינע חברים אין 1936 אויפן שפּאַנישן פראָנט אַלס פריי־וויליקער קעמפער אין דער אינטערנאַציאָנאַלער בריגאַדע. נאָך אַ רייע העלדישע קאַמפן פאַלט די גרופע אַריין אין די הענט פון שונא. מאירן מיט זיינע יידישע חברים געלונגט דאָן צו אַנטלויפן אויף דער פראַנצויזישער טעריטאָריע נעבן דער שפּאַנישער גרענץ, ער פאַלט דאָן אַריין אין דעם קאָנצענטראַציע לאָגער גורס. אַ קראַנקער, צעבראָכענער און אויסגעהונגערטער געלונגט אים צו אַנטלויפן פון לאָגער קיין פּאַריז.

אין די שטורמישע טעג פון דער דייטשער אָקופּאַציע שליסט ער זיך גלייך אָן אין דער פּאַרטיזאַנער באַוועגונג. און באַטייליקט זיך אין דריי סאַבאָטאַזש־אַקטן קעגן די דייטשן. אייגער פון זיי ווערט אַפילו דערמאָנט דורך די ראַדיאָס פון לאָנדאָן און מאָסקווע. צוגלייך מיט מאירס העלדישע טאַטן וואָקסט דער געיעג פון די „געסטאפּא" צו אַרעסטירן אים, אין 1943 פאַלט מאיר אַריין דעם שונא אין די הענט. דער גרעסטער קאַפּיטל פון העלדישקייט איז זיין טויט. די פאָליציי, וויסענדיק אַז ער איז געווען דער פירער פון די צווייטע פאַרטיזאַנער גרופּע אין פּאַריז, פייניקט אים מערדערלעך, אָבער עס געלונג זיי נישט אַרייסצובאַקומען פון אים קיין נאָמען אָדער ידיעה וועגן זיינע חברים. זיין מאָראַל איז לויטער, אָבער דער קערפער איז אַ פאַרפיניקטער, אַ דערשלאָגענער.

דעם 1טן אָקטאָבער 1943 ווערט ער אויסגעלייזט פון די יסורים דורך דערשיסן פון אַן אָפּטיילונג נאַצי־סאָלדאַטן. דער נאָמען פון אונדזער לאַנדסמאַן מאיר ליסט וועט העל לויכטן אין דער העלדן־געשיכטע פון יידישן פאָלק און פון דער אַרבעטער באַוועגונג. מאיר ליסט׳ס קערפער איז מיט פיל אַנדערע העלדן פון פראַנצויזישע ווידערשטענדלער באַגראָבן אויפן בית־עולם פון איוורי.

אין דעם באַפרייטן פּאַריז, אויף דער איניציאַטיוו פון יוסף כרוסט, (דעמאָלט אין ישראל) און אברהם מרדכי ארזשיצער — פון לאָנדאָן, ווערן געהרופן די געראַטעוועטע אסטראווער פון פּאַריז און שארית־הפליטה אויף אַ מיטינג. עס ווערט אויף יענעם מיטינג אויסגעווייילט אַ קאָמיטעט פון די ברידער עפשטיין, יידל זילבערמאַן, פערל זילבערמאַן, חיה פאלגאן, משה ריבע, שלום מיגדאל און ליפקע.

משה פריד
ניו־יאָרק

אסטראווער אין אמעריקע

אין די צוואַנציקער יאָרן האָט מען געטראָפן פיל אסטראווער אין אַמעריקע באַשעפטיקטע ביי די נאָדל־פֿאַבן; דער רוב איז געווען אַנגעשלאָסן אין סאכאטשעווער ברענטש פון יידישן פראָפעסיאָנעלן אָרדן „אַרבעטער רינג".

ווי קומען אסטראווער אין אַ צווייג פון „אַרבעטער רינג" מיט דעם נאָמען „סאכאטשאווער"? אַ וואַרשעווער בחור, וואָס האָט געהערט צום סאכאטשעווער בראנטש, האָט אַהין אַרײַנגעצויגן זײַן מיידל, אַן אסטראוועריו. זי ווידער האָט אויך פאַרשלעפט אסטראווער באַקאַנטע צו דעם בראנטש און אַזוי האָט זיך דאָרט געשאַפן אַ מערהייט.

די אסטראווער מיט די סאכאטשעווער, ווי אַלע אָפּטיילונגען פון א. ר. האָבן געפירט אַ קולטורעלע אַרבעט, אָפּגעהאַלטן לעקציעס, דיסקוסיע־אָוונטן און צוזאַמען־קונפֿטן.

אָנהויב 1922 גרינדעט זיך די לינקע צייטונג „פרייהייט" אַרום וועלכער עס קאָנצענטרירן זיך אַלע לינק געשטימטע עלעמענטן — אַנטוישטע פון „פאָרווערטס".

די בעסטע שרייבער אין יענער צייט: אברהם רייזין, לייוויק, ווינטשעווסקי, יעקב מילך, שלום אש, לעא קאברין, מנחם ברישא, — זענען דעמאָלט אויף אַ געוויסער צייט געוואָרן מיטאַרבעטער פון דער „פרייהייט".

דער קאַמף צווישן רעכטס און לינקס וועלט אַלץ שאַרפער. אין יאָר 1929 קומט אַ שפּאַלטונג אין אַרבעטער רינג, און די לינקע עלעמענטן גרינדן דעם „אַרבעטער ארדן", אין וועלכן עס גרינדעט זיך אויך דער אסטראווער־סאכאטשעווער בראנטש. אַ בראנטש וואָס צעוואַקסט זיך ביז אַריבער 500 מיטגלידער.

אין אָנהויב 30ער יאָרן, וועלט אין ניו־יאָרק אויפגעלעבט דער הילפס־קאָמיטעט, אונטערן נאָמען, „פאַרייניקטער אסטראווער הילפסקאָמיטעט". צו יענער צייט האָבן דאָרט אָנטייל גענומען אַלע אסטראווער אָרגאַניזאַציעס, ווי די 2 אַרבעטער־רינג ברענטשעס, (ייִנגע און אַלטע), די אסטראווער שוהל און דער אָרדן ברענטש. ביז דער מלחמה האָבן מיר געשטיצט די אינסטיטוציעס אין אסטראוע, ווען די מלחמה איז אויסגעבראָכן, און די דייטשן האָבן אָקופּירט פוילן, האָבן מיר גאָרנישט געקענט טון פאַר אסטראוע און די הילפס אַרבעט איז אָפּגעשטעלט געוואָרן. ווען די מלחמה האָט זיך געענדיקט און מיר האָבן זיך געקאָנט פאַרבונדן מיט אסטראוער איז די אַרבעט באַנייט געוואָרן מיט מער שוווּנג. מיר האָבן געשאַפן און געשיקט גלט, פעקלעך מיט עסנוואַרג און קליידער אין די ד. פּ. לאַגערן, ווו אסטראוער האָבן זיך געפונען.

אין ישראל איז אונדזער הילפס אַרבעט פאַרברייטערט געוואָרן, ביז ס׳איז געוואָרן דער איינציקער פלאַץ צו העלפן אסטראוער. אָבער אַ סך אסטראוער אין אַמעריקע טראַכטן, אַז ווי נאָר מען דערגרייכט דאָס צוגעזאָגטע לאַנד, איז שוין נישט נויטיק קיין הילף. דער פאַקט, וואָס עטלעכע אַקטיוו טוער זענען געשטאַרבן און אַנדערע האָבן זיך אָפּגעקילט, האָט זיך געשאַפן אַ קליינער פרויען קאָמיטעט, אַ מין „הילפס־פאַריין" זיי האָבן געשיקט אינדיווידועלע הילף צו אסטראוער אין ישראל. נאָכדעם, ווי די הויפּט־טוערין זייערע, אסתר ראטענבערג איז געשטאָרבן, האָבן זיי אויך אויפגעהערט פאָרצוזעצן

די אַרבעט און דער אסטראוועד קאָמיטעט אין ניו־יאָרק איז כמעט ווי אַראָפּ פון דער אַרעמע...

עס איז געבליבן: אסטראוועד־גראיעווער הילפס־פאַריין פון געווען אינט. ארדן, זייער אַרבעט איז אַ מין פראטערנאלע הילף. זיי האָבן 60 מיטגלידער; מיט זייערע פרויען — ביז 100. זיי העלפן אַנדערע ראַדיקאַלע אַרגאַניזאַציעס (אַפילו נישט יידישע) דער ראובן ברייניז קליניק אין תל־אביב, איז אויסגעבויט געוואָרן דורך דעם אינט. אַרבעטער ארדן. הייַנט, אַ דאַנק עטלעכע נייַ־געקומענע אסטראוועד, זענען מיר ווידער פאַרייניקט אין אַ לאַנדסמאַנשאַפט און מיר וועלן אויף די מידע און אַנטשלאָפענע לאַנדסלייט.

וואָס איך געדענק פון אסטראוויע

אין 1915—1916 ווען די דייטשע אקופאַנטן זענען געווען אין אסטראוויע, האָט זיך געגומען רירן אַ ביסעלע אין יידיש־געזעלשאַפטלעכן לעבן. ספעציעל די בונדישע אַרגאַניזאַציע, אונטער דער אָנפירונג פון יצחק אהרן סיגער. דער „בונד" פלעגט צושיקן די וואָכנשריפט „לעבנס־פראַגן" צו די חברים און סימפאַטיקער פון „בונד".

אין 1918 האָט דער „בונד" שוין געהאַט אַן אייגענעם לאָקאַל און די בונדישע אַרבעט איז נאָך מער פאַרשטאַרקט געוואָרן.

נאָכן פאַרענדיקן די מלחמה האָבן פוילישע לעגיאָנערן אַרויסגעטריבן די דייטשן און פאַר די פּאָליאַקן איז געקומען פרייהייט אין שטעטל. ביז דער גרינדונג פון דער מלוכה איז געשאַפן געוואָרן אַ מיליץ פון פּ. פּ. ס. די אַרבעטער פון די אסטראוועד טאַרטאַקן, פאַבריקן און וואַרשטאַטן האָבן געפאָדערט אַן 8 שעה׳דיקן אַרבעטסטאָג.

אקטיוויסטן פון געזעלשאַפט. אוונט־קורסן לינקע פועלי־ציון. — אסטראוו־מאַז. 1929.

פון וואַרשע איז אַראָפגעקומען דער בונדישער טוער לוריע. (נישט לאַנג צוריק־געקומען פון סיבירער פאַרשיקונג). ער האָט אָרגאַניזירט אַ פראָפעסיאָנעלן פאַריין פון יידישע אַרבעטער. אַלע פאַך־גרופּעס זענען געווען אָנגעשלאָסן אין דעם פראָפ.פאַריין. דער לאָקאַל פאַרן פאַריין איז געדונגען געוואָרן ערגעץ אונטער דער שטאָט ביי אַ קריסטין. דורכגייענדיק דורך דער פּויערטעס שטובן צום פאַריינס־צימער האָט זיך געשפּירט פון דער קיך אַ מין „פּרעמדער" ריח וואָס די יידישע אַרבעטער האָבן נישט געקאָנט פאַרטראָגן...

דערנאָך איז געקומען אַ בונדישער טוער ארנאלד, ער האָט אָרגאַניזירט די שלאָסער, שמידן און בלעכער. ווען אַ קלייניע, שוין אַ ביסל לינק געשטימטע גרופּע (צווישן זיי אויך איך) האָט נישט געוואָלט, אַז דער „בונד" זאָל אַלץ קאָנטראָלירן, האָט דער בונדישער טוער ארנאלד, געפונען די פּוילישע מעטאַל־אַרבעטער אין אסטראווע זיי זאָלן שטימען פאַר אים, אַזוי אַרום איז ער געבליבן דער פירער פון „בונד".

צו יענער צייט איז אויך אַנטשטאַנען אַ שטאַרקע גרופּע פון לינקע „פּועלי־ציון". און „פאַרייניקטע".

איך געדענק בעת דעם גרויסן מיטינג וועגן 8 שעה'דיקן אַרבעטס־טאָג, בין איך אַרומגעלאָפֿן איבער יידישע וואַרשטאַטן און געפונען די אַרבעטער צו דער פאַרזאַמלונג.

אין 1920 קומען די באָלשעוויקעס אַריין קיין אסטראווע. זיי זענען געווען נישט מער ווי 2 וואָכן, אַבער די ראַדיקאַלע יידישע יוגנט און אַ טייל פּאָליאַקן, האָבן אָנגעהויבן אָנפירן מיט דער פאָליציי און פאַרנומען אַמטן אין מאַגיסטראַט. די רויטע אַרמיי איז דערצו מסכים געווען. ווען זיי האָבן זיך צוריקגעצויגן פון אסטראווע, זענען הונדערטער יידישע יונגעלייט, צוליב מורא פאַר די פּאָליאַקן, מיטגעלאָפן. דערנאָך האָבן פיל אַנטיסעמיטן און אויך יידישע אַוואַנטוריסטן שאַנטאַזשירט די לינקע, דראָענדיק מיט מסירה.

מען האָט געשלעפּט יינגע און אַפילו עלטערע יידן פון די שטובן. זיי איינגעזעצט אין תפיסה און געשלאָגן. די פּוילישע מאַכט אין אסטראווע האָט אַלע יידן באַטראַכט ווי באָלשעוויקעס.

צווישן די אַנטלויפנדיקע מיט די יינגעלייט פון אסטראווע איז אויך געווען מיין ברידער שייע פריד. ער איז קוים אַלט געווען 14 יאָר. אַלע האָבן אים גערופן „דער יינגסטער רעוואָלוציאָנער".

אַלע זענען געכאַפּט געוואָרן ביי דער שטאָט זעמבראווע און צוריק געבראַכט געוואָרן קיין אסטראווע, צווישן זיי אויך מיין ברודער. אין 24—1923 האָט ער דורכגעשמוגלט די גרענץ קיין רוסלאַנד. אין מינסק האָט ער גראַדואירט אַלס לערער, אָבער נישט געוואָלט אָנעמען קיין פּאָסטן, מסתמא, ווייל זיין טאַטנס מלמדות איז אים געלעגן אין די ביינער... ער איז אַוועק קיין לענינגראַד און געאַרבעט אין אַ פאַבריק. די לעצטע ידיעות פון אים זענען געווען אין 1939.

געבורט און טעטיקייט פון פאריניקטן אסטראוער רעליף־קאמיטעט אין ניו־יארק

איבערבליק פאר'ן יאר 1937 פון הערשל פריידקעס

מיט'ן אנהויב פון 1937 ווערט דאס אמעריקאנער יידנטום אלארמירט וועגן דער קאטאסטראפאלער לאגע פון די איבער דריי מיליאן יידן אין פוילן, וועלכע עס קומט אויסצושטיין עקאנאמישע און פאליטישע פארפאלגונגען. דער אנטיסעמיטיזם ווערט וואס א טאג אלץ גרויזאמער. די צעיושעטע כוליגאנעס באנוגענען זיך נישט בלויז מיט באיקאט אויף יידישע קרעמער, האנדווערקער און פראפעסיאנאלן, נאר פירן דורך פלאנמעסיקע בלוטיקע פאגראמען אין א ריי שטעט און שטעטלעך, ווי ווילנע, בריסק, פשיטיק, טשיזשעוו, אסטראוו און אנדערע.

די לאנדסמאנשאפטן אין אמעריקע ווערן אויפגעטרייסלט וועגן דער שרעקלעכער לאגע פון זייערע ברידער אויף יענער זייט ים און דערפילן אז דרינגענדע הילף מוז גלייך ארגאניזירט ווערן. עס פעלט די קראפט וועלכע זאל זיך שטעלן אין שפיץ פון אן אלגעמיינער הילפסס־אקציע פאר'ן גאנצן פוילישן יידנטום און דערפאר ווערט די ארבעט ארגאניזירט באזונדער פון יעדער לאנדסמאנשאפט איבער'ן לאנד און ספעציעל גאר אקטיוו אין ניו־יארק.

די געזעלשאפטלעכע טויער פון די אסטראווער ארגאניזאציעס שטייען אויך נישט אפ, און אין פעברואר 1937 ווערט געשאפן דער פאריניקטער אסטראווער רעליף קאמיטעט אין וועלכן עס גייען אריין פארשטייער פון יעדער ריכטונג.

אייפן 14טן מערץ וועט צונויפגערופן דער ערשטער מאסן מיטינג פון די אסטראווער לאנדסלייט און נישט קוקנדיק אויפ'ן שלאקס־רעגן קומען זיך צונויף ארום 150 פערזאן. ס'ווערט פאר זיי געשילדערט די טרויעריקע לאגע פון אונדזערע ברידער און שוועסטער אין אסטראווע און דער פלאן פאר א הילפס־אקציע ווערט איינשטימיק אנגענומען. די פארזאמלטע ענטפערן גלייך אויף אן אפיל מיט 250 דאלאר. דער גרונטשטיין ווערט געלייגט אין דער קאמיטעט טרעט צו צו רעגולערער ארבעט.

דורך בריוו אויסטויש שטעלט מען זיך אין פארבינדונג מיט אסטראווע וועגן שאפן דארט א פארטיילונגס־קאמיטעט אין וועלכן עס זאלן אריין פארשטייער פון אלע שיכטן פון דער יידישער באפעלקערונג. אזא קאמיטעט ווערט דארט געשאפן, און ווערט גוטגעהייסן פון אונדזער רעליף קאמיטעט.

אויך געלינגט אונדז זיך צו פארשטענדיקן מיט אסטראווער לאנדסלייט אין א רייע שטעט איבער'ן לאנד, ווי טשיקאגא, דעטראיט, הארטפארד, וועגן שאפן געמיינזאם אדער באזונדער פינאנציעלע הילף פאר אסטראווע.

אין משך פון זיין איין יאריקער עקזיסטענץ האט דער קאמיטעט דורכגעפירט פינאנציעלע אקציעס מיט א הכנסה פון 1,200 דאלאר אוי ווי פאלגענדן אופן:

אפילס ביי מאסן מיטינגען, באל אין מאי חודש, זאמלונגען ביי לאנדסלייט, 10 סענט־קער ראפל־פארקויף און הויז פארטי בייפריינט טאנדעטער.

דירעקטע הילף קיין אסטראווע איז איבערגעשיקט געווארן די סומע פון 1000 דאלאר, וועלכע איז דארט פארטיילט געווארן דורך'ן ארטיקן קאמיטעט צו פארשידענע הילפס־אינסטיטוציעס, ווי „לינת הצדק", בית יתומים", „גמילת חסדים" קאסע, שולן און אויך צו הונדערטער נויטליידענדיקע פאמיליעס אין פארם פון אינדיווידועלער שטיצע.

עס דארף באמערקט ווערן אז די סומע פון טויזנט דאלאר איז א נישטיקע פאר א

שטאָט ווי אסטראוע אין פאַרגלייך מיט דער הערשענדיקער נויט און פאַראָרימקייט פון דער באַפעלקערונג. אַלס רעזולטאַט דערפון זענען מיטגלידער פון קאָמיטעט און פריוואַטע פּערזאָנען אַלאַרמירט געוואָרן דורך בריוו פון קרובים און אַרגאַניזאַציעס אַז אונדזער הילף האָט זיי נישט דערגרייכט.

אויף די זיצונגען פון קאָמיטעט איז לעצטנס ערנסט באַהאַנדלט געוואָרן די פראַגע פון שאַפן אַ שטענדיקן מיטגלידערשאַפט פון אסטראוער לאַנדסלייט מיט אַ יערלעכן אָפּצאָל, וואָס וואָלט געשאַפן אַ געזונטן פינאַנציעלן באָדן פאַר׳ן הילפס־קאָמיטעט.

די וועריפיצירונגס אַקציע איבער גרויס ניו־יאָרק פאָדערט אָבער אַ גוט אַרגאַניזירטע און פלאַנמעסיקע טעטיקייט וועלכע דער קאָמיטעט האָט באַשלאָסן אָנצוהויבן אינטענסיוו ביים היינטיקן באָל, און פאַרזעצן איר אין פראָגראַם פון זייער וויייטערדיקער טעטיקייט.

דער קאָמיטעט האָפט אַז ער וועט קריגן די פולע אונטערשטיצונג פון דער גרויסער אסטראווער לאַנדסמאַנשאַפט און וועט אין משך פון צווייטן יאָר טעטיקייט קאָנען דורכפירן אַ מער דערפאָלגרייכע הילפס־אַקציע לטובת אונדזערע ברידער און שוועסטער אין דער אַלטער היים.

פאראייניקטער אסטראווער הילפס־קאמיטעט

געגרינדעט אין מאַרטש 1937

צוזאַמענגעשטעלט פון פאָלגענדיקע אַרגאַניזאַציעס אין ניו־יאָרק:

1. **חברה „בקש שלום" אנשי אסטראוו.**
2. **אסטראווער יאנג מענס ברענטש** 536 **ארבייטער רינג.**
3. **אסטראווער ברענטש** 56, **אינט. ארבעטער ארדן.**
4. **אסטראווער ברענטש** 68 **ארבעטער רינג.**

בעאמטע פון קאמיטעט:

סעם ליבגאט — פרויצער
ש. טאנדעטער — קאסיר
מ. וואלבערג — פראָטאָקאָל סעקרעטאר
א. י. טאפעל — פינאַנס סעקרעטאַר
מאַקס סטוטשין — קאָרעספאָנדינג סעק.

מיטגלידער פון עקזעקוטיווע:

מ. אשינסקי	י. כרוסט
בלום	י. לעווער
מ. גורעוויטש	ה. פרייד קעס
א. גאלדשטיין	י. פינקעלשטיין
י. האפמאן	מ. פריד
מרס. טייטשער	י. קאהן
מרס. טאנדעטער	מ. ריטשמאן
ג. יאלאן	סעם קאסקאוויץ

פארטיילונגס־קאמיטעט אין אסטראווע:

משה ראף — פאָרזיצער	י. פאדבילעוויטש
הירש חיים דעפעל — קאסיר	משה פאקשיווע
מ. בורשטיין — סעקרעטאַר	אלי קאסאווער

מאקס סטוטשין

א וויכטיקער פראבלעם שטייט פאר אונדז

פאַר די ייִלע יאָרן זייענדיק טעטיק אויף דעם געביט פון הילפס אַרבעט, און ספעציעל צו העלפן אונדזער שטאָט אסטראווע, ווו די נויט איז לעצטנס געוואָרן אַזוי שרעקליך, איז מיר און אונדז אַלע גוט באַקאַנט אַז דער אסטראווער רעליף טוט אַלעס מעגליכעס צו לינדערן די נויט פון די ליידענדע אין אסטראווע. עס ווערט געשיקט פון צייט צו צייט הילף, וועלכע יעדער איינער פון די אסטראווער ליידענדע ווערט געשטיצט, אָבער די אייגענע פראַגע בלייבט אַלץ: וואָס טוט מען מיט די יתומים וועלכע קאָנען נישט וואַרטן, נאָר מוזן האָבן אַ שטיקל ברויט יעדן טאָג און אַ דאַך איבערן קאָפּ, וויל זייערע פערזאָרגערס זענען פון זיי אַוועקגענומען געוואָרן, און זייער עקזיסטענץ איז נאָר אַפהענגיק דורך דער גוטהערציקייט פון פרעמדע מענטשן. אַפּעלירט צו אונדז דער פרעזידענט פון בית יתומים משה ראף. ווילט איר עפעס שאַפן קאָנסטרוקטיוועס? אַזעלכעס וואָס זאָל פאַראייביקן די אַרבעט פון די אַמעריקאַנער לאַנדסלייט, העלפט אונדז שאַפן אַ שטענדיקע היים פאַר די יתומים, וועלכע זענען געשטראָפט געוואָרן און זענען געבליבן אָן אַ היים. דער אסטראווער רעליף נעמט זיך די אויפגאַבע צו שאַפן אַ פאָנד פאַר דעם צוועק און מיר אַפּעלירן צו יעדן אסטראווער לאַנדסמאַן אונדז מיטצוהעלפן אין דער אַרבעט, און מיט אייער הילף וועט אונדזער אַרבעט געקרוינט ווערן מיט ערפאָלג.

„צענטאס"
געזעלשאַפט פאַר
קינדער און יוגנט־
שוץ אין אסטראווע

*

אַ גרופּע קינדער
מיטן פאָרזיצער
משה ראף.

לאַנדסמאַן צו הילף פון מענדל פיינציג

קלאָר איז דער הימל,
פראָסטיק די נאַכט,
איבער פינצטערע חורבות
די לבנה וואַכט.

דורך אַ פאַרפרוירן פענצטער
מיט שמאַטעס פאַרשטעקט,
ווי אַן אויג פון אַ טויטן
אַ פייערל שרעקט.

עס טראָגט זיך פון הייזל
אַ שטילער געוויין,
אַ מאַמע נעבן אַ קינד,
וואַכט דאָרט אַליין.

עס באַנקט אַ נשמה,
אַ לעבן פאַרשוווּנדט
די אָרימע מאַמע
וויינט איבער'ן קינד...

קיין דאָקטאָר, קיין מעדיצין,
קיין ברויט, קיין קוילן,
קיין פרייד, קיין האָפנונג
פאַר איר קינד אין פוילן...

אסטראווער, לאַנדסמאַן,
פאַרנעם איר געוויין!
ראַטעווט מאַמע און קינד
פון אונטערגיין!

אויפרוף צו די אסטראווער לאנדסלייט!

סעם ליבנאַט, טשערמאן

אַ ביטערע און פינצטערע צייט לעבן יעצט איבער אונדזערע ברידער און שוועסטער אין פוילן. וועלכע פון אונדז לייענט עס נישט די באַריכטן אין דער פּרעסע וועגן זייער שוידערליכער לאַגע? עלענדע, הילפלאָזע, באַרויבטע פון זיערע מענטשלעכע רעכט אויף אַלע גביטן פון לעבן — סיי עקאָנאָמיש, סיי פּאָליטיש. די אַלטע קוואַלן פון פרנסות האָט מען פון זיי אַרויסגעריסן און קיין נייע לאָזט מען זיי נישט זוכן. פאַראַרימט זענען זיי געוואָרן ביז אַזאַ שטופּע, אַז נישט נאָר קיין מאַלצייט, נאָר קיין שטיקל ברויט האָט מען נישט מיט וואָס צו קויפן — שוין אָפּגערעדט וועגן קליידונג.

סקעלעטן, שאָטנס פון מענטשן דרייען זיך אַרום אָן אַן אויסזיכט אויפן מאָרגן. קיין שטראַלט ליכט קען זיך נישט דורכריסן דורך די פינצטערע כמאַרעס וואָס טראָגן זיך ווילד און בייז איבער זייערע האָריזאָנטן און שרעקן זיי מיט אַן אומגעהערטער פרעכהייט און אַ טייוולאָנישן געלעכטער — זיי אומצוברענגען און פאַרניכטן.

יאָ, טייערע לאַנדסלייט! דאָס איז גאָרנישט איבערטריבן. דער פּוילישער „יאסנע־וועלמאזשנער פּאַן" מיט זיין כאַראַקטעריסטישער גאוה, וואָס פרעטענדירט צו זיין דער פאָנען־טרעגער און אייראָפּעישער ציוויליזאַציע, שעמט זיך נישט צו אָרגאַניזירן און דורכפירן בלוטיקע פּאָגראָמען אויף אונדזערע ברידער און שוועסטער לויטן נוסח פון צאַריזשן רוסלאַנד. אויב עמיצער פון די יידן וואָגט צו שטעלן עפּעס אַ ווידערשטאַנד אין וואָרט אָדער טאַט, ווערט ער פאַרשיקט דערפאַר אין טורמע מיטן תירוץ אַז ער איז אַרויסגעטרעטן קעגן דער מלוכה.

דאָס בלוט אין די אָדערן פון יעדן אָרענטלעכן מענטשן ווערט פאַרגליווערט לייענענדיק די נייעס. ס׳איז גאָרנישטאָ אַזאַ גרויסער דיכטער וואָס זאָל קאָנען שילדערן אַלע אונדזערע געמיט אויפּברויזונגען, נאָכדעם ווי מיר לייענען טאָג איין און טאָג אויס אַזעלכע שוידערלעכע פּאַקטן פון פּוילישן גהינום. פאַר אונדז אַלעמען איז קלאָר דער שרעקלעכער ווילן פון „יאסנע וויעלמאזשנעם פּאַן" אויסצוהונגערן די דריי און אַ האַלב מיליאָן יידישע נפשות ביזן טויט. צי וועלן זיי קאָנען פאַרווירקלעכן זייער בעסטיאַלישן ווילן איז אַן אַנדער פראַגע. דער ראַד פון דער מענטשלעכער געשיכטע וועייכט אַמאָל אָפּ פון זיין נאָרמאַלן גאַנג דורך גרויסע שטערעריש קרעפטן. ער גיט זיך אָבער שפּעטער אַזאַ אימפּעטיקן ריס אַז אַלע שטערער אין זיין נאָרמאַלן וועג וועלן צעריבן און צעמאָלן אויף שטויב. ס׳בלייבט פון זיי נישט מער ווי אַ שלעכטער געדוך איז דער געשיכטע.

דערווייל אָבער וואָס טוט מען? קאָנען מיר טאָקע זיצן מיט פאַרלייגטע הענט און אָפּקומען בלויז מיט אַ זיפץ איבערן גורל פון אונדזערע ברידער און שוועסטער אין פוילן? דאָס אַמעריקאַנער יידנטום, אָן אונטערשיד פון ריכטונג און פּאַרטיי, האָט באַשלאָסן אַז ניין, און זיך אַריינוואַרפן אין דער הייליקער מענטשלעכער אַרבעט פאַר שנעלער הילף פאַר פוילישן יידנטום. מיר אסטראווער לאַנדסלייט האָבן זיך אויפּפאַרייניקט אין אייַן גרויסער אַקציע פאַר שטיצן אונדזערע נויטליידנדיקע ברידער און שוועסטער אין דער אַלטער היים.

אסטראווער לאַנדסלייט און פריינט! העלפט אונדז דורכפירן אונדזער אַרבעט צום געווינטשטן דערפאָלג, גיט אונדז אייער הילף און קאָאָפּעראַציע, שליסט זיך אָן אַלס שטענדיקע מיטגלידער פון דעם פאַרייניקטן רעליף־קאָמיטעט און העלפט מיט דעם אייערע ברידער און שוועסטער פון אונטערגאַנג.

פּראַייניקטער אסטראווער רעליף־קאָמיטעט

ב א

אין משך פון זיין 15יעריקער טעג

לטובת אסטרז

(פון משה יצחק טא

יאָר	געזאַמלט אין דאָלאַר	אויסגעגעבן אין דאָלאַר	פ א ר ט י י ל ט
1937	1527.52	458.52	אין אסטראווע
1938	1965.12	809.78	לינת הצדק, בית יתומים, און שטיצע אויף
1939	1101.90	310.53	— — —
1940	391.80	74.40	אין אסטראווע, — ווילנא, — קאווגע
1945	2778.00	363.98	צום יידיש פוילישן פערבאַנד
1946	11322.00	2782.40	צו הפועל המזרחי פאַר אסטראווער יתומים
„	—	—	אין תל־אביב „ „ „
„	—	—	אין שאַנכאי „ „ „
„	—	—	צום יידיש פוילישן פאַרבאַנד
„	—	—	צו אסטראווער אין פוילן
1947	3302.76	1314.34	אין פוילן צו אסטראווער
„	—	—	אין פאַריז
„	—	—	צו נייַ געקומענע אסטראווער
„	—	—	אין תל־אביב
1948	4438.95	1394.79	אין תל־אביב
„	—	—	אין אַמעריקע
„	—	—	צו אַריבער ברענגען פאַמיליעס
„	—	—	צו הגנה
„	—	—	אין פאַריז
„	—	—	תל־אביב (ליי־קאַסע)
1949	3918.00	1519.38	יונייטעד דזשואיש אַפּיל
„	296.00	—	תל־אביב (ליי קאַסע)
„	—	—	צו אַ אסטראווער קראנקער פרוי
1950	219.00	240.35	תל־אביב (ליי קאַסע)
„	—	—	צו יחידים
1951	1782.00	30.00	תל־אביב (ליי קאַסע)
„	—	—	צו יחידים
1952	—	—	תל־אביב (ליי קאַסע)
„	—	—	צו יחידים
	33043.05	9298.47	

געשאַפן	23744.58
פאַרטיילט	23718.85
געבליבן און איבערגעגעבן צום יעציטיקן קאַמיטעט . .	25.73

ב ט

אסטראוועי רעליף־קאַמיטעט אין ניו־יאָרק

באַדערפטיקע.

פינאַנץ־סעקרעטאַר)

	געלט	קליידער און שפייז	
-	1069.00		
-	837.10	איבערגעשיקט קליידער אין אסטראוועי	37.74
-	604.25	" " "	—
-	215.00	" " "	—
-	300.00	שפייז פעקלעך אין אסטראוועי (1945)	115 .30
40	—		1648.77
31	—	קליידער און שפייז	
2	—		
30	—		
95	1985.00	פעקלעך דורך "CAR" (1946)	350.00
85	—		
15	—	פעקלעך דורך "CAR"	1350.00
7	—		
18	1255.00	פסח פעקלעך (1947)	1381.78
25	—		
15	—	מעדיצין	25.00
10	—		
30	—		
50	—		
150	2805.00	פסח פראָדוקטן (1948)	2095.31
100	—		
390	—		
10	5000.00	מעדיצין (1949)	59.60
45	—		7063.50
10	550.00		
110	—		
3	1130.00	סך־הכל געשאַפענעם געלט	33043.05
80	—	פאַרשידענע אויסגאַבען אין אַרטיקלען	
10	905.00	ביים שאַפן די סומע	9298.47
	16655.35	געבליבן רווח	23744.58

פאַרטיילט געלט	16655.35
פראָדוקטן שפייז	7063.50
	23718.85

א. מ. ארזשיצער
ניו־יאָרק

אסטראוועָר לאנדסמאנדשאפט און פאריינען אין אמעריקע

(סעקרעטאַר פון דער אסטראוועָר לאַנדסמאַנשאַפט אין ניו־יאָרק)

וועָן דער ערשטער אסטראוועָר איז געפאָרן אַדער „געלאָפן" קיין אַמעריקע איז זיך שוועָר פאַרצושטעלן. צווישן די, וואָס זענען געלאָפן פון פאָגראָמען, נויט און רעכט־לאָזיקייט אונטער דעם רוסישן צאַר, זענען זיכער געווען אויך אסטראוועָר. מען טרעפט נאָך היינט עלטערע יידן פון אסטראוע וואָס זענען 40—50 יאָר אין אַמעריקע.

ווי אַלע ערשטע אימיגראַנטן, האָבן זיי געמוזט דורכגיין „קאַלטס" און „וואַרימס" אין דער נייער מדינה. אַ טייל, וואָס האָט זיך נישט באַווּיזן צו אַקלימאַטיזירן און איינלעבן מיט דער שוועָרער אַרבעט אין שוויץ־פאַבריקן, אַדער דאָס דאָרטיקע יידישע לעבן איז זיי נישט געווען צום האַרצן — זענען צוריקגעפאָרן. ס׳זענען אויך באַקאַנט אַזעלכע אַנטוישטע צווישן אסטראוועָר.

אסטראוועָר בעלי־מלאכות, וועלכע האָבן נישט געפונען קיין פּלאַץ צו מאַכן אַ לעבן פון אַרבעט און האַנדל איז אסטראוע, זענען געקומען קיין אַמעריקע מיט אַ ווילן צו פאַרבלייבן. האָבן זיי צו ביסלעך אַנגעהויבן אַראָפנעמען זייערע פאַמיליעס און נאָענטע אין אַמעריקע, ספעציעל אין ניו־יאָרק, ווו עס איז אויסגעוואָקסן אַ גרויסער יידישער ישוב.

מען האָט געאַרבעט אין שנייידער־פאַבריקן, ביי היטלען, ביי סטאָלעריי; מען האָט זיך פאַרנומען מיט פעדלעריי. מען האָט אַראָפגעברענגט ווייב און קינד אַדער כלה, און מען האָט אויסגעשטרעקט אַ האַנט צו אַ באַקאַנטן, אַן אייגענעם פון שטעטל; צוגעוויזן ווו צו שטעלן די ערשטע טריט אין דער גרויסער, רייכער מדינה מיט אַזאַ פאַרשידן מענטשן־מאַטעריאַל פון אַלע פעלקער, און בליץ־שנעלן טעמפּאָ פון ווּוקס און אויפבוי.

אין אַזאַ פרעמדער וועלט מיט אַ האַרטער פרעמדער שפּראַך און פרעמדע מנהגים, איז צום בעסטן, וועָן מען איז צווישן אייגענע און נאָענטע; וועָן מען טרעפט אַ ביסל היימישקייט פון דער היים, מיט אַזויפיל טויזנטער פאַרבונדענע פעדים מיט טאַטע־מאַמע און פאַמיליע, מיט חדר, תלמוד־תורה און פריינט.

אסטראוועָר הויבן אָן גרינדן פאַריינען און אייגענע גרופּעס אַדער זיי שאַפן אַ צווייג פון אסטראוועָר אין אַ גרויסער אַרגאַניזאַציע, וואָס נעמט אַרום פיל אַנדערע לאַנדס־לייט.

דער אַרבעטער־רינג מיט צווייגן אין אַלע טיילן פון ניו־יאָרק און פראָווינצן, האָט שוין דעמאָלט עקזיסטירט. נעמען זיך צונויף עטלעכע צענדליק אסטראוועָר און שאַפן אַ „ברענטש", אַ מין צווייג אין דער אַרגאַניזאַציע, מיט אַ נומער 68. אַפּצאָלונגען און בעניפיטן האָבן זיי געהאַט ווי אַלע אַנדערע מיטגלידער פון דער אַרבעטער־רינג משפחה. זיי האָבן געוואָלט האָבן אַ ווינקל פאַר זיך, ווו מען זאָל דערמאָנען זייער שטאָט און ברענגען נייעס פון אייגענע.

די אַרבעטער, די אסטראוועָר לאַנדסלייט, וועלכע זענען אַריין אין אַרבעטער־רינג, זענען געווען אַ מערהייט מיט ראַדיקאַלע און סאָציאַליסטישע איבערצייגונגען. צו יענער צייט, אין יאָר 1906, וועָן די ערשטע 50 אסטראוועָר האָבן זיך פאַריניקט אין איין ברענטש,

איז דער אַרבעטער־רינג אַלס, אַ זעלכער, געווען אַ ראַדיקאַלע אינסטיטוציע מיט סאָציאַליסטישע פּראָגראַמען.

דערנאָך זענען די אסטראווער אויסגעוואָקסן צו אַ צאָל פון העכער 100 מיטגלידער, און צווישן זיי, אַפילו אַמעריקאַנער געבוירענע, וועלכע האָבן זיך גוט געפילט צו קומען אויף אַ מיטינג פון אסטראווער, וווּ טאָטע־מאָמע, אַדער גאָר נאָענטע משפּחה־מיטגלידער האָבן אָנגעהערט. זיי פלעגן זיך פאַרנעמען מיט קולטורעלע טעטיקייטן, אייניאַרדנען פאַרווייַלונגען, שטיצן היימישע א. אַ. וו.

קומען יונגע מענטשן פון אסטראוע און ווילן עפּעס נישט בלייבן מיט די עלטערע, גריִנדן זיי נאָך אַ ברענטש אין אַרבעטער־רינג, מיט אַ נומער 536. אין יאָר 1910 איז שוין דער אַרבעטער־רינג געווען מער פונאַנדערגעוואָקסן, און פון אָנהויב פון 25 מיטגלידער וואָקסן ביז קנאַפּע 2 הונדערט; זיי ברענגען שוין אַריין קליינע ביזנעס־לייט, ווייל דער אַרבעטער־רינג ווערט בכלל אָנגעפילט פון מער און מער קליינע אונטערנעמער.

דער „יאַנג־מענס־ברענטש" האָט שוין ביז 30 פּראָצענט אַמעריקאַנער געבוירענע; מען הערט שוין דאָרט רעדן ענגליש; זיי פאַרנעמען זיך אויך מיט אייניאַרדנען לעקציעס, שטיצן היימישע לאַנדסלייט אין יידישע אינסטיטוציעס.

זענען ווידער דאָ אַנדערע אסטראווער, וואָס ווילן שאַפן עפּעס „פאַר זיך". צוזאַמען מיט אונדזערע שכנים פון דער אַלטער היים, (פון שטעטל זאראמב) אַרגאַניזירן זיי אין יאָר 1930 אַ ברענטש אין אַרבעטער־רינג, פון אסטראווער, — זאַרעמבער און גראיעווער, מיט 19 מיטגלידער. די צאָל האָט זיך שנעל צעוואָקסן ביז 265. זיי האָבן שוין אויך געהאַט אַ ביסל אַמעריקאַנער געבוירענע אַרבעטער, געשעפּטסלייט און פּראָפעסיאָנאַלן.

האָבן אויך פּרויען אין יאָר 1938 אָנגעהויבן זיך פאַרייניקן אין אַ „ליידיס אויקזילערי" (פּרויען הילף) אָנהויבנדיק מיט 25 מיטגלידערינס און געגומען וואָקסן. זיי זענען געווען׳רוב הויז־פּרויען, וועלכע זענען נישט געגאַנגען צו׳ קיין אַרבעטן. און זייער אויפגאַבע איז אויך געלעגן העלפן לאַנדסלייט. צווישן זיי איז אָבער געווען אַ גרויסער פּראָצענט אַמעריקאַנער געבוירענע (אָדער דערצויגענע אין אַמעריקע) האָבן זיי זיך אָנגעהויבן „שעמען" מיט יידיש און זייערע מיטינגען געפירט אין ענגליש. פון דער אַנדערער זייט, זענען ווידער געווען לאַנדסלייט וואָס האָבן געפילט אַ באַדערפענישנאָך רעליגיעזע טראַדיציעס.

אמת, אסטראוער חסידים פון גערער שטיבל, פון אמשינאווער און אלעקסאַנדרער, אָדער אַפילו סטריקאווער — האָט מען נאָך אַלץ נישט געזען אין די ניו־יאָרקער שנייַדער־פאַבריקן, אָבער טייל פרומע יידן האָבן זיך דאָן איינגעבירגערט אין דער יידישער איסט־סייד, און זיי האָבן נישט געוואָלט זיך טרעפן אין אַרבעטער־רינג, נאָר דווקא אין אַן אייגענער שול.

האָבן אסטראוער יידן אָפּגעקויפט אַ שול און אַרויסגעשטעלט דעם נאָמען: „חברה בקש שלום אנשי אסטראווע", און צענדליקער יאָרן איז די שול געווען אַ צוציאונגס־פּלאַץ פאַר יידן וואָס דאַוונען נאָך אָדער האָבן אַ געווינהייט דערביי צוזיין.

איז געווען אַן אייגענער רב, מיט פּרעזידענטן און וויצע־פּרעזידענטן; דירעקטאָרן מיט גבאים פון חברה משניות, און ביי דער שול האָט זיך געשאַפן אַ פּרויען־קאָמיטעט, וואָס האָט באַווייזן צו העלפן לאַנדסלייט נישט ערגער ווי אַנדערע פּרויען־קאָמיטעטן מחוץ דער שול.

די אסטראווער אין אַמעריקע, וועלכע זענען זיך צעוואַקסן אין ברענטשעס ביים אַרבעטער־רינג, ביים אינטערנאַציאָנאַלן אַרבעטער־ארדן (אַ לינקע אַרגאַניזאַציע) און פרויען־פאַרייניגן אין ניו־יאָרק, שיקאַגאָ, אקספארד א. אַנד. פראָווינץ־שטעט זענען פלוצעם בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה, אָפּגעריסן געוואָרן פון דער אַלטער היים, און נישט געווּסט וואָס מיט זייערע טאַטע־מאַמע, זיידע־באבע, און משפחה מענטשן איז פאַרגעקומען.

אָבער באַלד ווי די מלחמה האָט זיך געענדיקט, זענען די אסטראווער נישט אָפּגעשטאַנען פון די הונדערטער אַנדערע לאַנדסמאַנשאַפטן אין אַמעריקע; זיי האָבן געשאַפן אַ פאַרייניקטן הילפס־קאָמיטעט און זיך געשטעלט צו דער אַרבעט צו העלפן לינדערן די נויט פון די רעשטלעך אסטראווער, דער עיקר אין די יאָרן 1945—1950.

ווער עס האָט דורכגעלייענט די בריוו פון די לאַגערן אין דייטשלאַנד, עסטרייך, איטאַליע און נידערשלעזיע, וווּ הונדערטער אסטראווער יתומים, אַלטע לייט, אלמנות האָבן זיך געפונען; ווער עס האָט איבערגעלייענט דעם בלוטיקן געשריי פון פאַרפיניקטע און קראַנקע לאַנדסלייט, וועלכע האָבן געבעטן הילף — דער קאָן פאַרשטיין וואָס פאַראַבלעם דער קאָמיטעט פון אַלע אסטראווער אַרגאַניזאַציעס, מיט יחיאל כרוסט אין דער שפיץ, האָבן פאַר זיך געהאַט צו לייזן.

די אסטראווער לאַנדסלייט אין אַמעריקע האָבן געשיקט הילף און טרייסט צו די רעשטלעך לעבן־געבליבענע. די אסטראווער האָבן פאַרלאָזט די לאַגערן צו פאָרן קיין ארץ־ישראל און וווּ מען האָט זיי נאָר אַרייַנגעלאָזט. אויך פון פוילן זענען לעצטנס אַרויס כמעט אַלע אסטראווער.

אַנהויב פופציקער יאָרן איז פון אַלע אָסטראווער ארגאניזאַציעס ביים אַרבעטער־רינג, אַרבעטער־ארדן און אסטראווער שול פאַרבליבן זייער וויניק פון דער אויפלעבונג און הילפסגרייטקייט פון באַלד נאָך דער מלחמה. נישט מען האָט אַרגאַניזירט צו קויפן ישראל־באַנדס און העלפן נויטבאַדערפטיקע לאַנדסלייט אין ישראל, און נישט מען האָט געפירט קולטורעלע אַרבעט, וואָס זאָלן צוגעבן חשיבות די אסטראווער לאַנדסלייט אין אַמעריקע. דער רוב געווּזענע אַקטיווּע טוער האָבן זיך געוואָקלט, צי עס איז נויטיק אַרויסצוגעבן אַ יזכור־בוך און דערמיט שטעלן אַ ווירדיקע מצבה די אומגעקומענע און פאַרפיניקטע אסטראווער לאַנדסלייט. עטלעכע, צוזאַמען מיט דעם פאַרשטאַרבענעם שרייבער י. פריילעך, זענען געווען פאַר אַ יזכור־בוך (געווען אויך גלייכגילטיקע און מידע).

אַ קליינע גרופּע פרויען מיט אסתר ראטענבערג אין דער שפיץ, האָבן פון צייט צו צייט געזאַמלט הילף, צו שיקן נויטבאַדערפטיקע אין ישראל.

אין 1954 האָט די זאַך ווידער גענומען אויפלעבן פאַר די אסטראווער. אָנגעהויבן האָט ארטשע ראטענבערג, משה פריד, און א. מ. ארנשיצער. צוגעשטאַנען צו דער אַרבעט זענען: חיה פאלגאן־בורלאנד, פינאנץ — סעקרעטאַר און א. האפמאן.

שפּעטער, נאָכדעם ווי אסתר ראטענבערג איז געשטאָרבן און די פרויען גרופּע האָט זיך שוין געהאַט צופאַלן, זענען צוגעשטאַנען צו דער אַרבעט אין קאָמיטעט: שאשקע פריידקעס, פינאַנץ־סעקרעטאַר, מלכה ראגאז, סילוויא גאלדבערג, ראוז מארגאליס, אברהם ראטענבערג, הינדע סטודניק, חיים סילווערמאן, יוסף וועניגראווסקי און אהרן בורלאנט אָט פון די מענטשן באַשטייט היינט דער קאָמיטעט פון אסטראווער אין ניו־יאָרק.

קאָמיטעט פון דער אַסטראָוער לאַנדסמאַנשאַפט אין ניו־יאָרק אין יאָר 1959.

זיצן פון רעכטס: סילוויא גאלדבערג, ראוז מארגאליס, חיה פאלגאן—בורלאנט, הינדע סטודניק, ארטשע ראטענבערג, מלכה ראגאז און שאשקע פריידקעס. שטייען: אהרן הופמאן, א. מ. ארזשיצער, אברהם ראטענבערג, משה פריד, חיים סילווערמאן און יוסף וועגראווסקי.

זיצן פון רעכטס: **כרוסט, ביעלסקי און שווארץ.**
שטייען: **ראף, שלאפמיץ, ניימאן און האלצמאן.**

אויסשטעלונג פון דער יידישער פרעסע אין פוילן.

אַ לעבעדיקער שחמט פון קינדער

יינגלעך ביים שחמט שפיל.

יחיאל כרוסט — דער טוער פאר די לאנדסלייט. אבער ס׳דארפן אויך דערמאנט ווערן די טוער פון „פאריניקטן אסטראווער הילפס־קאמיטעט מיט יחיאל כרוסט בראש, פאר זייער הילפס־ארבעט באלד נאכן הורבן פון צווייטן וועלטקריג: (לויטן א״ב):

אזעלכע נעמען (לויטן א״ב) ווי רבקה בלום, יעקב גרינשפאן, משה יצחק טאפעל, סעם טאנדעטער, סעם ליבגאט, נאגאשעווער, שרה פרידמאן, משה פריד, ל. פאזנער, י. פרייליך, הירש פריידקעס און פרוי, מאקס סטוטשין, חיה סטאון, דוש. קאהן, משה ראטענ־בערג, רעוו. און מרס. ראזען, די אלע פון „פאריניקטן אסטראווער הילפס־קאמיטעט״, מיט דעם סעקרעטאר יחיאל כרוסט אין שפיץ, האבן דעמאלט באווויזן צו לינדערן די נויט און דערמוטיקן די געפיניקטע, געליטענע און צעברעקלטע לאנדסלייט.

שוין אין אסטראווע האט יחיאל כרוסט באווויזן אז ער איז א געזעלשאפטלעך־טעטיקער מענטש. ער איז געווען פון די גרינדער פון פאריין „בילדונג״ און צוזאמען מיטן לערער שווארץ און יעקב לייזער קאהן (דער ביבליאטעקער) געשאפן די בארימטע ביבליאטעק אין אסטראווע, וואס האט שפעטער איינגעארדנט אן אויסשטעלונג פון דער גאנצער פוילישער פרעסע פון פוילן און איז געעפנט געווארן דורכן סטאראסטא.

יחיאל כרוסט, שלאפמיץ און ד״ר מאזעסאן האבן ארגאניזירט אין דער פאווושעכנער שול א לעבעדיקע שאך־פארטיע מיט קינדער, וועלכע האבן זיך לויט סיגנאלן באווענט ווי שאך פיגורן. ער האט אויך געפירט דעם געזאנג־פאריין „הזמיר״ אין אסטראווע — א מוזיקאליש־דראמאטישער פאריין מיט א גרופע פידל־שפילער און ביז פערציק כאריסטן און כאריסטינס, וועלכע פלעגן זינגען יידישע פאלקס־לידער.

די אלע ארבעטן אין דער ביבליאטעק און אין אנדערע פאריינען איז דעמאלט נישט אנגעקומען אזוי גרינג, די מאכט ארגאנען פון דער פוילישער רעפובליק פלעגן אין די קלענערע שטעט ארויסווייזן פיל הפקרות און סאדיזם. אין 1922 האבן זיי פארמאכט די ביבליאטעק. ערשט אויף דער אינטערוועניץ פון נח פרילוצקי און דעפוטאט פארבשטיין האבן זיי צוריק דערלויבט צו עפענען די ביבליאטעק.

כרוסט האט אויך פיל צוגעהאלפן צום דערפאלג פון פאריניקטן יידישן בלאק אין אסטראווע (אויסער די „אגודה״) ביי דער וואל־אקציע צום סיים.

וועז יחיאל כרוסט איז אין די צוואנציקער יאר אנגעקומען אין אמעריקע, האט ער מיטגעמאכט פיל שוועריקייטן.

ער האט באווויזן צו סטימולירן אויך זיין פרוי רות, די אמעריקאנערין, זיך צו באטייליקן אקטיוו אין די הילפס־אקציע פאר אסטראווער לאנדסלייט, ענטפערן אויף בריוו, זאמלען און פאקן פעקלעך עסנווארג און מלבושים, וואס מ׳האט געהאלטן ביי פרוי רבקה בלום און ביי כרוסטן אין געשעפט אויף דער יידישער איסט־סייד, (דערנאך האט מען געשיקט דורך דער ארגאניזאציע „קער״ פעקלעך), ווי אויך אפזוכן קרובים אין אייראפע. ער האט אויך רעדאגירט אן איינמאליקע אויסגאבע מיט די ערשטע ידיעות וועגן חורבן אסטראווע.

יחיאל כרוסט האט געטון פיל ניצלעכע הילפס־ארבעט פאר אסטראווע

דעם דיכטער ישראל עמיאט

אויפן רוף פון דער פאַרייניקטער אסטראווער לאַנדסמאַנשאַפט אין ניו־יאָרק צום קבלת־פנים לכבוד דעם דיכטער ישראל עמיאט, וואָס איז איינגעאָרדנט געוואָרן אין יאַנואַר 1959 אין הענרי האדסאן האָטעל אין ניו־יאָרק, זענען געקומען פיל לאַנדסלייט, (דער רוב שוין אין אַמעריקע ביי 40 יאָר) און פיל נייע אימיגראַנטן.

דער פאָרזיצער פון דער פאַרזאַמלונג איז גראָד געווען אַ ניי געקומענער, אַזוי צו זאָגן דער „נייטראלער" צווישן די מידע און „פרישע" טוער. אים גייט דער עיקר אַוודאי צו געפונען די פאַרלוירענע שטאָט מיט די לאַנדסלייט זיינע פון פוילן אין ניו־יאָרק. ביים אָנהויב פונעם צוזאַמענטרעף וועלכע דורך אויפשטיין באַערט די פרי פאַרשטאָרבענע אסתר ראטענבערג, וועלכע האָט ביים לעבן פיל געטון צו העלפן נויטבאַדערפטיקע לאַנדסלייט אין ארץ־ישראל.

פיל פון דער אַלטער היים געדענקען נאָך גוט ישראל עמיאטן(גאלדוואסער): אַ חסידישער בחור, זיך געחברט מיט דער יונגער „אגודה", פלעגט שטילערהייט שרייבן לידער, אָפדרוקן אין בראָשורן, און מיטאַרבעטן אין „אגודה"־בלעטער, האָט אים די מלחמה פאַרכאַפט אין מיטן זיין שאַפן, און דער חסידישער יינגערמאַן איז פאַרוואַנדלט געוואָרן ווי אַ טוער אין ביראבידזשאַן...

ישראל עמיאָט, מיט לייב און לעבן אַ פאָעט, וועלט אַ פראָלעטאַרישער שרייבער און קאָרעספאָנדענט פון יידישן אַנטיפאַשיסטישן קאָמיטעט, אין וועמענס שפּיץ עס זענען געשטאַנען דער געבענטשטער רעזשיסאָר און אַרטיסט, פראָפ. שלמה מיכאעלעס, און דער טאַלאַנטירטער דיכטער — איציק פעפער.

ישראל עמיאט לייענט וועגן אונדזער שטאָט, ברענגט די געמיטלעכקייט פון אסטראווע און שילדערט היימישע טיפּן. אונדזער שטאָט הויבט אָן פאַרביי שוועבן און מען הערט דאָס שושקען זיך פון אסטראווער בוימער, דער דאָרטיקער הימל און לבנה באַדעקן די קעפּ פון אַלט־איינגעזעסענע און ניי געקומענע אין אַ ניו־יאָרקער האָטעל. עס נעמט זיך אויסטיילן די ליידן פון מלחמה און רוסישע תפיסות, מען דערזעט דעם פרומען בחור, וועלכער פלעגט אַזוי שטיל שפּאַצירן אין די הינטערגאַסן. יעדער איינער פון די 140 לאַנדסלייט אין זאַל הויבט אָן זען זיין געוועזענע היים און זיין וויגעלע, אַ מין בענקשאַפט און נאָענטקייט נעמט אַלע אַרום — איין אסטראווער משפחה...

עמיאט וועלט אַרומגערינגלט פון פיל לאַנדסלייט, וועלכע ווילן וויסן מער פרטים פון רוסלאַנד. און מען קאָן זען יינגע, ניי געקומענע, וועלכע זיצן אין אַ זייט, און באַטראַכטן די טומלדיקע ניו־יאָרקער, וועמען דער גורל האָט פאַרהיטן...

א. מ. א.

י. פאפיערניקאוו

ג ע ע נ ד י ק ט !

געענדיקט מיט מיין אַלטער היים, געענדיקט!
נישטאָ קיין בריק קיין אייגציקע, אויף צוריק,
נישטאָ קיין שפור פון יידיש אסטראווע
די היים־שטאָט, פון אַ יעדן אייגעמס וויג.

נישטאָ מער קיין „שבת־יום־טובדיקע",
און אויך נישט די פון וואָכנדיקע שפּאַן;
נישטאָ, נישטאָ קיין „עמך, שער און אייזן".
און יאסעלעך — נאָך וויניקער פּאַראַן.

נישטאָ שוין מיינע לייבלעכע און נאָנטע,
מיט וועמען ס׳האָט מיך בלוט און פלייש געקניפּט;
נישטאָ שוין די, וואָס כ׳האָב באַקעמפט מיט אייפער,
און יענע, וועלכע כ׳האָב ווען הייס געליבט.

נישטאָ, נישטאָ שוין — דאָס איז דער סך־הכל,
דער אונטערשטער, דער לעצטער שווארצער שטריך;
וווּ דורכגעגאַנגען איז די פּעסט די ברוינע —
דאָרט האָט זי אומקום, טויט, געלאָזט נאָך זיך...

און דאָרט, וווּ אויף להכעיס אַלע שונאים
געווארצלט אינדערפרעמד האָט, און געבליט
אַ יידיש לעבן, וואָס האָט אויך געשלאָגן,
און ווי אַ וואַלד — געוויישט, גערעשט מיט ייד —

איז טויט, ווי אויף אַן ענדלאָז בית־הקברות,
וווּ גוט און הייַמיש פילט זיך נאָר די קראָ,
און — ס׳שרייט פון יעדן שטיין, פון יעדן ברוך־שטיק:
נישטאָ שוין מער, נישטאָ, נישטאָ, נישטאָ!

געענדיקט מיט מיין אַלטער היים, געענדיקט!
נישטאָ קיין בריק קיין אייגציקע, אויף צוריק,
נישטאָ, און ס׳וועט נישט זיין מער יידיש־אסטראווע
די היים־שטאָט, פון אַ יעדן אייגעמס וויג.

חוּרְבָּן

הנאצים מתעללים ביהודי האומר קדיש על חבריו
נאַציס לאַכן פון אַ ייד וואָס זאָגט קדיש

מאיר בוסאק

על חרבות עירי *

הַבָּתִּים בַּסְּמְטוֹת — סוּלָמוֹת לַשָּׁמַיִם,
בָּאָפוֹר עוֹלָה הַדְּמָמָה,
מֻרְחָב מְרוֹמִים מַכְחִיל בַּחֲלוֹנוֹת,
דַּלוּת, צְלָלִים וּשְׁמָמָה.

בָּתִּים רְעוּעִים, גַּגוֹת נְקוּבִים,
שְׁעָרִים, עֲלָטָה, חֶרְדַּת לֵב,
מַדְרֵגוֹת עֵץ רָקוּב מַעֲלוֹת לַחֲדָרִים,
מַדְרֵגוֹת אָדָמָה לַמַּרְתֵּף.

לֹא יָקִישׁ עוֹד פַּטִּישׁ שֶׁל סַנְדְּלָר יְהוּדִי,
בַּחַלּוֹן לֹא יַטְלִיא עוֹד חַיָּט
וְקוֹל אִמָּהוֹת לֹא יָרוֹן מֵעַל עֶרֶשׁ,
בֶּחָצֵר לֹא יָשִׁיר מוֹשִׁיט יָד.

זֶה לֹא כְּבָר הִתְרוֹצְצוּ פֹּה אַלְפֵי יְהוּדִים
מְחַפְּשֵׂי פֵּירוּרִים שֶׁבַּיְרִיד,
עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל בְּקֶשׁוּ פַּרְנָסָה,
לִחְיוֹת גַּם בְּצֵל מוֹת וָפִיד.

בָּתֵּי אֱלֹקִים הָפְכוּ מַחְסָנִים,
יְשִׁיבוֹת — בָּתֵּי מְלָאכָה,
צֵל שְׁכוֹל יַתְמוּת לָחוּץ לַכְּתָלִים,
בַּבּוֹץ חֲנוּקָה הַצְּוָחָה.

אַךְ יֵשׁ וְעוֹלִים זִכְרוֹנוֹת הַתְּמוֹלִים
וְהַלֵּב כְּפַעֲמוֹן בַּחֲרָדָה,
וּמְצִיאוּת שֶׁל חֻרְבָּן, הַשְׁתִּיקָה הַגְּדוֹלָה,
תַּהֲפֹךְ אַרְגְּמַן אֲגָדָה.

* הקדמה לקובץ שירים „כזוהר רקיע מזהירים.

אריה מרגלית

העיר הקודש והמחוזות היו לחרפה ולבזות

ערי ישראל באירופה וקהילותיהן הקדושות נחרבו והיו לבוז ולמשיסה. הכל נחרב, נשרף ונמחה מעל פני הארץ. תושביהן היהודים נהרגו, נשרפו ונקברו חיים. הרכוש שנצטבר מיגיעת־כפיים במשך שנים רבות ודורי־דורות נשדד.

חיות־אדם, פראים אכזרים. מחנות היטלר ימח שמו וזכרו, פושעים וחוטאים שאין דוגמתם בקורות העולם. חלאת המין האנושי התפשטו על פני אירופה. הדליקו את התבערה האיומה, שמטרתה היתה השמדת עם־ישראל מעל פני האדמה.

להשמדה זו אין תקדים אף בדברי ימי עמנו, עם שבכל דור ודור עמדו עליו לכלותו, למחות את שמו מתחת שמי ד'.

מזימת השטן הצליחה, ושישה מיליון מבני עמנו אנשים, נשים וטף הושמדו בכל מיני מיתות משונות ואכזריות.

כצאן לטבח הובלו אנשים עם בניהם ובנותיהם, נשים מחוסרות ישע עם עולליהן וטפן ללא רחם למהנות־המוות ולתנורי הגאזים המורעלים וגוועו מתוך יסורים ועינויים בלתי־אנושיים ע"י אדי־רעל בתאים סגורים ומסוגרים.

היתה מעין „תחרות תופת" בין הרוצחים האכזריים ל„המצאת" שיטות עינויים לקרבנותיהם על מנת להגדיל סאת־יסוריהם ומידת סבלם עד שהמוות הצילם מידי מעניהם...

וכך „דמים בדמים נגעו" — דמי איש ואשה, אבות, אמהות ובנים, אחים ואחיות, חתן וכלה, והדם הקדוש הזה צועק וקורא אלינו מן האדמה — נקמו את נקמת דמנו השפוך. קורא לנקמה ולא יחשך. אבל אין נקמה ואין נחמה, כי מי יכול לנקום נהרות נחלות דם וים דמעות, ואיה הם התנחומים על אֲבדן שליש האומה.

טרגדיה לאומית זו, שלא היתה כמוה מיום היותנו לעם — נטבלת בים הדמעות של השרידים המעטים אשר שרדו...

כל אחד ואחד מאתנו ביחידות ובעמקי נפשו וכולנו יחד מבכים את יקירינו וקדושינו הי"ד.

כגורל כל יהדות פולניה היה גם גורלה של עירנו אוסטרוב־מזוביצק. עירנו היקרה בה נולדנו, גדלנו ובילינו את מיטב שנותינו. קהילתנו היתה קהילה מלאה תורה וחכמה, מעשים טובים, גמילות חסדים ועזרה הדדית.

היו בה בני תורה, אנשי מעשה, בני עלייה ופשוטי־עם, חסידים, מתנגדים ומשכילים, שמרנים ומהפכנים, מסורתיים ומרדנים, חוזי חזיונות ואנשי מציאות, סחורים ובעלי־תעשיה, בעלי־מלאכה ופועלים שבזיעה וביגיע כפם אכלו לחמם, הסתפקו במועט ושמחים בחלקם ועל שפתם שמורה התפילה „ברוך ד' יום יום".

עיר יקרה זו כבר איננה! קהילה קדושה זו שבצילה חיינו, העמדנו דורות, קהילה זו אינה קיימת עוד! היא הוכחדה ונחרבה כולה, מקומה לא יכירה, יהודיה הוצאו להשמדה ולהרג.

ההרג הראשון בוצע בידי המרצחים, חיתו טרף הנאצים, ביום המר והנמהר כ"ט במרחשון שנת ת"ש — (11.11.1939), בו נורו 560 נפשות קדושות שנקברו בקבר־אחים. יתר היהודים נמלטו על נפשם למקומות שונים, הרוב המכריע לעיר סלונים, אך גם שם השיגם יד הרוצח, ורק מעטים מהם ניצלו מחרב הצורר.

נתיחד נא כולנו עם זכרם של הקדושים והטהורים שמסרו את נפשם על קדושת השם והעם ונאמר בצוותא:

יתגדל ויתקדש שמיה רבא.

די שטאט און אומגעגנט, געשענדעט און בארויבט

די שטעט מיט די יידישע קהילות זענען געשענדעט און באַרויבט, פאַרברענט און צושטערט, פאַרניכטעט און אָפּגעווישט פון דער ערד, די מענטשן צושאָסן און באַגראָבן לעבעדיקערהייט, זייער האָב און גוטס אָנגעזאַמלט און פאַרהאָרוועט דורך מי און מאַטער מיט שווייס און בלוט איז פּאָגראָמירט און ראַבירט.

דער שונא, די היטלער באַנדעס, די פאַרברעכערישע מערדער פון יידישן פאָלק, די גרעסטע פאַרברעכער אין דער וועלט געשיכטע, די אויסוווּרפן פון דער מענטשהייט, די וואנזיניקע וואָס האָבן אָנגעצינדן דעם שרעקלעכן פייער צו פאַרברענען און אומברענגען מיט אַ באַזונדער אכזריות דאָס יידישע פאָלק פון וועלכע זעקס מיליאָנען זענען אומגעקומען, האָבן ערקלערט קריג דאָס יידישע פאָלק.

ווי שעפסן האָט מען זיי צו דער שחיטה געפירט, צום אונטערגאַנג, צום פאַרניכטן אין די טויט לאַגערן, אין די קאַלך אויוונס, ווו זיי האָבן אין די שרעקלעכסטע יסורים און עינויים זייער לעבן פאַרענדיקט.

די וואנזיניקע האָבן געברענט, געוואָרגן, און דערשטיקט אין די קאַמערן, — מיליאָנען און מיליאָנען יידן, דורך טוראנעריי, ווילדן סאדיזם און ראַפענירטע פייניקונגען.

דאָס בלוט פון מאַן און פרוי, עלטערן און קינדער, ברודער און שוועסטער האָבן זיך צונויפגעגאָסן, צונויפגעמישט, און עס שרייט פון דער ערד, ראכע, נקמה.

גרויס דער אומגליק, שווער צו איבערטראָגן, גרויס דער בראָך וואָס האָט אונדז געטראָפן, וויינען און קלאָגן אָן אויפהער אויף דעם פינצטערן ביטערן גורל וואָס האָט געטראָפן אונדזערע ליבסטע און טייערסטע, עלטערן, קינדער, ברודער און שוועסטער, אויך אונדזערע קרובים און דאָס פאָלק ישראל בכלל, נישט פאַרגעסן דאַרף מען די פאַרפייניקטע, דאָס קרעכצן, דאָס זיפצן, די טרערן, דאָס פאַרגיין פון די קינדער, דאָס געיאָמער פון די מאַמעס, דאָס הילפלאָזע שווייגן פון די טאַטעס... זאָלן מיר טראָגן שטענדיק אין געדאַנק און זיין איינגעקריצט טיף אין האַרצן און אין טיפענישן פון דער נשמה — זייער אָנדענקן, דאָס אָנדענקן פון די געפאַלענע.

דער זעלבער גורל האָט אויך געטראָפן אונדזער באַליבטע שטאָט אסטראוו די שטאָט ווו מיר זענען געבוירן און ערצויגן געוואָרן, די שטאָט אין וועלכער מיר האָבן אונדזערע קינדער יאָרן פאַרבראַכט, און מיטגענומען פיל זכרונות.

די שטאָט וואָס איז געווען באַוווּסט אין גאַנצן אומגעגנט, אַלס אַ שטאָט פון תורה — באַוווּסט מיט אירע גרויסע רבנים, לומדים, תלמידי חכמים, מתנגדים און חסידים, בעלי־בתים און בעלי־מלאכות, פאַבריקאַנטן און סוחרים, אַרבייטער און האָראָפּאַשניקעס, צדיקים, ישרים ותמימים, וועלכע האָבן ערליך און שווער פאַרדינט זייער שטיקל ברויט, מקיים געווען דעם „כזיעת אפיך תאכל לחם". געווען צופרידן פון לעבן, געדאַנקט גאָט יעדן טאָג.

אָט די שטאָט אסטראווע איז מער נישטאָ, חרוב געמאַכט, אויסגעהרגעט אירע אַלע יידן, די ערשטע הריגה איז פאָרגעקומען כ"ט חשון שנת ת"ש, ווו 560 נפשות זענען דערשאָסן געוואָרן און באַגראָבן געוואָרן אין איין ברודער קבר, די רעשט זענען זיך צולאָפן אין פאַרשידענע ערטער און דאָרט געפונען זייער טויט.

לאָמיר זיי שטענדיק דערמאָנע צום גוטן און געדענקען די קדושים וטהורים שמסרו נפשם על קידוש ה'. ונאמר יחד **יתגדל ויתקדש שמיה רבא.**

אריה מרגלית

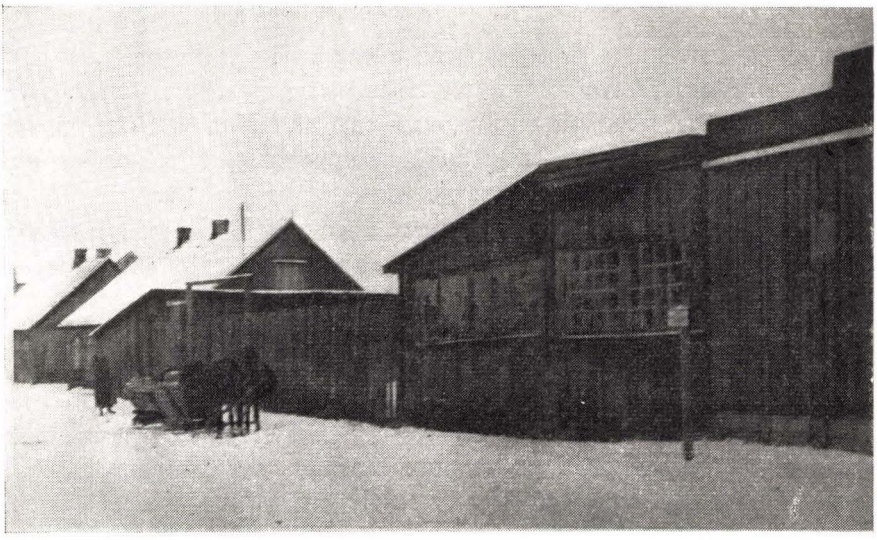

רוזשאַנער גאַס, ווינקל אסטראלענקער
אויפן אָרט פון אַלטן בית־המדרש — יעצט אַ שפּאַלער, דערביי דאַס אטוואצקער שטיבל — גאַנץ.

דאַס אָרט פון נייעם בית־המדרש — יעצט אַ סקלאַד פון ברעטער, אַלע הייזער אויפן מאַרק און בראקער גאַס — פאַרברענט.
אויפן אינטערגרונט זעט מען טייטילס הויז און דעם ראַט הויז.

טוביה מאקאוער
בני־ברק
געוועזענער סעקרעטאַר פון
דער יידישער קהילה

מלחמה איבערלעבענישן

ביי די נאצים

דאָנערשטיק, אַ גאַנצע נאַכט צום 1טן סעפטעמבער 1939, זענען געשטאַנען גרופּקעס מענטשן און דיסקוסירט: צי וועלן די דייטשן בעפאַלן פוילן, אָדער נישט. אָבער פרייטיק 6 באַגינען זענען די דיסקוסיעס שוין געווען איבריק — דייטשע עראָפּלאַנען האָבן שוין געוואָרפן טויט־באָמבעס אַרום שטאָט, און עס זענען שוין געווען קרבנות. ס׳האָט זיך שוין אָנגעהויבן אַ בהלה. מענטשן האָבן אָנגעהויבן לויפן פון אייַן אָרט צום צווייטן. פרייטיק מיטאָג־צייט ווערן שוין די וועגן פול מיט פאַרצווייפלטע יידן פון די אַרומקיע שטעט: אסטראלענקא, מישענץ, רוזשאן, גאוואראוע א. א. אַלע לויפן, אויך פרויען מיט פּיצלעך קינדער אויף די הענט, די שטאָט ווערט פול מיט היימלאָזע, אַלע בתי־מדרשים, שטיבלעך, געזעלשאַפטלעכע הייזער ווערן באַזעצט, און פיל וואלגערן זיך ממש אינטערן פרייען הימל, די נויט צווישן די היימלאָזע איז זייער גרויס, די יידישע קהילה־פאַראַלטונג, מיט הרב זינגער בראש, טרעטן צו צו אַ הילפס־אַקציע.

זונטיק און מאָנטיק, דעם 3טן און 4טן סעפטעמבער, גייען קלאַנגען — אייַנער שרעקלעכער פון צווייטן. דאָס פוילישע מיליטער לויפט פאַרצווייפלט הין־און־צוריק, אָן אַ שום פלאַן. מען זעט אַז די אַנפירונג איז אין גאַנצן פאַרלוירן.

דינסטיק, דעם 5טן, 8 פרי, איז די שטאָט פאַרהילכט געוואָרן פון אייַניקע שרעקלעכע אויפרייסן — עס זענען געפאַלן די ערשטע באָמבעס אויף דער שטאָט. וועגן די אויפרייסן האָבן אויפגעהערט, האָט מען געזען זייערע פאָלגן; אַ באָמבע האָט געטראָפן אין לוסטיגס הויז אויף אסטראלענקער גאַס, קעגנאיבער דעם אַלטן בית המדרש. עס זענען דערהרגעט געוואָרן יוסל פראוודעס 14 יער׳קער זון יצחק גרשון הי״ד, אָן אַלטער ייד לייבל יארמוס בעתן עסן ביי זיי אין שטוב און אָן אַרבעטער, וועלכער האָט ביי אים געאַרבעט; ביי יוסל פראוודעס אַליין זענען אָפּגעריסן געוואָרן די פיס.

מיטוואָך ביינאַכט איז שוין די שטאָט געווען באַלויכטן פון די אַרומיקע ברענענדיקע שטעטלעך. די וועגן זענען געוואָרן פאַראָקט פון פוילישן מיליטער, פויערישע וועגעלעך און בהמות. מען שפּירט אַז ס׳איז אַ פראָגע פון שעה׳ן, אַז די דייטשן זאָלן אַריין אין שטאָט, יידן זענען פאַרצווייפלט. מען שטעלט זיך פאָר וואָס אונדז דערוואַרט פון די דייטשן. אַ גאַנצע נאַכט האָלט מען אָפּ באַראַטונגען, צי זאָל מען לויפן אַדער בלייבן אין שטאָט. עס ווייזט זיך אָבער באַלד אַרויס אַז די וועגן זענען פאַראָקט מיט אַנטלויפנדיקע מיליטער־אָפּטיילונגען, און מען וועט געהרגט אויפן וועג.

דאָנערשטיק, דעם 7טן סעפטעמבער, האָבן זיך שוין עוואַקואירט אַלע רעגירונגס־אַמטן, ווי אויך די פאָליציי. דאָס פוילישע מיליטער לויפט כסדר צוריק אָן אַ שום פלאַן און אָן אַנפירונג. אונדזער מצב ווערט פון מינוט צו מינוט פאַרצווייפלטער.

פרייטיק, דעם 8טן, מיטאָג־צייט, באַווייזן זיך דייטשע טאַנקן, די איינוווינער פאַרמאַכן זיך פאָר שרעק באַלד אין די הייזער.

שבת אין דער פרי זענען מיר אויפגעציטערט געוואָרן פון דער ידיעה, אַז באַגינען האָבן די נאַציס אַרויסגענומען פון די שטובן אויף דער מאלקינער וועג ר׳ מרדכי בער טאַרנאַווסקין מיט אַ זון, און קרישטאַלן (שמעון סטודניקס איידעם) און זיי דערשאָסן.

זונטיק דעם 10טן סעפּטעמבער — אַ טאָג פון שרעקלעכע געשעענישן

איינס אַ זייגער בייטאָג האָבן אַנגעהויבן אַרומצולויפן איבער די יידישע הייזער הונדערטער ס. ס.־לייט מיט די ביקסן אין די הענט און אַרויסגעטריבן אַלע מענער אויף די גאַס און נישט געזשאַלעווען דאַביי קיין קלעפּ מיט די ביקסן. נאָכן צונויפטרייבן אַלע יידישע מענער אויף אסטראלענקער גאַס ביז צום ראַט־הויז אויפן מאַרק, האָבן די דייטשן באַפוילן אויפצוהויבן די הענט אויפן קאָפּ און אַזוי שטיין. אַזוי איז מען געשטאַנען ביי 4 שעה; יעדן איינעם האָבן זיי אין די קעשענעס, געזוכט געווער.

וועז יעקב דאמבס טאָכטער האָט אַרויסגעקוקט דורכן פענצטער אויף דער טרויעריקער סצענע, האָבן זיי צו איר געשאָסן און זי פאַרוווּנדעט אין קאָפּ. שטייענדיק אין אַזאַ פאָזע עטלעכע שעה, זענען פיל מענטשן פאַרחלשט געוואָרן און געפאַלן צו דער ערד.

נאָכדעם איז געקומען אַ באַפעל, מען זאָל לויפן. שלאָגנדיק מיט די ביקסן האָבן זיי געיאָגט ביז צום פּלאַץ פֿון דער גימנאַזיע אויף זעמבראָווער וועג, נישט ווייט פון קאָשטשאָל.

די וועלכע האָבן נישט געקענט אַזוי שנעל לויפן, האָבן באַקומען מיט די ביקסן איבער די קעפּ. פיל זענען געקומען אויפן פּלאַץ מיט צעבלוטיקטע קעפּ, צווישן זיי: ר׳ אברהם יעקב פרידמאַן, ר׳ נחום לעווארטאוויטש א. א.

דערנאָך קומט אַ באַפעל: אַלע זאָלן זיך אויסלייגן אויף דער ערד, אַזוי כסדר ביז 20 מינוט נאָך 6 אַזייגער אָוונט. דערנאָך האָט דער דייטשער מיליטערמאַן באַפוילן אויפצושטיין, געבנדיק צוויי מעלדונגען:

1) אויב עס וועט פאַלן 1 שאָס אויף אַ דייטש, איז די גאַנצע שטאָט קאַפוט.
2) אַז עס איז פאַרבאָטן צו גיין אין גאַס נאָך 6 אָוונט, און דערנאָך האָט ער געהייסן לויפן אַהיים.

די גאַנצע מאַסע איז געלאָפן צום טויער, און דער דרוק דאָרט איז געוואָרן שרעקלעך. עס איז דאָך שוין געווען 6.30, און דאָס איז דאָך הינטער די שטאָט. די רעזולטאַטן זענען געווען שרעקלעכע. מיר זענען געלאָפן און זיי האָבן כסדר געשאָסן. אויף מאָרגן אינדערפרי האָט מען געפינען אין די גאַסן העכער דרייסיק קרבנות. מען האָט אונדז ספּעציעל אָפּגעהאַלטן ביז נאָך זעקס אַזייגער, כדי צו שיסן.

דאָנערשטיק פרייטיק — ראש השנה, תש״י

דעם ערשטן טאָג ראש השנה האָבן זיך צונויפגענומען עטלעכע שכנים און אויך די היימלאָזע (וועלכע האָבן זיך געפונען ביי מיר), זיך פאַרמאַכט אין אַ פינצטערער שטוב און געשטעלט דאָוונען ווי די אנוסים פון שפּאַניע. מיר האָבן אָוועקגעשטעלט פרויען אויף דער וואַך היטן. אַלע מינוט האָבן מיר געמוזט איבערייסן דאָס דאָוונען, כדי די דורכגייענדיקע ס. ס.־לייט זאָלן נישט עפּעס דערהערן. מיט גרויס שרעק און מסירות נפש האָבן מיר אָפּגעדאָוונט.

זונטיק נאָך ראש־השנה דעם 17טן סעפּטעמבער 1939.

ביי מיר אין צימער געפונען זיך עטליכע צוואַנציק נפשות, היימלאָזע פון אסטראלענקע, (מיינע קרובים פון די משפחות צוקער און ראבינאוויטש), מיט זייערע פעק און זעק אין פיצלעך קינדער. דאָס איינציקע גרעסערע צימער איז פערלייגט פול מיט מאַנופאַקטור־סחורות וואָס זיי האָבן אַרויסגעראַטעוועט פון דער היים. דער געדאַנק אין שטוב איז אונדערטרעגליך. מען ברעכט זיך די קעפּ ווי אַזוי מען קאָן בעקומען עפּעס צו עסן פאַר די קינדערלעך. וועגן די גרויסע קלערט מען שוין נישט. דער זייגער רוקט זיך מען וועט שוין באַלד נישט קאָנען גיין אין גאַס אַרויס (נאָך 5 אַזייגער טאָר שוין קיין לעבעדיקער מענטש זיך נישט בעווייזן אין גאַס), אַנדערש ווערט ער דערשאָסן (אַזעלכע פאַלן זענען געשען) און פלוצעם בעווייזן זיך ביי דער טיר עטליכע ס. ס.־לייט, בראש מיט אַ לייטנאַנט און באַפעלן שטרענג צו פערמאַכן די פענצטער מיט די לאָדנס און קיינער זאָל נישט ניט־אַרויסגיין פון שטוב, און אויך נישט אַרויסקוקן דורך די שפּאַרעס פון די פענצטער, און ווי זייער שטייגער, געסטראָשעט מיט דערשיסן. אַזוי זענען מיר געזעסן אַ קורצע צייט פערשפּאַרט אין דער פינצטער. אָבער די נייגיריקייט איז ביי אונדז געווען זייער שטאַרק. און מיר האָבן זיך געוואָגט אַדורכצוקוקן דורך די שפּאַרעס און מיר האָבן געזעען ווי מען ברענגט צופירן אַלע יידן, יונגע מענטשן און מען שטעלט זיי אויס ביי דער וואַנט פון מיין ווינונג און מען בעפעלט זיי צו שטיין מיט די פנימער צו דער וואַנט. אַז זיי האָבן שוין אָנגעזאַמלט אַ 15 פערזאָן, זענען אַרויפגעפאָרן אויפן הויף 2 גרויסע לאַסט מאַשינען. זעענדיק דאָס האָבן מיר געריכטן אַז זיי גייען דאָ עפּעס דורכפירן אַן אַקציע, און צו דעם האָבן זיי געברענגט די מאַשינען. גלייך איז דער אָנפירער מיט זיינע געהילפן אַריין אין שטוב און בעפוילן די מענטשן מען זאָל אַרויסטראָגן אַלעס פון שטוב און אַרויף לאַדעוועז אויף די מאַשינען, און ביי דעם האָט מען אַלע געשלאָגן מכות רצח אוֹן געשריען וואָס שנעלער צו לאַדעוועז. עס האָט נישט לאַנג געדויערט און עס איז געוואָרן אַרויפגעלאַדעוועט די גאַנצע מאַנופאַקטור סחורה אין ווערט פון עטלעכע הונדערט טויזנט זלאָטע, אויך נאָך ווערטפולע זאַכן פון שטוב און מיט דעם אַוועקגעפאָרן. נאָך זייער אָפּפאָרן איז מען געקומען אַ ביסל צו זיך, דאַנקענדיק וואָס זיי האָבן נאָר צוגענומען די סחורה און נישט אונדזערע נשמות.

אַן ערך אַ שעה נאָכן דאַוונען קומט צולויפן צו מיר אַ ספּציעלער שליח און גיט מיר איבער די טרויעריקע ידיעה, אַז אויפן באַלקאָן פון אַלטן בית מדרש שטייען דייטשע מיליטער־לייט. זיי באַפעלן, אַז דער קהילה סעקרעטאַר זאָל גלייך קומען.

וועגן נישט גיין, איז קיין רייד נישט געווען — זיי וואָלטן מיך גלייך דערשאָסן; יאָ גיין — ווייסט מען דאָך אויך מיט וואָס דאָס שמעקט. איך בין געגאַנגען. די פאַרצווייפלונג פון מיין פאַמיליע איז זיך פאַרצושטעלן. די פרוי מיט דער טאָכטער זענען גלייך געפאַלן אין חלשות, נאָר מיין שוועסטער האָט זיך געשטאַרקט, און איז נאָכגעגאַנגען. צוקומענדיק צום בית־מדרש זענען מיר בלויז פון אַ קוק טון אויף די רוצחים, אָפּגעשטאַרבן אַלע אברים. זיי פירן מיך אַריין אין בית המדרש, ווו הרב זינגער האָט זיך שוין געפינען. איך האָב אים קוים דערקענט. זיי האָבן אונדז אַוועקגעזעצט אויף דער באַנק פאַרן ארון הקודש. זיי זענען אַרויף צום דעם גרויסן ארון הקודש, ווו עס האָבן זיך געפונען ביי אַ 30 ספּר־תורות, און אָנגעהויבן אַרויסצוואַרפן און צעריסן די ספּר־תורות, און אָנגעוואַרפן אויף דער ערד אַ באַרג צעריסענע און צעבראָכענע עץ־חיים׳ס אָפּגעטון די אַרבעט. האָבן זיי זיך געזומען צו אונדז, דער ראש פון די

רוצחים האָט זיך אַוועקגעשטעלט ביים עמוד מיטן פנים צו אונדז און 5 האָבן זיך אַרומגעשטעלט מיט רעוואָלווערן ביי אונדזערע קעפ. דער ראש מעלדעט אַז ער וועט שטעלן פּראָגן און מיר זאָלן ענטפערן אַלעס ריכטיק און גענוי. פּאַר איין וואָרט נישט ריכטיק ענטפערן, ווערן מיר דערשאָסן. אַזוי האָט זיך אָנגעהויבן אַ 4 שעהדיקע פייניקונג. זיי האָבן אַרויסגענומען אַ רשימה פון אַלע פּאָליטישע אָרגאַניזאַציעס אין שטאָט און האָבן אָנגעהויבן צו שטעלן פּראָגן:

וויפיל איז די צאָל פון דער יידישער באַפעלקערונג אין אָסטראָוו?

וויפיל בתי כנסת געפינט זיך אין שטאָט? וויפיל שולן?

וואָס פאַר אַ כאַראַקטער טראָגן די שולן: פּאַרטייאישע? רעליגיעזע? באַרופלעכע?

זיי האָבן אָנגעזאָגט אַז זיי וועלן נאָכפרעגן אויף יעדע פּאַרטי מיטן נאָמען, וועלכע עס וועט זיך אַנפירער, אויף דער עיקר — וועלכע זענען די פּאָזיציאָנדיקע; צי זיי געפינען זיך אין שטאָט אַדער זענען אַרויסגעפאָרן? דאָס הויפּט געוויכט האָבן זיי געלייגט אויף די רעוויזיאָניסטן. איך האָב זיך געפינען אין אַ זאָל פּאָרצווייפלטער לאָגע. ענטפערן האָב איך דאָך געמוזט, אָבער אַזוי אַז קיינער זאָל פון דעם חו"ש נישט ליידן. איך האָב דאָביי רעזיקירט מיט מיין אייגן לעבן, אָבער וואָס האָב איך געזאָלט טון?

פון זייערע רייד האָב איך געהאָט דעם איינדרוק, אַז דער אָנפירער פון די רעוויזיאָניסטן וואָלטן זיי גלייך דערשאָסן, האָב איך זיי אויפגעגעבן אַן אַוועקגעפאָרע־נעם פון אָסטראָוו, און ווי איך האָב זיי אויפגעגעבן דעם נאָמען, האָבן זיי גלייך געשיקט נאָך אים, אָבער ער איז נישט געווען...

אָט אַזוי האָבן זיי געמוטשעט עטלעכע שעה און ביי יעדן וואָרט געסטראָשעט מיט שיסן. נאָכדעם האָבן זיי באַפוילן אַז אין משך פון 24 שעה זאָל מען זיי צושטעלן אַ רשימה פון אַלע יידן אין שטאָט, אין 4 עקזעמפלאָרן מיט גענויע פּרטים וועגן דער דאָטע פון געבוירן, פאַך, אַדרעס, א. א. וו. נאָך די נאָענטע 4 שעה אָפּמאָטערן, האָט דער ראש אַ וווּנק געגעבן צו אייניעם, און יענער האָט אַרויסגענומען אַ גרויסע שער און דעם רב באַפוילן, מיר אָפּצושערן די בארד. דערנאָך האָט ער מיר געגעבן די שער, איך זאָל דעם רב אָפּשערן די בארד, דאָביי געדראָט מיט דערשיסן פאַר נישט אויספירן זיינע באַפעלן.

ביים באַפרייען האָבן זיי באַפוילן צוצושטעלן די רשימות אין „יודן־אַמט". ווען איך האָב געפרווט פרעגן דעם ראש, ווי אַזוי וועל איך דאָס מאַכן אין דער צייט, ווען די יידישע קהילה פאַרוואַלטונג פירט נישט קיין שום רעגיסטער פון דער יידישער באַפעלקערונג, נאָר דער מאַגיסטראַט, איז געקומען אַן ענטפער: עס מוז געמאַכט ווערן אין 24 שעה לויט אַלע אָנווייזונגען, אויב נישט — וועלן זיי דערשיסן.

דורך פאַרשידענע אָנשטרענגונגען און תירוצים איז מיר געלונגען אָפּצושלעפן ביז זונטיק אין דער פרי צוצושטעלן די רשימה אין 4 עקזעמפלאָרן. מיט דעם בין איך פטור געווארן פון זיי אויף עטלעכע טעג. נאָר דעם הרב זינגער מיטן יושב הראש פון דער קהילה, ר' אנשיל קנארפל, האָט מען שבת פאַרנאָכט געפירט אין „יודן־אַמט" און זיי דאָרטן געשלאָגן מכות רצח. דאָס שטיקל באָרד וואָס איך האָב דעם הרב זינגער איבער־געלאָזט, האָבן זיי אָפּגעשניטן; דאָס זעלבע אויך ביי ר' אנשיל קנארפל ז"ל. ביים אַוועקגיין האָט מען דעם הרב זינגער צ"ל באַפוילן, ער זאָל אויף מאָרגן, זונטיק קומעז אין „יודן־אַמט" פוצן זייערע פערד.

יום כיפור

אויף יום כיפור האָבן דער רוב יידן באַשטימט נישט צו גיין אין ערגעץ דאַוונען, נאָר זיצן אין די שטובן, כדי אויסצומיידן געכאַפּט צו ווערן אויף אַרבעט. מיין ברודער חיים, וווינענדיק נישט ווייט פון אטוואצקער שטיבל, האָט צונויפגענומען אַ מנין יידן אין שטיבל אַריין און זיך געשטעלט דאַוונען. גלייך איז געקומען אַ מאַשין מיט ס. ס.־לייט, אַלע אַוועקגעפירט אין „סאדזאווקע" אויף דער וואַרשעווער גאַס און באַפוילן צו וואַשן זייערע מאַשינען. די יידן זענען געווען אין זאָקן אָן שיך, זיי זענען געצוווּנגען געווען אַריינצוגיין אין וואַסער ביז אין דער העלפט גוף; נאָכדעם געמאַכט אַ געיעג אויף יונגע מענטשן. ספּעציעל ישיבה בחורים, אַריינגעזעצט זיי ביז אין דער העלפט אין קאַלט וואַסער און דערצו נאָך געגאָסן אויף זיי עמערס קאַלט וואַסער אויף די קעפּ, אַזוי האָט מען זיי געפּייניקט דעם גאַנצן טאָג יום כיפור. פיל זענען נאָך די פּייניקונגען אַוועק צעבראָכן און קראַנק.

איך אַליין בין אין ערגעץ נישט געגאַנגען, נאָר פּלוצעם, נאָך מיטאָג־צייט זענען אַריין צו מיר אין שטוב צוויי ס. ס.־לייט און געפאָדערט צוויי מענטשן צו גראָבן קאַרטאָפל. איין ס. ס.־מאַן האָט געזאָגט צום צווייטן אַז סיי ווי דאַרפן זיי דאָך גיין נעמען נאָך איינעם, זאָל מען דעם אַלטן נישט נעמען, נאָר אַנדערע צוויי יונגע. אַזוי בין איך ניצול געוואָרן פון אַרבעטן יום כיפור.

נאָך עטלעכע טעג פאַר יום כיפור האָבן זיך פאַרשפּרייט קלאַנגען, אַז די רוסן קומען אַריין אין שטאָט. די דייטשן אַליין האָבן געזאָגט אַז זיי גייען אַוועק און עס קומען אַריין די רוסן. עס האָט זיך נישט געגלויבט די גאַנצע מעשה. קיין צייטונגען האָבן מיר נאָך נישט געהאַט. אָבער יום כיפור האָבן זיך די קלאַנגען באַשטעטיקט. מיר

האבן באקומען ריכטיקע ידיעות אז 10 קילאמעטער פון שטאט געפינט זיך פיל רוסיש מיליטער, געוואגט האט מען אז דעם צווייטן טאג סוכות, 10 פרי, קומען זיי אריין אין שטאט. מען האט זיך געקאנט איבערצייגן אז עס איז ריכטיק. די דייטשן האבן אפגעצויגן זייער מיליטער און אראפגענומען די טעלעפאנען. דעם ערשטן טאג סוכות, פארמיטאג, האט מען שוין קיין דייטש נישט געזען. די יידישע באפעלקערונג האט אנגעהויבן זיך באוווייזן אין די גאסן, און פיל פאליאקן האבן אנגעהויבן באהאלטן זיך אין די דערפער.

דעם צווייטן טאג סוכות, האט ווי א דונער געטראפן די ידיעה אז די דייטשן קומען צוריק. פארמיטאג איז אין מארק אריינגעפארן א טאקסי מיטן קרייז־שעף און זיינע געהילפן, גלייך האט זיך די שטימונג געענדערט, די יידן האבן זיך צוריק באהאלטן, און די פאליאקן זענען ארומגעגאנגען פאריסן די קעפ, און נאך מער ווי פריער אנגעהויבן מיטהעלפן די דייטשן.

מיט זייער צוריקומען האט זיך יעצט אנגעהויבן זייער רוצחישע הערשאפט אויף א גאר גרויסן מאסשטאב. רויבערייען, פייניקונגען, שענדן די בתי תפילות מיט די ספר־תורות אין ארומשלעפן ספר־תורות אין די גאסן. עס איז שוין אומעגלעך געווען צו לעבן.

איך מיטן רב זינגער זצ״ל האבן באקומען אלע טאג אויפאדערונגען צוצושטעלן פארשידענע פראדוקטן; איין טאג 50 רודלעס, 30 קילא צוקער, 10 קילא וואטע; דעם צווייטן טאג דאס זעלבע, אויב נישט — טויטשטראף. זוי נעמט מען אבער דאס אלעס. אלע קראמען זענען צערויבט, קיין מענטשן אין גאס זעט מען נישט פאר די אויגן. די לאגע ווערט אומדערטרעגלעך.

דינסטיק, דעם 4טן טאג חול המועד סוכות, איז דער קאמענדאנט ארויס אויפן מארק און זיך געוועדעט צו די יידן און זיי געעצהט אפצופארן, אנדערש ווען נישט גוט זייז. איך מיט מיין משפחה זענען באלד אוועק. באלד נאך מיין אפפארן האט מען מיך געזוכט.

נאך דעם האט כמעט די גאנצע שטאט אנגעהויבן צו אנטלויפן צו דער רוסישער גרענעץ. פיל זענען אדורך בשלום, אבער ביים גרעסטן טייל האבן די דייטשן אויסגעטון די מענטשן נאקעט און אלעס צוגענומען. עס האט זיך נאך געפינען א קליינער טייל, וואס איז צוליב פארשידענע סיבות נישט באלד אפגעפארן. ס׳זענען געווען אסטראווער, פולטוסקער, ווישקאווער א. א. וו. זיי האבן גיוואלד אויף א געלעגנהייט צו גיין די גרענעץ, אבער טראגיש פארענדיקט זייער לעבן, ווייל אין די לעצטע טעג האבן די רוסן שוין נישט מער אדורכגעלאזט, אפילו אויך געשאסן.

29 טאג אין חשון איז דורך א פראוואקאציע אויסגעבראכן א שריפה אין מארק ביי בערל טייטיל אין הויז. נאכדעם האבן די דייטשן צונויפגענומען אלע יידן, וועלכע האבן זיך נאך געפינען אין דער שטאט, אין דער צאל פון 560, זיי צו ערשט אראפגעפירט אין די אייז קעלערס פון טייטילס ברויעריי און זיי דארטן געהאלטן איבער נאכט, אויף מארגן זיי ארויסגעפירט און דערשאסן (ווו נאר א ייד האט זיך אויסבאהאלטן ביי א קריסט, האבן אנדערע זיי אויפגעזוכט און איבערגעגעבן די דייטשן). לויט שפעטערע ידיעות האבן די דייטשן באגראבן פיל יידן לעבעדיקערהייט.

אט אזוי איז אפגעמעקט געווארן איינע פון די שענסטע יידישע שטעט אין פוילן, אסטראוו־מאזאוויעצק, מיט אירע לומדים — חסידים — כלל טוער און שיינע איינגעארדנטע אינסטיטוציעס. הי״ד.

יעקב ווידעליץ
ניו־יאָרק

טאג־בוך פון 4 וואכען ביי די נאצישׂ אין אסטראוו

שוין פון ערשטן טאָג, זעען היטלער האָט אָנגעהויבן זיין בליץ־קריג קעגן פוילן, האָבן יידן דערפילט די פארווישטונג וואָס די מלחמה ברענגט מיט זיך. דאָך האָט מען געגלויבט אַז לענגאויס דעם טייך נאַרעוו, ביי אסטראלענקע און רוזשאן, וועט זיך די פוילישע אַרמיי איינגעבן צו שטעלן אַ ווידערשטאַנד. קיינער האָט נישט געגלויבט אַז די רעגירונג מיט איר גאַנצער מאַכט איז אַזוי דעמאָראַליזירט און אינערלעך צעפוילט. דער גאַנצער מלוכה־אַפּאַראַט איז זיך צעפאַלן ווי אַ קאָרטן־שטיבל, און אַלע האָבן אָנגעהויבן צו לויפן.

וויסנדיק וואָס זיי דערוואַרט, האָט די יידישע באַפעלקערונג פון אסטראלענקע, רוזשאן, מישענץ און קאמאראוע אָנגעהויבן פאַרלאָזן זייערע ווינערטער און שוין אויפן דריטן טאָג האָבן גרויסע מאַסן אָנגעהויבן שטראָמען קיין אסטראווע, ווייל דאָס איז געווען דער נאָנסטער און באַדייטנסטער יידישער ישוב אין דער געגנט. אויפן קאמאראוער וועג האָבן זיך באַווייזן וואַנדערער, אַלט און יונג, מענער, פרויען און קינדער, מיט קוישן און פעקלעך אינטערן אָרעם. מיט יעדער מינוט איז דער שטראָם פון די אומגליקלעכע געווארן גרעסער און גרעסער. און אין עטלעכע שעה זענען אַלע בתי־מדרשים, געזעלשאַפטלעכע לאָקאַלן און פריוואַטע ווינונגען געווארן איבערפולט.אין אַזאַ אָנגעשטרענגטער אַטמאָספערע האָבן מיר פאַרברַאכט פרייטיק און שבת, — דעם ערשטן און צווייטן סעפטעמבער 1939.

4 וואכן ביי די נאצישׂ

זונטיק, דעם 3טן סעפטעמבער, 1939.

הרב זינגער האָט היינט געזופן די יידישע גמינע פאָרשטייער פון אַלע אָרגאַניזאַציעס זיך צו באַראַטן ווי אַזוי צו לינדערן די נויט פון די היימלאָזע. די באַריכטן זענען געווען שרעקלעכע. עס זענען אָנגעקומען נאָך פיל הונדערטער, און מענטשן האָבן זיך געוואַלגערט אונטערן פריין הימל. די גמינע האָט גלייך באַשטימט אַ סומע געלט פאַר שפּייז, און עס זענען געשאַפן געווארן קאָמיטעטן צו שאַפן דירות פאַר די היימלאָזע.

מאָנטיק, דעם 4טן:

מיר זענען אָפּגעשניטן פון דער וועלט. קיין צייטונגען קומען נישט אָן, ווייל די דייטשע אַראָפּלאָנען האָבן צושטערט די באַן־סטאַנציעס. דער איינציקער קוואַל פון נייעס איז די ראַדיאָ. אָבער מער ווי אַז די פוילישע אַרמיי מוז זיך צוריקציען צוליב סטראַטעגישע סיבות, הערן מיר נישט. עס פאַרשפרייטן זיך קלאַנגען, איינער שרעקלעכער פאַרן צווייטן. מיר זענען אָנגעפילט מיט שרעק און דערוואַרטונג פאַר דער נאָנסטער צוקונפט.

מיטוואָך, דעם 6טן:

זעקס אַ זייגער אין דער פרי האָט זיך פלוצעם דערהערט דאָס גוט באַקאַנטע זשומען פון די דייטשע אַראָפּלאַנען. מיטאַמאָל איז די גאַנצע שטאָט פאַרהילכט געווארן פון שרעקלעכע אויפרייסן. מענטשן זענען אַרויסגעפאַלן פון די בעטן. דאָס גלאָז איז

צעבראָכן געוואָרן אין די פענצטער. אַ געדיכטער שטויב האָט איינגעהילט אַלץ אַרום. דאָס זענען געפאַלן די ערשטע באָמבעס אויף אונדזער שטאָט. איינע האָט געטראָפן אין מיעטשקאָווסקע׳ס מויער, און אַ צווייטע — אין בראָמבערג׳ס. אַ דריטע איז געפאַלן אין לוסטיג׳ס הויז אויף ליביעווער גאַס און האָט געבראַכט די ערשטע יידישע קרבנות. עס זענען געטויט געוואָרן יוסל פראוודעס צען יעריקן זון און אַ היימלאָזער מאַן. יוסל פראוודעס האָט עס אָפגעריסן ביידע פיס. אַ שרעק האָט אַלעמען אַרומגענומען. פרויען זענען געוואָרן היסטעריש און געמומען לויפן מיט זייערע קינדער אין די קעלערס. אַזוי איז אַדורך אַ גאַנצער טאָג, אָנגעפילט מיט שרעק און אומזיכערקייט, און אין שטאָט האָט געהערשט אַ טויטקייט. פאַרנאַכט ווען די זון איז אַוועק, זענען אַלע אַרויס אין די גאַסן. גרופּעס יוגנטליכע האָבן זיך גלייך אָרגאַניזירט, און אין דער פינצטערניש פון דער נאַכט, האָבן זיי געמומען פאַרלאָזן די שטאָט כדי אַריבער צוקומען אויף דער סאָוויעטישער זייט.

דאָנערשטיק, דעם 7טן:

פאַריקע נאַכט, האָבן אַלע רעגירונגס־אָנגעשטעלטע און פאָליציי פאַרלאָזן די שטאָט, איבערלאָזנדיק די באָפעלקערונג אויף הפקר. דורכן אסטראלענקער וועג ציט זיך דאָס פוילישע מיליטער צוריק. פון זיי דערוויסן מיר זיך, אַז ביי רוזשאן איז פאָרגעקומען אַ גרויסע שלאַכט, און אַז אונדזער אַרמיי האָט געליטן אַ שרעקלעכע מפלה. איצט וואַנדערן זיי אָן אַ ציל, ווייל זיי האָבן נישט קיין ספּעציעלע באָפעלן. לויט זייער מיינונג דאַרפן די דייטשן אַריין אין שטאָט אין עטלעכע שעה אַרום. פאַרנאַכט זענען מיר שוין גרויסע פייערן פון שטעטלעך אום דערפער וואָס ברענען. פאַרצווייפלטע פרעגן מיר איינער דעם אַנדערן, וואָס וועט דער מאָרגן ברענגען?

פרייטיק, דעם 8טן:

עס איז היינט אַ הייסער, שטיקנדיקער זומער טאָג. מיר קומען אַלע אַרויס אין די גאַסן וווּ עס הערשט אַ דערדריקנדיקע שטילקייט. צי איז דאָס אַ שטילקייט פאַר אָן אָנקומענדיקן שטורעם?.. עס איז שוין 1 אַזייגער בייטאָג. אין אונדזערע הערצער גנב׳עט זיך אַריין אַ שטילע האָפענונג, אַז אפשר איז דאָך געלונגען דער פוילישער אַרמיי צו שטעלן אַ געהעריקן ווידערשטאַנד?

פלוצעם האָט זיך דערהערט אַ שטאַרק גערויש פון קאמאראוער וועג. אַלעמענס בליקן האָבן זיך געוועדעט אין יענער ריכטונג און מיר האָבן פון דערווייטן דערקענט אַ גרויסן, שווערן טאַנק מיט אַ האָקענקרייץ אָנגעמאָלן פון פראָנט. מאָמענטאַל זענען די גאַסן ליידיק געוואָרן. איך בין אַריין צו מיר אין הויז, און פון אַ פענצטער, וואָס איז אַרויס אויף אסטראלענקער גאַס, האָב איך געקאָנט אַלץ באַאָבאַכטן.

10 מינוט שפּעטער איז אָנגעקומען אַ גרויסע דייטשע מאָטאָריזירטע אָפּטיילונג. אַנטקעגן אַלטן בית המדרש האָבן זיי אויסגעשטעלט מאַשין־ביקסן. פינף אַזייגער פאַרנאַכט האָט אָנגעהויבן אַריינמאַרשירן די דייטשע הויפּט אַרמיי. אַלץ איז געווען מאָטאָריזירט, קוקנדיק אויף זיי האָט מען געקאָנט פאַרשטיין פאַרוואָס די פוילישע פערד־און־וואָגן־אַרמיי קאָן נישט שטעלן קיין ווידערשטאַנד.מיינע פוילישע שכנים האָבן געוויינט מיט ביטערע טערערן אויף דער פאַרלאָרענער פרייהייט?..

אַ גאַנצע נאַכט זענען אַלע געזעסן אין די פינצטערע פאַרמאַכטע הייזער, צוהערנדיק זיך צו דער רוישיקער באַוועגונג פון דער דייטשער אַרמיי. פלוצעם האָבן זיך דערהערט האָרצריסנדיקע געשרייען וואָס האָבן דורכגעשניטן די לופט. פאַרציטערט זענען מיר געבליבן זיצן און געווארט אויפן אָנקומענדיקן פרימאָרגן.

שבת, דעם 9טן:

די געשרייען פון דער פאַריקער נאַכט זענען געקומען פון פולטוסקער גאַס. ס. ס.־לייט האָבן זיך אַרײַגערײַסן אין יידישע הייזער און אַוועקגענומען די מענער. אין דערפרי האָט מען געמאַלדן די פרויען, אַז זייערע מענער געפינען זיך אין דער פוילישער גימנאַזיע אויף מאַלקינער גאַס אַלס ערב׳ניקעס, און מען דערלויבט זיי צו ברענגען עסן. אַ ביסל שפעטער באַווייזן זיך אין גאַס גרופּעס פוילישע כוליגאַנעס און ווייזן אָן די דייטשע זעלנער אויף יידישע קראָמען. עס נעמט נישט לאַנג, און די טירן פון די קראָמען ווערן אויפגעבראָכן. עס קומען אָן נאָך מער פאַליאַקן, ספּעציעל פון די געגנטן אַרום שטאָט, און מיט גרויס פרייד נעמען זיי ראַבירן דאָס יידישע האָב און גוטס. צווישן זיי באַמערק איך מיינע פוילישע שכנים, וועלכע האָבן נעכטן געווײַנט אויף זייער פאַרלוירענער פרייהייט... מיר, יידן, מוזן אַלעס צוזעהן, אָבער קיינער וואָגט נישט צו רעדן אַ וואָרט אויס מורא פאַר אַ בלוט פאַרגיסונג.

מיט דעם אָבער האָט עס זיך נאָך נישט פאַרענדיקט. אין פאַרלויף פון דער נאַכט רייסן זיך נאַציס אַריין אין פיל יידישע הייזער און אַ צאָל יידן, אָסטראָווער און היימלאָזע, ווערן קאַלטבלוטיק געטויט. צווישן די טראַגיש אומגעקומענע אין דער נאַכט זענען געווען מרדכי־בער טארנאווסקי, זײַן זון מנחם, און קרישטאל פון מאלקינער גאַס.

זונטיק, דעם 10טן:

דער הויפּט פון דער שטאָטישער געסטאַפּאָ, האָט היינט פרי געשיקט רופן הרב זינגער און דעם סעקרעטאַר פון דער יידישער גמינע, טוביה מאקאווער. אַרײַנקומענדיק אין זײַן צימער, האָט ער דאָס ערשטע געגעבן דעם רב אַ שער און דראָענדיק אים מיט אַ רעוואָלווער, געצווונגען אָפּצושעהן טוביה מאקאווערס באָרד. דאָס זעלבע האָט מאקאווער געמוזט טון דעם רב. נאָך דעם האָט דער געסטאַפּאָ העלד זיי מערדערלעך געשלאָגן און באַפוילן אַז זיי זאָלן גלייך באַקאָנט מאַכן, אַז אַלע יידישע מענער פון 16 ביז 60 יאָר זאָלן זיך מעלדן 12 אַזייגער צום שטאָט־ראָט. ווער עס וועט נישט קומען, וועט גלייך דערשאָסן ווערן.

בליץ שנעל האָט זיך די נייעס פאַרשפּרייט איבערן שטאָט און אַ שרעק האָט אַלעמען דורכגענומען. קיינער האָט נישט געקענט באַשליסן צו זאָל ער גיין אָדער זיך באַהאַלטן. אָבער שוין 11 אַזייגער, האָבן זיך באַווײַזן גרויסע אָפּטיילונגען נאַציס, און גייענדיק פון הויז צו הויז, האָבן זיי די מענער אַרויסגעטריבן אין גאַס, דאָרט האָבן שוין געוואָרט אַנדערע באַוואָפנטע זעלנער און אונדז באַפוילן צו גיין צום שטאָט־ראָט אויפן מאַרק. צוקומענדיק צו דער געבוידע האָבן מיר שוין געטראָפן עטלעכע טויזנט מענער, אויסגעשטעלט צו פיר אין אַ ריי מיט אויפגעהויבענע הענט. פון בוידע זײַטן האָבן די נאַציס אַלעמען באַזוכט, צי מען האָט נישט קיין געווער. דערביי האָבן זיי געזוכט יעדן צו פראָוואָצירן. צולייגנדיק דעם רעוואָלווער צום קאָפּ אָדער האַרץ האָבן זיי געפרעגט: „יודע, האָסטו וואפן?"

די עלטערע מענטשן האָבן שטיל אַפּעלירט צו דער יוגנט זיי זאָלן זיך באַהערשן און גאָרנישט ענטפערן, ווייל עס איז אַ פראָגע נישט נאָר פון אונדזער לעבן, נאָר אויך פון די פרויען און קינדער.

דער מענטשן שטראָם איז געוואָרן גרעסער און גרעסער. ווי ווילדע חיות זענען די נאַציס אַרומגעלאָפן און אַלעמען געטריבן פון די הייזער. אָט גייט דער אַלטער נחום לעווארטאוויטש. נישט קענענדיק גיין געניג שנעל, האָט אים אַ בעסטיע אַ קלאַפּ געגעבן

מיט אַ ביקס איבערן קאָפּ און זיין פּנים איז באַגאָסן געוואָרן מיט בלוט. פּריד, דער שנייידער, שטייט לעבן מיר אינגאַנצן אַ צובלוטיקטער.

די רייען ציען זיך שוין אויף קאמאראווער וועג, ווייל דער מאַרק איז פאַרפולט. עס איז שוין פיר אַזייגער. אַ סך עלטערע מענטשן קענען שוין מער נישט שטיין מיט די הענט אין דער הויך. זיי פאַלן צו דער ערד.

מיט אַמאָל האָט זיך די מאַסע געגומען באַוועגן. שוידערלעך איז די פּראָצעסיע פון טויזנטער צעשראָקענע מענער מיט די הענט אין דער הויך און ביי די זייטן נאַצי־חיות מיט אויסגעשטרעקט געווער. מען האָט אונדז געבראַכט אויף מאַלקינער וועג צום פלאַץ פון דער פּולישער גימנאַזיע און געהייסן זיך אויסצוצען אויף דער ערד. אַרום אונדז האָט מען אויסגעשטעלט מאַשין־ביקסן. פּרומע יידן האָבן אָנגעהויבן זאָגן ווי, אַנדערע זענען געזעסן פאַרשטיינערט, וואַרטנדיק אויף זייער שיקזאָל.

זעקס אַ זייגער פאַרנאַכט, האָט אַ דייטשער אָפּיציר געמאָלדן אין דער פּולישער שפּראַך, אַז מיר זאָלן זיך אויפּפירן גוט און פאָלגן אַלע באַפעלן און אַז מיר קאָנען רויק גיין אַהיים. די גאַנצע מאַסע האָט זיך אויפגעשטעלט פון זייערע פלעצער און געלאָזן געגומען גיין צוריק. פלוצעם האָבן די דייטשן אָנגעהויבן אויף אונדז צו שיסן. עס איז אויסגעבראָכן אַ שרעקליכע פּאַניק. איך באַמערק ווי נעבן מיר פאַלט אַוועק אַ דערשאָסענער שמואל יוסף גליקמאן, און באַלד ווער איך פון דער מאַסע אַוועקגעשטויסן ווייטער. מיט נאָך פינף מענער לויף איך אַריין אין אַ הויף, ווו מיר שטייען אין אַ פאָדערהויז אַ גאַנצע נאַכט, איינהערנדיק זיך צו דער שיסעריי.

מאָנטיק, דעם 11טן:

אין דער נעכטיקער שיסעריי, זענען געפאַלן 21 יידישע קרבנות און 12 פאַרוווּנדעטע, צווישן זיי היימלאָזע פון אסטראלענקע, רוזשאן און גאוואראוע. אייגער פון די שווער פאַרוווּנדעטע איז מיין פלימענק. די לויות זענען געווען שטילע.

דינסטיק, דעם 12טן:

די געסטאַפּאָ האָט פאַראַרדנט צו עפענען אַלע יידישע קראָמען און סקלאַדן. גרופּעס פּאָליאַקן שטייען שוין גרייט מיט שיינענדיקע פנימער און ווארטן אויף זייער חלק אין רויב. ביי יעדן סקלאַד שטייען נאַציס און צעטיילן אַלץ וואָס זיי זעפּינען. פון ניסקעס גרויסע סקלאַדן גייען אַרויס פּאָליאַקן מיט פולע זעק צוקער, זאָלץ און רייז. פרייליך איילן זיי אַהיים מיט די שווערע פּעק און קומען צוריק נאָך מער.

די ניסקעס וועגדן זיך צו אַ טייל יידן, אַז זיי זאָלן זיך אויך שטעלן אין די רייען, אפשר וועלן זיי עפּעס באַקומען. אייניקע אָרימע יידישע פרויען מיט טיכלעך איבער די קעפּ פרווון דאָס טון, אָבער די פּאָליאַקן דערקענען זיי. מיטן וואָרט „יודע" וואָס זיי האָבן זיך שנעל אויסגעלערנט, ווייזן זיי אָן די נאַציס אויף די יידישע פרויען, וואָס ווערן מיט קלעפּ שנעל פאַרטריבן.

שבת ביינאַכט, דעם 16טן:

שוין 4 טאָג גאַרנישט פאַרצייכנט. יעצט זיץ איך ביי אַ ליכט, די פענצטער פאַרשטעלט, מען זאָל נישט זעען די שיין אין דרויסן.

מיטוואָך האָבן זיך אייניקע נאַציס אַריינגעריסן אין אַלטן בית־המדרש, זיי האָבן צעריסן און געשענדעט ספרים און ספרי־תורות, און צעבראָכן אַלע טירן, פענצטער און שויבן.

דאָנערשטיק און פרייטיק איז געווען ראש־השנה. איך דערמאָן זיך אין די

פאַריקע יאָרן, ווי שיין און פרעכטיק ראש־השנה האָט אויסגעזען אין אסטראוו, אָרים און רייך, יונג און אַלט, רעליגיעזע און פרייע — אַלע האָבן געפייערט דעם יום־טוב.

דעם היינטיקן ראש־השנה האָבן די פרומע יידן געדאַוונט אין די קעלערס אָדער זייטיקע צימערן. פאַרן הויז איז געשטאַנען אַ וואַך און געהיט צי נאַציס קומען נישט. פון פיל הייזער זענען מענער געשלעפט געוואָרן צו שווערע אַרבעט און אַ טייל פון זיי איז שוין צוריק נישט געקומען.

זונטיק, דעם 17טן:

אייניקע פון די וועלכע האָבן זיך געלאָזט צו דער סאָוויעטישער גרענעץ, זענען היינט צוריקגעקומען מיט דער נייעס, אַז די סאָוויעטישע אַרמיי דערנענטערט זיך, און אַז די גרענעץ צווישן דייטשלאַנד און סאָוויעטן־פאַרבאַנד וועט זיך ציען לענג אויס דעם טייך בוג. דאָס מיינט, אַז אָסטראָוו וועט זיך געפינען אויף דער סאָוויעטישער זייט. עס האָט אויסגעבראָכן אַן אומבאַשרייבלעכע פרייד. מענטשן זענען איינער דעם צווייטן געפאַלן אויף די אָרעמס און געווינט פון גליק.

דאָנערשטיק, דעם 21טן:

פאַר מיינע אויגן האָט זיך היינט אָפגעשפילט אַ שרעקלעכע טראַגעדיע. צווישן די בעקער אַרבעטער איז דער גרויסער מעכאַנישער בעקערייַ אויף רוזשאַנער גאַס איז געווען בארען פון פולטוסקער גאַס מיט זיין 17 יאָריקן זון יוסף. איך בין געשטאַנען ביים פענצטער אין מיין הויז און געקוקט אין יענער ריכטונג. פלוצלעם זע איך ווי דער יונגער יוסף בארען פאַרלאָזט די בעקעריי. עס שטייט אַ נאַצישע וואַך ביים טויער, און דער בחור איז שוין געווען אויף דער צווייטער זייט. אָבער אין דער מינוט נעמט דער נאַצי אַרויס זיין רעוואָלווער און שיסט אַריין דריי קוילן אין דעם יונגן יוסף׳ס קאָפּ. ער איז געפאַלן אין אַ קאַלוזשע בלוט, און דער מערדער האָט ווייטער פאָרגעזעצט זיין שפּאַציר. אין אַ פאָר מינוט איז די מוטער געקומען צולויפן. זי איז געפאַלן צו דער ערד, געשלאָגן זיך דעם קאָפּ אין אַ שטיין, אָבער איר זון האָט די אָרימע מאַמע שוין נישט געקענט העלפן.

זונטיק, דעם 24טן:

פרייטיק איז געווען ערב יום־כפור. די מערהייט בתי־מדרשים זענען צעשטערט. טייל פרומע יידן קענען ביי זיך נישט פועלן צו בלייבן די הייליקע נאַכט אין די קעלערס. פאַרנאַכט גייען זיי שטיל אַרויס פון הויז אוּן שאַרן זיך ביי די וועגט אין דער ריכטונג צום געווער שטיבל, וואָס איז נאָך געבליבן גאַנץ.

איינגעהילט אין קיטלען און טליתים, האָבן זיי אָנגעהויבן זאָגן „כל־נדרי". אָבער גראָד דאָן פאַרפאַרן גרויסע נאַצישע לאַסט־אויטאָמאָבילן מיט שטורמיסטן און רינגלען אַרום דאָס שטיבל. די פרומע יידן ווערן מיט גוואַלד אַרויסגעשלעפּט און אַריינגעוואָרפן אין די אויטאָמאָבילן. מען פירט זיי אויף וואַרשעווער גאַס צו דער „סאַדזאַווקע". דאָרט שטייען אויסגעשטעלט פיל שמוציקע לאַסט־אויטאָמאָבילן אוּן מען איז מכבד די יידן זיי צו רייניקן. מען צווינגט זיי אויסצוטון די קיטלען, טליתים און אַפילו זייערע אייגענע קליידער, אַריינגיין ביז צו דער העלפט אין וואַסער, אַלץ נאַס מאַכן אוּן מיט דעם וואַטשן די אויטאָמאָבילן.

געענדיקט די אַרבעט, האָט מען נאָכאַמאָל אַלעמען געהייסן אַריינגיין אין וואַסער ביז איבערן קאָפּ. וועָן זיי זענען אַרויס פון דעם שמוץ, האָט מען ביי אַלעמען אָפּגעשוירן די האָר פון קאָפּ און ביי אַ טייל אויסגעריסן אַ האַלבע באָרד. דאָן האָט מען זיי

שמע ישראל...

פאטאגראפירט און געהייסן גיין אהיים. אַ נאוואַרודקער ישיבה־בחור האָט זיך שרעקלעך פאַרקילט און אין עטלעכע טעג געשטאָרבן.

שבת, יום־כפור, האָבן די נאַציס, ווי ווילדע חיות ווידער געמאַכט אַ געיעג אויף די יידן, ספּעציעל די פרומע. מען האָט זיי אַרויסגעשלעפּט פון די קעלערס און געגומען צו שוועריע אַרבעט. באַזונדערס האָט מען זיי געגומען אין פּלעצער וווּ עס איז געווען עסן. מיט אַ סאַדיסטישן פאַרגניגן האָט מען זיי געגעבן צו טראָגן שווערע קעסלען מיט געקאָכטע שפּייז פאַר סאָלדאַטן.

מאָנטיק, דעם 25טן:

מיינע פּוילישע שכנים און נאָך אַ סך פּאָליאַקן זענען געבליבן „אַרבעטסלאָז". עס זענען שוין אויסגערויבט געוואָרן אַלע יידישע שפּייז און גאַלאַנטעריע געשעפטן. היינט זענען זיי ווידער געוואָרן פריילעך און האָבן אויפגעריסן בענדעט ליכטענשטיינ'ס קעלער און סקלאַדן פון אייזן. כאָטש זיי האָבן זייער וויניק זאָכן פון דאָרט געקענט נוצן, איז דאָך אין פאַרלויף פון עטלעכע שעה אַלץ צושטערט און אויסגערויבט געוואָרן. מען האָט געשלעפּט שטיקער אייזן, רערן, פייערקעס און בלעכן.

דינסטיק, דעם 26טן:

עס ציען זיך דורך אַסטראָוו מאַסן היימלאָזע. היינט האָבן דורכגעוואַנדערט די לעבן־געבליבענע יידן פון פולטוסק. זיי דערציילן שויעדערליכע אייגצעלהייטן. אין 10 מינוט האָבן זיי געמוזט פאַרלאָזן די שטאָט, אויבערלאָזנדיק אַלץ אויף הפקר. צוויי שעה שפּעטער האָבן דורכגעוואַנדערט די דלוגאשאלדער יידן. עס איז זיי נישט דערלויבט צו רוען. מען טרייבט זיי אומ'רחמנות'דיק צום זעמבראוער וואַלד.

מיטוואָך, דעם 27טן:

פאדבילעוויטש האָט היינט שטילערהייט איבערגעגעבן, אַז ער האָט געהערט דורך דער ראַדיאָ (די נאַציס האָבן קאָנפיסקירט אַלע ראַדיאָס. פאדבילעוויטש האָט איינע באַהאַלטן), אַז די גרענעץ וועט זיך ציען ביים זעמבראוער וואַלד. דאָס מיינט אַז אַסטראָוו וועט געהערן צו די נאַציס. די ידיעה האָט געמאַכט אַ פיינליכן איינדרוק.

מאָנטיק, דעם 2טן אָקטאָבער:

די מערהייט אַסטראָווער יידן האָבן באַשלאָסן צו פאַרלאָזן די שטאָט. מיר זענען נישט קיין עקזיסטענץ־מעגליכקייטן אונטער דער נאַצישער הערשאַפט. אַלע זענען פאַרמשפט צו אונטערגאַנג. דער הונגער פאַרשטאַרקט זיך.

די נאַציס האָבן געמאָלדן, אַז אַלע איינווינער וואָס קומען פון די מזרח פראָווינצן (וואָס ווערן קאָנטראָלירט פון די סאָוויעטן), זאָלן זיך מעלדן און וועלן קריגן אַ ספּעציעלע דערלויבעניש צו פאָרן אַהיים.

איך האָב אויסגענוצט די געלעגנהייט און אַוועק אויפן וואַרשעווער וועג צו דער געוועזענער פּוילישער סטאַראָסטווא. דאָרט האָב איך געטראָפן הונדערטער יידן. נאָך אייניקע שעה וואַרטן, בין איך אַריין אין צימער, וווּ עס איז געזעסן אַ מאַן אין ציווילע קליידער. איך האָב אים דערקלערט, אַז איך קום פון ביאַליסטאָק און ווייל פאָרן צוריק. די דערלויבעניש האָב איך גלייך באַקומען.

מיטוואָך, דעם 4טן:

באַהערשט פון אַ מיסטישן געפיל, האָב איך היינט פאַרלאָזט מיין הויז צו באַזוכן דעם נייעם בית־עולם. איך האָב געוואָלט צום לעצטן מאָל אַ קוק טון אויף מיין מוטערס קבר.

ביי דריטע מאי גאַס אין מאלקינער וועג האָב איך געטראָפן משה פּאקשיווע. ער האָט מיר געזאָגט, אַז אויפן וועג איז אַ גרויסע באַוועגונג פון דייטשע זעלנער. ער דענקט אַז דערנעבן געפינט זיך אַ דייטשער לאַגער, און איך זאָל נישט איינשטעלן מיין לעבן.

אַ צעווייטיקטער האָב איך זיך אומגעקערט צוריק. צי וועלן די בעסטיעס צורו לאָזן די טויטע? צי וועלן מיר נאָך אַמאָל קענען קומען צו אונדזער ליבער אַלטער היים אַסטראָוו און געפונען די קברים פון די נאָענטע און טייערע אומבאַשעדיקט?

איך האָב געזומען אייניקע נויטיקע זאַכן, אייגעשמוצט מיין אַנצוג און מאַנטל און זיך געלאָזט גיין צום זעמבראָווער וועג. ביי די באַן־שינעס איז געשטאַנען אַ דייטשע וואַך, וועלכע האָט מיר געהייסן זיך אָפּשטעלן און אויפהויבן די הענט אין דער הויך. זיי האָבן ביי מיר געזוכט געלט. וועז זיי האָבן אַלץ צוגענומען האָבן זיי מיך געהייסן גיין. ביים זעמבראָווער וואַלד האָב איך געטראָפן סאָוויעטישע סאָלדאַטן, וועלכע האָבן פריינטלעך זיך באַגריסט צו די וואַנדערער.

אַ דערשעפּטער האָב איך מיך אַוועקגעזעצט אויף אַ שטיין. איך האָב געקוקט אויף אונדזער ליב האַרציק יידיש אַסטראָוו, וואָס ווערט אַזוי אכזריות׳דיק אויסגעריסן. קראַפּטלאָז האָב איך פאַרדריקט מיינע פויסטן און ביטער געווויינט.

(„צום אָנדענק", ניו־יאָרק, 1946)

גביית עדות

חיים אוסטראוו

אין יאָר 1941, ווען עס איז אויסגעבראָכן דער קריג צווישן דייטשלאַנד און סאָוויעטרוסלאַנד, בין איך אַלט געווען 11 יאָר. ווען מיין טאַטע האָט זיך געזאָגט מיט דער מאַמען און מיט מיר איז געווען שווער אויפן האַרץ, כאָטש איך האָב זיך נישט פאַרגעשטעלט אַז ער וועט שוין צו אונדז קיין מאָל צוריק נישט קומען. שפּעטער מיט אַ שטיקל צייט, זענדיק ווי אַ סך אַנדערע, וואָס זענען אַוועק און צוריק נישט געקומען, האָב איך שוין אָנגעהויבן צווייפלען. דער מאַמען האָב איך נישט געוואָלט פרעגן, ווייל איך האָב געפילט אַז דאָס וועט אַרויסרופן דאָס פונאַנדערווויינען זיך פון אונדז ביידע — און דאָס האָב איך זייער געוואָלט אויסמיידן. אַביסל האָט מען נאָך געלעבט מיט דער האָפענונג אַז ווען דער קריג וועט זיך ענדיקן וועט מען זיך דערוויסן. דער קריג האָט זיך געענדיקט און אָט איז אונדז געקומען די ידיעה אַז דער טאַטע מיינער איז אומגעקומען אין קאַמף מיט די דייטשישע פאַשיסטן ביי לענינגראַד.

איך האָב נישט מער קיין טאַטן. עס וויל זיך אַ טרייסט געפונען, און עס איז אומעגלעך. דאָך איז מיר אַביסל לייכטער אויפצונעמען דעם טראַגישן טויט פון מיין טאַטן, ווען איך דערמאָן זיך אַז ער איז נישט פאַרברענט געוואָרן אין די קרעמאַטאָריעס פון מיידאַנעק—אָשוויענטשים אָדער טרעבלינקע, נאָר געפאַלן ביים מיטהעלפן צו דער פאַרניכטונג פון די דייטשישע מערדער פון זעקס מיליאָן פון אונדזער פאָלק.

מיין טאַטע, דו לעבסט ביי מיר אין האַרץ, אייביקער אָנדענק דיר.

***

לייבל איווריייקעס

ביים אויסברוך פון קריג, וועז כ׳האָב אין יאָר 1939 פאַרלאָזן אסטראוו, בין איך אַלט געווען 58 יאָר און אָנגעקומען קיין ביאליסטאק. אין אַ קורצער צייט איז אַריין די רויטע אַרמיי. געווען בין איך מיט 4 זין און צוויי שנירן מיט אייגעקלעך. אין אַ קורצער צייט האָט מען אונדז אַלעמען צושיקט אין די תפיסות, וווּ מיר האָבן פיל זיך אָנגעמוטשעט מיט מיינע קינדער האָט מען מיך צושיידט. איך בין געבליבן בלויז מיט צוויי קראַנקע זין, איין זון איז געשטאָרבן פון הונגער און נויט, אַ זון מיט אַ פרוי און קינדער זענען געפאַלן אונטער היטלערס הענט און אַ זון מיט אַ שנור איז מיר געגאַנגען פאַרפאַלן. אַ געוויסע צייט האָב איך פון אים נישט געהערט. אין יאָר 1940 האָט מען מיך פאַרשיקט אין די טיפסטע טייגעס אויף סיביר. געווען בין איך דאָן אַלט 60 יאָר און די גרויסע איבערלעבונגען האָט מיך געמאַכט נאָך עלטער. איך האָב געאַרבעט אין 60—70 גראַד פראָסט אין די טיפסטע וועלדער. באַקומען 200 גראַם ברויט אַ טאָג און 3 מאָל אין טאָג וואַסער־זופּ. געווען באַרוועס, מיט שמאַטעס אויף די פיס, און ערשט צום סוף ווינטער האָב איך באַקומען שיך געקלעפט אויף שמאַטעס און אונטן האָלץ. אָפּגעריסן און הונגעריק, פאַרשמוצט און געשוואָלן געווען 3 יאָר, ביז עס איז געקומען די באַפרייונג פאָר די פּוילישע בירגער. דאָן בין איך שוין געווען אַלט 63 יאָר, נאָר איך האָב געלעבט מיט האָפענונג זיך טרעפן מיט די קינדער, און אַזוי האָט מיר גאָט פאַרטראָגן צו מיינע 3 זין, וועלכע זענען מיר פאַרבליבן לעבן.

גאלדשטיין בנימין
תל־אביב

צוויי טעג איידער די דייטשן זענען אַריין קיין אסטראוו (אין אַ מיטוואָך) איז די שטאָט שטאַרק באָמבאַרדירט געוואָרן. איין באָמבע האָט געטראָפן אין הויז פון שלמה קאזאכאוויטש, וואָס איז געשטאַנען נעבן ראַט־הויז און אומגעוואָרפן אַ גאַנצע וואַנט. צום גליק האָט קיינער פון שטוביקע דערפון נישט געליטן. שפעטער האָבן מיר זיך דערווּסט אַז פון די באָמבאַרדירונג איז אַראָפּ פון זינען דער שוסטער גראבינא.

צומאָרגנס, וועו די דייטשן האָבן דערשאָסן אַ פוילישן פריץ אוּן דערנאָך אונטערגעצינדן זיין פאַלאַץ, וואָס איז געשטאַנען דריי קילאָמעטער פון דער שטאָט, האָט מרדכי בער טארנאווסקי מיט זיין זון מנחם, וועלכע האָבן זיך געפונען ביי קרובים אין שטאָט, געמיינט אַז ס׳ברענט זייער מיל, וואָס איז געשטאַנען אין דער געגנט פונעם פאַלאַץ. זיי זענען פאַרצווייפלטע אַהין געלאָפן ראַטעווּען, אָבער אויפן וועג דערשאָסן געוואָרן פון די דייטשן.

וועו די דייטשן זענען שוין געווען דריי טעג אין שטאָט, האָט זיך פלוצעם פאַרשפרייט אַ ידיעה, אַז אַלע מענער דאַרפן זיך גיין פאַרשרייבן אויף אַרבעט. נאָר אויף וואָס פאַר אַן אַרבעט אוּן אויף וועלכן אָרט, האָט קיינער נישט געווּסט.

וועו איך מיטן חבר לייזער קראָאווסקי זענען אַרויסגעגאַנגען זיך דערוויסן אויף וועלכן אָרט דאַרף מען זיך פאַרשרייבן אויף אַרבעט, האָט אונדז באַגעגנט אַ דייטש אויף אַ מאָטאָציק, זעענדיק וויי מיר גייען מיט אומרויקע טריט, האָט דער דייטש אויף אונדז אָנגעצילט זיין מאַשין־געווער. בלייבענדיק אַ ווייַלע שטיין צעטומלטע, האָבן מיר אָנגעהויבן פון אים אַנטלויפן. מיר זענען אַריינגעלאָפן אויף דער וואַרשעווער גאַס, די גאַס איז שוין געווען פול מיט אָנגעלאָפענע מענער פון פאַרשידענעם עלטער. מיר האָבן בשום אופן נישט געקאָנט דערגיין, וווּ מען דאַרף זיך גיין פאַרשרייבן אויף אַרבעט. געזעען אַז די אָנגעלאָפענע יידן גייען נישט צו דער גאַס, וווּ זיי דאַרפן גיין, האָבן אַ כאָפּטע דייטשן מיט מאַשין־געווער אין די הענט זיך ווילד אַ לאָז געטון אויפן עולם אוּן מערדערלעך אָנגעהויבן שלאָגן איבער די קעפּ. דער עולם האָט ווידער אָנגעהויבן לויפן. וועו מען האָט זיך שוין ענדלעך דערווּסט פון דעם ריכטיקן אָרט (אויף דער קאמאראווער גאַס נעבן יעקב דאמבס הויז), האָט מען זיך ערשט אַרומגעזעען אַז פון די קלעפּ זענען געבליבן אַ סך פאַרוווּנדעטע אוּן צעבלוטיקטע, דער עיקר עלטערע מענער וואָס זענען נישט געווען בכוח גיך צו לויפן. באַלד איז די קאמאראווער גאַס פיל געוואָרן מיט יידישע מענער. צווישן זיי האָבן זיך אויך געפונען אַ סך פליטים פון די אַרומיקע שטעטלעך. ערגעץ פון אַ זייט האָט אַ יונגער דייטש אַרויפגעשריען צו יעקב דאמבס פאַרמאַכטן פענצטער, אַז מען זאָל עס אויפמאַכן. אַז דער דייטש האָט געזעען אַז מען פירט נישט אויס זיין באַפעל, האָט ער זיך מיט אַ ווילדן כעס געכאַפט צו זיין מאַשין־געווער אוּן אַריינגעשאָסן אין פענצטער פון ערשטן שטאָק. באַלד האָט זיך געהערט פון דאָרט האַרצריייסענדיקע געשרייען. אַ קויל האָט געטראָפן יעקב דאמבס טאָכטער. די מוטער פון די שטאַרק פאַרוווּנדעטע איז גלייך אַרויסגעלאָפן פון דער טויב, צוגעלאָפן מיט אַ יאָמערלעך געוויין צו אַ דייטשישן אָפיציר, געפאַלן אים צו די פיס אוּן געבעטן, ער זאָל איר דערלויבן צו גיין נאָך דעם רופא. ווייל אַנדערש קאָן איר קינד אָפגיין מיט בלוט. דער אָפיציר וויי אויך די איבעריקע דייטשן, וועלכע זענען געשטאַנען אוּן זיך צוגעקוקט צו דעם „ספעקטאַקל", האָבן געגומען זיך טרייסלען פון געלעכטער.

אויף דער גאַס צווישן די מענטשן האָט אַ קראַנקער ייד, אַן עפילעפטיקער, אַ פליט פון אַ דערבייאיק שטעטל, פלוצעם געקראָגן אַן אַטאַק און איז אומגעפאַלן אויף די שטיינער מיט אַ שוים אויף די ליפן. אַ דייטש מיט געווער האָט געזומען ווילד שרייען אַז דער ייד סימולירט און צוגעשטעלט די לופע פון מאַשין געווער צום קראַנקנ׳ס קאָפּ.

דער סוף איז געווען אַז מען האָט אונדז נישט פאַרשריבן אויף אַרבעט, נאָר באַפוילן צו לויפן צום גימנאַזיע פלאַץ. דער המון האָט אין אַ גרויס שרעק ווידער געזומען לויפן, אויב עמיצער האָט גיך נישט געקאָנט לויפן, איז ער מערדערלעך צעשלאָגן געוואָרן.

אויך אויפן גימנאַזיע־פלאַץ איז געוואָרן שוואַרץ פון יידישע מענער. אויפן באַלקאָן איז געשטאַנען אויסגעשטעלט מאַשין־געווער, יעדע צען מינוט איז פאַר אונדז פאַרבייגעפלויגן אַן עראָפלאַן מיט אַזאַ געוויש, ווי זיי וואָלטן אונדז געוואָלט אידערשרעקן.

נאָכן אָפּשטייַן עטלעכע שעה איז אויפן באַלקאָן אַרויסגעקומען אַ דייטשישער אָפּיציר און אין אַ רעדע געזידלט דאָס יידישע פּאָלק; ער האָט געוואָרנט, אַז אויב עס וועט ווער פון די היגע יידן עובר זיין אויפן געזעץ, וועט דערפון די גאַנצע שטאָט ליידן.

ווען מיר זענען זיך פונאַנדער געגאַנגען, האָבן די דייטשן אונדז ווידער געזומען יאָגן, זיי האָבן געיאָגט פון איין גאַס אין דער צווייטער, אַזוי אַז מיר האָבן אַליין נישט געוווסט ווּ אַהין צו לויפן.

פון דער דאָזיקער יאָגעניש זענען אַ סך יידן פאַרוווונדעט געוואָרן און אייניקע פון זיי זענען שפּעטער געשטאָרבן.

איך מיט מיין משפּחה האָבן זיך אָנגעהויבן גרייטן צו אַנטלויפן צו די דורך סאָוויעט־רוסלאַנד פאַרנומענע געביטן.

***

יהודה גוטגאלד
בני ברק

עטלעכע טעג פאַר ראש השנה 1939, זענען די דייטשן אַריין קיין אסטראוו. דאָס ערשטע וואָס זיי האָבן געטון איז געווען, וואָס זיי האָבן געכאַפּט יידן מיט בערד און פאות און זיי אָפּגעשניטן פון איין זייט באַק, אַזש בלוט האָט געהרינען. דאָס דאָזיקע האָט די צעיושעטע ס. ס.־מענער פאַרשאַפּט הנאה, טרייסלענדיק זיך אַזש פון געלעכטער.

שפּעטער האָבן זיי געכאַפּט מענער צו שווערע אַרבעט, האָבן געצוווינגען אַרייַנ־צוגיין אין דער „סאדזאווקע", (אַ שטייענדיק וואַסער), און געהייסן וואשן די פאַרבלאָ־טיקטע לאַסט־אויטאָס.

אָפּט מאָל האָט זיך זיי פאַרגלוסט צו באָפעלן אַז יידן זאָלן טאַנצן אויף די גאַסן. איין ייד, מיט אַ אָפּגעשניטענער באָרד פון איין זייט באַק, האָבן זיי דערלאַנגט אַ שפּיגל אין האָנט און אים געצוווינגען אַ סך שעהן צו טאַנצן איבער די גאַסן. דאָס ווילדע געלעכטער פון די ס. ס.־לייט האָט מען געהערט וויַיט.

נאָך אין די ערשטע טעג פון דעם דייטשס אַריינקומען, איז מען שוין געשטאַנען אין לאַנגע רייען נאָך ברויט. אין די רייען זענען געשטאַנען יידן מיט קריסטן צוזאַמען. איינמאָל האָט דער בעקער אַוועקגעלייגט הינטער דער בעקעריי אַ ברויט פאַר זיך. ווער פון די פאָליאקן האָט דאָס דערזען און ס׳איז אנשטאַנען אַ טומל. וועז דער יונגערמאַן האָט מיטן לאַבן ברויט הינטער דער פאָלע געזומען שטעלן גיכע טריט, איז אַן ס. ס.־מאַן

אים נאכגעלאפן און באפוילן אים צו בלייבן שטיין. דער יונגערמאן האט זיך אפגעשטעלט, ציטערנדיק אינגאנצן פון שרעק. דער ס. ס.־מאן האט אים צוריק אריינגעפירט אין דער זעלבער בעקעריי און געפרעגט פון וועלכן ארט ער האט געגומען דאס ברויט. אז דער יונגערמאן האט אוועקגעלייגט דאס ברויט, האט דער ס. ס.־מאן מיטן אויסגעשטרעקטן רעוואלווער צו אים אויסגעשאסן און אים אוועקגעלייגט א טויטן אויפן ארט.

יום־כפור, זענען די ס. ס.־מענער אריין אין דער שטאט־שול מיט גראבע זידל־ווערטער, זיי האבן ארויסגעטריבן די מתפללים, אפפירנדיק זיי ערגעץ אויף שוועדע ארבעט.

אין אסטראוע איז געווען א פולישע גימנאזיע. אין א געוויסן טאג האט די מאכט פונאנדערגעקלעפט איבער די גאסן פלאקאטן, רופנדיק אז אלע יידישע מענער אין עלטער פון 18 ביז 40, זאלן זיך פארזאמלען ביים גימנאזיע־בנין. ווען ס׳איז שוין געווען פארזאמלט א גרויסער עולם, איז אויפן ברייטן באלקאן פונעם גימנאזיע־בנין, אויף וועלכן ס׳איז געשטאנען מאשין געווער מיט אויסגעשטרעקטע לופעס, — ארויסגעקומען א יונגער ס. ס.־מאן און גראב געזידלט דאס יידישע פאלק, דראענדיק אז אויב ווער פון די יידן וועט דערמארדן א דייטש, וועט די גאנצע שטאט מיט יידן דערפאר זיין ערוב.

ווען מיין פאמיליע איז מיט דריי וואכן שפעטער אוועק אויף יענער זייט גרענץ צו די סאוויעטן, האבן מיר דארט געהערט, אז די דייטשן האבן די איבעריקע יידן, וועלכע האבן נישט באוויזן צו אנטלויפן פון דער שטאט אויסגעהרגעט, אז אין די הונדערטער זאלן דארט האבן אומגעקומען.

צווישן די אומגעקומענע האבן זיך אויך געפונען אונדזערע נאענטע: אונדזער מוטער חייה ליבע טרייסטער, אונדזער ברודער אהרון מיט זיינע דריי קינדער — מענדל, שמחה אין טאובע, אונדזער שוועסטער חנה פשיטיק, אויך די קרובים ישעיה גאלד און אברהם מענדל אלאנד.

אויך האט מען געהערט אז אין וואַרשע זענען אומגעקומען אונדזערע קרובים אברהם, חנה און מענדל טרייסטער.

**
*

יאלון יוסף
מפדה אזרחי, רמת־גן

איידער די דייטשן זענען אריין קיין אסטראוו, בין איך מיט מיין פאמיליע אוועק קיין ברייסק נעבן ביאליסטאק. אין ברייסק האבן מיך די ס. ס.־לייט אפגעריסן פון דער פאמיליע און צוזאמען מיט מיין יונגערן ברודער, זיסקע אוועקגעשיקט אין דער דייטשער שטאט קעניגסבערג אויף שווערע ארבעט. איינער פון אונדז, אן אסטראווער, יענקל טאכנער (אברהם יצחק דעם וואנסאווער שניידערס א זון), איז דארט אויסגעאנגען פון הונגער.

אין א צייט ארום האט מען מיך צוזאמען מיט 650 יידן אפגעשיקט קיין סיוויווער. פיר וויינטער־טעג, ביי שטארקע פרעסט, האט מען אונדז געפירט אין לאסט וואגענען. די באן איז דורכגעפארן וואַרשע און זיך אפגעשטעלט אין א פארוואַרפענעם וואקזאל. באלד האט מען זיך דערוווסט אז מענטשן פון רויטן קרייץ זענען געקומען ארויסנעמען די קריסטלעכע געפאנגענע וואס זענען געפארן צוזאמען מיט אונדז. מען האט דערציילט,

אַז דעם רויטן קרייץ איז נישט אַזוי שווער אָנגעקומען דאָס אַרויסנעמען די קריסטלעכע געפאַנגענע, אָבער פאַר אונדז יידן, האָבן זיי גאָר נישט געבעטן.

שטאַרק מידע און שיער נישט דערפרוירענע, זענען מיר דעם 13טן ינואר 1940 אָנגעקומען קיין סיוויוואר.

וועו מיר זענען געוואָרן אַרויסגעטריבן פון די וואַגאָנען, האָט מען ערשט דערזען אַז 17 פּערזאָן זענען אויפן וועג געשטאָרבן. באַלד האָט זיך געהערט אַ באַפעל, אַז מיר זאָלן זיך אַלע אויסשטעלן צו 4 אין אַ רייע. אַז מיר זענען שוין געשטאַנען אויסגעשטעלט, האָט מען פון אונדז אויסגעקליבן 68 מענטשן און באַפוילן אַרויסצוטראָגן פון די וואַגאָנען די מתים. 4 מענטשן האָבן געטראָגן אַ מת צו דעם דערביאיקן וואַלד, באַגלייט פון ווילדע ס. ס.־לייט מיט געווער אין די הענט. וועו זיי זענען צוגעקומען צום וואַלד, האָבן די ס. ס.־לייט געזומען אויף זיי שיסן און אַלע אַוועקגעלייגט טויט. נאָכדעם האָבן זיי אויסגעשטעלט מאַשין־געווער און אַ האָגל פון קוילן האָט זיך אויף אַלעמען געזומען שיטן. דער רוב פון אונדז זענען געפאַלן, אָבער דאָך איז אייניקע געלונגען צו אַנטלויפן אין וואַלד אַריין.

מיט נאָך צוויי יידן בין איך אַרויס פון אַן אַנדערער זייט וואַלד. מיר האָבן דערזען אַ פּויערישע כאַטע. וועו מיר האָבן זיך אַהין דערנענטערט, איז פון דער כאַטע אַרויסגע־קומען אַ מיטליעריקער פּויער. מיר האָבן זיך ביי אים געבעטן, ער זאָל זיך דערבאַרעמען אוֹן לאָזן איבערנעכטיקן. דער פּויער האָט זיך געפּרעגט צו מיר פאַרמאָגן געלט. אַז מיר האָבן אים אַוועקגעגעבן וואָס מיר האָבן געהאַט, האָט ער אונדז מיט ווילדע געשרייען געזומען אַוועקטרייבן פון זיין כאַטע, דראָענדיק אַז ער גייט שוין רופן די דייטשן.

מיר זענען גלייך פון אים אַנטלאָפן. בלאָנדזשענדיק האָט מען פלוצעם דערהערט שטאַרקע שיסעריין. מיר האָבן נישט געווסט ווהין צו לויפן. דערווייל איז צוגעפאַלן די נאַכט. די נאַכט איז געווען זייער אַ פינצטערע. נישט וויסנדיק ווי אַזוי, זענען מיינע צוויי חברים נעלם געוואָרן.

צומאָרגנס אינדערפרי, האָב איך פאַרבלאָנדזשעט צו אַ צווייטע כאַטע, אָבער אויך דער פּויער האָט מיך צו אים נישט אַריינגעלאָזט. ער האָט מיר בלויז געוויזן דעם זייטיקן וועג, וואָס פירט אין דער שטאָט וולאדאווע.

גייענדיק ווידער אין וואַלד, האָב איך געזען הענגען אויף אַ בוים אַ ייד — נעבן דעם געהאָנגענעם איז געזעסן נאָך אַ ייד מיט אָפענע אויגן. איך האָב אים באַלד דערקענט. דאָס איז געווען דער שטוטשינער רב. אַ דערציטערטער בין איך צו אים צוגעשפרונגען און געוואָלט אים אויפשטעלן, אָבער ער איז געווען פאַרפרוירן צום טויט.

מיט גרויס שרעק האָב איך די מתים פאַרלאָזט און בלאָנדזשענדיק אַ גאַנצע נאַכט אין דער פינצטער, בין איך פאַרטאָג אָנגעקומען אויף אַן אָרט וואָס האָט געהערט צו די רוסן. נאָר דאָרט האָבן מיך די רוסישע גרענעץ־וואַך איינגעזעצט, געוואַנדערט פון טורמע צו טורמע, ביז צו אַ שקלאַפן לאַגער.

בעת איך בין אין יאָר 1946 צוריקגעקומען קיין אסטראוו, האָב איך מיינסטנס פון די יידישע הייזער געטראָפן ליגן אין חורבות. בייַדע בית הקברות זענען געווען אויסגעגלייכט מיט דער ערד, אין אַמאָליקן סאקאלאווער חסידים שטיבל האָט מען גאָר אויסגעאַרבעט טרומעס.

אויך די ברויערייַ וואָס האָט געהערט צו טייטלען, איז געלעגן אומגעוואָרפן.

בלויז ביי אַ שטיק פאַרבליבענעם טויער איז געהאָנגען אַ גרויסער צלם. ביי דעם טויער, זאָגט מען, זענען אַ סך אסטראָווער יידן אומגעקומען.

בעת מען האָט מיך געהאַט אַוועקגעפירט קיין דייטשלאַנד, איז מיין פאַמיליע דערווייל פאַרוואַגלט געוואָרן קיין סלאָנים און דאָרט אומגעקומען.

עס זענען אומגעקומען מיין פרוי לאה׳טשע מיט די קינדער: חנה דינה — 7 יאָר אַלט, אוֹן וועלוול — 1½ יאָר.

***

אברהם יאקובאווסקי

אין 39טן יאָר, אידער די דייטשן זענען צו אונדז קיין אסטראווע אַריין האָבן זיי באַמבאַרדירט און ס׳איז געווען חרוב א סך הייזער און געהרגעט יאסל פראוודען. דאָס איז געווען מיטוואָך. שבת זענען די מערדערס אַריין צו אונדז אין שטאָט און זיי האָבן אונטערגעצינדן די מאלקינער גאַס און דאָרטן דערשאָסן דעם טרעגער יאנקעל קאטקע. זיי האָבן אויך געשאָסן נאָך פרעמדע מענטשן פון פאַרשידענע שטעט, באַלד זונטיק האָבן די דייטשן אַרויסגענומען אַלע יידן אויפן גאַס און צעשלאָגן נחום ליווארטאוויטש. ער איז אין גאַנצן געווען אָפגעגאָסן מיט בלוט און נישט געזען ווו צו גיין. אַלע זענען געוואָרן אָפגעפירט אויפן פלאַץ פון גימנאַזיע, ווו מ׳האָט אונדז געהאַלטן אַ גאַנצן טאָג. מען האָט דעמאָלט נישט געטאָרט גיין מער ווי ביז 6 אין אָוונט, און אונדז אַבגעלאָזט ערשט 7 אַזייגער. אַהיים גייענדיק האָט מען אויף אונדז געשאָסן און ווי אַזוי מיר זענען געבליבן לעבן, ווייסן מיר נישט. נעבן אונדזערע פיס איז געפאַלן קרבנות, און אַזוי האָבן מיר זיך געמאַטערט 2 וואָכן מיטן דייטש אין אסטראוו. דערנאָך האָט מען געגעבן אַ באַפעל, אַז די יידן וואָס געפונען זיך נאָך אין אָסטראוו, מוזן פאַרלאָזן די שטאָט. מען האָט ענומען די קינדער אויף די הענט און אַוועק אויף די גרענעץ צו דער רויטער־אַרמיי נעבן אָסטראוו. מיר זענען אַוועק קיין ביאליסטאק און דאָרטן האָבן מיר זיך אַרומגעוואַלגערט אין די שולן 8 וואָכן. אַ סך זענען אין ביאליסטאק געשטאָרבן פון שמוץ, ווייל אין אַלע שולן זענען געווען פיל יידן — יונגע, אַלטע און קליינע קינדער, דערנאָך האָט מען אונדז אַוועקגעשיקט קיין רוסלאַנד. וועמען מען האָט געשיקט ווייט קיין רוסלאַנד, איז געבליבן לעבן, און וועמען מען האָט געשיקט נישט ווייט — איז געבליבן ביים דייטש!

אין רוסלאַנד האָבן מיר דורכגעלעבט די מלחמה אין הונגער, נאָר אַ דאַנק גאָט, זענען מיר כאָטש געבליבן לעבן. דערנאָך האָט מען אונדז געשיקט צוריק קיין פוילן נאַקעט און באַרוועס, און באַזעצט אין נידער־שלעזיען.

***

נח לאסקא

דעם 7.8.39 זענען די מערדער אַריין קיין אסטראוו־מאז. אוֹן דעם 10.8 איז שוין געווען דער ערשטער באַפעל אַז אַלע מענער דאַרפן זיך צושטעלן אויף איין אָרט ביים שטאָטישן ראטאש. ס׳איז זיך נישט פאָרצושטעלן די מערדעריי וואָס זיי זענען באַגאַנגען לגבי אונדז. אַלע יידן האָבן זיך דאָרט צונויפגענומען און עס איז אַרויס פון די מערדערס אַ באַפעל אַז אַלע פאַרזאַמלטע זאָלן לויפן שנעל מיט די הענט אין דער הויך צום

גימנאַזיע פּלאַץ. דאָס לויפן איז געווען אויף אַזאַ אויפן: פון פּאַרנט איז שנעל געפאָרן אַ דייטש אויף אַ מאָטאָציקל און אַלע יידן האָבן געמוזט נאָכדאָנזשען. אויף צום סוף, זענען דאָס גלייכן געפאָרן עטלעכע דייטשן אויף מאָטאָציקלען, און וועט ס׳האָט נישט געקאָנט נאָכדאָנזשען זענען די מערדערס אַרויפגעפאָרן אויף די מענטשן. קומענדיק נישט טויט און נישט לעבעדיק אויפן גימנאַזיע פּלאַץ, איז געווען אַ באַפעל אַוועקצוזעצן זיך אויף דער ערד, און מען האָט געמאָלדן אַז דער וואָס וועט זיך אַ ריר טון פון אָרט וועט דערשאָסן.

די היטלער־מערדער האָבן אונדז אויפגעהאַלטן ביז נאָך 6 אַזייגער (אויפן גאַס איז דערלויבט געווען צוגיין ביז 6 אַזייגער אין אָוונט). נאָך דער צייט האָבן זיי אַלע צעיאָגט אַהיים. לויפנדיק אַהיים איז זיי אַנטקעגן געקומען אַ דייטשער אַבאָז און עס האָט זיך דאָן אָנגעהויבן אַ שיסעריי אויף אונדז. ס׳זענען געפאַלן פיל קרבנות און פון דעם טאָג האָבן זיך אָנגעהויבן די טראַגישע געשעענישן פון די אסטראווער יידן. פון טאָג צו טאָג איז ערגער געוואָרן, מען האָט געכאַפט אויף אַרבעט און אונדז זייער געמאַטערט און קיין עסן נישט געגעבן. די נאַציס האָבן ביי די אַלטע יידן געריסן די בערד אָן זיי געוואָרפן אין וואַסער. די יידן האָבן נאָך געמוזט אַריין אין קאַלטן וואַסער און כאַפן די בערד. די נעכט זענען אויך געווען שרעקלעכע און טראַגישע. די היטלעריסטן זענען אַריין ביינאַכט אין די שטיבער און דאביי ראָבירט, געשלאָגן און אָנגעטון פאַרשידענע צרות.

עס איז אומעגליך צו באַשרייבן די דאָזיקע צוויי וואָכן וועט מיר האָבן זיך געפונען ביים דייטש. דעם 20.9.39 איז געווען אַ באַפעל אַז אַלע יידן אָן אויסנאַם, קינדער, אַלטע, און קראַנקע מוזן זיך אַרויסשטעלן אויף די גאַסן און אָפן לאָזן די שטיבן. אין פאַל ווען זיי וועלן טרעפן אַ מענטש אין שטוב וועט ער דערשאָסן. און ווען אַלע האָבן זיך צונויפגעזאַמלט אויף די גאַסן, זענען די מערדערס אַרויס מיט רעדעס אַז מיר האָבן נישט וואָס צו טון ביי זיי, אַז קיין ברויט וועט מען נישט האָבן, און אַז מיר קאָנען פאַרלאָזן אָסטראוו און גיין צו די רוסן. עס איז געפאַלן אַ גרויסער פחד אויף די יידישע אסטראווער באַפעלקערונג און פון דעם דאָזיקן טאָג אָן האָבן די אסטראווער יידן פאַרלאָזן די שטאָט און אַוועק אויפן רוסישן געביט. עס זענען פאַרבליבן 560 יידן אין אסטראוו און די לאַגע איז געוואָרן וואָס אַמאָל ערגער. נאָך אַ קורצע צייט האָט מען די 560 יידן אַרויסגעיאָגט אונטערן שטאָט און זיי געהייסן אויסגראָבן אַ גרויסן גרוב און דאָרט זענען זיי געוואָרן לעבעדיקערהייט באַגראָבן. דריי טעג האָט זיך געוואָרפן די ערד. אויך נישט אַלע וועלכע האָבן פאַרלאָזן אסטראוו איז געלונגען צו בלייבן לעבן. ווען די היטלעריסטן זענען אַרויס אין קריג מיטן ראַטנפאַרבאַנד האָבן זיי באַלד פאַרנומען די דאָזיקע געביטן, ווו אונדזערע אסטראווער יידן האָבן זיך געפונען. ווייטער צו אַנטלויפן איז געווען צו שפּעט, און דאָס ביסל יידן זענען אומגעקומען אין די טויט פאַבריקן, אין די גאַז קאַמערן און אויף אַנדערע טראַגישע און מערדערישע טויטן.

נאָר אַ קליינע צאָל אסטראווער יידן וואָס האָבן זיך געפונען אויף דער ערד טיף אין ראַטן־פאַרבאַנד, איז געלונגען זיך צו ראַטעווען, ווי אויך אַ גאָר קליינע צאָל צווישן די פאַרטיזאַנער זענען געבליבן לעבן.

חיים סלאמקע

ווינטער 1939 יאָר בין איך געווען אין ביאליסטאק, נאָכן אַנטלויפן פון ווארשע פון די דייטשן. אין ביאליסטאק האָב איך באַגעגנט אַ באַקאַנטן פאַליאַק פון אסטראוו־מאזאוויעצק, וועלכער האָט מיר דערציילט פאלגענדעס:

מיטוואָך, דעם 6טן נאָוועמבער, 1939 יאָר, ביינאַכט האָט אין אסטראוו־מאזאוויעצק אויף דער גאַס פון 3טן מאי אויסגעבראָכן אַ שריפה. די שריפה וואָלט זיך געלאָזן תיכף לאָקאַליזירן, נאָר די דייטשן האָבן נישט דערלאָזט לעשן און עס האָבן אָפגעברענט עטלעכע הייזער.

אין אסטראוו־מאזאוויעצק זענען צו יענער צייט געווען וועניק אַרטיקע יידן, ווייל דער גרעסטער טייל פון זיי זענען שוין געווען אַרויסגעטריבן דורך די דייטשן פון שטאָט. עס זענען געבליבן בלויז דאָרט זקנים און אייניקע האַנטווערקער, וואָס די דייטשן האָבן איבערגעלאָזן.

אין אסטראוו־מאזאוויעצק זענען נאָך דעמאָלט געווען יידן פון פולטוסק און אַנד. ערטער. דאָס זענען געווען אַזעלכע יידן, וואָס זענען געקומען כדי פון דאָרט איברצוגיין די גרענעץ קיין ראַטנפאַרבאַנד. צוזאַמען זענען צו יענער צייט אין אסטראוו־מאזאוויעצק געווען ביי 500 יידן.

דאָנערשטיק אינדערפרי, אויף מאָרגן נאָך דער שריפה, האָבן די דייטשן צונויפגעטריבן אַלע יידן אין אייזקעלער פון טייטעלס ברויערייַ אויף בראקער גאַס. באַהאַלטן זיך איז כמעט געווען אומעגלעך, ווייל די דייטשן האָבן צו דער אַרבעט צוגעצויגן אָרטיקע מערדער. די דייטשן האָבן געצאָלט צו איין זלאָטע פאַר כאַפן אַ יידן און צום אימגליק האָבן זיך געפונען בעלנים, וואָס האָבן פלייסיק געזוכט די יידן.

די 500 יידן האָט מען אין אייזקעלער געהאַלטן אויפן אייז ביז זונטיק.

אין שטאָט איז געווען בכלל אַ מהומה. אויפן גאַס האָט מען אויסער די מערדער קיין מענטשן נישט געזען.

מיין באַקאַנטער פאַליאַק האָט געווינט אין עק שטאָט, ער האָט באַשלאָסן זונטיק פרי צו גיין אין שטאָט דערוויסן זיך, וואָס דאָרט קומט פאָר. ער איז אַוועק מיט זיין פרוי. אויפן וועג אין מאַרק האָט ער באַגעגנט אַ מאַשין. די מאַשין האָט זיך אָפגעשטעלט. אין מאַשין זענען אויסער דייטשן געווען נאָך אייניקע אָרטיקע פאַליאַקן. די דייטשן האָבן אַרײַנגענומען אין מאַשין מיין באַקאַנטן און זיי זענען אַוועקגעפאָרן מיטן שאָסיי צום יוארשעוויר וואָלד ביי 2 קילאָמעטער הינטערן שטאָט.

דאָרט איז געווען אַן אויסגעגראָבענע לאַנגע גרוב. אין אַ ביסל צייט אַרום זענען צום גרוב צוגעפאָרן 2 פאָרמאַכטע מאַשינעס. מען האָט פון די מאַשינעס אַרויסגעפירט יידישע פרויען. יעדע פרוי האָט געהאַט פאַרבונדענע אויגן און האָט געטראָגן אַ קינד אויף דער הענט.

די פרויען מיט די פאַרבונדענע אויגן האָט מען צוגעפירט צום גרוב און דאָרט איינציקווייז זיי געשאָסן. די געשאָסענע פרויען זענען אַרײַנגעפאַלן אין גרוב. אַ גרויסער טייל פון זיי איז נאָך נישט געווען אינגאַנצן טויט. די קינדערלעך, וואָס זענען אַראָפגעפאַלן פון דער הענט פון די געשאָסענע פרויען, האָבן די דייטשן אָנגעכאַפט אויף שפיזן און געוואָרפן אין גרוב, אַדער לעבעדיקע מיט די פיס אין גרוב געשליידערט. די קולות פון די אומגליקלעכע פרויען און קינדער זענען געווען עד לשמים.

נאָכדעם האָט מען געגעבן די געבראַכטע פּאָליאַקן כלאָרעק צו באַשיטן די קרבנות און דערנאָך געהייסן זיי פּאַרשיטן דאָס גרוב מיט ערד.

פון די קרבנות האָבן זיך דעמאָלט געראַטעוועט בלויז צוויי פרויען. איינע איז געווען אין שפּיטאָל, געגאַנגען צו קינד און פון דאָרט האָבן זי די דייטשן נישט געגומען, און אַ צווייטע — דעם שמיד'ס פרוי — זי איז געווען קראַנק און ווען די דייטשן זענען נאָך איר געקומען, איז ביי איר געווען אַ דייטשער דאָקטאָר און האָט זי נישט געלאָזט נעמען.

ווי אַזוי מען האָט אומגעבראַכט די מענער בעת דער שחיטה האָט מיין באַקאַנטער נישט געווּוסט צו דערציילן.

***

יידל סלאמקע

אסטראוו־מאזוויעצק האָט געציילט אויף 18000—20000 פון דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג — 40 פראָצענט יידן. דאָס שטעטל האָט געפירט אַ פאַרצווייגט קולטורעל לעבן. עס זענען געווען פאַרשידענע אַרגאַניזאַציעס: בונדיסטישע, ציוניסטישע, מזרחיסטישע, פועלי־ציון רעכטע, השומר־הצעיר, השומר הלאומי, אגודה, אַ קאָמונסטישע באַוועגונג א. אַ. עס איז געווען אַ גרויסע יידישע ביבליאָטעק, וועלכע איז געגרינדעט געוואָרן אין 1905 יאָר. די ביבליאָטעק האָט געציילט 4000 ביכער — יידישע, פוילישע, העברעישע און אַנד. שפּראַכן. אויך די קריסטלעכע באַפעלקערונג האָט גענאָסן פון דער ביבליאָטעק. די ביבליאָטעק האָט געהאָט מיטגלידער און לייענער — מיטגלידער האָבן געקאָסט זיין נאָר יידן. די מיטגלידער פלעגן קלייבן די פאַרוואַלטונג פון ביבליאָטעק.

אין אסטראוו־מאזוויעצק איז נאָכדעם ווי די דייטשן זענען אַריין, קיין געטאָ

נישט געווען. די רוסישע גרענעץ איז געווען אַ האַלבן קילאָמעטער הינטער דער שטאָט. די ערשטע צייט, וועו די דייטשן זענען אַריין, איז די גרענעץ געווען אָפן, און וועו עס האָט געוואָלט איז אַריבער. דער דייטשישער קאָמענדאַנט האָט געווארנט די יידן, זיי זאָלן אַוועק פון דער שטאָט. דער רוב יידן איז אַריבער די גרענעץ אויף דער רוסישער זייט. מיינע עלטערן, וועלכע האָבן געווויינט אין אסטראוו־מאזאוויעצק, זענען אויך אַוועק קיין ביאליסטאק. לויט די קלאַנגען און דערציילונגען פון שכנים, אַנטלאָפענע פון אסטראוו־מאזאוויעצק נאָך דער שחיטה, זענען אין שטאָט נאָך געבליבן עטלעכע הונדערט יידן, וועלכע זענען אומגעקומען אין דער שחיטה. די שחיטה אין אסטראוו־מאזאוויעצק איז געווען אין נאָוועמבער 1939 יאָר. די דייטשן האָבן פראָוואצירט, אַז אַ ייִד האָט אונטערגעצונדן זיין שטוב, כדי אונטערצוצינדן די שטאָט. די דייטשן זענען געגאַנגען פון שטוב צו שטוב. געוויסע פאָליאַקן האָבן זיי אָנגעוויזן וווּ יידן זענען. זיי האָבן אַלע יידן אַרויסגעפירט הינטערן וואַלד און געשאָסן. עס זענען געהרגעט געווארן 300—400 מאַן. צווישן זיי אויך מיינע אַ שוועגערין.

נאָך דער שחיטה, וועו עס זענען קיין אסטראוו־מאזאוויעצק געקומען יידן פון אַנדערע שטעט אַריבערצוגיין די גרענעץ, פלעגן זיי די דייטשן צונויפנעמען און איבערשיקן קיין ווארשע. לויט דעם, ווי איך האָב געהערט, זענען נאָך דער שחיטה קיין יידן אין אסטראוו־מאזאוויעצק שוין מער נישט געווען.

די אסטראוו־מאזאוויעצקער יידן, וואָס זענען אַרויס פון שטאָט האָבן זיך באַזעצט אין מערב־רוסלאַנד. אַ טייל פון זיי זענען פאַרשיקט געווארן אין טיף רוסלאַנד און דער רוב איז געבליבן לעבן.

אין אסטראוו־מאזאוויעצק ווויינט אַ געוויסער ייִד מיטן נאָמען חוס, וועלכער האָט זיך די גאַנצע צייט פון דער אָקופאַציע פון 1939 יאָר אויסבאַהאַלטן מיט זיין פרוי און קינדער צווישן פאָליאַקן.

אויך אין די אַרומיקע שטעטלעך פון אסטראוו־מאזאוויעצק, ווי בראקי רוזשאן, נאוואראוא, סאראוונע זענען שוין קיין יידן נישט געווען. פון די שטעטלעך לעבן די יידן, וועלכע זענען שפעטער פאַרשיקט געווארן אין טיף רוסלאַנד.

די ערשטע טעג וועו די דייטשן זענען אַריין אין אסטראוו־מאזאוויעצק האָבן זיי פאַרזאַמלט אַלע יידן אויפן ספאָרט־פלאַץ, וווּ זיי זענען געשטאַנען פון 3 בייטאָג ביז 6 פאַרנאַכט. פאַרנאַכט איז געקומען דער דייטשער קאָמענדאַנט און געזאָגט, אַז זיי קאָנען גיין אַהיים אוּן זיי טאָרן מער ווי ביז 6 אַזייגער נישט גיין אין גאַס. וועו די יידן האָבן זיך אָנגעהויבן פאָנאַנדערצוגיין, האָבן די דייטשן אָנגעהויבן אויף זיי צו שיסן און עס זענען געפאַלן קרבנות.

***

אליעזר קנישינסקי
רמת עמידר

נאָך עטלעכע טעג פון שטאַרקע באָמבאַרדירונג, זענען די דייטשן אַריין קיין אסטראוו פרייטיק, דעם 8טן סעפטעמבער 1939. באַלד זענען אַלע גאַסן פון דער שטאָט פול געוואָרן מיט מיליטער. היות ווי איך האָב פאַרמאָגט אַן אייגענע דרוקערייַ, האָט די דייטשע אָקופאַציע־מאַכט אָנגעהויבן ביי מיר דרוקן אירע זאַכן וואָס איז נישט געווען געווענדעט ספעציעל קעגן יידן.

אין די ערשטע טעג פון זייער אַריינקומען האָט אַ היפשער טייל פון דער היגער יידישער באַפעלקערונג געהאַט די מעגלעכקייטן אַריבערצולויפן צום שטעטל זאמבראָוו, וואָס איז שוין געווען פאַרנומען דורך די רוסן. קיינער האָט אָבער נישט געהאַט קיין חשק איבערצולאָזן האָב און גוטס און לויפן מיט קליינע קינדער סתם — אין דער וועלט אַריין. ערשט מיט וואָכן שפעטער וועט אין אונדזער שטאָט איז פול געוואָרן מיט פליטים פון די אַרומיקע שטעטלעך. האָבן יידן אָנגעהויבן גיין צו דער גרענעץ וואָס איז אַ סך הכל געווען איין קילאָמעטער פון אונדז.

אויסער די גרויסע צאָל פליטים האָבן זיך אויך געלאָזט צו דער גרענעץ אַ היפשער טייל אסמראָווער, אָבער ווייט נישט דער רוב פון אונדזער שטאָט.

דער טריבער און קאַלטער הערבסט האָט מיטגעווייניט מיט די יידן, אויסגעשטעלטע מיט קליינע קינדער אויף די נאַסע פעלדער אין דער דערוואַרטונג, די דייטשע גרענעץ־וואַך זאָל זיי דורכלאָזן. נאָכן וואַרטן שעה'ן לאַנג, האָט מען די יידן דורכגעלאָזט. נישט אַלעמען איז געלונגען דורכצופירן דאָס מיטגענומענע נויטיקסטע. ביי פיל האָט מען צוגעריבט וועדטפולע חפצים און נאָך דערצו געשלאָגן.

אויך מיין פאַמיליע איז אַריבערגעאַנגען די גרענעץ און זיך אָפגעשטעלט אין די וויסרוסישער שטאָט סלאָנים. מיך אַליין האָבן די דייטשן נישט דערלויבט מיטצוגיין מיט מיין פאַמיליע, מחמת איך בין פאַר זיי געווען נויטיק אַלס דרוקער־אַרבעטער.

וועו די דייטשן זענען שוין געווען בערך צען טעג אין אסטראָוו, זענען אָנגעקומען אַ סך ס. ס.־לייט, און באַלד האָט זיך אויף אונדזערע יידן געמומען שיטן שלעכטע גזרות. די ערשטע גזרה איז געווען, אַז אַלע איינוווינער פון דער שטאָט זאָלן זיך פאַרזאַמלען אויפן מאַגיסטראַט־פלאַץ. וועו דער פלאַץ איז שוין געווען פול מיט מענטשן, האָט זיך געהערט אַ באַפעל „הענדע האָך".

מיר האָבן אַלע אויפגעהויבן די הענט — און אַזוי זענען מיר געשטאַנען ביז פאַרנאַכט. דערנאָך איז געקומען אַ צווייטער באַפעל: „געהן נאָך האוזע"!

מיר האָבן פריי אָפגעאָטעמט, אָבער גייענדיק אויפן וועג האָבן די ס. ס.־לייט געמומען אונדז צעטומלען. זיי האָבן באַפוילן צו גיין הן פאַמעליך און הן לויפן. אַזוי ווי מיר האָבן נישט געווסט וועלכן באַפעל אויסצופירן, האָבן זיי אויף אונדז געפענט אַ שטאַרק פייער פון מאַשין געווער, פון וואָס ס'זענען געבליבן ליגן אַ סך טויטע און פאַרוווּנדעטע.

וואָס וויייטער איז דער מצב פון די יידן אין אונדזער שטאָט געוואָרן אַלץ ערגער און ערגער. נישט געקוקט וואָס יעדער פון אונדז האָט שטאַרק אָפגעהיטן די פאַרשריפט פון נישט באַווייזן זיך אין גאַס נאָך זעקס אַזייגער אין אָונט און אויך פאַרשטעלט די שויבן פון די פענצטער אַז קיין טראָפן ליכט זאָל אינדרויסן נישט אַרויסשיינען — פלעגן אָבער די ס. ס.־לייט אָנקלאַפן אין יידישע הייזער, און אַריינקומענדיק געוריבט וואָס האָט זיך זיי געגלוסט און אויך דאביי מערדערלעך צעשלאָגן די שטוביקע, אַפילו פרויען און קינדער.

איך האָב נישט געקאָנט רויק אַרבעטן פאַר די דייטשן און געזוכט מיטלען אַריבער־צוגיין אויף יענער זייט גרענעץ. קענענדיק זיך מיטן בירגערמייסטער פון שטאָט, אַ פאָליאַק, האָט ער אינטערוועניירט ביי דער מאַכט אַז עס זאָל מיר דערלויבט ווערן, זיך צו פאַראייניקן מיט מיין פאַמיליע. איך האָב די דערלויבניש געקראָגן און בין אַן שום שווערייקייטן אַריבער די גרענעץ.

געפינענדיק זיך שוין אין סלאָנים, האָב איך געקראָגן אַרבעט אין ביאלאוועזש אין רעדאַקציע. אַז די נ. ק. וו. ד. האָט זיך דערווּוסט אַז איך האָב אין אסטראוו פאַרמאָגט אַן אייגענע דרוקעריי, האָבן זיי מיך דערפאַר אַרעסטירט און נאָכן אָפזיצן אין עטלעכע טורמעס, אָפגעשיקט אין אַ לאַגער אויפן ווייטן צפון קיין ארכאנגעלסק.

מיינע דריי קינדער — צוויי טעכטער און אַ זון — זענען פאַרבליבן אין סלאָנים, און בעת די רוסיש־דייטשישע מלחמה דאָרט אומגעקומען.

מיין זון נח, איז צום־ערשט געווען מאָביליזירט אין דער פוילישער אַרמיי, ער איז אַריינגעפאַלן צו די דייטשן אין געפאַנגענשאַפט. די דייטשן האָבן אים באַפרייט און ער האָט זיך קוים דערשלעפט קיין סלאָנים. מיין זון איז אין פאַר־מלחמה־דיקן פוילן געווען אַ מדריך פון „הנוער הציוני"...

מרים קאהן
וויניפּעג

צווישן אנטלאפענע און געפלאגטע

איידער די דייטשן זענען אַריין קיין אסטראוו איז מיין פאַמיליע, די ארזשיצערס, געווען באַוווסט אַלס סוחרישׂ־חסידישע. מיין מוטער איז געווען זאוועלע תבואה סוחר׳ס טאָכטער פון אסטראוו. מיין פאָטער שטאַמט פון רוזשאן, ווו זיין פאָטער איז געווען באַרימט אַלס למדן.

די דייטשן האָבן געגומען שיסן יידן אין די גאַסן און געהייסן עפענען אַלע געשעפטן, שפעטער האָבן זיי צוזאַמען מיט די פאָליאַקן, זיך געטיילט מיט יידיש האָב און גוטס. כמעט אַלע יידן, וועלכע זענען געבליבן לעבן, האָבן באַווּזן צו אַנטלויפן אויף דער רוסישער זייט, ווו די גרענעץ איז געווען נישט ווייט פון אסטראוו. מיין מוטער, מיט מיינע צוויי עלטערע פאַרהייראָטע און יינגסטע שוועסטער האָבן צוגלייך מיט אַנדערע באַווּזן אָנצוקומען קיין טשעכאנאווצע, ביאַליסטאָקער געגנט. איך בין נאָך געבליבן מיט מיין פאָטער אין אסטראוו, ווייל ער האָט אַלץ נישט געקאָנט פאַרלאָזן דאָס אָרט, ווו ער האָט שווער אָנגעהאָרעוועט צענדליקער יאָרן אין זיין קראָם און דערגרייכט אַן אייגענע הייזקע.

די צוויי־דריי וואָכן ביי די דייטשן, זענען געווען שרעקלעך. נישט בלויז זענען מיר אסטראווער געווען עדות פון מאָרד און רויב איבער אונדזערע מענטשן, נאָר האָבן אויך צוגעזעען דעם טויט פון טויזנטער אַנדערע יידן פון פאַרשידענע שטעט און שטעטלעך אַרום אסטראוו. טויזנטער געטריבענע דורך אונדזער שטאָט ווייט אַוועק צו שוועכערע אַרבעט אָדער צום אומקום. פיל יונגע און עלטערע יידן זענען געפאַלן אויף די וועגן און אַרום אסטראוו.

ווען די אסטראווער גויים און די אַרומיקע פויערים האָבן שוין געהאַט אַלץ אויסגערויבט, און מיין פאָטער האָט געזעען אַז לעבן צווישן די פאָליאַקן קען מער קיין רייד נישט זיין, האָבן מיר, די לעצטע עטלעכע יידן, באַשלאָסן אַריבערצוגיין אויף דער רוסישער זייט. די דייטשן האָבן ביי אונדז אַלץ צוגענומען און געדראָט צו דערשיסן. מיט נסים זענען מיר אַדורך. (בלויז איין טאָג שפעטער, ווען אנשל קנארפעלס 2 טעכטער האָבן אויך געווּאָלט אַריבער צו די רוסן, זענען זיי דערשאָסן געווּאָרן ביי דער גרענעץ).

אין טשעכאנאווצע, ווו מיר האָבן זיך פאַרייניקט מיט מיין מוטער און די שוועסטער, האָט זיך געפירט אַ נאָרמאַל לעבן. מיר די אָנגעקומענע, האָבן צו ביסלעך אָנגעהויבן אויספאָרקויפן וואָס מיר האָבן באַווייזן מיט צוברענגען. די רוסישע סאָלדאַטן מיט זייערע פאַמיליעס האָבן ביי אונדז אַלעס אָפגעקויפט.

דערנאָך האָט זיך אָנגעהויבן אַ רעגיסטראַציע. די רוסישע בעאַמטע האָבן געהייסן אַרויסנעמען רוסישע פאַספאָרטן און ווערן רוסישע בירגער. פיל יידן פון אָסטראוו האָבן דאָס געטון, צווישן זיי מיינע צוויי פאַרהיראָטע שוועסטער. מיין שוועסטער פייגע מיט איר קינד, האָט די רוסישע מאַכט געהייסן פאָרן 80 מייל ווייטער פון דער גרענעץ. זיי זענען געפאָרן קיין מאָלצשאט. נעבן באַראַנאָוויטש. מיין שוועסטער ברכה מיט איר מאַן און קינד זענען נישט געווען ביי די רוסן אויף דער ליסטע, זענען זיי געבליבן אין טשעכאנאווצע.

אין אַ פרייטיק אָוונט האָט מען אונדז און אַלע אַנדערע, וועלכע האָבן געוואָלט בלייבן פוילישע בירגער, אַרויסגעשלעפט מיט געוואָלד און אַריינגעזעצט אין פערד־וואַגאָנען, וווּ נאָך לאַנגע שלעפענישן זענען מיר אָנגעקומען נעבן אַרכאַנגעלסק. דאָרט זענען געווען הייסע זומער־טעג. די ייִנגע מענטשן האָט מען געטריבן צו דער אַרבעט.

אונדזער אַרבעט איז געווען צו בינדן טראַטוועס אויפן וואַסער. איך און מיין ייִנגערע שוועסטער חנה האָבן ווי פיל אַנדערע פון אסטראוו, בראק און סאדאוונע, געמוזט טון די שווערע אַרבעט. נישט איינמאָל זענען פיל פון אונדז אַריינגעפאַלן אין וואַסער.

ווינטערצייט האָבן מיר די אויסגעהאַקטע בוימער געפירט אויף שליטנס צו די ברעגעס פון וואַסער. צו עסן האָבן מיר באַקומען ברויט מיט זופ. ווי אַזוי מיר האָבן אויסגעהאַלטן איז נישט צו פאָרשטיין. וועט קען באַשרייבן די באַראַקן, וווּ מיר אַלע פאַרשיקטע האָבן געווינט. אויף די וועגט פלעגן אַרומקריכן שוואַרצע קאראלובעס וואָס האָבן ביינאַכט פאַרבלאָנדזשעט אין די אויערן אַריין. מען האָט פון דער בייסעניש אין קאָפּ געקאָנט משוגע ווערן...

אין יאָר 1942 זענען מיר באַפרייט געוואָרן. ווי פון הימל אַראָפּ איז געקומען די באַפרייאונג און מען האָט אונדז געגעבן די דערלויבעניש צו פאָרן „וווהין מיר ווילן".

זענען מיינע עלטערן, מיין ייִנגערע שוועסטער און איך, ווי פיל אַנדערע אסטראווער געפאָרן קיין אוזבעקיסטאַן. געלט אויף בילעטן האָבן מיר נישט געהאַט. מיר האָבן באַקומען אומזיסטע שלעפּ־באַנען. נאָך לאַנגע שלעפענישן זענען מיר אָנגעקומען קיין קאטאקורגאן. דאָ זענען געווען גרויסע היצן און מאַלאַריע, לייז און טיפוס און פיל מענטשן זענען דאָ אומגעקומען.

מיין שוואָגע מוטער, האָט מער נישט געקאָנט אויסהאַלטן די וואָגלענישן און מאַטערנישן און דאָ געשטאָרבן. איך אַליין בין קראַנק געוואָרן אויף טיפוס און געווען שוין כמעט ווי אויף יענער וועלט.

דאָ האָבן מיר ווידער געטאָן אַלע שווערע אַרבעטן און געמוזט צוהאַנדלען מיט אַ שטיקל זייף אַדער מיט וואָס עס האָט זיך געלאָזט, אַבי צו דערהאַלטן די נשמה. פאַר כאַפן האַנדלען אַדער אַרויסטראָגן עפעס פון פאַבריק, האָט געדראָט מיט יאָרן תפיסה. סיי רוסן און סיי די אָנגעקומענע יידן פון פוילן האָבן אייניגעשטעלט אוֹן — צוגעהאַנדלט. אַ שטיקל ברויט אַדער אַ ליעפּיאָשקע איז ביי אונדז געווען אַ חלום...

אַזוי איז געווען ביז די מלחמה האָט זיך געענדיקט. פון די טויזנטער יידן זענען געבליבן אַ העלפט. פיל, פיל שוואָגע און אַפילו שטאַרקערע זענען אויס־געשטאָרבן.

ווען ס׳איז אָנגעקומען די ידיעה אַז פוילישע בירגער קאנען אַהיימפאָרן, איז די שמחה געווען נישט צום איבערגעבן. יעדער האָט געהאָפט צו טרעפן די איבערגעבלי־בענע פאַמיליעס און אפשר אַ שטיקל היים. מיר האָבן פשוט געבענקט נאָך אונדזער היימלאַנד פוילן, ווו יידן האָבן געלעבט הונדערטער יאָרן. מען האָט געפרוווט פאַרגעסן ווי אַזוי די פאָליאַקן האָבן זיך באַצויגן צו יידן בשעת די דייטשן זענען אַריין אין אונדזער שטעטל.

דאָס שלעפן זיך אין עשאַלאָנען וואָכן און וואָכן איז אויך שווער צו באַשרייבן. באַלד ביי דער גרענעץ זענען מיר געוווֹיר געוואָרן, וואָס עס איז געשעען מיט די איבער־געבליבענע יידן אין פוילן. מיר האָבן מורא געהאַט צו פאָרן אָנקוקן אסטראוו.

איך מיט מיין מאַן, מיין פאָטער און שוועסטער חנה (לעוויט) מיט איר מאַן, זענען אָנגעקומען אין שטאָט ליגניץ אין פוילן. דערנאָך האָט מען געהערט אַז מען וואַרפט יידן פון די באַנען. די פאָליאַקן האָבן צוגעגרייט אַ „ברוך הבא" פאַר די יידן מיט אַ פאָגראָם אין קעלץ.

דעמאָלט זענען מיר, מיט פיל אַנדערע געפלאָגטע יידן אַריבער קיין דייטשלאַנד (די גרענעץ איז כמעט געווען אָפן) אין דער אַמעריקאַנער זאָנע.

דאָס לעבן אין די אונר"א־לאַגערן אין וועצלאר נעבן פראנקפורט אַם מיין, אין לאַנד פון די מערדער און סאַדיסטן, איז געווען געשיצט דורך די אַמעריקאַנער און געשטיצט פון „דזשאָינט". דאָ האָבן מיר געהאַט נאָך אסטראווער, וועלכע זענען געווען אָפּגעריסן פון זייערע פאַמיליעס. דאָ אין וועצלאר האָט אונדז אויפגעזוכט מיין ברודער, אברהם מרדכי, וועלכער האָט געהאַט דאָס גליק צו פאַרברענגען די מלחמה־יאָרן אין ענגלאַנד, (מיר האָבן איבערגעקלערט און נישט געוווּסט וואָס מיט אים איז געשעען. נאָכדעם ווען ער איז געקומען ערב מלחמה אונדז באַזוכן און באַוויזן אַרויסצוקריגן זיך פונעם גהינום), צום באַדויערן האָט ער נישט מער געפונען ווי אַ האַלבע פאַמיליע.

היינט לעב איך מיט מיין מאַן, זון און מיין טייערן פאָטער אין ווינִיפעק (קאַנאַדע), ווו איך טראַכט אָפט וועגן אונדזער אסטראוו, ווו מיר האָבן איבערגעלאָזט די שענסטע קינדער־און יוגנט־יאָרן מיט אַזויפיל שפּיל און חלומות.

אסטראוו — איך קאָן דיך נישט אַרויסרייסן פון מיין האַרץ!

חנה לעוויט
שיקאגא

ווען די דייטשן זענען אריין אין אסטראוו

זייער אַריינקום אין אָסטראוו האָבן די דייטשן אָנגעהויבן מיט שיסערייען פון אַלע זייטן. אַפילו אין הינט און אין קעץ. מיינע אַ חברטע, וועלכע האָט אַרויסגעקוקט פון אַ קליין פענצטערל פון אַ בוידעם שטיבל און געמיינט, אַז זי קאָן זעען די דייטשן, און זיי זי — נישט, איז דורך זיי גלייך דערשאָסן געוואָרן.

פיל אסטראווער יידן זענען געווען באַהאַלטן אין אַ גרויסן קעלער פון דעם אייזן־סוחר ליכטענשטיין (מענדל זונדלס). די דייטשן האָבן באַלד דערשנאַפּט ווו יידן זענען באַהאַלטן, און גלייך גענומען דראָען, אַז זיי וועלן אַלע יידן דערשיסן. עטלעכע טעג שפּעטער האָבן זיי אויפגעריסן אַלע יידישע געשעפטן, מיטגעברענגט פיל פאָליאַקן,

וועלכע האָבן אָנגעוויזן ווו עס וווינען די רייכערע יידן און געוואָרפן די סחורות אין גאַס פאַר די פאָליאַקן.

דערנאָך האָבן די דייטשן פונאַנדערגעקלעפט פלאַקאַטן אין דער דייטשער שפּראַך, אַז נאָך 6 אָוונט טאָר זיך קיינער נישט געפונען אין די גאַסן. נאָך 6 אָוונט זענען זיי אַרומגעגאַנגען מיט די פאָליאַקן איבער יידישע שטובן. די פאָליאַקן האָבן אָנגעוויזן, ווו עס געפינען זיך שיינע, יידישע טעכטער. מען האָט די יינגע מיידלעך אַרויסגעשלעפט פון זייערע היימען, און טאַטע־מאַמע האָבן נישט געוווסט, ווו זייער געביין איז אַהינגעקומען...

אין אייניקע טעג שפּעטער איז אַרויס אַ פאַראָרדנונג אַז אַלע מענער מוזן זיין אויף דעם פלאַץ פון דער אָסטראווער גימנאַזיע אינטער די שטאָט. זיי האָבן באַזוכט יעדעס הויז, געטריבן קראַנקע און שוואַכע פון די בעטן אַרויס, אין דער ריכטונג פון גימנאַזיע־פלאַץ.

ווען עס איז געוואָרן נאַכט, האָט אַ דייטשער פירער געגעבן אַ באַפעל אַז זיי מעגן זיך צוריקערן אַהיים. איז עס דאָך אָבער געווען נאָך 6 אָוונט, ווען מען טאָר נישט זיין אין גאַס, און יידן האָבן אָנגעהויבן לויפן און די דייטשן — צו שיסן. אויף אַזאַ אופן זענען דערמאָרדעט געוואָרן פיל יידן. אויף צו מאָרגנס האָבן זיי באַפוילן אָפּצורוימען די טויטע יידן פון די וועגן. דער יאָמער און געוויין האָט געקאָנט צערייסן די הימלען.

צווישן די געטריבענע איז אויך געווען מיין פאָטער, מיין שוואָגער יהודה אריה פאפאווסקי און מיין שוואָגער פייוול. דורך אַ נס זענען זיי נישט געטראָפן געוואָרן פון די דייטשע קוילן און מיר האָבן זיי צוריק געזען לעבעדיקע. שפּעטער זענען מיינע שוועסטער ברכה און פייגע דערמאָרדעט געוואָרן מיט זייערע מענער און קינדער דורך די דייטשן נאָכן אַריבער די רוסישע זייט.

די דייטשן האָבן אָפן געזאָגט אַז זיי וועלן אויסמאָרדן אַלע יידן, ווייל זייער פירער האָט זיי אַזוי אָנגעזאָגט. מיר אין אָסטראוו, הגם מען האָט שוין געקאָנט זעען צו וואָס זיי זענען פעיק, האָבן נאָך אַלץ געהאָפט, אפשר, אפשר, און צוליב דעם האָבן הונדערטער יידן נישט געוואָלט איבערלאָזן זייערע היימען פון אַלע יאָרן. פאַמיליעס האָבן זיך צעשיידט, טייל זענען אַריבער צו דער רוסישער זייט, נישט ווייט פון אסטראוו, און אַנדערע מיטגלידער פון פאַמיליעס, וועלכע האָבן נישט געקאָנט איבערייסן די טויזנטער פעדים וואָס האָט זיי פאַרבונדן מיט זייער היימשטאָט, זענען געבליבן אַ ביסל לענגער אונטער די דייטשן, אָפּוואַרטן און זעען וואָס ס'וועט זיין...

מיר זענען אַריבער די גרענעץ צו די רוסן מיט קליינע פעקעלעך אין די הענט, שפּעטער צו, ווען מיין פאָטער און שוועסטער מרים זענען אויך אַריבער, זענען די לעצטע לעבנגעבליבענע יידן אין אסטראוו אָנגעקומען אויף דער רוסישער זייט כמעט נאַקעט; די דייטשן האָבן ביי זיי אַפילו די קליידער צוגענומען.

פיל עלטערע דייטשן ביי דער גרעניץ, וועלכע זענען אַמאָל, בעת דער ערשטער וועלט מלחמה געווען אין אסטראוו, האָבן אַפילו דערקאָנט די אסטראווער עלטערע יידן. זיי האָבן אָפן צוגעגעבן אַז דער באַפעל פון דייטשלאַנד איז צו דערשיסן אַלע יידן.

דערנאָך האָבן מיר אָפּגענומען די לעצטע גרוסן פון אונדזערע אסטראווער, וועלכע האָבן צוליב פאַרשידענע טעמים נישט באַוויזן אַרויס פון שטאָט. מען האָט זיי אַלע געטריבן אונטער דער שטאָט, געצוווּנגען צו גראָבן קברים און זיי דערשאָסן...

אַזוי האָבן מיר, מיט נסים געראַטעוועטע אָסטראווער, איבערגעריסן דעם קאָנטאַקט מיט אונדזער באַליבטער און אין האַרצן איינגעבאַקענער שטאָט אסטראוו...

אסתר נוטקעוויטש־קוטשינסקי
תל־אביב

די ערשטע פראוואקאציע פון א „גוטן" גוי...

אַ בילבול וואָס קריסטן האָבן געוואָרפן אויף יידן אַז זיי האָבן אונטערגעצינדן די שטאָט, האָט גורם געווען די ערשטע אַקציע קעגן יידן. דער שולדיקער גוי אַנטעק בזשאסטעק, איז געווען פאַר דער מלחמה אויסגעמישט מיט די גאַנצע יידישע יוגנט און דער רוב יידן האָבן אים געהאַלטן אַפילו פאַר אַ פילאסעמיט. געזעלשאַפטלעך איז ער געקומען מער מיט יידישע יוגנט, ווי מיט קריסטליכע. ער האָט תמיד געטענהט אַז די יידן זענען זיינע חברים.

און די מעשה כך היה. נאָך צוויי חדשים אונטער דעם דייטשן אָקופאַנט, ווען פיל יידן זענען אַרויס פון אסטראוו און די רעשט האָבן פרייוויליק מסכים געווען מיטן גורל צו פאַרבלייבן אויף זייערע וווין־ערטער, דעמאָלט האָט פאַסירט דער אומגליקלעכער פאַל, און דווקא דורך דעם „גוטן פריינט" אַנטעק בזשאסטעק. ווען פיל יידן האָבן פאַרלאָזן זייערע וווין פלעצער, האָט זיך פאַרנומען דער גוטער גוי אויסצופירן זיינע אַמביציעס, טראַכטענדיק אַז דער געהעריקער מאָמענט איז געקומען אויף דעם אומגליק פון די יידן צו בויען זיין גליק. צו ערשט האָט ער פאַרכאַפּט איינע פון די שיינע וווינונגען פון אַ גביר. וועלנדיק אַז די וווינונג זאָל נישט טראָגן קיין יידישן כאַראַקטער, איז ער זיך אַרויס אין שטאָט זוכן פרישע טאַפּעטן אויף צו איבערמאָלן די ווענט. ער האָט זיך דערמאָנט אַז אַזעלכע קאָן מען נאָר געפונען ביים ייד בערל טייטל. ווען דער ייד האָט געוויזן אַז ער פאַרמאָגט דאָס נישט און רחמנות'דיק געבעטן ביי אים, ער זאָל אויפהערן שרייען, האָט דער אנטעק בזשאסטעק פאַר רציחה און כעס אויסגעשריען: „קרעציקע יידן, איך וועל אייך אָנלערנען!"

האַלטנדיק אין האַנט אַ פלאַש מיט נאַפט, האָט ער זי אַ וואָרף געטון און אונטער־געצינדן. ווען דער ייד האָט דאָס דערזען איז ער פון פאַרצווייפלונג אַרויס פון שטוב און געלאָפן אין דער ריכטונג פון קאמאראוו. אָפּלויפנדיק אַזוי דריי קילאָמעטער, האָט ער געהערט ווי די דייטשן זיכן שוין דעם ייד וואָס האָט אונטערגעצינדן די שטאָט. אויסדרייענדיק זיך צוריק צו דער שטאָט האָט ער געזען דאָס גרויזאַמע פייער וואָס האָט געבושעוועט. און די גרויסע סאַמאַטאָכע אין שטאָט, פון יעדער זייט האָט מען געהערט אויסשרייען: „ווו איז דער פערפלוכטער יודע?"

בערל טייטל ז"ל איז אַריינגעפאַלן אין אַ גרויס צעמישונג, נישט זעענדיק פאַר זיך קיים שום רעטונג, איז ער פון גרויס פאַרצווייפלונג אַרויף אויף אַ סלופּ וואָס איז געשטאַנען אונטער דער שטאָט און זיך אויפגעהאָנגען אויפן פאַסעק פון די הויזן. אויף צומאָרגנס האָבן די דייטשן אַראָפּגענומען דעם מת און אויפגעהאָנגען אין מיטן שטאָט ביים ראַטהויז מיט אַן אויפשריפט: „דאָס איז דער יוד וואָס האָט אונטערגעצינדן די שטאָט" ער איז באַגאַנגען זעלבסטמאָרד כדי נישט אַריינפאַלן צו די דייטשן אין די הענט „תהי נשמתו צרורה בצרור החיים".

אַזוי האָט דער גוטער גוי אנטעק בזשאסטעק גורם געווען צום אָנהויב פון אויסראָטן די יידן פון דער שטאָט אסטראוו־מאזאוויעצק.

העלענא נייפארק

חורבן פון יידישן אסטראוו

די דייטשע אַרמיי האָט באַזעצט אסטראוו־מאזאוויעצק פרייטיק, דעם 8־טן סעפּטעמבער 1939. אַלע ציווילע און מיליטעריש אַמטן האָבן פאַרלאָזט די שטאָט און צוזאַמען מיט זיי זענען אַוועק אַלע דינסטפּעיקע מענער. ס׳זענען איבערגעבליבן אין שטאָט פרויען און אַלטע לייט.

שבת האָט זיך אַנגעהויבן די רויבעריי. די דייטשן זענען אַריינגעגאַנגען אין די ווינונגען און צוגענומען אַלץ ווָאס איז זיי געפעלן געוואָרן. די יידישע קראָמען זענען דורך די דייטשן גרינטלעך אויסגעלייקט געוואָרן. די בעסערע סחורות האָבן זיי אַרויסגעפירט מיט מאַשינעס און די ערגערע זאָכן האָבן זיי אַרויסגעוואָרפן אויף די גאַס, פון וואַנען די פאָלאַקן האָבן אַלץ אויפגעזאַמלט און צוגענומען. אויף די גאַס האָט זיך געוואָלגערט זיידענע זאָקן וועש א. ד. ג.

אין דעם טאָג האָבן די דייטשן אַרויסגעהאָנגען מעלדונגען, אַז יידן זענען מחויב אָפּצוגעבן זייער צירונג און קאָסטבאַרע זאַכן לטובת דער אָקופּאַציע־מאַכט. ביי וועמען מען וועט בעת דער רעוויזיע געפינען גאָלד אָדער געלט אין פּרעמדע וואַלוטע, וועט אויפן אָרט דערשאָסן ווערן. די יידן האָבן זיך אָבער נישט געאיילט אָפּצוגעבן זייער פאַרמעגן.

זונטיק איז אַרויס אַ פאַראָרדנונג, אַז אַלע יידן, מענער אין עלטער פון 15 יאָר און וויייטער, זאָלן זיך פאַרזאַמלען אויפן פּלאַץ פון דער גימנאַסיע. די דייטשן זענען געגאַנגען איבער די יידישע הייזער און מיט נאַהייקעס געטריבן די מענער צום פּלאַץ. דאָרט האָט מען זיי פאָראָלייגט דעם „רעגולאַמין" וווּ אַזוי יידן דאַרפן זיך אויפפירן, אַרבעטן און היטן אַלע פאָראָרדנונגען פון דער דייטשער מאַכט, אין קעגנטייל וועלן זיי דערשאָסן ווערן. די לעקציע האָט געדויערט ביז 6.30 אָוונט, און די פּאָליציי שעה האָט זיך אָנגעהויבן 6 אָוונט. יידן האָבן געמומען לויפן אין די הייזער, וויסנדיק אַז די פרויען און משפּחות וואָרטן אויף זיי מיט אומרו. אין דער צייט איז פון דער וואַרשעווער גאַס אָנגעקומען אַ נייע מיליטעריש אָפּטיילונג פון דייטשן און זענענדיק יידן לויפן, האָבן די דייטשן געעפנט אויף זיי אַ שיסעריי פון מאַשין־געווער. עס זענען אומגעקומען ביי 30 יידן, צווישן זיי גליקמאן, אבראמטשיק א. א., אַ סך האָבן באַקומען שוועכע וווּנדן, אָבער די דייטשן האָבן נישט דערלויבט זיי צו דערטיילן הילף, יידן ווידער האָבן מורא געהאַט אַרויסצוגיין פון די הייזער. דעם צווייטן טאָג האָבן די דייטשן געפונען עטלעכע חשובע יידישע בירגער פון שטאָט: דעם רב זינגער, דיין פלאצקי, סוחר ליכענשטיין און זיי דערקלערט אַז אויף דער יידישער באַפעלקערונג איז אַרויפגעלייגט געוואָרן קאָנטרי־בוציע אין פאָרם פון שפּייז־פראָדוקטן און קיך־כלים. ביז דעם צושטעלן פון די פראָדוקטן זענען פאראַלטן געוואָרן צוויי בעלי בתים אַלס „זאַקלאַדניקעס" (ערבים). די באַשטימטע צאָל פראָדוקטן און כלים איז גלייך געבראַכט געוואָרן. די דייטשן אָבער האָבן זיך מיט דעם נישט באַנוגנט. זיי האָבן זיך אַריינגעריסן אין די בתי־מדרשים און דאָרט אַלץ פאַרניכטעט. פון די ספּרים האָבן זיי אַרויסגעריסן בלעטער און זיי צוגעקלעפּט אויף זייערע מאַשינעס. דעם רב האָבן זיי אָפּגעשניטן די בארד און אים באַפוילן צו וואַשן די פּיס פון די דייטשן. די נאַציס האָבן געמומען יונגע יינגלעך צו דער אַרבעט, זיי איינגעטינקען ביזן האַלדז אין דער בלאָטע פון דער „סאדזאווקע (וואַסער־באַסן). זיי האָבן געצוווּנגען די עלטערע יידן מיט די טליתים צו רייניקן די קלאָזעטן. ביי נאַכט פלעגן די נאַציס אויסטון נאַקעט די פרויען און זיי באַפוילן צו „גימנאַסטיקירן".

אין אסטראוו־מאזאוויעצק זענען אויך געווען קאנצענטראציע לאגערן: איינער פון זיי האבן זיך געפונען אויפן ראזאנער שאסיי, אין דעם לאגער זענען ס׳רוב געווען איינגעשלאסן אויף די וועגן געכאפטע יידן.

אין א געוויסן טאג האט זיך פארשפרייט א ידיעה אז אסטראוו־מאזאוויעצק וועט באזעצט ווערן דורך די סאוויעטן. דער בירגערמייסטער האט גערופן צו זיך די יידן און זיי געראטן צו פארלאזן די שטאט. ער האט מאטיווירט, אז ער קען נאר שטיצן מיט 60 גראשן א טאג פאר א פערזאן, און דאס איז נישט גענוג אויף צו לעבן און ער קען אויך נישט גאראנטירן פאר דער פיזישער זיכערהייט פון יידן. אלנפאלס די היימלאזע (געקומענע פון ארומיקע שטעטלעך) מוזן תיכף פארלאזן די שטאט, און די ארטיקע יידישע בירגער זאלן טון ווי זיי ווילן. זיינע רייד האבן נישט געמאכט קיין רושם און די יידישע באפעלקערונג האט מיט שפאנונג געווארט אויפן ארייגקום פון די רוסן. די שטאטישע יידישע באפעלקערונג איז באשטאנען בעיקר פון בעלי־מלאכות און ארבעטער: שוסטער, סטאלארעס, מולארעס, שניידער א. א. וו.

איינמאל האבן מיר באמערקט אז די דייטשן נעמען פונאנדער די טעלעגראף דראטן. עס איז אונדז ליכטיק געווארן אויף דער נשמה. מיר האבן פרייער אפגעאטעמט — ענדליך וועלן מיר פטור ווערן פון די היטלעריסטישע ריצחים. די פאלאקן אבער זענען זענען געווען דערשראקן און האבן גאט געבעט (זיי האבן איינגעארדנט צוליב דעם א באזונדערע תפילה) אז די אומגלויביקע זאלן נישט ארייגדרינגען אין שטאט. די דייטשן זענען אין שטאט פארבליבן.

זעענדיק אז די נאציס פארלעגן צוריק די טעלעגראפישע דראטן, האבן אלע יידן אנגעהויבן צו איבערלויפן אויף די סאוויעטישע זייט, קודם־כל קיין פראשענץ. אויפן וועג קיין זעמבראווע. ס׳איז געווען א טרויעריק בילד: אלטע יידן זענען געגאנגען און געשלעפט זייערע פעקלעך, אנדערע האבן געשטויסן וועגלעך, ווייל מען האט זיי אויפן וועג צוגענומען די פערד. געווען אויך אזעלכע וואס זייער גאנצער פארמעגן איז באשטאנען אין א לעבל ברויט.

דער געלט־גייציקער און בלוט דורשטיקער שונא האט דערמיט נישט משלים געווען; די דייטשע ווען בייא דער גרענעץ אויסגעטון מענער און פרויען נאקעט, געזוכט גאלד און ווערט זאכן, און דערביי צוגענומען אלץ וואס האט זיך נאר געלאזט.

די דייטשן האבן באשולדיקט די יידן אז, פארלאזנדיק די שטאט, פארברענען זיי בייזוויליק די הייזער, כדי זיי נישט איבערצולאזן פאר דער ארטיקער פוילישער באפעלקערונג.

דעם 10טן נאוועמבער האבן די דייטשן פארזאמלט אלע יידן אויפן פלאץ פון טייטעלס בויר־ברויערייי, און געהאלטן זיי איבערנאכט אין די אייזקעלערס, און אויף מארגן, דעם 11טן נאוועמבער, ארויסגעפירט אין וועלדל אויף גזשיבאווסקע, בראקער וועג און דארט באפוילן אויסגראבן א גרוב און מיט מאשינגעווער געשאסן. צווישן די דערמארדעטע האבן זיך געפונען מיינע גוט באקאנטע: די אקושערן גראסמאן דבורה, 43 יאר אלט, מיט איר 6 יעריקע טעכטערל רבקה, ליפסקער פון האטעל אויף דער וואַרשעווער גאס מיט איר 22 יעריקער טאכטער. אין דעם טאג זענען אומגעבראכט געווארן בייא 600 יידן. מער האב איך נישט געהערט וועגן די יידן פון אסטראוו מאז. ביזן יאר 1945, נישט איינערעכענדיק די אסטראווער יידן, וועלכע זענען ארויסגעפארן קיין ראטנפארבאנד, האבן זיך דארט אפגעראטעוועט בערך 10 יידן.

(ייד. היסט. קאמיסיע, ביאליסטאק)

דבורה עלסאן (פון רוזשאן)

מיין פאטער איז געווען א פארמעגלעכער, ער האט געהאט א פאבריק צו מאכן ליכט און א הורט קראם פון עסנווארג.

דעם 2טן סעפטעמבער איז די שטאט שווער באמבארדירט געווארן פון דייטשע עראפלאנען. אזוי ווי נאענט צו דער שטאט האבן זיך געפונען קאזארמעס, האט די פוילישע מאכט באפוילן די ציווילע באפעלקערונג זאלן פארלאזן די שטאט. מיר האבן נישט באוויזן מיטצונעמען אונדזערע זאכן. צוערשט זענען מיר געלאפן קיין גובאראווע, אזוי ווי די נאציס האבן דארט געהרגעט אלע יידן, זענען מיר ארויבער קיין אסטראווי־מאזאוויעצק צו אונדזערן א קרוב וואס האט דארט געווינט.

אין אסטראוו־מאזאוויעצק האבן מיר זיך א ביסל איינגעארדנט, אין שטאט זענען געווען די רוסן, דערנאך האבן די רוסן זיך צוריק געצויגן און די דייטשן זענען ארײַן. אין שטאט האט מען גערעדט אז די דייטשן ווילן ארויס און די רוסן ווילן צוריק קומען און בלייבן דא אויף שטענדיק.

מיר זענען געווען אין אסטראוו א גאנצן חודש. די דייטשן האבן אנגעטון צרות. פיל יידן האבן פארלאזן די שטאט און איבערגעגאנגען צו די רוסן. אלטע לייט און שוואכע אדער פאמיליעס מיט קליינע קינדער, זענען געבליבן און געווארט אויף דעם צוריקקער פון די רוסן.

נאך א חודש איז ארויס א באפעל, אז אלע יידן זאלן זיך צונויפזאמלען אויף דעם פלאץ הינטערן שטאט, און פון דארט ווען מען זיי צופירן צו דער סאוויעטישער גרענץ. זייער פיל יידן זענען זיך צונויפגעקומען. מיין פאטער וואס איז צופעליק נישט געווען אין דער היים, האט זיך פארשפעטיקט. ווען ער האט זיך דערנענטערט צום זאמל־פלאץ, האבן זיך געהערט שיסעריי־ען.

מיר האבן זיך גלייך צוריק געצויגן און ארײַן אין א פארלאזן שטיבעלע און זיך פארבאהאלטן אין קעלער. אזוי האבן מיר זיך געראטעוועט פון א זיכערן טויט.

אן ערך 200 יידן, וואס זענען געווען צונויפגעזאמלט אויפן פלאץ, האט מען אויסגעשאסן בײַ איינעם. פילע האט מען באגראבן לעבעדיקערהייט. דערנאך האט מען דעם פלאץ ברוקירט מיט אספאלט, און פארוואנדלט אין א סטאנציע פון אויטאבוסן.

צווישן טעג זענען מיר געווען פארשטעקט אין קעלער. אזוי ווי מיר האבן נישט געהאט קיין ברויט און קיין טרינק וואסער און מער נישט געקאנט אויסהאלטן, זענען מיר ארויס אין דער פינצטערניש פון דער נאכט, זיך ארויסגעגנבעט פון שטאט און אוועק אין דער ריכטונג פון דער סאוויעטישער גרענץ. מיר זענען אריבער בשלום און אנגעקומען קיין זאמבראווע.

העניע קאשוכאוויטש

מיינע איבערלעבענישן אין די אקופאציע יארן 1939—1944

נאָכן אַרײַנדרינגען פון די היטלעריסטישע באַנדיטן אין יאָר 1939 אין אסטראָוו־מאַזאָוויעצק, איז די ערשטע טעטיקייט זייערע געווען דער געיעג אויף יידן, דאָס אַרויסשלעפן פון די הייזער פרויען מיט די קינדער אויף זייערע הענט. די נאַציס האָבן פאַרטריבן אַלע יידן אויפן פלאַץ פון דער בית־בריעריי („בראָווער"), נאָר עטלעכע שעה זענען אַלע פון דאָרט אַרויסגעפירט געוואָרן הינטער דער שטאָט מיטן ווארשעווער שאָסיי אין וועלדל. דראָענדיק מיט מאַשין־געווער, האָבן די דייטשן באַפוילן די יידן אויסצוגראָבן גריבער, דערנאָך זענען אַלע יידן אויסגעשאָסן געוואָרן. פאַליאַקן האָבן אויפן באַפעל פון די דייטשן אַרײַנגעוואָרפן די קערפער אין די גריבער. אַ סך יידן זענען כמעט לעבעדיקערהייט פאַרשיט געוואָרן. די ערד האָט זיך געהויבן. צווישן די אומגליקליכע אי״ז געווען אויך מיין פאָטער משה בערל קאזשוכאוויטש, וועמען ס׳האָט זיך אײנגעגעבן צו אַנטלויפן אין דער צייט וועז מען האָט די יידן אַרויסגעפירט פון „בראָווער". פון דער צייט אָן האָט מען מער נישט געזעען קיין יידן אין אסטראָוו־מאזאוויעצק, איבערגעבליבענע יידן זענען שפעטער אַריבער אויף דער צווייטער זייט פון טייך בוג. צווישן זיי איז געווען מיין גאַנצע משפחה. מען האָט אונדז נישט דערלויבט מיטצונעמען, אַ חוץ עטלעכע קילאָגראַם שפייז־פראָדוקטן *).

יעצט האָבן זיך אָנגעהויבן די גרויסע יסורים. אונדזער משפחה איז באַשטאַנען פון 9 נפשות. מייז אַלטער זיידע הערש קאזשוכאוויטש איז געשטאָרבן אין עלטער פון 84 יאָר אין יאָר 1942 אין דאָרף ברזשוזא. דער פאָטער מיינער משה בערל און די מוטער חנה (פון דער היים כהן), דער יינגסטער ברודער חיים 10 יאָר אַלט, זענען אַרויסגעפירט געוואָרן דורך די נאַציס (אין פאַרבלאָמבירטע לאָסט־מאַשינעס, אויסגעשמירטע מיט קאַלך) קיין טרעבלינקע, ווו מען האָט זיי לעבעדיקע פאַרברענט. דער ברודער מרדכי איז אין בעט דערשאָסן געוואָרן דורך די „געסטאַפּא״־לייט אין דאָרף ברזשוזא. דריי קוילן האָבן דורכגעלעכערט זיין קאָפּ. די שוועסטער מיינע, רחל איז געשטאָרבן פון הונגער אין וואַרשעווער געטאָ אין דער צייט פון דער ליקווידאַציע. איך בין געבליבן בלויז מיט מיין שוועסטערל רייזל, 10 יאָר אַלט. שווער איז געווען אונדזער מצב. דאָס איז געוועןווינטער 1942. מיר האָבן נישט געהאַט קיין געלט און קיין דאַך איבערן קאָפּ. די שטוב אונדזערע איז געווען דער וואַלד, דער געלעגער — בלעטער און מאָך, אויסגעגראָבן פון אונטערן שניי; אַ לוקסוס געלעגער איז געווען אַמאָל אַ שטאַל מיט שטרוי אין דאָרף, אויב עס איז אונדז געלונגען זיך בגניבה אַרײַנצוקריגן אַז די בעלי־בתים זאָלן נישט באַמערקן. די פאַליאַקן האָבן מורא געהאַט אַרײַנצולאָזן יידן, ווייל דאָס האָט געדראָט מיט טויט־שטראָף פאַר דער גאַנצער משפחה און פאַרברענען די ווירטשאַפט.

יעצט האָט זיך אָנגעהויבן דאָס גיהנום פאַר אונדז צוויי יתומות, די אָפּטע דייטשע געיעגן („אָבלאָוועס") אויף יידן און פאַרטיזאַנער אין די וועלדער האָבן אונדז דערפירט צו פאַרצווייפלונג און יאוש, אַזוי אַז איך האָב געוואָלט אַליין זיך איבערגעבן אין די הענט פון די געסטאַפּא־לייט, אָבער האָבנדיק ביי זיך מיין קליינע שוועסטערל, פאַר וועלכער איך בין געווען אַ מאַמע, האָב איך ממשיך געווען מיין געראַנגל קעגן טויט.

* פון דעם וווייטער דערציילטן איז צו פאַרשטיין, אַז דאָס נייע אָרט איבערן בוג איז שפעטער אויך באַזעצט געוואָרן דורך די דייטשן.

אין דער שרעקלעכער צייט האָב איך זיך דערמאָנט אָן אַ באַקאַנטן פּאָליאַק אין וואַרשע. איבערגעבנדיק זיך דער השגחה פון גאָט, בין איך מיט מיין שוועסטערל אַוועק צו אים. דער פּאָליאַק, מיעטשיסלאַוו ציאלקא, האָט זיך נישט גערעכנט מיט דער סכנה, וואָס דראָט אים פאַר העלפן יידן. ער האָט אונדז אויפגענומען ווי לייבלעכע שוועסטער, הגם ער אַליין איז גערודפט געוואָרן דורך די נאַציס פאַר סאַבאָטאַזש. ער האָט פאַר אונדז אויסגעאַרבעט פאַלשע דאָקומענטן. אַלס פּוילישע האָבן מיר זיך געפילט זיכער, מיר האָבן אָבער געלעבט אין פּחד צו וועט ווער צופעליק נישט דערקענען. אין דעם פאַל וואָלט געדראָט טויט־שטראָף. דער פּאָליאַק האָט געזאָרגט מער וועגן אונדז ווי וועגן זיך. ער פלעגט זאָגן, אַז ער איז גרייט צו פאַלן, ווייל ער איז איינער אָן אַ משפּחה, אָבער מיר דאַרפן לעבן, ווייל מיר זענען צוויי נפשות און דערצו יידישע... ער האָט אונדז געטרייסט אַז די מלחמה וועט לאַנג נישט אָנהאַלטן.

צוליב זיכערהייטס־טעמים האָבן מיר די שוועסטער רייזל (וועלכע איז אָנגעגאַנגען ווי אַ פּויליש מיידל) אָפּגעגעבן צו אַ פּאָליאַק אַלס אַ דינסט. איך ווידער מיטן פּאָליאַק ציאלקא האָבן אָנגעהויבן אַרומצופאָרן האַנדלען („שמוגלען"), כדי נישט צו שטאַרבן פון הונגער.

אומקערנדיק זיך פון אַ נסיעה, האָט מען מיך אין שעדלעץ געכאַפּט צו שיקן קיין דייטשלאַנד אויף אַרבעט. מען האָט ביי מיר, אַזוי ווי ביי אַנדערע מיידלעך, קאָנטראָ־לירט די דאָקומענטן. אָבער ביי דער הילף פון דעם דערמאָנטן פּאָליאַק איז מיר געלונגען צו אַנטלויפן. דאָס איז געווען אין יאָר 1943. מיר האָבן זיך צוריקגעקערט קיין וואַרשע, ווו מיין האַרציקער פריינט האָט מיר אויסגעאַרבעט אַנדערע אַרישע דאָקומענטן אויף אַ נייעם נאָמען. דאָך בין איך אייניקע מאָל פאַרהאַלטן געוואָרן אין „געסטאפּאָ" אינטערן חשד אַז איך בין אַ יידישקע, אָבער אַ דאַנק די אַרישע דאָקומענטן בין איך ניצול געוואָרן פון זייערע הענט. עס איז געקומען דער פרילינג פון יאָר 1944 און ס'איז אומעגלעך געווען זיך ווייטער אויסצובאַהאַלטן. איך מיט מיין פריינט ציאלקא זענען אַנטלאָפן אין די „הייליקע קרייץ" בערג אַרום קעלץ. דאָרט זענען מיר אַ געוויסן צייט־אָפּשניט געווען רויק.

אין מאי 1944 האָט מיך פאַרכאַפּט אַ גרופּע יידנפיינטלעכע פּאַרטיזאַנער און אָנעמענדיק מיך אַלס יידישע, האָבן זיי אַרויסגעגעבן אויף מיר אַ טויט־אורטייל. ווידער האָט אינטערוועניירט מיין האַרציקער אפּוטרופּוס, וועלכער האָט ערוב־געווען מיט זיין לעבן אַז איך בין אַ פּוילישע און אַז ער האָט געקענט מיין גאַנצע משפּחה נאָך פון פאַר דער מלחמה. איך בין באַפרייט געוואָרן,

נאָך מאַטערנישן און יסורים האָבן מיר דערלעבט צו דער באַפרייונג. מיין שוועסטער איז אין דער צייט פון דעם אויפשטאַנד אין וואַרשע פאַרשיקט געוואָרן קיין דייטשלאַנד, ווו זי איז געווען ביז דער באַפרייונג. זי האָט זיך פון דאָרט אומגעקערט אין יאָר 1946.

אונדזער לעבן האָבן מיר צו פאַרדאַנקען ציאלקן, וועלכער האָט פאַר אונדז אין משך פון דריי יאָר איינגעשטעלט זיין לעבן. ער איז אַן אמתער מענטש.

(פון פּויליש: **ישראל שטיינבערג**)

חיים טשעכאנאוויעצקי
ניו־יאָרק

פון אסטראוו קיין אוזבעקיסטאן און צוריק

א. דער טרויעריקער שבת אויפן טויטנפלאַץ

דער אַכטער סעפטעמבער פון 1939, איז אויסגעפאַלן פרייטיק; פיר נאָך מיטאָג האָבן זיך אַריינגעריסן די היטלעריסטישע בעסטיעס אין אונדזער שטעטל אָסטראָוו־מאזאוויעצק. כ׳בין אַרויף אויפן בוידעם פון מיין שטוב און פון דאָרט צוגעזען, ווי די צעווילדעוועטע דייטשן האָבן געשאָסן אין די פענצטער און טירן און אין די יידן, וואָס האָבן זיך נישט באַוויזן אויסצובאַהאַלטן. באַלד האָט זיך דערהערט דאָס אויפהאַקן די טירן פון די יידישע געשעפטן, דאָס ברעכן די שויבן פון די יידישע שוי־פענצטער; געגומען זיך צו זייער בלוטיקער אַרבעט, געשלאָגן, געפייניקט און דערהרגעט אויף פאַרשידענע אופנים. די הילפלאָזע געשרייען און געווייגען פון די אומגליקלעכע יידן איז געווען אומבאַשרייבלעך...

עס איז צוגעפאַלן די נאַכט — די ערשטע נאַכט ביי די נייע בעלי־הבתים, די שכנים פון מיין הויף האָבן זיך פאַרזאַמלט ביי מיר אין דער ווינונג. עס דאַכט זיך זיי, אַז דאָ איז די באַהעלטעניש גוט. מיר האָבן געמאַכט באַריקאַדעס, די טירן און פענצטער גוט פאַרשפאַרט. קיינער האָט זיך נישט געלייגט שלאָפן. מיט ציטערדיקע הערצער זענען מיר געשטאַנען ביי די פענצטער און זיך אייגנגעהערט צו די באַקאַנטע קולות, וואָס האָבן זיך געטראָגן פון די שכנותדיקע הייזער, ווו די מערדער האָבן זיך אַריינגעריסן אין מיטן דער נאַכט. געפייניקט, געשענדעט, חרוב געמאַכט...

די פיס האָבן זיך ביי מיר ווי אונטערגעבראָכן פון שרעק. אָט אָט, ברעכן זיי אויך ביי אונדז אויף די טיר. די טייערע קינדערלעך מיינע האָבן זיך צו מיר געטוליעט, געזוכט ביי מיר שוץ... עטלעכע דייטשן האָבן פרובירט עפענען אונדזער טיר און זענען אַוועקגעגאַנגען...

עס איז געווארן טאָג. אַ באַנדע זעלנער האָבן זיך אַ לאָז געטאָן איבער די יידישע הייזער כאַפן אויף אַרבעט; זעלטן ווער עס איז צוריקגעקומען...

דער ערשטער קבלת פנים ביי מיר אין שטוב: ס׳זענען אַריין 9 דייטשן מיט די רעוואָלווערן אין די הענט און ווילדן אויסגעשריי: „הענדע אויף!" זיי האָבן מיר צוגעלייגט דעם רעוואָלווער צו מיין קאָפּ, איך זאָל זאָגן ווי אַזוי איך בין אַנטלאָפן פון פוילישן מיליטער. איך בין אַ דעזערטער, זאָגן זיי, און מיך אָנגעהויבן צו פייניקן אויף אַ ברוטאַלן אופן ביז איך האָב פאַרלוירן דאָס באַוווסטזיין. כ׳בין געבליבן לעבן.

עס איז געקומען אַ באַפעל אַז אַלע יידישע מענער מוזן פאַרלאָזן זייערע היימען און זיך פאַרזאַמלען אויפן פלאַץ פון גימנאַזיע. פון אַלע גאַסן און געסלעך זענען די יידן געטריבן געוואָרן מיט די הענט אין דער הויך — יונגע, אַלטע, קראַנקע. ווער עס האָט נישט געקאָנט לויפן מיט די הענט אין דער הויך, איז מערדערלעך געשלאָגן געוואָרן. כ׳האָב געזעען ווי מען האָט צוליב דעם געשלאָגן מיט די קאָלבעס אונדזער חשובן תושב נחום לעווארטאוויטש און אַנדערע...

וועו איך בין אָנגעקומען אויפן פלאַץ, זענען שוין דאָרט געווען פאַרזאַמלט עטלעכע טויזנט יידן, צוזאַמען מיט די עוואַקואירטע פון די אַרומיקע שטעטלעך. מיר זענען אַלע געזעסן אויף דער ערד. אויפהויבן זיך פונעם אָרט האָט געדראָט מיט

דערשיסן. אויף די פענצטער און באַלקאָנען און אויף די דעכער פון דער גימנאַזיע זענען געווען אויסגעשטעלט צענדליקע מאַשין־געווער. מיר האָבן געוואַרט אויפן טויט.

עטלעכע דייטשע אָפיצירן האָבן פון צווישן די פאַרזאַמלטע אויסגעקליבן עטלעכע יידן, אַוועקגעשטעלט זיי ביי דער וואַנט און זיי פאָטאָגראַפירט. אַ צווייטע גרופּע פון בלויז זקנים, אויסגעטוענע יידן מיט בערד, האָבן די דייטשן מיט די באַגנעטן געשניטן די בערד, און אַנדערע האָבן פאָטאָגראַפירט... אַ שרעק האָט אונדז אַלעמען אַרומגענומען, צוקוקנדיק צו די פייניקונגען. יידן האָבן אָנגעהויבן זאָגן תהלים און זיך געזעגנט איינער מיטן צווייטן.

ווען עס איז געוואָרן אָוונט, איז פאַרפאָרן אַ מאַשין מיט העכערע דייטשע אָפיצירן און באַפוילן, עס זאָל צוקומען אַ דעלעגאַציע. איך בין אויך געגאַנגען. מען האָט פאַר אונדז פאָרגעלייענט דעם קריגס־באַפעל, אַז די שטאָט איז אָקופירט דורך דעם דייטשן־רייך. יעדער מוז שטרענג אָפהיטן די געזעצן; פאַרן געפונען אַ טויטן דייטש, אָדער פאַר דעם מינדעסטן ווידערשטאַנד, וועט מען ווערן דערשאָסן. פאַר יידן איז דאָס באַוועגן זיך אין גאַס דערלויבט פון 8 פרי ביז 6 אָוונט. אין די שטיבער טאָר קיין ליכט נישט זיין, פון די קוימענס טאָר נישט גיין קיין רויך. נישט שרייען און נישט זינגען. (וועמען האָט זיך דאַן געגלוסט צו זינגען ?..).

— אַלזאָ: פאַרשטאַנען, גוט פאַרשטאַנען? דער זייגער איז שוין דאַן געווען 6.30 און דערלויבט צו גיין אין גאַס איז געווען ביז 6. מיר האָבן געפרעגט, צי מען קאָן יעצט גיין אַהיים. זיי האָבן געזאָגט, אַז דאָס געזעץ הויבט זיך אָן פון מאָרגן.

מיר האָבן זיך געלאָזט אַהיים דורך פאַרשידענע וועגן. איך מיט אַ קליינער גרופּע יידן האָב זיך געלאָזט גיין דורך קאשציושקא גאַס, צו דער פאָסט. איך האָב אָפּגעטראָטן ביי מיין פעטער, וועלכער איז מיט נאָך עטלעכע יידן אַרעסטירט געווען אַלס ערב׳ניקעס. דעם פעטער האָב איך שוין געטראָפן אין שטוב, גלייך מיט אונדז באַפרייט געוואָרן. אויף זיין בקשה, איך זאָל נעכטיקן ביי אים, האָב איך געענטפערט, אַז מיין פרוי און קינדערלעך וועלן דאָך נישט וויסן וואָס מיט מיר איז געשעען. איך האָב זיך געלאָזט אַהיים. ביי דער פאָסט האָט זיך דערהערט אַ שיסעריי פון וועג וואָס פירט קיין מאלקין. ווי אַ געוועזענער פוילישער אונטער־אָפיציר, האָב איך זיך אָריענטירט און געהייסן די לויפנדיקע יידן אַנידערפאַלן אויף דער ערד. אָבער נישט אַלע האָבן דאָס באַוויזן צו טון. לויט מען האָט צומאָרגנס פעסטגעשטעלט, זענען בערך אַ 17 מאַן דערשאָסן געוואָרן. כ׳בין געקראָכן אויף אַלע פיר ביז כ׳בין אַריין צווישן עולם, וואָס האָט זיך געפונען אויף דריטער מאי גאַס. אויך דאָרט האָבן נישט געפעלט קיין צרות. מיר זענען געטריבן געוואָרן פון די דייטשן. זיי האָבן געהאַקט איבער די קעפּ מיט זייערע ביקסן און רעוואָלווערן, געקאָפּעט, געיאָגט און געשלאָגן. איך בין פאַרטריבן געוואָרן אין דער וווינונג פון מיין חבר. דן לעוואַר. מיין פּנים איז פאַרגאָסן געווען מיט בלוט, און נישט געקאָנט רירן מיט קיין אבר. ווי אַזוי גיט מען צווויסן מיין פרוי און קינדער, אַז איך בין דאָ, און ווי אַזוי דערוווּסט מען זיך פון זיי?

אַ שרעקלעכע נאַכט. 6 אינדערפרי, בין איך אָנגעקומען צו מיין שטוב. ביי מיר זענען געווען אַ מאַן 50, געיאָגטע פון די דייטשן. כ׳בין צוגעפאַלן צו מיינע דערשראָקענע קינדער, וואָס האָבן מיר דערציילט, אַז די מאַמע איז 4 פאַר־טאָג, מיך געגאַנגען זוכן. איך בין געווען גליקלעך, ווען איך האָב זי געזעען צוריקערן. זי האָט מיך געזוכט צווישן די טויטע. דאָס איז דער סך הכל פון די ערשטע טעג פון מיינע ליידן.

ב. אין שפיטאל אין אוזבעקיסטאן

(קאקאנד — 10.2.1942)

וועז דער חבר ב. האָט מיך אָפגעפירט אין שטאָטישן שפיטאָל, האָט מיך אין דער קאָרעטע פון דער גיכער הילף אויך באַגלייט מיין בעל־הבית׳טע — אַן אַלטע רוסישע פויערטע פון 70 יאָר. זיי האָבן מיך אַריינגעפירט אין ווארטע־זאַל און אַוועקגעלייגט אויף אַ באַנק (זיצן האָב איך נישט געקאָנט). דער קאָפּ איז געווען שווער, אַ שרעקלעכער ווייטיק, קוים די אויגן געקאָנט עפענען. נאָך אַ לאַנג וואַרטן, איז אַריינגעקומען דער דאָקטאָר. איך האָב געהערט ווי די אַלטיטשקע האָט אים געבעטן מען זאָל מיך באַלד אונטערזוכן, ווייל נאָך דער צייט איז צוגעקומען אַ צענטליק קראַנקע. מען האָט מיך אַוועקגעזעצט אויף אַ שטול און געמאָסטן די טעמפּעראַטור; עס האָט געוויזן 40°. דער דאָקטאָר האָט מיר אויפגעהויבן דעם קאָפּ און מיר געעפנט דאָס מויל. עס האָט זיך מיר אַ מיש געטאָן און איך בין אַראָפגעפאַלן פון שטול. איך האָב געהערט דאָס געווייז פון דער אַלטיטשקער. זי האָט געזאָגט, אַז איך וועל נישט איבערהאַלטן. אַ טיפוס. זי האָט געבעטן דעם דאָקטאָר, ער זאָל רחמנות האָבן אויף מיר, מחמת איך בין אַ פאָטער פון צוויי קינדער און מוז אַ געזונטער צוריקומען צו מיין פאַמיליע. מער געדענק איך נישט.

וועז איך האָב מיך אויפגעכאַפּט אויפן 5טן טאָג האָב איך דערזעען אַז איך געפין זיך אין אַ פּאַלאַטע פון אַ שפיטאָל. אויף רעכטס אוז לינקס און אַנטקעגן שטייען בעטלעך. די קראַנקע ליגן מיט די פּנימער אין דער הויך, ווי מתים. צוקאפּנס ביי מיר איז געזעסן אַ יינג מיידל מיט אַ פּאָר גרויסע בלויע אויגן. זיי האָבן געקוקט אויף מיר מיט גרויס רחמנות. זי איז געווען אָנגעטאָן אין אַ ווייסן כאַלאַט מיט אַ ווייסע היטעלע. איך האָב פּאַרשטאַנען, אַז דאָס איז אַ קראַנקן־שוועסטער. זי פלעגט אָפּט צוערעכט מאַכן דאָס קישן אונטער מיין קאָפּ, די קאָלדרע אַרומוויקלען אַרום מיינע פיס און בייטן קאָמפּרעסן. זי האָט צו מיר געערעדט, אָבער איך האָב איר נישט געקאָנט ענטפערן. איך קאָפּ ביי מיר איז אַ געוויש ווי פון פיל מאָטאָרן. איך האָב ווידער פאַרלוירן דאָס באַוווסטזיין. אין עטלעכע טעג אַרום האָב איך זיך אויפגעכאַפּט און דערפילט ווייטיקן אין מיין גאַנצן קערפער. עס שטעכט ווי מיט נאָדלען, איך קען זיך נישט רירן. אַרום מיר זע איך שטיין עטלעכע דאָקטוירים און קראַנקן־שוועסטער. אָפּאַראַטן זענען צוגעטשעפּעט צו מיין קערפער. כ׳פּיל ווי עס רינט אַ פליסיקייט און אַ פייער ברענט. איך וויל שרייען און איך קען נישט. איך וויל זיך אויפזעצן און האָב קיין קראַפט נישט. כ׳האָב שווער געאָטעמט און געזיפצט. איך האָב געטראַכט: ווי אומגליקלעך איז דער עלנטער מענטש. וויפל יסורים און צרות איך האָב שוין איבערגעטראָגן אין מיין אייגזאַמקייט. כ׳פלעג זיך מאַכן פאַרווורפן און זיך אַליין געפרעגט, פאַרוואָס אוז צוליב וועמען געפין איך זיך דאָ אויפן קראַנקן בעט? וואָס איז מיין זינד? פאַרוואָס געפין איך זיך נישט אַ שטאַרקער און געזונטער ביי זיך אין דער היים ביי מיין טייערער פאַמיליע? בייזע חלומות און שרעקלעכע געדאַנקען באַהערשן מיך: איך וועל שטאַרבן אין די סטעפּעס פון אַזיע. קיינער וועט נישט וויסן וווּ מיינע בייניער רוען. ס׳וועט נישט זיין ווער עס זאָל אויפשטעלן אַ מצבה, פון קדיש זאָגן איז דאָך שוין אָפּגערעדט...

ווי גליקלעך וואָלט איך געווען, וועז איך קאָן אַ קוק טון אויף מיין פאַמיליע. אויף מיין טייערע פרוי און קינדערלעך. כ׳האָב אין זיך געזאָגט וידוי... איך האָב די שוועסטער געבעטן אַנשרייבן אַ פּאָר ווערטער צו מיינע נאָענטסטע. ביים דיקטירן די

ערשטע פּאָר וועלטער, האָט מיר אָנגעהויבן שטיקן אין האַלדז און מער געדענק איך נישט וואָס עס איז געווען.

צומאָרגנס, האָט מיר די שוועסטער דערציילט, אַז בייגאַנצן האָט זי אַרויסגערופן צוויי דאָקטוירים. זיי האָבן איר געזאָגט אַז די נאַכט איז געווען דער קריזיס. איך דאַרף מיך מער נישט שרעקן. עס האָט זיך מיר שטאַרק געוואָלט טרינקען. איך האָב געבעטן אַ ביסל וואַסער און עס איז מיר לייכטער געוואָרן.

אַביסל שפּעטער, איז צו מיר אַרייַנגעקומען אַ פּרוי אין די מיטעלע יאָרן, מיט אַ גרויען קאָפּ האָר און טיפּע שוואַרצע אויגן און אַ פּאָר גאָלדענע ברילן זענען אַראָפּגע־האָנגען איבער איר ווייסן כאַלאַט. אויפן האַלדז האָט זי געטראָגן אַ טרייבל אויסצוהערן די קראַנקע. עס האָבן זי באַגלייט צוויי יונגע דאָקטוירים. ווי איך בין שפּעטער געוואָר געוואָרן, איז זי געווען פּראָפעסאָר פון מאָסקווער מעד. אינסטיטוט. מיט אַ שטרענגן בליק פלעגט זי באַטראַכטן יעדן קראַנקן. וועז זי איז צוגעקומען צו מיין בעט און מיך אָנגעהויבן צו באַטראַכטן, האָב איך געקוקט אויף איר מיט גרויס דרך ארץ. מיין גורל ליגט ביי איר אין די הענט. זי איז געשיקט געוואָרן פון גאָט. זי וועט מיך געזונט מאַכן. נאָכן באַטראַכטן מיך, האָט זי זיך אַוועקגעזעצט אויפן ראַנד פון מיין בעט, געפרעגט מיך פון וואַנען איך בין, וועמען איך האָב געלאָזט אין דער היים, וועמען האָב איך אין אויסלאַנד, ווי רופט מען מיך, וואָס איז מיין באַשעפטיקונג, און נאָך פאַרשידענע פראַגן. איך האָב צוליב מיין שוואַכן צושטאַנד נישט געקאָנט ענטפערן אויף די פראַגן. זי האָט אַרויפגעלייגט איר האַנט אויף מיין קאָפּ, און מיר מיט אַ צעפרידענעם שמייכל געזאָגט, אַז איך וועל אינגיכן געזונט ווערן. איך האָב געטראַכט אַז איך האָב נאָך אַ האָפנונג זיך אומצוקערן אַ היים. פון דעמאָלט אָן האָב איך זיך מיט יעדן טאָג געפילט בעסער. די וויטיקן זענען געוואָרן שוואַכער. די היץ איז אין גאַנצן געפאַלן.

אויף צומאָרגנס איז די דאָקטאָרין ווידער צו מיר אַרייַנגעקומען. דאָס מאָל אָן באַגלייטער. זי האָט מיך באַגריסט אויף רוסיש, געפרעגט ווי איך פיל זיך און מיך געבעטן איר ענטפערן אויף אירע פראַגן. אַז איך האָב דעמאָלט נישט געהאָט קיין כוח צו ענטפערן, האָט זי מיר געזאָגט אַז אינגיכן וועל איך אינגאַנצן געזונט ווערן. זי האָט אויך געזאָגט, אַז זי איז געקומען מיט מיר זיך געזעגענען. זי מוז אַוועקפאָרן אין אַ מיליטעריש שפּיטאָל. זי האָט מיר געגעבן אַן אַדרעס פון איר זון און געבעטן איך זאָל איר שרייבן. זי האָט מיר געזאָגט אַז איך אַוועק. איך האָב דערנאָך געבענקט נאָך איר ווי נאָך אַ מאַמען.

איך בין נאָך אַ צייט געבליבן אין שפּיטאָל. וועז איך בין פון דאָרט אַרויס, האָב איך אויסגעזען ווי אַ סקעלעט. איך האָב געוויגן 46 קילא. וועז איך בין אַריינגעקומען אין מיין ווינונג, איז מיר אַנטקעגן געקומען מיין אַלטיטשקע בעל־הבית׳טע און מיך אַרומגענומען, געקושט, געהאָלדזט און געווויינט פאַר פרייד. — „איך האָב טאָג און נאַכט פאַר דיר גאָט געבעטן" — האָט זי געזאָגט — „איך האָב געזאָגט תהילים און געווויינט פאַר גאָט, ער זאָל דיך צוריק געזונט מאַכן. מיין געבעט איז אָנגענומען געוואָרן און איך דאַנק גאָט דערפאַר".

ג. אַ באַזוך אין די געוועזענע לאַגערן אַשוויענטשים בזשעזשינקי (בירקענאו)

מיט אַ גרופּע חברים פון ביטאָם זענען מיר געפאָרן אויף קבר אבות קיין אַשוויענטשים אין דער מדינה פון רודאָלף העס, מיר זענען געזעסן אין די וואַגאָנען

מיט טרויעריקע פנימער. איך האָב געטראַכט: אויף דעם זעלבן וועג האָט מען אין פאַרהאַקטע וואַגאָנען געפירט אונדזערע עלטערן, שוועסטער, ברידער, אונדזערע פרויען און קינדער; זיי זענען געפאָרן אויף נישט מער זיך אומצוקערן צוריק. אין אַ צוויי שעה זענען מיר אָנגעקומען אין אָשוויענטשים. אַן אומעטיקע באַן־סטאַציע. פון דער סטאַציע ביז צום לאַגער איז נאָך דאָ אַ צוויי קילאָמעטער. מ׳גייט דורך דאָס שטעטל וואָס צייכנט זיך נישט אויס מיט קיין שום אייגנאַרטיקייט און וועט וועלן פאַראייביקט אין דער געשיכטע פון דער מענטשהייט.

יעדן טאָג קומען פון אַלע עקן וועלט טויזנטער מענטשן אין דעם טרויעריק באַרימטן קעניגרייך, וווּ מיליאָנען מענטשן האָבן געפונען זייער טויט. נאָענט פון אַריינגאַנג אין אָשוויענטשימער לאַגער זענען מיר אַ תליה — מער נישט פאַר אומשולדיקע מענטשן, נאָר פון גערעכטער נקמה. אויף דער תליה האָט מען דעם 16טן אַפּריל, 1947 געהאָנגען דעם שעפער פון אָשוויענטשימער לאַגער, דעם אויבער־תלין פון צוויי מיט אַ האַלבן מיליאָן יידן און פיל טויזנטער פון אַנדערע נאַציעס — רודאָלף העס.

מיר קומען צו צו אַ געמויערטן בנין כמעט אָן פענצטער. דאָס איז דער קרעמאַטאָריום. די אויוונס האָבן די היטלעריסטן די לעצטע מינוטן פאַר זייער אָפּטרעטן צעשטערט. געבליבן זענען די טרעפּ וואָס פירן אַראָפּ אין דער טיף צום אויוון. אין אַ טייל פון אויוון זענען געבליבן אייזערנע טירן און פאַרשידענע מכשירים. וואָר ווייסט צו וואָס מען האָט זיי באַנוצט. צוויי אייזערנע וועגעלעך מיט דיקע אייזערנע קאָריטעס. אין די קאָריטעס האָט מען די קרבנות אַרויף געלייגט, און מעכאַניש זענען זיי אַריינגעשיקט געוואָרן אין אויוון אַריין. דאָס בלוט וואָרט פאַרגליווערט, מען קאָן לאַנג נישט שטיין, מען גייט ווייטער. מיר זענען צוגעקומען צום טויער, אויף וועלכן עס הענגט אַן אויפשריפט אויף דייטש: „אַרבעט מאַכט פריי". וואָס פאַר אַ שיינע לאָזונג: אַרבעט און פרייהייט, וואָס פאַר אַ שקר און שאַנטאַזש אַריינצונאַרן די אומגליקלעכע קרבנות.

אַ גרויל האָט מיך אַדורכגענומען, דערמאָנענדיק זיך אין אונדזערע נאָענטסטע בעת זיי זענען געטריבן געוואָרן דורך דעם טויער. זעלטן וועט פון די געפיניקטע איז אַרויס אַ לעבעדיקער פון דער „פרייער אַרבעט". פון ביידע זייטן טויער ציען זיך אין עטלעכע רייען פאַרצוימונגען מיט שטעכיקע דראָט מיט עלעקטרישן שטראָם, מען זאָל נישט קאָנען אַנטלויפן.

מיר גייען ווייטער. דער אויפזעער, וואָס פירט אונדז, שטעלט אָפּ די גרופּע מענטשן און דערציילט: „איר זעט דעם שיינעם וועג. אָט דער וועג איז געקנאָטן מיט בלוט פון טויזנטער מענטשן, געיאָגטע און געשלאָגענע דורך די ס. ס.־לייט, און וועט עס איז אָפּגעשטאַנען, געפאַלן, איז איבערגעפאָרן געוואָרן פון אַ שווערן ריזן־ראָד, צעקוועטשט און אַריינגעקנעטן געוואָרן צוזאַמען מיט די ערד און שטיינער".

פון ביידע זייטן שטייען עטלעכע קליינע געמויערטע רויטע הייזער. אויף יעדן הויז אַ שילד ווי אַ פירמע: בעלגיע, רומעניע, פראַנקרייך... אויף איין בלאָק אַן אויפשריפט: „זאגלאדאַ מיליאנווו" (דער אומקום פון מיליאָנען), דאָס איז דער יידישער בלאָק, און די פּייניקונגס־קאַמערן זענען פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ מוזעאום. מען זעט קעסטלעך מיט אַש פון פאַרברענטע מענטשן אין די קרעמאַטאָריומס, שטיקלעך זייף אָפּצונאַרן אַז מען פירט זיי אין באָד אַריין וואַשן זיך, און זייף מיט אַן אויפשריפט: „ריפ" (ריין יידיש פעטס). אין אַ גרויסן גלעזערנעם קאַסטן ליגן ברילן פון טויזנטער מענטשלעכע אויגן. אַ קאַסטן מיט ציין־בערשטלעך, ראַזיר־פּענזלס, קעמלעך, מעסער, גאָפּל, לעפל, טשיניקעס, טעפּעלעך, שאַכטעלעך פון שיך־פּאַמאַדע מיט אויפשריפטן פון פאַרשידענע לענדער; וואַליזן מיט אַדרעסן פון פאַרשידענע לענדער — ס׳רוב מיט יידישע נעמען.

מיר קומען אין אַ זאַל וווּ עס ליגן די אָפּגעשוירענע פרויען־האָר אין אַ גלעזערנעם קאַסטן וואָס פאַרנעמט די גאַנצע לענג פון לאָקאַל. מען זעט ווייס־גרויע האָר ווי זילבער פון באָבעס; קורצע, לאַנגע צעפּלעך פּין יונגע מיידלעך; קורצע געלאָקטע הערעלעך פון קליינע מיידלעך... טרערן גיסן זיך פון אונדזערע אויגן, עס דאַכט זיך יעדן אַז ער דערקענט די האָר פון זיין קינד, פון זיין טאַטן, מאַמען, שוועסטער, אַ זאַק מיט שיך: עלעגאַנטע, פראָסטע און שווערע לאַטשן; אויף אַ באַזונדער אָרט — בלויז קינדער־שיכלעך און לעטשלעך, אין אַ באַזונדערער שטוב זענען מיר קינדער־קליידעלעך, פאַרטעכ־לעך, בלוזקעלעך — געהאָפטענע און געווײַנלעכע.

מיר קומען צו צו דעם יידישן פאַוויליאָן, איינגעאָרדנט דורכן יידישן צענטראַל־קאָמיטעט אין פוילן. געווידמעט דער יידישער טראַגעדיע פון די מיליאָנען יידן, וואָס זענען אומגעבראַכט געוואָרן אין אַשוויענטשים. אויבנאָן: אַן אויפשריפט „יזכיר", אַ שווארצער פּרוכת העננט אַראָפּ פון עמוד, געדעקט אין שוואַרץ מיט אַ מנורה מיט ליכט אויף די וועגט.

פאַרשידענע בילדער וועלכע וווייזן ווי יידן זענען פאַרפיניקט געוואָרן דורד די היטלעריסטן. עס הענגט אַ טאַוול אויף די וואַנט, וואָס פאַראייביקט די נעמען פון די יידישע אומגעקומענע קולטור־טויער, שרייבער און אַרטיסטן. אין אַ באַזונדערע שטוב ליגן אויסגעשפרייט טליתים מיט זילבערנע עטרה׳ס און געווײַנלעכע טלית־קטן׳ס. עס זעט אויס ווי יידן פאַלן כורעים ביים דאַוונען, עס דאַכט זיך אַז זיי ליגן מיט די איבערגעדעקטע טליתים. ס׳מאַכט אַ טיפן אייндרוק. פאַרוואָס קומט אונדז אַזאַ שטראָף? מיר גייען אַראָפּ אין די קעלערן פון בלאָק. דער טויטער בלאָק מיט פאַרשידענע צעלעס פון די אַרעסטירטע. דער אויפזעער, וואָס פירט אונדז איז אַ געוועזענער אַרעסטאַנט, ער

דערציילט אונדז אַז אַן אַריער וואָס איז אַריינגעפאַלן אין דער תפיסה, האָט געהאַט דאָס רעכט צו לעבן 14 טעג; אַ ייד נאָר 3 טעג. קאַמערן אָן ליכט און אָן לופט, שטיי־קאַמערן. אויף די וועגט באַמערקט זיך אויפשריפטן, געשריבן מיט די נעגל פון די פאַרפיניקטע. פיל יידישע נעמען.

אויפן הויף פון בלאָק נומער 11, איז דער עקזעקוציע־פלאַץ מיט אַ שוואַרצע טויטן־וואַגן. צענדליקער טויזנטער מענטשן זענען אומגעבראַכט געוואָרן ביי דער וואַגן, היינט קומען מענטשן פון דער גאַנצער וועלט, ברענגען אַהער בלומען, גיבן אָפּ כבוד די העלדן און מאַרטירער.

מיר גייען צו צו דעם צווייטן לאַגער בזשעזשינקי (בירקענאו). דריי קילאָמעטער וועג. מיר קומען צו צו אַ לאַנגן בנין מיט צוויי טויערן. דורך איין־טויער פלעגן די באַנען מיט די הונדערטער טויזנטער קרבנות פאָרן פון דער סטאַציע גלייך ביז צו די קרעמאַטאָריומס. מיר זענען דורכגעגאַנגען דורכן טויער. אַ גובערניע: וועגן, גאַסן, טאָפלטע באַן־ליניעס, צענטליקע גאַנצע געמויערטע הייזער און פיל הילצערנע באַראַקן. מיר קומען צו צו די קרעמאַטאָריומס וואָס זענען איצט פאַקטיש נישטאָ. פאָרן אָפּטרעטן האָבן די דייטשן זיי אויפגעריסן. עס איז געבליבן בלויז שטיקער אייזן מיט בעטאָן, גריבער פון די גאַז־קאַמערן, דיווינדעס וואָס פלעגן אַרויפצויען מעכאַניש די קערפער און אַריינשיטן אין אויוון אַרייַן. מען פירט אונדז אויף אַ פעלד, אויף דעם פעלד האָט מען געבראַנט מענטשן עטלעכע חדשים איידער זיי האָבן אויפגעבויט די טויט־פאַבריקן. — די קרעמאַטאָריומס. עטלעכע לאַנגע גריבער געלייגט אַ שיכט האָלץ, אַ שיכט מענטשן. אַזוי ביז 7—8 שיכטן האָט מען באַגאָסן מיט בענזין־סמאָלע אוּן געבראַנט. אַזוי איז די אַרבעט געגאַנגען ביז טיף אין דער נאַכט.

אויפן גאַנצן פעלד געפונען מיר צעברענטע תהילים־לעך, בלעטער פון סידורים, מחזורים, חומשים. ווייזט אויס וואָס דער וויגט האָט פונאַנדער געיאָגט — אויך אַש, צעריבענע ביינער. איך האָב מיטגענומען עטלעכע שמות צו געדענקען אין אונדזערע טייערע קדושים.

שמואל קאנאפיאטע
ניו־יאָרק

אין אסטראוו און אין סלאנים

דעם 8טן סעפטעמבער 1939, אַ וואָך נאָכן אויסברוך פון קריג, זענען די דייטשן אַריין קיין אָסטראָוו ס׳האָט זיך באַלד אָנגעהויבן די פאַרפאַלגונגען קעגן יידן, מ׳האָט געכאַפט אויף אַרבעט, כדי צו פיניקן די יידן. וועג אַ ייד איז געגאַנגען אין גאַס אַנגעטון אין אַ בעסערן מלבוש, האָט מען אים באַפוילן אויסטון און אָוועק געבן אַ פאָליאַק. די פאָליאַקן האָבן אָנגעוויזן אויף מער פאַרמעגליכע יידישע הייזער, און די דייטשן זענען געגאַנגען פון שטוב צו שטוב און געראַבעוועט אין מיטן העלן טאָג. די דייטשן האָבן אויפגעריסן די טירן פון די יידישע געשעפטן, און די פאָליאַקן האָבן זיך ווילד געוואָרפן ראַבעווען און צעשטערט וואָס ס׳איז זיי נאָר אונטערגעקומען. דערביי האָבן די דייטשן אַלעס פילמירט, כדי צו וויזן פאַר דער וועלט אַז נישט זיי פיניקן און האָבן פייגט די יידן, נאָר דאָס טוען די פאָליאַקן, מיט וועמען די יידן האָבן די גאַנצע צייט געלעבט און יעצט איז געקומען די צייט פון נקמה.

אין עטלעכע טעג שפּעטער האָט מען פאַרזאַמלט אַלע מענער פון שטאָט אויפן גימנאַזיע־פּלאַץ, אַנטקעגן זיי אַוועקגעשטעלט מאַשין־געווער און געדראָט, אַז וער ס׳וועט זיך וואָגן שיסן אויפן דייטשן מיליטער, וועט מען אונטערצינדן די גאַנצע שטאָט. אַזוי האָט מען געהאַלטן די גאַנצע מאַסע מענטשן ביז שפּעט אין אָוונט וען ס׳איז שוין געווען פאַרבאָטן זיך צו וויזן אויף די גאַס. וען דער פאַטרול האָט באַמערקט די מאַסע מענטשן וואָס האָבן זיך פלוצעם געוויזן אויף דער גאַס, האָבן זיי אָנגעהויבן שיסן, פון וואָס ס׳זענען געפאַלן פיל קרבנות.

אונדזער שטאָט איז געווען ביי דער סאָוויעטישער גרענעץ און דעריבער איז געווען זייער לייכט דורכצוגיין. האָבן טאָקע כמעט אַלע יידן אויסגעוואַנדערט אין אַ קורצע צייט. ס׳זענען נישט פיל געבליבן. די לעצטע וואָס זענען אַנטלאָפן פון שטאָט און געקומען אויף דער סאָוויעטישער זייט, האָבן דערציילט אַז די דייטשן האָבן אונטערגעצינדן די שטאָט און דערין באַשולדיקט די יידן. צוליב דעם האָבן זיי באַפוילן אַלע פאָליאַקן זאָלן איבערגעבן וווּ ס׳ווינט אַ ייד, אויב נישט וועט ער אַליין באַצאָלן מיט זיין לעבן. ס׳האָבן זיך דאָן געפונען אין אסטראוו אַן ערך 700 יידן, דער רוב צוגעקומענע פליטים, וואָס האָבן געוואָלט דורכגיין די גרענעץ, אָבער דערווייל זיך אָפרועו נאָך דעם לאָגנן וואָגלען ביז קיין אסטראוו, און צום סוף דאָרט געפונען דעם טויט.

מ׳האָט אַלע אַרויסגעפירט הינטער דער שטאָט, אין אסטראווסקעם גאָרטן ביי דער סטאראסטיוא, אויסגעטון נאַקעט און באַפוילן גראָבן אַ גרוב פאַר זיך אַליין. מ׳האָט זיי אויסגעשאָסן מיט מאַשין געווער, אַלע געטראָפענע סיי לעבנגעבליבענע זענען אַריינגע־וואָרפן געוואָרן אין גרוב אַריין.

איך מיט מיין שוועסטער און מוטער זענען מיט דער מערהייט יידן פריער אַריבער אויף דער סאָוויעטישער טעריטאָריע. און אין דער צייט פון די גרויסזאַמע געשעענישן זענען מיר שוין געווען אין סלאָנים.

אין יוני 1941 זענען די דייטשן אַריין קיין סלאָנים. אין 8 טעג אַרום איז פאָרגעקומען אַן „אַקציע" אויף מענער. מיר איז געלונגען אויסצובאַהאַלטן זיך. ס׳זענען ביי דער אויבנדערמאָנטער אַקציע אומגעקומען 2000 מענער. צווישן די אומגעקומענע זענען געווען

פיל אסטראוועך: יוסף גרינבערג, יידל קנארפעל, 2 ברידער אלשאקער, יענקל צינמאן, ברוך סאקאליק, יענקל גרודקע, שמואל ריבקא.

נאָך דער אַקציע, אין יוני פון זעלבן יאָר, האָבן די דייטשן איינגעאָרדנט אַ קוואַרטאַל פאַר אַרבעטנדיקע און נישט אַרבעטנדיקע. פון 14טן אויפן 15טן נאָוועמבער איז באָוואַכט געוואָרן די שטאָט מיט ס. ס. ליטווינער, לאטישן, ווייסרוסן און אוקראינער, זיי האָבן פאַרזאַמלט ביז אַ 10.000 יידן און זיי געיאָגט צו די גריבער, וואָס זענען געווען צוגעגרייט 7 קילאָמעטער הינטער דער שטאָט אויפן וועג טשעפעליאווא־באראנאוויטש. דאָרט איז דער קבר פון די 10.000 יידן, וועלכע מ׳האָט האַלב־טויטע, האַלב לעבעדיקע, געוואָרפן אין די גריבער. אין סלאָנים האָבן זיך קאָנצענטרירט און אומגעקומען אַ גרויסער פּראָצענט אסטראוועך יידן, שמואל ריבא מיט אַ טאָכטער, סענדער גראדקע מיט דער פאַמיליע, די פאַמיליע שומאוויטש, דער לערער, פאטאטש (סטעלמאך) מיט דער פאַמיליע, משה ראדזעוויטש מיט דער פאַמיליע (בלאכאר) און פיל אַנדערע.

אַ דאַנק דעם וואָס איך בין געווען באַשעפטיקט, האָב איך מיט מיין מוטער און שוועסטער געווינט אין אַרבעטער קוואַרטאַל און אויסגעמיטן דעם פאָגראָם. ס׳איז אָדורך דער ווינטער און מאי 1942 האָט זיך אָנגעהויבן די סיסטעמאַטישע פאַרניכ־טונג פון די איבערגעבליבענע רעשטלעך יידן אין סלאָנים, צווישן וועלכע ס׳זענען ווידער אומגעקומען פיל אסטראוועך: שרה פאיוס, לייזער פאיוס, זאקהיים מיט דער פרוי און זון, בענדעט ליכטענשטיין מיט דער פאַמיליע, פאַמיליע פישמאן, חוה גאזשאלצאנא מיט דער פאַמיליע, פאַמיליע שקאלניק (שטעפער) יעקב דוד זילבערשטיין (שטעפער) מיט דער פרוי און אַ טאכטער און פיל אַנדערע זענען פאַרברענט געוואָרן וועך די דייטשן האָבן פאַרניכטעט גאַנצע קוואַרטאַלן דורך פייער.

אומגעקומענע אסטראוועך וועלכע איך געדענק זענען: די פאַמיליע ווייליאך, אלתר יאגאדא, טוביה גרינבערג מיט דער פאַמיליע, דער אסטראוועך רב הרב זינגער מיט דער פאַמיליע, פאַמיליע יאשינסקי, אברהם פעצינער מיט דער פאַמיליע, ישראל לוזים מיט דער פאַמיליע א. אַ.

אונדז איז דאָן געלונגען זיך אויסצובאַהאַלטן מיט אהרן שמעון מארגאליס (עקספעדיטאָר) מיט זיין פאַמיליע, פרידמאן, שולץ, א. אַ. איך האָב באַשלאָסן מיט מיכאל סטריקאווסקי און מיט מיין מוטער און שוועסטער צו אַנטלויפן אין וואַלד. וועך מיר האָבן אָנגעהויבן אַדורכצורייסן די דראָטן, וואָס האָבן פאַרצוימט דעם געטאָ, האָבן אונדז פעלד־זשאנדאַרמען געכאַפט, מיר איז דאָן געלונגען אַנטלויפן און איך בין געקומען צוריק אין דער באַהעלטעניש. אויך סטריקאווסקי איז מיט אַ שעה שפעטער געלונגען צוריקצוקומען. מיין מוטער מיט מיין שוועסטער זענען געווען אין אַ צווייטע באַהעלטעניש. די זעלבע נאַכט האָבן מיר באַשלאָסן נאָכאַמאָל זיך דורכצורייסן. דאָן בין איך אַרייַנגעפאַלן צו דער ווייסרוסישער פאָליציי, מ׳האָט מיך געשלאָגן, איך זאָל אויסגעבן וווּ די איבעריקע געפונען זיך. וועך איך האָב נישט געוואָלט זאָגן, האָט מען מיך אַוועק געפירט אין טורמע. דאָרט אין טורמע זענען שוין געווען פאַרזאַמלט 1400 מאָן, צווישן זיי פיל אסטראוועך: ראָף דער לערער מיט דער פרוי און צוויי זין, שטוטמאן, מאדריקאמען (דער מילכיקער), אראטש, פיעקאזש, דן לעווער, מיכאל עסטריק א. אַ. מ׳האָט אונדז דאָן געהאַלטן 5 מעת־לעת אָן עסן און דערנאָך געפירט צו די גריבער, וואָס זענען געווען צוגעגרייט פאַר אונדז אויף קברים. צוערשט האָט מען אונדז צעשלאָגן, דערנאָך אַרויפגעזעצט אויף אָפענע און געדעקטע אויטאָס. איך האָב אויסגערעכנט אַז ס׳וועט בעסער זיין צו שפּרינגען פון אָפענעם אויטאָ. אויפן נישט געדעקטן אויטאָ זענען

אויך געווען נאָך אסטראווער: דער לערער ראף און מיכאל סטריקאווסקי, איך האָב אָרגאַניזירט די מענטשן צו אַ ווידערשטאַנד, ווייל — האָב איך געטראַכט — אַלץ איינס וועט מען אונדז שיסן. מ׳האָט מיך זייער שטאַרק געשלאָגן, אָבער איך האָב מיין קאַמף נישט אויפגעגעבן און זיך געוואָרפן אויף 2 ס. ס.־לייט און צוגענומען ביי זיי דאָס געווער. די צוויי ברידער (אסטראלענקער) לעוויטאן, און מיכאל עסטריק, האָבן זיך אויך געוואָרפן אויף די איבעריקע. דערווייל האָט דער שאָפער אָפּגעהאַלטן דעם אויטאָ, אָנגעהויבן אונדז נאָכצושיסן און טראָץ אַלעמען איז אונדז געלונגען צו אַנטלויפן אין די דערפער אַרום סלאָנים.

אין 4 טעג אַרום בין איך צוריק געקומען קיין סלאָנים. אין דאָרטיקן אַרבעטער קוואַרטאַל האָב איך באַגעגנט שעדלערן (דעם מעכאַניק). ער האָט זיך מיט מיר זייער דערפרייט, ווייל מיכאל עסטריק איז געקומען מיט 2 טעג פריער און האָט אַלעס דערציילט ווי אַזוי ס׳איז אונדז געלונגען צו אַנטלויפן. שעדלער האָט מיר דערציילט אַז מיין מוטער מיט מיין שוועסטער געפונען זיך אין נייעם געטאָ. איך האָב דאָרטן אויך געטראַפן שרה סטריקאווסקא (די שניידערין), מיכאל סטריקאווסקי, מיכאל עסטריק, וואלף איגוסטאווער מיט 2 זין, די פרוי לוביטאנאוויטש־פריידער, לעוויטאוו, ישראל סאקאליק און קרוסע אבראמטשיק. איך האָב באַקומען אַ שיין אַריינצוקומען אין געטאָ און האָב דאָרט געטראָפן פיל אסטראווער. מיר האָבן אָרגאַניזירט אַ גרופּע צו אַנטלויפן אין דעם אַזוי גערופענעם „דריטן רייך" (ביאליסטאק מיטן ראיאָן) מיר 13 יידן זענען אַריין אין וואַרשטאַט פון אַ שלאָסער ביי וועלכן ישראל סאקאליק האָט געאַרבעט. דער בעל־הבית האָט אונדז געדראָט מיט דער דייטשער פּאָליציי, אויב מיר וועלן פון זיין וואַרשטאַט נישט אַוועקגיין. מיר האָבן זיך אומגעקערט צוריק אין געטאָ, און דאָרט זענען מיר געווען עטלעכע טעג, ביז ס׳איז אונדז אונטערגעקומען די צווייטע געלעגנהייט צו אַנטלויפן. אַ גרופּע פון 8 מאַן זענען מיר אַנטלאָפן. איך, מיין שוועסטער, שרה סטריקאווסקא מיט איר זון, מיכאל עסטריק און 2 ברידער בראנאק — איינער אַ טשעכאַנאָווער ייד. אונדזער מוטער האָבן מיר צום גרויסן באַדויערן נישט געקאָנט מיטנעמען, ווייל נאָכדעם אַלעם וואָס זי האָט דורכגעלעבט אַזוי פיל שרעק, האָט זי זיך געפילט זייער שוואַך. מיר האָבן שפּעטער געפּרוווט זי צו ראַטעווען. מיר האָבן גוט אָפּגעצאָלט אַ שאָפער מיט אַן אויטאָ. דער לעצטער האָט זי אויף דעם אָנגעוויזענעם אָרט נישט געטראָפן.

אויפן וועג האָט מען אונדז נאָכגעשאָסן, מיר האָבן געהאַט אויסצושטיין פיל שוועריקייטן און ליידן ביז מיר זענען אָנגעקומען קיין רוזשאני (דאָס 3טע רייך) אויפן דאָרטיקן בית־עלמין האָבן מיר געבעטן דעם שמש צו מעלדן דעם „יודנראַט" אַז ס׳זענען געקומען יידן, איז געקומען אַ פאָרשטייער, און צו אונדזער גרויסער שטוינונג געפאָדערט צו 10 רובל־גאָלד פון אַ קאָפּ. בלית ברירה האָבן מיר אים צוגעזאָגט צו באַפרידיקן, ער זאָל אונדז פירן צו אונדזערע אסטראווער. דאָרט האָבן מיר געטראָפן פרידמאנען (פישמאנ׳ס איידעם) און פסח קנאבלסדארף. מיר האָבן עטלעכע טעג זיך אויסגערוט פון וועג און באַקומען שיינען צו פאָרן לעגאַל קיין וואָלקאָוויסק. פון וואלקאוויסק זענען מיר געפאָרן קיין ביאליסטאק, און דאָרט געטראָפן פיל אסטראווער. אין ביאליסטאקער געטאָ האָט אונדז דער „יודנראַט" געצוווּנגען צו אַרבעטן. מיר האָבן פאַרשטאַנען אַז דאָ איז דאָס זעלבע ווי אין סלאָנים: ווען מ׳אַרבעט שלעכט באַקומט מען אַ קויל אין קאָפּ, און ווען גוט מאַטערט מען פריער לעבעדיקערייט און נאָכדעם באַקומט מען די קויל. מיר האָבן פאַרלאָזן ביאליסטאק און געקומען קיין סאקאלע. מיר האָבן נישט באַוויזן זיך אויסצורוען פון די סלאנימער פּאָגראָמען, און דעם 2טן נאָוועמבער 1942 האָבן די דייטשן

אַנגעהויבן די פאַרניכטונג פון די יידן אין דעם אַ. ג. „דריטן רייך". מיר האָבן באַשלאָסן אַוועקצוגיין אין וואַלד זיך אויסבאַהאַלטן. דעם 4טן נאָוועמבער 1942 האָבן די דייטשן אַרומגערינגלט די וועלדער, און געזוכט אויסבאַהאַלטענע יידן. וועו זיי האָבן אַזעלכע געכאַפט, האָבן זיי געשאָסן אויפן אָרט. 20 דייטשן האָבן אונדז נאָכגעיאָגט ביז צום נארעוו. מיר האָבן אַ גאַנצן טאָג זיך אויסבאַהאַלטן אין וואַסער. ביי נאַכט האָבן מיר זיך באַהאַלטן אין די סטירדעס היי. אין היי זענען מיר געווען בעהאַלטן אַ מעת־לעת. נאָכדעם האָבן מיר באַשלאָסן גיין אין וואַלד און אויסבויען אַ בונקער. מיר האָבן נישט באַווייזן עטוואָס אָפרוען, איז אונדזער בונקער אנטדעקט געוואָרן. ס׳האָט אונדז צום גליק ווידער געלונגען צו אַנטלויפן אין אַ צווייטן וואַלד. דאָרט האָבן מיר אויסגעבויט אַ בונקער, וווּ מיר זענען אָפגעזעסן ביזן 27טן מערץ 1943. אויך אין דעם צווייטן וואַלד האָט מען אונדז אַנטדעקט און מיר האָבן צום צווייטן מאָל געמוזט פאַרלאָזן אונדזער אָרט. אַזוי האָבן מיר געוואַנדלט ביזן ווינטער, געליטן קעלט און געווען יעדע רגע אין געפאָר צווישן טויט און לעבן.

אין דעצעמבער האָבן מיר צום 3טן מאָל אויסגעבויט אַ בונקער. 2 וואָכן האָבן מיר דעם בונקער געבויט. אָלץ האָבן מיר געמוזט מאַכן ביינאַכט. בייטאָג איז געווען אוממעגליך זיך צו ווייזן אויף דער ליכטיקער שיין. די וועלדער זענען געווען איבערפולט. אויסער דייטשן זענען אין די וועלדער געווען גרויסע באַנדעס פּאָליאַקן, וועלכע פלעגן מאָרדן יידן, רוסן און דייטשן. מיר האָבן זיך אַנגעגרייט קאַרטאָפל, מיירן, קרויט און האָלץ. וואַסער פלעגן מיר נעמען פון שניי. אין פרילינג האָט מען אונדז ווידער אַנטדעקט. אין יענער צייט איז שוין פאַרגעקומען די אָפענסיווע פון די סאָוויעטן און די וועלדער זענען דאַן געווען איבערפולט מיט צו זיך צוריקערנדיקע דייטשן, וואָס פלעגן זיך פרווון אויפסנייַ פאַרפעסטיקן אויף נייַע פאָזיציעס פונקט אין דער געגנט וווּ מיר זענען געווען. דעמאָלט האָבן מיר געטראַכט אַז ס׳וועט בעסער זיין צו בלייבן אויפן פעלד הינטער אַ בארג שטיינער, באַדעקט מיט עטלעכע בוימער. דאָס אָרט האָבן מיר אויסגעקליבן אויסצובויען אונדזער בונקער. דאָרט זענען מיר געווען פאַרשטעקט ביזן 18 אוגוסט 1944, וועו מיר זענען באַפרייט געוואָרן דורך דער סאָוויעטישער אַרמיי.

פאַרשטייט זיך אַז איך האָב דאָס געמאַכט זייער קורץ און דערמאָנט בלויז די סאַמע וויכטיקע געשעענישן און פאַקטן וואָס שטעלן מיט זיך פאָר דעם תמצית פון אונדזערע איבערלעבנישן.

יעקב גרושניאק (אַדער רושונאק)

וועלכער פלעגט פאָרן מיט אַ פראַכט קיין וואַרשע און געווען אין סלאָנים, איז ביי אַ דייטשער אָקציע, וועו עס זענען אומגעקומען טויזנטער יידן, געבליבן ליגן אין גרוב מיט אַ דורכגעשאָסענעם פוס מיט נאָך צענדליקער יידן — וועלכע די דייטשן האָבן געהאַלטן פאַר טויט, ביי נאַכט האָט ער זיך אַרויסגעקריגן פון גרוב און אַוועק דורך דערפער קיין סלאָנים, וווּ די פויערים האָבן אים געגעבן הילף, אַ באַנדאַזש און עסן.

נאָך צוויי טעג וואַנדערן איז ער אָנגעקומען צוריק קיין סלאָנים. וואָס ווייטער איז מיט אים געשעען וויס איך נישט.

אלטער ראסטקער
ניו־יאָרק

יידן אין קאמף קעגן נאצישן אקופאנט

אין די שלאָפלאָזע נעכט, וועו אין קאָפ קומען די פאַרשידענע רעיונות און געדאַנקען פון דעם טרויעריקן עבר, פון דעם גאַנצן קאָשמאַר פון די פאַרגאַנגענע שרעקלעכע יאָר, גלויבט זיך קוים, אַז דאָס אַלץ איז געשעען אויף דער וואַך; אַז דאָס איז ווירקלעכקייט; אַז די אַלע מענטשן, פריינט, נאָענטע און באַקאַנטע וואָס יעדער פון זיי איז געווען אַ וועלט פאַר זיך, זענען אַזוי גרויזאַם אומגעקומען: דעמאָלט טיילן זיך אויס צום בולטסטן 4 מענטשן, וועלכע האָבן פאַרדינט מיט זייערע מעשים, אַז מען זאָל זיי אַרייַנעמען אין דער געשיכטע פון די יידישע גבורים אין די וואַרשעווער, ביאַליסטאָקער און אַנדערע געטאָס.

דער ערשטער העלד מיינער, איז אַ יינגל פון 10 יאָר. זיין נאָמען האָב איך פאַרגעסן. זיין פאַמיליענאָמען איז געווען לייבאוויטש. איך וועל וועגן אים דערציילן גאַנץ קורץ: אין יאָר 1939, וועו די דייטשע טרופן האָבן פאַרנומען אונדזער שטעטל אָסטראָוו־מאַזאָוויעצק, זענען אַלע יידן געלאָפן אין דער ריכטונג צו די סאָוויעטן. איך מיט מיין פאַמיליע האָבן געלעבט ווי אַ סך פליטים אין דעם ווייס־רוסישן שטעטל סווירזשנע, דריי קילאָמעטער פון סטאלפצע, — האָרט ביי דער פויליש־רוסישער גרענעץ — ביז דעם 22 יוני 1941.

אַ טייל פון דער ווייסרוסישער באַפעלקערונג און אויך אַ טייל פון רייכערן פויערנטום האָבן די מלחמה אויפגענומען מיט פריידע; זיי אַלעמען האָט זיך פאַר די 2 יאָר אונטער די סאָוויעטן נישט שלעכט געלעבט. סיבות אויף דעם, זענען געווען פאַרשידענע: דער רייכער פויער האָט מורא געהאַט פאַר די קאָלכאָזן; אַנדערע האָבן סתם געוואָלט ראַבירן; זיי האָבן דאָס שוין געפרווועט טון אין יאָר 1939, וועו די סאָוויעטן האָבן באַזעצט דעם מזרח־טייל פוילן. דאָן האָט דער ווייסרוסישער פויער צעראַבירט דאָס פאַרמעגן פון פאָליאַקן, די אַזוי גערופענע „אָסאַדניקעס", וועלכע די פוילישע רעגירונג האָט באַזעצט אין די ווייסרוסישע געביטן אוו געגעבן זיי גרויסע הנחות, כדי צו פאַרפוילישן דאָס געביט.

די איינציקע וואָס האָבן געקוקט מיט צער, וויטיק אוו שרעק אויף די לעצטע אָפטרעטנדיקע, סאָוויעטישע מיליטערישע טיילן זענען געווען די יידן. מיטן אָנקומען פון די דייטשע חילות, האָט זיך פאַר די יידן אָנגעהויבן אַן אמתער גהינום. אַ טייל ווייסרוסן זענען געלאָפן אין דער פאָליציי מיט דעם צוועק צו קענען ראַבירן יידיש פאַרמעגן. ס׳האָבן זיך אָנגעהויבן פינצטערע, גרויליקע טעג און נעכט. מיר זענען געוואָרן הפקר. יעדער ווייסרוסישער פויער האָט געקאָנט טון מיט אונדז וואָס ער האָט געוואָלט. ביינאַכט פלעגן זיי אַריינשיסן אין יידישע הייזער. די קינדער פלעגן אין טויט־שרעק זיך טוליען צו די עלטערן. זיי פלעגן קומען אין די נעכט נעמען יידישע מיידלער, כלומרשט צו וואַשן די פאָדלאָגעס אין דער פאָליציי. דאָרטן פלעגט מען זיי פייניקן און פאַרגוואָלטיקן. מען פלעגט מאַכן די אַ. ג. צוגויפקלויבונגען פון די יידן, טרייבן זיי איבער אַלע גאַסן, דערביי נישט זשאַלעווען קיין קלעפ. איבער אונדזער לעבן האָבן געהערשט פאַרברעכער, די אונטערוועלט פון ערגסטן מין. אַזוי, אַז דאָס לעבן איז געוואָרן שרעקלעך דערעסן. מיר זענען געוואָרן דעגראַדירט און דערנידריקט אַפילו ביי דעם

טייל נישט־יידישער באפעלקערונג, וועלכע האט אין די פייניקונגען קיין אנטייל נישט גענומען. אויך זיי האבן אונדז באטראכט פאר אן נידריקן מין מענטשן, מיט וועלכע מען דארף קיין מגע ומשא נישט האבן. מיר האבן זיך געפילט עלנט און צעבראכן. ארומגע־רינגלט פון שונאים. ס׳איז דעריבער גארנישט קיין וווּנדער, וואס מען איז געוואָרן אזוי גלייכגילטיק צום טויט. א שרעקלעכע, אנטי־יידישע אגיטאציע האבן געפירט די ווייסרוסישע שפיאנען: ד״ר שטארס און שקוטקע. דאס זענען צוויי רוסישע פארשוינען, וועלכע זענען אנטלאפן קיין בערלין, דעמאלט וועג די פוילישע רעגירונג האט פונאנדער־געלאזט די ווייסרוסישע פארטיי „הראמאדא״, צו וועלכער זיי האבן געהערט. היטלער האט זיי געהאדעוועט און געוואָרט אויפן מאמענט, וועג ער וועט זיי קאנען אויסנוצן צו זיינע רויב־צוועקן. דאס זענען געווען קאנדידאטן פון דער צוגעזאגטער, ווייסרוסישער מלוכה. דערווייל זענען זיי ארומגעפארן מיט גיפטיקע רעדעס אין אלע שטעטלעך פון ווייסרוסלאנד און האבן פארסמט די אזוי אויך שוין פארפעסטעט לופט.

דעם 10טן אקטאבער 1941 איז געקומען צופארן „געסטאפא״ און אויסגעקליבן 30 יידישע מיידלעך און יונגעלייט און זיי דערשאסן. נאך דעם האבן אלע פארשטאנען אז אונדזער גורל איז א גע׳חתמ׳טער. דעם 5טן נאוועמבער 1941 האט מען אויסגעקליבן א ביסל ארבעטס־פעיקע און דעם רעשט אפגעפירט גרופנווייז אויף דעם בית־עלמין, ווו ס׳איז שוין געווען אויסגעגראבן א שרעקלעכער און גרויסער גרוב, געצוווּנגען די קרבנות אליין ארויינצוגיין אין גרוב און אזוינאך צעשאסן דעם גאנצן שטעטל יידן; זקנים, פרויען און קינדער. די ווייסרוסישע פרויען זענען אין דעם טאג געזעסן אויפן בית־עולם און געוואָרט אויף די מלבושים, וואס מען פלעגט אראפציען פון די קרבנות. דאס יינגעלע לייבאוויטש, וועלכן איך האב געקענט, האט אלע מאל געצויגן מיין אויפמערק־זאמקייט מיט זייַן אויסזען. זיין פנים האט אויסגעדריקט פארביסנקייט, זיכערקייט, געמישט מיט נערוועזיטעט. איך פלעג אים זען, וועג ער האט זיך געשפילט מיט אנדערע קינדער. ער איז געווען אן אריגינעל קינד. דעם טאג איז דער 10 יעריקער לייבאוויטש אוועק מיט זיין מוטער, שוועסטער און ברודער אויף דעם בית־עולם. ער האט אין גרוב נישט געוואלט ארויינגיין. ער האט זיך ארויסגעריסן פון דער מוטערס הענט, האט מיט אימפעט געכאפט הויפנס זאמד און שטיינדלעך און געוואָרפן זיי. דאס האט ער געמאכט בליץ־שנעל ביז זיי האבן אים דערשאסן — אבער נישט אין גרוב. זיי האבן אים אין גרוב אליין־ארויינגעצויגן. אזוי איז געשטאנען דוד׳ס אייניקל אין קאמף מימן גרעסטן גלית פון אלע צייטן, וואס איז געווען באוואפנט ביז די ציין, און ער האט אין זיין רשות נאר געהאט א ביסל זאמד פון בית־עולם...

דער צווייטער העלד איז א יידישער פויער פון דער קישעלוישטשינע, דריי ק״מ פון שטעטל. ער האט געהייסן פייוול — באקאנט אין דער גאנצער געגנט פארן בעסטן פויער. אליין געאקערט, געזייט און געשניטן זיינע פעלדער. געלעבט א לעבן פון א פויער. וועג די תלינים האבן זיך געמוסן אפרייניקן די דערפער פון יידישע פויערים, האט דער זעלבער גורל געטראפן אויך פייוולען. שוין פון גאנץ פרי איז זיין שטוב געווען באוואכט פון אלע זייטן דורך דער ווייסרוסישער פאליציי. געוואָרט אויפן שעף פון דער שאנדארמעריע וואס האט געדארפט קומען. וועג ער איז געקומען האט מען געוואלט ארויספירן פייוולען מיט זיין פאמיליע צום שיסן. ער האט זיי נישט ארויינגעלאזן אין שטוב. ער האט פעסט פארמאכט די טיר. זיי האבן דאן געעפנט א פייער, פון וועלכן עס זענען געפאלן זיין פרוי און 2 קינדער. פייוול האט דאן געעפנט דאס פענצטער און געמומען פירן א פארצווייפלטן קאמף מיט די מערדער. ער האט געשלייַדערט אויף

זיי שטיינער, פלעשער, געוויכטער און אַלץ וואָס איז אים געקומען אונטער דער האַנט. מיט אַ פלאַש האָט ער געטראָפן דעם זשאַנדאַר אין קאָפ און האָט אים שטאַרק פאַרוווּנדעט. דערנאָך האָט ער געזעען, אַז זיי האָבן זיך צוריקגעצויגן און געעפנט נאָך אַ שטאַרקערן פייער. דאָן האָט ער אויסגעגאָסן ברען־מאַטעריאַל און אונטערגעצונדן די שטוב. אַליין איז ער אַרויס דורך אַן אינטערשטן פענצטער, אָפּגעלאָפן נאָך אַ 200 מעטער און איז געפאַלן פון אַ קויל וואָס האָט אים דערגרייכט אויף זיינע פעלדער, וועלכע ער האָט מיט זיין שווייס און בלוט באַארבעט אין משך פון עטלעכע צענטליק יאָר. די פויערים פון זיין דאָרף האָבן זיך שפעטער געראטעוועט, אַז „אונדזער פייוול איז צו דער שחיטה אַליין נישט געגאַנגען". דעם דייטשן מערדער האָב איך נאָך געזעען אַ לאַנגע צייט ליגן מיט אַ פאַרבאַנדאַזשירטן קאָפּ. אייניער פון אונדזער לאַגער האָט אים געפרעגט, ווער ס׳האָט אים צעשלאָגן, האָט ער געענטפערט מיט דער דייטשער טעמפּקייט: „וואָס האָט געהאָט צו מיר דער יודע? ס׳איז דאָך געווען אַ באַפעל"!

דער דריטער העלד איז אַ יידישער יינגערמאַן פון וואַרשע. הערש פאטעסארסקי. וועמען דער גורל האָט פאַרוואַרפן קיין סטאלפצי. אויך אַ פּליט, דורכגעמאַכט דעם גאַנצן גהינום פון געטאָ און געארבעט אויף דער באַן־סטאַנציע ביי די דייטשן. ער האָט זיך אַרומגעטראָגן מיט אַ פלאַן פון אַנטלויפן. ער האָט צוגענומען ביי די דייטשן די אויטאָמאַט־ביקסן און איז אַנטלאָפן מיט נאָך צוויי מאַן אין וואַלד. אייניער פון זיי איז אויפן וועג געפאַלן. זיי ביידע איז זייער שווער אָנגעקומען ביז זיי האָבן זיך דערשלאָגן צו פאַרטיזאַנער. אָבער ווי נאָר הערש איז געקומען צו די פאַרטיזאַנער, האָט ער שוין נישט געהרט. ער האָט זיך געוואָנדן צו די נאַטשאַלניקעס מען זאָל אים געבן פאַרטיזאַנער צו הילף, ער וועט גיין באַפרייען געטאָס און לאַגערן. דער קאָמאַנדיר פון אָטריאַד איז געווען אַ רוסישער יייד. אויך דער פאָליטרוק איז געווען אַ יייד. וועגן וועלכע מען קאָן קיין שלעכטס נישט זאָגן. אַזאַ אויפגאָבע האָט מען הערשן געגעבן. מען האָט אים געגעבן 8 פאַרטיזאַנער צו זיין דיספאָזיציע און ער איז אַוועק אין דער ריכטונג צו סטאלפצי. אין אַ דאָרף, צען ק״מ פון שטאָט, האָט ער איבערגעלאָזן זיינע פאַרטיזאַנער און אַליין איז ער אַוועק אויף דער סטאַנציע מיטן צווועק אַוועקצולייגן דעם דייטשישן מייסטער, ביי וועלכן ער האָט געארבעט. אָבער פונקט אין דעם טאָג איז דער מייסטער נישט געווען, איז ער געקומען קיין שווערזינע צו אונדז אין לאַגער. ס׳איז געווען שווער צו אונדז אַרייננצוגיין, מחמת עס זענען געווען צוויי פּליטן: אייניער פון גענדיכטן שטעכל־דראָט און אַ האַלבער מעטער ווייטער איז געווען אַ געדיכטער, הילצערנער פּליט. פאַר הערשן אָבער איז קיין שווערע זאַך נישט געווען. ער האָט גענומען אַרגאַניזירן דאָס אַנטלויפן. דאָס האָט געמוזט געמאַכט ווערן שטאַרק געהיים, ווייל ס׳זענען נאָך געווען עטלעכע יידן וואָס האָבן אויסבאַהאַלטן זייערע קינדער און די יידן זענען געווען קעגנער פון אַנטלויפן; אויך פרויען וואָס האָבן נישט געהאָט קיין חשק צו אַנטלויפן אין וואַלד אין אַזאַ גרויסן פראָסט און טיפע שנייען.

10 אַזייגער אין אָוונט האָט מען געגומען לויפן שטאַרק כאַאטיש. די דייטשן זענען פונקט דעמאָלט אויף די טורעמס נישט געשטאַנען, מעגלעך אַז צוליבן גרויסן פראָסט. די קעגנער פון לויפן האָבן לחתחילה געפרווט שטערן, אָבער זיי האָבן גלייך רעזיגניו׳ט פון זייער שטאַנדפונקט. די דייטשן האָבן דערהערט דעם טומל אוּן שוין פון זיי זענען געווען טויטע און פאַרוווּנדעטע.

מיר זענען געקראָכן אַ גאַנצע נאַכט אין טיפע שנייען. די, וועלכע האָבן געהאָט שוואַכע פיס זענען אומגעקומען, ווייל זיי זענען געבליבן אין וועג. הערש האָט אונדז

געפירט. אומעטום איז ער געווען דער ערשטער אויף אויסשפיר, ביז מיר זענען געקומען אין דעם דאָרף, וווּ עס זענען געבליבן די 8 פּאַרטיזאַנער.

מיר האָבן זיך אָפּגערוט און זענען געגאַנגען ווייטער. אומעטום איז געווען הערש. ער האָט געזעגן אַז אַלץ זאָל זיין אין אָרדנונג, אַלע זאָלן האָבן צו עסן; די קראַנקע און שוואַכע זאָלן האָבן פורן; ער האָט צושטעלט די פּאָסטנס ווי געהעריק; ווו ס׳איז געווען אַ געפערלעכער אָרט דורכצוגיין, איז ער געגאַנגען דער ערשטער. ער האָט שוין געהאַט פסיכאָלאָגיש דעם טויט באַזיגט. ער האָט נישט געווּסט, וואָס ס׳איז שרעק.

ענדלעך זענען מיר געקומען אין אָטריאַד. די נאַטשאַלניקעס, רוסן, האָבן שוין חרטה געהאַט אויפן גאַנצן עסק פּאַרוואָס זיי האָבן אונדז געבראַכט. מיר זענען געווען אַן געווער, סך הכל איין ביקס מיט דריי נאַגאַנעס. די צוויי יידישע קאָמאַנדירן האָבן זיך נישט געקאָנט אַנטקעגנשטעלן די איבעריקע רוסישע נאַטשאַלניקעס, ויעלכע זענען געווען גרעסער אין צאָל. דערביי דאַרף דערמאָנט ווערן אַ ייִד פון ניעסוויזש, מיטן נאָמען פּיש וואָס האָט געאַרבעט אין שטאָב. ער האָט פּאָר אונדז אַ סך געטאָן. ער איז אין אַ קורצער צייט אַרום געפאַלן אין קאַמף.

די ערשטע צען מאַן זענען פרייוויליק אַוועק ברענגען געווער. פאָסעסאָרסקי האָט זיך גלייך געשטעלט אין דער שפּיץ פון די 10 מאַן. כאָטש זיין שוועסטער און זיין ברודער האָבן געווינט אַז ער זאָל נישט גיין, אָבער זיין גייסט האָט נישט געקאָנט רוען. אויך ווי פריער, איז ער אומעטום געגאַנגען דער ערשטער. ער האָט געגעבן דעם פלאַן, ווי אַרום צו באַקומען געווען. זיי זענען שוין געווען אויף די שפּורן צו באַקומען געווער. וועט נישט דאָס אומגליק, וואָס ס׳האָט מיט זיי געטראָפן:

די גרופּע האָט זיך געטראָפן מיט נאָך אַ גרופּע, וועלכע האָט אויך געזוכט געווער. דאָס זענען געווען רוסישע קריגס־געפאַנגענע, אַנטלאָפענע פון די לאַגערן, אונטער דער אָנפירונג פון אַן אוקראיניש באַנדיט אנאטשענקא, וועלכער האָט געוואָלט שאָפן אַ פּאַרטיזאַנער־אָטריאַד. ער האָט געזען אין דער יידישער גרופּע אַ קאָנקורענט. באַזונדער האָט אים פּאַרדראָסן הערש האַנדלונג ווי פון אַן אמתן קאָמאַנדיר. ער האָט געזוכט ווי אים צו פּטרן. אַז ער האָט געזען ביי הערשן אַ פּאַראַבעל, איז ער צוגעשטאַנען, ער זאָל אים דעם פּאַראַבעל אָפּגעבן. הערש האָט אים געענטפערט מיט שטאַלץ אַז ער וועט ביי אים דעם פּאַראַבעל קיין לעבעדיקער נישט באַקומען. ס׳איז ביי זיי פּאַרגעקומען אַ ווערטער־אויסטויש. זיי האָבן זיך געכאָפט צום געווער. הערש איז געפאַלן פון אַ מערדערלעכער קויל. דאָס מאָל פון אַ רוסישער, אַן „אייגענער", אַזוי האָט ער ביי אים דעם פּאַראַבעל צוגענומען. אונדזער טייערער הערש ליגט ביים ראַנד פון אַ וואַלד, מיט אַ ברעטל צוקאָפּנס. אויפן ברעטל האָט מען נישט דערלויבט צו שרייבן דעם אמת פון וואָס ער איז געפאַלן. מען האָט געמוזט שרייבן אַז ער איז געפאַלן אין קאַמף מיטן פאַשיזם...

אין אַ צייט אַרום איז די גרופּע געקומען צוריק. געבראַכט געווער אוֹן אויך אַ קויל־וואַרפּער וואָס הערש האָט זיי אָנגעוויזן, אָבער אַן הערשן. מיט דער גרופּע איז אויך געווען אַ פרוי פון לאָדזש, פעלא וויינבערג. (לויטן מאַנס פאַמיליע). ווען די גרופּע איז צוריקגעקומען אין אונדזער אָטריאַד מיטן געווער, איז די באַציונג צו די יידן נישט געווען בעסער ווי פריער. כאָטש מיר האָבן שוין געהאַט דורכגעמאַכט אַ גרויסע קאַמפּס־אַקציע וואָס די דייטשן צוזאַמען מיט פּאַרעטערישע עלעמענטן פון די קריגס־געפאַנגענע האָבן געפירט געגן אונדז.

די אַלע קראַנקע מיט די אָפּגעפרוירענע פיס, אַדער סתם מענטשן, וואָס האָבן נישט

באַוויזן אונדז נאָכצוהאַלטן אין אונדזערע שוועכערע מאַרשן, זענען געבליבן אויפן וועג און זענען אומגעקומען. אַ פּאָר צענדליק יידן האָבן שוין געפּעלט. דערביי וויל איך דערציילן וועגן 4 יידן, וווּ איך בין אַליין געווען אַן עדות) ווי זיי זענען געבליבן ליגן אין גרויסע בלאָטעס וועג די דייטשן און אויך פיל פון די פּאָרעטערישע רוסישע עלעמענטן האָבן אונדז אַרומגעריגלט. מיר קאָבן בלויז געהאַט איין וועג צו לויפן, אַ וועג פון שרעקלעכע זומפּן און וואַלד, וווּ מען זעט נישט קיין ישוב, נאָר הימל און זומפּן. אויך פערד און בהמות וואָלטן נישט געקאָנט די זומפּן דורכגיין. געווען איז אַ ייד סלוצקי מיט צוויי זין, וועלכע האָבן געהאַט אָפּגעפרוירן די פיס, לויפנדיק פון לאָגער. נאָר דאָס יינגערע יינגל פון 15 יאָר, אַ פעיקער, איז אַנטלאָפן פון טורעץ בעת אַ שחיטה אויפן בית־עולם. דורכגעמאַכט אַליין דעם וועג, ביז ער איז געקומען צו זיין פּאָטער, צו אונדז אין לאָגער. ער האָט געהאַט שטאַרק אָפּגעפרוירן די פינגער. אַ פּאָר טעג פריער האָט אים דער דאָקטאָר אין וואַלד די פינגער פון די פיס אָפּגעשניטן... וועג ס׳האָט זיך אָנגעהויבן דאָס לויפן, איז ער געווען אַ פּאַרפאַלענער. מען האָט אים אַרויפגעזעצט אויף אַ פערד. אָבער דאָס פערד איז געגאַנגען אַזוי ווייט, ווי עס האָט געקאָנט, דערנאָך האָט אים דער פּאָטער געטראָגן.

דעם צווייטן זון האָט מען אויך געדאַרפט צוהאַלטן ביים גיין. אויך ביי אים זענען געווען אָפּגעפרוירן די פינגער. ס׳איז געקומען צו אַ מאָמענט, וועג ווייטער האָט ער אים נישט געקאָנט טראָגן. געזונטע האָבן זיך אויך געטרונקען אין די בלאָטעס. נישט איינמאָל האָט מען אַ געזונטן געדאַרפט העלפן אַרויסקריכן. דער פּאָטער איז געווען זייער פּאַרצווייפלט. ער האָט נישט געווסט וואָס צו טון. ער האָט כאָטש געוואָלט ראַטעווען דעם עלטערן זון, האָט ער באַשלאָסן דעם קלענערן אין די בלאָטעס איבערלאָזן און איז אַוועק...

דרייסיק מעטער פון דעם אָרט איז געזעסן אַ פרוי, בינימאוויטש. דער מאַן איז געשטאָרבן מיט 2 וואָכן פריער אין וואָלד. זי איז געבליבן זיצן, ווייל זי האָט שוין ווייטער נישט געקאָנט גיין. אַ טאָכטער פון 18 און אַ זון פון 17 יאָר זענען געבליבן זיצן מיט דער מוטער און האָבן זי נישט געוואָלט איבערלאָזן. זיי האָבן באַשלאָסן צו שטאַרבן צוזאַמען.

אידן מאָרגן בין איך געגאַנגען מיט אַ גרופּע אויף דעם זעלבן אָרט. איך האָב זיי אַלע געטראָפן דאָרט, וווּ מען האָט זיי איבערגעלאָזן. דאָס יינגל סלוצקי איז געלעגן אַ האַלב פאַרפרוירענער, געווייַנט, געשריגן, זיך געבעטן אַז מען זאָל אים ראַטעוון. דערביי געבעטן צו גאָט. געשטעלט גאָט פראָגן... מיין גרופּע, מיט וועלכער איך בין געגאַנגען (בלויז רוסן), האָבן זיך אַפילו נישט געוואָלט אָפּשטעלן. דערנאָך האָט ער געבעטן אַז איך זאָל אים אַרייַנוואָרפן אין אַ דערבייאיקער קאָנאָוו. איך האָב דאָס נישט געקאָנט טאָן. איך בין צוגעגאַנגען צו די דריי ביינימאוויטשעס וועלכע זענען געזעסן אויף אַ שטיק ערד־גרודע, צוגעטוליעט שטאַרק אייַנע צו די אַנדערע. איך האָב געפּרווט צו זיי רעדן. איך האָב געוואָלט ווירקן אַז זיי זאָלן פרווון גיין. זיי האָבן מיר גאָרנישט געענטפערט. זיי האָבן אַלע דריי אויפגעהויבן די אויגן און אַ קוק געטאָן אויף מיר. נאָך היינט זע איך זייערע בליקן וואָס זענען געווען פול מיט רעזיגנאַציע און פאַרלוירנ־קייט. אַלץ האָב איך אַרויסגעלייענט פון זייערע אויגן. דאָס זענען געווען בליקן פון פאַרמשפּטע וואָס ווייסן אַז קיין רעטונג איז פאָר זיי נישטאָ. זיי האָבן די אויגן צוריק אַראָפּגעלאָזט און געזעסן אומבאַוועגלעך. ווען איך בין אַווועק, האָב איך נאָך אַ לאַנגע צייט געקוקט אויף זיי. ביי אַ גרויסער אָנשטרענגונג וואָלטן זיי זיך געקאָנט ראַטעוון. אָבער זיי זענען שוין פסיכאָלאָגיש נישט געווען דערצו פעיק.

צוריק האָט מיך מיין קאָמאַנדיר געפּירט דורך אַ צווייטן וועג און מער האָב איך

זיי נישט געזען. אַזוי זענען זיי אומגעקומען פון הונגער און קעלט אין אַ ווילדן וואַלד, ווו קיין חיה אַפילו פאַרבלאָנדזשעט נישט אין יענע בלאָטעס, אפשר נאָר אַ רויב־פויגל.

דעם אַלטן סלוצקין האָב איך שפעטער געטראָפן. דעם צווייטן זון האָט ער טאַקע געראַטעוועט, נאָר ער איז געפאַלן, זייענדיק אין רוסישן מיליטער אויפן פראָנט.

אין אונדזערע וויטערע מאַרשן זענען נאָך פיל אומגעקומען, דאָס איז אָבער נאָך געווען ווייניק פאַר אונדזערע קאָמאַנדירן, וועלכע זענען געווארן דערצויגן אין לאַנד פון „לויטערע, הומאַניטאַרע אידעאַלן" און האָבן אַפילו געהאַט פאַרטיי־ביכלעך.

אין דער אַטמאָספער האָט פעלא נישט געקאָנט לעבן. זי האָט זיך געריסן צו גיין שלאָגן דעם שונא. זי האָט געטענהט אַז מיר מוזן מיט מעשים איבערצייגן אַז מיר זענען גוטע פאַרטיזאַנער. זי איז אַוועק קיין סלוצק אויפרייסן אַ פאַבריק. זי האָט איר שליחות בשלימות דורכגעפירט. דערנאָך איז זי געגאַנגען נאָכאַמאָל מיטן טאָל, אויפרייסן די עלעקטרישע סטאַנציע. זי האָט איר אויפגאַבע דערפילט. צוריקגייענדיק, האָט זי געהאַט נאָך אַן אויפגאַבע: צו גיין אין דאָרף, ווו ס׳איז געווען אַ קאָמענדאַנט, אַ ווייס־רוס, פון דער דייטשער פאָליציי, וועלכער האָט געפירט אַ פאַרביסענעם קאַמף קעגן פאַרטיזאַנער. ס׳איז געווען אַ פאַראַרדנונג אַז פאַר יעדן פרייז מוז מען אים כאַפן. אונדזער פעלא האָט די אויפגאַבע אויף זיך גענומען. גייענדיק פון סלוצק, איז זי געגאַנגען אים נאָכשפירן — און זי איז אַריינגעפאַלן אין זיינע הענט. נאָך לאַנגע פייניקונגען, האָט מען זי אויפגעהאָנגען אין סלוצק.

אַזוי איז אומגעקומען פעלא, וועלכע האָט געוואָלט מיט אירע מעשים רעהאביליטירן דעם יידישן כבוד און נקמה נעמען פאַר אונדזערע הייליקע קדושים. אָבער במשך פון די גאַנצע צוויי יאָר איז קיינמאָל אויף די עפנטלעכע אַרויסטרעטונגען דורך אונדזערע נאַטשאַלניקעס נישט דערמאָנט געוואָרן די יידישע העלדין, פעלא וויינבערג.

דער בריידער־קבר פון די אומגעקומענע דורך די נאַציס אין סטאלפצי. צווישן זיי אויך אסטראווער: די משפחות רובין, חן, אלבלינג, משפחה פון לייבל פאלגאן און אַנדערע. ביים קבר שטייט צבי רובין.

יעקב כאצקעלעוויטש

די גרויסע שחיטה אין ציעפלאווע ביי סלאנים

(כ״ד מרחשון תש״ב — 14 נאָוועמבער 1941)

איינער פון די שרעקליכסטע בלוט־בעדער, וואָס די היטלער־רוצחים האָבן אייַנגעאָרדנט פאַר די פּוילישע יידן איז געווען אין ציעפלאווע ביי סלאָנים, וווּהין פּיל אסטראָווער יידן זענען אַנטלאָפן, מיינענדיק, אַז דאָרט וועלן זיי אָפּראַטעווען זייער לעבן און דאָס לעבן פון זייערע פאַמיליעס.

היות צווישן די קדושים, וואָס זענען דאָרט דערמאָרדעט געוואָרן, געפונען זיך אויך אונדזערע אַהין אַנטלאָפענע אסטראָווער ברידער און שוועסטער, גיבן מיר דאָ אַן איבערזעצונג פון דער שוידערלעכער שילדערונג.

...„אין דער נאַכט אויף דאָנערשטיק, כ״ג מרחשון תש״ב — 13 נאָוועמבער 1941, איז דער יידישער קוואַרטל אין סלאָנים אַרומגעכאַפּט געוואָרן מיט טויט־שרעק. אין יעדער יידישער שטוב, האָבן זיך זיינע אייגווויינער געטוליעט אייגער צום צווייטן און געפרעגט: „וואָס וועט זיין? וואָס דערוואַרט אונדז דער מאָרגנדיקער טאָג?״

שרעקלעכע שמועות האָבן געשוועבט אין דער לופט — וועט מען אונדז שיקן צו צוואַנגס־אַרבעט, אַדער פאַרניכטן די שטאָט מיט באָמבעס פון די עראָפלאַנען.

פיל האָבן געטראַכט וועגן דערוואַרטעטן טויט, אָבער מורא געהאַט דאָס דאָזיקע וואָרט אַרויסצולאָזן פון מויל. מען האָט געשוויגן און געטראַכט: „איז דען מעגלעך, אַז מען וועט נעמען יונגע געזונטע, אומשולדיקע מענטשן און זיי אומברענגען?״ אָבער, מען האָט אויפגעהערט טראַכטן, וועו מען האָט דערזען די ביטערע ווירקליכקייט — צען לאַסט־אויטאָמאָבילן פול מיט זשאַנדאַרמען, וואָס זענען אַריין אין שטאָט, האָבן געמאַכט אַ סוף צו דער האָפענונג פון די אָפּטימיסטן וועלכע האָבן געהאָפט אַז עס וועט גאָרנישט געשען...

די שרעק איז געוואָרן פיל גרעסער, וועו מען האָט צונויפגעזאַמלט די פאַכמענער פון אַלע סלאָנימער פאַבריקן און זיי אַנגעהויבן טיילן געלע לעגיטימאַציעס פון געביט׳ס־קאָמיסאַריאַט.

די נאַכט איז אַדורך בשלום. דער גרויסער פראָסט, וואָס האָט שוין געהערשט אין יענעם קאַנט, האָט באַדעקט די פענצטער מיט בלומען פון אייז, און דער עולם איז געוואָרן אַביסל רויקער און אָנגעהויבן זיך גרייטן צום שבת.

אָבער, פלוצעם האָט מען דערזען, אַז אַלע גאַסן זענען אַרומגערינגלט מיט זשאַנדאַרמען, פאָליציאַנטן און ביאלאָרוסישע פאָליציי־מיליציע. זיי טרייבן די יידן אַ„היים״, אין די ווינונגען. עס הערן זיך ווילדע געשרייען פון די דייטשע זשאַנדאַרמען און די איבריקע מלאכי־חבלה קלאַפן אין די טירן און ברעכן זיי אויף.

מיר איז ווייַזט אויס, באַשערט געווען בלייבן לעבן — מיין מוטער האָט מיך באַהאַלטן אין האָלץ־קאַמער און געלאָפן עפענען די טיר. כ׳האָב פון מיין באַהעלטענישּ געהערט זייערע ווילדע געשרייען, וואָס האָבן זיך אויסגעמישט מיט די געוואָלדן פון מוטערס און קינדער, אָלט און יונג. די מערדער האָבן קודם כל געמאַכט אַ פאָגראָם — צעבראָכן אַלע כלים, איבערגעקערט דאָס מעבל, אַלץ צושמעטערט.

פּלוצעם איז געוואָרן שטיל, נאָר פון ווייטנס האָב איך געהערט זייערע געשרייען און שיסעריי. דאָס האָט אַזוי געדויערט ביז 3 נאָכמיטאָג.

וועג ס׳איז געוואָרן אין גאַנצן שטיל, בין איך אַרויס פון מיין באַהעלטעניש און דערזען דעם גרויסן חורבן. פון 36 נפשות, וואָס האָבן געווויינט אין דעם הויז, איז קיין איינער נישטאָ. דאָס מעבל צוהאַקט און צעבראָקט. כ׳בין אַרויס אין גאַס און דערזען, אַז גאַנץ סלאָנים איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ בית־עלמין. קיין לעבעדיקן נפש נישט געפונען אין יידישן סלאָנים. אויך די רוצחים זענען אַוועק.

אַזוי ווי מיינע אַ מומע האָט געווויינט אין קריסטלעכן קוואַרטאַל, בין איך אַוועק צו איר. צום גליק איז מען צו איר נישט געקומען, און זי איז געבליבן לעבן. זי האָט זיך באַהאַלטן אויף אַ בוידעם אין דורך אַ שפאַרע האָט זי אַלץ געזען... און אָט וואָס זי האָט מיר דערציילט:

— „אַלע יידן, אַלט און יונג, קראַנקע, זקנים און זויג־קינדער, האָבן זיי אַרויס־געפירט אין מאַרק, צווינגענדיק זיי צו האַלטן די הענט אין דער הויך. די זקנים האָט מען אָפּגעשוירן די בערד און געצוווּנגען גיין טאַנצענדיק, דערביי האָט מען זיי געשלאָגן מכות־רצח.

שוידערליכע סצענעס האָבן זיך אָפּגעשפילט וועג מען האָט אָנגעהויבן צו שיידן מענער פון פרויען און קינדער. די מענער האָבן זיי אַרויפגעטריבן אויף לאַסט־אויטאָמאָבילן אוו אויעקגעפירט אין דער ריכטונג פון באַראַנאָוויטש, און די פרויען און קינדער האָט מען געשיקט צופיס אין דער זעלבער ריכטונג דורך דער סקאַרבאווע גאַס. דאָס איז געווען באַגלייט מיט קלעפ און ווילדע געשרייען". וואָס עס איז ווייטער געשען האָט מיין מומע מער נישט געזען...

ווייטערע פרטים האָב איך באַקומען צומאָרגנס פון מיין חבר איזיע בארעצקי, וועלכער איז, כמעט, ווי פון קבר, אַרויס אַ לעבעדיקער. ער האָט מיר דערציילט: —

„...מען האָט מיך אַרויסגעשלעפט פון אונדזער ווויינונג צוזאַמען מיט מיין מוטער, די הענט אויפגעהויבן אין דער הויך און דערצו באַקומען אכזריות׳דיקע קלעפ און געשטופט צום מאַרק. דאָרט האָט מען מיך אָפּגעטיילט פון מיין מוטער און געפאַקט ווי הערינג אויף אָפענע אויטאָמאָבילן. מען האָט אונדז אַדורכגעפירט דורך 3 מאי גאַס (סקאַרבאווע גאַס) צו דער באַראַנאָוויטשער גאַס. די אויטאָמאָבילן און די גרויסע מאַסן צו פוס, האָט מען באַוואָרפן מיט שאַנד־ווערטער און שטיינער. וועג די אויטאָמאָבילן האָבן פאַרקערוועט צום טראָקט צום דאָרף ציעפלאָווע, האָבן מיר שוין פאַרשטאַנען, אַז מען פירט אונדז דעם לעצטן וועג...

מיר האָבן פאַר זיך דערזען אויסגעגראָבענע גרויסע גריבער... די דייטשן האָבן אָפּגעשטעלט די אויטאָמאָבילן, און אונדז געצוווּנגען זיך אויסצוטון נאַקעט. נאָך דעם האָט מען אונדז אַרייַנגעשטופט אין די גריבער און עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ שוידערליכער שיסעריי אויף אונדז.

מיין גליק איז געווען וואָס אויף מיר האָט מען אַרויפגעוואָרפן מאַסן מענטשן וועלכע האָבן מיך פאַרדעקט און נישט דערלאָזט צו מיר די קוילן פון די מערדער.

מיין קערפער איז דורכגענעצט געוואָרן מיטן ויאַרימען בלוט פון די דערשאָסענע צום טויט און די שווער פאַרוווּנדעטע, וואָס זענען געשטאַרבן פון זייערע שוערע ווונדן...

פּלוצעם האָב איך דערהערט אַ פאַרשטיקט יאָמערליך זאָגן די תפילה „אל מלא רחמים" — אַ קלאָג תפילה פאַר די יידן וואָס זענען אַזוי אכזריות׳דיק אומגעקומען אין די פאַר זיי פאַרויס פאַרגעבראַרייטע בריידער־קברים. כ׳האָב דערקענט דאָס קול: ס׳איז געווען

פון אַלטן סלאנימער שמש ר׳ אברהם משה הי״ד. דער טייערער ייד, וואָס פלעגט זאָגן די תפילה פאַר קרובים פון זיינע בעלי־בתים, האָט דאָס מאָל געזאָגט די תפילה „אל מלא רחמים״ פאַר אַלע זיינע פריינט און פאַר זיך אַליין.

מיט איבערמענטשלעכע כוחות האָב איך מיך אַרויסגעקריגן פון מיין לעבעדיקן קבֿר. מיינע נאַסע בגדים זענען געווען דורכגעווייקט מיטן בלוט פון קדושים, און ווי אַ וויילדע חיה האָב איך געבלאָנדזשעט צווישן וועלדער און פעלדער און צום סוף צוגעקומען צו אַ ווינונג פון אַן אַלטן קריסט, וועלכער האָט אויף מיר רחמנות געהאַט, געגעבן אַ פּאָר אַלטע הויזן און אַ מאַרינאַרקע, און מיר געוויזן דעם וועג קיין סלאנים, און געפאָדערט — כ׳זאָל מיך באַלד אָפּטראָגן פון אים.

כ׳האָב געטראָפן אַ יידן־ריינע שטאָט סלאנים...

אַזוי זענען אומגעקומען אויך אונדזערע טייערסטע פון אסטראווע.

ד׳ ינקום את נקמת דמם!

(„ידיעות עולי סלאנים״, תל־אביב, 1946)

קרוסה אבראמטשיק־פעשקין
תל־אביב

אנטלאפן פון דער שחיטה אין די וועלדער

סוכות צייט (1939), האָב איך מיט מיינע עלטערן, ברידער און שוועסטער פאַרלאָזן אסטראוו און דורך זאמבראווע בשלום אַריבער די רוסישע גרענעץ און אָנגעקומען קיין ביאליסטאק. אַזוי ווי אין יענער צייט איז די „ביעזשענצעס״ (פליטים) נישט געווען דערלויבט צו ווינען נאָענט פון דער גרענעץ, זענען מיר אַריבער קיין סלאנים — אַן ערך 150 קילאָמעטער פון ביאליסטאק.

וועז די דייטשן זענען אין יוני 1941 באַפאַלן די רוסן, האָבן זיי, קומענדיק קיין סלאנים, דאָרט געמאַכט אַ גרויסע שחיטה איבער די יידן. באַלד אין דער פרי, וועז דער עולם איז געגאַנגען צו דער אַרבעט, האָבן די געסטאַפּאָווצעס פאַרהאַלטן די מענער און זיי אָפּגעפירט אין קינאָ־זאַל. אין אָוונט פון זעלבן טאָג האָבן זיי אָפּגעצוימט טויזנט מאַן און די איבעריקע געהייסן לויפן אַהיים.

די טויזנט יידן זענען דורך די דייטשן אָפּגעפירט געוואָרן אין אַ דערפל היגטער סלאָנים, וווּ ס׳זענען שוין געווען צוגעגרייט גריבער. דאָרט זענען די יידן דערשאָסן און פאַרגראָבן געוואָרן. אייניקע טעג נאָכדעם האָט מען נאָך נישט געווּסט וואָס איז מיט די יידן געשען. דערנאָך האָט מען דערציילט, אַז אַ ייד פון די טויזנט האָט זיך געראַטעוועט, צוריק געקומען שפּעט ביי נאַכט קיין סלאָנים און דערציילט וועגן דעם מאַסן־מאָרד. די משפּחות פון די אומגעקומענע זענען דעמאָלט אַוועק אויפן אָנגעוויזענעם אָרט און טאָקע געפונען סמנים (טיילן פון מלבושים א. אַ.) פון זייערע טייערע און נאָענטע.

אין אַ געוויסע צייט שפּעטער האָבן די דייטשן ווידער פאַרשפּאַרט אין אַ געטאָ אַלע יידן פון סלאָנים (צוזאַמען מיט די פרעמדע פליטים האָבן זיך דעמאָלט אין סלאָנים געפונען אַן ערך 40 טויזנט יידן). פיל יידן האָבן געאַרבעט ביים אויפרוימען די חורבות אויסערן געטאָ, און אַ טייל אויך אין געטאָ גופא. דער יודנראַט, וועלכער איז באַשטאַנען

פון סלאָנימער בעלי־בתים, האָט אַלעס געטון צו מילדערן די נויט פון די אַרומגעצוימטע אין געטאָ. פון צייט צו צייט פלעגן די דייטשן אַרעסטירן אייניקע מיטגלידער פון יודנראַט און זיי דערמאָרדן. די פרייע ערטער זענען באַלד געוואָרן פאַרטרעטן דורך אַנדערע. צווישן זיי האָט זיך אויך געפונען דער לעצטער אסטראווער רב זינגער.

אין יאָר 1941, אין אַ מיטוואָך אין דער פרי, האָבן די דייטשן אָפּגעשלאָסן די גאַסן און מיט קלעפּ אַרויסגעשלעפּט פון די ווינונגען גאַנצע משפחות, צווישן זיי פיל אסטראווער, זיי פאַרלאָדנט אויף לאַסט מאַשינען און אַלע אַוועקגעפירט אויפן באראנא־וויטשער שאָסיי, זיי דאָרט אויסגעשאָסן און פאַרשיט אין די פריער צוגעגרייטע גריבער. ביי דער אָקציע זענען אומגעקומען אַן ערך 10 טויזנט יידן. מען האָט דערציילט אַז צום גראָבן די גריבער זענען פריער געמוסן געוואָרן 60 יידן, צווישן זיי אויך פון יודנראַט. אויך די דאָזיקע יידן זענען מער נישט צוריקגעקומען.

ביי דער אָקציע האָבן די דייטשן באַזונדערס געווילדעוועט, געשלאָגן און געשאָסן. די אָקציע האָט אָנגעהאַלטן אַ גאַנצע וואָך. מיטוואָך האָט מען צווישן אַנדערע אויך געמוסן מיין פאָטער, ברידער, שוועסטער און מומע. איך צוזאַמען מיט נאָך 11 שכנים האָבן זיך אויסבאַהאַלטן פון מיטוואָך ביז פרייטיק אין קעלער פון שטוב. צוועלף ביי נאַכט זענען מיר אַרויס און אַריבער אַ פלויט (מיר האָבן געווינט אין לעצטן הויז פון גאַס), דערנאָך זענען מיר אומבאַמערקט פון די דייטשן אײַנציקווייז אָראָפּ דורך אַ טאָל, און שפּעטער אָנגעקומען צו אַ שאָסיי אין דאָרף סקוויוויטש. אָזוי ווי די פויערים האָבן אונדז גאָרנישט געוואָלט העלפן, זענען מיר אַוועק אין אַ דערבייאיקן וועלדל.

אין וועלדל האָבן מיר געטראָפן פאַסטוכער, מיר האָבן זיי געבעטן געווויר צו ווערן, וואָס ס׳הערט זיך אין סלאָנים. אייניר פון זיי האָט מיטגענומען אַ בריוול און פרייטיק געברענגט אַן אָנטפער, אַז מיר זאָלן קומען, הגם ס׳איז נישט גוט. נישט האָבנדיק ווו צו זיין אין וועלדל, זענען מיר אַוועק צוריק קיין סלאָנים. די קריסטן, וואָס מיר האָבן באַגעגנט אויפן וועג, האָבן זיך געצלמט און געעצהט דאָרט נישט צו גיין.

איך מיט אַ פּאָר פון דער גרופּע זענען געגאַנגען צו אַ באַקאַנטע קריסטן זיך אויסבאַהאַלטן. דער פויער האָט אונדז באַהאַלטן אויף אַ בוידעם מיט הייַ. די איבעריקע זענען צוריק געגאַנגען קיין סלאָנים. שפּעטער זענען מיר ווידער געגאַנגען קיין סלאָנים אויפזוכן די גרופּע, צווישן וועלכע ס׳האָט זיך אויך געפונען מיין מוטער און ברודער. אָבער מיר האָבן קיינעם פון זיי מער נישט געטראָפן.

איך דריי מיך אַליין אַרום אין שטאָט און וויס נישט וואָס צו טון. דערנאָך בין איך געווויר געוואָרן אַז אין אַ דאָרף נעמן שטאָט אַרבעט אַ גרופּע יידן. איך בין דאָרט אַוועק און אויך צווישן אַנדערע געטראָפן שלום זילבערמאנס אַ זון. דערנאָך האָב איך ווידער אָנגעטון אַ געלע לאָטע אוּן צוריק קיין סלאָנים זוכן די משפחה. אין שטאָט האָט אויסגעזעען ווי נאָך אַ פאָגראָם. אומעטום זענען געווען אָנגעוואָרפן צעבראָכענע מעבל און שמאָטעס. אין שטאָט האָב איך געטראָפן דעם אסטראווער יענקל דוד שטעפער. ער האָט מיר דערציילט, אַז די דייטשן האָבן שוין אומגעבראַכט אַלע יידן און ער איז באַשעפטיקט צווישן אַ גרופּע יידן, וואָס זענען נאָך איבערגעבליבן אין אַ וואַרשטאַט וואָס געפינט זיך אין בית־מדרש.

דאָרט האָבן זיך אויך געפונען פאַרלוירענע קינדער אָן עלטערן. איינמאָל 4 אַזייגער נאָכמיטאָג, איז צוגעקומען די דייטשע פאַרניכטונגס־קאָמאַנדע און צוגענומען אַלע קינדער און די אַלטע לייט. איך בין דאָרט געבליבן אַרבעטן און באַקומען אַ שיין

וואָס באַרעכטיקט צו בלייבן. (ס׳זענען אויך געווען שיינען מיט אַן אָפּגעשניטענעם ווינקל. די באַזיצער פון די דאָזיקע שיינען האָט מען אויסגעזידלט).

אַזוי ווי די איבערגעבליבענע באַשעפטיקטע זענען אויך נישט געווען זיכער, האָב איך געזוכט אַ וועג צו אַנטלויפן. איינמאָל איז צו יענקל דודן געקומען אַ באַקאַנטער יונגער פּאָליאַק מיט אַ פור. יענקל דוד האָט מיך פאָרגעשטעלט ווי זיין אייניקל, און אים געבעטן, ער זאָל מיך מיטנעמען ערגעץ אויסבאַהאַלטן. דער קריסט איז מסכים געווען מיך אַרויסצופירן אין אַ דאָרף. איך האָב איינגעטוישט דעם שיין פאַר אַ פּאָר שיך, אין וועלכע איך האָב זיך גענויטיקט. אויפן אַנדערן טאָג האָט מיך דער קריסט מיטגענומען אויף זיין ראָווער און מיך אַראָפּגעלאָזט ביי אַ פרעמדע קריסטן, אין דאָרף סקויוויטש, ווו כ׳האָב גענעכטיקט. אויפן אַנדערן טאָג האָט מיר דער ווירט פון זעלבן אָרט, ווו כ׳בין געווען, אָנגעוויזן אַ וואַלד 50 קילאָמעטער ווייטער, ווו ס׳געפונען זיך פּאַרטיזאַנער. צווישן די פּאַרטיזאַנער איז אויך געווען דער זון פון אונדזער הויז־ווירט אין אסטראוו, — ארטשע באנד, וועלכער אַרבעטנדיק אין „בויטן לאַגער״, (זאַמלפּונקט צו סאָרטירן די קריגס־טראָפּעען) האָט ער אַרויסגעגנבעט געווער פאַר די פּאַרטיזאַנער. ער האָט זיך אויסגעצייכנט און געוואָרן אַ קאָמאַנדיר. איך האָב אויך דאָרט געטראָפן מיינע צוויי שוועסטערן.

צו ערשט האָב איך ביי די פּאַרטיזאַנער אין וואלטשינאווער וואַלד געאַרבעט אין קוך, דערנאָך געוואָרן קראַנקן־שוועסטער אין זייער וואַלד־שפּיטאָל. די פּאַרטיזאַנער זענען אָפט אַרויס אויף אַקציעס קעגן די דייטשן.. זיי האָבן אויפגעריסן מיליטער־צוגן און אָנגעמאַכט גרויסע שאָדנס, די דייטשן האָבן געזוכט אין די וועלדער און ס׳איז אָפט געקומען צו אָפענע קאַמפן, ביי וועלכע ביידע צדדים האָבן געהאַט פאַרלוסטן.

צווישן די פּאַרטיזאַנער קאָמאַנדע „שטארס״ זענען אויך געווען אַנטיסעמיטן, וואָס האָבן גערודפט זייערע יידישע חברים. צוויי אין אַ האַלב יאָר האָב איך און מיינע שוועסטערן זיך געפונען צווישן די פּאַרטיזאַנער ביז מיר זענען באַפרייט געוואָרן נעבן בריסק דורך די רויטע אַרמיי.

ס׳איז כדאי צו דערמאָנען אַז ביי דער אויסזידלונג אין סלאָנים, האָט זיך אַנטקעגנגעשטעלט דער אסטראווער איינוווינער הירש חיים דעסעל הי״ד (אַ זון פון יענקל טאנדייטער), בעת די „געסטאַפּאָ״ איז אים געקומען נעמען, האָט ער מיט אַ גרויסער שער אַ דייטש געעפנט דעם קאָפּ און אַליין דאביי געפאַלן פון אַ קויל.

אביעזר אימבער
חיפה

אין געטא און פארטיזאנקע

אסטראוו־מאזאוויעצק וואָס איז באַזעצט געווואָרן אויפן 3טן טאָג פונעם קריג דורך די דייטשן, האָט באַלד אָנגעהויבן פילן די ברוטאַלקייט פון די אָקופאַנטן. געשעפטן זענען געווארן צוגעמאַכט, מענטשלעכער כבוד געשענדעט. וועלכן זעלנער עס האָט זיך פאַרוואָלט, האָט געקאָנט שיסן אויף יידן, נישט באַשטראָפט צו ווערן.

פון שטעט און שטעטלעך זענען אָנגעקומען פליטים קיין אסטראוו. מענטשן זענען געלאָפן ווי פון זינען אַראָפּ, טראַכטענדיק ווי אַזוי צו אַנטלויפן פון די דייטשן, די דייטשן אָבער האָבן זייער שנעל באַזיגט די פוילישע אַרמיי און אַזוי אַרום אָנגעיאָגט די אַנטלויפנדיקע יידן. איין טאָג איז געווען פינצטערער פון צווייטן, שווערע קאָנטראבוציעס זענען אַרויפגעלייגט געווארן אויף דער יידישער באַפעלקערונג. רעויזיעס איבער די הייזער כלומרשט זוכענדיק געווער, אָבער אין דער וירקלעכקייט וואָס איז געקומען אונטער דער האַנט, איז געווען ביי די דייטשע רויבער אַ קרן. מען האָט אָנגעהויבן לעבן אַן האָפענונג, קוקענדיק דעם טויט אין די אויגן, ביז עס איז געקומען אַ שטיקל דערלייזונג פון אַ זייט וועלכן קיינער האָט נישט ערוואַרטעט. די רוסישע אַרמיי איז אַרויס דעם 17טן סעפטעמבער 1939 פון אירע גרענעצן און באַזעצט די מזרח טיילן פון פוילן. אסטראוו־מאַז. איז פלוצעם געווארן אַ גרענעץ שטאָט. די רויטע אַרמיי איז דערגאַנגען ביז אסטראוו. לענג אויס די אייזן־באַן ליניע נאָך דעם קלויסטער איז געווארן די פאַקטישע גרענעץ. נישט קוקנדיק אויף פאַרשידענע געפאַרן זענען פיל יידן, ווער מיט געדונגענע פערד און וואָגן, און ווער מיט אַ רוק־זאַק אויף די פלייצעס, זיך געלאָזט אין וועג. גליקליך איז שוין געווען דער וואָס איז אביערגעגאַנגען די אייזענבאַן בריק. די וועגן זענען געווען שוואַרץ פון פליטים וואָס זענען געקומען פון די פאַרנומענע געביטן פון פוילן און האָבן זיך געלאָזט אין וועג דורכגייענדיק אסטראוו, וויל אסטראוו איז געלעגן צווישן וואַרשע—ביאַליסטאָק—ווילנע. אין די ערשטע טעג זענען די גרעסטע טייל יידן אויסגעוואַנדערט.

די צרה איז ביי פיל יידן געווען, ווי אַזוי פאַרלאָזט מען די היים איבערלאָזנדיק האָב און גוטס וואָס מען האָט אין דורות דעראָבערט. שווער איז זיך געווען צו שיידן פון דער אייגענער היים, די דייטשן האָבן די ערשטע צייט אַוועקגעקוקט אויף די מאַסן יציאה, ביז זיי האָבן באַשלאָסן צו שליסן די גרענעץ. ווער עס איז געבליבן אין אסטראוו איז דערמאָרדעט אַדער לעבעדיק באַגראָבן געווארן צוזאַמען מיט פיל פליטים וואָס האָבן נישט באַווייזן דורכצוגיין די גרענעץ און געבליבן שטעקן אין אסטראוו. די ידיעה פון דער מאָרד־אַקציע אין אסטראוו האָט אונדז געטראָפן זייענדיק שוין אין ביאַליסטאָק.

ביאליסטאק

כמעט דער גרעסטער טייל אסטראווער יידן זענען אַריבערגעפאָרן קיין ביאליסטאק. פיל אסטראווער יידן זענען אויך געבליבן אין קלענערע שטעטלעך ווי זארעמבי־

קאשציעלני, צ׳יזעוו, זעמבראוועג און אַנדערע. ביאליסטאק איז געווארן דער שמעלץ־טאָפּ פון אַלע פּליטים. נישט לאַנג אָבער האָט געדויערט די שלוה אין ביאַליסטאָק. די סאוויעטישע מאַכט האָט אַרויסגעגעבן אַ געזעץ אַז אַלע פּליטים מוזן פאַרלאָזן ביאליסטאק ווייל די שטאָט געפינט זיך וויניקער ווי 100 קילאָמעטער פון גרענעץ. מען האָט געזאָגט אַז די סיבה איז געווען אַן אַנדערע. די רוסישע אָנגעשטעלטע וואָס זענען געקומען פון רוסלאַנד מיט זייערע משפחות האָבן געדאַרפט וווינונגען און דעריבער באַזייטיקט די פּליטים פון די גרויסע שטעט.

אויף דאָס ניי האָבן אסטראווער יידן צוזאַמען מיט אַנדערע פּליטים געמאכט דעם וואַנדער שטעקן און געוואַנדערט ווייטער, פּולע אסטראווער פּליטים האָבן זיך באַזעצט אין סלאַנים אוּן אין די אַרומיקע שטעטלעך. אין סלאַנים זענען די אסטראווער פּליטים אויפגענומען געוואָרן מיט אָפענע אָרעמס. עס איז נישט געווען קיין פערביטערונג צווישן דער איינגעזעסענער באַפעלקערונג קעגן די פּליטים. סלאַנים, וואָס איז געווען נישט קיין גרויסע שטאָט איז אויסגעוואָקסן מיט די פּליטים ביז 40 טויזנט יידן, די אסטראווער יידן האָבן זיך אָנגעהויבן צוגעווינען צום נייעם לעבן; ווער ביי אַרבעט און ווער ביי קליין האַנדל. יעדער איינער האָט זיך ווי עס איז אַן עצה געגעבן. מען האָט נאָר מורא געהאַט פאַרן מאָרגן. פון איין זייט די שרעק פון דעפּאַרטאַציעס מצד די רוסן און פון דער צווייטער זייט — וואָס וועט ברענגען דער מאָרגן מצד די דייטשן, צי וועלן די דייטשן גיין אַזוי פאָרויס און איינעמען גאַנץ אייראָפּע, און וואָס ווייטער?

די שרעק איז נישט געווען אומזיסט. די לופט האָט ווידער געשמעקט מיט פּולווער. דאָס אומגלויבלעכע איז געקומען דעם 22טן יוני 1941. דייטשלאַנד האָט אַן אַ קריגס־דערקלערונג באַפאַלן רוסלאַנד, ווי מיט אַ כישוף שטעקל איז פאַרכאַפּט געוואָרן אין משך פון עטלעכע טעג דער גאַנצער מזרח־דיקער טייל פון פוילן. אויף דאָס ניי האָבן מיר אָנגעהויבן פילן דעם טעם פון קריג און די שרעקלעכע האַנט פון דייטשישע מערדער. יידן זענען געטריבן געוואָרן פון איין אָרט אויפן צווייטן. מענער זענען געכאַפּט געוואָרן אין די גאַסן, נישט וויסנדיק מער ווי זיי זענען אומגעקומען. טוביה גרינבערגס זון יוסף דער פאָטאָגראַפיסט, איז דערשאָסן געוואָרן באַלד אין די ערשטע טעג. די געסטאַפּאָ איז אַרײַנגעקומען זיך פאָטאָגראַפירן. נאָך דעם ווי זיי זענען פאָטאָגראַפירט געוואָרן, האָבן זיי בעפּוילן גרינבערגן זיך אויסצודרייען צו דער וואַנט און אים דערשאָסן. אַזוי זענען אומגעקומען פיל אַנדערע יידן, נאָר דערפאַר, ווייל זיי זענען יידן.

די אסטראווער פּליטים זענען געטריבן געוואָרן צו דער אַרבעט צוזאַמען מיט אַנדערע סלאַנימער יידן. געטא׳ס זענען אויפגעשטעלט געוואָרן, צושפּרייט און צוזייט זענען געוואָרן די יידן אין פאַרשידענע געטא׳ס. די יידישע באַפעלקערונג איז איינגעטיילט געוואָרן אויף נוצלעכע און וויניקער נוצלעכע, דאָס איז געווען דער ערשטער צייכן פון מי יחיה ומי ימות... ווי הינט זענען מיר געיאָגט געוואָרן צו דער אַרבעט. נישט איינמאָל איז מיר אויסגעקומען אַרבעטן מיטן אסטראווער רב הרב זינגער אויפן שאָסיי. פּול מיט בטחון איז ער געווען אַז מיר וועלן דאָס איבערלעבן. אָבער, ליידער, ווי פיל אַנדערע יידן, אומגעקומען מיט זיין משפּחה אין דער 2טער שחיטה סוף יוני 1942. איין טאָג איז געוואָרן פינצטערער פון צווייטן.

14.11.41 כ״ח מרחשון תש״ב, האָבן די דייטשן אַרויסגעלאָזט אַ קלאַנג אַז מען וועט איבערשיקן די מענער אויף אַרבעט אין 3טן רייך אָן די משפּחות. די מענער, נישט וועלנדיק פאַרלאָזן די פאַמיליעס, האָבן זיך באַהאַלטן. אין דעם טראַגישן טאָג ווי די דייטשן האָבן געבראַכט פאַרשטאַרקונגען האָט מען פאַרשטאַנען אַז עפּעס שרעקליכעס וועט

פֿאַרקומען. די פּרויען, זייעדניק איבערצייגט אַז מען וועט נאָר זוכן מענער אין די הייזער, זענען געבליבן אין די הייזער. די דייטשן זענען געגאַנגען פון שטוב צו שטוב, און ווער עס איז געווען אין די הייזער, האָבן זיי צוגענומען און אַרויסגעפירט הינטערן שטאָט צום דאָרף „טשאפיעלאווא". אוּן זיי דאָרט דערשאָסן. אין דעם טראָגישן טאָג זענען אומגעקומען צען טויזנט יידן, דער גרעסטער פּראָצענט פרויען און קינדער, (אין דעם מיין מוטער און שוועסטער). אַ שוידער האָט אַרומגעכאַפט די איבערגעבליבענע יידן. אין די קלענערע שטעטלעך איז די ידיעה פון די סלאָנימער שחיטה, דערגאַנגען דורך די אַרטיקע גויישע באַפעלקערונג. יידן האָבן אָנגעהויבן בויען באַהעלטנישן אונטער דער ערד.

אַ קורצע צייט נאָכדעם האָבן זיי אָנגעהויבן פאַרלאַנגען אַ קאָנטריבוציע; גאָלד פוטערוואַרג און נאָך פאַרשידענע ווערט זאַכן. אין דער דאָזיקער פינצטערער צייט פון אונדזער לעבן האָבן אַפילו פרומע יידן אָנגעהויבן טראַכטן „וויּ אַזוי גאָט קען זיך צוקוקן ווי זיינע קינדער, וואָס זענען געבוירן געווארן בצלם אלוקים, ווערן אַזוי אויסגעמאַרדעט"? ווי גרויסע רבנים און צדיקים קומען אום אויף קידוש השם אָן אַ פּאָר וואָס, און די מערדער האָבן דערפון הנאה? מען האָט געהויבן די הענט צום הימל מיט אַ גרויסן געשריי פון „שמע — ישראל" אויף די ליפּן.

נישט נאָר די דייטשן, נאָר אויך אַרומיקע גויים, רוסן, ווייסרוסן, פּאָליאַקן, אוקראיִנער, ליטווינער האָבן אונדז פאַרניכטעט. נאָך יעדן אָנפאַל אין געטאָ, זענען די גויים אַריין צו רויבן, וואָס איז געבליבן, ס׳איז אָנטשטאַנען אַ שווערער געראַנגל צו קריגן רעכט אויף אַרבעט, צו זיין אַ „נוצליכער ייד", און באַקומען אַ ספּעציעלן שיין... אַזאַ „שיין" האָט בעדייט, אַז מען איז דערווייל געשיצט קעגן „מלאך המות". נאָך אַ געוויסע צייט האָב איך באַקומען אַרבעט צוזאַמען מיט מיין פּאָטער אין אַרבעטס לאַגער, וואָס האָט געהייסן „בויטע־לאַגער".

אין דעם לאַגער האָט מען געריניקט געווער וואָס די דייטשן האָבן פאַרכאַפּט ביי די רוסן. דער לאַגער האָט זיך געפונען אויסערן געטאָ. מיט מיר צוזאַמען האָט אויך געאַרבעט די טאָכטער פון קאמאראוער זייגערמאַכער רייבשטיין. זי איז אומגעקומען דעם 13.8.42 ל׳ באב תש״ב. אין דעם לאַגער האָב איך געאַרבעט אַלס מעכאַניקער. געניסנדיק דעם צוטרוי פון אויפזייער אונטער אָפּיציר מויץ, האָב איך געהאָט אין אַ געוויסע מאָס פריייע הענט און געמאַכט אַ וועג ווי זיך צו פאַרבינדן מיט פאַרטיזאַנער וואָס האָבן זיך געפונען אין די נאָענטע וועלדער. ביז עס איז געקומען די פאַרבינדונג דורך 2 אסטראוער בחורים: ישראל סאקאליק און יוסף טימאַן (אַ זון פון מאטיל טימאַן). זיי האָבן מיר איבערגעגעבן אַז זיי זענען אין קאָנטאַקט מיט פאַרטיזאַנער, און זיי פאַרלאַנגען פון מיר אַז איך זאָל זיי העלפן מיט געווער, ווייל אָן געווער האָט מען נישט געקאָנט אָנקומען אין וואַלד. די פרייד איז געווען ביי מיר גרויס, אַז איך האָב באַקומען די פאַרבינדונג. און מיר האָבן זיך גלייך אָפּגערעדט ווי אַזוי דאָס געווער זאָל קומען צו זיי. באַלד האָב איך אַרויסגעגעבעט אַן „אויטאָמאַט" פּ. פּ. ד. פּיסטאָלעט פּולעמיאָט.

נאָך דעם שמועס מיט מיינע געוועזענע שטאָט חברים איז די צושטעלונג פון די געווער צו די יידישע צוקונפטיקע פאַרטיזאַנער אָוועק אויפן גוטן וועג. די גאַנצע אָנשט־רענגונג מיינע און דאָס גאַנצע דענקען איז נאָר געווען אין איין ריכטונג: וואָס מער געווער אַרויסשלעפּן און וואָס מער אַמוניציע צו באַזאָרגן. עס איז געווען זעער געפערליך. מען האָט זיך אָפּילו געמוזט היטן פאָר אייגענע מענטשן ווייל פיל יידן האָבן נאָך אַלץ געגלויבט, אַז אויב מען וועט זיין גוט און פרום לגבי די דייטשן, דאָס הייסט עס וועלן

נישט זיין קיינע פראַוואָקאַציעס, וועלן די דייטשן לאָזן לעבן. מיר האָבן אָבער געוווּסט אַז נאָר מיט נסים קאָן מען איבערלעבן ביי די דייטשן, און עס איז נישטאָ קיין אַנדערער אויסוועג ווי צו אַנטלויפן מיט געווער אין דער האַנט, נקמה צו נעמען פאַר אומזיסט פאַרגאָסענעם **יידישן בלוט.**

אַזוי אין שטענדיקן שרעק אין לאַגער, און דאָס ביסל איבערגעבליבענע יידן אין געטאָ האָבן געשטופט אַ טאָג נאָך אַ טאָג. יעדער טאָג — אַנדערע אומגליקן, אַנדערע קרבנות. די שטאָט איז געלעגן אין די הענט פון איין מענטש — דעם געביטס קאָמיסאַר היק, ימח שמו וזכרו. זיין גרעסטער פאַרגעניגן איז געווען צו שיסן אין דער געלער לאַטע, וואָס עס איז געווען אָנגעהאָנגען אויף יעדער יידישער ברוסט און פלייצע. ער האָט דאָס שטענדיק געמאַכט מיט אַ בעזונדער סאַדיסטישער הנאה. ווידער האָבן זיך דערנענ־טערט שוואַרצע, פינצטערע טעג, שוידערלעכער ווי די פריערדיקע שחיטות.

דעם 28.4.42, נאָכמיטאָג, נאָך דער אַרבעט האָט מען אונדז געשיקט אין געטאָ, פאָרנדיק ביזן געטאָ, האָבן מיר געטראָפן פיל גרופן ס. ס.־לייט און זייערע משרתים; אוקראינער, ליטווינער און אָרטיקע ווייסרוסישע פאָליציי. מען האָט געפילט אַז עס וועט פאָרקומען גרויסזאַמעס, פאַרטאָג דעם 29.6.42, י״ד תמוז תש״ב האָבן די דייטשן אַרומגערינגלט דעם געטאָ און אָנגעהויבן זוכן די פאַרבעהאַלטענע יידן. כמעט אַלע איבערגעבליבענע יידן האָבן זיך צוגעגרייט באַהעלטענישן. קינדער און אַלטוואַרג זענען געלעגן אין די קעלערן אין געפערליכע ענגשאַפט. דער קלענסטער רעש האָט געקאָנט אַרויסגעבן די קרבנות. טויזנטער יידן זענען דעם טאָג געכאַפּט און געטויט געוואָרן אין געטאָ און אויסערן געטאָ. דאָס בלוט האָט געשריען צו גאָט. אָבער קיין הילף איז פון קיינעם נישט געקומען. שיסערייען און געשרייען פון דייטשן האָבן פאַרהילכט די געטאָ. אין אָוונט, ווען די שיסערייען האָבן זיך אַביסל אָפּגעשטעלט, איז אַריינגעפאָרן דער לאַסט־אויטאָ פון „בויטע־לאַגער״, ווי עס האָבן געאַרבעט הונדערטער יידן און מיט אַ מעגאַפאָן געמאָלדן: די אַלע וואָס זענען געבליבן לעבן פון „בויטע־לאַגער״ זאָלן אַרויסקומען פון די באַהעלטענישן, עס וועט זיי גאָרנישט פאַסירן. דאָס איז פאַרזיכערט געוואָרן מיטן מיליטערישן ערנוואָרט, לאַנגזאַם זענען מיר פון די באַהעלטענישן אַרויסגעקראָכן און זיך געלאָזט גיין צום אויטאָ — וואָס עס וועט געשען זאָל געשען, סיי ווי קען מען פון געטאָ נישט אַרויס.

בעתן אויפנעמען די ביים לעבן געבליבענע אַרבעטער איז געווען האַרץ־רייסנדיקע סצענעס פון פיל יידן, וואָס האָבן אויך געוואָלט מיטקומען מיט אונדז אַרבעטער פון „בויטע־לאַגער״, מיינענדיק אַז דאָס וועט זיין די ישועה. די דייטשן האָבן מיט די ביקסן אַראָפּגעיאָגט און נישט געלאָזן אַרויף אויפן אויטאָ. אייניקע האָבן דאָך זיך אַרויפגעכאַפּט און מיטגעפאָרן מיט אונדז. אָבער אין לאַגער האָט זיי דערוואַרט אַ סעלעקציע און פון דאָרט האָט מען זיי געפירט צום שיסן. זייער שווער איז איבערצוגעבן אין ווערטער דאָס אַלץ וואָס האָט דעמאָלט פאַסירט. דער געראַנגל מיטן טויט איז נישט צו שילדערן. די אכזריות׳יקע האַנט האָט אומעטום דערגרייכט, געטויטעט און געברענט, אויף צו מאָרגנס האָבן די דייטשן אויף דאָס ניי אָנגעהויבן זוכן יידן אין געטאָ. די צאָל וואָס זיי האָבן געדאַרפט אויסמאָרדן איז זיי נאָך נישט געווען גענוג.

נישט קאָנענדיק געפונען די בעהאַלטענע יידן, האָבן זיי באַשלאָסן אונטערצוצינדן דעם געטאָ. אין דער צייט זענען מיר, די אַרבעטער פון „בויטע־לאַגער״, דורכגעפאָרן דעם געטאָ, געזען די געטאָ לענג אויס דער טייך „שטשאווא״ ברענענדיק. ווי טראַגיש און מערדערלעך האָבן די דייטשן מיט זייערע צוהעלפערס געברענט די הילצערנע הייזקעס פון

די שמאלע געסלעך, און ווי באקאנט זענען מיר אסטראוער אויך געווען אַ טייל אייגנווי־
נער פון די הייזער, די משפחה ווייזלאך פון אסטראוע פון דער שיך־בראנזשע האָט
געווינט אין איינע פון די הייזער, אויף מיין ביטע צום אונטער־אָפיציר ער זאָל מיר
העלפן אָפראַטעווען מיין משפחה האָט ער מיר געענטפערט: „זיי צופרידן וואָס דו לעבסט".
פון דער ווייטנס האָב איך געזען ווי אַזוי מענטשן שפרינגען דורך די פענצטער און לויפן
צום טיך, אָבער אויך דאָרט האָט זיי דער טויט דערוואַרטעט. און אַזוי איז אויך אומגעקו־
מען די משפחה ווייזלאך מיט די 2 איידימ׳ס שאפירא און סעגאלאוויטש. עס איז געווען, ווי
מען זאָגט: פון פייער אין וואַסער. די פלאַמענדיקע געטאָ האָט אַזוי פאַרקלעמט דאָס
האַרץ, אַז איך האָב פיל נעכט נישט געהאַט קיין רו און געטראַכט וועגן דעם. אַ קאשמאַר
פון חלומות האָט זיך אין מיין קאָפּ געדרייט, טראָץ דעם וואָס מיר זענען שוין געווען דאָן
אין גאַנצן פאַרצווייפלט און גלייכגילטיק צו אַלעם.

ביי דער אַקציע זענען אומגעקומען פיל פערמאַנענטע פערזענלעכקייטן, אויך דער
אסטראווער רב הרב זינגער מיט זיין משפחה. די אַקציע האָט זיך געצויגן אַ לענגערע
צייט און די גרעסטע טייל יידן זענען אומגעקומען. די אַקציע האָט געדויערט 16 טעג ווייל
די דייטשן האָבן געמוזט צושטעלן די צאָל טויטע וואָס די העכערע מאַכט האָט פאַרלאַנגט,
און די יידן זענען געווען פאַרשטעקט. דערווייל האָבן מיר יוגנטלעכע שנעל צוגעיאָגט
דאָס צוגרייטן געווער. אויף מיין גורל איז אויסגעפאַלן צו זיין דער געווער ארויסטראָגער,
ווייל איך האָב געארבעט נאָענט צום ארויסגאַנג צו די ארבעטער ווינונגען. אין אַ וואָנט
פון אַזאַ ווינונג האָבן מיר דאָס געווער באַהאַלטן און פון צייט צו צייט איז ווער
געקומען פון דעם ניי געשאַפענעם געטאָ פון דעם איבערגעבליבענעם ביסל יידן. לויט אַן
אָפגערעטן פאַראָל פלעגן זיי באַקומען דאָס צוגעגרייטע געווער, צום סוף יולי זענען
געקומען די פאַרבינדונגס מענטשן און אָנגעזאָגט מען זאָל זיך צוגרייטן ארויסצוגיין אין
וואַלד.

איינציקווייז האָט מען זיך פון לאָגער ארויסגענבעט מיט ווערקצייג אין די הענט,
עס זאָל הייסן מען גייט צו אַן ארבעט, זענען מיר די גאַנצע שטאָט דורכגעאַנגען ביז עס
איז געוואָרן פינצטער. 30 יידן, דערונטער מיין פאָטער, סאקאליק און טימאן, זענען
געווען אין דער גרופּע. אין דער פינצטערניש האָבן מיר ארויסגענומען דאָס צוגעגרייטע
געווער און פאַרלאָזן סלאנים אין דער ריכטונג צום וואַלד. שרעקלעכע געפילן האָבן
מיך דאָן ארומגענומען: צו טו איך גוט וואָס איך גיי אַוועק? ווייל אין ארבעטס־לאָגער
און אין געטאָ זענען נאָך געבליבן יידן, און זייער גורל האָט אונדז בעאומרוּיקט, עס איז
פאַר מיר געווען קלאָר אַז אַלע יידן קאָנען זיך אין וואַלד נישט ראַטעווען, אָבער ס׳איז
אויך נישט קיין אויסוועג אַז יידן זאָלן בלייבן אין געטאָ. אַזוי פיל נאָענטע און בעקאַנטע
זענען אומגעקומען פאַר דער אייניקער זינד וואָס זיי זענען יידן געבוירן. נקמה, נקמה, נקמה
האָט אַן אינערלעכער אינסטינקט אונטערגעזאָגט, פאַר אַלע מוז מען נקמה נעמען. מיט
דעם נקמה געדאַנק זענען מיר אין די פרימאָרגנס שעה אָנגעקומען אין וואַלד. אין וואַלד
האָט זיך אָנגעהויבן אַ נייער קאַפּיטל אין מיין לעבן, אַ קאַפּיטל פון וועלכן איך האָב קיין
פאַרשטעלונג פריער נישט געהאַט.

דער ערשטער טאָג אין וואַלד איז געווען ווי אַן אַנדער לעבן מיט אַנדערע דאגות,
אָבער אַ פאַרזיכטיק לעבן אין אַלע הינזיכטן. געווער אין אונדזער גרופּע איז געווען מער
ווי מען האָט געדאַרפט. דאָס איז געווען די דערגרייכונג פון אונדזער צוגרייטן זיך אין
געטאָ. צוליב דעם גרויסן קוואַנטום געווער האָבן אויך די רוסישע פאַרטיזאַנער אַנדערש
אויף אונדז געקוקט. דער גייסט פון דער דייטשער פראָפאַגאַנדע האָט אויך אַרייַנגעדרונגען

צווישן די רוסישע אַרטיקע פֿאַרטיזאַנער, און זעענדיק אונדז גוט באַוואָפנט האָבן זיי פֿאַר אונדז באַקומען דרך־ארץ. מיט שטאָלץ האָבן מיר געטראָגן דאָס געווער, נישט אָפּצושטיין אין קאַמף פון אַנדערע וואָס פלעגן זאָגן אַז יידן זענען פחדנים.

וועג אַ ייד איז געקומען אין וואַלד אָן געווער און ער האָט זיך אָנגעטראָפֿן אויף רוסישע פֿאַרטיזאַנער, האָט מען אים צוריקגעשיקט פון וואַנען ער איז געקומען. וויסענדיק דאָס, האָבן פיל געווער צוגעגרייט עס זאָל זיין אויך פֿאַר אַנדערע וואָס וועלן נאָכ־קומען. איך מוז דאָ באַצייכענען אַז פיל האָט צוגעהאָלפֿן צום אַרויסגיין אין וואַלד און אויך ביים אָרגאַניזירן, דער בחור פון לידא, זרח קארמן, וואָס האָט נאָך דעם פיל אויפגעטון קעגן די דייטשן (היינט געפינט ער זיך אין ישראל).

דאָ אין וואַלד איז געווען נאָר איין ציל פֿאַר זיך, נעמען נקמה אין דייטשן, אַזאַ שבועה האָט מען געשוווירן, אַז מיר וועלן נישט רוען ביז עס וועט פֿאַרניכטעט ווערן די דייטשע בעסטיע. נישט לאַנג זענען מיר געשטאַנען אויף איין פלאַץ, נאָך עטלעכע אָנגריפן אויף די דייטשע טרופּן, האָבן אונדז די דייטשן אָנגעהויבן פֿאַרפאָלגן. מען האָט דעריבער באַשלאָסן צו פֿאַרלאָזן די געגנט. אין חודש אוגוסט 1942, האָבן מיר פֿאַרלאָזן די געגנט צוזאַמען מיט די רוסישע פֿאַרטיזאַנער איבערלאָזענדיק אין וואַלד פיל יידן וואָס די רוסן האָבן נישט געוואָלט מיטנעמען, מיטן אויסרייד אַז ס׳איז נישט קיין קעמפּנדיקער עלעמענט. פיל פון די איבערגעבליבענע זענען נאָכער געהרגעט געוואָרן, דערונטער דער אסטראווער בחור — בנימין וואטענבערג. אין די גרויסע פרעסט אין יאַנואר 1943, זענען אים די פיס אָפּגעפֿרוירן געוואָרן און ביים ערשטן אָנגריף פון די דייטשן, איז ער אומגע־קומען נישט קענענדיק אַוועקלויפֿן. מיר וויידער גייענדיק מער צו מזרח האָבן מיר זיך אָנגעטראָפֿן אויף דייטשן. נאָך פיל קאַמפֿן האָבן מיר דעם 13טן סעפּטעמבער 1942 געוואָלט איבעררייסן די וואַסערשלוזן ביי דער וויגאַנווישצענער אָזיערע, האָבן מיר זיך אָנגעטראָפֿן אויף אַ גרויסן דייטשן כוח און ס׳האָט זיך אַנטוויקלט אַ גרויסע שלאַכט, אין וועלכן ס׳זענען אומגעקומען פיל מענטשן, דערונטער מיין פאָטער (יצחק אימבער ז״ל) וועלכער האָט זיך געפּילט מונטער און יונג, אָלט זייענדיק 47 יאָר, ער איז נישט אָפּגע־שטאַנען פון אָלע אַנדערע, אַ מערדערישע קויל האָט אים געטראָפֿן אין די שלייפן און אויפן אָרט געשטאָרבן. מיט די בלויזע הענט האָב איך אין פעלד אין דער האָרטער ערד אַ קבר געגראָבן און דאָרט דעם פאָטער געלאָזן. אין אַ געוויסער צייט האָבן די דייטשן אָלע אונדזערע טויטע אַרויסגענומען פון דער ערד און זיי פֿאַרברענט. אין דעם קאַמף איז אויך שווער פֿאַרוווּנדעט געוואָרן יוסל טימאן (מאטיל טימאנ׳ס זון). זייענדיק אַ גוטער שיסער האָט ער שטאַרק באַשאָסן די דייטשע פֿאַזיציעס און פֿאַרוווּנדעט געוואָרן דורך אַ קויל אין פלייצע פון וועלכע ער האָט נאָכער געליטן, ביז ער איז געהרגעט געוואָרן אין אַ שווערן קאַמף ענדע 1943. יוסל טימאן איז געווען אַן אומדערשראָקענער בחור, איז געגאַנגען צום קאַמף ווי צום טאַנץ. כבוד זיין אָנדענק.

אייגנזאָם בין איך נאָך דעם קאַמף געבליבן, מיין פאָטער וואָס האָט מיר נישט אָפּגעלאָזט אויף אַ רגע, געציטערט איבער מיר, עס זאָל מיר נישט געשען קיין שלעכטס האָט מיך אויף אייביק פֿאַרלאָזט, דאָס האָט אויף מיר געווירקט אַז איך האָב פֿאַרלאָנגט מען זאָל מיר שיקן אויף די געפערלעכע פלעצער נקמה צו נעמען אין דייטשן רוצח. אַזוי אַרום בין איך נאָך אַ געוויסער צייט צוגעטיילט געוואָרן אויפצורייסן באַנען, בריקן, אויטאָס א. ד. ג. אַזאַ גרופּע האָט געציילט 7 מאַן, די נעכט זענען ביי אונדז געווען די בעקוועמסטע צייט אויפצורייסן צוגן. איך מוז מודה זיין אַז אין לעבן האָב איך נישט

געהאַט אַזאַ פאַרגעניגן ווי צו גיין אויפרייסן אַ צוג. איך האָב געווּסט, וואָס מער מיר וועלן שעדיקן די קאָמוניקאַציע מיטלען אַלץ נענטער וועט קומען זייער סוף.

כ'בין געוואָרן אַ פאַרניכטלער

באַלד, דעם ערשטן טאָג וואָס איך האָב אָנגעהויבן פירן אַ נייַ לעבן, האָט מען מיר איבערגעגעבן אַ מאַשין־גענוער, וועמענס „כבוד" איך האָב נישט פאַרשעמט מער ווי אַנדערהאַלבן יאָר. און נישט קיקנדיק אויף זיין שוועסטער וואָג, האָבן מיר זיך נישט געשיידט אין אַלע אַקציעס און קאַמפן. נאָכן פאַנאַנדערלאָזן די יידישע גרופּע, וואָס איר קאָמפספעיקייט האָבן אַפילו געשעצט די רוסן. פון דער גרופּע 51, וואָס איז געשטאַנען אונטער דער אָנפירערשאַפט פון לוהיסטרין, אַן אָפיציר וואָס האָט געשמט מיט לויב פון גבורהשאַפט, בין איך אַריבער אין דער גרופּע 56. וואָס איז שפעטער אָנגערופן געוואָרן „בודיאָני" אויפן נאָמען פונעם רוסישן גענעראַל.

אַמאָל בין איך געפונן געוואָרן צום קאָמענדאַנט פונעם פאַרטיזאַנער לאַגער און ער האָט מיך געפרעגט צי איך וויל צושטיין צו אַ גרופּע פאַרניכטלער, אויפרייסן באַנען, אויטאָס א. ד. גל. אויף דעם זעלבן אופן און צו דעם זעלבן צוועק האָט מען אויך געגרופן נאָך 6 מאָן. און אין אַ צוזאַמענשטעל פון 7 מאָן אונטער דער אָנפירערשאַפט פון סערזשאַנט גלאזטשעוו, זענען מיר געוואָרן אַ פאַרניכטלער גרופּע. די מינען־טעאָריע האָב איך געקאָנט, דעריבער האָבן מיר געמאַכט אַ מינע און מיר זענען געגאַנגען אויפרייסן אַ צוג. דאָס אָרט וואָס מיר האָבן אויסגעוויילט איז געווען מסוכנהדיק. אַ דייטשע שטאַרקע וואַך האָט געהיטן די באַן־סטאַנציע און אָרום דער ליניע זענען געווען באַפעסטיקונגס־פונקטן וועלכע האָבן אָן אויפהער געפייערט פון אַלע זייטן.

בעת מיר האָבן אויסגעשפירט דאָס אָרט, וואָס מיר האָבן באַשלאָסן אויפצורייסן, האָבן מיר אָנגעטראָפן אויף אַ וואַכפאָסטן וועלכער האָט געעפנט אויף אונדז אַ שטאַרק פייער. אין דער נאַכטפינצטערניש, וועו זיי זענען געווען זיכער אַז מיר וועלן זיך אַ צווייט מאָל נישט צורירן צו דעם אָרט, האָבן מיר זיך שטילערהייט צוגעשלייכט צו דער ליניע. און אין דער לעצטער רגע האָב איך וואַלונטירט אַרויפצולייגן די מינע אויף דער באַן־ליניע, כדי נקמה צו נעמען פאַר מיינע ברידער. מיר האָבן געוואַרט אַ לאַנגע צייט אופן צוג וואָס האָט געדאַרפט אָנקומען פון מערב און פאָרן צו מזרח צו. לויטן באַפעל האָבן מיר געדאַרפט אויפרייסן אַ צוג וואָס גייט צום פראָנט. לאַנגע שעה'ן זענען מיר געלעגן אויף דער פייכטער ערד און געטראַכט: אפשר וועט גאָר אין דער היינטיקער נאַכט נישט אָפּפאָרן אַ צוג אין דער „פאַרלאָנגטער" ריכטונג אוּן מיר וועלן מוזן „אַהיים" גיין מיט גאָרנישט. און פלוצעם האָבן מיר דערהערט, אַז עס קומט אָן אַ צוג מיט פאַרלאָשענע ליכטער. איך מיט נאָך אַ רוסישן חבר האָבן זיך אָנגעהויבן מער צו דערנענטערן צו דער באַן־ליניע, בעת די דייטשן האָבן געעפנט אַלע מאָל אַ פייער אין אונדזער ריכטונג. עס האָבן אויך נישט געפעלט קיין ליכט־רעקלטן, וואָס האָבן אונדז צוגעשמידט צו דער ערד. מיר שלייכן זיך און אין מוח עקבערט איין געדאַנק: וועלן מיר באַווייזן? רעדן צווישן זיך האָבן מיר נישט געטאָרט — איין אומאויסגערעכנטע באַוועגונג קאָן אַ סוף מאַכן צו אונדזער גאַנצן אָנשטרענג. עס איז איבערגעבליבן דער לעצטער שפרונג און מיר זענען אויף דער ליניע. מיט אַ רעוואָלווער אין איין האַנט, און מינע — אין דער צווייטער — באַפעסטיקן מיר בליץ שנעל דעם דעטאָנאַטאָר און מיר דערווייטערן זיך האַלטנדיק אַ לאַנגע שנור וואָס איז געווען צוגעבונדן צו דעם שטעכער־רינג פון דעטאָנאַטאָר. אין דער פינצטערניש זענען מיר ווי דער צוג דערנענטערט זיך צום „לאַגער", דעם עק פון דעם

שנור האָלט איך אין דער האַנט, אָט איז דער לאָקאָמאָטיוו פונקט אַקעגן אונדז, גראָד מיט דער שנור, — דער כוח פון דאמף קעגן אַ זון פון אַ „לאַגער" — איין פעסטער צי, און די שטילקייט איז איבערגעריסן געוואָרן. אַ בליץ און אַ געוואָלטיקער דונער האָט אַ סוף געמאַכט פונעם לעבן פון 180 דייטשע סאָלדאָטן, וועלכע האָבן באַגלייט האַרמאָטן אוּן אַמוניציע צום פראָנט. אין יענע נאַכט האָבן מיר נישט געווּסט וואָס פאַראַ שאָדן דער אויפרייס האָט אָנגעמאַכט. איין זאַך איז אָבער געווען קלאָר, מיר האָבן צעשטערט זייער פלאַן — אוּן דאָס איז דאָך געווען אונדזער ציל. מיר האָבן געווּסט, אַז יעדער אָפּהאַלט פון זייער קאָמוניקאַציע, שוואַכט אָפּ דעם פראָנט. מיר האָבן זיך געדריקט די הענט פאַר פרייד. איך פערזענלעך האָב זיך ספעציעל געפרייט. איך האָב מצליח געווען מיטן ערשטן אויפרייס. אין משך פון דער צייט זענען אויך געווען פאַלן וואָס די דייטשן האָבן אין לעצטן מאָמענט אָנטדעקט די מינעס און זיי לִיקווידירט. פאַרשטייט זיך, אויב די מינעס זענען געווען אָן שנור...

געווען אַמאָל אָ פאַל, בעת מיר האָבן אונטערגעלייגט אַ מינע נעבן דער באַן־סטאַציע ברוכא־גוּר (נעבן קאַרטוז־בערעזא, די שטאָט וואָס האָט זיך באַרימט געמאַכט אין פאַר מילחמה׳דיקן פוילן מיט איר קאָנצענטראַציע־לאַגער פאַר פאָליטישע אַרעסטירטע). און די שנור איז געווען באַהאַלטן, פאַרדעקט מיט זשוויר. פרימאָרגנס האָבן די דייטשן אָנדעקט די מינע און זי געוואָלט אַוועקנעמען — האָבן מיר געגעבן אַ צי די שנור און 4 דייטשן זענען „געפלויגן" אַזוי אַז מען האָט מער נישט געפינען קיין צייכן פון זיי. עס איז כדאי צו באַמערקן, אַז ווער פון די יידן עס האָט וואָלונטירט אין די פאַרניכטלער־גרופן האָט נישט פאַרשעמט אונדזער כבוד.

אויב ס׳האָבן זיך געפונען פחדנים, האָבן מיר זיי געמוסרט, זיי זאָלן נישט „אָפּציען" אין מיטן קאַמף, ווייל מיט דעם וועלן זיי צוגיסן אייל אויף דעם אָנטי־יידישן פייער וואָס האָט זיך אַזוי אָנגעצונדן. א, וואָס פאַראַ גאוה האָט אונדז באַהערשט, ווען מיר האָבן געהערט אַז די יידישע פאַרטיזאָנער צייכענען זיך אויס אין די קאַמפן און אין די פאַרניכ־טונגס־אַקציעס. די רוסישע פאַרטיזאָנער האָבן באַקומען רעספעקט צו אונדז, און עס האָבן צו ביסלעכווייז אויפגעהערט די באַליידיקונגען און זידלעריין און די באָבע־מעשיות וועגן יידישער פחדנות.

צו אונדזער פאַרניכטלער־גרופע איז צוגעשטאָנען נאָך אַ יידישער פאַרטיזאָן, ניאָנע צירינסקי פון סלאָנים, אַ פעיקער בחור וואָס מיט אים צוזאַמען האָב איך אויפגעריסן צוגן. אַמאָל האָט מען אונדז געשיקט ביז בריסק — הונדערט קילאָמעטער ווייט פון אונדזער באַזע. אויפן וועג האָבן מיר געדאַרפט זיך איינשאַפן אויפרייס־מאַטעריאַל, מיר האָבן דאָס מאַטעריאַל געדאַרפט אַרויסבאַקומען פון האַרמאָטן, באַמבעס וואָס מען האָט געקאָנט געפונען אויף די געוועזענע קריגס־פלעצער. און אַז עס איז שוין געלונגען עפעס אַזעלכעס, האָבן מיר נישט געהאָט מיט וואָס צו עפענען און אַרויסצונעמען דעם פולווער. מיר האָבן באַשלאָסן אויפצוברעכן די באָמבע. א באָמבע צו א האַרמאָט 122 מילימעטער האָט געוויגן בערך 60 קילא, לאָנג מאַניפולירן מיט דעם האָט געדראָט מיט סכנות־נפשות, און נישט איינער האָט שוין באַצאָלט פאַר דעם מיטן לעבן.

האָבן מיר דעריבער אַרויסגענומען פון איין שטיקל אויף דעטאָנאַציע און מיט די „איבעריקע" שטיקלעך זענען מיר געגאַנגען צו דער באַן־ליניע. מיר האָבן מיט דעם געדאַרפט אַריבערגיין דעם טייך מוכאָוויעץ און אַריין אין אַ נישט באַוואַלדיקטן שטח צווישן אַ באָפעלקערונג וואָס איז צו אונדז געווען פיינטלעך געשטימט.

דורך אַן אָפן פעלד, וואָס איז געוואָרן באַלויכטן דורך ליכט־ראָקעטן און אונדז

אַלעמאָל צוגעשמידט צו דער ערד, האָבן מיר זיך דערנענטערט צו דער באַן־ליניע. די שמירה אין דער געגנט איז געווען אַ שטאַרקע, טויזנטער דייטשן מיט זייערע נאַכשלעפערס האָבן געהיטן. מיר האָבן אָפגעזוכט אַן אָרט, וווּ מיר וועלן זיך קאָנען פאַרטיידיקן און געוואָרט אויף אַ צוג. און פלוצעם האָט מען אונדז באַמערקט און מיר זענען נישט ווילנדיק אַריין אין אַ קאַמף אָן אויסנוצנדיק די פינצטערניש פון דער נאַכט האָבן מיר זיך צוריקגעצויגן.

מיר האָבן זיך צוריקגעצויגן אין אַן אַנדערער ריכטונג, צו דער הויפט־באַן־סטאַציע פון בריסק. די סטאַציע איז פול מיט צוגן און מען מאַכט דאָרט פאַרשידענע מאַנעווערעס. מיר האָבן אויסגענוצט דעם רעש וואָס איז דאָרט פאָרגעקומען און געפרווט אָרויף אויף דער ליניע. מיר זענען שיעור נישט באַמערקט געוואָרן, ווייל אינעם זעלבן מאָמענט איז אָנגעקומען אַ וואַך וואָס האָט אונטערזוכט די ליניע, צי עס געפונען זיך נישט קיין מינעס. לויט די מאַנעווערעס האָבן מיר פאַרשטאַנען, אַז אַ צוג וועט באַלד רירן. און באַלד האָבן מיר געהערט אַ לאַנגן פייף פונעם באַן־דיזשורנע. מיר, צירינסקי און איך, האָבן זיך קוים אַרויפגעקריגן אויף דער ליניע מיט די שווערע שטיקער באָמבע און אַ דרייטער חבר האָט אונדז געשיצט. דאָס פאָרלייגן די מינע האָט נאָר געדויערט עטלעכע רגע׳ס, און מיר האָבן זיך צוריקגעצויגן מיט דער האָפענונג אַז די אַרבעט וועט האָבן איר ווירקונג, דער אויפרייס וועט לאַנג נישט לאָזן וואַרטן אויף זיך. אַ צוג האָט אָנגעהויבן רירן, מיר הערן דאָס געזאַנג פון זעלנער פון די באָלויכטענע וואַגאָנען. מיר ציען זיך צוריק ווייטער, ווייטער אימקוקנדיק זיך יעדער וויילע אין טראַכטן, פאַרוואָס עס הערט זיך נישט קיין אויפרייס. און פלוצעם האָט די ערד אונטער אונדז אויפגעציטערט — די באָמבעס האָבן אויפגעריסן. דער אויפרייס איז געווען אזוי צעשטערעריש, אַז דאָס גאַנצע פולווער־מאַטעריאַל וואָס האָט זיך געפונען אין דעם צוג און איז געווען באַשטימט פאַרן פראָנט, האָט אויפגעריסן און צעשמעטערט די וואַגאָנען צוזאַמען מיט די זעלנער וועלכע האָבן זיך דאָרט געפונען. אַ גאַנצן טאָג האָט ביי זיי געדוימען אָפצורייניקן די ליניע און אַרויסצו־שלעפן טויטע און פאַרוווּנדעטע פון הינטער דער חורבה. לויט ווי עס האָט געמאָלדן דער דייטשער־ געהיים־דינסט, זענען געווען מער ווי 400 הרוגים און פאַרוווּנדעטע.

וועג איך האָב פאַרלאָזט די „בודיאני״ פאַרניכטלער־גרופּע און איבערגעגאַנגען אין דער פאַראַשוטיסטן־גרופּע, אין לאַגער אויפן נאָמען בודיאני, האָב איך געהאַט אויף מיין קאָנטאָ 9 צוגן, וואָס איך האָב אויפגעריסן (די צאָל פון די דייטשע הרוגים און פאַרמעגן־שאָדן געדענק איך נישט). נישט איינמאָל האָט מיר מבשר געווען ד״ר בלומאוויטש וואָס איז געווען הויפט דאָקטאָר ביי די פאַרטיזאַנער אין בריסקער ראַיאָן (הייַנט דינט ער אַלס הויפט דאָקטאָר אין צה״ל מיטן געענדערטן נאָמען ד״ר עצמון). אַז דער שטאַב גרייט פאַר מיר הויכע אויסצייכענונגען און שרייבט וועגן דעם קיין מאָסקווע.

אין אָקטאָבער 1943 איז אויפן לופטוועג אָנגעקומען צו אונדז אַ גרופּע פאַראַשוט־לער אויסצופירן פאַרניכטונגס־אַקציעס. היות ווי זיי האָבן נישט געקאָנט די געגנט, האָבן זיי זיך געוואָנדן צום פאַרטיזאַנער־שטאַב מיט דער ביטע זיי „אויסצובאָרגן״ צוויי פאַרניכטלער, וואָס קאָנען די געגנט און די שוואָכע פונקטן פון די דייטשן. איך און נאָך אַ חבר, אַ רוס, זענען צוגעשטאַנען צו זיי אַלס וועג־וויזער. אין אַ פאָר טעג אַרום האָבן מיר שוין אויפגעריסן צוגן. עס איז געווען אַן אינטערעסאַנטע אַרבעט. קודם איז פון מיר אַראָפּ די דאָגה פון אַליין פאַרשאָפן זיך אויפרייס־מאַטעריאַל, זיי האָבן דאָס געהאַט געזונג. נאָכן ערשטן בשותפות׳דיקן אויפרייס האָבן זיי באַשלאָסן, אונדז נישט „צוריקצוגעבן״, און איך איין איינציקער ייד בין געבליבן ביי זיי, די דרייצן אויפרייסן מיט די פאַראַשוטלער

זענען געווען זייער אינטערעסאַנטע. איך וועל זיך באַגניגענען מיט איין פאַל, אָבער אָן ענווייַ דאַטע.

דער 17טער אויפרייס

קאָמענדאַנט פון דער גרופּע, קאַפּיטאַן שומילין, האָט באַקומען אַן אויפגאַבע אָנצווווייזן אַ פּאַסיק אָרט אויפצורייסן. איך האָב אים דערקלערט אַז יעדעס אָרט איז וויכטיק פאַר די דייטשן און זיי היטן אומעטום. צייטנווייז איז געווען נויטיק אויסצווויילן אַ צענטראַלע סטאַציע, נאָר פון פסיכאָלאָגישן שטאַנדפונקט, וויל די דייטשן האָבן געהאַלטן, אַז נאָר אין ווייטע ערטער גייען די פּאַרטיזאַנער און זיי וועלן נישט ריזיקירן אַריינצוקריכן אין דעם לייבן־פּאשטשע (פּיסק). צוליב דעם האָבן מיר דווקא אויסגעוויילט אין חודש פברואר 1944 די איווצעוויטשער באַן־סטאַציע. מיר האָבן איינגעפּאַקט אַ 14־קילאָדיקע מינע מיט דעם אויפשריפט: „אַ מתנה דעם רוצחישן היטלער־מיליטער". ווען מיר זענען אָנגעקומען אינם דאָרף וואָס איז געווען נאָענט צו דער ליניע, האָבן מיר אויסשפּיאָנירט דאָס אָרט. פון אונדזערע פּאַרבינדלער זענען מיר געווואָר געוואָרן אַז די דייטשן ווייסן, אַז אין דער סביבה איז טעטיק אַ פּאַראַשוטיסטן גרופּע, און וועלן אַלץ טון כדי אונדז צו פאַרניכטן. זיי האָבן אונדז געראַטן נישט צו גיין, ווייל יעדן אָוונט מאַכן זיי פּאַסטקעס ביי יעדן באַקווועמע צוגאַנג צו דער באַן־ליניע. נאָך אַ סך איבערלייגונגען האָבן מיר דאָך באַשלאָסן צו גיין. איך האָב פּאַרזיכערט די חברים אויב ווער ס׳האָט מורא — וואלונטיר איך וועל נאָך עמעצער וועט מיר העלפן אַרויפגיין אויף דער ליניע, בתנאי אַז די איבעריקע זאָלן אונדז באַשיצן אין פאַל וועל עס וועט זיין נויטיק. לעצטנס האָבן די דייטשן „פּאַרזייעט" מינעס אַרום דער ליניע, זיי האָבן אויסגעגראָבן טיפע גריבער און זיי פאַרליגט מען זאָל נישט דערקענען. און אַריינפאַלן צו זיי לעבעדיקע, אַזוי ווי עס פאַלן אַריין העלפאַנדן צו יאָגער. דאָס אָרט וווּאַהין מיר זענען געגאַנגען האָט אויסגעזען ווי אַ פּראַנט: ביקסן און קוילנווואַרפער האָבן כסדר געפּייערט. די וועגן וואָס פירן צו דער ליניע זענען געווען פול מיט פאַסטקעס וואָס זיי האָבן צוגעגרייט פאַר די פּאַרטיזאַנער. מיר האָבן אין דער פינצטערניש געזוכט אַן אָרט זיך אַדורכצוקריגן. ווי עס זעט אויס האָבן די דייטשן, צוליב דער ווינטערנאַכט נישט געקאָנט גוט היטן, — זענען זיי געשטאַנען פון דערווייטן. זייער רויכערן פאַפּיראָסן האָט אונדז געהאָלפן אויסצווויילן אַ וועג צו דער ליניע. אינצווישן פון צוויי פאַסטקעס האָבן מיר זיך אַדורכגעקריגן. קיין צוג האָט מען נישט געזען. מיר האָבן אָבער באַשלאָסן אָוועקצולייגן אַ מינע און זי פערדעקן. מיר האָבן געוואָרט נעבן דער ליניע ביז די וואַך וועט אַדורך. מיר האָבן לגמרי נישט געפילט די קעלט וואָס איז געקראָכן אין די ביינער אַריין. מיר זענען געווען אָנגעטון אין שניי ווייסע מלבושים, געמאַכט פון דער לייוונט פון פאַל־שירמס. ווען די וואַך איז אַדורך, זענען מיר אַרויפגעשפּרונגען אויף דער ליניע און מיט די הענט האָבן מיר אויסגעגראָבן אַ גרוב אין דער גרויס פון דער מינע, זי אַריינגעלייגט און פאַרדעקט מיט שניי. איבערלאָזנדיק די מתנה, האָבן מיר זיך צוריקגעצויגן אַ 300 מעטער און זיך אויסגעצויגן אויפן געפּרוירענעם שניי הינטער אַ דייטשער פּאָסטקע. לאַנג האָבן מיר נישט געוואָרט אויפן אָנקומען פון צוג. מיר הערן דעם גערויש פונעם לאָקאָמאָטיוו, דער צוג דערנענטערט זיך מיט באַלויכטענע וואַגאָנען. דאָס האַרץ הויבט אָן וואָס אַמאָל שטאַרקער צו קלאָפן פון אויפמונטערונג. נאָך אַ מינוט און עס וועט געשען דאָס, פאַרוואָס איך האָב איינגעשטעלט מיין לעבן. מיין האַרץ איז פול מיט פרייד — און נקמה־געפילן, נאָך אַ מאָמענט און דער צוג וועט זיך „צעקושן" מיט דער מינע. און, פלוצעם, זעט

אויס אַז די דייטשן האָבן דערשפּירט די מינע. האָבן זיי געגעבן וואַרנונגס־סיגנאַלן דעם לאָקאָמאָטיוו־פירער ער זאָל פאַרהאַלטן דעם צוג. אָבער עס איז שוין געווען צו שפּעט. דער צוג אין זיין פולן לויף איז אַרויפגעשפּרונגען אויף דער מינע. און ווידער אַ בליץ און אַ דונער — דער צוג האָט זיך אַראָפּגעגליטשט פון דעם הויכן ליניע אָנשיט און די צעשמעטערטע וואַגאָנען שפּרינגען איינער אויפן אַנדערן, דאָביי האָבן פאַרלוירן דאָס לעבן מער ווי הונדערט אָפּיצירן, וועלכע זענען נאָך זייער אורלויב געפאָרן פון דייטשלאַנד צום פראָנט. אין מאָמענט ווען דער אויפרייס איז פאָרגעקומען האָבן מיר געעפנט אַ פייער פון אויטאָמאַטיש געווער אין דער זייט פון אַ דייטשער וואָג, וואָס האָט געהיטן אַז פאַרטיזאַנער זאָלן נישט אַדורך. און מיר האָבן געהרג׳ט 6 מאַן. וועג מיר האָבן געענדיקט מיט זיי, האָבן מיר זיך צוריקגעצויגן אינעם נאָענטן וואַלד וואָס איז געלעגן אויף אַ נידעריק בערגל, די דייטשן פון דער גאַנצער סביבה זענען באַלד מאָבילייזירט געוואָרן צו דער רעטונגס־אַקציע, און גלייכצייטיק אונדז אַרומצורינגלען. דערווייל האָט זיך דערנענטערט דער פרימאַרגן און מיר האָבן געקענט אָבסערווירן אַ וווּנדערלעכע סצענע: אין אויטאָמאָבילן פונעם רויטן קרייץ האָט מען אַרײַנגעלייגט טויטע און פאַרוווּנדעטע דייטשן. דאָס האַרץ איז מיר געוואָקסן פון פרייד און איך האָב געטראַכט: אויב די דייטשן וואָלטן געווּסט אַז אויך אַ ייד האָט אַ חלק אין דעם שטיקל אַרבעט, וואָלטן זיי אַרויס פון די כלים. זיי וואָלטן באַשטימט אַ פריז פאַר מיין קאָפּ. די דייטשן איז דאָך געלונגען געוואָר צו ווערן פון די מענטשן אין דאָרף, אַז אַ פאַראַשוטיסטן גרופּע, און צווישן זיי אַ ייד, האָט אויסגעפירט דאָס „שטיקל אַרבעט". זיי האָבן אַלץ געטון אונדז אומצוברענגען. אין אַ פאַר טעג אַרום האָבן מיר וווייטער, אויף דעם זעלבן אָרט, אויפגעריסן אַ באַן, און איבערגעלאָזט פלוג־בלעטער, געשריבן דורך אונדז, אַז דאָס איז אַ „מתנה" צו דעם פרויען־יום־טוב (דער 8 מערץ איז אַ פרויען־יום־טוב אין רוסלאַנד) און נקמה פאַר דעם יידישן בלוט וואָס גיסט זיך בחינם אונטער זייער הערשאַפט.

אין דער אמת׳ן זענען אַלע אַקציעס, פון דעם מין, גלייך אייַנע צו דער אַנדערער. איך וויל דעריבער נאָר דערציילן איין פרט וואָס איז פאַרבונדן מיט פאַלן פונעם קאַמענדאַנט, פאַראַשוטיסטן קאַפּיטאַן — שומילין, וועלכן איך האָב ספּעציעל געשעצט פאַר זיין באַציונג און זיין פאַרשטיין יעדער יידישער פראָגע וואָס איז אַנטשטאַנען צווישן די פאַרטיזאַנער.

איך האָב דערהאַלטן אַ באַפעל צו גיין אויפרייסן אַ צוג. דאָס מאָל נישט ווי געווינטלעך, אויף דער ליניע בריסק—מאָסקווע, נאָר בריסק־פינסק. יעצט האָב איך שוין געהאַט אַ סך דערפאַרונג אין דער סאָרט מלאכה. איך האָב געוווסט אָפּצוהיטן די וואַרענונגען, נישט צו טרינקען קיין שנאַפּס (וואָדקאַ) פאַר וועלכער עס איז אַקציע, ווי די רוסן זענען דאָס געווינט צו טון, און צוליב דער סיבה זענען אַ סך אומגעקומען איידער זיי האָבן נאָך באַוויזן אויסצופירן עפּעס אַ פאַרניכטונגס־אַרבעט.

אונדזער גרופּע דערנענטערט זיך צו דער ליניע. אין דער פיצטערניש פון דער נאַכט האָט דער קאַמענדאַנט שומילין מיר איבערגעגעבן דאָס אָנפירן מיט דער אַקציע, ביים איבערגעבן מיר די לעצטע אינסטרוקציעס, האָט ער אונדז געהייסן וואַרטן ביים דאָרף טאַרקאָן נעבן אַנטאָפאָל, און אַליין איז ער אַוועק אין דאָרף אַריין. אין יענער צייט האָבן די דייטשן צוזאַמען מיט דער אוקראַיִשער וואַך, שוין געוווסט אַז דורך דעם דאָרף איז אַדורך אַ פאַראַשוטיסטן־גרופּע און האָלטן ביים צוריקגיין דורך דעם זעלבן וועג. ביינאַכט האָבן זיי אַרומגעריגלט דאָס דאָרף און געוואָרט אויף זייער „געווין". מיר האָבן דערווייל געוואָרט ביי דער ליניע אויף אַ באַן — נישט געוווסט וואָס עס קומט פאַר אַרום אונדז.

דאָס איז געיוען אין חודש מאי 1944, דאָס וועטער איז שוין געווען אויסגעלייטערט און די ערד באַוואָקסן מיט אַ ביסל שיטערע גרעזער אויף וועלכע מיר זענען געלעגן. קיין אַנדערע „דעקונג" האָבן מיר נישט געהאַט. די דייטשן האָבן דעמאָלט אַלע מאָל געפונען נייע פאַרטלען קעגן מינעס. פון צייט צו צייט איז אַדורכגעפאָרן אַ געפאַנצערטע מאַשין וואָס האָט געזוכט מינעס. אָבער מיט דעם האָבן זיי אונדז נאָר געהאָלפן. לויט די זיכעניש זייערע האָבן מיר געוווסט, אַז מיר וואַרטן נישט בחינם, אַז באַלד וועט אַדורך אַ צוג. אין די לעצטע מינוטן זענען מיר אַרויף אויף דער ליניע, מיר האָבן פאַנאַנדערגעלייגט די מינעס לויט דער פאַרטיזאַנישער שיטה: „טו און אַנטלויף!" און פלוצעם ביים צוריקציען זיך האָבן מיר באַמערקט אַ באַהעלטעניש מיט דייטשן. אין זעלבן מאָמענט האָבן זיי געעפנט אַ פייער פון לייכט געווער. מיר זענען נישט ווילנדיק אַריין אין אַ פאַרטיידיקונגס־קאַמף, כדי מיר זאָלן זיך קאָנען צוריקציען ביז דעם נאָענטן דאָרף, ווו עס האָט אויף אונדז געוואַרט דעם קאַפּיטאַן שומילין. ביים צוריקציען זיך האָבן מיר אָבער נישט פאַרגעסן זיך אומציקוקן, בכדי צו זען וואָס עס קומט פאָר אויף דער ליניע, אויב די מינעס רייסן אויף. דאָס איז בעצם געווען די אייניציקע פראָגע וואָס האָט אונדז געפייניקט. אין דער צייט ווען מיר האָבן געפירט דעם קורצן קאַמף מיט די דייטשן איז דערווייל דער צוג „אַרויפגעשפרונגען" אויף דער מינע. דער אויסגאַנג איז געווען אַ הערלעכער. די פאַרניכטונגס־כלים וואָס האָבן זיך געפונען אינעם צוג, זענען פאַרברענט געוואָרן דורך דעם אויפרייס פון אַ צוגעטשעפעטן צום צוג טאַנק מיט בענזין. עס איז זיך לייכט פאָרצושטעלן ווי דאָס האָט אויפגערעגט די באַן־וואַך, — און זיי האָבן געשיקט אַ מחנה סאַלדאַטן, אונדז צו כאַפּן. און פלוצעם, נישט וויסנדיק פון וווּ, האָט זיך אָנגעהויבן אַ שטאַרקע שיסעריי. וועו מיר זענען אַריין אין דאָרף טאַרקאַן, זענען דאָרטן שוין געווען דייטשע פאָרפאָסטנס. נישט דערפילנדיק דאָס, האָבן מיר אָנגעהויבן צו זוכן דעם קאָמענדאַנט. נאָך אַ פאָר מינוט זענען מיר שוין אַלע געווען צוזאַמען און זיך געקליבן צו פאָרלאָזן דאָס דאָרף. און פלוצעם, האָט זיך ווידער געעפנט אַ שטאַרקע שיסעריי. באין בריה האָבן מיר זיך אָנגעהויבן צו צעשפרייטן, כדי צו געפונען פאַסיקע פאָרטיידיקונגס ערטער. און איידער מיר זענען נאָך אַריין אין קאַמף, איז דער קאָמענדאַנט, קאַפּיטאַן שומילין, געפאַלן טויט. מיר האָבן אים נישט געקאָנט מיטנעמען מיט זיך, ווייל דער „ריקצוג" איז געווען אַ שווערער, און עטלעכע חברים זענען ראַנירט געוואָרן, און איך — צווישן זיי, איידער מיר האָבן זיך געקאָנט אַרויסקריגן פון דאָרף. די דייטשן זענען געווען צופרידן מיט דעם „געווינן" זייערן, ווייל פון די דאָקומענטן וואָס זיי האָבן געפונען ביים קאָמענדאַנט, האָבן זיי געוווסט וועמען זיי האָבן ליקווידירט. און עס האָט זיך פאַרשפרייט אַ קלאַנג אַז זיי האָבן געהרגעט דעם הויפט פון דער „באַנדע". מיר האָבן געשווויירן נקמה צו נעמען. אין אַ פאָר טעג אַרום האָבן מיר פאַרלייגט אַ פאַסטקע אויפן הויפט־וועג וואָס פירט קיין פינסק און צעשטערט צוויי מאַשינען מיט 8 דייטשן. נאָך שומילינס טויט בין איך אויסגעקליבן געוואָרן אַלס קאָמאַנדיר פון דער דיוועריסיע־אָפּטיילונג און צוזאַמען איז מיר געלונגען אויסצופירן 22 באַן־אויפרייסן, ווו די דייטשן האָבן באַצאָלט דעם טייערן פרייז אין אינוועסטאָר און אין מענטשלעכן כוח. וואָס איך האָב געשווויירן, האָב איך פולקאָם מקיים געווען. אַ שאָד נאָר די חברים וואָס זענען אַוועק פאָר דער צייט און זיי וועלן שוין מער נישט צוריקומען. הי"ד.

א לאנדסמאן צווישן פארטיזאנער

יונה שומאוויטש יעצט אין ישראל.

א רייַ אקציעס און איבערפאלן וואס א גרופע פארטיזאנער, — צווישן זיי דער פאר־טיזאן יונה שומאוויטש פון אסטראוו־מאז. — האבן אויסגעפירט אין ווילנער געגנט און אין די רודניקער וועלדער.

אויסצוגן פון דער צייטונג („פאר דער פרייהייט").

א גרופע פארטיזאנער האבן פארהאלטן א צוג אנגעלאדן מיט הייץ־מאטעריאל, די וואך איז ליקווידירט געוואָרן, דערהרגעט 5 דייטשן, 3 געפאנגען און צוגענומען קוילן־ווארפער און ביקסן.

אויפן וועג ווילנע—לידע, צוריסן די באן־ליניע, 50 רעלסן געשעדיקט, — 200 מעטער פון דער ליניע.

אויפן וועג ווילנע—גראדנע, האבן די פארטיזאנער אויפגעריסן א צוג וואס האט געפירט געווער צום מזרח־פראנט. 32 וואגאנען און איין לאקאמאטיוו געשעדיקט.

אויף די באן־ליניע צו אלקעניק, אויפגעריסן א צוג וואס האט געפירט מעל צום פראנט. 4 וואגאנען און א לאקאמאטיוו צערוסן און פערניכטעט.

אויפן שאסיי ווילנע—איישישקי — האבן די פארטיזאנער אפגעווארט די דייטשע אויטאס, געעפנט א פייער פון אויטאמאט־געווער אויף די געפאנגענערטע אויטאס. עס זענען דערהרגעט געווארן 13 סאלדאטן און איין אפיציר. אויך פערכאפט 2 מאשין־געווער, 6 ביקסן, 4 גראנאטן, באמבעס און פערשידענע אנדערע סארטן געווער.

אויף דער באן־ליניע ווילנע—גראדנע ביי ראדישקי, אויפגעריסן א צוג מיט מיליטער. די קרבנות נישט פעסטגעשטעלט.

אויפן וועג ווילנע—קאוונע אויפגעריסן א צוג מיט מיליטער. 4 וואגאנען מיטן לאקאמאטיוו זיך איבערגעקערט.

א פארטיזאנען גרופע האט אויפגעריסן 2 לאקאמאטיוון וועלכע זענען געשטאנען אויף דער סטאציע בז׳גרין, אויך פארברענט דעם בריק אויפן טייך מארטשענקא און צושמעטערט דעם גרויסן בריק איבערן קאנאל.

די פאַרטיזאַנער האָבן אויפגעריסן די דאמבע פון טייך מארטשענקא ביי ז׳גרין, וואָס פלעגט באַווען די מאַשינען פון די גרויסע פאַבריקן אין גז׳גיז׳וא. נאָכן אויפרייס האָט דאָס וואַסער פאַרפלייצט די פעלדער אַרום און דאָס וואַסער האָט אויפגעהערט פליסן קיין גז׳גיז׳וא. אין רעזולטאַט דערפון האָבן אויפגעהערט אַרבעטן די פאַפיר־פאַבריק, טערטאַקן און דערהויפט די פאַבריקן פון געווער.

צווישן וואקא און דאָרף מעלכאוויטש האָבן די פאַרטיזאַנער אָפגעווארט די דייטשן וואָס האָבן געפירט האָלץ פון וואַלד. דערהרגעט אַ אָפיציר און אַ סאָלדאַט, וועלכע האָבן נישט געוואָלט זיך אונטערגעבן, אויך געפאַנגען 7 סאָלדאַטן און צוגענומען דאָס געווער.

אויף דער באַן־ליניע ווילנע—קאוונע האָט אַ פאַרטיזאַנען־גרופע דורך אינטערלייגן אַ מינע פערהאַלטן אַ צוג וואָס איז געלאָפן צום פראָנט, פול מיט אָפיצירן און אונטער־אָפיצירן. געפענט אויף זיי אַ קאָנצענטרירט־פייער, די דייטשן האָבן אין דער בהלה אָנגעהויבן אַנטלויפן. אויפן שלאַכט־פעלד זענען געפאַלן 150 טויטע און 90 פערוווּנדעטע.

אין ראַיאָן קאשידאר אויפן וועג פון ווילנע־קאוונע, האָבן די פאַרטיזאַנער אויפ־געריסן אַ צוג געלאָדן מיט געווער, 4 וואַגאָנען און דער לאָקאָמאָטיוו האָבן זיך איבערגעקערט.

אולקעניקי. מיט דער הילף פון שטאַרקע־מינעס, האָבן די פאַרטיזאַנער אויפגעריסן די אויוונס פון סמאָלע אויסאַרבעטונג, וואָס האָבן פאַבריצירט סמאָלע פאַרן דייטשן מיליטער, די אויוונס האָבן אויפגעהערט אַרבעטן.

— סטאסילי. אַ פאַרטיזאַנען גרופע האָט אויפגעריסן אַ צוג מיט מיליטער. 7 וואַגאָנעס און דער לאָקאָמאָטיוו צושמעטערט.

— יאשוני. צווישן יאשוני און סטאסילי, צושטערט מיט 33 מינעס — 66 באַן־שינעס אויפן וועג ווילנע—לידע, צושטערט די באַן־ליניע אויף אַ לענג פון 400 מעטער.

אוכאני ביי אוראן, האָט אַ פאַרטיזאַנען אָפטיילונג אויפגעריסן אַ צוג וואָס האָט געפירט מיליטער פון פראָנט אויף אָפרו. 9 וואַגאָנען און דער לאָקאָמאָטיוו זיך איבער־געקערט. העכער 100 מיליטער לייט שווער פאַרוווּנדעט.

אַ פאַרטיזאַנען אָפטיילונג האָט אונטערגעצונדן דעם גרויסן בריק אויפן מיליטערישן שאָסיי ווילנע—גראדנע, בעת דער אַקציע האָט דער פיינט געפרווט אַוועקיאָגן די טאפפערע־קעמפער, עפענענדיק אַ פייער פון מאַשינען־געווער, אָבער די פאַרטיזאַנער

האָבן זיך געהאַלטן ביז דער בריק איז פאַלקאָם פערניכטעט געוואָרן. די אַקציע האָט געדויערט 3 שעה.

---

5 קילאָמעטער האָבן זיך נאָך זיי געיאָגט די שראַפנעלן וואָס זענען געפאַלן פון די נאָנטע דערפער, די קאָמאַנדע איז צוריקגעקומען גאַנץ אָן פערלוסטן.

די פאַרטיזאַנער האָבן זיך צעשפרייט אין דרום זייט, צפון און מזרח פון ווילנע. אין איין נאַכט צושמעטערט די פערבינדונגען אַרום שטאָט, ווילנע איז געוואָרן אָפגעריסן פון דער אויסערער וועלט. עס זענען צושטערט געוואָרן 500 טעלעפאָן און טעלעגראַף סלופעס — אויף דער לענג פון צענדליקער קילאָמעטער. בייַ די געסטאַפּאָ איז געוואָרן אַ גרויסע בהלה. זיי האָבן זיך פאַרפעסטיקט אין די קאַזאַרמעס, מורא האָבענדיק פאַר אַ געגנעראַל־אַטאַקע.

אַ פאַרטיזאַנען גרופע האָט אונטערגעצונדן די דייטשע קאָלאָניע יארקישקי, וואָס איז געווען אַ איסטראַטעגישער־באַזיס, אָלע שעפסן, קי און פערד אַריבערגעפירט צום באַזיס פון די פאַרטיזאַנער. אין די ביכער האָט מען געפונען רשימות פון פאַרטיזאַנער־אָנפאַלן דאָס זיי האָבן צוגעגנומען אינוועניטאַר —וואָס איז נישט ריכטיק געווען — פאַר די אַדמיניסטראַטאָרן האָבן די פאַרטיזאַנען־אָנפאַלן געגנוצט אַ מקור פון הכנסה.

— ווילנע. פאַרטיזאַנען אָפטיילונגען האָבן זיך אַריינגעריסן אין שטאָט און אויפגעריסן די טראַנספאָרמאַטאָרן פון די שטאָטישע עלעקטרי־סטאַציע און 2 פילטערן — אונטערערדישע — פון די שטאָטישע וואַסער־לייטונג.

— רודניקי. אַ פאַרטיזאַנען אָפטיילונג האָט געשטורעמט די תפיסה אין רודניקי, פאַרברענט 2 שאָפּעס, באַפרייט 27 אַרעסטירטע, געהרגעט 2 וועכטער, דעם תפיסה אויפזער און 2 וועכטער געפאַנגען. די פאַרטיזאַנער האָבן פאַרלאָרן 13 חברים.

— אולקיניקי. אַ שטאַרקע פאַרטיזאַנען אָפטיילונג האָט זיך פאַרפעסטיקט אויפן וועג ווילנע—גראָדנע ביים דאָרף פארצובע, און געוואָרט אויף דייטשע מאַשינען, מיט מיט קאַנצענטרירט־פייער פון אַ מאַשינען־וואַרפער האָט מען פאַרהאַלטן אַ מאַשין וואָס האָט געפירט 29 אָפיצירן פון די דייטשע־זשאַנדאַמעריע. 10 אָפיצירן דערהרגעט, 5 געפאַנגען, 4 זענען אַנטלאָפן. איינער וועלכער האָט געפרווט אַנטלויפן דורך שפרינגען פון די מאַשין איז געבליבן היינגען און דערשטיקט געוואָרן.

אַ אַנפאַל אויף דער קאַלייקע ביי דער סטאַציע איוואַצעוויץ ביי דער ליניע פינסק—באראנאוויטש—בריסק

פּאַרטיזאַן שלמה קיטאַ־עוויטש
אַ אסטראווער לאַנדסמאַן
געפינט זיך אין רוסלאַנד.

נאָך פּילע באַאַכטונגען וועגן דער צייט און טעטיקייט פון דער באַן האָט אַן אָטריאַד פון 18 פּאַרטיזאַנער באַשלאָסן, אין אַ געוויסן טאָג אין יאַנואַר 1943, דורכצופירן די אָפּעראַציע פון פּאַרניכטן דעם וועג וואָס האָט געהאַלפן די דייטשן פירן אַמוניציע און שפּייז אין דער אומגעגנט. פּאַרן דערנענטערן זיך פון צוג, זענען געוואָרן אונטערגע־לייגט מינעס אין דריי ערטער. נאָכן סיגנאַל אויפצורייסן, איז דער צוג געפלויגן אין דער לופטן, כמעט אַלע מיליטער לייט, פּאָליציי און ציווייל דייטשן זענען צושמעטערט געוואָרן.

וועגן אונדזער אָטריאַד האָט זיך דערנענטערט צום אָרט, און אונדזער קאָמאַנדיר סערגיי ארלאוו האָט געפרוווט אַריין אין אייגעם פון די צעשטערטע וואַגאָנען, איז ער דערשאָסן געוואָרן דורך איינעם פון די דייטשן. ער האָט זיך געראַנגלט 3 טעג מיטן טויט און געשטאָרבן.

אונדזער אָטריאַד — אויסער דעם געפאַלענעם קאָמאַנדיר — איז אַרויס גאַנץ און נישט געליטן מער קיין פּאַרלוסטן, נישט אין הרוגים און נישט אין פּאַרוווּנדעטע. מיר האָבן אַלעס צוגענומען וואָס ס׳האָט זיך נאָר געלאָזט: געווער פון עטלעכע און דרייסיק פּערזאָן, שפּייז און אַנדערע וויכטיקע אַרטיקלען, און מיט אַ גרויסן נצחון — אויך מיט אַ וווייטיק אין האַרץ צוליבן געפאַלענעם קאָמאַנדיר — האָבן מיר פּאַרטיזאַנער פּאַרלאָזט דעם פּלאַץ און צוריק אַוועק אין די וועלדער.

אַ פּאַרטיזאַנער עפּיזאָד

אין אַ געוויסן טאָג האָט זיך אַ גרופּע פון פּאַרטיזאַנער אָנגעטראָפן מיט אַ גרופּע באַוואָפנטע דייטשן. צווישן זיי האָט זיך אַנטוויקלט אַ קאַמף און איין דייטש איז אַרויס פון זיין פּאָזיציע און זיך געוואָרפן אויף דעם אָנפירער פון די פּאַרטיזאַנער, אַ רוס. אין קאַמף מיט די הענט האָט דער דייטש באַזיגט דעם רוס און אים געוואָרפן אויף דער ערד און אים געוואָלט שטיקן, דאָן איז אונטערגעלאָפן דער פּאַרטיזאַן שלמה קיטאייעוויץ און געסטראַשעט מיטן רעוואָלווער דעם דייטש. דערזעענדיק אים, האָט דער דייטש אָפּגעלאָזט דעם רוס און אויפגעהויבן די הענט אַלס צייכן אַז ער גיט זיך הינטער. מען האָט דעם דייטש אָפּגעפירט אין הויפּט־שטאָב פון די פּאַרטיזאַנער און מיטן דערשיסן דעם דייטש האָט מען מכבד געווען דעם אויבנדערמאָנטן יידישן פּאַרטיזאַן מיין ברודער, שלמה קיטאייעוויץ, וועלכער געפינט זיך היינט אין רוסלאַנד.

דערציילט פון זיין ברודער אברהם קיטאיעוויטש אין ישראל.

דער העלד הירש חיים דעסעל הי״ד

נקמה געניומען!

אין יענע שוואַרצע טעג, ווען מיליאָנען אונדזערע ברידער זענען געפירט געוואָרן צו דער שחיטה, האָבן זיך דאָך אויך געפונען אַזעלכע, וואָס האָבן זייערע לעבנס אָפּגעגעבן פאַר אַ טייערן פרייז. דערמאָרדעט פריער דייטשן, וויפל ס׳האָט זיך נאָר געלאָזט, און שפּעטער אַליין אומגעקומען מיט אַ העלדישן טויט. אַזוי איז געשטאָרבן אונדזער לאַנדסמאַן הירש חיים דעסעל (יעקל טאַנדייטער זון). געווען איז דאָס אין יאָר 1942 אין סלאָנים. די געסטאַפּאָ רוצחים זענען געקומען אים אַרעסטירן. ער אָבער איז געווען אַנטשלאָסן צו פירן אַ קאַמף. ער האָט זיך אַוועקגעשטעלט מיט אַ האַק ביי דער טיר און ווען די מונדירטע רוצחים זענען איבערגעשטיגן זיין שוועל זענען זיי געבליבן אָן קעפ. הערש חיים איז גלייך נאָכדעם אַליין אומגעקומען.

שמחה פאליאקעוויטש
תל־אביב

א טאג אין טרעבלינקע

דער צוג בלייבט שטיין אוֹן אַ מוראדיקע שפּאַנונג כאַפּט אַלעמען אַרום. דער מאַמענט דויערט אָבער קורץ, מען הערט באַוועגונגען צווישן די וואַגאָנען אוֹן באַלד הייבט ווידער אָן צו גיין די באַן, אָבער שוין מיט אַ צווייטן גאַנג, לאַנגזאַם ווי צו דערפאָרן אויפן ריכטיקן אָרט. עס פאַרהאַקט זיך דער אָטעם אוֹן אין אַ קורצער ווייל אַרום בלייבט דער צוג שטיין. מערדערישע הענט רייסן אויף די פאַרהאַקטע טירן מיט ווילדע חיה׳שע געשרייען צום אַראָפגיין.

עס שווינדלט מיר פאַר די אויגן, אָבער איך פאַרמאָג נאָך קרעפטן צו האַלטן זיך אויף די פיס, איך רייס מיך אַרויס פון דער איינגעפרעסטער מענטשן־מאַסע אין וואַגאָן. אַ סך פון די פריער שטייענדיקע אין ענגשאַפט פאַלן איצט אום פאַרשטייפטע, דער גרעסטער טייל באַווייזט נאָך אַראָפצוקריכן האַלב לעבעדיק. ביים אויסשטייגן באַמערק איך ווי דער צוג איז קירצער געוואָרן אויף מער ווי אַ העלפט. איך קען דאָס נישט פאַרשטיין. עס פאַרדריסט מיך וואָס איך בין נישט אין יענעם טייל צוג, וואָס איז נישט דערפאָרן קיין טרעבלינקע. איך קוק מיך אַרום אוֹן דערזע, נישט ווייט, אַ וואַקזאַל־געביידע מיט דער אויפשריפט „טרעבלינקע". עס הערט זיך דאָס שפילן פון אַן אָרקעסטער.

אין ערשטן אויגנבליק בין איך ווי צעמישט. וואָס שפילט דער אָרקעסטער? וואָס עפעס אויף דער באַן־סטאַציע? איך האָב מיר פאָרגעשטעלט, אַז איך פאָר גלייך אַריין אין די טויט־קאַמערן. בײַ דעם מאָמענט האָב איך מער ווי טויט אַרום זיך נישט געזען. און ווידער הייבן מיך אָן צו באַהערשן פיינפולע געדאַנקען, אויסגעמישט מיט אומפאַרשטענד־לעכע האָפענונגס־געפילן, אפשר געפינען מיר זיך נישט אין פאַרניכטונגס־לאַגער, נאָר אין דעם אַרבעטס־לאַגער טרעבלינקע נומער 1? איך אָטעם איין פרישע לופט, וואָס מישט זיך אין מיר אויס מיט די פאַרעיפושטע ריחות פון טויט־צוג. 4 אוקראינער אין טונקל גרינע אנצוגן הייבן אָן קלאַפן נעבן מיין וואַגאָן מיט אַ גומע איבערן קאָפּ, דאָס קלייבן זיי אויס, ווער עס איז נאָך פעיק אַראָפצוטראָגן די טויטע פון די וואַגאָנען אין די שוין צוגעגרייטע אָפענע גריבער. איך בין צווישן די אויסגעקליבענע, פיל אַזעלכע קלייבט מען אויס, ווייל עס זענען פאַראַן אַ סך טויטע אין די וואַגאָנען.

די ס. ס. און אוקראינער שלאָגן מכות־רצח מיט גומעס און שטעקנס. עס ווערן צעבלוטיקט פנימער און קעפּ פון די האַלב משוגענע יידן. פון די גומעס און שטעקנס שפריצט יידיש בלוט. ווילדע געשרייען פאַרהילכן: אויסשטעלן זיך אין ריי־ען.

עטלעכע טויזנט מענטשן שלעפּן זיך מיט פּעק, זעק, וואַליזעס, ראַנצן אויף די פלייצעס, צווישן זיי אַ טייל פרויען מיט קינדער אויף די הענט; אַלטע לייט, ווערן האַלטן זיך קוים אויף די פיס און ווערן אונטערגעהאַלטן פון זייערע נאָענטע קרובים. אַ מוטער שרייט מיט ווייענדיקע קולות און טרייסלט איר קינד, וואָס איז שוין טויט, טרייסלט עס ווי זי וואַלט עס געוואַלט אויפוועקן פון אייביקן שלאָף. קראַנקע מיט בלאַסע פנימער באַמיען זיך צו מאַכן געזונט און רירעוודיק אונטער די שטרענגע באַפעלן פון די מערדער.

עלטערן היטן אָפּ זייערע קינדער, אַז זיי זאָלן זיך נישט פאַרלירן. פון אַנדערע ערטער הערט מען שרייען און ווייענן קינדער, וואָס זוכן זייערע פאַרלוירענע עלטערן. מען הערט רופן נעמען פון אַזעלכע, וואָס האָבן זיך פאַרלוירן פון זייערע נאָענטסטע, עס שרייען פון פאַרצווייפלונג די, וועלכע האָבן אין די וואַגאָנען געלאָזן טויט זייערע נאָענטסטע קרובים. אין אַ דערבייאיקן וואַגאָן שטייט אַ יונג פאַרצווייפלט מיידל, וואָס וויל נישט אַרויסגיין פון וואַגאָן. דאָרט איז טויט געבליבן איר מוטער, מיט וועלכער זי וויל זיך נישט שיידן, מערדערישע הענט טוען זיך שנעל מיט איר דערליידיקן און שלעפּן זי אַרונטער. אַ געדראַנג פון טויזנטער יידן, אַלט און יונג, קראַנקע און געזונטע. צונויפגעדריקט אין ריי־ען, באַוועגן זיך לאַנגזאַם אַלע אין ריכטונג צו דער „וואַקזאַל־ געבײדע, אונטער די אַרדענונגס־באַפעלן פון אוקראינער און דייטשן. אַ טייל מערדער קוקן אויף די יידן מיט עפעס אַ פאַרדעכטיקן, צוריקגעהאַלטענעם חיות׳דיקן בליק און באַפעלן מיט אַ צינישן געלעכטער שנעלער זיך פאַרטיק מאַכן צום רעגיסטרירן זיך... אויף דער צווייטער זײַט וואַקזאַל...

וועג לענג אויס דער באַן־ליניע איז שוין געווען אָפּגעריניקט פון די אַלע, וואָס האָבן געדאַרפט אַריבערגיין דעם „וואקזאַל", זענען נאָר געבליבן די, וואָס זענען אויסגעקליבן געווארן צו באַגראָבן די טויטע פון די וואַגאָנען. מען סאָרטירט אונדז אין גרופּן צו 10 מאַן. אומגעפער ביי אַ 20 אַזעלכע גרופּן זענען מיר געווען. מען טרייבט אונדז ווידער אַריין אין די וואַגאָנען, און דער צוג רירט אויף אייניקע מינוטן, ביז ער בלייבט ווידער שטיין. נישט ווייט פון דעם אָרט, צווישן זאַמדיקן באָדן, אַרומגערינגלט מיט סאָסנע וועלדלעך, געפינען זיך אויסגעגראָבענע גריבער. די מערדער באַפעלן אַראָפצוטראָגן די טויטע און אַריינשליידערן אין די גריבער, די אַרבעט מוז צוגיין שנעל לויט די באַפעלן

פון די מערדער. פון מיין גרופע שטייען אייניקע אין די וואַגאָנען און שלעפּן אַרונטער די טויטע, אוּן די וואָס שטייען אויף דער ערד, טראָגן זיי אַריבער צו די גריבער.

שטייען די מערדער און קוקן זיך צו ווי צו אַ געווײַנלעכער אַרבעט, ווי מיר שלעפּן די טויטע און ווי מיר ברעכן זיך אין דרייַען. מיר טראָגן און שלעפּן געיאָגטע, נישט דעם אָטעם צו כאַפּן, מיר זענען ווי לעבעדיקע מומיעס, וואָס באַוועגן זיך ווי היפנאָטיזירטע, נאָכן ווילן פון די מערדער, געטריבן פון ווילדע געשרייַען און אומרחמנותדיקע קלעפּ. ס. ס. לייט מיט אויסגעשטעלטע ביקסן שטייען אין די זייטן און אָבסערווירן, צי יעדער באַוועגט זיך לויט זייערע ווילדע באַפעלן.

פיל פון די באַגרעבער האָבן דערקענט אין די טויטע זייערע נאָענטע קרובים. ווען וועלכער פון די באַגרעבער האָט נאָך געקענט דערביי אַרויסווייזן גענפילן פון צוזאַמענברוך, האָבן דאָס די מערדער גלייך דערשטיקט מיט דער הילף פון שטעקנס און גומעס. געווען פיל פאַלן פון דערשיסן ביים שלעפּן די טויטע, בפרט די, וועלכע האָבן זיך פיזיש אייניגעבראָכן. מיינע פאַרשטיינערטע גלידער ווערן אין מיר דערציטערט, ווען איך מוז מיין אָלטן פריינט בוב שלעפּן צום אָפּענעם גרוב. זיין ווילן איז דאָך געווען שטאַרבן נישט אָנקוקנדיק טרעבלינקע... איך בין אים מקנא, וואָס ער קען שוין נישט זען און פילן דעם דאָזיקן שוידער. שנעל ווערט דער צוג אויסגעלייַדיקט און פאַרט אָפּ מיט די ליידיקע וואַגאָנען אין דער זעלבער ריכטונג פון וואַנען ער איז געקומען. איינצלנע פון די מערדער פאָרן מיט, און מיר בלייבן נאָך פאַרזאַמלט. עס זעט אויס, אַז מיר זענען נאָך נישט פאַרטיק מיט דער אַרבעט.

די מערדער באַפעלן: מיר זאָלן זיך אויסזעצן. ווער עס וועט זיך רירן פון אָרט, וועט אַריינגעשליידערט ווערן אין דעם אָפּענעם קבר. מיר בלייבן זיצן, יעדע גרופּע באַזונדער. אַלע זענען פאַרשטומט. קיינער רעדט נישט. מען קוקט אַפילו נישט איינער אויפן צווייטן. קיינער קען נישט רעדן. די טויט־אַטמאָספער האָט אונדז באַהערשט. אַלץ איז אָפּגענומען, אָפּגעטויט, יעדע אייגנשאַפט פון פילן און טראַכטן, מיר זענען איצט שאָטנס פון מענטשן, וואָס זייער לעבן איז שוין אַוועקגענומען.

זיצן מיר אַזוי אומבאַוועגלעך, אַרומגערינגלט מיט וואַלד און אָפּענע מאַסן־קברים. עס האָט אונדז שוין אויפגעהערט צו קימערן דאָס שוידערלעכע, עס שרעקט שוין נישט מער דער טויט. עס איז פאַרלוירן געגאַנגען דער ווילן צום לעבן, ווייל מען האָט אויפגעהערט צו טראַכטן. מען פילט נישט די ווַאַרעמקייט פון דער זון און נישט קיין ציטער פון דעם גרויל. מען האָט אויפגעהערט צו זיין מענטשן.

אַזוי גייט פאַרבי אַ שעה־צוויי, וואָס ציט זיך ווי אַן אייביקייט, די זון איז שוין געגוג הויך אויפגעגאַנגען אויפן הימל, ווַאַרעמט און באַלייכט די מערדער און זייער אַרבעט.

עס דערהערט זיך דאָס קלאַפּן פון באַן־רעדער, עס דערנענטערט זיך צו אונדז די אַנדערע העלפט פון צוג, וואָס איז געבליבן ערגעץ צווישן אַ וואַלד.

די מערדער באַפעלן: אויפשטעלן זיך! און ווידער די זעלבע ווילדע יאָגעניש אַראָפּצושלעפּן די מתים פון די וואַגאָנען. דאָסמאָל איז דאָ וווייניקער טויטע, אָבער דער גרעסטער טייל זענען פרויען און קינדער.

אין איין וואַגאָן שטויסן מיר זיך אַן אויף אַ טויטער פרוי, וועלכע ליגט צוזאַמענגעדריקט מיט אַ קינד, וואָס איז געבליבן אין אירע פאַרשטייפטע הענט. זיכער האָט די מוטער איר טויט קינד נישט אַרויסגעלאָזט פון די הענט, עס צוגעדריקט צו זיך מיט מוטערלעכער ליבע און פאַרצווייפלונג, פילנדיק, אַז אויך זי שטאַרבט צוזאַמען

מיט איר קינד. דאָס מויל פון דער מוטער איז אַזוי געבליבן פאַרקרימט ביי דער לעצטער קללה, וואָס זי האָט געגעבן דער וועלט פון די מערדער.

אין די וואַגאָנען געפינט מען ליגן אויסגעטונקען אין כלאָריק־קאַלך שפּילצייג פון קינדער, ווייסע ברויטן, איינגעפאַקט גערויכערט פלייש, ציגאַרן־שאַכטלען, ברילן, דער איינציקער אָנדענק פון די וואָס האָבן מיטגעמאַכט דעם לעצטן וועג אין די טויט־צוגן.

ווען די מערדער האָבן פעסטגעשטעלט, אַז מיר זענען שוין פאַרטיק מיט דער אַרבעט, ווערן די גרופּן פונאַנדערגעטיילט. דער גרעסטער טייל בלייבט אָבער אויף די זעלבע ערטער אוּן איך האָב זיי שוין מער נישט געזעען. איך געפּין זיך צווישן די גרופּן, וואָס ווערן געטריבן לענגאויס דער באַן־ליניע, וואָס זענען ביי די זייטן באַוואָקסן מיט ביימער, אין דער ריכטונג צום פאַרניכטונגס־לאַגער.

מיט לאַנגזאַמע טריט, קוים וואָס מען שלעפט די פיס, דערנענטערן מיר זיך צום אָרט פון די צום טויט־פאַרמשפּטע, צו דער „וואקזאַל״־געביידע. איצט הערט מען שוין נישט דאָס שפּילן פון אָרקעסטער. נישטאָ וועמען איצט צו נאַרן. די פאָר צענדליק קרבנות, וואָס ווערן איצט געטריבן, פאַר זיי דאַרף מען שוין נישט קיין אָרקעסטער, מיר זענען שוין פאַרטויבט און מאַכטלאָז.

צווישן מיין גרופּע געפינען זיך טשעכישע יידן, וואָס ווייסן נאָך אַלץ נישט, וואָס פאַראַ גורל עס דערוואַרט זיי. איינער מיטן צווייטן טאָר זיך נישט צוזאַמענרעדן, ווער עס היט נישט אָפּ די פאַראַדענונג, ווערט זיין קאָפּ געשפּאָלטן מיט דער הילצערנער קאָלבע פון ביקס.

מיר גייען אַריבער די וואקזאַל־געביידע, עס מאַכט אַן אייַנדרוק פון אַ ריכטיקן וואקזאַל. אַ פענסטערל פון אַ קאַסע, שילדלעך מיט אויפשריפטן פון פאַרשידענע שטעט, פאַרמאַכטע טירן מיט פאַרשידענע אויפשריפטן. אַ באַאַמטער פון דער דאָזיקער געביידע, אין אַ גראַנאַט אָנצוג, קוקט זיך צו ווי מיר ווערן געטריבן פון די מערדער דורך דער דאָזיקער געביידע, וואָס פוסטעוועט איצט. מיר גייען אַדורך אַן אויסגעטרעטענעם פלאַץ אוּן עס איז לייכט צו דערקענען, ווי הונדערטער טויזנטער פיס זענען דאָ פאַרביי. עפּעס שרעקלעך באַאומרויקנדיק האָט אויסגעזעען דער פלאַץ, וואָס איז געווען הויך אַרומגעצוימט מיט שטעכעדיקער דראָט. מען זעט נאָך דאָ אַרומוואַלגערנדיקע זאַכן, ווי אַלטע מלבושים, צעריסענע וואַליזעס, כלים. די טשעכישע יידן קוקן זיך באַאומרויקט אַרום, אַ מוראדיק געפיל כאַפּט אַלעמען אַרום, מיר בלייבן אַ ווייל שטיין אוּן באַלד פירט מען אונדז ווייטער, צווישן אַ גאַנץ הויכער וואַנט פון דראָט, באַדעקט מיט צווייגן אוּן קאָנצן.

מיר גייען פאַרביי אַ לאַנגן אוּן ברייטן גרוב, אָנגעוואָרפן מיט שטעכעדיקער דראָט. אוּן באַלד דערזעט מען הילצערנע טורעמס, פון וועלכע עס קיקן אַראָפּ מערדער ביי אָנגעשטעלטע גרויסע מאַשין־ביקסן פון אַלע זייטן. עס נעמט אַרום אַ שרעקלעך געפיל. נישטאָ שוין קיין וועג אויף צוריק.

מיר ווערן ווייטער געטריבן אויף אַ פרישן גרויסן פלאַץ, וואָס איז געוואַלדיק אַרומגעצוימט, אייניקע מאָל גאַנץ הויך מיט אַ נעץ פון געדיכטן דראָט. אויפן מיטן פלאַץ שטייט אַ גרויסע געביידע, ביי די זייטן שטייען באַראַקן, מען זעט לאַסט־אויטאָס, פון דערווייטנס זעט מען אַ סך ציווילע מענטשן אוּן מיליטעריש־באַוואָפנטע מערדער, אין שוואַרצע אוּן גרינע אנצוגן. עס דרייען זיך אַרום מערדער מיט האַנט־גראַנאַטן, אויטאָמאַטן, רעוואָלווערן אין די הענט. מען זעט נאָך רעשטלעך פון דעם פריער גרויזאַמען צוג פון דער פיל טויזנט־קעפּיקער מאַסע. זיי זענען נאָקעט אוּן ווערן געטריבן „זיך באַדן״, אין דער ריכטונג צום גרויסן באַראַק, וואָס שטייט אין מיטן פון ריזן־פלאַץ. עס

הערן זיך מוראדיק ווילדע געשרייען פון די מערדער, געשרייען פון פאַרצווייפלטע יידן, וועלכע האָבן דערזעען דעם טויט, די געשרייען ווערן אויסגעמישט מיט בילן פון צעווילדעוועטע הינט, דאָס אַלץ זאָגט אָן דעם סוף פון לעבן.

די פריש־געקומענע טשעכישע יידן קוקן אומרויק אויף אַלע זייטן, זיי קענען נישט פאַרשטיין, ווו זיי געפינען זיך, אין זייערע צעשראָקענע אויגן און בלייכע פנימער דערקענט מען, ווי עס פיניקן זיי ווילדע געדאַנקען. ווו זענען זייערע קרובים, וואָס זענען דאָ פריער אויסגעשטיגן? ווו איז די אַרבעט אין דעם לאַגער, וואָס זיי האָבן זיך פאָרגעשטעלט? ווו־אַהין גייען די נאַקעטע מענטשן? וואָס באַדייטן די ווילדע געשרייען? אַ מוראדיקע שרעק און הילפסלאָזיקייט באַהערשט אַלע. פאַר מיר איז אַלץ קלאָר. איך וואַרט אָפּ דעם טויט, וואָס איז אומפאַרמיידלעך אין דעם דאָזיקן גיהנום.

מיר שטייען אַזוי אַ קורצע צייט מיט אַראָפּגעלאָזטע אויגן. מען האָט מורא צו קוקן אין די אויגן פון די טריאומפירנדיקע מערדער, מען קוקט אויף דער ערד, וואָס וועט אונדז באַלד אין איר אייביקייט פאַרשלינגען. אַזוי שטייען מיר אַרומגערינגלט מיט מערדער, וואָס וואַרטן־אָפּ דעם באַפעל, וואָס צו מאַכן מיט אונדז.

עס באַווייזט זיך אַן ס. ס.־אָפיציר מיט אַ טויטן קאָפּ אויף דער ברוסט, מיט אַ פיסטאָלעט אין דער האַנט, באַגלייט פון אַ אוקראיִנער, וועלכע האָבן אונדז געטריבן, און מען הייבט אָן ווידער פונאַנדערטיילן די גרופן. איך מיט נאָך אייניקע יידן ווערן צוגעפירט צווישן גרויסע בארַאַקן, וועלכע זענען אָנגעפילט מיט מלבושים און שוכוואַרג. אין אַ ווינקל פון אַזאַ בארַאַק זיצן אייניקע יידן און ציען רינגלעך אויף שטריקלעך. מיר בלייבן זיצן אַזוי ווי זיי, די פיס אונטער זיך, ביי פולע קעסטלעך מיט רינגלעך און ציען עס אויף שטריקלעך, ביז זיי ווערן פול צום פאַרבינדן.

שטייען פאַר אונדז אַזוי קעסטלעך אָנגעפילט מיט פאַרטסיגאַרן, קינדער־רינגעלעך, קידושין־רינגען. אין יעדן רינגל, וואָס איך נעם אין דער האַנט, דערקען איך דעם רינג, וואָס איך האָב מיין פרוי אָנגעטון. אין יעדן רינגל זע איך די האַנט פון מיין פרוי, וואָס האָט דאָס רינגל געטראָגן. איך זע זי אינגאַנצן. פון יעדן רינגל שטייט פאַר מיר מיין מוטער, מיין שוועסטער, וועלכע האָבן אויך אַזעלכע רינגען געטראָגן. זיי גיפינען זיך שוין אין טרעבלינקע 3 וואָכן, און באַלד גיי איך צו זיי. אַ ים פון פינגערלעך, וועלכע זענען נאָך מיט קורצע טעג און שעהן געווען אויף לעבעדיקע הענט, וואָס האָבן אין די פינגערלעך געזען אַ „סימבאָל" פון ליבע אַן איבערגעגעבנקייט. אַזוי זיצן מיר ווי פאַרגליווערטע און מאַכן די פאַרשאָלטענע אַרבעט. אַזוי באַווגען מיר זיך ווי היפנאָ־טיזירטע, לויטן ווילן פון די וואַכעדיקע נעבן אונדז מערדער.

אין מויל איז אַזוי טרוקן מיט שטויב. עס וואָלט זיך אַזוי געוואָלט אַ שלוק טון אַ ביסל וואַסער צו דערהאַלטן נאָך די קרעפטן, וואָס גייען לאַנגזאַם אויס.

אַ יינגל פון אַנטקעגנאיבער אונדז, וואָס טוט אויך די זעלבע אַרבעט, בעט ביי אַ מערדער אַ ביסל וואַסער. דער אוקראיִנער ווייזט אים אויף אַן עמער וואַסער, וואָס שטייט נישט ווייט פון אונדז ביי אַ לייטער. דאָס געפיניקטע יידישע יינגל, וואָס זעט אויס אַזוי שרעקלעך פאַרמאַטערט מיט פאַרטריקנטע ליפן, הייבט זיך אויף און גייט צום עמער, דער אוקראיִנער גייט אים נאָך. דאָס יינגל בייגט זיך איין איבער דעם עמער, מיט אַן אָפן מויל, ווי ער וואָלט געווואָלט דעם גאַנצן עמער וואַסער איינשלינגען. בעת דאָס יינגל בייגט זיך אַזוי, גיט אים דער אוקראיִנער אַ קאָפּ אין פנים מיטן זעלנעריש שטיוול און טרעפט אים גלייך אין די אויגן אַריין. דאָס אומגליקלעכע יינגל כאַפּט זיך פאַרן אויסגעהאַקטן אויג. אַ שטראָם בלוט גיסט זיך אין זיין אָפן מויל — אָנשטאָט דעם וואַסער צום טרינקען.

רער אוקראינער לאַכט סאַדיסטיש און פרעגט זיך אויף פויליש׃ „וועסט נאָך וועלן טרינקען? — מאָרש צו דער אַרבעט!" דאָס יינגל קאָרטשעט זיך איין פון ווייטיק און ווערט אַוועקגעשלעפּט פון מערדער.

און מיר זיצן נאָך אַלץ אַרויף אויף די שטריקלעך די ריינגלעך. אונדזערע הענט ציטערן צוזעענדיק די דאָזיקע סצענע. איך פיל שוין נישט, אַז אין מויל איז מיר אַזוי שלעכט, אַזוי טרוקן די צונג, באַקלעפּט מיט זאָמד. איך דאַרף שוין נישט קיין טראָפּן וואַסער אין מויל.

אויפן טויט־פּלאַץ איז איצט שטיל. די געשרייען פון די, וואָס מען האָט געפּירט זיך „באָדן", האָבן אויפגעהערט. די קולות זענען פאַרשלונגען געוואָרן אין די טויט־קאַמערן. בלויז צו אונדזער פּיין נעמט נישט קיין סוף. מען זעט פיל מערדער זיך אַרומדרייען אין אַ שיכורן צושטאַנד. פון דערווייטנס רוישן אומאויפהערלעך מאָטאָרן, פון לאַגער־פּלאַץ פאָרן אַרויס און אַריין לאַסט־אויטאָס. דער גיהנום האָט געביטן זיין אויסזען. אַ פריש אָנגעקומענער וואָלט דורכאויס נישט פאַרשטאַנען, אַז ער געפינט זיך איצט אין אַזאַ שרעקלעכן פאַרניכטונגס־לאַגער.

ווי לאַנג וועלן אונדז די מערדער נאָך אַזוי מאַטערן? פאַרוואָס קען איך נישט שטאַרבן אַזוי ווי מיין אַלטער פריינט אין וואַגאָן? פאַרוואָס ווילן די מערדער אונדז דערשיסן? זיי קוועטשן פון אונדז נאָך אַרויס דאָס ביסעלע כוח, וואָס נוצט זיי נאָך צום אויפציען די ריינגלעך. עס ברעכן די גלידער. איך פיל נישט מיינע אָפּגעשטאָרבענע פיס, וואָס ליגן אייגנעבראָכן אונטער מיר. ווי לאַנג זיצן מיר שוין דאָ? טעג? יאָרן? אַן אייביקייט פון אומענדלעכער פיין.

די זון איז אַרונטער אונטער די באַראַקן־וועגן. אין שאָטן לייכט דער גאָלדענער באַרג פון די אויפגעצויגענע ריינגלעך, וואָס וועלן געפאַקט אין זעקלעך.

פלוצעם דערהערט זיך פייפן. שכורע מערדער מיט ווילדע קולות רופן׃

— אויפשטעלן זיך!

אַ דערציטערטער רייס איך מיך אויף פון דעם אָרט און פאַל צוריק אַנידער, די פיס זענען מיר איינגעבראָכן. איך קען שוין מער נישט שטיין. עס פרוווון מיך אונטערהאַלטן די, וואָס האָבן מיט מיר געאַרבעט. אין דעם מאָמענט לויפט צו אַן אוקראינער און הייבט אָן מיט אַ גומע אונדז צו שלאָגן איבער די קעפּ. עס רינט בלוט פון די פּנימער און קעפּ. אים צו הילף קומען נאָך אַנדערע מערדער און שלאָגן אונדז איבערן גאַנצן לייב. זייערע גומעס ווערן אויסגעטונקען אין אונדזער בלוט. איצט קען איך שוין שטיין אויף די פיס. האַלב משוגענע ווייסן מיר נישט, וואָס מיר זאָלן טון, וואָס די מערדער פאַרלאַנגען פון אונדז, אָנקוקנדיק די ווילדקייט פון די מערדער אין שכורן צושטאַנד, דאָס חיה׳שע ברומען מיט קריצנדיקע ציין און ווילדע אויגן, וואָס זענען אַזוי בלוט־דורשטיק. די צעטראָגנקייט און די שרעק, וואָס איז אויסגעגאָסן ביי יעדן געפייניקטן ייד אויפן צעבלוטיקטן פנים, זאָגט אָן, אַז אונדזער גורל איז געצייכנט. ווער ווייסט, וואָס פאַראַ טויט די ווילדע מערדער האָבן פאַר אונדז אויסגעקליבן צו שטילן זייער איצטיקע ווילדקייט.

עס קומען אָן ס. ס.־מענער און הייסן טרייבן אַלעמען צום אַרויסגאַנג דורך אַ טויער פון דראָט, נעבן דער באַן־ליניע, ווו עס שטייט אַ לוידיקער קורצער צוג און ווו לאַסט־אויטאָס פירן צו מלבושים געפאַקט אין ראָלן.

וואָס זאָל דאָס באַדייטן? נישט טויטן פירט מען אונדז? די מערדער שפּילן זיך נאָך מיט אונדזער גורל? מען וועט וויסן אַרבעטן, וועלן די כוחות גייען שוין אויס.

פון דערווייטנס הינטער אונדז טרייבט מען נאָך אַנדערע יידן אויפן זעלבן אָרט. פון דער הינטערשטער פֿאַרטיע דערטראָגן זיך משוגהדיקע לידער, וואָס גרילצן אין מיינע אויערן. דאָס געזאַנג, ווי געשרייען פון משוגעים, ווערט אויסגעמישט מיט אַ חזקדיק לאַכן פון די צעיושעטע מערדער, וואָס קייכן און וויילן זיך פון זייערע קרבנות. אונדזער גרופּע פֿאַרנעמט אַן אָרט נישט ווייט פון צוג. מיר בלייבן שטיין וואַרטנדיק, ביז עס ווערן אָנקומען די טרייבנדיקע פון הינטער אונדז. עס דערנענטערט זיך דאָס געזאַנג פון די גרופּעס יידן, וואָס ווערן געטריבן אין מיליטעריישן מאַרש. זיי מאַרשירן פֿאַרביי אונדז, אַרומגערינגלטע מיט פיל באַוואָפנטע מערדער.

עס גייען לעבעדיקע מתים און שלעפּן צום טאַקט זייערע פיס, וואָס זענען ווי שטאָלצן, וואַרפן מיט די הענט, וואָס הענגען ביי זיי נאָך ווי די בייטשן. שרייען פון די מיילער אַ משונה־דיק לידּ, וואָס ווערט דיריגירט פון די וואַנדאָלן. אַ שדים־מאַרש מיט אַ דיבוק־געשריי פון די הונדערטער טויזנטער יידן, וואָס די טרעבלינקער קאָלך־אויוונס האָבן דאָן שוין געהאַט איינגעשלונגען.

די לעצטע גרופּע, וואָס ווערט געטריבן, באַשטייט פון 12—15 יידן. עס שלעפּט זיך נאָך אַ יונגערמאַן, ווועלכער ווערט שטאַרק געשלאָגן. דער דאָזיקער ייד קאָרטשעט זיך אונטער די גומי־שטעקנס, וואָס פֿאַלן אויף אים און שרייט און רופט עפּעס מיט אַן איבערנאַטירלעכן כוח. די דאָזיקע גרופּע ווערט גלייך איזאָלירט פון אַלע. מיט שרעק קוקן מיר צו זיי און קענען נישט פֿאַרשטיין, וואָס עס קומט פֿאָר. צו די געשרייען פון דעם איינעם פֿאַרייניקן זיך נאָך מער פון דער גרופּע. מען דערהערט אויסרופן יידן... יידן... אַ טויט.. שנעל קומען נאָך אַנדערע מערדער, ווועלכע רינגלען אַרום די דאָזיקע גרופּע און שלעפּן זיי אַוועק טיפער אין פעלד. פונדערווייטנס, אין דער לופט, צעטראָגן זיך די זעלבע געשרייען פון די געשלאָגענע. די מערדער האַנדלען געוואָלדיק שנעל און פֿאַרשלעפּן די קרבנות. די צעיושעטע מערדער הייבן אָן איך אונדז שלאָגן און טרייבן אין דער זעלבער ריכטונג. מען באַפּוילט אונדז שנעל זיך אויסטון. אַלע רייסן פון זיך אַראָפּ די קליידער, מיר בלייבן נאַקעט. דאָס אַלץ קומט פֿאָר מיט אַ בליץ־שנעלקייט, לויט די באַפוילן פון די מערדער.

מיט ווילדע געשרייען באַפוילן די מערדער זיך אויסשטעלן אויף די קני מיט די הענט הויך אויסגעצויגן. די פּריער פֿאַרשלעפּטע גרופּע ווערט געשלאָגן מכות־רצח. דער יונגערמאַן, וואָס האָט פּריער געשריען, ליגט שוין אָן אַ זייט אויפן זאַמדיקן באָדן אַ טויטער. די גאַנצע גרופּע ווערט מוראדיק געקאַטעווועט. עס קומט אַ מערדער מיט אַ הונט, ווועלכער רייסט און בייסט שטיקער פון די, וואָס ווערן אַזוי שרעקלעך געשלאָגן און געשטאַכן מיט באַגנעטן. איך פֿאַרמאַך די אויגן. זאָל איך בעסער נישט זען, וואָס עס טוט זיך. פֿאַרוואָס אַזוי פיל מאַטערניש פֿאַרן טויט? דער טויט אַליין איז דאָך נישט אַזוי שרעקלעך ווי דער גרויל און פּיין פֿאָר אים. פֿאַרוואָס קלאַפּט נאָך מיין האַרץ? פֿאַרוואָס לעב איך נאָך?

אָבער אין דעם שרעקלעכן גיהנום טרעבלינקע קומט נישט אָן דער טויט אַזוי לייכט. די מערדער האָבן ליב די סאַדיסטיש־בלוטיקע שפּיל מיט זייערע קרבנות און מיר מוזן פֿאַרגליווערטע אַזוי קניען.

ווען פון דער גאַנצער גרופּע יידן איז שוין געווען אַ שטיק בלוטיק־מאַסע, הייבט אָן אויטאָמאַט שיסן איבער אונדזערע קעפּ. איצט מעג איך שוין מיינע אויגן אויפמאַכן. די מענטשן־פּרעסער קריגן מיטלייד אויף אונדז און שוין וועט אַ קויל אָן ענדע מאַכן צו אונדזערע ליידן.

גאָט מיינער! קיינער פֿאַלט דאָך נישט טויט פון אונדז! אויטאָמאַטן שיסן און מיר אַלע קניען ווייטער מיט די אויסגעצויגענע הענט! וואָס קומט דאָ פֿאָר? דאָס שפּילן זיך די מענטשן־פרעסער אַזוי מיט אונדז. אַזוי לייכט קומט נישט אָן דער טויט אין טרעבלינקע פון די וואָס זענען נישט באַלד געטויט געוואָרן אין די גאַז־קאַמערן.

טויט־פֿאַרגליווערט, דערפיל איך שטאַרקע קלעפּ אויף מיין נאַקעטן קערפּער. ווי לאַנג עס האָט געדויערט, ווי די גומי־שטעקנס האָבן איבערגעריסן מיין פֿאַרגליווערונג, געדענק איך נישט. איך האָב דערזען אַרום זיך שטייענדיקע שוין אויף די פּיס נאַקעטע יידן. די מערדערלעכע קלעפּ האָבן מיך צוריק אויף די פּיס געשטעלט. מיט ווילדע באַפעלן ווערן מיר געיאָגט צוריק צום צוג.

איך לויף נאַקעט נישט וויסנדיק, וואָס מיט מיר טוט זיך, ווי געטראָגן פון אַ שטורעם־ווינט. ביים צוג שטייען יידן און פילן אָן די וואַגאָנען מיט די גרויסע פּעק מלבושים. מיר ווערן צוגעטריבן צו אַ וואַגאָן. איך מיט נאָך אַנדערע זעקס יידן קריכן אַרויף אויף אַ וואַגאָן און פֿאַרפּאַקן די מלבושים, וואָס מען דערלאַנגט אונדז פון אונטן. דער וואַגאָן ווערט לאַנגזאַם פֿאַרפולט. די מערדער ווילדעווען און יאָגן־צו די אַרבעט.

איך דערפיל אַ שטאַרקע שרעק פון אַזאַ טויט, וואָס איך האָב מיט מינוטן צוריק געזען. עפּעס הייבט מיר אָן שווינדלען פֿאַר די אויגן. איך וויל אַנטלויפן! עס פֿאַלט מיר איין אַ געדאַנק: אפשר זיך באַהאַלטן אָט דאָ, אין דעם לאָך צווישן די קליידער, ווער וועט דען זען? די מערדער זענען שיכור און זענען מיך נישט. די יידן, וואָס זענען מיט מיר, ווען איך לאָזן צוערשט אַראָפּגיין, איך וועל בלייבן דער לעצטער און זיך באַהאַלטן אין דעם לאָך, וואָס איך גרייט פֿאַר מיר צו, איינפּאַקנדיק די ראַלן. מען מוז אַנטלויפן פון דעם שרעקלעכן גיהנום!

דער געדאַנק צעטרייסלט מיינע אָפּגעטויטע נערוון. יעדע סעקונדע, וואָס פֿאַרציט זיך, — זענען שהן. דאָס פּענצטערל פון וואַגאָן פֿאַרשטעל איך, אַז עס זאָל נאָך מער טונקל ווערן, דער געדאַנק און ווילן צו אַנטלויפן איז ביי מיר אַ ספּאָנטאַנער אויסברוך, וואָס האָט מיך איינגאַנצן צעטרייסלט. נישט פון קעלט טרייסלט זיך איצט מיין נאַקעטער קערפּער אין דעם פֿאַרנאַכט אין דעם וואַגאָן, דאָס אַרבעט מיין אונטערבאַווּסטזיין, דאָס האָבן זיך צעשאָקלט די פריער אָפּגעמויטע נערוון. עס טרייסלט זיך מיינע הענט און פיס, עס וואַרפט זיך אין משוגעת־קאָנוולסיעס מיין גאַנצער קערפּער.

עס דערהערן זיך פייפן און באַפעלן אַראָפּצוגיין פון די וואַגאָנען, זיך אויסשטעלן אין גרופּן. ווילדע געשרייען פון די מערדער או ווידער שלעגעריי. איך זע ווי די האַלב־טויטע יידן, וואָס האָבן מיט מיר געאַרבעט אין וואַגאָן, הייבן אָן אַראָפּקריכן. קיינער פון די אַראָפּקריכנדיקע קוקט זיך נישט אום, וואָס הינטער אים טוט זיך. זיי לאָזן זיך אַראָפּ ווי אין אַז אומענדלעכן טיפן אָפּגרונט, וואָס דאַרף זיי גלייך פֿאַרשלונגען.

און איך ליג שוין פֿאַרשטעקט אַן איינגעקאָרטשעטער אין מיין מלבושים־לאָך. איך פֿאַרמאַך די אויגן, כאָטש אַרום מיר איז אַ פינצטערניש. מיין האַרץ קלאַפּט אַזוי שנעל ווי די מערדערישע אויטאָמאַטן.

עס דערהערן זיך טריט. איך האַלט־אויף מיין אָטעם. עמיצער פֿאַרהאַקט די טיר פון וואַגאָן.

אַ קאַלטער שווייס האָט באַדעקט מיין נאַקעטן קערפּער, דערפילנדיק אַז מען דערווייטערט זיך פון דעם אָרט. הייסט עס, אַז די טיר איז שוין איינגאַנצן צוגערוקט און איך בין שוין פֿאַרשטעלט פון די מערדערישע אויגן.

פלוצער דערפיל איך ווי דער צוג הייבט אָן רירן! איז עס ווירקלעך אַזוי, אַדער

דאַכט זיך מיר דאָס בלויז? יאָ! דער צוג גייט! איך קריך האַסטיק אַרויס פון לאָך, באַפריי מיך פון די פעקלעך, וואָס האָבן מיך פאַרשטעלט, דעק אָפּ דאָס פאַרשטעלטע פענצטערל. עס רייסט זיך אַריין אַ העלע לבנה־ליכט. איך דערפיל ווי דער צוג צעלויפט זיך מיט אַ שנעלקייט. מיינע געדאַנקען הייבן אָן זיך שנעל קאָנצענטרירן, ווו און ווי אַזוי צו שפּרינגען. איך שטעק אַרויס דעם קאָפּ פון דעם פענצטערל און קוק מיך אַרום — איצט זעט מען נישט די מערדער אויף די וואַגאָנען־טרעפּלעך גרייט צום שיסן. עס כאַפּט מיך אַרום די נאַכט־ליכטיקייט, עס שווינדלען מיר פאַר די אויגן די טעלעפאָנישע סלופּעס און בוימער, וואָס פאַרשווינדן פאַרביי דעם דורכלויפנדיקן צוג. מיינע אַלע חושים זענען קאָנצענטרירט אָט צו דעם פענצטערל, דורך וועלכן איך מוז אַרויסשפּרונגען. אַזוי לויפט דעם צוג מיט מיין אַרויסגעשטעקטן קאָפּ, וואָס גאַרט איצט זיך צו באַפרייען, ווי אַ ווילדע חיה פון אַ שטייג.

רוישן די לויפנדיקע רעדער אַזוי שטאַרק אין מיינע אויערן? אָדער שרייען די מתים אַזוי אַרויס פון די קליידער? יענע מתים פון דעם ריזיקן מאַסן־קבר אין וואַלד. נישט קיין קליידער ליגן דאָ, עס ליגן צונויפגעפּרעסט די טויטע, וואָס זענען נאָך נעכטן אין די קליידער געווען. און פון אָט די קליידער האָבן זיי זיך ערשט צעשריגן, עס טרייען אַרויס · קינדער פון די קליידעלעך, עס שרייען די אַלטע לייט פון זייערע וואַרעמע ווינטער מאַנטלען, עס שרייען מוטערס פון זייערע פרימאָרגן־ראָקן.

עס האָבן זיך ערשט צעשריען די מאַסן־קברים פון טרעבלינקע.

עס שרייט דער באַרג מתים, נאַקעטע פיס אויך די בערג מתים און רייסן זיך צום פענצטערל וואָס יידן, געפירטע קיין טרעבלינקע, האָבן די אייזערנע גראַטעס מיט די הענט אַוועקגעריסן. דער צוג פאָרט פאַרביי דער באַן־סטאַציע פון שטעטל קאסאוו־לאצקי. איך ציטער פון אויפרעגונג, איין בינטל נערוון בין איך איצט. אַלץ אין מיר איז קאָנצענטרירט צו איין פאַרלאַנג: וואַרפן זיך פון לויפנדיקן צוג. אַן איבערמענטשלעך סטיכישע קראַפט הייבט־אויף מיינע פיס פון פענצטערל. איך שטעק אַרויס איין פוס, דעם צווייטן, רוק אַרויס דעם קאָפּ. מיין קערפּער ווערט איינגעבראָכן אין צווייען, מיינע הענט קלאַמערן זיך אָן די ראַמען פון פענצטערל. אַזוי טראָגט מיך אַ ווילע דער צוג, שניידנדיק די לופט, איך פאַרקריץ די ציין פון ווילדקייט און שרעק און וואַרף זיך ווי אין אַ טיפן אָפּגרונט פון לויפנדיקן צוג...

— — — — — — — — — — — — — —

ווען איך בין צום באַוווסטזיין געקומען, האָב איך דערפילט אַ שטאַרקע קעלט, וואָס האָט מיך געשוידערט. איך הייב מיך אָן אַרומקוקן — ווו געפין איך זיך איצט? ווי לאַנג ליג איך שוין דאָ? כ׳וויל זיך דערמאָנען ווי אַזוי קום איך אַהער?

איך דערפיל נאַסע גראָז אונטער מיר. איך לייג מיך מיטן פּנים צו דער נאַסקייט. מיינע פאַרטריקנטע ליפּן און די אויסגעטריקטנטע צונג ווייקן זיך אין דער פייכטקייט און לעשן מיין פאַרברענט מויל, וואָס זויגט די נאַסע גראָזן. איך שלינג די פייכטקייט, ווי איך וואָלט דעם טייערסטן וויין געטרונקען, איך דערפיל אַ דערמונטערונג, די קעלט און דאָס נאַסע גראָז האָבן מיך אויפגעלעבט. איך הייב זיך אָן אָפּגעבן אַ דין־וחשבון וואָס מיט מיר טוט זיך. איך גלויב מיר אַליין נישט, אַז דאָס איז אַ ווירקלעכקייט.

אָבער איך בין דאָך נאַקעט! איך זע הימל און ערד און איך — בין אַ נאַקעטער.

די לבנה שווימט איבערן הימל און מיינע אויגן לויפן נאָך און שלעפּן מיך מיט אין אומענדלעכע וועלטן.

אַ פּאַרביילויפנדיקער צוג מאַכט מיך נאָך מער וואַכעדיק. איך קוק מיך נאָך מער אַרום, ווו איך געפין זיך און איך הייב אָן צו פּאַרשטיין, אַז איך האָב מיך פאַלנדיק אַראָפגעקייקלט אין אַ טיפן ראָוו וואָס געפינט זיך ביי דער באַן־ליניע, וועלכע ציט זיך אויף אַ הויכקייט לענגאויס דעם ראָוו.

ווו וועל איך מיך איצט אַהינטון? ווי געפינט מען אַ רעטונג נאַקעטערהייט? איך בין דאָך צווישן קליידער געווען, פאַרוואָס האָב איך נישט אַרויפגעשלעפט אויף זיך אַ מלבוש? איך הייב אָן צו פּילן, אַז מיין נאַקעטקייט האַלט אײַן מיין ווידערשטאַנד קעגן דעם ביטערן גורל מיינעם, עס באַהערשט מיך אַ מאַכטלאָזיקייט. איך ציטער אינגאַנצן. עס קלאַפּט אַ צאָן אָן אַ צאָן. מיין קערפּער באַדעקט דער נאַכטיקער טוי, וואָס איז בעשפּרייט אין דער האַרבסט־קער לבנה־נאַכט. איך קריג אַ פּאַרלאַנג מיט עפּעס זיך צו שיצן קעגן דער קעלט. איך הייב מיך אויך, אָבער כ׳קען קוים שטיין. עפּעס בין איך אַזוי אין גאַנצן צעטרייסלט, אָבער איך טראַכט וועגן דעם נישט, איך וויל אַצינד זיך נאָר שיצן קעגן דער קעלט, וואָס מאַטערט מיך. איך דערזע פון דערווייטנס אַ וואַלד און עס הייבט מיך אָן ציען אַהין. דאָרט איז זיכער נישט אַזוי קאַלט. איך לויף אין דער ריכטונג צום וואַלד. אַצינד יאָגן מיך שוין נישט די מענטשן־פּרעסער צום טויט, אַצינד ווער איך געיאָגט פון אַן אינערלעכן אינסטינקט, וואָס שטויסט מיך צום וועג פון רעטונג.

אין וואַלד שטייען אַרום מיר אומבאַוועגלעכע ביימער, צו וועלכע איך טוליע זיך אונטערשפּרינגענדיק פון קעלט, און מיט מיר טאַנצט מיט דער שאָטן מיינער. איך קען שוין גוט מיין וואַלדישע היים, איך האָב שוין דאָ געטאָגט און געענטפּיקט, איצט האָב איך נישט קיין שרעק פאַרן בייגאַכט אין וואַלד. אָבער איך בין דאָך נאַקעט, און עס וואַלט זיך אַזוי געוואַלט, אַז אַלע ביימער זאָלן זיך צוזאַמענרוקן און מיך טוליען און מיך פאַרשטעלן פון דער קעלט, וואָס שניידט מיך דאָס לייב.

פּלוצעם דערהער איך ווי מען פייפט. עס ענטפערט אַ צווייטער, אַ דריטער, אין מיינע אויערן שניידט זיך אַריין אַ געפייפעריי.

האָט מיך ווער דערזען און לויערט אויף מיר? איך קריך שנעל אַרויף ווי אַ מאַלפּע אויפן בוים, דערגרייך ביזן שפּיץ און קלאַמער זיך אין אַן די צווייגן. דאָ וועט מיך שוין קיינער נישט דערזען, און אפילו ווען יאָ וועט מען אַנטלויפן, פאַר אַ מאַלפּע אויף אַ בוים אין וואַלד דערשרעקט זיך יעדער.

זיץ איך אַזוי אויף די פּעסטע צווייגן, וואָס האַלטן מיך פעסט און מיט מיינע הענט דריק איך די צווייגן איבער מיר און שאָקל זיך מיט מיט דעם שפּיץ פון בוים, וואָס וויגט מיך אַהין און אַהער.

די ביימער שאָקלען זיך, ווי זיי וואַלטן געשעפּטשעט אַ טרויער־תּפילה איבער די יידישע מאַסן־קברים אין טרעבלינקע. איך שאָקל זיך מיט מיט די בוימער, וואָס האָבן זיך צעדאַוונט. איך זע איצט אַלע טרעבלינקער מתים, איבער וועלכע בלויז די ביימער זענען געבליבן קדיש זאָגן. וויגט מיך אַזוי דער בוים און איך הער ווי די בלעטער שושקען זיך און גיבן זיך איבער סודותפּול פון איין בוים צום צווייטן, אַז איצט בויגט מען זיך אין טרויער פאַר די קדושים פון טרעבלינקע.

***

עס ווערט ווידער שטיל אין וואַלד. און איך קלאַמער זיך מיט די הענט אָן די צווייגן, קעמפּנדיק מיט דער טויט־מידקייט און מאַכטלאָזיקייט. מיט דער ציטערנדיקער קעלט, וואָס וויל מיך פון בוים אַרונטערשלייַדערן.

לאַנגזאַם פאַרלירט די לבנה איר נאַכטיקע ליכטיקייט אין דעם גרויען פרימאָרגן וואָס פאַריאָגט די נאַכט. די זון הייבט אָן אויפגיין און צעצינדט מיט אירע גאָלדשטראַלן דעם גרויען פרימאָרגן.

ווידער זון־ליכטיקייט. איך שרעק זיך פאַר איר ליכט, אָבער איך גאר נאָך איר וואַרעמקייט. און איך קוק טאַקע ווי זי טוט זיך דערהייבן, איך וויל זי שוין האָבן איבער מיין בוים, איבער מיין נאַקעטן קערפער. די צווייגן זענען נאָך נאַס און איך שאָקל די טראָפנס אין מיין דורשטיקן מויל. איך הער אויף צו ציטערן פון קעלט, אָבער דער הונגער הייבט מיך אָן צו מאַטערן. איך וויל געפינען אַ וועג צום לעבן. אַז איך האָב געפונען אַ וועג פון טרעבלינקער גיהנום, מוז איך אָנהייבן זוכן דעם וועג צום לעבן.

איך קוק מיך אַרום, פון מיין בוים זע איך דערפער און קאָלאָניעס און די ברייטע פעלדער אין אַ זייט פון וואַלד.

וואָס מאַכט מען נאַקעטערהייט? וועט זיך דאָ אין וואַלד נישט באַווייזן קיינער, וואָס זאָל גרייט זיין מיר צו העלפן? נישט פון קיין וואַלד־רויבער טראַכט איך איצט, נאָר וועגן אַ זעלכע, וואָס וועלן מיך אָדער שטויסן צום לעבן אָדער טויטן, אָבער נישט מיט אַזאַ טויט ווי אין טרעבלינקע.

עס דערהערן זיך טריט. שנעלע טריט ווי אייניער וואָלט געלאָפן. ווער איז דאָס? עס לויפט אַ הונט. נאָך אים גייט אַ וואַלד־וועכטער אין אַ טונקל גרויען אָנצוג, אָבער פאַר אים האָב איך מורא, דאָס פלעגו די וועכטער אין וואַלד אָנווייזן די דייטשן אויף באַהאַלטענע יידן. ביי אים קען איך קיין רעטונג נישט געפינען, ער וועט מיך צוריקשיקן קיין טרעבלינקע. ער פאַרשוויוונדט פייפנדיק צום הונט, ווי ער וואָלט מורא געהאַט אַליין צו בלייבן אין וואַלד.

אַזוי זיץ איך אויף דער בוים, פילנדיק ווי דער טאָג פאַרשווינדט און אויך מיין ביסל כוחות לאָזן זיך מיר אויס, נישט וויסנדיק ווי אָזוי צו געפונען אַ רעטונג אין מיין פאַרצווייפלטער לאָגע. די זון הייבט אָן פֿאַרגיין און איך דערפיל אַ שרעק פאַר דער אָנקומענדיקער נאַכט. איך דערפיל ווי די נאַכט־קעלט וועט מיך פון בוים אַראָפשמעטערן. אַזוי מאַטערנדיק זיך אין מיינע פינצטערע געדאַנקען, דערהער איך ווי עס טרייבט ווער בהמות צום אויסגאַנג פון וואַלד, איך קוק זיך אויפמערקזאַם צו און דערזע אין מיין ריכטונג קומען אָן אַן אַלטע פויערטע מיט אַ קליין פויעריש מיידל, וואָס טראָגט אַ קוישל אין האַנט און די האַלטע פויערטע טרייבט מיט אַ צווייג די בהמות, וואָס קומען אין ריכטונג פון מיין בוים. איך כאַפּ מיר שנעל אויף פון די צווייגן, וואָס האָבן זיך שוין אין מיין לייב איינגעשניטן, און הייב אָן שנעל אַראָפקריכן מיט דער זעלבער מאַלפישער שנעלקייט, ווי איך בין אויף דעם בוים אַרויף. וועו איך בין אַראָפגעשפרונגען, האָב איך דערהערט אָן אויסגעשריי אַנרופנדיק גאָטס נאָמען...

די אַלטע פויערטע, אָנגעטון אין אַ פויעריש העמד, וואָס איז ביז דער טאַליע געווען באַצויגן מיט אַ פויעריש ברייט און לאַנג האַלב־קליידל, אויף וועלכן זי האָט געטראָגן אַ פאַרטוך, האָט פון שרעק פאַרלוירן כּוח איין האַנט די עקן פון פאַרטוך, אויסשיטנדיק די וואַלד־געוויקסן, וואָס זי האָט געהאַט אָנגעקליבן. דאָס פויעריש מיידעלע האָט פעסטהאַלטנדיק דאָס קוישל זיך צוגעטוליעט צו דער אַלטער פויערטע, זוכנדיק שוץ ביי איר באָבען אַ וויינענדיקע פון שרעק... נאָך אַ קורצער ווייל געלינגט מיר צו באַהערשן זייער שרעק אין פאַרלוירנקייט. איך דערציילל זיי שנעל, פון וואַנען איך קום. איך זאָג צו זיי: האָט גאָט אין האַרצן און גיט מיר עפעס הילף. די אַלטע פויערטע איז שטאַרק געירירט געוואָרן און האָט מיר געגעבן ברויט מיט מילך. געגעבן מיר דעם פאַרטוך צו

פֿאַרדעקן אַ האַלבן נאַקעטן קערפּער און אָנגעווײזן מיר דעם וועג אין דער ריכטונג צו דער שטאָט. איך האָב זיך דאַן געפּינען 16 קילאָמעטער פון סאָקאָלאָוו־קאסאוו.

די פּויערטע, וועלכע האָט מיך צוגעזאָגט צו ברענגען נאָך עפּעס קליידער אין וואַלד, האָט זיך שוין מער נישט געוויזן. איך בין ווידער אַליין געבליבן אין וואַלד, אָפּגעריסן פון דער לעבעדיקער וועלט. דאָך האָט מיך די ערשטע הילף פון דער אַלטער פּויערטע צוגעגעבן דערמוטערונג. איך האָב באַשלאָסן, ווען עס וועט צופֿאַלן די נאַכט, וועל איך זיך לאָזן אויפֿן וועג, אַזוי ווי זי האָט מיר אָנגעווײזן. ווען די נאַכט איז צוגעפֿאַלן, האָב איך אָנגעהויבן וואַנדערן איבער די וועלדער אין דער ריכטונג פון דער שטאָט, לאָזנדיק זיך פּירן פון אַן אומבאַשטימטן גורל. איך האָב געוואַנדערט אין וואַלד און די לבנה האָט מיר באַלויכטן דעם וועג. אַ שרעק האָט מיך באַהערשט אין דעם דאָזיקן אויסטערלישן גאַנג. איך בין געלאָפֿן ווי פון אַ פאטום געיאָגט.

אַזוי וואַנדערנדיק בין איך דערגאַנגען צום ראַנד פון וואַלד, נישט וויסנדיק וווּ איך געפֿין זיך. איך בין אַרויס אויף פּעלדער און דערזען שיטערע צעוואָרפענע פּויערישע קאָלאָניעס. איך באַשליס איבערגעבן מיין גורל אין די הענט פון אַזאַ פּויער, אפשר וועל איך ווידער אָנטרעפֿן אויף אַ גוטן מענטש.

שטיל, אויף אַלע פֿיר, עס זאָל מיך קיינער נישט דערזען, קריך איך צו נאָענט צו אַ פּויערישער ווירטשאַפט און באַהאַלט זיך צווישן די סטויג אויסגעדראָשענע שטרוי און וואַרט ביז דער פּויער וועט זיך באַווייזן פֿאַרטאָג אַרום זיין כאַטע.

ליג איך אַזוי איינגעגראָבן אין דעם שטרוי, וואָס האָט מיך צוגעדעקט און געוואַרעמט און קען נישט באַקעמפֿן די טויט־מידקייט, איך הייב אָן דרימלען, ביז איך פֿאַל אַריין אין אַ טויט־מידן שלאָף. אין שלאָף ווער איך באַהערשט פון שרעקלעכע קאָשמאָרן, עס חלומט זיך מיר דער טרעבלינקער גיהנום, ווי די מערדער יאָגן מיך נאָך איבער די פעלדער און וועלדער, און זיי כאַפּן מיך, ווען איך ליג פֿאַרשטעקט אין אַ לאָך. די מערדער שלעפּן מיך צום מאַסן־קבר אין וואַלד צווישן די זאָמדן, איך קאָרטשע זיך אין דרייַען אין טויטלעכע קאָנוואוּלסיעס, און עס דאַכט זיך מיר, אַז איך ליג שוין צווישן די טויטע.

***

אויפֿגעוועקט האָט מיך אַ פּויער, אַרויסשלעפּנדיק מיך פּאַר אַ נאַקעט אַרויסגע־שטעקטן פּיס פון דעם איינגעגראָבענעם שטרוינעם לאָך. איך בין ווי צעטומלט און קען נישט פֿאַרשטיין, ווו איך געפֿין זיך. איך קום אָבער שנעל צו זיך און דערציילּ דעם פּויער, פון וואַנען איך קום און הייב אים אָן בעטן הילף. ער האָט אויף מיר באַקומען רחמנות און פּירט מיך אַרויף אויף אַ שטאַל־בוידעם, גיט מיר אָנצוטון אַ פּאָר הויזן און אַ פּויעריש העמד, באַזאָרגט מיך מיט עסן און מיט וואַסער אַרומצוואַשן די בלוט־פלעקן. האָבנדיק שוין צוגעדעקט מיין נאַקעטן קערפּער און געשטילט דעם הונגער, האָב איך מיך אָנגעהויבן דערפֿילן צוריק אין מיין מענטשלעכער ראָלּ. איך האָב דערזען, אַז דער שיקזאַל פון רעטונג באַגלייט מיך. איך האָב ווידער באַקומען אַ שטאַרקן דראַנג צו זוכן די וועגן צום לעבן מיט דער בלינדער האָפֿנונג, אַז דער גליקלעכער שיקזאַל וועט מיך אויך ווייטער נישט פֿאַרלאָזן. ביי דעם פּויער בין איך געבליבן אַ גאַנצן טאָג צווישן די שטרוינענע סנאָפּעס אויפֿן שטאַל־בוידעם.

ביינאכט קומט צו מיר דער פויער און זאגט מיר, אז איך מוז פאַרלאָזן די באַהעלטעניש, ווייל די קאָלאָניסטן ריכטן זיך אויף אַן אָבלאַווע מצד די דייטשן. איך פאַרלאָז דאָס אָרט דאַנקענדיק דעם פויער, וועלכער זאָגט צו מיר:

— אַז דו ביסט פון טרעבלינקע אַרויס, וועט דיך שוין דער טייוול נישט נעמען.

זייענדיק שוין אָנגעטון אין פויערישע קליידער, האָב איך מיך געלאָזט אויפן וועג קיין סאָקאָלאָוו, ווואָהין איך האָב נאָך געהאַט 10 קילאָמעטער. איך בין געגאַנגען דורך וועגן שוין גוט אויסגעטרעטענע דורך טויזנטער יידן, וואָס האָבן דאָ געוואַנדערט און געוואָלט געפינען אין פאַרצווייפלונג אַ רעטונג. איך האָב שוין געקענט יעדן וועגל און שטעגל.

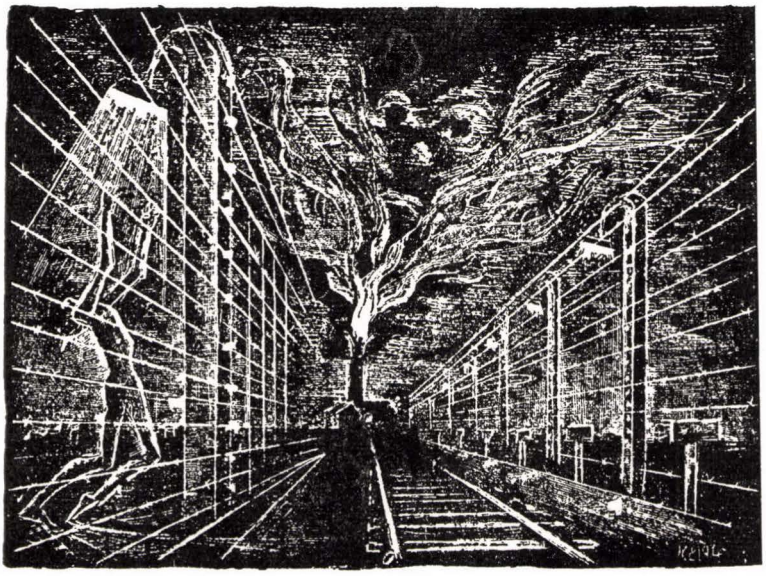

דער קרעמאַטאָריום אין טרעבלינקע

דער קרעמאטאריום

אַ קליין דאָרף, ליגט אין אַ זייט נישט ווייט פון דער באַן ליניע וואַרשע—מאלקין—ביאליסטאק; עטלעכע קילאָמעטער פון דער סטאַציע מאלקין און אַ 20 קילאָמעטער פון אסטראוו. דאָס דאָרף געפינט זיך אין טיפעניש פון וועלדער, צווישן בערגלעך זאַמד, אָפגעזונדערט פון דער וועלט.

די דייטשן האָבן אויף דעם פלאַץ אויפגעשטעלט אַ לאַגער, אַרויסגעטריבן די איינוווינער און געבויט אַ זייטיקע מיטן צוועק צו ברענגען אַהער ווידערשפעניקע פוילישע פאַטריאָטן. אַזוי איז געווארן אויפגעשטעלט טרעבלינקע נומער 1.

אין חודש מערץ 1942, האָבן די דייטשן אויפגעשטעלט ביי טרעבלינקע 1, דעם טויטן־לאַגער טרעבלינקע 2 פאַר די פוילישע יידן. אויף אַ ריזיקן פלאַץ, אַרומגענומען מיט שטעכיקע דראָטן, איז אין צענטער געווען אַ גרויסע געביידע פון אייַן שטאָק און שורות קעמערלעך (צו 40×15 מעטער) געבונדן מיט רערן.

אַ קליינע אָפּטיילונג פון ס. ס.־לייט, וועלכע פלעגן אָפט ווערן געטוישט, האָבן געהיטן דעם לאַגער.

נאָר אייַן אַמט וועקסלט זיך נישט: דער לייטער פון דעם פאַרניכטונגס־לאַגער. די פונקציע פאַרנעמט דער ס. ס. קאַפּיטאַן סאיער, דער תלין פון די פאַלעסיער איינוווינער, דער מערדער פון 40.000 פינסקער יידן, ער איז דער אויפזיכטער פון לאַגער טרעבלינקע 2.

ווי אַן אויסגעפרוווטער מערדער, וויס סאיער, דער קאַפּיטאַן פון די ס. ס.־לייט, ווי אַזוי זיך צו פירן מיטן קרבן איידער ער פאַלט אין זיין נעץ. ער דערשטיקט אין אים זיין וואַכזאַמקייט און יעדן געפיל. כדי אויסצומיידן אַן איבעריקן טומל, כדי די ניי געקומענע מיט דער באַן זאָלן נישט וויסן וועגן זייער גורל.

נאָכן באַזייטיקן די געשטאָרבענע פון די באַן וואַגאָנעס, ווערן די איבערגעבליבענע אויפגענומען פון אַ ציווויל־מאַן וועלכער פלעגט דערקלערן אין יידיש: זאָרגט נישט, איר זענט געקומען אין אַ צענטראַל פונקט און פון דאַנעט פאָרט איר ווייטער קיין מזרח. אין די נייע ערטער וועלן די מענער אַרבעטן, און די פרויען וועלן פירן די ווירטשאַפט, אָבער פאַרן איינשטייגן אין די נייע ריינע באַן וואַגאָנעס, דאַרפט איר זיך ריין וואַשן אין באָד, יעדער דאַרף איבערגעבן זיין געלט און חפצים אין דער קאַסע און באַקומען אַ קבלה. די מלבושים דאַרף מען געבן צו ריניקן. פאַרן וואַשן דאַרף יעדער זיך מעלדן אין ביורא, פאַרשרייבן זיין אַרבעטס־פאַך און עלטער, כדי די מאַכט זאָל וויסן וווּ אים צו באַשעפטיקן.

ביים כלומרשטן פאַרשרייבן ווערן די מער געזונטע מענער געשטעלט אין אַ זייט, די בלייבן אין לאַגער אַלס הילפס בריגאַדע, זיי בלייבן דערווייל לעבן, אָבער פאַרשעלטן עס זיך באָלד.

נאָכן פאַרשרייבן סדר״ט מען די געקומענע, באַרוועסט און נאַקעטע, אין שורות. דאָס טויט שפיל ווערט אָנגעפירט דורך דעם קאַפּיטאַן סאיער מיט אַלע פינקטליכקייטן, יעדער, וועלכער גייט אַריין אין „באד״, באַקומט אַ שטיקל זייף, אַן חשד גייען זיי אַריין אין די קאַמערן, אָבער ביסלעכווייז ווערט פאַרשווונדן דער מצב רוח פון האָפנונג, און עס קומט די שרעק און צעמישונג.

אין די קאַמערן פאַרשווונדן די יידישע באַדינער, און זייער אָרט פאַרנעמען ס. ס.־לייט באַוואָפנט מיט בייטשן און אייזן שטאַנגען.

עס דערשיינט קאַפּיטאַן סאיער אַליין — זיין פרצוף זאָגט נישט אָן קיין גוטע בשורה, מיט די געשרייען: „שנעלער, שנעלער", שטופן די דייטשן וואָס מער קרבנות אין די גאַז קאַמערן.

די פאָדלאָגע אין קאַמער איז גליטשיק, מענטשן גליטשן זיך אויס און פאַלן איינער אויפן צווייטן, די דייטשן כאַפן קינדער ביים קאַרק און וואַרפן זיי אַזוי ווי קעץ איבער דעם מענטשן באַרג.

עס ברעכן אויס ווילדע געשרייען, דער המון איז הילפס־לאָז, אומעכטיק, די לונגען ווערן פול מיט גאַז פון כלאָר, די ס. ס־לייט שטיפן אינעווייניק וואָס מער מענטשן. סאיער מיט זיין פון בלוט אָנגעפילט און רציחה אויסגעקרימט פנים, לויפט ווי אַ ווילדע חיה פון איין קרבן צום צווייטן און שמייסט מיט אַ בייטש איבער די נאַקעטע לייבער אָן רחמנות. די געשרייען פון ווייטיק און יאוש פאַרשטאַרקן זיך, די קאַמערן ווערן פול. באַשיצן זיך איז אוממעגליך, דאָן ווערן די שוועכע אייזערנע טויערן הארמעטיש געשלאָסן.

אין דעם מאָמענט עפנט אַ פאַרבאָרגענע האָנט, וועלכע זיצט אין האָל פון די גאַז אויוונס, די קראַנען און צענטליקער רערן שפייען גאַז וואָס דרינגען אַריין אין האַלדז און לונגען און ברענגען טויט.

אין פינפצען מינוט אַרום איז אַלץ געענדיקט.

יעצט עפענען די רוצחים די טירן פון די קאַמערן, עס ליגן קופעס קערפערס, נאָך זייער לעצטער פיין. אין גסיסה יסורים, האָבן זיך אַרומגעכאַפט פריינט און באַקאַנטע, צופעליקע שכנים, וועלכע האָבן אין די לעצטע מינוטן פון זייער לעבן געוואָלט זיין צוזאַמען, זענען געוואָרן באַהעפט איינער צום צווייטן — אַזוי איז לייכטער צו שטאַרבן.

די באַגרעבער קאָנען נישט פונאַנדער נעמען די באַהעפטע קערפער, און די ס. ס־לייט שפּריצן קאַלט וואַסער, וואָס באַווירקט דאָס פונאַנדערצופאַלן. די באַגרעבער וואַרפן שטריק אויף די קערפער און שלעפּן זיי גרופן־וויייז. אויסערן לאַגער, צווישן די זאַמדן קלאַפט דער מאָטאָר, דאָס איז די ספעציעלע מאַשין צום גראָבן ריזיקע גריבער, די קערפער ווערן געוואָרפן אין די קברים, זיי ווערן פאַרשיט מיט ערד, און אַ צווייטע מאַשין גייט איבער די קברים אויסצוגלייכן דעם באָדן, צו פאַרווישן די שפורן פון דעם פאַרברעכן.

אָבער דאָס איז נאָך נישט אַלץ. עס זענען נאָך געבליבן אַ געוויסע צאָל באַדינער יידן, וואָס וועלן אויך באַלד פאַלן קרבנות. נישט דורך גאַז וועלן זיי אומקומען, זיי גייען פרייוויליק צום טויט; זיי ווילן שטאַרבן. דער טויט וועט זיין פאַר זיי אָן אויסלייזונג. יעדן טאָג נעמט זיי צונויף סאיער און פרעגט זיי: „ווער איז אָפּגעשוואָכט? ווער קען מער נישט מיטמאַכן די אַרבעט?" דער רוב מעלדעט זיך — זיי איז דאָס לעבן מיאוס. סאיער אַליין שיסט זיי אין קאָפּ.

ב. מארץ — „מרד גיטו ורשה"

קידוש־השם

אַ יינגערמאַן, וועלכער האָט זיך געראַטעוועט פון טרעבלינקע דערציילט אַ זאַך וואָס ער האָט געזעען אין דעם באַראַק וווּ מען טוט אויס די מלבושים, איידער מען גייט אין „מרחץ" — אין די גאַז קאַמערן.

דאָס איז געווען אַ גרעסערע גרופּע פרויען און קינדער, צווישן וועלכע עס האָט זיך מער אַרויסגעזוכט אַ הויכע פרוי, דעם קאָפּ פאַרדעקט מיט אַ שייטל. זי איז געשטאַנען אין אַ ווינקל מיטן פנים צו דער וואַנט, אונטער איר — אַ גרופּע פרויען אויך מיט די פּנימער צו דער וואַנט פון טויט־קאַמער.

אַזוי ווי אַ חזן אין יום כיפור, ווי אַ שליח־ציבור פון פאַרמשפּטע צום טויט, איז די פרוי געשטאַנען אין דעם יום־הדין אין טרעבלינקע, אין דעם שרעקליכן טאָג פון אונטער־גאַנג, מיט אַ שטילע תפילה געבעט פון די ימים נוראים האָט זי אין יידיש פאַרגעהאַלטן אירע טענות פאַר גאָט.

„שמע ישראל ד׳ אלקינו ד׳ אחד"! — האָט זי אַרויסגעשריגן פון איר פאַרווייטאָקט האַרץ, און האָט געזאָגט: „רבונו של עולם! דו ביסט דאָך אונדזער איין און אייניקער פאָטער, קיין אַנדערן טאַטן האָבן מיר נישט, עפּנזשע דיינע אויגן און זע אונדזער פיין. קוק אויף אונדזער נידערגעשלאָגנקייט און נעם אָן דאָס געשריי פון די קליינע קינדער, נעם אַראָפּ פון אונדז יעדע זינד, כדי מיר זאָלן זוכה זיין אַזוי ווי עס האָבן זוכה געווען אונדזערע אבות אברהם, יצחק און יעקב, אַזוי ווי אונדזערע אמהות שרה, רבקה, רחל און לאה צו רחמים, ליבער טאַטע אין הימל"!

זי האָט אויסגעבראָכן אין אַ יאָמערליכן געווײַן און באַלד שטיל געוואָרן, דער גאַנצער באַראַק איז געוואָרן אויפגעציטערט און מיטגעווויינט אַזוי ווי אין „עזרת נשים" אין שול צו כל נדרי.

— און „למען השם" — האָט די פרוי ווידער אָנגעהויבן מיט באַנייטע כוחות — „צוליב דיין הייליקן נאָמען — נעם נקמה פאַר אונדזער בלוט פון די צוררי ישראל, זאָלן אונדזערע קרבנות נישט זיין אומזיסט!" דער ווי געשריי פון אונדזערע קינדער, וואָס זיי האָבן אונדז געטון — זאָל זיין אויף זייערע קעפּ און זייערע קינדערס קעפּ, אויף קינדער און אייניקלעך! זאָלסט זיי מיט דיין גרימצאָרן פאַרטיליקן, אויסרייסן מיטן וואָרצל, אויסמעקן פון דער וועלט, אַזוי ווי זיי האָבן אונדז געטון, טייער, דערבאַרמדיקער טאַטע אין הימל"...

מיט אַזעלכע און אַנדערע ווערטער האָט די פרוי געזאָגט איר תפילה, אויסגעשפּרייט די הענט צום הימל, און אַלע פרויען אונטער איר האָבן נאָכגעזאָגט יעדעס וואָרט, אַזוי ווי ביי ליכט־צינדן האָבן זיי פאַרשטעלט די פּנימער מיט די הענט, די קערפּער האָבן זיך שטיל באַוועגט, און טערערן האָבן זיך געגאָסן צווישן די פינגער.

ביסללעכווייז, לאַנגזאַם, זענען די קולות פון די פרויען שטילער געוואָרן, ביז זיי זענען אין גאַנצן פאַרשטימט געוואָרן.

רחל אויערבאך — „יד ושם", „מימי השואה והגבורה"

פ. שערעשעווסקי *

דער „של ראש" האט געפונען דעם „של יד"

אויף צומאָרגנס יום־כיפור אין קאָנצענטראַציע־לאַגער פון אָשוויענטשים — אַ כמורנער, טאָג. דאָס וועטער אין דרויסן פאַסט זיך פאַר אונדזער טרויעריקן געמיט. מיר אַרבעטן גאָר אָן ווילן. מיר האָבן נישט קיין אינערלעכע באַציונג צו דער דאָזיקער אַרבעט. בלויז די הענט זענען באַשעפטיקט, אָבער דער מוח און דאָס האַרץ זענען דערביי נישטאָ.

— אידיאָטינס, הינטישע טעכטער... וועלכער פאַריקטער האָט עס אויסגעטראַכט אַז איר זענט טעכטער פון אַ קלוגן און פאַרשטענדיקן פאָלק — בהמות וואָס איר זייט! — עס שרייט מיט באַנומענע קולות די אויפזעערין — די דייטשקע אידיט. די געשרייען לאָזן אונדז וויסן אַז זי קומט אַראָפּ צו אונדז פון די שטיגן.

אונדזערע בליקן ווענדן זיך אין איר זייט. וואָס וויל זי? פרעגן מיר איינע ביי דער אַנדערע אָן ווערטער. די חברטעס, וואָס זענען געשטאַנען לעבן מיר, האָבן גלייך אַריינגע־כאַפּט הילכידיקע פעטש. עס האַלט שוין ביי מיר. איך האָב דערשפּירט אַ שטאַרקן גערוך פון שנאַפּס וואָס האָט זיך געטראָגן פון איר.

זי איז אַרומגעלאָפן פון פלאַץ צו פלאַץ ווי אַ צעדולטע.

מיר פרעגן נישט קיין פראַגעס פאַרוואָס אונדז קומט אַזעלכע שיינע עפיטעטן און אַזעלכע גרויסע „פאָרציעס", ווייל אין אָשוויענטשים־לאַגער האָט מען זיך געוווּנדערט

---

* פון ענציקלאָפּעדיע: „לבר מצוה", פון הרב קלמן אליעזר פרענקל. הוצאת „הכרם", תל־אביב, תשי"ח.

פ. שערעשעווסקי, וועלכע האָט פאַרעפנטלעכט דעם גבית עדות, איז געשטאָרבן אין ישראל.

בלויז דעמאלט וועז עס איז פאַרביי אַ גאַנצן טאָג אַן זידלעריין, זלזולים און — אַן פּעטש...

צום סוף האָט זי אונדז קלאָר געמאַכט פאַרוואָס זי ברענט אין אַזאַ צאָרן.

מען האָט נעכטן אַריינגעבראַכט אין דער היגער וועשעריי פאַרמאַכטע זעק פול מיט זאָקן, אוז מיר דאַרפן אַוועקלייגן אונדזער טאָג־טעגלעכע אַרבעט און זיך פאַרנעמען מיט סאָרטירן די זאָקן.

וועז מיר וואָלטן זיך צוגעריכט צו יענע זעק אַן איר דערלויבעניש, וואָלטן מיר זיך אויסגעריכט אַ מיאוסן סוף. מיר האָבן שוין ביי אָט דער צייט גוט געווּסט וויי אויסגעהאַלטן די דייטשן זענען; אונדזער סאַמע עקזיסטענץ איז אָפהענגיק פון זייער „גענאַד", און ממילא וואָס מיר זאָלן נישט האָבן געטאָן, אָדער זיך צוריקגעהאַלטן פון טאָן, האָט קיינמאָל נישט געטויגט.

אויף אירע אויסברוכן האָבן מיר רעאַגירט מיט פולקאַמענער גלייכגילטיקייט. דאָס האָט אין איר געברענט ווי אַ פייער. זי האָט אויף אונדז געווארפן בליקן פול מיט גיפט און ווילדן האַס און אָט האָט זי אונדז אַ שליידער געטאָן אַ באַפעל: — צוויי פרויען זאָלן זיך גלייך אַוועקזעצן און נעמען זיך צום סאָרטירן — נייע זאָקן לייגן צוריק אין די זעק. מאָרגן וועט מען עס לאָדן אויף לאַסט־אויטאָמאָבילן און אָפּפירן קיין דייטשלאַנד, די צעריסענע זאָקן וועלן בלייבן פאַר אייך... און אַפילו דאָס פאַרדינט איר נישט, צויגן וואָס איר זייט...

זי האָט פאַרענדיקט מיט ציין־קריצן.

פאַרווייז האָבן מיר זיך אויסגעזעצט אויפן דיל און זיך אַ נעם געטאָן צו דער אַרבעט. אונדזער פארשטארונג און גלייכגילט זענען וויי פאַרשווונדן.

איך האָב נישט געשאָנקען די מינדעסטע אויפמערקזאַמקייט צו מיין קעגנאיבערדיקע מיטאַרבעטאָרין; איך בין געווען אין גאַנצן פאַרטאָן אין דער פרישער אַרבעט. איך גיב אַן עפּן אויף דעם ערשטן זאַק און נעם אַרויס אַ פּאָר שיינע, נייע זיידענע זאָקן. איך לייען איבער דעם נאָמען פון דער פירמע וואָס איז געווען אויף זיי אָפּגעשטעמפלט: „זיידנווארם־לאָדזש" — די הענט האָבן מיר געמומען ציטערן.

— האָר פון דער וועלט! וואָס טו איך?! דאָס איז דאָך יידישפאַרמעגן וואָס די דייטשן האָבן צעראַבירט, און איך וועל עס סאָרטירן און צונויפלייגן כדי די אומרייניע זאָלן זיי קאָנען טראָגן.

— זיידנווארם — האָבן מיינע ליפן געפליסטערט און איך בין בלייך געוואָרן. אָט יענער יידּ וואָס איז באַגליקט געוואָרן צו פאַרמאָגן תורה פון רייכטום, דער מחותן פון דעם רב זלמן סאראצקין, וויפל מי און ענערגיע האָט ער עס אַריינגעלייגט אין זיין פאַבריק ביז ער האָט פאַרנומען אַ געהויבענע פאָזיציע צווישן לאָדזשער פאַבריקאַנטן. ער האָט זיך געפלייסט יוצא צו זיין פאַר אַלעמען און באַשעפטיקט אין זיין פאַבריק, אויסער יידן. אויך פאָליאַקן און דייטשן (פאַלקס־דייטשן). לעצטנס וועז איך האָב זיך אויפגעהאַלטן אין וואַרשע אין שכנות מיט אָט דעם זיידנווארם, האָב איך באַמערקט זיין צדקה־געבן: ער האָט צווישן די וואַרשעווער אָרימעלייט צעטיילט זיין לעצט ביסל געלט, וואָס אים האָט זיך אייגנגעגבן אַרויסצוראַטעווען פון די רויבעריש הענט פאַר זיין אַנטלויפן פון לאָדזש אין יאָר 1942. וויי קאָן איך ביי זיך פועלן צו פאַרשמוצן מיינע הענט מיט אַזאַ אַרבעט?! די זאָקן האָבן געבריט די הענט. איך האָב זיך קיין אָרט נישט געקאָנט געפונען. ניין! ניין! אָט די פאַרשאָלטענע וועלן נישט זיין הן רוצחים און הן יורשים! איך האָב אַ כאַפּ געטאָן יעדן נייעם זאָק און אים גלייך צעפליקט. פון אַנהויב איז עס מיר אָנגעקומען גאַנץ

שוועלעך: איך בין דאָך דערצויגן געוואָרן אויפן פאַרבאָט פון „בל תשחית" (פאַרדאָרב נישט), אָבער ביסלעכווייז האָב איך קלאָר אויפגעפאַסט אַז דער פאַרבאָט איז נישט גילטיק אין באַצוג צו די וואָס האָבן פאַרבראָכן קעגן דעם אָנזאָג „דו זאָלסט נישט פאַרדאָרבן" אין שייכות צו מענטשנקינדער.

מיינע מיטאַרבעטערינס האָבן געטאָן דאָס אייגענע וואָס איך. מיר האָבן צעפאַסעוועט די גאַנצע סחורה און עס אַרייַנגעוואָרפן אין די זעק און פאַרבונדן. אין אונדזער אָנמאַכט איז אויך אָט דאָס פיצל נקמה געווען זיס.

דאָך, בשעתן טון אָט די פאַרניכטונגס־אַרבעט, האָב איך זיך געפילט שלעכט. איין פראָגע האָט מיך געפייניקט און נישט אָפגעלאָזן: צי וועט נאָכדעם נישט זיין שווער זיך אָפגעווינען פון צעשטערונגס־אַקציעס, שעדיקונג? — וועט אַפילו אָן אַרויפגעצוווּנגענע, — לאָזט זי דען נישט איבער אַן אייַנדרוק אויף דעם שאָדן־טוער?

„איך קען אָנדערש נישט!" — האָב איך כמעט ווי אויסגעשריגן אויפן קול און זיך אַליין דערשראָקן פאַרן אָפקלאַנג פון מיין אויסגעשריי.

— וואָס קענט איר אָנדערש נישט? — האָט מיך געפרעגט אַ מיטאַרבעטאָרין, וואָס איז געזעסן פונקט אַנטקעגן איבער מיר ביי אַן אָפענעם זאָק.

איר טיפע און זיסע שטים האָט מיך צוריקגעבראַכט צו מיין זעלבשן גלייכגעוויכט. איך האָב זיך דערפילט דערלייכטערט, ווי אַ שטיין וואָלט מיר אַראָפגעפאַלן פון האַרצן. איך האָב אַ וואָרף געטאָן אַ בליק אויף איר און זיך געווונדערט וואָס ביז איצט האָב איך זי אינגאַנצן נישט באַמערקט. אַזאַ שיין אַן אינטערעסאַנט געזיכט; אַון דער עיקר — אַזאַ פרישס, אַזעלעכס האָב איך שוין לאַנג נישט געזען אין יאָמער טאָל.

— איר זענט דאָ אַ ניי געקומענע?

— יאָ, — האָט זיך דערהערט איר שטילער ענטפער.

— ווי רופט מען אייך?

— רחל.

— פון וואָס פאַראַ שטאָט קומט איר?

— פון אָסטראָוו־מאזאוויעצק.

— ווי לאַנג געפינט איר זיך שוין דאָ?

— צוליב וואָס פרעגט איר דאָס?

— ווייל איך זע, אַז איר האָט נאָך נאָר אייערע לאַנגע האָר אויפן קאָפּ.

— דאָס באַווייזט נאָך גאָרנישט — האָט רחל געשמייכל טרויעריק — איך בין שוין דאָ גאַנצע דריי חדשים און דאָך זענען מיינע האָר נאָך נישט אָפגעשוירן.

איך האָב אָנגעשטעלט אויף איר אַ פאָר אויגן פול מיט באַוווּנדערונג:

— וואָס? ווי האָט עס פאַסירט?

פלוצעם האָט זיך דערהערט אַן אויסרוף: דריי און דרייסיק! דאָס איז געווען אַן אָפגעמאַכטער צייכן צווישן אונדז, צו לאָזן וויסן, אַז די מרשעת, די נאַציכע, דערנענטערט זיך. מיר האָבן גלייך אָפגעהאַקט אונדזער געשפרעך. יעדער פון אונדז האָט געמאַכט אַן אָנשטעל, אַז זי איז שטאַרק פאַרטאָן. אידיט האָט אונדז געמאַכט קאָמפּלימענטן — דאָס הייסט, אַז ווען מיר ווילן נאָר, קענען מיר אַרבעטן ווי געהעריק. די הויפט זאַך איז, וואָס זי ווייסט ווי אונדז אייַנצונעמען, אַז מיר זאָלן אַרבעטן מיט פלייס. זי האָט זיך פונאַנדערגעלאַכט מיט איר גראָבן, ווילדן, שרעק־אָנווּאַרפנדיקן געלעכטער — און איז אַרויס.

איך האָב געהאַט בדעה, אויפסניי צו פאַרקניפן אונדזער איבערגעריסן געשפרעך.

אָבער רחל האָט זיך אויפגעהויבן פון איר פּלאַץ, געבעטן אַנטשולדיקונג: זי דאַרף עפּעס באַזאָרגן. זי האָט עפּעס אַרויסגענומען פון זאָק און אַוועקגעאיילט עס צו באַהאַלטן אין אַ באַשטימט אָרט. זי האָט געוואָלט אויסנוצן די געלעגנהייט פון אידיטס אָפּוועזנהייט. איך בין געוואָרן נייגעריק און געוואָלט דערגיין דעם באַדייט פון איר האַנדלונג. עס האָט מיך דענערווירט און אינטריגירט.

נאָך אַ היפּשער וויילע איז רחל צוריקגעקומען און מיך שטיל אַריינגערוימט אין אויער:

— זוונדערט אייך נישט, איך וועל אייך אַלץ דערציילן. עס איז אַזוי שווער צו טראָגן טיף אין האַרצן אַ סוד, און נישט האָבן קיין לעבעדיקן נאָענטן, מיט וועמען עס צוטיילן. ווען איר ווייסט, ווי די איינזאַמקייט דאָ דריקט מיך... דאָס וואָס איך גיי פאַר אייך אַנטפּלעקן, וועט אונדז דערנענטערן איינער צו דער צווייטער און אַ פריינטשאַפט בונד וועט צווישן אונדז געשלאָסן ווערן. זענט איר איינשטימיק? — פרעגט רחל און טרערן שטעלן זיך אין אירע אויגן — בלויע, ווי דער ריינער הימל.

מיר האָבן זיך צעקושט.

„מיט דעם געפיל וועל איך זיך רייניקן נאָך דער שעדיקונגס־האַנדלונג" — טראַכט איך און שטעל אָן אַפּאָר אויערן, אויפצונעמען וואָס רחל האָט צו דערציילן.

— איך בין איצט אַלט 20 יאָר — האָט רחל אָנגעהויבן. די מאַמע איז געשטאָרבן מיט צען יאָר צוריק, ווען מיין קלענסטער ברודער יוסף איז געבוירן געוואָרן... דער טאַטע האָט זיך נאָך איר טויט געפלייסט אויסצופילן איר פּלאַץ פאַר אונדז. ער האָט נישט חתונה געהאַט אַ צווייט מאָל. ער האָט זיך אינגאַנצן איבערגעגעבן צו אונדז. מיר האָבן אויך געשאַצט זיין קרבן. מיר האָבן אים שטאַרק ליב געהאַט. איך האָב זיך צוגעבונדן צום קליינינקן ברודערל און זיך אָפּגעגעבן מיט האָדעווען און אַכטונג געבן אויף אים. רייך זענען מיר נישט געווען. גענוגנדיק פרנסה האָבן מיר געצויגן פון אַן אייזנקראָם. אונדזער שטוב איז שטענדיק געשטאַנען אַן אָפענע פאַר אָרימעלייט. איך קאָן זיך נישט דערמאָנען איין שבת אָן אַן אורח.

רחל איז אויף אַ וויילע אַנטשוויגן געוואָרן. הפנים, אירע געדאַנקען האָבן זי אַוועקגעטראָגן אַהין. איך האָב זי נישט געוואָלט באַאומרויקן און איך האָב געדולדיק געוואַרט, רחל האָט זיך צוזאַמענגענומען און פאָרגעזעצט:

— דער פאָטער האָט זיך נישט געקאָנט אָפּרימען פון זיין פאָטער, דאָס הייסט — פון מיין זיידן. ער איז געווען אַ סופר־סת"ם און האָט זיך מיט קיין אַנדער באַשעפטיקונג נישט אָפּגעגעבן. דער באַרימטער רב פון אסטראוו־מאזאוויעצק, ר' מאיר דן פלאצקי, זצ"ל, האָט געזאָגט אויף אים אַז יעדעס וואָרט זיינס ווערט פון אים געשריבן אין הייליקייט און ריינקייט.

ווען דער טאַטע פלעגט מיר בענטשן יעדן ערב יום־כיפור, האָט ער תמיד צוגעגעבן אָט די עטלעכע ווערטער: דער זכות פון די הייליקע אבות און דער זכות פון מיין זעליקן פאָטער, זאָל דיך באַשיצן און באַשירעמען פון אַלדאָס בייז.

רחל איז ווידער אַנטשוויגן געוואָרן. איך האָב נישט געקאָנט אָפּרייסן קיין אויג פון איר שיינעם, איידלען געזיכט, אויף וועלכן עס איז געווען אויסגעגאָסן אַן אומעט.

— יאָ, -- האָט רחל אַראָפּגעלאָזן איר שטים — די פייל וואָס האָט געטראָפן און פאַרטיליקט אַלע יידן, האָט נישט אויסגעמיטן אויך אונדזער הויז. עס איז געקומען אַ צייט, ווען מיר האָבן זיך אַזוי גענויטיקט אין זכות פון די הייליקע אבות און אין זכות פונעם הייליקן זיידן...

דעם פאַטערס געזונט איז צעטרייסלט געוואָרן. ער פלעגט הוסטן גאַנצע נעכט. די שרעק פאַר אונדזער גורל האָט נאָך מער פאַרערגערט זיין געזונט צושטאַנד. ער איז געווען צעבראָכן און נידערגעשלאָגן. אייגנטלעך, אין אַ נאַכט האָט אונדז דער טאַטע צוגערופן צו זיין בעט און צו אונדז געזאָגט:

— טייערע קינדער, איך האָב געהאָפט צו דערלעבן פון אייך נחת. אָבער, אויב עס איז נגזר געוואָרן אַנדערש, נעם איך דאָס אויך אָן פאַר ליב. גם זו לטובה. מען טאָר נישט נאָכטראַכטן די טואונגען פון דער השגחה... איין בקשה האָב איך צו אייך... — זייַנע ווערטער זענען איבערגעריסן געוואָרן פון אַ טרוקענעם הוסט. ער האָט אויסגעשפּיגן מיט בלוט. מיר האָבן אויסגעבראָכן אין אַ געווייַן. דער פאַטער האָט אונדז באַרויקט און ווייטער גערעדט:

— קינדער, איר זאָלט שטענדיק זיין צו זאַמען... אָבער... אָבער... די שעה זאָל נישט זיין... אויב איר וועט זיך שיידן און נישט קאָנען געפונען אייַנער דעם אַנדערן גיב איך אייך איבער אַ חפץ וואָס איז זייַער ווערטפול, אַ פאַר תפילין וואָס אייער זיידע האָט געשריבן. דעם „של ראש" האָלט דו, רחל, בייַ זיך, ווייל דו ביסט דאָך אַ דער־וואַקסענע, און דעם „של יד" נעם דו, יוסף... אויב איר וועט פאַרוואָגלט ווערן צווישן פרעמדע און וועט זיין אָפּגעריסן און דערווייטערט אייַנער פון צווייטן, זאָלט איר געדענקען, ווער איר זענט, און זאָלט אָפּזוכן אייַנער דעם אַנדערן, אַזוי, אַז דער „של ראש" זאָל זיך צונויפקומען מיטן „של יד".

דער טאַטע האָט אַ קוש געטון די תפילין מיט פאַרשמאַכטע ליפּן און אויך אונדז האָט ער געהייסן טאָן דאָס זעלבע. ער האָט אונדז נישט געלאָזן בלייבן און וואַכן בייַ זיין בעט.

— קינדער, שלאָפן! — האָט ער באַפוילן.

צומאָרגנס פרי זענען מיר שוין געווען יתומים. אין מיטן נאַכט האָט דער טאַטע אויסגעהויכט זיין לעצטן אָטעם און זיין נשמה איז אַרויף אין הימל...

רחל האָט זיך שטיל צעכליפּעט.

איך האָב פאַרשטאַנען אַז עס וואָלט גוט געווען ווען איך וועלנד דעם געשפּרעך אין אָן אַנדער ריכטונג. אָבער רחל האָט זיך נישט געלאָזט אָפּנויגן פון איר דערציילן. זי האָט אַ זאָג געטאָן:

— איך בין זייער צעשרויפט, אָבער די דאָזיקע צעשרויפונג און אויפרעגונג רייניקט און וואַרעמט מיך. זי האָט פאַרגעזעצט:

— אָט אַזוי זענען מיר ביידע געבליבן קיילעכדיקע יתומים, אָן אַ מאַמען און אָן אַ טאַטן. איך בין אָוועק אַרבעטן אין יודען־ראַט"* און מיין קליינעם ברודערל האָב איך אַרייַנגעגעבן אין אַ שול. דאָרט האָט ער זיך אויפגעהאַלטן אַ גאַנצן טאָג. פאַרנאַכט, פלעג איך קומען און אים נעמען צו זיך און מיר האָבן זיך געהאַלטן צוזאַמען.

ערב ראש השנה 1942, בין איך אָוועק אַרבעטן ווי שטענדיק, אָבער, אָן אומעט און שוואַרע געמיט זענען מיך באַפאַלן. איך האָב עס אויסגעטייטשט, אַז דערינערונגען פון דער נאָענטער פאַרגאַנגענהייט פילן מיך אָן מיט צער און טרויער. אַ געהיימעספולער פאַרגעפיל האָט מיך דורכגענומען. איך האָב זיך נישט געקאָנט איינהאַלטן און אָוועק־געלאָפן זעען מיין ברודערל. גלייך האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז מיין פאַרגעפיל האָט מיך נישט געגאַרט. איך האָב מיין ליב ברודערל שוין נישט געפונען. די רשעים האָבן

* אין געטאָ, איז יעדע אַרבעט געווען צוגעטיילט פון „יודן־ראַט" אָדער פון „עלצטן פון די יידן".

אַרויסגעפירט אַלע קינדער און זיי אַוועקגעשיקט. ווּהין? קיינער פון אונדז האָט נישט געוווּסט. איך האָב זיך פונאַנדערגעווויינט. איך האָב זיך געמאַכט פאַרווורפן, הלמאי איך האָב איך נישט געהיטן ווי אַן אויג אין קאָפּ. פאַרוואָס האָב איך אים גענאָמען אין שול. איך האָב נישט געקאָנט אַוועקגיין פונעם אָרט. איך האָב זיך נישט־ווילנדיק צוגעזעצט אויף אַ שטול און ביטער געיאָמערט. פלוצעם בין איך אויפגעשפרונגען ווי אַ שלאַנג וואָלט מיך אַ ביס געטון. די מענטשן דערביי האָבן געמיינט אַז איך בין אַראָפּ פון זינען. איך האָב געטאַפּט דעם שטול פון אַלע זייטן איך האָב געזוכט, גענישטערט, געזוכט אַ צייכן, אַן אָנדייט פון מיין ברודערל. צום סוף האָב איך עס געפונען. איבערקערנדיק דעם שטול, האָב איך דערזען אַ צעטעלע. עס איז געווען געשריבן: „רחלע, שרעק זיך נישט, דער „של יד" וועט מיך היטן און ראַטעווען... דיין יוספקע".

דאָס האַרץ האָט געהאַמערט אין מיין ברוסט. איך בין אַוועק אַ פאַרצווייפלטע, אַ צעחושטע...

אין אַ חודש שפעטער האָט מען מיך, מיט נאָך הונדערט אַנדערע יידישע מיידלעך, אָפּגעפירט קיין סקאַרזשיסק. דאָרט האָט מען אונדז געשטעלט אַרבעטן אין אַ פאַבריק פון באָמבעס. די אַרבעט איז מיר געווען זייער שווער. אין די פאַרנאַכטן פלעג איך געפונען אַ ביסל טרייסט אין צולייגן מיינע פאַרשמאַכטע ליפן צום „של ראש", דער אינציקער אָנדענק און אָנהאַלט וואָס איז מיר געבליבן אין מיין צרהדיקן לעבן. מיינע אויגן האָבן פאַרגאָסן הייסע טרערן אויף דעם, וואָס איך האָב פאַרלוירן...

נאָך צוויי יאָר שווערער אַרבעט אין סקאַרזשיסקא, האָט מען אונדז איבערטראַנס־פאַרטירט קיין אָשוויענטשים. דאָס איז פאַרגעקומען צוריק מיט דריי חדשים.

— נאָך עטלעכע מינוט און איך ענדיק, — האָט זי זיך געוואָנדן צו מיר, ווי זי וואָלט זיך פאַרענטפערט.

— רחל, איך בעט אייך, דערציילט, דערציילט, גיט נישט אַכט אויף מיר, זייט זיכער אַז איר האָט מיך מיט אייער דערציילן נישט פאַרמאַטערט.

זי האָט מיר געדאַנקט מיט איר בליק און פאָרגעזעצט:

— אַז איך האָב דערזען, אַז דאָ, אין אָשוויענטשים נעמט מען צו פון די מיידלעך אַלץ וואָס זיי האָבן מיט זיך, בין איך געווען אין אַ פאַרלעגנהייט: וואָס זאָל איך טון, שוין זשע, וועל איך דערלאָזן, אַז מיין „של ראש" זאָל אַריינפאַלן אין זייערע מערדערישע הענט? ניין? ניין! איך וועל אים זיי נישט אָפּגעבן! וואָס עס זאָל מיט מיר נישט געשען — האָב איך ביי זיך פעסט באַשלאָסן. נישט וויסנדיק, אַז דאָ שערט מען יעדן אָפּ די האָר, האָב איך דעם „של ראש" פאַרשטעקט אין מיינע האָר.

מען האָט מיך באַזוכט, באַטאַפּט און גאָרנישט געפונען. אָבער, אָט דערהערט זיך אַ באַפּעל, זיך אויסצושטעלן אין אַ ריי צום אָפּשערן. אַ שרעק איז מיך באַפאַלן. איך בין געבליבן שטיין אַ פאַרצווייפלטע, אַ פאַרלאָרענע. וואָס זאָל איך טון?

פלוצעם רופט אויס דער שערער: — דאָס מיידל מיט די בלאָנדע האָר זאָל אַרויס פון דער ריי!

איך בין געווען זיכער, אַז ער האָט אַראָפּגעלייענט פון מיין פנים די פאַרלאָרנקייט, אָבער צום מיין גרויסן שטוינען האָט ער אַ זאָג געטון:

— אָט די שיינע האָר איז נישט צום שערן... — אַזוי אַרום זענען מיר פאַרבליבן די האָר אויפן קאָפּ. אָבער דער עיקר פריי איך זיך, איר ווייסט דאָך צוליב וואָס...

דריי חדשים האָב איך נישט געאַרבעט. היינט איז דער ערשטער טאָג, וואָס איך בין געקומען אַהער. ווייסט איר וואָס פאַר אַ נדר איך האָב געטאָן, אין טאָג וואָס איך האָב

אַנגעהויבן אַרבעטן? — צונויפקלייבן אַלע הייליקע ספרים, תפילין און מזוזות, ווּ איך וועל זיי נאָר געפונען און זיי באַהאַלטן. קומט מיט מיר, וועל איך אייך ווייזן, ווּ איך בין געווען מיט אַ האַלבער שעה צוריק און וואָס איך האָב דאָרט אויסבאַהאַלטן.

רחל האָט זיך אויפגעהויבן. איך בין איר נאָכגעגאַנגען ווי אַ פאַרכשופטע. זי האָט מיך אָפּגעפירט אין אַ פאַרוואָרפענעם ווינקל פון ריזיקן צימער. זי האָט אַרויסגעהויבן אַ ברעט, אונטער אים איז געווען אַ באַהעלטעניש מיט אָפּגעלייגטע סידורים, חומשים, שמות און תפילין.

דאָס אַלץ האָב איך געפונען אין די זעק מיט די זאָקן — האָט זי מיר דערציילט מיט אַ דערדריקטן ווייטיק.

— איצטער ווייסט איר שוין אַלץ. אוי, עס איז מיר אַ ביסל לייכטער געוואָרן אויפן האַרצן. איך דאַנק אייך זייער. — האָט זי אַזאָג געטאָן און זיך לייכט פאַרנויגט פאַר מיר.

דאָס מיידל האָט מיך איבערוועלטיקט מיט איר אויסערלעכער און אינערלעכער שיינקייט. דער „עם הספר" (דאָס פאָלק פון בוך) מעג שטאָלצירן מיט אַזאָ יידישער טאָכטער, וואָס היט אָפּ דעם יידישן ספר, אונטער אַזעלכע אומשטענדן, — האָב איך געטראכט אַן עקזאלטירטע. מיין געמיט־צושטאַנד האָט זיך געלזיטערט. איך האָב זיך דערפילט גאַלייטערט אין נאָענטקייט, ווי זי וואָלט אויף מיר אַרויפגעטאָן איר גייסט.

דעם אָוונט זענען מיר געזעסן צוזאַמען. איך האָב געפילט, ווי מיר וואָלטן געוואָלן לאַנגיעריקע באַקאַנטע. פאַרן גיין שלאָפן, איז רחל געקומען און געבראַכט איר „של ראש", זי האָט אים געהאַלטן אין האַנט מיט אַ הייליקן ציטער.

— איר ווייסט, — האָט זי מיר איינגערוימט אין אויער — פון מאָל צו מאָל שפּיר איך ווי די גייסטער פון זיידן און דער באבע וואָלטן מיך אַרומגערינגלט און געהיטן...

איך האָב געגומען פון איר האַנט דעם „של ראש", אים געגלעט מיט דער האַנט, און אַ טיפער זיפץ האָט זיך מיר אַרויסגעריסן:

— רבונו של עולם, ווען וועלן מיר שוין דערלעבן צו זען יידן אָנגעטוענע אין אַ טלית און תפילין, ווען?!

רחל האָט באזאכט און צאַרט אַרויסגענומען איר שאַץ פון מיין האַנט, האָט אים באַהאַלטן און זיך אָפּגערופן:

— איך האָב גאָר פאַרגעסן אייך איבערצוגעבן, אַז אין מיין ביבליאָטעק געפינט זיך אַ משניות פון קליינעם פאָרמאַט, פאַרלאָג „חורב". ווייסט איר אפשר, ווער פון די מענער האָט דעם וועדט, מען זאָל אים שענקען דעם משניות. עס געפונען זיך דאָך זיכער אייניקע יידן, וואָס וואָלטן וועלן אַרייַנקוקן אין אַ ספר, אַפילו ביי די אומשטענדן.

אינדערפרי האָב איך באַקומען אַ שריפטלעכע ידיעה, אַז דער זאווערטשער רב וואָלט וועלן קריגן דעם משניות און אין אים מעיין זיין... איך האָב דאָס צעטעלע איבערגעגעבן רחלען... נישט קוקנדיק אויף דער געפאָר, איז רחל צוגעגאַנגען צו אַ יונגן מאַן און מיט טרערן אין די אויגן אים געבעטן נעמען דעם משניות און אים געבן דעם זבירטשער רב.

— האָט נישט קיין מורא, אַ שליח מצוה וועדט נישט געשעדיקט... זאָגט בלויז דעם רב אַז ער זאָל אינזינען האָבן אַלע יידישע נשמות, — האָט זי אים אַריינגערעדט מיט באַגייסטערונג.

נאָך צוויי וואָכן האָט פאַסירט דאָס אומגליק.

אטא פאן גראף, אַן אַרבעטס־אינספעקטאָר, אַ יונגער ס. ס.־אָפיציר, אָבער אַ

געפערלעכער רשע מרושע, האָט געכאַפט רחלען ביי איר ביבליאָטעק. זי איז פאַרציטערט געוואָרן. אויף אונדז אַלע איז אָנגעפאַלן אַ פאַניק.

— וואָס פאַראַ געהיימע זאַכן פאַרשטעקסטו דאָ, דו פאַרפלוכטע?! ער האָט געגוואַלדעוועט אין גרימצאָרן. ער איז צוגעגאַנגען און געזומען אַרויסוואַרפן די ספרים, אין רחל׳ס אויגן האָבן זיך געשטעלט טרערן, איר האַרץ איז פאַרגליווערט געוואָרן פאַר ווייטיק.

— איך וויל וויסן וואָס געפינט זיך דאָ אינעווייניק — האָט ער זיך צעשריען אויפהויבנדיק אַ פאָר תפילין — צעשנייד עס אויף גיך און לאָמיר זעען וואָס דאָס אַנטהאַלט.

רחל׳ס געזיכט איז אַזש שוואַרץ געוואָרן, זי איז געבליבן שטיין אַ געליימטע.

— איך וואַרט — האָט ער געקריצט מיט די ציין.

רחל איז ווי פאַרשטייפט, זי רירט זיך נישט אָן ענטפערט נישט קיין וואָרט.

— ווילסט זיך געזעגענען מיטן לעבן? — האָט ער געדינערט.

— יאָ — האָט זיך געלאָזט הערן אַ טראָציקער ענטפער — פאַר אונדז איז עס אַ הייליקע זאַך און איך וועל עס אויף קיין פאַל נישט צעשניידן.

זיינע אויגן האָבן זיך אָנגעגאָסן מיט בלוט און מאַרדלוסט.

— וואָס? אַ הייליקע זאַך? איך וועל איר ווייזן אַ הייליקע זאַך!

ער האָט זיך געלאָזט אויף די העכסטע אָקטאָווען און איר דערלאַנגט קלעפ מיט זיין גאַנצן צעוישעטן כוח. צום סוף האָט ער זיך געוואָנדן צו דער קאַפאָ אידיט, און אַ זאָג געטאָן: — מאָרגן זאָל מען זי אַרויסשיקן אויף אַרבעט אויסערן לאַגער אויף אַ האַלב יאָר, ווי אַ שטראָף פאַר אומגעהאָרכזאַמקייט.

דאָס איז געווען דאָס ערגסטע וואָס מען האָט געקאָנט דערוואַרטן. די אויסערלעכע אַרבעט האָט זיך ס׳רוב געענדיקט מיטן טראָגישן טויט פון די אַרבעטער. אָדער די ס. ס. האָבן זיי דערשאָסן, אָדער משוגענע הינט האָבן זיי צעביסן און זיי זענען געשטאָרבן פון וואַסער־פאביע.

רחל האָט דעם גזר אויפגענומען האַרטנעקיג. דער רשע האָט זי אָפגעלאָזן און איז אַוועק. זי האָט זיך איינגעבויגן, צונויפגעקליבן די צעוואָרפענע אָן צעריסענע, הייליקע ספרים, זי האָט זיי געקושט. זי האָט זיך באַמיט, מיך צו באַרויקן:

— נעם זיך נישט צום האַרץ, ס׳איז גאָרנישט. איך דאַנק גאָט, וואָס די שטאַרקייט פון מיין ווילן האָט בייגעקומען די שוואַכקייט פון מיין קערפּער... די הויפט־זאַך איז וואָס איך בין נישט געשטרויכלט געוואָרן.

פון אירע אויגן זענען געפאַלן טערען פון פרייד.

— דיינס גלייכן איז נישט צו געפונען רחלע — האָט זיך אָפגערופן איינע פון די מיידלעך, — איך וועל גיין אַרבעטן פאַר דיר אויסער דעם לאַגער.

— ניין, איך בין מיט אייך נישט איינשטימיק, — האָט מיר רחל געענטפערט — נישט ער באַשטראָפט אונדז. ער איז בלויז דער שליח פון אמתן באַשטראָפער. גיט אַכטונג אויף די ספרים.

רחל איז פון אונדז אַוועקגענומען געוואָרן. זי האָט מיר שטאַרק אויסגעפעלט. מיר האָט זיך אויסגעוויזן אַז דער צימער איז פּינצטערער געוואָרן. איך האָב די גאַנצע צייט וועגן איר געטראַכט און זיך געפרעגט: ווען קומט זי שוין צוריק?

אַוועק אַ וואָך אזן — רחל איז דאָ צוריק. איך בין געווען דערשטוינט. נישט געקאָנט גלויבן די אייגענע אויגן. רחל, באַמערקנדיק מיין פאַרווירטקייט, רופט זיך אָן: „איך

וועל קומען צו אייך אין אָוונט און אַלץ דערציילן. דער אויבערשטער האָט מיך געהאָלפן און עס איז מיר גאָרנישט געשעען.

אין אָוונט האָבן מיר זיך באַגעגנט.

— דער היינטיקער טאָג האָט זיך געצויגן אַן אַ סוף, האָב איך זיך באַקלאָגט. רחל האָט מיך אָוועקגעזעצט אויף איר בעט און גלייך געגומען דערציילן:

— די זאַכן וועלן דיר אויסזעען אויסטרעליש, אָבער דאַרפסט וויסן, אַז איך דערציל דעם ריינעם אמת.

אייערנעכטן, ד. ה. פרייטיק, איז געקומען, טרעף וועט...

— איך בין אַ קנאַפּע בריה אויף טרעפן...

— איז ביי אייך דאָ געווען אטא פאָן גראַף? — פרעגט מיך רחל.

— מיר דוכט זיך אַז נישט. אידיט האָט געזאָגט אַז ער איז אָפּגעפאָרן צו זיין ווייב. ער דאַרף היינט צוריקומען.

— דאָס איז נישט ריכטיק, דו ווייסט דאָך אַז די דייטשן זענען גרויסע ליגנערס. ער איז געווען ביי אונדזער אויסן־אָפּטיילונג, ער האָט עפּעס אַרומגעזוכט. געוואָרפן מיט די אויגן אויף אַלע פּיר זייטן. צום סוף קומט ער צו צו מיר, און טוט מיך אַ פרעג, „נו, ווי האַלט עס מיט דער אַרבעט, איז דיר נישט צו שווער?"

איך ענטפער אים: „ס׳איז נישט קיין לייכטע אַרבעט, אָבער עס מאַכט נישט אויס, עס וועט מיר נישט שאַדן..."

— מיר טוט באַנג פאַר דיר, — טוט ער פלוצעם אַ זאָג מיט אַ ווייכער שטים. זיינע ווערטער און טאָן האָבן מיר פלוצעם דערשראָקן. איך האָב נישט געקאָנט באַגעמען וואָס דאָ קומט פאָר. ווער ווייסט, וואָס פאַראַ געפאַר עס שטעקט הינטער אָט דער ווייכקייט זיינער.

— ווי הייסט דו — פרעגט מיך אטא. איך זאָג אים. מיט אַ זאנפטער שטים זאָגט ער צו מיר:

— רחל, האָטט זיך נישט וואָס צו שרעקן... איך ווייל דיר עפּעס זאָגן. אין חלום האָב איך געזען אַן אַלטן מאַן, אָנגעטאָן אין ווייסן. ער האָט מיר געדראָט און פון מיר געפאָדערט איך זאָל דיר צוריקשיקן צו דיין פּריערדיקער אַרבעט. איך האָב זיך אויפגעכאַפּט אַ צעטרייסלטער, אַ צעשרויפּטער... איך מאַך עס אָבער אַוועק מיט דער האַנט... נאָרישקייטן, אַן ס. ס.־מאַן גלויבט נישט אין חלומות... ער קאָן זיך אַן עצה געבן מיט אַ טויטן ייד... אָבער, דער חלום שטייט נישט אָפּ. ער קומט אויך אין דער צווייטער נאַכט. דער מאַן דראָט מיך, ער וועט מיך דערמאָרדן. צום סוף זאָגט ער מיר, אַז דו האָסט ביי זיך באַהאַלטן אַ זאַך... וואָס איז ענלעך אויף דעם וואָס איך האָב דיר באַפּוילן צו צעשניידן, און דאָס איז דער צייכן וואָס ער גיט מיר...

האָסט עס... זאָג אויס, מאַך עס גיך..."

איך בין געבליבן שטיין ווי אַ פּאַרשטאַרטע, נישט געווּסט וואָס מיט מיר טוט זיך...

ווי אַן מיין אייגענעם ווילן נעם איך אַרויס פון קעשענע דעם „של ראש".

דער אויסוווּרף איז אָפּגעשפּרונגען אונטערווייַלעכץ, ער איז בלאָס געוואָרן ווי קאַלך.

— „וואָס איז דאָס אַזוינס" — פרעגט ער מיך, ווי נישט מיט זיין קול.

— „תפילין", אַ „של ראש". איך האָב עס באַקומען פון מיין פאָטער פאַר זיין אַוועק גיין פון דער וועלט. די פּרשיות האָט געשריבן דער זיידע... דער מאַן וואָס קומט דיר אין חלום...

ער נעמט זיך אָן מיט קאראַזש, אַטעמט אויס שווער און זאָגט צו מיר.

— היינט — זאָגט ער — גייסטו צוריק צו דיין פריערדיקער אַרבעט. אַ לעבעדיקער ייד איז פֿאַר מיר גאָרנישט, אָבער אַ טויטער ייד... איך שרעק זיך פֿאַר אים.

ער האָט אָפּגעזאָגט די פּאָר ווערטער און האָט זיך גלייך אָפּגעטראָגן. היינט האָט מען מיך צוריקגעשיקט אַהער. נו, וואָס זאָגסטו דערצו?

איך האָב נישט געענטפֿערט.

עס איז באַשטימט פֿאַראַן אַ פֿאַרבינדונג צווישן די לעבעדיקע און טויטע — האָט רחל געזאָגט. אפשר וועלן די בעסערע צווישן זיי אָנהויבן פֿאַרשטיין און די ערגערע וועט באַפֿאַלן אַ שרעק...

רחל האָט טאָג־טעגלעך באַקומען וויסן ברויט און פרוכטן. מיר האָבן נישט געווּוסט וואָר עס שיקט עס איר. מיר האָבן נישט געקאָנט צולאָזן דעם געדאַנק אַז דער שיקער איז נישט קיין אַנדערער ווי דער רשע מרושע, דער גרויזאַמער אטא פֿאַן גראָף.

רחל האָט זיך איצטער אָפּן פֿאַרנומען מיט איר „ביבליאָטעק״־אַרבעט. זי האָט זיך אָפּגעזאָגט פון ווייסן ברויט. — עס זענען דאָ פֿאַראַן בילכערע פון מיר, שוואַכערע — האָט זי געטענהט און עס ביי די באַדערפֿטיקע אויסגעטוישט אויף שְׁוואַרצן ברויט.

אין אַ חושכדיקן טאָג איז רחל קראַנק געוואָרן. באַקומען פיבער. אטא האָט איר געברענגט כינין איינשפּריצונגען. ער האָט איר אויך דערלויבט צו רוען אין מיטן דער אַרבעט.

איינמאָל האָב איך באַמערקט אַז אטא איז אַ צערודערטער, לויפט אַהין און אַהער, צום סוף גייט ער צו צו רחלען וואָס איז געשטאַנען נעבן מיר און גיט זי אַ פרעג:

— איז זי דיין פריינדין?

— יאָ, זי איז די אייניציקע פריינדין, וואָס איך פֿאַרמאָג דאָ.

— איך בין געקומען זיך געזעגענען מיט דיר. מען האָט מיך באַשטימט פֿאַר פֿאַרוואַלטער פון קרעמאַטאָריום. איך האָב זיי באַדאַנקט פֿאַר דעם הויכן אַמט און זיך אָנגעבאָטן אַוועקצוגיין אויפן מזרח־פראָנט, פרייוויליק. נו, רחל, איך ווינטש דיר גליק, זיי געזונט!

אַ מענטשלעכער טאָן האָט זיך געלאָזט הערן אין זיין שטים. — וואָס וועסטו מיר צווונשן, רחל? — פרעגט ער זי.

— דו זאָלסט געהרגעט ווערן!

וואָס?! ער האָט אָנגעשטעלט אַ פֿאָר ווילדע אויגן. וואָס?!

איך האָב זיך אויך געווונדערט און זי נישט פֿאַרשטאַנען — יאָ — גיט רחל צו איר דערקלערונג. — עס איז בעסער פֿאַר אַ נאַצי געהרגעט צו ווערן איידער צוזען דעם יידישן זיג און גליק.

די שטאָלצע ביי זיך, די זיכערע רחל האָט פֿאַרויס געזעען און געזאָגט: אַ צוטומלטער, אַ דערשלאָגענער, האָט ער זיך אָפּגעקערט פון אונדז און איז שנעל אַוועק.

עס זענען פֿאַריבער די יאָרן פון גרויל און פיין. עס איז גיזקומען די באַפרייאונג. יעדע איינע פון אונדז האָט זיך אין דעם אַמעריקאַנער ביוראָ פֿאַרשריבן פֿאַר אַן ארץ־ישראל בירגערין. מיר האָבן זיך געטומען גרייטן צו אונדזער אָפּפֿאָרן קיין ארץ־ישראל. רחל וועט זיך צו מיר און זאָגט מיר: טייערע מיינע, איך מוז זיך צייטווייליק פון דיר שיידן.

— פֿאַרסט נישט קיין ארץ־ישראל? באַגערסטו נישט צו זען דאָס הייליקע לאַנד?

— זענען דען פֿאַראַן אַזעלכע יידן, וואָס גארן נישט צו פֿאָרן קיין ארץ־ישראל?

אבער... — זי האט אראפגעלאזט איר שטים — איך מוז זיך לאזן אויפזוכן דעם „של יד", אויספירן דעם אנזאג פון פארשטארבענעם פאטער...

איך האב איר גארנישט געענטפערט, נישט געוואלט אפשוואכן איר האפנונג.

מיר האבן זיך צעשיידט. זי האט מיר צוגעזאגט צו קומען אין ישראל. וווּ מיר וועלן לעבן צוזאמען, ווי צוויי שוועסטער.

*

מיט א קורצער צייט צוריק זענען מיר אויף א וווּנדערלעכן אופן באקאנט געוואָרן די דאזיקע פרטים:

רחל איז דורכגעפארן פוילן אין דער לענג אוֹן ברייט. זי איז צוריק געקומען אין איר געבוירן־שטאט אסטראוו־מאזאוויעצק. וווּ זי האט דארט קיינעם פון איר משפחה נישט געפונען. איז זי אוועקגעפארן קיין ראדאמסק זענען צי אירער א פעטער, וועלכער האט דארט געווווינט פאר דער מלחמה, לעבט. פארבייגייענדיק די באן־סטאציע וואס איז נישט ווייט פון מאנאסטיר, האט זי צופעליק אנגעטראפן אויף יינגע גלחים וואס האבן געפירט אויף א שפאציר א כאפטע יונגע שקצים, אנגעטאן אין גלחישע בגדים. א מיסטעריעזע קראפט האט זי געצווונגען זיך גוט אייגנקוקן אין די שקצים וואס ווערן דערצויגן אויף צוקונפטיקע גלחים. פלוצעם האט זיך ביי איר ארויסגעריסן א מוראדיק אויסגעשריי: „יוספקע, וווּ איז דיין „של יד"?"

זי איז געפאלן אין חלשות. די יונגע גלחים האבן זי געמינטערט. איין שייגעצל איז געבליבן שטיין פון דערווייטנס ווי א פארשטיינערטער. ער האט זיך נישט געקאנט רירן פון ארט. רחל איז געקומען צו זיך. זי האט זיך געזומען ארומקוקן. איר בליק איז געפאלן אויפן שייגעצל, וואס איז געשטאנען ווי א צוגעשמיטער צו זיין ארט א געפלעפטער, א פארחושטער. רחל איז צו אים צוגעלאפן:

— יוספקע, דערקענסט מיך נישט?

עפעס האט זיך אין אים א ריס געטאן, פון זיינע אויגן האבן געזומען שטראמען טרערן. צום סוף האט ער זיך ווי אויפגעמונטערט און זיך געוואנדן צו די גלחים:

— זייט מיר מוחל מיינע לערערס, די איז מיין שוועסטער. ער איז מיט איר אוועק אין גארטן פון מאנאסטיר, וווּ זיי האבן זיך אוועקגעזעצט.

רחל, טייערע, דו האסט מיך געהאדעוועט אוֹן אכטונג געגעבן אויף מיר ווי א מאמע, צוערשט האב איך דיר נישט דערקענט, אבער אז האסט געזומען שרייען, וווּ איז דער „של יד", זענען אויפגעשוווּמען אין מיר אלטע זכרונות. טייערע שוועסטער, איך זע א צייכן אויף דיין ארעם, ביסט געווען אין די לאגערן... מען האט דיך געפּינקט. אויך איך האב זיך פיל אנגעליטן. אוֹן איך בין נאך אזוי יונג.. געדענקסט, ווען די רשעים האבן מיך פארנומען? זיי האבן אלע קינדער אומגעבראכט. מיר האט זיך איינגעגעבן צו אנטלויפן. א פוילישער פויער האט מיך צוליב מיינע בלאנדע האר אנגענומען פאר א קריסטלעך קינד. ער האט מיך געהאלטן ביי זיך אין כאטע, מיר געגעבן עסן און טרינקען און דערנאך אפגעפירט צום גלח אין מאנאסטיר. גלויב מיר, רחלע, איך האב פארשאלטן די שעה, אין וועלכער איך בין דא אנגעקומען. איך האב נישט געקאנט פארטראגן די פאלשקייט, די ליגנס וואס איך האב דא צוגעזעען. געמוזט אבער האלטן דאס מויל פארשלאסן. דעם „של יד" האב איך ביי זיך. שוין לאנג אים קיין קוש נישט געטון. ווי אזוי זאל איך זיך צו אים צורירן מיט מיינע אומריינע ליפן?

רחל האט ארויסגענומען דעם „של ראש" און יוסף — דעם „של יד".

— איך פיל מיך גליקלעך, — האט יוסף אויסגערופן מיט פרייד, — איך וועל

אַנהויבן מיין לעבן פונדאָסניי. רחלע, מיר וועלן אַריין צום הויפט־גלח פון מאנאַסטיר. איך וועל אים דערציילן אַז איך בין אַ יידיש קינד. אמת, ער האָט מיך טאַקע גערַאַטעוועט דאָס לעבן, אָבער איך וויל דערפאַר נישט באַצאָלן מיט מיין נשמה...

דער גלח איז געווען באַקאַנט ווי אַ יידן־פרייַנט. אַ קעגנער פון די נאַציס און פֿאַגראָמשטשיקעס. זיי האָבן אים געוואָלט אָפּרוימען, עטלעכע מאָל געמאַכט אויף אים אויבערפאַלן. געשאָסן און נישט געטראָפֿן.

ווי יוסף און רחל האָבן באַטראַטן די שוועל פון גלח׳ס הויז, האָט זיך דערהערט אַ שיסעריי. יוסף איז אַנידערגעפאַלן. אָפּגעגאַנגען מיט בלוט — און אויסגעגאַנגען אויגן־בליקלעך. רחל האָט אַ ווייַלע זיך געראַנגלט מיטן טויט און אויך אָפּגעגעבן איר נשמה. די אָנפאַלערס האָבן געצילט אין גלח — און ווידער נישט געטראָפֿן... נאָר פאַרשניטן צוויי יונגע יידישע לעבנס.

חנה האלצמאן
תל־אביב

פון דער חורבן תקופה

(דערינערונגען און רעפלעקסן)

מען האָט זיך שוין אייניקע מאָל געוועדעט צו מיר, איך זאָל עפעס איבערגעבן וועגן מיינע איבערלעבענישן אין די קאָנצענטראַציע לאַגערן. מיט אַזאַ ווונטש האָט זיך צו מיר אָפּילו געוועדעט אַן ענגלענדערין, וועלכע פירט דאָ אָן מיט אַ געוויסע הילפֿס־אַקציע פאַרן לאַגער, מאָטיווירנדיק דאָס דערמיט, וואָס אין ענגלאַנד גלויבט מען נאָך אַלץ נישט אין דער גרויזאַמער מאַרטיראָלאָגיע, וועלכע מיר האָבן דורכגעמאַכט. איך האָב אָבער נישט געזען, און זע היינט אויך נישט דעם ציל דערפון, הויפטזעכלעך, אויב עס גייט, ווי זי האָט דאָס געוואָלט, אין וועקן דאָס געפיל און געוויסן פון דער בריטער וועלט, ווייל אויב די אומבאַגרייפלעך גרויזאַמע ציפער פון 6 מיליאָן אומגעבראַכטע אויף אַ בעסטיאַלישן אופן פאַרניכטעטע אין די גאַז־קאַמערן יידן האָט נישט באַווויזן דאָס צו מאַכן, וועלן דאָס מיינע טרויעריקע דערינערונגען געווויס נישט דערגרייכן. אויב איך וויל היינט איבערגעבן אַ ביסל זכרונות וועגן מיינע איבערלעבענישן אין אוישוויץ, איז עס נישט צוליב דעם אויבן דערמאָנטן צווועק, נאָר פשוט אַראָפצורעדן זיך אַביסל פון האַרץ, סתם אין דער וועלט אַריין, אפשר וועט וערן אַביסל גרינגער אַדורכצומאַכן דאָס אַלץ, וואָס עגבערט אַזוי דעם מוח, וואָס טוט אַזוי שטאַרק וויי, און נאָגט אַזוי אַז אויפהער דאָס אויסגעמאַטערטע האַרץ. נאָר איידער איך געב איבער דאָס, וואָס טוט אַזוי וויי, מוז איך מיך אויף אַ קורצן אויגנבליק איבערטראָגן אין דער פאַרגאַנגענהייט פון אוישוויץ, כדי די, וועלכע וועלן אָפּגעבן אַ פאָר מינוט צייט אויף איבערלייענען די עטלעכע וועדטער מיינע, זאָלן בעסער פאַרשטיין פאַרוואָס ס׳טוט אַזוי וויי.

איך טראָג מיך אַלזאָ איבער מיטן געדאַנק קיין אוישוויץ, הגם איך האָב אויך מיטגעמאַכט מיידאַנעק און בעלזן, ווייל אין אוישוויץ בין איך דאָך געווען צום לענגסטן, געוויער — 2 יאָר. און דעריבער איז פאַרשטענדלעך, אַז די גרעסטע טייל דערינערונגען טראָג איך אַרויס פון דאָרט. באַשרייבן אַלץ, וואָס איך האָב דאָרט מיטגעמאַכט, בין איך

נישט אומשטאנד, וול איין גרויזאמקייט שטייגט איבער די צווייטע, איין שוידערלעכע איבערלעבונג איז שרעקלעכער פון דער צווייטער. איבעריקנס, וועגן דעם וועלן זיך שוין געפונען אנדערע. וועלכע וועלן דאס געניעער ווי איך, איבערגעבן. איך וויל זיך נאר טיילן מיט דעם, וואס איך האב אין געוויסע מאמענטן דערכגעלעבט דארט, און וואס און ווי אזוי איך האב דעמאלט געפילט. איך געדענק צום ביישפיל אַ טאג — דאס איז געווען גראד אין יום כיפור, בין איך מיר געשטאנען מיטן שפאדל אין דער האנט און געשיט די ערד פון איין ארט אויפן צווייטן, און פאר די אויגן האבן, אזוי ווי אין אַ קאנייאסקאפ, זיך דורכגעטראגן בילדער פון אַ יום כיפורדיקן טאג אין די אלטע צייטן. בישט נאר פון מיין אייגענער היים, וועלכע איז שוין געווען אַ סך פארגעשריטענער, נאר פון דער היים פון מיינע עלטערן. איך האב געזען דעמאלט דעם טאטן מיינעם מיטן ווייסן קיטל, וועלכער איז ארומגעגאנגען פון קינד צו קינד בענטשן. ס׳האט מיר אפגעקלינגען אין די אויערן דאס הארציקע געווויין פון דער מאמען, וועלכע האט ביים יום כיפורדיקן ליכט צינדן געבעטן מיט גרויס געווויין, ס׳זאל איר חלילה וחס אין משך פון יאר קיינער נישט געמינערט ווערן. איך געדענק, ס׳האט זיך מיר דעמאלט אויסגעווירן, אז די וועלט ציטערן אין העלפן זיי צו אין זייער געבעט. אבער באלד האט מיך עפעס אוועקגעריסן פון דעם דאזיקן בילד: דאס איז געווען דער קלינגעדיקער פאטש, פון דער דייטשער אויפזעערין, מיט וועלכן זי האט מיך אוועקגעריסן, ווייל זי האט מיך אבסערווירט און פעסטגעשטעלט, אז איך ארבעט צו פלעגמאטיש. און איך האב פארשטאנען, אז אין אוישוויץ טאר מען אפילו מיטן געדאנק זיך נישט איבערטראגן אין אן אנדערע בעסערע וועלט. און זי האט מיט איר פאטש אוועקגעטריבן פון מיר דאס הייליקע בילד פון דער פארגאנגענהייט און צוריק אַ שליידער געטון אין די פארשאלטענע קעגנווארט. און נאר דאן, ווען זי האט זיך אוועקגעדרייט, האב איך אויפסניי אנגעהויבן צו קלערן, אבער שוין וועגן עפעס אנדערש.

איך האב געקלערט „וואס וועט זיין מיט אונדז דער סוף?״ ווי לאנג קען מען אזוי ארבעטן איבער די כוחות אין אזעלכע שוערע אומענטשלעכע באדינגונגען, און קוקן יעדע מינוט דעם טויט אין די אויגן. ביי יעדער געלעגענהייט האט מען נישט פארגעסן אונדז צו פארזיכערן: „נו, מארגן קומט איר שוין אויך אין קרעמאטאריום״. איך האב געקלערט וועגן דעם אז אויב מען דארף שוין יאָ גיין אַ ליאדע טאג אין קוימען ארײַן, האב איך פאר דעם נאר צוויי שטארקע פארלאנגען. דער ערשטער און וויכטיקסטער נאך אין לעבן זענען דעם איינציקן זון, אים שטארק, שטארק צודריקן צום הארץ, אויסקושן ווי גרויס ער איז, און דערציילן ווי איך האב אים ליב, ווי שטארק ס׳האט געווייטיקט, געבענקט און געבלוטיקט מיין הארץ נאך אים. און נאך דעם — אפילו אין קוימען ארײַן. יאָ, און נאך איין פארלאנג האב איך געהאט. איינמאל זיך אנעסן צו דער זעט און פילן דעם טעם פון זאט זיין. ס׳איז אפשר נישט שיין זיך מודה צו זיין דערצו, אבער ס׳איז דאך אַ טרויעריקער אמת, אז צומיינסטן פלעגט דער געדאנק פארנומען זיין מיט דעם חלום וועגן אַ ביסל לאגער־זופ, אַ שטיקל לאגער ברויט צו דער זעט. איך פלעג נישט איינמאל בייז זיין אויף זיך אליין און טראכטן: צו בין איך ווירקלעך אין לאגער אזוי פארגרעבט געווארן, אז איך קען נישט קלערן וועגן עפעס אנדערש, ווי נאר וועגן עסן? און אין אזעלכע מאמענטן פלעג איך זיך טרייסטן מיט פרצ׳ס „באנטשע שווייג״, אויב באנטשע, האב איך מיר געטראכט, וועלכער איז אין הימל פארעכנט געווארן אלס איינער פון די ל״ו צדיקים, האט גאנצע טעג געחלומט וועגן דער בולקע מיט פוטער, און אפילו דאן, ווען ער האט זיך איבערגעטראגן אין דער אייביקייט, און זיך געשטעלט פארן בית־דין של מעלה, און מען האט אים אַ זאג געטון: „באנטשע, זאג ארויס דיין פארלאנג, דיין באגער,

וועט עס מאַמענטאַל דערפילט ווערן", האָט דער הונגעריקער באָנטשע, אנשטאט צו טון אַ הילכיקן געשריי „איך וויל די אויסלייזונג פֿאַרן יידישן פֿאָלק", און אפשר וואָלטן מיר טאַקע אויסגעלייזט געוואָרן, געענטפערט: „איך וויל אַ בולקע מיט פּוטער", איז דאָך מן הסתם אמת, אַז די שווערד פון הונגער איז שׂאַרפער ווי די שווערד פון טויט. היינט וואָזשע וויל איך פון אַזאַ קליין מענטשעלע ווי איך בין.

אָבער נאָך מער ווי דער הונגער, און אַלע איבעריקע צרות האָט געעגבערט, און געפֿיניקט דער געדאַנק, וועלכער האָט זיך דעמאָלט געשאַפן אין אויישוויץ, אַז ווען היטלער וועט אָפֿילו פֿאַרשפּילן די מלחמה, וועט מען אונדז אויך נישט לאָזן לעבן. ס׳טייטש אַזעלכע לעבעדיקע עדות ווי מיר, וועלכע קוקן פון דער נאָענט אויף די רויכנדיקע קוימענס, גריבער און ווייסן געניט אַז ס׳איז אַ בלאָק־שפּערע, וויל ס׳איז אַנגעקומען אַ פּרישער, לאַנגער צוג מיט פּיל וואַגאָנען נייעם הייץ מאַטעריאַל אין אויוון אַריין. און גאָנץ אָפט סתם אַ סעלעקציע אין וועלכן ס׳איז בלאָק, צו ס׳געפּינט זיך נישט קיין קרעציקער, הגם מער ווי איין העמד האָט מען נישט געטאָרט האָבן; קיין זייף מיט אַ האָנטוך האָט מען נישט באַקומען, אָבער אַ שפּרענקעלע אויפן לייב האָט געפּירט גלייך אין קוימען אַריין. מיר האָבן שוין אָבער פֿאַרשטאַנען, אַז דאָס דאַרף מען אָפּריניקן דעם בלאָק, כדי צו מאַכן אַ צייטווייליקן פּלאַץ פֿאַר די נייע אָנגעקומענע קרבנות. מיר האָבן אַלץ געזען און געווּסט. איז עס דען אַ מעגלעכקייט מען זאָל אונדז לאָזן לעבן? מיר זענען געווען זיכער, אַז ווען די מערדער וועלן 12 אַ זייגער קאַפּיטולירן, וועט מען פּינף מינוט פֿאַר צוועלף אונדז אָפּווישן פון דער אויבערפלאַך. אָבער ס׳איז געשען אַ נס, און מיר, די עדות פון מיידאָנעק און אויישוויץ מיט זייערע קרעמאַטאָריעס און גריבער, וווּ זייערע קוימענס, וועלכע האָבן געפלאַקערט ביי טאָג און ביינאַכט, וווּ דאָס הייץ מאַטעריאַל זענען געווען אונדזערע נאָענטע און ליבסטע; און די לעצטע עדות פון בעלזן מיטן הונגער, גויט, פּיין, שמוץ, דורכפאַל און טיפוס, וווּ מענטשן זענען געפאַלן ווי פליגן — וועלן לעבן!

טאָ איז וואָס? וועמען אינטערעסירט דאָס? וער דאַרף אונדז אָן וער בענקט נאָך אינדז? אויב ס׳געפּינט זיך שוין יאָ אויף דער גרויסער, ברייטער וועלט אַ קליין וויינקעלע אין מזרח, וועלכעס וואָלט אונדז אויפגענומען מיט אָפענע ארעמס, זענען אָבער די טויערן פון דעם דאָזיקן לאַנד פאַר אונדז פעסט געשלאָסן. און דאָ טאַקע ליגט אונדזער גרויסער פֿאַרדרוס און ווייטיק. איך דערמאָן מיך גוט ווי אַזוי ס׳האָט אויסגעזען דער וועג פון בירקענו קיין בזשעזשינקי, וווּ מען האָט לעצטנס אַלע טראַנספּאָרטן פֿאַרניכטעט, און וווּ מען האָט איינמאָל אויך אונדז אַהינגעפּירט באָדן. מיר זענען דעמאָלט געווען זיכער, אַז דאָס וועט זיין אונדזער לעצטער באָד. בין איך מקנא געווען די ביימער, וועלכע זענען געוואָקסן פון ביידע זייטן שאָסיי און שטאַרק באַדויערט וואָס זיי זענען שטום און קאָנען נישט דערציילן וואָס ס׳קומט פֿאַר נעבן זיי. אָן אָפּמאַך האָב איך מיט זיי געמאַכט, אַז נאָך אונדז, ווען ס׳וועט קומען דער פרידן, זאָלן זיי זיך — אנשטאט אין גרינע — מיט רויטע בלעטער באַדעקן, אַלס צייכן, אַז אויף דעם אָרט האָט געריינען אומשולדיק יידיש בלוט. און אויב ס׳האָט געטראָפן אַ מאַמענט, נאָטירלעך גאָנץ זעלטן, ווען אין האָרץ האָט זיך אַרייגעגנבעט און געטליעט אַ פונק האָפענונג וועגן איבערלעבן, האָט זיך אָביסל צעשפּילט די פאַנטאַזיע. איך האָב מיר צום ביישפּיל פֿאָרגעשטעלט, אַז די גאַנצע וועלט וועט אונדז אָנטקעגנקומען מיט בלומען, מיט געזאַנג, מיט שמחה און מיט אָפענע טיר און טויער. איך האָב דעמאָלט געקלערט, אַז טאַקע אונדז און אונדזערע אַדורכלעבן האָט

ביאַליק געמיינט, וועלן ער האָט נאָך די רוסישע פּאָגראָמען געשריבן, זיין „לעצט וואָרט", ווו ער זאָגט:

„און שוועך זאָל זיין די טרער און ביטער,
און אויך זאָל זיין דער לעצטער קרעכץ,
אַז די גאַנצע וועלט זאָל טון אַ ציטער
און אָפּטרייסלען פון זיך דאָס שלעכץ".

און געגוג שוועך און ביטער איז געווען די טרער פון יידישע טאָטע־מאַמע, וועלן מען האָט ביי זיי דאָס צאַפּלדיקע קינד אַוועקגעריסן און אין פּלאַם אַריין געוואָרפן, און געגוג שוועך און ביטער איז געווען די טרער פון יידישן קינד וועמען מען האָט טאָטע־מאַמע צו דעם זעלביקן צוועק אַוועקגעריסן, און געגוג הויך איז געווען דער לעצטער קרעכץ פון זעקס מיליאָן אומגעבראַכטע יידישע קרבנות, און די וועלט האָט נישט קיין ציטער געטון, און נישט אָפּגעטרייסלט פון זיך דאָס אַלטע שלעכץ. פּאַרקערט — נישט איינמאָל האָט מען דעם אייגדרוק, אַז די בריטע וועלט האָט גאָר שטילערהייט טענות צו היטלערן, וואָס ער האָט נישט אויסגעפירט אין אַ גאַנצע הונדערט פּראָצענט זיין פּראָגראַם פון פאַרניכטן דאָס איראָפּעישע יידנטום און דערמיט באַפרייט די וועלט פון דער שוועכער יידן־פּראַגע. אויב די בריטע וועלט קימערט זיך נישט וועגן אונדז, זאָלן מיר אַליין אַ טראַכט טון וועגן אונדזער גורל. זאָלן מיר אַליין אַריינדרינגען אין דער סיבה, פאַרוואָס די זעקס מיליאָן אומשולדיק געפאַלענע קרבנות האָבן נישט אויפגעטרייסלט די וועלט... איך מיין, אַז די סיבה דערפון ליגט אין דעם, וואָס זיי זענען נישט געפאַלן אויפן שלאַכט פעלד אַלס פאַלקס־העלדן, אין נאָמען פון אַ לאַנד און וווייזט אויס, אַז נישט נאָר כדי צו לעבן ווירדיק, נאָר אויך כדי צו שטאַרבן ווירדיק מוז מען האָבן אַ אייגן לאַנד. און דעריבער מוזן מיר אָנוועגדן אַלע מיטלען און אַלע כוחות און דערוועקן די לעטאַרגיש־שלאָפנדיקע וועלט, הויפּטזעכלעך די סאָציאַליסטישע, אַז זי זאָל אונדז העלפן אויסקעמפן אַ גערעכט און זיכער עקזיסטענץ אין ארץ ישראל. און דעמאָלט מעג זי זיין זיכער, אַז מיר וועלן זיין די ערשטע, וועלכע וועלן דעם סאָציאַליזם אַריינפירן אין די העכערע, שענערע מדרגה פון קאָסמאָפּאָליטיזם און אלטרויזם. און ווען מיר וועלן שוין זיין אַ פאָלק מיט פעלקער גלייך, און אויך האָבן עטוואָס בייצושטייערן דער מענטשאָפט, וועט פון אונדז קומען די פּראָפּאָרציע וועגן אָפּשאָפן די גרענעצן פון אַלע לענדער. אָבער צו דעם מוז מען קודם כל זיין אַ פאָלק מיט אַלע גלייך.

איך האָב מיך אַריינגעלאָזט אין אַנדערע פראָבלעמען, וועלכע האָבן אַזוי ווי פאַרטושט די זכרונות פון אוישוויץ. פאַר מיר אָבער וועט שטענדיק שוועבן פאַר די אויגן דאָס אומפאַרגעסלעכע בילד פון אוישוויץ, פון אַ רייע אויטאָס מיט נאַקעטע מענטשן, וועלכע זינגען „התקוה" הגם זיי ווייסן געוויס וווהין מען פירט זיי. נאָכן זינגען „התקוה" און די לעצטע אויסגעשרייען „שמע ישראל" ווערט צוריק געשאַפן די טויטע שטילקייט פון דער נאַכט אין אוישוויץ. ס'ווערט נאָר ליכטיקער אין לאַגער און קילאָמעטערן אַרום דעם לאַגער וועלכער ווערט באַלויכטן פון די צינגער פייער פון די קוימענס, ווו יידן הויכן אויס זייערע אומשולדיקע נשמות.

אין נאָמען פון אָט די אומשולדיקע געפאַלענע קרבנות וועלן מיר זיך מיט דעם הייסן און הייליקן רוף קיין ארץ־ישראל.

זאָל זייער לעצטער ווונטש, זייער לעצטע „התקוה" פאַרווירקלעכט ווערן.

(געשריבן אין יאָר 1945, באַלד נאָך דער באַפרייונג. אין בערגן־בעלזן).

שבע פארבשטיין
(ישראל)
(טאכטער פון קאמאראווער רב שילעוויטש ז״ל)

מיינע זעקס יאר נע־ונד

א) סומעווע

געווען איז עס אין חודש נאָוועמבער 1939. אין פוילן האָט שוין אין יענער צייט געהערשט דער פולשטענדיקער ווינטער. דער שניי האָט שוין באַדעקט די ערד און די לופט איז געווען פראָסטיק. אין אַזאַ טאָג זענען מיר אַריבערגעגאַנגען די דייטש־רוסישע גרענעץ. וואָס איז דעמאָלט געווען אָפן פאַר יעדן דורכגייער. מיר זענען אָנגעקומען אין דעם ערשטן נאָענטן שטעטל אויף דער רוסישער זייט, דאָס שטעטל האָט געהייסן סומאווע. מיר האָבן דאָרט אָפגעזוכט עפעס אַ ווייטע משפחה.

געקומען זענען מיר אַהער קרוּעה בלוייה, ווייל ווען מיר זענען אַנטלאָפן פון דער היים האָט מען שוין גאָרנישט געקאָנט מיט זיך נעמען. דאָס שטעטל איז דעמאָלט געשטאַנען אין פלאַמען. (איך האָב געוווינט אין ווישקאוו). די משפחה, וועלכע מיר האָבן אויפגעזוכט האָט אויף אונדז רחמנות געהאַט און דערלויבט מיר מיט מיין קליין טעכטערל ביי זיי איבערצוווינטערן. זיי האָבן אונדז אַ גאַנצן ווינטער געשפייזט און אויך געגעבן אָנצוטאָן. מיין מאַן האָט דאָ קיין פלאַץ נישט געהאַט און דערפאַר געווינט מיט זיינע עלטערן אין זעמבראווע.

ב) זעמבראווע

נאָך אַ האַלב יאָר זיין אין סומאווע זענען מיר אַוועק ווינטן אין זעמבראווע צוזאַמען מיט מיין מאַנס עלטערן. מיר זענען דאָ געווען אַ קורצע צייט עס האָט זיך שנעל אונטערגערוקט די גזירה — די גרעסטע טייל היימלאָזע אַרויסצופירן קיין סיביר.

געווען איז דאָס פרייטיק, דעם 29סטן יוני 1940. פרייטיק צונאַכטס, נאָכן עסן, וען דריי משפחות האָבן געשמאַכט אין איין צימערל, ווער שלאָפנדיק און ווער וואַכנדיק. עס איז געווען אַרום 12 אַזייגער. מען קלאַפט אין טיר און עס קומען אַריין רויטאַרמייער, הייסן אַלץ שנעל פאַרפאַקן ווייל... מען פאָרט אַ היים... מיר האָבן גאָנץ גוט פאַרשטאַנען אַז מען ווּעט אונדז נישט אַהיים פירן. אָבער, נישט האָבנדיק קיין אַנדער ברירה, האָט מען אַלץ איינגעפאַקט און געלאָדעוועט אויף דער מאַשין. אויף איין זאַך האָט מיר דאָס האַרץ געבלוטיקט און געווייגט, וואָס איך מוז אַליין איבערלאָזן דאָס צאַנקענדיקע יאָרצייט־ליכט נאָך מיין מאַמען ז״ל, איך האָב אַ גאַנצן אָוונט דערויף געקוקט און געוועבט די גאָלדענע זכרונות פון דער היים אין אסטראוו — וועגן די פריילעכע פרייטיק צונאַכטן, שבתים און יום־טובים.

אין יענעם, שוין נישט פריילעכן מצב, איז מיר גאָרנישט איינגעפאַלן אַז עס וועלן געשעען אַזעלכע שרעקלעכע זאַכן אוֹן מיינע שוועסטערלעך מרים און רבקה, די אומגליקלעכע קינדער, וועלן אומקומען צוזאַמען מיט די ברידער, זייערע ווייבער און קינדער, און מען וועט אַפילו נישט וויסן די ריכטיקע דאַטע און דאָס אָרט, ווו דאָס אומגליק איז געשעען....

ביי די אָלע געדאַנקען וואָס זענען דורכגעלאָפן יענעם אָוונט אין מיין מוח איז מיר נישט איינגעפאַלן אַ טראַכט צו טאָן, אַז דער פאָטער ז״ל, האָט געהאַט אַ גרויסן זכות וואָס

ער איז אין אזא צייט נפטר געווארן מיט א נאטירלעכן טויט. (דער פאטער ז״ל איז נפטר געווארן 16 טעג אין חודש שבט 1940, אין דער שטאט ביאליסטאק און דארט געקומען צו קבורה).

ג) דער וועג קיין סיביר

דעם אויטא, אויף וועלכן מען האט אויפגעלאדנט אונדזער ביסל ארעמע זאכן, האט מען צוזאמען מיט אונדז אוועקגעפירט אויף דער נאנסטער הויפט־באן־סטאציע, וווּ עס איז שוין געווען צוגעגרייט פאר אונדז א צוג מיט לאסט־וואגענען. דאָ האבן זיך שוין געפונען א סך מענטשן מיט זייערע געפעק. אלע זענען געווען איבערגעשראקן, פון דער פלוצלעמדיקער ענדערונג אין דעם שוין כמעט נארמאלן מצב.

מיטן איינשטייגן אין דער באן, האט זיך איצט אנגעהויבן דער אמתער גהינום. צו 5—6 משפחות מיט זייערע פעק האט מען ארייגעווארפן אין איין וואגאן, און פארשלאסן די טירן. קיין פענצטער זענען אין די וואגענען נישט געווען, עס האבן זיך נאר געפונען אין די וועגט עטלעכע קליינע לעכער, וווּ נישט יעדער האט געהאט דאס פארגעניגן צו גענישן פון א ביסל פרישער לופט. קיין ארט פארן מענטשלעכן געברויך איז נישט געווען. נאר פון צייט צו צייט האט זיך די לויפנדיקע באן אפגעשטעלט, דעמאלט האט מען געעפנט אלע טירן און דער עולם איז אראפ... דערביי האבן פאטראלן געהיטן די שרעקלעכע „פארברעכער״, עס זאל חלילה עמיצער נישט אנטלויפן. א ביסל ווייטער פון דער פריערדיקער פויליש־רוסישער גרענץ, זענען אויף פארשידענע סטאציעס ארויסגעקומען גוטע רוסישע מענטשן, וועלכע האבן צוגעברענגט פלעשלעך מילך, טיי, און אויך ברויט. זיי האבן דאס געטיילט פאר קינדער און עלטערע מענטשן. אט די קליינע הילף האט א סך מענטשן דערפרייט, ווייל נישט יעדער האט געקאנט עסן די זופן וואס מען האט געטיילט אויף דעם צוג.

אזוי איז מען 2 וואכן כסדר געפארן טאג און נאכט ביז מען איז צוגעקומען צו א געוויסן פארט ביי דעם ווייסן ים. דאָ האט מען אונדז אויפגעלאדן אויף א לאסט־שיף. אויך דאָ האבן מיר נישט געהאט קיין בעסערע באדינגונגען ווי אויף דער באן. די עטלעכע וואכן פארן אויף דער בארקע, האט ביי יעדן פון אונדז צוגענומען דאס לעצטע ביסל כוחות. אויסער אלע גוטע זאכן, האט כמעט יעדער נאך דורכגעמאכט די ים־קראנקהייט.

מען האט אונדז געברענגט צום ארכאנגעלסקער פארט. פון דארט האט מען אונדז צעשיקט אויף פארשידענע פונקטן. אונדזער משפחה, האט מען מיט נאך עטלעכע צענטליק משפחות צוגעפירט אויף א פלאץ, וואס האט געהייסן „פאשיאלעק טשארני״ — דער נאמען איז געווען ריכטיק צוגעפאסט צום פלאץ. 4 הילצערנע באראקן זענען געשטאנען אין וואלד מיט געדיכטע, הויכע ביימער. אין אט די באראקן האט מען באזעצט די ניי־אנגעקומענע מענטשן. יעדע 2 משפחות האט מען געגעבן איין צימערל. מיר איז דווקא אויסגעקומען צו ווינען אין 2 קליינע צימערלעך צוזאמען מיט נאך דריי אנדערע משפחות. לאנג אן ארבעט האט מען דאָ אונדז נישט געלאזט. די מענער האט מען געשיקט אין די וועלדער אויסצוהאקן די ריזיקע ביימער וואס זיי האבן שפעטער געדארפן טראנספארטירן צום טייך, און דאס איז געגאנגען פאר פארשידענע פאברריקן אין לאנד און אויך אין אויסלאנד.

פרויען האט מען צעשיקט אויף פארשידענע ארבעטן. אויך לויטן סעזאן. ווען עס איז געווען דער גזשיבע־סעזאן, האט מען געקליבן גזשיבעס וואס זענען געווארן איינגעזאלצן אין פעסער, און האבן געדינט פאר דעם וויכטיקסטן טייל פון דער

באַשפייזונג איז דער „סטאַאָווע". אַ סך פון דעם אַרטיקל האָט מען געשיקט אין די שטעט. דאָס זעלבע אויך מיט אַנדערע וואַלד־פרוכטן, ווי יאגדעס, קלוקוועס, א. אַ. וו. קלוקוועס איז מען געגאַנגען קלויבן תיכף, ווי דער שניי האָט נאָר אָנגעהויבן צעגיין, וועו די אַלע סעזאָן אַרבעטן האָבן זיך געענדיקט, האָט מען אויך די פרויען געשיקט אין וואַלד אַריין זעגן האָלץ.

דער ווינטער הויבט זיך דאָ אָן פרי — אין חודש אָקטאָבער איז שוין פראָסטיק, דאָס גרינוואַרג, וואָס וואַקסט אין דער געגנט: קאַרטאָפל, קרויט א. אַגד. וואָס מען האָט נאָך נישט באַווייזן אַראָפצונעמען, בלייבן אין דער ערד. וועו דער שניי פאַלט אַראָפ, ווערט ער ערשט צעגאַנגען אין אַ 7—8 חדשים אַרום. ווינטער זענען דאָ די טעג זייער קורצע. 9 אַזייגער אינדערפרי איז נאָך טונקל; 3 נאָך מיטאָג איז שוין צוריק פינצטער. געאַרבעט האָט מען דאָ ביים שיין פון די פלאַמען, וואָס האָבן געברענט אויף יעדן אַרבעטס־פלאַץ. פאַרשטענדלעך, אַז קיין האָלץ האָט דאָ נישט געפעלט.

די שטאַרקע פרעסט וואָס האָבן דאָ געהערשט זייער אָפט פון 45 ביז 60 גראַד אונטער זעראָ, זענען נישט געווען אַזוי געפערלעך. די הויכע, געדיכטע ביימער האָבן פאַרשטעלט דעם ווינט. אין די הייזער איז געווען וואַרים. יעדער איינווינער האָט אַהיימגעברענגט אַ פאַק האָלץ.

אין די זומער טעג — אין די חדשים מאי, יוני יולי — איז כמעט 24 שעה אין מעת־לעת טאָג. די זון פאַרגייט בלויז אויף אַ קורצע צייט, אָבער פינצטער ווערט נישט; עס זעט דעמאָלט אויס ווי בין־השמשות.

איך וויל נאָך דערמאָנען אייניקע עפיזאָדן פון דאָרט: איינמאָל, בין איך מיט נאָך אַ גרופּע פרויען אַוועק קלויבן „יאגדעס". אומבאַמערקט האָב איך זיך פון זיי דערווייטערט און געבלאָנדזשעט, נישט קענענדיק זיך אַריינטירן וועלכער וועג פירט צום „פאַשיאָלעק". ווייט בין איך פון דעם פלאַץ נישט אַוועק. טראַכטנדיק, אפשר וועט פאָרט עמיצער אָנקומען. אַזוי האָב איך געזוכט ביז אָווונט. דעמאָלט האָב איך פלוצעם דערהערט קלינגען גלאָקן, וועלכע האָבן מיר געדאָרפן ווייזן דעם וועג אַהיים. אַזוי בין איך טאַקע אַהיים געקומען. און נאָך איין דעראינערונג: אָט בין איך איינמאָל אין אַ ווינטער־אָווונט אַרויס־געלאָפן פון מיין שטוב אין אַ צווייטן באַראַק, און פלוצעם איז פאַר מיינע אויגן דורכגעלאָפן אַ ליכטיקער, פאַרשידנהאַרטיקער שטראַל. בשעת מעשה בין איך שטאַרק דערשראָקן געוואָרן. איך האָב געטראַכט, אפשר דערנענטערט זיך דער שונא און שיקט דאָ זיינע ראַקעטן. אָבער, וועו איך בין אַריינגעקומען אין באַראַק, האָט מען מיר געגעבן צו פאַרשטיין, אַז דאָס איז געווען אַ שטראַל פון אַ פאַלנדיקן שטערן, און דער אָפשיין איז פון דער טונקלקייט פון די ביימער און דער וויסקייט פונעם שניי.

אין אַלגעמיין, איז דאָ די לאַגע נישט געווען קיין פריילעכע. אויסער די מאַטעריעלע און פיזישע ליידן, איז מען דאָ אויך גייסטיק צובראָכן געוואָרן. ביי יעדער געלעגנהייט, האָט אונדז דער נאַטשאַלניק אָנגעזאָגט די „בשורה", אַז מיר וועלן שוין דאָ אויף אייביק פאַרבלייבן און מוזן זיך דעריבער צוגעווויינען צום פלאַץ און דעם לעבן. הערנדיק אַזעלכע רייד, איז אונדז זייער אומעטיק געווען אויפן האַרצן... ער איז געווען זיכער אין זיינע רייד, ווייל אויך ער איז געווען אַ פאַרשיקטער פון אוקראינע און דאָ אויף שטענדיק פאַרבליבן.

די ערשטע צייטן, וועו די מלחמה איז נאָך נישט געווען אין רוסלאַנד, האָט מען קיין הונגער נישט געליטן. מען פלעגט טיילן פראָדוקטן, און אַ סך מענטשן האָבן באַקומען פעקלעך פון קרובים.

אויף דעם „פאשאלעק" איז מען געווען ביי אַ 15 חדשים. די נבואה פונעם נאַטשאַלניק איז ב"ה נישט מקוים געוואָרן. עס איז געקומען דער שיקאַרסקי־אָפמאַך מיט רוסלאַנד. און דעמאָלט האָט מען אונדז געמאָלדן, אַז מיר זענען פרייַע בירגער. מיר האָבן רעכט צו פאָרן, וווהין מיר ווילן. נאָך דער ידיעה האָט די מענטשן אַרומגענומען אַ שגעון צו לויפן. צו אַ באַן־ליניע איז פון דאַנען געווען ווייט. דער פראָסט האָט געברענט. (העכער 50 גראַד), און אין דעם פראָסט זענען אויך מיר אַוועק. עס איז געווען מיט נסים, אַז מיר זענען דעמאָלט געזונטערהייט אַנגעקומען אויף אַ פלאַץ.

ד) דער וועג פון סיביר קיין מיטל־אזיע

נאָך עטלעכע מאָנאַט אָפווינטען אין אַ דאָרף, האָט מען זיך ענדלעך דערשלאָגן צו אַ באַן סטאַנציע, נישט בעסער ווי מיט 2 יאָר צוריק, ווען מען האָט אונדז געפירט אַהער. דאָס איז געווען די שרעקלעכסטע תקופה פון די 6 יאָר נע־ונד. ס׳איז געווען 1942 — אין רעכטן ברעג פון דייטש־רוסישן קריג. אויף די באַנען זענען געפאָרן אויסגעמאַטערטע, מידע מענטשן, וועלכע זענען געפאַלן ווי די פליגן און געשטאָרבן. מיט די טויטע האָט זיך קיינער נישט אינטערעסירט. וועז דער צוג האָט זיך אָפגעשטעלט, האָט מען זיי אַרויסגע־ווארפן אויפן שניי. אַזעלכע פאַלן זענען געווען טאָג־טעגלעך, דעמאָלט איז געווען די באַלאַגערונג אויף לענינגראַד. די מענטשן, וואָס זענען אַנטלאָפן פון יענער געגנט, זענען שוין וואָכן־לאַנג געווען אויסגעהונגערטע און אויסגעמאַטערטע.

איצט זענע מיר שוין נישט געפאָרן די גאַנצע צייט מיט איין צוג ווי דעמאָלט קיין סיביר, נאָר פון צייט צו צייט זיך איבערגעזעצט אויף אַנדערע באַנען. אויף אַ סך סטאַציעס זענען געווען אַרגאַניזירטע הילפס־אַקציעס צו שפייזן די דורכפאָרנדיקע. מען פלעגט באַקומען טאַלאָנען, און איינער פון דער משפחה האָט געברענגט דאָס עסן. דאָס האָט גורם געווען, אַז אַ סך זענען געוואָרן אָפגעריסן פון זייערע משפחות, פאַרשפעטנדיק דעם צוג וואָס איז אינצווישן אַוועקגעפאָרן. אויך אין אונדזער משפחה איז געשען אַזאַ פאַל. איינמאָל איז מיין מאַן געגאַנגען ברענגען דאָס עסן. דערווייל איז דער צוג אַוועק. קיין שום אינפאָרמאַציעס, וווהין דער צוג איז געגאַנגען, האָט מען נישט געקאָנט באַקומען. עס זענען דעמאָלט געגאַנגען עשאַלאָנען איינער נאָך דעם צווייטן. מיין מאַן האָט נישט געהאָט קיי אַנדערע ברירה ווי זיך אויפזעצן אויף איינעם פון זיי און אַזוי אַרום אונדז זוכן. על פי נס האָבן מיר זיך דערזעען.

6 וואָכן האָבן מיר זיך אַזוי געשלעפט מיט דער מאַן ביז מיר זענען אָנגעקומען אין אַ קאָלכאָז אויפן נאָמען פון קאַגאַנאָוויטש. אין דעם קאָלכאָז האָבן מיר פיל געליטן. די ערשטע צייטן נאָך דער שווערער רייזע האָט זיך אויסגעדאכטן אַז די ישועה הויבט זיך אָן דערנענטערן. עס האָט ליידער לאַנג נישט אָנגעהאַלטן. די מענער האָט מען אין אַ קורצער צייט אַרום אַוועקגעשיקט אין „טרוד־אַרמיי". דעמאָלט האָט זיך פאַר מיר אָנגעהויבן טעג פון פיין און הונגער. דער פרעדסידאַטעל האָט פון טאָג צו טאָג פאַרקלענערט מיין פאַיאַק — ביז עס איז כמעט דערגאַנגען צו גאָרנישט. ער האָט געזאָגט, אַז איך בין אַ שלעכטע אַרבעטאָרין און פאַרדין נישט מיין אַרבעטס־טאָג. איך פלעג פאַר אים ווייַנען און אים געבן צו פאַרשטיין, אַז איך אַרבעט וויפל מיינע כוחות טראָגן, אָבער ער האָט דאָס נישט געוואָלט פאַרשטיין. וועז איך דערמאָן מיך אין יענע אַרבעטן, נעמט מיך אַרום אַ שוידער. איינמאָל גיט מען מיר אַן אַקער און מען הייסט מיך איינשפאַנען צוויי קי און גיין אַקערן דאָס פעלד. אַזוי ווי פון דער אַרבעט האָב איך זיך

נישט געקאָנט אָפזאָגן, נעם איך דעם אַקער מיט די איינגעשפאַנטע קי מיט אַ בייטש אין דער האַנט און טרייב אַזוי די בהמות איבערן פעלד אוֹן טראַכט מיר דערבייַ וויפל איך וועל דאָס היינט קענען מאַכן. צי וועל איך מאָרגן באַקומען דעם פּאַיאַק פאַר דער אַרבעט? עס איז דאָן געווען זייער אַ הייסער טאָג. די קי האָבן זיך צבריקעוועט. איינע רייסט זיך אַרויס פון די האָלאָבליעס און אַנטלויפט. איך יאָג זי נאָך, צוים איר, אָבער אין דער זעלבער צייט רייסט זיך אַרויס די צווייטע. אוֹן אַזוי יאָג איך זיך אומבאַהאַלפן מיט די צוויי קי אַ גאַנצן טאָג, כמעט ביזן זון אונטערגאַנג, און דאָ דערמאָן איך זיך, אַז עס איז פרייטיק. עס קלעמט מיך ביים האַרץ... איך צינד אָן צוויי שוועבעלעך, וואָס איך האָב תמיד מיט זיך געטראָגן, מאַך די ברכה פון ליכט צינדן און מיין אייניציקער געבעט איז דעמאָלט געווען — מאָרגן צו באַקומען ברויט...

עס האָט דאָן געהערשט אַן אַלגעמיינע נויט ביי דער גאַנצער באַפעלקערונג אוֹן נישט בלויז ביי אונדז — צוגעקומענע. יעדע קליניקייט איז ביי אַלע מענטשן געווען אַ קרן. איינמאָל קום איך פון דער אַרבעט, און באַמערק אַז פון מיין מאַנטל איז אויסגעשניטן די פאָדשעווקע. איך טאָר גאָרנישט רעדן, הגם איך וויים ווער עס האָט דאָס געטאָן. עס טוט מיר אָבער באַנק אויף מיין אייניציקן מלבוש, וואָס מיין שוועסטער מרים ז״ל האָט מיר געשיקט קיין סיביר. דעמאָלט האָב איך נאָך נישט באַגריפן ווי טייער איך דאַרף האַלטן דעם מלבוש, און עס איז מיר נישט געקומען אויפן געדאַנק אַ טראַכט צו טאָן, אַז דאָס וועט זיין פאַר מיר דער לעצטער אָנדענק פון איר.

נאָך 2 יאָר לעבן אין דעם קאָלכאָז אין הונגער און פיין, האָט פאַר מיר אויפגעשיינט אַ האָפנונג. מיטן מאַמענט, וועו איך האָב אָנגעהויבן באַקומען בריוו אוֹן פעקלעך פון מיינע שוועסטער אין ארץ־ישראל, האָב איך באַשלאָסן אַרויסציען זיך ווי־ניען אין שטאָט. אָבער נישט אַזוי גרינג איז עס מיר אָנגעקומען אַרויסצוקריגן אַ דערלויבענים, ווייל נאָך מיינע 2 יאָר אַרבעט אוֹן נישטיקע דערנערונג, בין איך נאָך דעם קאָלכאָז שולדיק געבליבן 1000 רובל.

אין שטאָט האָט מען מיך געראָטן צו גיין אַרבעטן — אָפילו איך קאָן דורכלעבן אָן אַרבעט. ערשטנס, אַז איך וועל נישט אַרבעטן, טאָר איך נישט אַרויס אין מאַרק עפּעס פאַרקויפן, כדי נישט צו הייסן שפּעקולאַנטקע, אוֹן צווייטנס, איז דעמאָלט שווער געווען צו באַקומען אַ שטיקל ברויט אויפן פרייען מאַרק.

נישט לייכט איז מיר דאָ אָנגעקומען צוצוטרעטן צו אַן אַרבעט. מען האָט געמוזט אָנגעבן אַ ביטע. אָנשרייבן די ביאָגראָפּיע וועגן זיך. איך האָב געשריבן אַז מיין פאָטער איז געווען אַ שוסטער אוֹן די מוטער האָט געאַרבעט א. אַ. וו. וועו איך זאָל געווען שרייבן דעם אמת, אַז דער פאָטער איז געווען אַ רב, דער מאַן האָט געהאַט אַ געשעפט פון גלאָז אוֹן אַלע אַנדערע אמתן, וואָלט איך געוויס געוואָרן געפסלט. דאָס געשריבענע איז נאָך נישט געווען גענוג. מען האָט מיך נאָך געראָפן אויף אַ פערזענלעכן פאַרהער צום פאָליטרוק. מיין אַרבעט איז געווען הענגען וועש אוֹן טראָגן וואָסער אין אַ ווערשעריי. פאַר דעם האָב איך באַקומען 80 רובל אַ חודש. פון דעם האָב איך געצאָלט אַ חודש פאַר מיין צימער... 100 רובל.

אַזוי ווי אין סיביר איז מען פון אַלע זייטן געווען אַרומגערינגלט מיט וועלדער, האָט מען דאָ קיין ביימל נישט געזען, דער ווינטער דאָ איז אפשר נאָך געווען אַ שאַרפער ווי אין סיביר. ס׳פלעגן זיין שטאַרקע ווינטן מיט שנייען. נישט איינמאָל זענען די הייזלעך איבערנאַכט פאַרשאָטן געוואָרן מיט שניי, אַזוי אַז מען האָט אינדערפרי נישט געקאָנט אַרויס פון שטוב. מען פלעגט אָפטמאָל דאַרפן אַרויסקריכן דורכן קוימען, בכדי

אפצורייניקן דעם שניי. ס׳דערמאנט זיך מיר פון דער געגנט ווי איך מיט מיין טעכטערל זענען שיעור נישט פאַרטשאַדעט געוואָרן אויף טויט. מען האָט איינגעהייצט מיט קוילן, און כדי די וואַרעמקייט זאָל נישט אַרויס, האָט די באַלעבאָסטע פאַרשטאָפט דעם קוימען מיט שמאַטעס. דער גאַז פון די קוילן איז אַרויס אויף דער שטוב. אַ נס וואָס מען האָט פריצייטיק דערפילט.

מען האָט זיך שוין כמעט געהאַט צוגעווויינט צו דעם אַרט לעבן, מיט דער האָפענונג אַז די מלחמה וועט זיך ענדיקן און מען וועט זיך צוריק צוזאַמענטרעפן מיט אַלע אייגענע. עס איז שוין געווען דאָס יאָר 1944, דער שונא האָט שוין געהאָט אָפגעטראָטן פון רוסלאַנד, אויך פון גרעסטן טייל פוילן. עס האָט אָנגעהויבן ווערן טעטיק די פאָסט קיין פוילן. וועגן גרויסן חורבן, וואָס איז דאָרט געשעען, האָב איך קיין אַנונג נישט געהאַט. צייטונגען און ראַדיאָ זענען דאָ נישט געווען. איך האָב אָנגעהויבן שרייבן בריוו צו מיינע אייגענע. פון קיינעם האָב איך נישט באַקומען קיין ענטפער.

בורשטיין דן

קרית בורוכוב, ישראל

אַלס קריגס־געפאַנגענער ביי די רוסן האָב איך מיך מיט קיין דייטשן נישט באַגעגנט. נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה בין איך שוין אין יאָר 1946 געקומען קיין אסטראוו. איך האָב דעם יידישן קוואַרטאַל געטראָפן נישט צו דערקענען. דער אַלטער בית־עולם איז געווען אויסגעגלייכט מיט דער ערד. אויפן נייעם בית־עולם, אויף וועלכן סזענען נאָך געשטאַנען מצבות, האָבן זיך געפאַשעט בהמות און חזירים.

צוויי קיבוצניקעס, וועלכע זענען געווען אין אַ קיבוץ אין נידערשלעזיען, זענען, פאַרנדיק אויף דער באַן, פון פוילישע כוליגאַנעס אַראָפגעשלעפט געוואָרן פון וואַגאָן אויף דער סטאַנציע מאלקין, און מיט דרענגער זיי דערהרגעט. מען האָט זיי קובר געווען אין אסטראוו.

ווען די אסטראווער פרוי חומה, וועלכע האָט געהאַנדלט מיט עופות, איז נאָך דער מלחמה אַ„היים" געקומען, האָבן די „אקאווצעס" אויף איר געשאָסן און זי איז געבליבן ליגן אויף דער גאַס אַ טויטע.

מען האָט זי קובר געווען אין אסטראוו.

אין אנטשל קנארפלס רייכע דירה ווויינט איצט דער גרעסטער אַנטיסעמיט־כוליגאַן גורסקי.

אין ראטן פארבאנד

געפינענדיק זיך שוין עטלעכע וואָכן אינטער דער ממשלה פון די רוסן, האָבן מיר געשפירט אַז מען גרייט עפּעס צו. אַלע טאָג זענען פאָרגעקומען פאַרשידענע רעגיסטראַציעס. סוף כל סוף איז אַרויס אַ באַפעל, מען זאָל נעמען רוסישע פּאַספּאָרטן, אָדער זיך רעגיסטרירן אַרויס צו פאָרן צום דייטש. דאָ האָבן מיר זיך געפינען אין אַ פאַרצווייפלטע לאַגע. די מוחות האָבן זיך ממש געשפּאָלטן, קלערנדיק וואָס צו טוען. אויב נעמען פּאַספּאָרטן, זענען מיר שוין שטענדיקע שקלאַפן ביי זיי (אין די עטלעכע וואָכן האָבן מיר זיך שוין אַ ביסל איבערצייגט וואָס עס הייסט לעבן אינטער זייער הערשאַפט). צוריק צום דייטש האָט מען אויך נישט געוואָלט. באַזונדערס האָבן מיר פאַרשטאַנען אַז די דייטשן וועלן גאָר נישט אַריינלאָזן די יידן פון רוסישן געביט, און עס איז נישט מער ווי אַ טריק. מיר זענען געווען פאַרצווייפלט. מען האָט אָפּגעהאַלטן באַראַטונגען און באַראַטונגען, ענדלעך האָט זיך אָנגעריקט דער לעצטער טערמין. עס זענען געפאַלן פאַרשידענע החלטות. דער רוב אסטראווער, וועלכע האָבן זיך געפונען אין טשעכאנאוויצע האָבן באַשלאָסן נישט צו נעמען קיין פּאַספּאָרטן. דאָס זעלבע האָבן אויך אַנדערע באַשלאָסן. די אסטראווער, וועלכע האָבן זיך געפינען אין ביאַליסטאָק, האָבן באַשלאָסן יאָ צו נעמען פּאַספּאָרטן.

די וועלכע האָבן נישט גענומען קיין פּאַספּאָרטן, האָט מען געגעבן אָנצוהערן אַז מען גרייט פאַר זיי עפּעס צו. מען שמועסט וועגן סיביר, אָדער קוילן־שאַכטעס. די אַלע אָנציהערענישן האָבן געשטאַמט פון די אָפיציעלע קרייזן.

אַלע נוסחאות האָבן זיך באַשטעטיקט. אַ געוויסן פרייטיק צונאַכטס נאָך שבועות (1940) האָט מיליטער פאַרנומען אַלע איינצעלנע פערזאָנען ד. ה. אָן פאַמיליעס, און זיי פאַרשיקט ביי אַ שטאַרקע וואַך. אויפן צווייטן פרייטיק צונאַכטס האָט מיליטער אַרומגערינגלט אַלע הייזער מיט משפּחות, וועלכע האָבן נישט געוואָלט נעמען קיין פּעסער, און נישט לאָזנדיק מיטנעמען קיין זאַך, אַפילו עסן, אָפּגעפירט קיין טשיזאווע צו אַן עשאַלאָן פון שמוציקע קוילן וואַגאָנען, אויך האָבן זיי דאָרט אונדז אַריינגעוואָרפן און אָפּגעשלאָסן אָן לופט צו אָטעמען. איך אַליין האָב דעמאָלט געהאַט 40 גראַד היץ. אַזוי האָט מען אונדז אָפּגעשיקט, פאַרשפּאַרטע, אָן ברויט, אָן וואַסער, ביי אַ תמוזדיקער ברענענדיקער היץ. אויפן דריטן טאָג האָט מען אַריינגעגעבן ברויט, אָבער קיינער האָט זיך נישט געקענט דערצו צורירן, ווייל די העלדזער זענען געווען פאַרטריקנט פון קוילן שטויב און פון דער היץ. ווען אויף אַ סטאַציע איז אונדז געלונגען, אַ דאַנק די רוסישע דאָרפישע פרויען צו באַקומען אַ ביסל וואַסער, האָבן מיר ערשט געקענט נעמען עפּעס אין מויל אַריין. די פרויען האָבן צוגעבראַכט וואַסער אין עמערס צו די וואַגאָנען, און מיר, פאַרשפּאַרטע, האָבן אַראָפּגעלאָזט דורך די פענצטערלעך טעפּעלעך אויף שטריקלעך. זיי האָבן יעדן אַריינגעגאָסן צו ביסלעך וואַסער, און אַלע אין וואַגאָן האָבן זיך איינגעטיילט מיט טראָפּנס. ס׳פלעגט אויך פאַסירן, אַז ווען די פרויען זענען צוגעקומען מיט וואַסער, איז דער עשאַלאָן גלייך אָפּגעפאָרן... פאַמיליעס מיט קליינע קינדער, האָבן ריזיקירט מיטן לעבן בעתן מאַכן פייער אָנצוואַרעמען אַ ביסל וואַסער פאַר די קינדער .

איין מאָל אין מעת לעת (אַמאָל אין צוויי מעת לעת), האָט דער קאָנוואָי אויפ־געמאַכט די טירן (כדי דערליידיקן זיך). וועז מען איז נאָר אַראָפגעגאַנגען פון די וואַגאָנעס, האָבן זיי שוין מיט די ביקסן צוריק געיאָגט.

אין מאַנכע ערטער האָבן מענטשן צו דעם צוועק אויסגעבויערט לעכער אין די פאָדלאָגעס. מיר זענען אַזוי געפאָרן צוויי וואָכן ביז אַרכאַנגעלסק; אַנדערע — פון צוויי ביז דריי חדשים, און טיילמאָל אויפן אייז מיט שליטנס, געשפאַנט מיט הינט. פון אַרכאַנגעלסק האָט מען אונדז געשיקט אין די טיפע וועלדער, 600 קילאָמעטער ווייט פון דער שטאָט.

אין די אַרכאַנגעלסקער וועלדער

זומער 1940, אָפּפאָרנדיק צוויי וואָכן אין פאַרמאַכטע קויל־וואַגאָנעס, אוֹן נאָכדעם 4 מעת־לעת אויפן וואַסער, האָט מען אונדז אַראָפּגעזעצט אין דער ראַיאָנער שטאָט יעמעצק, אַרכאַנגעלסקער אָבלאַסט; פון דאָ אין די וועלדער. מיט אונדז צוזאַמען זענען געפאָרן די פרוי פון דוד מינצבערג (אלי׳ לאך׳ס טאָכטער) מיט 8 קלייַנע קינדער. מיר האָבן געבעטן דעם קאָמענדאַנט, ער זאָל זיי שיקן צוזאַמען מיט אונדז אין איין פאָשאָלעק, כדי איר צו פאַרלייכטערן. די בקשה איז געוואָרן אָפּגעזאָגט.

קומענדיק אויפן „מקום מנוחה" האָט מען אונדז מקבל פנים געווען מיטן אויסרוף „ווי פריעכאַלי סודאַ נאַ ווסיעגדאַ" (ד. ה. „איר זענט געקומען אַהער אויף שטענדיק), פון דעם קבלת־פנים איז אונדז געוואָרן ביטער אויף דער נשמה.

יעצט האָט זיך אָנגעהויבן פאַר אונדז אַ לעבן אין נישט קיין מענטשלעכע באַדינגונגען: ענג, שמוציק אוֹן אַן יעדע מעדיצינישע הילף. מיין טאָכטער, אַ 19 יאָריקע מיידל, האָבן זיי אַוועקגעשטעלט ביי אַן אַרבעט צו זעגן ריזיקע, גרויסע קלעצער אויף מעטערדיקע שטיקער, אוֹן דערנאָך שפּאַלטן מיט העק אויף 4 שטיקער.

איך האָב געפרעגט דעם נאַטשאַלניק: היתכן, צו געבן אַ יונגע פרוי אַזאַ שווערע אַרבעט. האָט ער מיר געענטפערט, אַז ביי זיי איז דאָס די לייכסטע אַרבעט פאַר פרויען, אוֹן באַפוילן נישט מער פרעגן קיין קשיות.

הערנדיק אַזאַ ענטפער איז נישט איינמאָל געקומען אויפן געדאַנק טרויעריקע רעזינות. זענען מיר דאָך יידן מיט אמונה אוֹן בטחון, האָט מען זיך געשטאַרקט אַז השי״ת קען העלפן, אונדזער לאָגע זאָל זיך ענדערן (אוֹן אַזוי איז טאַקע געשעען: דעם 22טן יוני 1941 מיטן אָנפאָל פון די דייטשן אויף רוסלאַנד, האָט זיך דער פאָליטישער מצב געענדערט, הגם עקאָנאָמיש איז אונדז נאָך ערגער געוואָרן. נאָר דאָס איז אַ באַזונדער קאַפּיטל).

ווינטער 1941, ביי 50 גראַד פרעסט, האָט מען מיר באַשטימט אַן אַרבעט צו רייניקן די „לודזאנקע" (ד. ה. אַזאַ אייז־שאָסיי פאַר ריזיקע שליטנס מיט האָלץ) עס זענען געגאָנגען דורכן טאָג 4 טראַנספּאָרטן צו 40—50 שליטנס אַ טראַנספּאָרט. אַלע 4 שעה איז אַרויס אַ טראַנספּאָרט אוֹן ס׳איז געווען אויסגערעכנט, אַז צוריק פאָרענדיק זאָלן זיך נישט אָנטרעפן איין טראַנספּאָרט קעגן דעם צווייטן. וועז דער ערשטער איז אַדורך דעם מיטלפונקט, איז אַרויס דער צווייטער. די אַרבעט מיינע איז באַשטאַנען: נאָך יעדן דורכפאָרנדיקן טראַנספּאָרט אָפּצורייניקן דאָס אייז, כדי ס׳זאָל בלייבן גוט גליטשיק. ביי אַזעלכע פרעסט האָט מען געווויינלעך נישט געקענט זיין אַזוי פינקטלעך ביי דער אַרבעט. איך בין אַלעמאָל אַוועק זיך אַביסל אָנוואַרעמען. איינמאָל פאַרנאַכט קומט צולויפן דער בריגאַדיר אוֹן פרעגט מיך, אויב ס׳איז שוין דורכגעפאָרן דער

דריטער טראַנספאָרט. מורא האָבנדיק צו זאָגן, אַז איך ווייס נישט, האָב איך געענטפערט — אַז יאָ. ער האָט טעלאפאָנירט אויף דער באַזע אַז מען קען אַרויסשיקן דעם פירטן טראַנספאָרט. און אַזוי שטייענדיק אויפן פּלאַץ אַ געוויסע צייט איז אָנגעקומען דער דריטער טראַנספאָרט. דאָ איז מיר פינצטער געוואָרן פאַר די אויגן. צוויי טראַנספאָרטן וועלן זיך געווויס טרעפן, און ס׳וועט דאַן געשעען אַ קאַטאַסטראָפע, דאָס אייז וועט זיך איינברעכן אונ׳ דער וועג וועט קאָליע ווערן — און דער שולדיקער וועל איך זיין. איך האָב מיך געריכט יעדע מינוט אַרעסטירט צו ווערן פאַר סאַבאָטאַזש. מיין מורא איז נאָך שטאַרקער געוואָרן צוליב דעם וואָס מיינער אַ שכן פון באַראַק, אַ געוויסער ווייסמאַן, וועלכער האָט געארבעט ביים 4טן טראַנספּאָרט האָט באַדאַרפט קומען פון דער אַרבעט 9 אוונט און דאָ איז שוין 10 און 11, און מען זעט אים נישט, די פאַמיליע איז שוין געוואָרן אומרויק. איך בין שוין געווען זיכער אַז עס איז עפּעס געשעען.

1 אַזייגער אין מיטן דערנאָכט איז מיין שכן געקומען. ער דערציילט אַז אַרום 7 אוונט, ייען זיי זענען נאָר אַרויסגעפאָרן אַ שטיקל וועג מיטן 4טן טראַנספאָרט, האָט זיך אָפּגעקערט אַ שליטן מיט האַלץ און איינגעבראַכן דאָס גאַנצע אייז, אַזוי אַז דער גאַנצער טראַנספאָרט איז געבליבן שטיין און נישט געקענט ווייטער אָפּפאָרן, און ממילא אויסגעמיטן דאָס צוזאַמענטרעפן פון די טראַנספאָרטן. דער „נס״ האָט מיך כמעט געראַטעוועט פון אַ „צענערל״ (צען יאָר תפיסה).

אויפן פאַרשיקונגס־פונקט „לאמאוואטע״

(יעמעצקער ראַיאָן, אַרכאַנגעלסקער אָבלאַסט)

עס האָט זיך אָנגעריקט דער חודש אלול און די ימים־נוראים טעג, אויף אונדזער פאַשאַלעק האָבן זיך געפונען 25 יידישע משפחות. מען האָט אָנגעהויבן אָפּצוהאַלטן געהיימע באַראַטונגען צו זוכן עפּעס אַן עצה, מען זאָל נישט מוזן אַרבעטן יום כיפור. די יינגערע צווישן אונדז האָבן פאָרגעשלאָגן, אַז מען זאָל אָנגעבן אַ בקשה צום הויפט־נאַטשאַלניק ער זאָל אונדז באַפרייען יום כיפור פון דער אַרבעט, אנשטאט אַ צווייטן ר׳־טאָג. איך, און מיט מיר נאָך עטלעכע עלטערע, זענען געווען דורכאויס קעגן דעם, ווייל אַזוי ווי די נאַטשאַלסטוווא ווועלן דאָ נישט וויסן פון קיין שום יידישע ימים־טובים, זאָל שוין דער טאָג הייסן אַ געווײנלעכער אַרבייטס־טאָג, און יעדער וואָס ווערט נישט ווועלן אַרבעטן, ווערט זיך ווו עס איז אַרויסדרייען, ווי עס פלעגט אַלע מאָל פאַסירן. ווען זיי יוועלן אָבער וויסן ווי טייער יום־כיפור איז ביי יידן, ווועלן זיי אפשר ספעציעל שטערן. אַזוי איז טאַקע געשעען. די יינגע האָבן נישט געפאָלגט און אָנגעגעבן אַזאַ בקשה און נישט באַקומען קיין ענטפער.

יום־כיפור צו כל נדרי האָבן מיר קוים צונויפגענומען 10 פערזאָן, זיך פאַרמאַכט אין אַ באַראַק און געדאַוונט. ווען מיר האָבן נאָר געהאַט געענדיקט, האָט אַן אַגענט געקלאַפּט אין טיר. און זיך געמאַכט עפּעס זוכן. יום כיפור 5 אַזייגער באַגינען איז אַראָפּגעקומען דער הויפּט נאַטשאַלניק מיט אַ גאַנצן שטאַב קאָמענדאַנטן מיט די רעוואָלווערן אין די הענט און אַרויסגעשלעפט אַלע פון די געלעגערס צו דער אַרבעט. ווען אייניקע האָבן אָנגעהויבן זיך צו מאַכן קראַנק, האָט דער נאַטשאַלניק זיך געוועדעט צו מיר, ווי צום עלטסטן פון באַראַק, אַז איך זאָל אַלע איבערגעבן, אַז היינט נישט גיין צו דער אַרבעט, ווועט דערקלערט ווערן ווי אַ „זאַבאָטאָווקע״ (שטרייק) און „סאַבאָטאַזש״. ווּאָס דאָס הייסט אין סאָוויעטסקי סאָיוז, בפרט אין מלחמה צייט, ווועט מען זיי שוין

זאָגן. עס האָט זיך נאָך קיינער פון דער אַרבעט נישט אַרויסגעדרייט, אַ חוץ עטלעכע עלטערע ווּאָס פלעגן נישט אַרבעטן טיף אין די וועלדער, נאָר אַרום די באַראַקן.

אַ רוסישער פּאָלקאָווניק האָט מיך געראַטעוועט

ווינטער 1942, נאָך דעם באַפרייען אונדז פון לאַגער, האָבן מיר באַקומען פראָפוסקן (אַרויספאָר־דערלויבנישן) קיין בוכאַרא (מיטל־אַזיע). געפאָרן זענען מיר 7 וואָכן אין די ערגסטע אוממענטשלעכע באַדינגונגען. מען איז געלעגן אין וואַגאָן אייַנער אויפן צווייטן, עס איז נישט געווען קיין אָרט אַפילו צו שטיין. דער וואַגאָן איז נישט געווען געהייצט, און אָן וואַסער. ס׳איז אויסגעבראָכן אַן עפּידעמיע און עטלעכע קליינע קינדער האָבן דאָ אויסגעהויכט די נשמהלעך. פאָרנדיק אַזוי אין סיבירער רײַאָן נישט ווייט פון נאָווּאָסיבירסק, ביי שרעקלעכע סיבירער פרעסט, האָט מיין טאָכטער באַקומען אַ שטאַרקע אַנגינע. ס׳איז נישט געווען קיין טראָפן וואַסער — שוין אָפּגערעדט פין מילך אָפּצונעמען דעם האַלדז. די לאַגע איז געווען שרעקלעך. וועג אונדזער עשאַלאָן האָט זיך אָפּגעשטעלט אויף אַ סטאַנציע, האָב איך באַמערקט פרויען מיט מילך, כ׳האָב געכאַפּט אַ כלי און אַראָפּגעלאָפן קויפן. בעת איך בין נאָר אַראָפּ, איז דער עשאַלאָן אַוועק. און איך בין געבליבן אויף אַ פוסטער סיבירער סטאַנציע ביי אַ ברענענדיקער פראָסט. מיין פאַרצווייפלונג איז זיך נישט פאָרצושטעלן, איך בין געבליבן אָן אַ וואַרעמען מלבוש, אָן העגדשקעס און אָן געלט. אַ חוץ דעם — איבערקלערן פון מיין פאַמיליע, און פון דער טאָכטערס אַנגינע, ביי מיר האָבן זיך געפונען אַלע דאָקומענטן פון מיין פאַמיליע און פון די מיטפאָרנדיקע משפחות שטיצבערג, מינצבערג און מארכעווקע.

געהערט אַז דער עשאַלאָן איז געפאָרן אין די ריכטונג פון אָמסק, פרעג איך דעם סטאַנציע נאַטשאַלניק: ווען ס׳גייט אַ צוג קיין אָמסק. ער ענטפערט מיר, אַזוי ווי בכלל אין רוסלאַנד: „ניע זנאַיו״ (איך ווייס נישט). הונגעריק און געפרוירן דריי איך מיך אַרום אַ גאַנצע נאַכט. דריי ביינאַכט דערוויס איך זיך, אַז אויף אַ וויטן טאר שטייט אַ פאַסאַזשיר־צוג, וואָס גייט אין דער ריכטונג פון אָמסק. איך לויף צו צום צוג, און אַלע טירן זענען געשלאָסן. עס קומט אָן אַ פאָלקאָווניק, מיט וועלכן איך האָב איך בייטאָג באַקענט אויף דער סטאַנציע. ער האָט געהאַט מיט מיר מיטלייד. היות אויך ער דאַרף אַזאָ צוג — הייסט ער מיך מיטגיין. מיר זענען געגאַנגען פון איין וואַגאָן צום צווייטן ביז מיר האָבן איין טיר פון אַ שלאָף־וואַגאָן געטראָפן אָפן, מיר זענען אַריין. ער איז אַריין אין שלאָף־וואַגאָן, און איך בין געבליבן פאָרנט. אין מיטן פאָרן קומען אַריין צווי קאָנטראָלערן און פאַדערן ביי מיר אַ בילעט. ווען איך זאָג זיי אַז איך האָב נישט און דערצייל זיי מיין גאַנצע לאַגע, הויבן זיי אָן צו זידלען און נעמען מיך מיט געוואָלט אַראָפוואַרפן פון צוג. איך האָב געמאַכט אַ גרויס געשריי און עס איז אָנגעקומען דער פאָלקאָווניק און מיך אָפּגעראָטעוועט פון די רוצחים. אָבער ווען דער צוג האָט זיך געשטעלט אויף אַ סטאַציע, האָבן זיי מיך אַראָפּגעווארפן. איך בין ווייטער געבליבן איז אַ פאַרצווייפלטער לאַגע, פאַר דעם אָפּגיין פון צוג האָב איך באַמערקט, ווי אַ הייצער עפנט אַ טיר פון אַ וואַגאָן, בין איך צוגעלאָפן און אָנגעהויבן ווייַנען, ער זאָל רחמנות האָבן אויף מיר, און מיך אַרויפלאָזן. ער האָט רחמנות געהאַט, און מיך געלאָזן שטיין פאָרנט נעבן דעם הייץ־שטיבל. שוין העכער אַ מעת־לעת נישט געהאַט גאָרנישט אין מויל, דער הונגער פייניקט. נעבן מיר איז געשטאָנען אַ רוס און געגעסן, לייג איך אים פאָר פאָר אַ מעסרל אַ שטיקל ברויט. ער זאָגט מיר אַז פלייש קאָן ער מיר געבן, אָבער

ברויט האָט ער אַליין נישט, ער פֿאַרט אין מיליטער. דאָס האָט געהערט אַ דורכגייענדיקע פרוי און מיר אַרויסגעבראַכט פון שלאָף־וואַגאָן אַ שטיקל ברויט.

1 בייטאָג זאָגט מיר דער הייצער אַז באַלד וועט דער צוג אָנקומען אויף אַ גרויסע ענד־סטאַציע, און איך וועל מוזן אַראָפגיין. אַראָפגייענדיק אויף דער סטאַציע האָב איך באַמערקט שטיין אַ ריזיקע צאָל עשאַלאָנען, האָב איך ביי מיר געקלערט אפשר געפינט זיך מיין עשאַלאָן אויך דאָ. איך האָב אָנגעהויבן צו שרייען און רופן מיין נאָמען און די איבעריקע: שטיצבערג — מינצבערג — מארכעווקע א. א. וו. שרייענדיק אַזוי אַ געווייסע צייט, דערהער איך ווי מען שרייט מיין נאָמען. איך האָב זיך באַלד, אַדאָנק השי"ת, צו מיין גרויסער פרייד געפינען צוזאַמען מיט מיין פאַמיליע.

אין אייניקע מינוטן אַרום איז דער עשאַלאָן אָפגעפֿאָרן פון דער סטאַציע.

ערב פסח אין די ארכאנגאלסקער וועלדער

שוין עטלעכע חדשים פאַר פסח 1941, האָט געעגבערט דער געדאַנק וווּ וועט זיין יום טוב צו באַקומען וועלכע עס איז פראָדוקטן, הגם אויסער אַ ביסל קאַרטאָפֿלעס, האָבן מיר נישט געקאָנט אַפֿילו פֿאַנטאַזירן. אָבער וווּ אַזוי באַקומט מען כאָטש עטלעכע קילא קאַרטאָפל? אין די ערשטע חדשים פון וויינטער פלעגן מיר נאָך אַמאָל באַקומען ביי די קאָלכאָזניקעס אַ ביסל קאַרטאָפל (נישט פאַר געלט, נאָר טוישן פאַר ברויט), די קאָלכאָזניקעס, וועלכע האָבן נישט געאַרבעט אין וואַלד, האָבן קיין ברויט נישט באַקומען. אָבער וועז דער וויינטער איז געגאַנגען צום סוף, האָבן זיי אונדז קיין קאַרטאָפל נישט געטוישט, טענהנדיק אַז זיי האָבן שוין נישט. די נאָענטערע קאָלכאָזניקעס האָבן געעבן אַן עצה, מיר זאָלן זיך אַוועקלאָזן אין די וויטערע קאָלכאָזן, אפשר וועלן מיר דאָרטן עפּעס באַקומען. זיי האָבן אונדז אָנגערופן נעמען פון קאָלכאָזן און פון איינעם, וווּ עס וויינט אַן אַלטע גויע, ביי וועמען מען קאָן באַקומען פאַר אַ ביסל שווארצע טיי צו טוישן אויף קאַרטאָפל.

אויף אָקטאָבערסקי פראָזדניק, (זייער יום־טוב — דעם 17 אָקטאָבער), האָבן די אַרבעטער באַקומען צו 1 פלאַש בראָנפן און 5 גראַם שווארצן טיי. אויך איך האָב באַקומען 1 פלאַש בראָנפן און 3 פעקלעך שווארצן טיי — צו 5 גראַם אַ פעקעלע. מיר איז דעמאָלט איינגעפאַלן אַ גליקלעכער געדאַנק — נישט צו פאַרנוצן דעם טיי מיטן בראָנפן; אפשר וועט מען דערפון נוצן אויף פסח.

פאַר דער פרוי האָב איך קיין בראָנפן נישט באַקומען, ווייל זי האָט נישט געארבעט. מיין געדאַנק האָט מיך נישט געגאַרט: פאַר דער פלאַש בראָנפן האָב איך באַקומען ביים לאַוואָטשניק אַ פלאַש בזימאייל, און פאַר די דריי פעקלעך טיי — אַ ביסל קאַרטאָפל.

אַ צוויי וואָכן פאַר פסח, האָב איך און מיין מחותן ר' יוסף בער שטיצבערג זיך געלאָזט אין וועג אַריין זוכן אַ ביסל קאַרטאָפל, עס זאָגט זיך נאָר אין וועג אַריין, די וועגן זענען באַשטאַנען: אָדער פון שמאָלע סטעטשקעס אין וואַלד אָדער פון פאַר־פרוירענע יעזשאַרעס, און בערג באַדעקט מיט שניי און אייז. אויפן וועג האָט אונדז באַגעגנט אַ הויכער נאַטשאַלניק פון ראַיאָן. ער האָט אונדז נישט אָפּגעשטעלט, נאָר קומענדיק אויף אונדזער וואַלד פונקט, האָט ער געמאַכט פאַרווונדערפן אונדזער נאַטשאַלניק פאַר וואָס ער האָט אונדז אַרויסגעלאָזט פון דער אַרבעט אָן אַ דערלויבעניש. קומענדיק צוריק אויפן פאָשאַלעק, האָט זיך דער נאַטשאַלניק אויף אונדז געווארפן און געשריען און

געסטראַשעט. איך האָב אים געענטפערט אַז מיר זענען נישט געגאַנגען „גולייען", נאָר זיך שאָפן אַ ביסל קאַרטאָפל אויף אונדזער גרויסן „פראַזדניק", אוּן, אויב ער וועט אונדז צוזאָגן צו געבן אַ ביסל קאַרטאָפל, וועלן מיר נישט אַרויסגיין פון פאַשאָלעק.

זיין ענטפער איז געווען, אַז ער האָט אַליין נישט קיין קאַרטאָפל.

זענען מיר געגאַנגען. קומענדיק אין ערשטן „קאָלכאָז", האָבן אַלע קאָלכאָזניקעס געענטפערט „ניעטאָ קאַרטאָשקי" (נישטאָ קיין קאַרטאָפל) און אָנגעוויזן אַ ווייטערדיקן „קאָלכאָז", ווו אַן אַלטע פרוי טוישט קאַרטאָפל פאַר שוואַרצן טיי. מיר זענען ווייטער געגאַנגען דורך פאַרפרוירענע יעזשאַרעס אין בערג שניי מיט אייז, געקראָכן אויף אַלע פיר, מורה האָבנדיק זיך נישט אַראָפצוגליטשן אין תהום. פאַרנאַכט זענען מיר געקומען אין „קאָלכאָז" אַריין אוּן זיך נאָכגעפרעגט צום דאָרטיקן בריגאַדיר. מען האָט געזאָגט אַז ער איז אַ פיינער מענטש. עס האָט אונדז אויפגענומען זיין פרוי, ווייל ער איז נישט געווען. געזען צווויי יידן מיט גרייז גרויע בערד, איז זי געבליבן שטיין פאַרוווּנדערט אוּן מיט אַ גרויסן יראת הכבוד. זי האָט מסתמא נאָך אַזעלכעס אין איר לעבן נישט באַגעגנט, אוּן אונדז פריינטלעך אויפגענומען, אין שטוב איז געווען וואַרעם אוּן ציכטיק. אוּן מיר, נאָך אַ גאַנצן טאָג אַרומקריכן אין שנייען אוֹן אין אייז, געפרוירן ביז די ביינער, האָבן זיך מחיה געווען מיט אַזאַ אויפנאַמע. זי האָט באַלד אַוועקגעשטעלט אַ סאַמאָוואַר מיט הייסן טיי אוּן פון בעסטן עסן וואָס זי האָט געהאַט אין שטוב. אויך איר מאַן איז באַלד אַנגעקומען אוּן פריינטלעך צוגעזאָגט מאָרגן צו העלפן.

דעם אַנדערן טאָג האָבן מיר טאַקע מיט זיין הילף באַקומען צו קויפן אַ 100 ק״ג קאַרטאָפל, אוּן אויך אויפגעזוכט די אַלטע פרוי, ביי וועמען מיר האָבן אויך באַקומען פאַר דעם טיי 60 ק״ג קאַרטאָפל. ס׳איז נאָר געבליבן די פראַגע וווּ אַזוי די קאַרטאָפל צו ברענגען אויפן פאַשאָלעק?

אויך דאָ איז אונדז געקומען צו הילף דער בריגאַדיר מיט זיין פרוי. ער האָט געזומען פון „קאָלכאָז" אַ פערד אוּן וואָגן (וועלן די נאַטשאַלסטוואָ וואָלט זיך פון דעם דערווּוסט, וואָלט ער נישט אָפגעשניטן טרוקן) אוּן צוגעפירט צו אַ געוויסע באַזע, ווו עס פאָרן אַדורך וועגענער מיט האָלץ פון אונדזער פאַשאָלעק. צו דער באַזע זענען מיר געקומען שוין שפעט אין דער נאַכט. עס זענען קיין וועגענער שוין נישט גווען, האָבן מיר די קאַרטאָפל איבערגעלאָזט אויף דער באַזע מיט דער דעה צו קומען אויף מאָרגן נעמען.

אַז מיר זענען געקומען אויף מאָרגן נעמען די קאַרטאָפל, האָבן מיר געטראָפן ווייניקער ווי אַ העלפט. די רעשט האָט מען צוגעגנבעט אוּן קיין שום פורמאַן האָט נישט געוואָלט איבערפירן דעם רעשט קאַרטאָפל. מיר האָבן געמוזט שפעטער אַ גאַנצע נאַכט שלעפן אַליין אויף אַ האָנט שליטל ביי אַ ברענענדיקער פראָסט אוּן גרויסע שנייען. אַ נס וואָס עס איז דעמאָלט געווען אַ שיינע לבנה־נאַכט.

דאָס איז געווען אונדזער אייניציקע שפּייז אויף פּסח.

ט. מ.

ישעיהו גאלאנט
רמת־גן

מיין פאטער ר׳ אברהם מענדל גאלאנט ז״ל

צווישן פיל אסטראווער אומגעבראַכטע היטלער־קרבנות, און טייל לעבן־געבליבענע, וואָס זענען דורכגעגאַנגען יאָרן פון שווערן פיין אין די נאַצישע קאָנצענטראַציע־לאַגערן, דאַרפן אויך דערמאָנט ווערן אסטראווער גערא̂טעוועטע אין די סאָוויעטישע געביטן. נישט באַווייזענדיק צו דער צייט זיך אַריבער צוטראָגן פון דער גרענעץ געביטן, זענען זיי פאַרשיקט געוואָרן טיף אין רוסלאַנד און דערמיט געוואָרן אַרויסגעריסן פון זייער אַלטן לעבנס־שטייגער — ביי שווערע קלימאַטישע באַדינגונגען. ביי דער אַרבעט האָבן זיי תמיד געהאַט צו פירן אַ קאַמף מיט דער האַרבער ווירקליכקייט צו דערהאַלטן זייערע לעבנס; אַ שווערן קאַמף איז אויך אויסגעקומען צו פירן מיטן שונא וואָס רופט זיך „אפאטיע״: נישט איינברעכן זיך, נישט פאַלן פון מוט, דערהאַלטן אַ פונק פון גלויבן, און דאָס וויכטיקסטע דערהאַלטן: ווי אַ מענטש מיט רעכט צו טראַכטן אייגענע געדאַנקען.

איך וויל דאָ באַשרייבן מיין פאָטער, הרב אברהם מענדל גאלאנט ז״ל, וועלכער האָט טראָץ די אַלע אויסגערעכענטע באַדינגונגען, נישט געענדערט זיין לעבנס־שטייגער. מיט זיין טיפער אמונה און יראת־שמים האָט ער געמוטיקט זיך און אַנדערע און דערמיט אַרויסגערופן רעספעקט צו זיך און יידישקייט.

ער איז אַנטלאָפן פון אסטראווע און געקומען קיין ביאַליסטאָק, פון וואַנען ער איז פאַרשיקט געוואָרן מיט דער משפחה קיין קאָמי א. ס. ס. ר. אין צפון רוסלאַנד. (איין זון, שאולקע, איז אומגעקומען מיט זיין פאַמיליע אין זאמבראוו). די ברויט־נאָרמע איז דאָרט געווען אַ נישטיקע; קויפן פריוואַט איז געווען זייער באַשווערט, ווייל דער פלאַץ, ווו מיר האָבן געלעבט, איז געווען ווייט פון ישוב. דערצו האָט מען געמוזט באַקומען אַ ספעציעלע דערלויבניש פון דעם קאָמענדאַנט. די איינוווינער האָבן נישט געוואָלט פאַרקויפן פאַר געלט, נאָר טוישן פראָדוקטן אויף קליידער און אַנדערע זאַכן. אין יענער צייט האָט צו דער נאָרמע ברויט יעדער פאַרשיקטער באַקומען אַ צוגאָב מיטאָג, געקאָכט אין אַלגעמיינעם קעסל. טראָץ דעם וואָס דער הונגער האָט געמאַטערט, האָט מיין פאָטער קיינמאָל נישט פאַרזיכט דאָס עסן פון קעסל — מטעמי כשרות, און האָט דורכגעלעבט דעם טאָג מיט 30 דעקאָ ברויט מיט וואַסער, אַמאָל אויך אַביסל קאַרטאָפל וואָס די קינדער פלעגן שאַפן אין דאָרף.

אין יענער צייט האָט מען געמוזט פאַרמאָגן אַ געוואַלדיקע אמונה און עקשנות זיך נישט אונטערצוגעבן, שטיל, צנעות׳דיק האָט מיין פאָטער טאָג ביי טאָג דורכגעטראָגן דעם הונגער־פיין לאַנגע טעג און חדשים. זיין ווייטיק האָט ער אויסגעוויינט אין קאַפיטלעך תהילים און אַנדערע מיטגענומענע ספרים, ווען מ׳האָט אים פאַרשיקט אין יאָר 1940 פון ביאַליסטאָק.

אָבער ווי גרויס מחמיר ער איז געווען פאַר זיך, נישט ווילענדיק פאַרבויגן אַפילו „על קיצו של יוד״, איז ער פאַר אַנדערע געווען אַ גרויסער מקל... איך דערמאָן מיך אַ בילד: ס׳איז געווען אין יענע שווערע מלחמה יאָרן, ווען די רוסן האָבן פאַרגאָסן זייער בלוט אויף די פראָנטן, און פון אונדז האָבן זיי געפאָדערט וואָס מער אַרבעט, נאַטירלעך זענען אַלע געגאַנגען, נאָר איין חסידישן יונגערמאַן איז געלונגען שבת נישט צו גיין צו דער אַרבעט, זיך מאַכנדיק קראַנק. דעם 2טן און 3טן שבת ווידער דאָס זעלבע, ביז זיי

האָבן זיך אַריענטירט אַז דאָס איז אַ געמאַכטע קרענק. מען האָט אים געשטעלט צום געריכט און פאַרמשפט צו אייניקע חדשים צאָלן אַ געלט שטראָף. פאַר נאָך אַמאָל באַגיין די זעלבע זאַך האָט שוין נישט געהאָלפן קיין געלט־שטראָף — נאָר תפיסה. מיין פאָטער האָט געזאָגט צום יונגערמאַן: גיי אַרבעטן, איך נעם די זינד אויף מיר, ווייל תפיסה און מלחמה־יאָרן איז פאַרבונדן מיט פקוח נפש. דער יונגערמאַן האָט אים געפאָלגט און געגאַנגען אַרבעטן פאַרמיידענדיק אַ קאַטאַסטראָפע.

פאַר ראש השנה האָט ער אויסגעארבעט אין וואַלד אַ שופר פון אַ בויער, מען האָט בגניבה געדאַוונט און געבלאָזן שופר. ווען עס איז געווען סוכות האָט ער געזאָרגט פאַר אַ סוכה. ער איז אַריין אין וואַלד און אויסגעארבעט פון די צווייגן אַ סוכה און ערב יום טוב האָט ער די עלטערע יידן דערציילט אַז עס איז דאָ אַ סוכה.

דעם ערשטן פסח וועז מיר זענען געווען אין וואַלד האָט ער מיט וואָכן פריער אָנגעהויבן טראַכטן וועגן מצות. ער האָט געזומען דאָס שטעקעלע און געלאָזט זיך גיין 40 קילאָמעטער צו פוס איבער פעלדער מיט שניי, איינשטעלנדיק ממש דאָס לעבן. (מענטשן זענען דאָן געפאַלן פון די שווערע וועטערן) — דערגרייכט די שטאָט, אויסגע־טוישט אַ ווערט זאַך אויף 3 קילאָ מעל, געקומען איז ער נאָך 2 וואָכן צוריק אין שטוב און מיט גרויס שמחה געהייצט דעם אויוון און געבאַקן מצות.

דער פסח איז באַשטאַנען פונעם קאָרן שטיקל מצה מיט וואַסער, עס איז נישט געווען מעגלעך נאָך עפעס צו באַקומען, דאָס איז איינגעטיילט געוואָרן אין נאָרמעס, עס זאָל סטייען איבער יום טוב.

סוף 1942, 2 ביינאַכט איז ער אַרויף אומלעגאַל אויף אַ שיף און זיך געלאָזט וואַנדערן איבער רוסלאַנד, און דורך שווערע גלגולים געקומען קיין מאָסקווע מיטן ציל צו דערגרייכן טהעראַן און אַזוי אַרום נענטער זיין צו ארץ ישראל.

אַזוי ווי דאָס האָט אים נישט געלונגען האָט ער משפיע געווען אויף אייניגע פון די מאָסקווער קאָמענדאַנטן, ער זאָל אים דערלויבן צו פאָרן קיין טאַשקענט. אין טאַשקענט הויבט זיך אָן פאָר אים בעסערע צייטן. ער האָט דאָרט געטראָפן פיל היימישע יידן.

בעת דער רעפאַטריאַציע איז ער געקומען מיט די עשאַלאָנען קיין פוילן, דערנאָך קיין דייטשלאַנד און פון דאָרט — קיין ישראל. אַזוי איז מקוים געוואָרן זיין וווּנטש.

אין די לעצטע יאָרן, אַ גרייז־גרויער, אַ בן־שמונים, מיט אַ לאַנגער פאַטריאַרכאַלער זילבער־באָרד, פלעגט ער גיין מיטן שטעקעלע אין האַנט אויפן הר־ציון אין ירושלים מתפלל זיין. אַזוי האָט ער זיך געפירט ביזן לעצטן יאָר.

ער איז נפטר געוואָרן בשיבה טובה, כ״ה טבת תשט״ו.

ת. נ. צ.ב.ה.

מ. צאנין
תל־אביב
(רעדאקטאר פון צייטונג
לעצטע נייעס)

אסטראוו

עס זענען פאראן שטעט אין פוילן, וואס זיי איז באשערט געווען איבערצולעבן נישט נאר זייער אייגענעם חורבן, נאר אויך דעם חורבן פון גאנצן פאלק. איידער זיי אליין זענען אומגעקומען האבן זייערע אויגן צוגעזען דעם אומגליק פון צענדליקער, פון הונדערטער טויזנטער יידן. צו אט די שטעט געהער אסטראוו מאזאוויעצקי.

מיט ערשטן ווילדן ווינט זענען ארויס די דייטשן אהער פון פרייסן און רעפעטירט א מוראדיקע שחיטה, ווי א פארשפיל צו דעם, וואס זיי האבן געמאכט מיט דער יידישער קהילה — שפעטער־צו. נאך אט דער ערשטער שחיטה, האבן די דייטשן דערווייל געלאזט די יידן לעבן אין שרעק. די יגענט איז אנטלאפן. די יוגנט האט געפילט, אז אין דער סביבה פון פאליאקן וועלן די יידן נישט אויסהאלטן דעם פינצטערן טעראר פון די דייטשן. און זי איז אוועק איבער דער סאוויעטישער גרענעץ זוכן א שוץ פאר איר צעטרייסלט לעבן. אין אסטראוו זענען געבליבן כמעט בלויז עלטערע יידן און פרויען מיט קינדער. איז דאס לעבן אפגעשטארבן. די שרעק האט געשוועבט איבער די יידישע דעכער אן איבערייס. די יידן האבן דא טייער באצאלט פאר די עטלעכע טעג, וואס די שטאט האט געהערט צו די רוסן. פאר די עטלעכע טעג פון שמחה און מאניפעסטאציעס פאר דער רויטער ארמיי; פאר דעם לויב, וואס זיי זענען ניצול געווארן פון די דייטשע הינט, האבן די אסטראווער יידן באצאלט א טייערן פרייז.

אסטראוו איז געווארן דער קאריאר, דורך וועלכן די דייטשן האבן געטריבן מחנות פון הונדערטער טויזנטער יידן קיין מזרח־פרייסן אויף ארבעט. די אסטראווער יידן האבן דורך די שפארעס פון זייערע פארהאנגענע פענצטער זיך צוגעקוקט ווי מען טרייבט דורך זייער שטעטל די יידן פון סאקאלאוו און פון שעדלעץ, פון קאלושין און פון מינסק. מחנות פארפיניקטע, אויסגעהונגערטע און פארשטויבטע יידן אין די בלויזע קעפ, מיט געשוואלענע פנימער און אינטערגעשלאגענע אויגן פון די אומ־ברחמנות־דיקע קלעפ, וואס זיי האבן באקומען אויפן וועג. אויף די גאסן פון אסטראוו, אויפן מארק, זענען פיל יידן געבליבן ליגן. זיי האבן מער קיין כח נישט געהאט וויייטער צו גיין און אויסגעהויכט די נשמה. די אסטראווער יידן האבן געזעען דעם שקלאפן־מארש פון א גאנץ פאלק, א מענער־פאלק, ווייל קיין פרייסן האבן די דייטשן געטריבן אפילו פופציק־און זעכציק־יעריקע יידן.

בין איך יעצט געקומען אין דעם באפרייטן אסטראוו. דער מארק מיט די וויסע און גראע מויערן איז געווען אויפגערוימט, ציכטיק און שטיל, ווי זונטיק אין דארף, וועז דאס פאלק גייט אוועק אין קירך ארויס. און געווען איז עס אין א פשוטן מיטוואך, א וואכידיקער טאג. אמאל האט דא געהערשט אן אייביקער יאריד. אפילו נישט אין א מארק־טאג זענען זיך צוזאמענגעפארן פויערישע וועגענער. פויערים פלעגן קומען אין דער ביר־ברויעריי, צו דער מיל, צו א שוסטער נאך א פאר שטיוול, צום שניידער נאך א סערמינגע; נאך א ראד צום סטעלמאך. אין די אסטראווער אייזן געשעפטן האבן געקלונגען די הייזערנע טעפ; פויערים האבן קאסעס געפרווט אויף די שטיינער פאר די קראמען. עס איז געווען א שוישפיל פון א צאפלדיק לעבן.

און זעט וואָס ס׳איז געווארן פון אַ שטאָט: פוסט און אויסגעשטאָרבן. איר זעט די זעלבע קראָמען און בעקערייען, נאָר אַנשטאָט דעם שילד „פרידמאן״ זעט איר אַ טיפיש פויערישן נאָמען: נעמען פון פויערים, וואָס אין קלאַנג פון זייערע נעמען זעט מען די סימנים אַז אַנומילט זענען זיי פריצישע שקלאַפן געווען. און היינט זענען זיי סוחרים. זייער חלום צו פאַרנעמען די יידישע פאָזיציעס, דער אייביקער חלום פון די פויילישע יידן־שונאים, איז היינט מקויים געווארן. איז — פאַרוואָס איז די שטאָט טויט? פאַרוואָס זעט מען יעצט נישט די פויערישע וועגענער? פאַרוואָס זעט מען יעצט נישט די פויערים זאָלן פרווון די קאָסעס פאַר די קראָמען? פאַרוואָס קלינגען נישט די אייזערנע טעפּ?

איך בין צופעליק פאַרבייגעגאַנגען דעם בנין פון שטייער־אַמט. אויף דער גאַס איז געווען אויסגעשטעלט אַ לאַנגע ריי פון פויערישע וועגענער. די וועגענער אַנגעלאָדן מיט זעק תבואה. פרעג איך אַ פויער, צו היינט איז אַ מאַרק־טאָג? ניין, נישט קיין מאַרק־טאָג. דאָס ברענגען פויערים זעק מיט תבואה אינעם שטייער־אַמט. אַזוי צאָלט מען היינט שטייערן. בלויז אין תבואה. און די תבואה מוז מען ברענגען אַליין, גלייך אין שטייער־אַמט. דאָס איז ביטער. דאָס פאַרסמ׳ט זיי דעם טעם פון גרויסן נצחון, וואָס זיי האָבן אָפּגעהאַלטן איבער די יידן. זיי האָבן צוגענומען די הייזער, די קראָמען. אין זייערע שטיבער וועט איר געפינען יידישע מלבושים און יידישע מעבל. זיי, די פויערים, האַנדלען היינט מיט וואַלוטע, מיט „האַרטע״ וואָס מיינט גאָלד־שטיקלעך, און די פויערים אונטערשיידן צווישן די גאָלד־שטיקלעך: „חזרימלעך״, „קעפּלעך״, „פייגעלעך״ און כל המינים אַנדערע פיגורן, וואָס געפינען זיך אויף די גאָלד־מטבעות און וואָס יעדע פון זיי פרייזט זיך לויט אַן אַנדערן קורס. אָבער צו דער שטאָט קומט עס נישט. צוזאַמען מיט די יידן איז אָסטראָוו טויט, אַן אמתער ריין־געהאַלטענער בית־עולם, וווּ די הייזער און די קראָמען זענען מצבות איבער די קברים פון אַ געוועזן לעבן. די פויערים־סוחרים שטייען אין די קראָמען ווי לעבעדיקע מתים.

זיי שטייען אין די קראָמען און וואַרטן ביז „פרילינג״. זיי האָפן, אַז פרילינג וועט זיך דער איצטיקער סדר אין פוילן ענדערן. און אַז דער סדר וועט זיך ענדערן, האָפן זיי, וועט די שטאָט פון זיך אַליין אַ פלייץ־טאָן מיט לעבן, עס וועט זיין אַזוי, ווי פריער מיט יידן, נאָר אָן יידן...

וואָרום וועו איר וועט זיך אינטים דורכשמועסן מיט אַן אָסטראָווער „סוחר״ וועט ער אייך דערקלערן, אַז דאָס, וואָס אָסטראָוו איז טויט, זענען אין דעם שולדיק די יידן, וואָס האָבן לויט אים, איבערגענומען די מאַכט אין פוילן. זיי דערלאָזן נישט, הייסט עס, די שטאָט זאָל צוריק באַקומען לעבן.

אויך דאָ, ווי אין אַנדערע שטעט, בין איך אַוועק צום פאָטאָגראָפיסט געווויר ווערן, צי ביי אים האָבן זיך נישט אויפגעהיטן יידישע בילדער פון דער אָקופּאַציע־צייט. אָבער, איך טאָר נישט זאָגן, אַז איך זוך יידישע בילדער. פרעג איך אים אויף סתם בילדער פון דער אָקופּאַציע־צייט.

— פון וועלכער אָקופּאַציע מיינסטו? — פרעגט דער פאָטאָגראָפיסט און טוט אַ צווויידייטיקן שמייכל.

— איך מיין פון דער דייטשער אָקופּאַציע — ענטפער איך אים ערנסט און מאַך זיך, אַז איך פאַרשטיי נישט זיין רמז.

און דאָס איז כאַראַקטעריסטיש פאַר גרויסע טיילן פאָליאַקן, וועלכע באַטראַכטן אויך די איצטיקע מאַכט, ווי אַן אָקופּאַציע. זיי ציטערן אימת מוות, אַז ביי דער איצטיקער מאַכט, קאָנען נאָך אַמאָל יידן צוריקומען אין שטאָט אַריין און וועלן אַ כת.

און אַז יידן וועלן צוריקומען וועל זיי זיכער פאַדערן זייערע הייזער, זייער מעבל, די געשעפטן — אַלץ.

זיי ציטערן, אַז פון זייערע אָנגערויבטע רייכטימער זאָל זיך אויסלאָזן אַ פינצטערער חלום.

וועט היינט נישט וואַגן אַ ייד צו פאָרן אַהער, ער וועט אפֿשר קומען אַהער אַ לעבעדיקער, ס׳איז אָבער אַ ספק, צי ער וועט אַ לעבעדיקער פון דאַנען אַרויספֿאָרן.

אַרום אָסטראָוו גיעפינען זיך צענדליקער מאַסן קברים פון יידן, וואָס קיינער פֿאַרנעמט זיך נישט מיט זיי. אויפן צעשטערטן בית־עולם גיעפינען זיך צעטראָטענע מאַסן־קברים פון יידן, וועלכע זענען דערשאָסן געוואָרן בעת דער „אויסזידלונג״ די איבעריקע יידן מיט זייערע וויבער און קינדער און זקנים, האָבן גיעפינען זייער טויט אין די גאַז־קאַמערן פון טרעבלינקע.

מ. צאנין: פון בוך „איבער שטיין און שטאָק״

וואס האט פאסירט מיט לייבל גראבינע (דער שוסטער) הי״ד

פרייטיק דעם 1טן סעפטעמבער 1939, וועז די דייטשן האָבן באַמבאַרדירט די שטאָט פון דער לופט זענען גיעפאַלן באַמבעס אין שכנות׳דיקן הויז פון אָפטייקער מיעטשקאווסקי און דאָס הויז צעשטערט. פון גרויס שרעק איז לייבל גראבינע, דער בראקער שוסטער, אַראָפּ פון זינען און ביינאַכט אַרויסגעלאָפן פון שטוב. די קינדער האָבן אים געזוכט, נישט וויסנדיק ווו ער איז אַהינגעקומען, ביז זיי האָבן אים געפונען אַ צעבלוטיקטן אין גאַס. אין דעם טאָג זענען די דייטשן אַריין אין שטאָט.

ער האָט דערציילט ווי די דייטשן האָבן אים אַראָפּגעפירט אין קעלער פון ראַטהויז און אים מערדערלעך געשלאָגן. זוען ער איז גיעפאַלן אין חלשות, האָבן זיי געגאָסן אויף אים קאַלטע וואַסער, דערמונטערט און ווידער געשלאָגן, ביז זיי האָבן געזעען אַז עס גייען אויס שוין די כוחות — אונטערגעהאַקט דאָס האַרץ און די לונגען — האָבן זיי אים אַרויסגעלאָזט.

נאָכדעם איז ער געווען אין כאראשץ ביי ביאליסטאק אין שפיטאָל פֿאַר גייסטע קראַנקע, ווו ער איז געשטאָרבן 1939.

דערציילט פון זיין טאָכטער

ליבע לאמפערט

אין ישראל

ישראל עמיאט

אסטראוו היינט

אין 1958 בין איך געווען אין אסטראוו, אונדזער שטעטל. כ׳האָב דאָרט באַדאַרפט אַרויסנעמען מעטריקעס, ווייל כ׳האָב זיך געקליבן פאַרן צו מיין משפחה אין אַמעריקע. וואָס אַן אמת האָט זיך מיר זייער נישט געגלוסט צו פאָרן. כ׳האָב אַלע מאָל די דאָזיקע נסיעה אָפגעלייגט. כ׳האָב פון פיל יידן אין ווארשע געהערט ווי דאָס שטעטל איז חרוב. מיר האָט זיך כסדר געדאַכט אַז איך וועל טרעטן אויף בלוט. אין מיין זכרון איז נאָך געשטאַנען די גרויליקע זיבן טעג וואָס איך בין געווען אין אסטראווע בעת דער דייטשער אקופאַציע פון וועלכן איך בין קוים מיטן לעבן אַנטלאָפן.

כ׳בין אָנגעקומען אין מיין געבוירן שטעטל אין אַ דאָנערשטיקן טאָג. פאַר דער מלחמה איז דער דאָנערשטיק טאָג באַרימט געווען מיט זיינע מערק און מיט דער גרויסער צאָל פויערים וואָס פלעגן פליסן פון די אַרומיקע דערפער, אָבער אין שטעטל הערשט איצט אַ טויט־שטילקייט, איך שטיי אויפן „רינעק״ וואָס ס׳איז אַמאָל אַרומגערינגלט געווען מיט 4 רייען יידישע הייזער. די רעכטע זייט, וווּ עס זענען געווען די געשעפטן פון פאדבילעוויטשן, סטאש׳ס אפטייק (קאגאן), יאקל טייטלס הויז, און דער מזרח פון „רינעק״ — וווּ עס זענען אַמאָל געווען די גרעסטע געשעפטן אין שטעטל. דאָס אַלץ איז אָפגעמעקט און אָפגעברענט געוואָרן בשעת דער היטלעריסטישער אקופאַציע. עס זענען נאָך פאַרבליבן די לינקע זייט פון מאַרק און דער מעריב טייל, אָבער די געשעפטן זענען צוגעשלאָגן אויף די שטאַבעס, און אין די יידישע הייזער וווינען צוגעריזטע פאָליאַקן.

דאָס הויז פון ציווילשטאַנד־אַמט און אַרכיוו געפינט זיך איצט אין ד״ר קלאטשקאס מויערל נעבן שפּאַציר גאָרטן (אַמאָל איז עס געווען אין געסעלע וווּ עס האָט געווינט ד״ר טאטשאנאווסקי), איך האָב גענישטערט אין די אַרכיוון אויסצוגעפינען מיין געבוירן טאָג. בעת דער געלעגנהייט האָב איך זיך אָנגעשטויסן אין די ביכער אויף אַ סך באַקאַנטע אסטראווער פאמיליעס, אָבער ווי די בעאַמטע האָבן מיר געזאָגט זענען אַריי ביכער פון ציוויל שטאַנד פאַרברענט געוואָרן.

פון אַ טייל באַקאַנטע פאָליאַקן, מיט וועלכע כ׳האָב געשמועסט, האָב איך מיך דערוווּסט דעם גרויסן בראָך וואָס האָט אונדזער שטעטל געטראָפן. אין אסטראווע וואָס האָט פאַר דער מלחמה געשמט מיט איר ברויזנדיק יידיש געזעלשאַפטלעך לעבן, זענען איצטער פאַראַנען בלויז 2 יידן, איינער איז אַ צוגעריזטער און האָט אַ פוילישע פרוי, דער צווייטער איז אַן אסטראווער. בשעת די היטלעריסטישע מערדער האָבן צונויפגעטריבן די לעצטע געבליבענע יידן אין שטעטל צום דערשיסן איז ער אַנטלאָפן אין וועלדער און דאָרט זיך אויסבאַהאַלטן עטלעכע יאָר. ער איז צוריקגעקומען אַ האַלב צעחושטער. ער איז פון דער משפחה וואָס מ׳האָט אין שטעטל געהרופן „די טשעליאַקעס״. זיי האָבן געהאָט אַן „אלאַרניע״ אינעם קליינעם סאלנע געסעלע וואָס האָט געגרענעצט מיט דער אסטראלענקער גאַס. וועג גאמולקא איז געקומען צו דער מאַכט, און מען האָט די קליינע אונטערנעמער צוריק אָפגעגעבן זייערע אונטערנעמונגען, האָט מען דעם יידן אָפגעגעבן די אליארניע, וווינט ער אייגער אַליין אינעם שכנותדיקן הויז. איך האָב אָנגעקלאַפט צו אים, אָבער ער איז פעסט געשלאָפן. וועג ער האָט זיך אויפגעכאַפט, האָט ער ווי פאַרשעמט מיר געעפנט די טיר. ער האָט אין אָנהויב געשוויגן, ווי פילנדיק זיך שולדיק וואָס ער איז נישט אַוועק פון דאָנען ערגעץ ווייטער וווינען צווישן יידן, אָבער באַלד, האָט ער גובר

געווען זיין שטענדיקע פאַרשלאָסנקייט, ער איז מיר אַרויפגעפאַלן אויפן האַלדז מיט אַ געווייַן און געגומען פאַר מיר אויסגיסן זיין ביטער האַרץ.

ער איז אַן אינוואַליד, אַ צעבראָכענער מענטש, ווו זאָל ער גיין? דאָ האָט ער זיין שטיקל פרנסה און פון דער צווייטער זייט, זיין ווויבען כסדר צווישן גויים, איז אויך נישט גוט; כאָטש די פאַליאַקן טוען אים נישט קיין שלעכטס — פאַרקערט, זיי גיבן אים שיין צו לייזן געלט, אָבער וואָס קומט דערפון אַרויס? מען דאַרף דאָך אַמאָל קומען צו קבר ישראל...

איך האָב דעם יידן געראטן ער זאָל אַלץ פאַרקויפן און פאָרן קיין ישראל, האָט זיך אַ פונק פון האָפנונג צעשפילט אויף זיין מיט קנייטשן צעאַקערטן פנים. מיט דעם דאָזיקן יידן זענען מיר אַרומגעאַנגען איבערן שטעטל. אַלע געסלעך זענען אַזוי אָפגעלאָזן! טייל הייזער זענען אָפגעווישט און די, וואָס זענען געבליבן, זענען שרעקלעך פאַרלאָזט, נישט רעמאָנטירט. אויפן ראזשאנער געסל, ווו עס זענען אַמאָל געווען דער גרויסער אַלטער בית־מדרש און דריי חסידים שטיבלעך (דאָס געהרער, אַלעקסאַנדערער און אמשינאווער), איז פון דעם אַלעם גאָרנישט פאַרבליבן. פאַליאַקן דערציילן, אַז די היטלע־ריסטן האָבן אונטערגעצונדן אַלע בתי־תפילה. עס איז אויך אַרונטערגענומען דאָס הויז פון דער ישיבה און די מקוה.

בכלל איז אסטראוו אַ טויטע שטאָט. קיין גרויס אינדוסטריע איז דאָרט נישט פאַראַן ביים הייַנטיקן טאָג; גרעסערע קאמבינאַטן זענען נאָר פאַראַן אין זאמבראוו און אסטראלענקע. זענען טאַקע די שטעטלעך אויפגעריכט געווארן און אסטראווע וועגעטירט אַלץ מער, כ׳האָב אָפגעצייטלט איבערן גאַנצן שטעטל קנאַפּע צוויי צענדליק מלוכהשע קראָמען און אַ צענדליק רעסטאראַנען און קאָפע הייזער וווּ מען טרינקט שאַרפע געטראַנקען מער ווי מען עסט. מער קיין קראָמען זענען נישט דאָ.

די קאנטורן פון שטעטל האָבן זיך אויסערן חרובן „רינעק״ אויך שטאַרק געענדערט. עטלעכע גרויסע הייזער, וועלכע האָבן מיט זיך געבילדעט ווינקלען פון גאַסן, זענען אַרונטערגענומען. אַזוי איז קיין שפור נישט געבליבן פונעם גרויסן דריי שטאָקיקן הויז פון מיעטשקאווסקיס אפטייק. מיכאל טייטילס מויער, וואָס איז פאַר דער מלחמה פול געווען מיט אַזויפיל לעבן און געהאַט אַליין אַ צענדליק גרעסערע און קלענערע געשעפטן, איז יעצט ווי אָפגעשטאָרבן. כ׳בין געשטאַנען אַ צען מינוט נעבן אָט דער מויער און נישט געזען עמעץ זאָל אַריין אָדער אַרויסגיין.

***

אי״ך האָב געזוכט אַ שפור פון אַלע ליבע ערטער, וועלכע זענען מיר אַזוי אייגנגעאַקן געווען אין זכרון פון דער קינדהייט: דער שפּאַציר־גאָרטן, די אַלייען און די שטעטלשע סאדזאווקע. יאָ זי איז געבליבן די סאדזאווקע און די אַלטע הונדעריעריקע בוימער זענען געבליבן, נאָר עפּעס אַזוי פאַרפלאָנטערט האָבן זיי זיך איינע אין אַנדערן, פאַרקנוידערט אין זיך ווי מענטשן וואָס האָבן פאַר כעס און צאָרן פאַרן שלעכטס, וואָס די וועלט האָט זיי געטון, זיך פאַרגראָבן אין די אייגענע מחשבות, אויסגעדרייט מיטן רוקן צו אַלעמען.

גאָרנישט ווייט פון דאָנען אין אַ קליין וועלדל (אויף פּויליש „פאָגורעק״) איז דער מאָסן קבר פון איבער 600 שטעטלשע יידן. דאָרט ליגט אויך מיין טייערע מאמע חיה־שרה ז״ל.

ס׳איז דאָך אַזוי ווי ערשט, ווען זי האָט מיט בלוטיקע טערען אויף אייביק זיך געשיידט פון מיר, איר בן יחיד. וויפל האָב איך זי געבעטן, זי זאָל מיט פֿאָרן מיט מיר איבער די גרענעץ צו די סאָוויעטישע זייט און זיך ראַטעוון... מיין אָרימע מאַמע האָט מיך נישט געפֿאָלגט: מ׳איז ביי גאָט אין די הענט — האָט זי געזאָגט, און פון גורל אַנטלויפט מען נישט, אָבער מיך האָט זי געיאָגט צום פֿאָרן. ווי שווער איז געווען די שיידונג!

די קריסטן האָבן מיר דערציילט אַז אַ טאָג איז די מאַמע געווען פֿאַרבאַהאַלטן אויף אַ בוידעם ביז עפּעס אַ שייגעץ האָט די דייטשן אָנגעוויזן אויף דער באַהעלטעניש.

ווו נעמט מען כוח צו גיין צום אָרט ווו עס איז געווען די עקידה פון די לעצטע יידן אין שטעטל?

אָבער איך בין דאָרט געווען, געזען דעם לאַנגן, לאַנגן ריוו וואָס ס׳איז הויך פֿאַרשאָטן און מיט גראָז און קשאַקעס באַוואַקסן, און דאָס האָרץ האָט נישט געפּלאַצט. טערען מיינע האָבן זיך באַגאָסן איבער דעם מאַסן־קבר אין מיין נאָמען און אין נאָמען פון אַלע לאַנדסלייט וואָס זענען צעשאָטן איבער דער וועלט.

יעצט זענען די קריסטן „גוט" מיט טערען אין די אויגן שטייען זיי ווען זיי דערציילן ווי מ׳האָט די יידן געיאָגט צום דערשיסן. אַ הונדערט דייטשע סאָלדאַטן האָבן זיי אַרומגערינגלט, און צענדליקער הונט — זיי נאָכגעלאָפן.

אָבער די זעלבע קריסטן האָבן במשך פון די טעג ווען איך בין געווען אונטער די אקופּאַציע אַזוי געלאַבט ווען מען האָט אונדז יום כפּור אַרויס געיאָגט פון די בתי־מדרשים אוּן שטיבלעך אין דער סאדזאווקע אויף צו וואַשן דאָרט לאַסט־מאַשינען.

***

די טאַקסי פירט מיך צוריק פון שטעטל קיין וואַרשע, און מיט זיך פיר איך מיט אַזאַ שוערן ווייטיק פון וועלכן כ׳האָב קיין וועגטער נישט; אַ ווייטיק פון צעשטערטן נעסט פון מיין קינדהייט אוּן יוגנט, אַ ווייטיק פון הייליקע הלומות וועלכע זענען אַזוי גרויזאַם פֿאַרשוועכט געוואָרן...

ישראל עמיאט

אין היים־שטעטל

אויסגעוועקסלט אַ וועלט אַ גאַנצע
און צו דיר ערשט צוריקגעקומען.
בענקען יידן צוויי אין שטעטל
נאָך אַ דריטן צום מזומן.

בין איך דאָ ערשט, ליבע יידן,
אויפן חורבן פונעם בנין.
ס׳פעלן אַלץ נאָך גאַנצע זיבן
פון צען טויזנט צו אַ מנין!

און ס׳איז הערבסט שוין, גרעלן בלעטער,
מיין געזיכט פון צער איז גרעלער,
זאָגן קינות? ווייגען איכה?
מאַכן תשעה־באב אין אלול?

אוודאי רופט ערשט נישט צו סליחות
דאָס געקלאַנג פון קלויסטער גלאָקן;
האָבן פון מיין אימה־שווייגן
אַלע פייגל זיך דערשראָקן.

שטייען אויפן מאַרק דריי יידן
און פון ווייטיק אַלע שטומע,
פון אַן עדה אַזאַ גרויסע —
אַ געקליבענער מזומן...

אסטראוו מאַז, אלול תש״ז.

סאנע אימבער
וואצלאוו, פוילן

אויסצוג פון א בריוו פון אסטראוועך לאנדסמאן סאנע אימבער, וועלכער האט אין מאגאט דעצעמבער 1959 באזוכט אסטראוועך. צווישן אנדערע שרייבט ער פאלגענדעס:

די ערשטע רייזע האבן מיר געמאכט צום ארט פון די דערמארדעטע יידן. דאס ארט איז נישט ווייט פון אסטראווסקעס סאד און אויך נישט ווייט פון וואַרשעווער וואלד. פון אסטראוועך פארנדיק קיין וואַרשע, אויף דער רעכטער זייט פון שאסיי, דארט האט מען אומגעבראכט אסטראוועך, אסטראלענקער, גאווארראוועך און רוזשאנער יידן און אויך פון אנדערע קליינע שטעטלעך. אויפן ארט איז קיין זכר נישטא פון דעם וואס איז דארט געשען. א פויער וואס וווינט נאענט פון דעם ארט ווייסט צי דער ציילן פאלגענדעס.

אין זייער א פינצטערער נאכט, אין א שטורם פון רעגן, האט ער דעם 11.11.1939 6 א זייגער אין אוונט, געהערט ווי עס זינגען מענטשן און אויך א געוויש פון מאטאציקלען אוך געשרייען פון דייטשן.

דאס האט אים פארארינטערעסירט און ער איז ארויס פון שטוב הערן וואס דא קומט פאר. האט ער געזען פון זייער נאענט ווי עס לויפן נישט נארמאלע מענטשן בלויז מענער אין דער צאל פון 80 ביז 100 און פון ביידע זייטן דייטשן אויף מאטאציקלען. די יידן האבן געזינגען, ווייזט אויס לויטן באפעל פון די דייטשן. אפגעשטעלט האבן זיי זיך נישט ווייט פון זיין הויז אוך כדי צו זען וואס דא ווערט פארקומען האט ער נישט קוקנדיק אויפן ווערטער, זיך צוגעקליבן א נאענט באקוועם ארט צום זען, און האט זיך צוגעקוקט ווי די דייטשן מעסטן מיט מעטערס די ערד און פארלייגענדיק שפאגאט כדי צו צייכענען דאס גלייכקייט פון דעם גרוב וואס זיי האבן באפוילן צום גראבן א גרוב מיט די לאפאטעס וואס עס האט נאר וואס געבראכט א לאסט־אויטא אויף וועלכן עס איז אויך געווען וואפן.

די יידן האבן געגראבן זייער א לאנגן און טיפן גרוב. נאכן אויסגראבן דעם גרוב האט מען אלע א חוץ זעקס יידן וועלכע די דייטשן האבן געהייסן אוועקגיין אונטער דער וואך פון עטלעכע באוואכטע זעלנער אין א זייט און אלע האט מען מיט מאשין־געווער געשאסן. די מערהייט איז געפאלן גלייך אין גרוב. די נישט פאלענדע אין גרוב האט באפוילן איינער פון די אנפירער מיט דער אקציע אן אפיציר, אז די זעקס יידן זיי זאלן זיי ארייננוארפן און צושיטן. נאכן צושיטן אביסל, האט מען די זעקס יידן געהייסן ארויפגיסן וואפנע.

דאס האט געדויערט א פאר שעה. נאכער האט מען געמומען פירן פרויען און קינדער אויף סאמאכאדן. לויט דער צאל סאמאכאדן וואס מען האט גענפירט ביז פיר א זייגער פארטאג, האט געקאנט זיין ביז פינף הונדערט מאן, פרויען מיט קינדער צוזאמען. די זעקס יידן האבן כסדר געארבעט און געזען וואס עס קומט פאר. די לעצטע האט מען אומגעבראכט די זעקס יידן.

דערקענט האט דער פויער קיינעם נישט, ווייל איינס האבן די מענטשן שוין אויסגעזען אנדערש ווי נארמאל, זייענדיק געפיניקט אין די קעלערן פון ראטהויז און אויך האט געשטערט די פינצטערקייט. נאכן אפטאן די בלוטיקע ארבעט, האבן די דייטשן דאס ארט מיט קארבאל באשפריצט און א טאנק האט אויסגעגלייכט דאס ארט, אז עס זאל קיין באַרג נישט זיין און זיי האבן פארפלאנצט יינגע ביימלעך.

7 אַ זייגער אין דער פרי האָט זיך אַלץ געענדיקט. אָבער דערמיט האָט זיך נאָך נישט געענדיקט. נישט געקוקט אויף דער באַוואַרעניש פון די דייטשע מערדער אַז קיינער זאָל דאָס אָרט נישט געפונען, האָבן זיך דאָך געפונען אַזעלכע וועלכע האָבן געפונען.

ווער זענען זיי?, די וואָס האָבן געפונען דאָס אָרט אַ צווייטער מין רויבער, מיט אַנדערע נעמען, נישט דייטשן, וואָס האָבן זיי דאָרט געוואָלט רויבן פון טויטע?, אָט דאָס איז אַ צווייטע געשיכטע.

אין אסטראוו האָט אַ טאָג נאָכן פאַרפיניקן די יידן, געזומען אַרומגיין אַ ווערסיע דאָס די יידן האָבן נישט געוואָלט אָפגעבן די דייטשן זייער האָב און גוטס וואָס זיי האָבן געהאַט מיט זיך: גאָלד, בריליאַנטן, דיאמאַנטן און אַנדערע ביזשוטעריע, האָבן די יידן פאַרן אומקום דאָס אַראָפגעשלונגען און די רויבער וואָס האָבן פון דעם געהערט האָבן יאָ געפונען דעם קבר פון די יידן און האָבן אויסגעגראָבן און אויפגעשניטן די בייכער פון די מתים און אויך די מאָגנס און געזוכט דאָס יידישע פאַרמעגן. און נאַכער צוריק פאַרשיט. דאָרט זענען די אומגעבראַכטע געלעגן צוויי טעג פאַרן אָפטרעטן פון די דייטשן פון אסטראוו. די דייטשן נישט וועלנדיק איבערלאָזן קיין סימן פון זייערע פאַרברעכנס, האָבן זיי אויפגעגראָבן און אַרויסגענומען פון קבר די שאַרבנס, אַלץ וואָס עס איז נאָך געווען און דאָס ערגעץ אַוועקגעפירט, וווּ אַהין וויסט קיינער נישט און אויף דעם אָרט צוריק אויסגעגלייכט די ערד און אויפסניי פאַרפלאַנצט אַ וואַלד, אַזוי אַז עס איז אפילו דאָס אָרט נישטאָ נישט נאָר די יידן.

זאב ליפסקער הי"ד

וועלוול ליפסקער האָט געהאַט אַן אויסזען פון אַ פאָליאַק (אַ בלאָנדער מיט בלויע אויגן, געוועדט גוט פויליש, אויך דייטש) ער האָט זיך געשטעלט אין דינסט פון די ס. ס.־לייט אַלס פאַרשטעלטער פאָליאַק און מיט דער צייט האָט ער געקריגן ביי זיי גרויס צוטרויען און ביי די קאָמאַנדע וואָס האָט זיך דאָן געפונען אין שעדלעץ.

אייגצייטיק איז ער געווען מיטגליד פון אַ יידישער פאַרטיזאַנקע אין ווישקאווער וועלדער, געשטאַנען מיט זיי אין פאַרבינדונג און זיי איבערגעגעבן סודות פון די ס. ס. ער האָט אויך אַרויסגעקריגן געווער און איבערגעשיקט צו די פאַרטיזאַנער. דאָס האָט געדויערט עטלעכע יאָר ביז אין יאָר 1943 וועו ער איז געוואָרן דעמאַסקירט דורך אַ באַקאַנטן יונגערמאַן — און די ס. ס.־לייט האָבן זיך דערווויסט אַז ער איז אַ יידּ, האָבן זיי אים דערשאָסן, אָבער ראַנגלעגדיק זיך מיט זיי האָט ער פריער דערשאָסן 2 דייטשן.

דערציילט פון

אסתר נוטקביטש־קציגנסקי

אין ישראל

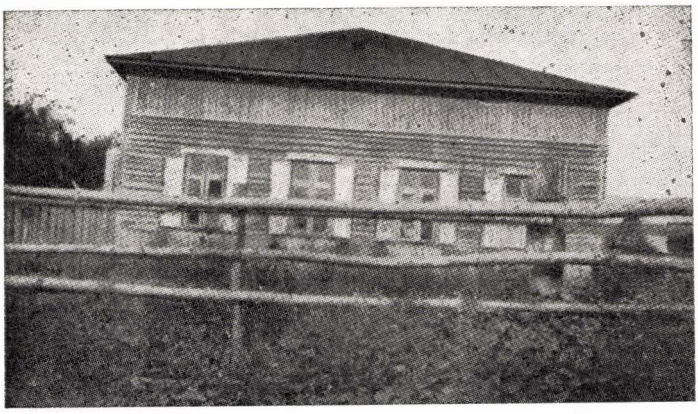

די בראקער שוהל

חורבן בראק

די מלחמה צווישן פוילן און דייטשלאנד האט זיך אנגעהויבן פרייטיק, דעם 1טן סעפטעמבער 1939. דינסטיק, דעם 5 סעפטעמבער, 12 בייניאכט, האט מען געהערט אַ שרעקלעכן אויפרייס. דאס האט די פוילישע ארמיי אויפגעריסן אין בראק די בריק איבערן בוג. (מען זאגט, אז עס איז געווען אַ פראוואקאציע, אַ געפעלשטער באפעל, וויל שפעטער האט טאקע די פוילישע ארמיי נישט געהאט קיין וועג צוריקצוגיין, און זייער שווערע געווער איז געבליבן אויף דער זייט בוג פאר די דייטשן).

די פאליציי האט כארלאזן די נאכט די שטאט. מען קאן גאר קיין אנונג נישט האבן וועגן די בהלה וואס איז דאן געווארן. פון די שטעט וואס דער דייטש האט שוין געהאט פארנומען, און פון דער גאנצער געגנט זענען טויזנטער און טויזנטער מענטשן געלאפן מיט פעקלעך אויף די פלייצעס, מיט דער דעה צו דערשלאגן זיך קיין ווארשע אדער צו די מזרח געביטן פון פוילן, מיט דער האפנונג, אז אזוי ווייט וועט דער דייטש נישט דערגיין.

פרייטיק, דעם 6טן סעפטעמבער (כ״ד אלול) זענען שוין די לעצטע פוילישע סאלדאטן אוועק פון בראק, און שבת (כ״ה אלול), איז שוין די דייטשע ארמיי געווען אין בראק.

אן אפיציר האט מיך געשיקט רופן אין מארק, און האט מיר געזאגט, אז מען זאל עפענען די געוועלבער, מען זאל קיין מורא נישט האבן, זיי וועלן פאר אלץ באצאלן; נאר נישט נעמען טייער, וויל זיי וויסן די פרייזן. איך בין געגאנגען איבער די שטאט און געבעטן, מען זאל נישט קוקן אויף שבת און עפענען די געוועלבער, וויל ס׳איז פקוח־נפש. יידן זענען געזעסן אַ גאנצן טאג אין בית־מדרש און געזאגט תהילים. אבער ווען איך האב געזען אז עס קומען כסדר גרופעס זעלבער אין שול, קומען און גייען אוועק, האב איך געהייסן דאוונען מנחה, און מיר זענען זיך צוגאנגען אהיים. די פארשפעטיקטע יידן האבן געמאכט אַ צווייטן מנין צו מנחה.

וועז איך בין געקומען אין הויז, איז פלוצעם געפלויגן אַן ערשׂפלאַן, און איך האָב געזען ווי דאָס מיליטער קלויבט זיך צונויף אויף אַ באַשטימטן פלאַץ, און באַלד האָט אַנגעהויבן צו רעגענען מיט באָמבעס (שפּעטער האָבן מיר זיך דערוווסט, אַז דאָס האָט די פּוילישע אַרטילעריע באָמבאַרדירט פון אַסטראָוו קיין בראָק).

דערנאָך זענען די דייטשע סאָלדאַטן געגאַנגען אין אַלע הייזער אַרויסטרייבן די מענטשן. ביי מיר זענען דאָן געווען אַ פּול הויז מיט פרויען און קינדער. אַ סאָלדאַט האָט אַריינגעווארפן אין קיך אַ האַנט גראַנאַט, און ווען ער וואָלט אויפגעריסן וואָלט געווען אַ סך קרבנות. נאָר צום גליק, איז געשעען אַ נס — און דער גראַנאַט איז אַריינגעפאַלן אין אַ פּאַס וואַסער און האָט זיך אָפּגעלאָשן.

מיך האָט אַ זעלנער מיט אַן אַנגעשטעלטער ביקס אַרויסגעטריבן פון הויז, מיט די ווערטער: „אַרויס פאַרבערעכער, איך שיס"! איך האָב אָנגעהויבן לויפן, נישט וויסענדיק ווּהין. פאַרביילויפנדיק דעם בית־מדרש, האָב איך געזען ווי די דייטשן זענען פון אַלע זייטן פין בית־מדרש און האָבן געשאָסן אין די יידן פון צווייטן מנין. אַזוי איז געפאַלן הערשל טשערנאָווין, אַ קצב, פישל קצב׳ס אייניקל; יעקב מאיר ראטבארד (דער מראטשינער) אוֹן מאטל האלאנד. ער איז פאַרוווּנדעט געוואָרן און איז אַריינגעקומען צו מיר אין הויז און זיך גלייגט אויפן בעט. אָבער ווען די דייטשן האָבן פון הויז אַלעמען אַרויסגעטריבן האָט ער אַרויסגעהויבט זיין נשמה אין גרויסע יסורים אין הויף פון דעם „קאָשציאָל"־טשוירטש.

ווען איך בין פאַרבייגעלאָפן פאַרן בית־מדרש, האָב איך געזען ווי זיי רייסן עס אויף מיט דינאָמיט. מיך האָבן זיי צוגעטריבן צו אַלע מענטשן אויפן מאַרק, נעבן קאָשציאָל. די מאַסע איז געוואָרן אַלץ גרעסער און גרעסער, די יללות זענען געגאַנגען עד לב השמים. מען האָט מיך געבעטן זאָגן מיטן עולם וידוי, מענטשן האָבן זיך געקושט איינע מיט די אַנדערע, געבעטן מחילה אייניער ביים אַנדערן און זיך געזעגנט. מען איז געווען באַלאַגערט פון אַ גרויסע אָפּטיילונג מיליטער און די מיילער פון די מאַשין־געווער איז געווען אָנגעשטעלט צו דער מאַסע. די פייער־צונגען פון אַלע אַרומיקע הייזער זענען געוואָרן אַלץ מער און מער. נאָכדעם האָט מען אַריינגעטריבן דעם גאַנצן עולם יידן און קריסטן אין הויף פון קאָשציאָל, און אָן אָפּיציר האָט געמאָלדן, — אַז די פאַרטיזאַנער האָבן דערשאָסן אַ דייטשן זעלנער (דאָס איז געווען אַ פראָווּאָקאַציע — אין אַלע שטעט האָבן זיי געזאָגט דאָס זעלבע). אַ קאַטוילישער דייטשער סאָלדאָט האָט נאָך בייטאָג געזאָגט דעם גלח, אַז ער זאָל זיין פאַרמעגן איבערטראָגן אין טשוירטש, ווייל די שטאָט וועט מען פאַרנאַכט פאַרברענען, און אַז אייגנטלעך וואָלטן אַלע פאַרדינט דערשאָסן צו ווערן, נאָר היטלער איז גרויסמוטיק און ער שענקט זיי דאָס לעבן, אָבער דאָס פאַרמעגן וועט ווערן פאַרניכטעט, און דערפאַר זאָל מען שרייען: „הייל היטלער!"

אויך צו אונדז איז דערגאַנגען די ידיעה, אַז עס איז שוין דאָ אַ גרויסע צאָל הרוגים אין בראָק, און דאָס זענען, אַ חוץ די אויבנדערמאַנטע גרויען: מיכאל פינקעל־שטיין, דער טאקאר, טרייבנדיק אים צום פאַרזאַמלונגס פּלאַץ דערשאָסן גרוואָרן נעבן דער קאַשע־מיל; הערשל לעוואטאווסקי, מרדכי קצב׳ס אייניקל; משה׳לע פשעסטשעלעניעץ, אַ קינד פון זעקס יאָר, (מרדכי קצב׳ס אַן אייניקל); הערשל שטייפמאן, אַ בעל עגלה, איז דערשאָסן גרוואָרן נעבן זיין הויז; חיים יעקב זיסקעס שטיינבערג איז אויפגעריסן גרוואָרן ביי זיך אין הויז פון אַ באָמבע און פאַרברענט גרוואָרן. פאלע, דעם שרייבערס פרוי, שפאקער און הערש יצחק ראטבארד׳ס פרוי, זענען אויך פאַרברענט גרוואָרן — סך הכל 10 פערזאָן. עס איז גרוין שווער איינצוזיצן פון היץ, ווייל אַרום אונדז האָט

אַלץ געברענט. וועז נישט די ביימער, וואס האבן פאַרשטעלט, וואלטן מיר אַלע פאַרברענט געוואָרן.

וועז ס׳איז געוואָרן 12 ביינאַכט, האבן זיך צונויפגעקליבן יידן מיט ר׳ ישראל חיים שוב זצ״ל הי״ד און האבן געזאגט אויפן הויף פון „קאשציאל די ערשטע סליחות. הארמאניש האבן זיך צעקלונגען די ווערטער: „למענך אלקינו עשה ולא לנו, ראה עמידתנו דלים וריקים — אוי ג—ט, צוליב דיר טו פאַר אונדז, נישט צוליב אונדז. זע ווי מיר שטייען אַרים און ליידיק. פנה נא לתלאות ולא לחטאות — רבש״ע, קער זיך צו אונדזערע צרות און נעם נישט אין באַטראַכט אונדזערע זינד. השמוע על הרנה ואל התפלה, זאַלסט הערן אונדזער געזאַנג און אונדזער געבעט...״ אַזוי איז מען אָפגעזעסן אין צרות די גאַנצע סליחות נאַכט.

אין דער פרי האָט מען אונדז באַפרייט און געהייסן פאַרלאָזן די שטאָט. די הרוגים האָט מען פאַרלויפיק נישט געלאָזט מקבר זיין. גרופּעס־ווייז דורך פאַרשידענע וועגן, האָט מען זיך געלאָזט קיין אסטראוו. פון דער גרופּע וואס איז געגאַנגען צוזאַמען מיט מיר האָט מען דריי קילאָמעטער פון בראק אין אַ וואַלד דערשאַסן דריי יידן: ר׳ מענדל טרעבלינסקי, יצחק מאיר שייקא, און מאיר קצב (שמולקעס) פשעטשעלעניץ. מיך האָבן זיי אויך געוואָלט דערשיסן, נאָר צוליב דעם וואס מיט מיר איז געווען מיינס אַ קינד, און דאַן האָבן זיי נאָך קיין קליינע קינדער נישט געהרגעט, אַ דאַנק דעם בין איך געראַטעוועט געוואָרן.

כמעט די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג איז אָנגעקומען קיין אסטראוו און מען האָט זיך פשוט נישט געהאַט ווו צו זיין. אסטראוו איז געווען פול מיט טויזנטער פליטים. מען האָט זיך געוואָלגערט אין די בתי־מדרשים און אין די קהלשע הייזער. די דייטשן האָבן זיך איזדעקעוועט איבער די יידן אויסערגעווינלעך.

אַ באַזונדער קאַפּיטל איז געווען די צרות וואס עס האָט דורכגעליטן פון די דייטשן הרב זינגער זצ״ל הי״ד (אסטראווער רב). אַלע מאָל האָבן זיי אים געשטעלט אָנדערע פאָדערונגען וואס ער מוז צושטעלן. יעדעס מאָל ווען מען פלעגט אים רופן איז ער באַליידיקט און געשלאָגן געוואָרן און די באָרד אָפּגעשאָרן.

בייַ די יידן האָט נאָך געטליעט אַ האָפנונג, אַז אסטראוו וועט באַלאָנגען צו די רוסן — אָבער די גרענץ איז געבליבן אונטער אָסטראוו. עס איז נישט צו באַשרייבן דעם יאוש און דעם צער, וועז מען האָט זיך דערווווסט אַז אסטראוו בלייבט בייַ די דייטשן.

ערגער האָבן אָפּגעשניטן די יידן וואס האָבן זיך אָפּגעשטעלט אין די פאָר יידישע הייזער, וואס זענען דאַן געבליבן אין בראק. אין דער נאַכט פון מאַנטיק צו דינסטיק (כ״ח אלול), האָבן זיך די דייטשן אַרייַנגעריסן אין מאיר שמולקעס הויז און דערשאַסן ר׳ יצחק קופערבערג, אַ זקן פון 85 יאָר, ר׳ זישע מלמד, און ר׳ ישראל היימען (אים האָבן זיי פאַרווונדעט און ער איז נאָך געקומען אין אסטראוו און דאָרט געשטאַרבן ג׳ תשרי; אלתר איינבינדער׳ס פרוי, יעקב קרופינסקי. פון אַן אַנדער הויז פון הערשל סורעק האָבן זיי אַרויסגעפירט הערשל סורקען, ר׳ מתתי׳ שוחט, יעקב מיגדאל מיט זיין זון העניך, בעריש פיווקא, ארקע יוסף לאנגלייב, בעריש יאבקאווסקי (קאוואל), שמואלקע שמעל־צינגער (לייבעל שמעלצינגערס זון), ר׳ מענדעל שטריקמאכער, אברהם סורעק, אנשיל פראוויידלע, שניידער, און אַ פרעמדן יידּ. זיי זענען אַרויסגעפירט געוואָרן אין אַלטן שלאָס און מיט גרויסע יסורים געהרגעט. אויפן וועג פון בראק קיין אסטראווע האָבן די דייטשן ספעציעל איבערגעפאָרן ר׳ מארקיל ווייסבורדן, ער איז ראש השנה געשטאַרבן אין אסטראוו. ס׳איז דעמאָלט אויך געהאַרגעט געוואָרן די פרוי פון נח בורייקעס הי״ד.

הרב יעקב מאיר פאמעראנץ

דער מאַרק אין דלוגאשיאדלע

דלוגאשיאדלע

די דייטשן זענען אַריין אין שטעטל ראש־השנה ת״ש — 1939. געווען נאָר עטלעכע טעג אוןווידער געקומען חול המועד סוכות.

דער ערשטער קרבן איז געווען דער יונגערמאַן משה, אַן איידעם פון אלי־מאטל מיכלעס, פון דאָרף יאשניצע ביי אסטראוו. גייענדיק שבת פרי אין גערער שטיבל צום דאַוונען, איז ער געפאַלן פון אַ דייטשע קויל. אין דער לויה האָט זיך באַטייליקט די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג.

שמחת תורה האָבן די דייטשן פאַרזאַמלט אַלע יידן אין מאַרק און זיי באַפוילן אין זעלבן טאָג צו פאַרלאָזן די שטאָט. מען האָט געמוזט דינגען וועגענער און אַ טייל זענען געגאַנגען צו פוס קיין אסטראוו.

אַזוי ווי אין אסטראוו איז געווען אוממעגלעך צו בלייבן, זענען מיר אַוועק ווייטער קיין זאמבראוע, 30 קילאָמעטער פון אסטראוו, און אַריבער די גרענץ צו די רוסן (אַ קילאָמעטער פון אסטראוו). און געגאַנגען זענען מיר דורך די וועלדער, וויל מיטן שאָסיי איז נישט געווען זיכער.

פון זאמבראוו זענען מיר אַוועק קיין ביאליסטאק, דאָרט האָבן מיר געהערט אַז גאָלדע מינקעס, וועלכע האָט געהאַט אַ שפּייז געוועלבל, האָבן די דייטשן באַגראָבן לעבעדיקערהייט. אויך דעם שוחט ר׳ פנחס האָבן זיי באַגראָבן לעבעדיק, נאָר היות ווי דער פאַרשיטער גרוב איז נישט געווען צו טיף און די ערד ווייך, איז ער וועג די דייטשן זענען שוין נישט געווען, אַרויסגעקראָכן. ר׳ פנחס איז דערנאָך געקומען קיין ביאַליסטאק, אַוועק אין טיף רוסלאַנד און דאָרט געשטאָרבן.

אין דלוגאשאדלע איז געשען אַזאַ פאַל: וועג אַלע יידן זענען אַוועק אויף דער רוסישער זייט, איז דאָרט פאַרבליבן אַ שוואַנגער פרוי, אין די הויכע צייט. מיט דער פרוי זענען אויך פאַרבליבן איר שוועסטער און פאָטער. שפּעטער איז פון דער רוסישער

אַרטאַדאָקסישע זומער־קאָלאָניע אין דלוגאשיאדלע

„יהודיה": מיידל־קאָלאָניע אין דלוגאשיאדלע

זייט צוריקגעקומען נאָך אַ שוועסטער, רחל, כדי צו ווייזן זיי דעם וועג וווּ אַריבערצוגיין די גרענעץ, אָבער ס׳איז זיי שוין געווען אוממעגלעך דורכצוגיין.

די דייטשן האָבן דעם זקן ר׳ נח ביי אַ גרויסן פראָסט אויסגעטאָן נאַקעט און אים באַפוילן צו גיין פון זיין הייזקע ביז צו דער קירכע — אַ געוונג און שפּאָר שטיק וועגס נאַקעטערהייט אין פראָסט.

איך מיט מיין פאַמיליע זענען אַוועק אין טיף רוסלאַנד און מער קיין שום ידיעות פון אונדזער שטעטל נישט געהערט.

חנוך אולפקאוויטש, בני־ברק

***

אונדזער שטאָט געפינט זיך אויפן ברעג פון טייך נאַראָוו, נאָענט צו דער גרענעץ פון מזרח־פרייסן. זי האָט זייער שטאַרק געליטן פון קריג. מען האָט באַפוילן אַז די גאַנצע באַפעלקערונג זאָל זיך עוואַקואירן, ווייל די שטאָט געפינט זיך אין דער זאָנע פון מיליטערישע פאָזיציעס פון דער פוילישער אַרמיי.

זענען מיר אַנטריגן קיין דלוגאשאדלע. דאָרט האָבן מיר שוין געפונען אַ סך פליטים, איינווינערס פון די גרענעץ שטעטלעך. די דייטשן האָבן אָנגעהויבן זייערע אַטאַקעס אויף רוזשאן מאָנטיק, דעם 4טן סעפטעמבער, די שלאַכט האָט געדויערט פיר טעג. אויפן פינפטן טאָג, האָבן די דייטשן פאַרנומען די שטאָט. אין די שלאַכטן איז די שטאָט אין גאַנצן חרוב געוואָרן. נאָך די שלאַכטן האָבן מיר נישט געהאָט וווּהין צוריקצוקומען.

די דייטשן האָבן באַלד נאָכן פאַרנעמען דלוגאשאדלע דערשאָסן אַ ייד אין מיטן גאָס. אין זעלבן טאָג, האָבן געזומען שטראָמען אין שטעטל אַריין טויזנטער פליטים, אַרויסגעטריבענע פון ווישקאוו. זיי זענען געקומען וווּ זיי שטייען און גייען. דאָס אָרימע און קליינע דלוגאשאדלע האָט מיט גרויס איבערגעבנקייט באַזאָרגט יעדן פליט מיט אַ דאַך איבערן קאָפּ. מען האָט גלייך אָרגאַניזירט אַ פאַלקס־קיך און סערווירט וואַרעמס פאַר אַלע נויטבאַדערפטיקע. מען האָט נאָך נישט באַווּיזן צו באַזאָרגן די פרעמדע, און דאָס אומגליק האָט שוין געטראָפן דלוגאשאדלע.

אין שמיני־עצרת, וועו מען איז געשטאַנען און געדאַוונט און זיך געפרייט מיטן יום־טוב, זענען אין שטאָט געקומען ס. ס. זייער עלטסטער האָט זיך אַוועק געשטעלט אין מאַרק און אויסגערופן:

„ביז צוויי נאָך מיטאָג מוזן אַלע יידן פאַרלאָזן די שטאָט. גייט צו אייערע פריינט פון יענער זייט גרענעץ".

מען האָט אָנגעהויבן פאַקן. די פוילישע שכנים האָבן זיך געזומען דרייען אַרום שטוב און אויסשמעקן וואָס עס וועט צו זיי אַריינפאַלן נאָכן אַרויסטרייבן די יידן.

פונקט אַזייגער צוויי, האָט זיך דערהערט דאָס קלינגען פון אַ גלאָק. אַלע האָבן געזומען לויפן פון שטאָט. די ס. ס.־לייט האָבן געטריבן די יידן אין דער ריכטונג פון וואָלד. אין וואָלד האָט זיך דער עולם צוגעזעצט אָפרוען. אָפאַר צענדליק יידן, צוויישן זיי מיין פאָטער — וואָס האָט אויף אונדז זיבן קינדער אַכטונג געגעבן, מיר זאָלן זיך נישט פאַרלירן אין יוואָלד — האָבן זיך צונויפגענומען אין קאראהאד און זיך משמח געווען מיטן יום טוב און צוגעזונגען „אשרינו מה טוב חלקנו".

צוויי טעג האָבן מיר זיך געשלעפט ביז מיר זענען דערגאַנגען צו זעמבראָוו, וואָס האָט זיך דעמאָלט געפונען אין דער זאָנע פון דער רוסישער אקופאַציע.

(**שאול גליקסבערג** — „ספר הזוועות", בעריכת בנימין מינץ וד״ר ישראל קלויזנר)

דער מאַרק אין זאראמב

ישראל שטיינבערג
גבעתיים

חורבן פון דער יידישער קהילה אין זאראמב

דער יידישער קיבוץ אין זאראמב, אַ קליין שטעטעלע אויפן וועג פון ביאליסטאק קיין וואַרשע, אסטראוער פּאַוויאַט, איז געווען איינע פון די עלטערע יידישע קהילות אין פוילן. יידן האָבן זיך אָנגעהויבן צו באַזעצן אין זאראמב ווארשיינלעך אין 17טן יאַרהונדערט. אויף איינער פון די מצבות אויפן אַלטן בית־עולם איז דאַטירט דאָס יאָר תמ"א (1681).

זאראמב (זארעמבי־קאשטשטעלנע) איז געווען אַ קליין, אָבער יידיש שטעטעלע. לויט דער אָפיציעלער סטאַטיסטיק פון יאָר 1921, איינגערעכנט די יידן פון די אַרומיקע דערפער, איז די צאָל פון דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג געווען 1630 נפשות, אין דעם 380 פוילישע און 1250 — יידן, ד. ה. 77 פּראָצענט פון דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג.

ס'איז געווען כמעט דאָס אייניציקע שטעטעלע אין דער געגנט, ווָאָס האָט געהאַט אַ יידישן „סאָלטיס" (דאָרף־עלטסטער). אין זאראמב האָט פולסירט אַן אמת יידיש לעבן. דאָס שטעטל האָט פאַרמאָגט אַ היבש ביסל יידן בני תורה, חסידים, למדנים און אויך יידן משכילים, אויפגעקלערטע. דאָס קליינע שטעטעלע האָט געהאַט אַ גרעסערע צאָל רעליגיעזע, קולטורעלע און געזעלשאַפטלעכע אַנשטאַלטן: צוויי בתי מדרשים, חסידים שטיבלעך, צוויי בית עלמינס, תלמוד־תורה, בית־יעקב שול, יידישע פּאָלקס־שול, אָוונט קורסן, דראַמאַטישער קרייז, יידישע ביבליאָטעק ליי־קאַסע, גמילות חסדים, לינת הצדק, „צענטאס" און „טאז".

אין זאראמב זענען געווען טעטיק כמעט אַלע יידישע פּאַרטייען און יוגנט אָרגאַניזאַציעס. אַדאַנק דער שיינער און פּאַרצווייגטער אַרבעט פון די ציוניסטישע יוגנט אָרגאַניזאַציעס, איז אַ גרעסערע צאָל יוגנטליכע עולה געווען קיין ארץ ישראל און אַ

באַדייטנדיקער טייל פון זיי לעבן אין די קיבוצים. ווו זיי פאַרווירקלעכן זייער אידעאַל צו בויען אַ יידישע געזעלשאַפט פון אַרבעט און יושר.

אַן אייביקע חזקה אויף זומער־קאָלאָניעס אין דער סביבה פון זאראמב האָבן געהאַט די קינדער פון דער יתומים אנשטאַלט פון באַרימטן יידישן פּעדאַגאָג און שרייבער יאנוש קאָרטשאַק. די דאָזיקע וועלדער אַרום זאראמב האָבן אין די יאָרן 1939—1940 פאַרנומען דעם אויבנאָן אין דעם טראַגישן וואַנדער־וועג פון יידן אין פוילן, וועלכע זענען אַנטלאָפן פון די דורך די נאַציס אָקופירטע שטחים און געזוכט אַ מקלט אויף דער סאָוויעטישער זייט. גרויזאַמע טראַגעדיעס האָבן זיך אָפּגעשפּילט אויפן הפקר־שטח ביי זאראמב.

זאראמב איז געווען פון די ערשטע אומגעקומענע יידישע קהילות, און נאָך אין יאָר 1940 האָבן די דייטשע רוצחים געפלאַנט אויפצושטעלן דעם טויטנלאַגער טרעבלינקע —וואָס איז נעבן זאראָמב. כדי זייער טייוולאָנישער פּלאַן זאָל נישט אנדעקט ווערן, האָבן די נאַצישע באַרבאַרן באַשלאָסן צו ליקווידירן וואָס פריער אַלע יידישע ישובים אין דער דאָרטיקער סביבה, און אַזוי איז אויך געחתמט געוואָרן דער גורל פון דער יידישער קהילה אין זאראמב. דעם 2טן סעפּטעמבער 1941 האָבן די נאַצישע חיות ביי דער אַקטיוווער מיט־הילף פון ציווילע פּאָליאַקן און פּאָליציי־לייט אַרויסגעפירט די יידן פון זאראמב מיט זייער האָב און גוטס און זיי אומגעבראַכט אין די וועלדער. אין דעם טאָג האָבן די יידן פון זאראמב געמאַכט זייער לעצטן וועג צום ברודער קבר אין וואַלד ביים דאָרף טעמבער.

די קרבנות האָבן אונטער מערדערליכע קלעפ אויסגעגראָבן פאַר זיך אַ קבר, דערנאָך האָט מען די דערוואָקסענע גרופּעס־וויז געשאָסן און האָלב לעבעדיקע אין גריב געשליידערט. פאַר קינדער האָט מען אַפילו אַ קויל געקאַרגט און פּשוט מיט מעסער און טעמפּע מכשירים געקוילעט און געמאָרדעט. וועמען דער מאָסן־קבר איז צוגעשיט געוואָרן. האָט זיך די ערד געהויבן און פאַרשטיקטע קולות האָבן זיך פון קבר געהערט. מען דערציילט אַז אַ קריסטן, אַן עדות פון דער שחיטה, איז דעמאָלט אַראָפּ פון זינען. איינעם פון די קרבנות, וואָס איז לעבעדיקערהייט צוגעשיט געוואָרן אין קבר, איז געלונגען צו אַנטלויפן. ער איז אָבער שפּעטער געכאַפּט געוואָרן דורך די דייטשן און דערמאָרדעט געוואָרן.

די זאראמבער לאַנדסמאַנשאַפטן אין חוץ לארץ און אין ישראל האָבן פאַראייביקט דעם נאָמען פון די זאראמבער קדושים מיט דריי אויפטוען:

א) אַרויסגעגעבן אַ יזכור בוך געוויידמעט דאָס שטעטל זאראמב.

ב) געשאַפן אַ הילפסקאַסע, וועלכע דערטיילט הלואות פאַר זאראמבער אויף שיכון און אַנדערע באַדערפענישן.

ג) אויפגעבויט אין יד אליהו אַ קינדער הייַם אויפן נאָמען פון זאראמבער קדושים. אין דעם קינדערהיים דערציען זיך ביי 70 קינדער פון דער סביבה, דאָס איז נישט סתם קיין מצבה פון שטיין, דאָס איז אַ סימבאָל פון המשך אין ישראל, ווו עס וואַקסט אויף אַ נייער געזונטער יידישער דור, וועלכער וועט נישט דערלאָזן מער צו טרעבלינקעס אין מיידאנקעס.

מיר באַווייזען דאָס יידישע זאראמב ווי אַ רינגעלע פין חורבן פוילן מיט דעם איבער דריי מיליאניקן יידישן ישוב, דאָס האָרץ און מוח פון וועלט יידנטום. מיר באַקלאָגן אינדזערע זאראמבער קדושים ווי אַ טייל פון די אויסגעמאָרדעטע און פאַרפּיי־ניקטע זעקס מיליאָן יידן אין אייראָפּע.

א. מ. ארזשיצער
ניו־יאָרק

צווישן שארית הפליטה אין א ד.פ. לאגער אין דייטשלאנד

אין יוני 1947 האָב איך קוים מיט צרות געקריגן אַ שטעמפל אויף מיין שטאַטנלאָזן דאָקומענטן אַז איך מעג פאָרן אין די ד. פ. לאַגערן אין די אַמעריקאַנער מיליטעריש זאָנע, וווהין עס האָבן אויסגעוואַנדערט מיינע פאַמיליע־מיטגלידער באַלד ביים אָנקומען פון רוסלאַנד קיין פוילן.

אָנגעקומען אין פראַנקפורט־אם־מאין, באַקום איך אַ צימער וואָס די מיליטער רעגירונג האָט מיר צוגעטיילט אין אַ האָטעל. אַדורכפאָרנדיק אייניקע חרובע ערטער קום איך צו וועטסלאר, אַ שטעטל מיט אַ בערגיקע שיינע לאַנדשאַפט און אַ פאַרכאַפנדיק טייכל. כ׳הויב אָן נאָכפרעגן אויף דעם לאַגער וואָס געפינט זיך נישט וויט פון וועטסלאר. לויט ידיעות זאָלן זיך דאָרט געפונען מיינע נאָענטע, און אַ פאָליאַק פון שלעזיען, וואָס האָט געלעבט 20 יאָר אין אַמעריקע און איז אָנגעשטעלט אין אַמעריקאַנער־אינפאָרמאַציע־דינסט, הויבט מיר ערשט אָן צו דערציילן זיין לעבנס־געשיכטע און צום סוף פאָרבינדט ער מיך טעלעפאָניש מיטן קאָמיטעט פון לאַגער, פון וווּ מען איז מיר מודיע אַז די וועלכע איך זיך. געפונען זיך טאַקי דאָרט.

אַ לאַסט־וואָגן פירט מיך צו אַ טויער נעבן גרויסע שוואַרצע קאַזאַרמע־געביידעס, פון וואָנען סטאָרטשען אַרויס רויך רערן פון די פענצטער. איך זע פיל יידן — מענער, פרויען און קינדער מיט פאַרזאָרגטע פנימער. נעבן טויער — מונדירטע יידישע פאָליציסטן מיט נישט ראַזירטע פנימער.

א. מ. ארזשיצער אינעם לאַגער וועטסלאר אין דייטשלאַנד

מיין פאָטער, מיין טייערער טאַטע! ווי אויסגעמאַטערט ער זעט אויס. מיינע צוויי שוועסטער — מרים און חנה, וויפל פיין און צרות זיי האָבן דורכגעמאַכט! נעבן זיי צוויי פאָר מיר אומבאַקאַנטע יינגעלייט — זייערע מענער, (חתונה געהאַט אין רוסלאַנד). מיין מוטער איז געשטאָרבן בשעת די וואַנדערונגען אין רוסלאַנד. מיינע עלטערע שוועסטער פייגע, און ברכה, מיט זייערע מענער און קינדער זענען אומגעקומען דורך די דייטשן. קוק איך אויף מיין טאַטנס פנים, וואָס איז פיל מיט צער, איך קוק אויף מיינע שוועסטער און מיר שווייגן...

אַ שמאָל צימער אין אַ קאַזאַרמע, אָנגעשטעלט מיט בעטלעך און פעקלעך. אינמיטן צימער אָן אויוועלע, געשרייען פון שכנים און קינדער, און איך אַ גאַסט פון לאָנדאָן, האָב דאָ געפונען אַ האַלבע פאַמיליע אויף דער פאַרשאָלטענער דייטשער ערד. איך קאָן אַלץ נישט באַגרייפן, ווי אַזוי דאָס אַלעס האָט געקאָנט געשען. איז דאָס די וויקלעכקייט? עס ליגן צוזאַמענגעדריקט רעשטלעך פון פאַמיליעס, פאַרשלעפטע און אָנגעלאָפענע יידן

איך זע פאַרויכערטע פענצטער מיט רערן, פיל גרעסערע און קלענערע צימערן, וווּ ס׳גפונען זיך יידן פון גאַנץ מזרח אייראָפּע — יעדער מיט זיין בראָך, מען איז דאָ געוואָרן אייַן גרויסע משפּחה פון יסורים און ליידן — אינעם לאַגער פון די „די־פּי־ס״ אין וועטסלאר.

אינעם לאגער פון וועטסלאר 1947

(נאָטיצן פון מיין טאָג־בוך)

26 יוני: איך ווייס נישט ווי אַזוי זיי קאָנען דאָ שלאָפן. די שטיקנדיקע אַטמאָספערע פון געוויש, טומל, ענגשאַפט, שווייס און היץ — עס איז קוים מעגלעך אויסצוהאַלטן.

איך גיי היינט אַרום און באַטראַכט די לאַגער־מענטשן. פיל פראָסטע יידן, פיל האַרציקע יידן, און אַלע — געליטענע יידן. איך טרעף לאַנדסלייט פון אסטראָוע און מיר דערפרייען זיך ווי פאַמיליע מענטשן. יעדער דערציילט און וואַרפט אַרויף אויף מיר אַביסל פון זיין פעקל איבערלעבענישן און צרות.

ביינאַכט באַטראַכט איך ווידער די איינגעקורצטשעטע מענטשן אין צימער. מיין שוועסטער און מאַן אין אַ ווינקל. מיין פאָטער אין אַ אַנדער ווינקל. אַביסל ווייטער אַ פרוי מיט אַ דערוואַקסענער טאָכטער ווידער אין אַ ווינקל. פאַר מיר, דעם גאַסט, האָט מען אָפּגעגעבן אַ סקריפּנדיק בעטל נעבן פענצטער.

איך באַטראַכט די ווינקלען און שטעל מיר פאָר ווי אַזוי חסידישע יידן, פילן זיך אין אַזאַ רשות־הרבים־צימער מיט „ווינקלען״ אָן קיין פּיצל פּריוואַט־לעבן. ווי ביטער פאַר בעל־בית׳ישע מענטשן מוז זיין אַזאַ לאַגער לעבן.

27 יוני: ביסלעכווייז ווער איך באַקאַנט מיטן יידישן לעבן אין לאַגער וועטסלאר. אַלע דערציילן וועגן זייערע איבערלעבענישן פון היטלער־גהינום און רוסלאַנד, פון דער נ. ק. וו.ד. (רוסישע געהיים פאָליציי) און אַנדערע אומהיימלעכע אָפּקירצונגען. מען דערציילט וועגן קאָרופציע, גניבות אין די פאַבריקן, קאָלכאָזן, און אָן אַ סוף אַרעסטן, אַרעסטן...

אַ טייל לעבן דאָ מיט רעשטלעך פון זייערע פאַמיליעס, אַנדערע — איינזאַם. מען טוליעט זיך צו פרעמדע רעשטלעך פון פאַמיליעס אין די צימערן. פרויען

זענען פאַראַן ווייניקער, מסתמא זענען דאָס רוב קיין רוסלאַנד אַנטלאָפן מענער, מחמת פרויען וועט דער דייטש נישט פייניקן...

ס׳קומען פאָר חתונות און אַפילו גט׳ן, מען זעט פיל פרויען אין אַנדערע אומשטענדן. מען וויל ברענגען אַ נייעם דור, אַ המשך פון פאָלק.

ביינאַכט נעמט מיך מיין לאַנדסמאַן צו אַ געזעגנוגס פייערונג לכבוד אַ משפחה וואָס פאָרט אָפּ, ווי אַלע דעמאָלט — אומלעגאַל קיין פאַלעסטינע. און ביי דער מאַכט אין ענגלאַנד שטייען עטלי און בעווין, וועלכע רעדן אין נאָמען פון סאָציאַליזם.

דאָס בוידעם שטיבל איז געפּאַקט. צענדליקער מענער און פרויען, כמעט אַלע אין זעלבן עלטער (פון 25—40) רעדן פיל מיט ליבע און ענטוזיאַזם וועגן יידישן היימלאַנד.

30 יוני: ק. דער פאָרשטייער פון אָמעריקאַנער „דזשוינט" אין וועטסלאר לאַגער איז אַ בחור פון אַ יאָר פערציק, דיקלעך און מיט אַ זאַט צופרידן פּנים. דער ייד זעט אויס מאָדנע אין זיין מיליטערישן אוניפאָרם צווישן געליטענע יידן. אין זיין ביורא שטייען צוויי פרויען, וועלכע בעטן, וויינען און שרייען, ער זאָל אינטערוועניר לטובת זייערע דורך די אַמעריקאַנער „עס־פּי" (מיליטער־פּאָליציי) פאַרמשפּטע מענער, געכאַפּט ביים האַנדלען מיט פּעקלעך עסנוואַרג און אַנדערע פּראָדוקטן אויסערן לאַגער אויפן „שוואַרצן מאַרק". נאָך אַ וויילע טראַכטן, זאָגט ער זיי אויף זיין פאַרענגלישטן יידיש: — „פאַרוואָס האַנדלען זיי? האַנדלען זיי נישט, וועט מען זיי נישט אַריינזעצן" — און און פאַרזיכערט דאביי אַלץ צו טאָן זיי צו פאַרטיידיקן, מער קען ער נישט.

ס׳זעט אויס אַז דער „דזשוינט"־אַמעריקאַנער פאַרמאָגן ווייניק געפיל צו די אין אייראָפּע געבוירענע יידן. די אַרבעט אין „דזשוינט" איז פאַר זיי נאָר אַ גוט באַצאָלטער דזשאב.

9 יולי: היינט רעדט מיט מיר אַן עלטערע פרוי פון בערדיטשעוו. זי איז אין לאַגער מיט איר טאָכטער, וועלכע האָט באַוויזן אַרויסצופאָרן פון רוסלאַנד מיט איר מאַן, אַ פּוילישן ייד. און אַזוי ווי איך קום פון ענגלאַנד — טענהט זי — זאָל איך איר העלפן אַרויסנעמען איר איינציקן זון פון רוסלאַנד, כדי זיי זאָלן אַלע קאָנען פאָרן אין ארץ־ישראל... שפּעטער דערציילט מיר אַ דענטיסט פון לאַגער, ווי אַזוי אַ ריכטערין האָט אים, אויף דער באַשולדיקונג פון דער נ. ק. וו. ד. פאַרמשפּט אויף יאָרן קיין סיביר, און ווי אַזוי ער האָט זי צום סוף איבערגעקויפט פאַר 30 טויזנט רובל און דערפאַר נאָך באַקומען אַ דאָקומענט, אַז ער אַליין געהערט אויך צו דער רוסישער געהיים פּאָליציי. מיט דעם דאָקומענט איז ער געפאָרן זוכן זיינע פאַמיליע־מענטשן אין זאַמאָשטש און מיטגעאַרבעט מיט די פּוילישע פּאַרטיזאַנען. שפּעטער ווערט ער אויסבאַהאַלטן ביי אַ פּריצישער טאָכטער און אָט די גויע איז היינט מיט אים אין לאַגער. אָבער איצט — זאָגט ער מיר שוין אויפן אויער — וואָלט ער געוואָלט האָבן אַ יידישע פרוי...

30 יולי: אַ שיינער, זוניקער פרימאָרגן, אַרום 9 פרי, דער רוב פּרובירן נאָך כאַפּן אַ דרימל, פּלוצעם הערט מען ספּאַזמאַטישע געוואַלדן און יללות. דער לאַגער פון טויזנטער יידישע מענער און פרויען איז איין שטיק געוויין און גערודער. מען דערוווּסט זיך אַז עטלעכע אַרבעטער, וועלכע פאָרן יעדן אינדערפרי אַרבעטן ביי האַקן בוימער אין דערביי־איקן וואַלד, האָבן ביי אַ צוזאַמענשטויס פון 2 לאַסט־אויטאָס פאַרלוירן זייערע לעבנס. בייטאָג איז פאָרגעקומען די לויה פון די אומגעקומענע. עס רעדט דער רב פון וועטסלאר־לאַגער, עס רעדט דער פאָרזיצער פון לאַגער און הונדערטער מענטשן באַגלייטן די טויטע צו זייער אייביקער רו אונטער דעם לאַגער.

די פיל געפּרוווטע מענטשן האָבן באַוויזן דורכצוגיין אַזויפיל טויטן און אָנשיקענישן,

ישעיהו אוסטרי־דן
מעקסיקע

אסטראוו מיין געבוירן־שטאט
(פּאעמע)

ישעיהו אסטרי־דן (ד״ר י. אויסטריאק), שרייבער און
ראַדיקאַל ציוניסטישער עסקן, אַרויסגעגעבן אייניקע ביכער
אין יידיש און שפּאַניש, שרייבט אויך אין דער העברעישער
פּרעסע אין מעקסיקע און אין ישׂראל.
אסטרי־דן ווּוינט זינט 1940 אין מעקסיקע.

פּארוויג מיך, אסטראוו, מיין געבוירן־שטאט...

פּאַרוויג מיך נאָכאַמאָל, אסטראוו, מיין געבוירן־שטאָט
און לאָמיר צוריקרייטן אויפן קאָלירפולן קינדער־ראָד
צו דיינע טראַטואַרן, אווּ כ׳האָב רעדער געקווילערט
און צו דיין סאַדזעווקע וווּ חלומות האָבן געלויערט
אויף אונדז אין שייניקן פּרימאָרגן און רויטלדיקן פּאַרנאַכט.
כ׳זיץ היינט איבערן באָרג פון זכרונות פּאַרטראַכט
און כ׳פּיל דעם ריח פון קטורת׳דיקן בעז אין בליאיקן מאי.
כ׳וויל זיך דערוויגן צו דיר, אסטראוע, אויפסנייי,
אויסמאָלן זיך דיין הימל וואָס האָט געגלעט
אונזערע צעשויבערטע טשופּרינעס אין לויף־געווען
צום ביסל יוגנטלעכן גליק, וואָס מיר האָבן אַלע געגלויבט
אַז מיר האָבן אים אַרום אונדז, אין שטעטלדיקן שטויב.
כ׳זע נאָך דעם לאַנגן טראַטואַר לענג־אויס ווי אַ פּאַס,
ווי ער טשוכעט זיך אַרויס פון דער וואַרשעווער גאַס

און לויפט איבערן מאַרק און די גאַס פון דריטן מאי, צום ראָג
ביז די פּידל־קלאַנגען פון יידישן בחור פון בראק
וואָס געשפּילט האָט געלינקט אין מיעטשקאווסקעס קאַפע.
וויפל בליקן זענען הענגען געבליבן מיט יוגנטלעכן וויי
אויף די לאַנגע פּאַרזיפּצטע שעה׳ן פון טראטואר.
מיר האָבן אָפּט געמאַכט פון זיך ס׳ענאַר
און פּאַרפּריידיקט זיך ביזן מאַרך פון די ביינער.
מיר זענען געווען צעפּלויגן, צעשפּילט, און קיינער
האָט אויך נישט געקאָנט זיין אַזוי ערנסט ווי מיר.
ווייל מיר האָבן געזען דיין ווייטיק שטיין ביי דער טיר
און מיר האָבן געוואָלט זיין אַנדערש, בעסער, העכער,
האָבן מיר געעפּנט אַלע קוואַלן חלומות איבער דיינע דעכער

און מיר האָבן דיר באַלויכטן מיט די גליאיקע פאַקלען
פון אונדזערע חלוצישע לידער און געוואַגטע געדאַנקען.
פאַרוויג מיך נאָכאַמאָל, דו שטילע שטאָט מיינע,
ביז די בוימער די רוישיקע, שלאַנקע, שיינע
פון וואַרשעווער שאָסיי. אמת, נישט תמיד איז אַלץ
געווען לבנה־יקער חלום און גלעטיקער מיידל־האַלדז.
שטיינער זענען אָפט געפלויגן אין די שטילע נעכט,
שטיינער וואָס האָבן אָנגעזאָגט, אַז אימעצער פלעכט
ערגעץ־וווּ דעם שוידער פון גרויסן אומקום!
נאָר לאָמיך נישט פאַרזינקען! שטיי־אויף און קום
איבערן באַרג אש, איבער אַלע חורבות,
און זיך דערהויבן צום הימל פון זכרונות.
לאָמיר צוריק אויפריכטן אונדזער אומגעקומענע וועלט.
לאָמיר זיין שטאַרק אַנטקעגן אָטעם וואָס ווערט פאַרוועלקט.

כ׳געדענק דיין מאַרק, ווען ער איז אַלט געווען
און יידן האָבן זיך אַרומגעדרייט אַ ביסל לויפיק זען
די סחורה וואָס אויף די פויערשע וועגנער.
מיר קינדער האָבן די פערד געטשוכקעט מיט שטעקענער
זיי פאַריסן די עקן און געקוקט פאַרווונדערט
אויף די זלידנע געלע פליגן וואָס האָבן, אַזוי אויסגעהונגערט,
קלעפיק געצאַפט דאָס בלוט פון די אומרויקע פערד.
מיר האָבן אַריבערגעשפרונגען די האליאָבלעס און געהערט
נישט איין קללה פון גאַרגלדיקע פויערישע ווייבער
צוגעקלעפטע צו די זעק מיט זייערע קיילעכיקע לייבער
קניענדיק אויף די הויפנס שטרוי שמעקעוודיקן היי.
און דערנאָך, ווען די פויערשע וועגנער, געצוווּנגען פון פאָליציי,
זענען אַוועק, מיט דער מאלקינער גאַס, באַרג־אַראָפּ
צום „חזירים־מאַרק״ — האָט פון שטעטלדיקן קאָפּ
די קרוין זיך אַראָפּגעקייקלט. שטיל איז געוואָרן דער מאַרק.
טרויעריקע זענען געשטאַנען יידן און זיך געשטאַרקט
מיט חלשות־טראָפן פון האָפנונגען און חלומות.
דערנאָך ט׳מען צעריסן דעם מאַרק, דער גוף פון די מקומות
וואָס מיר האָבן אַלע געקענט נאָך פון יאָרן צוריק
און אונדזערע טאַטעס און זיידעס נאָך פון דורות לאַנגע.
מיר קינדער זענען אַרומגעלאָפן, מחנות אין קריג,
צווישן די גראבנס, הויפנס ערד, זיך פאַרטשעפעט אין שטאַנגען,
געוואָרפן שטיינער, און נישט געזען, ווי די גרויסע מצבה
פון שטאָטישן מאַגיסטראָט, הייבט די ווענט, שטומע, טויבע,
צו די אָפענע טירן פון די אויסגעלייקטע יידישע געוועלבער.
יידן זענען געווען פאַרבענקט נאָכן רעווען פון קעלבער
אין דער שטילקייט וואָס האָט זיך פאַרבלאָסט אויף זייערע פנימער.

אִיך געדענק נאָך דעם טיפן צער פון דער אַנט דער שטומער
וואָס געזוכט האָט אין דער שטעטדליקער לופט אַן אָנשפּאַר
פאַר אַ געדאַנק וואָס זאָל פון קיינעם נישט מאַכן ס׳גענאַר.
און די האַנט איז אין דער לופטן נאָכמער פאַרשטומט געוואָרן.
ס׳איז געווען טרויעריק אין אונדזער רויקייט און ווי פאַרשוואָרן
וואָלט געוואָרן דער מאַרק מיט אַן אויפקומענדיקער אַנטרונענקייט.
ס׳איז שוין געווען דעמאָלט דער אָנזאָג פון אַ ליידיקייט
וואָס וועט זיך אויסגיסן מיט פאַרגליווערטע כוואַלעס
אויף יידישע שטעט און שטעטלעך, און אויף יידישע חלות,
און אויף דורות, און גאַסן, און בתי־מדרשים, און אויף יידן, נשמות ערטילאיות
וואָס וועלן קיין תיקון באַקומען עד סוף כל הדורות.

כ׳געדענק נאָך דעם טעם פון שטעטלדיקן יום־טוב
ביים פייערן דעם גרונט־שטיין פון הר־הצופים אוניווערזיטעט.
דאָס שטעטל איז אַרויס אין גאָס ווי אַ נאַטירלעכער שותף
צום נייעם מקדש־מעט פון יידישער מחשבה און אויטאָריטעט.
מיר קינדער זענען געווען אינדערמיט ווי אין שבועות־צייט
און געפילט דעם יום־טוב ווי אַ נאַטירלעכע פרוכטיקייט
וואָס אויפגעקומען איז וועג איר צייט איז געקומען.
די פרייד איז אויפגעקוואָלן פון אינגעווייד און ביז צום גומען
און דער גייסטיקער טעם פון גאולה איז געווען אויף יעדנס ליפן.
און — כ׳געדענק נאָך דעם געדראַנג און דעם ווייטיק פון די ריפן
אין ענגן זאָלעכל ווו מ׳האָט חלוצים געזעגנט צום ערשטן מאָל.
מיר זענען דאָן פריידיק געשטאַנען ביי די וועגט און אָפטמאָל
אַ שטיף געטון אין רעכטן מיטן פון דער טיפער ערנסטקייט.
וועג דער חלוץ, איינער פון די דריי, האָט אין דער גרוימער שטילקייט
זיך אויפגעשטעלט, האָבן מיר דערהערט אַ פליגל געפלאַטער
איבער אונדזערע קעפלעך. אין דער ליכט דער מאַטער,
אין דער האַרציקער דממה׳דיקייט, האָבן מיר שוין געווווסט
אַז מיר אַליין שטייען שוין אויפן שוועל פון חלוצישער גלוסט.
מיר זענען עלטער געוואָרן און דרייסטער געזען די וועלט.
מיר האָבן זעלבסטפאַרשטענדלעכערהייט אויפגעקוועלט.
אַנטקעגן ווייזעס פון ברידערלעכקייט אויף אבות־ערד.
מיר האָבן אַזוי האַרציק באַנומען אַז נישט די שוערד
נאָר דער אַקעראייזן וועט אונדז זיין באַשערט.
אונדזערע טאַטעס נאָר האָבן צו ווייט נישט אַוועקגעקלערט
און אונדזערע מאַמעס האָבן די צאַרטע עופה׳לעך
נישט געוואָלט האָבן ווייט פון זייער היימיש געבאַקענע קיכעלאַך.
אָבער מיט יעדן טאָג האָבן מיר דערפילט אונדזער וועג
ווי ער נעמט אונדז מיט מיט דער צייט אין געיעג —
און די צייט איז געלאָפן אונדז אַנטקעגן צעשויבערט.
מיר האָבן אַליין זיך אונדזער מאָרגן אויסגעצויבערט.

אָבער אויך אין אונדז איז שוין דער טרויער געווען דערביי
און פון אוניווערסיטעטן איז מען געגאַנגען צו טרעגעריי.
און — כ׳געדענק ווען איך בין מיט דער בריטשקע אַרויס
אויפן וועג צו דער באַן, וואָס געגאַנגען איז פאַרמאַכן דעם בלויז
אין דער יידישער געשיכטע מיט מיינע און דיינע פלייצעס
און דער בעל־עגלה האָט האַלב־פאַרשלאָפן געהאַלטן די לייצעס,
זיינע טאַטע־מאַמע, שוועסטער, די באָבע און אַלע מומעס
מיין בריטשקע נאָכגעגאַנגען ווי מען גייט נאָך אַ מת.
נישט זיי, און נישט איך, האָבן נישט געוווסט, אַז נישט מיך, זייער זון שאיע,
גייען זיי נאָך, נאָר זיי גייען גאָר אַליין אויף זייער אייגענער לוויה.

אסטראווע, מיין חלומות־שטאָט, וואָס זאָל איך דערמאָנען
פונעם אויפקוואַל וואָס לאָזט נישט מיין נשמה רוען,
וואָס רייסט אויף נייע פענצטער ווי נייע וווּנדן
פון פאַרגאַנגענער קינדהייט וואָס איז נאָך אַלץ צעצונדן
אין מיר, פון פאַרוויאַנעטע ליבעס וואָס נאָך אַלץ בליען
אין מיר, פון חברישן געלעכטער וואָס טוט נאָך גליען
און מיר, פון בוימער גערויש אין בראקער וואלד
וואָס פאַרוויגט מיר נאָך אַלץ אַזוי גוט און קיל ווי אַ געשטאַלט
וואָס קומט אַרויף פון ווייטע, נישט־דערטראַכטע, מקומות.
נעם מיך אַריין, אסטראווע, אין די אָרעמס פון זכרונות
וואָס קומען תמיד אויפסניי אַרויף אין מיינע נעכט.
ווען די ערד ווערט גרוי און די מענטשן שלעכט
קום איך תמיד צו דיר, אסטראווע, מיין קינדהייט־שטאָט,
כ׳לאָז זיך אַרויס חלומות׳דיק אויף גאָטס־באַראָד
און כ׳פאַרטוליע זיך צווישן דיינע סאַמעטיקע פאַלדן,
און כ׳האַלט עקשנות׳דיק אויף, דיין נישט־דאָאיקן קערפּער, באַהאַלטן
אין מיינע ברענענדיקע אָרעמס און פאַרנעפּלטע אויגן.
כ׳ווייס נישט צי אַלץ איז אין דער וועלט געמאָסטן און געוווּיגן,
און כ׳ווייס נישט צי ס׳האָט אַ זין שרייבן לידער
וועגן חורבות און אומגעקומענע שוועסטער און ברידער,
כ׳ווייס אויך נישט צי אימעצער וועט אַ טרער לאָזן פאַלן
ווען ער וועט זיך באַהעפטן מיט די זכרונות קוואַלן
אין אַ שטילער שעה פון אַ רויקן אָוונט.
כ׳ווייס נאָר, אַז כ׳וואָלט געוואָלט ווידעראַמאָל הערן ווי מען דאַוונט
אין אַלע חסידישע שטיבלעך דיינע, אסטראווע מיין שטאָט,
און זען ווידער שבת׳דיקע יידן שטיין אין ראָד
פאַרן אַריינגיין אין די הייזער פראַווען דעם יום־טוב טיש.
כ׳וואָלט ווידעראַמאָל געוואָלט הערן דעם פריילעכן געמיש
פון געזאַנג־געלעכטער־געשריי־שפּאַס
פון שומרישער יוגנט וואָס פאַרקלונגען האָט די גאַס.
כ׳וואָלט נאָך געוואָלט פילן דעם טיפן ציטער

פון בחורים און מיידלעך, שניידער־יונגען און שוסטער,
וואָס ציען אין וואַרשעווער וואַלד אויף אַ נישט לעגאַלער „מאַסווקע".
כ׳וואָלט געוואָלט זען דיינע גאַסן צוריק רוישיקע
דיינע הייזער פולע, לעבעדיקע, קלאַנגיקע — — —
אָבער דאָס אַלץ זענען חלומות שרעקיגע
וואָס רייסן דיך אויף אין קאָלטער וואַכקייט צום גרויען טאָג.
דו ווייסט זייער גוט, אַז ס׳איז נישט קיין וואָג
האַלטן אין די הענט אָט די מנחה פון ליד.
אָבער ווען ס׳טוט דיר וויי, פלאַטערט אין דיר יעדער גליד
און דיר דוכט זיך, אַז דו שטייסט אינדערמיט
פון טראַטוארן, בוימער, הייזער, מנינים, חבר און סתם־ייד,
און ווען ס׳קומען אַרויף אויפסניי זכרונות טרויעריק־ראָזעווע
פאַרוויגסטו מיך ווידער, מיין חלומות־שטאָט, מיין שטעטל אסטראווע.
מעקסיקע, אין אייר תשי״ט.

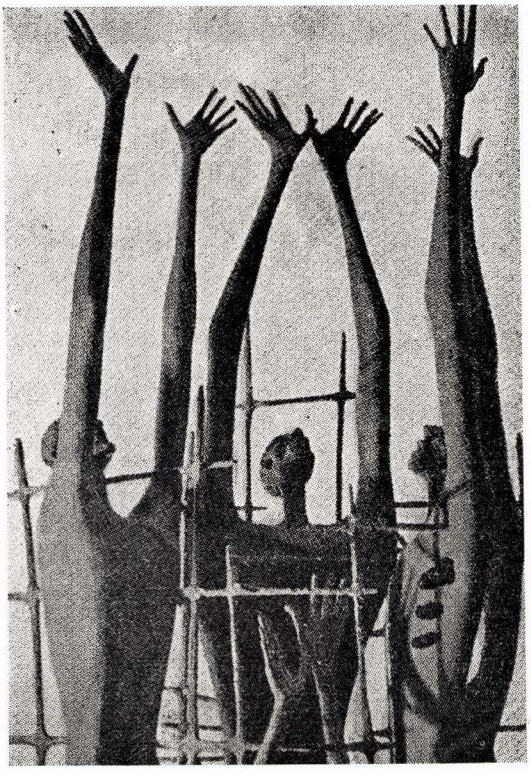

אײנע פֿון ד׳ הזכרות וואָס ווערט געמאַכט יעדעס־יאָר כ״ט חשון — אין תל־אביב

דער פּערזאָנאַלטער עולם אין זאַל

זכור את אשר עשה לך עמלק !

נזכור בכאב ובחרון את נשמות אחינו ואחיותנו הקדושים והטהורים, שנפלו ביד מרצחים טמאים נטולי צלם אלוקים.

נזכור את אֲבדן אוצרות התורה והחכמה, אצילי בני ישראל, בחירי התרבות העתיקה והחדשה, תפארת האדם מזקן ועד ילד, כל מידה נכונה; צדקה, וגמילות חסדים, אהבת הבריות ומסירות-נפש.

נזכור את כל הכשרונות המזהירים, נרות אלוקים שהאירו לרבים את החלומות, התקוות ומשאת הנפש, את השאיפות הרמות, את אהבת ישראל ואהבת ארץ-ישראל, את האמונה והגבורה, את השנאה והבוז לחיית-האדם.

נזכור את בתי הכנסיות ובתי המדרשות, את מוסדות הצדקה והחסד, את בתי הלימוד, את בתי עקד הספרים ואת הבתים שהיו קודש לעבודת העם והארץ.

נזכור גם את בתי המועד לכל חי, את קברות גאוני התורה והמדע, הספרות והאמנות מכל הצורות.

נזכור את כולם שנשמדו ונגדעו ונהרסו ונחרשו בידי זדים מטורפים וטמאי נפש, נזכור, **לא נשכח.**

ש. שלום

זְכוֹר...

בְּכָל שֶׁאֵלֵךְ אֲנִי שׁוֹמֵעַ צְעָדִים.
— אַחַי בַּדְּרָכִים, בַּבְּצוֹת, בַּיְּעָרוֹת, —
עֲמוּסֵי חֲשֵׁכָה, מְקָרָה רוֹעֲדִים,
רְדוּפֵי לֶהָבוֹת, מַגֵּפוֹת וּפְחָדִים,
בַּמָּטָר, בַּשְּׁלָגִים, בַּסּוּפוֹת, בַּסְּעָרוֹת.

בְּכָל שֶׁאֶעֱמֹד אֲנִי שׁוֹמֵעַ דְּפִיקוֹת,
— אַחַי בַּצִּנּוק, בְּתָאֵי הַנָּכְאִים, —
מְפַלְּחוֹת הַחוֹמוֹת וּבוֹקְעוֹת הַשְּׁתִיקוֹת,
מִדּוֹרוֹת אֶל דּוֹרוֹת הֲדֵיהֶן מַזְעִיקוֹת
בְּמַחֲנוֹת הָעִנּוּי, בְּבוֹרוֹת רְפָאִים.

בְּכָל שֶׁאֶשְׁכַּב אֲנִי שׁוֹמֵעַ קוֹלוֹת,
— אַחַי הַסְּחוּבִים עֲדָרִים לִשְׁחִיטָה —
מֵאוּדֵי תַּבְעֵרָה, מֵעֵיי מַפָּלוֹת,
מֵעָרִים וַעֲיָרוֹת — מִזְבְּחוֹת לְעוֹלוֹת;
אֶנְקַת אָבְדָנָם לֵילוֹתַי מַבְעִיתָה.

וְעֵינַי לֹא תֶחְדַּלְנָה תָּמִיד לִרְאוֹתָם,
וּלְבָבִי לֹא יֶחְדַּל מִלְּזְעוֹק: תּוֹעֵבָה!
וְכָל הָאָדָם יִתְבַּע עַל מוֹתָם,
וְשָׁמַיִם מֵעָל עוֹד יֵרְדוּ לִבְכּוֹתָם,
וְעוֹלָם וּמְלוֹאוֹ עַל קִבְרָם מַצֵּבָה.

שלום כספי (זילברמן)
בנם של קלמן ופרידה זילברמן

ב נ כ ר ... *

לילות אדר. על גבול עשרים אביבי... מה טוב לעצום עינים, להשעין את הראש העיף בכפיים ולהרהר. מחוץ תנהם הסערה ותיילל הרוח. הדה בוקע עדיך ממרחק, כאילו הוא משתמע מתוך התנומה.

בעבר היה טוב. היה חם. היה לך בית ואם בו... היום, בן עשרים, אין טוב מלכבוש את הראש בידים רוטטות ולשקוע בדומית אלם.

עזבתי אחרי הכל. חדרי נשאר אחרי פרוע ופרוץ: על דלתותיו, ארונותיו ומנורותיו. מכסה הלחם המפולש, עד הבגד בארון הבגדים.

והאם. גם אם היתה לי, משכבר הימים. אם אוהבת. נוגה. חיוורת. התגשמות מידת הרחמים והרוך היתה מהלכת מסביבנו. צל קדושת האהבה.

אייך, אמא?

סופו של כל יום — ערב. והערבים מצטרפים זה לזה ויהיו כולה לילה אחד, שכולו ארוך. וקודר. כולו בבואת אותו לילה אדום, עת עזבתי את בית הורי לנצח. השמים אדמו עלינו, שמי אימים. גלמודים, זרמנו לאלפינו אל תוך הלילה הזועם, אל לבו של הלילה, שחתם את גורלנו בחובו. עדר נטוש, נחפזנו לקראת הלא נודע. מאחורינו שיכלה חרב. מלפנינו — אימה. והלכנו.

והנה. הננו. קומץ אנשים צעירים המחכים לגזר גורלם.

קומץ. זה עתה נתלכדנו, נצטופפנו, נהיינו גוף אחד מכאיב ורגש, לב אחד הולם. מעוננו דל: שולחן וספסל. ארון ומיטה. ככר לחם יבש. על הקיר — העתון העברי. מתחתנו הומה הקריה. אלפי פועלים. אנשים רזים וחיוורים. שאון חיי כרך. על מפתן ביתנו הוא פוסק. אנו בסגור. אנו מחכים, מצפים, מייחלים.

רק הרדיו... הוא מקשר אותנו אל ההוי, אל ההווה הזועם, המחריד. אנו לוחשים תפילה. חוסה, גורל, עלינו. השאירנו שלוים בתוך הסערה. רחם, גורל, אלם, על קומץ נערים הכורעים לפניך בציפיית רעד.

והבית... שאגות הצלה רודפות בזו אחר זו. האם כותבת: חוסה בן יקר ושובה אלינו. השמים מתעננים... מי יודע, מה אורב לך שם? שובה, בני, שובה. הלב נקרע לשנים. שם, אבא ואמא מתחננים. כאן קומץ אנשים צעיר.

... שגזר דינם נחרץ.

העבר... כה קרוב הוא אליך וכה רחוק, רחוק.

מתי זה נתעוררתי מתרדמת נעורי ופקחתי את עיני לראות את העולם? דומה, אך אתמול. זה היה טוב. אף פעם לא רעבתי ללחם. ותמיד מצאתי יצוע חם, לבן ומרגיע. היה מתוק החלום. אבל עד מהרה נתפורר. התנפץ אל צוק המציאות.

---

* עם הפליטה החלוצית הפולנית בוילנה, בעצם עבודתו המקדשת שם ציון במחתרת, נספה חברנו הצעיר שלום כספי „על עשרים אביבי"...

הרשימה שאנו מביאים פה היא כקול קורא ממעמקים, מעבר לחיים: כולה אומרת חרדת הלב שלפני הקץ המנוחש. על אף נימת התוחלת העזה...

הרשימה — כמות שהיא: שירת היחיד ועצבו. חותם אמת טבוע עליה. לאחר מות משוררה, דומה היא כשירת עקדתו הקדושה והאיומה, של דורנו הצעיר בפולניה...

מתי זה נתעוררתי פתאום וראיתי את עצמי פליט, בנכר? עשרים שנה מאחורי... והנה, הוטלתי לנכר, לפליט סערה איומה, נישא על גלי תקופה גועשים, בכרך נכרי, בז בלי בית.

את אשר פחד לב אמא... בא לנו. המגף הכובש. מדי שדה ירוקים, גידופים בשפת מנצחים. והודש ימים המתלכדים והמצטרפים ליום אחד, ארוך, שכולו דור. הכוני. ההרגשתי כאב? רמסוני במגפיהם. לעיני הלקו את אבא. בהשכת ליל חיללו את הבית. ראה את המוות. עשרים פעם כיוונו ללב לוע אקדחם. ואתה, עם עשרים שנותיך, לא ענית, לא רצחת, לא נקמת. גם לא ניסית לנפץ ראשך אל הסלע. לא נטרפה דעתך עליך. ...אתה חיית.

לאחרונה ליוותה אמא, בצאת אל נכר. חיוורת ורועדת, הובילה עד השער — ורעדה כולה. ואתה, אף מבט לא שלחת אחורה. כי ידעת: פן תביט אחורה — וחזרת! רוץ תרוץ חזרה. אך לא. יצאת — לנצח...

אמא! בנך, המורד, מתפלל עליך בבדידותו בכרך הרחוק. הוא רואך בחזונו. אמא, בנך המורד, שעזבך גלמודה בתקופת סכנות איומות, ובבית אין פת לחם; בנך אשר חשב את עצמו בתום לבו חכם ונבון ממך; אשר שביליו הצרים הצטלבו עם דרכך הרחבה; בנך אשר ברדפו אחרי אשרו המתחמק עזבך גלמודה ובעצמו גלה למרחקים — בנך עדיין את אשרו לא מצא.

אמא, בנך עדיין נודד בין זרים. וללבו הוא מאמץ את הסערה.

ומכל נותרו לו רק אלה: המחול והשיר. והגחלת. בנדודינו כבה הכל. אך היא לא כבתה. אמונתנו במחר, בבאות...

חיים מילשטיין

שלום כספי (זילברמן) בן 22, יליד אוסטרוב מזוביצק, היה בפלוגת המילואים האחרונה שהגיעה לקיבוץ „בדרך" בלודז, לפני מלחמת פולין.

איש רוח היה, צנוע, בעל רגש עדין, רומנטיקן, חולם, פייטן וחרזן. בשקט ועדינות התהלך בתוכנו, עבר את היין כאילו על אצבעות רגליו. היתה בו זיקה לתורה וליצירה, וכשהגיע לוילנה לא נח עד שנתקבל לסמינריון העברי למורים. ימים ולילות ישב על התורה והעבודה, למד והשתלם, כתב ויצר. מסביב סערו חיי פליטה ומצוקה, מלחמה והתמוטטות ארצות, אבל הוא את פינתו בתוכנו מצא ועל תורה ועבודה ישב. וככה התכונן לחיים במולדת. בזמן הסובייטיזציה היה מדריך הקן בוילנה. תרגם פרקים מ„אל הגבול" לאידיש בשביל הנוער העברי. הוא גם היה בין אלה שתפקידם קשר אותם למקום. ביום זה של פלישת הגרמנים הופתעו פתאום והוכרחו להפש מפלט. רצח ואכזריות ראה במו עיניו גם בעיר מולדתו שעברה מיד ליד. גם על גופו השוכב בתעלה דרסו בזעם המגפיים של חיילי האויב. הזכרונות האלה הוסיפו לו כוח לחפש מפלט. אבל הפעם גם הוא לא ניצל, ויד האויב השיגה אותו.

נדהמים עומדים כאן הברים וחברות לעבר משותף וחזון משותף, — מתאבלים על אלה שנפלו באמצע הדרך, והלב מלא חרדה. היכן יתר החברים היקרים שנעלמו בסערת הימים וכתובת אין להם?...

קב' „ניצנים" — „גב' מעפילים"

נדפס ב„העובד הציוני", י"ד בכסלו תש"ג, 23.11.1942

יזכור!

ר׳ אברהם יעקב פרידמן הי״ד

אישיות גאונית

ר׳ אברהם יעקב נולד בעיירת נובוגרוד על־יד לומזה. ואף היותו בן יחיד להוריו העשירים, עזב בצעירותו את בית־אביו והלך לאכסניות של תורה. תחנתו הסופית בלימודיו היתה ישיבת וולוז׳ין המפורסמת באותו הזמן שחיים נחמן ביאליק למד שם. בישיבה זו הוא היה מן „הבחורים הטובים״ וכולם תמהו על מוחו החריף, אשר תפס כל סוגיה קשה על נקלה. הוא היה בעל־דקדוק גדול והצטיין גם בשפות זרות ובפנקסנות.

עד שנת 1924 היה יושב ראש הקהילה ומאותו הזמן ואילך, כל ימיו, היה חבר ועד הקהילה. כל מי שפנה אליו בדבר עצה או „טובה״ קיבל בסבר פנים יפות והשתדל לעזור לו. והאיש הזה היה עניו מאוד ומתנגד לכל פרסום מה ששייך לאישיותו.

ומעשה בדין תורה הנודע על הרבנות בשנת 1928, בו השתתפו חמישה רבנים ידועים, הופיע בתור טוען מצד הקהילה והרצה לפניהם כשתי שעות — הביא הוכחות וראיות מן הפוסקים הראשונים והאחרונים — עד כי הרבנים תמהו על גאוניותו. ואז הציעו לו לפרסם את דבריו בקונטרס — אך הוא, כמתנגד לפרסומת היה נגד זה במפגיע.

אם הביאו ל„סטרוסטבה״ (שלטון המחוז) איזה נייר מן הקהילה כתוב על ידו, היו הפקידים הפולנים מראים את הנייר עם הכתוב, אחד למשנהו והיו מתפלאים על יפי סגנונו, איך הוא מבהיר בקיצור כל העניין.

הוא היה גם אחד ממגידי שיעורים בחברת ש״ס הגדולה בבית המדרש החדש ואם בא תורו להשמיע את שיעורו, היו אף הלומדים מתכוננים — כי שיעורו היה תענוג רוחני אפילו ליודע ספר. ועל כגון אלו הכתוב אומר: דברי חכמים בנחת נשמעים. ואפשר לומר עליו, בלי כל ספק, כי היה אחד מיחידי הסגולה בדורו.

הוא נספה בעיר סלונים ואשתו נספתה באוסטרובה ביום השחור, כ״ט חשון ת״ש. הי״ד.

זכר צדיק לברכה. טוביה מקובר

הרב ר׳ ירוחם פישל דן רב בקוסוב הי״ד

ירוחם פישל, שכבר בילדותו ניכרים היו בו כשרונות יוצאים מן הכלל, בישיבות נתפרסם כבחור עילוי, ואמנם בהיותו בן 15—16 היה כבר מוסמך להוראה. כשחדשה המשפחה את חייה באוסטרוב־מזוביצק שימש את הרה״ג ר׳ מאיר דן פלוצקי זצ״ל והיה מבאי ביתו. ברוח מסורת הבית דבק בחסידות גור והיה מהמקורבים לאדמו״ר והסמוכים על שולחנו, כן היה פעיל ב„אגודת ישראל״ ואף נבחר כחבר המרכז.

חיה הרבנית היתה לו לעזר רב בתפקידיו הרבניים והציבוריים, כי טובת לב היתה וביתה היה פתוח לכל נצרך.

בימי השואה היתה לו לרב ירוחם פישל דן אפשרות להציל את חייו וחיי אשתו, אך בחר להישאר עם בני עדתו, עמהם נספה בין כסה לעשור שנת תש״ב, הי״ד.

בשעת האקציה בקוסוב הסתתרו הרב והרבנית במקומות נפרדים. כשנודע לרבנית שהוציאו את הרב, יצאה ממחבואה והצטרפה אליו. ועליהם התקיים הכתוב: „הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו״.

כל משפחת דן הוגלתה יחד עם כל יהודי אוסטרוב לעיר סלונים ושם נספתה בידי קלגסי היטלר. הי״ד.

אחותו: רחל קהתי (דן)
בישראל

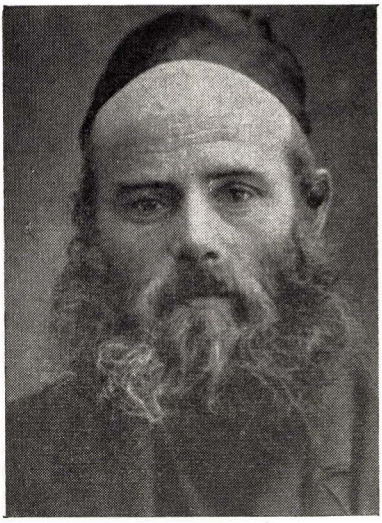

בנו מנחם יוסף

ר' מרדכי בער טורנאווסקי הי"ד

יליד דרוהיצין דפולסיה. למד בישיבות ומילא כריסו בתורה ובסוגיות הש"ס ומפורשיה, ונמנה בין למדני המקום.

היה חתנו של ר' הירש וולף ז"ל, בעל בית ידוע בעיר.

גם בהיותו סמוך על שולחן חותנו המשיך בלימודיו, עד שנכנס בעול החיים ועסק במסחר התבואה והיה גם שותף לאחת מטחנות הקמח שבעיר.

גם בזמן טרדותיו בעסקיו לא חדל מלעסוק בתורה ונמנה על חסידי וורקה.

זכה ושנים מבניו ושתי בנותיו עלו ארצה והשתקעו בה. גם הוא נשא בלבו חיבה לארץ וחלם על עליה לארץ־ישראל, אבל לא איסתייעא מילתא, ונשאר בחוץ לארץ.

עם פרוץ המלחמה נפל בגורלו של המנוח ז"ל, בהיותו כבר בגיל 63 שנה, למצוא את מותו יחד עם בנו מנחם יוסף ז"ל, בחור צעיר בן 20 שנה, מידי המרצחים הארורים.

לפי המכתב שנתקבל לאחר האסון מאשתו (שגם היא הושמדה אחר־כך עם יתר בני משפחתה בסלונים שאליה נמלטו כולם) הוא הומת באופן זה:

בשבת כ"ה באלול תרצ"ט (1939), ביום השני לאחר כיבוש עירנו ע"י הגרמנים הארורים, פרצו לבית המנוח פלוגת חיילים נאצים ימ"ש ומצאו את המנוח כשהוא לומד גמרא (מסכת סוכות) יחד עם בנו מנחם יוסף הי"ד. הם הוציאו אותם באכזריות חימה, הורידו מיד בנו את שעונו ולנגד עיני אשתו הרגו אותו ואת בנו ביריה.

שני ההרוגים הקדושים נשארו בחוץ ליד ביתם. למחרת יצאה כלתו עם עוד כמה נשים והעבירו את הגויות לבית הקברות וכרו להם קבר אחד לאב ולבן, כך שהנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו...

קלגסי היטלר ימ"ש לא נתנו להן, לגמור את הקבורה, במכות ובאיומים גרשו אותן משם.

ד' ינקום דמם השפוך. ת.נ.צ.ב.ה.

בניו ובנותיו בארץ נושאים בדומיה את אבלם הכבד יחד עם כל שארית ישראל.

אריה מרגלית

יזכור!

ר' יוסף פראוודע הי"ד

ר' יוסף פראוודע ז"ל נולד וחונך בוורשה בבית הורים אדוקים וחסידים. היה התנו של בן־עירנו ר' יצחק גרשון וארשאוער ז"ל, שביתו היה גם כן בית־חסידי.

שיחק לו מזלו והצליח מאוד בעסקיו ושמעו הלך לפניו כנדבן רחב־לב ומכניס אורחים גדול. ביתו היה פתוח לרווחה לאורחים שונים בכל ימות השבוע וגם בשבתות וחגים. אם בא אליו רב או אורח חשוב אחר, נהג לשרתו בעצמו באדיבות ובכבוד.

היה גם חובב ספרים ורכש לו ספריה עשירה ובתוכה גם ספרים יקרי־ערך שהיה רגיל לרכשם בכל מחיר.

זכה ורעיתו הצנועה מרת רחל הי"ד היתה בעלת מידות תרומיות כמוהו, אף שהיא עצמה היתה מסתפקת במועט, שלא כדרך נשים עשירות.

צדקתו ומעשיו הטובים של ר' יוסף לא עמדו לו בבוא השואה והוא היה הקרבן הראשון של אוסטרוב בפוגרום מלחמת העולם השניה.

ביום הרביעי לאחר פרוץ המלחמה הטילו קלגסי היטלר ימ"ש 5 פצצות עזות־נפץ על עירנו והראשונה פגעה בו ובביתו. הורידה את רגליו ובנו יצחק גרשון בן 14 נהרג במקום ויחד אתם גם בחור בן 18 שעבד בבית מסחרו ואורח שנטה ללון בביתו ר' לייב יארמוס הי"ד.

אשתו רחל ויתר בניהם וכן אשה זקנה בשם נעשע שהיתה סמוכה על שולחנם הושמדו יחד עם בני עירנו, שעה שעלה עליהם הכורת ביום המר של כ"ט חשון ת"ש, הי"ד.

ת. נ. צ. ב. ה.

ר' יעקב שוורץ הי"ד

היה אחד מחשובי בני עירנו. יהודי ירא וחרד לדבר ד' ונוהג בחסידות. דובר אמת למופת שפיו ולבו שוים. אפשר לומר עליו בפה מלא, שלא הוציא מימיו דבר שקר מפיו.

במשך שנים היה חבר מועצת הקהילה היהודית, ואם קרה בשעת ויכוח על איזה ענין ציבורי, שמישהו מחברי המועצה רצה משום־מה להתעלם מן האמת, קפץ ר' יעקב ז"ל ושאל: היתכן? כיצד אפשר לומר אחת בפה ואחת בלב.

היה אחד מגדולי הסוחרים בעירנו והיה רגיל לפזר את כל „הפדיון" היומי לאנשים שונים בתורת „גמילות־חסד" ואלה החזיקו את כספו — ללא טובת הנאה ממנו

בפרוץ מלחמת העולם הראשונה ניצל השר המחוזי האנטישמי פנטיליוב את ההזדמנות והכניס את ר' יעקב שוורץ, יחד עם הד"ר קלאטשקא בראש ועוד עסקנים ציבוריים ברשימת בני אוסטרוב, שיש לקחתם כ„ערבים" להעביר לרוסיה. הוא נאסר ובתנאים בלתי־אנושיים הועבר לביאליסטוק ואחרי כן למינסק ומשם לאחת מערי רוסיה הרחוקה, ללא אוכל ובגדים.

בגמר המלחמה הזר לאוסטרוב שבור ורצוץ. לאחר זמן קצר מתה עליו רעיתו חיה פריידה ז"ל, שהיתה אשה חשובה מאוד ובעלת השכלה, אשר ידעה גם לנהל עסקיו בשנות נדודיו.

האסון הזה פגע בו באופן קשה וגם עסקיו ירדו ומצבו הלך הלוך ורע משנה לשנה.

בימי השואה, כשפרצה מלחמת העולם השניה, לקח שוב את מקל הנדודים בידו ועבר את הגבול הרוסי. נפל מרעב ואפיסת כוחות ומת בעיירה זרומב.

בנם הראשון אברהם, מת בחייו עוד לפני המלחמה ובנו השני צבי עם רעיתו ובניהם נרצחו ע"י הנאצים, הי"ד.

ת.נ.צ.ב.ה.

יזכור!

ר׳ אהרן יאשינסקי הי״ד

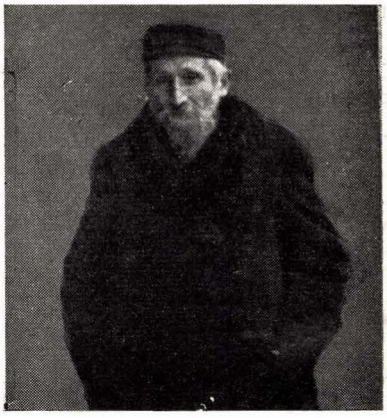

נולד בשנות השבעים למאה התשע־עשרה בעיירה קטנה בפולניה. הגיע לאוסטרוב־מזוביצק כחתנו של אחד מחשובי תושביה וחסידיה, ר׳ משה שווארץ ז״ל.

אם שהיה עוד עול ימים התפרסם מיד כגדול בתורה, שאינו מתהדר בלמדנותו אלא מעורב בין הבריות ומאציל עליהן מחכמתו ומשפיע על כל יודעיו בנועם הליכותיו ובמתינותו.

גם בהיותו כבר מגדולי וחשובי הסוחרים שבעיר קבע עתים לתורה ועוסק בצרכי ציבור באמונה.

היה המייסד של קופת גמילות חסדים למשכנות ומנהלה במסירות מופתית ולתועלת כל הנזקקים לה.

במשך הזמן גדל והתרחב תחום פעולותיו הציבוריות והוא נבחר כיו״ר הועד של הקהילה היהודית וכשקופת גמילות החסדים גדלה והרחיבה את היקף פעולותיה המשיך לעמוד בראשה ולדאוג לשגשוגה.

כשחסידי גור הקימו על יד בית החסידים שלהם את חברת ש״ס ללימוד הדף היומי, הוטל עליו התפקיד של המלמד והמסביר. הצליח בשיטת הלימודים שלו ובנועם הסברותיו למשוך הרבה שומעים ולומדי „הדף היומי״ מבין בני העיר שלא נמנו בין חסידי גור.

לאחר השיעור היה מבקר בקהילה וביתר המוסדות שהיה עומד בראשם, בוחן ובודק את הפעולות ועונה לקוראיו בנועם ונחת ומשתדל למלא את בקשותיהם בכל מאמצי כוחו.

עם פרוץ המלחמה עבר לסלונים עם משפחתו ושם פגעה יד הצורר ימ״ש בו ובכל בני משפחתו, בימי השמדת הקהילה היהודית בסלונים.

ה׳ ינקום את נקמת דמו ודם משפחתו!

ר׳ דוד ליכטנשטיין הי״ד

ר׳ דוד ליכטנשטיין ז״ל היה בעל צורה נאה, עטורה בזקן פאטריארכלי יפה, פניו העדינים ומלא־חן עוררו יחס של כבוד.

ביתו היה פתוח לרווחה לעצה ולתושיה לכל באי ביתו ומוכן תמיד לעזור לכל דבר שבצדקה וביד רחבה.

עוד לפני עשרות בשנים היה ממייסדי „לינת הצדק״ בעירנו. בשנת 1924 נבחר כיו״ר מועצת־הקהילה והוכיח את כשרונו בניהול ענייני הקהילה, כשם שהצטיין בידיעותיו בענייני מסחר וניהול פנקסים.

נפל שדוד יחד עם רעייתו בזמן השמדת יהודי סלונים הי״ד.

שתי בנותיו חיה וטמה הי"ד, שנהרגו באכזריות איומה

ר' אנשיל קנארפל הי"ד

נולד בעיר פולטוסק והגיע לאוסטרוב־מזוביצק לאחר שאחד מוותיקי חסידי גור, שהיה נקרא בפי כל בשמו הפרטי, דער פרומער דן, לקח אותו לחתן.

המנוח ז"ל — שהיה למדן גדול וזהיר במצוות קלה כבחמורה — היה גם קנאי בדעותיו ללא כל פשרה בענייני דת ומסורת.

הקים בית־חרושת לחומץ והצליח מאוד בעסקו עד שנחשב לאחד מעשירי העיר, הפריש מכספו לדברים שבצדקה ביד נדיבה והיה מקיים מצוות גמילת־חסדים ברוח נדיבה וביד רחבה.

במשך תקופה מסויימת היה חבר מועצת העיר מטעם „אגודת ישראל", נבחר גם פעמיים ליושב־ראש של הקהילה היהודית בעירנו, היתה לו „יד חזקה" בענייני דת שעוררה כמובן, וויכוחים עם מתנגדיו הפוליטיים וכל אלה שנלחמו בהשקפותיו, הודו ביישרת לבו ובהקפדתו לשמור על כספי ציבור. בהתנהגותו זו רכש לו כבוד והערכה אפילו של מתנגדיו.

בימי כהונתו כיו"ר ועד הקהילה הצליח לפעול ולתקן דברים מועילים למען הקהילה ומוסדותיה.

שתי בנותיו הי"ד הושמדו בזמן הטבח הגדול באוסטרובה, ביום כ"ט במרחשוון ת"ש. ר' אנשל ויתר בני משפחתו, שעברו לסלונים מצאו שם את מותם האכזרי, יחד עם יתר הפליטים ואנשי סלונים. יהי זכרו ברוך וד' ינקום את נקמת דמו ודם משפחתו ובני קהילתו החביבה עליו.

טוביה מקובר

יזכור!

ר׳ אליהו לאך הי״ד

תמיד עומד לפני עיני רוחי דיוקנו של ר׳ אליהו לאך. ראיתי בו הממזג המוצלח של תורה, חכמה ומידות טובות. היה בעל צורה. זקנו שירד על מידותיו, חיוכו התמידי שהקרין את פניו אי אפשר לשכוח.

הוא תבל שיחותיו במאמרי חז״ל ובפסוקים מן התורה. הוא היה בר־אוריין.

הוא היה מייצג את „האגודה״ בקהילה ובשאר המוסדות בעיקר בבית המדרש של „יסודות התורה״ ו„בית יעקב״.

הוא הוציא הרבה כסף על ייסוד בתי ספר יהודיים כדי שבני ובנות ישראל לא יהיו מוכרחים לבקר בבתי ספר הפולנים.

בעיתות המצוקה היה ר׳ אליהו מעיין תקווה. הפולנים הכריזו חרם על חנויותיהם של היהודים. ר׳ אליהו טען באחת: תלמדו לעמוד ולהילחם בלי חת ולצפות למחר הטוב שבוודאי יבוא.

על דרכי הקשה והארוכה התהדהדו באזני דבריו: „הילחמו בלי חת וציפו ליום המחרת הטוב שיבוא״. לאיזה יום מחרת היה עלינו לצפות — אינני יודעת.

כנופיותיו של היטלר זרעו מוות ואבדון על כל סביבתנו. אחר זמן מה הצליח להימלט לזימברובה שהיתה כבושה בידי הרוסים, משם עבר ללחווא. כאשר פרצה מלחמת העולם השנייה בשנת 1941 השיגה אותו ידו של הצורר. הי״ד.

נ. דימנדשטיין־סצעסאק

הרה״ג ר׳ יצחק דוד מינצברג הי״ד

ר׳ יצחק דוד נולד בליקוב בשנת תרס״ב. הוא היה בנו של הגאון הצדיק ר׳ ירחמיאל ישעיהו מינצברג, רבן של הקהילות זדונסקה־וולה ולוקוב שבפולניה.

בעודנו צעיר נשא לאשה בתו היחידה מרת גיטל של תושב עירנו אוסטרוב מזוביצק, ר׳ אליהו לאך, מחסידי אמשינוב, בר אוריין ונדיב לב. מנעוריו היה האברך ר׳ יצחק דוד שקוע בלימודי ש״ס ופוסקים, בקי בגגלה ובנסתר. הלך בדרכי החסידות והיה מקורב להאדמו״ר מגור. בעל מוח חריף ושכל ישר וגם עסקן פעיל, בעיקר בשטח החינוך, כאחד המייסדים של רשת בתי־הספר „יסודי התורה״ ו„בית יעקב״ בעירנו. מטבעו היה עניו בהליכותיו ודחה הצעות של מינוי לרבנות בערים ובקהילות שבחרו בו.

לפני פרוץ המלחמה היה אחד מראשי „ישיבת חכמי לובלין״. בשנת 1939 בדרך בריחתו מפני הנאצים הגיע ללאחווה ואתו חותנתו הזקנה. אשתו ושבעת בנותיהם הוגלו לסיביר, הן נוצלו וכעת הן נמצאות באמריקה, אבל הבן היחיד נספה בווילנה.

מיום בואו ללחווא תפס מקומו כמנהיג רוחני של הקהילה היהודית ודאג בייחוד לעזרה וסעד למשפחות הפליטים היהודים מפולין.

בעצותיו היה משום עידוד רב. הוא עזר למר דב לופטין להציל את הקהילה המקומית מתחת להט החרב שהיתה מונחת על צווארה.

עצותיו של ר׳ יצחק דוד גרמו במידת מה להישג הגדול והוא, שבמשך י״ד חודשי קיומה של האוכלוסיה היהודית תחת השלטון הנאצי בלחווא לא נהרג אף יהודי אחד.

בהיותו בלחווא בזמן הכיבוש הסובייטי, לא פסק מעסקנותו הציבורית ודאג להמציא חבילות של מצה לפסח לגולים בסיביר.

ביום ההתקוממות בגיטו לחווא נראה הר׳ יצחק דוד מינצברג בעמדו יחד עם הרבנים המקומיים, עטופי טלית ותפילין, קוראים „שמע ישראל״ ומקדשים את השם.

טוביה מקובר

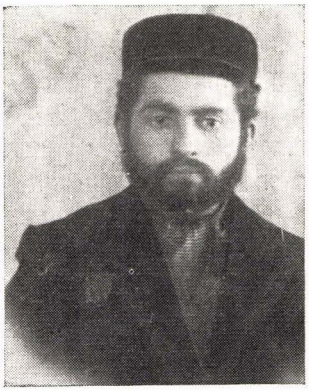

בנו לייבל הי"ד

הרב ר' אברהם פצינר הי"ד

ר' אברהם פיצינר היה עילוי. בכל ה„חדרים" שלמד היה הוא התלמיד הראשון במעלה. בייחוד יצא שמו לתהילה בילדותו כשבא ללמוד אצל המלמד לגמרא הייתר מפורסם בסוקולה, ר' לייבל, בנו של הלל ז"ל. הוא היה מעורר תמהון — התפעלות ברבו ע"י קושיותיו החריפות שהיה מקשה על רש"י, תוספות או מהרש"א. אחר עבור שנים אחדות למד אברהמצ"י, כפי שכינוהו בלשון חיבה, בישיבתו של הגאון ר' אברהמל'ה מסוכאטשוב וגם בה נחשב לאחד מבני העליה המעטים. לאחרונה היה למוסמך, נשא אשה והתיישב באוסטרוב־מז. היה ידוע בכל הסביבה כחריף ובקי. בנקל היה יכול לקבל משרת רבנות, אולם הוא זכר את המאמר בפרקי אבות: „אל תעשה... קרדום לחפור בה" (אבות ד') ושלח במסחר ידו כדי לפרנס את אשתו ובני ביתו. אבל עיקר מלאכתו היתה קביעת עתים לתורה והוא קיים את „והגית בו יומם ולילה".

מפקידה לפקידה היה מפרסם מאמרים בכתבי העת של החרדים. בניו חינך ברוח תורה ומסורה. בייחוד הקפיד על הדרכת שלושת בניו שהיו לגדולים בתורה.

ר' אברהם היה מחובב על כל בני העיר. כשבאו הרוצחים הנאצים נמלט ר' אברהם עם משפחתו לעיר ביאליסטוק. משם בא לסלונים וכאן נספה הוא ואשתו ובניו ובתו. הי"ד.

בני דוד

בתו חנה

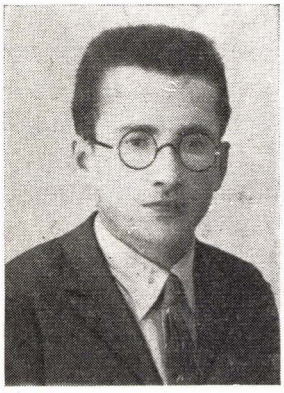

בנו זלמן

יזכור!

ר׳ יחיאל סלוצקי הי״ד

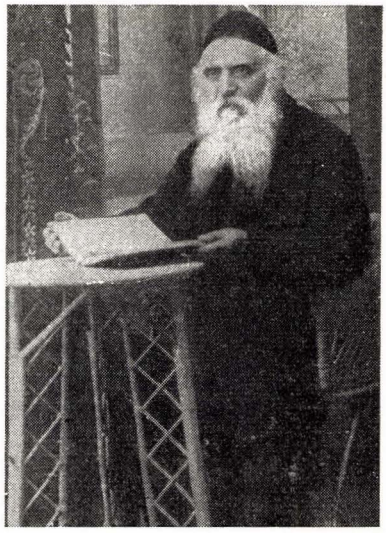

דמות שכולה הוד ותפארת, מעוררת יראת כבוד מצד כל רואיה, היתה דמותו של המנוח. כל מי שהסתכל בפניו האצילים, בזקנו הלבן הארוך היורד על פי מדותיו, נדמה היה לו כי נתגלתה לפניו דמותו של אליהו הנביא כשהוא עובר על בתי ישראל ונהנה ״מכוסו של אליהו״ המוכן עבורו ב״סדר״ המסורתי בליל הפסח.

ללא הגזמה אפשר לומר על רבי יחיאל שהיו בו ממדותיהם של ״הצדיקים הנסתרים״ הל״וניקים בפי ההמונים.

המנוח נתברך בכל המדות הטובות שנשתבחו בהן בני העליה שבעירנו, חסיד ועניו המקיים מצות ״והגית בה יומם ולילה״ דולה מבארה של התורה ומשקה לאחרים.

במנין של ״תפארת בחורים״ שבביתו היה מעניק מתורתו וחכמתו בכל שבת ומועד לפני התפלה, מסביר את פרשת השבוע בדברי טעם ונועם. שיטתו בלימוד נתחבבה כל כך על שומעיו בתכנה ובצורתה וריתקה את המכובים אל השולחנות, שהיו מוכנים להקשיב לדבריו שעות רבות.

חברתו בחיים אשתו הצדקנית הניה לאה ע״ה היתה אשת־חבר פשוטו כמשמעו ועמלה כל ימיה להביא טרף לביתה ולאפשר על־ידי כך לבעלה הנערץ להקדיש את זמנו לתורה ולמעשים טובים ולאהבת הבריות.

תשמשנה נא שורות אלה נר־תמיד לעילוי נשמותיהם הקדושות והטהורות. הי״ד.

ר׳ יצחק פרגר מידוב הי״ד

הוא היה ידוע בשם ר׳ איטשע יאדאוער. בעל הדרת פנים, חסיד וירא ד׳. כזה היה המנוח ז״ל, אישיות ידועה באוסטרוב־מזוביצקי, שכל אחד התייחס אליו ביראת־כבוד

הוא היה ה״בעל תפילה״ לימים נוראים אצל האדמו״ר מלומאז זצ״ל ובסוף ימיו אצל האדמו״ר זצ״ל מראדזימין.

המנוח ז״ל בא לאוסטרובה עוד לפני מלחמת העולם הראשונה והיה שו״ב לפי מקצועו. הוא התפטר ממשרתו זו והתמסר רק לצרכי ציבור, שמלאם באמונה.

הוא היה גם מוהל מפורסם. לא סירב לנסוע אפילו לאיזה כפר נידח. וכל מלאכתו זו נעשתה שלא על מנת לקבל פרס.

כמו כן היה הגבאי של חברת ש״ס המפורסמת בבית המדרש החדש. הוא פעל ועשה רבות גם למען ה״תלמוד תורה וה״ישיבה״. בכלל היה לו לב ער וחם לכל דבר יהודי. הלב היהודי החם של ר׳ איטשע ז״ל הדל לדפוק כאשר היטלר ימ״ש העלה את הכורת עליו ועל משפחתו שהושמדו יחד עם יהודי סטולין.

יהי זכרו ברוך לעד.

ר׳ אברהם צבי פולקביץ ומשפחתו הי״ד

ר׳ יעקב שו״ב ז״ל

מחסידי אוטבוצק, בן לשושלת שוחטים, מלפנים היה שו״ב בעיר ברייגסק (פלך גרודנה), ואחר כך ממלא־מקום של אביו ר׳ יעקב ז״ל, שלעת זקנתו הפסיק להתעסק בשחיטה.

הוא היה גם בעל־תפלה נאה עם קול ערב וחזק. ורבים היו באים לשמוע אל הרינה ואל התפילה — נחשב לאחד הלמדנים שבעיר, והיה מגיד שיעור בתלמוד מדי יום ביומו — דף יומי — בבית הכנסת החדש אחרי תפילת מעריב.

בניו ובנותיו חינך לתורה ודרך־ארץ.

אשתו אסתר מלכה ע״ה היתה עקרת־בית למופת ואם מסורה לבנים. והיתה תורמת לקרנות הלאומיות, באמרה אולי גם אנו נזכה ונעלה לארץ־ישראל. זכו שבן ובת נמצאים בארץ, אבל הם ויתר בני המשפחה לא זכו לעלות ארצה, ונספו בסלונים עם יתר פליטי עירנו. הי״ד.

שלום נח פולקביץ הי״ד

עסקן ציוני מובהק ומסור, נבחר לתפקידים שונים במוסדות הציוניים בעיר.

חבר הועד הציוני במקום ומזכירו במשך שנים. חבר ועדת השקל הציוני העירונית, מזכיר בית הספר „תרבות" ועוד.

ליוה במסירות ובנאמנות את המפעלים הציוניים והשתתף באופן פעיל בארגונם, בעל ידיעות בלימודי קודש וחול ובשפה העברית.

גילה התענינות רבה בכל עניני הציבור בעיר.

עשה למען הפצת השפה העברית שהיטיב לדעת, והשתדל לשכנע אחרים שילמדו את השפה העברית.

תשוקתו היתה עזה לעלות לארץ, ולא זכה.

יזכור!

ישראל זלטקס הי"ד

בא לאוסטרוב בתור מנהל בית הספר „תרבות".

עשה גדולות להחזקתו, לביסוסו, להרחבתו ולהתפתחותו.

מיד עם בואו לאוסטרוב נכנס לפעולות ציוניות וציבוריות כלליות.

הציבור היהודי רחש לו אמון והוא כיהן בכשרון רב כסגן ראש־העיריה מטעם האוכלוסיה היהודית.

במשך כהונתו כסגן ראש העיריה פעל רבות לטובת הקהילה. הופעותיו מעל במת העיריה היו לכבוד לציבור היהודי. את תפקידו בעיריה מילא במסירות ובדייקנות.

היה חבר הועד הציוני במשך שנים. נוהרים היו אליו אנשים להתייעץ עמו בענינים שונים והיה מוכן תמיד להקשיב, ליעץ, להדריך ולעזור.

נספה בתקופת השואה בלומזה עם אשתו ושתי בנותיו הי"ד.

ר' שמואל ריבה הי"ד

איש האשכולות, למדן מופלג, מלא תורה וחכמת ישראל, איש המוסר והיושר, בקי בתלמוד ונושאי כליו.

חבר מזרחי, ראש בית הכנסת „שערי ציון", פעל רבות ונצורות למען בית הכנסת הזה. השתדל ליתן לו תוכן עמוק ואציל.

קיים את חובות התנועה הציונית והיה זהיר במצוות שבין אדם לחברו.

כל ימיו המשיך ללמוד ולהרחיב את ידיעותיו בספרות העברית. גם הבין את רוח הזמן והדור.

היה חדור הכרה ציונית עמוקה ועשה מאמץ יתר להשפיע ולשכנע את הדתיים בעיר לטובת הרעיון הציוני.

כמזכיר קופת „גמילות חסדים" עשה רבות למען הנצרכים.

היה בעל נפש יקרה ונעים הליכות.

התיחסו אליו בכבוד ובהערצה, היה מקובל בכל שדרות הציבור.

את בניו ובנותיו חינך ברוח הציונית ולעליה ארצה. היה טיפוס נדיר, איחד בקרבו תורה וחכמה.

נספה בתקופת השואה בסלונים עם בתו שרה הי"ד.

יזכור!

ר׳ משה פוקשיבה ז״ל

יליד אוסטרוב ובה קיבל גם את חינוכו. חינוך מסורתי כנהוג בבתי החסידים בימים ההם, הסתופף בצלו של אדמו״רים מוואורקא ואחר־כך אטבוצק.

אם כי היה סוחר עצים ופרנסתו לא הייתה מצויה בהרחבה ועמוס טרדות, התמסר לעבודה ציבורית ובמיוחד בשטח הסוציאלי ומעשי צדקה. היה המארגן ורוח החיה במפעלי „מעות חיטים״, חלוקת עצים להסקה לעניים לעונת החורף וכדומה.

עם התארגנות הקהלות היהודיות בפולניה תפס גם הוא מקום נכבד בקהילה היהודית באוסטרוב וייצג את „אגודת ישראל״ במועצתה במשך שנים רבות.

כשפרצה מלחמת העולם השניה יצא עם משפחתו לרוסיה הסובייטית, ושם חלה במחלה אנושה ונפטר בשנת תש״ג, בהיותו בן 75 שנה.

יהי זכרו ברוך.

ר׳ ישעיהו אורליק הי״ד

ר׳ ישעיהו הי״ד היה יליד אוסטרוב־מזוביצק, נכדו של רבי וואלף בער ז״ל — ראש הישיבה המפורסם בעירנו.

נדד למקומות התורה ולמד בישיבות המפורסמות בליטא, בהן מילא כריסו בש״ס ופוסקים.

נשא לאשה את הגב׳ פרל לבית כהן ושם למסחר פעמיו, אבל לא הצליח, ופרנסתו נמצאה לו בקושי ובצמצום.

היה חביב על כל יודעיו בהתנהגותו היפה. איש שקט ומתון. אם כי למד הרבה והיה בעל השכלה תורנית וכללית במידה רחבה. לא התבלט והיה צנוע בדרכיו.

עם פרוץ מלחמת העולם השניה נמלט עם משפחתו לזלבה, עיירה קטנה הסמוכה לסלונים ושם עלה עליו ועל משפחתו הכורת מידי הצר הצורר ימ״ש, והוא רק בן חמישים וארבע.

ר׳ משה גרודקע ז״ל

ער איז געווען באַקאַנט מיט זיין אויפירונג און זיינע מעשים טובים, אויף אים פלעגט מען זאָגן, אַז אויב ס׳זענען פאַראַן ל״ו פערבאָרגענע צדיקים, איז ער איינער פון זיי. זיין גאַנצן גוף און נשמה האָט ער אַוועקגעגעבן אויף צו העלפן ליידנדיקע קראַנקע און אָרימע.

אַליין אַ ייד, אַן אָרימאַן, אַ מטופל מיט אַ משפחה, האָט מען אים שטענדיק געטראָפן, אַפילו ביינאַכט, אַרומלויפן פון איין קראַנקן צום צווייטן. ווען ער האָט זיך נאָר דערוואַסט פון שוועׂר קראַנקן, איז ער גלייך געווען דאָרטן. איז נישט געקומען צום קראַנקן גלאַט אַזוי ווי מען קומט מבקר חולה זיין און פרעגן דעם קראַנקן וואָס ער מאַכט, נאָר זיך באַלד געשטעלט אַרבעטן ביים קראַנקן, פלעגט אים אַרומרייניקן, איבערטון, איבערלעגן, שאַפן אַלעס וואָס מען דאַרף.

עס פלעגן זיין אַזעלכע שווערע פאַלן (אַנשטעקנדיקע קראַנקייטן) וואָס די משפחה אַליין האָט שוין נישט געקאָנט בעדינען, אָבער משה האָט דערויף נישט געקוקט און געמאַכט ביים קראַנקן אַלץ אין אָרדנונג. ווען ער פלעגט גיין צו אַן אָרימען קראַנקן, פלעגט ער מיטנעמען אַביסל אייגענע ריינע וועט פאַר אים צו איבערטון.

אַ גאַנצן טאָג פלעגט ער אַרומלויפן שאַפן פאַר אָרימע אויף ברויט, אָדערווינטער אויף אַביסל האָלץ; אַליין דאָס האָלץ אַוועקגעטראָגן און איינהייצן ביים קראַנקן אין שטוב, און ווען נייטיק, אויך דאָרט געגעכטיקט.

יעדע מצוה, יעדן טאָג, וואָס ער האָט געטון איז ביי אים געווען בשלימות. אַז משה גרודקה האָט געוואָלט זיין ביים רבין יום טוב איז ער נישט געפאָרן, נאָר מיט אַ שטיקל ברויט אַוועק צופוס פון אסטראווע קיין גער; עולי רגל זיין האָט ביי אים געהייסן פשוטו כמשמעו צו פוס.

אויך וען ער איז אַמאָל אַרויסגעטרעטן עפעס פאַר אַ יידישע זאַך, איז עס געווען מיט מסירות נפש, אַפילו ווען ס׳האָט ממש דאביי געדראָט אַ געפאָר.

געשטאָרבן איז ער אין אַ פאַרשיקונגס־לאַגער אין ארכאַנגעלסקער אָבלאַסט אין אַ פאָשאָלעק פון קאָלַך־גרובנס. אין דער צווייטער וועלט מלחמה.

זכר צדיק לברכה.

הקדוש הבחור אברהם יוסף בארון, הי״ד

מיטוואָך בין כסה לעשור.

ביי דער מעכאַנישער בעקעריי „אופה״ אויף רוזשאנער גאַס, שטייען ריזיקע רייען נאָך ברויט, עס דרייען זיך אַרום ס. ס׳לייט מיט ביקסן, אויף די מסירות פון פאָליאַקן ווערן די יידן גלייך אַרויסגעוואָרפן פון דער ריי. הערשל בארון מיט זיין זון און שותפים זענען געצוווּנגען געווען צו אַרבעטן אין דער בעקעריי. וועז דער 18 יעריקער אברהם יוסף האָט געזעען אַז זייער שטוב אַליין וועט בלייבן אָן ברויט, האָט ער ענומען אַ ברויט און אַוועקגעלייגט אין אַ זייט פאַר זיך. דאָס האָט באַמערקט איינער פון דער ריי און גלייך עס איבערגעגעבן דעם ס. ס׳מאַן. דער ס. ס׳מאַן האָט אים גלייך דערשאָסן אויפן אָרט.

ר' ישראל דוד פאדגאראוויץ הי"ד

בנו של רבי גרשון פאדגאראוויץ ז"ל — אחד הלומדים המפורסמים בטיקטין, שזכה להסתופף בצלו של הרבי מגור זצ"ל בעל ה„שפת אמת" ואשר זכה גם להיות רבם ומחנכם של בני האדמו"ר.

ר' ישראל דוד ז"ל זכה לרשת הרבה ממדותיו של אביו הלמדן והיה מפורסם בכל הסביבה, כיודע נגן להפליא ובעל תפילה נעים זמירות ברוח המסורתי.

תפילותיו ושירתו הלהיבו ממש את הלבבות וכשעבר לפני התיבה בבית־החסידים דגור בתפלת „כל נדרי" היה בית החסידים מלא על גדותיו ואנשים למאות הצטופפו סביב הבית בכדי להקשיב אל הרינה ואל התפילה שלו.

קרו מקרים, שלשמיעת התפילות הנפלאות היו באים גם קציני צבא גבוהים ופקידי ממשלה בכירים כמובן, שלא מבני ברית.

בתי כנסיות ובתי־תפילה שונים הציעו לו שכר רב על מנת להניעו שיעבור אצלם לפני התיבה, אבל סירב, והמשיך בתפילותיו במקום הנ"ל שלא על מנת הקבל פרס.

וכשהציעו לו משרת חזן ושו"ב בערים הגדולות נמנע מלקבל את ההצעות החשובות שהציעו לו באמרו — „מוטב לי לסחוב שקי קמח ולחם ולחיות מיגיעת כפי, מאשר לחיות על חשבון הציבור".

מצא את מותו האכזרי — יחד עם בני משפחתו הי"ד — בעיר סטולין, ששם נמלט בזמן השואה.

חבל על דאבדין ולא משתכחין, וד' ינקום דמם השפוך.

י ז כ ו ר

(צום אָנדענק פון מיין אומגעקומענער משפחה)

מיין פאָטער — אברהם יוסף ארזשיצער, אַ זון פון יהודה, אַ אייניקל פון דעם „חריף" אין גדול בתורה ר' שמואלקע פון רוזשאן.

אַ שטרענג־רעליגיעזער ייד, אַ בן־תורה — אַן אלכסנדר חסיד, אָבער אין דער אמת'ן געדענק איך נישט אַז ער זאָל וועז ס'איז פאָרן צום רבן. זיין חסידישקייט איז געווען גיכער אַ בעל־שם־טוב חסידישקייט, וואָס האָט זיך אויסגעדרוקט אין אַ פאָלקס־טימליכקייט, ערלעכקייט און דעריבער געווען באַליבט ביי אַלע צדדים.

שטיל געלעבט — כ'בין זיכער אַז שטיל אָן טענות צום רבונו של עולם — מיט „שמע ישראל" אויף זיינע ליפן האָט ער אויסגעהויכט זיין ריינע נשמה אויף קידוש השם.

מיין מוטער רויזע — אָדער ווי מען האָט זי גערופן „רויזעלע", אַ טאָכטער פון בראקער רב ר' נחמן שמואל יעקב מיאדוסער, וועלכער האָט עמיגרירט קיין אַמעריקע און פון דאָרט עולה געווען קיין ארץ־ישראל און איז נפטר געוואָרן אַלס רב אין בני־ברק אין תש"ח — 1948.

מיין מוטער איז אויך געווען פרום, אָבער נישט אַזוי פאַנאַטיש ווי דער פאָטער, אויך זי האָט געוואָלט אַז אירע זין זאָלן זיין רבנים. ווי פיל יידישע מוטערס נישט דערלעבט צו זען פון אירע קינדער. אַלט זייענדיק קוים 48 יאָר, איז זי צוזאַמען מיטן מאַן אוו פיר קינדער — דריי טעכטער — ניינצן יעריקע גיטל, די זיבעצן יעריקע מלכה'לע, ניין יעריקע שרה רבקה'לע און דער גאונישער זון — דער דרייצן יעריקער מענדעלע — אומגעקומען דורך נאַצישע הענט.

זאָלן די באַשיידענע שורות זיין אַ מצבה צו זייער אָנדענק.

יהי זכרם ברוך! זייער זון משה ארזשיצער אין ישראל

יזכור!

ר׳ זליג בן ר׳ זאב פריד הי״ד

צדקתו לא עמדה לו ביום המר והנמהר והוא היה בין 560 הקדושים הראשונים, שנרצחו ביריה ע״י הנאצים הארורים ימח שמם.

תיזכר לטובה ולברכה גם אשתו הצנועה אסתר רחל בת ר׳ לייבל קאנדל ז״ל, אשר למרות מצב בריאותה החלש, התמסרה בכל כיחותיה ונפשה לסייע לו בעניני הפרנסה ולחנך את בניהם לתורה ולמלאכה.

זעליקל מלמד־פריד

און זיין זון לייבל פריד

כבוד זייער אָנדענק!

אין צער:

משה פריד

שרה גיטלין

ניו־יורק

ר׳ אהרן בנגלסדורף ז״ל

תושב אוסטרוב מדורי דורות, מחסידי קוצק היה, ונחשב בין בעלי־הבתים החשובים בעיר, בעל צדקה ומכניס אורחים. עם פרוץ המלחמה עזב את אוסטרוב, ונפטר בדרך לטיקטין בשנת 1940.

יהי זכרו ברוך.

האשה מרגלית ע״ה, אשר ר׳ משה גולדבלט ז״ל ובתו של ר׳ אהרן בנגלסדורף ז״ל, נרצחה עם 6 ילדיה בטיקטין, הי״ד.

האשה מלכה ע״ה אשת ר׳ יוסף מנדלקורן שיחי׳ ובתו של ר׳ אהרן בנגלסדורף ז״ל, נפטרה בגלות סיביר־רוסיה.

מרגלית גילדבלט

מלכה מנדלקורן

הרב ר׳ משה גולדבלט ז״ל

יליד וישקוב הסמוכה לאוסטרוב, בבחרותו היה כבר למחן מופלג ולמד בשקידה. נשא לאשה את מרגלית בת ר׳ אהרן בנגלסדורף מאוסטרוב ונשאר לגור בה.

אחרי כן עבר לוורשה והיה אחד ממגידי השיעור בישיבה המפורסמת „מתיבתא״ והקים תלמידים רבים. היה אחד מחשובי חסידי גור ומיושבי ראש ע״י שולחן האדמו״רים.

בקשו ממנו שיכהן בתאר מו״צ ודיין באוסטרוב אבל סירב לקבל את המשרה שמא יתבטל מתורה.

נרצח במחנה ההשמדה טראוניק — ע״י וורשה יחד עם ששת ילדיו. הי״ד.

יזכור!

ר' יעקב מאיר מרגליות הי"ד

כאחיו הבכור, ר' שמואל יוסף ז"ל, נולד גם הוא באוסטרוב בשנת 1863 ולא עזבה עד שפרצה מלחמת העולם השניה באוגוסט 1939.

כמנהג הזמן ההוא הקדיש את ימי נעוריו ללימוד התורה בבית המדרש והתאמץ תמיד לתוך תוכם של הדברים שלמד על מנת להבינם מעומק ולא ידיעה שטחית גרידא. בשיטתו זו נהג כל ימיו, קרא ושנה הרבה תורה והשכלה גם יחד. היה בקי בכמה שפות ואת הלשון העברית ודקדוקה ידע על בוריה.

היה מומחה לתנ"ך אשר ידעוהו בע"פ ולמד בו שעורים בהסתדרות „המזרחי", שבהם הנחיל מידיעותיו המרובות לחבריה.

הצטיין גם בקריאה בתורה לפי טעמי המקרא וכל ימיו היה הקורא בתורה, מקודם ב„ישיבה" המקומית ואחרי כן בבית התפילה של „המזרחי".

אחת ממידותיו היפות היתה למעט בדיבור בבחינת „מלה בסלע ושתיקה בתרי"... כאדם צנוע ועניו לא רצה להבליט את ידיעותיו.

היה מבין חובבי ציון הראשונים שבעיר. כל ימי חייו נשא את נפשו לציון וחלם על עליתו ארצה, אבל מצבו החמרי הקשה מנה ממנו להגשים את תקוותו זו.

בהיותו בן 80 נמלט עם אשתו חוה ז"ל לעיר סטולין ושם מצאו את מותם בין קדושי אוסטרוב, שנרצחו על ידי קלגסי היטלר ימ"ש.

ה' ינקום דמם!

בן אחיו: אריה מרגלית

קלמן זילברמן, אשתו פ־ידה ואחותה ייטקה
לבית ליברמן

יעקב דוד ליברמן

בנו עובדיה זילברמן ושרה אשתו

ר׳ מנדל זילברמאן הי״ד

ר׳ מנדל הנקרא בפי־כל „מנדל צוקערמאכער״ (על שם מקצועו), אף שנלחם קשה על קיומו לא שמעו מפיו אף פעם שיתאונן על גורלו ועל אחת כמה שיתקנא במי שהוא.

בכלל היה איש בעל מדות טובות, ישר ותמים דרך, אוהב צדקה ומוכן תמיד לעזור לזולתו אפילו בדברים שהיו למעלה מכוחותיו ולכן היה חביב על כל יודעיו, אם קשה היתה עליו פרנסתו מצא תמיד זמן לעשייה של מצוה והיה זהיר במצוה קלה כבחמורה.

ר׳ מנדל עמד בנסיון, הוא שמר על ציווי הדת והמסורת אבל, מעשיו הטובים האלה לא עמדו לו בימי השואה, הוא ברח עם משפחתו לסלונים על מנת להציל את נפשותיהם ושם נרצחו על ידי מרצחי עמנו, ד׳ ינקום דמם ות.נ.צ.ב.ה.

בתו צפורה (פייגל)

בנו חיים

יזכור!

למשפחת פ. רוזנטל

ישמש עמוד זה ציון לבני המשפחה שנכרתו מארץ החיים ללא עת. קדושים טהורים וישרים נשמדו בידי חיות אדם וזדים, הומתו בכל מיני מיתות משונות. תהיה זו מצבה לזכרם.

ירוחם פישל בן יצחק רוזנטל נולד בשנת 1885. נספה במחנה ההשמדה בטרב־לינקי, כמשוער באוגוסט 1943 יחד עם המשלוח האחרון מגיטו ביאליסטוק. ייסד את בית הספר תרבות באוסטרוב־מזוביצק, ונשא בעולו שנים רבות, יהודי ציוני מתקדם, עסקן ציבורי מובהק.

חנה רוזנטל לבית שלפמיץ נולדה בשנת 1885 — נספתה יחד עם בעלה בטרבלינקי כנ"ל. עקרת בית ואם בישראל שעשתה לילות כימים לנפשות ביתה. חברה בויצ"א ועסקנית ציונית.

פייגה (צפורה) רוזנטל נולדה בשנת 1917 — נספתה כמשוער בליטא. התאריך בלתי ידוע. חניכת ביה"ס „תרבות", חברה מדריכה ב„הנוער הציוני". עסקנית ציונית צעירה מסורה.

דוב תהילים חברה ורעה של פייגה. חבר „הנוער הציוני" ועסקן. הלך יחד אתה על מנת לעלות ארצה ושניהם נספו. הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו.

זלדה (אביבה) רוזנטל נולדה ב־1922 ונספתה יחד עם הוריה בטרבלינקי ב־1943. סיי־מה את בית הספר „תרבות". היתה חברה פעילה ב„השומר הצעיר".

יואל רוזנטל הבן הצעיר במשפחה. נולד ב־1924 — ניספה בגיטו ביאליסטוק מכדורי המרצחים בשנת 1943. בראשית המרד בגיטו היה כאחד ממשתתפיו הפעילים. נפל עם נשק בידו. סיים בי"ס „תרבות", חבר מסור ופעיל בהשומר הצעיר.

ינון זכרם הקדוש יחד עם כל קרבנות השואה.

אבוי שכאלה ושכמותם לא זכו לתקומת ישראל במולדת!

יצחק רוזנטל־שושני

(השריד האחד שנותר לפליטה מהמשפחה)

יזכור!

משה מורגנשטרן הי"ד

נולד באוסטרוב, בנם של ר' גדליהו דוד וחיה קיילה מורגנשטרן, מראשוני התנועה הלאומית והציונית מראשית צמיחתה. מבני דור המשכילים הראשונים, שספגו לתוכם הרבה תורה וחכמה, ערכי מסורת ולאומיות צרופה, שדביקותם ומסירותם „לרעיון הציוני" הביאו אותם לידי פעולות מיוחדות „למען הציונות".

המנוח היה אחד מ„שני השליחים" לארצות הברית, שנאמני התנועה הציונית באוסטרוב החליטו לשלחם בהתחלת המאה העשרים על מנת למצוא „שבר", שיהיה קודש לצרכי משלוח חלוצים מבני אוסטרוב לארץ־ישראל לעבדה ולשמרה ולהשתקע בה, ולדאוג ליצירת בסיס לקיום ולעבודה ליתר החלוצים שיבואו אחריהם מקרן פרי עבודתם של „שני השליחים" שנשלחו לארצות הברית.

משה מורגנשטרן דנן, שהיה חלוש בגופו ובאַפיו מוכרח היה — כעבור זמן קצר — לחזור הביתה ו„הרעיון הנשגב" של עזרה קולקטיבית מעין זו עבר ובטל מן העולם...

הוא ומשפחתו בהיותם בסלונים הושמדו בצורה אכזרית יחד עם קדושינו הי"ד.

אברהם צבי שורץ הי"ד

נצר ממשפחת חסידים, מלא וגדוש תורה, חכמה וידעות ביהדות, זכה להיות בין חובבי ציון, בין אלו שפרחו את רעיון הציונות בראשית צמיחתו, מראשוני המורים לעברית ובקי גדול בכל מכמני השפה העברית.

פעל הרבה למען התנועה ועקב בעירנות אחרי כל המתרחש בציונות. שימש גם בתפקיד יושב־ראש הסתדרות הציונית במשך זמן רב.

נהירין היו לו תולדות התנועה, כי הוא ממש חי את זה, בעל השכלה כללית רחבה, ידע שפות, בעל ידיעות גדולות בספרות ותולדות עם־ישראל ומראשוני מפיצי השפה העברית.

נוסף על כל אלה היה מתמיד גדול ולא פסק ללמוד, כדי להרחיב את ידיעותיו בספרות ובתולדות עם ישראל.

שמחתו היתה גדולה לאין שיעור בהופעתו של ספר בעברית בחכמת ותורת ישראל.

יזכור!

יצחק (איציק) שומאוויץ הי"ד

מורה ומחנך, ציוני נאמן בעל רגש דתי ובעל מסורת, השתדל להחדיר את הרגשות האלו לתלמידיו הרבים בבתי־ספר „תרבות" ו„יבנה" בעיר איפוא שימש מורה במשך שנים רבות ועשה הרבה להפצת השפה העברית בחיי יום־יום הלכה למעשה.

למד ושנה תורה והשכלה גם יחד, והיה קשור כל חייו לחכמת ישראל ולחכמת העולם.

בקי בתנ"ך ואת השפה העברית ודקדוקה ידע על בוריה. שימש גם במשך שנים חבר הציוני ופעל הרבה למען התנועה־הציונית, תחיית העם והקרנות הלאומיות.

ניהל הסברה הגיונית כל חיו לגאולת אדמות ישראל. היה מבורך בקול ערב והתפלל לפני התיבה בימים־הנוראים במנין „שערי־ציון" שע"י ההסתדרות הציונים הכלליים.

נספה יחד עם משפחתו בסלונים. ד' ינקום את נקמתם.

יעקב פרץ הי"ד

יליד טשכנוביץ, התחתן עם טובה, בתו של בן עירנו שלמה סקלקה, והשתקע באוסטרוב.

בהיותו עשיר ידיעות בתנ"ך, בלשון העברית דקדוקה וגם בעל השכלה כללית ניסה למצוא את לחמו בשעורים פרטיים, ומשנוסדו בעירנו בתי־הספר הציבוריים „תרבות" ו„יבנה" נתקבל בהם כמורה.

נתחבב על הבריות בגלל מידותיו התרומיות — צנוע ונחבא אל הכלים. מפליא את כל יודעיו בנועם הליכותיו ובישרת לבו בדברים שבין אדם לחברו. לא התערב בעניינים פוליטיים וציבוריים. היה ציוני נאמן ותמך בכל מוסדותיה.

ד' ינקום את נקמתם!

פנחס רייגורודסקי הי"ד

היה פיקח, הבין לרוח האנשים שאתם פעל, נאמן ומסור לתנועה הציונית ולרעיון של תחית העם והארץ, הלעג שלו לכל אלה המתנגדים לרעיון הציוני היה שנון וחריף, בתשובה ניצחת היה, פשוט מביא במבוכה את כל אלה שפקפקו בהגשמת הרעיון הציוני ובמהלך הפעולות הציוניות.

הוא היה משוכנע בשיחותיו, הרבה יותר מאלו שנשאו נאומים ארוכים. הוא נהל תעמולה ציונית נבונה, מציאותית ובסיסית לא ממרום במות אלא בכל פגישותיו הרבות עם אנשים מבל שכבות העם, חבר ועד בית כנסת שערי־ציון ולא פסח על שום פעולה ציונית, הצטיין בהפצת השקל הציוני ובארגון פעולות ציוניות שונות.

מוכן תמיד לעזור לאנשים במצוקתם ומגן על כל אלו שהיו זקוקים, מעורב בין הבריות ובקי בכל בעיות המקומיות של האוכלוסיה היהודית.

איש ישר, לוחם תמיד למען האמת, הצדק והיושר, תמיד היה לנגד עיניו האמת ורק האמת, הבין היטב לנפשם ולהלך רוחם של פשוטי־עם, זה היה הקו שלו, היה נאמן כל ימי חייו והדריך אותו בכל פעולותיו הרבות.

פינצי — כך קראו לו חבריו — היה אחד מאנשים הפופולריים באוסטרוב והיה אהוד מאוד על כל אלו שבאו אתו במגע.

זכרוני, התלהבותו הגדולה כאשר חזר מועידה ציונית בה השתתף כצער והתמצא בכל השאלות שעמדו על הפרק בישיבות הועד המקומי והוציא אותן לפועל.

עשה הרבה לטובת בית הספר „תרבות", את בניו חינך ברוח ה„תרבות".

רעיותו — יוטקה — עודדה אותו וליותה אותו בפעולותיו הצבוריות, היא היתה חברה בועד של ארגון נשים ויצ"ו ופעילה בארגון זה.

ניספו בתקופת השואה עם שני בניהם בביאליסטוק, הי"ד.

שאול גאלאנט ז"ל

זין פון אברהם מענדל גאלאנט. געבוירן 1912 אין אסטראוו־מאַז. אין יאָר 1939 האָט ער געלעבט אין זאמבראוו. געווען אַ תלמיד־חכם, געלערנט אין די גרעסטע ישיבות פון לאָמזשע. וואלאזשין, קלעצק, גראדנא. ווען די דייטשן האָבן פאַרנומען אסטראוו, זענען פיל אסטראווער געלאָפן קיין זאמבראוו.

שאול גאלאנט האָט פיל געטון אין יענער צייט פאַר די אסטראווער פליטים, אַריינגענומען זיי צו זיך אין וווינונג, באַזאָרגט מיט עסן און נאַכטלעגער, און ביסלעכווייז, יעדן איינעם איינגעאָרדנט אַ וווינונג.

אין יאָר 1941, ווען די דייטשן האָבן פאַרנומען זאמבראוו, האָבן זיי אַרויסגעפירט אַ גרופע פון 30 יידן און אים צווישן זיי. די דאַטע און דער פלאַץ ווי ער איז אומגעבראַכט געוואָרן איז נישט פעסטגעשטעלט. אויך די פרוי טאשקא און דאָס קינד ליבעלע מיט דער פרוי'ס עלטערן זענען אומגעקומען.

יהא זכרם ברוך.

ת. נ. צ. ב. ה.

זיין ברודער: ישעיהו גאלאנט

יזכור!

מראדל (מרגלית) לנדוי

על אלה אני בוכיה
עיני עיני ירדה
מים, כי רחק ממני
מנחם משיב נפשי.
עיני נגרה ולא
תדמה מאין הפוגות.

אריה מרגלית

פראדל (מרגלית) אהרנוביץ

פנחס ריגרודסקי, אשתו יטקה ובניהם שמחה ופסח

נחמה, רבקה ורחל לאה לנדוי

שמחה לנדוי

זאב לנדוי

חיה אסתר לנדוי

יזכור!

משה הולצמן ז"ל

מורה ועסקן ציבורי מובהק.

אהוב על כל חבריו, מכיריו ועל הנוער.

חבר הועד הציוני, מוכן תמיד לפעול למען כל ענין ציוני.

היה חבר במועצת העיר מטעם התנועה הציונית.

לוחם אמיץ לעניני היהודים. נאומיו להגנת עניני האוכלוסיה היהודית במועצה היו לשם דבר והשפיעו בהרבה לטובת העניינים של היהודים.

הגן בכבוד, בהגיון ובמסירות על האינטרסים הרבים של הציבור היהודי במקום.

במשך שנים עמד בראש אגודת „השכלה" והרחיב את פעולותיה. חלק גדול היה לו בהרחבת הספריה הגדולה ובפעולות התרבותיות של האגודה. השתדל להשפיע על עבודתה ברוח הציונית ולהגדיל את המדור לספרות העברית. אדם בעל השכלה גבוהה ואינטליג־נציה עמוקה. פדגוג מנוסה ואהוב על כל תלמידיו והוריהם.

ביתו היה פתוח לכל ענין ציוני וציבורי.

רעיתו חנה, תבדל לחיים ארוכים — עכשיו בארץ — מהפעילות בשורות ויצ"ו באוסטרוב וחברה בועד הארגון הזה, ובתקופה מסויימת היתה גם יו"ר של הארגון, עמדה לימינו בכל הפעולות הציבוריות הרחבות שלו והשתתפה בפעולות ציוניות באופן אקטיבי ביותר.

נספה בגיטו ורשה ב־1941.

חיים גלינקא

מאיר האלצמאן הי"ד

מאיר (מיעטעק) האלצמאן, זון פון משה און חנה, געבוירן אין רוזשאן, דערצויגן און געלערנט עטלעכע יאָר אין אסטראוו־מאזאוויעצק, באַזוכער פון ערשטן העברעישן גן („פרעבלאווקע") אין אסטראווע און שילער פון דער דאָרטיקער „תרבות"־שול.

אין וואַרשע האָט דער גורל געוואָלט, ער זאָל איבערגיין אין אַ רעגירונגס־גימנאַזיע, ווו ער איז געווען דער איינציקער ייד אין זיין קלאַס (אין דער גאַנצער גימנאַזיע האָבן געלערנט סך הכל נאָך 2 יידן), דאָך פאַרלירט ער נישט זיין נאַציאָנאַלן שטאָלץ, וועלכן ער האָט איינגעזאַפּט אין זיך אין דער העברעישער שול אין אסטראווע און אין דער היים פון זיינע עלטערן.

אין זיין בר־מצווה דרשה זאָגט ער צווישן אַנדערן: „ערשט איצט, זייענדיק איין ייד צווישן אַזוי פיל קריסטן, זע איך און פיל דעם אונטערשיד צווישן זייער פרייהייט און אַפהענגיקייט און אונדזער נידערגעשלאָגענקייט און פאַרפאָלגונג. אָבער איך בין שטאָלץ דערמיט ווײַל איך געהער גראָד צו דעם פאַרפאָלגטן און גערודפטן יידישן פאָלק, אַ ייד בין איך געבוירן, אַ ייד בין איך און אַ ייד וועל איך בלייבן!"

און פאַר דעם איינעם חטא, צו זיין אַ ייד, האָבן אים די נאַצישע מערדער אומגע־בראַכט אין די שענסטע בליענדיקע יאָרן.

מיין קינד! דיין מאַמעס אויגן וועלן נישט אויפהערן צו באַווייַנען דיך ביזן לעצטן אָטעם, אַזוי ווי דאָס האַרץ וועט נישט אויפהערן צו בענקען און בלוטיקן.

מאיר האלצמאן איז אומגעקומען אין טרעבלינקע אין יאָר 1942.

אמו חנה האלצמאן

יזכור!

ד"ר נחום פרנקל הי"ד

איש תודעה יהודית עמוקה, בעל השכלה רחבה יהודית וכללית, בקי בספרות ישראל, העתיקה והחדשה, בעל ידיעות רחבות בספרות הכללית ובשטחים שונים של המדע.

היה מסור לעבודה הציונית, שימש סמל ומופת לנוער ולכל הציבור. הוא ראה בחינוכו ש הדור הצעיר את אחד העיקרים של העבודה הציונית. דרש לא חינוך שטחי של הדור הצעיר על ידי נאומים, חוברות, סיסמאות וכו', אלא חינוך יסודי ומעמיק, שיקיף את כל הבעיות הסבוכות של עם ישראל בכלל ושל הציונות בפרט. רק על ידי חינוך מעמיק — טען והדגיש — אפשר להחדיר ולבצר את ההכרה הציונית והנכונות לחלוציות ופעולה ציונית.

נאומיו והרצאותיו הרבים היו, נוסף על תוכנם העשיר והמעמיק — חדורות אהבת ישראל וציון, בנויים איתן בהגיון ומשכנעים בביטוי העז והיפה שנתן לדעותיו.

חבר הועד הציוני והשתתף בעירנות ובענין רב בכל הבעיות שעמדו על הפרק, נבחר והשתתף בכנסים ציוניים שונים. הפצת השפה העברית — בעיקר בין הנוער — חשב ליסוד מוסד בעבודה הציונית.

נספה בתקופת השואה, הי"ד.

שמואל לויטוב הי"ד

מעורב בחיים הצבוריים בעיר, שלהם הקדיש את כל זמנו, פעיל בתנועה הציונית, באגודת „הש־כלה" ועשה הרבה להרחבת ספריתה הגדולה לשרות הצבור, ובעל ידיעות בספרות.

לא פסח על שום פעולה ציונית ולאומית שנקרא להשתתף בה, חבר הועד הציוני בעיר, משתתף פעיל באסיפות וישיבות, איש בעל עמדה ברורה בבעיות ציוניות שעמדו על הפרק, השתדל לשכנע ולנמק בבהירות את השקפותיו. מורשה לקהק"ל במשך כמה שנים.

חלם על עליה ארצה ולהשתקע בה„ אבל בגלל הקשיים של הזמנים ההם בעליה נבצר ממנו לבצע את הדבר.

משה בורשטין הי"ד

איש חדור הכרה ציונית, שימש גם כמזכיר הועד הציוני, השתדל להחדיר את רוח הציונות בכל מקום.

נוח לבריות, איש שיחה ערה בענינים ציבורים. את כל זמנו הפנוי הקדיש לתנועה הציונית ולענינים ציבוריים שונים.

חלם תמיד על עליה ארצה, ולא זכה.

עסק בצרכי ציבור באמונה.

ר׳ חיים מאקאוער מיט זיין משפחה אומגעקומען אין סלאנים הי״ד

ר׳ חיים מאקאוער — געבוירן חיים פאַפּיראשניק ז״ל, איז געווען אַן אַפּגעהיטענער רעליגיעזער ייד. די גאַנצע דריי יאָר ווען ער האָט געדינט אין רוסישן מיליטער, האָט ער נישט טועם געווען פון עסן אין דער מיליטער־קיך, זיך אַליין דערנערט מיט וואָס עס איז אים מעגליך געווען (ווייל ער האָט באַקומען אין דינסט עטלעכע אויסצייכענונגען, האָט אים די מאַכט דערין נישט געשטערט).

געווען די גאַנצע יאָרן אַ נהנה מיגיע־כפיו און פון די ערשטע נותנים אויף דבר צדקה און וועמען עס איז אַ טובה טון, אַפילו אין צייטן ווען ער איז אַליין געווען כמעט אַ מחוסר לחם, האָט ער דאָך אַפּגעטיילט דאָס לעצטע אויף צדקה.

אין לאַנד געפינט זיך אַן איבערגעבליבענער זון, צבי מאקאוער, אין קרית־בורוכוב.

יהי זכרם ברוך. אחיו טוביה מקובר

ר׳ אברהם יצחק פריימאן און טאכטער מאטיל הי״ד

צום אַנדענק מיין ליבן פאָטער מיט די ליבע משפחה וואָס זענען אַזוי טראַגיש אומגעקומען דורך די דייטשע מערדער.

זאָל מען זיי דערמאָנען צום גוטן און זאָל דאָס דינען אַלס מצבה אויף זייערע אומבאַוווסטע קברים.

די טאַכטער און שוועסטער:

ברוינטשע גראבינסקי־פריימאן

אין ישראל

שלמה זנביל הכהן וועגנגראוו, אומגעקומען מיט זיין פרוי רייזל, זון און טעכטער: חיים זלמן, ישי, שרה, חנה, שבתאי, חיה און משה

רבקה טראכנאווסקי אין איר זון נחום טראכנאווסקי

האשה החשובה מרת רבקה טראכנאווסקי

געווען בעקאַנט אין שטאָט אַלס גרויסע עסקנית, אַ טאָכטער פון קאצקער חסיד און בעל תפילה ר׳ ישעי׳ אגאסטאווער ז״ל, האָט זי אין הויז פון אירע עלטערן אָפּגעלערנט מידות טובות. זי האָט פיל אויפגעטון אין זאַמלען געלט פאַר נויטבאַדערפטיקע. געווען איינע פון די טעטיקסטע מיטגלידערינס בייַם פרויען קאָמיטעט פאַר דער נאווארדיקער ישיבה אין שטאָט און פיל געשפענדעט פון אירע אייגענע מיטלען פאַר דער ישיבה, כאטש נישט זייענדיק אין אַזאַ גוטע מאַטעריעלע לאַגע. בלייבנדיק אַ אלמנה אין די פריסטע יאָרן, האָט זי דאָך אַליין געזאָרגט צו געבן די קינדער אַ העכט רעליגיעזע ערציונג.

אומגעקומען אין סלאנים. הי״ד.

פייגה טייטיל הי"ד

היא היתה אחת הנשים החשובות והדגולות שקהלתנו התפארה בהן, ושעל מעשיהם הטובים היו מספרים בהערצה עמוקה ובחרדת־קודש.

ידוע ידעו בני עירנו בכלל והעוסקים בצרכי־ציבור בפרט, כי מרת פייגה טייטיל אינה שייכת לסוג העסקניות שעל מעשיהן הטובים ידברו בראש חוצות.

פקחית ואצילה, רבת פעלים לצרכי הכלל והפרט. טיפוס מיוחד במינו בין העסקניות המצטיינות בעיר, הקדישה הרבה מכוחה ונפשה לטיפול בחולים עניים ובעיקר בילדות. ששה להושיט את עזרתה ללא עין רואה וללא אוזן שומעת.

שיתפה עצמה בכמה ממוסדות הצדקה והחסד בעיר והיתה הרוח החיה בשדה העזרה הסיציאלית.

חינכה גם את בניה ובנותיה לפי רוחה, וכל מגמתה היתה שימשיכו במסורת אהבת־האדם וחדורי־רצון לבוא לעזרת הזולת.

בפרוץ מלחמת העולם השניה היא ברחה עם בני משפחתה לסמיטיץ (מחוז גרודנה), כאילו היתה זאת מקום ההצלה, אבל רוצחי היטלר ימ"ש לא פסחו גם על העיר הזאת ושם הושמדה יחד עם בני משפחתה. הי"ד.

שרה טייטיל—פרלגריץ הי"ד

בתם של מיכאל ופייגה טייטיל ז"ל, מיקירי עירנו ונכבדיה, נולדה באוסטרוב ובה גדלה וחונכה בבית הוריה. הוריה האצילו על בתם זו, שהיתה נקראת ע"י כל יודעיה בשם של חיבה שרה'צי. המשיכה בדרכי אמה והפיצה אור וזוהר על משפחתה וסביבתה באישיותה, חיננית ועיניה פיקחות.

כולה נפש, עלמה צעירה ורכה בשנים היתה, עוד בשחר ילדותה ספגה את חינה ויפיה של השפה העברית, שפת ישעיהו הנביא. ואת אברהם מאפו, התנ"ך ו„אהבת־ציון" שמרה עמה באמתחתה ובנפשה כל ימי חייה.

משכילה ויודעת שפות ובקיאה בספרות נתקבלה לעבודה במשרד הארצישראלי המרכזי בוורשה, ונתחבבה על כל עובדי המשרד, שמצאו בה לא רק חברה לעבודה אלא גם אישיות שמאצילה מידיעותיה המרובות, מעדינות רוחה על זולתה.

נישאה למר פרלגריץ, איש משכיל והשתקעו בוורשה. בפרוץ המלחמה היא היתה עם ילדה דניאל בגיטו וורשה, ושם ניספו. בעלה שנמצא אז אצל הוריה באוסטרוב עם ילדתם נעמי ברח עם המשפחה לרוסיה ושם חלה ומת. בתם נעמי שתחי' הגיעה ארצה יחד עם ילדי טהראן, וכעת היא נמצאת במושבת בנימינה בישראל, הי"ד.

ת. נ. צ. ב. ה.

פייגה טייטיל

זינדיל טייטיל

שרה׳טשע טייטיל מיט איר
זונעלע דניאל

יצחק און לאה׳טשע טייטיל
טעכטערלעך: רחל, פעשקע און שולמית

שרה טייטיל הי"ד

המייסדת והיושבת ראש של „ויצ"ו", לה התמסרה בכל להט נפשה. היתה חברה במשך שנים רבות בועד הציוני וועדותיה.

אשה אצילה ונכבדה. הצטיינה בחיבתה הגדולה לכל הענינים הקשורים בארץ־ישראל.

חלק גדול היה לה בארגונם של הבזארים לטובת הקרן־הקיימת לישראל, שעברו בהצלחה רבה במשך שנים.

ריכזה סביבה הרבה נשים שפעלו למען הקרנות הציוניות. השפעתה בציבור היתה רבה מאוד.

תנצב"ה

האשה הצדקת מרת רבקה רעקאנט הי"ד

פרוי רבקה רעקאנט, די אלמנה נאָך דעם באווּסטן בעל צדקה, מכניס אורח, כלל טוער און לאַנג יעריקער דאזאר ר' יוסף וועלוול רעקאנט ז"ל, איז געווען באַוווּסט אַלס גרויסע כלל טוערין. איר שטוב איז געווען שטענדיק אָפן פאַר יעדן נויטבאַדאַרפטיקן און געדריקטן.

ווען יידן האָבן אַנגעהויבן צו לויפן אויף דער רוסישער זייט, זענען זיך אַנגעלאָפן קיין אסטראוו פיל פליטים פון די אַרומיקע שטעט: פולטוסק, סעראצק, רוזשאן, ווישקאווע, דלוגאשאדלע א. אַ. און געווארט אויף אַ געלעגנהייט אַדורכצוגיין אויף די רוסישע זייט. אַ גרויסע טייל פון די היימלאָזע האָבן געפינען ביי איר אין הויז אַ שטיקל מנוחה. זי האָט פשוט מפקיר געווען איר גאַנצע דירה פאַר זיי, געקאָכט עסן און געגעבן געלעגערס. זי האָט ביי דעם ממש ריזיקירט מיט איר לעבן. הירשל, דער פלימעניק אירער, איז עטלעכע מאָל געקומען צולויפן צוריק פון דער צווייטער זייט גרענעץ און מיט טרערן איר פאַרגעלייגט מיט אים אַוועק צו די רוסן. (ער איז געווען גוט באַקאַנט אין די אינטערוועגן אין זעמבראווער וואַלד). ער האָט זי געווארנט, אַז ס'קען ווערן צו שפעט, ווייל די גרענעץ ווערט געשלאָסן. זי האָט אים געענטפערט, אַז זי קען נישט איבערלאָזן די אַלע יידן אויף הפקר אָן עסן און אָן אַ דאַך איבערן קאָפּ. זי איז געבליבן מיט די היימלאָזע ביז דער לעצטער מינוט. כ"ט חשון ת"ש האָבן די רוצחים צוזאַמענגענומען אַלע געבליבענע יידן אין אסטראווע, און אויך זי אַליין, די צדקת רבקה רעקאנט. זיי זענען אומגעקומען על קידוש השם הי"ד.

יהי זכרה ברוך.

שרה טייטיל

בתה הניה בירשטין

יוסף טייטיל

משה ראף ומשפחתו

אין די יאָרן 41—1940 זענען זיי געווען אין שטעטל איוואנצעוויץ ביי קאסאוו־פאדלאסקי. וועו עס האָט אויסגעבראָכן די מלחמה צווישן די דייטשן מיט די רוסן, זענען זיי אַוועק קיין סלאנים, אין 1942 האָבן די נאַציס זיי אַוועק געפירט הרגענען. די קינדער זענען אַנטלאָפן 40 קילאָמעטר פון סלאנים, אָבער די ס. ס.־לייט האָבן זיי געכאַפט און געבראַכט קיין קאסאוו־פאדלאסקי.

יזכור!

זלמן שטיינבערג (1916—1943)

(זון פון חנה און ישראל שטיינבערג)

ער האָט זיך אויסגעצייכנט אין זיינע לימודים אין דער מלוכה׳שער גימנאַזיע אין אסטראָוו־מאַז. שטודירט אויפן אוניווערסיטעט אין וואַרשע. ער האָט זיך באַטייליקט אַקטיוו אין דעם ציוניסטישן סטודענטן־קרייז.

אין די יאָרן 1939—1941 האָט ער געאַרבעט אַלס לערער אין דער יידישער שול אין וואשילקאוו ביי ביאליסטאק און איז געווען זייער באַליבט ביי די קינדער און זייערע עלטערן.

אומגעקומען אין ביאליסטאקער געטאָ.

רבקה שטיינבערג (1926—1943)

(טאָכטער פון חנה און ישראל שטיינבערג)

זי איז געווען אייניע פון די בעסטע תלמידות אין דער יידישער פאָלקסשול און שפעטער אין דער מלוכה׳שער מיטלשול אין אסטראָוו־מאַז. זי האָט באַזעסן אויסער געוועלעכע פעאיקייטן און איז געווען באַליבט ביי אירע חברטעס.

איר התמדה און חשק צום לערנען זענען געווען שטאַרק און איר באַגער איז געווען צו זיין אַ דערציערין פון יידישע קינדער.

זי האָט אין איר פרייער צייט געלערנט יידישע געשיכטע, אוך ארץ־ישראל איז איר געווען טייער.

אומגעקומען אין געטאָ טשעכאנאוועץ.

אייערע יינגע לעבנס, וועלכע זענען אכזריותדיק פאַרשניטן געוואָרן דורך די נאַצישע רוצחים באַווייזען די אין טרויער פאַרבליבענע עלטערן און שוועסטער.

זיצן פון רעכטס: **בענדעט ליכטענשטיין, יעקב, אלקע, באשה, רבקה אין משה אהרן.**
שטייען: **לייבל און דבורה יאניש, מאטל, יחיאל, לאה און רייזל ליכטענשטיין.**
אומגעקומען אין סלאנים.

די משפחה ליטעווקא

די עלטערן: **יצחק אר פרידה,** זין: **פסח, אריה און מרדכי,** טעכטער: **בתיה און רבקה**
אומגעקומען אין ראטקי — קאסאוו, ביי ביאליסטאק, אין יאר 1942.

מלכה יאגאדניק

יונה אוסטריאק

רבקה אויסטריאק

מיטגליד אין פאַרוואַלטונג פון סוחרים־באַנק, און הערן־קאַסיר אין די גמילות־חסד קאַסע, אַלע אומגעקומען אין סלאנים.

מאַשה אויסטריאק

פייטשע קאפיץ

סלאווע גאלאנט

שאול גאלאנט

זעליג קלמן ראדזעוויטש

שמואל און צפורה לאך און זייערע 2 זין

חיה קראנענבערג און איר טאכטער הוה

אברהם זון פון ר׳ מיכאל פרידמאן

חיה אטקע אימבער

לאזאר זאקהיים

קלמן קאגאן (אומגעקומען)

דער איידעם יוסף באנדרימער מיט דער פרוי רעגינא, טאכטער פון קלמן קאגאן (אומגעקומען)

נח, פעשקע און ברכה קנישינסקי

דבורקה גאלדמאן און טאכטער מלכה

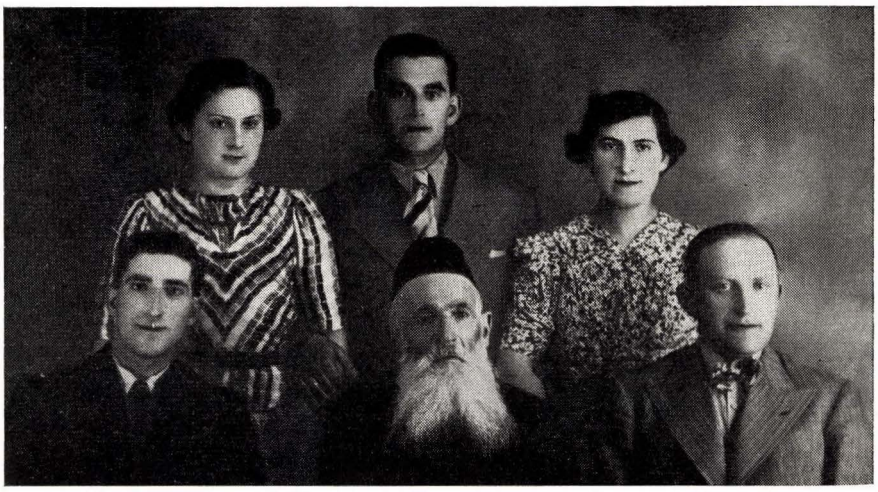

ר' בנימין איטשע גאלדווייץ און זיין משפחה

מארגענשטערן
דבורקה

רחל מארגענשטערן
מיט מאן און קינד

רבקה מארקמאן (כהן)
(רעכטס)

שרה'טשע ריבע
(לינקס)

ר׳ יצחק בזאזע מיט זיין פאמיליע

שמעון זיידענבערג

רבקה זיידענבערג

אברהם אליהו זיידענבערג

משה און ביילע סעגאלאוויטש

יוסף וועגראוו

יעקב יהודה קיטאיעוויטש

אברהם פנחס רייגראדסקי

שמעון הירש גאלדוואסער

אברהם אלעזר
בן הרב זינגר

שמואל צבי
בן־אחיו

שמואל צבי
בן הרב זינגר

פעשא זינגר
בתו של הרב

אסתר האפמאן
און קינדער
שרה ווייגבערג
און קינדער

חיה ליסט
און ברודער
זעליג
פון בראק

מתתי׳ מינצקאווסקי מיט פרוי אין קינדער, אלע קינדער פון ר׳ יוסף שולץ ז״ל

אברהם וואגמאן זיין פרוי רבקה, זון שמחה און טעכטער רחל, אסתר און חיה

משה לעוויטאזן

שמואל צינאמאן

שמחה צינאמאן

שמעון צינאמאן

פסח צינאמאן

משה דויד יאגאדניק

טוביה ואשתו לאה שעדלעצקי
בלה, אברהם חיים ויוסף הי"ד

יעקב ישראל אין פרידה סאקאליק מיט זייער זון יוחנן בן־ציון

חנא ריבאק

אפרים קראסנאבארסקי פרוי און קינד

שלמה פלאטוי

ישראל ואשתו שפרה שילביץ

מרים ורבקה שולעוויטש

אביעזר יאלאן

הירש נחום אין פייגה לאווע

לייזער אין חיה ביטנער

בנימין וועגראזוסקי

משפחת שקלאנעוויטש: אמא חיינקה, בנימין, צפורה, פר דה, הניה ואליהו.

סגדר שטוטמאן

אלעזר ראטמן

צבי פרוי פייגה שקלאנעוויטש
און קינדער

חנה דיבה יאלאן

הירש יוסף אסטראוו
געפאלן אין לענינגראד

זעלדה, אייזיק און חיים אהרן אלשאקער

שרה סטריקאווסקי אין טאכטער דבורה סטריקאווסקי

יוסף גרינבערג

מאיר (מיעטעק) האלצמאן

שרה נאוויצקי (האפמאן)

אלטקע אסמאן (האפמאן)

מלכה שווארץ (אסמאן)

הירשל שווארץ

מנחם און זיסל אסמאן

מלכה וועגנגראוווסקי

דבורה בלאנקט (לעוויטאוו)

אסתר רייזל הילר — שוואַרץ
מ־93 הבנות מהסמינר בקרקוב

שיינה רבינזאן

אסתר רושינאק

נחמה מארקוספלד

יזכור!

לזכר עולם עיר מולדתנו אסטראוו־מאזאוויעצק

בערך מיט 65 יאָר צוריק איז ביי אונדז געבוירן געוואָרן דער געדאַנק צונויפזאַמלען אַ טייל אַריבערגעקומענע אסטראוועֿר, און פון גרויסן בוים, פאַרפלאַנצן נאָך אַ בוים אין ניו־יאָרק.

מיר האָבן אַזאַ בוים פאַרפלאַנצט: דער נאָמען איז „חברה בקש שלום אנשי אסטראווע", אין האַרץ פון וויגעלע פונעם ניו־יאָרקער יידישן ישוב אויף דער איסט־סייד.

מיר האָבן געשאַפן אַ שול, אַנגאַזשירט אַ רב, אַ חברה משניות און זענען כסדר געשטאַרקט געוואָרן מיט פרישע כוחות, נייגעקומענע אסטראווער — נייע צווייגן אויף אונדזער אַמעריקאַנער אסטראווער בוים. אויך נאָכן חורבן זענען צו אונדז אָנגעקומען איינצעלנע פרישע כוחות, די גערעטעוועטע פון חורבן.

אונזערע כוחות דאָ ווערן שוואַכער, אָבער אין דער זעלבער צייט, פרייען מיר זיך מיט די גערעטעוועטע אסטראווער אין מדינת ישראל און איבער דער גאָרער וועלט.

אונדזער תפילה איז ווייטער: „מהר והבא עלינו ברכה ושלום מהרה מארבע כנפות כל הארץ, ושבור עלינו מעל צוארנו, ותוליכנו מהרה קוממיות לארצנו: עם משיח צדקנו". אמן.

חברה בקש שלום אנשי אסטראווע בניו־יארק

אירע פאַרוואַלטערס:

הרב הגאון ר' חיים פנחס שיינבערג

פרעז.: חיים קראסנא

סעקר. חברה משניות: משה יצחק טאפעל

וויים פרעז. נאטע לייב נאגושעווער

קאַסירער: משה אהרן ריטשמאן

חברים: יצחק יאגאדניק, אברהם יצחק גאלדשטיין, שבתי ריבאלד, שלמה טריינמאן, שמחה משה מארקס, חיים יוסף מארקס, לייבל צווייבאק, ראובן לעשטש.

יזכור!

מיין פרוי:

חוה ארזשיצער, טאכטער פון **זאוול גוטמאן**

מיינע קינדער:

פייגע, מיט איר מאן **יהודה־אריה פאפאווסקי,**
און זייערע טעכטערלעך **רבקה** און **שרה־לאה.**
ברכה מיט איר מאן **אברהם פייוול שווארץ**
און זייער זון **נח**

טרויערן: דוב ארזשיצער, (זאוועלעם איידים) ווינניפעג
אברהם מרדכי ארזשיצער ניו־יארק
מרים קאהן ווינניפעג
חנה לעוויט שיקאגא

טייערע עלטערן שוועסטער און ברודער:

לייבל ווייזלאך און **פרוי, חיה מאטל**

קינדער:

איטקע מיט איר **מאן** און **טאכטער**
אברהמ'ל און **פרוי.**
ביילקע מיט איר **מאן.**
חנה מיט איר **מאן,**

אין צער בלייבן: ישראל יצחק ווייזלאך; ניו־יארק
שאשקע פרוידקעס ניו־יארק
שרה וויסלפיש און פאמיליע ארץ־ישראל

צום אייביקן אנדענק

די אלע קדושים פון אסטראווץ

וועלכע זיינען אומגעבראכט געווארן
פון די דייטשן

מיר טראגן טרויער אין אונזערע הערצער

יונג מענש בראנטש 536 אַרבעטער רינג, מיט די אָנפירער:
סעם ליבגאט, ה. קאהען, זיידמאן, לואיס
פאזנער, רומיאנעק, זאב פינקעלשטיין,
היימאן לעשטש, אייב סורעק.

לזכרון עולם

דער אין טרויער געבליבענער מאן

מיינע טייערסטע:

מלכה,

לאה'לע,

ישראל'קל

מיין ליבע שוועגערין פייגע

מיט טיפן ווייטאק אין הארצן:

חיים טשעכנאוויעצקי

לזכר נשמות הקדושים והטהורים וואָס זענען אויף
אַזאַ טראַגישן אויפן אומגעקומען אויף קידוש־
השם דורך די דייטשע מערדער ימח שמם וזכרם.

מיין טייערן פאָטער:

יוסף ב"ר מיכאל טשעכנאוויעצקי

לעבעדיק פאַרשאָטן געוואָרן אין די אַליין געגראָבענע גריבער צוזאַמען

מיט די לעצטע עטלעכע הונדערט יידן פון אסטראוע.

שוועסטער:

חיה ליבע און שוואָגער חיים פון כמיעלניק.

מיין אומפאַרגעסלעכע מוטער:

נפטר געוואָרן 23 יולי 1939

טרויערן: חיים און פרוי פון ניו־יאָרק
מיכאל און פרוי פון ישראל
שוועסטער שרה און מאן פון ניו־יאָרק

די מיטגלידער פון אסטראווער פראגרעסיוון קלוב
אין ניו־יארק

ערן דעם אנדענק פון די קדושים

וואס זענען אומגעבראכט געווארן פון די דייטשן.

מיר האלטן היילויק די צוואה:

קיינמאל נישט פארגעסן
אוז קיינמאל נישט פארגעבן

אסטראווער־גראיעווער הילפס־פאַריין אין ניו־יאָרק, משה פריד — פארזיצער,
א. מגידסאן — סעקרעטאַר, משה גאלדשטיין — פינאַנץ סעקרעטאַר.

רבקה בת שרה טרוכנאווסקי

נחום בן חיים זלמן

רייזל בת רבקה

זאוול בן רפאל וועגראוו

וועלוול בן ישעיהו אוגוסטובד

טרויערט:
שמואל נאוויק
ניו־יאָרק

איכה נגדעו הארזים והברושים

יקירי אוסטרוב

הטהורים והקדושים

למשמע החורבן יתפלץ הלב.

גדול הוא האסון

ושבעתיים הכאב.

נחום מוידענבוים
ניו־יאָרק

צום אייביקן ליכטיקן אנדענקען!

אונזערע אומגעקומענע

שוועסטער, שוואגערס און קינדער

חאמע און איר מאן מרדכי גזשיבאוויטש

זייערע קינדער:

לייבל, איטקע, וועלוול און דבורה.

שרה'קה מיט איר מאן הערשל שטשופאקעוויטש

מיט זייערע 2 טעכטער נעכע־נעשע און עטקע־לאה.

רייזל מיט איר מאן איטשע פעצינער

אויך די אומגעקומענע קוזינעס:

איטקע, רייזל, שרה־גיטל זיסמאן

פארפייניקט פון די דייטשישע מערדער
צוגלייך אלע זעקס מיליאן קרושים

שטענדיק וועלן מיר אייך געדענקען

אין טרויער:

ארטשע און אברהם ראטענבערג

און מרים יאנאשעוויטש — ניו־יארק

פאמיליע גזשיבאוויטש

שרה׳קע און הירשל שטשופאקעוויטש

רייזל און איטשע פעצינער

יזכור!

אסתר און משה ראטענבערג ע"ה

ס'איז כמעט נישט פאַראַן קיין לאַנדסמאַן אַן אסטראווער אין אַמעריקע וועלכער געדענקט נישט דאָס גאָט געבענטשט פאָרל משה און אסתר ראטענבערג.

אסתר איז אַנגעקומען פון אסטראלענקא קיין אסטראווע אין יאָר 1915, זיי האָבן התונה געהאַט אין 1920 און באַלד נאָך דער חתונה פאָרט משה קיין אַמעריקע, אַרבעט שווער און שפּאָרט אַ סענט צו אַ סענט כדי שנעל צו ברענגען אסתר'ן קיין אַמעריקע. זייער לעבן איז געווען אַ שווערער, זיי האָבן שווער געאַרבעט כדי די צווויי זין זאָלן קריגן אַ גוטע דערציאונג.

זיי פערגעסן נישט אין איר אַלטע מאַמען, חיה ליכטענשטיין, און יעצט דאַרף מען שוין דערנערן פינף נפשות, די ליבע אין דער משפחה שטאַרקט זיך.

נאָך דער צווייטער וועלט מלחמה האָט זיך אויף דער איניציאַטיוו פון משה ראטענבערג געגרינדעט אַן אסטראווער קאָמיטעט צו העלפן די לאַנדסלייט, פיל אַרבעט און ענערגיע האָט משה אַוועקגעגעבן צו העלפן די ליידנדיקע לאַנדסלייט אין די לאַגערן. מען מוז אויך העלפן די יידן ביים עמיגרירן פון די לאַגערן קיין ישראל.

ס'גרינדעט זיך אַ פרויען רעליעף־קאָמיטעט, און אסתר האָט זיך אַריינגעוואָרפן מיט לייב און לעבן אין דער אַרבעט. זי מאָנט. רופט און מונטערט די איינגעשלאָפענע און אַפאַטישע לאַנדסלייט.

אסתר הייבט זיך אָן פילן שוואַך, זי ווערט קראַנק און נאָך 3 חדשים אין שפּיטאָל הויכט זי אויס די נשמה, אין דעצעמבער 1958.

נאָך אסתר'ס אַוועקגיין איז פאַר משה'ן די וועלט געבליבן פוסט. אַליין אָן זיין פרוי, פילט ער זיך שוואַכער פון טאָג צו טאָג. סך הכל 6 חדשים נאָך אסתר'ס טויט, באַגלייטן די אסטראווער לאַנדסלייט משה ראטענבערג צו זיין אייביקער רו — צוזאַמען מיט זיין טייערער אסתר. אסטראווער ערן זייער אַנדענק!

ניו־יאָרק ב. גאלדבערג

אסתר ומשה רוטנברג ז"ל

„הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו"

רב הצער וגדול הכאב על אבדן שני אנשים יקרים אלו, שתי נשמות טהורות, שנפטרו לפני זמנן. נפרדו ונפגשו שוב בעולם שכולו טוב, נפגשו לעולמי עד.

אסתר היתה אשה תמירה ונאה, אמיצה ואם מסורה ומלאת־חיים, אצילת־נפש ומעוטרת במעשי־חסד מרובים, הקדישה כל חייה לעזרת הזולת, חיפשה דרכים כיצד לעזור לאחרים ולהיות להם למשענת לעיתות צרה.

בעלה משה, גם הוא היה איש צנוע וישר־דרך בכל הליכותיו. כאשר הקים משפחה, טרח ועמל על מנת לפרנס ולכלכל את בני־משפחתו בכבוד, הצטיין בחריצותו בעבודתו מבלי לדעת ליאות מה היא, ומצא לו זמן לפעילותו הציבורית. יחד עם אשתו ובעזרת בני עירו יסדו את ארגון האוסטרובאים, הלאנדסמאנשאפט בניו־יורק, שהפליאו לעשות למען ניצולי התופת. אהבו את האדם הקטן והסובל. גם מחשבתם ודאגתם היתה נתונה למטרה קדושה אחת — לעזור לסובלים ולמדוכאים וקיימו זאת בכל נפשם ומאודם עד לרגע האחרון.

יהא זכרם ברוך!

ישראל אריה מרגלית

אסתר און משה ראטענברג

צוב אייביקן אנדענק אונדזערע עלטערן ע״ה

וועלכע זענען אזוי גיך אוועק פון אונדז — פון אונדז אוועקגעריסן!

אייביק וועלן מיר אייך געדענקען

אין טרויער:

מוטער, חיה ליכטענשטיין
זין, מענדל און יאסל
שנירן, ליע און דייען
אייניקלעך: ראַני און ברוסי

יזכור!

דוד צבי גאבינעט

א. מ. סטודניק

הינדע גאבינעט-סטודניק געדענק מיט טרויער איר פאטער און מאן

גדליה און צווועטל האכמאן מיט זייערע קינדער

אין טרויער: זייער זון — יצחק פון דעטראיט

רחל פון דער היים גוטמאן (זאוואלעם טאכטער)

מיט איר מאן נוסקע דאמטשיק, מיט זייערע קינדער

טרויערן: קוזינעס און קוזינס — זאוועלעם אייניקלעך

אין אמעריקע

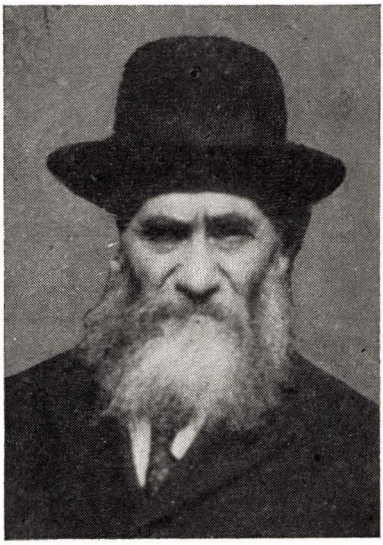

ר׳ אלתר בן-ציון סילברמן ז״ל

נפטר געוואָרן ג׳ תמוז תשי״ט און
צו קבורה געקומען בארצנו אין מאה
שערים, בני-ברק, ישראל.

מיר דרוקן אויס אונדזער צער און מיט-
געפיל צו זיין פרוי דבורה שתחי׳ אין
בני-ברק, און צו חיים זעליג און שרה
סילווערמאַן שיחיו, ווי אויך צו דער
גאַנצער משפחה.

געפּינט אייער טרייסט אין אייער אַרבעט
לטובת אונדזער רעליף-אַקציעס דאָ און
אין מדינת ישראל

אסטראוועך לאַנדסמאַנשאַפט
זאראמבער רעליף קאַמיטעט
זאראמבער פאַרבאַנד בר. 24
קאַרטלאַנד קאַלאַניע מיטגלידער
ארגון עולי אוסטרוב-מאז. בישראל
מר. מרס. יאשקע קאהן, מר. מרס.
באלינצער,
מר. מרס. פריד, מר. מרס. העלד, מר.
מרס. ענטין
מר. מרס. בארינשטיין, מר. מרס.
שפירא
מר. מרס. ראטענבערג און אברהם
ראטענבערג

ר׳ מרדכי לאך ז״ל

רבקה לאך ז״ל

ביילע לאך ז״ל

ה״יד

אומגעקומען אויף קידוש השם אין
פאַלאַנקע נעבן באראַנאָוויטש
ערב ראש חודש אלול תש״ב.

לאה לאך

געשטאַרבן אין אסטראוע

אין טרויער:

וואַלטער לאך

חיים לייזער כהן און פאמיליע

משה כהן און פאמילע

בינע לעוויטע און פאמיליע

שמעון סטודניק

זון דוד סטודניק און פאמיליע

שוועסטער חיה שרה קריסטאל

און מאן

אין טרויער:

פאַמיליע סטאון

צום אַנדענק פון מיינע טייערע שוועסטער און בריידער וועלכע זענען מערדערלעך אומגעבראַכט געוואָרן פון די דייטשן

מאיר און יענטע טייטיל

איצל, יהודה, דבורה דראזדאווסקי און זייערע משפחות

אברהם דראזדאווסקי ניו־יאָרק

שלמה זלמן רודאווסקי'ס קינדער:

חוה און אַ זון רפאל רודאווסקי

פייוול שראנ'ס אַ זון משה

די אַלע אומגעקומען פון די דייטשן

אין טרויער: הערשל לאסקין ניו־יאָרק

זאל דאס ווערן איינגעקריצט

אין אינזערע קינדער און זייערע קינדער און אייניקלעך

אבא מאיר פאיוס (אבעשקע) זיין פרוי **שרה טויבה**

קינדער:

חיים פאיוס זיין פרוי **מאשע ריזע**

און זייערע קינדער **(פון סאקאלע)**

מלכה דינה קאפלאן,

אלתר פאיוס, זיין פרוי און קינדער

אונדזערע שוועסטער: **ביילע מאשצאנסקי**

טובה מאשקאווסקי מיט איר מאַן **ברוך**

חייקע איר מאַן **ישראל** און זון **ליאזאק** (אין סלאנים).

אונדזערע בריידער:

יאנקל מיט זיין **פרוי** און **קינדער**

לייזער מיט זיין **פרוי** און **קינדער** (אין סלאנים)

מענדעלע וועלכער איז געפאַלן אַ קרבן אין פראַנקרייך

אין טיפן טרויער: **אבא פאיוסעם קינדער** אין אַמעריקע

שלום יוחנן כהן זיין פרוי **אסתר**

זייערע קינדער: טאכטער **רייזל**

זון **לייבל:** געלערנט אין סלאבאדקער ישיבה

זיין פרוי **נעשע רבקה**

זייערע קינדער: זון **שלום.**

טעכטער: **שרה, פעשע און רישקע.**

שלום יוחנן׳ס צווייטער זון **איצל**

זיין פרוי **שרה**

זייערע טעכטער: **אסתר** און נאך 8 טאכטער

אין צער:
שלום יוחנן׳ס קינדער
ניו־יארק

יזכור!

פאַטער:
זלמן יוסף נוטקעוויטש
געשטאָרבן פאַר דער מלחמה

מוטער:
חיה זעלדע טייטל-נוטקעוויטש
געשטאָרבן אין רוסלאַנד

ברודער:
שמואל מיט זיין **פרוי**
און קינדער
אומגעקומען אין ביאליסטאק

שוועסטער:
פרומעט
געשטאָרבן אין לאדזש נאָך
דער מלחמה. געלאָזט אַ זון
זלמן

טעכטערל:
פערעלע פון **נתן נוטקעוויטש**
געשטאָרבן אין רוסלאַנד

אין טרויער:
נתן נוטקעוויטש פרוי און זון
מונטרעאל, קאנאדה
בערל נוטקעוויטש קאַנאַדע
דן נוטקעוויטש מיט פאַמיליע
ארץ־ישראל
אסתר נוטקעוויטש —
קאטשינסקי און פאַמיליע
ארץ־ישראל

מיינע טייערע שוועסטער:

מלכה און פייגע ראווינסקי

אומגעקומען פון די דייטשן

מיט טרויער:
חוה ראווינסקי־סקאל
ניו־יאָרק

מוטער:
רבקה כרוסט

שוועסטער:
לאה'טשע
אומגעקומען פון די דייטשן
אין געגנט פון סלאנים

ברודער:
עזריאל
אומגעקומען אין ווילנע,
דעם 27טן יוני 1941

אין צער:
יחיאל כרוסט ניו־יאָרק
יוסף כרוסט ארץ־ישראל

וועלוול פיינצייג מיט **פרוי**
און קינדער

אומגעקומען פון די דייטשן

מענדל פיינצייג

געשטאָרבן

אין טרויער:
הענע פיינצייג ניו־יאָרק

יזכור!

מיין מאן:
חיים פריימאן

מיינע זון:
בנימין און מרדכי

מיין מאַנס ברידער און שוועסטער:
יוסף, פייטשע, מיכאלקע
און בריינטשע

טרויערט:
חיה פריימאן
ניו־יאָרק

עווא פריימאן

מאריס פריימאן

טרויערט:
סעם פריימאַן
ניו־יאָרק

מיין מוטער:
חיה שרה גאלדוואסער ז"ל

דערשאַסן דורך די היטלעריסטן
צוזאַמען מיט 600 יידן אין 1939
אין אסטראווע

טרויערט:
ישראל עמיאט
ראטשעסטער

רבקה לאה גראמאדזשין

ראובן לייב גראמאדזשין

טרויערט:
העלען פארנעס

אָנקל:
שלום לוינער

טאַנטע:
ציפע לוינער

אָנקל:
שמואל פרידמאן

טאַנטע:
שרה גיטל פרידמאן

טרויערט:
סאַל לאַנגלייב
ניו־יאָרק

יזכור!

די משפחה מרגלית

מיין טאַטע:
יהושע יצחק מרגלית

מיין מאַמע:
בינה רחל מרגלית

מיין ברודער:
אריה מרגלית, זיין פרוי **שרה**, מיט 6 **קינדער**

מיינע שוועסטער:
פערל, און איר מאַן **שלמה ייגלעוויטש** מיט 4 **קינדער**
מינדל, איר מאַן **פנחס מיללער**, מיט 2 **קינדער**
יהודית, איר מאַן **יודעל ברויטמאַן**, מיט 2 **קינדער**

מיין פעטער:
ישראל-דוד מרגלית, זיין פרוי, מיט 6 **קינדער**

די משפחה פיאַנטניצע

מיין שוואָגער:
מרדכי מענדל, זיין פרוי **לאה** און 5 **קינדער**

מיינע שוועגערינ׳ס:
הינדע פיאַנטניצע
חיה גיטל פיאַנטניצע

מיין שווער:
אברהם בערל פיאַנטניצע

מיין שוויגער:
פייגע רייזל פיאַנטניצע

אין טרויער:
משפחה מארגאלים
ניו־יאָרק

דבורה לעשץ (די אלמנה פון אברהם יצחק לעשץ ע חשובער בעל־הבית, בן תורה, חסידישער ייד, וואַלד סוחר)

די קינדער:
משה, פריידע, גאלדע, שרה און זייערע משפחות הי״ד, וואָס זענען אומגעקומען דורך די נאַצי דייטשן ימח שמם וזכרם

מרים אסטאבא (פון דער היים **פאסטערנאק**) מיט איר **מאַן** און **קינדער**.

אומגעקומען פון די דייטשן

אין צער:
פרוי בלאַטמאַן — העגאך
בעקערס טאַכטער ניו־יאָרק

יעקב בערנהאלץ

ראשקע בערנהאלץ

דוד בערנהאלץ און פרוי מרים

טרויערט:
שרה וועגראווסקי, אַ פלימעניצע

צום אַנדענק פון אונדזער טייערער משפחה וועלכע איז אומגעבראַכט געוואָרן פון די דייטשן.

מוטער:
לאה גאלדוואסער

שוועסטער:
פעשקע, ביילקע

שוואגער:
אברהם יצחק גאלדוואסער

ברודער:
שמעון הערש גאלדוואסער
מיט זייערע פאַמיליעס

אין צער:
ראזע און ישראל גאלדוואסער
ברוקלין

מיין פאַטער:
אברהם מרדכי וועגראווסקי

מיין מוטער:
ביילע רחל וועגראווסקי

מיין שוועסטער:
שרה וועגראווסקי

טרויערט:
יוסף וועגראַווסקי
ניו־יאָרק

מוטער:
ביילע פיללער, אומגעקומען

ברודער:
יהודה פיללער מיט **ווייב**
און **קינדער**, אומגעקומען

ברודער:
לוי יצחק פיללער מיט **ווייב**
און **קינדער**, אומגעקומען

אין אַשוויענטשים

שוועסטער:
מנוחה מיט איר **מאן** און **קינדער**
אומגעקומען אין אַשוויענטשים

שוועסטער:
שרה מיט איר **מאן** און **קינדער**
אומגעקומען אין אַשוויענטשים

ברודער:
חיים פיללער, אומגעקומען בשעת
די „טשיסטקעס" אין רוסלאנד.

ברודער:
מאטקע פיללער, געשטאָרבן מיט
אַ טראָגישן טויט אין בראַק

פאָטער:
יוסף פיללער, געשטאָרבן.

אין צער:
לייטשע פיללער-קיטשעל ניו-יאָרק
אַ גראָטעווטע פון אוישוויץ

משה פריימאן
חוה פריימאן
אלתר פריימאן
באשע פריימאן
כאמע פריימאן
שרה'טשע פריימאן
ברריינטשע פריימאן
מאטל פריימאן
באשע פריימאן

אומגעקומענע משפחה-מענטשן

אין צער:
סעם פריימאן
ברוקלין

מוטער:
שפרה זאלצבערג

ברודער:
שמואל'קע זאלצבערג

שוועסטער:
טשארנע גרינשטיין
און **פאמיליע**
בנימין, ביילקע סקורניק
און קינדער, **אסתר, דוד**
געבוירן אין וואַרשע

טרויערט:
ש. זאַלצבערג
ניו-יאָרק

שמואל און הדס וואטענבערג

און זייער זון בנימין

געדענקען:
גאלדע און בען מאסלאָ
ניו־יאָרק

מיר געדענקען —

אונזער פאָטער **אברהם גרינשפאן**

מוטער, **רייזל**

ברודער, **חיים**

זין און בריידער: בענדעט, יעקב,
צבי און שלום גרינשפאן

לזכרון דעם טייערן זיידן מיט

דער באבען, אנקלס און מימעס

— די משפחה ווייליאך

אין צער:
רבקה'לע ווייליאך

ישראל ראסטקער (גרשונם זון)

א קעמפער פאר סאציאלער

גערעכטיקייט

ישראל קופערבערג (דעם דיינ'ס

זון פון בראק).

זיינע קינדער **הענדל** און **רבקה**

אין טרויער:
משפחה מענטשן

משפחה **לייבנשטערן**

שלמה קלעזמערם טאכטער

אסטראווץ—לאמזשע

פארגעסט נישט: רחל גרין
ניו־יאָרק

יזכור!

מיין פאָטער:
שלמה מיאדאשעווסקי

מיין מוטער:
סערל מיאדאשעווסקי

מיינע ברידער און שוועסטער:
דוד, חנא, בנימין, חאמע
און פעשקע

טרויערט:
טאָבטשע מיאדאשעווסקי-ערדמאן

יאנקל דוד פיעקארזש

פעשע פיעקארזש

אהרן פיעקארזש

פעשע פיעקארזש

רבקה און איר מאַן **ברוך**

סאקאליק און זייער קינד **יאספע**

טרויערט:
פערל ביסטריצער
ניו־יאָרק

לזכרון

פון אונדזערע אומגעקומענע זון
און ברודער מיט זייערע
פאַמיליעס:

שלמה און מרים און זייערע
צוויי זין
פישל און **פרוי** מיט זייערע
צוויי קינדער

אין טרויער:
חיה ליכטענשטיין ניו־יאָרק
דוד ליכטענשטיין ארגענטינע

מיין ברודער:
פישל מיט זיין פרוי **חנה**

זייערע קינדער:
פייגל, ביילע, און **יואל**

אומגעקומען אין אסטראווע פון
די דייטשן

אין צער:
מאקס און פרוי ראזענטאל
ניו־יאָרק

פאַמיליע יאגאדניק:

יהודה לייב בן בנימין
ריבה ביילע
משה דוד בן יהודה לייב
בלומע, חיה רבקה, פערל,
שרה, לאה, זעליק, אנטשיל,
לייביל, יאנקל.

פאַמיליע פרעבניק:

ר׳ גרשון בן יחזקאל
שרה מירל בת נעכע
אברהם חיים, יואלקע,
מלכה, משה און רחל.

אין צער:
דינה און יוסף סרעברניק
ניו־יאָרק

זעלדע ארלאנסקי
(פון דער היים גוטמאן)

און איר מאַן:
וועלוול ארלאנסקי
מיט זייערע קינדער

אַלע געווינט אין שעדלעץ

טרויערק:
זאַוועלעם אייניקלעך
פון אסטראווע

מיין טאַנטע:

חוה אדל מילארזשעוויטש

און משפחה

אין צער:
סעם רומיאַנעק
ניו־יאָרק

ציפע צירל זינדערמאן
מיט אירע קינדער
בינע רחל און איר מאן
און קינדער
פון טשיזשעווע

אלטע לאה און איר מאן
אשר אנשל שענצער
פון סטאק

אברהם יהודה ווייגנארט
מיט דער פרוי און קינדער
פון מאלקין

אין צער:
ברודער נח ווייגנארט ניו־יאָרק
שיע ווייגנארט פון קובא

יזכור!

חנא אבראמטשיק
חנה אבראמטשיק
ראשקע אבראמטשיק

מיין פאָטער:
דוד צבי גאבינעט

מיין מוטער:
ביילע גאבינעט

מיינע ברידער:
ישי, יחזקאל און שלמה-יעקב
גאבינעט

מייע שוועסטער:
ראשקע מיט איר מאַן משה
ארזשיצער מיט זייערע 3 קינדער

טרויערט:
הינדע גאבינעט-סטודניק
ניו-יאָרק

נפתלי און פרוי גישע לעווין
דריי ברידער, פיר שוועסטער
מיט זייערע קינדער

טרויערט:
פייגע גאלדבערג
ניו-יאָרק

ברינע און עטקא
מיינע שוועסטער

טרויערט:
סעם האָכמאַן
פון דעטראיט

פיר שוועסטער מיט זייערע
מענער און קינדער

אין צער:
פרוי פרעסבערג עפשטיין
ניו-יאָרק

מיין פאָטער:
בערל וואלמארק

מיין מוטער:
נעשקע וואלמארק

מיינע שוועסטער:
ביילע רבקה, חיה-עטל, גרינע

אומגעקומען פון די דייטשן

אין טרויער:
שלמה וואָלמאַרק
ברוקלין

יזכור!

אברהם משה און צביה

לאנגלייב

געשטאָרבן

מיר ערן זייער אָנדענק!

קינדער:

שמואל, מלכה און הערשל

לאָנגלייב ניו־יאָרק

שוועסטער:

חיה עטע גליקמאן

מאן און **קינדער**

שוועסטער:

חנה רחל אבראמטשיק

בריידער:

אריה און **יחזקאל**

אבראמטשיק

אומגעקומען פון די דייטשן

טרויערט:

שרה אייבראמסאן

פון דער היים אבראמטשיק

ניו־יאָרק

מוטער:

פערל דרעוונא

אהרן דרעוונא, זעליג

דרעוונא מיט **פאמיליעס**

אומגעקומען

סענדער דרעוונא

מיט דער **פאמיליע**

אומגעקומען פון די דייטשן

שרה משנה מיט **א טאכטער**

אומגעקומען פון די דייטשן

רייזקע מולארזשעוויטש

מיט **א זון** אומגעקומען

טרויערט:

חנה דרעוונא אַלאַני

שמואל נתן לערמאן

חנה לערמאן און **קינדער**

אומגעקומען פון די דייטשן

טרויערט:

טאָכטער רייזל סטוטשין

זאל עס זיין א מצבה

נאָך אונדזער ליבע שוועסטער:
לייטשע (מיידלשער נאָמען גאָלדבערג)
איר מאַן **אברהם מארגענשטערן** (פון לאָמזשע)
איר עלטסטע טאָכטער **ליבאלע שטיינגארט** און זייערע 5 יינגערע קינדער
זיי זענען טראָגיש אומגעקומען מיט אַלע אסטראווער לאַנדסלייט.

טרויערן:
בען גאלדבערג, רבקה פינקעלשטיין און שרה'קע ליפשיץ

אונזער פאטער:
יוסף טאפאלא (פון סאדאוונע, נעבן אסטראווץ)
רבקה (פון דער חיים גוטמאן (זאוועלעם טאָכטער)

שוועסטער:
ריינע טאפאלא

ברודער:
ירחמיאל, פייוול, חיים, יחיאל, זאנוול

טרויערן:
מירקע וואלאך און הערשל טאפאלא
זאוועלעם אייניקלעך. ניו־יאָרק

מוטער:
עלקע לאה וועגראווסקי

ברודער:
דוד וועגראווסקי און פרוי **מלכה**

זייער זון **אברהם וועגראווסקי**

טרויערט:
סעם וועגראווסקי
ניו־יאָרק

אהרן, ציסע,
און
ביילע פרייליך

טרויערט: י. פריד
ניו־יאָרק

יוסף ראווינסקי

ראוז פרידמאן
ניו־יאָרק

יזכור!

מיין פאָטער:
חנא נאגוסעווער

מיין מוטער:
עטע רבקה נאגוסעווער

שוועסטער:
נעשקע, חייקע, מינדל, שרה
רחל מיט זייערע מענער
און קינדער

אין צער:
לואי נאגוסעווער
ניו־יאָרק

מיין פאָטער:
משה קאהן

מוטער:
רבקה (באנדרימער)

ברודער:
נחום קאהן

שוועסטער:
נעכע קאהן

אין צער:
רחל קאהן
און ברודער
ניו־יאָרק

מיין מאַמען:
אסתר שטיינגארט
חנה מאקאווער
עטקע פרידמאן
רבקה שטיינגארט
חיה לאה אלדאק
מיט זייערע משפחות

אין צער:
בערנשטיין
ניו־יאָרק

מיין פאָטער:
אברהם לייב פאלגאן

מוטער:
יהודית

ברודער:
מיכאל נחמן און **פרוי צירל**
און זון קדיש און **טעכטערל**

ברודער:
יצחק און פרוי **אידא פאלגאן**

אין טרויער:
חיה פאַלגאַן־בורלאַנט
ניו־יאָרק

יזכור!

מיין אַנקל:

יוסף מאסטאוויץ

פרוי און קינד

פון קאמאראווע

אין צער:
העלען און יעקב יעגלאוויץ
ניו־יאָרק

מיין שוועסטער:

נחמה פאלגאן

מיט איר **מאן** און **קינד**

ס. וויים
ניו־יאָרק

רחל און גדליה מאימאדעס

אין טרויער:
י. מאימאדעס

יאנקל שטענצער מיט פרוי **ביילע**

און קינדער

אומגעקומען פון די דייטשן

אין צער:
פלימיעניק לייזער לאמפערט

ישעיהו שעדלעצקי

גיטל שעדלעצקי

רחל שעדלעצקי

חנה שעדלעצקי

לייבל שעדלעצקי

שיינע און **אברהמ'ל רזשעפא**

און אברהם דוד פאניץ

טרויערט:
שעדליץ
ניו־יאָרק

יקותיאל טאפאל מיט **אַ טאכטער**

אומגעקומען פון די דייטשן

טרויערט:
חיה שרה ראזמאן
ארץ־ישראל

פאָטער:
נחום לעווקאוויטש

מוטער:
חומע לעווקאוויטש

ברודער:
ישעי׳ לעווקאוויטש
אומגעקומען פון די דייטשן

שוועסטער:
אסתר לעווקאוויטש
געשטאָרבן אין אַמעריקע

אין צער:
ישראל לעווקאוויטש-סאדאוניק
ניו־יאָרק

עלטערן:
מרדכי מענדל אלענבערג
שרה אלענבערג

שוועסטער:
חנה און איר מאַן
יהושע אבראמטשיק
ביילע (געווען פרענקעל)
יצחק מאיר און **קרוסע אלענבערג**
און אַלע זייערע קינדער

אין טרויער:
די בריידער אַלענבערג
ניו־יאָרק

חנה אסתר קשיוואניס

ניכע רייזע קוקע

אומגעקומען פון די דייטשן

אין צער:
מר. מרם. לעניק
ניו־יאָרק

פאָטער:
יעקב הענאך לאמפערט
געשטאָרבן אין רוסלאַנד

מוטער:
שאשע לאמפערט געשטאָרבן

שוועסטער:
מאשע טאפאל (פון דער היים למפארט) מיט איר **מאן**
און **קינדער** אומגעקומען

שוועסטער:
מאלע לאמפערט
אומגעקומען ביי סלאנים, פון די דייטשן

אין טרויער:
לייזער לאמפארט און חוה ווינער
ניו־יאָרק

יזכור!

הערשל קאנאוויטש

און

יענטע גיטל קאנאוויטש

צום אנדענקען!

נתן קינג
דעטראיט, מישיגען

יאנטשע דער שוסטער

זיין פרוי **באשע** און זייערע
דריי קינדער

דבורה מיט איר **מאן** און
קינדער

אומגעקומען אין אסטראווע

אין צער:
זעליק דארפמאן
ניו־יארק

משה צעראנאוויטש

זיין פרוי

רייזע צעראנאוויטש

און זייער זון

מ. צעראנאוויטש

אומגעקומען פון די דייטשן

טרויערן:
א טאכטער און זון אין וועגעזועלא
א זון אין פלארידא
פליעמעניק זעליק דארפמאן
נוי־יארק

שרה פרידמאן

רויזע פרידמאן

חיים לייזער פרידמאן

יצחק פרידמאן און פרוי

אומגעקומען פון די דייטשן

אין טרויער:
גרשון פרידמאן
לאדזש, פוילן

א

אבראמטשיק אלחנן, פרוי חנה און קינדער
אבראמטשיק יהושע, פרוי חנה און 4 קינדער
אגולניק הרב ר׳ אהרן, פרוי און קינדער
אגראדאוועד שמשון, פרוי און קינדער
אדונעולם לייבל, פרוי און קינדער
אדונעולם ישראל, פרוי און קינדער
אדונעולם חיים מנדל, פרוי און קינדער
אווגוסטאוועד וואלף, פרוי רבקה און 4 קינדער
אווגאסטאוועד ישראל
אווגאסטאוועד יעקל פרוי און קינדער
אויסטריאק יונה פרוי רבקה און קינדער
אוסטריאק מאשה און טאכטער
אוסטראשעווער, פרוי און קינדער
אורזשיצער אברהם יוסף, פרוי און 4 קינדער
אורזשיצער חיה
אושטשין איסר פרוי און קינדער
אזאראוו הרב ר׳ חיים יוסף, פרוי און קינדער
אזדאבע מיכאל, פרוי מרים און קינדער
אזדאבע יודל, פרוי רחל לאה און קינדער
אזדאבע אברהם, פרוי און קינדער
אזדאבע אברהם, פרוי און קינדער
אימבער איטשע (פארטיזאן), פרוי פייגה, טאכטער חיה אטקה
אימבער שמואל
אימבער נחמן
אימבער משה, פרוי רחל און קינדער
אלאנד ישעי׳ אברהם, פרוי און זוהן מענדל
אלדאק קלמן, פרוי נחמה
אלדאק נפתלי, פרוי שרה און קינדער
אלדאק חי׳ לאה און 3 קינדער
אלטמאן ברוך, פרוי מלכה און קינדער
אלטע לאה, מאן און קינדער
אלעווקאוויטש יעקב און קינדער
אלענבערג מרדכי מענדל, פרוי און קינדער
אלענבערג יצחק מאיר, פרוי און קינדער
אלפעראוויטש רבקה און קינדער
אלשאקער יחיאל, פרוי רחל 6 קינדער
אלשאקער יעקב, פרוי ליבע און קינדער
אלשאקער זעלדע און 2 קינדער
אלשאקער ברודער
אנדזשייקע מישע און 4 קינדער
אנדזשייקע חיים, פרוי און קינדער
אנדזשייקע יצחק, פרוי און 2 קינדער
אסאווסקי שלמה, פרוי ברייגע און קינדער
אסטשעגא נפתלי, פרוי און קינדער
אסטאשעווער אברהם, פרוי און קינדער
אסטאשעווער חייטשע
אסטראוו יוסף, פרוי און קינדער
אסטראוו הירש יוסף, פרוי און קינדער
אסטראוו חי׳ שרה און קינדער
אסמאן אלטע
אסמאן מנחם, פרוי און קינדער
אסתרזאהן מרדכי, פרוי מיכלע
אפענהיים יוסף, פרוי פעריל און קינדער
אפעלאס יצחק, פרוי רייזל און קינדער
ארזשיצער ברכה, מאן און קינדער
ארזשיצער פייגה, מאן און קינדער
ארזשיצער אסתר
ארזשיצער משה, פרוי ראשקע און 3 קינדער
ארלאנסקי שאול און פרוי
ארלאנסקי יצחק זרח און פרוי
ארלינסקי איטשע אייזשע, פרוי און קינדער
ארלאנציק משפחה
ארליק ישעי׳ און פרוי פעריל
ארלינסקי וואלף, פרוי זעלדע און קינדער

ב

באטשקע אברהם און פרוי
באנדרימער יעקב משה, פרוי און 4 קינדער
באנדרימער יוסף און פרוי רעגינה
באנע רחל, מאן און קינדער
בארען יצחק מאיר
בארען הירשל, פרוי און 2 קינדער
בארען אברהם יוסף
בארען משה, פרוי חי׳ הינדע און קינדער
בוזשני שבתיל, פרוי פערל און 1 קינד
בוינאס יודל, פרוי חנה און 2 קינדער
בוינאס גיטל
בויאנס מרים
בוינאס חיים, פרוי און 1 קינד

בורשטיין משה, פרוי באשע און 3 קינדער
בורשטיין העניה
בורשטיין משה־קע, פרוי און קינדער
בזאראווסקי משה, פרוי שיינע און קינדער
בשאזע יצחק, פרוי חי' שרה און 4 קינדער
בזשאזע יעקב, פרוי און קינדער
ביאלאבלאק מיכאל, פרוי און קינדער
ביטנער גאלדע און 2 קינדער
ביטנער דבורה און מאן
ביעלסקי שמאי, פרוי צביה און 2 קינדער
בלאנקעט גדלי'
בלאנקעט דבורה (לויטוב)
בלומענקראנץ פישל, פרוי חנה און קינדער
בלומענקראנץ הירש יצחק, פרוי און קינדער
בלומענקראנץ לייבל, פרוי און קינדער
בלומענקראנץ אבהמ־ל, פרוי און 1 קינד
בלומענקראנץ רחל
בענגעלסדארף אהרן און פרוי
בענגעלסדארף יצחק
בענגעלסדארף יצחק
בענגעלסדארף חיים, פרוי און קינדער
בערענהאלץ יעקב און פרוי ראשקע
בערענהאלץ דוד, פרוי מרים און 1 קינד
בערענהאלץ פישל, פרוי און קינדער
בערענהאלץ שמחה און פרוי ברריינע
בערענהאלץ יענטע
בער הענך און פרוי מלכה
בערענזאהן־סקאלקע שרה און 1 טאכטער
בראמבערג אברהם, פרוי און קינדער
בראון חוה
בראון מלכה
בראון רבקה
בראזיליע הענך און פרוי באשע
בראזיליע ברוך
בראנאק פנחס, פרוי און קינדער
בראנאק משפחה פון ישטכר
ברויטמאן אברהם חיים
ברויטמאן אידא, מאן און קינדער
בריסק זינדל, פרוי אסתר מלכה און קינדער
בריסק יעקב, פרוי לאה און 1 קינד
בריילמאן הירשל און 1 קינד

ג

גאבינעט דוד הירש, פרוי און קינדער
גאבינעט ישי, פרוי און קינדער
גאבינעט יחזקאל
גאבינעט יעקב, פרוי רחל און 4 קינדער
גאבינעט שלמה יעקב
גאלאנט סלאוועט
גאלאנט שאול, פרוי און קינדער
גאלאדזשער שרה רבקה און קינד
גאלאדזשער אסתר מלכה
גאלדמאן מענדל, פרוי און קינדער
גאלדמאן דבורה
גאלדמאן מלכה
גאלדבערג חיים יצחק, פרוי יוטע און קינדער
גאלדבערג מאטיל און פרוי
גאלדבערג שלמה, פרוי טויבע און 5 קינדער
גאלדבערג ביילע און קינדער
גאלבערג יצחק
גאלדבערג אלונורי
גאלדבראד מענדל, פרוי זיסע און 6 קינדער
גאלדווייץ בנימין איטשע, פרוי און קינדער
גאלדווייץ לאה
גאלדווייץ חיים
גאלדווייץ בנימין איטשע און קינדער
גאלדוואסער שמעון הירש און 1 זוהן
גאלדוואסער אברהם יצחק, פרוי און קינדער
גאלוואסער חי' שרה
גאלדוואסער יצחק, פרוי און קינדער
גאלדשטיין יחיאל, פרוי רייזל און קינדער
גאלדקארן רחל לאה און 1 זוהן
גאנשער יוטקע
גאנשער ירחמיאל הירש
גאנשער וואלף, פרוי און קינדער
גאנשער אלטער, פרוי און קינדער
גאנשער יצחק, פרוי יענטע און קינדער
גארזשעלצאנע פנחס און פרוי
גארזשעלצאנע בן־ציון, פרוי און קינדער
גארזשעלצאנע חוה און 2 קינדער
גוטמער מאוריצי און פרוי
גוטמער משפחה
גוטגאלד חוה און 1 זוהן מנדל

גומאוויטש ישראל, פרוי און קינדער
גומאוויטש הירש איצל, פרוי און קינדער
גורפינקעל שמחה, פרוי און רבקה
גורא יצחק, פרוי רבקה און קינדער
גורא רפאל, פרוי רבקה און 1 קינד
גזשיבאוויטש מרדכי יודל, פרוי נחמה און 4 קינדער
גילנער לייב יעקל, פרוי און קינדער
גילנער פיניע, פרוי און קינדער
גלוכא יצחק
גלוכא בעריל
גלינא נחמה און 2 טעכטער
גלינא־ליברמאן לאה דינה
גליקמאן שמואל יוסף, פרוי און קינדער
געלבארד שלמה, פרוי און קינדער
געראנהאלץ יחזקי', פרוי און קינדער
גראבינא לייבל
גראפע באטשע, פרוי חייטשע און 2 קינדער
גראניעוויטש פנחס און פרוי אסתר
גראמאדזין ראובן, פרוי רבקה רחל און קינדער
גראנאדשטיין ישראל חיים, פרוי חינקע און 5 קינדער
גראסמאן פייוויל, פרוי און קינדער
גראסמאן נעשקע און קינדער
גראסמאן־ליפסקער רבקה און קינדער
גראסמאן הירשל, פרוי און קינדער
גראסמאן גאלדע
גרודקע משה, פרוי חנה און קינדער
גרודקע שמואל, פרוי רויזע און 3 קינדער
גרודקע סנדר, פרוי און קינדער
גרודקע לייב הירש
גרוב יעקב, פרוי און קינדער
גרינבערג טוביה, פרוי ביילע און 2 קינדער
גרינבערג יודל, פרוי שפרינצע און 4 קינדער
גרינשפאן אברהם, פרוי רייזל און 2 קינדער
גרינשפאן חיים, פרוי שרה און 2 קינדער
גרינשפאן ישע', פרוי און קינדער
גרינשפאן־יאגאדניק יוטע
גרייצער הענך און פרוי מאליע
גרינשטיין טשארנע און קינדער

ד

דאמבטשיק שלמה און פרוי גאלדע
דאמבטשיק נאטקע, פרוי רחל און קינדער
דאמב יעקב, פרוי און קינדער
דאמב דוד, פרוי פראדיל און קינדער
דאמב גיטל
דאן הרב ר' פישל און פרוי
דאן ישראל דוב, פרוי און קינדער
דאן יצחק זלמן, פרוי און קינדער
דארעמבוס שלום, פרוי און קינדער
דומבינסקי יצחק און פרוי שרה פייגע
דעסעל הירש חיים, פרוי פעריל און 6 קינדער
דעסעל איטשע, פרוי און קינדער
דעסע בערל, פרוי און קינדער
דעסע רחל אוך קינדער
דראזדאווסקי משה, פרוי און קינדער
דראזדאווסקי איצל און פרוי בלומע
דראזדאווסקי יודל
דראזדאווסקי דבורה
דראזדאווסקי וואלף בער, פרוי און 2 קינדער
דרייארש חיים, פרוי און קינדער
דרעווענע זיליג, פרוי און קינדער
דרעווענע סנדר, פרוי און קינדער

ה

האויסמאן־מארגענשטערין ליבע
האויסמאן שרטשע
האכבערג הענך ישע', פרוי רייזל און קינדער
האכבערג יעקב
האכבערג דבורה
האכמאן צוועטיל
האכמאן עטיל, מאן און 1 קינד
האכמאן ברייגע
האלפערין לייבל, פרוי יענטע און קינדער
האלצמאן משה, פרוי יענטע און 6 קינדער
האלצמאן מאניעק און זון מיעטעק
האפמאן יאסקע, פרוי אוך קינדער
האפמאן צאלקע, פרוי און קינדער
האפמאן אפרים, פרוי טויבא און קינדער
האפמאן שמואל, פרוי פייגע און 2 קינדער
האפמאן אביעזר און 2 קינדער

האפמאן לייבל, פרוי און קינדער
האפמאן אברהם בעריל און 3 זוהן
האפמאן אסתר און קינדער
האראץ שיינע פעריל און 1 טאכטער
האראץ שרה, מאן 1 קינד

ו

וואגמאן אברהם, פרוי רבקה און קינדער
וואגמאן שמחה
וואדזילאווסקי אבא און פרוי
וואדזילאווסקי יצחק, פרוי און קינדער
וואטענבערג שמואל, פרוי הדס און 1 זוהן
וואטענבערג בנימין (פארטיזאן)
וואלמאן משה לייב, פרוי שרה פריידע און קינדער
וואלמאן לייזער, פרוי און קינדער
וואלמאן ישראל, פרוי און קינדער
ואנס אלי׳ יעקב, פרוי מאַטל
וואלמארק מתתי׳, פרוי און קינדער
וואלמארק שאול
וואלמארק הלל, פרוי און 2 קינדער
וואלמארק משה, פרוי חי׳ הינדע און קינדער
וואלמארק יואל, פרוי און קינדער
וואלמארק בעריל, פרוי און קינדער
וואלמארק לייבל און פרוי אסתר
וואלמארק מנדל
וואלמארק וואלף, פרוי און קינדער
וואלמארק ארי׳, פרוי און קינדער
וואלמארק חיים, פרוי און קינדער
וואלמארק מרים
וואלמארק רבקה און קינדער
וואלמארק פעשע
וואלבערג יוסף און פרוי חוה
וואפנאק מאיר יעקב, פרוי און קינדער
וואפנאק בעריל, פרוי און קינדער
וואפנאק רייזל
וואר שאווסקי אברהם יעקב, פרוי און קינדער
וואר שאווער גיטל, און קינדער
וואר שאווער יוסף הירש, פרוי און קינדער
וואר שאווער משה, פרוי און קינדער
וויד עלעץ משפחה פון פארעמבער שמיד
וויל ענבערג יצחק, פרוי און קינדער
וויל לאך לייבל, פרוי מאטל און קינדער
וויל לאך אברהם, פרוי און קינדער
וויל לאך־שפירא יוטקע און 1 קינד
וויל לאך חנה
וויידענבוים אינזשינער און פרוי
וויידענבוים־גראסמאן דבורה און 1 קינד
וויידענבוים מאטל, פרוי און קינדער
וויינגארט הדס
וויינגארט יעקב, פרוי מישע און 2 קינדער
וויינגארט מאטל
וויינגארט אברהם יהודה, פרוי און קינדער
וויינגארט יצחק און פרוי חנה
וויינבראם מנדל
וויינבערג שרה און קינדער
וויסבראד יעקב, פרוי און קינדער
וויסבראד יהודה לייב, פרוי ליבע און 6 קינדער
וויצמאן משה, פרוי און קינדער
וויל ענסקי משה חיים, פרוי און קינדער
וויש נא אסתר
וועלטשער איסר און 1 טאכטער
וועננראוויטש פאלעק, פרוי שרה און קינדער
וועננראוויטש אברהם און פרוי
וועננראוו לאזער און 4 קינדער
וועננראוו זאוויל, פרוי רייזל און קינדער
וועננראוויטש צאלקע, פרוי און קינדער
וועננראוו פייגל און 2 קינדער
וועננראווסקי אברהם מרדכי, פרוי ביילע רחל און קינדער
וועננראווסקי בנימין, פרוי און קינדער
וועננראווסקי וואלף
וועננראווסקי שמואל
וועננראווסקי דוד, פרוי שרה און קינדער
וועננראווסקי עלקע לאה
וועננראווסקי מלכה און 4 קינדער
וועננראווסקי ביילע
וועננראווסקי צירל
וועננראווסקי עלקע
וועננראווסקי שרה
וועננערקע פרוי פון ראובן און קינדער
וועננער אברהם, פרוי יוכבד און 2 קינדער

ז

זאטארסקי אברהם סופר און פרוי
זאיאנץ לייב
זאיאנץ נחמן
זאיאנץ אלחנן
זאיאנץ טויבא
זאלצבערג בערל און פרוי ליבע
זאלצבערג שמואל
זאלצבערג יעקב, פרוי און קינדער
זאלצבערג חיים בערל, פרוי און קינדער
זאלצבערג הירשל, פרוי עלקע און 4 קינדער
זאלצבערג בערל און פרוי גאלדע
זאלצבערג יעקל, פרוי בריינע און 3 קינדער
זאלצבערג ישראל לייב, פרוי בריינע און קינדער
זאלצבערג ישראל לייב, פרוי ביילע און 4 קינדער
זאלצבערג חיים לייב, פרוי און קינדער
זאלצבערג אברהם מאיר, פרוי און קינדער
זאלצבערג שפרה און קינדער
זאלצבערג יוטקע
זאלצבערג רייצע
זאלצבערג גיטל
זאלצבערג לאה און 3 קינדער
זאמדלויפער פייגע און 1 קינד
זאנדבערג צבי, פרוי ביילע און 2 קינדער
זאנדערמאן צירל און קינדער
זאקהיים ישראל, פרוי חי׳ און 1 זוהן לאזאר
זיגעלבוים נחום יודל
זיגעלבוים מרדכי און קינדער
זיידענברג יוסף יצחק, פרוי רבקה און 2 קינדער
זיידלער אלי׳ לייבל, פרוי און קינדער
זילבערשטיין ברוך און פרוי אסתר
זילבערמאן מנדל און 2 קינדער
זילבערמאן עובדי׳, פרוי שרה און 2 קינדער
זילבערמאן קלמן, פרוי פריידע און קינדער
זילבערשטיין יעקב דוד, פרוי און קינדער
זילבערשטיין יצחק
זילבערנאגעל יחיאל מאיר, פרוי און קינדער
זילבערנאגל אברהם, פרוי און קינדער
זילבערשטיין חיים, פרוי און קינדער
זיסק אברהם, פרוי מלכה און קינדער
זיסמאן יוטקע און קינדער
זיסמאן רייזל און קינדער
זיסמאן שרה גיטל און קינדער
זינגער הרב ר׳ שרגא פייוויל זצ״ל, פרוי יוטע און קינדער
זלאטקעס ישראל, פרוי און 2 קינדער

ח

חאניס רבקה
חן משה, פרוי גאלדע און 2 קינדער

ט

טאפאליע יוסף, פרוי רבקה און 6 קינדער
טאפאליע יקותיאל, פרוי און קינדער
טארנאווסקי מרדכי בער, פרוי און קינדער
טארנאווסקי הירש וואלף, פרוי און קינדער
טארנאווסקי מנחם יוסף
טוכוועבער מנדל דוד, פרוי חנה און קינדער
טייטיל אלי׳, פרוי און קינדער
טייטיל בערל, פרוי און 2 קינדער
טייטיל יחזקאל, פרוי און קינדער
טייטיל פייגע
טייטיל יצחק, פרוי לאה און 4 קינדער
טייטיל זינדל
טייטיל־בורשטיין שרה
טייטיל־בורשטיין העניע
טייטיל־פערלגריץ שרה און 1 קינד
טייטיל שמואל מאיר, פרוי יענטע און 1 קינד
טייטיל יוסף, פרוי שפרה
טייטיל גוטשע
טימאן מאטל, פרוי און קינדער
טימאן יוסף (פארטיזאן)
טיקאצקי יוסף, פרוי און קינדער
טיקאצקי הענך, פרוי און קינדער
טענצע וואלף און קינדער
טרוכנאווסקי רבקה
טרוכנאווסקי נחום, פרוי און קינדער
טרייסטער חי׳ ליבע
טרייסטער אברהם, פרוי חנה און 1 זוהן

טרייסטער אהרן, פרוי און 3 קינדער
טרייסטער יעקב ארי׳, פרוי יוטע און 1 קינד
טשמעל נפתלי און קינדער

י

יאגאדניק מאטל און פרוי
יאגאדניק יהודה לייב און פרוי יוטע
יאגאדניק משה דוד, פרוי בלומע און 8 קינדער
יאגאדניק גדלי׳, פרוי און קינדער
יאגאדניק יוסף, פרוי גישע און קינדער
יאגאדניק וואלף, פרוי און קינדער
יאגדניק זלמן פרוי מלכה און קינדער
יאגאדניק מלכה
יאגאדניק פייגע און קינדער
יאגאדע אלטר, פרוי און קינדער
יאלאן ביילע און 1 קינד
יאלאן לאה און 2 קינדער
יאניש לייבל, פרוי דבורה און 1 קינד
יאנטשע דער שוסטער, פרוי באשע און 3 קינדער
יאקאבאוויטש שלמה, פרוי פריידקע און 2 קינדער
יאקאבאוויטש אברהם, פרוי טריינע און 1 קינד
יאשינסקי אהרן און פרוי רחל לאה
יאשינסקי יעקב, פרוי תמר און קינדער
יאשטשעמבאוויטש יעקב, פרוי
יגלעוויטש פערל, מאן און קינדער
יודקאווסקי חנה רייזל
יודקאווסקי איידל און קינדער
ירוחם משה, פרוי און קינדער
ישראל משה מאטעלעס איידים, פרוי און קינדער

כ

כרוסט רבקה
כרוסט לאה
כרוסט עזריאל

ל

לאוע הירש נחום און פרוי פייגע
לאך אלי׳ און פרוי באשע
לאך שמואל, פרוי צפורה און קינדער
לאך מרדכי, פרוי און קינדער
לאכאוער עוזיאל, פרוי און קינדער
לאמפארט הענך, פרוי און קינדער
לאנגלייב שרה רבקה
לאנדע משה חאצקל, פרוי און קינדער
לאקעטש הירשל און קינדער
לובאטינאוויטש חיים יעקב, פרוי און קינדער
לובאטינאוויטש מלכה און קינדער
לובאטינאוויטש־פרעדער און 1 קינד
לוזים אברהם, פרוי און קינדער
לוזים חנא, פרוי און קינדער
לוזים ישראל
ליבמאן יצחק
ליטעווקע איטשע, פרוי פריידע און קינדער
ליינער ציפע
ליכטענשטיין דוד און פרוי פייגע
ליכטענשטיין בן־ציון און פרוי
ליכטענשטיין בענדעט, פרוי עלקע און 3 קינדער
ליכטענשטיין משה אהרן, פרוי רבקה און 1 קינד
ליכטענשטיין זינדל, פרוי און קינדער
ליכטענשטיין סאנע, פרוי און קינדער
ליכטענשטיין שלמה, פרוי מרים און 2 קינדער
ליכטענשטיין פישל, פרוי און קינדער
ליכטענשטיין רייזל
ליכטענשטיין אהרן
ליכטענשטיין ישראל
ליסט חייטשע מיט ברודער זעליג
ליס צבי מיט שוועסטער אטקה
ליפסקער נח, פרוי און קינדער
ליפסקער־גראסמאן רבקה און 2 קינדער
ליפשיץ משה, פרוי חי׳ שרה און 3 קינדער
ליפקע נחמה און קינדער
לעווארטאוויטש נחום, פרוי און קינדער
לעווארטאוויטש זינדל, פרוי און קינדער
לעוועארטאוויטש משפחת אייזשע
לעווארטאווסקי בעריל, פרוי צווטל און קינדער

לעווניסקי יעקב ישראל, פרוי עלקע און קינדער
לעווקאוויטש לייבל, פרוי און קינדער
לעווקאוויטש נחום, פרוי רחל און קינדער
לעוויק בן־ציון און קינדער
לעוויק אברהם, פרוי יוכבד און 5 קינדער
לעוויק גדלי', פרוי און קינדער
לעוויק הירש יעקל, פרוי און קינדער
לעווער קלמן און פרוי
לעווער דן, פרוי און קינדער
לעווער אברהם, פרוי און קינדער
לעווער דוד, פרוי און קינדער
לעווער אלטע און קינדער
לויטוב שמואל
לעוו אהרן לייב
לעוויטע משה
לעוויטע בינע און קינדער
לעוויגער מלכה
לעוינער און פרוי
לעווינשטיין ארי' לייב
לעוויץ נפתלי און פרוי גישע
לערמאן נתן, פרוי חנה און קינדער
לערמאן אברהם, פרוי און קינדער
לערמאן אשר, פרוי און קינדער
לערמאן ראשקע און קינדער
לערמאן קלמן, פרוי ליבע און 1 קינד
לערמאן שמחה
לערמאן יצחק
לעשטש משה דוד, פרוי רייזל און 2 קינדער
לעשטש דבורה און קינדער
לעשטש משה, פרוי און קינדער
לעשטש פריידע, מאן און קינדער
לעשטש פייוויל
לעשטש גאלדע שרה, מאן און קינדער

מ

מאדריקאמען יוסף, פרוי און קינדער
מאדריקאמען שלמה, פרוי יוטקע א קינדער
מאדריקאמען ישראלקע, פרוי און 1 זוהן
מאדריקאמען עזרא
מאדריקאמען יוסקע, פרוי און קינדער
מאדריקאמען יעקב, פרוי און קינדער
מאזעסון ד"ר יוסף, פרוי און קינדער
מאלאוועז אברהם, פרוי חוה און קינדער
מאלאוועז דוד, פרוי ציפע און קינדער
מאלינא ישראל, פרוי באשע און קינדער
מאלינאוויטש אלטער, פרוי און קינדער
מאנקוטא יעקב און פרוי
מאסלע איטשע, פרוי חי' גיטל און קינדער
מאסלע יעקב, פרוי פייגע און קינדער
מאסלע טויבא
מאסלע משה, פרוי און קינדער
מאסטאוויטש יוסף און פרוי
מאקאווער חיים, פרוי חנה און 4 קינדער
מאקאווער שמחה, פרוי מאַטיל און 1 קינד
מאקאווסקי יצחק, פרוי רבקה און קינדער
מארכעווקע יודל הירש, פרוי און קינדער
מארכעווקע מנדל, פרוי און קינדער
מארק איטשקע, פרוי און קינדער
מארגענשטרן אברהם, פרוי לאה און 6 קינדער
מארגענשטרן באשע
מארגענשטרן דבורה
מארגענשטרן משה, פרוי שיינע און 1 זוהן
מארמאלשטיין יצחק יעקב
מולארזשעוויטש חוה אדל
מולארזשעוויטש אסתר
מאשטשאנסקי בעלע
מיאדאסער ישראל יוסף, פרוי און 1 קינד
מיאדאשעווסקי סעריל און 5 קינדער
מיידענבוים הירשל
מייזליץ משה, פרוי און קינדער
מייזליץ שלום, פרוי און קינדער
מייזליץ מנדל, פרוי און קינדער
מיללער מאטל, פרוי און קינדער
מיללער חיים, פרוי און קינדער
מיללער מינדל, מאן און קינדער
מינצבערג הרב דוד
מישקאווסקי ברוך און פרוי טויבא
מלינארש אברהם, פרוי און קינדער
מעמדות גדלי' און פרוי רחל
מעמדות איטשע מאיר, פרוי און קינדער

מענצקאווסקי מתתי׳, פרוי און קינדער
מראטשקאווסקי גוטמאן, פרוי און קינדער
מרגליות אהרן שמעון, פרוי שרה און
1 זוהן
מרגליות ישראל דוד, פרוי און קינדער
מרגליות ארי׳ (קרעמער) און פרוי
מרגליות־ברויטמאן יוטקע, מאן און
2 קינדער
מרגליות־מיללער מינדל, מאן און 2 קינדער
מרגליות1לאנדע פראדיל און 7 קינדער
מרגליות־אהראנאוויטש פראדיל
מרגליות־יגלעוויטש פעריל, מאן און
4 קינדער
מרגליות לייבל דלאגאשאדלע, פרוי שרה
און 6 קינדער
מרגליות יעקב מאיר און פרוי חוה
משנה זלמן דוד, פרוי חאשע און 2 קינדער
משנה קלמן לייב, פרוי און קינדער

נ

נאגאשעווער חנא, פרוי עטקע רבקה און
קינדער
נאגאשעווער בעריל לייב, פרוי הניע לאה
און 3 קינדער
נאגאשעווער נעשקע, מאן און קינדער
נאגעשעווער חייקע, מאן און קינדער
נאגעשעווער מינדל, מאן און קינדער
נאגאשעווער שרה רחל, מאן און קינדער
נאוויצקי שרה
נאוואמינסקי יוסף, פרוי שרה און 2 קינדער
נאוואמינסקי שמואל, פרוי פריידע און
6 קינדער
נוטקעוויטש זעלדע
נוטקעוויטש שמואל, פרוי רחל און 2 קינדער
ניימארק זלמן, פרוי און קינדער
ניימארק ישראל, פרוי און קינדער
ניימארק זלמן מאטל, פרוי און קינדער
ניימארק דוד, פרוי רבקה און 1 קינד
ניימאן שמואל, פרוי און קינדער
ניימאן אברהם משה, פרוי און קינדער
ניסקע שמואלקע, פרוי און קינדער
ניסקע אברהם, פרוי טישל און 4 קינדער
ניסקע חיים, פרוי חייטשע און 1 זוהן
ניסקע איצל, פרוי ביילע און 1 קינד
ניסקע מיכאל, פרוי שיינע לאה און 2 קינדער
ניסקע שלום, פרוי דינה און קינדער
ניסקע העניע און קינדער
ניסקע רייזל און 3 קינדער
ניסקע־גראסמאן גאלדע און 1 קינד
נשמת יואלקע, פרוי און קינדער

ס

סאמסאנאוויטש דענטיסט
סאקאלאק ברוך, פרוי און 1 קינד
סאקאלאק יעקב, פרוי פריידע און קינדער
סאקאלאק משפחה פון קאזשע גאס
סגל לייבל
סגל נחמן, פרוי לאה און 1 קינד
סוקעניק משה, פרוי און 6 קינדער
סוקעניק לייבל, פרוי און קינדער
סטאלניץ יוסף, פרוי און קינדער
סטודניק שמעון, פרוי און קינדער
סטודניק דוד, פרוי און קינדער
סטוצקי יעקב, פרוי עטקע און קינדער
סטוצינסקי מנדל, פרוי שרה און קינדער
סטודניק א. מ.
סטריקאווסקי שרה און 2 קינדער
סטריקאווסקי רחל און 2 קינדער
סיוואק חנא, פרוי און קינדער
סלאדקי פנחס, פרוי עניע און 1 קינד
סלאדקי ברייגע
סלוצקי יחיאל, פרוי עניע לאה און קינדער
סלוצקי עזרא
סעגאלאוויטש משה און פרוי ביילקע
סעמיטאצקי פייגע
סעמיטאצקי חנה
סענדעק בן־ציון, פרוי און קינדער
סענדלער זרח, פרוי רחל און 2 קינדער
סערוועטארש אייזיק, פרוי גיטל און קינדער
סערוועטארש מאטל, פרוי רחל און 4 קינדער
סקאלע לייזער, פרוי און קינדער
סקאלקע שרה

סקאלקע קריינדיל און קינדער
סקורניק בנימין, פרוי ביילע און 1 קינד
סרעברניק גרשון, פרוי און 4 קינדער
סרעברניק מנחם שו"ב, פרוי און קינדער
סרעבראלאוו יוסף
סרעברניק יוסף, פרוי און קינדער
סרעבניק חנה
סרעבניק מלכה און 2 קינדער

ע

עזרא דער מאלאר, פרוי און קינדער
עלבלינג מארים יעקב, פרוי רחל און 3 קינדער
עלבלינג חיים, פרוי און קינדער
עלבלינג ישראל, פרוי און 1 קינד
עלבלינג משה
עלבוים יצחק אייזיק און פרוי
עמערט יחיאל מאיר, פרוי און קינדער
עמערט יעקב יצחק, פרוי חי' רבקה און 2 קינדער
עסטריק חיים און פרוי לאה
עפשטיין חיים בער, פרוי שיינדל און קינדער
עפשטיין משפחה פון שלמה זייגער מאכער
עפשטיין מרים, מאן און קינדער
עפשטיין דער פריזיער, פרוי און קינדער

פ

פאדגאראוויטש ישראל דוד, פרוי ברכה און 3 קינדער
פאדבילעוויטש מיכאל, פרוי און קינדער
פאטאש יעקב דוד, פרוי און קינדער
פאטאש ביילע און קינדער
פאיוס שרה
פאיוס יעקב, פרוי צילא און 4 קינדער
פאיוס לייזער, פרוי מאניע און 2 קינדער
פאלאקעוויטש יעקב שו"ב און פרוי
פאלאקעוויטש אברהם צבי שו"ב, פרוי מלכה און קינדער
פאלאקעוויטש נח, פרוי און קינדער
פאלאקעוויטש איטשע, פרוי און קינדער
פאלאקעוויטש מאיר
פאלגאן אברהם לייבל, פרוי יהודית און קינדער
פאלגאן נחמן, פרוי און קינדער
פאלגאן נחמה, מאן און קינדער
פאלגאן יצחק, פרוי און קינדער
פאניאטשיק אלי', פרוי חוה, און קינדער
פאניאטשיק קריינדל און קינדער
פאניץ אברהם דוד
פאסקעוויטש ישראל, פרוי און קינדער
פאפאווסקי יהודה, פרוי פייגע און קינדער
פאפלאוויטש יהודה יצחק, פרוי און קינדער
פאקשיווע־אבפייער משפחה
פארבשטיין משה יצחק און פרוי
פארבשטיין פנחס, פרוי ביילקע און קינדער
פונק חיים שלמה, פרוי און 1 קינד
פטאקאס אהרן, פרוי און קינדער
פטאקאס שרה און קינדער
פטאקאס בעריל, פרוי און קינדער
פיאנטניצע אסתר עלקע און קינדער
פיאנטניצע יוסף, פרוי און קינדער
פיאנטניצע דבורה און 2 קינדער
פיאנטניצע מרדכי מנדל, פרוי און 5 קינדער
פיאנטניצע הינדע
פיאנטניצע חיה גיטל
פיינזילבער הירש יעקב, פרוי פערל און קינדער
פייגצאג שלמה
פייגצאג וועלוויל, פרוי און קינדער
פיללער יודל, פרוי און קינדער
פיללער חיים, פרוי און קינדער
פיללער לוי יצחק, פרוי און קינדער
פיעקארש חיים לייב און פרוי
פיעקארש אלטער, פרוי און קינדער
פיעקארש נח, פרוי און קינדער
פיעקארש יעקל דוד, פרוי פעשע און קינדער
פיעקארש אהרן און פרוי פעשע
פירשטענבערג פסח, פרוי און קינדער
פישמאן מרדכי, פרוי און קינדער
פישמאן יוטע און קינדער
פיש יעקב, פרוי רייזל און 1 קינד
פלאצקי הרב ר' ישראל נתן, פרוי און קינדער

פלאטאו שלמה און 1 זוהן
פלאטאו־פופקע גישע און קינדער
פלאצקער ישראל, פרוי און קינדער
פלעשער משה, פרוי און קינדער
פלעשער דוד, פרוי און קינדער
פעדערמאן מיכאל, פרוי ברריינטשע און קינדער
פעדער־ליכטענשטיין רבקה און 1 קינד
פעצינער אברהם און קינדער
פעצינער לייבל און פרוי
פעצינער דוד
פעצינער חנה און קינדער
פעצינער איטשע, פרוי רייזל און קינדער
פערלמוטער שלום, פרוי גישע און 1 קינד
פראוודע יוסף, פרוי רחל און קינדער
פראוודע יצחק גרשון
פראוודע נחום, פרוי און קינדער
פראגער איטשע יאדאוער, פרוי און 1 זוהן
פראשקע אברהם, פרוי דבורה און 5 קינדער
פראימאוויטש יוסף, פרוי פרומעט און 2 קינדער
פראווידלע נח, פרוי גרינע און קינדער
פרידמאן אברה סיעקב, פרוי בלומע און קינדער
פרידמאן אברהם יצחק, פרוי עטקע און קינדער
פרידמאן אהרן אלי', פרוי און קינדער
פרידמאן שמואל, פרוי שרה גיטל און 3 קינדער
פרידמאן אברהם מלמד, פרוי רבקה רחל און 1 טאכטער
פרידמאן יצחק, פרוי און קינדער
פרידמאן משה, פרוי און קינדער
פרידמאן יוסף, פרוי גאלדע און קינדער
פרידמאן שמערל, פרוי און קינדער
פרידמאן־קראנענבערג חי' קיילע און טאכטער חוה
פרייליך אהרן, פרוי טשיפע און קינדער
פריד זיליג, פרוי און קינדער
פריד גיטל
פריד צירל און מאן
פריזאנט יצחק, פרוי און קינדער
פרענקעל־אלענבערג און קינדער
פרענקל משפחה
פרענקעל ד"ר נחום
פרענקעל לייבל
פריימאן אברהם יצחק און קינדער
פריימאן משה לייב, פרוי רעלטשע און 2 קינדער
פריימאן ישראלקע, פרוי רחל און קינדער
פריימאן חיים בן אברהם יצחק, פרוי אידא און 2 קינדער
פריימאן משה, פרוי חוה און 7 קינדער
פריימאן אלטער, פרוי און קינדער
פריימאן איטשע משה און קינדער
פריימאן אברהם יעקב, פרוי שרה און קינדער
פריימאן מנדל, פרוי און קינדער
פריימאן יעקב, פרוי און קינדער
פריימאן יצחק, פרוי עלקע און קינדער
פריימאן יוסף, פרוי און קינדער
פריימאן חיים בן בנימין
פריימאן מיכאל, פרוי און קינדער
פריימאן מאריס און פרוי עווא
פרץ יעקב, פרוי טויבא און קינדער
פשיטעק חנה
פשעטיצקי שבתי, פרוי אסתר און קינדער
פשעטיצקי הירשל

צ

צוקראוויטש אברהם, פרוי ליבע און 3 קינדער
צוקראוויטש בן־ציון, פרוי און קינדער
צוקראוויטש חיים מרדכי, פרוי און קינדער
צוקראוויטש יוסף, פרוי צארנע און קינדער
צינאמאן משה, פרוי גיטל און 4 קינדער
צינאמאן באשע און 2 קינדער
צינאמאן הירשל, פרוי און קינדער
צינאמאן יעקב, פרוי און קינדער
צינאמאן רחל
צינאמאן אסתר
צינאמאן נעמה
צינאמאן שלמה

צעכאנאוויעצקי יוסף
צעכאנאוויעצקי מלכה און 2 קינדער
צעכאנאוויעצקי חי׳ ליבע און מאן
צעלניקער אייזשע און פרוי
צעלניקער הענך, פרוי און קינדער
צעלניקער יעקב, פרוי און קינדער
צערוואנאגורא שיינע
צעראנאוויטש משה, פרוי רייזע און קינדער

ק

קאהן אייזיק, פרוי און קינדער
קאהן מנחם און קינדער
קאהן חיים לייזער, פרוי און קינדער
קאהן משה, פרוי מיכלע און קינדער
קאהן שמואל לייב, פרוי און קינדער
קאהן איצל, פרוי שרה און 2 קינדער
קאהן לייבל, פרוי נעשע רבקה און 4 קינדער
קאווקעוויטש חיים וואלף, פרוי און קינדער
קאווקעוויטש נחמן, פרוי און קינדער
קאזאכאוויטש הירשל און פרוי נחמה
קאזאכאוויטש בנימין און פרוי באשע
קאזאכאוויטש מנדל, פרוי טויבא און קינדער
קאזאכאוויטש וועלוויל, פרוי הינדע און 3 קינדער
קאזאכאוויטש משה בערל, פרוי חנה און 3 קינדער
קאזע אלי׳, פרוי און קינדער
קאכאן שמואל גוטמאן, פרוי ליבע און 9 קינדער
קאכאן הירשל, פרוי און קינדער
קאלאנק לייביש, פרוי און קינדער
קאלינקא יעקב, פרוי און קינדער
קאלינקא שמואל לייב און פרוי
קאמאראווסקי אסתר לאה און קינדער
קאמאראווסקי יצחק און קינדער
קאמארווסקי שלום, פרוי פעשקע און קינדער
קאסעווער אלי׳, פרוי פייגע און קינדער
קאסאווער נחמן, פרוי און קינדער
קאסאווער ישראל, פרוי און קינדער
קאסע דבורה און קינדער
קאסע יוסף, פרוי און קינדער
קאסע יצחק, פרוי דבורה און 3 קינדער
קאפלאן יצחק משה
קאפלאן אברהם, פרוי און קינדער
קאפלאן יחזקאל און פרוי
קאפלאן אברהם מלמד, פרוי רבקה רחל און 1 קינד
קפלאן יצחק, פרוי אוזקינדער
קאצעוו ביילא און קינדער
קאראלטשוק מאיר, פרוי און קינדער
קוויאטעק שוועסטער
קופערבערג ישראל, פרוי פייגע און 2 קינדער
קופערבערג וועלוויל, פרוי רבקה און קינדער
קופיעץ שמואל, פרוי פייגע און 2 קינדער
קוקאווקע לאזער, פרוי און קינדער
קוקאווקע־מארגענשטערן פייגל
קוקאווקע יודל
קוקאווקע משה, פרוי און קינדער
קיווייקע לאזער, פרוי און קינדער
קיטאיעוויטש, פרוי און קינדער
קיימאן אביעזר, פרוי חוה יענטע און קינדער
קיימאן זינדל, פרוי און קינדער
קליינערמאן הרב ר׳ יואל, פרוי און קינדער
קנארפעל אנשיל, פרוי גיטל און קינדער
קנארפעל טעמע
קנארפעל חוה
קנישינסקי נח
קנישינסקי פעשע
קנישינסקי ברכה
קעלעוויטש יוסף בענדעט און פרוי
קעלעוויטש לוי, פרוי און קינדער
קעלעוויטש און 1 טאכטער
קראנענבערג אברהם און פרוי
קראנענבערג הירש פסח, פרוי פעשע און 3 קינדער
קראנענבערג יחיאל, פרוי און 7 קינדער
קראנענבערג שרה און 4 קינדער
קראנענבערג רחל
קראנענבערג בת יוסף הירש און קינדער
קראסנאבארסקי אברהם משה

קראקאווסקי שמחה, פרוי און קינדער
קראסנאבארסקי ברוך
קראסנאבארסקי נתן
קראסנאבארסקי אפרים, פרוי חי' רייזל און קינדער
קראסנאבארסקי לאה
קראסנאבארסקי פייגע
קרימקע משפחה טרייגערס
קריסטאל חיים, פרוי פראדל און 3 קינדער
קריסטאל הי' שרה, מאן און קינדער
קרעט לייבל, פרוי און קינדער
קרעפלאק הענך, פרוי און קינדער
קורן שלמה און פרוי סאניא

ר

ראדזינאוויטש יוסף לייב
ראדזינאוויטש נתן און פרוי
ראדזעוויטש משה, פרוי און קינדער
ראדזעוויטש בערל, פרוי און קינדער
ראדזעוויטש אלטער, פרוי חנה און קינדער
ראווינסקי הענך, פרוי און קינדער
ראווינסקי שרה און קינדער
ראווינסקי פייגע
ראווינסקי יוסף
ראטמאן אליעזר, פרוי חנה און 6 קינדער
ראסקלענקער הענך, פרוי און קינדער
ראסקלענקער לייבל, פרוי און קינדער
ראסקלענקער עטקע
ראסקלענקער מרדכי, פרוי און קינדער
ראסקלענקער רחל
ראסטקער ישראל
ראסע פסח, פרוי און קינדער
ראף משה, פרוי פעשקע און 2 קינדער
רובין אהרן וואלף, פרוי חי' צביה אוs קינדער
רובין בנימין, פרוי רחל און 1 קינד
רובין חנא, פרוי לאה און קינדער
רובינשטיין אהרן לוי, פרוי שיינדל און קינדער
רודעק הירש בערל און פרוי שאשע
רויזענצוויג משה, פרוי און קינדער
רויזענטאל פישל, פרוי חנה און 3 קינדער
רויזענטאל מנחם, פרוי און קינדער
רויזן אברהם משה, פרוי און קינדער
רויזנבאנד יעקב, פרוי פריידקע און 2 קינדער
רויזנבאנד בלומע
רויזענבערג יוסף און 1 טאכטער
רויזענבערג משה אהרן, פרוי און קינדער
רויזענבערג ישראל, פרוי און קינדער
רויזן משפחת פייוויל און קינדער
רושיאנק שיינדל און קינדער
רושינאק אבא, פרוי און קנדער
רושינאק חיים, פרוי שיינדל און 2 קינדער
רושינאק אסתר
רזשעפקע אברהם, פרוי שיינע און קינדער
ריבא שמואל און טאכטער שרה
ריבקא אפרים, פרוי שרה און קינדער
ריבאק אלחנן, פרוי חנה רחל און 2 קינדער
ריבאק יצחק
ריטשקע אברהם, פרוי רחל און 1 טאכטער
רייגרדזקי מאיר און פרוי חי'
רייגנראדזקי פינטשע, פרוי יוטקע און 2 קינדער
רייזמאן אבא, פרוי און ינדער
רייבשטיין, פרוי און קינדער
רייזדאווסקי רפאל און פרוי חוה
ריכטער דוד הירש און פרוי פראדל
רעווינזאהן שמחה, פרוי און קינדער
רעווינזאהן וואלף שמחה
רעווינזאהן ברכה
רעווינזאהן דבורה
רעווינזאהן־חוראווסקי שיינע און קינדער
רעווינזאהן משפחה, פרוי אוז קינדער
רעווינזאהן נח
רעכטמאן דוד, פרוי לאה און קינדער
רעכעלזאהן משה און 1 זוהן
רעכטמאן בינע, מאן און קינדער
רעכטמאן גאלדע און מאן
רעכטמאן פערל, מאן און קינדער
רעכטמאן פראדל
רעכטמאן ברכה
רעקאנט רבקה

רעקאנט אלמנה פון וועלוויל און קינדער
רעקאנט פון אפטייק

ש

שאפראן עזריאל שו"ב, פרוי און 2 זוהן
שאפראנאוויטש לייזער הירש און קינדער
שאפראן אברהם, פרוי און קינדער
שאפראן שלמה, פרוי פערל דישקע
און קינדער
שאפראן עניע
שאפראן חיים מאיר, מוטער און 2 שוועסטער
שארפמאן מרדכי יוסף, פרוי נעמי און קינדער
שארפמאן יוסף, פרוי ברכה און 2 קינדער
שארפמאן עלקע און קינדער
שארפמאן נחמה
שארפמאן משה, פרוי דאבע און 2 קינדער
שארפמאן חי'
שוארץ יעקב און פרוי
שוארץ אברהם הירש, פרוי און קינדער
שוארץ הירשל, פרוי מלכה און 1 קינד
שוארץ פייוויל, פרוי ברכה און 1 קינד
שוארצפארב חיים, פרוי טויבא און 3 קינדער
שוארצבארד ישעי', פרוי לאה און קינדער
שוארצבארד אלטער, פרוי יהודית און 1 קינד
שוארצבארד לייביל, פרוי און קינדער
שוארצבארד דוד, פרוי און קינדער
שוארצבארד משה, פרוי און קינדער
שוארצבארד פייגע בלומע און 1 טאכטער
שולעוויטש הרב ר' יצחק דוד זצ"ל
שולעוויטש יחיאל, פרוי און קינדער
שולעוויטש ישראל, פרוי שפרה און קינדער
שולעוויטש רבקה
שולעוויטש מרים
שולץ אברהם הירש, פרוי און קינדער
שולץ יענטע פרוי פון יודל און 7 קינדער
שול ישעי' און פרוי
שומאוויטש איציק, פרוי בתי־ה און 2 קינדער
שומאוויטש חיים, פרוי און קינדער
שומאוויטש יוסף, פרוי רבקה רחל און 1 קינד
שומאוויטש אהרן, פרוי און קינדער
שומאוויטש שרה
שומאוויטש צירל
שטוטמאן סנדר
שטיינגארט אסתר
שטיינגארט רבקה
שטיינבערג אפרים, פרוי חנה רבקה און קינדער
שטיינבערג אברהם פנחס און פרוי
שטיינבערג זלמן
שטיינבערג רבקה
שטיל אביגדור, פרוי און קינדער
שטייפמאן זינדל, פרוי און קינדער
שטעלאנג לייזער און 1 טאכטער
שטערן לייבל און קינדער
שטערן ליבע און מאן
שטשופאקוויטש הירשל, פרוי שרה און 2 קינדער
שיואק לייבל, פרוי און קינדער
שיינבערג משה און 3 קינדער
שלאפמיץ שיינע רחל
שלאפמיץ מלכה
שלאפמיץ עטקע
שלאפמיץ משה
שלעזינגער שמואל, פרוי און קינדער
שניאדאווסקי משה יוסף, פרוי און קינדער
שעדלעצקי טובי', פרוי לאה און 2 קינדער
שעדלער לייבל, פרוי שרה אלה און קינדער
שעדלעצקי ישעי' און קינדער
שפערלינג אהרן, פרוי גישע און קינדער
שפעקטאראוויטש בעריל, פרוי און קינדער
שצוצינער נח
שציגעל יעקב, פרוי גיטל און 7 קינדער
שקאלניק שמואל משה, פרוי און קינדער
שקאלניק נתן, פרוי און קינדער
שקאלניק משפחה פון צ'יפקעלען
שקלאניעוויטש חינקע און 5 קינדער
שקלאיעוויטש הירשל, פרוי גיטל און קינדער
שקלאניעוויטש־רוזנוקס ברכה, מאן און קינדער
שקלאניעוויטש־שטערן ליבע
שקלאניעוויטש רחל
שראהן משה

ת

תהלים הירשל און פרוי
תהלים לייזער, פרוי שרה און קינדער
תהלים בערטשע, פרוי און קינדער
תהלים דוב, פרוי שושנה און קינדער
תהלים שרה רבקה און 1 קינד
תהלים דוב
תחנה יעקב, פרוי און קינדער

רשימה פון פליטים פון אסטראוו-מאזאוויעצק וועלכע זענען אומגעקומען אין געטא-לאחווע

	קינדער	נפשות
הרה״ג ר׳ דוד מינצבערג און זיין שוויגער באשה לאך		2
ר׳ זינדל בריסק מיט זיין פרוי אסתר מלכה	1	3
אוזדאבע מיכאל פרוי מרים	1	3
תהלים דוב פרוי שושנה	4	6
תהלים אליעזר פרוי שרה	3	5
דוסה פסח		5
בלומענקראנץ פישל, פרוי חנה, קינדער און אייניקלעך		10
קורן שלמה, פרוי סוניה		2
ליס צבי, שוועסטער איטקה		2
שטייפמאן זינדל		2

יזכור!

חיים יצחק גלינקא איננו*!

אם כי ידוע ידענו, כי גורלו נחרץ — לאחר שמלאך המות פרש עליו את כנפיו — כנפי הכליון והחדלון, אם כי ראינוהו בימיו האחרונים, מלאי־הכאב והייסורים הבלתי־אנושיים, כשהוא מתאבק עם מר המות, בכל זאת, היתה עוד תפילה חרישית בלבנו: האמנם? היפלא מה׳ דבר? אולי יתרחש הנס? אולי?.. הנס, לא התרחש! וביום המר יום שלישי ב׳ באדר תש״ך נלקח מאתנו לעולמים!

גדול מאוד הכאב על האי שופרא דבלי בארעה דישראל, אבל, גדול כאבנו שבעתיים על שהאיש היקר לכולנו הלך מאתנו, מבלי שזכה לראות בפרי־עמלו־עמלנו — בהופעת „ספר הזכרון לקהילת אוסטרוב־מזוביצק״ שלנו, שהרבה הגה וחשב, פעל ועשה למענו — לקביעת מסגרתו ולביצועו.

המנוח ז״ל, שחלקו היה כל כך גדול בכל הפעולות הלאומיות, הציוניות והציבוריות של אוסטרוב־מזוביצק שאף בכל לבו הער ובכל חום נפשו היקרה להקמת מצבת־זכרון לדורות שיבואו, לעירנו, למוסדותיה ולעסקניה בצורת ספר־הזכרון, לא זכה לברך אתנו על המוגמר!

ראינו לכן חובה לעצמנו להעלות — עם סיום הספר — פרטים אחדים על חייו ופעולתו בעירנו, שהיתה כ״כ חביבה עליו.

המנוח ח. י. גלינקא ז״ל בא לאוסטרוב בשנת 1922, לאחר שנים מבורכות של פעולה ציונית בלומזה, כחבר ועד ההסתדרות הציונית „התחיה״ משנת 1916 ו„הבמה העברית״ שע״י „התחיה״ כמחנך בתנועת „השומר הצעיר״ שהיתה מסונפת לתנועת „הצופים״ העולמית וכחבר פעיל בועד „למען החלוץ״.

לא עבר זמן רב והח׳ ח. י. גלינקא תפס את המקום המרכזי והראשון בכל הפעולות הציוניות והלאומיות בעירנו כיו״ר ההסתדרות הציונית, הקרנות הלאומיות, בועד „למען הספר העברי״ ובקורטוריון של בית־הספר המקומי „תרבות״. כנואם בחסד עליון, נעים הליכות, בעל השכלה עברית וכללית רחבה, הצליח לרכוש את לבות שומעיו שהוקסמו מדבריו מלאי־ההגיון והשכנוע.

המנוח לא היה „נאה דורש״ בלבד, כי אם קיים מה שיעץ לאחרים, — חינך את בניו ברוח ההקרבה בארץ, בכפר־יהושע, בו מצא את לחמו כמנהל חשבונות של הכפר והשתתף באופן פעיל בחיים התרבותיים של הכפר.

בנו שמואל הקדיש את חייו לצרכי הישוב עד כדי הקרבה ממש, שמואל, שהגיע לדרגת סגן־אלוף בחיל השריון הלך בראש פקודיו ב„מבצע־סיני״ ונפל על משמרתו במות גבורים, בהניחו אחריו אשה צעירה ושלושה בנים.

האסון הגדול הזה, — אבדן בנו־מחמדו — הרס את בריאותו של ח. י. גלינקא ז״ל, הוא חלה במחלה ממארת, אשר שמה קץ לחייו המפוארים רבי־המעש ועטורי־התפארת.

תשמשנה שורות אלה כזר־פרחים, על קברו של חבר נאמן, רב־פעלים, וזכרו לא יסוף מאתנו לעולמים!

מערכת „ספר־הזכרון״
לקהילת אוסטרוב־מזוביצק

* עם סיום הדפסת הספר הגיעה הידיעה המרה על דבר מותו של המנוח.

נר תמיד בהר ציון
בירושלים
לזכר נשמות הקדושים והטהורים
מעיר
אוסטרוב מזוביצק
והסביבה, פולין, ה"ד
שנהרגו, נטבחו, נשרפו, נטבעו ונחנקו
---על קדוש השם בשואה
וביום כ"ט מרחשון ה'תש
ארץ אל תכסי דמם!
תנצבה'
מנציחים: כל יוצאי
אוסטרוב מזוביצק והסביבה
בארץ ובגולה.
תשי"ז

לזכר בני משפחותינו היקרים שהושמדו בשואת ישראל,
"הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו",
יזכרם א' לטובה, עם שאר צדיקי עולם,
וינקום נקמת דם עבדיו השפוך:

אל מלא רחמים

דיין אלמנות ואבי יתומים, אל נא תחשה לדם ישראל שנשפך כמים, תן מנוחה נכונה על כנפי השכינה במעלות קדושים וטהורים, כזוהר הרקיע מזהירים את נשמותיהם של שש מאות רבבות אלפי ישראל, ובתוכם אלפי בני הקהלה הקדושה אוסטרוב־מזוב. אנשים ונשים, ילדים וילדות שנהרגו ושנשחטו ושנשרפו ושנטבעו וישנחנקו ושנקברו חיים בידי מפלצות הצוררים הגרמנים ואחרים שר"י (שם רשעים ירקב) בגולת אירופה (במחנות הריכוז בלזיץ, סוביבור, מאידאנק, אישוויינ־ צים, טרבלינקה, וגם באוסטרוב וסביבותיה).

כולם קדושים וטהורים, בגן עדן תהא מנוחתם, לכן בעל הרחמים יצרור בצרור החיים את נשמתם, ה' הוא נחלתם ויזכור לנו עקדתם ותעמוד לנו ולכל ישראל זכותם. ארץ אל תכסי דמם ואל יהי מקום לזעקתם, בזכותם נדחי ישראל ישובו לאחוזתם והקדושים לזכרון תמיד נגד ה' צדקתם. יבואו שלום וינוחו על משכבותם

ונאמר אמן.

תיקוני טעויות

עמוד	שורה	נדפס	צריך להיות
20	8 מלמעלה	רב באוגוסטוב (פלך סובלק)	רב באוסטרוב (פלך לומזה)
24	4 מלמטה	דגל־יהודה	דגלי־יהודה
34	6 מלמטה	חותנו	התנו
39	14 מלמטה	בתנודה	בתנועה
48	מחבר המאמר על ר' יששכר סרברניק		ר' יוסף לשץ
72	7 מלמטה	עשרים	עשרים ותשע
74	מחבר המאמר על ארטל'יה פאשקיווה		פוקשיבה

פאריכטע פעלערן

זייט	שורה		געדרוקט	דאַרף זיין
166	5	פון אונטן	אין מאלקין	און מאלקין
229	4	פון אויבן	מעל מלאכה	בעל מלאכה
252	8	פון אונטן	אינפעקטאַרן	אינספעקטאַרן
264	19	פון אויבן	דער נאַמען	דער נאַמן
264	19	פון אויבן	פון גבאי	און גבאי
301	6	פון אויבן	דיין זיירן	דיין זיידן
334	7	פון אונטן	מאניע	סאניע
336	14	פון אויבן	אַוועקצוואַפן	אַוועקצוואַרפן
337	1	פון אונטן	אַ זיל־רעכט	אַזיל־רעכט
341	19	פון אויבן	געענדיק	געענדיקט
350	16	פון אונטן	און ציוניזם	אין ציוניזם
373	4	פון אויבן	שאיע־מענדל	שאיע יאנקל
415	7	פון אויבן	אַרומקיע	אַרומיקע
425	5	פון אונטן	וואטשן	וואַשן
461	3	פון אויבן	וואך	וואר
520	13	פון אונטן	פראפארציע	פראַפאַזיציע
544	11	פון אונטן	דעם 6־טן	דעם 8־טן
546	4	פון אויבן	שוב	שוחט
546	8	פון אויבן	השמוע על	לשמוע אל
557	9	פון אויבן	חלות	כלות
558	7	פון אויבן	זיינע	מיינע
558	17	פון אויבן	און	אין